

VAJDA
JÁNOS
ÖSSZES
MŰVEI VI.

POLITIKAI RÖPIRATOK

AKADÉMIAI
KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI
VI. KÖTET

A kötet Vajda János nagyobb lélegzetű publicisztikai munkáit gyűjti egybe, és a prózaírónak is kiemelkedő költő közel két évtizedes közírói tevékenységéből ad ízelítőt. A politikai röpiratoknak összefoglaló szerepük van Vajda publicisztikájában: tétel-kifejtését adják alkotójuk politikai, társadalmi, irodalmi-esztétikai nézeteinek. A vezércikkeiben, tanulmányaiban, glosszáiban testet öltött elképzelések többnyire ezekben az írásokban nyernek végső megfogalmazást. Korának nagy kérdései közül jó néhányra e röpiratok hívják fel először a figyelmet, illetve kortársaiknál megszéhszhangzóbban hirdetik megoldásuk szükségességét. A jegyzetek feltárják az egyes művek keletkezésének körülményeit, az egykorú politikai, társadalmi és irodalmi vonatkozásokat, és ismertetik a röpiratok kortárs-visszhangját és irodalomtörténeti utóéletét.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI
VI. KÖTET

VAJDA JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTI
BARTA JÁNOS

VI. KÖTET

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1970

VAJDA JÁNOS POLITIKAI RÖPIRATOK

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1970

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
MIKLÓSSY JÁNOS

LEKTOR
SZABAD GYÖRGY

394.511-4

65 #16

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1970

Vajda János arcképe 1895-ből

ÖNBÍRÁLAT

ÍRTA
ARISZTIDESZ

„Megmentlek” — mond az Ur
— „émede mozogj magad is”

„Hát ugyan mi az ész? Itéletem szerint jobb értemenyét az észnek nem adhatni, — azoknak t. i. kik érteni akarnak, mint így: „Ennek egy pár órára van esze, annak több napra, emennek 5, 10, 20 esztendőre, amannak egész életre, s ennek századokra, öröklétre”.

Gr. Széchenyi Ist[ván]
Hitel.

„Tán volna köztünk magyarok közt, kik, ha oly téjjel nevedtünk volna, mint Curtius, s oly meggyőződéssel bírnánk mint ő, hogy halálunk használ, inkább ma ülnénk a bátor szürke derekára, mint holnap, de nálunk *több s nemesb* hazafiság kell . . . hol sokszor tanú helyett zordon magány, dicséret s taps helyett fanyar visszavonulás elhidegülés, s egyrésztől tán gyűlölet, másíkrul veszély? Mi nehéz félórára valamiért fölhevülni? de esztendőig túrni lelki sérelmet? ehhez kell, a szó legsúlyosb értelmében „férfiú”.

Gr. Széchenyi Ist[ván]
Hitel.

„Hogy némely egyes személy rothadását említem, nem hozok én azáltal homályt hazámra. Egyébiránt oly nagy egy nemzet, egy magányos személy ellenben oly kicsi, hogy egyesnek nincs hatalmában amazt nevetségessé tenni”.

Gr. Széchenyi Ist[ván]
Hitel.

„Jobb utakat, műveltebb mezőket, serényebb kereskedést helyesb communicatiokat, tisztább városokat, jobb vendégfogadókat, *nagyobb culturát*, kiterjedtebb s több oldalú tudományt, nemesb patriotismust, több polgári erényt, — s *kevesebb* sarat, port, nádat, korlátlan partú. vizeket,

hasztalan erdőket, becstelen lapályokat, bozótot; kevesb *egoizmust*, s egyrészt a legalptalanabb hiúságot, más részről a határnélküli hajlékonyságot, *alattvalók iránti dolyföt, előljáró előtt porban csuszást*, kevesebb előítéletet, balvéleményt, tudatlanságot, *féktelen betyárságot*".

Gr. Széchenyi Ist[ván]
Hitel.

I.

Mikor jön el — és egyáltalán eljön-e — az idő, melyben¹⁰ egy nagy lánglélek dictátori vasmarokkal fogván meg e büszke királyfaj nyiretlen üstökét (azt, melyet egykor „Copf”-nak nevezünk) egy nagy, dicső magyar haza érdekét emelvén az egyes önző oligarchák érdeke fölé, kiknek száma itt millió, merthogy a főúr, a hat ökrös gazda s számadó csikós egy-¹⁵aránt az, — és kimerítve körömágyig ez ős nép minden anyagi, szellemi, erkölcsi erejét, s azt százszorosan hatványozottan a *fegyelemnek* roppant — majd mindent pótló tényezőjével: — egy nagy célra egyesíteni, s e nagy célt ki is vinni képes lesz megmentvén e nemzetet a legdicstele-²⁰nebb haláltól, mely szerint a haladó művelődés árja elsodorja, eltemesse; mikor jön el az a megváltó szellem, aki lovagostorával végig vágván a zöld asztalokon, besoroztatván minden szózaténeklő táblabírót, véget vet a kevélykedő szenvtelenség, jól abrakolt henyeség, elkényeztetett makranc-²⁵ból haladást gátló csököny, s biztosított filisteri önkény mamelukmammot hadának, s tűzzel vassal égeti ki a hátra-menésnek még az újkor napja által ki nem süttött utolsó rákfenéit; . . . azaz, hogy kérem alássan, imádott nemzet! fölséges uralkodó hatalom — korlátlan sajtórendőri vörös³⁰ ón! Értsük meg egymást! (mert már látom, mint lázad mind két fél e szentségtelen gondolatok ellen!) amint majd megtetszik látni, nem vagyok én sem az alkotmánynak, sem a békének ellensége, nem akarok én sem rajxráthot sem forradalmat, sőt még érinteni sem akarom e tárgyakat,³⁵ hanem épen olyasmit, ami az egyik félt fölemeli, a másikat nem buktatja meg, tudniillik . . . de kérem engedjék előbb legalább körmondatomat bevégeznem, mert nem szeretem a félmunkát tehát:

Hogy mikor jön el ez idő és annak embere, arra itt a felhők alatt senki meg nem felelhet, de annyi bizonyos -- mi haszna tagadónak -- hogy eme nagyszerű ábránd többé kevésbé eltérő változatokkal a legtöbb mai politikus agyában kóvályog, t. i. egy egy vérmes magyaréban, sőt azokéban is, kiket ellenségeinknek tartunk; és én nem mondom, hogy úgy néha néha, hetes esős időben, éjfél után, álomtalan hosszú éjszakákon, mikor egyéb dolgunk nincsen, -- ne foglalkozhatnánk e szép költői álom ragyogó képeivel, azonban ha csupán az ábrándban élve, mit sem teszünk, s illetőleg ha cselekvő politika helyett megint a merev *tagadás*ét választjuk, tehát haladás helyett a hátramenést: akkor valószínűbb mint nem, hogy szép eszményünkkel, a nagy *vezérszereppel* Európa keletén -- mindörökre, vagyis a sírig -- plátói viszonyban maradunk... Ami aztán egy keleti fajnak a lehető legégetőbb szégeyen.

Mert a tagadás politikája bizonyos és meghatározott *rövid időre* megjárhatja; de bizonytalan határtalan messzeségig? némileg hasonló az uzsora adóssághoz, mely pár napi tartamra kötvé nagy szükségből ránt ki, de hosszabb időre tönkre teszi financiánkat.

Pedig úgy tetszik, mintha most is mint annyiszor a reményt -- *kész valóznak*, a lehetőséget -- *bizonyosnak* tekintve, és elhítetve magunkkal, hogy mindenünk ami tőlünk függ, *rendben van*, és csak az hiányzik ami nem tőlünk jön: a *szerencse*; s ennél fogva jelenleg *nem kell mert nem lehet semmit is tennünk* -- össze dugott karokkal vagy éppen szunyókálva csak és csupán *csak* várni akarnánk (ah a várásra olyan jók vagyunk, ebben csakugyan nem mul felül bennünket senki!) -- ahelyett, hogy ha már éppen a szerencsétől várunk is, tartanók magunkat arra minden pillanatban készen, ébren, hogy *megint* el ne suhanjon mellettünk észrevétlen, sőt inkább hívó madárként csábitsuk magunkhoz, szerelmesítsük magunkba e kacért, hiszen *ész és munkásság*, az a két tulajdon, melyben a nem vakszerencse okvetlen beleszeret (és a *vak* lutriféle) szerencse csak a pulyák s ostobáké, a vén banyáké, melyre nem vágyik nemes) vagy ami legjobb: sem földi sem égi, szóval semmi *idegen* hatalom és szerencsében nem bizakodva, magunkba szállva, az *önismeret* alapján fontolnók meg, fedeznők föl, nem segíthetnénk e magunk magunkon, sőt nem e éppen talán csak magunkban rejlik

amaz átok mérge melyet mindig valami végzetre, emberi erő fölötti hatalomra, rajtunk kívül eső viszonyokra fentünk, s talán egy kis keserű hánytató vagy dieteticus élet erős önmegtagadással — megmenthet ez országos dugulástól, ⁵ mint orvosaink nevezik? . . . Meggondolni, vajjon — nem valószínű vagy legalább nem lehetséges-e, hogy nem vagyunk mindenben tökéletesek; nem-e hibája tán az nemzeti jellemünknek, hogy *minden bűnk bajunk okául hamarább a derékségünkért ránk irigykedő Istenséget, mint önmagunkat képzel-*
¹⁰ *jük?* Aminthogy még oly kiváló szellem is, mint Zrinyi a költő eféle hitet vallott eme sötét, keserű jelmondathban: *sors bona nil aliud?*

Vajjon nem lehetséges-e, hogy még mi az önálló haladás első lépcsőjén, az *önismereten* sem vagyunk túl, vagy ha tán ¹⁵ túl vagyunk, rosszul, hibásan tettük le ez első lépést, mely mindennek *alapja*, és ha így van, nem-e csöndes szenvedélyment idő a legjobb alkalom arra, hogy visszamenjünk ezen első lépéshöz, és azt helyrehozzuk, tökéletessel pótoljuk?

Vagy tán necsak ne dolgozzunk, de még ne is — gondol-
²⁰ kozunk? Huzassuk ismét másik tíz esztendeig vagy tán tovább — tán örökre?! — a „patikáros” nótát fülünkbe, búsuljunk ferbli, boros kancsó mellett, végre aludjunk el észrevétlen -- kimerülten muzsika és a korhelyek altatója — a kakasszó mellett, mely lenézett szomszédjaink hasadó ²⁵ hajnalát jelenti?

Hisz a hazafájdalom olyan jó ürügy! És az oroszláznak természetében fekszik a lustaság, mely fő jellemvonását képezi; mondják a hizelgő bohócok, a drágán fizetett tréfa és élcirodalmi országos „bolond”-ok, akarnám mondani ³⁰ kegyencek; — és a heverésre csakugyan hajlandó oroszlán lefekszik, hogy aludjék ismét addig, míg éhkinja fölébreszti.

Vajjon így van-e ez, vagy csak az égető szomjú tett és becsvágy türelmetlensége teremti ezen rémeket? Vajjon nem-e épen ezen oroszláni természet egyik sajátosságánál ³⁵ fogva e nemzet egyszer egyszer, sötét éjszakán, fölkel ugyan, és ekkor csodát mivel; bámulatba ejti a meglepett világot, de azután midőn közeleg a hajnal, vérrel lakottan rejtekébe vonul, s átalussza a cselekvés ragyogó napját, melyen ellenei egyszer végre is megejtik a szendergőt?

⁴⁰ Vagy vajjon kevésbé hizelgő hasonlattal, e nemzet legutóbbi századainak története nem egy lázas beteg képét

mutatja-e, ki eleinte hosszabb majd egyre rövidebb időközökben fölföriad, széttépi kötelékeit, elveri őreit azután ki-merülten összerogyva előbbi merev álmába visszaesik!

És ha a kép találóbb (mert hiszen, hogy bajban pedig ⁵ nagyban vagyunk, óh az való!) halálos-é gyógyíthatatlan-é e láz, s ha nem az vajjon a betegség oka el van-é találva az orvosok által, s nem azt az oldalt kenik-é irral, mely legerősb, s tán éppen azt sütögetik vassal, mely leggyöngébb?

Ah, e kép oly szívhasogató . . . hogy azt kell hinnem, ez a ¹⁰ legtalálóbb! Hiszen a szem, a fül, maga a teremő ész családhatnak; de az érzés — az maga a valóság! Minden körülmények annyira egyeznek. Megkísérlettünk mindent; érvágást, szellőztetést, üde külső levegőt eresztve pállott zugunkba; mindenféle kenőcsöt, borogatást — de mind nem használt ¹⁵ semmit. — A külsőleges drasticus szerek mintha csak rontanának; tehát nem azt kell-é hinni, hogy a baj benső, valami dugulásféle, melyre vérmérsékletünk oly hajlandó, és amelynek egy kis hánytató vagy purgáló *keserű* eszköz, izzasztó mozgás, nélkülöző (diaeteticus) élet, s csillapító italok ²⁰ szükségesek?

De legyen elég a hasonlatokból: Hiszen az olvasó már eddig is bizonynal türelmetlenül kérdi de hát mi akar lenni e nagy fenékből?

Mit akar ez irkász most, midőn nincs közéletünk; tömegben, fegyelmezetten vezényszóra nem, — legfőlebb csak ²⁵ egyenkint csatározhatnánk a haladás magas meredélyei között, ésez nagy hátrány, szemben az összenőtt oszlopokkal . . .

Mit akar mondani most, midőn nem szabad a beszéd, s mikor elég szabad volt, a múlt évben úgy is elmondtak már ³⁰ mindent, és még sem használt.

S elvégre? — mikor az a csodaffú, mely minket gyógyít, nem e földön terem, de messze messze, túl az óperenciákon?

Oly hit, mely ha csal, akkor halált hoz és kárhozatot; ³⁵ ha pedig nem, még akkor is legalább szégyenletes . . .

De már megint képes beszéd. Pedig — a kecskeméti színházlátogató pórral szólva: nem ütjük azt azzal el, azért csak ki a medvével!

Nekem ugyan arra könnyű volna a gyors felelet, hanem . . . ⁴⁰ Vannak olyatén szomorú, de nem tetsző dolgok, melyeket ildomos gyöngédség nem egyszerre, csak arra elébb lassan

elkészítve nevez meg. És úgy érzem, mintha tárgyam ez utóbbi osztályba tartoznék.

Ámbár a nézet, mely elmékedésem alapját képezi a legvigasztalóbb is lehet egyszersmind, — hiszen az nem lehet más,⁵ mint annak bizonyítása, mely szerint a jelenben is tehetünk valamit, egy lépést legalább, mely közelebb visz a haza megmentéséhez; és ha az rajtunk áll, még a jelen viszonyok közt is, hát hiszen gondolják a szózaténeklésben oly buzgó honfiak — ide vele a gyöngyszóval, mit nem hajtunk mi¹⁰ végre — a hazáért?

„Hát hiszen ha csak ló kell?!” Mint Andris bojtár mondá... de bezzeg a másik percben már fejét vakarta rá...

Mikor az oly vérmes képzelmes faj, mint mi magyarok, úgy kiált föl, hogy „*mindenre*” kész, azalatt jóval kevesebbet¹⁵ kell érteni, mintha azt egy szögletes fagyos angol vagy szász mondaná. „Minden” alatt a magyar a halált érti, s nem gondolja meg, hogy — *legalább rá nézve*, lehet nehezebb dolog is a halálnál. Ameddig csak halál kellett a hazáért, addig a haza nem panaszkodhatott, hogy cserben hagytuk. Európa²⁰ nem mutat föl e tekintetben magasztosabb dicsfényvel övezett nemzetet, drágább hazát, mert hiszen még Hellász sem az. Minden más nép örökbe vevé, az egy magyar úgy vette (véren) hazája földjét, és azután is, míg más nép egyébért — a magyar csak és mindig hazájáért ontotta véréit.

²⁵ És még is...?! És még is...?! Annyi szív hiába szakadt meg a honért?! Vajjon talán az idők úgy fordultak, miszerint a haza valami egyebet és nem csupán vért kíván fiaitól? Talán erre nem is messze a példa tőlünk? A szomszéd Törökország a hazáérti életfeláldozás legnagyobb példáit tanusítá csak nem rég, pár év előtt is. És ez egykor oly hatalmas,³⁰ sőt még most is oly nagy test — még közelebb áll az enyésethöz, mint a diadalok előtt!!

És miért, hogy vannak államok világrészünkben, kisebbek számra és területre a miénknél is; melyeknek szintén sok és³⁵ nagy az ellenséges szomszédja köröskörül, és amelyek mégis, dacára, hogy nem oly harciasak, nem oly mélyen szüziiesen honszeretők, s egyáltalán nem is áldoztak vért lételükért — mégis élnek, sőt uralkodnak, s nemzeti jólétük, boldogságuk európai közmondássá válik? Míg mi az ártatlan szenvedés,⁴⁰ vagy még valódiabban a politikai *élhetetlenség* tragikomikus fogalmát képviseljük, kikre ugyan még most — mert a „tout

est perdu hors l'honneur" jelmondatot alkalmazhatja szánó mosollyal néz a nyugot; — de akik maholnap, ha sokáig tart nemzetéleti inességük, attól tarthatunk, hogy e rettenetes mentségre szorulunk: *paupertas maxima* . . .

- ⁵ De ugyan ki ez a hazaáruló, aki így mer beszélni, -- vagy csak gondolkozni is? Nem vagyunk mi egyáltalán szabadabbak, önállóbbak (a papiroson) alkotmányosabbak mint bármely nép a föld színén? Micsoda cudar, nem magyar, gaz és ostoba ember az, aki nem reméli vagy hogy nem szentül ¹⁰ *hiszi* azt a . . . hogy is mondjam? ami a népdalban van, s amit oly szépen áthatóan húz a Ferkó, miként *lehetetlen, hogy igaz ne legyen*, hogy is van csak:

Nem lesz mindég éjszaka
Megvirrad még valaha?

- ¹⁵ Hiszen ez a hazaáruló csüggeszt, ahelyett, hogy lelkesítene, bátorítana? Hiszen ez a könyv demoralisál, — dobjuk pokolba, égessük meg, hisz igaz a (népdalbölcsesség szerint) hogy:

Nem kell nekünk tudomány,
Csak jó bor és szép leány . . .

- ²⁰ Így kiált föl, képzelem, sok hazámfia, ki magát jó magyarnak tartja, sűrűen sujtásolt, pitykézett ruhában, tenyéryni sarkantyúval, s szép csálás bajusszal, rengeteg szakállal . . . egy szóval: olyan, kinek alakja a hét vezérre emlékeztet, kinek ereibe tán még egy csepp európai vér se vegyült; ki ²⁵ maga a nagy I. Napoleon mellé állítva Jupiternek néz ki, míg ama világhódítót mindenki pipatöltő inasának vélné . . . ki szinte hanyatt esik a visszataszító megvetéstől, mellyel minden idegen arcot lenéz, s kire bámulva (mert valóban lehet!) okvetlen az a gondolat furódik az ember agyába: ³⁰ ugyan hogy hazudtolhatja meg magát ennyire a teremtő — hiszen ha Isten valóban a maga képére teremté az embert, akkor csakugyan ez és nem — Napoleon hasonlóbb hozzája? már pedig ész dolgában ez legalább is annyira van amattól, mint Napoleon magától az öreg Ur Istentől? ³⁵ Valóban szeretetlen és nem magyar volnék, ha nem talál-nám legalább menthetőnek (ha megbocsájthatónak nem is) abbeli főfő — halálos — vagy tán leghatályosabban *kardi-*

nálisnak nevezhető *hibánkat*, mely szerint könnyen eltehnk önmagunkkal, s tőkélyünket ne továbbnak tartva, szentvtelenségbe esünk, és e szentvtelenség már egymaga oly sommája a káros tulajdonoknak, mely elégséges arra, hogy a szerencse⁵ kacér s szakadatlan udvarlást kívánó istennője hátat fordítson nekünk! . . .

Hiszen *szépek* vagyunk! . s láttatok-e már a magán, gyakorlati életben *határozottan szép* embert, ki, ha néálán még a természet dúsan áldotta volna is meg egyéb erkölcsi¹⁰ és szellemi tulajdonokkal — azokat el ne hanyagolta volna? . . . és egy különben ártatlan járdataposó, jó mulató cimborá, de csak önmagának éló, a közre nézve haszontalan üres báb ne lett volna?

A magyar, *egyénileg*, mély érdeket keltó, és kétségkívül¹⁵ *legszeretreméltóbb* lény az emberiség egyetemében; — de ami egyenkint jó, ugyan oly mértékben jó-e egyszersmind — tömegben is, már mint nemzet? . . . Vajjon a finom karrárai márvány, mely magában oly tömör, erős, de amelyet sármész (malter) nem fog, szintoly alkalmas volna-e ház-²⁰ építéshöz, mint a porhanyóbb kő, a durva téglá, mely összenó a meszes keverékkel?

És a magyar, e kifálynak termett jobbágy alkalmas-e alattvalónak; a sok jó vezérból lehet-e *egy* hadsereget alkotni? . .

²⁵ És egyáltalán — illenek-é ránk valóban egészben e hasonlatok? Elvégre pedig — akár illenek akár nem, — mit használ most erről beszélni, mikor ha úgy volna is, *különben sem ez a bajunk*, de nagyon más egyéb, amelyről most nem lehet tenni?

³⁰ Ime a szörnyű csalódás, a vastag értelmi hályog, mely az örvényt eltakarja, hová egy *idő óta* közelítünk . . . mely ködös éjszakát láttat velünk, holott az csak egy bñvös fátyol arcunkon, mellyel *rossz szellemünk* rontott meg, s mely csak addig veszedelmes, míg észre nem vesszük, hogy ujjainkkal³⁵ le és széjjeltépjük?

Nemzeti beteglétünk egyik főoka nem külviszonyokban, de magunkban van; azon magunknak kell és lehet most is, minden körülmények között segtteni, mert ahhoz nem szükséges, sem külszövetség, sem helyő hadsereg, miután a baj nem egyéb,⁴⁰ mint a legutóbbi századoknak a különösen a mult évtizednek tagadhatlanul kedvezőtlen de nagyobb erővel le-

győzhetendett befolyása következtében megromlott, részint a tespedés századában a *lényegesen átváltozott új korhoz nem módosult s e szerint káros irányú, szóval: hibás közérzet, félszeg közvélemény.*

⁵ Sulyos vád, ha való, melyen mindenesetre magunknak kell segítenünk, mert ezen, mint némely benső bajban, idegen medicina nem, csak saját önmegtágadó és cselekvő erőnk által segíthetünk . . .

¹⁰ De vajjon való-e? és ha igen, oly veszedelmes mérvű-e, hogy halállal fenyeget, ha rögtön nem segítünk? És tulajdonképen mi módon, mi által lehetne most rajta segítenünk?

II.

Ha vajjon valóban vannak-e nálunk veszélyes hibák a közérzetben, káros hatású ferde nézetek a közvéleményben?

Tudom sokan azt gondolják erre: már micsoda beszéd ez, hisz ha semmi egyébünk nincs is de — nagy szerencsénkre — közérzetünk van olyan jó és erős, minővel nem dicsekedhetik a nagy orosz vagy német nemzet . (Persze, hogy erős, de ²⁰ jó is-é??!)

Hol van olyan hazaszerető nép mint mi? Hol búsul még a rongyos pór, sőt az üldözött betyár is a csárdában hazafájdalom szomorú nótái mellett?

²⁵ Bizonytal sehol e kerek világon, csak nálunk. Sőt vannak nagy nemzetek, illetőleg csak államok, melyekben a legelső néprétegnek a hazáról csak homályos vagy épen semmi fogalma.

Nem rosszul nevezte egy német tárcaíró hazánkat a politikai regényesség földjének.

³⁰ Valóban, itt a haza eszméje uralkodik minden még a legalacsonyabb tárgy fölött is, olykor egész a nevetségig. Itt van hazafi csizmadia, „nemzeti hajművész” honi szoknya, és még „nemzeti szagtalan árnyékszék” is.

³⁵ Igazán mi nagyon, par excellence hazaszerető nép vagyunk, én ezt nem tagadom, de azért még is azt mondom, hogy veszedelmesebb, kárhozatosabb irányú a közérzetünk, mint az e tekintetben, már tudniillik nemzeti érzés dolgában oly igen lenézett Németországé. Azért csak hallgassuk ki és értsük

meg egymást, mert ha megengedjük, hogy vannak anyák, kik a legforróbban, de tán épen azért esztelenül szeretik gyermekeiket, s ez eszeveszett szeretetükkel úgy elnevelik, hogy a boldogtalan gyermek emiatt lesz egész életében szerencsétlenné: — akkor megengedhetjük ama lehetőséget is, miszerint dacára a megszokott imádságkint untalan *szánkon* forgó „haza” szent szavával való élésnek, nem lehetetlen, hogy bármi mélyen, forrón, de nem okosan, egy szóval, nem úgy szeretjük a hazát, amint kellene; nem azzal áldozunk neki, amire szüksége van, s hiába követeli azt tőlünk, nem akarjuk hinni; úgy vagyunk vele, mint a közmondás tartja, mely szerint: mást beszél Kató, mikor a bor árát kéri . . .

Különben hazaszeretet és közérzület rokon dolgok, de külön fogalmak, és ez utóbbi a hazaszereteten kívül, mely az egésznek mintegy tengelye, még igen sok elemet foglal magában, és ha a zápok rosszak, mi haszna jó a tengely? — azért, — megjegyezvén, hogy e világhírű hazaszeretetre még később rátérek, s hogy egyelőre csak annyit, mikép a hazára való cifra esküdözések egyedül csak a pórnépnél vehetők őszintékül és betű szerint valókul, minden egyéb azon felüli osztálynál e tekintetben nagyobb a kürt az embernél — újólág előbbi hasonlatomhoz visszatérve, arra hivatkozom, hogy épen a gyermekét örülten szerető anya nemhogy magától rá nem jön ebbeli hibájára, de szerfölött nehéz vele elhitetni, hogy szeretete káros, s még nehezebb arra birni, hogy a valódi nagy szeretet egyéb áldozatokon kívül még — önmehtagadást is kíván, és a dühösen szeretett kis makrancos gyermek bőröcskéjében olykor egyikét harázdácskát nem árt szántogatni . . . aminthogy ha . . . egy némely magyar ember is, annyira szeretné hazáját, hogy emiatt sajnálná drága földjébe vágni a kapát, és mélyen szántani, hogy jól teremjen . . .? Vajjon megköszönné-e neki a hon e szeretetét?

E kép ugyan nem betű szerint veendő (talán egy kissé gyöngédtelen is? de hiszen ilyen nagy érdeknél elszenvedhetünk egy kis ütést ujjainkra, ha a pöröly olykor félreszalad — mert szerintem az a Themistoclesféle a legnagyobb hazaszeretet, aki e szavakban örökítette meg azt: *üss csak hallgass meg* — melyben a személyes önérzeten diadalmaskodó ügyeszeretet nagyszerűségének megértéséhez a mi mai párbajosdi 40 komédiás szalonhőseink, a középkori dicső lovagerények eme szemérmetlen farizeusai nem birnak elég tiszta érzéssel)

mondom főnebbi célzatom nem betű szerint veendő, minthogy talán túl is éles, de azért használtam, mert az eszme megértetéséhez — és ez a fődolog — nagyon alkalmasnak találtam.

⁵ Mert ime ez eszmeláncolatnál fogva, mindjárt akadunk egy pontra, ahol „egy kutya van eltemetve”.

Ugyan: ki tagadja, hogy az új és a régikor közötti különbséget azzal lehetne leghelyesebben megszabni, miszerint a legújabb korban *a munka és a harc helyet cserélték* az államélet ¹⁰ tényező gépezete közt, vagy szó szerint: legújabban a munka az ipar került fölül fontosságban a fegyver fölött, sőt magában a fegyverben s a harcmezőn is; miután maga a hadakozás is egyre géplegesebbé, számtanosságával észműibbé válik, s nem a puszta vadon hősiesség, hanem a műveltség — még szorosab- ¹⁵ ban: nem annyira anyag, mint szellem, nem annyira természetes ész, mint a szabatos tudomány diadalmaskodik, aminek mindannyiszor fényes tanúságát látjuk, valahányszor a művelt nyugot a barbár kelettel összeütközik, s egy pár ezer angol, francia milliányi chinézer katonát lever; — és ha így ²⁰ van, ami iránt hiszem, senki nem kételkedik, nem legelsőben is *munkát* és e téren haladást kíván-e tőlünk a haza, mert a munka az államok mindennapi kenyere, mellyel táplálkoznak, s a csatában ontott vér csak olyan pikáns, ünnepi csemege, mely ugyan pirosposgásabbá, szebbé erősebbé teszi, de kívált ²⁵ egy szegény haza, mint a miénk, igazán méltán azt mondhatja: csak előbb kenyeret fiaim a hétköznapra, mert az több; ünnepi kalácsotok mellett a hétköznapokon éhen halhatok . . .

A szegény haza már több mint egy század óta kéri tőlünk ezt a mindennapi kenyeret, a munkát, hanem mi úgy teszünk, ³⁰ mintha nem hallanánk . Ugyan nézzük csak, hogy is állunk a munka dolgában, s mennyire való fentebbi állításom, miszerint nálunk hibás elemek vannak a közérületben s ferde nézetek a közvéleményben — először is: a munka szempontjából. De hiszen ez oly világos bizonyosságnak tetszik.

³⁵ Igenis, tán néhányak előtt. Hanem a köz alatt az egyetemes nagy tömeg értendő, és ha annak érzülete hibás, bizonyosan nem tudja, legalább magától rá nem jön, különben tán nem is lett volna azzá. —

A közérület azon ár, mely ragad minket is, melynek csak ⁴⁰ a roppant erősek, az óriások bírnak ellenállni; vagy akik azon kívül állanak, a nyugvó parton . . vagy valamely oszöndes

öbölben, mint magam is, kire nézve szükséges e megkülönböztetés, nehogy az olvasó oly szerénytelennek véljen, ki magamat óriások közé állítom . . .

Nem vagyok ugyan hiba nélkül, viláért sem; de tán az⁵ önhittség, elbizottság vakságában kevésbé szenvedek, mint mások, hiszen akkor nem írnék épen e hibánk ellen, vagy ha igen, rám illenék a mondás: vak mondja világtalannak . . .

Vannak ugyan egyesek és népek, melyek önmagukban a hibát meglátják, és az ilyen nemzetekben a közérzület lehet¹⁰ ugyan hibás, de *nem önmagukra* csak másokra nézve *veszedelmes*, mert azon hibákat ők maguk is látják azaz mások látatják velük, kiknek e hibák kárára vannak.

Csak azon közérzületbeli romlottság veszélyes, mely önmagára nézve kárhozatos, és ilyen a miénk; és pedig azért¹⁵ kárhozatos, mert önmaga nem veszi észre, másnak meg van jó dolga, hogy nem figyelmezteti rá, hiszen hasznot húz belőle. S nem veszi észre azért, mert lelkülete elemei közt van egy kóryanag, mely lelki szemeit elhomályosítja, az *önhittség*, s ez nem engedi látni saját foltjait.

²⁰ Tehát nagyon is szükséges, hogy bizonyítgassuk, mikép a mi erős, hatalmas közérzületünk ha nem egészen romlott is (hiszen akkor végünk volna és akkor tollamat se venném föl) de már meglepte a hernyó, melyet ha nem vertünk le róla, eleszi a jövő gyümölcseit . . .

²⁵ Ez a hernyó jelentősen szaporodott 1849 óta . . .

De csak lassan szór mentében . . . Az kérdem, e haza legokosabb és legeggyűbb fia nem egyaránt belátja-e, miszerint a szegénynek, a koldusnak, szóval aki nem maga ura — nem szükségesebb-e *dolgozni*, és *takarékosnak* lenni, mint a³⁰ hatalmas, dúsgazdag úrnak?

Nem is holygatván itt, hogy még a hatalmas gazdag úr is a dolgot, takarékoságot szükségesnek tartja, ha egyéb ellen nem, legalább az életunalom, a meghasonlás és fásultság ellen?

³⁵ És ezután kérdem, vajjon mi vagyunk e világrész leghatalmasabb, legdicsebb nemzete? — de hiszen ezt már kérdésenem is fájó gúny, az pedig nem céloom — tehát e kérdésre magam felelek, hogy — hiszen ország világ tudja, miszerint Európának *legszegényebb nagyurai* mi vagyunk.

⁴⁰ És mit látunk a tények eme szomorú állásában? Szinte hihetetlen, mesés ellentétet, amelyet majd évszázadok mulva

regének írnak meg a jövő Dumás-i, kiknek az iskolás fiúk és fiatal hajadonokon kívül senki sem hisz . . . Valóban csodás ellentét, hogy míg a nagy, hatalmas dölyfös, dúsgazdag Angliában a munka és takarékoság a *legtiszteltebb érdem, a legszebb dicsőség*: — az alatt a szegény s csak régi dicsőségpalástja rongyaiba takarózó maroknyi magyar előtt mi sem népszerűtlenebb — de sőt mi sem szégyenletesebb a dolognál, a takarékoságnál, és alig valami tetszetős, ajánlóbb a henye *korhelység és könnyelmű pazarlásnál*, melynek hősei itt nem ritkán vezérek, hangadók az ifjúságnál, és érdekes, vonzó eszményképek a hölgyesereg képzelmében? . . . Ez nem túlzás, hanem nagyon is, csaknem kétségbeejtőleg való.

A hazafiság tartuffejei — kikkel majd később végzek azt mondják ugyan erre, hogy ha már így volna is — ha rút hibánk van, jobb volna azt *elhallgatni* . . . (persze hogy e hiba annál tovább vagy épen örökké tartson?!). És annyira vagyunk, hogy csakugyan nagyobb a száma vagy hogy nagyobb a szája a jézsuitahazafiak s hájdajkáló heréknek, kik lezúgják a józanabb és szorgalmasb munkások csöndes táborát.

Nincs Európában oly keresztény nép, ahol kevélykedni lehetne a dologtalansággal, ahol a semmittevé — pályának tekintetnék, s ahol a legoktalanabb, mi több — legvétkesebb pazarlás — *juxból* úzhető volna, és mint valami szellemdús eredetiség bámultatnék.

De sőt ki lehet mondanunk, hogy itt lehet valaki tekintély, s a legnagyobb tisztelet tárgya, ha bár tudják róla, hogy nem dolgozik, csak mulat; mert hiszen népünk előtt az „úr” oly egyén, ki — nem dolgozik, de él abból, mit ősei hagytak rá.

Vagy talán csak a népnél van még meg e középkori fogalom, azon népnél, mely csak imént rázta le a lovagi vaskor igáját — és talán az értelmiségnél, a magas főrendnél más érzület, más gondolkodás tapasztalható? . . . Vajha úgy volna, ki örülne jobban rajta, mint épen magam; de fájdalom a tényállás kérélnelhetlen logikája világos jelekben az ellenkezőt tanusítja.

Igen is; mert ha a munkás és üzleti élet nálunk nem ellenkeznek oly középkorilag a valódi „úriság” fogalmával, — vajjon iszonyodnék-e oly igen a magas fő- sőt még közép nemesi rend is az ipar, az üzlet, sőt — horrendum dictu! — még a kenyérkeresetből szellemi munkások osztályától is?

Sietek figyelmeztetni mindenkit, hogy ha általánosságban szólok, a kivételek kifejezhetlenül csekély száma nem jöhet

tekintetbe; és ha mult évben találkozott egy egy elszánt mágnás, ki arra vállalkozott, hogy egy egy kolompos vezérjogászt, vagy dicsérő hiresztelő frázisok gyártásában mesterül ösmert „zeitungsschreibert” fülön csipve, avval, krisztusi leereszkedésül, az osztályok összeolvadásának szertartásosan megpecsételő jeléül, a váci és uri utcán végig sétált, minden jótét léleknek e szokatlan csodalátványra leesett állal való megmeredő álmétkodása közben: — mondom ily egyes esetek csak kivételül tekinthetők, s az általánosság ellenében szóba hozatni is alig érdemesek. Ha minden, a „műszép” kifejezés kedveérti nagyítást leszámítunk is e fönnbbi körmondatból annyi megmarad kemény, rögs valónak, hogy a munka nálunk minden inkább, mint dicsőség, sőt érdemnek is kevésbé érdem, kivált egynémely igen fontos neme a munkának, mint amennyire az más fejlettebb népeknél; és a születési rang nimbusza itt magasabban áll minden egyéb fölött, mint amely távolállónak tartja a bakancsost magától a huszár, aki után, mint mondá, messze messze semmi sem következik . . .

E tekintetben a példák oly számosak és annyira ösmeretek, hogy nem szükség őket megnevezni. Mindnyájan ismerjük azokat a neveket, hiszen országos hirre és *dicsőségre!* vergődtek, amelyek tulajdonosai más országban a közmevetés tárgyai leendettek volna korhely, kicsapongó életmódjuk, idő és pénzpazarló semmirekellőségük, műveletlen vadságuk, és azon mahomedáni életnézlet miatt, melynél fogva az érzéki kéjelgést tűzve életcélul, a szegényebb sorú nők csábítását még pedig a legaljasabb módon, pénz és kerítők által. — mintegy rendszerrel úzik . . . És ezen emberek, akiknek cultusa a baromiság, liberalismusa a fajtalankodó erkölcstelenség — kiknek napi rendjük s dolguk a nemtelen vetélkedéssé fajult s egymást asztal alá ivó részegeskedés, egyik lakomáruul másakra való csavargás, és e közben nemes hóbortbólí drága lóagyonhajítás; kiknek a szenvedélyük a kártya, s komikotragikus végük a tönkrejutás — ez emberek nálunk népszerűek, híresek, a nők előtt eszmények, a pórnak ajkán népdalban élők, a terneken don-juáni dicsfényükkel szivesen látottak, sőt a megvetett, vagy legalább kinevetett komoly tudomány s hasznos munka embere fölött magasan kitüntetettek . . . és ami leggonoszabb jel az egészben, ez emberek jó hazafiaknak is tartatnak; — ami legveszélyesebb, a nép ezek szájasabbjai iránt több bizalmat érez, mint a komoly valódiság, a biztos,

de kevésbé fényes jövővel kecsegtető számítás embere iránt, aki szemfényvesztő hazug ígéretek helyett az ipart, a munkás-
ságot prédikálja, az újkor valódi apostolaként; s ezen híres
bon vivántok, azok, akik a józanabb részt, a kevésbé paprikás
5 és sujtásos, és azért kevésbé népszerű de európaibb, s annál-
fogva üdvözítőbb haladást hirdetőik szavát mindig leordítani
képesek a tömeg előtt, mely e haladás szükségét még most
eléggé felfogni nem képes, és amely tömeg a hazug látszat és
csattanó frázisok után indulva, hisz nekik, mert hiszen a
10 magas rangú urak makra pipát ütve szájukba, cifra szűrben
ellátogatnak az alacsony kunyhókba, megtáncoltatva (és szü-
zietlenítve) ott az ártatlanságot; azután hiszen hogy is ne
volnának ezek jó hazafiak, akik itt *benn a hazában pazarolják
el* a mijök van, nem pedig *külföldön*, Bécsben vagy Párisban?
15 Imé, a kisebb bűn hogy válik — erénnyé a közromlottság-
ban; és a szegény anya, kit nagyobb fiai megtagadtak s el-
hagytak, hogyan engesztelődik azok iránt, kik verejtékes szer-
zeményén legalább otthon dorbézolnak, s habár érzi is, hogy
tetteleg ezek is kárttéví ellenségei, de könnyebb neki, ha csak
20 legalább *hazudják*, hogy szeretik . . .

Általában, a könnyelmű korhelység, eszeveszett kicsapon-
gás olyan régi és mély gyökerű hibája nemzeti jellemünknek,
hogy e tekintetben tán csak egy két délszláv — és szintén
pusztuló faj, sőt tán csak az egy magyar-rác tesz ki rajtunk.
25 A nyugoti előkelő nemzetekben is mutatkozik e rút gyöngé-
ség, de csak nagy kivételképen, míg nálunk a rendes, a nem
öngyilkos életű ember a kivétel. Úgy hogy az ilyet már titkon
bámulják, nyíltan pedig, kivált a borkancsók közt, gúnyolják,
s ha elég szilárdan tartja magát, insultálják, míg végre meg-
30 verik, vagy kilöki az ajtón, köszönje ha nem az ablakon . . .
Ami hagyján volna még, hiszen — „malis displicere bonum”
— de itt megfordítva, nem a kilökött nyér a többség véle-
ményében, mert hisz mindenkinek maga felé a keze, a többség
is először önmagát szereti, ő pedig hasonló hajlamokkal bir-
35 ván, kineveti a rendes, önmagát conserváló — filisztert, s
dicsőíti az ivási vetély (bravour) kitartó hőseit.

Sok népszerű, *originalis* „napkelet ifja” nem ugyan dobogó
paripán, hanem igen is csukladozó lábakon akkor megy szerel-
met vállalni imádoztja ablaka alá, utána a cigánybandával,
40 mikor már nemcsak a szemérmes, de csekély eszét is leitta.
Ez másutt is megtörténik, de csak éjjel, szép piánóban és

valami üstökös ritkaságképen. De nálunk nem csak a pórnál, sőt leginkább a közép, kisenemesi osztálynál, híres legényi virtus, dicső és népszerű, *fényes nappal* végig muzsikáltatni magát az utcán, aminél csömörebb jelenetet képzelni lehetetlen –
⁵ kurjongó dal, káromkodás, és verekedés közben, mert hisz e tény is mind szeretetre méltó, népszerű hiba — olyan betyár költőiség, melybe sok hölgy halálosan szerelmes... Hiszen rendesen az ilyen hírhedett korhelyek csinálják itt a legjobb házasságokat. A vidék legszebb, leggazdagabb leányai, a bálkirálynék legtöbbször e kicsapongó, tönkrement „caesartalan Don”-okhoz mennek nőül, ezek lábaihoz vetvén dús hozományukat, mely prózai, rút anyagi tehertől minél gyorsabban megszabadítani az imádott „eszményt” — e derék férfiak lovagi kötelességüknek tartják.

¹⁵ E szomorú, napjainkban hatványosan fokozódó korhelységi hajlam ellenében nem lehetek eléggé szigorú, mert mély meggyőződésemmel, hogy ez egyik legnagyobb métélye a nemzettestnek.

Ez legfőbb, mondhatom, az egyedüli oka fajunk *szaporátlan-ságának*; *kétszer annyian volnánk*, ha e hajlam nem oly régi átkunk volna, hogy történetünk is, mely részletekben oly hiányos, nem jelölne meg egész korszakot, melyben e rút gyöngeség, szinte erőt vett az országon, királya (Kún László) maga levén e téren is a vezér, míg végre annyira vitte, hogy
²⁵ korhely, kicsapongó környezete maga emésztette el... Mi sem világosabb, hiszen óriási tények bizonyítják, hogy a solid, rendes, mértékletes élet — szaporaságot, s a korhely, rendetlen, kicsapongó — fogyatkozást szül akármely népfajban, legyen az bár — hite szerint — oroszláni, vagy nem oroszláni természetű.

³⁰ Az angol elég hős nép, sőt úgy szellemi mint erkölcsi és anyagi erőre első a földön, és olyan szapora, hogy egy új világrészt (Amerikát) megtölt maholnap, holott eredetileg csak annyi földet foglalt el hazául, mint mi magyarok, sőt
³⁵ még több száz négyszög mértfölddel a mai Magyarországnál is kissébbet. Általában a nyugodtabb, higadtabb természetű népek szaporábbak, de van példa rá, hogy a vérmesek is, minő a francia, olasz, spanyol, nem szaporátlanok, valaminthogy mi sem volnánk azok, ha általában izzó vérünk több önmérsékletre, önmegtágadásra volna képes. De mennyi a példa
⁴⁰ nálunk, hogy a borivás nem csak egyesekben, de egész körök-

ben legyőzhetlen állandó szenvedélyé, hogy ne mondjam: lázzá, majd végül *dühhé* fokozódik? Csak egy faj van, mely e tekintetben még tovább megy, a hazánkbeli szerb — és ime a legelőbb és csalhatlanabb példa! e faj szemlátomást fogy, ⁵ s ki lehetne mutatni számadattal, (statistice) hogy a legutóbbi békés évtized — illetőleg a vojvodinai korszak alatt is jelentősen fogyott, olyan jelentősen, hogy összeírás nélkül, pusztaszemmel észrevették maguk, s ez köztudomás az alvidéken.

Az angol, a német, a legcsaládiasabb nemzet, ez már ¹⁰ meretes dolog; és ezért legszaporább.

A magyar a legcsaládiatlanabb, úgy az úri, mint a póri rétegben. Ez már sajnos valóság; ha Németországban 100 család közül 90 legjobb egyetértésben él, nálunk annyi a dúlt, és zilált viszony.

¹⁵ Az angol, a német is iszik, de a sör csillapít, míg a bor hevit, ingerel, idegesít, és végre kimerít. A bor fokozza a többi kárhozatos szenvedélyeket, indulatokat; a kártya, bujaság, pazarlás, harag, bosszú szörnyeit ez ösztökéli föl a dühösséig; és amennyit segített a csatás ős időkben, annyit ront a semmittevés jelen hosszú évtizedeiben, az ördög párnáján heverő magyar birtokoson.

Azért üdvözlőném azon új irányát a közérületnek, mely e kárhozatos hajlamokat megbélyegezné, és a benne sinlő „mételeyöst” kilökné magából minden honi társas kör, úgy a ²⁵ magas mint az alantibb. Lenne vége egyszer és örökre azon erkölcstelen fogásnak, mely „titulus bibendi”-nek a haza bűnját rángatja elő, és legyen megútált a részegség „még a hazáért” is, habár Petőfi oly szellemdúsan énekelte is meg.

Mennyire szomorúan és túlzás nélkül való ez, mutatja a ³⁰ körülmény, hogy e népszerű s mondhatni — bármi természetlennel tetszik is — népünk képzelmében *eszményült(!)* hiba még a szépirodalomban, a szent (?) költészetben is ahol pedig apostoli tiszte volna a valódi költőnek ellene fordítnia gúnyostorát, — még a költészetben is dicsőíttetik, és az ivás — ³⁵ kivilágos kivirradtig mulatás — mint nemzeti erény, sőt — „kötelesség” ajánltatik. És ez iszákőrültség költészetének itt közönsége van, sőt mi több — ennek van mostanában leg-hálásabb közönsége; a nemesebb, magasb költeményeknek csak választottai vannak, s azokról a tulajdonképi nagy közönség ⁴⁰ egyáltalán mit se tud. Maga Petőfi kizárólag bordalainak köszöni gyors és általános népszerűségét; magasztos tárgyú leg-

szebb költeményeit például: „Itt van az ősz” — még az értelmesebb körök sem emlegetik. — És Csokonait a „csikóbőrös kulacs” tette halhatatlanná, mely költemény — elég jellemzőleg, — csakugyan legjobb, sőt annyiban remek költeménye, ⁵ amennyiben a többi ehhez kivált eredetiségben nem is hasonlítható. De ezeket csak mellesleg hozom itt föl, — valódi bizonyítékul hivatkozom azon, az egész világon tán csak nálunk létező körülményre, melyszerint nálunk sajátlagos, külön irodalma fejlett ki a könnyelmű, kicsapongó korhelység ¹⁰ szenvedélyének — helyesebben: kórságnak, s az már külön közlönyökkel, előbb csak egy, majd két szakkalappal is bírt, melyek egyikének csak ötször annyi előfizetője volt, mint a „Budapesti Szemlének”. Ebben csoportultak a nemzeti irodalom irodalmának ősz — tős — dőzs — hősei; itten dicsőítettek és énekeltek meg kacskaringós, bakfittyes frázisokban ¹⁵ az új cégű kocsimák, melyeket e klub tagjai nyitottak meg és szenteltek föl „csarnok”-ká — csodálatosan bolond mesterileg zavart felköszöntéseikkel, melyek értelméhez képest az őszűr (chaosz) átszűrűt napsugár világossága volt; — a részegség ²⁰ „szent” deliriumát jellemzetesen vadul és esztelenül kuszált bombasztokban dicsőítő költeményekkel; — e lapokban írtak le a fővárosban és vidéken előfordult nagyobbszerű, rendkívülibb ivások, az irodalom koszorus tagjainak lakomázó körútjai és asztal alatti diadalai sath.

²⁵ És mindezen undorítóóságok iránt annyi érdekltség volt a hazában, hogy ha pesti ember vidékre utazott, akármely különben lelkes, és irodalompártoló társaságban a találkozás első negyed órája után a beszéd a hirhedett ivó — írókra fordult, kiknek kiadványaival mindenütt találkozott az ember, s akik a haza nagy költőinek tartatnak, és akik ellen ³⁰ senki, még a lapirodalom nagy kophtái sem mertek már utóbb kikelni, mert jobban mint III. Napoleon vagy Victor Emmánuel a pápa anathemáját — rettegé minden tisztességes író ezen népszerű hazafiak — e közönség kegyencek ama szörnyű kiváltságát, mely szerint a „hazaáruló” vádját sujtották arra, aki ellenük mert szólni, és kétkedni bátorzkodott, hogy ez vagy amaz dicsőített csarnok savanyu vinkójának ivása talán még sem — nemzeti kötelesség... és a szegény bevádolt hiába védte magát, a közönség hitt a hazafiság e jésuitáinak, mert hiszen vannak korszakok, midőn a közönség ⁴⁰ is az agg Lear hibájába esik, ki hisz a szájas és esküdöző Go-

nerilek, Reganoknak, a mély érzelmet vásárra vinni átalló Cordéliákat pedig megtagadja . . .

És nem annyira eszméláncolatnál fogva, mint csupán aproposból, nehogy később még elfeledjem -- megérinteni, illetőleg leálarcozni jónak látom itt ama szintén veszélyes szerzetet, melyet nem tudok helyesebben mint a hazafiság jészsuitáinak (sit venia verbo; tisztelet e rendnek magának) elnevezni. Most midőn százados politikai csalódások után a nemzet, melynek lelkületében több is van a jóságból, mint amennyi saját javára elég, most, midőn mondom, e jóságánál fogva hiszékenységre hajlandó nemzet elvégre bizalmatlanná, meggondolóbbá, szóval hitetlenné lett az -- idegen iránt, most ismét majd azon másik veszedelembé esik, hogy saját honabeli egyes szellemi kupecek szerencsés nyegleségének s képmutatóságának essék áldozatul.

A „haza” szó, melyet néhány évig némi kockázó merészséggel lehet csak említeni, midőn végre szabad áru lett -- arra lón felhasználva az üres becsvágy, a viszketeg (igazi mellékneven: rühes) hiúság s aljas haszonlesés által, hogy tör és háló legyen azon jámbor, arkádiai keblű rövidlátók számára, kik e rég nélkülözött, s epedve várt szent jelszóra lelkesedni tudnak, s nem látják annak háta mögött a bár sokszor ügyetlenül rejtegetett vastag önzést, fekete számítást. Mint megannyi világi páter Knittelius, kik sz. Loyola intézményét oly rossz hírbe hozták, s az „ad majorem dei gloriam” ürügyével mindent kiszépíthetni hittek -- úgy ezen emberek is a „haza” szent igéjével a legkártékonyabb visszaélést űzik, úgy a szellemi, mint az anyagi téren, s a „haza” szóval jó vásárt csinálnak a szinpadon, a lapirodalomban, a kereskedelemben -- mért? mert van elég, aki hisz, s csak igen kevés, aki mélyebben gondolni, jóllátni képes. E *szenteskedő hazafiság* örve alatt, ha még ügyesen is tudnak hizelegni a nemzetnek, hibáit simogatva, öngyilkos hajlamait cirógatva, bizonyos nagy jövővel kecsegtetve -- sikerül nekik álomba ringatni a nagy tömeget, és azután -- haj rá! szabad a vásár, mindent elkövethetnek. Aki azután föl akarja ébresztetni az alvót, hogy előtte csalóit leálarcozza, arra a hazaárulás bélyegét sebtiben rásütik, hogy ennek kinja alatt mindenkinek sikerül önmagát a legfőbb bíró előtt kitisztázni; -- és vajmi ritkán is találkozik oly mártiri lélek, aki azon merész és hálátlan szerepre szánná el magát, hogy felszólaljon egy ilyen anathemizált mellett;

általában kis és nagy dolgokban, a legmagasztosabb de hátlan eszmére nálunk legkevesb a vállalkozó; mert *mint minden uralkodói természet, a legtöbb magyar is nagy mértékben önző; és hazaszeretete csak dicsőséggel kecsegtető heroizmusra igen, de bizonyos veszteséggel, talán éppen szegényvéggel fenyegető áldozatra nem képes.*

Vajha ne volna így! — de azt bizonyítja ezer éves történetünk, melynek fényes tengertükre Leonidást eleget, de vértanút (nem a hit, de a hazafiság vértanúját) — alig egyet —¹⁰ kettőt mutat föl.

Persze, sokkal kedvezőbben ütne ki a számítás, ha a *csatái* hősöket is a *vértanúk* közé sorozhatnók, mint egynémely tragédiairó tevé; — oly abszurditás, mely megérdemli, hogy iskolás gyermekek kinevessék, ha ugyan nevetni lehet olyan szomorú tényen, mely ismét csak annak jeléül szolgál, hogy¹⁵ nálunk vagy nincsen érzék s elegendő értelem a hazafiság és vértanúság magasztos fogalmainak megkülömböztetésére, vagy e kettőt — ad majorem „patriae” gloriam — (értsél: publikum fogdosásra) összezavarhatják, s van tömeg, mely szent igazságkint fogadja. Pedig, hogy a földi dicsnek legmagasb fajtája az, mely a legnagyobb áldozatot a legkissebb önzéssel hozza — bizonyítja a körülmény, hogy hősöket a vad népek is mutatnak föl, de egy *eszméért* élni halni tudó vértanúkat csak a szellemi műveltség legmagasb fokán álló²⁰ nemzetek kebléből látunk előteremni.

Csak oly nemzet lehet nagygyá, dicsővé, melynek fiai vetélkedve sóvárganak a honfiérem után, de hogy ez az érdem még nagyobb legyen, még — ha szükség — az *erkölcsi jutalomról is képesek lemondani*; kiknek hazaszeretete annyira³⁰ szüzes, hogy mintegy megfertőztetve érzik azt az anyagi jutalom által, s akik megelégszenek a *reménnyel*, hogy idővel, talán sirjokon zöldül ki a hála borostyána — sőt vannak körülmények, melyek közt a haza üdve, megmentése azt az áldozatot kívánja, hogy legnagyobb fia vegye magára az élő³⁵ nemzedék átkát, s csak a késő utókortól reméljen igazságszolgáltatást, s találkozni kell ilyennek is oly nemzetben, melynek ambitioja nemcsak mások mellett, de valamennyi fölött tündökölni a valódi, erkölcsi és szellemi nagyság dicsfényében.

⁴⁰ A magyar nemzet ez eszme utáni lelkesedés magaslatán csak Attila és Árpád korszakában állott, — nagyobbserű

törekvése a Lechmezőn találta sirját; azontúl II. Lajosig csak azon kisebbszerű ámbár még mindig elég tisztességes eszme vezérelte, melyet jól kifejez Zrinyi jelmondata: „ne bántsd a magyart”; csak fészket védte még; — lemondván a hódításról; később már azt sem, s annyira elrestült, hogy képes volt — amire példa nincs Európában egy huzamban száz esztendeig mit sem tenni. Ez idő alatt kissé elhízott, megnőtt a hája, és e hájrész képezi most azon terhet, mely a szabad mozgásban, a gyors haladásban gátolja, — és míg ezt *önmegtagadó nélkülözés, hatványozó munkássággal* le nem vetkőzi, addig minden új erőlködése sikertelen, s minden kísérlete után visszaesik előbbi tespedésébe.

E hájnak elemeit: az *olcsó hazafiságot*; az ős alkotmány egyegy — maga idején üdvös, de már ma káros — intézményéhez a kegyelet színe alatt bucsujáró és ott *szenteskedő* alattomban parázna önzésének szolgáló *üstökös* (copfos) *ó-magyarságot*, mely vakbuzgó türelmetlenségével fajok és felekezetek közt féltékenységet és viszályt gerjeszt; az *öndicsőítés* nagyító üvegén fényes biztos jövőt ígérő s e hittel semmittevésre szabadalmazó vérmes, *vak hiszékenységet*, és az azt kizsákmányoló *nyegleséget* — erőmhöz és eszközeimhez képest ostorozva és ezáltal a közvéleményre javítólag hatni, és azért egyesektől, sőt tán a tömegtől gyűlöletet aratni, de lelkemnek megnyugvást szerezni — azon egyedüli önzés, mely e sorok írására ösztönöz, mely arra kényszerít, hogy elhozzam nézeteim porszemét a köznek áldozatoltárára, azon hiszemben, hogy ha a tömeg forgószele visszavágja is szemembe könyfacsaró füstjét, de tán ha igazam van, használtam neki, ha pedig nincs igazam, akkor megszereztem magamnak azon megnyugtató tudatot, hogy csak én látok feketét, valósággal itt minden jól megy, az én népem maga a megtestesült tökéletesség — mily kész örömmel mondanám el ez esetben a „*mea culpa*” . . . !

Hiszen van elég hizelgő, alig is van egyéb; jele, hogy itt egy nagy korlátatlan hatalom, egy absolut uralkodó van: — a közvélemény. Ez való, és ez — nagy szerencse ! Ez biztosítéka minden hitemnek a jövőben. A *közvélemény a nemzet lelke*, és e szerint a magyar nemzetnek ugyancsak erős lelke van. Sőt az a baj, hogy e caesari lélek nagy ereje érzetében az absolut egyeduralkodásra, önkényre hajlandó — és kevés az őszinte tanácsos, aki elég merész legyen az igazat szemébe mondani.

Igen, az ellenséges lapok nem hiába irigykednek ránk e roppant erős közvéleményért. Mig Nápoly boldogtalannak érzi magát, hogy erőnek erejével politikai szerepre, nagyságra, dicsőségre kényszerítik, s mint valamely lámpalázás műkedvelő, azokkal veszekszik, akik a szárnyfalak közül a nyílt szinpadra csalták; és az erőszakolt „Italia una” oly nehezen létesül, mert nincs egy vagy is: közvéleménye, — addig csak dicséretes, és biztató jelenség, hogy mi a rég megszokott politikai lét után sóvárgunk, — csakhogy legnagyobb bajunk azon isten igazságát tagadó rögeszme, hogy balsorsunkat nem saját hibánk, hanem tisztán valami emberi erő fölötti végzet, az ellenünk esküdt külviszonyok okozzák.

Elvégre a nemzettest egyes tagokból áll, és a történet mutatja, hogy hol a nagyság elemei megvannak az egyesekben, azok a legszigorúbb körülményeken is diadalmaskodva eggyé s nagygyá forrnak — mint ezt Róma története mutatja a Tarquinok korában; és ahol az egyesek romlottak, vagy csak egyetlen elem hiányzik lényükből ama vegyülekhez, melyet a politikai önállóság megkíván — akkor még ha idegen hatalom s illetőleg a szerencse összeforrasztja is őket, azonnal ismét, mint a ragasztalan fal, szétmállanak és elemekre oszlanak, mint ezt ugyan eme nagy nép — a rómaiak elfajult utódai — az olaszok példája mutatja, kik századokon át soha sem voltak képesek egységes államéletre, s csak mint külön tagok — de egyébiránt mint megannyi remek phidiászi darab — szerepeltek a világon, s úgy látszik, a zsebmetszők tolvajbarlangját — Nápolyt nem egy Napoleon, de isteni erő sem alkotja politikai testté, hacsak újra nem gyúrja, vagy is: ez jelen bűneibe nem hal, és e kellő erényekkel újra nem születik . . .

A mi jelen egyedi természetünk valamint közvéleményünk egyes hibái nagyrészt e hosszú álmából följédt közérzület vehementiájából erednek; mely — látva a sok ellent maga körül, üt, ver, és lesújtja hirtelenében a legjobb barátot is.

Hiszen mindennek meg van az oka, kivált az okos lényeknél.

Sokáig teli voltunk árulókkal, vérszopó vampirok s magunk nemzette kenyérpusztító herékkel. Nem csoda, ha kit a kigyó megcsíp, a gyiktől is fél. Hanem aztán a következés az lett, hogy az ildomosak megfélemlettek, és a tömeg féltékeny dühétől tartván, a keserű igazat kimondani nem merték;

de ha jól sejtem, már most a közvélemény tágit, s jelen közönye által mintegy tudtul adja, hogy szólhatnak már, szeretne már egy kis — savanyút is a sok édesség után . . . de a félénkek nem hiszenk az oroszlán nyugalmának, s nem támadnak Andronikusok, akik hozzáközelítsenek, s kivegyék a szálkát genyes talpából . . . —

És itt, hogy e vakmerő rágalmakat igazoljam, egy kissé visszamegyek a közelmultra, — hiszen miből okulhatunk jobban a legközelebbi jövőre, ha nem a legközelebb múltból?

Azért elmékezzünk csak vissza, mennyire voltunk már benne a legtudatlanabb tömeg véleményéveli ijesztgetés rengetegében.

Csak néhány évvel ezelőtt még ott álltunk, (és vajjon nem érhetünk-e oda ismét vissza?) hogy már nemcsak magának az egyetemes nemzetnek, de egyes osztálynak, rendnek, céhnek sem volt szabad hibáit rovgatni; és egy szegény színműirő már ugyan csak félt a megzsákolástól, mivel egy kántort iszákosnak mert festeni szinpadon (mintha volna nem iszákos kántor is a világon!) és egy ellenséges kritikuskapva ez ürügyön, uccu beaccusálta a derék kántori osztály előtt, hogy egy hazaáruló compromittálni és megsérteni merészkedett a dicső kántori céhet, mely az emberi és hazafiui tökéletességnek valóságos megtestesülése! . . . sőt előfordult azon homéri komikum, hogy egy lapirő fölbujtotta az összes vidéket egy itész ellen, elhitetvén a *vidékkel* miszerint ez itész, *megsértette a vidéket* abbeli kerek állításával, hogy hogy Prielle Nelli játékának látása után, már mostan — tisztában van a vidékkel! — és a vidék oly izgultságba jött, hogy hogy kávéházak, casinok, magánkörök hazaszerte eme horrendus eset fölött szörnyűködtek, s egy napilap kizárólag megtölt ama levelek *tizedrészének* közlésével, melyek a vidékeknek e szörnyű sérelem folytáni consternatioját adták tudomásul . . . !

Egy másik meggondolatlan ujdondász azt a nézetét kockáztatta, hogy ipar, kivált egynémely kézműi, nem a legjobb lábbon áll nálunk, s nevezetesen Párisban jelesebb borbélyok, fodrászok, Svajcban jobb órásk stb. vannak, mint Magyarorszában, — mely állítás szerintem is annyiban minden esetre hibás volt, hogy föltételezte, mintha a keresztyén világ összes népei közt nem a magyar kézműipar volna a leg-

barbárabb ősállapotban. Erre egy más lap, emennek versenytársa fölláztatja a fővárosi mesterembereket e hazaáruló ellen, elég szemtelenséggel birván azt vitatni, hogy a magyar ipar a legelső a kerek világon, és szinte kitört a második szabóribillio, s csak azon csillapult le, hogy az illető ujdondás látva a roppant phalanxot, elhagyatva a többi „körültekintő” laptárostól — s gondolván: quis contra torrentem? — kénytelen volt cifra hazafias frázisokhoz, s esküdözésekhez folyamodni, hogy hiszen ő is szereti e hazát, és végre ha meg nem tagadta is, de némileg enyhítette állítását. A nemzet egyik legünnepeltebb költője — „Dózsa” című tragédiát írt, melyben a *tizenötödik századbeli magyar aristocriatiát* büszkének, dölyfösnek festi, s melyben az akkori magyar demagogia együgyű és szennyes észjárását is eléggé megbélyegzi. E darab nagy izgatottságot szült, élénk roszalást egyfelől, s még élénkebb tapsot másfelől; de a közönség kritikája nem akörül forgott, hogy a tragédia (melyben a megváltói erényekkel ékített, s megint „vértanu”-nak (!) festett jó s nemes Dózsának azt az igazságot szolgáltatja a költő, hogy elevenen megsütik és megeszik ugyan, de legalább nem a színpadon) mondom, a vita nem akörül forgott, hanem egyik fél bevádolta a költőt, hogy miért bántja a mostanság oly hazafias aristocriatiát egy *tizenötödik századbeli történetből* vett mesében; a másik fél ujjongott, hogy Dózsában a democratia krisztusi fölmagasztosultságot nyert. És e darabot némely helyen egyáltalán nem adták (hej pedig be sok szép *hazaszerető* frázis van benne!) vagy épen nagy tetszéssel koszorúzták, már amint a guelf vagy ghibellin párt volt az illető helységben a tulnyomó. —

³⁰ Általában mindenütt, a legmellékeesebb ügyben is — irányadó főszempont a politikai oldal, mely a dolgot sokszor épen elferdíti, valójából kivetkőzteti; e mohó *irányhajhászat* mindenben, ezen a tehén szarva közt is annak tölgyét kereső *politikus csizmadiáskodás* kettős hátrányunkra van; először

³⁵ emellett elhanyagoljuk magát a dolgot, a tulajdonképi lényegét; másodszer e szakadatlanul a nemzetiség körül zajongó, s annak féltéséből származó harangfélreverés — felkölti a velünk lakó idegen fajok féltékenységét, s illetőleg mintegy kihívja azt. Egyik túlságból a másikba. Hűtlenek

⁴⁰ lettünk önmagunkhoz a mult század végén, és a copfhoz már a strimpflit is felhúztuk; ez oly nagy elaljasodás volt,

hogy valóban a legcsodálatraméltóbb acrobatai mutatvány, mint jöhetett magához, mint áshatta föl magát önerejéből ezen nemzet a már szinte feje fölött összecsapó limbusból. Most már ott vagyunk, hogy — magyar legyen ám még a

⁵ kapcánk is! . . .

És ez állapot mint amannak ellentéte, csak a nemes önbecsérzet, köteles önszeretet túlhajtása, mindenesetre szebb és hasznosabb — de még hasznosabb volna kellően szabályozott medrébe visszavinni, bele a *szívbe* és ott mélyen, csöndesen folytatni, gyors forgalmi erél minden anyagi és szellemi törekvésnek — egy szóval, kevesebb szó, kevesebb tüntetés, de valóbb érzés és több cselekvés.

De hiszen mi még — hallgatni sem tudunk, azaz, hogy ezt legkevésbé tudjuk, sőt nem látszunk sejteni sem, hogy ez

¹⁵ is jellembeli — mégpedig igazán férfias — erőből: az önmegtagadásból származó dicső és fenséges tulajdonság, mely sokszor nagy előnyére válik tulajdonosának. Ellenkezőleg, nálunk még az üres láрма, a magát eláruló meggondolatlan szájongás — még akkor sem nevetséges, ha bukást vont

²⁰ maga után, hiszen — mondják a hizelgők — az oroszán nem alattomba, de nyiltan, mértföldekről előre menydörögve támadja meg ellenét.

Csak feledik azt, hogy az oroszán azért lármáz, mert győzelme bizonyos; ha pedig verembe esett, ott meglapul, s

²⁵ resignálva *hallgat*.

És amennyire szerények talán szegyenlősök voltunk e század elején, ami aztán sok erőkifejtésre is ösztönzött bennünket, olyannyira szerénytelen, elbizott, hencegővé lett a legújabb nemzedék, s visszaesett előbbi tétlenségébe,

³⁰ vagy mint ő hiszi — lepihent babérait. E század elején egy valódi nagyság — *Széchenyi István* — magyarban a legritkább tünemény — addig pirongatá nemzetét, addig tanítá „*magát szegyenleni*” — hogy sikerült neki a nemzettel megértetni, mi az a szegyenpad, melyben ő helyet foglal, s tolmácsolván

³⁵ az európai idegenek gúnyos megjegyzéseit — a hátramaradás teljes öntudatára ébredt nemzet oly nagy buzgalommal fogott a munkához, hogy ha úgy halad még csak egy évtizedig — most már az eminensek közt ülne; egyremásra támadt a lángész minden szakmában; a tett egymást érte,

⁴⁰ és a szegyenpir már már dicsfénnyé változandott arcán, — de egy boldogtalan elragadtatás percében az *önülbecsülés*

egy második Mohácsot szülő hibájába esett, — szégyene haraggá változott, s a legnagyobbat tenni akarván, megrokkant . . . nem-é arra int e lecke, hogy míg egyrészt hibáink s hátramaradásunk tudata vasszorgalomra nagy tettekre⁵ serkenti önérzetünket, épen úgy mint ahogy az önteltség henye tétlenségre kárhóztat; másrészt a főttebbi kataszrofa ujmutatás arra is, hogy inkább szerény kört, a munkát vállaljuk, mint ismét elbizakodva olyan után epedjünk, melyet elkezdni se tudunk?

¹⁰ Maga kárán tanul a magyar, mondják; de vajha bár a maga kárán is tanulni tudjon!

Nézzük a mult félszázad rugóit, indokait, s vizsgáljuk eredményeit.

Akkor aggódó, önmagával elégedetlen, hiányaitól elszörnyedő, egymást rovogató és ezáltal munkára ösztönző volt a hazafi, és az irodalom legkapósabb cikkei a nemzet hibáit ostorozó ódák, gúnyiratok voltak; Berzsenyi „romlásnak indult magyar”-ja s minden önostorozó cikk írójában a legmélyebb hazafájdalom s magas becsvágy apostolát látták;¹⁵ és lett is eredménye gazdag; most a közvélemény az ilyent hazaárulónak tartja . . .!

Aki nem hisz vakon, föltétlenül; nem esküszik a „Deus ex machina” bizonyos elérézésére; aki nem hiszi, hogy mi vagyunk a társadalmi művelődés tökélyének megtestesülése;²⁵ aki kételkedni mer oly absurdum hir valóságán, hogy az angol hajóhad Debrecennél vagy Antivárinál — mindegy — partra szállt érettünk; — aki oly gyáva, hogy önerejét nem becsli tul, és oly istentelen, hogy nem akarja hinni, miszerint a jóságos Isten okvetlen csodát fog tenni érettünk; aki mindenütt hibát keres, hogy azt javitgassa; aki elégedetlen eddigi vivmányainkkal, s aki nagy önérzeténél, magasb életnézleténél fogva inkább szégyen mint dicsérettel tud szétttekinteni Európában; aki csak azért nem hord rófös tollat, s harangozó sarkantyút, mert az idegennek szánó³⁰ vagy gúnyoló szemnyila egyaránt bántja mély nemzeti önérzetét — az ilyen mostanában haszontalan, gézengúz, pimasznak, s pro coronide — hazaárulónak tartatik és megvettetik.

Hiszen a jelszó most: „Magyar, ne szégyeld magad!”

⁴⁰ Ime hogy fejezik ki magokat jelszavakban a különböző korszakok.

Igen is; most nem szabad szégyenleni azt, hogy mit sem teszünk, — ellenkezőleg újra belejövünk a régi hangba, mely gúnyolta a filiszteri munkásságot, és oroszláni tulajdonaink ismét előtérben fénylenek. A munkának csak egy két neme az, mely, ha nem dicsőség, de legalább nem is — gyalázat; számos oly neme a szellemi s anyagi tevékenységnek, melynek Europa jelen legnagyobb nemzetei nagyságukat, gazdagságukat köszönik — a *kereskedelem*, s általában a tisztességes *üzlet*, de még számos kézmunka is — itt maig is népszerűtlen, sőt egészen magyartalannak tartatik, s még mindig némi büszkeséggel emlegetjük, hogy arra nálunk még a paraszt is megvetéssel néz. A kéziparban a csizmadiaság, ruha és szűr-szabóság, gombkötés, kovácsság és bognárság — amaz ártatlan és primitív mesterségek, melyek nélkül a falu el nem lehet, és amelyekre szegény magyar ember önmegalázódás, vagy ázsiai őstermészete némely korszerűtlen gyöngéinek megtagadása nélkül vállalkozhatik; oly foglalkozást, ahol egy kissé több számítás, egy kis simaság, hajlékonyság szükséges, oroszlanisága nem tűr meg. Így nőnek aztán a büszke szegénynek fejére a kapcaszárba kötött holmival bevándorló, okos, munkás ügyekező hausknechtek, kellnerek, kikből többnyire — és nagy szerencsénkire! — oly derék hazafiak csavarodnak, hogy egyenként fölérnek egy egy tucát tanulatlan, élheterlen, renyhe, pazarló „napkelet ifjá”-val, ki ősei vagyonát idegen kezére játsza, azon idegenére, kit ő haza ellenségének hisz. Így nőnek fejére a Lembergből két szál foghagymával s két váltó garassal Budapestre utazó érdemes Izsákok és Ábrahámok, kikre nézve e nagylelkű, lovagias, bőkezű nemzet országa még mindig oly háladatos föld, hogy a rongyszedésen, gyufa áruláson, szatócskodáson kezdő izraeli öregségére azon dicső hazafiak jószágait veszi haszonbérbe, kik a megyei és országgyűléseken oly épületes beszédek tartanak a nemzet gazdaszat és hazaboldogítás feladványairól, és így történik az meg, hogy míg vidéken a földbirtokok nagy része csak még névleg magyar kézben, de már már idegen zsebek hatalmába jut, — a fővárosban üzletét, kereskedelmét, iparát oly túlhatólag idegen elem kezeli, s a magyar észrevenni csak a boldog önhittség, s a legvérmesebb optimismus nagyító üvegén lehet.

⁴⁰ A magyar az özönvíz előtti szennyos, piszkos városrészekben képezi a tulnyomó elemet, ahol üzlete szatócskodás,

virágzóbb kézműipara a csizmadiaság; mindenütt barnítva a falat és levegőt az „elválhatlan pipával”, mint már Széchenyi elnevezte, és remélgetve, hogy nem lesz ez mindig így... azonban a ragyogó, élénk forgalmu, dúsgazdag Lipótvárosban ugyan csak keveset láthatunk az „öt millió lovag”-ból, mint egy szellemdús francia író igen találóan, a magyar nemzetet definiálta.

Ez már régi nóta, mely rég meg is lett unva, és annál fogva el lőn feledve. Épen azért szükséges ezt újra ismételni; mert¹⁰ kérdem: ha annyi idegen elemtől környezve benn a hazában is annyi különböző követelő nemzetiség közt, nem épen nagyon túlnyomó számunk mellett — még a *földbirtok* és a *pénz* sem lesz a magyarság kezében — vajjon már aztán mire építsük reményeink fellegvárát? A francia hajóhadra¹⁵ Debrecennél, vagy a léghajón betörendő derék Garibál-dira?

Azt mondjátok, s én is tartom azt, hogy egyáltalán kereskedelmünk, iparunk felvirágzására más viszonyok, korszerű intézmények, hitelbank, jobb törvénykezés stb. kellene;²⁰ ez való, egyébaránt nem kitűzött iránya jelen cikkemnek; én a fenforgó viszonyok közt lehetőről, és a jelenről szólok, s azt nem mentik a fönnebbi hiányok; mert hát ama lebergi, csaszlaui élelmes indigenák nem ugyan azon viszonyok, hátrányok közt boldogultak-e, melyek közt mi tönkre²⁵ megyünk? Mi Isten csodája segíti ezeket, ha nem saját egyéni *életrealóságuk*, s miféle ármány rontja meg a magyart, ha nem saját természetének azon ázsiai *kárhozatos szépségei*, melyeket a nagyobb előnyért megtagadni ma sem akar; azon elhizott fönnebb mondottam hájból kivágtam puhányok³⁰ (molluscum) melyeket erős elhatározással kivágtatni késik, azt gondolván, mint mindig, hogy iszen — *ráérünk* még! De hogy az önmehtagadás mily kevés bennünk, mutatja ezer másan kívül még azon egy, különben csekélynek tetsző körülmény is, hogy a Széchenyiként „elválhatlan pipa”³⁵ abrakja a *dohány* még a töröknél sem oly roppant fontos tényező, mint nálunk. Sirtunk utánna, mint az elkényeztetett gyermek *sirma* szokott oly tárgyak után melyek épen mi hasznára sincsenek, de már csak megszokta és szereti; gyászdalainkba, sóhajtásainkba foglaltuk, tele panasztuk a néma⁴⁰ levegőt, hogy nem jó a *trafik* füstje, mintha *nem egyaránt haszontalan* volna a *füst*, akár trafik, akár nem trafik, és én

nem kétlem, hogy ha 1859-ben Solferino után a dohány-monopolium Magyarországon eltöröltetik, a magyar sereggel ki lehetett volna verni a katonátlan olaszt Európából...

Hogy az *üzlekedés* nálunk lenézett, sőt magyartalannak tartott pálya, arra elég világos bizonyosság ama tény, hogy a kerek hazának összes üzlete, kicsiny és nagy, a milliomos vállalat úgy, mint a falusi szatócsbolt szinte, kivétel nélkül idegen kezében van. Egyaránt megveti a pór, a közrendű magyar nép. — A mágnás, mint akit bálványozott rangjának dicsfénye „über alles erhaben” magasságba emel, e tekintetben még a legjobb, mert buzdít, s példaadásul legalább nevét kölcsönzi cégül sok tüzet s vállalatához.

Hogy a pór megveti az üzletet, az volna még a legkissebb baj; neki van teendője elég, a földmivelés szép és nemes pályája, melyet már ezelőtt évtizedekkel élt bölcsök nem hiába tartottak a legbecsületesebb keresetnek.

Minden szerencsénk, jövőnk biztos záloga, nemzeti kifogyhatlan tőkepénzünk — e nép erkölcsi nemességében, és romlatlanságában rejlik. Ez nálunk a *maga nemében* a legtokéletesebb rend, valamint általában a kerek világ minden parasztjához úgy áll a magyar pór, mint a hajdani spanyol grand a mai nápolyi lazzaronihoz, — természetesen a grandezza erényei mellett annak *hibáival is*, melyekről majd később. Szabad legyen itt egy kis adomában jellemezni pórnépünket:

Salamon zsidó, ki mint rongykereskedő együtt növekedett Pistával, a csikóssal, — egy nagy alföldi jószágot bérelvén ki, midőn fényes hintófogatán tisztí kiséretével a pusztát megy nézni, ráismer a gulya mellett gyerekkori ösmerősére, kivel azóta nem látták egymást. És híja Pistát, álljon szolgálatába, ő bojtárból számadó csikóssá teszi, mitől azonban emez vonakodik, s a kérdésre, miért? csak „tudja kő”-vel felel. De végre maga Salamon erősen firtatja, hogy miért nem akar nála szolgálni; hiszen ő is oly fizetést ad, mint az előbbi úr? — Pista le sem vett kalappal fején, rendületlen flegmával veregetvén makrapipáját, végre fogára veszi azt, és mondja: „no csak *tudod* Salamon, zsidót nem szolgállok”.

Nem esem azon tulságba, hogy félre értem s ne becsüljem a magyar pórban e fejedelmi érzést; ez nála *erkölcs*, mert nem a dolgot, hanem a *képzelt aljasságot* utálja az üzérben, azt hívén, hogy minden *üzérnek okvetlenül a legaljasabb család*

a kenyere, s e hite nem is épen légből kapott, legalább ami üzért ő falujában ismert, az többnyire gyávább s okosabb, de nem jobb a zsebmetszőnél, s legyen bármint, s fogalom őt kimentti, illetőleg teljesen igazolja, ragyogó fénybe állítja⁵ érzését. Aztán nem is az ő sorából kell az üzérnek, a kalmárnak kikerülni. A földművesség pásztorság legboldogabb, ha ős erényeiben marad, a természetben nincs szüksége ama csiszoltságra, fondorságra, mely a nagy forgalom világiacainak szemfényvesztő tarkabarkaságában szükséges kellék.¹⁰ De a középrend hivatva van arra, hogy kezelője, forgatója legyen a nyers terménynek, mely a pórtól föl, és a pénznek, mely a főbektől lefelé — egymáson keresztül kasul mintegy tápja, és vére kering a nemzettestnek. És a középrendű magyar miért irtózik az üzlekedéstől? Lássuk csak, vajjon¹⁵ olyan erkölcs-é nála is az a büszkeség, mellyel e pályát megveti, mint a pórnál fentebb találjuk?

Minél mélyebben vizsgáljuk az indokokat, annál inkább meggyőződünk, hogy az egésznek legjobb esetben önámítás nevet adhatunk. Avvagy melyik jobb, általános emberi szempontból melyik nemesebb pálya a kalmárkodó üzletnél azok²⁰ közül, melyeket a büszke közép rendi magyar elfoglal? Talán az ügyvédség, melynek helyzete csak vastagabb álarcot, szélesebb palástot ad az olyan számára aki elég kérgességgel bír, hogy lelkiismerete szava azon át ne hatoljon? . .²⁵ És a magyar prokátorságnak, a hosszú porlekedéseknek olyan hirtelje Európában, hogy arra büszke lehet — az akit nem szeretek.

De minek itt az életpályákat firtatni? Hiszen hathatósabb ellentéteket hozhatunk föl. Csak mondjuk ki, hogy a henyé³⁰ élet, a könnyelmű adósságcsinálás, a soha meg nem fizetés világos és aljas bűne iránt a közvélemény nálunk kevésbé szigorú mint más nyugoti országban. Nem divat-e nálunk az úton útféleni kölcsönkéregetés? Nincsenek-e itt a közrendi tisztességes körökben megtúrt, sőt még ott, ha szájasok,³⁵ szerepet vivő egyének, akik jobbadán csak illetően soha meg nem adom féle csip csup kölcsönözésekből élnek? Sőt még azzal dicsekesznek, hogy e tekintetben mennyi „savoir vivre”-rel, életrevalósággal bírnak? És ez egyének nem kedvesebbek-é magyar társaságban az üzlet komoly modest⁴⁰ emberénél, kit szigorú nézeteiért az enyim s tiédről — pedansnak, takarékoságáért fukarnak, s mert becsületszóra minden

könnyelmű fráternek nem kölcsönöz — szűkkeblű filiszternek tartanak?

Általában nálunk a középrendben van a legtöbb hiba, mert a hibák *itt legkártékonyabbak*.

⁵ E rend általában minden ország épületének lényeges közepét, a falat képezi, a nép az alap, mely a földben gyökerez, a főrend a tető, mely messze fénylik.

Nálunk pedig a középrend jelenleg épen — minden, ő az abszolút hatalom. Hogy Leporello tréfás hasonlatával éljek: ¹⁰ a főúr hallgat, mint egy sült hal; a nép is hallgat mint két sült hal.

A közvélemény az ő műve; arra nyomást nem gyakorol sem a nép, sem a kormány, ami jó vagy rossz van érzületében, majdnem kizárólag tőle származik. A főrendnek bizonyos ¹⁵ kivételes, szivrehatólag csekély számú, úgynevezett hazafi töredéke arra hivatkozik, és ez való is, hogy igen is meg van terhelve.

Mintegy beösmerve legközelebbi őseinek, az alig elpihent apáknak szörnyű mulasztásait, — másfelől szégyenelve és ²⁰ sajnálva a vele nem tartó, külföldieskedő, részint egészen idegenné lett résznek bűneit, — és mind a kettőt helyrehozni akarva, olyan áldozatokat tesz, némán, szerényen, melyek — vagyonarányt véve tekintetbe, — a híresztelt angol főrendi hazafisággal nagyon kiállhatják a versenyt. De még e rend ²⁵ legjobb része is azt hiszi, hogy a haza oltárára szórt alamizsnával magát azon oltár cultusát is megváltotta, és ódonsági aristocrata dolyfe chinai fala közé bújva, magába zárkózik, visszavonul, nem nyilatkozik, még kevésbé közlekedik s erkölcsileg s szellemileg kevésbé hat a közérzület, a ³⁰ magaviselet polgárosítására, mint nálunk ezt tehetné, s tennie kellene, miután a kerek világon alig van servilisebb nép, melynél az aristocratának oly mindenható abszolút tekintélye volna, mint nálunk.

A hazafiságról még mindig erkölcstelenítőleg alacsony ³⁵ fogalom él azon tömeg fejében; mely azt hiszi, hogy a hazafiságot pénzen meg lehet váltani; és hogy e fogalom él és uralkodik nálunk, bizonyítja a körülmény, miszerint a módos „Óváry”-ak nagy hazafiságnak tartják, ha minden könyvet megvesznek, *akár jó, akár rossz*, csak magyar legyen, — és ez ⁴⁰ Óváryféle abszurditás, melynek elve *ép oly káros*, mint aki a parajt öntözve, elnyomja vele a nemesb virágot, és amely

irodalmunkban fölbátorította, fölhízalta a viszketeg hiúság hajtotta hivatlan, személyesült üresfejűséget, s szemtelen fattyuhajtással, konkollyal szeméttel töltötte el az irodalmat, ez az abszurditás harsogó éljenzéssel koszorúztatik a nemzeti szintpadon. Ezen képtelen fogalom bűnében nemcsak a fő, de a közép nemesi rend is szenved, — ezt megjegyzem, nehogy elfogultnak, népszerűség hajhásznak mondjanak, ha azt állítom, hogy több közlékenységet ohajtanék a főrend részéről a közép osztállyal, hogy ami bennük nemes, az javító elemként elvegyülne azon keverékbe, mely a közérzületet, a véleményt alkotja; több hajlamot a vagyonszerzésre, keveset a pazarlásra sat. . . —

De az utolsó főkérdés végre is ez marad: melyek azon módok melyekkel természetünk s ebből folyó közérzületünk, népi fel fogásunk elősoroltam hibáit elenyésztetni lehetne?

Mindenekelőtt, amit csekélységem is ezennel tesz, figyelmeztetni erre untalan a sajtó és annak idején a szószék útján. Felhagyni az örökös öndicsőítéssel, s higgadtan látni az önismeret nehéz tanulmányához.

Erre már azonban hibás irányt látok úgy az egyik, mint a másik szélső pártban. Ama bizonyos „Janus” fejű, — elvi népszerűtlenséget túlmagyarsággal akarván egyensúlyozni, paprikás rókatorkos peleskei notáruskodásával, mogyorófás döbrögiskedésével egyfelől csábitja az özönvizelőtti táblabíró nemzedék maradványát, másrészt azonban *elijeszti* a legjótékonyabb, a hozzánk közeledő és *belénk olvadni akaró idegen eredetű elemeket*.

A másik szélsőség hibája, hogy e tekintetben igen kényelmesen, szenvedőlegesen tartja magát, s „a Jóreményfok” öhlében ábrándos pipafüst felleg közti várakozást a legmerészebb politikának tartva, a közvélemény ferde nyilvánulásai ellenében semmi cselekvőlegességre nem tudja magát elszánni.

És innen van, hogy ahol olykor egy kis haszonra válható igazat kimondanak, azon helyről nem is hallja meg, de azt hallva sem hiszi el a nagy tömeg; ahonnan meg elhinné, vagy legalább egyelőre meggondolná, onnan effélett kibocsájtani nem mernek.

A középrend minden országban a legfontosabb, a legdöntőbb elem, ennek szellemére kéne javítólag hatni; nálunk ebben van a legtöbb idegen faj-elem, — mely hasztalan addig,

míg, mint az olaj és ecet különváltan él; ez adná a korszerűbb, európaibb irányt művelődésünknek, *szerencsésebb vegyületet* ázsiai származatú *természetünknek*. E rend legfőbb alkotórésze az iparos, munkás, üzér, szóval az úgynevezett, s mindent⁵ magában foglaló polgár osztály, melynek nemzeti valónkba, egységünkbe olvasztására szükséges volna, hogy egy kissé mi is engednénk valamit, például — ami úgy se használ — egy kis fölösleget üstökünkéből, és a sallangból, jupiteri dolyfünkéből, és annak a régi nagysághoz talán, de a mai szorultság-¹⁰ hoz úgy sem illő szertartásaiból s.a.t.

Valóban, én igen jótékonyan tartanám, ha például a kereskedelmi és iparos osztály a magán életben is, szívből lélekben úgy elkeverednék a magyarral, hogy azt csak az utolsó ítéletre hívó hatalom oszthatná szét ismét régi elemeire.¹⁵ E nagyobb részt német származású fajnak lényege épen oly tulajdonokat rejt magában, melynek a mienkkel való elkeveredéséből, mint az erő és gyöngédség egyesüléséből — a leg-
tökéletesebb lény származhatik. Még egy tizedrész német hangya szorgalom, rendszeretés, számítás, lelkiismeretesség,²⁰ pontosság — épen a kellő mennyiség, melynél se több se kevesebb nem kell „fajunkba” — és a hazánkban megtelepült németiség épen mintegy tizedrésznyi.

Ezt pedig úgy érzük el, ha magyarságunkat, nemzetiségünk-
höz való olthatlan ragaszkodásunkat *minél mélyebben szí-
vünkbe temetve*, — egyáltalán inkább magyarságunk előnyös²⁵ tulajdonaiban, dicső erényeiben, s kevésbé annak elavult, ellenszenv gerjesztő hibáiban akarunk magyarok lenni; szóval, ha kevésbé türelmetlenünk [1] leszünk, s nem követeljük olyan aprólékos és teljesen haszontalan sajtóságaink utánzását³⁰ is, melyek a félvérnek vagy épen idegennek valami rosszul állanak, s csak nevetségessé teszik önmaga előtt. Egy szóval: ne annyira a *nemzetiséget*, mint a *hazafiságot* tegyük előtérbe, ez utóbbi elv az, melyet zászlóinkra írhatunk e jeligével: in hoc signo vinces. E szóra lelkesedik még a román, s a szerb is,³⁵ mert hiszen ennek valóságát nem tagadhatja. Fia e hazának, eszerint hazafi, és ha szerbül ő jobban tetszik magának! ám legyen, hiszen a nagy Hunyadyak alatt is azok voltak Magyarország azért nem lesz, mert *nem lehet más*, mint Magyarország, (legalább addig nem, míg a jelenleg uralkodó⁴⁰ ház birja Szent István koronáját... merthogy — a gyön-
gébbek kedvéért megjegyezve, a magyar nemzetiség elnyo-

mására Austria — gyöngé, amit századok bizonyítanak, míg például egy szláv hatalom, egy Oroszország elég erős volna). Aki ezt nem hiszi e haza lakosai közül, az csak tudatlan vagy elfogult, de ha magyar ezért rá haragszik, vagy éppen e miatt⁵ félti nemzetiségét, az már aztán együgyű és nevetséges.

Eszembe jut Petőfi verse a színészekről:

Pártolj közönség és mi haladunk;
Haladjatok ti, aztán pártolunk.

Mi is ilyeténképen vagyunk az idegen elemekkel:

¹⁰ „Olvadjatok belénk aztán dicsők leszünk”
„Legyetek dicsők, aztán majd belétek olvadunk”

Igen természetes, hogy nemcsak a hájdani, de méginkább a gőzerővel haladó jelenkorban a művelődés azon tűzfény, melynél egybeolvaszthatók a külön nemzetiségek. Bizonytal¹⁵ nem jó jel, hogy ezer év óta magunkba nem tudtuk olvasztani a velünk egy hazában s szórványosan lakó külön nemzetiségeket. Erőszakot nem használtunk, ezzel dicsekedhetünk, de sőt annyira ment közönyünk e tekintetben, hogy saját nemzetiségünket is majd levetkeztük, idegen holt művel²⁰ődésért. Ám akkor legalább erőnk, hatalmunk volt, ma már az nincs . . . egyedüli mentsvárunk a *művelődés, a polgárosulás*. . .

Tegyük legelsőbb és főbb gondunk tárgyává a *polgárosuló műveltséget s előhaladást* társadalmi és szellemi téren, — ez biztosítandja nemzetiségünket legjobban, ez gerjeszt rokonszenvet irántunk ide benn és künn; ha ezt elhanyagolva,²⁵ untalan csak nemzetiségünk vészharangját húzzuk, ezáltal annak éppen hitelét veszítjük, az ellenszenvet növesztjük iránta, és csak ez az egyetlen út, melyen örvénybe bukhatunk. Ez nemzeti politikám hiszekegye.

³⁰ Lássuk hogy mint állunk a művelődés mostanság le-
hető eszközei dolgában, melyek közt első helyen áll minden-
esetre az — irodalom.

Nézzük, nincsenek-e ott is kardinális hibák, ferde irányok
író és közönségben egyaránt?

III.

Ameddig mártírság volt magyar írónak lenni, addig természetesen, csak a legnemesebb, legönzéstelenebb rajongók és lángelmék léptek e pályára, ellen nem állhatván nagy önértékük, s nyilatkozni ohajtó óriás tehetségeik ösztönének.

⁵ Akkorában az irodalom mondhatni *kizárólag erényeit* képviselte a nemzetnek; a bűn, az önérték irtózott ez apostoli lelkek körétől, mint az ördög a tömjéntől.

Még az olvasó is mind egy egy szent, — hanem ugyan édes kevés is volt.

¹⁰ Most már nemcsak az értelmiség föle, maga a nagy tömeg is olvas — és már most nemcsak pálya, de nyereséges üzletté lőn az irodalom, minek világos jele, hogy már egykét izraeli is belefog, mégpedig minden hivatás, tehetség nélkül, de hiszen a sikerhez erre nincs is szükség, sőt tán jobb, ha nincs talentom,
¹⁵ mert a nagy tömeg a felületest, a nyeglét jobban kedveli, mint a tartalmast, a valódit, melyet föl nem fog.

Most már ha a nemzettest bűneit, hibáit vagy helyesebben: ha a közérzület s közvélemény tévedéseit, erkölcsi fokélyeit egy csomóban látni akarjuk, azt a lapirodalomban, mintegy
²⁰ dióhéjban föltaláljuk.

Az irodalom hű tükre, valóságos recapitulatioja erkölcsi és szellemi hibáink összegeinek.

Mert a jelen irodalom, ahelyett, hogy mint e század elején vezetője, oktatásával s dorgálásaival javító nevelője volna a
²⁵ nemzetnek — e magasztos hivatását megtagadva: *hizelgő udvaronca, mulattató bohóca* lett a nagy tömegnek.

Másutt is van egér útja a nyegleségnek, kelete a selejtesnek; de csak mint mondám, egér útja, s a kontárság mintegy titokban, bujkálva tenyész.

³⁰ De irodalmunkban valósággal uralkodik ez elem, elannyira, hogy itt életbölcselemi törvény a nyegleség, mellyel nyíltan dicsekedni lehet, melyet maga a nagy tömeg jutalmaival bátorít.

Az igaznak, a valódinak sehol oly rideg, s az önző, szellemes
³⁵ hazugnak sehol háládatosabb hazája, mint jelenleg nálunk irodalmunkban.

És pedig leginkább, sőt szinte kizárólag az úgynevezett középrennd, — mit mondok, magában az értelmiségben rejlik ez átkos hibának fő oka, mely mint a keleti kényúr, nem hogy

nem szenvedheti, de még csak meg sem akarja hallani, ha valaki hibáit fessegeti.

Ugyancsak hozzunk példákat:

A nemzeti kör (hol az értelmiség, ha ez sem az?) nem járhatja az „Augsburgi Allg.” — „Leipziger Illustr.” — „Fliegende” s egyéb efféle ellenséges indulatú lapokat.

Talán volna ember, egy kettő (talán) aki ez intézkedés félzségségét belátni képes, — de indítványozni fél, mert rákiáltják a — „hazaáruló reactionarius gazember” titulust. Pedig épen azt érdekes, és sokszor tanulságos, *mindenkor szükséges* tudni, mint vélekednek felőlünk leghatározottabb ellenségeink?

És ha már ilyen ellenséges lapokat olvasni szükséges, amellet még is büntetni akarjuk őket: nem gyakorlatilag is célszerűbb dolog-é, hogy *ne egyesek külön külön*, hanem csak egész városok, testületek rendeljék meg, tehát százan vagy ezereken egy példányban — hogy így mindenki olvashassa, s még se legyen kénytelen az egyes külön megrendelésre — hiszen ama főnebbi lapok csak megköszönhették ez eljárást, mely szerint a közös olvasó termekből kiküszöbölték, s markukba nevetek látván, hogy épen azok használtak nekik, akik ártani akartak, de nem volt hozzá elég gyakorlati fölfogásuk.

Egy egy casino helyett legalább öt hat egyes fizetett elő e kiátkozott lapokra — és e bölcs manővert maguk vezérlapjaink indítványozták!

Mért nem szólalt hát fel ön? — gondolja az olvasó.

Mért nem szólaltam föl!

Épen jó, hogy ezt kérdik önök. Mindjárt hozok föl egy bizonyosságot, hogy ez — először: haszontalan, másodsor veszedelmes, harmadszor: lehetetlen lett volna. —

Hiszen ha valaki azt mondja, hogy: a nemzeti színházat jó volna oly hazafiak részvénytársulatának bérbe kiadni (kikötven a drámai cél fenntartását) kik ötven hatvan ezer forinttal járulnának e célhoz: e javaslat minden gyakorlati szakértő ember előtt legalább is jó indulatból származónak tünik föl.

Azonban van egy ujdondász bizonyos nagy lapnál, akinek e terv *magánérdekével* összeütközik, mert ez esetben bizonyos ispotályos tagokat ama nemcsak hazafi érzésük, de zsebük mélyében érdekelt bérlők meg nem tartanának — és mit tesz az ujdondász? e tervet gyakorlati ellenvetésekkel meg nem ronthatván, *gyanúsításhoz* folyamodik, ezen mindenből ki-
segítő csodaszerhöz, és azt mondja másnapi rovatában: hogy

N. N. lap ma holnap a muzeumot, akademiát is árendába adat-
ni indítványozza, hogy az „*augzburgi*” takaros cikket kanyarit-
hasson ez ötletből! — Az *augzburgi*! ez itt a dolog point-je, a
mindent agyonütő tromf! Mondd azt, hogy: kétszer kettő
5 négy; egy ujdondász erre másnap (elhallgatván persze, hogy
csak azt mondtad: kétszer kettő négy) rád kiáltja, hogy te az
augzburginak ellenünki gúnyiratra adtál okot, ezt amannak
még két három pajtása utána kiáltja — és te, mint akit egy-
szer — hátrakötött kezekkel (ha még oly ártatlanul is) végig
10 kísértek az utcán — meg vagy bélyegezve, el vagy átkozva
örökre, vagy ha nem, legalább is jobbnak találsz elhallgatni,
hogy a zaj, a lárma az augzburgival — tovább ne terjedjen,
általánossá ne legyen.

Pedig az illető csak a nemzeti színház megmentésére célzó
15 indítványt tett: — hátha épen azt indítványozná, hogy magát
az *augzburgit* meg kell rendelni a hazai olvasó körök — népe-
sebb kávéházak számára? . . . Hiszen azon lapot azonnal
ünnepélyesen megégetnék, kiátkoznák, mely ez indítványt
tenni merné! Nincs oly kártékony elv, melyet diadalra emelni,
20 s nincs oly üdvös nézet, melyet megbuktatni ne lehessen
nálunk, ha a *gyanusítás* fegyverét ügyesen, vagy bár ügyetle-
nül, de elég vakmerőn forgatják ellene. Részemről nem tudok
rá esetet, hogy a gyanusítás sulyónja a legügyetlenebb gyanu-
sító fejére is visszaesett volna.

25 Általában a politikai nyilvános jellemről nálunk a nagy
tömegnek kifecamult fölfogása van. Előtte az a jellem, aki —
hízeleg neki; az a jó hazafi, aki minden áron népszerűséget
vadász; az a bátor, aki az árral úszik, a tömeggel sodortatja
magát; az a határozott, aki várja a sült galambot.

30 Azonban aki a hatalmas ellenséget hibáért suszterinas
módjára csúfolni férfiatlan dolognak és haszontalannak tartja;
ellenben ama hatalmas ellenségnek erőlcseit, \hasznos tulaj-
donait magasztalja, hogy ez által saját nemzete önérzetét
ingerelvén, emelje; másfelől pedig saját népe erényeit emle-
35 getni, megénekelgetni nem csak fölöslegesnek, de ~~sőt~~ kárté-
konynak tartja, mert az önámítást növelné általa, ehelyett
tehát az öndicsőítés mámorában szédelgőnek inkább hibáit
vagdalja fejihöz, hogy azok leküzdése által bajjaiból menekül-
jön; és aki e nemes törekvéseért csak öntudatában keresvén
40 jutalmat, a népszerűséget is mintegy visszaajándékozza; aki
elég elszánt — szemébe nézni és keserű igazat mondani a

hálátlan tömegnek — az ilyen magasztos jellem nálunk föl se tűnhetik, mert hiszen az ilyen ember nálunk nem magyar, nem hazafi, hanem gyáva, önző, reactionarius.

Némely lap elszánja magát azon vakmerőségre, hogy mér-
5 ges nyelven pöröl, s vádakát emel az aristocratia ellen; de nagy kár, ha aztán valamely ügyetlen kéz elhirtelenkedve, ol-
10 jat talál önteni a tüzre, vagyis, okot ad hibájával a hibás félnek, hogy az annak elfogultságot lobbanthasson szemére, mert
15 amint áll egyfelől, hogy nincs veszedelmesebb az ügyetlen barátnál, úgy másrészt való az is, hogy nincs jótékonyabb az
20 ügyetlen ellenségénél. Így például ha az aristocratia bűneit feszegető lap, midőn tétlenséget lobbant szemükre főurain-
nak, ugyan akkor gúnyolja egyik jóindulatú fiatal főurunkat, aki a csizmatisztító egyletet alapította, rányomván szellem-
25 dús rövidséggel: törpülünk! Igaz, hogy a lánchid és csizma-
tisztító egylet, s e kettő alapítója közt nagy a különbség — de hiszen a lángelme hiánya még nem gúnyolni méltó bűn,
kivált ha jó indulat e hiányt pótolni ügyekszik. Gúnyolni
30 való inkább az a meredt nyakú csököny, amaz ázsiai szenv-
telenség üstöke, melyről fentebb szólottam, mely büszkeségét a munka lenezésére alapítja, melynek jelszava, hogy a magyar
mind úrnak, nem szolgának született, holott örök időtől csak
az volt képes uralkodóvá emelni magát, aki szolgálni is elég
önmehtagadással birt. Látjuk, hogy a keleti királyfajok mint
35 esnek egymásután a nyugoti hangyanépek jótékony uralma
alá. Egy magyar mágnás, legelsőrendű névben és gazdagság-
ban — persze hogy nagyobb szerűvel kezdhetné pályáját, kivált
mint a „legnagyobb magyar” örököse; hanem azért az is
jobb a semminél, ha a fényescszimás magyar lovag nép por-
40 felleges fővárosában csizmatisztító egyletet állít, mintha jel-
képezni akarná: imé, nagy dolgokat most nem művelhetünk,
annálfogva tegyünk *aprót* de sokat; ha vérrel nem áldozha-
tunk a nemzet oltárán, adjunk neki *munkát*, növeljük a mun-
kásság és becsületes kereset iránti szeretetet, az *élelmességre*
35 *való hajlamot*; mutassuk meg, hogy a magyar levetni képes
ama beduin természetet, mely az üzlet, az ipar, s a hajlékony
de tisztességes szolgálat megvetésével büszkélkedni szeret
s. a. t. Ugyan ha maga a *journalistica*, még pedig annak szabad-
40 pöngetnek, mert *ez a nagy tömeg irányra van*, — ugyan ki
fogja hát a közvéleményt helyesebb irányba terelni?

Egy más lap nemzetiségi elvkérdést csinált egy Desirée Artót vendégszerepléséből, s a magyar közönségben azért, mert először az újtéri német színpadon lépett föl, a francia művészről íránt ellenszenvet készült gerjesztetni. Ez csekélynek látszik,⁵ de azért egyáltalán nem csekély. Mert az efféle — a legszabadelvébb lapban — a politikai éretlenségnek olyannyira ijesztő jele, hogy az ember illetén bornírtság fölötti kétségbesésében önkénytelen a vakonhívő rajongók, Isten csodáját várók táborába megy, hogy ott egy kis reménységet, jó hiszemet¹⁰ nyerjen, melyszerint, ha magunk nem, majd a szerelem és bor mámorosai fölött örökdő gondviselés megment bennünket . . . Én jártam a nép közt mult évben s majd nem tudtam hová lenni örömben, midőn egy szegény paraszt kocsisomtól — egyebek közt — a hazában lakó németek iránti véleményét¹⁵ puhatolván, minden hosszas tünődés nélkül azt a választ kaptam, hogy „iszen azok jó hazafiak”. Bizony akármilyen csudálatosan hangzik, de még sem látszik absurdumnak ama kedélyes bernátgazsiád: hogy a magyar népek mindig több esze volt, mint az urainak . . .

²⁰ Minden hazabeli idegen ajkú elem közt az egy német származékú elem az, mely nem csupán hazafi, de *magyar* is óhajt lenni, mely nem csupán a magyar államért, de a magyar *nemzetiségért* is lelkesedni képes. És ez elem, ha nem számosabb, de legvagyonosabb, legértelmesebb, tehát legtöbb politikai²⁵ súllyal bír a többi idegen elem közt, és tulajdonkép ez elemnek a magyar nemzetiséghez csatlakozása adja nekünk a határozott tulsúlyt a jelen nemzetiségi versenygés mérlegén.

Ez elemnek a magyarság melletti tettleges rajongása, vakbuzgósága, nem csak a többi hazai, de magára a birodalombeli³⁰ különböző népelemekre, sőt magára a bécsi központi kormánykörökre is oly hatással van, mely ránk nézve legalább annyi, vagy tán több előnyt vivott ki eddig is, mint amennyit ártani képes volt a meredt nyakú önbálványozás, és egy némely éretlen politikus chinézer türelmetlensége.

³⁵ Épen azon időben a „Pest-Ofner Zeitung” vezércikkezni kezdett arról, hogy miután hazánkban minden külön faj saját *nemzetiségének* egyenjogon *bitosítását* követeli, lépjen föl a német elem is a német nemzetiség mellett; — no hisz ennek malmára ugyan jó vizet hajt a legszabadelvébb magyar lap,⁴⁰ midőn egy francia énekművészről vendégszerepléséből nemzetiségi versenygést csinál.

De ez még nem minden. A tárgy ugyan apró, de példának, jelnek elég nagy.

A „Sürgöny” megleckézi ez idomtalan ildomtalaniséget, a józan ész, az eszély s politika szempontjából rávilágítván⁵ tévedésére.

De azért se baj! A gyanusítás mindenből kiségit. Hisz ezt a „Sürgöny” mondta — a *féhhivatalos* lap! Sőt az illető ujdondásznak még az a szerencséje is akadt ez ügyben, hogy a „Pesti Hirnök” szintén kárhoztatta őt, s védte Artót Desiréet,¹⁰ a „német szinpad vendégét”. És már most aki ezt meggyőződésszerűen látta volna, nem mert védőleg szólni az Artót pörben, mert hiszen az a Sürg. P. H-el egy véleményen lenne!

Kell-e több a nagy tömegnek? hogy a „Sürgöny” *helyes nézetét* elítélje, s halálra kövezzék a gyanusított *igazságot*? De hagyjuk ezt — gyerünk tovább.¹⁵

Még senki sem értekezett arról, melyik ártalmasabb dolog: a fenálló hatalomnak vagy a tömegnek denunciólni?

Bizonytalán ez utóbbi a rettenetesebb.

Mert itt nem csak a denunciót egyes, hanem a tömeg is²⁰ károsodik, amennyiben félre van vezetve, — s még hozzá az illető denunciólónak nincs kitéve a közmegegyezésnek, mint ez a másikat denunciólással méltán történik — sőt még a tömeg előtt a valódi, a jó hazafi dicsfényében ragyog, mint olyan jámbor ember, aki engedelmes szófogadója, szélkakasa a²⁵ tömeg szeszélyeinek s hajlamainak.

Én is úgy imádkozom a költővel, hogy „a haza minden előtt”!

De épen azért iszonyodva, s fölháborodva látom, hogy ez elv épen a haza javának rovására alkalmaztatik, mert már³⁰ szokássá, mi több görcsös betegséggé vált minden legelvonhatóbb, legtávoleosabb kérdésben a hazafiság s szabadelvűség cégeit kiváltságolni s valósággal kirabolni a nyegleség s álszentelkedés tolvajkulcsával.

A henyeség, szenttelenség, a bornirtság, kapzsi nyeresz-³⁵kedés, szóval minden hiba és bűn magára veszi a hazafiság palástját, s ez érinthetetlen szent asyllum alatt úzi önzése céljait, s a valódi hazaimádó töprengve kérdi, vajjon eljön-e a messiás, mely a szájjaskodó, nyegle, képmutató hazafiság eme farizeusait kikorbácsolja az általuk megfertőztetett szentély-⁴⁰ből?

A legutolsó csizmadia is legyen hazafi, de azért megvárjuk

tőle, hogy jó csizmát varrjon. Sőt az ő köre s hazafiui rendeltetése épen az, hogy ez iparágban fölülmulja az idegent, vagy a nem jó hazafit. Azonban ő ezt nem így értelmezi, hanem — mivel ő hazafi, tehát tartozó hazafi kötelessége minden csizma-⁵ maviselő hazafinak, az ő rossz csizmáját viselni, s hazaárulási vád sulya alatt nem dolgoztatni azzal, aki ugyan jobb csizmát varr, de nem olyan hazafi mint ő, — illetőleg, aki nem veri a mellét esküdözve minden percben, hogy ő így meg amúgy szereti hazáját és — ami az egésznek koronája: — nem várja¹⁰ Garibaldit!

Mert a fődolog: külsőségekben a jó hazafit játszani, ami ebből áll: az inváziót szájtátva lesni, minden abszurdum hirt erre vonatkozólag elhinni, minden frázist kimeríteni, s meg tapsolni, bor mellett búsulni a „szózat”-ot énekelni még a —¹⁵ bordélyházban is! sat. Aztán üssön a menykő üzletet, ipart, gazdaságot, mesterséget, művészetet, tudományt, hiszen mind nem ér ez semmit — *odáig!*

Senki sem gondol arra, hogy *általános művelődési dolgokban* mennyire hátra vagyunk, s jó volna *egy percet sem késni*, hogy e téren is meginduljunk az európai haladás jelen hozzánk szinte beláthatlan magaslata felé. De még csak nem is pengeti ez eszmét senki *Széchenyi* óta! senki sem találja szükségesnek izgatni arra, hogy például: tömérdek teendő van, melyet most is, mindenkor, Garibaldi nélkül is végrehajthatunk a haza²⁰ kiszámíthatlan hasznára, és amelyet elmulasztani megbocsájt-²⁵ hatlan hazaárulás. Senki nem mer előállani, hogy elmondja, miszerint mi eliszonyítólag hátra vagyunk mindenben, s nincs egyetlen iparág, melyben a nyugoti haladás színvonalát elér-³⁰ tük volna, azonban el vagyunk telve önmagunkkal, netovább tökéletességünk hitével, s öndicsőítő szobrok állításában akarunk versenyezni a világgal, midőn bárcsak, „lábtyúművé-³⁵ szeink” ott volnának, ahol például a párisi cipész, aki minden megrendelőnek gipszöntvény után készített kaptafát, s a szobrászatba kontárkodik, hogy a cipészetben remekeljen.

Hogy föllázadunk, ha egy egy angol vagy német utazó barbár-³⁵ nak nevez bennünket, s a lapirodalom hazafias kötelességének tartja, rendreutasítani, meghazudtolni az illetőt, s magasztaló frázisokkal csillapítani a megbántott nemzeti önérzetet. Pedig — én uram teremtom! — az egész nagy magyar alföl-⁴⁰ dön nem azon kezdetleges és állapotban van-e minden, amint nagy Árpád apánk idejében? A forradalom alatt voltam Deb-

recenben s Szegeden, s az előbbi város kellőközepén a város-
ház előtt csak nád hiányzott a tóból, hogy vadkácsák költse-
nek benne; Szegeden pedig szintén a főtéren melletti egyik leg-
jártasabb utcán oly feneketlen sárörvény volt, hogy — mint
5 nekem hitelesen erősíték — nem egyszer történt meg, miként
éjente járatlan utas kocsistól, lovastól beleveszett. Micsoda
szörnyű szenvtelenség ez!

Vagy merészli valaki azt állítani, miszerint „a körülmények,
viszonyok hatalma, geográfiai fekvés” lehetleníté, hogy egy
10 60—70 ezernyi lakossal bíró gazdag város főterén, főutcáján
egy pár ölnyi halálveszélyes limbus kéthárom napszámossal
egy nap alatt rendbehozassék?

Az olyan hazafi, aki járt külföldön, a művelt nyugoti
országokban, tudja, érti az én sajtó mély hazafájdalmamat,
15 mert abban önkénytelen föl kell támadni a gondolatnak, hogy
sokat róhatunk ugyan föl a kedvezőtlen politikai viszonyok-
nak, de szörnyű hátramaradásunk okát, főleg az ipar terén —
nagyobb részt saját emberi illetőleg ázsiai természetünkben
kell keresnünk. Én is voltam külföldön, jártam szabad és
20 elnyomott, de polgárosult népek országában, és igazán meg-
döbbenve tapasztaltam, hogy a politikai elnyomottság az
iparra hajlandó népeket nemhogy elkedvetlenítette, de sőt
buzdította még nagyobb ipar kifejtésére. Nem hozom fel
tehát például a porosz vagy francia népet, csak a lombard
25 velenceit. E magukat nálunk szerencsétlenebbnek érző tarto-
mányok a művészet és ipar tündérországainak nevezhetők.
Mi azzal szoktunk mentegetőzni, hogy nekünk szüntelen
háborút kellett viselni, míg a többi nép ezalatt békén foly-
tathatta mesterségét. Ismét egy irtóztató és veszedelmes
30 önámítás! Melyik nép az Európában, mely szinte százszáz-
deig aludt egy húzamban? (1748—1848) míg a mult század
végén, s a jelen elején egész Európa, mint a guillotint kosár-
beli levágott emberfők, — egymást rágta marta az *új eszmék*
harcában — s a kis Lombárd-Velence oly véres rombolásnak
35 színhelye — s azóta is gyakran szinte félmilliónyi óriáshadak
laktanyája volt — mi e hosszú időn át boldog arkádiai kéje-
lemben füstölgeténk szilvafáink alatt. A nagy napoleoni had-
járatból is csak egy komikus rövid epizódcskában részesül-
tünk. Hanem ezért hol vagyunk mi — nemis a minta műor-
40 szágnak nevezhető Lombárd-Velencétől, csak a lenézett
szegény golyvás stájernek földjétől? És hol volnánk, ha a nem-

zet géniusza egy Széchenyit nem ad, akit ugyan sokszor emlegetünk, de elveit, tanait most ismét kevésbé követjük, mint ezelőtt csak három évtizeddel is?

Fájdalom! hogy e nagy nevet a *Köpenyesyek* örökös hivatkozással s jézuita bálványozással tönkre tenni akarják . . . de az nem fog sikerülni nekik . . . Annyi józanság van még a nemzet romlottabb tagjában is, hogy a Krisztust meg nem tagadja egy két álapostola bűneiért.

Mindig szemünk előtt kellene lebegni, mint valami máne-thekel-fáesz-féle intőszónak, hogy nemzetiségünk lételkérdése: *vezérként elölmenni a művelődés minden ágában! Első lenni a hazai fajok és északkeleti szomszédaink közt minden mesterségben, művészetben, tudományban, iparban, üzletben, — különben az idegen művelődés árja elsodorja nemzetiségünket.*

¹⁵ Hiába állítanánk félmilliónyi honvéd hadat, minőhez hősiességre, s plastikai szépségre fogható még soha nem létezett e földön; csak világra szóló bravourok fénylapjaival ékítnők a történelmet, de lételt, uralmat, nem biztosíthatánk, csak ha a polgárosító mai műveltség terjesztőivé nem leszünk, egy szóval; ha a „*civilisator*” szerepét ki nem ragadjuk azok kezéből, kik ellen annyit öltünk [!], kiáltunk, mivel persze hogy elég természetlenül — vezérünké tölték magukat, aminek azonban saját szenvtelenségünk az oka, elvonulván beduin módra erdők és pusztaságok magányába sajgó hazafájdalmunkkal, s hagyván őket a világforgalom drága nagy piacán, az iparüzlet élénk üde légkörében — aztán mi természetesebb, minthogy bármi költőileg szép a „szentelt fájdalom” — de a gyakorlati világban még sem oly vonzó, mint a műveltség, ügyesség, s a *pénz*, kivált az ellenszenveseknél, s talán innen van, hogy a legműveletlenebb havasi oláhot ezer év óta nem tudtuk magunkba olvasztani, s Európa elhatározó nyugati része, ha bármi szépen vélekedik is harcias jellemünkről, de a kelet európai „*vezércivilisator*” szerepre még egyáltalán nem akar képességet, hivatást látni bennünk.

³⁵ Szorgalomban, vállalkozó szellemben, leleményességben; hajlékonyságban — szóval: *életmességben* nemhogy versenyre kelni, de a hazai minden idegen fajt *felülmulni* volna a magyarfaj hivatása. Igen, de még mindig eszményítjük a kezdetleges pásztori erényeket, s ha egy magyar ember — nem is valami magasb s finomabb, de csak oly alpári vastag üzletben, mint például a kocsmároosság, megbukik — azzal szeretjük menteni,

hogy: hiszen magyar ember úrnak nem szolgának született. És még mindég nem látja be nagyobb részünk, hogy éppen azért nem vagyunk uralkodó nemzet, mert mint egyes, nem tudunk szolgák lenni; vagy is: magunkat egy köz célnak alárendelni.

⁵ Ime az oroszlaniség önzése, mely mindegyik egy külön ország, egy külön király lenni vágyik. Ugyan van-e büszkébb nemzet az angolnál vagy af ranciánál? és még is ezek a világ legelső iparosai, legszerencésebb kalmárai!

Azt hiszem, tehetség mire sem hiányzik a magyarból, de ¹⁰ *hajlam* – igen, még pedig a legszükségesebb dolgokra.

Nem hiszem, hogy a magyar ne tudna lenni jó üzér, kalmár, ha akarna, vagy igazabban: *akarhatna*. S miért nem *akarhat*? Mert a közérzületben ellenszenv uralkodik, megvetés e hivatás iránt még mai napság is. Népszerűbb az okatlan pazarló, s ¹⁵ a nemzeti álbüszkeségnek hizelgőbb, aki nagylelkűleg tíz forint ajándékot ad ott, ahol egy is untig elég volna, s a külföldi vendéglősök, pincérek, ha semmi egyéb magyar erényről nem, arról ösmerik a magyart, hogy: szórja a pénzt, s számítnak gazdag ajándéokra, persze, magukban elitélvén ez okatlan ²⁰ góg illeten szellemtelen nyilvánulását. Szép a büszkeség; s jól hangzik ama francia író definíciója: „cinq millions des chevaliers” (a magyar nemzet – öt millió gavallér) – ám én jobban szeretném, ha egyenként s mindnyájan nem volnának is gavallérok, de mint *nemzet* az első rangban, s ne a leghátulsó ²⁵ . . . padban foglalnánk helyet. Örömet lennék koldús, ha a „legelső magyar ember” az uralkodók közt is első lenne! . . . Szép a büszkeség, de csak úgy, ha nem nevetséges, . . . mint azon spanyol nemesé, ki ugyan büszkén néze győzelmesen bevonuló királya szemé közé, de azonban jónak látta a falhoz ³⁰ támaszkodni, nehogy hátrésze tolettjének természetes állapota miatt még királya is elszégyenelje magát . . .

Persze, hogy a lovagsarkantyúval bajosan egyezik a pincérség, a kalmárkodó munkásság . . . ! s nem volt rossz éle ránk nézve, midőn egy bécsi így rendelt a magyar kávészolgánál ³⁵ feketét: „reiten si mir um ein Schal Kaffee”. —

Én tisztellem, bálványozom a lovagiságot, sőt megvallom, midőn egynémely középkori érzelmeim ellen küzdök, olyatén fájdalmat érzek min[t] midőn a kiábrándult, vagy megcsalt szerelmes legédesb érzéseit tépi ki szivéből az akarat s józan ⁴⁰ ész műtőszereivel, vagy mintha Ábrahám volnék, aki fiát áldozza föl az úrnak . . . Hanem azt látom, s mondom még is,

hogy ebből a hősköltőileg, homerosilag epikai dőlyfből egy jó adagot föl kell áldoznunk az „exigentiák” oltárán a nemzet jövőjének . . . a közvéleménynek át kell változni e tekintetben, s mélyen szívébe, agyvelejébe vésni, hogy Európát nem ábránd, nem tudós elmélet, nem philantrop érzélgés, hanem *kényszerűség teszi democratává, a munkásság, az ipar kényszerűsége; a polgárosulás és felvilágosulás föltartózhallan szelleme, s e szerint az ódontság aristocratiáját vagy le kell vetni, vagy benne — meghalni!*

¹⁰ A democratia mai napság egy jelentőségű a — szellemmel, a műveltséggel; az erénnyel, a korszellemmel, a dicsóséggel! a merev csökönyös, ódon aristocratia egy a — tudatlansággal, vénséggel, és — nevétséggel . . . Az európai humanitás egy jelentésű az európai műveltséggel, a polgárosultsággal, s az ¹⁵ ódon aristocrataság a — barbársággal. Bizonyos nyugot európai értelemben democratává kell lennünk, hogy — magyarok maradhassunk, s dicső nemzetté lehessünk. Mi pedig az ódontság aristocratiájának bűnében sinlünk a szolgálatba szabadságért álló csikósbojtártól kezdve, a megyei százpálcás ²⁰ táblabíró — filiszter — kényúron át föl a leglelkesebb hazafi mágnásig! Holott mind hiába! azt hiszem maguk északkelet leghatalmasb urai is belátták már, hogy a kor szellemének árja ellen tamerláni hadaik sem képezhetnek többé elegendő gátot . . .

²⁵ Az aristocratia erényeit magába olvasztó nemes democratiának van egyedül jövője. E realis, materiális, utilis világban nem a mysticus költői, nem a csodás, — hanem a hasznos, a cél és ésszerű, az emberi — mindenek előtt a főszempont.

És én minta hazafi aristocratiánk legnemesbjeinek körében ³⁰ is csak az *egy* hibát találok, hogy ala III Napoleon nem állnak élére a polgári elemnek, nem tűzik fővegeikre e hódító jelszót, melyre nálunk van legnagyobb szükség, azon népnél, melynek parasztja is született lovag, él hal a sarkantyúért, s még rablónvá is nem kapzsi kincsszomjából lesz, hanem hogy ³⁵ gavallér lehessen, s szórhassa a pénzt, aztán, ha úr volt Debrecentől Hortobágyig — oly önérzettel lép az akasztófa alá, mint valamely nagyszerű fejedelmi — „chevalier sans peur et sans reproche.”

Nagy feszesség, aristocraticus puffaszkodás uralg nálunk ⁴⁰ még a közép rendben is, chinézer kasztszellem egész bohózat-szerű nevetségig még a csizmadia Sas Istvánok osztályában is.

E tekintetben a példa határoz és reformálhat csak, hírlapok s röpiratok fény[e]s frázisrakétái haszontalanul pattognak el. A példát pedig e tekintetben a legfőbb rend adhatja, mint amely az utánzott *jó hangnak* világ kezdetétől világ végeig ⁵eredeti forrása marad.

Mennyi pártgyüölködés támad és mérgesül el a nemzetre nézve károsan — eme bastille-konok, ódon aristocrataság mumia rejtő katakombáinak bűdös, fojtó légköréből!

Rettegve kell gondolnunk mindenre, hisz mi sem lehetlen, ¹⁰például ha akár a francia akár a lengyel népdramai jeleneteket nálunk a reactio színre hozná valamikor; ha egy újabb, alulról induló, féktelen népmozgalom az oktalan, félrevezetett s boszús csőcselék kezébe adná szórványosan pillanatnyira is a hatalmat. Nem félek ugyan attól, hogy a józan s nemes magyar ¹⁵nép többsége oly fenevadságra ragadtatnék, mint a párizsi a múlt század végén, de ha csak egy töredék, a salakrész vete-mülne is el, ez is mennyire gyöngíthetné az egész nemzettest harmoniás működését.

Ügyekezék aristocratiánk minél kedveltebbé, a bálványoz-²⁰tatásig *népszerűvé* lenni *polgári* elvek vallása és mailag humanus viselet által. Vegye ki a democrat elv zászlóját azon hir és dicskapzsi, lelkiismeretlen s csak saját emelkedésükre számító, s önzésüknek mindent feláldozó Sziciniusok kezéből, kik annak idején számúzhatnék a nemes Coriolánt.

²⁵Mert a *servilismus* amilyen vakon engedelmes alázatos a normalis állapotban, — ugyan olyan vagy még nagyobb mértékben nemtelenül vérengző s boszúálló is a féktelenség nap-jaiban. Mert hogy minden oly hazában nagy a *servilismus* — ahol nagy az aristocrata uralom — az olyan bizonyos, mint ³⁰hogy ahol nap van, ott árnyéknak is kell lenni. Példa Franciaország. Milyen földön csúszó mászó bálványimádás környezte XV. Lajost és főnemességét. Tudjuk mi lett a következése . . . Milyen mérges hangon fakad ki gyakran lapirodalmunkban a méltó boszankodás aristocratáink mivel sem igazolható konok ³⁵dölyfe, sértő elzárkózódása, bokros iszonykodása ellen a többi osztálytól. Ez a mérges hang fáj nekem, s még aggaszt is de nem palástolgathatom, mert — hogy többet ne mondjak — utálok azt a kártékony és gyáva eljárást, mely nem a hiba gyökeres kiirtásával, hanem annak legyezetésével akarja a ⁴⁰bajt elhárítani . . . Az a viszony, melyben társadalmi téren aristocratiánk a középren-di értelmiséggel áll, az a magaviselet,

életmód, hang, mely e két rendben s ezek egymással érintkezésében uralkodik, a jelenleg már nálunk is tele torokkal hirdetett új eszmék mellett olyan csodaszörnyszerű képtelenség, melyhez hasonló a művelődés történetében alig található és

⁵ amely hogy a fő — vagy az alsóbb rendre nézve megalázóbb s nevetségesebb-é? — bajos volna elhatározni. Az alsóbb rend oly servilis, hogy a legjelentéktelenebb célú egyesület — minő például egy kártyakaszinó, vulgo „pipatorium” azt hiszi, nem állhat fenn, ha csak bár egy ütöttkopott mágnást nem foghat

¹⁰ elnökül, aki aztán mit se törődik az egésszel; megtartván ünnepelesen bevonulási kegyes beszédét, melyben magát a világ legszélsőbb demokratájának mutatja be, azután elhanyagolja igazgatói kötelességét, az egyesület pang, de azért boldog, mert hiszen olykor a méltóságos elnök úr esztendőben

¹⁵ egyszer, Jézus neve napján, esős időben, megalázza magát hívei közé és ott kiki egy-egy leereszkedő mosolyában, kézszorításában részesülhet. Vajjon melyik rend itt a nagyobb hibás? A servilisek vagy a basáké? Annyi való hogy mindegyik az. A szellemi fensőbbiségénél fogva önéretteljesebb, és azért

²⁰ *nem servilis* egyén, ha semmi egyéb rangjome, csupán elősmert műveltsége s fedhetlen jelleme ajánlják — többnyire magára hagyatva, minden körből kizárva van, mert bejuthat ugyan a a fensőbbek körébe, de oly bánásmód, s elmondhatjuk *sértőn udvariatlan* fogadtatás, és részerőli oly hízalgő, csúszó mászó

²⁵ szerep árán, melyre nem is talentom, de csak az európai művelődés színvonalán álló férfias jellem soha nem alacsonyulhat. Versenyezni kellene a hízalgő udvari bohóccal a hatalmas, hiú s műveletlen kényúr mulattatásában: résztvenni minden ok-talan nagyúri „jux” megtapsolásában, föltétlen helyeselni a

³⁰ „Moecenas”[!] politikai és politikátlan nézeteit, soha ellen nem mondani, szóval: valósággal udvarolni a nagylelkű úrnak, aki nem lehet oly lealázólag figyelmetlen, hogy a közvélemény durvának, neveletlennek, parasztnak bélyegezze — ellenben, az illető honoratior, habár különben egy Göthe

³⁵ szellemét vélnék is benne rejleni, a szokott serviliskedő viselet elmulasztásáért neveletlennek, salonképtelennek kiáltatik ki.

Mindenütt a felfordított, a tótágast álló viszony, s in ultima analysi — mindig a *selejtes közvéleményben* gyökerező indokkal.

⁴⁰ Sokszor emelkedik a panasz, hogy nálunk az író nem részesül azon tiszteletben, még a vagyonosabb compossessor előtt

sem, mint például a francia császári udvarnál. Azonban ez rágalom.

Az *irodalom* üzérszellemű, nyegle, számító *szerencsevadászai*, a személyesült üresfejűség, önérettelen, de annál hiúbb s⁵ haszonlesőbb tagjai — holott ezek másutt megvetetnének — együtt champagnereznek s versenyt gavallérkodnak az olymp uraival; csak a komolyabb ügykezetű, mélyebben tanulmányozó valódi tehetségek s tudósok — ezek olyan *büszkékk*, nehézkesek, hogy nem keresik a főúri körök kegyeit, s még azt várnák, — hogy mahomet a hegyhöz — ők a méltóságosok közeledjenek az unalmas tudomány lenézett képviselőihöz, akik sem betanult modorosan udvarolni, sem champagnerezni, futtatni, juxozni, balkézzelel enni, s még csak orrukon át s szájfintorítva kényesen nyafogni, szóval a bontont föltétlen s¹⁰ majomilag követni semmiben és semmi áron sem akarják .

Az igaz, hogy Eugenia császárné, a rajongó pápista, meg akarta látogatni a francia democraták legbüszkébbikét s a papismus egyik leghatározottabb ellenségét, a kopott kabátos proletárárköltőt, Berangert, — no de az *Franciaországban* történt, ahol a *szellemdűsság mindent pótol, de a szellemet nem pótolja semmi*.²⁰

Az írók osztálya (mert ha kizárólagos keresetté, életpályává lett, méltán „osztály”-nak nevezhető) utóbbi időben nagy erkölcsi fajulásnak indult, ez való, de ez nem kifogás, mert e²⁵ megkülönböztetésre nincs szükség. Író, nem író, mindegy, — az *értelmiség* s az *erkölcsiség* az, mely egyenjogot, sőt elsőséget követel a társadalomban minden egyéb kiváltság fölött. De a mi közép és főnemesi aristocrátiánk éppen az értelmiség vezető szellemeivel nem tud érintkezni, sőt iszonyodik tőlök, mert megszokta csupán a rang és vagyon, de nem a *szellem felsőbb-ségét* elösmerni.³⁰

A democratáság elvét majd mindegyik ajkán hordja, de hogy aztán gyakorlatban hogyan alkalmazza, példázza azon körülmény, hogy egyik bálványozásig népszerű és magát³⁵ szabadelvűinek, tehát democratának valló mágnásunk jeles tehetségű titkárát — füttyel szokta beszólítani, míg vizsláját legalább nevéen szólította . .

A *közeledésnek* e részben okvetlen felülről *kell történni*. A rang és vagyon aristocrátiái keressék föl és válasszák ki maguk az⁴⁰ értelmiség, erkölcsiség aristocrátiáit, és azokat tüntessék ki; az íróság renommee-jának bitor felhasználásával hozzájuk dör-

gölöző parasyta lényeket pedig vessék meg, — mert az ilyen környezettel való fitogtatás, másrészt a hivatkozás ezek erkölcsi és szellemi gyarlóságaira — nem menti ki a jobbak, nemesbek vétkes ignorálását, és csak arra mutat, hogy náluk⁵ a szellemi művelődés még nem belső szükség, az irántai vágy nem komoly akarat, csak inkább szenvedés; hogy ne mondjuk a párizsi bonton napiparancsának kénytelen, kölletlen teljesítése. divatmajmolása.

Ez utóbbi vád — mely szerint a tudományos művelődés a¹⁰ magasb szellemi műélv — *nem belső szükség*, hanem legjobb esetben a nemzetiséghez ragaszkodásból származó hazafiság önzőbb s közönségesebb neme — e vád nem csupán a fő, de még inkább a vagyonos középnemességre alkalmazható. A legnagyobb résznek úgynevezett irodalom pártolása „a terhes 12¹⁵ év alatt” legalább is háromnegyedrészen — tüntetés, politikai manőver, visszahatás a nemzetiség elnyomására célzó törekvések ellen. Ez oly bizonyos, amint való, hogy amint october 20 óta e nemzetiség elnyomási politika tágított egy kissé — imé, azóta az irodalom pártolása jobbadán a journalisticára, az irodalmi értéken kívül álló bohóclapokra szorítkozik,²⁰ ami már mai napság inkább butornak; játékszernek nevezhető; a valódi művelődést előmozdító könyvirodalom újra pangásnak indult.

Hazánk ötvenkét megyéjében, a több mint öt ezer négyszög²⁵ mértföldön, lehet legalább is ötvenezer kisbirtokos 500—1000 holdig terjedő birtokkal. És pedig e birtokos többnyire mind magyar — vajmi csekély kivétellel — hiszen köztudomású és nagyfontosságú, hogy a birtok ott is, ahol a népség tiszta oláh, vagy tót, mindenütt magyar kézbe jutott, s ha idegen kapta³⁰ is, az amint nemessé, egyszersmind magyarrá lett. E kisbirtokosok főnnebbi számába veendőek — mert csak így üt ki ama gazdasági felügyelő — tiszttartó féle mindhatók, akiknek gyakran több jövedelmük, mint egy ezer holdas birtokosnak. És ezek közt néhány száz főúr, úgynevezett nagybirtokos³⁵ 10—15 ezer holddal. Lássuk; hogy mint jár el e hatalmas osztály az irodalompártolással.

Mintegy száz — ad minimum 50 főúr — igen egyszerűen, mondhatni génialis könnyúséggel s egyszersmint grand seigneurri nagylelkúséggel esik tul ez irodalompártolási kötelességen.⁴⁰ Megparancsolja titkáranak vagy komornokának, miszerint egy könyvárusnak tegye kedves kötelességévé, hogy az min-

den — mond: *minden* e hazában magyar nyelven megjelenő könyvet hozzá beküldjön, *legyen az jó vagy rossz*, mindegy. Azonkívül fizessen elő minden lapra, folyóíratra, ami e hazában magyar nyelven megjelen, s ha épen valami szerfölött ⁵ híres, nevezetes könyv tűnik föl, vagy valami „jux” avagy botrány adja elő magát a lapokban, azt mutassa meg, egyébként az egész papirhalmot elhasználhatja a konyhában, a vadász tarisznya számára, vagy a kártyaasztalhoz fidibusznak.

A közép földbirtokos közt a legtöbb az, ki előfizet egy ¹⁰ politikai és egy „bolond” lapra, azután ha jön hozzá valaki egy előfizetési ívvel, azt hiszi, hogy ő most kitűnő hazafiúi jótékony tettet követett el, anélkül, hogy tudná, vagy csak bár érdekelné, vajjon a munka, melyre előfizetett, kitűnő-e vagy nem, és azután is ha megkapta, *akár jó az, akár nem*, ¹⁵ fölvágtalan hever darabig a tékában, míg végre valamerre — elkallódik. Néha megtagadja az előfizetést, mert az illető nem híres író műve, vagy mert *igen jeles lévén*, a gyűjtő nem tartja szükségesnek hosszas szónoklattal lépni föl, vagy az illető kiadó is — a mű jelességében bizva — nem tesz hathatós ²⁰ intézkedéseket. Így esik meg aztán, hogy a legüresebb, haszontalan munkák egész özöne önti el az országot, s a dudva, paraj fölveri az irodalom kertjét, melyet irtani volna kötelesség, lehetlenné tenni, ahelyett, hogy még növeljék tápláló részvét által.

²⁵ Csiribiri Ferkó, Tulipiros Matyi kiadnak egy egy kötet olyan verseményt, mely nem egyéb, mint nem csupán a költészet, de még a józan ész törvényeivel is ellenkező képtelenségek halmaza, lázasztó szókötési hibákkal, még lázasztóbb orthographiával. Hanem a szerzők a „Komlóban” bor és zene mellett ³⁰ pajtásul megnyertek egy két ujdondászt, aki kacskaringós frázisokban ajánlja műveiket. Aztán előfizetési felhívást adnak ki, melyben elő van adva, hogy a policáj már kétszer foglalta le még az előfizetési felhívást is, és még egyre „Damocles kardja” függ a szerzők feje fölött . . . azután a szerzők minden iskola és ³⁵ korcsmapajtása elláttatik egy csomó ilyen ívvel, s szétküldetnek a vidékre, apostolkodni . . . illetőleg frázisrivolverek segítségével összeterelni egy pár száz előfizetőt. És ez eljárás ut akárhány figura docet — sikerül, de hogy is ne? mikor a magyar nagy középosztálynak még valószínűleg nagyobb része ⁴⁰ nem bír önálló ítélettel aziránt, mit kelljen *pártolnia*, és *mit nem?* hogy nem minden jó ami nyomtatva van, sőt van számos olyan

vállalat, s olyan idétlen nyomtatvány, melyet midőn pártol, valóságos hazafiui bünt követ el. *Mert a rosszat elősegíteni nagyobb vétek, mint nem pártolni a jót!*

A hírlapok eddig elég lelki[i]sméretlenek, hogy e bajon⁵ segíteni nem tartják szigorú kötelességeiknek. Amelyik abban nem hibás is, hogy pajtáskodásból ajánlja a legabszurdumabb munkát, — legalább annyira indolens, hogy nem is lép föl ellene, a közönséget felvilágosítandó. Csak mióta ezeket írom is, valamennyi lap megemlíti, s magasztal tudja ég hány olyan¹⁰ silányságot, aminőnek megjelenése más irodalomban — *lehetetlen*, mert dicsőség helyett kinevetés; anyagi haszon helyett kész vesztéséget rettentí el tőle az illetőt. De mikor más lapok, — még pedig lelkes hazafiak s honleányok által pártolt — lapok élnek és uralkodnak, olyanok, melyeknek szerkesztői még¹⁵ helyesírással sem, annál kevésbé bírnak helyes ítélettel művészi s társadalmi dolgok megítélésében, hanem mintegy ösztönszerű önérdekből, az üreset, a silányt, a félszeget védik, s terjesztik, s a „similis simili gaudet” szabálya szerint — *bandába* szövetkeznek, bottal tenyérrrel, (üres) pisztollyal és²⁰ (fa) karddal a jobbak csekély száma ellen, érezvén, hogy egyenként gyöngék, csak tömegben — mint „sok lúd” — képesek ideig óráig fenntartani nyegle, fattyú uralmukat.

Ha egy ilyen bandabelinek valamely epekavaró léhaságát szemére lobbantja egy önálló, semmi bandához nem tartozó²⁵ ember, akiben az igazságszeretetnek még egy kis szikrája lobog, — azt ez összeesküdt banda úton útfélen, vagy saját lakában, tömegesen, anyagi erővel megrohanja, s vagy tetteleg vagy erkölcsileg annyira bántalmazza, hogy az illetőnek nem marad egyéb választása, mint — magát — vagy — a³⁰ támadó hadat lepisztolyozni. Mely két eset egyaránt erős adag levén a mostani nemzedék javának is, rendszeren egy harmadik történik, t. i. hogy az illető a közvélemény előtt veszve van.

Arról már aztán nincs kérdés, kinek van *igaza*, és erről a polemia már fölösleges; „aki bírja, az marja” — és ez elvet a³⁵ közvélemény nem bélyegzi meg, aminthogy pár eset a lefolyt évben világos tényekkel bizonyítja ezt, mely esetek elég ösmeretek, semhogy elmondani szükség legyen.

Sokan azt hiszik, hogy ahhoz, miszerint nálunk az irodalom minden szakmájára jusson kellő számú pártoló közönség —⁴⁰ kevesen vagyunk. Könnyű a 40—50 millió németnek, angolnak, franciának! Mondják sokan. Én is azt mondom.

De éppen azért, mert *aggasztólag kevesen vagyunk*, szükség, hogy *minél kevesebb olvasó vezettség félre*, és annak minél *kevesebb fillére vesszen kárba teljesen haszontalan*, sőt kártékony, józanészficamító *művek terjedése által*. Már pedig számadatos összeállítás nélkül is, csak futólagos áttekintéssel, meg lehet határozni, hogy az utóbbi évtized alatt aránytalanul nagyobb összeg pénz adatott ki a „hazafi” zsebekből haszontalanabb munkákra, mint a hasznosokra — sőt a teljesen rosz, határozottan absurdum nyomtatványok is oly részvétnak örvendettek, hogy azok árának csak huszad része is a „Budapesti Szemle” biztos alapítványául szolgálhatna. Hiszen kell-e egyéb bizonyíték művelődési irányunk megjelölésére, s hajlamaink jellemzésére, mint hogy a „Figyelőnek” ma is 400 a „Budapesti Szemlének” tán szintén annyi; míg ellenben a

¹⁵ bohóc lapoknak együttvéve tizezernyi az előfizetőjük?

És még mai nap sincs egyetlen magyar „világtörténetünk” — (Cantu Caesaré nem számítható be, mint amely nem egyetemes közönségé, csak inkább kaszté) — Shakespearenek Petőfi által fordított „Coriolanus”-a az antiquarius boltokba

²⁰ jutott, ahol 10 ó krajcáron árulták ezelőtt pár évvel, s még ma is van belőle, holott ezelőtt 15 esztendővel jelent meg alig 600 példányban. Már pedig abban a legutolsó „ivodalmi” szaklap sem hibás, hogy ne regélje untalan, miszerint Shakespeare a minden költők királya, hogy a történettudomány

²⁵ minden tudományok közt a legtanulságosabb, s a magyarnak, mint politikai szerepre áhitónak, legszükségesebb; hanem azért a részvét, mellyel a magyar közönség Shakespearet színházban és irodalomban, s általában a legelemibb tudományokat fogadja — valóságos satira, szemben a mohósággal,

³⁰ mellyel minden élce és adomáskönyvet, kalendáriumot felkarol, melynek boríték lapján egy röhögő pofa s minél bolondabb cím az ellenállhatlan hívó madár! . . . Mindig, akárhányszor is csak ama refrainhoz érünk, mely szerint csakugyan

³⁵ „nem kell ide tudomány,
csak jó bor és szép leány!”

Bár ne kellene! De nagyon is kell, mert éppen itt nálunk, akik a *kelet civilizatorai* lenni akarunk, a *tudomány mindent pótolna, de a tudományt nem pótolja semmi!*

Némelyek arra hivatkoznak, hogy iszen még is van egy vállalat, mely nem tartalmatlan, — a „Vas. Ujs.” — s ennek 7—8 ezer előfizetője akadt, ami talán nem épen kétségbeejtő arány. Ám hát bizonyítsunk számokkal; a német „Gartenlaube” című hasontartalmú s irányú lapnak 120 000 mond százhuszezer előfizetője van, ezenkívül a „Familienblätter” nyolcvanezer, a „Bazar” hetvenezer sat. előfizetővel bírnak, s így lefelé fokozatosan. Aki előtt e roppant összegek mesésnek tetszének, annak számára megjegyezzük, hogy csak a „Bazarra” egy pesti könyvtárúsnál (Hartleben) négyszázan felül előfizetnek, hozzágondolva a többi könyvtárúsnál megrendelést, egy német divatlapnak magában Pestben nagyobb számú előfizetője van, mint összevéve minden magyar divatlapnak!

És ez most 1862-ben történik, a magyar divat általános elterjedése mellett! Miért s honnan van ez? Mert a német ajkú elemnek nélkülözhetlen lelki szükség — szellemének mindennapi kenyere az olvasmány, míg ellenben a magyar elemnek tehetsége ugyan tán nagyobb, de *hajlandósága* aránytalanul keveseb van a tanulásra.

A főnnebbi adathoz még az is veendő, hogy Németország egyszersmind az angol s francia irodalomból is roppant mennyiséget fogyaszt, s a „Revue des deux mondes”, „Revue Contemporaines” tíz-husz ezer előfizetői közt legalább is ötöd-rész német van.

Már mostan tekintetbe véve, hogy a német ötszörte nagyobb számú a magyarnál (mert mai nap 10 millió magyar ajkút bátran számításba vehetünk) — milyen arány üt ki ránk nézve? Vajjon tovább is nagyra legyünk-e a „Vas. Ujs.” 7—8 ezer előfizetőjével? . . .

Ime itt a Kisfaludi társaság. Évenként 4 forintért ad *világirodalmi színvonalon álló remek műveket*, részint eredetit, részint fordítást. Itt már teljes biztosíték van a könyvek biztos kiállítása és valódi belértéke iránt. Nincs kigondolható kifogás, melyet a művelt magyar, szegény és gazdag, ment-

ségül hozhatna föl, ha e vállalatra elő nem fizet. Talán hogy nem mindig eredetit ad? Akkor hibázná el feladatát, ha kiadna *abszolút* becs nélküli eredeti művet. Bár fordította le Shakespeare-t, Dantet, Milont s[a.]t. és magyar munkát csak *abszolút értékűt* adjon, mert így marad fönnt tekintélye. Hiszen ha kiad középszerűt, másodrendűt, akkor épen azt mondják rá, hogy ebben nincs biztosíték a silányság ellen.

És van e társaságnak mintegy 1300 pártolója! négy forint előfizetéssel, melyért a legkiválógatottabb szépirodalmi remekműveket kapja évi hatvan nyomott ivnyi illetményben! Tehát még nem is oly ijesztően komoly tudományos — de tanulsá-
5 gosan mulfattató tartalom, regények, drámák és versek, s még is a kerek hazában csak 1300 előfizető, míg ellenben holmi „Kriváni trombita”, „Alföldi kürt” féle frázisokádó versel-
ményfüzetek két három ezer vevőre találnek!

Ha a német irodalomban is jelen meg egy tizedrészes silány
10 mű, azt ama nagy (számu) nemzet öconomiája meg sem érzi. De nálunk ugyan csak meg kell fontolni, mit veszünk meg, mit nem, mert a rosznak vetett táplálékkal a sinlődő jónak szájá-
ból vesszük el a kenyeret.

Sokan azzal mentegetőznek, hogy — tömérdek új intéz-
15 ményre kell adakozniok. Academiaház, museum, színház stb. Ez mind mulhatlan szükséges, és gazdag gyümölcsöt terem, aztán a mienk marad, állandó értékű kincs, erre nem sajnál-
hatja pénzét a hazafi. De ami idétlen, elhamarkodott, s füstbe
menő tervre adatik össze, az már aztán megint olyanforma
20 érzést szül, mintha egy rosz helyett jó fogát huzzák ki az embernek tévedésből. Ilyen időszerűtlen, mit több — mind-
eddig politikai helyzetünkben elgördíthetlen akadályra találó,
kivihellennék bizonyuló törekvés az, mely már minden megyé-
ben egy egy *szobor* állításának tervében nyilvánul. Az örökös
25 öndicsőítés, ámító hizelgés tömjénétől felfuvódott elvakult
rész mire sem lelkesedik mai nap könnyebben, mintha a világ
legnagyobb nemzetének pompacikkeivel versenyzésre szólít-
tatik. Inops potentem . . . ! Épen úgy, mint midőn a kis
compossessor tul akar tenni fényüzésben a nagy uradalmak
30 birtokosán. Ezelőtt pár évtizeddel okulhatánk már a „Mátyás
király” emléktervének meghiusultán. Mert mindenekelőtt: míg
a jelennél hasonlithatlanul kedvezőbb politikai viszonyok
közt nem leszünk, addig legnépszerűbb nagy embereink szá-
mára nyilvános, országos emlékszóbor emelésének lehetősége
35 legalább is — bizonytalan. A józsef téren van egy talap; amed-
dig arra, és valószínűleg több más rokon tárgyéra nem jön
szobor, addig . . . no de lássuk a dolgot politikai, gazdasági és
művészeti szempontból.

Legnagyobb veszedelmünk, ha elfeledkeznénk arról, hogy
40 nem vagyunk önállók. Mindig sajjón, égetőn kell éreznünk
alárendelt helyzetünknek, kiskorúságunknak szégyenét; ön-

tudatával birni szegénységünknek, mert így annál nagyobb lesz az önállás és becsület — a szabadság és dicsőség iránti vágyódásunk.

A szobrok a dicsőség jelképei; a szobrok a nemzetek dicsőségérzetének nyilvánulásai — és rendesen azon korszakban állítatnak, melyekben az illető népek a gazdagság, hatalom és dicsőség legmagasb fokára jutottak el. Nem piritólag nevetéses, égető satira-e az, hogy muzeumunk kertjében a dicsőség luxus cikkei a Berzsenyi Kisfaludy szobrok pompáznak, ¹⁰ (azaz, hogy pompáznának, ha szobrász helyett nem fazekas alkotta volna őket) — *azon* nemzeti muzeum kertjében, melynek *kerítése* még nagyobb részben hogy is mondjuk csak? — emberi „hulladék”-ből áll! . . . ? és belül még állványok sincsenek, hova a tárgyakat elrendezhessék? . . . Tehát megint ¹⁵ kalácsot messünk, mielőtt kenyeret szereztünk? . . . Tartsuk meg mindenben a megfelelő arányokat, ne akarjuk ott *kezdeni, ahol jórészt végeznünk* kell. Előbb a *szükségest*, azután a *hasznost, végre a kellemest*.

Minden luxuscikknek egyetlen s első főkelléke a szépség. ²⁰ Minden, aminek egyéb a rendeltetése, p[éldának] o[káért] erő, bátorság, ügyesség stb. lehet rút, anélkül, hogy szerfölött szembetűnő, undorító volna. De ha rút az, ami *szép* akart lenni mindenek előtt s minden áron, az már aztán kiállhatlan az olyan előtt, akinek a szépről kellő fogalma van. Nem ²⁵ hiszem, hogy *komikai hatás* lett volna a célja azoknak, akik a muzeumi, színházi, füredi szobrokat állították, de valósággal komikai hatást értek el a műértő szemében, amiből ugyan ide haza kifejezhetlenül kevés van, de hiszen a honlévőnek, a hazafinak, meg ha műértő is, a kegyelet segít elnyomni a ³⁰ nevetést; de az idegen utas többnyire szépműértő is, mert hazájában a nagy remekek után legalább nagyjából szabályzott fogalmat szerze magának.

Vagy tán azért állítsunk minden megyében szobrokat, hogy képezzük a hazai szobrászatot? Hiszen ha születik egy magyar ³⁵ szobrásztehetség, az nem itthon, de külföldön, valahol Rómában fogja magát kiképezhetni. És már egy ily határozott szobrászlángésznek aztán majd adjunk segedelmet, és ne hagyjuk elveszni, mint Ferenczyt, mert ez által mozdítjuk elő a képző művészet e legmagasb ágának nemzeti alakban megszülem- ⁴⁰ lését. És egy magyar Canova nagyobb dicsőségünkre és hasznunkra válnék, mint száz meg száz ezrekbe, milliókba kerülő

Katona és Berzsenyi szobrok, melyek dicsőség helyett nevetéséget, s a szép fogalmának tisztázása helyett abban csak zavart idéznek elő.

De mindezeknél is főbb szempont a *szegénység*, melyben⁵ sinlünk, és amelyet, mint egy bölcs népmondásunk tartja: nem lehet tagadni. *Amink van, nem a miénk!* Legalább még nem az! ne feledjük ezt!

Ne nyujtozzunk tovább, mint a takaró ér, ne erőködjünk fényűzési cikkekben versenyni a nálunknál háromszorta¹⁰ duggazdagabb népekkel. Ne feledjük egy percig is, hogy nem vagyunk önmagunk urai, hogy nem lehetünk *dicsők*, míg önmagunké nem vagyunk, és ne adjuk mindenütt annak jelét, hogy nem *tudjuk*, miszerint nem vagyunk dicső létben.

Legyünk már egyszer komolyak, ne ámítsuk, ne ámíttassuk¹⁵ magunkat, s kezdjük legalább azon, hogy ne bocsássuk meg magunknak, — mi több ne szépítsük a könnyelműséget. Ne legyünk ábrándozó, képzelgő, érzelmes poéták a politikában, de legyünk számítók, s a kevesebb, de kivihető célok mellett rendületlen szilárdok.

²⁰ Csak nem rég a hatalmas Angliában az amerikai bevándorolt *Peabody* százezreket ígért Albert herceg emlékére, ha ez nem sajátlagos műemlék, de egy jótékony intézetben állittatik föl. De a nagyúri hiuság győzött; Albertnek granit szobra lesz, s *Peabody* — százezeivel egy szegény gyámházat állit,²⁵ mely kétségekivül maradandóbb s jótékonyabb emléke lesz ez okos és nemes amerikai nevének, mint a pusztá gazdagság s szerencse adta rangot dicsőíteni akaró szobormű.

Kövessék szegény vidéki városkánk *Peabody* nemes és bölcs példáját; állítsanak a kegyelt nagyok emlékére, azok nevére keresztelt ovodákat, növeldeket, vivodákat, lovardákat,³⁰ *népszínházakat*, *népiskolákat*; alapítsanak *öszlőndíjakat* az *ipar és művészet* emelésére, és mindenek előtt — kövezzék ki legalább utcáikat, melyekre majd később boldogabb időkben, a diszműveket állithassák. A Kisfaludy társaság szebb emléke³⁵ Kisfaludynak és maradandóbb, mint a muzeumkerti kontármű. Ha pedig nem tudnának vidéki városaink valami célszerűbbet kigondolni, szükségesb és hasznosb intézményt egy poros és sáros téreiket ellentétével gunyoló művészeti fényecikknél, — akkor nem az illető nagy szellemnek, de⁴⁰ saját szellemszegénységüknek állitanának maradandó emléket.

A haza fővárosára nézve e tekintetben kissé engedékenyebb szempontot alkalmazhatunk. Míg minden mű és luxuscikk a kis városban annyi, mint elásott kincs — az ország közép-pontján, egy helyen összehalmozva, mint az experimentatio műszerei a főiskolákban — legalább is szellemi kamatot hozhat az *egésznek*, mert csak itt használhatja azt az egész. A fővárosok mai napság — Mekkái az illető országoknak, ahol mindenki megfordul legalább egyszer életében. Itt már helye van a *szépnek*, mert ez az ország valódi tükre, ebben látja meg a nemzet a maga szépségét, nagyságát. Bár az esztergomi basilica is itt volna... Azonban még itt is reneteg sok szükséges, hasznos teendő van előbbvaló a — szépnél. Az emlék annyi sok jelesünknek — ha Istenünk megsegít nem-sokára, — *talán pár év múlva sem lesz késő!* Ha most állitnánk emléket Mátyás királyunknak, persze Budán, és pedig ott kellene állitni, ahol az — propter coertum quoniam — mostanában és még tudja meddig teljes phisikai lehetetlenség. De ne háborgassuk legnagyobb királyunk dicsőséges szent emlékét . . . ! Az egészben csak az megnyugtató, hogy ha már a jelen napokban is emlékszobrok állítására vállalkozni merünk, egy szobor legalább, az első nagyobbszerű, valóban azon ember emlékére lesz állitva, ki az utóbbi századnak csakugyan *legnagyobb magyarja* volt . . . és eszerint a jelen körülmények közt, épen azé az első kegyelemű, akinek — tán két három század óta, *legtöbb hálával* tartozik a nemzet, mert Mohács óta minden nevezetességeink közt *maradandó eredményt*, messze jövőre kiható és kiszámithatlan sikert csak ez egy nagyság képes felmutatni . . . Ez emlék figyelmeztesse untalan a nemzetet, hogy az volt a helyes irány, melyet e nagy magyar kijelölt, tudniillik: *a biztos haladás az anyagi és szellemi művelődés terén*, mint valami Memnon szobor zengje fülünkbe az általa hirdetett *anyagijólét* elvét, s annak eszközei a munkás ipar, szorgalom, takarékoság, élénk üzlet stb. üdvöztető jellegét . . . !

Mindezen közintézmények ápolása sokba kerül a fő és középnemesei osztálynak, s az már való, hogy e két rend aránylag eléggé meg van terhelve. De mért? mert a gazdag polgári osztály nagy része, az iparosok, kereskedők és tízezrek többnyire német származású, s részben még német ajku eleme milliomos szűz erszényével nem adózik a közcélokra. És miért nem, talán mert nem elég művelt, hogy fölfogja, s nem elég hazafi, hogy érezze a közintézmények céljának szentségét? Ezt épen

nem mondhatnók. Ez emberek elég műveltek, sőt szerintem mailagosabb, korszerűbb; mert valódi polgáros humanus, amellet, hogy gyakorlatibb műveltséggel bírnak ama száz palcás szolgabírófajnál, mely hogy még nem vezett ki, a leg-⁵utóbbi alkotmányos mozgalom elég számos szomorú példában mutatta meg. És ez emberek hazafiak is — tudnának lenni, csak — *olyanokul be kellene vennünk őket*. De ha csak akkor látnak bennünket, vagy inasunkat, mikor egy egy aláírási ivet nyujtunk vagy küldünk át nekik, egyébkint „Drei Schritt vom Leib” tartjuk őket magunktól — ez emberek épen huma-¹⁰nitási érzelmeikben sértődnek meg, s legföllebb egy két garas-
sal „abfertigolnak” ott, ahol egy őszinte, meleg, hazafias baráti viszony tiszta szívvel adott százforintokat nyerne a köz-
ügyeknek.

¹⁵ E dologban sok ildomra van még szükségünk. A tárgyakat is jól kellene megválasztani. Például valamely irodalmi vállalat-
lattal oly hazafinak, aki még magyarul nem tud, békét hagy-
hatunk. Hanem már például egy Széchenyi szobor, mely a
város egyik legszebb ékeül szolgáland! Melyik pestbudai pol-²⁰gárháziur nem adna erre, — mert van e köztük olyan, ki e
nevet, sőt jelentőségét ne ösmerné? A budai népszínház, pedig
ennek élvezéséhez nyelvtudás szükséges, jó részt budai német
ajkú hazafiak áldozat készségéből támadt. És ha az a Molnár a
legrosszabb színész volna, már nagyrabecsülöm magyarban oly
²⁵üstökösritka *élelmességét*, erélyét, szívósságát, melynél fogva
ez intézetet alapítani, és egy rettenetes téli évszakon át fenn-
tartani képes volt. Hány helyen elutasították, leszidták,
fenyegették, szinte kilökték — hanem azért ő nem tágított, a
hazáért nem csak dicsőség, de itt amott egy kis kudarcot is
³⁰zsebre-rakott, és most, az ő fáradozásai gyümölcseül, van a
fővárosnak négy német színháza mellett valahára két — az
igaz, hogy keserves — magyar színháza! . .

Nemhogy elzárkózzunk a gyáriparos, tisztességes üzér, s
kalmár, tőzsér stb. elemtől, de valósággal hazafias ildom
³⁵parancsa nyomán — cajoleroznunk kell e pénzhatalmasságok-
nak. Föl kell őket keresnünk, minden alkalomhoz meghivnunk,
s mindenütt éreztetnünk velük, hogy felfogjuk, s nagyra becsül-
jük az ő fontosságukat a közügy első rendü tényezői között.
Mert minél kedvezőtlenebbek a politikai és geographiai viszo-
⁴⁰nyok; minél nyomasztóbbak az idők, annál nagyobb élelmes-
ségre, ildomra van szükségünk, sőt még a furfang sem válik

szégyenére az oroszlánnak sem, lekötözött állapotában! A napi sajtónak volna feladata, mindezen korszerű üdvös elveket untalan pengetni. De a mi lapirodalmunkban csak a reactio, a rosszabb rész, a vastag nyegleség s önzés fejt ki *nagyobb erélyt*,
⁵ míg a magukat radicalis, nemzeti szabadelvűnek nevező lapok eljárása eszébe juttatja az embernek a teherszállító hencslofogatókat a fehérvár — pesti országuton, melyek gépszerű, monoton lépéstepóban haladnak, az ülésben hanyattfekve alvó kocsissal, ki csak akkor ébred, midőn lovai a szokott
¹⁰ etető kocsmá udvarán megállanak. Engedelmes szélkakasai a közvélemény légáradásának, s oly hasonlók, mint egyik zsömlye a másikhoz. Két feladatban verseyeznek egymással: a külföldi politikára vonatkozó *jövendőmondásban*, s a corpus juris paragrafusainak tapogatásában, vagy mint ők nevezik, a
¹⁵ „*törvényes alap*” betűinek elemzése és védelmezésében, és azután lelkesítnek a várásra, és várnak maguk is, amiben az a különös, hogy az amerikai szerkesztők példájára — lapjaikat is meg nem szüntetik, hiszen ha nincs mit tenni, mire akkor annyiféle lap! a híreket úgy is mindannyi egy forrásból hozza!
²⁰ Támadnak új lapok anélkül, hogy külön irányt jelöljenek ki; vagy valami korszerű eszmét irnának homlokukra; tehát — anélkül, hogy tudnák, mit akarnak; hanem a külömbiség az, hogy az egyiknek két ujnyival nagyobb a papirosa, eggyel több a hasábjá, két három forinttal drágább vagy olcsóbb, s
²⁵ Emich vagy Heckenast helyett Wodianer a kiadója. Első gondja megszerezni Falkot, hogy neki is írjon, azaz hogy mondjon neki is minél *szébb jövendőt* — jó parthiet a nemzetnek, mintha eladó volna; különben nem praenúmerál a hiszékeny közönség. És ha már új eszmével nem állanak is elő, legalább a szerkesztés ügyességében ügyekezzenek egymáson tultenni, —
³⁰ de nem, a magyar nemzeti élelmetlenséghez nekik is kell járulniok egy hatalmas bizonyítékkal, ama körülményben, hogy annyi hazai lap között egy német lap, a „Pesther Lloyd” a legéletrevalóbb, mint amely *minden érdeket egyaránt* képvisel, eredeti forrásokkal bír, s a híreket legelőbb adja, — míg magyar lapjaink a kereskedelem, ipar, mindennemű üzlet, szóval a realis tér mozzanatait elhanyagolva, meddő con-
³⁵ jecturák s törvénycikkelyek elemzésébe merülve, *mindannyi ugyanegy* osztálynak látszik szerkesztve lenni, ollózáván egymás híreit s *mellőzvéen az anyagi érdekeket*, úgy, hogy e téren elő-
⁴⁰ forduló tevékenység iránt magát érdeklő magyar ember is

első forrásul a Lloydot nem mulasztja el megtekinteni, mert ujságot vél benne találni. Holott minden magyar politikai lap-naka Lloydénál kifejezhetlenül több talentum áll rendelkezésére.

Igen ám, de hát azért lesz mai nap valaki íróvá, hogy,
⁵ mint e század első felében, jobb legyen a tömegnél, s ne követelje a szűzvállas táblabíró, kéjelmes ázsiai *szenvtelenség* nemzeti örökségéből az őt illető „oroszlán” részt? ... Bezzeg annál buzgóbb, erélyesebb s vakmerőbb a nyegle felületesség, a pajtáskodó érdek, az üres felfuvalkodottság,
¹⁰ a fizetett reactio, — szóval: ami nem jó! !

Hanem tán sok is egyszerre ennyi a keserűből, a csupamerő édességtől megromlott magyar gyomornak?

Ha igen — ám legyen elég mára, bezárom e cikkelyt mert Isten bocsássa meg bűnömet, — én nem találok jelenünkben
¹⁵ annyi lelkesítőt, hogy az öröm és megelégedés vidám hurjait pengessem, de másrészt nemzeti önérzetem legalább is akkora, mint amekkorával kell birnia szabadságképes nemzetnek. Tudniillik, én azután sóvárgok, hogy — más idegen, sőt ellen-séges nemzetek dicsérjenek bennünket, mert nem csak egyesre,
²⁰ de a nemzetre nézve is áll „*propria laus sordet*”. Jól tudom én, hogy az erkölcs, mely mint a lég a tartós rekkenőségben — a tétlenség hosszú korszakában rendszeren nagy romlásnak indul, — tettek idején, a nagy napokban ismét megújul, s a harcok tüzéből, mint a szinarany, tisztán emelkedik ki.
²⁵ Hiszem, hogy amint egy nagy cselekvési korszak áll be, nemzetem megállandja helyét, de félek, hogy csak úgy — ha e korszak nem *késik* el, — akkor bámulatra fogja ragadni Európát. Ám ki tudja, meddig tart e korszak, melyben nagyot, rendkívülit nem; csak középszerűt, *sok aprót*, nem tömegben
³⁰ csak *egyenként* lehet végrehajtani. És míg mi a nagy és rend-kivüli után sóvárgunk, elhanyagoljuk a sok apróságot, — melyek alapul szolgálhatnak az ohajtott jövőnek? A praetor minima non curat példaszó ferde értelmezése kárt okozhat. Az angol elég nagy nemzet, de még *tűt* is ő készít legjobbat —
³⁵ a nagvság szörnnyének a „Great Eastern-nek építője!”

IV.

Sokan csodálkoznak s el is szomorodnak azon visszaesésen, mely a forradalom utáni szemléletünk terén mutatkozik. Még az irodalom sem szül semmi nagyobb egyetlen lángészt⁵ sem, holott e század második negyede hat-hat számra termette gombaként a sok szellemóriást. Pedig — vélik sokan, az irodalom az egyetlen működési tér, mely ha korlátolva bár, de elzárva nincs, itt hát most is egymást váltani kellene a korszakos lángelméknek — ha ugyan a nemzet géniusza¹⁰ hosszú fekvő betegségbe nem esett az 1848—9i mozgalom száz csatáján kapott halálos sebek következtében. De már én e szellemszerénység okait eléggé boszantóknak ugyan, de nem látom ennyire kétségbeejtőnek. A nemzet geniusza most is olyan gazdag lehet, mint máskor, tehetségek, lángelmék¹⁵ olyan számmal lehetnek, mint egyébkor — de hogy még a helletristica terén is oly türelem szakasztó egyhangúság, üresség, tartalmatlanság, szóval pangás uralkodik, annak oka épen az, hogy minden oldalon, minden művelési ágban, ugyanin és szellemin egyaránt *megszűnt a haladási mozgalom*,²⁰ amaz eleven, vidor, *sokoldalú* tevékenység, ama szikrakeltó surlódás, mely szárnyat ad az ihlettségnek, eszmét a képzeletnek, fogékonyságot a tömegnek, s szüli a nagy embereket csomószámra. Jelen századunk második negyede több nagy embert szült, vagy helyesebben, több nagy képességet hozott²⁵ mozgásba, mint más két három egész század, mert a külön külön képességek bármi idegenek is lényegben egymástól; ugyszólván egymást lelkesítik, hasonlóan a zenekar hangszereihöz, melyek *öszhangzatos működésben*, kevesebb művészi erővel kezelve is, mennyivel nagyobb hatásúak, mint magányosan³⁰ elárvaltán kezelve. Az 1825—48i időközben nagy élete volt nemzetünknek, olyan gyönyörű öszhangzatos volt s általános haladásunk, hogy szinte érezhető volt melege az istenek mosolyának, melyet e ritka látomány fölötti örömük csalt ajkaikra. Minden ember, kicsi, nagy, er[ej]jéhez aránylag látszott³⁵ a közhaladás kerekének előre lendítéséhez járulni; mintegy vezényszóra egyszerre közül akarattal olyan lódulatba hozták azt, hogy bizony már már közel a tetőpontra lehetnénk, ha egy rettentő kátyu végett nem resteltünk volna egy kis kerülőt, s kitértünk volna ildomosan, meggondolván, hogy⁴⁰ az eszeveszettség nem dicsőség, és hogy a legnagyobb had-

vezérek nem ököllet, nem nyelvvel, de ésszel hódítottak világot — elég az hozzá: akkor a haladás *minden* terén élénk mozgalom keletkezett, a gazdaság, ipar, kereskedelem, közlekedés, művészet, tudomány, költészet s. a. t. mind versenygve működött saját fölemelésén, mindegyik birt fontosságának de egyszersmind elhanyagoltságának öntudatával, s a haladás szükségének meggyőződésével, mely szinte vérizzasztó buzgalomra ösztönözte, és egyik a másik előmenetelén örült, egyik a másiknak nyújtotta a koszorút — és e sokoldalú működés üde tarkaságot, elevenséget adott a közéletnek, tárgyat a művészetnek, eszmét a költőnek; s így támadtak ugyanegy időben a legnagyobb szellemek a politika, gazdaság, ipar, szépirodalom művészet terén, míg most a közaléltságban a hosszú várakozásban maga az egyetlen művelődési ág, az irodalom is már már egymást majmoló üres szajkórimelők hiú kísérleteinek árjába merül, s tiztizenkét év alatt alig bukik fel egy valamire való tehetség . . . Mert — az európai általános műveltség nem olyan sinai-féle (chinezer) egyoldalúság, mely megelégszik azzal, hogy a porcellánt legremekebbül készíti, egyéb még érdemesb dolgokban pedig aztán a vademberekkel áll egy szinten; az európai vagy is a valódi műveltség különféle elemek oly összhangzatos összege, hogy ott bizonyos számú elemeknek bizonyos arányban és ütenyben mintegy vezényszóra kell megindulniok és *összeműködniök*; egyébként hasonló volna oly templomhoz, melyen terve nagyságához aránylag egyszerűre csak oly kevés ember dolgoznék, hogy mire az egész elkészülne, akkorra már meg egy fele régisége miatt mint porhanyó múmia összeomolna . . . vagy épen kihalna már maga a nemzet, s a vallás, melynek számára készítették. —

Az 1848i forradalom előtt majd minden kulturai ágnak fel volt emelve zászlója, vagy legalább megpendítve eszméje, s bármi kevés volt is a tényleges haladás egyik egyiknél, de sok nagy vívmány volt már magában az, hogy mindannyi elhanyagoltságának öntudatára ébresztve, s haladásra buzdítva — szóval szőnyegre hozva volt, s míg a házi kisasszony s gymnasiumi tanuló Petőfi egy újabb verséről beszélt, a realisabb irányu érett férfiú a gazdasági, s ipar-egylet közlekedési, kereskedelmi s egyéb anyagi érdekek eszméi által volt érdekelve s velök elfoglalva. Most azonban még csak

nem is beszélünk egyéb teendőkrül, nem is tanakodunk annyit, hogy mint lehetne a fennforgó viszonyok sulya alatt is, ha tán az anyagi téren tettelesen keveset is, de legalább annyit elérni, hogy a közvélemény s érzület a versírás⁵ és színját[s]zás monomaniájából fölébresztve — egyéb művelési ágak roppant fontosságára is figyelmetessé tétetnék, s ha valaki, mint például bizonyos Lenyel D. — egy jó lakatot csinál, ez a hazai közművelődés terén valamivel több érdemnek tekintetnék, mint ha Csincsara Bumbum népszerű költőnk csillagverő bombasztokkal tömött idélen verseményt¹⁰ közöl, melyben a magyar nemzet netovább tökéletességére az a népkegyfogdosó frázis van képletül kicifrázva, hogy minden bajunk onnan származik, mivelhogy derékségünkért maga a pukkadásig irigykedő istenség is ellenségünké vált . . . ! Én¹⁵ is híve vagyok dicsó örökünknek, az ősz magyar alkotmány-nak, az 1848i vívmányoknak s azt mondom: fordítsuk hasznunkra, *ha lehet*, de az ég szerelméért! még azon esetben is, ha a *mennyei manna* másodszer is szánkba hullana, még akkor is nagyon sok más *egyéb* újabb *vívmány*, saját erőnkől szorgalmunkból kifejő volna szükséges, hogy az eurpai műveltségben, mintegy külön nemzeti egyéniség — első rendű szerepet vigyünk — hátha még e mennyei manna többé *magától* csupamerő isteni kegyből, nem fog tátott szánkba hullani, hát akkor! vajjon olyan korban élünk-e, mint például tespedésünk mult századában, midőn ha ugyan mi is henyéltünk, de henyélt mellettünk a dél, észak, s kelet is, melynek életerős szláv fajai most egymásután ébrednek a haladás az eurpai művelődés szükségének öntudatára; vajjon alkotmányunk palladiuma és önerőnk minden oldalú kifejtése *nélkül*,²⁰ Isten csodája megment-é bennünket a végenyészettől, a szomszédink műveltségébeni felolvadástól!

Talán a rövidlátó jóhiszeműség, a vak reménykedés, szemleirői álomlátás és poetai bombasztágyuzás fog bennünket a hinárból kimenteni? Milyen roppant hátramaradásban vagyunk²⁵ 1849 óta! nemhogy megállapodtunk, de valósággal hátramegyünk, s mint a megriasztott csiga, visszabújunk ázsiai ómagyarságunk tétlen, naptalan, altató otthonába. Előrántjuk őseink párduckacagányát, rozsdás sarkantyúit, s e kísértetes jelmezben akarjuk elleneinket elrettenteni,³⁰ felejtven, hogy azok fölvilágosodottak, és mosolyognak muszkodásunkon

De így van az, ha nincs vezérszellem, s a szegény fejletlen tömeg minden stratégiai terv nélkül maga ösztönére hagyva, különben dicséretes tettvégyát nem fékezhetve, kezdeményez, kísérel vakon, meggondolatlan, s esik kel, bukdácsol, egymást okolva, szidva tudatlan kalauzait, mert a régi közmondás szerint: ki bogár után indul, keringőlőre jut . . .

Jegyezzük meg jól, ha a művelődéssel *összeütköző eszközök* által akarjuk nemzetiségünket fenntartani, akkor azt épen megöljük, eltemetjük. A művelődés, még pedig versenytársainkénál *gyorsabb* művelődés egyedüli palladiuma nemzetiségünknek, amire azonnal a legvilágosabb érvül mult századunk végének, és a jelen elejének történetéből idézhetünk cáfolhatlan tényálladéokban bizonyítékot.

Miért hanyagolta el nemzetiségünket nemcsak a külföldi, de a hazabeli idegen, sőt rettenes emlékezés! — még saját fajunk előkelőbb osztálya is, a mágnás és nemesi, a föntebb idézett korszakokban? Miért szégyenelte magát a paraszton kívül minden egyéb osztálybeli magyarnak vallani?

Mert nemzetünk annyira elmaradt volt az európai művelődéstől, hogy bizony már nyilván gúny tárgya volt Európában, s közbeszédben, adomákban, vitákban — mondhatni — az *európai sinaiság* fogalmát képviselte . . . És ki volt ennek oka? Talán a német, a muszka, vagy a török? Mindenek fölött maga a magyar! Sulyt helyezek[!] arra is, hogy elősmerjük, miszerint magunk voltunk okai elaljasodásunknak, mert egyik legfőbb átkunk amaz önámitás mely szerint hibáink okát mindég másban, magunkon kívül keressük, s mai napság megint oda közeledünk, hogy a sanyarú politikai viszonyokra háritva mindent, ennek titulusa alatt vessük magunkat a „*dolce far niente*” kéjelmes ernyője alá, elbusulni s elalunni a hazafájdalmat . . . És ki okozta, hogy végre fölocsúdva száz esztendőszűnyókálásunkból, a bennünk rejlő ős — mondhatni óriás erővel neki látván az önmivelésnek, kevesb mint egy negyed század alatt oly színvonalra emelkedtünk, melyről már legalább szégyen nélkül tekintheténk szét Európában, és — a hazában lakozó és bevándorolt idegen nemzetbeli, még a főfőcivilisator német is, mely előbb szégyenlett magyar lenni, egyszerre büszkén kezdette magát magyarnak vallani, és a rokonszenv annyira emelkedett, a művelődés vonzó ereje oly nagy lón, hogy öt millió helyett ma már tiz millió lélek vallja magát magyar hazafinak? ki

okozta ezt, ki csinálta, talán a német, a muszka vagy a török? Mindenek fölött ismét s kizárólag maga a magyar! Vajjon tán *nem tehette volna előbb félszázaddal?* Nem rajta mult csupán? Bizony *senki másan!* Mert nincs körülmény, nincs ⁵ viszony, melyek közt egy életre való nemzet ki ne fejleszthetné szellemi képességeit, s a legközelebbi jelen kornak hatalmas anyagi tényezői pedig, a vasut és a sajtó, már lehetlenné is tesz oly elnyomást, mely egy életképes nemzetet, ha csakugyan életképes, megakasszon vagy visszavessen a haladó ¹⁰ művelődés ösvényén.

Ebből világosan következik, hogy amint ismét megakadunk a művelődő haladás utján, nem várnak ám hátunk mögött a vezetett fajok, hanem elkerülnek és otthagynak a faképnél, és leszünk ismét ott, sőt még odább, ahol voltunk a végveszély ¹⁵ örvényszélén . . .

Pedig e veszély nem oly valószínűtlen, hogy a mélyebben látó hazafi aggodalmát komolyan föl ne költethné.

Helyzetünk idebenn, s viszonyunk a birodalom másik nagyobb feléhez — ránk nézve sokkal kedvezőtlenebb mint ²⁰ valaha . . . még legnagyobb sülyedésünk idejében is.

Akkor *nekünk* volt alkotmányos önkormányzatunk, és az osztrák tartományoknak *nem volt*. Most *megfordítva*, azoknak van, (már olyan amilyen, nekik elég) és nekünk nincs. És ha az igazat meg kell vallanunk, atraktív erőnk nem annyira ²⁵ magasb kulturánkban, mint inkább szabadabb közéletünk előnyeiben s ama dicsfénybenál lott, melyet tulmerészen liberális törekvéseink vontak töviskoszorús homlokaink körül . . . É[s] ha igen, nem veszélyes-e most e mai vizás helyzet, mely szerint nemzetiségünk védelmére, hogy kiméletesen fejezzem ³⁰ ki magamat, az ősi üstök mögé rejtezzünk s némileg összeütközésbe jövünk, akaratum ellen az ohajtott szabadelvűséggel, holott az idegen elem bizonnal csak előnyökért s illetőleg szabadságért vagy műveltségért szegődik nemzetiségünkhöz . . . Annál inkább kell most az *általános műveltségre* ³⁵ törekednünk, miután előbbi nagy előnyünk, a meglehetősen szabad önkormányzat, egyelőre, s ki tudja, — meddig — kérdés alatt van . . . Az általános műveltség alá tartozónak értjük mindazon dolgokat, melyek fejlődése időhöz, specialis politikai viszonyokhoz kötve nincs, mely ennelfogva soha ⁴⁰ semmikép akadályozva nem lehet, és amely a nemzetekben rejló hajlam s képességnél fogva minden körülmények közt a

lehető tökélyre vihető, aminthogy látjuk is, miszerint egyik nép a másikinál *hasonló körülmények közt* sokkal jobban művelte ki magát, merthogy a természettől arra több hajlamot, képességet nyert örökbe.

⁵ Ha azt szeretjük hinni, hogy teli vagyunk szellemi s erkölcsi adománnyal, s legalább is tiszszerte különbnek tartjuk magunkat minden hazabeli idegen fajnál, — miért, hogy e hitünket a gyakorlatban be nem bizonyítjuk, s miért, hogy nem jobbak utaink a magya[r] mint a német lakta környékeken; miért, ¹⁰ hogy gazdaságunk nem rendesebb, háztartásunk nem csinosabb, modorunk nem finomabb, kézműveink nem szabatosabbak, a közbátorság nem biztosabb, a birtokjog nem szentebb, az üzleti forgalom nem élénkebb, az ipar nem nagyobb — a magyar mint a hazai német helységeekben . ???

¹⁵ Ki vagy mi gátolja a magyar mester legényt, hogy vándorolni tovább menjen a szomszéd falunál, míg a német, ki bejár két-három országot, ha nem minden második, de legalább minden tizedik tanul annyit, hogy egy lépéssel előbbre viszi falujában mesterségét, s a külföld legujabb találmányát, ²⁰ a kor legujabb vívmányát szülőföldje környékén meghonosítja. Ki vagy mi gátolja ebben a mi mesterlegényeinket?

Megint csak amaz incarnatus ázsiaiság, ama hajlíthatatlan álbüszkeség, ama hájas nehézkesség, melyet le kell vetnünk, mert épen oly célszerűtlen, mint a középkori vasöltözet, ²⁵ mely a maga idején megjárta a nyíl ellen, de már ma a könnyű fürge chasseur golyója ellen meg nem véd, amellettszónyún hátrányos a csapatfejléseknél.

Mi gátolja összes értelmiségi osztályunkat, hogy valami fölfedezéssel, valami újabb vívmánnyal akár társadalmi, tudományos vagy anyagi téren — megajándékozza az egyetemes emberiséget? Valóban nincs *egyetlen* olyan *általános értékű* intézmény vagy találmány, melyért az emberiség a magyar-³⁰nak volna köszönettel adósa, mely a nagy világban a magyar nevére emlékeztetne.

³⁵ A német feltalálta a világot átalakító lóport, és a nyomdát; az angol a gőzt, a francia a finomabb társas műveltségben lón mesterünk, az olasz a művészetben, s e főfő dolgokon kívül mennyi előszámlálhatlan vívmánnyal dicsekedhetik mindegyike e nagy nemzeteknek a tudomány, ipar, gazdaság, erőmű-⁴⁰tan, közlekedés, művészet s. a. t. mezején, melyek az ő nemzeti dicsőségeiket hirdetik, míg mi magyarok, Europa egyik

legszebb pontján, az olasz és német szomszédságában *semmi-
vel, de semmivel sem járultunk az egyetemes emberiség általános
előhaladásához* — de sőt utóbbi időben még saját előhaladá-
sunkban is aránylag az 1848 előtti évekhez megállapodtunk,
5 vagy legalább a sebes kocogásból lassú lépésre csillapodtunk.

Mi lehet oka mindennek? Talán hajlam, képesség, hivatás
hiánya? Ez nagyon szomorú, azaz, hogy kétségbeejtő volna.
Én kissé vigasztalóbb kútforrásban látom e bajok okát.
Ugyanis: megtámadott nemzetiségünk kétségbeeső féltésé-
ben annyira belebújunk magyarságunk földalatti bástyáiba,
10 cifra szűrünket úgy a fejünkre húzzuk, hogy az *ember alig
látzik a — magyartól*. Szüntelen ama rögeszmével tépelődünk,
hogy: no most egybe kivetköztetnek bennünket nemzetisé-
günk utolsó palládiumából, décbundáink és cifra szűreink-
15 ből! Így vagyunk alkotmányunk cikkelyeivel is. Mint valami
szent ereklyének egyegy fületlen gombját, noha tudjuk ha-
szontalan, még sem adjuk drága pénzen, s inkább koplalunk
mellette . . . De csitt, . . . e tárgy mint a magas politika tárgya,
egészen idegen az én jelen elmélkedésem céljától, . . . s külön-
20 ben is most egészen fölösleges annak érintése — paulo minora
canemus.

Elég az hozzá, hogy hazánkban úgy az elméleti mint a
gyakorlati téren minden nem sajátlagosan magyar de általá-
nos érdekű dolog iránt nem csak a nagy tömegben, de még a
25 fennsőbb értelmiségnél is elszomorítólag hideg közöny mutat-
kozik, s még csak annyira sem terjed ügyekezetünk, hogy a
külföldön feltalált s célszerűnek bizonyult vívmányokat mi-
hamarább sajátunkká tesszük. Sőt a fönnebb említettem fél-
tékenység annyira megy, hogy még tudvalévőleg nem kor-
30 szerű és szokásainkhoz is ragaszkodunk, azokat dicsőítjük, s a
nemzet vezérszellemei: politikusok, költők, tudósok vitetik
magukat a tömeggel, húznak neki olyan nótát, aminőt az
parancsol, ahelyett, hogy a tömeget kényszerítenék úgy tán-
colni, ahogy ők hegedülnek.

35 Nem Peturok ezek, s nem mondják: Bordalt? Ám legyen —
de — *keserű* lesz!

Ott van anyagi értelemben legdrágább nemzeti intézmé-
nyünk, az akadémia. Ez azt mondja, hogy az ő feladata a
nemzeti nyelv művelése, és a szoros értelembeni tudományos-
40 ság. Mellőzvéen itt, hogy nyelvművelési feladatát mennyire
oldotta meg *szócsintanos* kísérleteivel, azt kérdem, járult-e

bárcsak egyetlen gondolattal, egyetlen fölfedezéssel akármely szakmában az európai tudományosság előbbreviteléhez, és mondhatja-e a külföld, im itt e fővenyszem, ezzel a magyar akadémia gyarapította az európai tudomány tárházát? Nem kizárólag Finnia s Lapponia hősivatagain révedez-é, keresvén ott Bendeguc sarujának nyomait, holott már annak patkószégeit is rég megőrizte az idő örök malma . . . És ha az általános tudományosságra nem, legalább a nemzeti művelődésre hatna ugy, oly mérvben, minőt eszközei engednek! Ha azt mondjuk: adjatok ki a népnek százezer példányban tanulságos könyveket, azt felelik: mi nem sajátlagos magyar néptanítók, de európai tudósok vagyunk; ha pedig azt mondjuk nekik, no hát! rajta! mozdítsatok elő valamivel az európai tudományt, akkor azt felelik: nekünk a nemzeti nyelv s hazai művelődés a feladatunk. Egyik jelentősebb, s életre kihatóbb intézkedése, a drámai jutalomkitűzés is oly gyakorlatiatlan, hogy ne mondjam absurd alapokra van fektetve, mintha csak az volna a cél, hogy ne a szokottnál jobb, de annál is rosszabb, elhírteledett vásári féreművekkel szaporittassék a nemzeti irodalom? A jutalomtűzés célja: nagyobb ösztönadás, de hogy érijük ezt el, ha a jutalom e nagy feladatnál jóval kisebb, mint a sokkal könnyebb s haszontalanabb egynémely irodalmi dolgozatok rendes és biztos munkadíja? Olyan tehetség, aki jó tragédiát tudna írni, kétségkívül regényt is tud vagy lapot szerkesztetni, mert hiszen ez kifejezhetlenül könnyebb dolog; már aztán mi ösztöne legyen száz aranyért legalább két éven át tragedián dolgozni, ha például egy élclap szerkesztése neki azon idő alatt öt-hat ezer forintot hoz, vagy egy jó bohózatos népszínmű 3–4 száz aranynak megfelelő jövedelmet is jut-
tat?

Ime, akárhova tekintünk, mindenütt, még ahonnan fényt várnánk is, csak hibával, még pedig sokszor colossalissal találkozzunk, s még is ennyi hiba mellett minnenütt[!] még colossalisabb elbizottság, önteltség . . . hová vezet mindez? . . . És ahelyett, hogy e hibákat kutatnók, javítgatnók, még azokat palástolgatni hazafiasságnak tartjuk! És a hibát mindég csak másban, a földirati fekvésben, az európai viszonyokban, a levegőben inkább csak nem magunkban, részint nem is itthon keressük . . .

⁴⁰ Boldog hazafiak, boldogtalan haza!

Igen, mert e hazafiak boldog optimismusa okozza a haza

baját századok óta már, és ma is főleg; azonban ők elég boldogok azt be nem látni, sőt elég áthatlan koponyájuk a hibalátó, szigorú önismeretnek önvére iránti junius-brutusi kérlelhetlen ítéletét, a legmélyebb honszeretet aggodó pessimismusának agyhasgató cassandrái kinjait gyanúsítani; s mint a nagy gyermekek, jobban hinni az altatót regélő dajkának, mint a hasznosabb valódi tanokat hirdető komoly tanárnak! . . . És én hallgassak e vészjelekről, félvén a kellemetlen benyomás következményeitől? Hiszen, ha gyanúsítani fognak is, kisebb lesz annak fájdalma, mint ama világos látásé,¹⁰ mely önbűneink Banquo-szellemének rémképével viódik! . . .

Nem új érzés ez már, s ha bár magasztos és ritka, de elég sorsosra talál minden időben, még e honban is. Már ezelőtt év[ti]zedekkel mondá egyik nyilvános emberünk: „Igaz, hogy félreismertetni a legnagyobb kin, maga a halál. De e halálból már itt a földön van feltámadás, — önrzetünkben.” Továbbá: „midőn azt kívánom nektek, hogy legyetek munkás, önálló, szilárd polgárok, jót kívánok; de ha azt kívánnám, hogy soha félre ne értesetek, se ne rágalmaztassatok, lehetlent kívánnék. De mit sem tesz; nyuljatok kebletekbe, s ottan érezni fogjátok, hogy haza és szabadság drágább kincs, semhogy érettük ezeket is nem lehetne s nem kellene elszenvetni, s ki miattok riad vissza utjából, az honát és a szabadságot soha sem szerette.”

²⁵ Vajha ne volna igazam abban, aminek sejtelme gyötör jó ideje, hogy úgy nemzeti mint *különösen általános művelődésünkben* nem hogy 1848 előtti hatványos, de egyáltalán a körülünk s velünk lakó fajokhoz arányos haladást sem látok, és pedig még nem is ez a legnagyobb vész, mely szinte kétségbe-³⁰ eséssel fenyeget; mert ez állapot meglehetősen mérvben menthető volna a tagadhatlanul súlyos viszonyokban; de a legnagyobb, a megdöbbentő jelenség az, hogy mi e kór állapot öntudatával birni sem látszatunk, hogy — tudniillik mint egész művemem át bizonyítgatni volt céloom, közvéleményünk ³⁵ s közérzetünk veszélyes irányban, tán mint lázbeteg önismeretlen, a romlás örvénye felé közelít! Ha tévedtem, boldog leszek belátva tévedésemet, hisz én csak egyes vagyok, még pedig egy alig észrevett parány; az egyesnek tévedni szabad, az se nem baja, se nem szégyene a hazának; csak ő ⁴⁰ az egész, a nemzet — ő maga ne tévedjen, mert akkor elesik az egyes — mind!

Ki tudja meddig tart az időszak, melyben nem hogy nem segít rajtunk senki, de mint a szegényt a példaszó szerint — még az ág is húz? . . . és csak egyesek kitartó nagy erényeinek, megható példáinak erejével menekülhetünk meg a végel-⁵erkölcstelenedéstől, melynek kivitelére oly hatalmas, nyommasztó[!] rugók vannak mozgásba hozva, hogy máris fölbátorodni látunk minden gonoszt, mely a nyilvánosság mult évi sugár paránya előtt egyidőre behúzta csigafejét? Azért — palota örök vigyázatok!

¹⁰ Minél sötétebb az éj, annál éberek legyenek a tábóri őrszemek.

Részemről annyi rosszat, annyi láncáról elszabadult ördögöt látok az éjben, hogy véteknek tartanám azok leálarcozásának elmulasztását, habár az némi önvészélyeztetéssel¹⁵ járna is.

Merthogy füzetemért a bokraikból kiugratott nyulak szörnyű átkaira, a rövidlátó együgyűség — és fondor jezsuita hazafiság „hazaáruló” bélyegére tarthatok számot az iránt nincs kétségem. Ha nem tudnám is magam saját tapasztalásából,²⁰ jól mondja a nagy Széchenyi: „A sokasággal úgy boldogul az ember, ha mindenét dicséri s csudálja; ki igazat mond, hibáit fölfedezi, s dorgálja, az soha sem kedveltje, mert hiúságát sérti, s önfelsőbbségét érezteti. Elcsábitni könnyű, s ahhoz csak hízkelés kell, mely nem lehet olyan durva, (vastag)²⁵ s a valóval oly ellenkező, hogy mégis sokan szívesen ne nyelnek el, s meg ne emészténék.”

Ám jöjjön, aminek jönnie kell, s ám vesszek el én, csak éljen a hon!

Nem elég megvetni tudni catoilag a Caesarok kegyét s nem³⁰ rettenni meg Jupiternek Prometheuszláncoló Kaukaszától, egyaránt rabok volnánk, ha a nagy tömeg tarpéji szirtjének gyáva félelme forgatná szélkakas meggyőződésünket. A valódi szabad ember keble Istenének hódol ! az *igaznak*, et si fractus illabatur orbis Isten bocsássa meg nekem e frázisokat.³⁵ még a szépet, az igazat is jobban szeretem minél egyszerűbb ruhában, hanem — másfelől a cynismust is gyűlölöm, s hódolni akartam a szép ama törvényének, mely szerint: végén csattanjon!

Azért hát Isten velünk a következő füzetben, — a⁴⁰ viszontlátásig?!

POLGÁROSODÁS

ÍRTA

ARISZTIDESZ

(Idegen nyelvre fordítás ellen a szerző tiltakozik)

ELŐSZÓ

Alólirott azt hiszi, miszerint némi igazolással tartozik az-iránt, miért hogy jelen, több tekintetben kényes mű kiadását vissza nem utasítá.

A néhány hó előtt „Önbírálat” cím alatt Lipcsében ugyanezen szerzótől megjelent röpirat oly nagy figyelmet ébresztett maga iránt, minő az utóbbi időben mindig nagyobb számmal fölmerülő röpiratok egyikének sem jutott osztályrészül.

A tartalom és a nyílt, éles hang, mely e műnek sajátja, igen sok körben élénk vitákra adott alkalmat; sok mély belátásu és állásaiknál fogva jelentékeny hazafi határozottan a könyv pártjára kelt, míg mások ugyan e művet megtámadták s annak tartalmát és hangját kárhoztatták. A napi sajtó meglepetve mogorván és kezdetben hallgatva nézé a merész gáncsoló lapjait; végre annak egy része a könyv fölött élceskedék vagy gunyolódott, míg a napi sajtó másik része határozottan az uj zászló alá állt.

Jelen művet úgy tekintjük, mint folytatását és további kifejtését azon nézetek- és értelmezéseknek, melyek az „Önbírálat”-ban letétettek és megkezdettek.

Szerző hivatkozik a szabad szólási és szabad vélemény nyilvánítási jogra, melynek a szabadelvűség és minden véleménykülönbség eltüresének szempontjából még az esetben sem állnók utját, ha szerző nézetei nem volnának szilárdak, és föltevésai s állításai hamis, vagy fekete alapon nyugodnának.

És így még az alólirottnak saját irodalmi vállalatai ellen intézett kitöréseket sem szabad máskint mint nyugodt türelemmel fogadnia, úgy vélvén, hogy ama vállalatok vezetőinek feladata a szellemi téren eléjük dobott keztyüt fölvenni.

E részben alólirott, mint kiadó, dolgok és személyek iránt *semlegesnek* kíván tekintetni, — azonképen az általa kiadott könyvek politikai iránya s alapelveit illetőleg is.

Az álnevű szerző földatul tűzte ki magának, a köz és társadalmi élet lazult helyeit tekintet nélkül megjelölni, lelep-

lezni, és ezáltal a vésszel fenyegető állapot önismeretére vezetni.

Nagy moralistánk és államférfink, gr. Széchenyi alapelveihez ragaszkodva a nemzeti jellem gyöngeségei és árnyoldalai ellen lép föl, különösen a közép- és felső osztályokban, oly szabadelvűséggel és határozottsággal, melynek nyilatkozatait az utóbbi évben nem szoktuk meg, és amely hazánkfiaiaink ifjabbjait, kik a Széchenyi általi nemzeti ujjaszületés nagy korszakától messze vannak, meglepheti ugyan — de azért szerzőnek a kor gyöngeségei ellen intézett komor kitörésein ne ütődjünk meg, mivel alólírott az álnevű szerzőt személyesen ismervén, valódi hazafiságát a legcsekélyebb mérvben sem vonhatja kétségbe; egyszersmind hinnünk kell, hogy szellemi és erkölcsi viszonyaink ily kiméletlen bírálataira más indok nem vezethető, mint azon tiszta szándék, hogy azáltal a hazának használjon; mivel a közéletünkben uralgó tespedés fölbolygatását, és az elszaporodott és tévutra vezető előítéletek elleni küzdelem vállalván magára, nemzeti életünk folyamát azon irányba akarná szorítani, melyet a nagy hazafi, kit az összes nemzet, mint hazánkfiai legnagyobbikát tisztel, már három évtized előtt, egyedüli és javulásra vezető utnak hirdetett.

Mennyire sikerül az álnevű szerzőnek e szándéka, mennyiben lesznek szavai valók, tartalomdusak és gyújtók, hogy e szándékot támogassák, és végre hogy nemzetünkben a hangulat és a korszellem mennyire lett komollyá és éretté, hogy a dolgok állásából és helyes felfogásából azon mély meggyőződést merítsék, mikép minden önámításnak és mocsárba vezető bolygótúznak hátat fordítva, kezdeményeznünk kell, hogy sorsunkat, mint nemzet, erős akarat, férfias kitartás- és hideg, okos számításal magunk alapíthassuk meg. Hogy mindez mennyire fog teljesülni most vagy később, és egyáltalán teljesül-e? azt az idő fogja megmutatni.

E nézetek nyomán vállalta el alólírott az álnevű szerző jelen művének kiadását, melyet ezennel van szerencséje a t. közönségnek átadni.

A kiadó.

„Vajmi szép s tiszteletre méltó a szerény érdem, s nincs nevetségesebb (kivált ha nem nálunk fordulna elő, mert így inkább szomorú) mint némely alkalomnál számos hazafit egybegyűlve látni, kik egymást viszonzva felhőkig emelik, s oly kicsapongó dicséretekkel s émelygetős hizelkedésekkel tömjénezik, hogy a józan gondolkodó így szól magában: Hazám, ily aljasodásra, ily rothadásra jutottál immár! Nincs a világ évrájzaiban név, nem lehelt Athenében s Rómában ember soha, kihez sok gyáva és semmi egyéb mint csak hiú hazánkfia nem hasonlított volna.

Nem ily szolgálai dicséret emelheti halandó embertársinkat magasb lépcsőre, valóban nem, mert a lelki rab csak úgy szól, mint haszna vagy félelme súgja; *s szolgálásából jövő dicséret csak bántalom.*”

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN „Hitel”.

„Igaz, hogy sokan émelyítő hizelkedésekkel s határ nélküli harsány magasztalásaikkal nekünk, minden jó szándékuk mellett is, több kárt okoztak, mint legdühöseb ellenségünk minden ügyességével tehetett volna.”

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN.

I.

„Az nem tud pirulni, ki azzal dicsekszik, hogy több tudománya, vagy több pénze van, mint felebarátjának; de szinte egyenlő, sőt még nagyobb hiba, egyet s mászt a közönség java elől eltemetni.”

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN.

„Ki pedig a közönségnek akar használni, legelső kötelessége: „magárul egészen elfelejtkezni.”

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN „Hitel”

Ha nemzeti ujjaszületésünk feladványának gordiusi csomóját karddal nem vágthatjuk ketté, — amit 99 egyéb ok mellett különösen azért sem tehetünk, mert először: *nincsen* kardunk; másodsor, mert nem is vagyunk Nagy Sándorok; — más⁵ módról kell gondoskodnunk, hogy e nyakunkra nőtt feladatot immár lerázzuk onnan. Eszerint tehát mi természetesebb, mint hogy ha a természetlen, vagyis rendkívüli mód nincs hatalmunkban, a megoldás természetes, rendes utjához kell folyamodnunk, bármi unalmas, hosszadalmas és „oroszláni” természetünkhöz nem illő is az. Tudnillik: feltalálni a *fonál végét*, melyen az egész csomó legombolyítható. És hogy e képletet magát mindjárt a száraz valóra szállítsam: feltalálni egy *eszmét*, mely minden közéleti bonyodalmainak kibontásának titkát, jövődő üdvösségünk legvégső kutfőjét képezi: azon Ariadne fonalat, melynek segítségével bekötött szemmel is¹⁵ kijuthatunk politikai inségeink tömkelegéből. Egy olyan legmagasabb és közép látpontot, melyhöz irányaljanak minden törekvéseink; olyan világosan és tisztán látható nagy lobo-
góval, hogy a felé közeledhessen tévedés nélkül a legnagyobb²⁰ és legkisebb; az okos és a . . . kevésbé okos; olyan határozottan üdvös és kétségbevonhatatlanul biztos ösvényekkel, melyek iránt kétség senkiben ne támadhasson, s viszály vagy párt a közreműködőkben, legalább lényegére nézve — ne keletkez-
hessék.
²⁵ Ezen Ariadne fonál, e minden egyéb fölött uralgó közép látpont, e világgraszáló, diadalra hívó zászló, ezen üdvözítő eszme: a *polgárosodás eszméje*.
Mindazoknak, kik „Önbírálat”-omat nem értették, vagy roszakaratulag félremagyarázták; mindazoknak, kik legna-
gyobb³⁰ váduld hozták ellene, hogy csak kárhóztat, de nem javasol, hogy nincs benne életadó eszme: mutathatnék ugyan feleletül számos lapjára említett művemnek, melyben, elég világosan, kimondva, az „ige”, mely — hitem szerint —
üdvözít, életet ad, s egy szóban mindent mond, és amelyet³⁵ ennél fogva jelen könyvem homlokára tűztem, mint olyan büvhatalmas jelszót, mely föltámaszt, dicsőségre vezet, *halhatatlanít* mely nélkül itt igazán „nincsen többé számunkra hely” — nincs élet, nincs üdv; mert nélküle elveszünk — ha nem ugyan testben, mivel „az anyag halhatatlan” — de⁴⁰ mindenesetre névben, hogy hírünk sem marad, s még sirunkat sem jelölendi emlék, mely elmondja az utókornak, hogy itten

élt egykor egy nagy nép — Petőfiként „lomhán gyáván” — de ami persze hogy nem fog megtörténni, már csak annál fogva sem, mert a lomhák- s gyáváknak — szerencséjükre — nem szoktak emléket állítani, másrészt, mert hiszen mi e két rossz közül egyik sem vagyunk, *nem akarunk* lenni, sőt elmondhatja rólunk az elfogulatlan idegen is, hogy jelenleg alig van Európában nép, melyben a *jó akarat*, s nemes becsvágy erősebb volna, mint bennünk, és ahol akarat van, ott a kitartás meghozza a dicsőség egyéb eszközeit is . . . igen bizony, a polgárosodás, e szent jelszó, mely győzelemre visz, ez ige, mely egyedül üdvözít — azt mondjátok ugy-e, hogy hiszen ez nem új, nem eredeti, ez „útszéli” eszme; oly gyógyszer, melyet más is javallott, be is vettük (persze olyan kis mértékben, s oly rövid tartamban, hogy a test észre se vette) még sem használt, mert más a természetünk, s ami jó lehet a franciának, angolnak, az kijön mi belőlünk; pokolba a sok pedans homöopathával, erős ifju fajnak erős kúra kell, és elvégre, mit ér a legbiztosabb rendelvény, ha a beteg nem bír türelemmel hozzá; a mi keleti izzó vérünk azt sugja nekünk: add uram Isten, de mindjárt! vagy az egyszerűként: inkább az ablak törjön be, mint a ház dőljön össze — stb. — Valóban, a polgárosodás eszméje nem új, de egyébkint, nem is az újdonság a kérdés. Az örök időben semmi sincs új, és semmiből csak maga Isten terem; az eszközök mindenki előtt szabadon hevernek, mindenki válogat bennük, de épen, mert nagyon sok, és sokféle ez eszköz, nehéz és új dolog eltalálni különböző időben a leghelyesebbet, melynek legcélszerűbb alkalmazása határozza el a győzelmet.

A polgárosodás nem új eszme, sőt legáltalában a jelenkor napjának lehet nevezni; úgy ragyog, hogy teli van vele a láthatár. de mi új vagyunk vele, mint a tüzesen kelő nyári nappal; még álmos szemeinknek fáj bele pillantani, s untalan el-elfordulunk, egy kis *sötétet* keresünk enyhítőül, szoktatóul, s bizony kell egy kis *önmegtagadás*, egy kis *önmegegyezés*, hogy Morpheus édesen nyugzó karjaiból kibontakozzunk és talpra álljunk.

A polgárosodás eszméje valóban utszéli eszme lehet nálunk, de olyan, mint az a mesébéli tündérleány, ki nem volt oly ingerlőn és csábos szép, mint többi testvérje, és sok lovag elment mellette, választván másikat, míg végre egy fölismerte benne a valódi örököszt, és országot, trónt nyert kezével.

Valóban, e kép legkevésbé sem tulzott, mert egész világosan és szárazon kimondhatjuk, hogy a polgárosodás eszméje nálunk egyéb kisebb nagyobb, hangzatos és nagy eszmék közt, igazán a legmellőzöttebb, a legfölsvettebb — mondjuk ki⁵ hamar, és egy szóval: a *legnépszerűtlenebb* eszme! . . . Sőt mi több — s kell-e nagyobb bizonyosság? maga a „polgár” szó annyira nem részesül tetszésben, s nem forgandó nálunk valódi nemesb értelmében, hogy nemcsak (mint ez még szórványosan másutt is előfordul) aristocratiánk, de plane né¹⁰pünk ajkán is gyakran, *gunynévül* használtatik!

Elannyira, hogy nálunk, ha valaki „ur”-nak nem mondhatja, készebb dacos göggel *paraszt*-nak vallja magát, de polgárnak nem, mert az itt valami olyan . . . zugszagu, lenézett, kiállhatlan, természetünkbe nem férő fogalom, mely¹⁵ öl, mint az unalom vagy a neveltség.

Jellemző, s a polgárság, *polgárosodás* lényege iránti ellen-szenv mellett bizonyító körülmény már az is, hogy ez eszmét, ha már érinti is — „civilisatio” latin szóval fejezi ki többnyire a népszerűség rabja — holott semmiféle nyelvnek oly tökéletesen²⁰ definiáló és mindent magában foglaló szava arra nincs, mint nekünk, a — *polgárosodás*, vagy talán még kifejezőbben: *polgárosulás*.

A „civilisatio” szónak elég nagy kelete, sőt már egy kis nyomatóka, műveltebb körökben döntő tekintélye is van;²⁵ de csak kevés ember látszik tiszta fogalommal birni, s a nagy tömeg valósággal nem is sejti, hogy e hatalmas nagy szó épen-séggel azt jelenti, amit magyarul polgárosodásnak mondunk, míg ők legtöbb esetben civilisatio alatt általában művelődést értenek, ami ugyan való is, csak hogy nem egész összege a³⁰ valónak, mert művelődés benne van ugyan okvetlen a polgárosodásban, de a polgárosodás, noha nélküle nem tökéletes semmiféle művelődés — mégis nem mindenkori művelődésnek képezé alkotó elemét, s eszerint nem mindig értünk alatta egyszersmind polgárosodást is.

A mai polgárosodás azon újabb kor vívmánya, melynek³⁵ első alapkövét a társadalmat átalakító két találmány, a *lőpor* és *nyomda* képezik, s melynek épületét a *gőz* erejével kifejlett *ipar* emeli, s a *sajtó* és iskola által oszkozlott általános nép-nevelés, a társadalom minden osztályait egy polgáriba ol-⁴⁰vasztó rendezésével betetőzendi. Ez a polgárosodás választja el korunkat a középkortól, melyben tulajdonkép nem volt

polgár, csupán *ur* és *paraszt*. Azaz, hogy ami ugynevezett polgár egy-egy királyi városban volt is, fontossága és befolyása inkább csak helyi, legfőlebb tartományi, de országos vagy épen világraadó nem volt; számos osztály és rend, ⁵ mely mai nap már polgári rangot, jogot élvez, s befolyhat a világ sorára, a közép korban tulajdonkép nem volt valódi értelemben polgár, ez elnevezés, a római köztársaság lomtárából rájuk dobva, csak úgy fityegett rajtuk, mint olyan ócska öltöny, mely másoké, *nagyobbaké* volt valamikor, de ¹⁰ csak viselik, hogy kárba ne vesszen. Akkorában nemcsak befolyással, de még fontossággal sem bírtak. A fegyverviselő ur a született katona, ez volt minden, ezé volt a dicsőség, hatalom. Azonban a lópor a hadviselést az egyesek kezéből kivevén s az állam kiváltságává tette, mely ¹⁵ fegyvelemérővel nagyobb rendet cszközölvén, huzamosabb békét, nagyobb vagyon és személy biztonságot, ezáltal nagyobb szaporaságot, s ipart fejte ki, a nyomda másfelől a szellemi képességeket fejleszté, míg végre egyik találmány a másikat szülvén, sok forrongás után előállott egy új társadalmi, az ²⁰ ugynevezett „polgári” rend, mely hatalmasabbá lön mindannyinál, sőt egyedül uralkodóvá fejlett, a haladás egyedül lehetősitő, kizárólagos föltételévé nemcsak a keresztény európai, de folytatólag a föld összes államaiban, úgy hogy ²⁵ bizton mondhatni, miszerint elvész minden oly államrend, mely nem ez alapra áll annak idején, s eme polgárosuló szellem a kellő és emelkedő napsugár könnyüségével fog átröppenni magán a chinai falon is, amint majd elér a „mennyei” birodalom határáig.

Eme polgárosodás szelleme oly erkölcsöket fejleszté ki, ³⁰ melyek élesen ellenkeznek a középkori, vagy jelzőbben, s valódi nevéen szólítva: *barbár* erkölcsökkel. Az ipar kifejlésének egyik alkotó föltétele: a *tulajdonjog* szentsége, és biztosítása; az „*enyim*” és „*tied*” körüli szerföltött kényes fogalmak legszabatosabb, legszigorubb szabályozása; a *munka* tisztelete ³⁵ és úgy szólván *cultusa*; a jognak az erő fölé helyezése; a *személyes érdemnek* az öröklött, születés föltti diadala; vállalási és nemzetiségi türelmetlenség enyhülése stb. azon sarkalatos fejlemények, melyek ujabbkori polgárosodásunk erkölcsvilágát megalkották.

⁴⁰ Ha mélyebben és kiterjedtebben folytatjuk e téren kutatásainkat, ha tudnillik földrésünk ujabbkori művelődésének

történetét, s nemzetünk azzal szembeni viseletét egybevetve vizsgálni kezdjük, vajjon általában mennyi hajlam s képesség mutatkozik bennünk a polgárosodás eme szellemének fölvétele és tovább vitelére: igazán, egy kis elfogultságra van ⁵ szükségünk, hogy magunkat közeli fényes jövővel biztassuk; ha pedig a jelen idő vagy épen mai napságunk jeleit a korszellem követelményeivel szembesítve tekintjük, akkor épen meg kell döbennünk ama szörnyű „hamis helyzet” fölött, melybe ¹⁰ ügyetlen vezérek, vagy illetőleg vezértelen voltunk sodrának bennünket.

Azt vesszük észre, hogy — persze öntudatlan a kalauztalan sötétben — szinte „jobbra át”-ot csinálva takarodunk vissza ¹⁵ ős honunk Ázsia felé, egyre messzebb távozva az üdvözítő polgárosodás széke, a művelt nyugattól, mely felé ezelőtt pár évtizeddel oly buzgón, elhatározottan megindultunk . . .

De „csak lassan, csöndesen, hogy a zsákmány a mienk lehessen” mondjuk Fra Diavolóval.

Még a legutolsó tanulatlan, de kissé gondolkodni tudó magyar pór is, midőn régi dicsőségünket siratva a magyar ²⁰ faj uralkodása letüntének okául az átkozott löport veti: ez elismerésben némi távoli homályos sejtelmét fejezi ki ama nagy megdöbentő igazságnak, mely szerint ős természeti tulajdonságaink, lényünk elemeinek vegyületénél fogva szemben az új idővel, a többi kivált délnyugati szomszéd nemzetek ellenében, ²⁵ határozott hátrányban állunk. Azon népek közé tartozunk, melyek uralkodó hajlamaik után, kizárólag harciasok, elannyira, s oly betű szerinti értelemben kizárólag, hogy helyesebben szólva, hivatásunk egyedüli mesterségünk, tudományunk, időtöltésünk, kenyérkeresetünk: a harcháború, a ³⁰ verekedés, a szónak lehető legközépkoribb, vagy ha jobban tetszik: oroszánibb értelmében. Az ujkor szelleme kicsavarta kezünkéből a buzogányt: az ész, az erőt ellensúlyozó fegyvernemet, s módot talált ki, és beállott ránk nézve a válság ideje, az élet, s halál közti küzdelem. Szerencsénk a kereszténység volt; az új kor szellemével kezdtünk megbarátkozni, ³⁵ de — még csak féluton vagyunk, a legveszedelmesebb ponton, a haladó kor rohanó árja közepén, midőn vissza és előre egyaránt messze távol rémit, midőn könnyen habozás fog el, holott pedig épen itt legkárhuzatosabb a — *megállapodás!*

⁴⁰ Régi, megállapított igazság, hogy a bajnak legmélyebben fekvő okát elhárítani a legbiztosabb, leggyökeresebb orvoslási mód.

Én azt hiszem, hogy geográfiai fekvés, kisszámosság politikai botlások stb. mind csak közbenső okozói nemzetéleti in-ségünknek; a valódi legmélyebb ok saját népegyéni természetünkben, ujtársadalom-ellenes, polgáriatlan, nomád er-⁵ kölcseinkben rejlik, melyekből minden egyéb bajaink származtak Mohácstól Világosig és — még ki tudja meddig azon ponton is túl, melyben, közepette a „provisorius” éjjélnek, s permanens hazafájdalmunknak, egyszerre csak arra „ijedünk” föl, hogy a nemzet kakasa (valószínűleg álmában)¹⁰ elkiáltja, amit Széchenyi hasonlíthatlanul jobb időkben állítani nem mert, hogy t. i. *Magyarország — van!* (persze ha kérdőre vonnák, azt mondaná, hogy Vodianer „Magyarország”-át értette; irigylendő helyzet, midőn valaki politikai pártvezér és bohóc lehet egy személyben, s ha valami bolondot¹⁵ talál mondani komoly képpel, egyszerre fölragja a csörgő sapkát, s ránevet, hogy iszen most csak tréfálózni méltóztatott! . . .)

Ha valódi érett férfias elfogulatlansággal kezdünk az önismeret nehéz munkájához, erkölcsünket vizsgálva, be kell²⁰ ösmernünk, hogy birunk nagy mértékben a középkori, vagy tán leghelyesebben: barbár erkölcsök minden válfajával; aristocrata és paraszt, katonai és betyár, idylli és mahomedan erkölcsökkel egyaránt, csak mai értelemben *polgár erkölcsökkel* legkevésbé!

²⁵ Hiszen csak jelen értekezésemet sem kezdhetem meg, hogy valamely igen polgáriatlan erkölcsbe ne ütközsem, ugyanabba, mely „önbirálatom” jótékony hatásának is egyik legfőbb ellensúlyozója volt; tudnillik, ama középkori aristocratiánk fájának terepély árnyékában törpült, lefelé dőlő, fölfelé görbedező servilismusba, mely középrendünk alant,³⁰ hiányos és épen nem új kori műveltségéről szomoruan tanuskodik; azon servilismusba, mely a legszentebb igazságot sem fogadja be, ha az nem *urától* jön, ki előtt megszokta a földön csuszást; ama szolgálásba, melynek már görcsös természetévé vált értelem helyett a hatalomnak hódolni, s melynek³⁵ fülében a legvilágosabb érveket is elhallgattatja a nagyuriség vakító dicsfénye, melyre bámulat nélkül tekinteni nem képes.

Hány helyen hallottam, még pedig az intelligentia kitünőbb tagjairól, hogy művetem aszerint ítélték meg, amint a forgó-⁴⁰ szeles fáma majd egy fényesebb nevű aristocratát, majd valamely fakó skriblert jelölt ki szerzőjeül.

Legtöbb volt olyan, aki így szólt: jó, jó; mind igaz és szép, amit mond, csak már mindezt egy Széchenyi, vagy legalább is egy Deák mondaná!

Könyvemet a nagy tömegnek irtam, s nem annyira föl-
tűnni, jó vásárt csinálni, de mindenek fölött használni akar-
tam. Hiszen ha csak nagy kelendőség, hírnév s népszerűség
vala főcélom, akkor bizonyosan nem a nagy boldogtalan dög-
lingi, hanem csak a kis boldog pesti „bolond”-ok után indulva,
nem keserű igazat, ellenkezőleg: édes hazugságokat kellende
összeírnom. Ez esetben attól sem kelle tartanom, hogy haza-
árulónak bélyegezve, nemes lovagias hősoktól megütlegetve,
s nemes lovagiasan becstelennek nyilatkoztatva, kiorditta-
tom a hazából, mielőtt ujjabb, részletező s magyarázó füze-
temet megírhatom. Mindez nem történt ugyan, (legalább még
eddig nem) de tán nem is a nemes lovagias hősök óhajlásán
mult . . . elég az hozzá, hogy erre is el kelle készülve lennem;
de mint mondám, mindenek fölött használni akartam, s mit
ér, gondolám, ha könyvem eredetisége s szokatlanságánál
fogva bármi nagy kelendőségnek örvendő, általánosan ol-
vastatik is, de csak inkább kíváncsiságból, anélkül, hogy a
netán benne rejlő igazságok beösmertessenek, elfogadtassanak,
s mint a jóféle gyógyszer, a tömeg javára szolgáljanak. Pedig
ugy lesz, vélekedém, ha a címlapon nem egy mindenható
mágnás, vagy egy már rég elősmert országos tekintély, csu-
pán csak egy eddig „ösmeretlen mennyiség” neve álland, aki
elég szemtelen, be nem érni a számára engedett térrel, ugy-
mint akár a színpad, művészet, vagy szépirodalom terén mu-
lattató bohóca lenni a nemzetnek; hanem a magas, nagy-
méltóságú dicső aristocrata kiváltságait bitorolva, komoly
hangon mer beszélni a nemzethöz, kárhoztatni, és javasolni,
egy országnak, melynek földjéből csak egy mérföldnyit sem
bír — már ugyan ki hinne egy ily semmiházinak? . . .

A dolgok természetének ösmeretéből folyó igazság az is,
hogy egy aristocrata hamarabb elősmer s hasznára fordít
valamely szolgája szájából eredő jó tanácsot, mintsem a félur
elősmérje hozzá hasonló osztályosának szellemi fensőbbtségét.
A nálánál sokkal nagyobbval sem versenyezhet, annak dics-
fénye előtt capitulál; az többet tudhat, okosabb lehet, mert
hiszen több módja van; annak hódolni nem szégyen, gondolja;
— de a magával egy sorút ösmerni irányadóul csak azért,
mert annak igaza van, eszerint a tiszta szellemnek hódolni a

rang helyett, ez már annyira természetellenes, csodarítkaság, valóságos képtelenség, melyre legutóbbi öt századunk története is kivált a egyes korszakban — elég sajnos, siralmas példában nyújt tanubizonyságot. Magunkhoz hasonlót vagy⁵ kisebbet csak bohócul tűrünk el, s a rang fényének igen, de az igazságának nem örömet hódolunk.

(Mellesleg megjegyezve, ama végzet is, hogy magyar dynastia nem támadhata, e nem polgárias, e nagyon olygarchi és másrészt servilis természetben leli magyarázatát.)

¹⁰ Ha tisztán az aristocratia számára irok, nem kell vala álnévhez folyamodnom.

Ha nem is minden aristocrata egyéniségében, de rangja magasságának érzésében megvan annyi emelkedettség, hogy egy bár koldus által elejtett igazságot, csupa irigységből, föl¹⁵ ne rugjon. De épen azok számára irtam, kikben szeretnék nagyobb önértetet ébreszteni, azon középrend számára, mely minél mélyebben gyűlöli az aristocratát, annál mélyebben hódol neki . . . miért? mert a mi polgárságunkat magasztos erkölcsök s dicső polgári tények hiányában nem környezi²⁰ amaz irigyelt, vonzó nimbusz, mely egykor Rómát nagyvátette, ahol a polgár cim dicsfénye nagyobb volt, mint későbbi imperatoraié, — mert míg gyáva Nerokat, Heliogobalokat lelki testi aléltóságukból nem tudá lábra állítani az imperatori rang tudata, addig egy közpolgár, aminő egyszerre három-²⁵ száz akadt, a legiszonyúbb halálkinok közt a polgári név dicsőségére hivatkozásból merite lelki erőt, mondván olympi fenséggel:

Romanus sum civis, Cajum Mutium me vocant . . .

Ahol a dicsőség alapját nem az erkölcsök magasztossága,³⁰ hanem az örökölt üres rang, hiú pompa, gazdagság s egyéb efféle léha csábok alkotják, ott a közértelmiség és közerkölcsi-ség nem állhat azon magasb fokon, mely *egyedül* képes elnyomorodott vagy szerencsétlenül kis államot a hatalom s dicsőség polcára emelni. De majd bővebben erről — alább.³⁵ Értekezésem nehézsége — untalan érzem — abban áll, hogy legalább nekünk és épen mai napság, az itt fölvetett irány, annak eszméi, de még bizonyítékaim is — mindenesetre szokatlanok s kénytelen vagyok egyik szavamat másikba öltetni, egyik indokot a másikkal erősíteni, ohajtván egész lát-⁴⁰ körét megvilágosítani azon élet s világnézpontnak, melyről hosszas tanulmány, tapasztalat s tűnődés után azon meg-

átalkodott hitet táplálom s táplálja bizonynal velem együtt s nálamnál sok jelesb fő, hogy az reánk nézve minden egyéb fölött sőt tán egyedül üdvözítő.

Nem tehetek róla, ha ezt szerénytelenségnek magyarázza
5 egynémely hypocrita, ki bizonynal csak mosolyog azon is, ha valaki lelkesedni tud M. Brutus azon remek vallomásán, mely szerint az erényt „önmagáért szereti” s ha plane modern ember szereti ezt akkor is, midőn a sülyedés már akkora, hogy az erényt gunyolják s nevetségessé teszik; de talán szabad
10 hinnem — nevezzek bár önhittségnek — hogy felfogásom, érzésem, tévedéseikben egymást helyreigazítják; egyébként az igaznak mély fanaticus szeretete oly rendeltetés, mely amint a történet mutatja nem a szerencésbek közé tartozik, sőt épen jelenünk uralkodó ledérsége előtt az igaznak szere-
15 tete, önérdékünk rovására is követelése s hirdetése olyan valami ildomtalan lábatlankodás, mit sok üres szív és fej igazán jóízűen nevetségessé tart.

Az igazat ne rendeljük alá semmiféle más érdeknek; keres-
sünk neki szép ruhát, azaz fejezzük ki minél kimerítőbben,
20 kerekében, de utó végre szépítési erőködéseinkkel el ne fer-
ditsük. Ne tegyünk úgy, mint a korcsmai feleselők, kiknek célja nem az igazat megtalálni, hanem — egyiknek a másikat letorkolni, amiben leggyakrabban a minél otrombább élce lesz győztes az igaznak rovására.

25 Fájdalom! — s kell-e nagyobb jele mai napságunk sülyedt-
ségének? — ott vagyunk, hogy nyilvános irodalmi vitáink nem többé az egyes érdeke fölött magasan álló köz és nagy eszmékért, hanem gladiatori vetélyből, circusi koszorúért, bohócos vagy acrobatai modorban folynak. Ha valakinek
30 alapigazságát s érveit hasonló erővel nem tudják ledönteni, előugrik bemázolt pofával s tarka öltönyében a bohóc s egy hamis lábgáncsal vagy valamely idétlen, fintor pofával, ha egyébbel nem: nyelvöltögetéssel ügyekszik az illetőt nevetségessé tenni. Mert erkölcsökről komolyan beszélni már ma együgyű alpári naivság; a diadalt egyedül az határozza, ki
35 bír nevetetni. Egy bármily absurd s a magasb értelem előtt izetlen élce, mely rögtön röhögtet, a legszentebb elveket s érveket tönkre teszi. Gondolkozni, enyelegni csak bor mellett szoktunk, józanon csak kacagni, enyelegni szeretünk, mintha
40 nem volna elég, komoly baj, amiről józanon kellene gondolkoznunk. Avvagy talán e rajz is túlsötét, mint a boldog

optimismus mindjárt ráfogni szereti állításaimra? talán nem való, hogy nálunk lelkiismeretlen, iskolásuhanci dévajssággal üznek tréfát komoly, közügyi vitákból? Exempla doceant, lássunk példákat.

- ⁵ Az „Önbírálat” legdühödöttebb szidalmazója sem tagadta meg e mű szerzőjétől a komoly szándékot; ennél, és azon hatásnál fogva, melyet nagy és gyors kelendőségéből ítélve, mindenesetre tett, egy komoly nagy lapnak nem szabad lett volna belőle gúnyt üzni s ítélet helyett pasquilt írni rá. Ezt az élelapok tehetők volna legfőlebb, de még azok méltóságán is alul állónak tartom, oly könnyelmű, vagy adjuk meg az érdemét — *merész* rágalomhoz folyamodni, mint aminőre egyik nagy lapunk vetemült.

- Azt mondta ugyanis, hogy az Önbírálat a magyar közönségnek „ostobaság vádjával fenyegetés mellett” az „Augsb. Allgem.” s „Fliegende” lapokat ajánlja.

- És ezt nem valami szegény zugfirkász, de egyik ünnepezt, kitünőleg népszerű, első rendű írónk írta, kinek sajátos nyelve s pattogó élcere a fölvetett álnév alatt is mindenki előtt leleplező szerzőjét. Mikor már ennyire vagyunk, hogy egyik bálványozott emberünk annyira nem törődik írói hitelével, hogy ily merőben koholt s az ellenfélnek politikai alapézését gyanúsító rágalommal lép föl, akkor valóban nem tudom követelni, hogy a közönség nekem is itt egy szavamra elhiggye, mikép ez állítás csakugyan nem egyéb rágalomnál. Azért kérem, akit a dolog érdekel, olvassa el az illető helyet újólá röpíratomban, és azután ítéljen, mily nevet érdemel az ilyen eljárás.

- Egyébaránt ugyan ezen népszerű nagyság nem csupán erkölcsi, de értelmi hitelével is hasonló vagy még nagyobb könnyelműséggel bánik. Nagy bizonyossággal, mint midőn valaki oly csapást vél irányozni, mely egyszerre megsemmisíti ellenfelét, diadala kábitó dicsérzetében előáll, mint mathematicus, és hibásnak mondja azon hozzávetőleges és nem statistikai számítást, mely szerint hazánkban mintegy 50 ezer 500—1000 holdas birtokos „lehet”, — holott egy mérföldre 10 ezer holdat számítva, (nem magyar, 1600 mérték szerint lehet 12 ¹/₂ ezeret is) valóban 50 ezer 1000 holdas birtok jön ki. De mivel volt urbéri kispemesi s egyéb birtok is van, mondtam csak 500 egész 1000 holdat, hozzátevéven alább, hogy ezen 50 ezer birtokos közé veszem a tiszt[t]artókat s felügyelőket is, kiknek van annyi jövedelme, mint egy 500—1000 holdas

birtokosnak, mert hiszen az egész hozzávetőleges számítás csak avégből történt, hogy azt állítsam, miként e hazában lehet 50 ezer oly egyén, akinek van annyi jövedelme, mint egy 500—1000 holdas birtokosnak, — hogy a magyar irodalom ⁵ *jelesb* termékeit mulhatlan megszerezze. Főlöszlegesen tartottam szószaporitva még körülményesebben körülírni e mindenki előtt világos s természetes számítását, nem számítván oly gyöngébbekre, mint ama nagy lap ítésze, ki e nagyjából föltevéseim szörszálainak hasogatásával akarja mathematicai tudományát fitogatni, holott azzal épen az ellenkezőnek adta tanulságát.

Hanem ez mind ős nemzeti, valójában középkori erkölcesink egy válfajából, a „bravour” előszeretéből származik. Mindenáron letorkolni az ellenfelet, akár igaz, akár hamis ¹⁵ utakon s módokon: ez ama dicsőség, mely bravour imádó huszárnépünk tapsaira bizton számíthat, habár az igazság alatta haldokolva vonaglik is.

Ösmertünk egy híres népszerű szónokot, aki valósággal „baromi” hangjával leordítani képes volt minden higgadt, ²⁰ józan elvet, holott e „bravour” hang minden műveltebb nyugoti parlamentben, már csak bizonyos, egyébbiránt legszébb nemzeti állatunkéhozi hasonlatossága miatt is, nevetség tárgya, és csupán mérsékelt vagy jobban mondva *szelidített* minőségében lett volna türhetővé.

²⁵ Aztán végre annyira tekintélyrabok vagyunk, hogy csak nálunk esik meg, miszerint bizonyos névre, föltétlen bálványzásra vergődött egyének, épen emiatti gondatlanságukban a legképtelenebb, egetverő absurdumokat mondhatják anélkül, hogy ezáltal a homlokuk fölé vont dicskőr csak egy ³⁰ szikrányit is veszítene fényéből. Megteszünk valakit „jeles kritikusunknak” „mélyértelmű bölcsünknak” stb. azután ezek valósággal grasszálhatnak a függő és önállóság nélküli nagy tömeg értelmiségében s mintegy helyette gondolkoznak, tagadhatlan lévén, hogy mi is mint általában a keleti fajok, a ³⁵ nyugotiaknál ugyan búskomolyabbak, melancholicusabbak, de jóval kevésbé vagyunk *gondolkozó* természetűek, aminek elég szomorú tanubizonyossága az, hogy magyar fő mindekorig épen semmi találmánnyal, fölfedezéssel nem gazdagította az általános emberiséget.

⁴⁰ Minél tovább vizsgálódunk, s minél mélyebbre hatolunk az önismeret buvármunkájában, annál megdőbbentőbb mérv-

ben győződünk meg azon észleletünk súlyos igazságáról, mely szerint erkölceinkben s ennek következtén minden egyéb külállapotainkban igen nagyon, nagyon középkorilag polgáriatlanok vagyunk, s a gyászos 1849. óta hatványozottabban
5 napról napra jobban polgáriatlanodunk, s közeledünk hajdani illetőleg középkori avas erkölcsvilágunk Mekkája felé.

E szerint hát nincs más teendő, mint fölkerekedni e nem nekünk való földről s előbbi, ezerévelőtti szittyá hazánkba visszavándorolnunk, ahol a barbár népek közt mi — mostani
10 műveltségünkkel is hódítók, urak lehetünk, míg a nyugoti művelődés ottan is elvégre utol nem ér?

A világ kincseért sem. Valamint *tán* ezer év előtt is jobb lett volna Ázsiában helyt maradnunk, ugy a kivándorlásra gondolni most is, ha nem volna nevetséges, mindenestre
15 oly kétségbeeső gyávaság volna, mint az olyan öngyilkosé, aki a háborútól való félelmében — megöli magát.

Van mód, szép és nemes, megjavítani magunkat, s első helyet foglalni el az európai népcsaládban.

A műveltség átalakítja az erkölcsöket, és így helyes irányú
20 *műveltség által, mi is átalakulhatunk erkölcsileg, de mint mondom, helyes irányú műveltség által, mert épen ugy mint az erkölcsöknek tágas értelemben vannak hibás válfajai, ugy a hibás, nem tökéletes művelődésnek is különféle iránylatai lehetnek, melyek politikai szempontból bizonytal hibásak,*
25 *ha a kor szellemével ellenkezésben állanak.*

Már pedig hogy nálunk ez eset áll, azt már mai nap tagadunk halálveszélyes konokság.

Ha e részben nem változtatunk, s nem lépünk gyors, gyökeres reform terére, nemcsak a hazabeli idegen fajokat nem
30 olvasztjuk magunkba, de még bizonyosabban az *európai közvéleményt* — mely eddig még ugy mutatta magát, mintha ohajtaná, hogy barátunk lehessen — mondom, — e közvéleményt, mely földrészünkön már már első és döntő hatalommá fejlődik, *ellenségünké tesszük.* Tagadhatatlan, hogy
35 ami rokonszenvet 49-ig nyertünk — abból 1861—1862-ben sokat, nagyon sokat elvesztettünk. És mi idehaza azzal ámitottuk magunkat, hogy a művelt, előhaladó nyugot helyesli minden de minden, még retrográd politikai eljárásokat is, és tapsol még önbálványozásunk mámorában tántorgó
40 lépéseinknek is, hiszen, amit mi cselekszünk, az mind föltétlenül szép no mert orientális, originális, génialis! És ennél

fogva a nagy, művelt Európa alkalmazkodjék hozzánk, ve-
gyen mintául minket, szabja magát hozzánk szinte beláthat-
lan culturájával együtt a mi ódon államrendszerünk, corpus
jurisunk impossibilis cikkelyeihöz, szeressen bele a mi céh
5 vármegye rendszerünkbe, — szolgabíró basáinkba, mogyoró-
fás pandurjainkba, ázsiai tarkabarka, csengőpengő viseletünk-
be, mely ugyan hogy festőileg sőt plastikailag felséges, isteni,
azt senki nem tagadhatja, de épen azért köznapi viseletnek
csak annyiban különbözik a komédiai bohócétól, miszerint
10 az sapkáján, mi pedig sarkunkon viseljük a csörgőt — hogy
az Isten vette volna el tőlem e keserű poharat, melyből ily
epecsöpekkel traktálom véreimet, de szentül érzem, hogy
nem én vagyok kimélytelen (hisz magamnak is fáj ez önosto-
rozás) — hanem valóban hibáink szerfölett nagyok, *kirtvók*,
15 s azok ellen amolyan *köpenyessi*, akarám mondani palliativ
nem, csak gyökeres gyógymód az egyes egyedül célravezető.
Nagyok és veszélyesek a mi hibáink igen is, mert: ha tűz
van az udvaron, vagy a konyhában, azon senki még meg nem
ütődik, de ha tűz van a lőportorony mellett, vagy épen benne
20 — már ez aztán szinte kétségbeejtő. Hiba van elég más nem-
zetnél is, de nem a fejében, nem az értelmiségben, mely az
egész testet vezérli. Nálunk azonban épen itt a veszedelem.
Veszélyes, kárhozatos irányt hirdetnek politikusaink, philo-
sophusaink, moralistáink, költőink s még művészeink is. Majd
25 mindenütt a nemzet hibái, a korszellemmel összeütköző tu-
lajdonságai, ős ázsiai hajlamai ápoltnak, dicsőítettnek;
azoknak kedvező politikai rendszer ajánlatik, s persze „köny-
nyű Katót táncra vinni —” a nagy rész mohón ragadja e
tanokat, mert ezeket teljesíteni *könnyebb*, kényelmesebb, ki-
vált olyan népnek, melynek gyöngé oldalát igen találon jel-
30 lemzé egyik szittyai törül szakadt atyánkfia, ama szolgabíró,
ki egy martyrráavató magyar országot kátyui közt agonizáló
német tiszt kérdésére, hogy ugyan miért nem csinálják meg
utjaikat, kéjelmesen pipázgatva ezt felelő: „jó ez ingyen!”
35 Ifjaink kihívó hetykesége, rakoncátlan vad hevessege, szil-
lajsága; táblabíróink üres, bántó dolyfe sinai konok türel-
metlensége fajok és felekezetek iránt; középföldbirtokosaink
tunya szenvtelensége, és a polgári az ugynevezett „burger”
osztálynak általuk kiváltságolt lenézése; valamennyiünk ön-
40 hittsége, önbálványozása, indokolatlan gőgje; középrendünk
„urhatnám” hajlandóságai, gavallér léhaságai, kétségbeesett

kapaszkodásai aristocraticus dicsfény után; minden ároni pompaversenyzésünk, hamis ambícióink, álbecsérzetünk; a lovagiasságnak a mailag emberies erkölcsök, művelt polgárius lelkiismeret és becsület rovására középkorilag barbár értelmezése, és sokszor nyomorú kizsákmányolása, bündíjül használása; a rend és rendszer iránt kicsiny és nagy dolgokban, minden cselekvésünkben nyilatkozó ósrégi ellenszenv, a tulajdon jog szentségét kissé lazán értelmező örökös könnyelműségünk, nomád féktelenségre, kiskirályságra törekvő, az egyesnek az állam rovására mindent engedményező ezeréves vastag önzésünk, mely mai táblabiráinknál a vármegye rendszer áhításában, népünknel a beduin pásztorelethözi előszeretetben még egyre nyilatkozik; ezek és még számos uralkodó hibáink nem hogy irtatnának a keresztény moral, bölcelem, az ildomos politika, az érzésnemesítő költészet, s a gyomirtó gúny és fegyvereivel, de inkább ápoltatnak, és fájdalom, kedvező időjárás és buzgó napszámosok mellett nem csekély eredménnyel.

Ezek nagyjából s egy pillanatnyi átgondolás után észbe ötlő ama sarkalatos hibáink, ama *polgáriatlan* sajátságaink, melyek a modern európai korszellemmel *redink nézve* kárhuzatos ellenkezésben állnak, és amelyek épen annál fogva veszélyesek, mert szembeállítva a nyugot európai népek erkölcsi hibáival, azoknál, magukban véve, jóval kevésbé utálatosak, sőt némi pogány nemességüknel, vadon költőiségüknel fogva könnyen vonzóbbá szépíthetők amaz igen is kiművelődött, okosodott népek egynémely kitünőleg hasznos erényeinél.

Mert értsük meg egymást! A földolog, hogy tisztába jöjünk magunkkal. Különböztessük meg a természeti szívjóságot a jellembeli tökélytől.

A magyart általában ugy ismeri a külföld is, mint alapjában jóézésű embert, sőt a politicalai s culturali raffineria dél magaslatán álló népek e nagy jóságra nem minden malitia nélkül mosolyogni is szoktak. Azért csak mondjuk ki, hogy lehet valaki alapjában jó ember, és azért mégis igen gyöngye jellem. Mert ez utóbbi nem csupán a szív, de az ítélet erejét is megkívánja, ahhoz pedig természetesen műveltség, tudomány kell, amit olyan dolgokban, melyek tudása magától fejünkbe nem repül — a természetes ész, még ha lángész is soha nem pótolhat.

Például hogyan lehessen az tökéletes kalmári jellem, aki

annyt tud a kereskedéshöz, hogy azt hiszi, miként a kalmár eo facto nem is lehet más, mint minden okvetlen tetőtől talpig megrögzött gazember? Hogyan lehet az politikai character, aki nem ért a politikához? Aki előtt a politika és ⁵ gazság egy jelentésűek? Hogyan legyen az például csak jó munkás jellem is, aki nem értvén a módját a munkának, nem bírja ki azt erővel, szorgalommal, s ügyesebbek által magát leszorítva, szinte lehetlenítve látja? És aztán ahol teheti, lop rabol, azonban magát mégis jobbnak tartja azon üzérnél, ki, ¹⁰ mert egyen vesz, máson tízszeres nyereséget tesz zsebre? Ime az ugynevezett barbár, vagy ha jobban tetszik kezdetleges (primitív) és a művelt erkölcsi fogalmak közti roppant különbség.

Ameddig műveltség s műveletlenség lesz, addig e két tényező ¹⁵ örök harcban állnak egymással, épen úgy, mint úr és paraszt, szegény és gazdag gyűlötségben. A műveletlen ostoba ember jósága, erénye mi egyéb hypocrita szolgálai engedelmességénél, kényszerű megadás, lemondásnál?

És bizonytalán többet bizhatni egy természet szerint ²⁰ rosszabb, de műveltség által finomult ember *jellemében*, mint egy bár természetből jóságos, de egyébkint műveletlen, *ítéletében* s érzésében könnyen tántorítható együgyű egyén szívjóságában?

Csak műveltség teremt nagy önérzetet, méltó, erős alapú ²⁵ jogos büszkeséget; ezek alapján nagy, nemes, határozott jellemeket, melyek minden eshetőséggel dacolni képesek, et si fractus illabatur . . .

Ezek ellenében nézzük csak hazánkiai nagy részének üres, mire sem támaszkodható ostoba dolyfét, vastag nyakú ³⁰ kevélységét, nem-e csupán a szerencse napjaiban meri fejét fölemelni, sőt akkor nagyon is fenhéjázó; ellenben a legkisebb veszélyre meg úgy meghunyászkodik, hogy alig ösmerünk előbbi alakjára?

Mert a büszkeség és gőg között az a különbség, hogy a ³⁵ műveltebb ember büszkesége inkább az *értelem*ben, a műveletlenebb gőgje inkább csak ereinek telivér lüktetéseitől, a szív ugynevezett állati melege féktelen rugdalózásaiból veszi táplálékát. És ámbár amaz imponantabb, mégis amaz a kevésbé kirívó, kiszögellő, beléd botló, a kevésbé erőködő, — míg ellenben ⁴⁰ emennek üres, alaptalan, jogosulatlan, bitor gőgje a legnevetségesebb és visszatetsző modorban nyilatkozik.

Mivel hazánkat kevés külföldi látogatja, ellenben számos magyar utazik, s jár külföldön, ennél fogva nemzeti jellemünket a külföld leginkább azon külföldre utazó honfiaink ottani magokviselete és kevésbé hazánk viszonyainak, népszellemünk itthoni megvizsgálása után ösmeri. És mondhatni, hogy szerencsére, mert így csak egy nagy hibánkat ösmeri, az üres hiú hetykeséget, míg ellenben, ha nálunk bővebben körültekint, egyebet is vesz észre, ugymint: henyeséget, szenvtelenséget; tanulás iránti ellenszenvet; rendtelenségre, pazarlásra, kicsapongásra való hajlamot; nagyszájúság ellenében igen kevés önfeláldozást, még kevesebb valódi polgárérnynt, nagy önhittség ellenében minden idegen iránti mély megvetést, zsarnok türelmetlenséget; kevés ipar és takarékoság, napról napra fogyatkozó gazdaság mellett a régi nagyurhatnámságot, pompázó felfuvalkodottságot stb., amelyek mind nagyon nem modern civilizatio szellemével rokon, de valódi pogány ázsiai erkölcsök . . .

És a baj azért olyan nagy, szinte kétségbeejtő, mert hazánkfiainak legnagyobb, mit mondok, értelmiségünknek legálább $\frac{9}{10}$ -ed részével lehetetlen elhitetni, hogy az a mosoly, mely a művelt angol és francia ajkán egy kakastollas sarkantyus magyar „polgár” láttára elvonul, korántsem csudálkozó tetszés, hanem lenéző, vagy legjobb esetben szánó gúny épen nem hizelgő okozata! És hogy e gúny sokszor el nem nyomható, jó izü kacajjá változik, annak láttára, hogy tetszelgő, hiú sarkantyús philiszter vitézünk e mosolyt valóban derékségét, szépségét illető, eszerént őt dicsőítő bámulásnak képzeli.

Egy pár hazánkfiát japáni követnek, egy főurunkat ótesztamentomi alkirálynak néznek Párisban, Londonban, s mi itthon (mi több, maguk ezen magas műveltségü „hazánkfiái” odakünn) mindezt nem találjuk nevetségesnek, sőt legtöbben dicsekesznek, hogy a magyar öltözet milyen nagy föltövére adott okot.

Voltak azonban számosan — ösmerjük el ezt — kik, ha itthon nem is, de külföldre utaztukban rájöttek arra, hogy a művelt nyugoti „megcsodálja” ugyan cifra ruhánkat, épen úgy, amint mi megcsodáljuk a Gül Baba sirjához zarándokló mezétlábas, loggó bugyogós derviseket, perzsákat, — hanem hogy e megcsodálás, mélyebb lélektani elemzés után, épen nem hizeleg kényes viszketeg hiuságunknak. Hanem még ezen orruknál kissé továbblátó hazánkfiái eme beösmerésébert sem

sok a köszönet, kivált ha politikai következéseire gondolunk. Ugyanis kitünőleg szellemdus hazánkfiai többnyire — mert hiszen mindenben van habár parányi kivétel — többé kevésbé eltérő változatban, ama boldog, s ha ugyan az örökre elaltató⁵ mákony is az, irigylendőnek nevezhető tanulsággal, illetőleg ujlag megerősödött meggyőződéssel gazdagodva térnek hazájokba, miszerint: Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita . . . !

Persze már e szellemdus hazánkfiai mégis birtak annyira¹⁰ belátással, hogy észrevették, miszerint: jól enni, inni, henyélni, uraskodni, ingyen élni, semmire büszke lenni, pitykében hetykélkedni, betyárkodásért bámultatni, korhely kicsapongásért szeretetre méltónak tartatni, kivilágos virradtig vendégeskedni stb. amugy Isten igazában csak Magyarországon lehet !
¹⁵ És e szerint ama fentebbi közmondás a legszabatosabb valóság, s ha ugyan — hál' Istennek ! ! nem legnagyobb, de azon egyetlen dicséret, mely eddig rólunk a nagy világban szorosan igaz voltánál fova általánosan elterjedett. Kérdés, vajjon egyre jobban fölébredő s duzzadozó nemzeti önéretünk azon²⁰ célt tüzi-e maga elé, hogy az egyesek továbbra is kis királyok, de maga a magyar állam — örökké másoktól függő, Európában ignota quantitas legyen ? az-e, hogy csikós és gulyásbojtárjaink továbbra is hizott góbból pecsenyén éljenek, vagy hogy a magyar Saharák benépesítettén, 14 millió helyett²⁵ 25 millió magyar lélek egy nagy hatalmat, tudnillik a jelen birodalom súly- és központját képezze, élén azon felséges uralkodóházzal, melyre szent István koronája a dicső Árpád-házzali rokonsága folytán szállott ! . . .

Ha ez utóbbi a cél, akkor világos, hogy nem az „extra Hungariam” peleskei nótáriusféle jeligét tüzzük lobogóinkra,³⁰ hanem azon polgárosodását, mely mint azt az európai nyugot és Amerika elég nagy példákban tanusítják, a népeket nemcsak szabadokká, de a náluknál műveletlenebb fajok jótékony nevelő uraivá teszi !

³⁵ Ezen polgárosodás legyen bel és nemzetközi politikánk irányadója, minden közintézkedéseinkben ezt vegyük kiindulási és fő támpontul.

Ami ezzel megegyez, az üdvös, ami ezzel ellenkezik, az kárhozatos. Erkölcseinkben, szellemünkben, szokásainkban, vi⁴⁰seletünkben, törvényeinkben sok van pedig, ami ezzel összeközösben áll.

Az oly kegyelet, mely végvesztünkre van, nem kegyelet többé, hanem — ostobaság. Minden nagy őünk bizonytal csak azért alapította valamely intézményt, törvénycikkelyt, hogy az hasznunkra legyen; amint az kárunkra van, sirjában⁵ fordul meg, ha mi pusztá együgyü kegyeletből ahhoz továbbra is ragaszkodunk.

Lássuk mi van kárunkra, s miért? — intézményeinkben erkölcsünkben, szokásainkban — ?

II.

¹⁰ „Igaz, hogy sokan, annyi káposzta, juhászbunda, és pipaszagot s több effélét keverték nemzeti szellemünkbe, hogy a gyöngébb rész egy ideig szinte szégyenlő a magyarságot, jobb izlésűnek pallérozottabbnak tartá magát, ha külföldieskedett.”

¹⁵ GR. SZÉCHENYI ISTVÁN „Hitel”.

Hogy a nemzeti génusz az utóbbi 10—12 év alatt a 49-i phisikai ütés következtében valósággal szédülésben volt, annak legdicstelenebb tanulsága amaz ellentétes körülmény, hogy mig egyfelől az egyes magyar minden, még a szintén felfuvalkodott franciánál is nagyobb önbizalmat sőt öntúlbecslést²⁰ árul el, mi által sok ellenszenvet gerjeszt az idegenben, másrészt mint nemzet önmagában többé úgy szólván semmit nem bízva, mindent csak idegen segílytől várni, már szinte második természetévé vált. Nem a nagy tömeget értem, hiszen annak hit-rege-alkotó képzelme mindig — többé kevésbé²⁵ — hajlandó volt egy-egy üstökös vagy bármi szokatlan égi tüneményből a conjecturalis politika tömkelegébe mélyedezni: azonban mindenesetre megdöbentőleg szomorú világot vet forradalom utáni egész 12—13 évi szelleméletünkre az, hogy³⁰ összes értelmiségünk, sőt annak irodalmi nagyfejú vezetői (coriphaeusai) — egykét hallgató valódi szellemnagyságot kivéve, kiket a fájdalom megnémított — egyaránt rabjai voltak e lutripolitikának, mely saját ereje fölötti kétségbeestében, eszközei félreösmérésében, mindent a külföldi eshetőségektől³⁵ remélve, — a lassu bár de biztos siker egyetlen módjához sem fogott, sőt arról még csak nem is gondolkozott, hasonlóan oly

csónakoshoz, ki evezőjét csekélyli, s összetett karokkal meredez a tenger közepén, várva egy nagyobb gőzöst, mely őt csónakostól fölvegye, — vagy, ez tudom, jobban tetszik — az oroszlánhoz, mely verembe esvén, belátva szabadulása⁵ lehetlenségét, hasra fekszik, nem erőködik szabadulni? mukának nélkül fogadja a gyilkos golyókat.

Ez az oroszlánhoz való hasonlítgatás nem új, sőt erős a gyanum, hogy ez még Ázsiából kísér bennünket; hanem, ha¹⁰ előbb, a csatás vaskorban igen, de mai napság már szentül hiszem, hogy még azon esetben is, sőt tán akkor inkább, ha való, csak kárt okoz nekünk. Az oroszlánság uralma, aranjuezi szép napjai — az újabb találmányok s az ipar korszakában lejártak. Én azt mondom, ne akarjunk oroszlánok lenni; mert ezek számára Európában többé nincs pusztaság, vadon,¹⁵ csak kálitka, és ebben bámultatni, köszönöm a dicsőséget. Valóban az a lemondó néma türelem; az a kicsinylése és röstellése az apró, lassú, de végre biztosan segítő eszközöknek, mely utóbbi korszakunkban jellemünk fővonását képezé, csakugyan oroszláni tulajdon, — de én jobban szeretem az²⁰ olyan szívós kitartó rab lélekerejét, aki eltört ivőkorsójának egy darab cserepével kezdi vájni börtöne óriás falát, napok hónapok mulva kifejt egy követ, azzal egy másikat, s végre évek szakadatlan türelmü munkája után, a „gutta cavat lapidem” elvénel fogva ohajtott szabadsága napvilágára²⁵ jut. Ám a legutóbbi egész évtized alatt nem állapítottunk meg semmi biztos tervet, semmi rendszert, melybe a szigorú való komoly, számító emberei reményük horgonyát vetheték vala; minnyájan kénytelenek valánk megelégedni ábrándozó költők, optimisták, fellengző rajongók, delejes álomlátók üres³⁰ reménységének végtelen semmijével, s igazán csak magyarságunk erős önszeretetének mélyen buzgó oázából meritők tikkadó hitünk üdítő italát.

Nevezetes és majd valamikor jobb napjainkban ajkainkat mosolyra indító körülmény volt ez utóbbi korszakban, hogy³⁵ rettentő nagy képpel politikusoknak nevezték magukat oly férfiak, akiknek nemhogy tervük, valamely kidolgozott rendszerük nem volt, de még csak arról tünődni, gondolkodni sem tarták szükségesnek, vajjon csakugyan nem volna-e mód, melynek eszközeivel kezdeni és tenni lehetne valamit, ha⁴⁰ egyebet nem, olyat, ami legalább arra szolgáljon, hogy ha még egyszer valami „eshetőség” jönne segítségünkre, azt a

magunk hibája, készültsége, vagy éppen — éretlensége miatt megint el ne veszítsük?

Nem jó volna-e politikai rendeltetésünk s a politikai lehetőségéről uralkodó hibás fogalmainknak, az európaisággal s polgárosuló szellemmel harcban, illetőleg hajban levő természetünknek egy kis *revisióját* sürgetni, és azt a szerint módosítani? stb. Ellenkezőleg, nem hogy ezt cselekedték volna, hanem tulajdonkép mit sem téve, poétákra, még pedig füzfapoétákra hagyták a nemzet politikai hitvallásának megalkotását és hirdetését; azok aztán tartották és részint rontották a beteg nemzetet gyöngéd simogatással, legyezgetéssel, jóvendöléssel, ábránddal, mesével és szörnyeteg agyvrémek napsötétítő rajával. E teljes hallgatás mellett az itthoni teendőkről annál vékonyabb szálakig terjedő figyelemmel, rengeteg encyclopaedicus ösmeretfitogató tudományossággal hüvelyezték a tőlünk 300—400 mérföldnyire hadakozó felek stratégiai működéseik folyamát, sokat jelentőleg s oraculumszerű burookban egyet-egyét hunyorítva a sorok közt, hogy mikor és miként fog ebből majd általános és minket is magával ragadó háború kerekedni, és e mélységes részletes elemzésekben olykor igazán sok mulattató és tanulságos is volt (csak hogy nem tanulunk belőle), például az az eset, mikor egyik legnagyobb fejű lapunk egész héten át tartó vezércikksorozatban azt bizonyítgató, hogy Sebastopolt bevenni milyen teljes képtelenség, és már a másik hétre való okoskodás is a nyomdában kiszedve hevert, azonban — azok az átkozott franciák nem tudtak várni még legalább egy hetet, hogy e cikkek kárba ne vesztek volna, hanem bizony bevették Sebastopolt, s hogy ez eseménynek csakugyan ránk is volt visszahatása, bizonyítá a körülmény, mely szerint a sok szép drága szedést szét kelle szórítani egy pesti nyomdában, tényleges tanuságául, hogy mily szoros összefüggésben vagyunk mi is a világeseményekkel, minél fogva azokat figyelemmel kísérni szükséges . .

Szomorú szennyhomályos napok voltak biz ezek (egyéb-
aránt a maiak sem sokkal különbek) — melyeket bibliás jeremiádok, naiv sopánkodások, érzelgő „tompá” nyögdé-
cselések nélkül emlegetni, lelketlenségnek, honszeretlenség-
nek tartják talán az untalan való szózaténeklésben, sirva
vigadásban, „szentelt” könyhullatásban nagy hazafi tisztet,
honmentő ténytet teljesíteni vélő, érzékenyebb táblabíró szívek,
kiknek ős Bendegucra emlékeztető martialis arcaikhoz, délceg

katonás öltözetükhöz, sarkantyus csizmáikhoz s csörgő kardjaikhoz mily rosszul áll az uton utfélen födetlen főveli hymnusz-éneklés, ezt megítélni az olvasóra hagyom. Részemről csak annyit, hogy a haragos Achilleusz is könyezett, sirt, jól tudom,
5 de a szép Briseis után, és szerelem kinjai által sajtolt könyek nem vonnának le semmit is magának Jupiternek fenségéből; ámde mi nyomorúnak tünnék elő a hős Achillesz, ha sirva fakadna azért, mert például Ajax vagy Agamemnon nagyon ráíjesztettek?

10 A jó Isten beéri könyeinkkel; de a haza? nem sokra megy vele. Elég még drágább áldozat kell . . .

És aztán e „szentelt” könyhullatás nagy mértékben demoralizálja is a harcias magyar természetet.

Az asszonyoknak, a tehetlen gyöngé teremtésnek könnyeb-
15 bülésére adta a bölcs teremtő a könnyeket, — a férfinak tetterőt adott, s ha ehelyett a könnyekben keres enyhülést, nagy ellágyulásnak adja jelét. Azt mondjátok, hogy a hős lengyelek is búcsújártak, énekelgettek, imádkoztak? Csak ha külföldiekkel keresünk egybehasonlítást, ne mulassuk el legalább a
20 leglényegeseb különbséget tekintetbe venni. Lengyelországban a mozgalomnak vallási érzületben rejlik egyik legerősb gyökere, míg nálunk e viszony csaknem megfordítva van, amennyiben elmondhatjuk, hogy a kormány szinte vallásosabb mint maga a nép. És a siránkozásig megalázódni a Minden-
25 ható képe előtt, ez megint oly cselekmény, mely a föld legnagyobb embereit is nemhogy megalázná, de sőt emeli fönségüket.

Eme tétlen, szenvedőleges, ártatlan költői eljárással állít-
30 suk szembe az öndicsőítés, elbizottság, mindenváró ragyogó optimismus fenhéjázó hangját, mely gyűléseinken, sajtónkban — legmagasb intelligentiánk legszűkebb köreit alig kivéve — uralkodott: olyan kemény következtetésre juthatunk, melynek ezuttal nem akarok nevet adni — ugyis az utóbbi idők közerkölcsi nyomoruságai miatt föltornyosodott keserűsége-
35 gem tán erősebb kitételekre ragadott, mint amennyire a hon és világfájdalom tehetlen könyeinek gőzfürdőjében ideggyengült jelen nemzedék kényes fülei kiállhatják . . . Elég az hozzá, hogy hosszú, — a jelen gőzerővel rohanva haladó korban századokkal fölért — „terhes 12 év alatt” nem volt
40 semmi sajátlagos nemzeti olyan politikánk, melynek csalhatlan számtételei hosszú bár, de biztos győzelemmel kecség-

tettek volna; nem volt kezünkben bár egyetlen eszme Ariadne fonala sem, mely legalább mint egy csillag az éjben, irányt jelölt volna ki számunkra, s közéletünk központját alkotva, a körül seregeltünk volna. Sőt épen ellenkezőleg: központosság helyett elszéledés, nyilvánosság helyett a magánéletbe vonulás, tömegülés helyett fölözlás volt elvünk — mármár szinte valóságos beduinokká lettünk, elzárkozva Európától, beburkolózva juhászbundáinkba, s besallanghálózva magunkat magyar specialitásaink muzeumi ritkaságai közé.

¹⁰ Egy folt Ázsiát képeztünk Európa civilisatiojának határán... Igazán tetőtől talpig „napkeletiek” lettünk, élünkön Vahot Imre szellemével, nem csak „borongva” multunkon, de már nem elégedve meg a szinpadi előállítással, valósággal magunk is átöltöztünk Bendegucnak, Töhötömnek, elannyira, hogy ¹⁵ az volt legtulzóbb, tehát legnemzetibb politikus, aki lement egészen Balambérig, *ide hagyva Pannoniát* is, és a régi mesés Szittyiában, a *Kúma és Volga* partjainál, Ural bérelábainál telepedett le.

Vahot a hét vezér sátrai alatt dőzsölt, Jókai Mór, mint ²⁰ legszabadelvűbb rajongó, egész a régi jó „táblabiráknál” állapodott meg, ez volt a leginnenső határ, melyen belül — „huncut a német” volt minden. Érzéketlen, tompa türelem, dac, várakozás, rózsaszemüveges vakhiszeműség, hogy megütjük a nagy lutrit — ez volt a nemzeti politika hitvallása. Semmi ²⁵ pozitív, semmi bizonyos „semmit rólunk magunktól” minden a fatumra, a jó Istenre bizva, kihez mi imádkozunk a legkevesebbet, s kit mi káromlunk legtöbbször.

Nem találkozott ember, aki megmondta volna, hogy az európai polgárosodó művelődés — legalább Európa délnyúgotján, keletén, tehát már nálunk is — olyan roppant ³⁰ nagy tényező, hogy minden egyéb, még maga a politikai önállás is szinte másod rendűvé, mintegy tőle függővé válik mellette. Ez nagyon merész állításnak tűnik ugyan föl, melyre sok vastag üstök borzadva fölmered, hanem csak azért, mert ³⁵ ennek belátására hosszabb gondolkozás, mélyebb tanulmány szükséges, mint amennyire azon meseszerűleg boldog táblabíró nemzedék képes, mely Széchenyiként „a vármegyeház ablakából nézi a nagy világ járását.”

Az egyetlen program, mely valami belső saját alapon, a ⁴⁰ pus juristen rakta türelem (patience) játékkártyáit, ésszerűleg mivel sem volt jobb, sőt mondhatni, hogy rosszabb, mert lehetle-

nebb másik ellentéténel, mely a ládái fenekén heverő Kossuth bankókból vonta el politikai tudományának alapelveit. És e két szélsőség között semmi közép; emlékezet és remény, mult és jövő közt semmi jelen; ennyi ábránd mellett semmi⁵ való, némileg hasonlóan az olyan emberhöz, akinek nem lévén mit ennie, utolsó pénzét a lutriba tenné, s mit sem dolgozva várná, hogy majd a terno megszabadítja az éhhaláltól.

Ez a politikai program egyébaránt egy nagy és „noch nie¹⁰ da gewesen” érdemmel bír, mely szerint tudnillik ez volt minden idők legnépszerűbb, legáltalánosb programja, mert a P. Napló szerkesztőségétől lefelé a piaci kofáig mindenki egyaránt ösmerte és sajátjának vallotta, s aki csak írni tudott, vezércikkezhetett róla, mert hiszen az egész a távirdai sürgönyökön alapult, például: bevették-e Sebastopolt? ki győzött Sebastopolnál? elfogták-e Garibáldit? sat.

Én azt hiszem, hogy politikai programnak bizonyos számitáson kell alapulnia, mely számitásnak minden tételét, illetőleg tényezőjét kézzelfogható valóságoknak kell képezniök.²⁰ Mihelyt nem oly világos e számvetés, hogy nemcsak az *idő*, de a tényezők is bizonytalanabbak mint nem, azonnal nem tudomány, csak ábránd, vagy pusztán érzelmeken alapuló öntudatlan fanatizmus, mely szintén üdvözíthet, de csak olykor, és annál fogva ugyan e fanatizmus sem megvetendő dolog, sőt²⁵ szeretem, ha a biztos csalhatatlan terv mellett ez is megvan, olyképen, mintha például valamely tőkepenzes az angol bankba letett százezei mellett egy pár ezer forintot olyan vállalatba is fektet, ahol ez el nem vész, és még is nyerhet vele — hanem pusztán erre bizni magát, igazán regeszertű,³⁰ költői, de egyszersmind a mai számitó világban gyermeke, szinte nevetséges naivitás.

Eme csalhatatlan biztos politikai tervezet alapelvein tünődni, fejet törni sem kellenc, mert hiszen azokat a legnagyobb magyar már ezelőtt harminc esztendővel megállapította. De³⁵ mert arról egy szellemvilági „lurley” -- egy tündérlig bűvös, csábos, de hamis géniusz letérite bennünket, sokáig rá se gondoltunk, hogy ama cserben hagyott vezér hiszekegye lehet a valódi, az egyedül üdvözítő.

Ha egy európai színvonalra emelkedett műveltségű magyar⁴⁰ hazafi, ki emellett jóra való, nemes érzésű ember is, e prófétai szellem politikai testamentomába, a Hitel és Világba mélyed,

azt hiszem annyival nagyobb mértékben, amennyivel nálam jobb szive és feje van, azt fogja gondolni, érezni, amit én, ki sokszor felsóhajték magamban amiatt, miszerint már bizonyos, hogy fáj nem birni a könyezhetés angyali adományával, ⁵ mert ha e könyvek egynémely lapjai nem voltak képesek könyeket facsarni szememből, akkor már bizonynal nem fogok sirhatni többé soha, semmin is, mert valami nagyobb, igazán szentebb fájdalommal, mint ez emberé lehetett e földi életben, még a boldogtalanság hazájában, magyar országunkban is találkozni semmi esetre nem foghatok! Nem szeretem az érzékenykedést, azért nem folytatom e hangot, csak megjegyzem, hogy ez ember fájdalma annyival lehetett nagyobb szintén legyőzött, s a történetben erkölcsileg is elbukott győzője fájdalománál, mennyivel nagyobb lehet a fájdalom egy ¹⁰ gonddal nevelt egyetlen gyermek vagy egy kártyán nyert összeg elvesztése fölött. De még a legáltalánosabb erkölcsi tanokon alapuló vallások is, évezredek vagy századok mulván, a kor követelményeivel ellenkezésbe jöven, elavulnak vagy változnak, részint ujnak adnak helyet, — annál inkább a ¹⁵ politikai tervezetek, melyek titka épen mulékony speciális viszonyokhoz alkalmazkodásban rejlik. Így a legnagyobb elme programja is, bármennyire tökéletes volt a maga idején egy *betűjéig* — bizonyos, hogy némely tételének ellene fordulnak ujabb exigentiák.

²⁵ E némely tételek kikapdosásából, s az arra való örökös hivatkozásból ugyan bizonyos párttöredék magának némi elnézett alapot, időtlen [!] fattyának száraz vackot rángat elő, és ezzel sokat árt a felületesek, tanulatlanok szemében a dicső mester hirnevének, többet a jelen nemzedéknek, mint ameny-
³⁰ nyit hirtelenében a különben is számoláshoz nem szokott mai ember fölszámíthatna.

Hanem azért az ő tanának egykor kitagadott, megvetett elvei oly drága, becses romok, melyek helyes összeillesztéséből s kevés ujjal toldás mellett az ő vágyaihoz mért fenséges épít-
³⁵ ményt elő lehet állítani.

Bután és aljasul hiú volna azon ember, ki állítani merné, s el akarná hitetni, hogy politikai tervrajzát a merő semmiből, illetőleg tisztán lánge sze erejéből, mint Jupiter, saját fejéből Minervát — minden tanulmány s elődök nélkül maga terem-
⁴⁰ tette. Én megvallom, hogy aesthetikai izléssem s itéletem nagy részét az Iliász-ból, magyar politikai kátém hitágazatait

leginkább Széchenyi műveiből meritém. Sőt ez utóbbira nézve még szentül vallom azt is, hogy mindent összevéve, amit Magyarországon szószékről mondtak, papírra irtak, mindez nem igazítja utba az embert, nem ad annyi helyes
5 ösmeretet nemzetünk erkölcsi s szellemi tulajdonairól, nem gyújt oly fényes világot a követendő irányról, mint a legnagyobb magyar érintetem örökbecsű hagyományai, melyeket vajha minden értelmes magyar olvasna, s magáévá tehetne, s kivált hazafiui erkölcstana szerint élni is tanulna, mert való-
10 ban ránk illik legjobban, vagy tán egyebek közt mi ránk is illik az a mondás, hogy kevésbé tudunk *élni*, mint *halni* a hazáért.

Igen, e különböztetésben rejlik egész kulcsa politikai süllyedésünk százados titkainak. Pedig köröskörül erre oly világos
15 közeli példákat látunk. A montenegrói, hercegovinai stb. cserkesz, török stb. barbár vitézfajok nálunknál is készebbek halállal áldozni a nemzeti függetlenség istenének, de mindazonáltal e fajok legnagyobbika az egykor világtipró török is már-
már csak kegyelem kenyéren tengeti kérés függetlenségét,
20 mert vallás erkölcsvilági s ennek folytán politikai intézményei a határait áttört új kor szellemével meghasonlásba estek, s contra torrentem magukat, illetőleg ótörökségüket fentartani nem bírják, szóval: élni nem tudnak Európával, eszerint ha jókor maguk föl nem áldozzák ótörökségük szellemét az
25 európai ellenállhatlan szellemnek, úgy e földön függetlenség, *uralom* többé számukra nincs.

Egyáltalán nem szükséges, hogy a keleti fajok vetkezzék le keletiségük jelmezének utolsó ingét is, s fordítsák ki magukat, mint valami üres zsákot nemzeti ütejük (typus) formáiból;
30 de annyi bizonyos, hogy valamint van nemzeti, úgy van egy közös *európai* szellem is, melyhez simulni, sőt abban versenye-
geni kell, azé lévén a hatalom s dicsőség, ki abban épen hangadóvá, előtáncossá bírja magát feltolni. A középkorban is volt ilyen európai szellem, melyet szorosabban kereszténynek
35 nevezhetünk; és az csak is a kereszténység szelleméhez csatlá követelményeit, egyéb-
re vonatkozólag tekintetbe veendő, hogy akkor a népek semmik voltak, a fejedelmek s kormányok minden; tehát akkor csak a fejedelmeknek kellett e
dívó eszmékhöz alkalmazni politikájukat, népeiknek egyéb
40 hivatásuk nem volt, mint húzni az ígát, s ha a feladatnak, hogy jól szántsanak, megfelele-
tek, a kormányokra nézve

mindegy volt, akár bivalok, akár vasderes vagy szürke ménék végezték a munkát.

De már ma — és ez magasztosan vigasztaló, fölemelő! — megállapult igazságként elfogadhatjuk, miszerint *Európa minden pontján, még ott is, ahol absolut kormányrendszer van, a népek politikai élete és sorsa fölött azok saját szelleme határoz.* Arra nézve, hogy e vagy ama nép minő szerepet játszik, minő rangot foglaljon el, minő dicskoronát szerezzen fejére, a kormányok még mindig befolyanak ugyan emelőleg, vagy nyomasztólag: de többé *nem elhatárolólag, mert* ellenkezőleg ma már az érett műveltségű népek maguk határoznak kormányaik fölött, s csinálnak absolutizmusból alkotmányosságot; mert végre az eszközök, melyek valamely népet uralkodásra képesítnek, már most olyneműek, melyek elzárására legalább

¹⁵ Európában — földi hatalom többé nem képes. Ha valamely népben erős, mély hajlam és képesség van a tanulásra, az európai művelődés szellemének fejlesztésére, emelésére, abban maga a colossalis északi birodalom mindenható cárja sem volna többé elég erős, népét megakadályozni, ha ugyan erre

²⁰ saját népe érkei félreösmerésével, zsarnok elfogultságból kedve kerekednék. Legvilágosabb összehasonlító például idézzük maguk a két rokon s szomszéd — a spanyol francia nemzetek sorsát. A közép s ujkor forduló pontján Spanyolország *Európa leghatalmasabb* állama volt, s hogy lassanként

²⁵ egészen másodrendüvé süllyedt, míg Franciaország elsővé, sőt még Poroszország is nagyhatalommá emelkedett mellette — ugyan lehetne-e ennek sarkalatosb, lényegeseb okát felfödözni, mint, hogy a spanyol erkölcsileg velünk sokban rokon nép —

³⁰ ós eredeti, afrikai barbarieshez közelítő természeténél fogva kevésbé volt alkalmas az ujabb kor műveltségének szellemidomári szerepére a hajlékony, fürge, fáradhatlan, mindenek fölött humanus, finom s szellemdus franciánál, holott geographiai, politikai viszonyai szinte kedvezőbbek voltak amazénál?

³⁵ Lassan bár de föltarthatlan s egyre hatványosan fokozódólag sebesb lépésben maga az orosz birodalom is polgárosulás felé közelg, sőt ez általunk lenézett, barbárnak hitt nemzet már is oly vivmányokat mutat föl a szellemi művelődésnek semmi kormánytól nem függő, csupán a nép génusza által művelt

⁴⁰ szakmákban, például irodalmában, melyek, a mieinket Európa ítélőszéke előtt magasan tulszárnyalták. Ezen imént mondott,

hanem ugyan mély fekvésű indokainál fogva nem könnyen belátható igazság, hogy tudnillik minden európai nép s e szerint mi is mindenek előtt magunk vagyunk saját politikai szerencsénknek kovácsai, olyan fontos és nagy horderejű, ⁵ miszerint messze fölülmulná a legnagyobb csatanyerés értékét, ha ennek öntudatára lehetne ébreszteni a magyar nép egyetemét, mert csak úgy használna ez, ha a legutolsó pórban is vérré válnék e hit, mint valamely gyökeres, a testet körömgig bejáró hathatós orvosság.

¹⁰ Hiszen imé a tények kérlelhetetlen logikája magában Ausztriában — cáfolhatlanul, kézzelfoghatólag bizonyítja ezt. Az évezred óta abszolút Austria — alkotmányossá lőn, melyben szabad versenytér nyílt a különböző nemzetiségek számára, melyiké legyen a polgárosító mester dicső szerepe; no mert ¹⁵ csak felületes, vagy elfogult magyar mondhatja, hogy e részbeni erő kifejtése nemhogy nehezítve, ami való, de lehetlennitve volna, s notabene ezen kárhozatos hitből származik időnkint s épen jelenleg is ama halottszagú apathia, mely minden célra vezető eszközt kiejt kezéből, minden tekervényes *gyalog* utat, ²⁰ melyen nem vágthat, de mely kitartás mellett, rajta esve, kelve, mégis kivezetne a tömkelegből, huszár természetet megvot, mintha csatát is egyszerre s mindig csak rohamokkal lehetne megnyerni, holott gyakran a legfélelmesebb vezér is apró és hosszas manőverekhez kénytelen folyamodni.

²⁵ Amennyire ez nem csupán ázsiai vérünk természetéből, de egyszersmind s talán főleg balfelfogásból ered, kötelessége volna a napi sajtónak e balhiedelmet eloszlatni, s a helyes elvet megállapítani. Sokan, azaz hogy legtöbben így okoskodnak: könnyű a németnek, angolnak, franciának! saját nemzeti kormányuk van, az vezeti, illetőleg űzi, *hajtja* őket az ³⁰ anyagi és szellemi gyarapodás ösvényére, volna csak nekünk is külön magyar kormányunk Budán, majd előre mennénk mi is. — Igaz, hogy könnyebb volna, s gyorsabban menne így, — de miért ne menjünk legfenekére a következmények elemzésének, miért ne kérjünk, hisz mindjárt világosabb lesz a dolog, ³⁵ inkább azt: miért nincs a magyarnak önálló kormánya, s miért van a németnek, franciának, angolnak? hiszen mi egykor e népek ostorai voltunk, a mi eleink „a porba omlott Európa homlokán tomboltanak”, kész lesz a felelet, s ebben a ⁴⁰ felvilágosodás. Mi ide jöttünk Ázsiából, ázsiai természetünkkel, Európa szélére, ahol egy teljesen ellentétes szellem, a

keresztény culturáé uralgott, mely ellenünk föltámadt, s harcias fölényünket szellemivel megtörvén, fokonkint nyomott alább alább, s ez mindaddig tart, míg velük culturában, erkölcsben rokonszenvezve nem ölelkezünk. És pedig ez még⁵ mai napig sem történt (az egy Mátyás korát kivéve, ebben is csak mondhatni hogy maga e lángész-óriás egyedül állott messzekiható terveivel, s azért is bukott meg halálával minden tudományos törekvése); sőt utóbbi évek alatt ez iránytól egyre jobban távolodtunk, türelmetlenebbek, dőlyfősebbek,¹⁰ makacsabbak, amellettt hogy dologtalanabbak, rosszabb tanulók, általán szellemi és erkölcsi tartalomra üresebbek, egyszóval kevésbé vonzóak vagyunk, mint voltunk 1848 előtt. Szegény tót vagy német gyereket már az iskolában csufolják, a zsidót épen utálják, üldözik, sőt mai napság hány liberalis¹⁵ casino vagy épen kávéházból taszigálnak ki vétlen és művelt zsidókat, csak azért, mert — zsidó, míg ezen hazafi rüpkjeink azzal dicsekesznek, hogy a hét vezértől, a napimádó hősöktől származnak egyenesen, most, midőn a Napoleonidák a nép akaratát emelék császári trónra és koronázzák meg!²⁰ Szegény tót vagy német, ha magyarul kotyogni kezd, még ma is leröhögik, sőt mi több letiltják sokan, hogy mi jögon merészel magyar lenni akarni? . . .

Kása nem étel, tót nem ember stb. — Igaz, hogy e részben már legalább a mult századhoz képest kissé javultunk, és ma²⁵ már legalább hirdetjük a türelmet, de mily kevés körben követjük is, mutatja a körülmény, hogy magában az emberi nem legszabadabb osztályában, hol a dolog természeténél fogva minden rangkülönbségnek el kellene enyészni, az irodalomban magában határozott jelei mutathatók ki e közép-³⁰ kori elöítéletességnek, s elég valamely kortes szerkesztőnek valaki zsidóságára hivatkozni, hogy azt a nagy közönség előtt meglehetősen népszerűtlenné tegye.

Nincs Európában oly hatalmas nemzet, mely ne örülne, vagy épen haragudjék, ha bármely szerencsétlen faj az ő nyelvét,³⁵ nemzetiségét magáévá akarja tenni. Csak a magyar volt oly pogányul büszke, hogy nemzetiségéből is kiváltságot csinált, s drágábban adta, mint a legnagyobb nemzetek a nemességi oklevelet. Valamely, bár magyar születésű ember, ha valami kis testi hibája volt, vagy nem birta az öröklött nemzeti⁴⁰ vetélytényeket (bravour) végrehajtani, ha nem tudott jól táncolni, bort inni, birkózni; ha nem szerette a töltött káposz-

tát, vagy ha csak egynémely zsirban fuldokló nemzeti elede-
lünk után hamarább oldozkodott — azonnal megkapta a
mindennél retteneteseb anathemát, mely szerint — nem ma-
gyar ember! ami ugyan született magyart vérig boszontott,
5 azonban el még sem idegenített, ámde, mennyi ellenszenvet, mi
több, iszonyt keltett az egyébkint közeledni ohajtó s ez öngyil-
kos gógünk nélkül bizonytal ezer év alatt belénk olvadandott
idegen ajkuakban!

E mesés nagyszerű dolyfnek van ugyan szép s némi jó
10 oldala s érdeme is, amennyiben a sorcsapások által szorongat-
tott nemzeti önértetben a lelket föntartani segélli; de van
sokkal több, határozottan kárhözatos következése, sőt az
emelkedett szempontú nyugoti előtt épen nevetséges színben
is tünik föl, és ha volt öldöklő angyal az őskorban, van ma
15 öldöklő ördög, és ez az, — mit nevetségesnek (ridicule) mond a
mai salonember. Mert e részben is polgáribb fölfogás az irány-
adó; tudnillik: az egyének és nemzetek többé nem annyira
multra mint jelenre, nem annyira ábrándra mint valóra, nem
annyira külsőségre mint lényegre, nem örökölt, elavult névre,
20 mint érdemre büszkék, míg a mi nemzeti hetykeségünk, még a
pórnál is, a magyar születésből, tulajdonképen oly erkölcsök
forrásából származik, melyek csak a középkorban dicsfény-
lettek, mai nap mint hibák s visszaélések elítéltetnek. A ma-
gyar büszkeség legközönségesebb nemei származnak: 1-ször a
25 külső szépség, mondhatni tökéletesség tudatából, amennyi-
ben tagadhatlan, hogy plastikai tekintetben a körülünk lakó,
s általunk ösmert összes nemzetek fölött határozottan kivá-
lunk, amit Európa nőnemének a magyart mindenek fölé
helyező előszeretete eldöntőleg s cáfolhatlanul bizonyít;
30 eszerint büszkeségünk e neme inkább hiuság, tehát nem igen
magasztos tulajdonság, amennyiben valódi nagylélek, ma-
gasb szellem, bizony mindig inkább nemesb erkölcsi és szellemi
beltulajdonait veszi büszkesége főalapjául, míg állati szép-
ség, ha ugyan ezzel is bir, legfőlebb ott kívánna észrevétetni,
35 ahol egyéb fenségesb adományainak fölfogására hiányoznék az
értelem, a fölfogási képesség.

Látjuk továbbá, hogy népünkben eme pogány büszkeség
aszerint nagyobb, amint kevesebb a mailag polgárias érte-
lemben vett valódi érdem, s eszerint legtulságosabb az a
40 nomád életet viselő pásztoroknál, például: henyé, istentelen,
rabló és tolvaj, egyébkint iliászi alakoknak beillő derék

kanászainknál, kikről betű szerint való, hogy szinte röstelleknek a földre lépni, oly hirtelen kapdossák föl bocskoros lábaitkat e nyomorú földről, s szinte lobbót vető tulipiros rózsás szűreikben mint valami prédaleső vércsék, a légben csak⁵ amugy lebegni látszanak.

Egyéb közrendbeli osztályainknál is azt tapasztaljuk, hogy minél nagyobb a műveletlenség, annál kiállhatlanabbul, szemvakítólag kirívó, a jogosulatlan, öntudatlan góg, az üres pöffeszkedés, a megközelíthetetlenül konok felfuvalkodottság, mely azonban, amint egy két vonallal nagyobb urat lát¹⁰ maga előtt, rabszolgainak mint az üres zsák, ugy összeesik; — a dolog természetében feküdvén, hogy amilyen nagyok valahol az aristocraticus érzelmek, épen olyan nagy másfelől a servilismus is. Épen ugy, mint hogy ahol nap van, ott árnyék¹⁵nak is kell lenni. Nem állitom, hogy e részben nincs javulás a jobbágyrendszer eltörlése óta; azóta már a káplárhajduk, ispán-basák, tiszt[*t*]artó-szultánok és mindenható szolgabiráinkkal csak szóba állhat holmi kutyabőrözetlen honoratior pária is, sőt ez egykor hatalmas padisah-rend — a gazdatiszt —²⁰ annyira megszéledült, hogy ha igazságosak akarunk lenni, őket a legtöredelmesebb nemzeti bűnbánóknak nevezhetjük, de azért még mindig messze messze vagyunk a kellő célponttól, mert hiszen e derék irodalompartoló hazafiak és honleányok igen is dühös magyarok ugyan, de még mindig nagyon²⁵ középkorilag polgáriatlanok, amennyiben osztály-, felekezet- és különösen fajgyűlöletben alighanem ők is az első eminensek között vannak, s csak oly kérlelhetlen német és zsidó-falók, mint igen kevés kivétellel a nép és az egész középrend.

A külföldre hivatkozások, egybehasonlítások amennyit³⁰ ártanak, ha értetlen fő rosszul, hamisan alkalmazza, épen olyan jótékonyul tanulságosak, ha tisztán viszonyitva, a körülmények számbavételével, helyes alapon történnék. Igy például e helyen döntő erejűnek tartom fölvetni az európai szlávok e szintén műveletlen fajok, s a nyugoti román, hangadó, való³⁵ dilag uralkodó népek közti viszonyt, szemben a miénkkel. Állitsuk föl a tételt, melyszerint: a magyar faj nyolc század óta nem dulja Európát, sőt a mahomedánság ellenében nagy szolgálatokat tett a kereszténységnek; emellett egyéni természetét tekintve sok nemes vonását, valódi szívjóságát még⁴⁰ ellenei is elismerik; mindig a szabad elvek mellett küzd századok óta — s ennyi ajánló tulajdon birtokában mégis azt lát-

- juk, hogy a vezérlő műveltségü nyugot mindenek dacára kevésbé ösmeri, izleli, érti nemzetiségünket, s ha tán egynémely kezdetleges (primitív) tulajdonságunk miatt megbámul, és mint a sensitív, ábrándos regényes olvasónő a hires rab-
⁵ lókat — amugy ideálban szeret, velünk rokonszenvez is, — mindez csak a ködös távolból történik, velünk érintkezve, illusioja felleghonából földre zuhan, s kevésbé tud velünk megbarátkozni, mint akár az oroszsal, némettel, vagy épen a népműveltségben tőlünk csakugyan hátrábbálló lengyellel.
- ¹⁰ Csak nem rég viharzott le egy, a nagy Napoleon bukása óta fontosságban, harcias vetélyekben párját ritkító háborunk, melyben a világ szeme kizárólag rajtunk nyugodott; és mégis tagadhatlan, hogy kevésbé ösmernek bennünket, mint a lengyeleket, és, — e részben ne ámitsuk magunkat — sokkal
- ¹⁵ kevesb rokonszenvvvel birunk Európában, mint ez utóbbiak. Miért? mert erkölceinkben, szokásainkban tőlük elütőbben napkeletiek, egy izig különbözőbbek, egy szóval mindent mondva: ázsiaiabbak vagyunk ez utóbbiaknál, holott nekünk épen megfordítva ezeknél polgáriabb, s európaiabbaknak kelle-
- ²⁰ ne lennünk, mert a lengyel elegendő száma, továbbá faj- és vallás egyenlőségénél fogva nincs utalva más idegen elemet polgárosító (civilisator) és beolvasztó feladatra, neki csupán politikai önállás kell, hogy önmagát még gyorsabban kifejlessze; mig mi külső és belső geographiai helyzetetésünk, faj-
- ²⁵ különféleségi viszonyainknál fogva csak úgy boldogulunk, ha nem csupán a csatán, de mindenekelőtt s annál okvetlenebbül békés uton is *hódítani* birunk, amit nem más mód, mint határozottan magasb, a többiek által utólérhetlen *kultura* által érhetünk csak el.
- ³⁰ De kísértsük meg ez alapeszmén nyugvó tervezetünket, amennyire általánosságának természete engedi, lehetőleg szabatosan körvonalazni.

III.

„Ugy pedig nem nevelhetni a *szorgalmat, takaré-
kosságot, rendet, igazi becsületet, az adott szó szent-
ségét s tetti egyenességét*, — ha ezek ellenségei nem
csak bocsánatot nyernek, hanem még pártoltat-
nak, védelmeztetnek is.”

GR. SZÉCHENYI ISTVÁN „Hitel”

Az egész csupán három szóból áll: *Művelődés, magyarosodás,
szaporodás.*

¹⁰ Nemzeti nagy lételt, jövőt csak e három tényező alapján
remélhetünk.

De tulajdonkép csak az első a fődolog, mert a két utóbbi
még sem egyéb, mint a két elsőnek természetes és kimarad-
hatlan következése.

¹⁵ Önművelődésünk egyedül tőlünk, nem a bécsi kormány-
tól, se nem Garibaldi vagy Napoleontól függ. Illetőleg: van
ugyan ezeknek is közrehatása, de ezekre viszont az *időnek*
van, ami úgy a mienk, mint a franciáké, németeké vagy
olaszoké.

²⁰ Az idő kényszeríté Napoleont, hogy tegye azt, aminek egyik
következménye a Bach-uralom megszűnte volt, és e napoleoni
tényben csakugy mint Bach uramnak, nekünk is volt részünk.

Egy szóval, aki Európa sűrű gépezetének kerekéi közé a szak-
értőnek egyszerre mindent áttekintő szemével bir tekinteni, az

²⁵ megérti, amit én mondani akarok, hogy kölcsönös összehatá-
sunk alkotja az idő szellemének elemeit, s ez idő szerint elvitáz-
hatlan tény, miszerint anyagi erőszak nem lehetleníti többé,
hogy meglevő természeti adományainkat kifejthessük s az
európai kultúra színvonalára emelhessük, és pedig amennyire

³⁰ az általános európaiság szellemével egyez — magyar nemzeti
alakban — csakhogy a dolog politikai ildomának súlya épen
azon határvonal megjelölésében rejlik, melyen az európaiság s
magyarság egyezkedő (parlamentair) szellemei szívélyesen
kezet nyújthatnak egymásnak. — Mert a kulturának első és

³⁵ főkelléke, hogy hódítólag csábító, ellenállhatlan kellemesen
vonzó legyen, ha mindjárt nem is a kerek világ, de legalább a
hazai fajokra nézve.

Ez esetben kettős roppant eredménye lesz; először ugyanis
az idegen fajok elmagyarosodása, másodsor a haza lakosságá-

nak tetemes elszaporodása; aminthogy amióta történet van minden művelt nép példája bizonyítja, melyszerént a műveltség szaporodást eredményez.

A jelenlegi osztrák birodalom sulypontja már csak annál fogva is hazánkra gravitál, mert e nagy ország az, melyben még tetemes *népességi szaporodás* várható; azonban ne biz-
5 zuk el magunkat ezért, s ne hajtsuk nyugodtan álomra fejünket, bizván e tétel vigasztaló okoskodásában. Mert hogy a sulypont ide fog idővel áthelyeződni, az bizonyos való, de az
10 még ez esetben a másik kérdés marad ám, vajjon ez ország s illetőleg birodalom akkor is magyar lesz-e?

E kérdésnek részünkre való eldöntése az, ami tőlünk, a ben-
nünk rejlő képességektől s azok mikénti felhasználásától függ.

Ha mi e földön magyar kulturát teremteni, s e hon lakóit
15 annak megnyerni képesek leszünk, aminek egy nemzedék élettartama, legfőlebb 30—40 év alatt el kell dőlni; akkor egy puska-
lövés nélkül, szent békességben egyszerre csak azon vesszük észre magunkat, hogy a mai osztrák birodalom székhelye
Buda-Pest, és annak fejét ország világ magyar fejedele-
20 lemnek, a hatalmas magyar hatalomnak nevezi; nem azért, mivel ezt mi követeljük, vagy emiatt épen vért is akarnánk ontani (akkor már sokkal okosabbak leszünk) hanem mert
ami fehér azt csak még sem lehetett soha feketének mondani, és e fejedelem akkor is olyan nagy, sőt még nagyobb hatalom lesz
25 hogy büntelen tréfálni senki fia nem merészel vele; már pedig 20—25 millió magyar lélek főnökét német Bundba s Szláviába kacsingató 10—15 millió egyéb fajok mellett — nem magyar-
nak nevezni, sértés nélkül, s komoly értelemben nem lehetne.

Hiú gyermek ábránd, lázbeteg agyréme — gondolják sokan
30 — ki nevetve ki sóhajtva, már mint kinek kinek vérmérséklete, kedélyhangulata hozza magával.

Meglehet, hanem akkor nem a számítás, hanem maguk a számok rosszak; nem az okozat, hanem az ok, nem a következtetés,
hanem a föltevés hibás, azaz: meglehet, hogy e calculus nem teljesül,
35 sőt épen ellenkezőleg üt ki; de miért? nem azért, mintha a terv valósíthatlan lett volna, illetőleg, nem azért, mintha a magyar föld 20—25 millió lakosságra szaporodása
elmagyarosodása esetében a birodalomnak magyarrá létele lehetetlen lett volna,
hanem azért, mert a magyar — magyar
40 kulturát teremteni vagy nem vala képes, vagy nem akart, mert nem erre fordította összes ügyekezését, azon hibás hiszemben,

hogy neki, mint a világ „első katonájá”-nak csak a harc terén, régi mestersége, a fegyver által lehet boldogulni — holott nem mai nap, de még a hajdankorban a kultura mellett nemcsak megfért a harci dicsőség is, de sőt mindig a legműveltebb

⁵ népek voltak egyszersmind a fegyver által is *tartósan* uralkodók, világhódítók; — annálinkább jelenben, midőn a szoros tudomány, mint a Merrimac—Monitor-eset bizonyítja, egyik leghatalmasb tényező a hadviselésben, és amidőn a fegyelem mindent pótol, de a fegyelmet nem pótolja semmi.

¹⁰ Képzelnék a roppant alföldet a Duna—Tisza által becsatornázva, mostani természetlen homoksivatagait szőlővel, erdővel beültetve, majd később közönkint szántóföldnek is használhatva, jelen népességi számát — már t. i. csupán az alföldet — három négyvel sokszorozva, és mivel épen e rész a legmagyarabb, az ottani szaporodást bátran magyar ajkunak

¹⁵ fölvéve, továbbá a műveltsége és gazdagsága által fontos német s izrael elem hatását is részünkre hozván combinatioba, kérdem, vajjon e kézzelfogható alapokon nyugvó számítás biztosabb-e s illőbb a higgadt realis politikus agyába, mint a

²⁰ csupán küleshetőségek bizonytalan lutriszerencséjére áhítózó „váró” politika?

Én azt hiszem, azaz, hogy bizonyos vagyok benne, miszerint ez imént érintett állapot t. i. az alföld benépesedése, magas kulturája (mely kettő egymással karöltve jár, egyik a másikat

²⁵ föltételezvé) okvetlen be fog következni, ha csak valami, olyan elháríthatlan akadály nem történik, hogy vagy a föld méhében rejlő vulkáni tüzelemek bolygó tekénket mint valami bombát szét nem repesztik, vagy valamely égüri rendetlen lángész, egy még soha nem jelzett eszeveszetten üstökös ki

³⁰ nem ökleli helyéből Galilei jelen naprendszerét. Mondom, maga e lényeg bizonyos. Hanem hogy a magyar vagy idegen szellem hajtandja-e végre e munkát, az már azon titok, melynek megfejtése reánk magyarokra van bizva, s amit ugyan magunk részére dönt el reményem, de nem hallgathatom el

³⁵ mindamellett aggodalmaimat, s azon baljós észlelésemet, mely az e pillanatban uralgó tünetekből (symptomákból) csak azért nem következtet legrosszabra, mert e pillanatnyi állapotot, névszerint halottszagu apathiánkat mulékonynak tartom, még pedig hamar mulékonynak, már csak a dolgok abbeli örök

⁴⁰ rendénél fogva is, mert semmi szélsőség, a legnagyobb szélcsend csakugy, mint a menykövező vihar, sokáig nem tarthat,

hanem a normalitás scalájának közép lépcsőzeteire kell állandóbb, tartózkodásul visszatérnie.

Tehát hogy művelődnünk kell, és pedig oly előnyös módon és alakban, hogy ezáltal egyszersmint magyarosodjunk s szaporodjunk is: azt hiszem, hogy ez oly tündöklő szerencsés igazság, melynek e haza hí fiai közül senki ellen nem mond. De hogyan és mely eszközök által, mely irányban? ezek már azon kérdések, melyek körül számosak, és helyelközzel roppant nagyok az eltérések, még pedig az ugynevezett értelmiségnél is, melyet felületes ujságírók, koszorúéhes vers- és regényköltők, népkegyhajhász kapzsi szónokok, iskolaporos tudákosok, akadémiailag cégérezett, kiváltságolt vaskalaposok s egyéb nyilvánossági szervek braminszerű szekta önzéssel saját félszeg önaltató nézeteik számára fanatisáltak, s a kérdéseket oly mély örvény homályába burkolták, melynek zúrszerű, feneketlen meredélyébe pillantva, szédülés fogja el az ép és tiszta szívű, józan eszű hazafit.

Szívreható észlelet valóban, hogy az örök időben a gonosz-
nak csupán címei, modalitásai változnak, de lényege minden
korszakra fennmarad. A keresztre feszítő farizeusok, a hon-
mentő hőöket köveztető tribunok, a szabad gondolkozást
süttető főzető inquisitorok, a galileieket kinpadra vonató . . .
obscuristák — más cím és név alatt s más alakban többé s
kevésbé kirívó színben, kisebb nagyobb hatalommal mindig s
mindenütt megvannak. Az emberi természet mentségére s a
nemesb lelkek vigasztalására csak annyit lehet mondani, hogy
a társadalmi fenék, ez erkölcsi pokolvarok nem teljesen s
kizárólag az emberi akarattól föltételezett forrásból, hanem a
félímeddig természetanyánkra hárritható okból, a butaság s,
tudatlanságból származnak. De hogy lehetnének tudatlanok

vélők sokan — azok a bámult, geniális learcképezett s agy-
bafőbe magasztalt emberek, kiket a nép minden időben bál-
ványoz, s kiknek szavára számüzni, megfeszíteni szokta leg-
hívebb védőit, hazaszabadítóit? Felelet: Csak olyképen, amint
egy az idővel összeütközésbe jött, magában bármely remek
intézmény, vallás vagy rendszer makacs védői azonnal colos-
salis mérvű tudatlanságba esnek, amint az újabb kor eszméje,
követelménye ellen minden áron s eszközzel küzdenek; amint
a felséges és az emberi szellem által többé el nem érhető szép-
nek tökéletes kifejezése, vagyis a hajdankori idealismus védői
nevetségesen tudatlanok volnának, ha a bukott világnézetet

a gyakorlatban is fenntartani akarnák, midőn a keresztyén morál az újabb kornak már nélkülözhetlen szükségévé vált.

Ilyen álapostolok, a régi elavult, nyüzgő, de a nagy tömegnél kegyeletben álló intézmények, erkölcsök és szokások mellett kardoskodó kortesvezérek kezében van ma közvéleményünk, kiknek erkölcstelenítő elve mintegy vallása látszik lenni: meghagyni a magyar népet és ázsiai korszerűtlen vad erkölcsiben, persze azon hazafias és rövidlátó tömegnek tetsző elv zászlója alatt, hogy ekként közte és régi — vagy vélt¹⁰ ellensége a német között annál nagyobb legyen a gyűlölet, nem gondolván azzal, hogy ezáltal az összes művelt Európa gyűlöletét is magára vonja. Meghagyni őt büneiben, vagy ami politikai értelemben határtalanul kárhuzatosb: hibáiban, elhíttetvén vele, hogy azok derekabb dolgok, mint ellenségének nagyraemelő erényei, például: a rend, szorgalom, fegyelem, tudomány, takarékoság, a tulajdonjog tiszteletén sarkalló becsületesség, szigorú igazságszolgáltatás s több efféle. Elhíttetni vele, hogy minden dolga helyes, gazdasága rendben, tudománya másokénál nagyobb, rámutatván hízeltő hasonlatul a nálánál még hátrább álló oláh vagy délszláv testvérére — s ha találkozik ember, aki e bizonyos vést látva, mely e mély álomból származhatik, s a hibákra figyelmeztetve, azok orvoslását javallja, ez a népkegy koncait féltő jól hízott s a közös vést ellenében összetartó szekta egy torokkal kiáltja rá a „hazaáruló”²⁵ vádat. Hiába mondja az illető: én is szenvedek azon hibákban, sőt nekem is kedvesek ama hibák, mert hiszen én is magyar vagyok; de mivel te, népem még kedvesebb vagy nekem, ama rád nézve káros hibákat — kitépem szivemből, habár utána szakadna is. De hiszen hiába mondott Brutus is hasonlót. A jónak csak az igazság áll rendelkezésére, ami általában hathatósb ugyan, de száma keveseb, s mint általán a jó, csak nagy fáradság díja; a rosznak keze ügyébe szolgál minden, s egyaránt használva hazugságot, rágalmat, ferditést, könnyen elszédíti az ítéletgyöngé s előre nem látó tömeget.³⁰

Ha számos olvasó e képet nagyon is sötétnek, e hangot túlságosan keserűnek véli, az is csak egyik tanubizonysága, hogy mi mélyen vagyunk benne a ringató csalódás örvényében. Mert a legelső lépés volna tisztába jönni önámítottágunk mértékével. Mindenek előtt gondolnók meg, hogy a belső ellenesség⁴⁰ mindenkor veszedelmesebb a külsőnél, és eszerint lehet-e már annál rettenetesb, kárhuzatosb állapot, mint mikor már

szinte lehetetlen ildomos számító hazafinak lenni, mert azt a népszájhősök okvetlen hazaárulónak kiáltják; ami még hagyján, mert az neki nagyobb baj, de egyszersmind nézeteit gyanusítják, megvesztegetett forrásúnak kiáltják, és eszerint⁵ ezen — tegyük föl — üdvös nézetek forrását céhük vaskalapjával bedugják, nehogy az általuk félrevezetett ámitott nép azokból felvilágosodjék? . . . Midőn már maga a dolgok rendje a természetes józan ésszel összeütköző mederbe vezettedék, elannyira, hogy retrograd politika copfos, kriptaszagos múmiái¹⁰ nevezik magukat és tartatnak szabadelvűeknek, és ugyancsak gyanusítják s tüntetik föl népellenesnek a valódi szabadelvűt, a legmáibb népbarátot!! Midőn a sajtó, jelenben egyedüli szerv a közművelődés iránya és szelleme meghatározására, — nagyobb részt oly kezek közt van, melyek mig aprószemélyes¹⁵ kérdéseknél eszeveszettül kapnak egymás hajába, egyébkint a kölcsönös tehetetlenség s gyöngeség irigy érzete céhbe ösztönözvén mindannyit, ha feláll valaki, a nemzetre nézve egyedül üdvös, de az övékével merőben ellenkező s így ő nagyfejű vezérségüket megsemmisítéssel fenyegető irányt hirdetve — ezt²⁰ aztán közül akarattal, ha lehet agyon hallgatással, ha nem — hát síppal, dobbal, trombitával — azaz hazug gyanusítással, ferdítésekkel, egyenes rágalmazással megrohanják, elősegítvén őket e gyönyörű munkájokban a tudatlanabb nagy résznek azon felfogásbeli gyöngesége, mely mindig csak a legközelebbi²⁵ — orra végén látszó okokat tekinti, s amellettt jövőre számító politika iránt — holott csak az ilyen politika jó — indokainak általa beláthatlanságánál fogva rendesen gyanakodó szokott lenni. És így történik meg, hogy e sajtó nagy része, mig kétértelmű sanda frázisokban a fegyveres absolutismus, a fondor³⁰ obscurismus ellen szájjong, maga is a maga bagolybiróságában a legkonokabb önzőbb absolutista, obscurista, ellensége a gondolatszabadságnak, s türelmetlenebbek az ellenvélemény, illetőleg az érdekükkel összeütköző igazság iránt, mint bármely rendje, osztálya e hon lakosságának, amit majd alább, még³⁵ lesz alkalmam tényleges példák idézetével bizonyítani.

Mely irányú legyen önművelésünk — ez tulajdonkép nemzeti politikánk főkérdése, ettől függ jövőendő nemzeti lételünk, s ha e kérdés körül látok legtöbb, legmakacsabb előítéletet, teljesen átellenes haladást — bocsássa meg nekem az⁴⁰ olvasó, ha emiatt aggályaim lidércnyomása alatt netán egy-némelyek puhult érzületében kiméletlennek tetsző kitételek-

kel élek. Nem tudom, nem akarom kimélni az egyeseket ott, hol azok a köznek kárára vannak, sőt inkább lesznek kegyetlen mint elnéző, ahol a társadalom vagy állam ellen vétő egyesekre kell ítéletet hoznom. Mikor egy kis ország még csak leendőben, ⁵ alakulandóban van, akkor szüksége van saját gyermekeit kivégeztető Juniusokra; szelidebb csak akkor lehet, midőn már rendületlen erős alapokat nyert. Közvéleményünk azonban teljesen ellenkező nézetre tévedt, s általában, az egy nagy Mátyás korát kivéve, mindig az volt állami nyomorúságunk ¹⁰ fő okozója, hogy közérzületünk, sőt maga törvényhozásunk sokkal inkább az egyes szűzvállakat, mint a közhaza érdekét tartotta főbb szempontul.

Bizonyítsuk tényekkel azon tavali — oly annyira ragyogónak hitt korszakból, midőn némelyek már szinte nem is ¹⁵ egyébtől, legfőleg attól tartottak, nehogy ez a nagy menkő ingóbingó összelyukgatott Austria — egyszerre s hirtelen összerozzanván, romjai alá temesse szegény kis hazánkat.

Ezen ragyogó korszakban adták elő magukat esetek — egyet positive magam is tudok — miszerint valamely gyönyörűséges nagy szájú, híres hazafi, kinek az enyim s tiedről ²⁰ nagyon is polgáriatlan, valószínűleg még Ázsiából öröklött fogalmi lehetnek, mint alkotmányos hatósági tisztviselő elsikkasztván a rá bízott közpénztárból vagy ezer forintocskát, hogy ideben s a külföldön a magyar alkotmányos rendszer ²⁵ szűz nimbusza ne sértődjék, az elsikkasztott pénzt az összes tisztikar és választói egybeadakoztása nyomán helyreépítolák, s a dolog lehető titokban tartása végett az illető tolvaj ellen nyilvános keresetet nem indítottak. Már most kérdem, vajjon Abdera városa örökithetné-e nevét jobban ennél kiáltóbb fél- ³⁰ szegséggel? Hát van-e a világon oly szent testület, még maga a csaknem természetlen szigor tulzásaiba tévedt pápista clerus is, mely meg ne engedné, hogy az ő tagjai is gyarló, bűnökre képes emberek, és ez esetben földi igazságszolgáltatás alá vetvék, s nem-e kitörlik rendjükből megbélyegezve az olyant, ³⁵ mely az egészet compromittáló bünt követett el, mivelhogy a természetes ész parancsolja, hogy ne az egészet vessük be feketére, hanem ezt az egy foltot vegyük ki az egészből? Vajjon nem áll-e fenn a katonai tisztikar alaptörvényeül az infam cassatio, s nem-e épen e szigorú büntetés védi a tisztí egyen- ⁴⁰ ruha szűz becsületét, erkölcsi hitelét, tisztaságát a társadalomban! Csak hát egyedül a magyar alkotmányos rendszer

legyen rejtegető orgazdája a bűnnek, tisztikara legyen részese, lábatadója a csalónak, tolvaj gazembernek? Vajjon nem eltörte volna-e kardját minden becsületes osztrák tiszt, a legutolsó hadnagy is, ha Eynatten csalását mint bebizonyított ⁵constatirozott tényt, csakhogy a szégyen rájuk ne háruljon, eltitkolni, s a lopott összegre nekik is adakozniok kellett volna?

Hiszen épen így háruvandott volna valamennyire a bűntény szégyene, holott az egyes és valódi vétkesek nyilvánosan ¹⁰bűnhődvén, az egész oly tisztán, sőt tisztábban áll, mintha mi sem történt volna, mert a világ tanúja lőn, hogy e testületben sem születési sem szerzett rang nem véd a büntetés ellen, hanem ellenkezőleg, mint a jó must kihány magából minden szemetet. De nemcsak az ilyen aljas erkölcsi, de már a nyilvánosság ¹⁵elé tartozó politikai botlások s kihágások iránt is — nem mondom, hogy általános, de nagy résznél szabállyá vált eljárás volt ez orgazdaszerű, sinai titkolózás. Az ép eszű s szívű ember türelmével épét hányató volt azon, önmagának az „ildomos körütekintés” képzelt fényében tetszelgő gyáva- ²⁰ság, midőn egy némely lapszerkesztő megtagadta közlését oly cikknek, melyben valamely százpálcás szolgabíró kannibal hóstette, vagy a türelmetlen s félszeg közvéleménynek egy-egy utcai furkós botos botránya volt méltán kipellengérezve. És ha egy ilyen cikk megjelent, írója kitudódván, azt nyilvános ²⁵vigalomban (erre is tudok specialis esetet) megütlegelték, kilökdösték, és az ököljog hősei egyenes levelekben hasonló büntetéssel fenyegetni merték a szerkesztőségeket, ha e tény tudósítását fölvennék, s szomoruan jellemző körülmény, hogy különösen egy ily botrány ellenében tavaly épen nem a magukat ³⁰szabadelvének valló, de a kormány lapok tettek rendretutasító megjegyzéseket, aminek persze a közvéleménynél a kivánatossal épen ellenkező hatása lett. Ennyi s ilyen colossalis türelmetlenséggel szemben ismétlem, ne ütközzék meg a szives olvasó, ha mai iránytalan, enervált sajtónknak a föl ³⁵nem ösmert lényeg körül ólálkodó, édeskés, himező hámozó nyelve s hangja helyett, miután a dolgok nevükön szólítása szükséges, a szokottnál erősebb hanggal, tárgyhú kitételekkel találkozik, — annyira mentünk már, a bűn és hiba palástolása annyira törvénné lőn már, hogy szükségét érzi az ember ⁴⁰engedelem-kérésnek, s még így is vajjon elnézik-e? — hogy a tolvajt tolvajnak, a csalót csalónak nevezhesse. Talán nem is

ez értekezés hangja erős, hanem másoké nagyon elpuhult gyöngé? — Sűgjon bugjon a bűn, az igazság szóljon fennhangon.

De hogy főkérdésem tovább fejtéséhez, művelődésünk ha nem is bizonyos tört utjának, de legalább „torony” irányának ⁵ megjeleléséhez visszatérjek, nem hiába, nem szoros összefüggés nélkül idéztem épen a megyei életből a ferdült erkölcsi érzésnek, a legszelidebb nevén nomád világnézetnek elijesztő példáit. Egyszerre a végkövetkeztetések egyikéhez érünk ezáltal is, belátván, hogy nagyban gyökeresen reformálnunk kell ¹⁰ régi intézményeinket, s csak azt hagyni meg bennük, ami önművelődésünk egyedül üdvös irányával — mely nem lehet más, mint „*mailag s szorosan európai*” — legkevésbésem ellenkezik. Már ebben a régi vármegye rendszerben, ez özönvizelőtti, táblalabiró szekta paradicsomban, még a név is gyűlöletes, és ez 52 vármegye még tavali 48-as minőségében is nem ¹⁵ egyéb, mint a korszerű haladásnak ötvenkét akadály.

Mint mondám füzetem első lapján, az európai polgárosuló művelődés eszméje, legyen azon középpont, amelyhez minden belügyi még magas politikai intézkedéseinket is irányozzuk. ²⁰ Mert nem az a kérdés, mi tetszik nekünk, kik a hazát minden esetben, sujtásban, úgy mint pantallonban, 1847-es vármegyékkel vagy 1848-as ministeriummal — egyaránt szeretjük, hanem a kérdés, mi tetszik azoknak, akik a hazát még eddig kevésbé tudták szeretni, mert nem birtuk azt velük megszeret ²⁵ tetni, részint, szó ami szó — attól ökemüket elidegenítettük; az a kérdés, mivel hódítsuk meg hazánknak vegyes fajait, felekezeteit, osztályait, s mivel szerezzük meg Európa elhatározó szabadelvű részének rokonszenvét? Ha oly igen nagyon jobban szeretjük a hazát önérdékünknel, mutassuk meg a gyakorlatban, mindenek előtt azzal, hogy az egyesek mondjanak ³⁰ le minél több előjogokról, legalább azon pontig, ameddig az a közhazának javára válik.

Nem akarok a magasabb politika kérdéseinek ez idő szerint álló kerekéi közé tévedni, azonban ha már e pontnál vagyok, ³⁵ megjegyzem, miként: első — kétszer kettő — csalhatlan bizonyosságnak tartom, hogy önművelődésünk helyesirányba vezetése és gyorsabb haladása végett minden áron *önkormányzatra* van szükségünk. És pedig jelenben, midőn a Lajthán túl is néminémű autonomia van, jobban mint valaha Mohács ⁴⁰ óta. Elannyira, hogy figyelembe merem ajánlani e közmondást jobb ma egy sült veréb, mint holnap egy tűzok.

Második csálhatlan föltétlen követelmény, hogy ha tán ez önkormányzat az 1848-hoz hasonló teljes független alakot nem vehetne is, de minden áron s okvetlen minél *szigorúbb* s erélyesebb központi kormányzatra van szükség, a me-
5 gyék csökönyösködésének hydrafejére hágó teljes hatalommal.

Ez ugyan nem a corpus jurisból, de a dolog természetéből folyó alap-igazság, melyet minden idők története, maga a természet, egyaránt ezer példában bizonyítanak. Az egyesülés
10 erőssé, a szétoszlás gyöngévé tesz, sőt végre halált okoz. Divide et vinces. Osszuk 52 felé hazánkat, s nem annyi független ország — mint némelyek álmodják — de ugyan annyi zug provincia lesz, míg egy központi kormánnyal sokkal tisztességesebb függési viszonyt állapíthatunk meg, mely
15 amellet s ez a fő dolog, egybevágó s gyors vezényletre képesülvén, a haladás ohajtott sikerpontjához bizonyosabban és *hamarabb* vezetend el bennünket. Sőt bátran állíthatni, hogy korszerű vagy bárminémű haladás csak egyedül *központi kormányzat* által érhető el.

20 Már ami az önkormányzat fékének taval kínált s elszalasztott szerencséjét illeti, nem magam vagyok azon hiszemben, mikép taval és pedig az 1848 alapon, kiegyezhettünk volna olyképen, hogy amit a jelszóul vett évszám törvénybetűiből engedtünk volna, bizony jóval kisebb kár lett volna, mint a
25 roppant haszon, melyet egy nemzeti szabad beligazgatás által *csak néhány év* alatt is elértünk volna. Megjegyzem, hogy reichsrathról nem beszélek — egyébiránt e jelenleg ne nyulj hozzám virág specialitásaiba nem ereszkedem, csupán annyit mondok, hogy legutóbbi kátyuba bukásunk is a polgárosodás
30 főszempontjának eltévesztéséből származott. Mert míg harc-sóvár szemeink kizárólag a hadügyön függenek, sokkal kevesebb sulyt helyzünk a közmunka, kereskedelem és *cultus* tárcáira, mint amennyit e korunkban főfontosságú ügyek érdemelnek.

35 Ha a kormány 1860 oktober 20-ka után azt látja vala, hogy nem ellene harcolni és őt tönkre tenni, de dolgozni óhajtunk; nem a közbirodalomtól elválni, de annak *erősebb felévé* lenni akarunk szellemi fölány és anyagi gyarapodás által, -- fölébredt volna ama régi bizalom, mely a kormánnyal karöltve
40 vezetende bennünket a nemzeti önállás, utóbbi nagylét magaslatára.

Éz összhangtalan, egyenetlen, iránytalan, ildomtalan hán-
csorgásnak, mely ideben a közvélemény dagályát oly eget-
verő magasra szilajította, hogy azon már a *legjózanabb* ember
is megcsuszamlott, s a fonalat kiszalasztá; másrészt a Lajthán
5 túl a hatalmat bizalmatlanná, engedékenységeben ovako-
dóbbá, dac és haragja növelése által elszántabbá tette, —
ez üres és még is önkárosító lármának is szülői, barlangjai
amaz ős, kegyeletes vármegyék voltak, melyek iránt e haza
munkás, iparos, számító, és józan lakossága legyőzhetlen
10 ellenszenvet érez, mert azok nem is egyebek, mint érlelői, hiz-
lalói mindazon korszerűtlen fattyúerkölcsöknek, melyeket
már egy izben előszámoltam, s melyek addig tenyészni meg
nem szűnnek, míg a termő réteget alólok el nem vesszük.

Mutat-e föl a történet arra esetet, hogy belül erős, kifelé
15 hatalmas lett volna oly ország, mely az állam iránti engedet-
lenséget törvényesítette volna? E híres megyerendszer
szoros kapcsolatban Endre királyunk arany bullájának
igazán csak saját *fejtelenségét megkoronázó* cikkelyeivel, átka
és kárhozata volt nemzetünknek, s állami kifejlődését, meg-
20 erősödését lehetlennitvén, az ország egy ideig tengetett.
beduinszerű függetlenségét is utóbb végkép elvesztette.
Adjatok ma az angolnak, németnek hasonló törvényeket,
jobb természete vagy föllázad ellene, és megsemmisíti, vagy
ha nem, államilag s politikai erkölcsileg kell semmivé lennie.
25 Én nem dicsekszem ez ős megye rendszerrel, mert a magyar
állam bukásának okát látom benne. Nem képzelhető a ter-
mészetnek oly pazar kedvezése, hogy valamely nemzetnek
egymásután és szakadatlan oly óriás lángelméket adjon, mint
az egy Mátyás volt, már pedig a magyar állam fennmaradása
30 ily megyei államrendben csak úgy lett volna lehető, ha minden
magyar király egy ilyen, de egy szikrával sem kisebb láng-
elme lett volna.

Törvény és fegyelem tesz az államok erejét, az pedig
nálunk, ami volt is, nem az állam, csak egy kiváltságos
35 osztály érdekében volt, melynek, ha eredetileg tiszta szerafok-
ból állott volna is, századok alatt ily bűnös, természetlen
törvények közt, alá és föl teljesen törvényesült féktelenséggel
el kelle végre erkölcstelenednie. E rendszer szülte a tulajdon-
jog szentsége iránti nomád könnyelműséget, lelkiismeretlen-
40 séget; a rendetlenség iránti sátoros cigányszerű előszeretetet,
a féktelen zsarnokságra, gyáva kényuraságra egyfelől, más-

felől az aljas szolgálásra való hajlamot; az oktalan s néha tudatosan önkárosító dacos ellenmondás, visszavonás, közmondásosan világhíres magyar *egyetnemértés* ördögi szellemét; lábat adott a nemesi kiváltsággá fajult orgazdaságnak, eszményítő talajt az üres, lármás, szájkodó henegegésnek, a könnyü, olcsó hazafiságnak, henyéségnek, hizlalta a hájas szenvtelenséget, aranyszékbe ültette a kongófejű szivtelen dölyföt — és tudja az ég még mennyi egyéb maszlagot nem nevelt a haza tövér földjében, melyekre bár mondhatnám, ¹⁰ hogy jobb nem emlékezni, de fájdalom, a sok rosz nem oly hamar pusztul, s bár ez ősz pokolvarok már nagy mértékben lohadnak, még mindig találkozunk mérges maradványaival, melyek, ha kevesebbek a mult időbelinél, de sokkal többek, semhogy a jelen tisztult korban előmenetelünket ne gátolnák, ¹⁵ azért nem árt, sőt szükséges őket gyakran emlegetni, szemrehányni.

Ahogy s miként paragrafus rengetegébe ezuttal nem ereszkedhetem, mert az külön kötetek tucatjait igényelné; de annyit minden józan hazafi, ki Európát csak naggyából ²⁰ ismeri is, meg fog engedni, hogy szigorubb — és szerintem *drakói törvényekre*, halálkérlelhetlenségü, nemzeti *vasfegyelemre* van szüksége nemzetünknek és pedig hármaskorból: mert először ezáltal reformálhatjuk a százados rosz intézmények alatt megromcsolt erkölcsünket, másodsor ezt ²⁵ kívánja tőlünk rokonszenve áraban Európa és a velünk lakó fajok, kivált nyugoti műveltségü polgár elemünk, és végre harmadsor azért, mert: kevés az idő, nagyon elkéstünk mindennel, körmünkre van égve a korszerű haladás szüksége, tempus breve studium vastum; és gyors haladás csak a legszélső szigor által érhető el. Tehát minden áron központi ³⁰ kormányzat!

Előállnak sokan s a vármegye rendszer olcsóságát hirdetik. Magam is nyomatékos érvnek ösmerem az olcsóságot mindenben, de ha ez olcsó közigazgatás, e brevi manu törvénytevés ³⁵ minden számításaiban s bal következéseiben hasonló a füzetem elején mondtam adomabeli szolgabíró „ingyen országut”-jához — melynek mély kátyuja mint a mesebeli szörny, ember és állat vérével táplálkozik — akkor köszönöm én az ilyen olcsó igazságot.

⁴⁰ Nem annyira a nép ellenében kell itt a szigor, mely kétségkivül erkölcsileg még legépebb rétege a nemzetnek; azon

középrend, azon osztály s illetőleg táblabíró fajzat ellenében kell a törvényes szigor vaspálcája, mely eddig az igazságszolgáltatást és törvénykezést kezelte.

Kérdem, vajjon európai és nem ázsiai barbár állami rend⁵ az, melyben a hibás, égbekiáltólág kegyetlen s világosan igaztalan ítéletmondás és végrehajtásért nem érhet rögtöni és példás büntetés valamely százpálcás szolgabíró-zultánt? Holott nem százszorta vétkezb a törvénykezelő, ki annak áthágásával, azzali visszaélés által az államot, a milliókat¹⁰ sérti meg, mint az egyes kihágó, ki legföllebb egyes embertársa ellen követett el bántalmat? Nem kárhözatosabb volna-e a közvallásosságra, ha egy fölszentelt pap maga káromkodnék az oltár előtt, ahol misét mondani, istent imádni volna kötelessége? . . .

¹⁵ A törvénykezelés önkénye, zsarnok szeszélye ellenébeni szigor képezendené ez uj igazságszolgáltatásnak azon vonzó *humanitását*, melyre a már elmondottam okokból, külső és belső rokonszeny gyűjtése végett oly nagy szükségünk vagyon. Maguk a törvények legyenek minél jótékonyabbak a lakosság-²⁰ra, a szegényekre, az ártatlanokra; de annál szigoruabbak a kiváltságosak, előnyösb helyzetűek és bünösökre, mindenek fölött pedig akár a kegyetlenségig kemények magukra a törvény és rend kezelőire, a tisztviselőkre nézve. Mily rosz lábön áll a törvénytisztelet nálunk, mutatja a körülmény,²⁵ hogy még ma is milyen nomád fogalmak uralkodnak nálunk a törvény és közigazgatás iránti engedelmességre nézve. Aki nem jár gatyában, s eszerint a középrendhöz tartozónak véli magát, már egynémely tekintélyesebb s babérain nyugvó csizmadia céhmester is, szereti magát a törvényen felül³⁰ helyezni, s gyalázatnak tartaná, ha a falu bírójának szó nélkül engedelmeskednék.

A birtokos, plane nemzetes, tekintetes és nagyságos nemesi rendnek bizonyos közigazgatási dolgokban — én bizony nem tudom, hogy mai napság illetőleg alkotmányos időkben, ki³⁵ parancsol. Annyi való, hogy király ő fölségének nincs ideje, mint hajdan, egyenes rendeleteket küldeni szilvafáik alá, pedig, hogy a főispán úrtól magától, ki egy leereszkedő kézszorítással ugyan mindent kivihet, parancsokat nem fogadnak el, azt a nagyobb részről ki lehet mondani. — Hol⁴⁰ vagyunk még mi attól, hogy mint Angliában, legnépszerűbb ember legyen a közrendőr, kinek maga a miniszter tartozik

engedelmeskedni, mert annál népszerűbb, ha enged a nép törvénytörő szolgájának?

Hogy ütné pofon nálunk az utolsó megyei irnok az öt köz-
helyen, vagy utcán rendreutasító városhajdút vagy vár-
15 megye huszárt, akit pedig egy-egy nálunk utazó angol lord
rendesen valamely magas állású mágnásnak néz, és mélyen
hajlongva üdvözl? Az igaz, hogy látszik is ám ezen hajdún
a zsidó és paraszt irányábani mindenhatóság dolyfe — mig
amaz angol rendőr oly kimért udvariassággal mondja meg a
10 csíntevőnek vagy kihágónak is „sziveskedjék velem jönni”.
Az erkölcsvilágban ugy, mint az anyagiban megvannak
olyan alaptörvények, melyek ellen véteni, vagy őket el-
mulasztani bünhődés nélkül nem lehet. Ne töltögessük a
legjobb óbort időnkint ujjal, megnyulósodik; ne csiszolgassuk
15 a legfinomabb acélt olykor egy kis krétával, megeszi a
rozsdá. Igy az erkölcsöket is, ha nem surlódtatjuk az uj kor
szellemével, ha változatlan merev pangásban hagyjuk, el-
ássuk az üde levegő elől — megeszi a rozsdá, ha még oly
nemesek voltak is. A széles értelemben vett erkölcsök alap-
20 jukban ugyan mindig egyezők, de viszonylataik bizonynyal
idők és állapotok szerint módosulnak. Ami erkölcs (Sitte)
volt Árpád idejében, az ma ha káros, megszűnt az lenni; és
ami egy katonának dicsőség, az kihágása lehet egy szerzetes-
nek. Hagyjuk-e meg, sőt csupa merő együgyű kegyeletből
25 hizlaljuk mindazon régi erkölcsöket, melyek egyenkint
ugyan mindenikünknek igen kedvesek, de állami kifejlődésünk-
re és megerősödésünkre roppantul károsak? Vajjon nem
annyit tesz-e ez, mint csupa merő kegyeletből nem érinteni,
és rozsdá által megemésztetni engednünk valamely szent
30 ereklyét?

Pedig fájdalom ugy van most jobban, mint e század elején,
közeledünk a régihöz, iszonyodunk az — ujtól, s az ősréginek
bálványozása, visszaimádkozása annyira ment, hogy valóban
kedvesebb a régiség rozsdája, mint az ujdonnak ragyogó
35 csiszolványa (politur). Rettenetes átkos alternativa Scylla
Charibdis közé jutottunk. A német iránti tajtékozó gyűlölet
a civilizatióval, a világgal is meghasonlita bennünket. Be-
gyűrjük a süvegünk elejét, tűrünk, dacolunk némán, hogy a
jég is visszapattog rólunk, — az igaz, hogy ez fenséges, nagy-
40 szerűen hősi valami — de az a kérdés, akarunk-e élni vagy
nem? Ha igen, ugy vessük le subánkat, s mutassuk meg

elleneinknek, hogy nemcsak atakban, de futásban, a korral való haladásban is felülmuljuk őket.

De ekkor mindenek előtt egyet kell ám fordulnunk tavali politikánk alvó barlangjában; ugyan is ahelyett, hogy⁵ pusztán görcsösen a historia betüibe kapaszkodva, egyedül attól várjunk mindent, sőt annak még hibáihoz is megátalkodással ragaszkodjunk — ellenkezőleg, minden áron *gyökeres átalakulás, az ujkor szelleméhezzi módosulás* legyen kiválasztott zsinórmértékünk mindenben.

¹⁰ Azok, akik e kegyelettelen vakmerőségre nem szörnyűködnek, legalább is így kiáltanak föl: de hát az Istenért mit tegyünk! mikor nem csupán eszközeink hiányzanak, de még kezeink is lekötve, sőt szánk is bedugva? . . .

Már ami az eszközöket illeti, való, hogy e részben átkozottan¹⁵ szegényül vagyunk, de hát ki és mi oka, hogy a beligazgatás tavál kinált pálcáját ellöktük dacosan magunktól? . . . Kezeink sem nagyon szabadok, sajtónkon is szájkosár; noha még ez uton mindazáltal nagyon sok üdvöset tehetünk, mert ha nem mindent, még is sok elfogulatlan igazat, hasznunkra valót lehet kimondani. Ám tavál mindent megmondhatánk, mert a kerek világon szabadabban nem ereszték a sajtót, mint az országgyűlés alatt har-²⁰unkban, mit használa? e féktelen sajtó ugy elragadt bennünk, hogy a nyugodt csendes szó ki nem hallatszott belőle.

²⁵ A jelen pillanatban legalább annyit tehetünk, hogy gondoljuk meg s értessük meg a tömeggel, amire egyéb viharosabb, reménydusabb korszakban alig volna vérmes természetének elég nyugodtsága, miszerint azon szellem, melyet eddig követtünk, hibás géniusz volt; hogy *természetünkön* az ész³⁰ segítségével változtatnunk kell, és majd így talán képesítjük magunkat arra, hogy a politikában ne katonai, plane huszár szempontból induljunk ki, s ne a pillanat hamis ambíciója, de a jövődöbeli magunk haszna irányozza elhatározásainkat.

És hogy ne vethessék szememre, miszerint amit másoknak³⁵ tanácslok, magam nem követem, im kiteszem mellemet az utcaköveknek, (?? — bizony, bizony, nem is jó író Magyarországon az, aki nem készült el a legvégső roszra is) és őszintén előadom, hogy mint gondolkozom általan politikai kérdéseinkre nézve is, mert már látom, hogy e nélkül magamnak fel-⁴⁰adott kérdésem tökéletlen.

Hanem erre előbb egyet pihenjünk.

IV.

Mindenekelőtt kezdem olyan szerencsés igazságon, melyet sem faltörő, sem csüggedt, még kétségbeesett pessimista sem tagad, hogy nemzeti művelődés kifejtésére, a mai gyors haladás korszakában, okvetlen nemzeti beligazgatásra van szükségünk. Ezt mindenki elismeri, csak hogy én tovább megyek s azt mondom, hogy 1860 óta nemhogy sokkal szükségesebb ez, mint 1849 utáni évtizedben, de most enélkül valóban végveszély fenyeget bennünket. Elég legyen egyetlen bizonyító főérvül a Lajthán túli engedményekre utalnom.

Második sarkalatos kiindulásom, de amelyre nézve már a faltörők aligha el nem térnek tőlem — hogy az önkormányzat azon mennyisége s illetőleg határa, melyet tavál kibékülésünk árán nyerhettünk volna, sokkal fontosabb, értékesebb, mint amekkorának látszott a közvélemény döntő nagy részének mérlegén mult évi országgyűlésünkön; sőt én azt bátorkodom állítani, hogy ez ajánlott öngazgatás mérve, ha kivált azt bölösen tudjuk felhasználni, meghatározatlanul nagyobb hasznú ránk nézve azon követelményeinknél, melyek az egyességünket meghiusító különbséget képezték.

Ugyanis, mi az amire nekünk mindenek előtt szükségünk van?

Háború, vagy cultura?

Az, amely biztosabban vezet fő célunkhoz, a nemzeti függetlenséghez, a törvényes és elválhatlan dynastia koronája alatt.

A háboru kétes és lehetlen, a cultura pedig biztos és lehető. Mi több, annyival szükségesebb annál, mert mai nap harcban is rendszeren azaz hogy bizonyosan a magasb műveltségű nép győz.

Nekünk hát mindenekelőtt s minél gyorsabban, — európai színvonalra emelkedő nemzeti magyaros önművelődés kell. Hiszen a magyarosodás, a magyarság szaporodása, kitízött programmunk e két utóbbi tétele, csak az elsőnek föltételéből származhatik. Vajjon az önkormányzat azon mérve, mely mult évben osztályrészünk lehetett volna, elegendő-e arra, hogy annak alapján nemzeti szellemünket európai műveltség színvonalára emeljük?

Én azt merem hinni, hogy megindulásnak nagyon is elég, mert ha ennyivel sem tudnánk többre menni, akkor nem is

volna bennünk annyi életrevalóság, mint amennyivel biztatjuk magunkat.

Csak amugy futtábban lássuk, mi eszközök állának rendelkezésünkre.

⁵ A közmunka, ipar, kereskedelem, közlekedés, (sőt még tán kivitelében módosítva a teljes ministerium is, olyan korlátozottságával a had- és pénzügynek, mely biztosítékot adjon a kormánynak egy új 1849 ellen) és amit mindenek előtt kell vala említenem, a legnagyobb horderejű tényező: az
¹⁰ ... iskola!

Ha ma támadna alkalmunk, kitűzni a forradalom zászlóját, s egy új-magyar Napoleon alatt kirabolni fél Európát, mint ezer év előtt, — egypár fényes év múlva visszaesnénk jelen politikai nyomoruságunkba; miért? mert ott kezdünk, ahol
¹⁵ végezni kellett volna, s megint csak mesterünk lenne a „huncut” német, mert — hiába, mi csürés, csavarás, előbbre van nálunk a mai műveltség elhatározó vívmányainak el-sajátításában.

Mert mindenekelőtt épen, nekünk magyaroknak az
²⁰ iskolán kell kezdenünk, mi csak iskola által boldogulhatunk.

Hanem fődolog, hogy jól értelmezzük a népnevelést, s ne csupán az olvasás írás képességét értsük alatta. Mert már szinte látom, mint hegyezi tollát egykét, a gymnasiumból
²⁵ kifogott, kaszakapakerülő újdondász, nekem rohanandó valamely felületes ujság adattal, mely szerint ez vagy ama nyugoti országban kevesb az olvasni tudó egyén, mint nálunk. Olvasni írni tudni egyéb tanulmány nélkül, kivált puszta embernek, aki ennek hasznát nem igen veszi, csak
³⁰ annyi előny, mint a kosárkötés, káposztatiprás, vagy disznóherélés arcanuma. A művelődés valódi célja ugy a felsőbb, mint a legalsóbb társadalmi osztálynál: az *erkölcsök nemesbülése, a kor szelleméhez alkalmazkodás képessége*. Mennyit érne az például, ha magunk állítván tanító képezdékét,
³⁵ minden legkisebb faluba küldött ilyen tanító egyebek között olyatén szabályokat is vinne magával, teszem, hogy a keze alatti magyar-növendéket szigoruan eltiltván az idegen nemzet-beli társak csufolásától, szívébe azok iránt szeretetet csöpög-
⁴⁰ tegessen. Hiszen a mai nemzedék már az iskolában, az utcán megmérgezi az idegen elemet, nemzetisége kigúnyolásával. Buktassuk meg azt a zsidót, mondják a magyar fiuk az

uszodában. Dobd meg azt a németet! kiálják a labdázásnál.
Úsd azt a . . . nem is akarom mondani — mit.

Meglehet, hogy ezt a jelenlegi néptanítók is teszik; de azok a jelen rendszer emberei, azok ellen ösztönszerű nemzeti dac⁵ keletkezik, s azok ajkáról az idegen védelme — magyar-ellenességnek hangzik — legalább az ő fülökben, és épen ellenkező hatást szül.

És aztán nem számtani igazság-e, hogy mindazon ős szittya erkölcsi hibákat, melyek ma még mindnyájunkban meg-¹⁰vannak, csak a gyermekkorban, ildomosan alkalmazott nevelés által lehet kiirtani, és szelídebb, európaiabb tulajdonokat helyébe oltani. Bizonyos pedig, hogy ha mi érett férfiak is, merő nemzeti daczból, még a jót sem szeretjük elfogadni a gyűlölt német civilisator kezéből, még kevésbé lesz foganatos¹⁵ a nem nemzeti szellemű s szinezetű idegen tanrendszer a fanatikusabb magyar gyermek s ifjú kedélyben, mely az ő igen ép, naiv s épen nem cosmopolita orrával az idegen kivált német tubákszagot oly hamar megérzi.

Mily gazdagon gyümölcsöző lenne, ha nemzeti, emelkedett²⁰ műveltségű magyar szájból venné az őszinte tanítást a magyar falusi gyermek az enyim s tied szigorúbb, európai keresztény fogalmairól, s megmagyaráztatván neki, mily nagy a folt a magyar ember jellemén külföldi szemében ama pogányszerű könnyelműség, mellyel a birtokjog iránt viselte-²⁵tik, s mennyivel erősebb lenne a legutolsó pórban a tulajdonjognak még ma is oly laza tisztelete, ha az már az elemi iskola katéjában a nemzeti becsület szentsége alá helyeztetnék. A magyar pór a legnemesebb pór a kerek világon, mert hazafi³⁰ érzése nagyobb, mint a föld első népéé, az angolé, sőt nagyobb, mélyebb, önzetlenebb, mint magáé a magyar nemesé volt a legutóbbi századokban. E hazafi érzés roppant, világot érő tőke, ezzel mindent lehet nyerni, csak érteni kell ennek hurjait hangolni. A legelvetemültebb magyar betyár, utonálló rabló, ha nemzeti érzésére hatni bírál, visszaadja pénzedet, sőt³⁵ csak a magyar képes egész örvöngésig vinni a nagylelkűséget, midőn lelkesedése odáig fokozódik, melyről éneklé a költő, hogy ilyenkor — az ingét is odadja.

És mi kiadjuk e hasonlithatlan nép nevelését kezünkéből! Bizonyal nem ez elhanyagolt, szittya nomád erkölceiben⁴⁰ meghagyott jó nép hibája, hogy az eltulajdonítás viszketege minden pusztai lovas harcenyeres nép eme természetes

erkölcsi rühe — még ma is oly mérvben tartja fogva hálóban merész vállalkozó, ragadozásra hajlandó lelkét, hogy például: magyar határokon faiskolát, utak mellett gyümölcsöst ültetni nálunk igen hiú fáradság, ugyszólván communistikus

⁵ kora ábránd. Maga a magyar pór azért nem ültet gyümölcsfát, mert jól tudja, hogy nem magának ülteti. Az alföld nemcsak gyümölcs — de csak árnyékos tűzi vagy bárminemű fa dologabani szegénysége valami zordonul leverő, szinte kétségbeejtő. Majd kigyullad, úgy pörkölődik a juliusi nap verő-

¹⁰ fénye alatt az alföldi pusztai lakos, de egy kis kertecskét, csak egy pár árnyas fát is dehogyan nevel kunyhója körül! Minek az? hogy a betyár hozzá kösse a lovát? Aztán kiáll ő hideget, meleget, nem alél ő el, nem német, hogy a nyavalya törje ki.

¹⁵ Akarjuk emelni boraink hitelét, s általán borüzletünket a külföldre nagyban kiterjeszteni. Itt egy nyegle borászlap, ott egy lármás gyűlés — kipezünk, kapozunk, mint Bernát a menykőhöz. Azt hiszem, ezzel sem boldogulunk, míg népünk jobban nem művelődik, s egynémely penészes

²⁰ rozsdás előítélete ördögét ki nem űzi belőle a felvilágosodás szelleme. A borkezelésről magáról főleg alig van helyesb fogalma, mint körülbelül Noenak lehet, bortermesztése harmadik negyedik évében. Ha jó bort akar maga számára készíteni, azt hiszi, azt úgy éri el, ha a bort hagyja úgy,

²⁵ oly szűz primitívvul, mint ahogy Isten megteremté. Ha pedig eladásra készíti azt hiszi, hogy a kereskedés titka a csalás, a legvastagabb otrombább csalás. És nem tudom elhatározni, akkor csinál-e rosszabb bort, mikor maga, vagy mikor a kereskedő számára készíti?

³⁰ Azt is ki lehet szám-adattal (statistika) mutatni, hogy a kerek világon, vagy legalább a keresztény Európában a szándékos gyujtogatás oly iszonyú aránytalanságban nem dulong, mint szegény hazánkban, és épen magyar tájainkon. Ennek okát is csak a nemzetiségek, felekezetek, osztályok

³⁵ közti gyűlölködésben, a humanitas érzülete hiányában, vallástalanságban, a munka és ipar iránti iszonyban s in fine finali megint csak a hanyag, hiányos, részint hibás nevelésben találhatjuk.

Csak jól különböztessünk, s ne álljunk elő a magyar ő-

⁴⁰ természeti szívjóságával, nemességével e vádak lerontására; mert mindakét állítás jól különböztetve, megfér egymás

mellett. Nincs könnyebb, mint schulfuchszai tudakossággal, ideges ellenmondási asszonyviszketeggel a higgadt, s a dolgoknak egyszerre mindkét oldalát látó felfogásban ellenmondásokat kikurkászni; — ehhez nem kell egyéb, csak felületesség, rövideszűség, s meg van a kisszerű akadémikuskodás. A magyar jó szívű, nemes, nagylelkű; de azért épen nem szeraf, sőt lelki nemessége, lovag erkölcsei és más keresztény nép, például a németnek vallásos, szelid, művelt jámborsága ellenében igen azon különbségre emlékeztetnek, mely az állatvilágban a ragadozó vad és a munkás házi állatok természetében észrevehető. Talán e képből legérthetőbben fejthető ki azon észleletem is, mely a szívjótság és a jellem közti különbségben, ez utóbbinak adja az előnyt. Valaki lehet természettől igen jó szívű ember, de nem jellem, és megfordítva: nagy erős jellem és nem szelid, sőt nem is jámbor ember. Már én pedig biztosnak csak ez utóbbit, tudnillik a jellemet tartom, mert ehhez minden esetben tudom tartani magamat, s számolok rá mert hibázhatlan, mint a jó óragép. És bármi vállalatra inkább egy kevésbé jámbor, de vaskonok jellemű emberrel ohajtok indulni, mint egy olvadékony, kedélyes, jó kedvében ingét is odadó (de másnap megbánó) azonban változékonny hangulatu, ingatag, vagy is gyöngé jellemű „jó” emberrel. Az ilyen, még legjobb minőségű is, melyben tudnillik bátorság és erő is van, csak olyan bizonytalan barát, mint egy hálára kötelezett oroszlán, hiven kísér, és véd egy darabig, engedi sörényét cibálni, túr és kezedet nyalja; de nem tudod, mikor ébred föl benne királyi önérzete, szeszélyes haragja, amikor aztán egyszerre úgy leüt, hogy csak az a jó benne, miszerint — észre sem veszed. Szabatos, egységes, kerek jellem csak nagy műveltségből eredhet, és minél magasb, valódibb valamely népnek, vagy egyesnek műveltsége, annál szorosabban egybevágó összhangzatos, következetes lehet jellembeli tökéletessége. Micsoda elemekből alakul, miféle színezetű s irányzatú valamely jellem, és ami abban az uralkodó fő vonás, ez népeknél rendesen vallásoktól, az abban uralkodó világnézettől függ.

Mennyire biztosak és bevégezettek e jellemekek, azt ismét az határozza el, mennyire szigorúan, szőrszálíg körvonalazottak ama vallásfelekezeti általános kulturái tanai, társadalmi, szellemi, politikai elvei, szóval egyetemes világnézetei. Hajlandó vagyok hinni, hogy a keresztény világnézet nem

csak általános emberileg, de kivált korszerűségi szempontból is a legtökéletesebb, részlet parányokban legkidolgozottabb és annál fogva én a szorosan keresztény jellemet tartom a legjobbnak és korunkban leghálásabbnak a nemzetekre nézve, melyek Európában, vagy annak határszélén vannak, az egyedül üdvözítőnek.

Nem akarom tagadni, hogy a keleti, mahomedán vagy indus vallásbelinek ne lehetne jelleme; de valószínűleg, mert culturájok csekélyebb, jellemök is tágabb, lazább, genialisabb, „*originálisabb*” s az ő pongyola fogalmaik szemében, a nyugot európai jellem valósággal pedans merevenségben tűnhetik föl. Mindezt nem vitatom, csak azt mondom, ami kézzelfogható, hogy tudnillik egy mahomedán és egy keresztény jellem bizonyos rosszul egyeznek meg, tán rosszabbul, mint egy hintónak hátulsó kereke egy görbe paraszt kocsis első kerekével. És ime itt a kulcsa annak, miért hogy olyan nagyon nehezen, csikorogva tudunk mi összeférni kivált az európai román és german hazai és külföldi fajokkal, mily nehezen értjük meg egymást — mivelhogy az ő szellemök teljesen occidentalis európai culturából, a miénk félig meddig pedig orientalis-ázsiai erkölcsökből veszik származásukat.

Legélesebben a tulajdonjog, az enyim s tied, a jellemet alkotó eme két polus tengelye körül térnek el érzéseink s gondolkozásunk. Mi nagylelkűek vagyunk, s könnyen adunk, mert könnyen is veszünk, és nem számítunk; azok szükkeblűek s nehezen adnak, mert nehezen is vesznek és számitanak. Mi par excellence lovagok, gavallérok vagyunk; előttünk nagyobb szégyen a gyávaság, a lelki sőt még a testi erőtlenség is, mint akár a lopás, rablás vagy gyilkolás; (valamely délceg pórlegény, ha egy erősebb földhöz üti, elbujdosik a hetedik határba; tudok esetet, hogy igen „veti” legény, mert a császár a mezőn lebirkozta, elkeseredésében rablóvá lett) nagyobb gyalázat kölcsön nem adni, ha kérnek, mint a kölcsönt meg nem fizetni, szégyenletesebb koldulni, mint rabolni; s igazi spártai katonai virtusa népünknek, nem a botot, hanem a jajgatást tartani gyalázatnak.

Általában s egyszerűen, gavallér hajlamok, aristocraticus álerények oly szörnyeteg nagyok bennünk, hogy az idegenbe ugyan bizonyos respectáló tartózkodást keltünk, de egyszer-

smind boszankodást is, mint minden jogosulatlan fennhéjzás, követelés.

Ha lehetne, homlokainkra irnánk minden idegen számára, hogy nagylelkűséget követtünk el irányukban, hozzájuk⁵ leereszkedtünk, midőn e világra születni méltóztattunk. Nagyon szép, fölséges volna e homéri büszkeség, ha több értelme is volna, de miből? — kérdezi mindjárt a világ egyensúlyának tengelyén himbálózó, boszantólag józan, okos angol, átkozottul mosolyg üres gőgünk erőködésein.¹⁰

És mindezen hibák meghatározhatatlanul nagyobb mérvben vannak meg középrendünkben, mint akár a főrendben, akár a legalsó néprétegben. Falusi közbirtokos nemeseink, általán kabátos osztályunk sokkal kiállhatlanabbul dölyfös, kevély,¹⁵ mint grófjaink és báróink, kik helyvel közel már kezdik legalább affektálni a modern demokratát, amióta tudnillik koronás fők csaptak föl domagog vezéreknek, bon ton kezd lenni nyugoton a magas demokraság, melyből egyébaránt melleleg mondva, Reinecke Fuchs farka hogy kilógg — csak²⁰ a hályogos szemüek nem látják. Aristokratának elvégre van is némi legalább középkori alapja, egy kis ősi büszkeségre, mely még emellett, ha kivált magasb társalgási műveltséggel kissé szelidítve van, legalább nem oly nagy mértékben nevetséges; de már aztán mily alpárilag bohóztatós a mi²⁵ középrendü minden állásbeli atyánkfiai eget kérő aristokrata ágaskodása — nem akarom újra bővebben illusztrálni. Külföldön is találkozunk kikeményített nagy mammuth pofákkal, de az inkább hosszás monoton foglalkozásban szörnyeteggé fajzott pedanteria megkövülésének, vagy — jogosan-e vagy³⁰ jogosulatlan — de mindenesetre valami képzelt, vagy tulbecsült személyes érdemre támaszkodó tekintély keresésének nevezhető.

Tiszta szűz, pogányul aristokratikus pöffeszkedés a keresztény Európában már csak nálunk található. Aminek aztán³⁵ két nagy baj: az elszegényedés, meg az idegenek ellenszenvé lesz következése.

És épen ott legelhanyagoltabb a népnevelés, ahol a legnagyobb fokon kellene állania, a tiszta keveréktelen magyar faj lakta, a tulajdonképeni Magyarországot alkotó egész⁴⁰ nagy alföld nagydag rónáin!

Micsoda erkölcsök, micsoda szokások, minő őskori kezdet-

leges életmód, valóságos beduin világ! Sírhat a művelt magyar lelke, ha eltekint végig e nemcsak anyagi, de szellemi értelemben is zordon vad pusztaságon. Engem egy időben sorsom e táj vándorává tett, de ügyekeztem elkövetkezni⁵ minélhamarább e vidékről, mert amennyire megszerettem testi lelki ős erővel teljes népét, épen azért nagy volt fájdalom, ily árva elvadultságban látva népet és hazát, mely kellő nemzeti idomítás által mi nagy — Európát bámulatra indító szerepet játszhatnak, s az új idő Hellaszává nőhetné¹⁰ magát. Nem akarok vele tetszelegni, s ha mondanám se higyjétek el, hogy itt én is honfibúban szenvedtem; hadd kiváltságolják e magasztos érzelmet ama népszerű nagy hazafiak, kiknek erre „titulus bibendi” gyanánt nagyobb szükségük van; nekem csak a honfi mérget engedjék át,¹⁵ melyet sem víz, sem bor, de annál valamivel nemesb folyadék képes csak eloltani . . .

Elég istentelenség volt e hon nemességének eddigi szenvtelensége, mely önmaga és e nép művelését ennyire elhanyagolta. Bezzeg meglátszik, hogy nem lakik erre német. Szégyenharag égeti homlokomat, hogy e vallomást kell tennem, de még nagyobb baj volna, ha ez öntudatra sem ébrednének. Valódi nemes elősmeri ellenfele érdemét, és épen ez elősmerés lesz őt magát is hasonlóra, erélyes versenyre ösztönző sarkantyújává. Azonban mit cselekszünk? A gyűlölt civilisator neki áll e Saharáknak, méricskéli, telekkönyvezi, rendbeszedését, tagosítását sürgeti, utakat csinál — és mi feljajdulunk „tompá” fájdalommal, és még „tompább” felfogással, siratva a puszták „vadon költészetét”, s kész a fogós frázis, hogy láncba verik a szabad földet, s bezzeg van ellenszenv, gyűlölet a közigazdászlat ez égetőn szükséges elemi intézkedései iránt, melyeket már régesrég magunknak kellett volna végrehajtanunk.

Az igaz, hogy a hatalom, mely ezt végrehajtatá, népszerűtlen, sőt gyűlöletes volt germanisáló szándékatai végett,³⁵ s ez mentheti a tanulatlan népet; ámde tudós táltosaitól megvárható, hogy ha személyt gyűlölnek, ne tiporjanak lábbal pusztá dacból oly elveket is, melyeket mint legüdvösebbeket ajánlaniok kellene, ha versben nem, hát prózában, s iskolában, templomban egyaránt.

⁴⁰ De ha sokat megengedek is e nemzetiségünk féltékenységből származó gyűlöletnek, s egy „harmlos” poetát nép-

szerűség utáni éhkinjaiban kiizzadt kártékony frázisaiért, akaratán kívül eső tudatlanságáért karóba nem vonatnék is: az épen idéztem példából fényesen bizonyíthatom, milyen egészen más jótékony hatása lenne annak, ha népünk efféle⁵ korszerű előhaladási munkákat, ne mindig a „huncut” német, de saját vérei, magyarok által látna végrehajtatni, nemzeti kormány, magyar miniszter parancsára! Gazdaszatunk, iparunk, közlekedésünk terén szükséges, körmünkön égő számos ujitási és átalakító intézkedések mily könnyen¹⁰ s hamar lennének végrehajthatók a nép rokonszenve és segédkeznyújtása mellett. És ez uton gyarapodva, szaporodva, magyarosodva, mennyivel erősebbek lennénk a birodalmi dualismus mérlegében!

Pedig mindez elérhető volna egy központi magyar miniszterium alatt, melyet, a birodalom egységét nem veszélyeztető¹⁵ minőségben, kétségkívül elnyerhettünk volna mult országgyűlésünk alatt.

„Mindezzel” gondolja az olvasó – azt akarja mondani, hogy hát taval nem kellett volna a fonalat elszakadtnak²⁰ nyilatkoztatni”.

Ujlag ismétlem, függő politikai kérdéseink tüzetes vitatása itt nem céloim, csak amennyiben általános elveim s nézeteim utjába esnek. Ennyiben megakarom jegyezni, hogy mi nem-hogy ellenségeinket, de földieink, barátainkat sem hallgatjuk²⁵ ki, ha ellenkező nézetten vannak, holott nemcsak kihallgatni; de még amit mondanak, jól megfontolni is hasznos dolog. Jól tudom, hogy taval nem akart a nemzet hallani sem egyezkedésről, és az 1848 egy pontjának engedését hazaárulásnak tartotta. És ennyiben lehetlen volt másként cselekednie³⁰ Deáknak, mint ahogy cselekedett; egész a tarpéji szirt örvény széleig ment, melyen tul egy lépéssel már lelöki a közvélemény, mint hazaárulót. Tehát minket, ha vállalkoznék is Curtius, nem menthetne meg élete feláldozásával sem, mindaddig, míg közvéleményünk végre azon magasb politikai nézpontra³⁵ nem emelkedik, mely egy nép állami életképességének első föltétele.

Egy nagyhirű államemberünk jól nevezé a politikát az exigentiák tudományának, és ő szerencsétlenül ugyan, de alkalmazá ez elvet. Taval mi szerencsésebben (ellenkező⁴⁰ irányban) alkalmazhattuk volna, de nem alkalmaztuk. Mintha csak nem is tartanók vitéz voltunkhoz illőnek, saját javunkra

törekedni, s a politikát a háborúval összetévesztve, a vész ildomos kikerülését szégyenlenők. Mikor érdekünkben állott volna pajzsul venni a corpus jurist, akkor eldobtuk, mert kard volt kezünkben; mikor meg könnyítőül ki kellett volna
5 vetnünk egy két pontját politikai létünk hajójából, akkor átalottuk, és zátonyra jutottunk. Különben huszár vért szépen jellemző eset, de politikus nem dicsekedhetik vele.

Egyébaránt nemzetem általános többségének, úgy szólván
10 egyetemének ily határozottan nyilatkozott érzülete eme létel kérdésben oly tisztelet parancsoló, hogy szerénytelenség nélkül — egyes ember visszavonhatlanul kárhozthatni, vagy annak ellenszegülni — nem merészelhet; én magam is ezuttal csak annyit kívánnék elérni, hogy — mint D'Artagnan szokta
15 mondani — van egy ötletem, ne gondolkoznánk róla? s fontolnók meg jól, mert én legalább nem emlékszem, hogy valaki azon új oldalát feszegette volna a kérdésnek, melyszerint vajjon amit elnyerhetnénk, nem sokkal többet ér-e az, mint amit odaengedni nem akarunk? Azon ránk nézve veszélyes fo-
20 gásra sem igen látszunk kellő súlyt helyezni, mely a birodalmi dualismus megfordított viszonyában rejlik, ami még eddig soha nem történt; t. i amoda át parlament, emitt provisórium, szájkosár! ott az ifju, csábos *jövő* felé haladás, itt a sötét *mult* felé hátrálás!

25 Vannak körülmények, melyek közt egy fél annyit, vagy többet ér, mint az egész. Egy kis lélekvesztőn mit érsz oly nagy gálya lapáttal, melyet az meg sem bír? E hasonlat talál-e mult évi politikai viszonyainkkal, döntsék el nálamnál okosabbak. Magam csak annyit par apropos, hogy Deák
30 Ferencünkre bizonynyal alkalmazható.

Ha Széchenyit a legnagyobb magyarnak tartjuk, őt a legnagyobb polgárnak nevezhetjük. Mivel épen a polgárosodás-
ról írok, lehetlen rá nem emlékezmem, s ha könyvemnek címképet adtam volna, arra e század magyarjai közt hozzá
35 csak közelítőleg is méltó alakot nem találhattam volna. Nekünk pedig jelenben épen polgári jellemekre van szükségünk; — mit érnénk holmi facér Caesarok, nagy Sándorokkal, ha azoknak dolgot nem adhatunk? Deák Ferenc mintául van adva nekünk a korszellem által; ha fölismeri a nemzet s
40 követi, boldogul; ha nem? akkor a tökéletes minta kárba-vész.

Deák Ferenc minden nemzetnél kitünő nagy volna, de mint magyar, épen üstököszerű jellemritkaság. Számos olyan tulajdonban erős, melyek nemzetünk s főleg előjogos osztályaink gyöngé oldalát képezik. Nem az államférfiről⁵ szólok itt — e téren szakmájában is tökéletes, megjegyvezvén, hogy ha bár a positiv működést általán többnek tarthatjuk a negatívnál, másrészt az is bizonyos, hogy a negatív hatás bizonyos körülmények közt — s ilyeneket éltünk néhányat — majd nagyobb erőt kíván a ténylegesnél, a kezdeményezésnél.¹⁰ De mint ember, mint honpolgár, ugy a köz- mint magán-életbeni szereplése és magaviseletére nézve, — oly vigasztaló, fölemelő erkölcsi jelenség, és kivált irányvesztett, tévelygő, demoralisált újabb korszakunk hibái és félszégei közt, hogy nemes alakjára tekintve, a pessimista is új reményre,¹⁵ hitre ébred, gondolván, im az élő és nagy példa, miszerint népgeniuszunkban meg van ama vegyülék is, melyből a mai idő egyik legszerencsésebb férfiúi minősége kikerül. Ős magyar nemes, mindenek fölé emelkedett kapacitás, egykori ministeri magas rangjának nyibusza mellett oly valódi *democrata*²⁰ nevezetesség — hanem *gyakorlatban* is, kiben a hajdankori romai civis tántorithatlan erkölcsi szilárdsága a modern keresztyén európai polgár szelid humanitásával tisztelet és szeretetgerjesztő egyezményben párosul. Azon körben, melynek középpontja volt, a legjobb hatást eszközölte nemes,²⁵ önértetes szerénysége s emberileges érzés vezérelte modorával; szóval az újabb eszméletlen s iránytalan idő alatt társadalmunkban lábra kapott ledérségre (frivolité) piritólag ható nagyszerű egyszerűségében igazán magasztos volt.³⁰ Mostanság, midőn politikai vezérszellem nélküli gazdátlan-ságunkban, nemzeti szellemünk aristocrata incarnatiójánál fogva, ős eredeti, korellenes hajlamainknak szabad tért engedtünk, s a borbély tekintetes urasztatta, a bugrisnyuzással dicsekvő hajhász nagyságoltatta magát, sőt már utóbb³⁵ egynémely fakó scribler (et tu mi brute!), ki még pár év előtt versben panaszkolta el éh-szom-kinjait, a nemzetnek, mint valami tükörből beretválkozó majom, aristokratát kezdé játszani, s 70—80 százalékos uzsorára pénzeket szedett föl, csakhogy napjában kétszer, háromszor öltözködhessék,⁴⁰ s e fölhamaszkodott arcátlansággal nem áttallott még dicsekedni is, vadászván vidéken és fürdőkön gazdag partiekra;

— mostanság, midőn ez osztályidegenítő, tehetetlenségében pukkadó békadölyf romboló luxusdúhe már annyira ment, hogy az iparos szégyenelni kezdte azt, amivel büszkélkedheték: szurtos kezét, s hogy azt elrejtse, omnibusz helyett⁵ bérkocsiba ült — igazán krisztusi humor rejlett a látványban, mely a nemzet legünnepeltebb férfiát majd labdázó gyermekek közt a zugligetben, majd elegybelegy de bámulásig tisztelő sereg közt a városligetben, majd egy omnibuszülésben, becsületes (noha politikus) csizmadiák, forradalmár¹⁰ szabók és hentesek, tisztesegebb korú kofák közt mutatá a rendkívüli jelenethöz szokatlan tömegnek, mely saját szemeinek alig akart hinni!

S hogy e jótékony tüneménynek nagyobb, kiterjedtebb, általános hatása nem lett, ezért csak megint journalistikánk¹⁵ felfogásbeli impotentiájára, akarám mondani indolentiájára vethetünk. Minden nagy és váratlan jelenségnél a nagy tömegnek ügyes magyarázókra, *kommentátorokra* van szüksége. Journalistikánk üstökös*) vezérei nemzeti önértéktől fenndobogó szívvel lelkesedtek és tudtak áradozni azon jeleneten, midőn a megyeháznál egy-egy alkotmányos főispán kalucsní helyett négy lovas fogatán megjelent, sallangos lovakkal és huszárokkal, még sallangosabb dictiókkal beköszöntve és fogadtatva; de arra nem találkozott a sok nagyfejű**) között egyetlen önálló fő, aki ujdondászat²⁵ figyelmeztetni bírta volna, miszerint az egyébkint vakon kegyelt népvezérnek eme demokratikus viseletében is van annyi fontosság, mint a városligeti hattyú-kérdésben, mely évtizedek óta állandó, kisegítő töltelék az ujdonságrovatban. De persze a tömeg tetszése, ha káros is, irányadó a mi³⁰ iránytalan ujdondászatunkban. A tömeg pedig nálunk már t. i. a magyar, pompabálványzóbb a világ minden népénél, s így főispáni fogatok s paszomántjainak magasztalása háladatosb munkának tetszett előttük egy nagy magyar democraticus polgári alak kiemelésénél.

35 *) A M[agyar] S[ajtó] bohócának azon ellenvetésére, hogy a copf nem üstök, Heineben van a felelet:

„Der Zopf, der einst von hinten hing,
Der hänget jetzt von vorne.”

**) Szeretem a purismust, ha nem az értelem rovására történik.
40 Így a „coriphaeus” szót híven kifejezhetni vélem a „nagyfejű” elnevezéssel, melyet a nép ugyan ez értelemben szélteré használ is.

Azonban a nép bizonyos tekintetben hasonló a gyermek-
höz; magától mindjárt a rosszabb utra téved, de egyéb-
iránt hajlik a szépre, jóra, csak arra valaki kedvező modor-
ban figyelmeztesse. Ilyen volt nálunk az utóbbi korszak;
⁵ nem volt vezető, s azon természetlen viszony támadt, hogy
a hadsereg vezette a vezért, a tömegek parancsoltak a parancs-
noknak — ami a hadviselésben meg szokott történni, midőn
az illető vezérek félénkek vagy tudatlanok. Hányszor fellázad
a hajólegénység, s ha a kapitány megijed, elveszett a hajó,
¹⁰ de ha bátrabb náluk, s főbe durrant egyet kettőt, megint
készen áll a fegyelem.

Mennyire a tömegnek hibás s nem hibás, olykor kozmás
levest kedvellő ízlése volt irányadó irodalmunk 1849 utáni
időszakában, arra számos példát hozhatnék föl. Így támadtak
¹⁵ a hizelgő élclapok, a nagyot jövendőlkö politikai szemlések,
stb. Általában mily gyöngé nádszálon ingadozott egynémely
csiripelő politikus nádi veréb meggyőződése — arra lássunk
csak egyet a mulatságosabbak közül: Egy minden áron
vezérkedni ohajtó publicista röpiratot ad ki ezelőtt pár évvel
²⁰ a zsidó emancipatio mellett. Egy könyvtáros, kinek bizomá-
nyába adja, megjegyzi, hogy a szerző ur el méltóztatott
téveszteni a szerencsés irányt, mely nagy kelendőséget
biztosított volna. A zsidók *ellen* kellett volna írni, úgy mond
a furfangos könyvtáros. „Hogy-hogy, kiált föl a vezérszellem
²⁵ — hisz most a kor szelleme, szabadelvű iránya a zsidók párto-
lását javasolják”. — Ugy van uram, válaszolt a könyv-
kereskedő, de még is, ha a zsidók mellett ír valaki, azt nem
veszi senki. „Majd veszik maguk a zsidók”. — Azok éppen
egy példányt sem vesznek. Hanem ha ellenük irt volna,
³⁰ megvették volna az egész kiadványt (Verlag) hogy senki ne
olvashassa”. — „Mért nem mondta ön ezt előbb!” — riadott
fel a vezérszellem, nagyot ütve homlokára.

Baj, hogy a gonosz gyanusítás annyira elterjedt ez időben,
de még nagyobb baj, illetőleg e bajnak oka az volt, hogy
³⁵ nagyon *féltünk* a gyanusítástól.

A szerkesztői ildom törekvése nem annyira az volt, hogy
valami újat, eredetit, a többenél jobbat találjon föl, mert
mindenki annyira korlátolt volt, hogy ezt lehetlennék hitte,
— hanem az, hogy mit *ne* mondjon, amiből ellenségei hamis
⁴⁰ tanúságot kerekíthetnének ki, s a reaktionarius gyanújával
lehetlennék bélyegeznék. A bátorság nem tartozott ez idő

szerinti erényeink közé, s ez egy tekintetben az írónál az egyetemes nép maga sem volt jobb. Mindannyian fogunkat csikorgattuk, ökleinket szorongattuk.

Isten jól adta, hogy egyetlen ember vére szándékosan nem⁵ ontatott, — nem volt rá szükség, nem is gúnyból mondom, (bár jobb önmagunk, mint mások által gúnyoltatni) csak azért, hogy azon igen nagyon szükséges, hasznos tanuságot vonhassam az egész komédiából, mely szerint legyünk számítóbbak, vessük ki a rendelkezésünkre álló tényezők¹⁰ kártyáiból, mi lehetséges? hogy a lehetetlen után kapkodva el ne szalasszuk a lehető jót, és egyáltalán ha nem merünk, inkább ne is akarjunk, vagy ne is mutassuk, hogy akarnánk .

Mindenesetre a nemzettest leghibásabb tagja a mi közvélemény alkotó középrendünk, de e hibák összegét valósággal¹⁵ megkoronázta ezidőszerint az — irodalom, főleg pedig a — lapirodalom. Már csak a fönnebbi pontnál is jó része van a hibából. Ha egyenes uton nem volt bátorsága mérsékletre inteni, alábbszállítani a forradalmi vágyak üres szappanbuborékát, tehette volna oldalvásti eljárással. A külföldi politikát úgy kezelték, hogy nem csoda, ha a hiszékenységre²⁰ hajlandó nagy tömeg tudni sem akart alkuvásról. E rémitgető taktika megbocsátható volt október 20-ig — mindenkinek maga felé hajlik a keze —, de 1861-ben az országgyűlés alatt tisztában kellett volna lenni az alternatíva iránt, s fényes álom és rideg valóság, külföld vagy Ausztria közt választani.²⁵ Politikában, kivált annak vezérei közt a tudatlanság, értetlenség is egy vétek a határozatlansággal s gyávasággal. Voltak lapok (mint ma is vannak) melyek tulajdonkép nem tudják, mit akarnak. Akiknek politikai programja nem³⁰ különb, mint egy sorsrészvény, rescontó, vagy szép álomra fektetett — reménység. De a nemzet ifjú, inkább remélni szeret — nagyot, de valószínűtlent, mint egyelőre beérni kevesebb, de bizonyos jóval. Szép frázisburokban jobb szereti a hamisat, mint egyszerűségében a száraz valót, édes³⁵ ostyában inkább beveszi a mérget, mint a maga keserűségében a jótékony labdacsozt.

Mint általában a kalandos, ábrándos ifjú kebel, a mi népünk géniuszát személyesítő politikusaink legnagyobb, de halálos hibája: a körülmények helyes fölismerésének, s hibátlan⁴⁰ számbavételének teljes hiánya. Pedig hát épen ezen alapszik az összes politika tulajdonképpen tudománya. Enélkül nem

is gyakorlati politika az, csak gyarló elmélet. A sybilla könyvek története, börzeüzérek esetei — világos fogalmat nyújtó példák. Fölismerni a szerencsés pillanatot s jókor megragadni; akkor adni vagy venni, mikor épen legtöbbet nyerhetünk, ⁵ vagy legolcsóbban vehetünk, ez a politikus feladata. Hányszor szidja a nem szakértő család a jó orrú főnököt, hogy megköté az alkut, olcsóbban elada, mint ohajták, de rá következő nap már beállott az őt igazoló esemény, mely végleg lejjebb szállítá az árut, és aztán üdvözlék előrelátását. Egy elszalasztott pillanat néha örök veszteség a politikában is.

¹⁰ Nem következetlenség, csak politikus eljárás volna, ha például az, ki ma három paragrafus átengedésével kész volna egyezni, holnap — úgy fordulván a kocka — már csak kettőt, holnap után csak egyet volna hajlandó adni, egy hét múlva ¹⁵ pedig épen semmit se engedne, mert bizonyos volna benne, hogy így is meglesz amit kíván. Meglehet, hogy hibát követne el, de azt a hibát semmi esetre sem volna szabad elkövetnie, hogy *semmit* se végezzen, s üres kézzel, mint egy o du lieber Augustin, alles ist hin — menjen haza, s még csak combinatioval se birja vizasztalni megbizóit.

²⁰ Vegyük számba a körülményeket, s lássuk: szabad-e várunk terményünkkel, remélhetünk-e jobb árt jövőre?

Ha mi egyvallású s nyelvü nemzet volnánk, olyan nagy culturával mint az olasz, bátran tízfelé vágthatnánk magunkat, megélnénk, mint a polyp. Még a lengyel is — tizszeres nyomást bír el hozzánk képest. Nekünk csak egy erőnk volt *eddig* s ez is csak tagadólagos: csupa merő erőszakkal be nem olvasható keleti különységünk, de amely ezentul, mint egész művemem át bizonyítgatám, lassanként inkább hátrányunkká fog válni, mert az ujkor oly kellemes, vonzó eszközökkel rendelkezik, melyeknek többé semmi patent lakat ellen nem állhat. Ime! a hazánkbeli külön fajok kezdenek is már ez eszközöknek hódolni, saját irodalom, tudomány, szóval: saját nemzeti cultura után látnak. Vajjon nemzeti ³⁰ belkormányzat alatt nem roppantul gyorsabban haladnánk-e mi minden culturai ágban, s nem érnék-e azt el, hogy amiért ma Bécsbe mennek, ezentul Pestre jönnének Bukarestből és Kolozsvárról? Nem lenne-e vége a nemzetiségi áldástalan beltülekedésnek? Nemzetiségünket — pedig hát csak ennek ⁴⁰ megmentéséről van szó, mert hiszen hogy maga Ausztria, ha osztrák marad vagy teljesen osztrákká válnék is, lépésről lépés-

re szabadabb lesz, azt már csak a vak nem látja — mondom, nemzetiségünket csak egy Ausztriávali szövetség által biztosíthatjuk, ez régi és századok óta helyesnek bizonyult politika, melynek igazsága mellett most a körülmények is inkább szólnak, mint valaha!

⁵ Nem mondom, hogy a politika minden indulat nélküli csigatermészet legyen, de midőn *gondolkozik*, minden indulaton felül kell emelkednie, s először *saját hasznát*, azután kell ellensége kárát tekintetbe venni. Ha nekünk olyatén valami használ,¹⁰ ami ellenségünkben a lelket tartja — ezt elvetni, valódi tragikum ugyan, de erre a nemzet kormánydját tartó férfiak nincsenek jogosítva. Mi nem akarunk életunt vagy kétségbeesett, sem elaggott nép, mi nem akarunk meghalni, mi *élni* akarunk; eleinte úgy, ahogy lehet, később majd tán fölkél a mi¹⁵ dicsőségünk napja is.

Aki tőr, az uralkodik később. „Hamvából a Phönix újra fölkél s egek felé intézi röptét” Részemről előbb ohajtom nemzetem életét, mint ellenséges halálát — és ez nemesebb, édesebb is. Ami különben eme bizonyos ellenségünket illeti,²⁰ elvégre mi vétke egyéb irányunkban, mint hogy szegény, ő is élni akar? És vajjon mi tette őt urunkká egyéb, mint a mienknél nagyobb élelmessége, mellyel gyakran gyöngébb voltánál fogva is, oly eszközökhöz nyult, melyet mi nem helyesen megvetettünk! Vajjon bánthatja-e nemzeti önértetünket, ha mi is őt javunkra *felhasználni* akarva, neki²⁵ szövetséges jobbot nyújtunk? A harc terén — fájdalom — sokszor szemben álltunk, s nem mi valánk többször alul, de hiszen nem is áll ezzel elő, sőt untalan elösmeri, maga magasztalja e téreni fölényünket. Frázisok, — csalóka sophismák!³⁰ véli az olvasó. Ám gondoljon magának ami tetszik, annyi való az egészből, hogy *saját hasznunk* a legelső szempont. És ősapáink, akik alkotmányunk cikkelyeit csinálták, szintén mindenek előtt *magunknak* alkották azokat, s nem azért, hogy mi annak még egy betűjétől kárunkra is el ne térhessünk.³⁵ Ők bizonyval javunkat ohajtják, mert ők csinálták ama közmondást, mely így szól: a magad eszét soha se add a máséért.

Követnének már valahára okos, miért nem legokosabb politikát? Egyáltalán ne általlanánk politikusabbak lenni ellenfelünknel.

⁴⁰ Nemzetünk legjózanabbjai belátják, hogy egymagunkban, csekély számunk és rokontalan voltunk mellett, szövetség

nélkül nem állhatunk fönn. Hisz enélkül nálunknál nagyobb nemzetek sem állhatnak fönn. Tehát abban majd minden érett politikus megegyez, hogy helyzetünknel fogva a sors által Ausztria szövetségére vagyunk utalva, sőt a legmerészebb⁵ kockázó — va banque — pártbeliek is annyit már tanultak 1849-ből, miszerint valami szövetség okvetlen szükséges, ha Ausztria védő szárnyai alól kiröppennénk. És fölfedezték a nemzetiségek szövetségét. Tehát az alternatíva fel van állítva: Ausztria vagy a nemzetiségek.

¹⁰ Az első mellett szól több mint háromszázados politika. Minden, kezdetben bármely népszerű s általános kísérlet e hagyományos és végzeteszerű politika ellen — utójára is hiúnak, az európai egyensúlyba ütközőnek, lehetetlennek, szóval: a politikai botlás tragicumának bizonyult. Vagy a¹⁵ dolgok rendjének, melyek fennállásából következik e szükséges-ség, vagy a mi háromszázados politikánknak kellene olyan lényegest változni, hogy évégett ránk nézve kedvezőbbre fordulna. Azonban legkedvezőbb esetben is csak azt nyerhetnők — ami egyébaránt minden lehető szerencsénk tető-²⁰ pontjának is elég lenne, ha szép hazánk a jelen birodalom közepévé, súlypontjává, nemzetünk a többinek korántsem elnyomója, de mintegy a korszerű haladásban uttörője, kalauza, kifelé védelmező protectora lenne.

A dolgok rendje, a társadalom Európában, úgy látszik még²⁵ mindig azon elvek alapján áll, melyek századok előtt Ausztriávali szövetségre utaltak bennünket. E téren tehát, ha csak a jövő nem hoz változást, a jelen nem mutat semmi ellenkező utat, kináló vezérfényt. Hanem másik végén a dolognak: Vajjon nem változtathatnánk-e mi eddigi politikánkon³⁰ valamit? — némi vigasztaló, üdvözíteni ígérkező eszme csillámlik elénk.

Ugyanis e két szövetséges: Ausztria és a nemzetiségek közül eddigelő *egyszerre csak egyiket* fogadtuk el, sőt volt idő, midőn titáni égberontó vakmerőséggel mindakettőt el-³⁵vetettük, és ekkor csakugyan legmélyebbre buktunk; nem-e az a tanulság ebből, hogy ezentul — miért ne fogadjuk el szövetségesül *mindakettőt*? Miért ne használjuk föl egyszerre mindakét hatalmas tényezőt, *Ausztriát* és a *nemzetiségeket* nemzeti lételünk emeltyüivé, főtámaszaivá?

⁴⁰ Pedig ezt nemcsak hogy eddig nem tettük, de — rettenetes való! — még mai nap sem cselekszük. Ama végletbe

csapongó, mesés vetélyben gyönyörködő keleti heroismus szertelen elbizottsága, mely huszártündéres népünk egyik főjellemvonását képezi, a nemzeti politikában is elragadja ama vesselényies szilaj gyönyörérzetre, mely a veszély netovábbjában leli ingerét, s a megvadított ménnek közé veti a gyepplőszárazakat; vagy találóbb hasonlatban Toldy Miklóssal, elrúgja magától a ladikot, mely visszavihetné s így kényszeríti magát, győzni vagy halni. De Vesselényi egy füttye megállítá a ragadó méneket, s Toldy, ha nem győz, csakugyan meg is halt volna a Margitszigeten. Ámde aztán a nemzet nem mindig lehet öngyilkos, és nem győzvé, még sem tud meghalni. Azért hát nem szabad elégetni háta mögött a visszavonuló hidat, mint ezt például 1849-ben cselekedte. Sőt ha két hid van, miért ne tartsa meg mindakettőt?

¹⁵ Pedig úgy van, fájdalom, ma sem látok csak egyetlen pártot sem, még nézetet sem hallok, mely ez elv mellett nyilvánulna.

Az egyik például Auszria mellett, a nemzetiségek ellen, és olyan (1847-es katakombaszerű vármegyés) rendszerért küzd, mely lehetlennitője minden korszerű haladásnak, állami megerősödésnek, s nemcsak a nemzetiségek, de főleg a polgárosodó kor szellemével összeütközik, és amelyet már, — s ez nagy zálog a jövőre, biztató, vigasztaló bizonyossága javulásunknak — nemzetünk szabadelvű, ha tán nem nagyobb

²⁵ része is, mondhatni, végleg elítélt.

Ennek ellenlábás közlőnyei, két három „nagyfejű” lap — nem állítom, hogy nem óhajtanak valamit, de hogy a „mivel”, „mikép” s mely eszközök iránt nincsenek tisztában, az iránt már meg én vagyok tisztában. Nekem is vannak,

³⁰ azaz hogy *voltak* (hisz én is voltam politikai gyermek) *ábránd-jaim*, melyeket csak úgy behunyt szemmel teremtettem magamnak, s igen jól esett azokkal magamat elaltatni és róluk tovább álmodni; és ezeket úgy magánszenvédelemből versekbe is foglaltam, de legalább sanyarú prózában, lant

³⁵ nélkül, higgadt komoly képpel már ma ugyan nem mernék beszélni róluk. Hanem azon valóban irigylendő érdemök meg van e lapoknak, hogy ámbár az eszközök és módok közt legkevésbébbel rendelkeznek, mégis nekik van legvérmesebb reménységük, — és hitük — ezt meg kell vallani — véges

⁴⁰ végtelen. Szilárdak is ők és rendületlenek mint egy Cató: a 48-ból nem engednek egy jottát sem. Terringettét! Leg-

mulatságosabb egész működésükben, midőn új vagy félvé-
elején kiadott programjukban egyik inde, másik unde, per
fas et nefas, vérverejtékes frázisokban azt akarnák tudtul-
adni, hogy tulajdonképpen *miben* különböznek ők egy a
5 másiktól? és hogy milyen igazán „mód nélkül” legtisztább,
legmerészebb hazafiui politikát vallanak ők — titokban?!

Ez a sorok betű tojásai közti keserves táncolás, ez igazán
hasbeszélő erőködés mindenesetre a komikum magasb neme-
közé számítható, s bir annyi érdemmel, hogy legalább ezzel
10 még a magamhoz hasonló nézpontu embernél is meg szolgál-
ják az előfizetési díjt.

A legvénebb mindenesetre legokosabb köztük, mert ez
a lutheránus nem vesződik programírás töviskoronás
feladatával. Ő nem ír semmit „il a trop d'esprit pour
15 écrire” — a kiadóra bizza, hogy hirdessen előfizetést. A sze-
gény olvasó aztán azt gondolja, hogy nem a lap, de az ő
tudatlansága hibás, hogy nem tudja kibetűzni, mi légyen
tulajdonképpen a lap sajtóságos programja. 1848? — 'sz.
annyit ő is tud. Aztán ez csak olyan, mint midőn a cigány
20 gyerek fehér puha cipót kért, s anyja azzal csitítá: te is épen
azt kívánod, ami nincs! Hanem mindennek meg van valami
erős oldala, érdeme, ugy e journalistikai nagy kophtának is.
Ha nem mondja is, mit kell tenni, azt már senki nálánál
jobban nem érti, hogy — mit nem kell tenni? Például nem
25 kell semmit, *senkit* dicsérni, főleg valami hatalmas, önálló,
fejünkre nőhető dolgot. Hogy pedig azt ne mondják, mintha
épen irigy, mindent ócsárló volna, — hébehóba, valami
boldog közepszerűséget, magát lejáró népszerűséget, bukott
lángészt, fiatal óriást kiemel, például Vahot Imrét, egy két
30 kezetsókoló poetát stb. Ajánlható mintája a körültekintő,
magára vigyázó, középuton haladó, korlátolt bölcseség-
nek.

A Pester Lloyd ügyes szerkesztés, gyors hír közlések által
ügyekszik minél több előfizetőre szert tenni; játsza a nemzetit,
35 magyart, szabadelvűt, egyébkint politikai tendenciákra
nézve a parasyta lények legéletrevalóbb fajtájának bizonyítja
magát. Egyaránt fordít minden magyar lapból: Das sagt
„Sürgöny”, meint „P. U.” — schreibt Pompéry. — Azonban
való ami való, e lap életrevalóságával a magyar lapok élhet-
40 lensége mellett, *többet germanizál*, mint a Bach-kormány
„a terhes tizenkét év” alatt.

Mialatt ezeket írom, keletkezőben van egy új lap, K . . . é, ki már egy röpirattal ki is lépett a pikétre. Ez után itélve, K . . . okos — úr lehet, de bizonyosan nem állíthatom, mert irányából sok helyütt csak a legjobb akarat sejtheti, hogy mit akar, de néhott, gondolom, épen az ellenkezőt mondja. Ezen könnyű segíteni. Jó irállyal nem birni, csak írónak szégyen, urnak nem. Fogadjon maga mellé egy „körmönfont” stylistát. Mert ugyan csak hatalmas irányra van szüksége, ha arra is rá akar venni bennünket, hogy ellenségei legyünk a német egységnek.

Egyébiránt az Isten tartsa meg mind e jó urakat. Pártolom a legszélesebb vélemény-szabadságot, s türehtlen zsarnokságnak, középkori, durva, utálatos ököljog-eljárásnak tartom bármi akadályt gördíteni ez ellen, s bármi eszköz által terrorizálni akarni. Tessék, mondják ki rám ítéletüket. No hiszen az „Önbírálat”-ért rám is eresztette — ki bohócát, ki *fülelőjét*.

Majdan veszek alkalmat, egy legközelebb indítandó lapban tüzetesen s állandó figyelemmel kíséreni lapjainkat, s elfogulatlanul kimérni nekik, amit érdemelnek, addig is egyelőre annyi igazságot akarok szolgáltatni a Pesti Naplónak, hogy tagadhatatlanul neki legalább meg van azon negatív érdeme a többi fölött, mely szerint kevésbé folyamodik a ferdités, gyanusítás fegyveréhez, nem üz annyi játékot fontosabb nézetekkel, s nem annyira könnyelmű a napi dolgok megvitatásában is, mint a többi. E tekintetben előbb szinte szűz tartózkodással őrizte hitelét, legujabban mindazáltal ő is kezd az idő örlő foga alatt veszteni *keménységéből*, s a legujabb nemzedék egyikét „hirtelen nagy” tagjának többet engedett, mint szigorától várni szoktuk.

Visszatérve államviszonyaink megállapítása körül fölvetett általános nézeteim fonalához, megjegyzem még, hogy mi azon kegyeletlen és kegyetlen értelmezés szerint járunk el, melynél fogva magát ez apai örökség egész lényegét kockáztatjuk, egyikét részletének kérdése miatt. Apáink testamentoma: Ausztriávali szövetség. Ez a való egésze, melyet modalítások miatt végkép föladni nem szabad.

De már megesett, e fonál megint elszakadt. Mig ujra föl nem lesz véve, az alku hogyan s mikéntjén tusakodni addig — élő medvebőrre ivó ildomtalan mohóság volna. Mert azt majd ismét a körülmények helyes fölismerése határozza el

mindkét részről. Csak *mi* ösmerjük fel jól a körülményeket, azok az ostoba bécsi politikusok bizonnal jól fel fogják ösmerni, mert még eddig azok — mindig utóljára nevettek . . .

Hanem még egyet — ha a teljhatalmu sajtóbíróság megengedné, mert részemről a jó politikára nézve is igen ellenkező nézeten vagyok a nagy tömegnél nálunk uralkodóval. Én ugyan azt tartom jobb politikának, amiért nem zárják be az embert.

Gyakorlati-e, s mit ér az oly politikai program, amit nem¹⁰ lehet valósítani, még bevallani sem? Köpeny alatti füge — gyermeknek, s nem férfinak, legalább nem politikusnak való. — A forradalmár! ahá az egészen más. Különböztessük meg jól. A politika rendes biztos eszközökkel dolgozik; a háboru, a forradalom, akkorra való, mikor a politikának¹⁵ vége szakadt, mert a rendes eszközök nem használnak. — Tehát én, mint politikus, ismétlem, csak a rendőrség kegyes engedelmével akarok ezuttal egy szót váltani azokkal az én jó háborulesi fiatal barátaimmal, kik azt hiszik, hogy csak a törvénykönyvből lehet — s anélkül lehetetlen — forradalmat csinálni. Lám, hogy szeretjük mi mindennek²⁰ a könnyebb végét fogni. Egykor törvényt hoztak apáink, mely megengedte, jogosította a fellázadást a király ellen. No ezt ugyan idővel kitörölték, hanem azért még e törvény fennálltával is leüttették harminc nemes fejét Budán; másfelől²⁵ mikor e törvény már nem létezett is, támadtak forradalmak, mert hiszen az a betű olyan szende, gyöngé portéka, mint a nő, hogy ha nincs hozzá fődözet, kellő garde de dame, az bizony magával tehetetlen.

Már ha az a megátalkodott szándékuk, hogy biz ők, amint³⁰ nyilás lesz, kitörnek, emiatt bátran engedhetik végrehajtani a törvényes kiegyezés munkáját. — Lássák, milyen furcsa dolog ez a politika. — 1849-ben a pozsonyi memorandum aláírása hazaárulásnak kiáltatott. 1863-ban pedig, ha valamit már t. i. nem sophismát, de tényleges törvényszerű érvet lehet³⁵ fölvetni a „verwirkt” politika ellen, az egyedül csak a pozsonyi memorandum lehet, melyre mi épen oly nem örömet emlékezünk, mint amily nem örömet hivatkozik Ausztria az april 14-diki nyilatkozványra. Így vagyunk, vagy tán leszünk quittek valahogy . . . Egyébiránt bocsánat⁴⁰ nekem ez alá s föl szentségtelen — de ad hominem való — okoskodásért.

V.

„Vegyük rendre francia, holland, német, angol stb. nevezetes, általunk ismert hazafiak életét, s azt fogjuk találni; hogy nem a vak használ hazájának, *hanem a szemes, nem a mindent dicsérő, hanem az igazmondó*”.

A föltételek, és azon mód részleteinek megállapítása, melyek alapján majdan nemzeti belkormányzathoz juthatunk, egyes ember tehetségét, annálinkább az enyimet felülhaladó, s még ezenfelül az időtől függő nagy munka. Mig az elkövetkeznék, addig ha kísérlet gyanánt dolgozhatunk is ki ilyen s amolyan alapokat, azokat végmegállapodásul, programmul kitűzni, könnyelmű, elhamarkodott, hiú fontoskodás volna.

¹⁵ Jelenleg azt hiszem, csak két főelv létezhet: A semmi, vagy mindenáron kibékülni óhajtóké! (A mindenáron kibékülés alatt értvén oly módot, mely a nemzeti becsülettel megegyez, tehát oly föltételt (tudjuk, mi [a] neve!) mely a nemzeti lételt eo facto megsemmisitené, nem értheték.) A kibékülni ²⁰ akarók közt ismét két árnyalat van, u. m. a megyés autonomisták, és a központi kormányférfiak közötti, vagyis jeligében kifejezve: 1847. és 1848. Annyira az utóbbi mellett vagyok, hogy ámbár a legtágasabb türelmet és legnagyobb vélemény-szabadságot pártolom, mégis ha tőlem függne ²⁵ Kálmán modorában: „De strygis, quae non existunt, nulla fiat mentio!” törvényt hozni szeretnék, hogy az 1847-ről, mint nem létezőről, említés ne történjék.

A nyugot erős nagy nemzetei, a francia, német, az angol sem engedett meg az egyesnek oly korlátlan szabadságot, ³⁰ s nem darabolta évégből az államot ötvenkét alkirályságra, ismét azokat annyi ezer kiskirályságra, mint hazánk ódon alkotmányos rendszere tette; de ha már megengednénk is, hogy a világ hatalmas vagy egyáltalán minden népére nézve nem volna állami hatalmát aláásó a mi vármegye rendszerünk: ³⁵ az egy magyar nemzet bizonynyal az, melyre nézve e rendszer legveszedelmesebb, és pedig nem csupán geográfiai, államgazdászai, nemzetközi s tudja ég miféle más okoknál, de főleg s mindenek előtt népegyéni természeténél fogva, mely talán épen a benne rejlő erők sokasága miatt, annyira erős hajla-

mokkal bir a szabadság nomád korlátalanságára, hogy független, kifelé hatalmas, legalább önvédelmére képes állammá csak a legszigorúbb s épen katonás lelkületéhez illő *katonai* fegyelem emelhetné. Nem akarom ezzel állítani, hogy békés, ⁵rendes időben is katonai dictatura alatt álljon, de mindenestre, erős központi magyar kormány alatt. De hiszen még a töröknél is nagyobb nemzeti fegyelem állott fönn, s a nagyúr zsinege oly szent volt a kis-isten basák előtt, hogy még hóhér se köllött, önmaguk köték föl magukat, mint a kétségbeesett ¹⁰ürgék ősszel, midőn nagy telet éreznek. A magyar nemesnek igazán csak az Isten parancsolt, de mivel még annak sem fogadott szót, megbünteté Moháccsal. Ám ez régen volt, . . . vegyük csak a mult évet: ugyan ki védett meg a szolgabíró vagy csak ennek hajdúja önkénye ellen? Ki bünteté, ki ellen- ¹⁵őrzé a megyei igazságszolgáltatást? És kik jutnak hatalomra ily megyékben?

Legtöbbnyire a legszájasabbak, az intelligentia leg-
üresebb fejfű, és minden áron hivatalos állás, rang után
sovárgó nyeglék, kik egyébkint valódi érdemmel, mindenütt ²⁰
érdvényesíthető személyes tulajdonokkal kitűnni nem képesek.
De nem is lehet várni, hogy a hivatalok mindenütt az ország
legjelesb egyénei által töltessenek be. Kisebb, alantibb hiva-
talok rendesen minden országban korlátoltabb eszű, helyel-
közzel igen gyarló egyének által foglaltatnak el. Hiszen a láng-
²⁵ész bizonytal nem záratja másoló irodába magát lelketlen
gépül. De épen azért, mert az egyének gyarlók, legyen bölcs,
erős, célszerű a *rendszer*, melyet egy egész ország kapacitása
dolgoz ki, s jaj legyen annak a magánosnak, aki azok ellen vét,
még jajabb a tisztviselőnek, ki azokat rosszul kezeli, velök ³⁰
visszaél!

Az az egész tavali vármegyésdi, bár a 48-ik alapon állott,
de felelős központi kormány nélkül természetlen politikai
szörny — mennyire korszerűtlen, hibás valami volt, mutatja,
hogy népszerűtlen volt, sőt ellenszenvet gerjesztett a népben, ³⁵
a hazai magasb értelmiségben, az idegen fajokban, a külföld-
ben egyaránt. Eljárása ildomtalan volt fölfelé a hatalom,
lefelé a nép, oldalvást a polgári s az idegen elem iránt. Magasb
műveltségű s kivált egy kissé Európát utazott ember épen
iszonyodott e lármás, elbizott, dölyfös, a nép és polgárság-
⁴⁰gal szemben mindenhatóskodó, azonban egy finánc vagy
bakakáplár megjelentére szózaténeklő filisztertyrann szerzet-

től. Pedig nem ők hibásak, a viláért sem, csak a rendszer. Ezen urak egynémelyike nem rég oly világrázó dologban vett részt, mely ugyancsak nem volt filiszteri — mely két különböző szerep eléggé tanusítja, hogy a legnagyobb⁵ herkulési erő is a fonóházban kénytelen engedni az elpuhító hatású körülményeknek, azért, egy szó mint száz — el e régi, átkos, bukásunkat okozó afrikai beduintörvény rendszerrel, és ha tán némi áldozat árán is, de mindenáron csak elő a 48-ik alappal!

¹⁰ Hogy közép rendünk demoralizált, megint csak e rendszer okozta. Hogy ez iránt félre ne értessem, ne zavarjuk össze a rabszolgaságot a fegyelemmel, a törvényfeletti kiváltságosságot a szabadsággal. Mert igaz, hogy a rabszolgaság aljasít, de épen úgy a törvényfelettség, a szabadalmas féktelenség.

¹⁵ Ellenben a fegyelem és szabadság fölemelnek, erkölcsileg javítólag hatnak, mert szabadság tulajdonkép csak szigorú, kivétel nélkül mindenkit sujtható fegyelem alatt képzelhető. Nem de a katonaság — mai filiszter nemzedékünkben — az erkölcsileg legtisztább testület? És hogy rá- és beszámithatós biztos szilárdságú jellem már ma leginkább csak a katonaságnál kapható? Pedig (vagy épen azért, mert) — ma száz-

²⁰ szorta nagyobb a fegyelem, mint a hajdan, vagy középkori katonaságnál is. Így a féktelen szabadság, mely csaknem rablásra szabadított fel — demoralisálta a nemességet, és²⁵ demoralizál minden oly előjog, mely ellenőrzés nélkül, egész szektát saját lelkiismeretére hagy.

És nekünk nem zabolátlan oroszánokra, kártékony vadkanokra, de munkás, szorgalmas népre *engedelmes polgárookra* van szükségünk. Fordult a kerék. A középkorban féktelenségre szabadalmazó rabló privilégiumokkal édesgették harcra a nemességet, — ma erre nincs szükség, sőt ez már ma veszedelem, mert ma tizszer hathatósab rugó van amaz istentelen szabadalmaknál: a fegyelem, — s nevezetes az is, hogy a hadviselés többé nem egy osztály terhe, vagy dicsősége —³⁰ ahogy vesszük, hanem az egész népé. Az uralkodók már ma népeiket szólítják harcra, és nem a nemességet.

Látjuk, hogy maguk északkelet leghatalmasb absolut fejedelmei a népet, a polgárságot mennyire előkegyelik; törvény előtt egyenlősítik; és mi csekély számú és sanyarú⁴⁰ körülmények közt tengő magyar faj, mi állítsunk fel oly középkori intézményt, mely nemhogy különfajok, de saját

magunk vérével is meghasonlít, elkülönöz, darabokra tép.

Való és nagy bajunk, hogy a fennálló hatalom okulva a multon, fél a 48-ik alaptól, és ezt nem vehetjük neki rossz néven; ellenségünké tettük, tehát aszerint jár el irányunkban. De mert neki a régi bizalom helyreállítására szintén nagy szüksége van, harmadéve kezét nyújtá, feloldván balkezünket, kémelelé mit tennénk, ha ugyan a jobbot is feloldaná? És jól láthatta, hogy sokan kardjukra sanditnak, azzal vége lett a bizalomnak . . .

Am de kérdés, ha csillapultabb hangulatban így szólna hozzá a nemzet: tudod mit, felség! — én nem titkolom, azon ambitiom van, hogy én legerősb támaszod, népeid elsője, birodalmad központja legyek de nem erőszak, nem háboru által, hanem békés uton, a *felsőbb művelődés* erejénél fogva; engeddd, hogy versenyre lépjek minden népeddel, s erre nézve add meg nekem a kellő szabadságot, meghagyván magadnak a kellő biztosítékot, mely a birodalom koronádnak biztosítja; adj nekem saját kormányzatot, hadd, hogy magam gazdálkodjam magamnak, legyek ne robotos, de önálló vállalkozó — szóval, egyezzünk meg a 48 alapján, s legyünk ezentul még *jobb* barátok, mint előbb — kérdés, vajjon nem lehetne-e a ránk nézve legjótékonyabb és bennünket a magyar cultura eldorodójába emelő alapot elnyerni? . . .

Én megvallom, irtózom és félttem nemzetemet ama halál-álomszerű néma apathiától, mely a jelenhöz hasonló provisóriumok alatt megszokta lepni oroszláni flegmáját. Inkább ordító fenevadak közt s ellenük küzdve, mint a kripta csöndjében! Ez az örökös válság, e bizonytalan megújuló agonia — e kórházi élet — rosszabb a halálnál.

Mi lesz belőlünk, ha újabb terhes tiz tizenkét éven át megint csak a szegényes kerepesi uti színház, akademia, muzeum egy nemzet életében harmad-negyed rendű mellékes tényezőzők — képezik nemzeti életünk parányi gyupontját? Alig pislogó pásztortüzek a fényes nap helyett! A magyar ifju, ha teli van genievel, diplomatai vagy katonai hivatással, — ne lehessen egyéb színésznél, kérődző tudósnál, muzeumi pillegyűjtőnél, vagy könyvtári egérnél; a puszták fia boldogtalan futó betyárnál? És a magyar nép ne állami felügyelet alatti rendszeres, alapos, hanem ujságokból elkapkodott, felületes, iránytalan nevelést nyerjen, vagy utóvégre, megszokván azt a

„huncut” németet tartani okosabbnak, tudósabbnak, elvégre idegen civilizációjának meghódoljon? . . .

Ezek az én nyomasztó aggályaim, melyek hibásak, alapatlanok lehetnek — ám majd elítéli minnyájunk bírása — a nemzet; de önző népszerűség féltésből elhallgatni bűnnek tartottam.

De hát az a kérdés; mi teendőnk van, mig e kérdés gyakorlati megfejtésének ideje elkövetkeznék?

Gondolom, az is egy nagyon fontos vivmány lenne, ha ez idő alatt kimutatva, hogy a nemzeti belkormányzat, habár az 1848 kissé korlátoltabb minőségében is, oly szükséges, hogy anélkül . . . nagyon nehezen boldogulunk, a kiegyezésre szükséges hajlamot előkészíteni sikerülne a nagy tömegben . . .

15 Részemről főkiindulásul bátorkodom ajánlani a következő alapelvet: elutasíthatlan szükség, nemzeti lételünk főfeltétele, hogy az európai polgárosodás színvonalára emelkedjünk. Már pedig belkormányzattal annyit haladunk egy, mint e nélkül tiz husz év alatt, sőt félős dolog, ha enélkül egyáltalán nem inkább hátramegyünk-e, mint előre. Én épen tartok tőle, hogy 20 inkább hátrálunk, mert — amint a jelen irány is mutatja — nemzeti *dacból meghasonlásba* jövünk az *általános európai művelődéssel*. Tehát fogadjuk s fogadtassuk el általános elvül, hogyha alkalom jön belkormányzat elnyerésére, azt minden- 25 esetre megragadjuk, s a fölmerülő politikai emeltyük segélyével létrehozandjuk.

Ezenkívül a sajtó útján és társadalmi téren kövessünk el mindent, ami ama nagy célnak, a polgárosulásnak európai színvonalához közelebb visz. Tisztázzuk az eszméket, javítsuk az erkölcsöket, melyek épen ott legromlottabbak, ahol leg- 30 kárhatosabbak, tudnillik a középrendben. Roppant feladat már ez is magában a napi sajtóra, — azonban mit tesz az? lásuk hamarjában. Valóban egynehány, tán legtöbb közlöny rontólag hat az erkölcsökre. Mert a legnagyobb demoralisatio 35 fészke mai napság a lapirodalom. Mint a roszt borsajtó kasának nyilásaiból vastagabban dudorodik a zavaros törköly, mint ahol kellene, talaja tölcseréből a tiszta lé — úgy a mi sajtónk is már oly degenerált, hogy a fattyu immár elnyomással fenyegeti a valódi nemes törzs növést. Az ember már azon 40 szélsőségre vetemedik, hogy az emberi lelket ne a lángelmei nagyság shakspeari határtalanságában, hanem ellenkező szél-

sóságán, a zavart félszég beláthatlan bonyodalmasában s a kicsiség s illetőleg a korlátoltság féktelenségében bámulja!

Az olvasó adatokat kér tőlem e túlzottnak vélt állítás igazolására. De vagy csakugyan egész teljességében túlzott abbéli⁵ állításom, vagy ha nem, akkor erre nem elég egy ujjnyi vastag röpirat tere. Azért csak egy két cardinalis tévedést fogok érinteni.

Minden veszély, minden baj akkor legnagyobb, mikor annak tudatával sem bír az illető, kit a vész fenyeget. Ha házad¹⁰ nádteteje szélben kigyulad, elég nagy baj; de ha te alszol benne nyugodtan, az már a baj tetőpontja, mert ennek következtén okvetlen benn égsz. Hogy tehát egyebeket mellőzsek, lapirodalmunk tetőpontos elfajulásának bizonyosságára csak azt hozom föl, ami annak öntudatlanságáról tanuságot tesz. Én¹⁵ részint idő, részint kellő rhinocerosi flegma hiányában huszad részét sem olvasom napi sajtónk egész tartalmának (azért mondtam rhinocerosi flegmát, mert az oly vidéki boldog hazafi, ki a közdolgokkal, irodalmi viszonyokkal kevésbé ösmerős, nem láthatja oly közel, világosan amaz undok rugókat,²⁰ melyek egynémely többé kevésbé nagy s bálványozott hazafi író kezét vezetik s ennélfogva nem lévén oka boszankodásra, rhinocerosi türelem nélkül is mulathat e lapokkal). Tehát én csak huszad részét ösmerem a lapirodalomban előforduló félszégességek s visszaéléseknek, és már ez is annyi, hogy bátran²⁵ kimondom, miszerint, ha ez állapot nem hamar tűnékeny, hanem állandóbb valami volna, akkor . . . a jövőbeni remény csak boldog rövidlátás, naiv szüklátókörűség eredménye volna, vagy hogy oly válponthoz volnánk közel, melyről áll a népmondás:

³⁰ „Mikor legnagyobb a veszedelem,
Akkor legközelebb az isteni segedelem.”

Nem akarom hinni, de ugy látszik, mintha azzal volnánk megátkozva, hogy a való és szigorú önismeret tükre örökre, vagy még most számüzve legyen körülünköl. Aki ebbe pillant-³⁵ván, mert rémitőt látott, rémitőt is beszél — az örültnek, árulónak kiáltatik és kiátkoztatik. Az egykori Hellasz háládatlan népe legalább akkor üzte el egyes fiait, mikor már hasznokat nem vehette, s ám vessük el az üres héjat, ha a citrom levét kifacsartuk, de mielőtt használtuk, miért el-⁴⁰tiporni a bár nem kellemes, de hasznos igazságot?

Ha már azon lapok, melyek oly írók kezében vannak, kiket a többi között legalaposabb tanulmányú s higgadtabban gondolkozókul ösmert a közönség, ha e lapok is részint szemet hunynak a vakmerővé arcátlanult visszaélések előtt, sőt oly⁵ lap, melynek feladata volna a legszigorubb kritika, ehelyett idétlenségek magasztalójává, a határtalan gyanusítás *elvül* hirdetőjévé, a ferdítésben rágalmazásban példaadóvá, az önismeret szavának üldözőjévé lőn; sőt az irodalmi erkölcsatlenségek mentegetőjévé, lábat adó részesévé, szabadítójává¹⁰ avatja magát, mert ugy mond -- ez másutt is, Francia, Angolországban is így van? . . .

Már a dolgok ilyenén állapotában én nem tudom, lehetne-e még mélyebb erkölcsi süllyedést, sűrűbb fogalomzavart képzelni az irodalomban. Valóban csak egyetlen vigasztalás¹⁵ marad, hogy már mélyebben nem süllyedhetünk; hogy a roszt már véghatárához ért. Mert csak a rosznak törvénye az, hogy a magánál jobbakra mindig csak hibái mentegetésekor hivatkozik, anélkül, hogy azok erényeit is követésre méltókul állitná föl. Valahányszor valaki hiányaink elősorolásával elő²⁰ áll, mindjárt előrántja a hálás hizelgés, a hályogos optimizmus embere a haladás nagy népei egyikét, a franciát, angolt, vagy németet, s rámutatván, mondja, nézd: ez is szenved e hibában, még pedig nagyobb mértékben mint te -- (természetesen, mert a nemzet maga is nagyobb). Ha pedig ugyanazon önismeret embere a külföld előnyeire mutatva, azok utánzására²⁵ izgat, megint előterem a népszerűségvadász, és már ekkor hivatkozik a körülmények különbözőségére, melyek ránk nézve amaz előnyök elsajátítását lehetlennit. És megnyugtattják a roszt hajlamokat, hogy csak maradjanak elébbi³⁰ voltukban, hizlalják magukat kényelmesen, annak ugy kell lenni és nem máskép.

Tehát a szántóvető is ne tisztítsa ki konkolytul a vetni való buzát, mert hiszen -- rosznak, tehát konkolytak is kell lenni. Ne irtsuk a parajt, mert hiszen azt végkép ugy se irt³⁵ hatjuk ki. Ne öntözzük a nemes növényt, ne vagdaljuk a fattyút, mert hiszen az másutt is megterem. Ne pártoljuk az erényt, mert hiszen az oly szapora, hogy annak arra ugy sincs szüksége. Ne üldözzük a bünt, mert hiszen -- annak is *lenni* kell az erény mellett . . . és az ugy se szaporodik el . . . ?

⁴⁰ Tehát a pap ne hirdesse az erényt, s ne üldözze az erkölcsatlenséget. De hát akkor egyáltalán mi szükség is van a papra ?

Az író ne keresse mindig az igazat, a jót, szépet, nemest, a tökélyest, és ne rója meg a hamisat, rosszat, rútát, aljast, selejttest, mert hiszen mi sem tökéletes e világon. De hát akkor mi feladata van az írónak, miért pazarol tentát, papírost, az olvasó idejét, talán csak arra, hogy bohóc módra mulattassa? És egyáltalán minek lesz íróvá?

Minek kisöpörni a szobát, ha megint úgy tele jön szeméttel. Minek jól lakni, ha ismét megéhezünk, minek születni, ha meghalunk, és maga a nap minek is kél föl, ha ismét lenyugszik?

A legnagyobb jutalom-tűzés mellett ránk nézve kárhozatosabb elvet ki nem találhatna a legfurfangosabb jagói elme, mint ama főnebbit, mely hibáinkat a nálunknál szertelenül nagyobb, hatalmasabb, nemzetek hasonló hibáival akarja kimenteni.

Mintha azt mondaná valaki egy szegényházinak: már ugyan minek töröd magadat? Ládd, ama herceg is ember, még sem dolgozik. Henyélj te is mint az a herceg, majd tán belőled is herceg lesz.

Az egyszeri közbaka is így okoskodott: a kapitányom mindennap részeg, — én is leiszom magamat, majd tán én is kapitány leszek.

Avagy tán ez egyesekről hozott példa alkalmazható-e államokra?

Hátha Róma népe s a Brutusok, Lucretiák a Tarquinok idejében azon erkölcsökkel bírtak volna, mellyel később a Heliogobalok, a lovaikat consulokká nevező sybarita imperatorok alatt, vajjon lett volna-e belőle oly nagy nép, mely a politikai erkölcsi nagyság ne tovább példájaul marad fenn az emberiség történetében? Minél kisebb, minél hátrányosabb helyzetben van valamely nép, annál nagyobb erőfeszítésre van szüksége, hogy kiemelkedjék a feje fölé tornyosult bajok halmazából. A franciák csak hadd ledérkedjenek, orgiázzanak; ők tehetik, elég nagyok, gazdagok, és nemzetileg önállóak.

Ők urak, mi szegény szolgák, vagy ha jobban tetszik: koldusok vagyunk hozzájuk képest. Nekünk a francia frivolság éles beretva volna gyermeki kezében[!], mellyel nyakunkat metszenők. Nekünk legalább is római erkölcsök kellene, s csak úgy kapunk olyakat talán, ha *spártaiaiakat követelünk*, ha tudnillik törvényhozóink Dracok, Lycurgok, katonáink Codrusok, diplomatáink Themistoclesek, végrehajtóbiróink Junius

Brutusok, s polgáraink a Curtiusok, Muciusok erényeivel bírandanak. És ha tán nem lenne is szükség ennyi s ilyen nagyságra, mégis e példányok elérésére kell törekednünk, — mert nem-e az a legjobb hadsereg, melynek közemberei tábornokok akarnak lenni? És ha csak kapitány akar is lenni valaki, nem bizonyosabban éri e célt el, ha amíg ereje van úgy ügyekszik, mintha tábornok akarna lenni.

Jól tudom, mert bizony vakhitű nem vagyok, hogy a főntebb előszámlált nagyságok nem minden bokorban teremnek; de épen azért, mert az erény nem paraj módra terem, nem-e azon kell törekedni a nevelőnek, hogy minél inkább megszerzhesse, mert hiszen legjobb ügyekezett mellett is mily ritkán ér e tekintetben célt??

A közélet minden ágazatbeli munkásának mindenkor, minden egyes tényénél azon kettős feladatból kell kiindulni: Vetni a jó s irtani a rossz magot. Mit ér az olyan rosta, melyen a jó mag a szeméttel egyaránt átmegy, s e szerint e kettőt szét nem választja. A kritika feladata tökéletesen az, ami a rostát — kirázni a szemetet a jó mag közül. Nem-e a lényegét teszi tönkre, s teljesen fölösleggé, hasztalanná válik az oly kritikai lap, melynek nem a rossz kiválasztása, hanem annak szépítése vagy mentetése volna feladata?

Jelen összes irodalmunk — alig észrevehető, szórványos kivétellel — utat, irányt tévesztve, céltalanul tévelyeg, az eszmék irtatlan, vadon rengetegében. Íróink úgy szépműi mint politikai téren nem látszanak tisztában lenni a kor társadalmi irányeszméjével s egyáltalán nincsen bizonyos hitők, tisztázott fogalmok aziránt, mely alapnézlett uralma az, mely felé — mint mondani szokás — gravitál a jövő. Pedig minden írónak, költőnek, vagy politikusnak egyaránt — kisebb nagyobb mérvben prófétaszerű hivatással kellene bírnia, melynél fogva egy határozottan körvonalazott, úgy szólván egy igében kifejezett társadalmi vagy vallási irányeszmét hirdet. Enélkül egész működése csak olyan élettelen valami, hogy maga is alig tudná megnevezni saját célját, ha csak nem azon általánosságban, hogy — no hát ő is elő akarta mozdítani a közművelődést, vagy, mint ujabban a programmirók erősítik, célja volt a hazát megmenteni. Csakhogy ez oly tág, végtelen keret, melybe mint az éjszakába, vagy a világegyetembe, a dolgok mindakét félesége, relativ jó, vagy rossz, — ördög és angyal — egyaránt belefér. Kell egy specialis nemzeti politikai, és egy

általános társadalmi iránylatot választani. Ami a specialis nemzeti politikai iránylatot illeti, arra nézve megengedhető a választás a létező fő pártalakulások között, anélkül, hogy az illetőnek hazafiérzete, vagy magasb közéleti hivatása kétségbe vonatható. Ezek gyakran századokon diadal és bukás közt változnak, üzik egymást mint a tengerhab, ma ez, holnap amaz van felül, ma Széchenyi — holnap N. N. politikáját tartja a többség üdvöztetőnek. Azért mindakettő jó hazafi, mert lehetlen, hogy egyensúlyozó erejű pártja találkozzék olyan elvnek, melynek követéséből a haza kára kézzel foghatólag fölismerhető volna. Határozottan s bizonyosan hazaellenes elv körül csak egy kis töredék szokott csoportulni, noha sokszor még az is megesik, hogy nem is egy töredék, de egyetlen ember különvéleménye is kasszandrai jóslat igazságával vált ki az egészből, ámde ily esetekben is eligazodhatunk, ha azt tekintjük, vajjon megvesztegetés, örültség, delej, vagy prófétai ihlettség beszélhet az illetőből. Azért általában lehető legszelesebb türelem a különböző hazai pártok iránt — mindig a tömeg politikai érettségéről tanusodik.

20 Am de egészen máskint vagyunk a társadalmi főirányeszmével. Ez iránt már tisztában kell lenni a népek vezető szellemeinek, mert ennek tévesztése kárhuzatosabban hathat vissza a nemzetre, mint a sajátlagos nemzeti politikai párt elvek közötti hibás választás. Így például világosan látható, 25 hogy a világrész, melyen lakunk, határozottan, bár koronkint meg-megakadva, de mégis föltartóztathatlanul általában a nyugot európai értelemben vett polgárosulás, az ésszerű democratáság, illetőleg jogegyenlős népuralom felé gravitál, s mindennek, egyes vagy egész népek sorának, magán vagy 30 közdolognak csak ugy van a jövőlen tartóssága, ha ez uralkodó elv alapján vetette meg gyökerét. És innen következik, hogy az egyes nemzetek politikája is ezen általános társadalmi iránylathoz illesztés után alapítandó meg vagyis: az a szerencsésebb és a jövő sikerével biztató nemzeti politikai 35 pártelv, mely ezen világrészbeli tehát nálunk európai uralkodó iránylattal megegyez.

Már most kérdem, veszi-e észre az igazán jó akaratú, valóban nyájas, türelmes olvasó, hogy vajjon nyilatkozik-e emez irány követése nem is hogy szépirodalmi, de plane politikai 40 íróink műveiben? Vajjon a hazai sajátlagos pártállásán kívül, törekednek-e valamely általános társadalmi illetőleg európai

elv közös zászlója felé? Hogyne? véli tán egynémely kávéházi politikus — hiszen ugyancsak eleget emlegetik Napoleont, Garibaldit?

Az igaz, hogy égetőbb satyrát nem írhatnak magukra, mint⁵ midőn garibaldiváró egybevetések közepette egész működéseik, hangjuk, modoruk, sajátlagos nemzeti pártállásuk annyiszor s úgy összeütközik emez európai néphősök társadalmi elveivel, hogy antidemocrat érzületben magát a tulajdonképi kövült absolutismust felülmulják. A valódi telivér középkori¹⁰ aristocratiának, azok erényeinek nincs televényesb földje Európában jelenleg, mint a mi szegény hazánk. Olyan irányt követünk életben, irodalomban, mintha nem azt akarnók, hogy a született aristocrata legyen mai democratává, hanem hogy legyünk valamennyien, tókéstől, bojtárostól, szolgálóstól¹⁵ aristocratákká. Adná ég, vajha azokká lehetnénk nemesb és okszerű értelemben; ha mi lehetnénk a világ urai, mint Attila alatt, akkor ez érzületnek volna értelme.

De én köszönöm a don caesari gőg komikumát. Nem találok célhoz vezetőnek, sem valódilag méltóságosnak, szegénységünk²⁰ sebeit gőggel kenegetni, kielégithetlen szomjas hiuságunkat antik nemzeti viseletünk aristocraticus schönheitspflaster-ével tapasztozni; sokkal jobb, és a nálunknál emelkedettebb európai publikum kacaját elnyomó, sőt részvételtjes tiszteletre gerjesztő volna szerény bár önérzetes arcot öltve,²⁵ és mindenekelőtt középkori aristocraticus ünnepi és pompa öltönyünket levetve, *munkához* látni, sőt szerintem véginséges állapotunkhoz a munka mellett még egy kis töredelem, nélkülözés is elkelve, mindenesetre hasznosabb s mélyebb öntudatra, nemesb eltökélésre mutatna a cifra öltözetben öntetszeglő hetykeségnél, vakhivőn várakozó henyeségnél...³⁰ Nem tudom, melyikünk önérzete hamis, de én részemről oly megalázónak látom helyzetemet, hogy annak kifejezésére inkább öltének szőrcsuhát, mint nagy őseim antik drágaköves dolmányát, melyre még ezután kell méltóvá tennünk magunkat — és üres lárma helyett örömeoseb elnémülnék,³⁵ mint egy grand chartreux-i barát, csak olykor — persze nem oly keresztényi lemondással, homlokredőzve mondanék egy-egy „memento”-t!

Magyar politikus, magyar költő, magyar bölcsész alig fog⁴⁰ lalkozik a magasabb általános emberi érdekekkel, nagyobb részt minden, ami tőle eredeti kikerül, mintha csak arra volna

számítva, hogy mint pörkölt és gulyáshusát a paprikától, a töltött káposztáját a zsirtól — idegen kivált finomult ízlés ne élvezhesse. Számára, előtte nem létez egy nagyobb világ, rokon emberiség — csak önmagát látja és magával szemben⁵ az idegent, mind a német alakjában, kit halálos ellenének vél.

Az igaz, hogy ezer év óta mind csak ellensége volt a szegény rokontalan magyarnak, de már közel száz éve lesz, hogy a népek közt testvéri szeretet szövetsége van készülöben, s a sajtó a haladás e gondolatgyors mozdonya egy-egy meleg üdvözlötet hoz és visz a két világrész különböző felvilágosult népei egyikétől a másikhoz. Majd egy *Béranger* dalaiban, majd *Tamás bátya* kunyhójában, majd *Hugo V.* „Nyomorultjai”-ban — millió szív egy dobbanásban, millió lélek egy gondolatban¹⁰ ölelkezik. Már ha egy ily mű születnék nálunk, bizony elterjedne és rokonszenvet gerjesztene irántunk a világon — jobban mint egynémely tormába esett féreghöz hasonló bár originalis, genialis művünk, melyek eddig idegen nyelvekre lefordítvák, de amelyek annyira bevannak pólálva magyar sajtóságaink juhászbundáiba, elfogultságunk, önteltségünk azokból oly kirívó, ellenben minden idegennak megvetése, lenézése, olykor magának a polgárosuló előhaladásnak kigúnyolása oly visszataszító azokban, hogy az idegen azt részint nem érti, részint elítéli. E részben kivált az utóbbi évtizedbeli¹⁵ irodalom igazán nagy rákhaladást mutat föl. 1848 előtt még csak föl-fölvillant egy-egy nagyobb általános eszme irodalmunkban is, de 48 óta? — legjelesebb költőink, mint valami babonás kincskeresők, régi romok közé bujva, ódon szavak után kutattak, s eseménynek tartották az akademiailag szabadalmazott itészek, ha egy-egy régóta föld alatt heverő ódon szót kiásni sikerült valamelyik ünnepelt koszorús költőjének,²⁰ s egy ily népies ódon szó, egy-egy régi magyaros szójárás elegendő volt arra, hogy valamely — egyébkint nem rossz, de nem is nagyszerű költemény — világirodalmi színvonalra²⁵ helyeztessék. Aztán lefordították németre, s mérgeződött az akademiailag szabadalmazott itészet, hogy a világ nem akarta bámulni ama nagyszerű remek művet, melyet itthon az ifjú utfelén, minden népies ódon szó után egy-egy „ha-a-a-lllatlan”-t³⁰ harsogtatva. — Persze az idegen, ki római szent Péter- s londoni szent Pál-templomok látása után egy bármi remekül

készült kis kápolnát nagyszerűnek nem talál, a magyar versben magas tágas eszmekört, gondolatgazdagságot nem lelvén, s a fordításban a szép „akademaiilag” szabályos rimek s az ódon magyar szavak bája elveszvé — mindössze a magyar sajtásá-⁵ gosság rajt maradt zománca eredetisége miatt mint „kurióz” ujdonszerüt ha megkedvelte is, de mindenesetre nem bámulhatta.

Nem tagadom, hogy ez általánosságból egyes dicséretes kivételek is felmutathatók — „nulla regula sine exceptione” csak úgy áll ránk, mint másokra nézve. Ezt kijelentem egyszer¹⁰ mindenkorra, nehogy a „fülelő” schulfuchsoknak tárgyat adjak hónapokon át tartó csevetölésre, kik ha így szól valaki például: N. százszorta gazdagabb M.-nél — így vágnak közbe: „nem igaz, hazugság, mert megszámláltam pénzét, csak épen kilencvenkilencszer” — mondom, kivételek vannak, de igen¹⁵ csekélyek, s azonkívül mind az 1848 előtti korszakból, ami arra mutat, hogy azóta eltévesztettük a haladás helyes irányát politikában, szépirodalomban egyaránt.

Színházban és irodalomban, regényben, versben, drámában, mindenütt a lehető legszűkebb elszigetelt, fojtólag szűk ma-²⁰ gyar látpont, alanti kezdetleges eszmék, émelygős naivságok. A haza, a haza, a haza! a nemzet, a nemzet, a nemzet! egyre és mindenütt; sehol a világ, az emberiség, a haladás, a szabadságra való emlékezés.

A haza előttem is szent eszme, talán szentebb, mint akik²⁵ untalan kiabálják. Az istenség eszméje még szentebb, de csak fél lábbal a sirban álló, magával tehetlen öregnek engedem meg, hogy egyebet se tegyen napestig, szüntelen az istent emlegesse. Erős fiatal ember lásson munkához, s ne az olvasót s miatyánkot morzsolja még tán akkor is, mikor kedvesét³⁰ kellene átölelnie.

Hanem csak maradjunk a politikai szempontnál. Épen nekünk magyaroknak, sokkal kevesb türelmetlenséget kellene tanusitnunk nemzetiségünk mellett, mint akár a franciának, angolnak. Mi kevert ajku lakossággal akarunk egy magyar³⁵ államot alakítani, és ahhoz csatolni az idegen ajkúakat érdek által. Mi lehet ez érdek, ha nem a legszabályozottabb, legésszerűbb jótékony szabadság, egyenlőség, a jogok, kiváltságok megosztása, türelmesség fajok és felekezetek iránt, rend, jólét, dicsőség benn és künn a nagy világban? Ha attól tartunk, hogy ezekben magyarságunk felolvad — akkor mondunk le a nagy ambíciókról. De én nem tartok attól. Mi tette⁴⁰

a régi Rómát nagyvá, a mai Amerikát félvilág urává? Mind a kettő a magyarnál sokkal kevesebb eredeti elemből keletkezett — majd azt mondom semmiből. De mindenütt a jogok egyenlőségének roppant előnye a gyülevész csoportból egy nagy nemzetet alkotott, melynek hazaszeretete, magasztos polgári erényei örök például maradnak fönn a történetben.

A magyar nevet, nemzetiséget lehet, sőt kell emlegetnünk, de mindig valamely általános, lehetőleg gyakorlati, az idegen előtt is kedves *érdek kíséretében*. És egyáltalán legüdvösb volna ez elvet a gyakorlatban életbe léptetni. Bezzeg mágnésileg vonzóbb lenne a magyar név, és nemzetiség, ha azt mondhatnók: a magyar közlekedés, magyar igazság szolgáltatás, magyar közigazgatás, magyar polgári jog, magyar gazdaság, magyar kézmű, magyar tudomány stb. a kerek világon a lehető legtökéletesebb! Majd jönne nemcsak az oláh, tót, horvát, lengyel, muszka, de még a francia, anglus, legelől pedig a tudványas „huncut” német, hogy nézze, ellesse, hogyan s mit csinál ez az ördögös magyar, hogy ennek mindene jobb, mint ő nekik? De azt nem éri [meg] a mai nemzedék, hogy a magyart ne mindig csak — „szegény jámbor jó népnek” de már egyszer ördögös-nek is nevezze a furfangos nyugoti! E név alatt ugyan — félek — ama kis pedans fülelő schulfuchs gonoszságot ért majd, noha az okos ember ördögösséggel csak nagy leleményességet, ügyességet akar kifejezni.

Az emberiség forrongó nagy eszméit a szajnai Sphynx reineckeai fondor leleményességgel — a nemzetiségi politika fölvetése által dynasticus céljai érdekében el tudta fojtani egy időre. A Napoleonok — tagadhatlan — a népek ügyvédi szerepét képviselik, e jogon ülik a trónt, — hanem mint általában az ügyvédeknek, neki is érdekében áll a pört *minél hosszabbra* nyújtani. Erre nézve igen alkalmas mód neki a nemzetiségi politika, mert így, amit *egyszerre* kellene tennie, lassú és hosszú időközös *egymásutánban* cselekszi. A népek mindig rövidlátók voltak, most is azok, — hogy ne? mikor ezernyi tudós politikus a fától az erdőt, a messze keresgélő sok tudománytól az egyszerű és közel valót nem látja. De jól van, most nem Napoleon nagyszerű fufang eszéről, de annak ránkhatásáról, különösen nemzeti politikája mikénti alkalmazásáról akartam megjegyezni — annyit, hogy ami jó Napoleon dynasticus érdekeinek, nem következés, hogy hasonló alkalmazásban nekünk is jó legyen. Amivel csak azt akarom értet-

ni, hogy élire épen ne állítsuk a nemzetiségi kérdést, mert mi azzal többet elriasztunk, mint amennyit jelenlegi helyzetünkben adni képes, édes kevés előnyökkel magunkhoz vonzhatunk.

- ⁵ Az emberiség eszméje mindenestre annyival nagyobb, erősebb a nemzetiségnél, amennyivel egy specialis haza eszméje nagyobb az egyes emberénél. Az emberiség eszméje inkább a felvilágosodásé, a magasb műveltségé, a nemzetiség inkább az ugynevezett barbarismusé. Amint az ember előbb
- ¹⁰ csak egyes családok, majd aztán törzsek, végre nemzetekre oszlott, amint a műveltsége egy egész nagy állam megalkotására képesíté — ugy a művelődés tovább haladván, végcélja nem lehet más, mint az összes emberiségnek, nemzeti szellemeik megtartása mellett — egy nagyszerű államrendszerbeni
- ¹⁵ egyesülése. E nagy végcél felé irányul a jelen s közel jövő törekvése, emellett minden egyes nép sajátlagos érdeke másodrendűvé törpül. Ez oly hatalmas gravitatio, melyet sem a legnagyobb nemzet, sem a föld leghatalmasabb fejedelme, hátán kissé pillanatnyira igen, de végleg megállítani, vagy épen
- ²⁰ visszafordítani többé nem képes. Ez az egy dolog bizonyos, mint a kétszer kettő. Ez azon hit, mely vigasztalja a mai felvilágosult embert halála óráján, bárminő körülmények közt lepje is meg az. Vesztett nemzetiségi vagy szabadságharc csatája után, tört karddal kezében vagy bilincsekkel lábán szeliden zárja le szemcöit ama nagyszerű tudat, hogy a végcél, az emberi társadalom lehető tökélyülése, feltartóztatlanul közeleg, s tán már második harmadik unokája megéri. Aki ezt ábrándnak tartja, annak azt felelem, hogy ez oly ábránd, mely nélkül jó embernek lenni vagy igen nehéz, vagy épen
- ³⁰ lehetetlen. Ami rajongónak a mennyország, az a politikusnak az emberiség végleges diadala felőli hite. Ám ez még jó tova lehet, de annyi való már ma is, hogy nemzetünk valamint bármely európai nép is csak ugy nyerhet rokonszenvet és támogatást Európában, ha eme közös emberiségi célt el nem
- ³⁵ téveszti politikai intézményeiben, egyszersmind szerepe is a szerint jut ki, ahhoz képest lesz nagyobb, dicsőbb, amint e humanitási magasztos eszme színvonalára előbb vagy utóbb emelkedik. Ez volna pedig a politikai és poetai próféták nagy és szoros feladata.
- ⁴⁰ Ha nem irányulna is maga az európai államcsalád és társadalom a democrataság felé, nékünk szegény hátramaradott

nemzetnek a democraticus polgári nemes erkölcsöket kellene sajtátunkká tennünk és írónknak ezeket kellene hirdetniök. Ne csábítsák el őket nagy, hatalmas népek megengedhető azaz hogy rájuk nézve nem életveszélyes kihágásaik. A népek⁵ úgy mint egyesek, midőn fölgazdagodnak, megengedhetnek maguknak egy kis kicsapongást, azok után akkor indulhatnánk, ha előnyeinkkel is bírnánk. Ha politikánk hálóját egy III. Napoleon fonná X-eink és Y-aink helyett, nem volna szégyen, ha annak sugallata és tiszteletdíja vezetné kis mérges¹⁰ költőnk tollát, ki a külföldi sajtó megvesztegetéseire hivatkozik; jobban hasznunkra válnék, mint hogy most ugyan ezen kis mérges költő személyes rokon — és ellenszenvek után ítélt; és ha volnának Rousseau-ink, Béranger-ink, Hugo Victoraink, egy-egy Dumas, Paul de Kock is elcsuszhatnék mellettök.¹⁵ Aztán azok a francia, angol irodalmi megvesztegetések, melyekre bűneink mentetegetéseül hivatkozni szeretnek a léhák, *nem* az illető nemzet *lételkérdése* körül forgó ügyben történnek, nem is oly elvekre vonatkozólag, melyek ne lehetnének egyszersmind az illetőnek meggyőződésével is egyezők.²⁰ És végre enyhíti a bünt, ha az némi szeméremmel van elkövetve. Az önérdék mindenütt hamar emeli magát a közérdek fölé, e tekintetben csak a nagyobb elmék magasodnak ki, az erősek, — míg a gyöngének keze másutt is bizony csak maga felé hajlik. De a nagy francia, angol irodalomban efféle lap-²⁵ pangó selejtesség, részrehajló vélemény, pajtáskodás mintegy a zugban, a tömegben alig észrevehetőleg történik; ellenben nálunk nyíltan, mindenki által tudva, kézzelfoghatólag, dobbal trombitával lép föl a hazug pajtáskodás, a kölcsönös nyegle magasztalás; sőt olykor a publikumcsalásra számítás, noha³⁰ világos az összes lapirodalom előtt, mégis elhallgattatik s a botrányt megtörténni hagyják, melynek kétszeres kára van: demoralizálja magát az írói osztályt, másrészt elkedvetleníti a közönséget, mely még nálunk nem bírván oly önálló ismerettel, mint nyugoton, hamar visszahatnak rá az efféle vissza-³⁵élések, s hátat fordít a jónak is.

Nem mondtam soha is, hogy másutt ne volna bűn, visszaélés, — csak azt kívántam s kívánom, hogy ezeket *üldözzük*, és pedig mi inkább, mint a hatalmasok, gazdagok, mert nem-e nyomorultabb még az oly kapcabetyár is, mely egy szegény⁴⁰ szöllőreket egyetlen pár gebójét lopja el, mint az afféle gavallérbetyár, aki majd inkább csak szilaj — noha szintén bűnös jux-

ból, milliomos fukar bankárok, elhizott táblabíró filiszterek, vidék nyomorgató zsarnok uraságokra szeret rájjesztgetni? . . .

Nem jobb volna-e, ha magát par excellence kritikainak tartó lap a visszaélések cirógatása helyett azt mutogatná,⁵ hogy politikai irodalmunk nem követ egy emelkedettebb általános európai irányt, szépirodalmunk egy magasabb emberi nézpontra nem bír emelkedni, mely által mintegy beleösmelkedve az európai népcsaládba, általuk is érthetővé, élvezhetővé tehetnők magunkat. Megmutogatná (ha tudná),¹⁰ hogy mi annyira selyembogárszerűleg kötjük be magunkat szűk magyar világnézetünk gumójába, hogy abból se ki nem látunk, sem mások nem ösmerhetnek föl bennünket; annyira speciálisan sajátlagosan magyarok vagyunk, nemzetiségünket oly őskori ódontságban tartjuk, hogy az idegen szinte érzi a zugszagot, a dohos ízt rajta, s annyira nem ujitjuk magunkat korszerű elemmel, hogy megecetesedéstől méltán tarthatnánk, ha ez sokáig így menne. Hasznos dolog volna kimagyarázni, hogy azért magyarok maradhatunk, sőt ez mindig az első és főfő feltétel; és nemzetiségünk szellemét, lényegét megőrizhetnők, ha egy kis európai mázt — finomodás nevétt²⁰ ölténénk a vadon ázsiai helyett. Hiszen ha jól gondolom, a dolgok ifjúsága e világon a tökéletesedés, öregsége a romlás, halála a feloszlás. Nemzetünk a finomodás által nemhogy vesztené, de sőt ifjodnék, megerősödnék, mint a vén törzs,²⁵ melynek korhadt ágait levágjuk, hogy helyébe újak nőjjenek.

Ha volna orientalis cultura is, akkor azt mondanám, lássuk, melyikhez vagyunk utalva, s ha földirati helyzetünk s egyéb viszonyaink az orientalistához igazítnának, akkor természetesen azt kellene elfogadnunk, és ez esetben tán a sallangból is³⁰ valamivel több maradhatna rajtunk. De úgy látszik, egyszerűen csak egyféle cultura uralkodik a földön. Hajdan keleten a görög, ma nyugoton a tulajdonképi keresztény. Sőt még legmodernebb legújabb eredetiségében az amerikai szellem képviseli a mai valódi cultura szellemét, úgy hogy ebben³⁵ bátran Európa jövőjét szemlélhetjük. Itt jött létre azon legújabb társadalom, mely egészen új alapon alakulván, csupán az újkor szellemét vitte át magával Európából, a régiek avas hagyományai, sötét képzelmei, ódon emlékezéseinek hazajáró kísértetei nélkül. Tulajdonképen e társulatot kellene⁴⁰ tanulmányoznunk, hogy magunknak mintákat szerezzünk. A master „Vorwärts” alakja, levonván torzítása tulságait,

s a valóra leszállítva, a jövő emberének hű képét láttatja. Semmi hasztalan cafrang, semmi ábránd, semmi illusio — a haszon a célszerűség szempontja mindenek fölött. És az európai népek az uralkodásban aszerint classificálódnak, amint egymásután elvetik a badar, haszontalan illusióikat, mint a versenyhajózók nehéz ballast-jaikat; az angol francia az első eminensségekben vetekednek is már, a többi is kezd számot vetni a régi szellem nehézkes hagyományaival, s egymásután szórja le magáról a lovagi már már nevetségessé lett vasöltözetet; csak még mi nem, s nem is igen tünődünk, sőt még mélyebben huzzuk szemünkre a vas sisakot . . . vajjon tán nem Párison, de Moszkván, Kamcsatkán át akarjuk elérni Amerikát?

Legtöbben rövidlátó ujságiróink közül szüntelen csak az augsburgi lipcsei ujságra és hasonlókra szeretik háritni okát, miért, hogy nem ösmeri a külföld hazánkat. Pedig már vannak jeles költőink, jeles . . . azaz hogy egykét költőnkön kívül bizony egyéb maradandó jelességünk, mely Európát érdekelhetné, nincsen. Zenezeink Liszt, Joakim stb. csak születésre magyarok, magyar műremekkel nem ajándékozták meg a világot. Politikusaink csak magunkat érdekelnek, — az igaz, még egy szónokunk van, ki világhírűvé lett szép beszéde által, jellemezvén ez által bennünket, hogy a beszélés mesteriségében minden nemzetet fölülmulunk. De hát — vannak jeles költőink, miért, hogy nem ismerik ezeket? Le is fordították őket, igaz, hogy rosszul, no de mikor oly nehéz a magyart lefordítani, és ha lefordítják annyit elveszt szépségéből, mint például egy ékes kevély páva, ha megkopasztják; nem-e talán épen azért, mert szépsége nagyon a külsőségekben rejlik?! Az meglehet, de hozzájárul, hogy belseje is, a szellem, oly szűk látkörben, oly alant mozog, hogy az a széles nagy világ emelkedett nézponutú közönségét nem érdekelheti. Hja, gondolják némelyek, mit tehetünk róla, ha nem vagyunk se román se germán népcsaládbeliek, azoknak az tetszik, ami velük rokon kézből ered? Ugy-e? De hát a szláv Lermontoff, Puschkin, mért oly kedvesek egész nyugoton, Európában és Amerikában; s miért, hogy mi magyarok is dacára keletiségünknek, épen oly mélyen átérezzük és értjük, mint akár maga az orosz, akár a francia, vagy amerikai — már értve, természetesen mindenütt a műveltebb közönséget? . . . Igen ám, felesel néhány gymnasialis kritikus, az orosz nemzet ural-

kodó szabad nemzet, mi pedig — no hát ott vannak a lengyel költők, Miczkievicz, a névtelen, egyik s másik. Ezeket is jobban ösmerik, mint a mieinket, de sőt a perzsa, arab s török költők, a Firdusiak, Hafizok, mennyivel nagyobb mérvben⁵ ösmertebbek a kerek világon, a mi Vörösmartink, Aranyunk, Petőfinknél.

Nem tagadom, hogy nemzetünknek ezen minden izig különös, eredeti volta — gazdagság, erőteliség jele, és én erősen, szívem mélyéből ohajtom is, hogy ez eredetiségből mi se¹⁰ vesszen el, és valamely intézményben, ugy mint a magnak hagyott növényben a mag, fennmaradjon. Én csak azt kívánom, hogy maga az egyetemes nemzeti szellem, az európai műveltség fénymázába mártva, mint valami régi remek szobor kifényezve, megújuljon, megifjodjon, tetszetősbé legyen.¹⁵ Egyébaránt ártatlan és ártékony sajátságaink, sallangjaink ittamott ugy is megmaradnak, bottal sem lehetne őket agyonverni. Például martialis viseletünk, ugy a testi mint a lelki, a katonaságban igen jó, élő muzeumra találhat. De fájdalom e tekintetben is felfordított viszony állt be; magyar ezredeink,²⁰ ugy szólván, nincsenek, s a feszes nadrág a közéletbe[n] vétetett föl, mig — hir szerint — bakáink bugyogót fognak kapni. Pedig „ami kivételesnek, ünnepinek nagyszerű, — mindennapivá válva nevetségessé lesz” mondja igazán maga Dobó Katica szerzője. Aztán, ha művészetünk, irodalmunk van, ne féljünk, hogy egyetlen nemzeti ereklyénk elvész. Arra való ez, hogy ha már mi nem leszünk is, mintáinkat mutassa föl az utóvilágnak. Hiába viselnők Toldy buzogányát a mindennapi életben, mázsagolyós mentéjét — ezzel nem biztositnánk számára halhatatlanságot. A történet és művészet feladata ez, és ha nincs Tacitusunk, Homerunk, hiába támadnak Caesarjaink, Achilleseink, — valaminthogy az Árpádok s Hunyadiakról ugyan sokkal kevesebbet is tud a világ, mint sok ezeknél kisebb — Braunschweig-Mecklenburgi nagyságokról, miért? mert — nem volt historiánk, művészetünk, mely neveiket hirdesse, tetteiket ösmertesse!

De a mi kritikusaink nagy részét, kivált pedig azt a magas akadémiai vaskalappal szabadalmazott s külön csoportba zárkóztott hadat, ugy látszik nem annyira a mélyebb szemlélődő szellem, az igaznak irthatlan szeretete, mint a produktív⁴⁰ téren megbukott kielégithetlen hiúság, s ebből származó irigység úzi, hajtja a kritika terére, s ez vezérli tollaikat. Mert

rendesen nem a kinövést, nem a szemtelen visszaélést, nem a nyeglét, tolakodó üreset, szóval nem a rosztat irtják, sőt ezt hallgatva, vagy legyezgetve tenyésztk, hanem amint valamely nagyobbserű hatást gerjesztő, epochalis mű jelen meg,⁵ mely nem tőlünk kért engedelmet a megjelenhetésre, illetőleg amely tőlük független kézből, pártolásuk előleges megnyerése és az ő cégük nélkül nyit be az irodalom sorompóján, erre már dühökben toll helyett hasábfát ragadva, azonnal beléptekor¹⁰ ugy ütök főbe, hogy óriás legyen ám, ha el nem szédül, s letepervén őket, tovább haladjon. E derék urak ilyenkor, ha nagyon erős a belépő bajnok, nem áttallanak ferditeshöz, gyanusításhoz, egyenes hazugsághoz, rágalalmazáshoz folyamodni, nehogy elhigye a közönség, mintha kívülök más is tudhatna annyit, vagy épen többet, mint ők.

¹⁵ Sőt megesik rajtok az a gyilkoló meghasonlás, az az önpofozó ellenmondás, mely a pulyka mérgében eszeveszett zsémbes Xantippéken esik meg, midőn végre azzal akar véget vetni a türelem fáradt férj, hogy azt mondja neki, — igazad van! — és az hirtelen ráriad, de nincs igazam! azért sincs igazam!²⁰ azaz hogy tulajdonképen — igazam van. Ilyen forma ellenmondásba esik egy-egy kitünő mű-kritikusunk, midőn például: nem költeményt, — már erről lemondtak — ez nem bántja annyira ambíciójukat, — hanem valamely figyelmet gerjesztő bírálatot bírálván, csak hogy annak állításait leronthassa, készebb, saját elveinek mond ellent, s kritikai szerepéből kiesvén, ő, aki máskor épen a legjelesebbet is ócsárolta, lerántotta, ekkor minden irodalmi és közéleti selejtességnek mentegetőjévé, szépitőjévé sőt helyelközzel pártfogójává lesz!

³⁰ A dolgokkal kevésbé ösmerős olvasó kíváncsi volna nevekre. De nincs szükség azokra . . . Én közügyi vitában személyekkel nem sokat törődöm; mindenesetre a dolog, az ügy előttem a főlényeg. Ha igazán festettem, ujjmutatásom nélkül is rá fog ismerni a közönség az illetőkre, és az illetők is önmagukra.³⁵ Ha nem igazán, akkor igazságtalanságot követnék el ama személyek ellen, ha megnevezném őket, az pedig annak is, az ügynek és az igazságnak ártana.

Én ezuttal általános, illetőleg közbajainkat tárgyalom, és épen ugy derül ki, vajjon igazam van-e, vagy nincs, ha az⁴⁰ olvasó maga specialis esetek és személyek megnevezése nélkül valónak ösmeri az általam mondottakat.

De épen azért, mert közügyi elmélkedésemben, magán érdekek fölé emelkedetten, személyt nem akarok látni, csak elvekről s általánosságban beszélek, jogosítva érzem magamat — mint akárkit más is jogosítottnak hiszek — a tárgyhoz mért erős kitételekkel élni, a dolgokat nevükön szólítani, s valamint arról, amit nemesnek, szépnek, nagynak hiszek lelkesedéssel, úgy a bűnről, aljasságokról — a szívemben irántok érzett irthatlan gyűlölet s méltó utálat nyelvén beszélni. Annálinkább, ha azt látom, hogy ezek iránt azon emberek, kiknek feladata volna azokat üldözni, egyre közönyösebbek, engedékenyebbek lesznek. Azonban, mihelyt személyről van szó, — szigorúan bár, de sérteni akarás jele nélkül ügyekezem magamat kifejezni. Vajha én irántam is hasonló figyelemmel jártak volna el mások. De épen azon lap volt leggorombább, és legfölületesb, melytől a legtöbb higgadságot, alaposságot várná az ember. Szinte hetvenkedni látszott, hogy ő mily sértőn durva merészel lenni egy — álnév irányában.

Ám a köztéren, a nyilvánosság előtt türjünk mindent — a nagy közügy érdekében, mutassuk meg, hogy valóban szeretjük ama nagy közcélt, melyet untalan szánkon hordunk s megszózaténekelünk. — Mert csak a türelem határtalansága mellett érhetünk el teljes vélemény szabadságot, melyre nálunk roppant nagy, égető szükség van. Salonban, kunyhóban, utcán, szóval magán életben kiki oly kényes, amint neki tetszik, s egy görbe nézésért ám löjjön kendővégről, de ábécés kiskorúság közügyi s nyilvánosan folytatott vitából becsületkérdést csinálni, sőt egyáltalán a legelkeseredettebb polemiciát sem ildom közvetlen az életbe is átvinni. Az illető felek közöntsék s fogadják egymást a legilledelemesebben, s feledjék el, hogy a sajtó utján mily rettenetes találkozásuk van. Hiszen ha nem az ő személyes magán ügyök a vita tárgya, — pedig nem szabad annak lenni, mert hisz az nem tartozik oda — akkort mit agyarkodnának egymás ellen? Mihelyt verekedésre kerül a dolog, már azzal elárulják, hogy csupa elfogultság, csupa személyes érdek az egész vitatárgy, és a közönség ugyan mint higgyen az ily egymás hajába markolt kézzel polemizáló eszeveszett csárdai hősöknek? . . . Valóban jelenünk szellemi ürességét, erkölcsi kifajzását mi sem tanúsítja jobban, mint azon esztelen és mégis gyáva marakodási düh, mely minden legcsekélyebb megrovásból, *nem is keresve*, ami pedig a fő, *hogy igaz-e vagy nem?* párbaesetet csinálva,

annyi jobb ügyre méltó löport pazarolt el, anélkül pedig, hogy legalább egy két haszontalan papirpazar — írói nevet bitorló emberrel megfogyott volna a jelen szapora írói nemzedék.

⁵ De már odáig sülyedtünk, hogy bátorságnak tartotta a selejtes közvélemény, ha két ember jó 40—50 lépésnyiről otromba, néha üres pisztollyal a levegőbe mert durrantani!

Amerikát tartják a rendkívülibb, nagyszerű nyegleség legbujább földjének; de e kiválónak okos népnél csak milliomszor fiffikusabb, genialitásig élcesebb fogások igen, de a főnnebbihez hasonló vastag, otromba nyegleségek teljesen lehetnek. Valóban, a nemzedék józan esze fölött kétkedni kényszerült az ember, látva ez eszeveszett párbaj-maniának már a higgadtabb tudós nimbuszát követelő férfiakra is kiterjedt

¹⁵ dühöngését. Azt hittem eddig, nincs utálatosabb a szellemet hazudó nyegleségnél; de a gyávaság és aljasság amaz álcás komédiajátéka, mely a hősiesség dicsfényét áhitja, s annak koszorúját lopja le tolvaj kezekkel; ez az oroszlánbőrbe öltözködött számár ficánkolásához hasonló hengegés már olyan

²⁰ természetlen szörnyszerű valami, mint midőn a komikum undorítóvá kezd válni. És a közvélemény türe, sőt ápolta e hallatlan erkölcsi kifajzást, mely hasonló mérvben aligha dult a múlt századbéli párisi romlottság alatt. Éhenkórász, üres fejű, hivatlan firkászok, naponkint kölcsönként pénzen

²⁵ ebédelgető járdatiprók lóttak, futottak, azaz hogy bérkocsiztak éjnap kard és pisztolyok után, mert valamelyiknek a nevét merte a másik egy ujdonságrovatban említeni, vagy, mert görbén nézett rá pajtása, vagy — mert valamely háziur leányára vadászván, egy párbajhírral kellett előtte dicsfényelgni,

³⁰ és a „lovagiasság nevében” rárontottak munkás, komoly emberekre, tanúkul híván, vagy egyéb részvételre szólítván őket, és már a haza, emberiség, valódi becsület, szóval, minden magasb, szentebb érdeknek hátrálni kellett e banditailag értelmezett „lovagiasság” eszméje előtt. Mert a selejtes, félre-

³⁵ vezetett közvélemény nem az iparlovagot ítélte el, hanem a legönérzetesb, tiszta jellemű embertől elfordult, ha egy ily lábatlankodó, s erkölcsi szennyét a hozzávaló dörgölözéssel lemosni akaró desperatus egyénnek megtagadta az elégtételt.

⁴⁰ Lefözni a gazdag filiszter (értsd becsületes) polgárt, soha meg nem fizetem tudattal; adós maradni a szegény mosónénak, az alatt a „Kömlóban” pezsgőbe fürösztetni meg a cigányt

is, szavat adni jóra, rosztára, de csak ez utóbbiban megtartani, mert chevaleresque ember csak arra köteles; hazudni, dicsekedni, hencegni; nagy urat játszani tiszta uzsorapénzből stb. stb. mindez előfordul másutt is, de csak azzal a kis különbséggel, hogy az illetén himpellér ember, amint leálarcozva, egyszersmind ki is van tiltva a becsületes emberi társaságból, míg ellenben nálunk az ilyen becsületes és lelketlen iparlovag, ha elég banditai elkeseredettséggel bír arra, hogy egy párbajnak címzett komédiában egy pisztolyt elsüssön — e nem is⁵ vér, csak lópor kereszttség által minden szennyet, piszkot levert magáról, és mint „lovagias” ember bevett, sőt ünnepelt tagja a társaságnak.

Epen, mint hajdan a reformatio előtt, midőn a várur előre meggyónván, és a büntaksát ki is fizetvén, ezt vagy amazt a¹⁵ „pimasz” bankárt az országuton elfogatta, százezreiből kifosztotta, fogait előbb kegyetlen juxból kihuzatta, azután börtönében éhen halatta —! Azután a nemes lovagias tettről kacagva beszélt a vidék nemessége, s szinte irigyelte a dicsfényt, mely e nemes rablótényből az illető homloka körül²⁰ képződött.

Mintha oly kevés csodaritkaság volna már nálunk a valódi férfias bátor ember, hogy örülnünk kellene, ha valaki, legyen az bár holmi erkölcsi banqueroutier — egy vakon töltött pisztolynak kimer állani és e rendkívüli hős nyegleségért meg²⁵ kellene a legaljasbb bünöket bocsájtani!

Mindent el lehet követni nálunk, csak jól kell vigyázni s el nem mulasztani, az ellenszereket is figyelemmel alkalmazni.

Ha t. i. valamely könnyelmű de szájas *lump* kölcsön kér³⁰ tőled, meg ne tagadd ezt tőle, felezd meg vele amid van, ez a nagylelkű lovagias ember főerkölcsi törvénye; — ő ugyan megesküszik neked becsülete szentségére, hogy holnap visszaadja, de azért, ha másnap találkozol vele, és szeméből olvasod, hogy nevet rajtad, aki elég számár vagy azt hinni, mintha ő elég³⁵ pedans volna adósságát megfizetni akarni, és ha egy hónap mulva figyelmeztetvén adósságára, ő téged mint egy pimasz, lelketlen, zsigori nyárspolgárt legazol — hallgass el vele, és kérd meg őt szépen, hogy csak hallgasson el vele ő is, s más-
kor is szívesen szolgálatára állasz — mondom tedd ezt, mert⁴⁰ különben nem azt a derék adósságcsináló nobilis gentlemant, de téged fog elítélni a közvélemény! . . . Kötheted a batyudat

hátadra, s elmehetsz Isten hírével Amerika vagy Anglia felé, ahol aztán hozzád hasonló lelkiismeretes keresztényileg polgárosult s az enyim tiedről szigorú pedáns fogalmakkal bíró filiszter közvéleményre találsz! . . .

- ⁵ Igen, mert hasonló aljasságok másutt is mindenkor, Epaminondas és Junius Brutus korában is előfordultak, csak hogy a közvélemény megbélyegezte annak elkövetőit; a baj *megdöbbentő veszélyessége* nálunk abban rejlik, hogy a közvélemény annyira félre van vezetve, mondhatni kifecamítva, hogy ¹⁰ ítélete nem lehet többé erkölcsi sem szellemi tekintetben irányadó, s égető kötelessége az irodalomnak a helyes irány megjelölésére és abba vezetésre működni; különben — periculum in mora.

Íme ismét egy oly erkölcsi félszepség, mely szintén ököl-
¹⁵ jogos középkori hajlamok tulsúlyáról és maiglan polgáros szellem teljes hiányáról tanuskodik. A pénzt lovag módra és könnyelműebben sehol sem költik, mint nálunk; de sehol a pénzbeli ziláltság nem elnézettebb, a tartozásbeli kötelezettség nem lazább, mint nálunk.

- ²⁰ De sőt az ugynevezett „home rangée” — a rendezett ember filiszter cím alatt a középrendű nemes lovagias körökben csak zsákmány és gúny tárgya, ellenben a könnyelmű, rendetlen pazar a népszerű.

A jellemet nálunk nem annyira keresztény polgári, mint ²⁵ barbár, középkori lovagiasság szempontjából ítélik meg. Nem az a főbb kérdés, mennyire fedhetlenül viseljük magunkat társadalmi, családi, üzleti s pénzviszonyainkban, de az, hogy mennyi fokával bírnak a merészségnek, mások letorkolásában, s mennyire bírjuk ama nyegleség titkát, mellyel ³⁰ nálunk a népszerűséget meglehet szerezni, habár a leglelketlenebb családapa, a legértelenebb, de annál szájasabb hazafiak vagyunk is.

Mennyi bűn, félszepség, tévedés, mindenfelé, és nem hogy poetáink, de még kritikuskaink sem találnak egyebet, mint ³⁵ örökké csak magasztalni valót magyar társadalmunkban. Maga a nagy tekintetű P. Napló titokban pessimistáskodik, sőt az is igaz, hogy jóval kevésbé enthusiasta a többenél, de csak üssük föl tavali számait, mennyi illusio, mennyi önteltség, vakremény, nagyralátás az egész országgyűlés folyama alatt. ⁴⁰ Ám hát engedjük, hogy ekkor elragadta a közlekedés árja, de már máig ideje volna tán a kiábrándulásnak!! A lehető

legjobbkor jött ránk nézve a londoni kiállítás is. Számos hazánkiai kimentek, széllyelnéztek [1] — nemde kérhetjük: ha most se látták be, mennyire hátra vagyunk, akkor csakugyan jaj nekünk, mert hát még rosszabb napokra volna szükségünk, ⁵ hogy mind ezeket belássuk? Én nem voltam a londoni kiállításon, de már itthonról oly véghetetlenül kicsinek látom európai szerepünket, s igazán félek kimenni, hogy — bármely durvának tart is az olvasó — lesujt a bánat, a kétségbeesés . . . Ezelőtt 30 évvel mondta el Széchenyi: „*A magyar minden* ¹⁰ *lehet, ha be akarja látni, hogy semmi*” — és nekünk 30 esztendei csalódás nem volt elég arra, hogy ezt belássuk . . . Holott enélkül még az első lépést sem tettük meg, mely a haladás utjára vezet.

Pedig az ám még a legsajgóbb, hogy ennyi bajhoz még ¹⁵ sa-tyra is járul, t. i. országszerte ünneplik Széchenyi emlékezetét egész tömegek anélkül, hogy bár e tömegek értelmesbjei olvasták volna e nagy ember műveit; és ugyan akkor, midőn az ünneplések tartottak, éppen a legnagyobb ellenkezésben állt az egész nemzet az ünnepelt elveivel. Mert ismétlem, nem ²⁰ annyira abban ütközöm meg, nem az aggaszt, hogy nálunk mennyi bűn, ferdeség, inség fordul elő, melyeket egész művemem át előszámlálgattam — hiszen mind e bajok hasonló, vagy némelyik tán még nagyobb irányban ez vagy amaz országban előfordulnak; hanem az a kétségbeejtő, hogy e bajok ²⁵ mindenütt másutt rosszaságuk egész valójában ösmertetnek s a jobb rész által üldöztetnek, s közvélemény által elítéltetnek; míg nálunk jobbadán *eltüretnek* vagy *palástoltatnak*, részint éppen *szépítettnek*, veszélyességük be nem láttatván magasztaltatnak, amint ezt az „Önbírálat”-ra irt gúnycikkek ³⁰ és szidalmazások eléggé bizonyítják.

Nem az bánt és ijeszt, hogy hátra vagyunk, hanem hogy *még a jó úton sem* vagyunk; nemhogy haladnánk, de hátrálunk, vagy legalább nagyot kerülünk; nem a polgárosodás, de annak ellenkezője, *nem a jövő, de a múlt felé* gravitálunk!

³⁵ De legyen elég ismét egyszerre ennyi a panaszból, annál inkább, mert jobbnak tartván kisebb adagokban adni a keserűt, s a „*gutta cavat lapidem*” elvénél fogva is — célszerűbb lesz állandósított röpiratban, apróbb adagokban talán egy hetilapban adnom további nézeteimet, mely hetilap ⁴⁰ — ha nem csalódom — remélhetőleg még f. évi november hóban fog megindulni.

És ennél fogva az idő is kényszerít megszakitnom észlelődésemet, amit egyébaránt művem természeténél fogva a kerek egészsé kögülés elve elleni vétség nélkül tehetek, amennyiben kerek egész úgy sem akart lenni, mert nem is lehet oly tárgy,⁵ mely kimerithetlen; nem lehet bevégezett, ami nem egy, de millió fej hozzájárulása által végezhető csak be.

Bizonytal lesznek napi sajtónk kezelői közül megint számosan, akik értekezésem nyelvét erősnek, sőt durvának fogják kikiáltani, s szinte hallom már, mint fogják elegans elszörnyülködéssel, előkelő orrfintoritással kimondani a szokott anathemat: „ez nem irodalmi hang!”

Hanem csak vigyazza meg az olvasó, kik lesznek ez anathemizálók? aligha azok, akik maguk is erőteljes, tömör, sajátlagos nyelvvel bírnak; és nem is a magas főrendbeliek, akik öröklött finom modoruknál fogva felül állnak a neveltlenség, durvaság vádjá lehetőségén, s akik jól tudják, hogy más a salon, és más a nyilvános szellemi küzdter, s akik jól emlékeznek amaz országos viták harapós nyelvére, kiméletlen kifejezéseire, melyeket a dicsőült gróf Széchenyi, gróf Dessewffy stb. váltottak egymással.

Ezen váddal elő fognak állani olyatén irodalmi dandyk, akik ellenségei mindannak, ami bennök nincs — a gondolatnak, mély erkölcsi érzésnek, az iránybeli erőnek és sajátlagosság-
nak; akiknek összes írói működésük, hasonlóan a Mérei-féle
zászlóaljtan őrnagyokhoz, csupa merő szerkesztésből, compilációból;²⁵ nyelvrontó fordításból áll anélkül, hogy egyetlen önálló olvasható művet irtak volna, mely az író névre jogosítana; ezek az irodalmi ingyenjegyes tapsoncok, kik tehetség nélkül csusszanván az irodalomba, mégis abból geschäftet
csinálva, itt a legnagyobb zajt ütik, s a koszorúkat osztogatják,³⁰ s mivel végre, annyi meztlábás inség után egyszer jól kiöltözködtek, magas nevelést szenvedve, s előkelő modort majmolva aristocratát játszanak, s mig néha elfelejtkezve fölvelt szerepökről, a korcsában jól összehordják egymást,
másfelől tót ágast álló logikával az irodalomban akarnák borbélyos saloniságuk nyelvét meghonosítani; és végre előfognak e váddal állni mindazok, kik e füzet némely kemény vádjai által találva érzik magukat, s elég gyöngék arra, hogy a nyilvánosság-
nak a szokottnál kissé hűvösebb léghuzamától
egyszerre áthüljenek és ideglázba essenek. Jele, hogy irodalmunk szobai levegője régóta pállik, és a benne lévő nagyon

elkényesedtek, azért ideje már egy kissé szellőztetni az irodalom állott légü kaszárnáját.

De vigasztalja őket, enyhítse bosszúvágyokat ama gondolat, hogy jutalmunk, büntetésünk meg van már kölcsönös rendeltetésünkben. Övéké a rózsás szemüveg, enyim a sötétebb; övéké a boldog illusio, enyim a keserü, fanyar kiábrándulás. Ők már a jelent élvezik, én csak a jövőtől várok, attól is föltételezen. És mindenre e föltételezett jövőnek képzetemben fényesen kifestett eszményképe csábított, s ha igazam van, fájdalom, gyarló földiségünk törvénye, hogy megszenvedjek¹⁰ érte, s talán fejem betörjék; ha pedig tévedtem, nem önérdemem — de az eszménykép fölötti rajongásom ragadott el, s megbocsáthatnak, mert, hisz ez eszménykép az ő bálványok is, mert ez nem egyéb, mint — a jövődöbéli *boldog* Magyarország.¹⁵

Mert hiszen szépnek mai gyászában is szebb, dicsőnek mai szerencsétlenségében is dicsőbb, mint sok ledér szerencsés nemzet lenne, hasonló végzettől látogatva századokon át!

E boldog Magyarország képe lebegett előttem, testvéri szeretet a finomodó műveltség által elmagyarosodva, jólétben,²⁰ rendes életben elszaporodva, anyagi gazdagságban, erkölcsi erőben elhatalmasodva, testi egészség, megelégedésben magát boldognak tudva, nyugot enervált, kelet még műveletlen népeinek mintául szolgálva; — és ha ez eszménykép intéseinek hódolva, ellenzói, bár öntudatlan akadályozói iránt kiméletlen voltam, ha tán magam is tulbuzgalmamban botolva, vétlenek tyukszemére is hágtam, azoktól az eszmény nevében bocsánatot kérek, elősmervén, mikép mindenesetre nekem is van egy nagy hibám, t. i. hogy gyarló ember létemre nagyon erősen megátalkodottul merem hinni, hogy igazam van, — de ezen hibát talán némileg ellensúlyozza azon engedékenységem, melyszerint ha legerősebb legkövültebb valamely nézetem hibás voltáról meggyőző akárki, főleg közügyi dolgokban, — tudákos hiúság, ledér álszemérem, szűkkeblü elfogultság, becsvágyas féltékenység pillanatig sem gátol, hogy hibámat beösmerve, az illetőnek adjak igazat, legyen az akár aristocrata, akár a nobel „Figyelő” lenézett borbély legénye.

Azért félre minden középkori türelmetlenséggel, félre ököl-lal, „ujságíró” pisztollyal ott, hol belső meggyőzés volna szükséges. Mit ér forró olaj, tüzes vas, ha Galilei utolsó percben mégis csak felkiáltta: „e pur si muove.”

De ha minden állításom lerontatnék is, (noha még eddig „Önbírálat”-omból sem adtam föl egy betűt sem) — még akkor is megmaradna vigaszul nekem a tudat, hogy bár sikertelen, de önzéstől mentebb törekvésemben sem a felső, sem alsó⁵ hatalmak intésének nem, egyedül saját meggyőződésemmek hódoltam.

Meglehet, hogy mint minden politikai tervezetnek, mely az időhöz s helyzeti viszonyokhoz alkalmazkodás elvéből indul ki, úgy az én jelen füzetem azon részének is, mely a függő¹⁰ kérdésekre vonatkozó taktikát mutatja ki az idő, talán nem is nagyon sokára, ellene fordul kérelmelten követelményeivel. Mi sem lehetlen a gőz- és villany-szárnyakon repülő jelennek, mely az ókor sejtelmeit, tündérképzelméit, a Phaetonok, Mercurok, Vulcánok s Prometheusok eszményeiben¹⁵ rejló, természetfölöttinek tetsző ohajokat a vasút-mozdonyok, villany-távirdák, ágyuk s egyéb nagyszertű találmányokban valósítja. Vajha megérvém, hogy valamely akadály kövét itt amott [akár] az idő akár saját ügyekezetünk elmozdítván, jelen füzetemnek egy-egy *sanyarú* követelmény kényszerítette²⁰ nézetét magam cáfolhatnám meg, világos tanubizonyosságául, hogy nem tudákos hiuság, nem szennyes önérdék vezette tolamat. Vajha megérvém, hogy önostoroltam hibáink nagy részét kiirtván magunkból, magamnak nyilnék alkalom, örömkönyezve hirdetni, hogy végre a magyar azon tökélypontra²⁵ ért, melyre a természettől nyert gazdag adományoknál fogva képesítve van . . . Ám, egyelőre be kell érnem, s be is érem a reménnyel, hogy mindez egykor teljesülend, talán boldog unokáink megérik. Addig tűrni — keserves szerep! — tűrni kötelességünk. A diadal öröme, dicsőségfénye ugylátszik nem lesz a mi osztályrészünk. Ehelyett az éretlenség, felületesség³⁰ félreértése, aljas irigység, elfogultság, tehetlen személyes és bandaérdék bosszúvágya s egyéb undok szörnyek arcátlan gyanusításai . . . gyönyörű kilátás! Ez jelenben a valódi magyar hazafiság mártiromsága. Épen azért, mert rendkívüli a veszély, van ma szükség rendkívüli nagy erkölcsökre; mert semmi közel semmi bizonyos jutalom nem biztat, ellenkezőleg tömeges hálátlanság fenyeget, ez ellenében „robur et aes triplex circa pectus” csak ama felséges öntudatban rejlik, melyet Horác eme utólrhetlen báju sorában ajánlok barátimnak és ellenségeimnek figyelmébe egyaránt:⁴⁰

„Integer vitae scoelerisque purus.”

IRÁNYESZMÉK

I.

Országos kérdések közt olyanokat, melyek iránti nézeteinken könnyen előfordulható politikai eshetőségek, vagy csak ugynevezett constellatiók is változtatni képesek: — mellékeseknek tekinthetünk.

(Könnyen előfordulható eshetőségeket értve csak, nem századok, ezerévékét, melyek mindent, magukat egyes hatalmas államokat fölforgatnak.)

Ily mellékes ügyekben, azt hiszem, bajos dolog állást foglalni, *mielőtt* annak *eldöntő* pillanata elérkezett.

Mindamellett a magyar lapirodalom, — mert nemi talál egyéb szintén fontos és közelfekvőbb tárgyat — (pedig találhatóna eleget, melynek eldöntő perce rég nyakunkon), de meg főleg azért, mert valóban *égető* kezd lenni — a magyar kérdés megoldásának tervezetével, oly részletekig terjeszkedve foglalkozik, melyek mikénti eldöntésének perce rendszeren valamely rázkodásteljes esemény, válságos constellatiók között szokott megjelenni.

Ilyenkor aztán ha nem ugyan tökéletes, de nagyhirű — mi kell több? — *vezér*politikus is olyan nagyot ugrik néha-néha, hogy például makacs municipalistából pár nap alatt parlamentarismus alkotójává növi ki magát.

Annyiban tanulságos példa, hogy óvakodjunk tervezeteket kidolgozni, nézeteket kijelenteni oly időben, midőn azok kimondása nemcsak időelőtti, de egyszersmind fölösleges is.

Aki a kormányznak bizonyos constellatiók esetérei legtitkosb intenióival nem ismerős — (noha még ezeken is túljárnak olykor váratlan, s a leglángeszűbb diplomata által sem sejthető eshetőségek —) eszerint aki az ellenfél tervét nem ismeri, leghelyesebben jár el, ha oly állást vesz, melyben háttere fődözve legyen, s amelyből minél több kiindulási ponttal rendelkezzen.

Mikor két alkuvó fél a főszmében nem ért egyet; midőn az egyik, vagy mindkét fél egyezkedni nem is akar, — legalább

ugylátszik — ily esetben ama két fél legfőlegb unalomból pöröl, cseveg egymással holmi részletek iránt, melyekről a netáni alku eldöntő percében mindegyik egészen máskint[!] fog gondolkozni.

⁵ Ily esetben azt hiszem, ha nem unalomból, de komoly egyezkedési szándékból töri meg a szót egyik vagy másik fél, leggyakorlatibb dolog mindenekelőtt azt bizonyítgatni a másik félnek, hogy az egyezkedés, az *egymással szövetkezés mindegyikök érdekében áll.*

¹⁰ Vagy talán főlöseges ez már? Tán belátja ezt mindkét fél mai napság? Oda fönn — talán, legalább a legfelsőbb jelek azt mutatják. De ide lenn? ne tetsessünk, hagyjuk ezt a diplomatákra, — egy egész nép erre nem képes. A nép ismerje meg a valót, a népnek önismeretben a főereje, azért valljuk meg őszintén: nagy itt a sokaság, mely még e szövetség szükségét sem látja be.

Ha sikerül ezt egyiknek a másikkal megértetni, az alku aztán könnyen megy, az árban, kölcsönös érdeküknél fogva, könnyen megegyeznek.

²⁰ Az Ausztria és Magyarország közti szakadás függő kérdésében — melyik fél ismerte félre saját érdekét, és ennél fogva, melyiket szükséges capacitálni? — hagyjuk *ezuttal* eldöntetlen. Inkább gondoljuk azt, hogy mindaketten, eszerint mi magunk is; — tehát komolyan gondolkozzunk, valjon csakugyan érdekünkben áll-e a szövetség?

²⁵ Végtelenig lehetne okoskodni, melyiknek áll nagyobb érdekében, Ausztriának-e vagy nekünk? de hagyjuk fönn e tudományos különböztetést a szorosabb tudomány több idővel rendelkező emberei számára; annyi gyakorlatilag áll, hogy ha érdekünkben áll a szövetség, — prima persona est ego — tehát ³⁰ részünkről elég nagy az érdek, hogy azt a másik fölé helyezzük.

Negyedfélszáz év tanulsága áll erészben mindkét fél előtt. Ez azt mondja, hogy Ausztria fénynapjai azok voltak, melyekben Magyarországgal *együtt* haladt akár a béke, akár vagy ³⁵ még inkább — a harc mezején.

Negyedfélszáz év — mindenesetre jókora argumentum; de politikában mégis mindig bizonyítóbb a legközelebbi történet, mert azt mutatja, hogy még mindig a régi tényezők határoznak. Ami jó volt tavál, meglehet nem jó az idén; ami ⁴⁰ eltartott negyedfélszáz évig, szinte valószínű, hogy végre

elavult, és tán már erejét veszte — így okozhatnák az ellenfél. Azért hozzuk föl a legközelebbi példát.

Mig Ausztria fenntartá Magyarország épségét, maga Ausztria is ép volt, sőt gyarapodott. Ugylátszik, Magyarország ⁵épsége, ha nem biztosítják is európai szerződések, szintén benne van Európa egyensúlyának mérlegében, ép úgy, mint fontban a szemer a latok között. Mert imé, annyi század óta, amint először tette meg lön csonkítva Magyarország állami épsége (1849—1859) — Ausztria is azonnal elveszté területi és ¹⁰hatalmi épségét Lombardiában, és egész olaszországi befolyásában.

Viszont nekünk azt mondja e negyedfélszáz év, hogy Ausztria európai szükség; oly annyira, hogy midőn már romokban hever, fölszedik ellenei és összerakják; mert habár károsítani ¹⁵egynémelynek igen, de tönkre tenni egynek sem áll érdekében, sőt abból mindegyik tetemes veszteséget lát magára nézve. E tényállás következménye mindannyi magyar forradalom siralmas vége; — és az ellenkező mindaddig képtelenség, míg Európa egyensulya szintén ellenkezőre meg nem változik, ²⁰vagyis míg e világrész ügyei fenekestől föl nem fordulnak, — ami vagy újabb államalakulásokban, vagy azon esetben történék, ha az eddigivel teljesen ellenkező elv: a monarchiai helyett a republicai, az isteni helyett a népjog — jutna *kerek* Európában uralkodásra.

²⁵ Erre várni annyi volna, mint megfogadni, hogy addig nem eszünk, míg a nagy lutrit meg nem ütjük.

De nem az a határozó tényező, mit gondol egy két fakó scribler holmi poros szobazugban. Ausztriára nézve az a határozó tényező, mit gondol az egész magyar nemzet? — már ³⁰aztán akármi hibás, öngyilkos volna is gondolata.

Hátha a magyar nemzet úgy el volna keseredve, hogy dacolását a végletig akarná vinni, és a kiéheztetés rendszerében készebb éhen halni, mintsem saját javára bár, föltételeiből engedjen?

³⁵ Ne vigyük tovább e gondolatban is iszonyu föltevést. Hiszen Ausztria nem tagadja, hogy Magyarország szövetségét óhajtja. Ő az, aki azt mondta oct. 20-kán: értsük meg egymást! De az *indulatok* magasra dagadt hullámain még akkor nem lehet megállapodni.

⁴⁰ A legszentebb igazságok tanai — bármily hatalmasan érvelő dialecticával kezelve (mutat-e e részben a világ

remekebb művet legutóbbi feliratunknál?), száraz elmélet, tudós okoskodás nem döntenek az államok politikájában. Nincs oly állam, mely egy főelv mellett minden ponton következetes, egységes politikát követhetne. Anglia otthon alkotmányos, Indiában absolutista; Franciaország belül absolutista, kívül forradalmi, alkotmányos. Mi egyben liberalisok, másban csökönyös conservatívok; itt aristokraták, amott demokraták vagyunk stb.

A politika nem száraz elmélet, — keine graue theorie, hanem Göthének zöld élet fája. Nem egyoldalú elv, hanem a gyakorlat, a *helyesen felfogott kölcsönös érdekek* kérlelhetlen követelménye dönt e téren, azért végre fogjuk föl e kérdést e szempontból.

A legfőbb érdek legszabatosabb kifejezése, igaz, neve: az *integritás* — Magyarország integritása. Ez *érdek* az, mely köti Magyarországot Ausztriához századok óta és fogja kötni még tán századokig.

Aki a hazánkban lakó nemzetiségek nyílt titkos intentióival ismerős; aki ezek hatalmas szövetségeinek súlyát elfogulatlanul mérlegelni tudja; a ki Ausztriávali szövetségünket a *haladással*, a pusztán nemzetiségekkelti azonban egyiknek érteni képes állami létünk s idővel nemzetiségünk szétolvadásával: — az meg fogja érteni azt is, miért életszükség nekünk Ausztria szövetsége, és ki meri mondani, hogy ha megszakitná valamely végzet az összekötő kapcsot, újra meg kellene azt ujjitanunk.

De csak úgy, ha —

Ausztriávali szoros, teljesen őszinte szövetségben nemzetiségünk autonomiánk biztosítva, — és csak ez a főkérdés. Mert hiszen *physice* élni fognánk, ha görögül beszélünk is. És haladni, polgárosodni is mindenesetre fognánk, ha már többé nem lennénk is, ha a magyar szellem kimenne is belőlünk.

De viszont, amint mi a fenebbit elismerjük, Ausztriának is jól kell ismerni, hogy Magyarország „vitam et sanguinem” jelszavas szövetségének nem volna értelme, illetőleg *ára*, (mert hiszen politikában *érdek* és nem phrasis dönt) — a magyar korona területének integritása nélkül.

Én azt merem hinni, Ausztria tudja is ezt, de kétkedik Magyarország őszinteségében. Am kísértse meg, hijja össze a *teljes országgyűlést*, és ezáltal már ismerje el az épséget, mely „48”-ban leli újabb kifejezését, — aki a honi közérzülettel

ismerős, bátran kockázhatja abbeli hite nyilvánítását, hogy meg fognák egymást érteni.

De mindez, melyet itt kimondunk, csak maga a thema, a feladvány, mely részletesb kifejtést kíván.

A magyar nemzetiség oly kicsiny, és emellett oly rokontalan, hogy csupán történeti, illetőleg 1848-ki területi épségében — és így is oly állami lét mellett tartható fenn, mely ha nem is a hazai, sőt még nem is birodalmi — ez ellen nincs rá szükségünk — de legalább a *külföldi nemzetiségek nyomásától* védő paizskint (!) őrizze meg.

Hogy ez utóbbiak alatt a szláv—román nemzeteket, tulajdonkép hatalmakat értjük, azt tán fölösleges is megjegyeznem.

¹⁵ A liberalismust mi sem, illetőleg még kevésbé vihetjük végetlenig, mint a nálunknál erősb, nagyobb nemzetek. Nem dobhatjuk oda Erdélyt a fejletlenebb többségnek, a szabadelvűség e mérve már a fennálló viszonyok közt, gyávaság vagy együgyűség volna.

²⁰ Sőt épen helyesen felfogott szabadelvűség alapján mondhatjuk, mikép nemcsak történeti, de korszerű haladási elvek szerint is jogosult kívánságunk, hogy a hazánk történet-határai közt élő magyar nemzetiség semmi más *durvább* külnyomásnak áldozatul oda ne vessék. Ha korunkban minden egyéb fölött a *műveltségnek* van előjoga, és ha a társadalmi egyenlőséget nem anyag[i] alapon, de a szellem jogos követelményei szerint rendezni tartjuk czélszerűnek, akkor nemzetünk méltán követelheti, hogy magasb értelmisége a nyers tömeg által — épen ennek saját, de roszul felfogott érdeke

³⁰ ellenére is — agyon ne nyomassék.

Nem akarunk hajszálnyi előjogot fajunknak a többi fölött, de azt elengedhetlenül megköveteljük, hogy bármelyik szórványos többségével külön államot az államban ne alkosson, s ne legyen szabadalma a keresztyén műveltségnek ezeréves ³⁵ szolgálatokat tett s nála műveltebb, szellemileg fensőbb magyart agyonszorítani. Valamint a magyar, ugy a román s szlávra nézve is legyen zsinórmérték amaz elv, hogy az egyén rendelje alá magát a magasb államérdeknek.

Messze van az a kor nagyon, amelyben egy-egy megye, vagy akár falu is külön államot képezhet. Mig most Európának egy pár millió katonája áll fegyverben; mig jobbra balra félmillió haderő fölött rendelkező hatalmak tesznek, vesznek kisebb tartományokat; addig egyes államok csak bizonyos területi nagyság és szorosb államegység mellett tarthatják fenn magukat.

Azért a magyar nemzet vagy őrizze meg eddigi állami épségét, vagyha ez alapot elvesztette, akkor — csapjon föl világpolgárnak, s jó képet vágva a rossz játékhoz — mondja, hogy nem erőtlenségéből, de magasb bölcséleti nézetekből mondott le nemzeti életéről.

E szempontok azok, melyek nekünk Ausztria szövetségét életfeltételül ajánlják. Csak ildomos politikai eljárás kívántatik hozzá, hogy mint az ausztriai birodalom egyik alkatrésze, nemcsak nemzetiségünk teljes korszerű kifejlése biztosítva legyen, de hogy egyszersmind tán nem is sok idő múlva, a birodalom központjává váljunk. Mily közel hozott e dicső célhoz bennünket századunk legnagyobb magyarjának bölcs politikája, tanulsága az 1848. év eleje, midőn a sulypont már csakugyan hazánkra billent, — csakhogy fájdalom, nem az ő biztos terve szerint, hanem az *ellenhatás számításbavétele nélkül*, és annál fogva a politikai saltus csakugyan — mortalissá, azaz hogy szerencsére csak tetszhalálossá lőn.

Nemcsak a gyakorlati, de ugyancsak a fenntebb a nemzeti-ségekkal szemben felhozott művelődési szempont is teljes összhangban Ausztria szövetségére utalnak bennünket. Hogy a német geniussali bár tanítványi viszonyunk jótékony ösztönü szolgált ránk nézve a szellemi művelődésben, és hogy ennek e részbeni fensőbbsege csak fokozza a versenyt, s keleti indolentiánkat üdvösen sarkantyuza, — azt már mai nap talán még csak az „A hon”, vagy a „Bihar” meri tagadni. Veszélyes volt nemzetiségünkre e szövetség a mult században, mig nemzetünk a művelődés szükségének öntudatára nem ébredt. De e veszélyt szerencsésen kiállotta, legyőzte; — és nemde, ha föl nem ébredünk, csak magunk vagyunk okai, és megérdemlők vala a halált?

De már ma szellemi művelődésünkben aránylag a *jelenhez* ugyan megint igen hátra, de annyira legalább vagyunk, hogy ujjabb öntudatlanságba eséstől szellemünket nem féltethjük. Vagy ha igen, akkor — ugy sem mentene meg bennünket semmi!

„Átalánosságok!” — kiált föl türelmetlenül egyaránt a gyors tevés embere, ki gyakorlati sikerért eped, és a vérmes hiszemű azonkép, aki úgy vélekedik, hogy már tul vagyunk ez általánosságok iskolai osztályán, és a részletekhez foghatunk.

De én azt hiszem, hogy ma szükségesebb, időszerűbb is bizonyos általános nézetek abc-je iránt tisztába jöni, mert csakugyan ez az előbbvaló a dolog természeténél fogva, de meg azért is, mert a részletek kérdése, mint fennebb érintém, még föladván nincsen.

¹⁰ Azért csak folytassuk e téren szemlélődésünket.

III.

Valamint Magyarország őszinte szövetségének csak az épség biztosításában van meg valódi ára, — úgy Ausztriára nézve a mi szövetkezésünk csak úgy értékes, ha az teljes,
¹⁵ őszinte, valódi. Ha annak jelszava, és eredménye is: vitam et sangvinem.

Magyarország már rég nem csupán központjává, de urává lehetett volna a jelen osztrák birodalomnak. A mai szabad-
elvűség magas színvonalán, művelt népekkel szemben az
²⁰ „úr” szó nem a legkedvesebb hangzatu; azért csak mondjuk úgy, hogy a mai szerep magyar és osztrák közt mindenesetre meg volna cserélve. De még mindig nincs végkép eljátszva e nagy jövő, ha még elég jókor helyesen fogjuk föl érdekünket, birodalmi helyzetünket, s ehhez állhatatosan ragaszkodva
²⁵ oldjuk meg feladatunkat.

Miben áll e helyes felfogás, mint lehetne ezt röviden és mindenki által érthetően definiálni?

Igen egyszerű az egész, mint minden igazság.

A magyar nemzet tekintse az osztrák birodalmat sajátjának,
³⁰ rá szállandó örökének; és ha e szempont jelölte iránytól semmi csalékony eshetőség el nem csábítja, rövid idő múlva vágyait, legmerészebb combinatioit teljesülve látandja.

Az uralkodó dynastia érdekét legszorosabban kapcsoljuk össze a magunkéval; helyezzük nemzeti politikánk kiindulási
³⁵ központjává, hogy általa, körülé mi válhassunk a birodalom központjává; védjük meg külveszély ellen, tegyük hatalmassá mint hajdan Nagy Lajost, Corvint; és a magyar elem felsőbbbsége ellen egy idegen hang sem merészel emelkedni a birodalomban.

De ez eredmény nem egy nap műve. Fájdalom, nagy botlás
lőn elkövetve e politikai irány ellen, melyet egy jól felhasz-
nált pillanat is helyrehozhat ugyan, csakhogy nem a jelen
pillanat ez a szerencsés; és ki tudja, mikor érik az ismét el?

⁵ Ám addig is tegyük meg, amit lehet. Qui perdidit numerum,
incipiat iterum.

Most csak ösmerjük föl a jelen *sanyaru* pillanat követelmé-
nyét. A legjobb, amit tehetünk, helyes felfogása ama nem-
zeti főérdeknek, mely politikában a változatlan sarkelvet
¹⁰ alkotja.

És ez: a szövetség Ausztriával.

Látszólagos, felszínes, *kényszerült kibékülés* legfőlebb a
pénzügyekre hatna tünékeny, ingatag erővel, vagy mint mon-
dani szokás: palliativ szer gyanánt. Az államrengető vihar
¹⁵ tűzésben elolvadna mint a hó, elenyésznék, mint az árny,
melyet a sötétben compact testnek véltünk.

Eszerint a magyar államférfiaknak, a közvéleményt vezető
közlönyöknek az volna feladata, oda hatni, hogy a bizalom a
felek közt minél szorosabbá, bensőbbé fűződjék. Mert enél-
²⁰ kül a kérdés megoldása csakugyan lehetetlen.

A magyar kívánhat annyit, hogy a birodalom, illetőleg
ezzel szemben magyar államunk belrendezése akként történ-
jék, hogy az nekünk is nyujtson az erkölcsi mellett kellő
anyagi biztosítékot is aziránt, hogy alkotmányunk léte és nem
²⁵ léte fölött nem egy tollvonás határoz; de másfelől gyermekes-
ség, kiskoruság volna a hatalomtól részünkre a resignatio oly
mérvét követelnünk s remélnünk, melynek határai közt a csak
nemrég leviharzott s a birodalmat veszélyeztető behar-
gász jelenetei ismétlődhetnének.

³⁰ De ahelyett, hogy e bizalom fölébresztését elősegítő módok,
eszközökhöz nyulnánk, mit látunk alant és fent? Hazánk
tekintélyei ahelyett, hogy a *való* puhatolásával *helyzetünk*
helyes *fölismerésére* törekednének, a *gyakorlati szempont* teljes
mellőzésével, élettelen cikkelyek tömkelegének fürkészetébe
³⁵ tévedve, száraz elmélet holt betűinek meddő magyarázatával
vesződnek, s a politikai követelményt, mely a maga terén min-
dig a juridicai fölött áll és uralkodik, elég természetlenül eme-
nek alárendelik.

Csakugyan beszél-e, ir-e valaki évek óta egyébről, mint
⁴⁰ méltó kegyelettel övezett, de a hatalom kezelői által elkocká-
zottnak nyilvánított és valósággal hatályon kívül helyezett

államjogunk cikkelyeinek értelmezéséről? mutat-e föl bármely független lapunk oly törekvést, mely a kiegyenlítés szükségét és módját a törvénykönyvi érvek mellett a gyakorlat érdekeivel ügykeznek kimutatni; egy szóval, amely a tiszteletreméltó mult helyett a politikában mindig határozóbb jelennek, — elmélet mellett a gyakorlatnak, eszményen kívül a valóznak alapján is tárgyalta volna a birodalom rendezésének függő kérdését?

Tisztelet az öregeknek! Övék a nagyobb tudomány, de az ifjuságé viszont a csalhatlan ösztön. Ők a multban élnek, s azért annak néha avas ereklyéit többre becsülik a jelenek, bár mulékony, de illatos virágainál. Az ifjuságé a jelen — mi több? — a jövő; — és az öregek gondoskodjanak ifjaik jövőjéről, de nem akként, hogy *jelenüket vegyék el*, mert ez ellen föllázad az ifjuság ösztöne; és ha föl nem lázad, azon ifjuság bizonnal időtlen, magtalan, aszkóros, és a halál magvát magában hordozó.

Ha csakugyan van bennünk életképesség, én jövőnk meg-alapításának kezdeményező munkáját az ifjabb nemzedéktől várom. Öregeink *nem látszanak érteni a kort*; ők nem a jelen, még kevésbbé a jövő érdekeit tartják szem előtt. Innen, hogy nemzeti politikánk a gyakorlat teréről a száraz elmélet rekedt legü zugába huzódott, veregetvén ott a port maga idejében teljes, de már ma igen hiányos conversations lexiconok tábláiról.

A tiz éves gyermek nem járhat öreg apja csizmaiban, vagy ha jár, ugyancsak nevetséges. Mily rosszul áll mai ifjuságunknak a — táblabíróság! Szívében az uj idő sejtelmeivel, fejében elmúlt idők örökre letünt alakjainak viszás fogalmainak bódító zavarával — valóban szivrehatólag sajnálatos állapot!

De ezen neki magának kell segíteni. És pedig szerencséjére, bübájos korának ama felséges adományával, melyért oly örömet adná az agg bölcs összes tárgyösmeretének lomtárát, — fönnebb emlitettem csalhatlan ösztönével könnyü lesz neki ezt cselekedni.

Hallgasson most ez ügyben öregeink feje helyett — saját szívére. Kérdje meg, mi kell neki: kopasz elmélet, vagy az élet aranyfája? Gyülölség vagy szeretet, hátramenés vagy haladás, tespedés vagy cselekvés, a lemondás kolostori csendje, vagy az élet, a nemzetek versenyének élénk piaca, harsogó csatazaja?

Ha igen, akkor álljon elő bátran, merészen, — mert hiszen kié legyenek a merészség feladatai, ha nem az övé? — s követelje az új kortól a maga cselekvési oroszlánrészét. Tisztelet a multnak, kegyelet az ő szent ereklyéinek — a muzeumban. De csakugyan üdvösebb lesz a jelenben élni, annak fegyvereivel harcolni; mert a buzogány, csákány meg nem véd a vontcsövű ágyuk, minié puskák ellen. Korunk a fölfedezések, a találmányok kora; a meglevő, bármi remek ma, holnap semmitérővé lesz a jobb, újabbal szemben. *Csak mi akarunk pusztán és egyedül régi alapon boldogulni — minden új nélkül?* E század közepéig lehetett, mert még nem ért egészen határukig a kor szellemének haladó gőzmozdonya; de azóta, vagy előre menjünk, vagy átrohan fölöttünk és eltipor e föltarthatlan erő, — és ha már haladni kell, ne a gyors lábu ifjuság menjen-e legelő a csatárláncban?

Talán avas táblabírói sophismáktól, vagy titokban forradalmár filisztterink gyanusításától fél, mely e haladást futásnak, e természetes fordulatot — következetlenségnek szeretné keresztelni? Ne rettegjünk úgy e mumus szótól, inkább nézzünk szemébe és vizsgáljuk meg, vajh ki mi ő és merre van hazája?

IV.

Az Isten adjon nemzetünknek egységet az anyagi cselekvés mezején, midőn mint egy test kél föl a haza védelmére; de ne adjon soha oly egységet a szellemi működés terén, mely egy kiválasztott rögeszme utáni rajongásban megszüntesse magát a gondolkozást, mert az ily egységnek, ha ama rögeszme legszentebb igazság is, *idővel* okvetlen szellemi hanyatlás lesz sajnos következménye.

Az igazságnak, hogy annál inkább kitünjék, ellentétre van szüksége, valamint a fénynek árnyékra; mert maga az emberi igazság, ha soká magára marad, megromlik, elkorcsul — hogy úgy mondjuk — demoralisálódik. Épen mint a katona, ha sokáig nincs harcban, végre elpuhul, mint Herkules a fonóházban.

Ilyen szelleméleti szünetelés nyomasztó sulya alatt élünk egy idő óta, mialatt a balitéletek annyira fölszaporodtak, hogy rendes irtó-eszközök alig elégségesek már azok elpusztítására.

Ha az egyoldalúság, eszmei rögzöttség, orthodox megátal-
kodottság utóvégre még a tartós igazságokon alapuló hit-
vallásokat is ellenkezésbe hozza az örökké ifju idővel, midőn
aztán épen orthodox türelmetlenségük okozná halálukat,
5 mert ha koronkint ujíthaták, a változó időhöz idomíthaták
vala hitkönyvüket, az ugy tán örök életüvé lehet vala:
mennyivel átkosabb, a dolgok természetével ellenkezőbb e vas-
kalapos megállapodás a politikában, melynek kereke egy
pillanatig sem állapodik meg, hanem, hol szilajabban, hol
10 csöndesebben, néha közel s néha távol, olykor láthatlanul, de
mindegyre halad, fordul és forgat, gázol és vesz föl újabb tár-
gyakat, újabb constellatiókat hoz létre, melyek természetük-
höz képest újabb eszközöket, másnemű manővereket kíván-
nak meg.

15 E hosszú eszméleti pangás alatt fölmagzott balfogalmak
egyike nálunk a politikai következetesség alantias, kiskoru, s
az agyonszorításig szűk körű definitiója.

A lényegyet összezavarják az alakkkal, a célt az eszközök-
kel.

20 A szellem szegénységének bizonyítványa, illetőleg a művelt-
ség vagy erkölcsiség súlyedéséről tanuskodó körülmény, ha
valamely nemzedék nagy eszmét nem képes magába venni,
felfogni, — minek folytán elvégre a személy lesz uralkodó
érdekké; — a nagy eszmék aztán csak cifra hitszertartási
25 palásttá, melyet a képmutató önérdék az együgyü tömeg ámi-
tására magára vesz, és alatta szenteskedik.

Látjuk a történetből, hogy művelt népeket egy nagy eszme
körüli magában annak helyes *felfogása*, barbár nemzeteket
azonban csak vasfegyelem volt képes összetartani.

30 Nemzetünk szellemének nagy életerejére mutat, hogy állam-
má nem az utóbbinak alapján lett, s hogy a sötét századokban
is egy természetes ésszel átértett eszme — a hazáé — képes
volt századokig fönttartani.

De voltak e szellemnek szomorú napfogyatkozásai is, me-
35 lyekben lesiklott e nagy eszme magaslatáról, s mint egy némely
kárhuzatos intézménye tanuskodik, ilyenkor egy kissé arány-
talanul szabta meg a személy és az állam közötti érdek viszonyát.

A mértéktelen önzés, a személynek az állam rovására bál-
40 ványozása, kiváltságolása — megmegujuló nemzeti gyön-
gélkedésünknek nevezhető.

Ha nem tényekben is — mert azok, ami kevesek, minden-
esetre elég áldozatkészségre mutatnak — de legalább felfo-
gásban ismét ez idült bajunk megújulásától tarthatunk.

A politikai következetességet nagy részben úgy fogjuk föl,
⁵ mintha a személy akár tudós hiusága, akár egyéni dicsérete —
fölé helyezhető volna a nagy, közös főeszmének, melynek diada-
lához s abban megtarthatásához okvetlen szükséges, hogy min-
denki, a királytól kezdve a koldusig annak alárendelje magát.

Politikai következetességnek nevezzük azt, ha valaki egy
¹⁰ fölvetett *tervről*, mellyel hazáját kívánja boldogítani, — még ak-
kor sem mond le, midőn tervének haszontalanságáról sőt kár-
hozatoságáról már meggyőződhetett? — Ez nem politikai, ez
a személyes, az önző következetesség, vagyis igazi nevén:
makacsság, megátalkodottság.

¹⁵ Hogy a legközelebbi s eszerint legvilágosabb példával éljek:
Garibaldi következetlensége jobb- és szebb-e, vagy *Mazzini*
következetessége a köztársasági elvek mellett?

Garibaldi főeszméje: Olaszország. Látta, hogy monarchikus
tervvel hazáját hamarább lehet boldogítani; ennek folytán
²⁰ társadalmi elveivel összeütközésben, nagy szolgálatokat tőn
hazájának, és tán ama másik eszméjének is... (ezt csak
argumentatio kedvéért mondva.)

Hogy a tárgyat kimerithessem, meg kell érintenem a Maz-
zini főeszméjét is.

²⁵ *Prima persona est ego*. Előbb saját hazánk, azután az
összes emberiség.

Előbb saját családunk, anyánk, apánk, testvéreink — az-
után a felebarátok.

Ez a természet rendelése, mely nem változik Mózesről
³⁰ Mazziniig, és még jóval azután.

Igy fogva fel a dolgot csakugyan a haza a lényeg, a fő-,
és a kormányforma, mint már maga a *forma* szó is jelenti, a
másodrendű eszme.

Ne akarjunk senkit erőszakkal boldogítani. Ha Franciaország,
³⁵ természeti sajátságaihoz képest, boldogabb császárság mint
communismus alatt, — furcsa Mózes volna, aki mégis az
utóbbi alá akarná erőtetni. Így Mazzini — elhibázza a manő-
vert, mely hónap diadalra vezet, midőn harmadéve a *gya-
korlatban is* makacsul ragaszkodik régi elveihez.

⁴⁰ Kivált politikában nagyon messze marad az elvont merev
doctrinairóság a *gyakorlati*, a természetes szemponttól.

Nem egy bátor hadvezér futott már — számításból, hogy diadalmaskodhassék. Az eszközöket, a manővereket vessük el, ha célszerűtlenek, — miért nem *tanokat* is, melyek időtlenekké váltak? Valódi mester, ki újabbat és jobbat képes föllátni, el⁵ is veti azt; csak a korlátolt, vagy az önző nem, ki nem akarja, hogy tanítványai felülmulják. Pedig éppen ezáltal éri el őt e veszedelem.

Tisztelem a Catokat és Brutusokat, — ők egészen más gyakorlati szempont alá esnek. Quod licet Romae, non licet —¹⁰ Capreræ. Ha az olasz nemzet világ ura volna, és tőle függne, általa kivihető volna a világnak valamely jobb társadalmi elv szerinti átalakítása — úgy ebbeli működése, állhatatossága egyes fiainak érthető volna, valamint a fennebbiekre az.

De kis nemzet, mint aféle szegény ember — jobb, ha előbb¹⁵ saját hazájáról gondoskodik, és eszerint — annak *léte, egysége* az első, a fő és lényeges kérdés, melynek a kormányforma mindenestre alárendelt eszméje.

Szegény ember, elnyomott kis nép — boldoguljon, ahogy lehet. Avagy ama mindenható hitelű, népszerű, feddhetlen²⁰ nagy hazánkfiai, kik itthon a „hazafi” cím egyedáruságát bírják a közvéleménytől, valjon következetesek-e másfél évtized óta? Egy és ugyanazok-e 1849. április 14-én, — 1860. október 20-án, — 1861-ki álláspontjukon?

Egyben, igaz, következetesek: *a gyűlöletben*. De a gyűlölet²⁵ — az önző gyűlölet — rombol, öl, és pedig nemcsak ellenét — hagyján még — de *önmagát* is. E gyűlölség politikája ha állandó maradna, az öngyilkosság politikája volna ráknézve.

A szeretet, a türelem az, ami éltet, üdvözít, — ez a nemesség, az erkölcs, a nagylelkűség sajátja. A gyűlölség ördögivé,³⁰ a szeretet istenivé tesz.

Annál kárhozatosb, ha érdekeink bal felfogása folytán éppen azt gyűlöljük, akit némi türelemmel javunkra felhasználhatunk. Annál dicstelenebb, ha a gyűlölet jogosulatlan, ha nem a legtisztább indokból ered. És ha a gyűlölt ellenség a³⁵ *műveltebb*, könnyen e gyanu alá eshetik ellenfele, ha bár gyűlöletének egyéb alapja van is.

A következetesség *csak a jóban* áldásos. Szeressük jobban nemzetünket mint ahogy gyűlöljük ellenfelünket. Szeressünk jobban közjavarokat: hazát, szabadságot, emberiséget — mint⁴⁰ személyes hiúságunkat, s legyen erősebb tiszta lelkiismeretünk, mint ledér álszemérmünk.

Egy szóval: legyünk kevésbé önzők, legyünk áldozatkészebbek, hogy a haza oltárai füstölögjenek — de ne örökké csak fényes frázisok ropogós röppentyűitől, hanem a resignáció, az önmehtagadás nagy cselekvényeitől. Mert uti⁵ figuræ docent — bucsujáró éneklés úgy nem használt 1861-ben, mint ahogy nem használt vala ezelőtt 14 évvel.

A mi főszménk is: Magyarország, melynek *épségét* ephemer formaiságokért kockáztatni, órijöngő szeszélynek, — capricenek tartanók.

¹⁰ Catot — inops potentem — nem követhetjük. Róma megállt Catok nélkül, de caesartalan kis hazánk elveszne a Catokkal együtt.

Mi nem válogathatunk formákban; formák, elvont elvek, vagy paragrafusokérti makacsságból nem szabad veszélyeztetnünk a hazát.

Az egyes, ha tetszik, Catonként, meghalhat. De a hazának, a nemzetnek, — élni kell!

Tehát ha Ausztria nélkül nem lehet, Ausztriával, de mindenesetre éljen főszménk tárgya, jelszavunk:

²⁰ *Magyarország!*

V.

De talán nem ártana már egyszer mélyebben szemébe nézni ama tizenhárom próbás, határtalan hitelű, egetverőleg nagy hazafiságnak, mely a politikai halálra ítéelés, száműzés²⁵ rettentő felségjogát bitorolja, s a megbélyegzés inquisitori izzó tüzes vasát forgatja kezében?

Vizsgáljuk meg eme mindenható elem lényegét, érdemeit, alapját, melyből hatalma ered; nézzünk a dolog fenekére, vajjon mi van ott voltaképen?

³⁰ Talán a közvélemény, ha megtudja, hogy tulajdonkép ezelőtt pár évtizeddel *volt* ugyan *valami* ott, de már ma nincs ott épenséggel egyéb, a *sok semminél*; ha megtudja, hogy ez elem az, melynek hazafiságát a világ legolcsóbb hazafiságának méltán nevezhetni: talán ha rájön milderre³⁵ a közvélemény, majd megfordul, illetőleg elfordul ő is tőle; hiszen ő a független, a mindenekfölött álló kényúr, akinek senki se parancsol, csak a változó idő, mely a tulajdonképi mindenható a társadalmi életben?

Lássuk, mit vall, mit hisz, aztán mit cselekszik e nagy, e kizárólagos szabadalmazott hazafiság?

Hitvallomása első és ugyyszólván egyetlen, legfőbb feltétele: nem csinálni *semmit*, de épen semmit; sőt még nem is akarni ⁵ semmit, a mit akarni *lehet*, — de titokban annál hőbbben ohajítani azt, ami most és tán ki tudja meddig *lehetetlen*. Valóban a bölcseséget e hitvallomástól még az irigység sem tagadhatja meg; ez a legbölcsebb, legkönnyebb hitvallás, hiszen így nemcsak tenni, de még mondani sem kell semmit, és a ki-¹⁰ fogás a lehető legcáfolhatlanabb, csalhatlanabb: ad impossibilia nemo obligatur. Mert meg van írva, hogy legnemesebb tett az, amit valaki nem tett; legokosabb mondás, amit valaki nem mondott; leghölcsőbb mű, amit valaki *le nem irt*, stb.

¹⁵ Persze, semmi szabály kivétel nélkül. Ugyanaz, aki ez írástagadó elvet formulázta, maga *legtöbbet ír* e hazában. Hogy a közönség is *azt* a munkát vegye legjobban, amit ő *ő le nem ír*, — ezt bizonyosan csak úgy felelte el megjegyezni; egyébiránt rendkívüli benevoluma eme pártok szószólóinak,²⁰ hogy a *logikai következetességgel* vesződni, — nem köteleességük. Mi haszna volnának *határtalan* hitelűek ők, ha csak azt hinnék el követőik, ami való, igaz; nem egyszersem azt is, ami egy kissé — absurdum? — Errare humanum!

Mielőtt ítéletet hoznánk, elmélkedjünk egy kissé e hit-²⁵ vallomás érdemei fölött.

Kétségkívül e programnak megfelelni még sem oly könnyű dolog, mint egyelőre gondolnók. Az öntagadás a legnehezebb emberi erény! Már pedig nem tenni, nem dolgozni semmit, — de semmit, — nem a legrettenetesebb resignatiót³⁰ kívánó feladat-e, kivált ha az ember vére csak úgy ég, lobog a munkaszomjas sörénységtől? ! De még ez hagyján. Az ember utóvégre hozzászokik a tétlenséghez, anélkül, hogy szerfölött megártana, kivált ha egyéb mulatságos elszóródás, — ló, pipa, ferbli, agár stb. nincs eltiltva. De még *hallgatni* is, mint³⁵ valami néma barát! Magába fojtani ama szép dictiókat, melyeket ezernyi vitéz torok éljene szokott jutalmazni. Rettenetes penitencia. Jó, hogy még egészen asszonyokká nem váltak, mert akkor ugyan hogy állanak ki — *lakat* nélkül?

⁴⁰ De most jön még a sulya az öntagadásnak. Nem viselni pantallont a nyári hőségben! Lenézni, megvetni a pimaszt,

aki feszes nadrág helyett kényelmes bugyogóban jár — holott majd a szívünk hasad ki hasonló utáni sovárgásban. Ez már aztán valóságos mártíromság.

Sok keserü falat, mondaná Korpádi G. — no de van ám⁵ édes is.

A további hitágazatok nem oly önkinzó természetűek.

Mulatni minél többet és minél gyakrabban, hiszen elég nagy a honfibanat, melyet el kell altatni; minden pohár bornál éltetni a hazát, isteníteni a magyart — hibáiért, szidni a németet¹⁰ — erényeiért; kibékülésről nem akarni még hallani sem; hazá-
árulónak kiáltani azt, aki hibát mer látni jelen társadalmunk-
ban; megvetni azt, aki elég örült afféléket kimondani, hogy a német szidásában ránk nézve semmi tanulság, semmi haszon. És egyáltalán gyakrabban, vakmerőbben használni¹⁵ a gyanusítás fegyverét, — még don Basilio mesterségét sem vetni meg — stb. — ime nagyjából az érdekem lajstroma, melyek mellett aztán bátran lehetsz magán-életedben egy kissé könnyelmű, kicsapongó, kötelesség mulasztó; ha kivált egy kissé Ázsiára emlékeztető arcvonásokkal, s meglehetősen jó²⁰ „svádával” birsz — olyan népszerű, csalatlan hazafi vagy, hogy csak még sarkantyut veress föl és tollat szurj kalpagod-
hoz, aztán csak mutatnod kell magadat, hogy legüresebb fejjel és szívvel megnyerj minden kortesvezért, választó tömeget, és képtelenné tedd a legbölcsebb elméjű, legnemesebb²⁵ szívű — de szerencsétlenségére angol képű, szerény viseletű, németből lett magyart, ha ellenedben föllépni bátorkodik.

De talán már megint élesek, szúrók a vonások?

Isten őrizzen meg attól, hogy ne szeretném hazámfiainak még e kissé selejtesb fajtáját is. Szeressük népünket hibáival³⁰ együtt, de azért üldözzük, irtsuk a hibákat. Valódi honfi szí-
vében hordja a nemzetet egészen, legnagyobbjától legkisebb-
jéig; és tán szeretete melegéből nagyobb, adagot birnak e gyar-
lók, mint ama dicsők, akiket inkább tisztelni, csodálni szo-
kott. A hatalmasnak századik forintomat sem örömet adnám³⁵ (ha volna), — de a szegény nyomoréknak utolsó krajcáromat is szívkönyebbülve adom.

Mindezt csak azért említve, hogy — gunyolni, bántani méltatlanul, nagyon irtózom. Pedig úgy sejtem, hogy most nemzetünk jobb, nemesb része is a szokottnál érzékenyebb,⁴⁰ gyöngédebb, és a hibák iránt kelleténél elnézőbb, — azért tán ott is fájdalmat okozok, ahol igazán nem akarnék?!!

A különbség csak felfogásunkban, nem érzületünkben lehet. Én idejét látom s elég erősnek nézem reconvalenscens nemzetünket arra, hogy végre az igazság, a való idegedző zuhanya alá állítsuk. Most már a kimélet petyhüsztene, míg a ⁵drasticusabb eljárás jótékony visszahatása minden életerőt mozgásba hozhat.

Ha a tábornok a várost, melyben ellensége tanyáz, nem lövetné azért, mert még abban egykét ártatlan filiszter polgár is van a katona közt — milliók ügyét veszithetné el, egy pár ¹⁰egyén kimélete miatt.

„Üss, csak hallgass meg!” — mondja Themistocles.

„Döfj, ha engem ér is, csak döfj Caesarra” — kiálta a buzgó Casca.

Egy kis tulbuzgóság az államérdek mellett nem árthat oly ¹⁵hazában, melyben a személy mindig tulságosan kimélve volt az állam rovására.

VI.

Egy eredeti föltevés, — ha kivált egészben találó, — néha jobban megmagyaráz bizonyos sarkigazságot egész kötet ²⁰definito és példalóztatásnál.

Egy ilyen eredeti föltevésünk a következő:

Ha az országunkban az oly sokféle idegen elem közt szórva-nyosan lakó magyar fajt, mint sakkfigurákat ki lehetne szedni és Amerikába, — azaz hogy oda világért se, hanem Ázsiába ²⁵áttenni — helyébe pedig ugyanannyi amerikai lehetne átültetni?!

Hogy mit tenne a magyar Ázsiában, nem tartozik ezuttali okoskodásunk feladatához.

De valjon mit gondol az olvasó, hogy boldogulna az ame- ³⁰rikai?

A mi hitünk szerint, mint a tekejátékban magyarán mondjuk — mindenekelőtt *fórt* adna a birodalom valamennyi népeinek. A zsidónak például egy felet; az olasznak tiszem azt ötöt; a németnek vegyük, hogy tizet; magyarnak negyvenet, a többinek meg épen — ad libitum. Vagyis azt mondaná: ti külön- ³⁵féle jó nációk! Kell nektek előjog? szabadalom, kiváltság fölöttem? No nesztek, vegyétek, im átadom a magamét is. Legyetek ti urak, üljetek a kormányon, és hagyjatok engem *tanulni, dolgozni*; tenni, venni, üzlekedni; legyen tiétek hata-

lom és dicsőség — élveztétek, hisz ugy sem soká élvezhetitek. Hiszen tiz husz esztendő mulva enyim lesz minden előjogotok, szabadságtok, pénzetek és rangotok; én fogok ülni a kormányon és enyim lesz a hatalom és dicsőség!

⁵ A leleményes olvasó, gondolom, kitalálta már a nem tetsző igazságot, a sanyaru tanulságot számunkra e föltevésből.

Tanulni, dolgozni; tenni, venni, üzlekedni?? — „Irtóztató, irtóztató!”

Hadur, ne hagyj el bennünket!

¹⁰ De félre a tréfával.

Ime az *államgazdászati*, talán a mindeneknél hatalmasabb *szempont*, mely az Ausztriávali szövetségre, illetőleg: a jelen sulyos provisorium szoros kötelekeitőli szabadulás lánggal égő szükségére utal!

¹⁵ Avagy nem nevetségesek azon népszerű államgazdász vezércikkiróink, akik egyfelől államgazdászati cselekvésre, e téren versenyző előhaladásra intenek, másfelől az ezt lehetőítő legfőbb lépésnek, a kiegyezkedésnek, illetőleg a politikai megállapodásnak legnagyobb akadályai, dühös ellenzői?

²⁰ Hiszen csak valamirevaló terjű kereskedési üzletbe a külfölddel, közreható nagyobbsterü iparvállalatba, hiányos törvénykezésünk javításába, egyszóval a haladás elemi dolgaiba — semmibe nem kezdhetünk anélkül, hogy mindenekelőtt állami viszonyainkat ne rendeznők?

²⁵ Átalában hol keressük okát, hogy untalan csak és *kizárólag* a jó ősi hagyomány, apáink örökének prókatori pörlése alapján — és nem *egyszersmind* saját igyekezetünk, iparunk nagyobbsterü kifejtése útján akarunk boldogulni? Miért, hogy annak, ami jelenben tényleg *nincs*, rögzött visszaepedése helyett nem sietünk ahoz fogni, ami *van*? Miért, hogy — az az ³⁰ hogy e kérdésben lesz a felelet — mert: *táblabírák* helyett nem akarunk *államgazdászokká*, prókátorok helyett politikusokká lenni?!

Talán mélyebben, májaink és veséink közt fekszik a rettentő ³⁵ ok, melyet kimondani is irtózunk: — *hajlamainkban*, melyeket inkább homérilag fenségeseknek mint korszerűeknek nevezhetünk. Épica *nemes* erények s tulajdonok magvai resvednek bennünk, sőt maholnap végkép elresvednek; mert hiszen azok már ma csak mint régi pénzek, ereklyei s nem közéleti becsüek; ⁴⁰ prózai korunk *utílis* tulajdonait, melyek hatalmat, szabadságot dicsőséget szereznek — tragikai döllyfel utasítjuk el még min-

dig, holott azok fölvétele, elsajátítása nem akadna fönn du-
gazdag természeti képességeinken, csak mindenekelőtt öné-
dekünk helyes felfogására volna szükségünk, melynek birto-
kába juttatni bennünket, — vezérszellemeinknek volna fel-
adata. És pedig főrangú, tekintélyes vezérszellemeinknek,
mert a proletár szájából eredő örök igazság is pusztában kiáltó
szóként hangzik el aristokratikus fegyelem alá szokott servi-
lis fülekben, — melyekből még nem csekély számot táplál a
haza, és amelyeknek éppen legnagyobb szükségük volna
capacitátióra, mert hiszen az értelmiség vékony felszine rég
belátta már, hol a dolog bibéje nemzeti szellemünkben.

De persze, ez háládatlan feladat. A tömeg sokkal kedveseb-
ben fogadja azon irányt, mely felé öröklött hajlamai vonz-
zák. Eszerint, — mint a tanítvány, ha azt mondja neki mes-
tere: no most szüneteljünk, — oly édes örömet fogadjuk
meg a „várjunk” vezényszót, és a várakozás buzgó teljesítésé-
ben oly édesen esik magunkat példányszerű hazafiaknak, egy
kis önámítással: vértanuknak képzelni. Azonban ha előáll
valaki és azt mondja: de nem addig van ám az. Várjunk, igen
is, hisz az mitsem árt, mint a szűz leány, a jó szerencsére;
akinek tetszik, akár a sült galambra; de *addig is*, — hogy föl ne
kopjék az állunk, — tanuljunk és *dolgozzunk* ám erősen, mert
ugyancsak sörényen dolgozik ám hátunk mögött ama roppant
sokaságu, ellenállhatlan erejű napszámos had, melynek zász-
laján a „civilisatio” hatalmas jelszava, mint a kellő nap ra-
gyog; és amely had a sarkunkra hág, besoroz, *magába olvaszt*,
ha előtte a munkában lépést tartva haladni nem birunk. .
Hanem aki így beszél, az mondjon le övéi, vérei szeretetének
mondhatlanul édes birtokáról azon tudatban, hogy ő igazán
szereti őket; és vegye magára az élő nemzedék átkát, mert
még eddig az efféle őrjöngő hazaszeretet jutalma nálunk
rendesen a hazaárulás vádjának izzó bélyege volt.

Pedig mi az egész bűn? egy pusztá, egyéni meggyőződés
kimondása, semmi egyéb. Nem gyújt fel egyetlen házat, még
csak kedélyt sem, mert hiszen ha nem igaz, könnyű tenni róla:
Cáfoljátok meg.

VII.

A nemzetek politikájának, az államférfiak bölcsességének elengedhetlen alapföltétele: *megérteni a kort*, nemcsak általán, de az egyes *korszakot*, annak eldöntő pillanatait is, és aszerint cselekedni tudni. Ez ama föltétel az államtan gyakorlati terén, mely „mindent pótol”, de ezt „nem pótolja semmi.”

Megértette-e nemzetünk, megértették-e államembereink e században a kort?

Amily nagy büszkeségünk, hogy érzésben egy gr. Széchenyi¹⁰ Istvánra mutathatunk, ép oly nyomasztólag baljós körülmény, hogy a nemzet e valódi prófétáját félretette, cserbenhagyta, és pedig nemcsak annak idején, de még mai nap-ság is.

Sajátságos, és talán a történetben soha elő nem fordult¹⁵ ellentétesség, hogy míg épen e valódi nagyságnak emléksobrot emelünk, nevét ünnepeljük: ugyanakkor az ő szellemének követése, az ő sarkelveinek vallása — hazaárulásnak van kikiáltva.

Pedig az idő most *szigoruban* követeli e szellem követését, e²⁰ sarkelvek elismerését, mint mikor e jós lélek azokat kimondotta; mintha csak mindent ami elkövetkezett, azért rendelt volna ugy a felsőbb, az égi hatalom, hogy e megtagadott, cserbenhagyott vezérnek igazat szolgáltatasson.

A kortesvezéri szempont győzött az államférfiúi színvona-²⁵ lon, melyre a tömeg még akkor nem volt fölemelhető.

Ám ha a korszakot, a pillanatot nem is, — ezt érett nép is megtéveszti olykor, csakhogy az helyre is hozza hamar; — de megértették-e magát az újabb kort?

Az újabb kornak, a mi jelentünknek, mely még a mult szá-³⁰ zadban született, — jelszava, ugyszólván neve: a *haladás*. Haladunk-e mi? És egyáltalán akarunk-e komolyan haladni?

A jó akarat meg van bennünk. De két lényeges pontban hibás a felfogásunk.

Először nem akarjuk elismerni, hogy a *haladás* szempontja³⁵ korunkban *minden* más szempont *fölé* helyezendő. Amely nép előhalad, az előbb utóbb megszerez magának mindent, amije hiányzik: szabadságot, teljes függetlenséget, hatalmat, jólétet, boldogságot! Amely nép pedig mindezek birtokát már élvezi, de nem halad előre, az rövid idő mulva mindezeket⁴⁰ örökre elveszti, de mint nemzet maga is utána hal!

Második hibás felfogásunk, hogy az általános haladás terén a *főtényezőket* nem ismerjük föl, összetévesztjük s illetőleg alárendeljük kevésbbé hatalmas tényezőknék. Hajlamaink a hibásak itt is, melyek untalan a tetszetős, de kevésbbé hálados szakmákra csábitgatnak az egyedül üdvözítők helyett.

Denique keleti *képzelmünk* erősebb, mint *számításunk*, s a csapodár költőibb javakat elébe tesszük a maradandó prózaibbnak, a szépet a hasznosnak, s innen van, hogy részint ¹⁰ *forradalmi*, részint *táblabírói* szempont uralkodik a — *nemzetgazdász*i fölött! — Voltak évek, melyekben a haza ifja örege ugy neki esett a versírásnak és pedig hazafiságból, mintha azt hitte volna, hogy versekkel meg lehet menteni a hazát!

¹⁵ Poéta (persze füzfa) szónok, (comme il faut) politikus, (kivált eszmadia) ezrivel terem nálunk, míg a nemzetgazdászát még elméletben is csak azóta foglal nagyobb tért lapjaink s vitáink terén, amióta bizonyos hazaáruló röpiratok e lánggal lobogó kérdés proximus Ucalegonjára figyelmessé

²⁰ tették a boldog várakozásban kissé elszundított közszellemet. Nincs oly elnyomott helyzet, oly fülig vasalt szolgáltság, melyből korunkban valamely nép idővel ki ne áshatná és hatalmassá ne nőhetné magát, ha *nemzetgazdász*i hajlamok és *képességekben* elnyomóját messze felülmulja.

²⁵ Talán azt hozzátok föl, hogy e hajlamokat és képességeket csak tengerpart szüli? Hát nincs a töröknek, spanyolnak, muszának tengere? és mi kevés van a németnek! Még is e három előbbi hanyatlik, enyész, mint aszkóros, ki a halál magvát hordja keblében. A német, a francia, az angol, nemzetgazdászati képességeikkel a világ legelső népeivé lettek.

³⁰ Az általános műveltség, a korszerű haladás a nemzetek dicsőségének, emelkedésének hatalmas emeltyűje volt még a hajdankorban is. De ma inkább mint valaha. Részemről nem habozom kimondani, hogy szerencsésebb, a jövőre kilátásteljesebb végzetnek tartom egy teljesen művelt bár függő, ³⁵ mint teljesen független, de barbár nemzethöz tartozni. Teljesen műveltet mondok, mert mit ér bár meglehetősen magas műveltségi színvonal, ha a szomszéd csak *egy* fokkal áll magasabban, már annak szellemi fensőbbsege oly előny, mely ⁴⁰ hasonló körülmények közt elviszi a másik elől a koszorut, sőt alárendeltjévé süllyeszi politikában is.

A valódi, a helyes irányu műveltség okvetlen rávezet a kornak megértésére, azaz hogy ezzel karöltve jár.

Korunkban a harcias erények, legalább Európában, a nemzetek hatalmának csak másodrendü emeltyűi. Példák mutatják, és épen a legközelebbi Olaszországban. Az olasz a leggyarlóbb harcos a világon, de legnagyobb foku műveltsége oly előnyöket, oly kincseket szolgáltatata kezébe, melyek árán nemzeti függetlenségét mintegy *megváltotta*.

Mi azalatt *pusztán* harcias tulajdonainkkal akarunk boldogulni; erre fektetjük a fősulyt, reményeink horgonyát a fegyver képezi. Szüntelen kard lebeg szemünk előtt, s bevisszük azt még a tudomány házába is, de sőt holmi vékony pénzü muzsikások oldalára is azt akasztjuk. Feledjük, hogy *mai nap hamarabb lesz urrá, aki a kardot készíti, mint aki azt forgatja*.

Oldjuk le polgári öltözékünkről azt a kardot; ne gunyoljuk vele humanus korunk szelid erkölceit, s ama dicsó népi elveket, melyeket egyébkint népszerűség szomjas ajkaink untalan hangoztatnak. Tanuljunk és *dolgozzunk*; a kardot engedjük át a lovagsarkantyúval együtt a katonának addig is, míg eljövend az idő, melyben minden katona egyszersmind polgár, s minden polgár egyszersmind katona is lesz, azon elv zászlója alatt, melyet keble vall, és amely az ő legszentebb polgári és emberi érdekeit védi!

Vegyük mintául a nyugot dicsó nemzeteit, az angolt, franciát és a hozzájuk politikailag is méltóvá leendő — németet; tőlük tanuljunk, az ő erkölceik és szellemük mindenestre dicsőbb, üdvösebb, mint — Czernagora vagy Beludisztáné.

A kardot hagyjuk *háboru* napjaira; nem tarthatunk attól, hogy forgatni elfeledjük, hogy ebben más nép megelőz, „hisz ez *a mi mesterségünk*.” A béke *műveiben* vagyunk hátra, ebben kell magunkat gyakorolnunk; azért ne heverjünk, hanem lépünk versenyre Európával; igyekezzünk erősíteni gyöngé oldalainkat, s ebben felülmulni de jóval azon fajokat, melyek fölött a szellemi fensőbbiséget gyakorolni ohajtjuk.

Tudomány, ipar, közlekedés, ezek gyöngéink, holott épen ezek ama leghatalmasabb tényezők, melyek mai nap önállóságra, mit több — uralomra juttatnak egyeseket úgy mint nemzeteket.

Tudomány, ipar és közlekedés, ezek azon mai tényezők, melyek megszerzik a hatalom és jólét eszközeit, a fegyvert és a pénzt, melyekhez a *semmittevés* — *semmiesetre* sem juttat el

bennünket oly korban, melyben hogy *csodák* nem történnek többé, minden fölvilágosult elme belátja — talán csak az „A Hon”-t és „Bihar”-t kivéve . ?

VIII.

- ⁵ Már a fönnbbiekből is eléggé látható, sajátképen érezhető, hogy a haladás ügye körünkön ég; hogy nem várhatunk egy percet sem; hogy mozdulnunk kell, különben — eltemetnek bennünket, mint a tetszhalottat, és hiába élednénk már akkor, ha be leszünk hantolva, ha elszalasztók a végső pillanatot is.
- ¹⁰ De azért ne vélje az olvasó, hogy már kimerítők a gyakorlat érveit, melyek a szenvedőlegesség boldogtalan politikájávali felhagyásra intenek bennünket. Még a legfontosabbakat sem számoltuk elő; s ezek közt legelsőben említendő ama teljesen felfordult viszony, mely az 1848. előtti — és az 1860 utáni
- ¹⁵ birodalmi dualizmusban az alkotmányosság, a szabadelvűség kicsérélése által beállott.
- 1848-ig a másik fél képviselte a conservatiót, az absolutismust, — mi a reformot, a szabadelvűséget. Amaz népszerűtlen volt, mert ellenkezésben állt amaz ellenállhatlan eszmével,
- ²⁰ melyek az ifju Európát lelkesítik. Mi voltunk a birodalmi népek reményhorgonya, mi több, fölkeltők Európa rokonszenvét; valósággal hangadói, vezérei voltunk a birodalmi népeknek a politikában; eminensek a század nagy eszméi, tanai iskolájában. A bécsi kormány ápolta a nemzetiségi, történeti,
- ²⁵ törvényes érzületeket s alapokat; mig azonban tényleges eljárása törvénykönyvünk egy két sarkikke iránt folyton ellenkezésben állt ez elméletével; de ezt a külföld nem tudta, még a birodalom másik fele sem; határozottan ellenzette, üldözte a társadalmi szabad elveket, a népiséget, az ennek
- ³⁰ érdekében sürgetett reformokat; a törvények revisioja, megváltoztatása iránti törekvéseket; Bécs volt az antiliberális reactio, az obscurismus, a megállapodás; — Magyarország az ujkori szabadelvűség, felvilágosodás, haladás elveinek zászló-tartója, előharcosa.
- ³⁵ És a kormány eme korellenes irányának reagált az egész birodalom; vezér-oppositionkat támogatta, tapsaival bátoritá föllépésünket, törekvéseinket, melyekben saját népi érdekét látta képviselve; s innen, hogy végre 1848-ban politikai fel-

sőbbségünknek egyaránt meghódola nép és kormány, s a magyar elem irányadóvá, elhatározóvá lőn a birodalomban de fájdalom — csak igen rövid időre! Akik elbirtuk a roppant csapások tartós szenvedéseit, és szilárdan álltunk török, tatár⁵ elemek zivataraiban: egy kis futó szerencse mámorel szédíte bennünket és — elvesztők az egyensúlyt . . .

Bekövetkezett az 1849—1859. évtized közös absolutismusa. Ismét az *egész* birodalom reagált ez elhibázott rendszer ellen; ebben is mi voltunk a buzgóbbak, elhatározóbbak. És e kor-¹⁰szakbeli szenvedőlegességünk részünkre üdvös, helyes volt. De ekkor oly mozzanat állt elő, mely nemcsak a mi hazánk, de a birodalom életében is teljes átellenes fordulatnak nevezhető. Ausztria valósággal kivette a politikai fegyvert: a szabadelvü-
séget kezünkbe, és ellenünk fordította.

¹⁵ Népszerű divatja lapirodalmunknak: gonyolni a lajthántuli alkotmányos életet. Való, hogy az nem teljes, hogy az kor-
látolt; hanem — (s éppen ebben rejlik ránk nézve az állam-
bölcselem tanulság) — a népek politikai érettségéhez szabott,
és egyelőre, igen helyesen, tán inkább kevesb, mint több sza-
²⁰badság mértékét rejtő. Mert így bizonyosabb, hogy rendes
természetes uton növekedni fog, és nem mint a sok televény-
től megzabált vetés, egyszerre megdőlni. Az alkotmány alku-
jában úgy jár el okos kormány, mint a szegődött bér meg-
szabásánál a számítógazda. Inkább kevesebbet ad, mert föl-
²⁵elmelni mindig lehet, de kevesbiteni, lehuzni akkor is veszé-
lyes, ha a lehuzás méltányos.

De hagyjuk ez idegen alkotmányosság latolását, akár mek-
kora az; *reánk nézve* abban az a határozó, mennyire van meg-
elégedve vele a lajthántuli nép? veszítettünk-e általa rokon-
³⁰szenvet a birodalomban és Európában! Sikerült-e általa ben-
nünket sajátlagos érdekeinkkel magunkra hagyatva, elszige-
telni? Valóban, sikere sokkal több, mint amennyi e kérdésekben
feladva van. Mert sikerült neki bennünket e geniális politikai
manoeverrel teljesen meghátráltatni, a conservatio, vagyis
³⁵azon irány felé, mely ellen mi magunk harcoltunk a jobb idők-
ben, s most mi, 1860 elhibázott lépésünk miatt, valósággal
meghasonlásban vagyunk önmagunkkal.

Természetes, hogy e meghátrálás a szabadelvűség elől a
nemzeti érület ösztönszerű önvédelmének kényszerűsége.
⁴⁰Ugylátszik, sokan e mentséget elegendenek tartják. Igaz, hogy
minden nemzet csak azon pontokon, s oly mérvben lehet

ésszerűleg szabadelvű, melyben *létele* nincs kockáztatva. Amely nemzet vét ez ellen, úgy jár, mint az olyféle athéni Timon, ki elajándékozta mindenét, mielőtt adósságát kifizette volna. Előbb saját szükségünket fedezzük csak, s csak azután

⁵ adjunk a szegényebbeknek.

De hibánk nem kifogástalan elv követésében, hanem feladatunk eltévesztésében, a politikai „jelszó” meg nem hallgatása, vagy meg nem értése folytán, szerepeink összezavarásában, fölcserélésében rejlik. Épen a fennebbi elv nyomán szabad, sőt tán szükséges lett volna úgy gondolkoznunk, hogy: *inkább* nekünk, mint a lajthántuliaknak. Vagy ha már nekik is, de akkor mindenesetre nekünk is! Azonban mi történik? Oda át alkotmány; (amilyen olyan, nekik az épen annyi, mint nekünk a sokkal tágabb autonomia. A szabadságból is csak annyi jó, amennyit valamely nép gyomra meg bír emészteni. Bezzeg mi is kihánytuk, ami sok volt 1848-ban,) nálunk szomorú dac, visszahatás; — és mi, akik szabad kézzel lábbal sem igen vagyunk sörényebbek az — oroszlánál, hogy volnánk azok lekötözve, bilincselve provisorius

¹⁰ kurta vasban, és — hogy haladnánk lépést tartva munkában a nálunk nemcsak természetből dolgosabb, sörényebb, takarékosabb, értelmesb, de egyszersmind már most szabad népekkel? . . .

De hogy még az én szememre se vethessen a Donau Ztg.

²⁵ antiliberalis, reactionarius törekvést, meg kell jegyeznem, hogy amaz elvem is, mely szerint előbb inkább nekünk, mint nekik — a szabadelvűség érdekével szoros kapcsolatban áll. Tudniillik nagyon elterjedt meggyőződés még a lajthántuli elfogulatlanabb politikusoknál is, hogy az osztrák birodalmi alkotmányosság csak azon esetben számíthat kifejlésre, tartósságra, ha annak vezére a magyar alkotmányosság lesz. Ez egyenesen a dolgok természetéből ered; és a természet, a maga örök rendje ellen még a politikában sem enged el büntetlen vétséget. Minden dologban legyen vezér az erősebb, a *jártasabb*;

³⁰ — és hogy az alkotmányosságban mi vagyunk azok, aziránt úgyhiszük, Lajthán innen és tul semmi kétség.

Csak hogy e nézet elbizottakká ne tegyen bennünket. Alkotmányos nép nem mindig egyszersmind jó politikus is, valamint hogy vannak esetek, melyekben az alkotmány valamely

⁴⁰ nép *állami* függetlenségének megőző betűjévé is lesz. Ezt csak mellesleg, és koránsem jelenünkre értve. Annyi áll, hogy

tizenkét éves rendőrruralmi életünk meglehetősen megártott közszellemünk nyolcszázados egészségének; mert ime, elkövetkezett oly szellemszegény korszak, midőn egy eldöntő pillanatban vezér nélkül maradtunk a politikában; amikor aztán ama⁵ bizonyos „alkotmányellenes” gyűlésen olyan szigorúan pedansul, olyan rettenetes kérlelhetlenül, igazán *politikálatlanul alkotmányosok* lettünk, hogy a nagy alkotmányos buzgalomban úgy jártunk, mint az olyan *nagy tudós*, ki elmélyedve sem *előre*, sem *oldalvást* nem, csupán fölvelt eszméje világába néz, s¹⁰ egyszerre csak arra ébred, hogy vakutcába tévedt . .

IX.

De végre honnan erednek e meg-megújuló politikai botlások, hol rejlik ez, ugyszólván történeti szerencsétlenség legvégső forrása? mert gyökeres gyógymód csak úgy alkalmazható, ha a bajnak legmélyebben fekvő okára, valósággal¹⁵ végére találtunk. Keressük, puhatoljuk mindnyájan, vajjon — ha szabad a németnek egy igen találó, s nemzeti nyelvünkön is jól hangzó kitételével élnem — „hol van a kutya eltemetve?”

²⁰ Azt hiszem e kronikus, illetőleg történeti baj egy szintén történeti, legalább közel ezeréves természetgyöngeségünk ből ered.

És ez, hogy a szót ne szaporítsam, egyszerre kimondva: az *egyoldalúság*.

Vagy ama szellemdus képletes kifejezéssel élve, melyben ez²⁵ állítást a legnagyobb magyar mindenkire nézve érthetővé tette: hogy mi bizony még mindig „a vármegyeház ablakából nézzük a nagy világ járását.”

Már ezelőtt több századdal, még a csatás vas időkben törvényt hoztak apáink, mely őket a magyar „*határon kívül*”³⁰ hadakozás kötelessége alól fölmentette.

Én ugyan e törvényt ránk nézve igen jellemzőnek, de másrészt olyannak találom, melynél . . . hogy többet ne mondjak . . . (a valódi epithetont — hazafiui gyöngédségből lenyelvén) hibásabbat sem nyugati, sem keleti népek történetében nem³⁵ ismerök.

Igaz, hogy annak idején helyesebb lett volna ildomos határt szabni kivált nyugot felé, a zsákmányoló kalandozásoknak, s a lechmezői vereséget kikerülni; de másfelől stratégiai,

politikai és akár scholasticai szempontból is kifejezhetlenül kárhuzatosnak mondható ez intézkedés, mely tagadhatlanul rokonságban áll a sinaiak elkorlátozó törvényeivel, csakhogy annyival rosszabb emezekénél, mert a sinaiak legalább *be*
5 nem akarák ereszteni az ellenséget, mi azonban kényszerítettük, hogy az okvetlen hazánkba törjön.

Ez iszonykodás a *határon kívül* lépéstől elvégre századokon át nemzeti jellemünk egyik fő – de fájdalom! önmérgező alkatrészévé vált.

¹⁰ Nemcsak átlépni, de utóbb *gondolni* sem igen akarunk a magyar határokon túl.

E határok nemcsak testi, de szellemi életünknek is zárvonalaivá lettek; ama végtelenség martjaivá, melyen megpihenve Hány János a semmibe löggatá lábait.

¹⁵ Találkozott egyegy emelkedettebb látponntal bíró szellem, ki a haladó külföldre utalta népét; nem azért, hogy elkülföldiesedjék, de épen azért, hogy az onnan vett tanulságok után saját nemzeti nyelvén művelődvén, el ne külföldiesedjék. Avagy nem-e akkor voltunk benn az elnémetesedés, franciásodás
²⁰ veszélyének örvényében, amikor épen legkevésbé közlekedtünk a nagy világgal, amikor még az európai műveltség utján meg sem indultunk?

Dacára, hogy az ilyenén emelkedettebb szempont a „külföldieskedés” népszerűtlen vádjával bélyegeztetett, művelődésünkben mégis minden tiltakozás dacára, a külföld vivmányai nyomán, meglehetősen előrehaladtunk. De jellemünkben még mai napig is igen sok maradt amaz ősi szenvtelenségből, mely a külföldet, a vele összes, sőt jobban tőle függő belpolitikai kérdéseink eldöntésénél archimedesi magábamerüléssel
³⁰ ignorálja.

Ez egyoldalúság szűk látkörű vermében az utóbbi évtized alatt mélyebbre estünk mint valaha. A megtámadott nemzetiség, – megriadva vonult vissza kicsinyke, szűk csigaotthonába, s mint a fuldokló a szalmaszál után, sajátlagosságaink legparányibb tárgyához, pitykéhez, boglárhoz, mohón kapaszkodtunk. Irodalmunk leghivebb visszatükrözője ez állapotnak. A legremekebb idegen mű, mert idegen, nem kellett a közönségnek; a legselejtesebb hazai termék pártoltatott. Egy megszámlálhatatlan haza szent eszméjét kibányászhatatlan költő-kintornás had a haza szent eszméjét kibányászhatatlan kincsnek találva, addig óbégatta azt fülünkbe szellemtelen butító

monotoniájában, hogy végre azzal fejezzük ki valódi kegyeletünket e felséges eszme iránt, ha nem emlegetjük untalan; és addig énekelgették meg az „élelmes” jól számító és táplálkozó „hegedősök” nemzeti sajátlagosságaink minden fölösleg⁵ cafrangrongyát egész a kapcáinkig; és minden *ünnepit* úgy belékeverték a *mindennapiság* porába, hogy mármár az eszményit a prózaitól alig tudók megkülönböztetni, s egy szóval, a magasabb szempontról úgy aláestünk, a tágabb látkör úgy elborult, hogy az utóbbi idő alig mutat fel valamely olyan szellemter-¹⁰ méket, mely itthoni sajátlagosságaink fölfejtetlen gordiusz-csomójába burkoltsága miatt az általános emberi szellemre nézve is nagyobb mérvben élvezhető volna. Ez egyoldalúság, a nemzeti sajátlagosságba fejtetőig burkolózottság, a hazai szűk zuglátkörűség hibái láthatók mindenütt másfél évtized óta,¹⁵ politikánk, irodalmunk, művészetünk szóval összes szellem-életünk terén.

Már csak e században is egy pár igazán rikoltó nagyszerű példa tanuskodik, mily kevéssé ügyelünk politikánkban is a külföldre.

²⁰ Például: 1849-ben Európa minden pontján le volt verve, ki volt oltva a népiség még akkor kora eszméi érdekében kitört 1848-ki forradalom tüze; sőt már 1848. év végén látszott, hogy az ugynevezett *reactio* szelleme sokkal erősebb és győzni fog; és mit cselekedtünk? *Egész Európának* — illetőleg Ang-²⁵ liának, Franciaországnak, Németországnak, Ausztriának, Oroszországnak — odavetettük a keztyűt.

Ujabbán ismét. — 1860 – 61-ben nem vettük számításaink-
ba a külföldnek, — a kornak nemcsak eszméit teremtő, de
eseményeit irányzó Európának, — *azon pillanatbeli* szándék-³⁰ latait, — hangulatát, szóval épen nem, vagy igen balul kém-
leltük ki politikai gravitációját.

Egy szóval: megint nem értettük meg Európát, az akkor jelen volt pillanat követelményét.

Igen is, sőt kellenén túl nagy mértékben figyelünk a kül-
földre, de csak *egyoldalulag*, arra, amely felé hajlamaink fel-³⁵ költik érdekeltségünket; ahol tudniillik — a kard csörög. És
nagyon elcsodálkozunk, ha a kardcsörgés egyszerre, vártatlan
megszűnik; ha oly nagy hatalom, mint III. Napoleoné,
diadala tetőpontján megáll, és hüvelyébe dugja gyiklesőjét,⁴⁰
holott mi, tizszerte kisebbek, ha már egyszer belemeleged-
tünk, egy világgal szembeszállunk?

Mert nem látjuk ama nagyobb európai érdekeket, melyek e nagyhatalmakat korlátozzák; az anyagi szükség ama kérelhetlen követelményeit, melyek túlnépes világrészünket a béke műveinek háborítlan folytatására kényszerítik, és a tartós háborút lehetlenítik. Nem látjuk a jövő távolában ama szellemet, mely a harcolást azáltal fogja egyre prózaibb és utáltabb szükséggé tenni, mert megfosztja a személyes bátorság költői dicsőségétől, nyilván látható levén már most is, hogy a hadviselés egyre gépiesebbé válik, s a tudománynak e téren föltehető további vívmányai oda vihetik a dolgot, hogy a hadviselés ma holnap egy kavicsstörő gép működéséhez hasonló mechanikai undok műtétté fajuland... és az emberi kebel egyik legnemesb érzése, a dicsvágy, a béke műveiben találja háladatosb küzdterét, s ott keresendi babérait.

¹⁵ Bár még ez idő messze van, nem árt egy tekintetet rá is vetni, mert legalább előjátékát éljük.

A londoni mükiállítás százszorta tanulságosabb, fontosabb a solferinói kockánál; mégis előbbinek hatása kedélyeink s szellemünkben oly sokkal csekélyebb, oly parányi, olyan nyomtalan, hogy szinte kétségbeejtő.

De a kor szellemének lényegét alkotó elemek közt a három főtenyező: *anyagi, társadalmi* és az ezekből eredő, mindeneken uralgó *politikai* érdek szempontjai közül az első kettőt már tüzetesebben érintők eddig; nézzük most, mit követel a szorosabbban politikai, már tudniillik európai szempont?

Mert hogy kivergődjünk egyoldalúságunkból, elvégre el kell fogadnunk azon kétségkívüli alapigazságot, illetőleg *tényt*, hogy mi — fájdalom! — nem vagyunk oly hatalmasok, mely szerint a világ alkalmazza magát hozzánk, mi több: a mi szent kegyelettel őrzött corpus jurisunk nyolczszázados betűihez; de nekünk elnyomott és csekély számu népnek kell bizonynyal magunkat a hatalmas nagy világhoz alkalmaznunk.

X.

Miért s miért nem? fölösleges s hosszadalmas is volna ezuttal fejtegetnünk — elég az hozzá, hogy világrészünkben századok óta egyes államok csak bizonyos területi s népességi nagyság mellett voltak képesek alakulni, és függetlenségüket fenntartani. Épen ugy, mint például erős férfiak nem barát-

koznak sokkal gyöngébbekkel, vagy ha igen, azoknak el kell ismerni az erősbek fennsőbbiségét.

A dolgok eme rendje mai napig nemhogy változott, illetőleg gyengült volna, de sőt ama fenntebbi törvény csak inkább erősödött. Még ezelőtt pár száz évvel Európa legnagyobb királyának, a nagy Corvinnak elég volt tiz-husz ezernyi rendes had, hogy mint nagyhatalom fenntartsa magát; ma már e normalis mérték körülbelül félmillióra emelkedett. Amely nemzet nem képes vagy ennyi főből álló hadat kiállítani, vagy ennyinek megfelelő véderővel, akár geographiai fekvésben, akár politikai szövetségben stb. nem bir, az külön hatalommá a fennálló egysulyban nem lehet.

Sőt az utóbbi időben az államhatalom physical erejét hatványozó, tömörítő francia *imperialismus* által e külön nagyhatalmi állás anyagi föltétele valósággal annyira *főlárvéltett*, hogy az egyes nagyobb népfajok politikai *lételük* érdekében készttve érzik magukat szorosabb állami egységbe sorakozni, vagy mint hadtani nyelven mondani szokás: nagyobb tömegeké alakulni, hogy magukat a roppant oszloppá növekedő orosz, francia katonai hatalmak nyomása ellenében megvédhessék.

A tömegülés, az egység szükségének jelszava Olaszországban már ki is tűzve, de jó részt e ponton végrehajtva. A fenyegető orkán elől az elszéledt olasz nyáj csekély kimaradással egy fődel alá vonult.

Semmi kétség, hogy a nagy német nemzet is, minden hegelismusa és szórakozó, elmélyedő „grübelei”-ai dacára, még jókor el fogja érni egységi törekvéseinek célját. Majd ha „proximus ardet Ucalegon” — észreveszi magát, és elég nagy arra, hogy egy csapással végezzen elleneivel.

És ekkor aztán az európai főbb népfajok egységének munkája — be lesz fejezve, vagy mint jeles nyelvészünk Greguss mondaná: szerves egésszé lesz kögölve.

Északra állani fog a nagy orosz birodalom másfél milliónyi hadával, de amely Európára nézve, a roppant távolság miatt, csak egy millióba számítandó. Épen a kellő mennyiség, mert notabene, már ekkor a „normalstand” a mostani félmillióról egy millióra szálland. Nyugotra a francia és orosz elem közt álland a nagy német birodalom, detto egy milliónyi seregével, azontul a francia — netto egy milliójával (mindenütt beleértve a honvédszervezetet); végül az angol, a spanyol, az olasz lóggatják majd lábaikat a tengerbe, mely nekik azt, ami hiány-

zik a hadi millióból — pénzbeli trilliók, természetes, rokoni szövetségek, s földirati fekvés stb. segítségével pótolandja.

De hát aztán — hol állunk majd ekkor, és egyáltalán állunk-e majd mi magyarok a dolgok illetén alakulása közben?

- ⁵ Hogy ne állanánk, aki lelke van! — nekünk is lesz egy millió katonánk, hisz minden magyar ember született katona — így vélekedünk nemes tűzünkben.

És nem mondunk eszmében absurdumot. Egy millió fegyverfogó ember (kivált ha derék amazonainkat is beleszámítjuk) akadna nálunk; de nem egyszerre, csak felváltva. Egy pillanatban és egy ponton aligha volnánk képesek többet egyesíteni százezernél. Már pedig egy a tiz ellen — néha csodakép megjárja, de annyi való, hogy — ki nem tarthatja. Példa: 1849.

- ¹⁵ Ami nem megy, az nem megy. Ez ugyan nem épen szellemdusan van mondva, de rettenetesképen — száraz való. És jobb ezt *előbb* mint *utóbb* belátni.

Ily roppant nagyságu államszörnyeteger közt Magyarország külön hatalomként fönn nem állhat, annál kevésbbé, mert sem vérokonság, sem földirati fekvésénél fogva *oly mérvű kereskedelmi érdek* nem köti — Ausztrián kívül — egyik nagyhatalomhoz sem, hogy *annak árán* állami különszakadása az európai egyensullyal kiegyeztethető volna. Ez utóbbi bajban szenvednek szegény lengyel szomszédaink is — *socii nostri dolorum*. Mennyi rokonszenv mindenütt irányukban; de hiába, felszabadításuk fáradtsága legalább maig — *nem fizeti ki magát*. (Mely körülmény nb. talán csak a keleti kérdés megoldásánál orosz részről nyerendő kárpótlás esetében szenvedne változást).

- ³⁰ De valamint Magyarország Ausztria nélkül nem, Ausztria még kevésbbé állhatna fönn a német egység valósulta után Magyarország nélkül. (Hogy a német egység központja nem Bécs lenne, arról tán beszélni is fölösleges.) De sőt már ekkor beáll azon időpont, midőn vagy akarjuk vagy nem, akárhogy ³⁵ iszonykodik ettől Bécs és „Bihar” egyaránt, a felséges uralkodó ház birodalmának magva, közepe, uralkodásának alapja nem lehet más, mint a — magyar királyság. Ha e nagy cél — érdeke balfelfogása folytán ellene dolgozván egyik vagy másik ⁴⁰ félszem — el lesz tévesztve, akkor azt hisszük, az uralkodás dicsősége sem egyik, sem másik, hanem — inter duos litigantes — egy *harmadikra* szállhatand.

Uralkodásra csak a nagyobb műveltség jogosíthat, és e nemes elv ugylátszik, korunkban némi kivétellel — érvényesül, épen e dolog gyakorlati természeténél fogva, mely szerint a nagyobb műveltség valósággal képességet is nyújt, hogy az anyagiilag bár gyöngébb, de szellemileg erősebb hódítsa meg azt, akinél e tulajdonok viszonya megfordítva van.

Ausztria is kénytelen lesz saját érdekében ez elv szerint változtatni át külpolitikáját. Német, olasz tartományait, mint anyányi *kinevelt gyermekeit* — át fogja engedni a *valódi anyáknak*; felhagyand a műveltebb délnyugat felé hódítani törekvő szándékaitaival, és — a barbár keletre veti saszemeit. Itt a magyar korona történeti adósságleveleire hivatkozva, a *polgárosulás* terjesztése érdekében, a *szabadelvü* Európa helyeslő rokonszenve s bátorító tapsai közt tehet hódításokat, melyek az átengedett területeket bőven kárpótolandják. És a magyar had, mely az olasz elleni járatban természeti jószívűségét le nem győzhetvén, kedvetlen, akaratlan volt, — a szabadelvűség és európai műveltség magasztos eszméinek zászlói alatt lelkesedve harcoland kelet barbarismusa, észak vandalismusa ellen . . . És eljöhét az idő, bár megégnők, midőn a magyar király (vajha még a jelen ifju uralkodó) hatalmasabb lesz, mint az osztrák császár valaha volt!

Ime egy világpolitikai szempont, mely ismét és ismét csak Ausztria szövetségére utal, és amely nemcsak nemzetiségünk biztosításával, de jól megértve és kivive nem kevesebbel, mint Nagy Lajos birodalmának dicsőségével kecsegtet.

XI.

Ezek volnának amaz uralkodóbb szempontok, melyek nekünk az Ausztriávali szövetséget nemzeti politikai csendonk első ágazatává emelik.

Ezekben egyszersmind megjelölvék ama korszerű szabad elvek is, melyek e szövetség kapcsai gyanánt szolgáljanak; mert mindkét részről az egyezés állandósága csak úgy lesz biztos, ha a felek külön és egyben, az egész birodalom — az európai valódi szabadelvűség döntő táborához csatlakozik, ahhoz alkalmazza sajátlagos nemzeti s illetőleg birodalmi politikáját.

E szabadelvűségben végre feltalálható a *megoldás* helyes alapja is, világosan látható levén a föntebbiekből, hogy amint

Ausztria külföldi politikájában is a szabadelvűség terére lép, illetőleg: amint európaellenes irányával felhagy, már egy nagy követ hárita el utjából, mely az egyezség, a nagy összhang létrejöttét akadályozza.

Valjon hajlandó-e erre Ausztria? E pillanatban mutatkozó jelek nem-mel válaszolnak. De ha okát keressük, igen természetesnek s megnyugtatónak találjuk.

A magyar nemzet „jó vagy rossz kedve” — mindenesetre elhatározóbb „esemény” Ausztria irányában, mint a zsidóké¹⁰ irányunkban. Önteltséget aligha vethet szememre az olvasó; de annyira merem becsülni nemzetünk erkölcsi súlyát, hogy Ausztria politikájában egyik legelhatározóbb tényezőnek tarthassuk hazánk közérzetének irányábani magatartását. És ennél fogva föl kell tennünk, hogy ha M. Terézia Magyarország¹⁵ ahelyett, hogy fenyegetné, inkább védő karjait terjeszti ki a birodalom felett, e körülmény a birodalom politikájára kétségkívül irányadó hatást gyakorolna.

Nemzetünk azon része, mely igen kevésbé barátságos indulatával a hatalmat gyanakvóná tette, s szigorú ovatosságra²⁰ készíti, — talán az utóbbi csalódások következtébeni kiábrándulások után nem is oly idegen már a kibéküléstől, mint ahogy vélik oda fenn azon *látogat* után, melyet a nemzet ez egyébkint igen nemes része inkább csak *játszik*, hogy az alkut emelje, hogy, — hite szerint, — kibékülése díját igen le ne szállítsák; részint pedig, hogy következetlennek ne tűnjék föl²⁵ önmaga előtt, mintha bizony az volna a nagyobb következetesség a *nemzet* részéről, ha felszakít oly köteléket, mely közel negyedfélszáz év óta tart már; mintha bizony arany menyegzős házasságok nem éppen abban volnának következetesek, ha kis³⁰ csetepaté után, mint annyiszor, ismét kibékülnek?

És szerintünk éppen e pontban a főakadály. Minél nagyobb békülékenységet mutatunk, *minél nagyobb bizalmat* sikerül költenünk az örökös hatalom birtokosában, annál *nagyobb* lehet *mérve* a részéről engedménynek szintén *örökös jogaink*³⁵ visszaállításában.

Ama vérmes reményü, tett- és dicsvágyas hazánkfiai, kik egy magyar nagyhatalomról ábrándoznak; kikben ég a nemes tűz, helyrehozni utóbbi tétlen századaink szégyenét; kik szerepelni ohajtanak Európa szinpadán, világraszóló események⁴⁰ főhőseiként; kik megunták a műveltebb de annyival aggottabb nyugat mesterkéltség hűsködéseit bámolni, s ifjui erőt érez-

nek magukban nagyszerűbb, dicsőbb dolgok művelésével ez elbizott nyugatnak csodálatát fölkelteni: — ez igen nemesb érzületű hazánkfiainak csak egy pontban kell mai fogalmaikon változtatni, és mindezen magasan fellengő ábrándok megszűnnek a higgadtabb számító előtt is teljesülhetlen légváraknak látszani, sőt teljesülésöket még tán a jelen nemzedék a közel években megérheti.

Csak azt kellene átgondolniok, hogy minden dynastia azon nemzetiséghez tartozik, melynek szívében trónja gyökerezik.

¹⁰ A *dynastiák* nemzetiségét *nem a vér*, de a *trón* határozza meg. Épen jelenünk elég tényleges világos példát mutat föl erre. Európa majd minden trónján idegen származásu család ül. A francia ház korzikai olasz, az orosz — német, az olasz — francia vérből származik. Valahányszor a magyar politikában uralkodó lőn azon szerencsés irány, mely hazánk érdekét a dynastiával kapcsolta össze, — látjuk, mennyire közeledett maga a család a magyar nemzetiséghez. Mária Terézia mint magyar király uralkodott. Az 1847-diki országgyűlésen Pozsonyban a király, Pesten a trónörökös magyarul beszéltek

²⁰ már, a családnak egy ága pedig, a nádoré, egészen elmagyar-szellemesedett. (Gondolom a *nemzetiséget* is nem a *test*, hanem a *szellem* teszi.) Ha aztán később el nem hibázzuk vala a dolgot, a dynastia már talán mai napság — magyar, és a birodalmat — mint Széchenyi kifejezé — „abból a piszkos budai várból

²⁵ kormányozzák vala.” (Persze, majd nem lett volna akkor piszkos.)

Népünk nemességének legékesebb bizonyítéka, hogy igen hatalmas fogékonysággal bír a — *dicsőség* érzése iránt. Kivált ha veszi észre, hogy Európa nézi! Ez pedig hamar elérhető

³⁰ volna, ha megértenők egymást. Vezetné hadba a magyart a *magyar király*: és Homér szelleme fölkelhetne háromezer éves sirjából, hogy megdicsőítse ama tetteket, melyekkel az oly rég elfojtott magyar hősi becsvágy gazdagitná a történelmet, azaz hogy ennél többet: a mythológiát!

³⁵ Csak a szerepeket kellene fölcserélnünk. Mindenekelőtt a befolyást, melyet évek óta nem magyar elem gyakorol a trón körül, foglalnák el magyar államférfiak, kiket, hogy ezt tehesék, támogatna itthon a nemzet közvéleménye... Aztán majd menne maga rendén minden egymásután...

⁴⁰ Szép remények, ábrándok. Talán nem is illők higgadt politikus agyába?

Sőt igen. Politikus irónak, kinek hite, reménye, lelkesítő ábrándja nincs — ne higgyetek. Valami rugója minden cselekvésnek van. És az ilyennek mi volna rugója? A rideg pénz, — akár alulról, akár felülről jó, mindegy. Aki nem meggyőződésből ir, az — *zsoldos*, és ez *közkatonának* lehet jó, de vezérnek, profétának soha.

XIV.*

Várnunk — fájdalom, vagy akarunk vagy nem — már most *kell*; tehát várjunk a *cselekvéssel*, de legalább az Istenért, *ne* ¹⁰ *egyszermind a gondolkozással is*. Legelső szükségünk az önismeret; helyzetünk, érdekeink s feladatunk helyes fel fogása. *Gondolkozzunk*, vitassuk meg e tételeket, s ha jól fejtettük meg e feladványokat, nem vezett kárba ez oly meddőknek hitt időszak; sőt nagyobb horderejű dolgot hajtottunk ¹⁵ végre, mint egy némely bravourban dicső, de eredményben koldus csata kivívásánál! . . . Gondolkozzunk, elmélkedjünk, hogy ha majd jön a cselekvés ideje, megint el ne hamarkodjunk a dolgot.

Már a gyerek is tudja hazánkban, tehát nagyon igaznak kell ²⁰ lenni, hogy birodalmi belbajunk onnan származik s tetszik csaknem orvosolhatatlannak, miszerint ha nincs baj, nincs külvészély, akkor állítólag — mert nincs szükség ránk — *fenn* hiányzik az engedés kellő mérve; ha pedig egy kis felhő van a láthatáron, akkor — velünk nem lehet gyalog beszélni. ²⁵ Már most ne firtassuk, melyik a nagyobb hibás. Csak *ne* legyenek *mi* azok, és a dolgon segítve lesz. Mert mit ér másra háritni a hibát; ha amannak hibája neki használ vagy legalább sokkal kevesebbet árt, mint nekünk, mindenesetre a mi érde-
³⁰ künkben áll inkább, s a mi sorunk, hogy a százados hibát helyrehozzuk.

A történet által bizonyított tény, hogy negyedfélszáz év óta haboz a nemzet — majd egy függetlenségi, majd az ugy-
nevezett osztrák — magyar szövetkezési politika között. Így
lón, hogy sem a bizalom oda fenn meg nem erősödhet, sem a ³⁵ nemzet ide lenn akár egyik, akár a másik politikára állandóan, következetesen magát eltökélni nem bírta. És ez örökös habo-
zás két ut között, mialatt majd egyikről visszatérünk, majd a

* A közbeneső XII. és XIII. *ez idő szerint* elmarad; de remélhetőleg az egész cyclussal külön füzetben adandjuk. Szerk.

másikon megindulunk — soha nem vezethet célhoz. Ez, ugy hiszem, számtani igazság.

El kell magunkat határozni egy irányra, és emellett következetesen, rendületlenül megmaradni. Így majd *idővel végcélunkhoz*, a birodalmi *tulsúlyhoz* juthatunk. Ez a legtöbb, amivel magunkat biztosíthatjuk — de csak idővel, mialatt multbani botlásainkat helyrehoztuk.

A politika, melyet követniünk kellett volna a multban és kellend jövőben, meg van írva, követte van példában, századok óta. T. i. csak ugyanazt kell cselekedniünk, amit eddig az osztrák, a szláv elem cselekedett a birodalomban. Körülvenni a trónt és védelmezni bel- és külellenség támadásai ellen.

Most már e politika ösvénye szörnyen el van hanyagolva; begyöpösödve, elárkolva, hogy alig járható; de még mindig el lehet rajt igazodni, és egy kis javítással biztosabb uttá tehető a harag és dac vadonában tekervényző vakutaknál.

És így amint vagyunk, e mai napság is, helyesebben tennék nagyaink, legnépszerűbb egyéniségeink, vezéri tekintélyeink, ha felsőbb helyen forgolódva, oszlatni ügyekznének a gyanut, a kételyt, s ennek ne tagadjuk — nem alaptalan okát: a nem eléggé ildomos szellemet ide lenn; — szóval, ha közbenjárókul lépnének föl nép és trón között, s tanácsukkal lefelé, jellemük biztosítékával fölfelé siettetnék a közös rendezkedést, míg nem oly lépés történik a másik elem által kezelt hatalom részéről, mely aztán a valódi, őszinte, és örökös *kiegyezkedést* talán *örökre lehelenné* teheti . .

Az olvasó könnyen arra fakadhat békitni törekvő érvelődéseinkkel szemben, kivált a legutóbbi bécsi fordulat után: de hát hiszen nem akarnak ott fenn, hiába akarunk mi !

E pillanatban igenis — *nem*; de miért? kérdi ismét az olvasó, és méltán kíváncsi a feleletre.

És a felelet nem kevésbé meglepő, mint amily nagy volt kíváncsisága.

Az olvasó valami rettenetesen bonyolult politikai constellationokban véli az akadály okát meglelhetni. Gondol törökre, görögökre, tatárra; vizsgálja a lengyel ügyeket, azokkal szemben Ausztriának oroszellenes magatartását, és boszankodva látja, hogy a világpolitikai egyensúly előbb fordulhat kedvezőre moldva oláh, török tatár, czernagorai, lengyel, talián és Isten tudja, mely nép függetlensége — csak *nem* soha Magyarországnak Ausztriától végelszakadása érdekében . . !

Valóban, az ok, miért nem akarnak egyezkedésbe bocsátkozni e pillanatban oda fenn, — igen egyszerű, és ennél fogva szokatlan — a mi mélységes bölcseségű politikai szemléseink egybevetéseinek tekervényes labirintjeiben kábulásig meghurcolt, kimerült, és a tiszta látkört oly rég nem élvezett észjárásunknak.

Az egyszerű ok sem több sem kevesb, mint: *a bizalom hiánya.*

És erre ismét *van-e* elégséges oka a hatalomnak?

Ha a bajon segíteni akarunk, első lépés annak okát elismerni, bevallani és — ennél fogva őszintén kimondjuk, hogy: *biz' ott van még egy kevés!*

Van oka a közelmultnál, és van oka még a jelennél fogva is. A közelmultat — *infandum dolorem!* — hagyjuk nyugodni; ugy is világosak már annak tévedései a nagy rész előtt. Hanem a jelent és pedig nem a tőlünk hatszáz mérföldnyire esőt, de a házunk küszöbén levőt vizsgálni, söpörgetni — éppen a napi lapok feladata.

Amelyek ezek közül azt hiszik, hogy lehet oly időszak, oly szorult helyzet, melyben a napi lapnak *hallgatni* kell, akkor ezek következetesebben járnának el, ha nem neveznék magukat politikai lapoknak, s vagy egyáltalán meg nem jelennének, vagy átalakulnának encyclopedicus, tudományos, divat, vagy bohóc lapokká. (Egy némelyik tudtán kívül ugy is az.) A bohócoknak, a tudósnak többet megengednek, s tán így érdekesbezzé lehetnének.

A politika a nemzetek mindennapi kenyere. Enélkül nem lehet el egy napig sem, hogy kárát ne vallja.

És oly időben legkevésbé, melyben a legfőbb szükség, a *politikai rendezkedés* kérdése ég talpunk alatt, melyet továbbra — csak valljuk meg, mert a takargatás a legkárhuzatosb lehet — halasztani végveszély nélkül nem lehet.

Amire majd a következőkben szolgálunk egy kis ujjmutatással.

De hogy addig is félre ne értessünk, nem zárhatjuk be cikkünket annak kijelentése nélkül, miszerint a válságot éppen abban látjuk, hogy még most a kérdést *magyar felfogás* szerint megoldhatónak tartjuk ugyan, természetesen a másik fél ésszerű ellenvetéseinek figyelembevételével, szóval, kölcsönös engedés mellett, de mi félünk, — s vajha e félelmünk maga is alaptalan volna! — hogy e magyar felfogás szerinti rendezkedés, annak

főfeltételét, az integritást netán elszabdáló legfelsőbb intézkedés által — maholnap elvesztheti alapját, és azután . . .

Mi még azután is magyarok maradunk, a magyar felfogást védjük, habár csak titokban, reménytelenül, teljesen haszontalanul is; mert reménnyel és remény nélkül, örülten és kétségbeesetten, de mindig csak magyarok akarunk maradni, akárhogy öltson, kiáltson és tiltakozzék is ellenünk a fondor gyanusítók, az aljas rágalmazók táborá; hadd éljenek ők is, szegények, csak „hadd élőködjenek”; hisz ha ők nem volnának, e tettsilány, meddő napokban a valódi hazafiságnak nem is volna mit szenvednie a hazáért . . . !

XV.

Csak legyünk mindenekelőtt elfogulatlanok, mert enélkül a való megismerése teljes lehetetlen.

¹⁵ Ha valjon van-e ott fenn elégséges ok a bizalmatlanságra irányunkban?

Való, hogy a *kedélyek* ma csillapultabbak, békülésre hajlandóbbak. De az is való, hogy az *elmék*, a másik oldalon 1861-ben is lehetleneknek talált különbözőségei mellett ma is oly ²⁰görcsös merevséget mutatnak, mint harmadéve, valamicskével ránk nézve kedvezőbb közállapotok között.

Holott ma a részünkről kiakuvás szüksége sokkal égetőbb, mint akkor; a várás, kiéhezés manővere egyre kilátástalanabbá mondhatnók, minden órán tarthatlanná válik.

²⁵ Mi jogfolytonos alapunk egész teljét, egy betűig követeljük. És a jogot elismerve, de *ildom* szempontjából szólva, méltán s illetőleg *sikeresen* csak az esetben, ha ennek árában 1859-ben államférfiaink, 1860-ban megyéink, 1861-ben országgyűlésünk boldog emlékezetű tüntetések helyett a ³⁰„vitam et sanguinem” jelszóval övezték volna a fejedelmet.

Tévedésünk abban áll, hogy minél nagyobb ellentállásunk, annál nagyobb terjű jogalapot vélünk kicsikarhatni. Tehát eszerint minél nagyobb a szakadás, annál közelebb az egyesülés? minél nagyobb a düh, annál könnyebb a kibékülés? Valóságos ³⁵moralis circuli quadratura; teljes physikai képtelenség.

Könnyű a Komlóban, a Mihalekben politizálni, *mindig magunk között*, rokon és engedelmes nézetekkel szemben;

soha a másik félnek az ő szempontjából helyes *ellenvetéseit* nem hallgatva, és egyáltalán magunkhoz hasonló vagy még erősebb ellenféli kapacitással össze nem akadva. *Könnyű a magunk népét kapacitálni*; elhiszi az nekünk mindenestre, ha együgyűséget mondunk is; — de csak kísérjük meg az *ellenfelet meggyőzni*, — és tapasztalni fogjuk, hogy helyes, igazán ildomos politikai nézetre nem is vergődhetünk mindaddig, míg a kibékítendő és tulajdonkép érdekközös ellenfélnek minden érveit *elfogulatlanul* meg nem vitattuk.

¹⁰ És ime itt rejlik egyoldalúságunk hibájának kulcsa. Évek óta nem hallunk ellenkező véleményt *hazai független forrásból*. Beszélhettek a német lapok; — az igaz, hogy egymásik szintén collossalis mérvű elfogultságában, kölyök alkotmányos kiskorúságában, tudákos tudatlanságában özön ostobaságot ¹⁵ hadart össze, s hadarnak még ma is; de olykor, a sok polyva között az *elfogulatlan*, türelmes szemlélő becses *tiszta szem* is található volt; egyet-egyét azon *igazságok* közül, melyeket kivált pár év előtt *magyarul* kimondani közmegvettetés veszélye nélkül lehetlen volt; — de hiába, e tiszta szem is ²⁰ elveszett a polyvával; a gyermek is ki lett öntve a mosdóvizel. Mert azon illusióban ringattuk magunkat, hogy forradalomban élünk, s ez állapotban „nem kell okos ember”; és politikusok helyett csak hazafiak voltunk, s hazafiságunk az ellenfél legtündöklőbb igazsága ellenében is csak e jelszót tartotta: jó, jó — de azért mégis huncut a . . . -- vagy tán el se mondjuk a többit, hiszen, mint egyik cigány bandánk főnöke ²⁵ hamis naivul megjegyzé — régi nóta az már. Fájdalom! . .

Igy nem egyezünk meg soha.

Ha visszagondolunk most, hogy ez 1860–61-iki különben ³⁰ így is borzalmasan üres mozgalmunk, milyen még halhatatlannabbul üres handabandává fejlődött volna *Deák* Ferencünk mérséklő szereplése nélkül: hálával tartozunk e nagy nevezettségünk iránt annyiban mindenestre, miszerint sikerült megakadályoznia, hogy még nagyobb botlás nem történt, mely ³⁵ ügyünket a remélhető kibontakozástól még messzebbre vetette volna.

Mindenki tegyen annyit a hazáért, amennyi tőle kitelik. Ő megtette azt, amennyinél többet akkor senki, sőt kivüle más annyit sem volt képes cselekedni. Egy maga tartotta fenn, mint ⁴⁰ Atlas, a forradalmi elem ránk szakadni készülő terhes egét, ama viselős hegyet, melynek legnagyobb veszedelme az lett

volna ránk nézve, hogy a várt nagy dolgok helyett csak — egeret szült volna.

Ámde — legyen hát minden jól, helyesen cselekedve, amit az utóbbi világfordulat óta elkövettünk. Tegyük fel, ami bizonyos is, hogy 1859 üdvös volt ránk nézve, az egész birodalomra, mert — leckéül szolgált kellő helyen, hogy az akkori merev absolutismus nem, egyedül a népek alkotmány általi kiengesztelése üdvözíti a birodalmat. Tegyük fel, hogy a dac helyén volt ez időben; — másrészt be kell ösmernünk, hogy amint Ausztria szakított az absolutismus államelvével, az alkotmányosság terén nekünk magyaroknak kellett volna azonnal a vezérszerep pálcája után nyulnunk, annak elnyeréseért versenyeznünk, egyszerűen: a dac, fenyegetés eszközét elvetve, azonnal az ellenkező irányban, a kibékülés útján megindulni, a trón bizalmát egyre magasabbra fokozni, a veszélyeztetett, megingatott birodalom rendezésének, védelmének munkájában buzgólkodó *idegen elemeket* valósággal *megelözni*.

Hogy az alkotmányosságbani vezérletet mindjárt october 20-a után, tehát február 26-a előtt kellett volna átvennünk, hogy a birodalom alkotmányos rendezése a mi közjogi alapunkkal mindjárt kezdetben összeütköző módon ne történjék — talán mondanom is fölösleges.

Ám erre határozott magyar államférfiak kellettek volna; kiknek erős karja a közvélemény egeket csapdosó hullámzata közben is megbirja a kormány-lapátot, s kiket tünékeny s olcsó népszerűség syrëndala le ne szedítsen a trón és nemzet közti közbenjáró szerep Scylla Charibdise között.

Nem jogtanári, de politikai szempontból indulva ki, megállapíthatjuk, miszerint nem kell vala megengedni, hogy létrejöhessen oly tervezet, melyben mi — (igaztalanul vagy nem, az ildom és gyakorlati politika előtt nem kérdés) — a birodalmi népekkel, mint hiányos alkotmányosságuk kifejlésének akadályai állíttassunk szembe; s amelyben mi, a mi specialis nemzeti jogalapunkra — fájdalom! — nem is hederítő külföld előtt, a trón előtt, és árva magunkon kívül mindenütt (igazán s joggal-e, vagy nem, megint egyre megy a gyakorlat előtt), úgy legyünk felmutatva, mint a birodalmi alkotmányosság, haladás, szabadelvűség önző akadályai, ellenzői, és hogy a legfájóbb, mert gunyos, — képet is megnevezem, — mint a *merev conservativismus forradalmárai!*

Még pedig, ami tetézi a gunyt, *filiszter* forradalmárai . . !

Nem én mondom ezt, igen tisztelt, szeretett hazafiak. A világ mondja ezt; s nem akarjuk-e hallani, nem tartjuk-e szükségesnek tudni, mit mond rólunk a világ, akár igaza van, akár nincs?

⁵ Nagy a baj, ha igaza nincs, és nincs alkalmunk, erőnk azonnal megcáfolni; *de még nagyobb baj, ha igaza van, és csak mi nem vagyunk képesek, vagy álszeméremből nem akarjuk belátni, mert akkor az orvoslás aztán éppen teljességgel lehetetlen!*

Hátha még a baj már azon fokra is hágott, melyen csak ¹⁰ gyors, rögtöni gyógy mód segíthet. Hátha már — ad extrema res pervenire?

Lássuk, mint állunk e tekintetben?

XVI.

Végig tekintve a fönebb mondottakon, ha azok valók; ¹⁵ hozzávéve mai politikai helyzetünket, ki kell mondanunk, hogy ügyünk válságosabb, mint bármikor e században volt.

A Bécsben legutóbb történtek az elbizottak legtulzóbb táborát is kiábrándíthatták.

Mi meg nem foghatjuk, minémü előny rejtőzhetik oly politikai eljárás alatt, mely a saját helyzetünk mindenki előtt ²⁰ világos veszélyességének eltitkolását tartja ildomnak? Hiszen tán éppen az a bajunk *Mohács* óta, hogy állásunk veszélyes voltát rendszeren előbb és tisztábban belátta ellenségünk, mint mi édes magunk?!

²⁵ De sőt azt merjük mondani, hogy ugynevezett bécsi ellenfeink, kikkelsajnos viszályban állunk — nagyon is jól ismerik Achilles sarkainkat, jobban, mint tán nemzetünk nagy része; és annálfogva nem azok végett titkolni, de saját magunk népének kellő felvilágosítása végett szükséges volna a veszély *nagy* ³⁰ és közel voltát föltárni s annak elhárítása végett a közvéleményt minden tartózkodás nélküli őszinte nyilatkozásra szólítani.

A birodalom kormánya élén álló férfiak valószínűleg úgy gondolkoznak, hogy a birodalom közügyi állását elvégre ³⁵ valahára rendezni; a kezdett új rendszer épületét — ha cserep-pel, zszindellyel nem, hát akár náddal, zsuppal is — de mielőbb tetőzni kell, az tovább nem halasztható. Ők nem tartják a *várast* üdvösnek; bár mi se tartanánk, vagy ne tartottuk volna.

Mert a jelek után következtetve, a dolog ott áll, — vajha csalódnánk! — hogy, hacsak valami váratlan esetlegesség deus ex machinája közbe nem lép — már talán csak pillanatok vannak hátra, melyekben a veszélyt elháríthatnók; azontul, ⁵ aligha nem késő lesz, és mi enni fogjuk a keserű falatokat, vajha ne halálos mérget, mit a szerencseváró politika termett számunkra.

Nem akarjuk hinni, miszerint a dolgok állása olyan volna már, melynél fogva a hatalom kényszerítve érezhetné magát ¹⁰ nemzetünk irányában a századokkal végleg szakító, létkoorkázó lépésre, az utolsó mód mindig veszélyes megkísérlésére; mert bizonytalán ő is jól tudja, hogy ránézve szerencsés politika nem létezhetik a magyar nemzet őszinte szövetsége nélkül; — de elvégre, ami nem tőlünk függ, arról jót nem állhatunk, s ¹⁵ ennél fogva lehetetlennek épen nem látszik előttünk, hogy a másik fél, reményét vesztvén aziránt, hogy mi is felhagyunk valaha a desperatio politikájával, ő is hasonló állást foglal el, s *átlépi a Rubicont*, melyen túl aztán végleg elveszítve a kiegyezésnek már úgy is eléggé bonyolult jogi alapja, és, mint ²⁰ egy harmadév előtt „nagy” emberünk szokta volt mondani, a „*fatum*” kezdi meg vészterhes uralkodását.

A Rubicon alatt mit értünk, szinte fölösleges mondani, mindazoknak, kik lapjainkból a kormány utóbbi intézkedéseiről, szándékatairól *Erdély* iránt, s magatartásáról magyar ²⁵ államférfiaink tervezetei irányában értesültek, s e szándéklatok netalán végrehajtásának beláthatlan horderejét mérlegelni képesek.

Az összehívandó erdélyi országgyűléstől várja a jobbat az „A Hon”-féle optimista; pedig még ez sem minden. A fennálló ³⁰ rendszer sulya alatt követhetni fogják a szomszéd román megyék, aztán Horvátország, végre a Vojvodina . . . pro coronide még Szvatoplukia? A „*dunai confoederatio*” tervének létesülésétől egyaránt félnek békülő és nem békülő pártjaink. És mégis mindketten oda működni látszanak, persze öntudatlan, hogy e terv létesüljön, nem ugyan eredeti szerzője, de ³⁵ annak ellenfele által végrehajtva . . .

Ez a mai nap helyzetének aggasztó képe.

Imé, harmadévelőtti óriásaink addig játszogattak a „*fatum*”-mal, addig festegeték falra, hogy végre most az megjelenjen ⁴⁰ készül, ajtónkon kopog. És akik fölidézték, azok hallgatnak legmélyebben. Pedig most volna ám sokat érő a jó tanács!

Kétségkívül mai helyzetünkben, birodalmi és külviszonyokkal szemben, a segítség vajmi kevés eszköze áll rendelkezésünkre; a világhallapotokban nemhogy támogatásra, hanem még inkább nyomásra akadunk. A pillanat szörnyen kedvezőtlen; elannyira, miszerint legalább is igen csalóka hatá-⁵ s az érve, akik azt mondják, hogy már most csak azért is ki kell tartani a várakozásban, mert már úgy sem igen van mit vesztenünk. — Ez ugyan meglehetősen pessimista nézet az optimismus politikusaiktól.

¹⁰ Való, hogy a dolog el van rontva, és ma gyökeresen segíteni alig, de legalább a véiszt elhárítani lehet odáig, midőn majd kedvezőbb állás jut nekünk is. Mert szerintünk már most — föltéve, hogy az említettük deus ex machina meg nem érkezik — épen megfordítva áll a helyzet, s ennél fogva attól tartha-¹⁵ tunk, hogy épen a passivitás vihet bennünket azon veszedelembé, melytől annyira irtózik a nemzet, egynek tartván azt külön állami autonómiaja, sőt még nemzetisége megsemmisülésével is; és amely veszélynek keresztnevét fölösleges is megneveznem oly annyira közeli, oly hangosan jelentkező az.

²⁰ Ha valahol, akár Ázsiában vagy Afrikában, volna még egy hatalmas, önálló magyar nemzet, hogy éként nemzetiségünket ne kellene féltenuünk a haláltól; vagy ha a birodalom 38 milliójának legalább a felét tennők, s még ezenkívül nem környezze a szláv elem száz milliója; — vagy ha az európai polgá-²⁵ rosodásban előhaladtabbak, ipar, kereskedelemre hajlandóbbak, szóval, culturában a többi európai nép mesterei volnánk, ahelyett, hogy most még tanítványnak is gyöngék vagyunk; — ha jellemünk kevésbé az oroszlan s inkább Reinecke Fuchs alkatrészeinek vegyületéből állna; ha ázsiai³⁰ szenttelenségünk helyett több volna bennünk az amerikai barnumféle élelmességből: — akkor nem tartanók oly igen szükségesnek, hogy a magyar nemzetiséget előnyös és külön állami közjog védelmezze; akkor tán nem irtóznánk annyira sem a „dunai conföderatiótól [’], sem febr. 26-tól, sem Ausztria³⁵ szövetségének védszárnyait nem tartanók oly multhatlan életfenntartási szükségnek; — de mivel mi rokotalan árvák, — csekély számuak, — culturában elmaradtak — jellemileg minden kellő ravaszság s ildom hiányában szénvedők, könnyen rászédhetők — élelmességben mindig rövidebbet húzók va-⁴⁰ gyunk: ennél fogva a nemzeti önszeretetnek Krisztus által is megengedhető sugallatát követve, a valódi magyar nemzeti

politika legfőbb szabályaul állíthatjuk föl, hogy inkább egy hatalmas jó barátot szerezzünk a nemzetiségét nem féltő, és így ha ildomosan járunk el, a miénket sem bántó Ausztriában, mint egy tucát ellenséget a sok apró és nemzetiségére szintén⁵ féltékeny, azért a miénket is veszélyeztető — körülünk hemzsegő „testvér” mindazáltal mégis idegen elemekben.

A valódi magyar nemzeti politika tehát: szövetkezés Ausztriával, illetőleg bennmaradás a birodalmi egységben, de épen annak árán, hogy az ugynevezett birodalmi politikai nemzetiség olvasztó tüze ellenében egy sajátlagos, a magyar *integritást*¹⁰ biztosító, de a birodalmi egységet nem veszélyeztető, sőt a nagyhatalmi állást erősítő közjogi állásban nyerje meg nemzetiségünk ama védőszárnyat, melynek díjában mi viszont Ausztriának nagyhatalmi állását, illetőleg annak gyarapodás¹⁵át előmozdítani feddhetlen nemzeti becsületünk feladatának tartanók.

Egy kissé hosszú és tán tulterhelt periodusok; — zugolódik az olvasó, nem gondolva meg, hogy vannak idők, melyekben, és pontok, melyekről célszerűbb periodice, mert szintén²⁰ lehetlen — categorice beszélni. Azért, kérjük, fussa át még egyszer; egyébkint is olyan a tárgy, a tétel, mely megérdemel egy kis gondolkozást. Szerénytelenség nélkül mondhatjuk ezt, mert a nézet, mely benne kifejezve van, nem a miénk; nem mi tálaltuk azt fel, csak úgy mondjuk el hallomás után, melyet²⁵ hazánk történetében az idő negyedfélszázadának bércsei viszhangoznak.

- I. Magyar Sajtó, 9. évf. 26. sz. 1863. febr. 1. [101. l.]
- II. Magyar Sajtó, 9. évf. 27. sz. 1863. febr. 4. [105. l.]
- III. Magyar Sajtó, 9. évf. 28. sz. 1863. febr. 5. [109. l.]
- IV. Magyar Sajtó, 9. évf. 29. sz. 1863. febr. 6. [113. l.]
- V. Magyar Sajtó, 9. évf. 30. sz. 1863. febr. 7. [117. l.]
- VI. Magyar Sajtó, 9. évf. 31. sz. 1863. febr. 8. [121. l.]
- VII. Magyar Sajtó, 9. évf. 32. sz. 1863. febr. 10. [125. l.]
- VIII. Magyar Sajtó, 9. évf. 37. sz. 1863. febr. 15. [145. l.]
- IX. Magyar Sajtó, 9. évf. 38. sz. 1863. febr. 17. [149. l.]
- X. Magyar Sajtó, 9. évf. 39. sz. 1863. febr. 18. [153. l.]
- XI. Magyar Sajtó, 9. évf. 40. sz. 1863. febr. 19. [157. l.]
- XIV. Magyar Sajtó, 9. évf. 53. sz. 1863. márc. 6. [209. l.]
- XV. Magyar Sajtó, 9. évf. 55. sz. 1863. márc. 8. [217. l.]
- XVI. Magyar Sajtó, 9. évf. 58. sz. 1863. márc. 12. [229. l.]

PERCZEL MÓR MERÉNYLETE
KOSSUTH ELLEN

A lefolyt tizennyolc év alatt sokat megértünk, ami fáj s aminek folytán azt hittük, hogy a nemzet, ha kiszenvette martyr élete kinjait s ha az van elvégezve a sors könyvében, hogy föl ne támadjon többet, legalább önmagához, multjához⁵ méltólag fog eltűnni a lét szinpadáról, és a nép, mely vérrel szerezte honát, e haza védelmében ontott vér biborával caesarilag földve el magát, méltósággal, szenvedései dicsfényével övezetten szálland sirjába, kísérve a szabad népek megérdemelt rokonszenve és becsülésétől.

¹⁰ De ha voltak, akik kételkedtek a föltámadásban, a hasonlithatlanul nagyobb rész remélte mindig, hogy „jönni fog, mert jönni kell.”

Csak egy esetre nem gondolt senki, még tán azok sem, kik, bár e bukás előidézői, de dicsőségének irigyei voltak.

¹⁵ Nem hitte senki, hogy egy egész néppel ismétlődjék az, amit Sulla oselekedett Marius fölásott csontjaival; hogy föltámasszák e vérben leáldozott nemzetet azért, hogy elvegyék tőle bukásának dicsőségét s életre galvanisált tetemeit a gyalázat sarával beundokitva, dobják a népek megvetésének²⁰ szemétdombjára.

Nem hitte senki, hogy van egész csoport magyar, kinek irigy lelkét bántja amaz örök fény dicsvilága, mely a 48—49-i nagyság ravatalát besugározza; és hogy e csoport magyar vállalkozzék ama szerepre, miszerint azt bizonyítsa be a világnak,²⁵ hogy a világ tévedésben, csalódásban van, — midőn e korszak nagyainak [!] tiszteletével adózik, mert hiszen azok nem voltak se hősök, se hazafiak, sem lángelmék, hanem nyomorú, önző, hiú kalandorok, arcátlan szájhősök, örültek, csalók, hazaárulók!

³⁰ Valóban oly rendkívül iszonyu volna ez, hogy ámbár e törekvés világos, kábitó tényekben nyilatkozó jeleivel találkozzunk, még sem akarjuk hinni, hogy a gondviselés e legrettenetesebb büntetést akarná mérni nemzetünkre, mely-

nek az utóbbi századokban voltak, igaz, nagy tévedései, fájdalom, mindig és csupán önmaga ellen, de voltak szép tettekben fényes korszakai is. Azonban optimismusunk minden tiltakozása dacára, komolyan aggódnunk kell, hogy megérjük, *ha így megy tovább*, a legszörnyebbet, amit elgondolni is irtózat.

A világ, mely álmélkodva szemlélte a leviharzott szabadságharc csodáit, meglepetve fordul most egy oly jelenet felé, mely a maga iszonyatosságában túl akar tenni ama közelmúlt nemes nagyságán, mintegy azt akarván megmutatni, hogy 10 határtalanul nagyobb tud lenni az erkölcsi romlásban, mint amekkora volt ama jobb rész az ő magasztos föllángolásában; a vad örjögés közt tépvén le a nemzetről szerzett babérjait, a tisztességnek utolsó rongyaival együtt, — saját belső undok- 15 sága saráival akarja bemázolni azt, hogy rámutathasson a világ előtt: ime, hazugság, ámtítás volt minden érdem, minden nagyság s fény, mert ilyen nyomoruk vagyunk mi mindnyájan, ne bámuljatok többé, hanem vessetek meg együtt egyaránt, valamennyiünket!

20 Ime, ez ama szörnyjelenet, melynek természetlázasztó játéka megkezdődött e napokban, s a fővárosból kiindulva, mint pokoli ördögtánc huzódik tovább az ország vidékei felé . . .

Vajjon megállapodik-e valahol, s van-e még annyi egészség 25 a nemzettestben, hogy a visszaható erkölcsi undor egy végfölháborodásával kilökje magából a szellemi és erkölcsi romlás e méregnedvét, mielőtt menthetlenül fölemésztené magát az egész nemzetet? . . .

Ez a kérdés a válság e pillanatában.

30 Mert semmi kétség többé, hogy a holtak vélt nemzeti szellemen elkövetett oly próbavágás ez, miszerint ha ezt sem követi ébredés jele, akkor méltó megdöbbenéssel gondolhatunk arra, miszerint vannak az erkölcsi megaláztatásnak oly nemei, melyeket élő nemzetem elkövetni természeti lehet- 35 lenség!

A közönség — sőt fájdalom! ország világ tudja, kiről, miről van szó.

Midőn múlt héten Perczel Mór első kitörését szöveg szerint olvastuk s értesültünk, — hogy abból még ki vannak hagyva 40 oly helyek, melyeket még merénytársai is tud eszeveszetteknek tarthattak — mi nem gondolhatánk egyebet, mint hogy a

leviharzott forradalom ez egyik előkelő szereplője — végre a kor gyásztörvényeinek engedve, — ideges izgatottsága folytán, ismert maniakus állapotából egyszerre azon kórságba esett, melyben évek előtt *rokon vétség* fölötti lekismereti (!) furdalása egy szerencsétlen elődét ejtette, s ki most már szenvedése azon határához ért, hogy nevét, különben is fölösleges levén, említeni sem akarjuk.

Igen, mint ezt a kitörésre következő első jelentésünkben kifejeztük, azt hívők, hogy a boldogtalan tábornok, mint ¹⁰ többnyire mindazok, kik a véletlen által képességeiknél jóval magasabb polcra állítatnak, végre jogosulatlan hiúsági görceinek áldozata lett, s azon föltevésben, hogy a józan ész a legközönségesebb erkölcsi érzés valamint a köz illem által egyaránt elkárhoztatandó vakmerő föllépése minden oldalról ¹⁵ vissza fog utasíttatni, nyilvánítottuk, miszerint e föllépés nem lehet ép elméjü emberé ! s ennél fogva beszámítás alá nem eshetik.

Azonban csalódtunk, nem annyira ugyan a szerencsétlen tábornok lelki állapotában, de közerkölcsiségünk sülyedését ²⁰ nem hihettük oly annyira elijesztőleg mélynek, miszerint találkozzék párt, mely egy ilyen, honfiúi méltóságából kivetkőzött embernek visszataszító, kebellázító működését eszközül használja, s hogy találkozzanak csoportok, melyek ez országos, mi több világraszóló nemzeti prostitutio tényéhez ²⁵ staffageul odaadják magukat.

Nem hittük, hogy az uralkodó párt olyannyira kétségbeesett legyen, miszerint ily fegyverhöz folyamodjék, mely vagy ellene fordul, ha tudniilik(!) a nemzetben van még életképesség, s akkor őt magát semmisitheti meg, vagy pedig ha sikerül, ³⁰ ugy azon még szomorubb következményt vonandja maga után, miszerint a világ véleményében a nemzet életképessége, erkölcsi épsége iránti hitet ölheti meg.

Mert mi ugy véltük, hogy a szerencsétlen eszköz a kormány-párt által azért van rosszul választva, mert ha működése ³⁵ erkölcsi oldalának utálatossága nem is, de a közönséges józan ész arcon verő nevetséges hóbortossága fogja az illetőnek megadni öngyilkos kegyelemdőfését.

Azonban, mint mondók, s mint azóta naponta tapasztaljuk, csalódtunk e föltevésben.

⁴⁰ Az erkölcsi sülyedés rendszeren hasonló foku értelmi sülyedéssel szokott párosulni. Eszünkbe jutnak Heine sorai:

„Dummheit und Bosheit buhlen hier,
Wie Hunde auf freier Gasse.”

Az uralkodó párt s a megnyert ujjongó csapat nem törődik azokkal a shakespeareai Falstaffot homályba borító öndicsőítés⁵ képtelenségeivel, melyeket a tábornok a mesebeli béka föl-fuvalkodottságával önmagára halmoz.

Ugyanazok, akik élő tanui voltak az eseményeknek, akik tudják, hogy maga Széchenyi, Deák megvallották, miszerint a 48-iki törvények alkotásának, létrehozásának érdeme annyira¹⁰ kiválóan Kossuthot illeti, hogy nélküle azok meg *nem* születtek volna; — kik tudják, hogy Perczel még e törvények meghozatala után is ezek alkotója mögött mily távol állott, ugyanazok megtapsolják a tábornokot, aki állítja, hogy a 48-iki alkotmányt s még a honvédsereget is — ő szerezte, ő, ki legnagyobb mérvben adta bizonyosságát a magyar tábornokok¹⁵ közül annak, hogy az elfoglalt szerepre nem birt hivatással.

Ugyanő dicsekszik azzal, hogy egy oly lovassági ütközetet vivott, melyre az orosz fővezér Paskievits ugy megijedt, hogy azonnal ki akart az országból takarodni, s csak azért maradt²⁰ henn, mivel a többiek s nevezetesen az országhoz tartozó hibái fölbátorították. Mely állítása még a különben őt pártoló elvokon „N. fr. Pressé”-t is arra indította, hogy a tábornok fejére idézze Falstaff szavait: „So lag ich, und so fñhrt' ich meine Klinge !”

²⁵ Ha lehetők tartottuk is, hogy a Kossuth ellen szórt aljas rágalmak s szidalmak szolgálai viszhangra találhatnak oly országban, amelyet a Kossuth által megalázott hatalom hadserege tart megszállva, s ahol a hatalom, ugy látszik, létföl-tételének tekinti: kiirtani a nemzet szívéből a nemzeti ön-³⁰állás dicső képviselője iránti kegyeletet; tehát ha az orre eszközül szolgáló tábornok ez irányu szereplését lehetők tartottuk is, de azt hittük, hogy a tábornok *másik* oldalú erőködése, midőn magát ily módon dicsőíti, botrányosan undorító dicsekvésével a nevetségesség öldöklő homéri kacaját³⁵ idézi föl maga ellen.

De nem is akarjuk hinni ezentul sem, hogy Perczel tábornok ezen minden erkölcsi érzést és józan észet lábbal tapodó őrjöngés elveendi rövid időn érdemlett jutalmát.

Hiszen mi idebenn, a körülményekkel ismerősek tudjuk,⁴⁰ hogy azon honvédgyűlési többség, mely ez őrjöngést tetszés-

zajával kíséri, a honvédség értelmesejének lázongó megbotrányozásába ütközik, s hogy e többség a volt honvédsereg jobbadán nyomorban sinlő, kevésbé értelmes, a közdolgokban járatlan egykori ugynevezett legénységéből áll, mely az egy-
5 kori vezér elítélésére magát jogosítottnak nem véli.

De van e botrányos jeleneteknek oly oldala, mely a nemzet reputációján talán hosszú időre gyógyíthatatlan sebet üt a külföld véleményében.

A kormányajtó mohó buzgalommal táviratoztatja elferdítve, nagyítva e hallatlan botrány részleteit. Ittas örömmel hirdeti a világnak, hogy ime egy honvédtábornok ugyanazon honvédek gyűlésén, kiket egykor Kossuth lángszelleme dicső tettekre serkentett, mint szidalmazza Kossuthot, mint illeti őt oly rágalmakkal, melyekkel maga a győző ellenség, boszút
15 lihegő dühében nem merészelte őt illetni, ha nem egyéb okból, mint önmaga iránti kiméletből, jól tudván, hogy ennyre valótlán vádakkal csak önmaga ellen fokozná a világ megvetését. A legbószzebb osztrák nem merte őt önzéssel, hazafiatlansággal, csalással, gyávasággal vádolni; ellenkezőleg éppen rajongónak, olyannak festék, ki *többet merészelt* hazájáért, mint
20 amennyit (szerintök) a józan számítás szerint merészelní lehetett. Kevésbé elfogult történetírók pedig éppen azt veték szemére, hogy tulszelid, s nem eléggé szigorú volt a Perczelféle engedetlen csapatfőnökök s általán a dacból, irigy vetélyvágából vagy
25 rosz indulatból az ügy vesztére törő árulók ellenében.

És ime, mit látunk most?

Amire a megaláztatásában bősziült ellenség önmaga iránti kiméletből képtelen volt, arra vállalkoznak magyar emberek, mi több azok, akik ama dicsóított korszak legelőkelőbb szereplői voltak. Találkozik magyar tábornok, aki most az ókori
30 Herostratust paránnyá törpítve hirdeti uton utfélen, egykori fegyvertársai gyülekezetében, hogy ama fényes korszak legelső, legdicsőbb egyénisége, kit a két világrész a kor legnagyobb embere gyanánt ünnepelt, hogy az gyáva, szemtelen, őrült,
35 áruló, és az volt ama fényes korszakban, valamint azután is, mai napig . . . ! ellenben ő, ki saját nemzete és a világ véleménye ellenében e lázasztón vakmerő gyalázkodást elköveti, ugyanegy lélekzettel hirdeti és követeli, hogy higgye a világ, miszerint ő volt minden, ő teremtet, ő szerzett, ő tett minden,
40 — és találkoznak pártok, gyülekezetek, melyek a bősziultság és nevetségesség e osodálatos, eszeveszett zagyvalé-

kából szőtt jeleneteket tetszészajjal kísérik, s Magyarország uralkodó pártja a káröröm lázával siet e botrányokat, mint saját ügyének diadalait, a világba kikürtölni!!!

Csillapítsuk le egy pillanatra mardosó honfiui fájaldalmunkat⁵ és kérdezzük higgadt megfontolással: mi lesz e tények következése itt benn, és mint fog hangozni a világ ítélete?

Nem olyan jelenség-e ez, mely a legvérmesebb hazafi keblet is arra a sötét gondolatra vezetheti, hogy ahol ilyesmi történhetik, ott az erkölcsi romlás azon fokot érte el, melyen túl remélni . . .¹⁰ remélhet ugyan a haza eszméjétől megválni nem tudó honfiui szív, de amely remény tündérének a számító, egybevető ész untalan síró szeme közé kacag?

És ha a kétely mindinkább erősödik, a remény pedig egyre fogy, vajjon e csüggedő, kétkedő; lemondás és kétségbe-¹⁵esésben vonagló hangulat-e az, mely egy annyi baj közt vergődő, annyi ellenséggel szemben álló nemzetet mint mi, az önmegszabadítás nagy erőfeszítésére, boldogulásunk első feltételére képesítend?

És másfelől: látva a sodomikus erkölcsi rothadás ez undorító²⁰ jelenségeit, nem-e el fog ítélni bennünket a kerek világ, méltán ugy okoskodván, hogy *ahol ilyenek a fővezérek, s ahol olyan a hangadó értelmiség*, hogy hasonló jelenetek fejlődhetnek ki, — ahol a nemzet saját elsőrangu szereplői oly eszelősök vagy aljasok, hogy a nemzet legkitünőbb, egy világ tiszteletével környezett tagját, legfényesebb korszakának ugyszólván teremtő²⁵ vezérét ily csúf szavakkal illethetik és pedig azon idegen hatalom előnyére, mely századokon át e nemzet kiirtásában fáradozott, s csak imént bizonyult tehetlennék arra, hogy e nemzetet megsemmisítse, és e nemzet azon tagjai üvöltenek tetszését ez őrzöngő jelenetre, kiket előbb névtelen félisteneknek hittünk³⁰ — nem-e ezek után az lesz a külföld, az egész művelt világ ítélete, miszerint e nemzet legnagyobb költőjének akkor volt igaza, midőn azt énekelte, hogy: „És az ilyen önző nemzet életet nem érdemel!”

És ha annyi az áruló közöttünk, hogy el kelle bukunk akkor is, midőn ama tüneményszerü lángszellem lelkesite³⁵ beüvöltötte bennünket, és a világ rokonszenves tapsa kísérté, bátoritá jobb részünk elszánt, önfeláldozó harcát, — vajjon reméljünk-e ezután, midőn maga a világ ítélete, megvetése nehezülend⁴⁰ saját öntudatunk kételyeire, az elkeserült legjobbak most már nem alaptalan önvádjaira?

Ez-e az utja annak, hogy szabadokká, erősekké, dicsőkké legyünk?

Isten és a jövő kezében a felelet. Mi nem akarjuk azt vitatni tovább. De hazafiui mulaszthatlan kötelességünknek tartotuk föltárni a helyzeteket úgy, amint azt az utóbbi napok⁵ eseményei után látjuk.

Mert egy van, amit a nemzet *életénél* is drágábbnak tartunk: a nemzet *becsületét*.

És ezt látjuk kockáztatva, ha a nemzeti közérzület erélyes¹⁰ tiltakozása meg nem állítja azon botrányos hadjáratot, mely a nemzetnek becsérzete és nevének hitele ellen indított.

HITÁGOZATOK

IRTA
QUINTUS

„Oh hon, meghallasz-e engem?
Nagyratörő bátor fiaid hallgatnak-e szómra?”

Vörösmarty.

I.

⁵ Negyedfél század óta ingadozunk és válogatunk a forradalom és loyaltás, az eszményi és realis, az érzelmi és gyakorlati politika között.

Elindulunk majd az egyikben, majd a másikon, de fele útján mindig *visszatérünk* oda, ahonnan kiindultunk. A század egyik ¹⁰ felében leromboljuk azt, mit a másik felében építettünk.

Egyszer zászlónkra írjuk a függetlenség eszméjét; fölösavarjuk a nemzeti önérzetét a legmagasabb fokig, már-már beveszszük az eget, de egy utolsó nagy akadálnál túlsúlyra jut a másik irány, mely azt mondja, nem lehet ez így, hanem ¹⁵ amúgy — gyerünk vissza! És visszamegyünk.

Akkor egyszerre átésápunk a merőben *ellentétes* irányba. Forradalmiakból loyaltisokká, túlmerészekből túlovatosakká, Hutspur-ökből, Olympdöngető Titanokból higgadt, circumspectus politikusokká leszünk; alkuszunk, megalkuszunk.

²⁰ A dolog megy jól egy darabig, de aztán a menykő megint beleüt a határba. Valami nagy baj támad, melyet nem tudnak elhárítani az ovatosság, a körültekintés, a türelem és mérséklet emberei — és ekkor megint győz az előbbi áram; jelszavakká lesznek: „k . . . bul nem lesz szalonna”; — „nem kell az ²⁵ okos emberekre hallgatni; kard ki kard, hisz ez a mi régi mesterségünk — most vagy soha” stb. — Aztán egy nagy krach és megint ott vagyunk, ahol voltunk már annyiszor. Negyedfélszázad óta *egy helyben*, míg a többi népek körülöttünk mozognak, bár lassan, de visszaesések nélkül előre, és azok is ³⁰ megelőztek, akik legcsöndesebben haladtak; mert a következő csigák utóbb magasabbra hatolnak a föl- és lecsapkodó karvalyoknál.

Szörnyű átok, iszonyú tragikum!

De hát honnan e csodálatos tünet, szemben a közmondásos ³⁵ józan magyar ésszel, a világhírű magyar politikai érettséggel? Ez-e a hibás, vagy pedig valami fölöttünk lebegő végzet, mely a józan belátás, egyáltalán jobb akaratunk hatáskörén kívül esik?

Hát nem tudjuk belátni, hogy az örökös ingadozás és visszaesésnél az is jobb volna, ha a két út közül bár a rosszabbat választanók, de azon aztán következetesen, kitartóan meg is maradnánk?

⁵ Avagy talán lehetetlen volt a következetes, kitartó megmaradás akár az egyik, akár a másik úton?

Talán még ez elmélkedés folyamában lesz alkalma e sorok írójának megmutatni, hogy nem „haza”, nem valamely választókerületbe beszél.

¹⁰ De e kérdésre mégis azt feleli, hogy a két föltevés közt mégis csak inkább az utóbbit hajlandó magáévá tenni.

Igen! Az a közmondásos józan ész, a világhíres érettség mindenesetre a legnehezebb próbára volt téve, és rettenetes nagy mentségbe kapaszkodhatik.

¹⁵ Mint a mesebeli várak, melyeken fekete zászló hirdeti, hogy egy nagy átok súlya alatt szenvednek, melyen semmi ész erő és szent akarat (a várbeliek részéről) *nem*, csupán egy *külső erő*, valamely idegen jövevény vagy vándor lovag végzetes ténye segíthet — úgy a magyar nemzet politikája is negyed-

²⁰ félszázad óta egy ily nagy átoksúly, egy saját akaraterején kívül álló körülmény lidércnyomása alatt állott, mely nem engedé, hogy a kínálkozó két út közül a hosszadalmasabb, de biztosabb úton következetesen megmaradjon, s visszafizte őt időnkint a rövidebb, de meredélyes, veszélyes úton a

²⁵ kétségbeesés kísérleteire, melyek többnyire az örvénybe hullás és többé-kevésbé súlyos sérülések katasztrófaival végződtek.

Ez átoksúly, e külső világpolitikai körülmény: *Ausztria nagy német ábrándja, a német hegemoniára való hagyományos törekvése, melynek főföltétele a magyar nemzet beolvasztása, s ekként a magyar transactionalis politikával egybeférhetlen volt.*

Ne időzzünk tovább e pontnál. Nagyon ismeretes, kétségbevonhatlan ez, melynek valóságát most már mint az össze-

³⁵ adását a kivonás, számtani szabatsággal bizonyítja azon körülmény, hogy amint ez *akadály elmúlt*, Ausztria, illetőleg az előbbi központi hatalom, azonnal elfogadta, és mint már egy évtizedes múlt példája mutatja, *őszintén* fogadta el azon transactionalis alapot, melyre előbb gondolni sem akart, és

⁴⁰ amelyre, ha egyszer (48-ban) gondolt és rálépett is, azonnal megbánta, *visszavette*, — mely alap tehát mindaddig, míg a

fönnebbi *külső* akadály fönforgott, részünkről következetesen kitartón megőrizhető *nem* volt.

A hiba tehát nem tőlünk eredt, a következetes kitartás nem józan eszünkön múlt, az átoksúly elhárítása nem akaratumkól, de egy rég várt szabadító világeseménytől függött. De minden vitán és kétségen felül áll az, hogy ha eddig nem, *ezen-tul* már tőlünk, kizárólag józan belátásunktól függ *megmaradni* következetesen *ezen az úton*, melyet nemzeti geniuszunk természetes józan sejtelmeszázadokon át helyesebbnek ítelt, és amely hosszú szenvedéseink és kitűrésünk díjában, végre valahára *megtisztult* azon átkos akadálytól, mely bennünket ez egyedül lehető ösvényen való következetes megmaradástól annyiszor visszariasztott.

Ausztriának a német hegemonia felé törekvő politikája ---
¹⁵ ábrándban, álomban sem létez többé, hacsak nem a félkegyelműek, holdkórosak agyában, de akik szerencsére soha irányadók nem lehetnek még Ausztriában sem.

Ez a ködkép örökre szétfoszolt Klumnál, sőt mint éjféli kísértet is elenyészett végkép akkor, midőn a német egységet a ²⁰ másik nagyobb egységnek: a szlávokénak kikerekedése követni ígérkezik.

Ausztria többé nem gondolhat német hegemoniára, esze ágába se juthat minket germánizálni; sőt létérdekévé vált a magyarságot, ha lehet, gőzerővel erősíteni, gyarapítani, mert ez ²⁵ az *egyedüli* elem, mely őt velünk együtt a német és szláv egység két óriás malomkereke között a szétzuzástól talán megmentheti.

E két roppant világesemény bekövetkezett; visszaterelni azt immár Európának sincs sem ereje, sem akarata. E két tény merőben új helyzetet teremtett számunkra, ezzel kell ³⁰ számot vetnünk, s nemzeti politikánkat egészen újszempontok szerint, új alapokon megalkotnunk.

II.

E két világesemény két nagy okot teremtett arra, hogy a nemzet végre egy szívvel lélekkel fogadja el azt a politikát, ³⁵ melynek alapgondolata: kölcsönösen föltétlen bizalmon alapuló szövetségben a dynastiával hatalmi központjává, *fön-tartó* (hogy ne mondjuk uralkodó) vezérelemévé lenni e monarchiának.

Az egyik ok, hogy: többé egyáltalán *nincs* okunk félni, miszerint Ausztriának németesítésünkre, beolvasztásunkra irányuló törekvései valaha visszatérhetnek.

A másik ok, hogy ellenben nagy okunk *van* félni a szláv elemek túlsúlyra emelkedésétől, akár e monarchiában, akár azon kívül; vagyis röviden és világosan: tarthatunk attól, hogy a szlávtság elnyel *bennünket* vagy e monarchiában, vagy *elnyeli magát a monarchiát*.

Tehát a veszély, mely a hagyományos nemzeti vagy elszakadási pártot visszatartotta eddig az Ausztriával való szoros szövetekezés politikájától, teljesen és örökre *megszűnt*; ellenben *támadt* egy ennél is *nagyobb* veszély, a szláv elem általi elnyeletés veszélye, melynek tekintete szintén e loyális szövetekezési politikát tünteti föl nemzeti létünk legbiztosabb ¹⁵mentsvárának.

E fordulattal szemben a magyarság közmondásos józan esze, politikai érettsége már nyilatkozik is: a közjogi pártok összeolvadtak; forradalmi, elszakadási párt ma már *nincs*; a monarchia egységét a magyarság nemzeti létének megőrzésére ²⁰nézve minden politikus szükségesnek tartja; — aki azt hinné, hogy a német és szláv egység ellen és közepette egymagunkban erősebbek vagyunk, mint a dynastiával Ausztriában, többé — *olyan nincs!*

III.

²⁵ Ha [a] mi kis Pannoniánkkal függetlenítnők magunkat (föltéve ennek lehetőségét) — ez esetben is a két óriás szomszéd világhatalom — a német vagy orosz — közül *egyiknek* minden okvetlen, föltétlenül védelmére szorulnánk a *másik* ellenében. És ez nem lenne ingyen. A legszelídebb kifejezéssel ³⁰patronusra szorulnánk.

Akinek pedig patronusa van, ura van, mondja Kossuth, és igaza van.

Ausztria — Magyarország azonban együtt már oly hatalom, mely megőrizheti teljes önállóságát. És ha nem akar, nem ³⁵kénytelen satelles lenni; lehet önálló csillag.

És ha a magyarság politikai érettségét, erélyét, hazafias és katonai erkölceit, agilitását szemügyre vesszük, képzelhetünk számára oly szerepet e monarchiában, mely meglehetősen tisztességesebb, sőt dicsteljesebbnek mondható annál a

voltakép *vazallusi* állásnál, melybe okvetlen belekényszerednénk, ha Ausztriától elválva, a 49-ki ábránd vagy a dunai szövetség valósultával, külön független (?) állammá kerekednék. ki.

5

IV.

Mert hiszen már a jelenlegi állapotban is megoszolnak úgy a monarchia, mint földrészünk népeinek nézetei arra nézve, vajjon voltakép *ki uralkodik* e monarchiában, melyik népelem gyakorolja itt a *döntő* befolyást, a magyar-e vagy a német?

¹⁰ Mi magunk a lajtántúli osztrákokat, azok meg minket vádolnak e döntő befolyással. A szláv elem szintén minket panaszol be uralkodóknak, mi *reánk féltékenyebb*.

Nem térve ki most arra, kinek van ebben igaza, csupán azt kérjük, melyik nyomás tisztességesebb, az-é, mely olyannyira *kevésbé látszó*, hogy *kétséges* és *ki nem vehető*, vagy az, melynek súlyát, nyilvánulását nem csupán magunk érezzük, de a világ is látja, és amely iránt *semmi kétség* fönnt nem forog? Mert változhatlan külpolitikai lekötöttségben nyilvánul. Aminthogy bizonyos, miszerint teljes magunkra maradásunk, ¹⁵ illetőleg névleges függetlenségünk esetén vagy a német vagy az orosz védnökség Damokles kardja alá jutnánk, mely azonnal lezuhanna fejünkre, amint az alól a menekülésre akarnánk kísérletet tenni.

És végre még: melyik függés tisztességesebb, az-e, melyben ²⁵ egy magunknál kétségtelenül *nagyobb, erősebb* hatalom nyomását érezzük, oly hatalomét, mely mihelyt akar, *azonnal* elnyomhat, mert *van rá* elég ereje? — vagy az olyan, melyben egy magunknál *gyöngébb*, kisebb vagy legfőlebb egyenlő hatalom társaságához, önként választott szövetségéhez ragaszkodunk, ³⁰ mely *ha akarna sem volna képes* bennünket végkép elnyomni, aminthogy soha sem is volt erre képes, akárhányszor kísérlette is meg negyedfél századon át?

V.

A mi függésünk jelenleg csak abból áll, hogy kénytelenek ³⁵ vagyunk vagy tán csak kétségtelenül célszerűbbnek találjuk ránk nézve e monarchia kötelékeiben megmaradni. Hason-

lítunk ahhoz a kényes földövi fához, melynek saját kérge nem elég arra, hogy a zord ég alj *külső* behatásai ellen megvédje, s a kertész idegen gallyakkal rakja körül vékony ruházatú derekát.

⁵ De hát e körülményt elnyomatásnak nevezhetjük-e? ki itt a *cél*, ki az eszköz?

Ha e monarchia összetartozásának célja és oka, (a német hegemoniára törekvés megszünte óta) nem más, mint kizárólag vagy főleg a *mi* nemzeti létünk megőrzése, akkor e monarchia politikájára irányadó nem lehet más, mint a mi érdekünk, és akkor mi vagyunk itt a cél, a mag, és ennél fogva mi vagyunk az uralkodó elem, habár a többi elemekre nézve a feleség — dualismus — tisztességes alakjában is.

VI.

¹⁵ A mi függőségünk most már csak abból áll, hogy ne akarjunk kibújni a bőrünkéből; ne akarjuk elcsapni magunktól ezt az Ausztriát, mely addig sem volt ránk nézve életveszélyes, amíg bennünket megemészteni akart; hogyan lenne ezután, mikor már ezt egyáltalán *nem akarhatja?* és *ha akarná, se teheti?*

²⁰ A hely, melyet benne eddig elfoglaltunk, nem vala díszes, de nem is szégyenletes. A lehetlenséget belátni, annak meghódolni nem szégyen; ellenkezőleg: küzdeni ellene esztelenség és nevetséges.

De sőt fedezhetünk föl abban egy kis dicsőséget is. A bölcsesség, a századokra való előrelátás mindig dicsőség.

²⁵ És bölcsesség volt abban, meghúzni magunkat e ház födele alatt, azon hitben, hogy jöhet idő, melyben annak urai lehetünk.

Ki ítéli el Junius Brutust a bohóc szerepeért, melyet ³⁰ Tarquin oldalánál játszott? Ki nem csodálja benne a jellem ama gyémánt erejét, melyet e szerep sem volt képes elaljasítani; ki nem bámulja benne a haza és szabadság szeretet magasztos eszményét, mint aki kész volt ezen szerepre is, érezve, hogy az *őt nem képes megrontani*; kész volt azért, hogy ³⁵ bevárja a pillanatot és alkalmat, melyben levetve az álarcot, egyszerre a legmagasb erkölcsi fenség glóriájában jelenjen meg?

VII.

A mi negyedfélszázados multunk egét is bevilágíthatja a dicsőség fölkelő napja, ha a közeli jövőben bebizonyul, hogy ama, nem Attila és Árpád utódaihoz illő szerepet *öntudatosan*⁵ vettük föl, ama biztos hitben, hogy e kitűrés szenvedés díjában és utána oly föladat és hivatás vár reánk, melyért érdemes, eszélyes dolog volt önézetünket ascetái vezeklésre kárhoztatnunk; és ha eszerint bebizonyul, hogy az időkben és önmagunkban nem csalódtunk, mert junius brutusi szerepünk csak így fog öntudatosnak, *kiszámítottnak*, nem pedig nemzeti szellemünk hanyatlása következményének föltűnni.

Mert szép és dicső látvány s tanulság volna az a világra, ha egy *egész nemzet* át tudna érteni egy oly messzevágó, mélyen tervelt egész programmot, mely más művelt népek kiváló diplomatáinak is becsületére válnék, és ezt a századokra tervelt programmot *mint egy ember díértvén*, végre tudná hajtani, és miután hősiességével nem egyszer ejté bámulatba a világot, végre oly rendkívüli diplomatai érzéknek is adná bizonyítékát, melyről a világ eddig azt hitte, hogy arra csak egyes kiváló egyéniségek, de egész népek soha képesek nem lehetnek.²⁰

VIII.

És pedig, úgy látszik, e szerep súlyosabb, nehezebb része már oldva van. Az önmegtagadás hosszú negyedfél századát²⁵ kiszenvedtük. A szolgáltság korszaka lejárt, most már következik az úriság tisztje, magasb föladata.

Annak adjuk-e tanulságát most, hogy akik tudtunk szolgálak, vagy ha tetszik, közlegények lenni, most midőn kijött a sora, hogy urak, *vezetők* legyünk, *ne* tudjunk azokká lenni?

³⁰ Megtört, elaljasított volna bennünket a negyedfélszázados — bár szándékos — alárendeltség, és most úgy viselnők magunkat, mint az a délamerikai rabszolga, aki fölszabadulván, ha csöngetyűt hall, ösztönszerűleg ugrik elő, kérdezvén: mit tetszik parancsolni?

³⁵ Aki örökké szolgálta volt, annak nehéz, olykor lehetlen egyszerre az úriság szerepe.

De mi *nem* voltunk mindig azok. Mi urakként, hódítókként kezdtük szerepünket Európában.

A mi őseink sokáig a „porba omlott Európa homlokán tomboltanak, s magyar tenger vizében hunyt el Észak, kelet, dél hulló csillaga.”

Nekünk az önmegtágadás, a szolgaság kényszerű és természetlen föladata volt *nehezebb*.

Ha eredeti ős erkölcsünket meg nem rontotta az önkéntes alárendeltség hosszú korszaka, ha ma is azok vagyunk még, amik egykor voltunk; — ha a pincelakás penésze tagjainkat meg nem sorvasztotta, félhomálya sas szemeink világát meg nem gyöngítette, akkor az emelet fényében és magasságában *jobban* kell éreznünk magunkat.

És akkor azt kell hinnünk, hogy a szerep, mely reánk vár, jelenben és jövőben *hozzánk valóbb* és szükségkép *könnyebb* lesz, mint az, melyet átszenvedtünk.

15

IX.

Kétségkívüli, hogy bizonyos értelmiséggel kellett birni a magyarnak a honalapítás és későbbi hódítási fénykorszakában is. Mert csupa merő nyers hősiességgel műveltebb népeket leverni nem lehet.

És mert ez értelmiségnek semmi nyoma nem maradt, azt kell hinnünk a történelem útmutatásai után is, hogy inkább a lángelműség természeti adománya, mint tudományos képzettség fölénye volt fényes diadalainak döntő tényezője.

És mégis, hányszor emelkedett hatalomban nálánál műveltebb nemzetek fölé, hányszor ejtette bámulatba a világot államalkotó, hódító erejével?

Mit tehetne e nemzet most, midőn elfogultság nélkül mondhatjuk, hogy alapos, tudományos képzettségben is végre az európai műveltség színvonalára emelkedett, vagy legkevesebbet mondva, midőn művelődésének *aránya* a nyugatiakéhoz képest mindenestire *nagyobb*, mint bármikor ezeréves múltja legdicsőbb szakaiiban?

És ha elgondoljuk, hogy negyedfélszázados ingadozásának ideje alatt is, midőn különben kis számának csak *felével* vagy csak többé-kevésbé jelentékenyebb többségével, de soha sem *egész* egyetemével lépett a cselekvés terére, majd egyik, majd másik (forradalmi vagy loyális) irányban, és még így is nagyot mívelt — ha ezt elgondoljuk, minő kilátás nyílik

előttünk, ha elképzeljük, mit tehetne e nemzet mai értelmisége színvonalán, ha végre egyszer egészen, egy szívvel lélekkel, egyesülten, és pedig *nem fölvaltva*, kapkodva, mint eddig, *visszaesve*, újra kezdve — de következetesen, huzamos időn át ⁵ *egy úton*, egy irányban haladva vetné mérlegbe összes szellemi és erkölcsi képességeit?

És még mit tehetne akkor, ha nem csupán saját — szorosabb — nemzeti egyéniségével, de az osztrák—magyar monarchia népeinek conglomeratumát, mint egykor Attila alatt ¹⁰ magához csatolva, nagy tettekért hevülő lelkesedésével, szelleme fölényével, magával ragadva, — a 36 milliós birodalom *élén* jelenne meg újra Európa versenyporondján?

Minő kép ez!

Avagy talán csak álomkép, fénylátmány, hő lázrohamban?

¹⁵ Talán nem volna ez lehetséges?

X.

Én azt hiszem, *igen*.

Illetőleg, hogy ennek lehetősége csupán tőlünk függ és nem többé ama *külső* átoksúlytól, mely negyedfélszázadon át ²⁰ sisisphusi munkára kárhoztatta minden nagyratörékvésünket.

Attól függ csak épen, hogy *belássuk*, miszerint ez átoksúly elmúlt, és ennél fogva feladatunknak, szerepünknek e monarchiában *változni* és pedig kedvezőbbre kell változni.

Vezetőkké kell lennünk mindenütt, de főleg ott, ama köz- ²⁵ szolgálati ágba, melynek föladata a monarchia lételének megmentése a szláv egység általi elnyeletés veszélyétől.

Vezetőkké lettünk a politikában, adtunk e monarchiának új alapot, alkotmányosságot; vezetőkké kell lennünk a had-
viselésben, a monarchia védelmében is a német és szláv egység ³⁰ halálra ölelési hajlamai ellenében. Mert ebben főtényezőik és megbízható *vezetők csak mi* lehetünk, mint akikre nézve e nagy világon nincs *másutt hely*, kiknek itt élni, halni kell, mint akiknek — prózáilag mondva ki a hideg valót — *nincs* hova másfelé *elmenekülniök*, míg ellenben a német és szláv ³⁵ elemnek — *van*, és — tisztelet, becsület a kivételeknek, — de akik közt ugyancsak tetemes az a csoport, mely teli torokkal vallja, hirdeti ebbeli szándékát!

Meg kell tehát változni a szerepeknek nemcsak a politika, a dikció, az elmélet, de a gyakorlat terén, a *tettek mezején* is, egy-

szóval a hadseregben, a hazamentés föladatában és dicsőségben !

Be kell bizonyítanunk azt, hogy e monarchia közép és súlypontja, föntartó eleme mi vagyunk, be kell bizonyítanunk ezt a
⁵ *dynastia, a monarchia és Európa népei előtt és pedig eclatans, fényes, nagy tettekben, a csatatéren, mely döntení fog e monarchia, vagy, ami vele egy jelentőségü, nemzeti létünk kérdéseí fölött, mely a szláv egységí processus megindulásában már íme föltéve áll előttünk és Európa előtt !*

¹⁰ *Ám lássuk e föladat lehetőségének esélyeit, föltételeit.*

Én megvallom, nem tartom e nagy föladat teljesítését részünkről egyáltalán lehetetlennek, de aggódba látom, hogy annak tudata, fölfogásának és teljesítésének imminens szükségézete még nem hatotta át egészen a nemzetet.

¹⁵ *A nemzetek egyesülésének eszméje a futó tűz szilajságával ragadta meg a népeket.*

De e monarchia népei *eddigelé* soha nem tettek kísérletet arra, hogy e monarchia kötelékeiből kiszabadítsák magukat.

²⁰ *Eddigelé* nem. Sőt mindig készeknek mutatkoztak arra, hogy a magyar forradalmárok enemü kísérleteit megghiúsítsák, ahelyett, hogy vele csatlakoztak volna a kölcsönös kiszabadulás valóstítására.

A monarchia szláv és német elemeiben eddigelé *erősebb* volt a politikai nemzetiség érzülete, a *faji* nemzetiség érzületénél.
²⁵

A dynastia zászlója volt az ő zászlójuk.

Arra tekintettek mindig, oda mentek, ahová e zászló intette őket. A magyar ellen is igaz, de csak e zászló alatt. E nélkül soha. Adjuk meg nekik ez igazságot, mert ez az övék, ha mi meg
³⁰ nem adnók is.

De így lenne-e ez ezután is? Illetőleg, képzelhető-e a megfordított eset, hogy tudniillik: fordulhatnának ők a magyar ellen, mikor ez a dynastiával élén, a monarchia összetartozandósága *mellett* lép küzdterre?

Példának okáért ha most mindjárt melegében, vagy még tavaly a török mellett, az oroszok ellen indultunk volna hadba? Meglehet, meglehet; — hiszen az is meglehet, hogy egy

gyertya egy lóporos hordóba dugva, félig leég, s nem lobbant föl semmit, valamint, hogy ha Isten akarja a bot is elszűl. De kérdjük, nem örülség-e így kísértetni az Istent, és a medve ellen furkósbottal indulni, ha puskával is indulhatunk?

⁵ Az ég szerelmére! Hiszen igaz, az osztrák monarchiának szláv *nép* elemei, értvén az alsóbb réteget, távolról sem bírnak ama kifejelett nemzeti öntudattal, mely elegendő volna arra, hogy a lóporral, golyóval őrzött fegyelem korlátait áttörjék; a német pedig meglehetősen békés nyárspolgár; flegmaticus mérsékletű, részint kozmopolitikus, részint speciális osztrák érzületű, s rögzött gyermeki szeretettel, büszke civisi ábránddal csüng az ő ódon altehrwürdig Bécs városán, történelmi Ausztriáján; nem egy könnyen volna tehát akár a német katona Bismark [!], akár a szláv az orosz cár táborába ¹⁰ csábítható; és én nem akarom hinni a szláv német tisztikar ¹⁵ ról sem ezt a rettenetességet.

De talán még a tisztikar is meg fog bocsátani nekünk, ha a politikát oly merev tannak véve, mint a pénzügyet, amelynél megszűnik a kedélyesség és a saloni politesse tekintete, és ²⁰ ahol a lehetőség és valószínűség minden esélyeit számításba kell venni, és ennél fogva habár a jobbat reméljük is tőlük, de mégis számolunk azon lehetőségre is, hogy akadhatnak mégis a szláv tisztikarban egyes csoportok, melyekben a *faji* nemzetiség érzülete *erősebb* lehetne a történelem-politikai hagyományosság, és a speciális osztrák monarchikus hazafiságnál, — vagy legkevesebbet mondva, akadhatnak még tömegesebb ²⁵ csoportok, melyekben a faji nemzetiség érzülete legalább is igen jelentősen *megcsappanthatná* a katona kötelességérzetét, a lelkesedés pedig éppen a sempontra süllyedhetne alá, és ekként ³⁰ megeshetnének, hogy a sereg egy nagy része oly *kedveitlenül*, *vonakodva*, oly iszonyodva menne a nagy erőfeszítést igénylő harcba, amely húzóadás, hideg tartózkodás is untig elegendő lenne arra, hogy a döntő csaták téerein mi húzzuk a rövidebbet, és megérjünk olyan muszka Sadovát, mely aztán egyszerűen a *szláv egységet*, tehetné az örökre föltámadhatlanul ³⁵ elbukott monarchia nevető örökösévé . . . ?

Ha a mi — magyar — *passivitásunk* segítette diadalra az olasz, majd utóbb a német egységet, olyan lehetetlen-e a föltevés valóslulása, hogy a monarchia *szláv* elemeinek *passi-*
⁴⁰ *vitása* diadalra segítheti a legutóbb oly igen föllendült, oly nagyon előhaladt szláv egységi törekvést?

Azért, mert az egyenruha, a hadsereg fegyelme tiltja a nyílt izgatást a kaszárnyákban, elhagyjuk, bizonyosra vegyük, hogy az osztrák — magyar közös tisztikar háromötödét képező szláv értelmiségben nincsenek Mileticsek, Makaneczek, Riege-⁵rek, et caetera graeca?

És ha vannak, azt hisszük-e, hogy ezek, akik *vezetik*, illetőleg ami több: *vezénylik* az osztrák — magyar közös hadsereget lelkesíteni fogják azt a rokon muszka oszlopok ellen, hogy legyűrvén azokat, vessék meg a *mi* magyar létünk és hatalmunk¹⁰ alapját?

Meglehet, meglehet . . . de ebben bízni föltétlenül mivel se kisebb indolentia, hogy többnek ne mondjuk, mint *égő gyertyát a lőporos hordó fölé helyezni dugasz helyett* .

XII.

¹⁵ Egykor, ez előtt három évtizeddel még attól féltettek minket a mi jó barátaink — nos amis les ennemis — hogy saját zsirunkban fulunk meg.

Ettől a veszedelemtől azonban már szerencsésen megszabadítottak bennünket, hogy ennek örömeiben ököllel törülhet-²⁰jük ki szemeinket.

De már most megint egy más bőség veszedelme fenyeget bennünket.

Köztudomásúlag mi vagyunk a világ politikailag legérettebb nemzete.

²⁵ Hogy e dicséretet megérdemeljük, rajta is vagyunk testtel, lélekkel.

Nincs a világon nép, mely annyit foglalkoznék politikával, oly mélyen merüljön le a politikai vita, a dikció oceán árjába, mint mi, akik beszélünk, politizálunk, korteskedünk,³⁰ gyűlésezünk egyszerre a monarchia valamennyi, még e dologban járatlan kiskorú népei helyett.

Azok pedig addig dolgoznak, gyűjtenek, takarítanak, és még valami egyebet is tesznek, ami nem kevésbé fontos.

Egy kissé *katonáskodnak* is. És pedig ennek is a *könnyebb*³⁵ *végét* fogják.

Míg mi, akikről pedig szintén az is közmondás, hogy nemcsak a szónoknak, hanem egy kissé katonának is születünk, hogy sarkantyúval jövünk a világra mi Attila, Árpád uno-

kái, mi még mindig csak arra valóknak tekintjük magunkat, hogy liferáljuk a bakancsos és huszár *legénység* aránylag *legnagyobb* contingensét a közös hadseregbe, ők pedig, a jó mesterlegények, a jó pincérek és privatedienerek, — ők elfoglalják a főtiszti, csapatvezénylői díszes állomásokat, és szörnyű kevélyen, de tagadhatlanul kissé jogosultan, *abrich-toznak* bennünket, a Hunyadyak Zrinyiek utódait.

Sajátságos! Valóban megfoghatlan természetlenség.

Hogy mi, akik megcsináltuk e monarchia közjogi alapját, ¹⁰ akik tehát e monarchia *államalkotó* eleme s eszerint *vezérek* vagyunk e monarchia politikájában, *mesterek* az alkotmányosság kezelésében, *minták* a közéletben a monarchia népei előtt, kik eljárásunkat több-kevesebb szerencsével utánozzák, mi, akik a monarchia lelkét, magvát, *össze- és fönntartó* elemét ¹⁵ képezzük, mert *nélkülünk e monarchia soha meg nem alakult volna és egy óráig fönnt nem állhatna* — mi az érett politikusok, akik 67-ben fölállítottuk az elvet, hogy e monarchia jelen complexumára, a német és szláv fajok kérgére *szüksége van* földövi kényes nemzeti létünknek, mi, midőn elméletben, ²⁰ illetőleg a politikában fölállítjuk ez elvet, ez elv alapján rendezzük be a monarchia államjogát, mi ezt vonakodunk átvenni a *gyakorlat* minden terére; a parlamentben, sajtóban hirdetjük, hogy e monarchia egységének, a dynastia uralmának legvalódibb legtermészetesebb támaszai mi vagyunk, — ²⁵ igen, mi a monarchia védelmének *vezérlését* vonakodunk átvenni, és bízunk *most* is azon elemekre, melyek nemzeti léte nincs kötve a monarchiához, mert hiszen az kétségtelen, hogy a csatatéren, melyen a mi *strunk* nyílnék meg, az ő *föltámadásuk* napja kelne föl; a vereség, mely minket *eltemetne*, ³⁰ őket *föltámaszthatná*; mi, akikről ismeretes, hogy jobban szeretünk és tán jobban is tudunk *parancsolni* mint *engedelmeskedni*, mi, a királynak született jobbágyok, akik egyenkint kiváló hajlamot érzünk a *vezérkedésre*, — akik a *saját vérünk-ből való fölebbvalót alig tűrjük*, mi csodálatos megfélemezéssel ³⁵ és következtelenséggel meghajlunk a *lenézett idegen előtt*, fölviszszük egész a közlegénységig a közös hadseregben, és a főtiszti, vezéri állomásokat átengedjük azok számára, akiknél magunkat úgy *képesség* mint nagyobb létérdeken alapuló *jóindulat*, hűség dolgában e föladatra képesebbeknek, hiva- ⁴⁰ tottabbaknak tartjuk?

Hát jól van, helyesen, ésszerűleg van-e ez így ?

XIII.

Tiszteljük mi végtelen amaz érzelmet, mely nemzetünk értelmiségét a múltban az osztrák hadseregben való szolgálat-tól visszatartotta. Meghatónak találhatjuk azt az elkeseredett-
5 séget, mely a puszták fiának ajkára adta a népdalt:

Hínak engem Fábián Pistának,
Besoroztak *német* katonának!
Göndör hajam nem hagytam levágni,
Jobb szerettem pusztán betyárkonnyi.

10 De lemondott-e e nép hazájáról, a nemzet jövőjéről azért, mert Mohácson túl nem volt magyar nemzeti hadsereg?

Nem megmutatta-e, hogy német, cseh káplárok alatt, német vezényszóra is magyar tud maradni?

Sőt mi több, minő csodája a magyar nemzeti érzés erejének,
15 szívósságának az erőszak nyomása alatt!

Ama parányi kis csoportban, mely a magyar nemesség kebeléből az osztrák hadseregbe állott, e kis csoport szívében, a Bécsben székelt magyar gárdában volt legerősebb a magyar nemzeti érzés, itt kelt ki a magyar nyelv művelésének apostoli
20 vágya, a nemzeti irodalom fája itt hajtotta első zsenge virágait.

XIV.

Am azért én nem vádolólok a magyar nemességet, hogy félt a németesítéstől. Talán még is jó volt félnie. Mert hiszen félt attól a nép fia is, és épen e félelem mentette meg szüzességét az
25 erőszakvételtől.

És a nemességnek jobban derogálhatott már csak kitennie is magát az erőszakvétél kísérleteinek. Otthon maradt és filkózott, hogy a mélabú meg ne egye.

Én azt hiszem, hogy e félelem, ez aggodalom a nemzeti lét
30 miatt — szülte meg a magyar nemzeti irodalmat, ez adott lendületet ama kulturai mozgalomnak, melynek jelszava volt: hazafiság a nemzetiségnek.

Hiába, van bennünk valami kis adag török véreink szenvtelenségéből. Ha Európa magára nem hagyja út a jelen hábo-
35 rúban, aligha fejt ki amaz ellenállást, mely féléven át bámul-
latba ejtje a világot.

József császár beolvasztó törekvése nélkül aligha állunk ott ma, ahol állunk.

A nemesség szégyelhetette, hogy nincs kiművelt nyelvünk, nincs pallérozottságunk, és emiatt kétségkívül *veszélyesebb*⁵ lehetne reá nézve a németnek culturája és nyelve, mint a pallérozatlan pórra, aki — ignoti nulla cupido — nem kért az idegen műveltségből, és bárdolatlanságának kérge óvta meg az elnémetesedés mérgétől, melyet a csinosodás mézes ostyájában már-már be kezdte venni a magyar nemesség.

¹⁰ De már ma — istennek hála — *van* irodalmunk, kiművelt nyelvünk; *van* erős öntudatunk, önérzetünk. Ellenben *nincs többé Bécsben ok és érdek, sem akarat, sem tehetség* arra, hogy *elnémetesítsenek* bennünket.

És már most nézzük hidegen, gyakorlatilag, mi a jelen helyzet, és mi annak a logikája.

¹⁵ A nemzet 1867-ben, midőn, ha jónak látta, el is szakadhatott volna Ausztriától, megalkotta a jelen közjogi alapot, mely létesített ugyan egy kis honvéd sereget is tisztán nemzeti alapon; de meghagyta a közös hadsereget előbbi mivoltában, a ²⁰ feketesárga zászlóval és német vezényszóval.

Hogy ez állapot mennyiben módosítható még, arról lehet beszélni.

Hogy egy általános európai seregleszállítás szüksége és ténye maholnap bekövetkezik, az iránt nem lehet kétség. Egész ²⁵ földrészünk e bajban sínlik, minden anyagi bajának, ebből folyó demoralisatiójának a nagy hadseregek óriási költségében van a forrása.

De előbb két nagy mérkőzésnek még meg kell történnie. A német és a francia, aztán Oroszország és Ausztria Magyarország között. Addig csak kisebb mérvű *módosulás* remélhető. ³⁰ Például nálunk a honvédség létszámának fölemelése a mostani közös hadsereg és viszont a közös hadsereg létszámának leszállításá a mai honvédség létszámára. Négy százezer főnyi közös had, ugyanannyi honvéd itt és túl a Lajtán. Egy harmad ³⁵ közös hadsereg kapocsnak elég, mert ha egymás ellen fordulna a két iker állam, akkor is az állami eszme zászlója alatt 800 ezer főnyi katona állana négy százezer ellen. És bizonyos, hogy ha ily eset egyáltalán képzelhető, *mi magyarok állanánk az állami eszme lobogója alatt* a dynastiával élünkön — és ez oly ⁴⁰ erő, mely a túlsó félnek még a forradalom kísérletét is lehetlenné tenné.

De nem tartozik most ide e lehetőség indokait s idejét vitatnunk.

Tegyük föl, hogy a főnebbi változás csak azután áll be, ha a főnebbi két nagy mérkőzés megtörtént, ha a magyar elem ⁵ *érettsége tűzpróbáját* kiállotta ama nagy harcban, melyben a monarchia jelen összetartozandóságát kell megvédenünk szláv és tán német fajjegyesülési és egyesítési akaródzások ellen.

¹⁰ Tegyük föl, hogy még az a legkisebb mérvű módosulás sem áll be, mely szerint a közös hadseregben a magyar ezredek vezényleti nyelve magyar lesz. Marad minden úgy, mint jelenleg van.

Hát akkor is, vajon mi a teendője a magyar értelmiségnek, és kiváltképen a magyar nemességnek?

15

XV.

Féltetni a magyar nemzetiséget a közös hadsereg németesítő befolyásától most már nem lehet.

Árthat igenis, *de el nem nyomhatja*. Árthat, amennyiben a magyar ezredek németesítik a hazánkbeli tótot, oláht, holott ²⁰ ha a vezénnyelv magyar volna, akkor magyarítaná ezeket is. Ezért kell azon lennünk, hogy mindenekelőtt legalább e módosulás álljon be s a magyar ezredek hivatalos és vezénnyelve legyen a magyar.

²⁵ *De akár beáll ez mielőbb, akár nem*, lehet-e, szabad-e késnie a magyar nemességnek és értelmiségnek azzal, hogy elfoglalni siessen a közös hadseregben a tisztii állomásoknak *legalább* 42%-át, legénységi illetményének arányában?

Nem szabad. Határozottan nem. Sőt erre kellett volna törekednie a 67-ki pactum után *azonnal*.

³⁰ Mondám fönnebb, hogy a világhíres magyar politikai érettség még *eddigelé* nem hazudtolta meg magát.

De ha azután, hogy e monarchia politikájában átvette a vezérletet; annak közjogi alapjait ő maga lerakta, a parlamentarismusban ő a mester, a hangadó, a minta; miután ³⁵ elismerte, hogy e közjogi alap, így amint van, nemcsak elegendő, de tisztességes básiisa nemzeti létének; és ez elismerése átlánosságának a *fuzióban is bizonyítékát adta*; ha ezután is úgy tesz, mint aki vizet prédikál és bort iszik; és viszi a *vezér* szere-

pet a politikában, parlamentben, kabinetben — de a hadseregben továbbra is csak *közlegénykedik*; és ha továbbra is gyűlésez, korteskedik, szónokol csupán, de nem *katonáskodik* is egyszersmind; — ha ő maga hirdeti, hogy a monarchia létele ⁵ legfőképen az ő *lételétől* függ, és míg e lételt főleg a szláv (és még a német) egység fenyegeti, és ezek ellen ő képezheti a védelem legbiztosabb elemét, mégis mindennek dacára a védelem *vezérletét* hagyja azokra, kik közül némelyek ha akarják, azt is gondolhatják a monarchiáról; „gombház, ha leszakad lesz ¹⁰ más”; — egy szóval, ha azt hiszi, hogy a Konstantinápolyig nyomult diadalittas szlávtság száz millióit pusztá dikcióval elrettenti határaitól, ha csak a szavak és nem a tettek terén is akar vezérkedni, ha világhíres politikai érettsége folyton abban culminál, hogy minden társadalmi, anyagi, még az idő- ¹⁵ járásból származó bajt is saját kormányára hárít, no akkor, akkor, bizony feltámadhat bennünk az aggodalom, hogy hagyományos sagacitása nem-e épen a célpontnál botlik el, hogy ez a világhíres érettség nem-e túlérétségbe kezd átmenni, melynek neve rothadás, és amelytől a gyümölcs a fáról lesz- ²⁰ kott pottyanni?

XVI.

De ne hagyjunk ki semmi ellenvetést, mely egyáltalán fölhozható.

A germanisatió réme, igaz, eltűnt végkép. De hát hol a dicső- ²⁵ ség?

Lelkesezhetnek-e a magyar katona az osztrák név dicsősége-ért?

Sic vos non vobis mellificatis apes

Sic vos non vobis etc. etc. .

³⁰ Valóban fájdalmas, szívhasogató alternativa.

De e tekintetben is két roppantul döntő, lényeges *külön-
bőzet* forog fenn a múlt és jelen között.

A múltban voltak háborúk, melyek *nem egyenes magyar* érdekekben vívattak. Csupán az összmonarchia érdekében, és ez ³⁵ hagyján. Ez közvetve magyar érdek is volt. Meg kelle véde-
nünk a háztetőt, mely alatt megvonultunk, ha abból csak az
istálló jutott is számunkra.

De olykor egyenesen érdekeink ellen is kelle küzdenünk — a német hegemonia ábrándjáért.

És még így is kelle küzdenünk, mert a patronust még tévedéseiben sem volt ésszerű magára és elhagynunk.

És küzdöttünk az ő dicsőségeért — Magyarország tényleg igen, de névleg, hivatalosan nem létezett — kivéven a Mária⁵ Terézia háború korszakát, amikor csakugyan be is bizonyult, hogy milyen különbség, ha a magyar mint magyar, a magyar királyért és ennek nevében harcol.

Ma azonban ez a két különbséget *elenyészett*, részben *módosult*.

¹⁰ Ma már és a közel jövőben *nem képzelhető* háború, mely *ne kiválóan* magyar létérdek háborúja lenne. Ez egy.

És ma főnnáll ugyan még a közös hadsereg, annak hivatalos és vezényelve német, de már ma *van* hivatalos és diplomatiailag elismert Magyarország, ezt ma tudja Európa, sőt épen¹⁵ halálos ellenünk a szláv világ elvakult irigy dühében alaptalanul bár, de fönnen hirdeti, hogy az osztrák — magyar monarchia irányadó, uralkodó, vezér eleme *mi* vagyunk.

És ha mai napság a magyar értelmiség azt a helyet foglalná el a hadseregben, amit elfoglal a politikai diplomacia terén, ha²⁰ a tábornokok élén cseh, horvát és német nevek között túlnyomlólag híres magyar családneveket látna — mind a világ, széles világ a közös hadsereget magyarnak, az általa kivívott győzelmek dicsőségét a magyar génusznak tulajdonítaná.

XVII.

²⁵ És ez a dicsőség csakhamar nagy hatással lehetne arra is, hogy a közös hadseregben a fönnébb jeleztem magyar nemzeti aspirációk valósuljanak!

XVII[I].

És most az alternativa ez:

³⁰ Elhagyjuk-e veszni a hazát, eltemettessük-e a nemzeti létünket, *csak* azért, mert nekünk azt a közös hadseregben német vezényszó alatt megmenteni *derogál*?

Mi értelme lesz akkor negyedfélszázados múltunknak?

³⁵ Azért fogadtuk-e el e szerepet és túrtük negyedfél századon át, hogy amikor már csak egy pillanat választ el attól, melyben ez álrühát levethetjük, mikor a *cél és jutalom* elé értünk, melyért

annyi időn át önmagunkat megtagadtuk, akkor hagyjon el bennünket az eszély és számítás jó szelleme, és múltat és jövőt egyszerre elveszítsünk?

XIX.

⁵ Legyünk méltányosak, ésszerűek.

Most már a *mi* érdekünk az főleg, hogy e monarchia kapcsán a közös hadsereg föntartassék. Ha bár a fönnebb jelzettem arányban leszállított mérvben is, de közös hadseregek lenni KELL.

¹⁰ És hogy az osztrák tartományok németjei és szlávjai — e *negyven és száz milliónyi óriás népek tartozékai* — a mi számra kis nemzetünk nyelvét tanulják el hivatalos közegül, — ilyen praetensioval föl *nem* lépünk hozzánk *illőbb*, méltóságosabb lesz. Mert az ellenkező neveléses volna.

¹⁵ Megtehetjük az engedményt ama nagy tény fejében, hogy ők a mi nemzeti létünk harcában velünk, értünk küzdenek.

XX.

És azután még egy szempont. Nagy, hatalmas, de csak futólag érintsük, amennyiben csak föltételes és teljesülése épen ²⁰ nem kívánatos, de lehetséges, és a politikusnak mindenre kell számítania, ami nem lehetlen.

A történelem mutatja, hogy olykor egynyelvű birodalmak is oly körülmények közé szorulnak, melyek közt a birodalom megmentése okvetlen megkívánja az alkotmányosságnak, ha ²⁵ bár csak ideiglenes mellőzését, és a katonai karhatalom föltétlen uralmát.

A bunda azért classicus öltözet, mert nyáron kifordítva, télen befordítva lehet viselni.

Az állam is annál erősebb, minél több módja van a megélhetésre. ³⁰

Bolond játékos az, ki eldob egy kártyát, mellyel üthetne és nyerhetne.

Az az állam, mely képes az alkotmányosságra, de ha *kell* az absolutismusra is, mindenesetre erősebb, és inkább bírja a ³⁵ létképeség *minden* föltételeit, mint az, mely e kettő közül *csak* az egyik módozatra képes.

Már most értsük meg egymást. Az a kérdés, akarunk-e élni mint magyarok, vagy nem?

Szokás mondani újabb időben, hogy az osztrák—magyar monarchia csak mint alkotmányos birodalom állhat fenn. Ez⁵ nem egészen igaz. Mert jelenleg sem alkotmányos egész töljében.

Van magyar, van német, de szláv parlament nincs.

És tán jövőben ennek lehetősége még kevésbé valószínű. Épen azon eseményekkel szemben, melyek készülöben van-¹⁰nak.

Hogyan, hogyan nem, fölösleges találgatnunk, hiszen aki ezt elképzelni nem tudja, az úgy se számbavehető politikus, de tegyük föl, hogy ha egy olyatén megkeveredése folytán e tarka monarchia viszonyainak, melyek közt a monarchia¹⁵ összetartozandósága egyedül és kizárólag csak egy kis legfrisebb *absolutismussal* lenne biztosítható: hát akkor mit gondolunk, valjon üdvös lenne reánk nézve, ha a közös hadsereg tisztikarában a *magyar* elem a mostani aránnyal — körülbelül egy árva tized-huszadrésszel — lenne képviselve?

²⁰ És ha már ideig-óráig egyáltalán csak az elnyomottak vagy az uralkodók szerepe között kellene választanunk, vajon az előbbieket sentimentális szerepe volna az, mely nekünk jobban tetszenék?

És kivált, ha úgy állana az alternatíva, hogy a szláv és²⁵ német elem nem halna bele az elnyomásba, de napnál világosabb volna az, hogy mi ebbe — a német és szláv egység kikerekedése után — okvetlen bele fognánk halni?

Szép a mátyás-halál is, de csak úgy, ha van értelme, ha van eszméje, mely méltónak tünteti föl a halált.

³⁰ De ha mi meg akarnánk halni csak azért, hogy a szláv-egység száz millióját még tízzel gyarapítsuk — amire mi szükségére sincs a világnak, méltán érdemelnek ki a világ gúnycacáját.

XXI.

³⁵ Az osztrák németek, szlávok már különben is kezdik hánytorgatni, szemünkre vetni, hogy nekünk magyaroknak szükségünk van rájuk, hogy rájuk szorulunk nemzeti létünk védelmében, hogy nélkülök nem állhatnánk fenn.

És tény, hogy 67-ki politikánk ennek beismerésén alapszik.

De tőlünk függ csupán, hogy e kényszerűség szegényünkre vagy dicsőségünkre váljék.

Szegyeny lenne, ha mi saját nemzeti létünk védelmében *alárendelt* közlegényi — és *dicsőség*, ha *vezéri* szerepet fogunk játszani.

XXII.

A nemzeti lét szempontja kétségkívül a legfontosabb.

De a nemzeti létet *nem csupán a csatáéren* lehet elveszteni, az által, ha roszul, hanyagul, gyáván vagy ész nélkül, vagy¹⁰ egyáltalán sehogy sem védjük azt ottan.

El lehet azt veszíteni *társadalmi* téren is, rosz gazdálkodással, félszeg intézményekkel, hibás életmóddal, mely a nemzettestet beteggé teszi, erejétől megfosztja és ekként az erélyes védelemre erkölcsileg és fizikailag képtelenné teszi.

¹⁵ Vagyis el lehet veszíteni nem csupán hibás kül-, de hibás belpolitikával is; nem csupán fegyverrel, de eltévesztett belső berendezéssel is.

A külellenség ellen védelemre készülni kell nekünk jobban, mint bármely más népnek. Mert olyan aránytalanságot, mely a²⁰ mi számunk csekélysége és ellenségeink nagysága közt fonforog, az egykori görögök és perzsák küzdelmei óta nem látott a világ!

És hogyan készülünk mi erre?

A negyven milliónyi némettség félszázadon át készült hadi és²⁵ polgári szervezetével a *hason* számú francia nemzet ellen. Minden polgár katonává képeztetett, az *összes fő- és közép-nemesség, az egyetemes értelmiség* tisztí szolgálatot vállalt.

A mi értelmiségünk, nemességünk, pedig nagyrészt, holott kétszerte több oka lenne hasonlót művelni, épen nem cselekszi³⁰ ezt. Hanem ehelyett tanul törvényt úgy ahogy, vagy *nem* tanul semmit, hanem kártyáz, vadász, farsangol, unalmában pazarol, roszul gazdálkodik, aztán eladósodik, nem bírja a nagy adót, nincs kenyere, s hogy az legyen, végre hivatalt vállal, melyhez nem ért, mellyel, akarva nem akarva, tudatlanságból vagy kényszerűségből visszaél, és elkövet egyszerre két hibát vagy bűnt: elmulasztja hazafiúi és *par excellence* *nemesi* hivatását, a haza *védelmének* elvállalását; roszul *tölt be* egy közhivatalt, melyet a tanultabb és munkához szokottabb polgári osztály jobban töltene be. Ami baj azután mindebből

származik: rosz közigazgatás, corruptió, szegénység stb., — no hát mire való a kormány, ha nem bűnbaknak? — arra hárít minden bajt. Pedig ekként ő maga idézi elő ama belső ziláltságot, ama demoralisatiót a köz- és magánerkölcsökben, ⁵ mely egymaga elegendő arra, hogy végre Coriolan szavaként, meghódoljunk oly ellenségnek, mely kardcsapás nélkül hódít meg!

XXIII.

Avagy lássuk, honnan ered ama sodomaszerű elerkölcs-
¹⁰ telenedés, melynek általánosságát mindnyájan elismerjük, és csupán okai iránt nem vagyunk tisztában, és talán épen ez a magyarázata annak, hogy túrünk oly állapotot, melytől mindnyájan undorodunk, mert nem természetünkéből, de valamely ismeretlen, föl nem fedezett okból származik, és úgy
¹⁵ vagyunk vele, mint az oly beteg, kinek orvosai diagnosisát nem bírják megállapítani, holott a baj oka csekély, illetőleg *könnyen elhárítható* volna, ha *fölsismernék*, de mert sokáig nem ismerték föl, most már az egyéb számos, oly súlyos nyavalyákat vont maga után, hogy ezek közt azt most már még nehezebb
²⁰ fölfedezni, mert ezek nagyobb fájdalomra és veszélyre elvonják az orvosok és beteg figyelmét a baj *eredeti* kútforrásától, és csak annak veszélyesebb következményeit gyógyítják, holott ezeket hasztalan igyekeznek gyógyítani, mindaddig, míg a baj eredeti kútfeje föl nincs fedezve és elhárítva?

25

XXIV.

A történelem tanúságai szerint *minden demoralisatió*nak oka csak két szélsőség, a nagy *bőség* vagy a nagy *szegénység* lehet.

Hogy nálunk nem az első eset forog fönn, no arról kár lenne egy szót is vesztegetnünk.

³⁰ A mi elerkölcstelenedésünk a nagy szegénységből ered.

Paupertas maxima moeratrix.

Nem ilyenek volnánk mi, és nem szeretünk mi ilyenek lenni!

Aminek bizonyossága, hogy *sohasem* voltunk ilyenek.

Mert középrendünk, értelmiségünk, kivált nemességünk
³⁵ sohasem volt ennyire szegény, így rászorulva arra, hogy közhivatalokból tengesse lételét.

És miért van erre szorulva *most*? És *soha* előbb?

Könnyű a mérleget megcsinálni.

Igaz, hogy a mi nemességünk ezelőtt se katonatiszteskedett. De az ország bőségben úszott. A nemes ember nem fizetett adót. A polgár meg idyllileg, arkádiailag keveset fizetett. Körülbelül tíz milliót az egész ország, míg most fizet vagy kétszázat!

A nemes ember hajdúja *fogta* a vendéget ura számára. Keresték az embert, aki enni, inni, mulatni tudjon. Ma a gazdának is alig van kenyere.

Állandó hadsereget alig tartottunk százezret, ma tartunk egy milliót.

Administrationnk sokkal költségesebb. Luxusunk nagyobb. Azelőtt országutat se építettünk. Ma vasutakra százával költjük (helyesen) a milliókat.

A politikai állapot tehát megváltozott, anélkül, hogy a *társadalom* hozzá alkalmazkodó változáson ment volna át.

A cseh—német értelmiség elfoglalja a közös hadsereg huszonhat ezernyi tiszt állomását, a magyar nemesség *alig annak huszadrészét*. Az mind az állam, vármegye, a városi és közigazgatás állomásaira tódul, és idéz elő ottan olyan állapotot, mint midőn egy hajón csak 50 ember számára van enni való, de van rajta százötven.

És megkezdődik a marakodás, a küzdelem a létért, az agyarkodás a koncért, a közhivatalokért, amely körül természetesen többnyire azoké a diadal, akikben *több* az önzés, *kevés*ebb a szemérem!

XXIV. [! XXV].

Régi jó politikai axiománk, hogy: *ne cseréljük föl a szerepeket*.

Íme egy egész ország, melyben egy egész nagy társadalmi osztály szerepe át van cserélve.

Épen mintha valaki egy utazó társaságot megakarva [!] tréfálni, éjjel az egyik első kereket kicseréli a hátulsóval, és ezt a társaság nem veszi észre. Untalan dülöngnek, szorongnak jobbra, balra, mindenik azt hiszi, hogy a szomszédja lökdösi, és szidják egymást. Untalan fölborulástól tartanak. Mindeniknek szűk a helye, rossz az ülése. A kocsi meg nehezen megy, nagyokat zökken, török, szakad, míg végre, ha idejében

észre nem veszik a bajt, egészen hasznavehetlenné lesz, fölmondja a szolgálatot.

A baj ugyan voltaképp nem nagy, mert gyökeres orvoslása csak attól függ, hogy *okát fölfödözzék*, és azonnal segítve van a bajon. De ha észre nem veszik, lehet belőle a legnagyobb katasztrófa. A jármű egy lejtőn fölfordulhat, és a rajta ülők nyakukat törhetik.

XXV. [LXXVI].

Ilyen a mi országunk állapota. E szerepcseréből számítható le minden baj, bel- és külpolitikánkban egyaránt.

A nyugoti művelt s szerencsésebb országokban a nemességből *csak* az lép a politikai, jogi, általán polgári pályára, aki ezek valamelyikére egyéni képességei, hajlamai folytán *hivatást* érez magában. És erre aztán szakszerűleg képezi magát és derekasan betölti hivatalát.

A nagyobb rész a hadseregbe lép, amelyben aztán a hadnagtól a tábornagyig mindenki a talentumához illő fokozatot megtalálja. *Hűség és életszükség* itt egyaránt kielégítést talál. Azonképp az *unalom*, mely a birtokos nemesi osztályban az ördög párnájaként szerepel. Akinek van ősi vagyona, kap hazulról pótlékot; tündököl, keres dicsőséget és ha jól keresi, talál. Akinek nincs vagyona, fölviszi kapitányságig, és itt már megél, van nyugdíja, nem keres hivatalt a vármegyén.

És régi axioma az is, hogy az olyan nemes úrfinak, aki nem szeret sokat tanulni, nem akar sokat dolgozni, aki a polgári életben nem való semmire, annak legjobb katonává lenni. És épen ilyen *van* nálunk elég.

Az ilyent, aki otthonn magára hagyatva nem képes magának ura lenni, a fegyelem megóvja attól, hogy sok hóbortos, féktelen szenvedélyének rabjává legyen. Rendhez, pontosság-hoz szokik, az „esprit de corps”, föntartja jellemét, mely magára hagyatva elbotlanék; a „point d’honneur” iránt érzéket kap, az előtte fölmeredő ranglajtorja dicsvágyát, ambícióját föléleszti, a szolgálat fáradalma visszatartja attól, hogy éjt-napot kártya mellett, korcsmában és bordélyházakban töltsön, — szóval a hadsereg minden ország nemességének az, ami a kisdedeknek az *óvoda*, megmenti őket sok veszedelemtől, könnyebbségére van a szülőnek, (a hazának), s idővel

gyámja, támasza lehet, holott az utca ezer veszélye, a cseléd-szoba demoralizáló légköre, *úgy lehet, erre képtelenné tette volna.*

És épen nálunk volna erre a nemességnek egynél több oka,
5 mint bármely ország nemességének. Számaránya a polgársághoz nagyobb, szakképzettsége *kevesebb*, adóssága *több*, mint bármely európai osztályrokonának, amelelt pedig hogy *katonának termettebb*, ezt még ellenségei sem tagadják, sőt ezek tudják legjobban! —

10 Hogy a legnagyobb okot, mely szerint az ő fájának van legtöbb ellensége s ezek ellen egyedül az ő vezérkedése mentheti meg, ezúttal ne is említsük.

És még se cselekszi.

Jogot végez, vagy nem végez, aztán e százezrekre menő had
15 ostromra indul a képviselői, szerkesztői, újságírói, állami és vármegyei hivatalbeli állomások ellen, ammennyi [!] egyéb művészeti, ipari, tudományos, közlekedési, gazdasági, kereskedelmi s egyéb közintézet van e hazában, annak főleg *elnöki* székeire már születésénél fogva számot tart s kiszorítja onnan az
20 avatottabb szakembert.

Lesz belőle főispán, alispán, szolgabíró, törvény- és árvaszéki elnök, vasúti igazgató, intendans, zenedei, conservatoriumi, képezdei elnök, bérlő, banktanácsos, jószág- és zálogház igazgató, képviselő (mameluk), miniszter, szóval minden,
25 amire egy universal genie csak számot tarthat.

Akinek pedig ezekből a javakból nem jut, mert a haza nem örökölte Krisztus csodatevő hatalmát, hogy néhány darab kenyérral ötvenezer [!] embert megvendégeljen, az lármáz, tüntet, izgat, hogy miért nem üzen hadat a kormány a musz-
30 kának, miért nem ront a szláv egység zászlóját lobogtató orosz hatalomra azzal a közös hadsereggel, melynek vezénylő tiszt- és főleg tábornokkarában a szláv elem körülbelül 50, a német 40, a magyar alig 10 százalékkal van képviselve!

XXVII.

35 A mi 49-iki forradalmunk azt a benyomást tette az elfogulatlanul ítélő művelt nyugati szemlélőre, mint oly egyén tragikuma, aki azért bukik el, mert sokkal több benne a nemes kevesebb a rossz, mint amennyi szükséges arra, hogy e gyalgló

földi életben szerencsés legyen, vagy csak meg is élhessen az ember.

Mi lehet annak az oka, hogy e nemzet az ezután következő harminc év múlva a másik szélsőségbe esik, és közerkölcsi annyira romlanak, hogy önmaga borzadoz tőle?

Hát mi lehetne más, mint ama körülmény, mely ezúttal először fordul elő nála, hogy az a nemzet, melyről még ezelőtt három évtizeddel azt jövendölgeté a világ, hogy saját zsirjában fúl meg, egyszerre a mindennapi szükséggel kezd küzdeni, s ő, aki mindig bőségben úszott, aki a nyomort nem ismerte soha, egyszerre azt veszi észre, hogy nincs annyi kenyér a háznál, mint amennyire a család tagjainak szüksége volna.

A magyar versenyzett egymással hiúságból, büszkeségből, vetélkedett a dicsőségért, a hírért, és e vetélkedésben olykor hibákat, bűnöket is követett el. De a versenyt a mindennapi kenyérért nem ismerte eddig.

Kereste a hivatalt, de nem azért, hogy kenyere legyen, hanem tisztesség okáért, hazafiságból, nemes ambícióból. Most keresnie kell azt azért, hogy kenyere legyen. Küzdenie kell a létért.

És amellett meg van még az ambíció, a nemesebb becsvágy is. Vagyis, akinek van még módja, az keresi a hivatalt kitüntetés végett, akinek nincs módja, keresi azt azért, hogy legyen megélhetési módja.

A közterhek roppant megszorodtak.

Berendeztük államunkat oly fényvel, pazarul, mint a legvagyonosabb nemzetek, *anélkül*, hogy társadalmunkat *hasonló* alapokra fektettük volna.

Míg a német, francia, angol, olasz, orosz évi hadi költség milliói egészen és teljesen a nemzet zsebében maradnak, mert nemessége elfoglalja a tisztai állomásokat, addig a magyar állam e *milliókra menő költségnek legalább két harmadát idegen országok fiainak engedi át!*

Holott megelőző másfél évtizeden át (a Bach-korszakban) még polgári igazgatása is idegen gyűlevész nép kezében volt.

Ezt végre maga vette át, de az új alkotmányossággal költségei nagyban gyarapodtak és sokkal nagyobb mérvben, mint amennyit a polgári kormányzat átvételének előnye nyújt.

A magyar állam azon nagy hibában sínlik, hogy jelenleg, a főnnebb ecsetelt körülmény folytán, nem nyújt elég tért sem az

ambíció, sem a közanyagi szükség követelményeinek, vagyis nyújthatna, de fiai e közhivataloknak *mintegy feléről önként*, régi, rögzött, de immár jogosulatlan előítéletből *maguk lemondanak!*

5

XXVII. [! XXVIII].

Valóban, negyedfélszázad elég szép idő is arra, hogy valamely fogalom megrögzőhessék.

És lehetlen egyéb okot gondolni e lemondásra, mint a régi megcsontosult gyanakodást, aggodalmat a németesítés szándéka iránt, és a nemzeti önértet szégyenkezését német vezényszó alatt.

A gyanakvás okai elmúltak, mint ezt már fönebb kimutattuk.

De hát az a nemzeti önértet, mely épen e század közepén ¹⁵ majd oly magasra szökött — istennek hála, — mint hajdan a legszebb korszakokban?

Nos hát, én ismétlem, az egy kurucul kemény alternatíva. De azért lenni kell abból is kivezető útnak.

Kiki addig nyujtózkodjék, ameddig a takarója ér!

²⁰ Az emberi és nemzeti önértet nem abszolút, csak viszonylagos fogalom. Kiki a maga határai között!

Ami szégyen volna a franciának, az angolnak, az még nem okvetlen szégyen egy sokkal kedvezőtlenebb viszonyok között levő népnek. És megfordítva. Ugyanarra törekedni, amire a ²⁵ nálunknál tehetősebbek, nemcsak nem követelménye helyesen fölfogott állásunknak, de kissé nevetséges is lehetne.

Igen is, nekünk is szükségünk van dicsőségre, csakúgy mint a franciának. Ez nekünk is oly szükséges elem, mint a halnak a víz. Csakhogy a mi vizünk nem oly nagy oceaán, és nem oly ³⁰ tiszta, átlátszó, mint amazé. És hogy mi nem abba, hanem emebbe vagyunk helyezve, arról nem tehetünk. Talán ha jól evezünk, *idővel kijutunk* a nagy oceaánba mi is.

De épen azért jól kell megválasztanunk az utat, mely oda vezet.

³⁵ Nemzeti *létünket* kell *előbb* megmentenünk, biztosítanunk, és ha ezt megmentettük, aránylag olyan dicsőség lesz ez számunkra, mint a franciának a világhódítás.

A világrénd törvényein túl nem tehetjük magunkat, mert ez tragediára vezet.

Az egyes ember, akinek önálló vagyont a sors nem adott, kénytelen dolgozni, szolgálatba állani, vagy koldulni, rabolni menni, vagy öngyilkossá lenni, tertium non datur. Melyik helyesebb, józanabb, erkölcsibb út e három közül?

Bizony az első, munkásság és becsületes hű szolgálat útján megszerezni az önálló létnek föltételeit!

XXVIII. [! XXIX].

Hát hiszen ha csak — ez kell!

Hát hiszen ha csak ez volna a híja annak, hogy kül- és bel-
10 politikánk egyszerre a boldogulás és dicsőség útjára térjen. Ha ezzel aztán gyógyítva lennének összes sebeink, bajaink végleg, gyökeresen, gondolják azok, akik divatkórszerűleg mindent gúnylapi élcelődéssel, kicsinyléssel szoktak elűtni.

Hát bizony maradna még azután is sok egyéb teendő, nagy
15 és nehéz föladat.

Körülbelül úgy áll a dolog, hogy azzal, ha a magyar értelmiség elfoglalná a hadseregben megillető helyét, tehetsége, hivatása, száma és politikai *vezérszerepe arányában*; ezzel ugyan még nem lenne *minden* megnyerve, de *e nélkül* nem lenne
20 *semmi*; ez olyan mulasztás, melyet se külügyi, se belügyi kormány az embernek adatott legnagyobb lángelműséggel helyre nem üthet.

Erre el lehet mondani azt, hogy ez ugyan nem pótol mindent, de ezt *nem pótolja semmi*.

25 Képzelnék csak azt az állapotot, ha a 26 ezernyi katonai hivatali állomásból legalább tízezret magyar születésű ember foglalna el.

Képzelnék el, hogy azon számos egyén, aki ma a képviselő házban folyton egymás ellen conspirál a nyolc miniszteri
30 székért, a főbb országos hivatalokért, ha azok egy jelentős része tábornokoskodnék a hadseregben; ha az a sok hiúságból vagy szükségből hivatalt kereső egyén, aki ma fő- vagy alispánságért, bankigazgatóságért, törvényszéki, közigazgatási állomásokért, versenyez, melyekhez részben nem ért, ha mind-
35 ezek a hadseregben törztisztelkednének, — vajon mi kihatása lenne e körülménynek bel- és külpolitikánk vezetésére?

Avagy talán oly csekélység ama körülmény, hogy hazánkban ama nagy hatalmas osztály, mely éppen nálunk *számosabb*, mint

bárho! másutt, *eltéveszti szerepét*, föladatát, és minden akar lenni, csak az *legkevésbé*, amire *leginkább hivatva* van?

Kétségkívül nem csekély különbözet, de amennyi nagy, halálosnak látszó baja van jelenleg államéletünknek, mégis,
5 nemde úgy tetszik, mintha az ok az okozathoz képest igen csekély volna, és sokan, első hallásra tán épen ezért nem akarják remélni, hogy azonnal minden jobban megy, és ezen, magában könnyűnek, csekélynek vélt változás oly roppant javulást idézend elő a közélet minden terén, a köztevékenység
10 minden ágában. — Beteg erkölcsi financiák, hatalmi állás — egyszerre mind megjavulnak, üde színt, kedvet kapnak és megszilárdulnak?

Nem lesz demoralizatio, lesz több pénzünk, erősebbek leszünk kifelé?

15 Hiszen ez roppant nagyszerű kilátás, a legvérmesebb chauvini keblet kielégítő!

Lehetséges-e, hogy ez csupán ennyi, ily csekély áldozattól függjön?

De hát kérem, az a túske, melyet ama történeti római viador
20 eltávo!ított az oroslán talpából, nem volt-e még csekélyebb aránylag az oroslán testéhez, és mégis megbénította annak egész erejét, nyomorékká, léte föltételeinek megszerzésére képtelenné tette; és viszont, amint attól megszabadult, nem-e csakhamar visszanyerte előbbi teljes épségét, állatkirályi föltétlen uralmát?

Hiszen ez a Kolumbus tojása?

Az, hogy még annál is szerencsésebb megoldása államélet
[!] válságainknak, mert Kolumbus eltörte a tojást, mi pedig nem
törnök össze társadalmunk alapját és mégis megállana az
30 szilárdan, rendületlenül!

XXX.

Nem-e inkább azt kellene kérdenünk ezek után, vajon lehetséges-e, hogy nemzetünk minden, a napnál világosabb igazságokat be ne lássa, és aszerint ne cselekedjék?

35 Eloszlik ez igazság napvilága előtt a százados gyanú, aggodalom, a nemzet és a közös hatalom kebeléből, mely egymást kölcsönösen élesztette, és annyiszor összeütközésre ingerelte?

Megfordul-e végre az az átkos bizalmatlanság viszonya, mely szerint mindegyik fél azt mondja a másiknak: én nem hiszek neked, mert te sem hisesz nekem?

Íme, az egyik fél, és pedig a hatalom részéről, megtörtént⁵ erre nézve valahára a *közeledés*.

Eldobta magától — vagy *eldobatták* vele az egyre meggy *a fégyvert, a németég hegemonidját*, melytől féltünk.

És most baráti kezét nyújtja, és kéri, adjuk belé a mienket és vele — német helyett a magyar hegemoniát.

¹⁰ Féljünk-e, gyanakodjunk-e még tovább is?

A szerencse még egyszer közelít hozzánk, kínálja magát, ellőkjük-e magunktól?

XXXI.

Vannak, akik még most is félnek, gyanakodnak; akit a¹⁵ *kígyó megcsíp, a gyíktól is fél azután*.

No hát, én is azt mondom: *aggódjunk, féljünk* egy kicsit még tovább is, egy darabig — *de fogadjuk el azért ezt a kezét*.

Maradjunk magyarok, legyünk féltékenyek nemzeti nyelvünkre a közös hadseregben is, higyjük mindig azt és soha le²⁰ ne mondjunk abbeli hitünkről, hogy ez egykor másként lehet; higyjük, hogy legmerészebb nemzeti aspirációnk egyszer összehatalálkozik, (*én azt mondom: már össze is találkozott!*) a dynastia létérdekének föltételeivel; legyünk elégedetlenek a közös hadsereg német vezény-nyelvével: DE MENJÜNK BELE, és²⁵ szolgáljunk benne hősileg, híven, *hívebben* a dynastiához, mint maga a német és szláv; és ha e két elem valaha föltámad a dynastia uralma, a monarchia összetartozandósága ellen, *verjük le őket mind*, ne tartson vissza ettől bárgyú sentimentalismus, mert amíg az alternatíva az: uralkodni vagy szolgálni,³⁰ csak az vállalja az utóbbit, mely az elsőre képtelen. Mentsük meg e monarchiát európai hivatásának, melynek ezentúl csak úgy felelhet meg, ha a mi nemzeti létünk biztosítása képezi annak alapelezméjét. És ezt tehetjük plane anélkül, hogy bár a beteges sentimentalismus ellen is véteénk; mert e³⁵ monarchián kívül marad még negyven millió német, száz millió szláv, mi tehát nem fosztjuk meg az európai népcsaládot egyetlen tagjától sem, és ezek egyikének *sincs szüksége* arra, hogy létele biztosítása végett szétrombolja e monarchiát;

míg ellenben annak fönmaradása a mi nemzeti létünknek *mellözhetlen föltétele*; arra pedig, hogy más népek *túltengésének* előmozdítása, táplálása végett *öngyilkosokká* legyünk, még az új testamentomi szentírás szava szerint sem vagyunk köte-
5 lezve!

Végzem tehát azzal: nemzeti létünk megmentése, önállóságunk anyagi, erkölcsi és szellemi föltételeinek biztosítása végett: *Csatatérre, aki nemes!*

**MAGYAR
BIRODALMI POLITIKA**

**IRTA
P-i Z-th A-I.**

I.

Két évtized óta a magyar pártélet csaknem szakadatlan bontakozásban és alakulásban van. Vegyük hozzá a 48—9-et és kicsinyítésben előttünk áll utóbbi negyedfélszázadunk⁵ történetének képe. Föl és alá, föl és alá! — Irtóztató, irtóztató, mondaná Petőfi.

1861-ben a nemzet többsége a 49-es függetlenségi álláspont-ról visszatért a 48-ra.

1865-ben elhagyta ezt is, és elfogadta ennek egy módosított¹⁰ kiadását, mely 1867-ben a kiegyezésben nyert alakot.

1874-ben a balközép szegre akasztotta közjogi ellenzéki elveit és elfogadta a 67-es alapot.

Azóta pedig a bontakozás, a kisebb-nagyobb tömegekben való *pártvándorlás* szintén permanenssé lett. Egyesek átmen-¹⁵tek a szélsőbalra, mások a kormánypártba, számosak külön határozatlan állást foglalnak, saját tengelyeik körül forognak és várják, nem alkothatnak-e saját naprendszert maguk körül. A hullározás mindennapivá lett. A hitzegés, köpenyforgatás, következtetlenség vádja elvesztette öldöklőn bélyegző erejét.²⁰ Ubi omnes peccant nemo peccat.

Vannak, akik 67-ben dühös kormánypártiak voltak; ma dühös ellenzékiek és megfordítva.

Van, aki a 61 utáni időközben a kiegyezés apostola, a 66-iki königgrätzi csata után forradalmár, 67-ben a kiegyezés ellen-²⁵sége, azóta pedig megint a közjogi alap híve lett.

Vajjon mit jelent ez egyre sűrűbb időközökre szorítókozó folytonos lázas helycserélés tünete?

A sajtó korrupcióit, demoralizációit, sodomyszerű erkölcsi elvetemedettséget emleget.

³⁰ A közönség úgy látszik, elfogulatlanabbul, enyhébben ítél, de hüledezve áll e jelenség előtt és keresni látszik a mentő gondolatot. Csak azt tudjuk, hogy elégtelensége mélyebb, mint valaha; hogy hite nem erős egyik párt hitvallásának üdvözítő voltá-
ban sem, s ebben különbözik a 48 előtti korszak elégtellen-

ségétől, mely ingerülten szégyenelte nemzeti „alacsony létét”, de fanatikus hite volt kiválasztott politikai elve sikerében. Pedig a nemzet helyzete úgy itt benn, mint a külvilággal szemben akkor kedvezőtlenebb volt; és mégis akkor hitt, remélt,⁵ ma pedig hangulata egy önmagával meghasonlott emberé, aki még nem esett ugyan kétségbe, de akit mégis erős kétely szállott meg jövője iránt. Mintha egy örvény felé látná magát ragadtatni, és aggódik, vajjon akad-e Vesselényi, aki az örvény széle előtt egy éles fűttyel képes lesz megállítani az¹⁰ elkapott fogatot? És mindegyik az állam szekerén ülők közül ijedten kapkod a gyeplőhöz, hogy megállítsa vagy félre térítse a fogatot, — ami persze veszélyes, mert fölfordulásra is vezethet, de mégis jobb, mintha a szekéren ülők — *aludnának* és öntudatlan rohannának a bizonyos végveszélynek.

15

II.

Hát eme pártbontakozás és alakulás mozgalmában nyilvánuló habozás, ingadozás kétségkívül nem jelenthet mást, mint a jelenleg is létező pártalakulásban, illetőleg azok irányzatainak helyességében való *kétkedést*, maga a mozgalom²⁰ fokozódó *rohamossága* pedig azon tudatot, hogy *sietnie* kell amaz új és leghelyesebb sorakozásban való fölállásra, mely őt a közeli nagy és döntő küzdelemben diadalra vezetheti.

A nemzet látja, hogy az őt fenyegető ellenség számra igen nagy, és annak legyőzésére csak egyesülten, egy tömör négy-²⁵szögben lehet reménysége. Lát kitűzve maga előtt három-négy zászlót, de a pontot, melyen e zászlók letűzvék, többé-kevésbé egyaránt kedvezőtlennek találja, a harcosok tehát szaladgálnak egyiktől a másikig, habozva, váltakozva, a rémülettől gyötörve, hogy ha várakozásukat, egy tömegben egyesülésüket³⁰ az ellenség megérkeztéig be nem végzik, egytől-egyig lekasza-boltatnak.

A habozás tehát még tart, de egy eredmény már van, az, hogy mindnyája meg van győződve afelől, miszerint *egyesülniök* kell, egy taktikai testbe tömörülniök, mert a múlt³⁵ vereségeiből már egytől-egyig meggyőződtek, hogy az aránytalanságot, mely az ő ellenségeik számereje közt van, csupán egyesülésük által hozhatnák helyre, sőt minden percben rájönnek arra is, hogy a többé-kevésbé kedvezőtlen pontokon

fölállított zászlók akármelyike alatt sorakoznak valamennyien — ez is jobb lesz és kecsegtetőbb esélyeket nyithat a győzelemre, mint ha, mint eddig, megosztoltan, majd egyik, majd másik tömegben kísérlük meg az ellenállást.

5

III.

Amint azt látjuk a történelemből, hogy a népek mindig akkor művelnek nagyot, ha egy oly emberük van, aki egy fővel magasodik mind a többi kitűnőség fölé, és ennél fogva a vetelkedés kizárva lévén, a nemzet alatta egyesülni képes; azon-¹⁰kép világos, hogy a pártélet fluctuatioja sem származhatik egyéb okból, mint abból, hogy a különböző párt-programmok közül egy sem látszik határozottan és minden kételyt kizárólag jobbnak a többinél.

Ez a mi bajunk is. *Hac fonte derivata clades.*

¹⁵ Vegyük sorra pártjaink programját. Csak két elvi tábortól lehet szó. A többi csak személyes kérdés körül forog.

A szélső bal *többet* ígér, mint amit a nemzet kivihetőnek tart, — a kormánypárt pedig *kevésőbbet*, mint amennyivel a nemzet önérzete megelégedhetnék, és mint aminek valósi-²⁰tását e párt a kiegyezés alkotásakor — talán — végcéljául kitűzte.

Lehet, hogy a szélső bal, ha többséggé lenne, megelégednék a kivihetővel; és ha a nemzet esélyesebb, óvatosabb tömege ezt tudná, holnap talán többséghez juttatná a szélső balt. De az²⁵ is történhetnék, hogy nem lenne ideje megalkudni az elérhető fölött a hatalommal.

Lehet, hogy a kormánypárt oly végcél felé törekszik, mely kielégítené a mai függetlenségi párt — nem ugyan egynémely vezéreinek, de nagy tömegének — nemzeti önérzetét. —

³⁰ De itt megint az a baj, hogy erre hosszabb idő kellene, ami alig ha marad. És kellene az, hogy a nemzet — a hatalomban bizalmat gerjesztendő — épen egészen e párt zászlója alá csoportosulna. Ami pedig épen a fönnebb mondott oknál fogva nem történik. Tudniillik, hogy a nemzet értelmiségének³⁵ alantibb része nem tudja, hányadán van vele.

Igy azon átkos dilemma karói közt szorongunk: hogy a hatalom nem bízik a nemzetben, a nemzet nem bízik a hatalomban. És miért nem? Talán mert érdekeik kiegyenlíthetlenül

egymásba ütköznek? Ellenkezőleg: egyenesen egymásra utalvák. Mutatja ezt a negyedfélszázados múlt. De nem bíznak és félnek egymástól mert — *nem értik egymást.*

De hát olyan baj-e ez, melyen végre is nem lehetne segíteni ?

5

IV.

Az a nagy kérdés: képzelhető-e olyan közjogi állás a magyar nemzet számára e monarchia keretében, mely a hagyományos magyar függetlenségi párt nemzeti önértetét is kielégíthetné, s amelyet a dynastia is elfogadhatna és meg-
10 adhatna ?

És ha igen, vajjon nem volna-e lehetséges ezt egy nagy nemzeti párt programjaként a nemzet és ország-világ előtt bevallani ? Hogy ekként a nemzet teljes egészében e zászló alatt csoportosulván, megnyerhetné a dynastia teljes bizalmát és a
15 programot valósíthatná ?

Vagy tán van még egy harmadik tényező is a magyar nemzet és a dynastián kívül, melynek ellenkezése az egész szép tervet megakadályozhatná ?

Hát igen, van még egy harmadik elem, vagy ha tetszik,
20 tényező is, a többi úgynevezett örökös tartományok nemzeti-ségi töredékei; hát majd kitérünk ezekre is, hogy döntők-e vagy sem ? de előbb lássuk a programot.

V.

Ez a program már készen sőt munkában van, mielőtt
25 ünnepélyesen valamely vajudó párt vagy kikiáltott vezére azt kibontott zászlójára tűzte volna.

Megcsinálta a legnagyobb politikus, a legcsalhatlanabb logikus: az események követelménye.

A monarchiában a német elem elvesztette uralkodása alap-
30 ját: azt az állást, melyet eddig mint a német szövetség főszlopa elfoglalt.

A Habsburgok monarchiájának, ha fönnek akar állani, keresnie és találnia kell e roskataggá vált sarkoszlop helyett egy másikat, és úgy látszik, keresi is már és tán föltalálni véli —
35 Csehországban ?

Csehországban és mindenütt, amerre szláv nyelv csikorog e monarchiában.

A főhatalom már érzi, hogy a német elemnek szerepet kell cserélnie, és talán még nem határozott az iránt, hogy kivel⁵ cseréltesse el e szerepet, a magyarral-e vagy szlávval? — de mindenestre idejénvalónak látja ez iránt tapogatózni. Mély hitem, hogy ennél elhatározóbb és szerencsésebb történelmi mozzanatot nem értünk Mohács óta.

Szerencsésebb mondom, mert én nem tartom lehetetlennek,¹⁰ hogy most a magyar, ha eltalálja a számára kijelölt magatartást, egy szép napon, egy amerikai nagybátya utáni roppant örökség érheti.

Mert kettesség ide, hármasság oda, párosság, nemzetek szövetsége és a többi, csinálhatunk két-három államot egy¹⁵ koronás fő alatt, de végre a szent háromság megfoghatlan titkában is meg van az egy atyaisten: két vagy három daraból álljon is a Habsburgok birodalma, de a három közül egynek előbb valónak, erősebbnek kell lennie a többinél.

Lehet a madárnak két szárnya, az állatnak, négy vagy²⁰ huszonhat lába, de feje csak a mesében lehet több egynél, és ott is csak úgy, ha a két fej mindig egyet gondol.

Még a személyes egységet sem lehet képzelni máskép. Az egység a fejedelem személyében csak úgy lehetséges, ha biztosítva van az egy gondolat, egy akarat lehetősége.

²⁵ A monarchiát alkotó elemek közt kell egynek lenni, mely ez akarat egységét, az összetartás lehetőségét biztosítja és pedig nem egy eszményi, de valóságos anyagi hatalmi eszköznek birtokában.

Melyik legyen ez az egy, a magyar, a német vagy a szláv, ez³⁰ lehet kérdés tárgya; de az az egy szent és minden kérdésen fölül álló bizonyosság miszerint e szerep átvételének első és mellőzhetlen föltétele, hogy azon faj, mely erre vállalkozik, biztosítást nyújtson a dynastiának arra, hogy e föladatnak nem csupán akar, de képes is megfelelni.

³⁵ Már most ha a dynastia, tegyük föl belátná, hogy erre a magyar nemzet képes volna, de nem akar vállalkozni, hát már akkor ez első föltétel hiányzik és vehetni e akkor tőle rosz néven, hogy a „prima persona est ego” örök jogánál fogva másfelé kereskedik?

VI.

Tehát a képesség belátásán a dynastia részéről és az akarat megajánlásán a magyar nemzet részéről fordulna meg a dolog.

Hihetjük-e azt, hogy a dynastia e képességet fölteszi rólunk?

Kísértsük meg erre felelni a világhelyzetre való tekintetből.

Arra, hogy e monarchiát, mint *Széchenyi* mondá, ebből a piszkos budai várból kormányozzák — a 48-i világhelyzet kétségkívül határtalanul kevésbé volt alkalmas mint a mostani. Akkor még a Habsburg dynastia volt a német szövetség 10 feje. Hogy a nagy németiség egy Budán székelő magyar királynak hódoljon, mint Zsigmond idejében, arra gondolni is — elszíhatatlan erős dohány leende annak a németiségnek, mely ma földrészünkön az első nagyhatalmasság. A Habsburg dynastiának tehát, ha a súlypontot már akkor Budára akarta volna 15 helyezni, ha tán ki nem lép is a német szövetségből, mint az osztrák örökös tartományok ura, de le kellett volna tennie a szövetség előlülői, vezéri méltóságát. És egyáltalán le kellett volna mondania a Németországra való nehezedeés hagyományos politikájáról. És mégis, a 48-i mozgalom 20 gondolat volt egy pillanat, melyben erre az eshetőségre *gondolhattak* Bécsben. Úgy tudjuk, hogy volt egy nevezetes drámai perc, melyben a Burg ilyenképen szólt a magyar mozgalom vezéreire: ám hát legyen; legyetek ti az urak, de hát ígérjétek meg, hogy megvédtetek, megtartjátok e birodalom 25 ségét, területi épségét. Legyen a tettek az első szerep, de mutassátok meg hogy akartok és tudtok rendet csinálni!

De az akkori magyar közszellem egy ennél is nagyobb eszmével volt *végzetesen* terhes: meg akarta menteni vagy mi több: ki akarta vívni a *világ* szabadságát! Tetszett neki úgy 30 fogni föl a dolgot hogy — nem kell neki az osztrák németiség uralkodó szerepe, pedig már látható volt, hogy egész Európában magában Franciaországban fölül került a reactio Napoleon Lajos személyében. Amitől a nagy Franciaország visszahátrált, a világszabadítói szereptől, arra vállalkoztunk mi. A következés az lett, hogy mivel mi nem akartunk a német—szláv 35 elem fölötti uralkodásra vállalkozni — tehát ez a német—szláv elem vállalkozott a mi elnyomásunkra, ami — csaknem sikerült is neki.

Már hogy 48-ban komolyan gondolt erre a bécsi burg, a 40 családnak csak egy töredéke vagy többsége tette e kínálatot;

ha elfogadjuk, kivihető lett volna-e? — ezt vitatni, kétségbe vonni is lehet; de tény, hogy e gondolatot részünkről *nem kisebb fők* tartották lehetőknek, mint Széchenyi és követői; és hogy a császári családban is gondolhattak erre, azt mutatja a ⁵ tény, hogy a független magyar minisztériumot, a honvédséget a „ház” engedményezte, és ezt *nem tehetette a főnbbi eszme „kontemplálása” nélkül*; és ha már mellőzzük annak vitatását, hogy a várlakon vagy rajtunk múlt e gondolat valósitása az egészből levonhatjuk mégis azt a következtetést, hogy ha ¹⁰ akkor határtalanul kedvezőtlenebb világhelyzet közepette már létezett e gondolat a dynastia köreiben és a magyar nemzet értelmiségének oly fenkölt szellemű tagjaiban mint Széchenyi és vezértársai: hát akkor föltehetőleg éppen nem volna lehetetlen e képességnek hitét fölbreszteni a dynastiában ¹⁵ mai nap, midőn erre a világhelyzet nemcsak aránytalanul kedvezőbb, de mondhatni egyenesen *kötelezőleg inti* úgy a dynastiát, mint a magyar nemzetet.

VII.

E pontnál fölmerül az a kérdés, hogy vajon a Habsburg ²⁰ dynastiával és birodalmukkal való szövetkezés elvét hirdető apostolok *hogyan* értették ebben a magyar nemzet állását? *Élégnek és véglegesnek* tartották-e a 67. keretet, vagy hogy csak az *ugrást*, mint a természetben úgy politikában egyaránt veszélyest kikerülni akarva *lépcsőnek* tekintették ezt a magyar ²⁵ birodalmi eszme piramidjének zárkövéhöz?

Föltehetjük-e, hogy a természet törvénye fölfordult e nagy szellemekben, és a vakondokba szorult a sasnak égbe törő vágya? E korszakos lángszellemekről tegyük föl azt a szatócsszerű gondolkozást, hogy ők ezt az állapotot találták olyan ³⁰ dicsó végcélnak, melyért a magyar nemzetnek élni érdemes?

Igen, de vetik ellene mások, hát hiszen akkor a 67-es alap alkotói úgynevezett „hátsó gondolattal” kötötték volna a kiegyezést, és ez nem illet volna sem hozzájuk, sem a magyar nemzethez?

³⁵ De ez bizonynyal csak álokoskodás!

Hiszzen ez annyi volna mint a *megállapodás*, a *tespedés* törvényét írni az emberiség, a nemzet homlokára! Van igen is, van megállapodás, de csak a tetőpont fényes delelőjén!

De hol vagyunk mi ettől?

Megállapodni, lemondani az elérhető legmagasb tetőpont felé való törekvésről, annyi mint közeledni a sírhoz, az elmúláshoz.

Meg kell állapodnunk, igen is, e lépcsőn mindaddig, míg a következő magasabb lépcsőhöz való biztos föllépés nem mutatkozik lehetőségre.

Nagyon jól tudta ezt a dynastia is, midőn ez alap szentesítéséhez járult, hogy a magyar nemzet önrzetét ez nem hogy¹⁰ kisebbítené, de inkább növelni fogja.

A magyar nemzet részéről az *őszinteség* kérdése *nem* abban rejlik, hogy ez alapon örök időkre megállapodjék — hanem abban, hogy ezen az *úton*, *ez irányban megmaradjon*, haladjon rajta fölfelé, előre, mindig a legfelső zárpont a korona felé,¹⁵ hogy azt fejére illessze és magasabbra emelje, nem pedig, hogy azt onnan lelökje. Abban, hogy *vissza ne* térjen többé az ellenkező, a dynastia érdekével ellenes forradalmi útra, mint cselekedte negyedfélszázadon át annyiszor, és mindannyiszor kárba veszejtve a félig megtett út fáradalmát, és önmagát²⁰ sisiphusi átkos munkára kárhóztatva!

VIII.

Egy dolog kétségkívül áll: az hogy ennek a sisiphusi munkának véget kell vetni. Egyesülni a jobb vagy akár a bal táborban, és megmaradni ott következetesen, kitartón. Mert ez²⁵ elvezet bizonyosan vagy az élethez, vagy a — halálhoz.

Ez merész jelszónak tetszik politikában. De vajon nem ésszerűbb, és mindenesetre férfiasabb — mint se élni se meghalni nem tudni?

Voltaire mondta, tehát egy távol álló és elfogulatlan amellett³⁰ lett eszes ember, hogy a világon nincs szerencsétlenebb nemzet a magyarnál. Voltaire bizonynyal ismerte hazánk utóbbi századainak történetét, sőt valószínűleg csak is épen ezt ismerte belőle.

És mit tanult meg ebből?

³⁵ Elnyomott nép másutt is van, sőt van még elnyomottabb elég. Meghalt népeket is mutat a történelem.

Mutat olyanokat, amelyek nem egyszer kísérlették meg lerázni a reájuk rakott láncokat. Akik nem tudtak kibékülni

elnyomóikkal, és addig kísérlették meg a fölkeléseket, míg sikerült a kiszabadulás, vagy kimerültek elvéreztek és — meghaltak.

De az, amit mi cselekedtünk negyedfélszázad óta, páratlan a ⁵ történelemben.

Mi a mohácsi nagy vérzés után elgyöngülve éreztük, hogy nem bírunk a magunk lábán megállni, de mindazáltal nem akartunk lemondani az életről; trónra hívtunk egy dynastiát, azzal a gondolattal, hogy e dynastiának idegen tartományai ¹⁰ csekélyebbek, semhogy ránk veszélyesek legyenek, és minket beolvasszanak. Ellenkezőleg azt hittük, hogy mi fogjuk a hatalmat, ha tán nem is azonnal, de később, ha sebeinket kihevertük, magunkhoz ragadni; nem e dynastia fog minket, de mi e dynastiát magunkévá tenni.

¹⁵ Ha nem ez lett volna akkori őseink vezéreszméje, akkor azt kellene mondanunk, hogy politikájuk nem volt a magyar nemzethez, előbbi múltjához méltó. Mert megfutni nem szégyen, de csak taktikából, azzal az elhatározással, hogy vissza fogunk fordulni és győzni fogunk. Hanem aztán tudni kell, ²⁰ mikor érkezett el a megfordulás kedvező pillanata.

Mert aztán meggondolatlanul, türelmetlenül, megfordulni mindig idő előtt, és ismét meghátrálni, megadva magát fegyverszünetet kötni és azt megint megtörni, és tenni azt számtalanszor, — míg végre erőnk végkép kimerül — holott ha ²⁵ várunk, erőnk később annyira gyarapodhatik, hogy *nagyobb lesz* az ellenfelénél, és ekkor *harc nélkül* vehetjük át annak vezetését, — ez az, amit mi cselekedtünk és hogy az nem volt veszélyes dolog, tanúság a szomorú következés, a negyedfélszázados kórházi élet.

³⁰ E negyedfélszázados múltban mi tökéletesen hasonlítottunk oly emberhez, aki magában két féle pályára érezvén tehetséget, untalan e két pálya közt válogat; mikor az egyikén már bizonyos eredményeket ért el, abba hagyja, visszatér a másikhoz, és mikor már abban is közel állana a tökélethez, ismét ³⁵ letér arról is, és megint választja az előbbit, míg végre élete javát ez állhatatlan kísérletekben elpazarolva, még jó, ha ideje-korán belátja, miszerint jobb leendő bármelyik, de kitar-tón *egy mellett* maradni, és élete végén megfogadja, hogy következetes lesz és megszerzi az agg napok nyugalmának ⁴⁰ föltételeit.

Vagy, hogy még elevebb példát idézzünk: Valaki egy

óélhoz igyekeznek, melyhez két féle út van előtte. Az egyik egy *kerülő*, mely *hosszabb, de biztosabb*; a másik egyenes és *rövidebb, de meredek és veszélyes*.

Elindul előbb az eszély által sugallt hosszabb de biztosabb ⁵ úton; mikor már felére vagy háromnegyedére ér, akkor egyszerre unalmasnak találja és visszatér, és megindul az egyenes úton, de azon esve-elve kifárad, habozni kezd, kételkedni, és már-már a célpont előtt megint vissza vánszorog a másik útra. Annak derekán megint azt hiszi, hogy már volna elég ¹⁰ ereje az egyenes utat erőszakolni, és megint arra tér — és az előre- és hátramenésben meríti ki erejét, tölti el élete délszakát.

Így vesztegettünk el mi is több mint egy negyed évezredet.

Az egyik félszázadban forradalom, a másikban „vitam et ¹⁵ sangvinem”. Azután megint forradalom, és erre megint conservatív politika. Egyszerre csak uralkodó-ház és nemzet gyanakodni kezdenek egymásra, föltámad egy párt, mely azt hirdeti, hogy elakarják [!] árulni, be akarják olvasztani. A főhatalom megrémül, szűkebbre vonja az összetartó ²⁰ kapcsolatokat, kedvez a nem magyar elemeknek, melyektől megmentését várja, a hatalom összeszorítására, a szabad intézmények megnyirbálására törekszik, a kölcsönös ingerültség növekszik, — kész a forradalom. És talán ez is sikerülhete vala, ha a nemzet egy szívvel, lélekkel tudta volna magát elszánni. Talán, ²⁵ mondom, mert a magyar nemzet számra csekély, a körülötte fekvő fajok óriásiak. De ha maga e számot, két pártra szakadással, a döntő pillanatban, még kevesebbre nem olvasztja, hát „talán” sikerülhet neki a saját lábára állás. De soha teljesen egyesülni nem tudott e cél zászlója alatt. Mert mindig volt ³⁰ egy értelmileg és vagyoniilag tehetős töredék, mely a maga súlyával az uralkodó hatalom serpenyőjébe helyezkedve, a forradalmi elemet fölbillentette.

Mert ez a tehetős rész azt hitte, hogy a forradalom győzelme csak pillanatnyi lehetne. Csak hazard játéki nyeresmény, mely ³⁵ a másik percben elúszik. Ellenben úgy volt meggyőződve, hogy a dynastiával összefogva — legalább is nem kockáztat, és — Kommt Zeit, kommt Rath, — elérkezhetik az idő, melyben a magyar birodalom eszméje valósulhatna.

Hát már most az a kérdés: elérkezett-e végre az idő, mely- ⁴⁰ ben a magyar nemzet belátja, hogy ez ingadozásban elég volt negyedfélszázadot elveszítene, és ennek tanulságai elegendők

lesznek arra, hogy a két út közül valahára *véglegesen* egyet válasszon, azon következetesen kitartón megmaradjon?

Erre igennel kell felelnünk, már csak azért is, mert a nemzet sorsa fölött soha kétségbe esnünk nem szabad. Még akkor sem,
⁵ ha már nem maradna egyéb hátra a deus ex machiná-ba vetett hitnél. De hála égnék nem úgy áll a dolog. Ellenkezőleg: a helyzet kedvezőbb, mint századok óta bármikor. Amiből nem következik, hogy el ne hibázhatnók a dolgot. Ez mindig megeshetik, a legfényesebb viszonyok a kedvező esélyek egész
¹⁰ embarras de richesse-e között is, sőt legtöbbször épen itt. I. és III. Napoleon is hatalmuk délpontján követték el a legnagyobb hibákat. Szorultabb helyzetben, *hosszas szenvedések leckéi* után az egyesek és népek óvatosabbak és meggondolóbbak. Mikor valaki *sokáig* vár a szerencsére, ha az egyszer *megjelen*, hát két
¹⁵ kézzel fogódkodik beléje. Ha még most sem leszünk eszélyesek — ennyi baleset és vizsály után — akkor soha!

IX.

De hát mindenekelőtt — valóban megjelent e rég várt szerencse?

²⁰ Nekem úgy tetszik hogy e bájos istennő máskor is mutatkozott, de csak távolabbról, tartózkodólag.

Azonban ma oly közel jött, hogy valósággal ő udvarol nekünk, ő ostromol bennünket.

Tekintsük át e helyzetet.

²⁵ E monarchiának összetartó kapcsa az uralkodó ház és a közös hadsereg.

A dunai confederatio, köztársasági alapon, „álom, még pedig nem is szép, mert badar, teljesülhetlen álom.” A hivatkozás az amerikai meg a svájci köztársaságokra hijábávaló
³⁰ értelmetlenség.

Az amerikai köztársaság *egy* nemzetiség.

Több kisebb köztársaság, kerület vagy kösség [!], de mind-egyik — angol.

³⁵ Vannak bevándorlott idegen, francia — német elemek, de *elenyésző* csekély számban.

Ha e három elem oly arányban léteznék ott mint nálunk a magyar, német, szláv — e köztársaság, *noha* nem szomszédos a francia — német anyaországokkal — egy óráig sem állana

fönn — szét fogna válni, vagy ha az elemek *szórványosan* léteznének benne, az első órában monarchiává változnék, az uralkodásra leghivatottabb elem adván neki dynastiát és összetartó kapcsolatot egy közös hadsereget.

⁵ A svájci köztársaság három nemzetiség vegyülete, de — *semlegesített* terület. Ebben van fönnállhatásának alapköve, létezésének föltétele letéve.

Az osztrák—magyar monarchia azonban semlegesített terület nem lehetne, ha akarna sem és nem akarna ha lehetne ¹⁰ is. Mert sokkal *nagyobb*, sem hogy az ő semlegességét egész Európa biztosíthatná.

De ezek után az a kérdés, az osztrák—magyar monarchia oszolhatna-e három felé és fönállhatna-e mint három *külön* köztársaság vagy monarchia?

¹⁵ Ha ez lehetséges, vagy amikor lehetséges lesz, hát szét fog oszolni, egyik-másik eleme beolvadni a szomszédba és akkor a magyar maga külön marad. Emiatt hát ne fájjon nekünk Európa feje. Nekünk számolni kell azzal a kényszerűséggel, hogy ez *nem* lehetséges. És tény, hogy negyedfél száz év óta

²⁰ nem volt az. Itt egy *nagy* birodalomra volt szükség mindig. Előbb volt magyar nemzeti, azután lett osztrák színezetű. Így parancsolták ezt a földrészi viszonyok, constellációk. És amennyiben e viszonyok a legutóbbi két évtized népvándor-

²⁵ lási mozgalmi folytán átalakultak, azt kell hinnünk, hogy e kényszerűség még *parancsolóbb* természetű mint annak előtte. Mert miben állanak e nagy változások? Abban-e hogy nagy államok töredezték szét apróbb államokra, vagy megfordítva: apró államok verődtek egyes nagyobb államtestekbe? Főlöl-

³⁰ leges mondanunk, hogy az utóbbi eset forog fönn. Egyesült az olasz, azután a német, most egyesülni készül a nagy szláv habarc. Minden arra mutat, hogy itt csak nagy birodalom állhat fönn továbbra is, legyen bár német, magyar vagy szláv. És előttünk a választás: *vagy beolvadni e birodalomba vagy urává lenni e birodalomnak.*

³⁵ Ez a vagy vagy megdöbentőnek tetszhetnék, ha az utóbbi rész a lehetlenséggel határosnak látszanék.

Deszerencsére nem úgy van, mert viszont még bizonyosabbnak látszik, hogy az osztrák—magyar monarchia meg a következő dilemma előtt áll: vagy magyar hatalom lenni, vagy nem ⁴⁰ lenni.

Mi történik húsz év óta Európában? Az hogy a pusztán

dynastiai érdek megszűnt magában, kizárólag elegendő lenni államok, birodalmak alkotásához és ehelyett egy új *csoportsulási folyamat* indult meg: a *nemzetiségi* eszme döntő érdeke, *tömörülési* pontja körül.

⁵ Olaszországban, Németországban egy csomó dynastiának részint pusztulnia, részint magát alávétnie kellett ez uralkodóvá lett eszme hatalmának.

Miért? Mert útjában állottak annak, hogy az olasz és német nemzetiség egyesüljön, és egységes, nemzeti testbe, politikai ¹⁰ négyyszögbe tömegesüljön. Az uralkodó családok érdeke még mindig nagy tényező, de másodrendűvé lett a nemzeti érdek mellett. Egy uralkodó család érdeke magában többé nem bír elegendőleg vonzó erővel arra, hogy maga körül tömörítse és illetőleg szétszakítsa különféle népek töredékeit. A családi ¹⁵ birtoklás, hódítás ideje lejárt; a nemzetek összeszedkelőznek, és ahol a viszonyok úgy kívánják, hogy többféle faj verődjék egy politikai testbe, ebben a testben egy nemzeti érdeknek kell döntővé, irányadóvá válni.

Eszerint: érkezett az idő, melyben a Habsburgok monarchiájának is családi birodalomból *nemzeti birodalom*má kell átalakulnia. ²⁰

És ha ez áll, akkor ez nem lehet más, mint magyar birodalom.

Mert *egymás mellett* két azon egy faj uralmán alapuló birodalom nem létezhet. Amerikát és Angliát az atlanti ²⁵ Ocean választja el egymástól.

Ausztria és Németország, igaz, hogy századokon át vetélkedtek egymással, és mindkettő német hatalomnak tartotta magát.

De valósággal egyik sem volt igazán az, mert hiszen épen ez a ³⁰ vetékedés gátolta meg a németség egységét. Amint az egyesítés munkája azon stadiumba lépett, hogy az egyik határozottan a másik fölé kerekedett, és a másiktól még a további vetékedésnek reményét is végkép, visszatérhetlenül elvette: ez utóbbinak német színezete elveszett, létjoga, célja elváltzott, s reá nézve az egy más nemzetiség szerint való ³⁵ tömörülésnek szüksége előállott. Íme amint Ausztriának e vetékedési tehetsége föltámaszthatlanul, örök sírba szállott, a chlumi kődfátyolából azonnal kivált a természetes örökös: *a magyar állam képe*. Mert ugyanazon oknál fogva nem lehet e monarchiát ⁴⁰ a szláv nemzetiségi elem körül sem tömöríteni.

Mert: ha e monarchia szláv elemeinek nemzeti érzülete *nem hazudott, de valódi*: akkor a szláv nemzeti érzületnek okvetlen a

nagy *Oroszországba való olvadásra* kell törekednie. Mert hiszen semmi kétség, hogy csakis ezt tekinthetik *hivatottabbnak* a szláv egység valószínűsítésére. Ha pedig e szláv érzület nem igazi, de ráfogott, hamis, képmutató: akkor ez érzületben nincs is⁵ elég erkölcsi erő és hivatottság arra, hogy e monarchiában a magyarnak valódi mert jogosult és oly erős nemzeti érzületével szemben a monarchiának államalkotó, össze- és fentartó eleme legyen.

Kérdjük, mikor lesz erősebb a monarchia: akkor-e, ha létele¹⁰ összes lakossága hazafiúi érzelmeinek *demoralizációján*, vagy az ezek közt legerősebbnek *nemzeti lelkesedésén* alapszik?

Mert vegyük úgy, hogy itt továbbra is vagy a németnek vagy a szlávnak akarják adni a vezérszerepet: egyik mind a másik esetben a központi hatalomnak *mind a három* fajú elem¹⁵ demoralizációjára kell törekednie, hogy a birodalom épségét fönntarthassa.

Tudnillik, mind a három elemnek meg kellene tagadnia és alárendelnie faji érzületét, nagy nemzeti érdekét egy oly birodalom eszméjeért, melyért ezen főnebbi alapon a három²⁰ közül egyik fajnak sem volna oka lelkesednie. A magyarnak nem, mert el lenne nyomva. A németnek és szlávknak nem, azért, mert Pétervár vagy Berlin megsúghatná neki, hogy midőn meddő sőt romboló vetélkedésre hívja ki a faja egy töredékét saját anyatörzse ellen, voltaképp *árulást* követ el az²⁵ anyatörzs ellen.

A Habsburg monarchia e két alap egyikén sem lehetne független, mert *alkura*, hogy ne mondjuk kegyelemkenyéri viszonyra kellene lépnie vagy a nagy szláv vagy a német birodalommal. Ez igen természetes. A magyar nemzeti lelkesedésben nem bízhatván, attól nem várhatván bármi fentartó³⁰ támogatást, úgyszólván vazallusi viszonyba kellene magát lealáznia vagy a német vagy az orosz császári protectorral. Ez előbb utóbb oda vezetne, hogy a másíknak a német vagy a szláv elem közül egyiket föl kellene áldöznie és még ekkor³⁵ sem érné el teljes souverain függetlenségét a monarchia, mert még ekkor is függőségben maradna vagy az egyik, vagy a másík szomszédos nagy nemzetegységétől, ha tudniillik a magyar nemzet, a maga létét nem látván e monarchiában biztosítva, sőt fenyegetve: a monarchia sem a magyarban,⁴⁰ sem a másík bár uralkodó fajban nem lelhetné föl saját független uralmának önálló biztosítékát.

Erkölcsei alapja tehát hiányoznék a monarchiának. *Kifelé* törekednék a német, a szláv, de azonkép a *magyar* is. A monarchia küllői tengely nélkül maradnának és szétesnének.

Mert a magyar *nem* fogja beérni sokáig azzal az *alappal sem*,
5 melyet a 67. kiegyezés számára kijelölt.

Ez már most nemcsak önérzetének kevés, sőt innen-onnan sértő, de nemzeti létének sem nyújt elegendő *biztosítékot*.

Nemzeti önérzetét ki nem elégítő, sőt sértő, mert míg Ausztria császára egyszersmind a nagy német szövetség feje volt, elmondhatta: quis contra torrentem? — legalább is kevésbé derogáltott neki a magyar király *másodrangúsága*. De ma a Habsburg monarchiában ő a *legnagyobb tömör egység*. Ő itt az egyedüli nemzet, a többi csak *hulladék*. Neki csupán, *egyedül* neki lehet életcél e monarchia, a többinek inkább akadály. És ő legyen alávetve azoknak, akiknek legfőlebb csak az
15 esetben lehetne okuk e monarchia védelmére vállalkozni, ha prédául a magyar nemzetet vetnék torkukba zsákmányul?

És íme ez utóbbi pontban meg van az ok, amiért ezentúl a magyar nemzet a jelen állapotot nem tarthatja elegendő *biz-*
20 *tosítéknak* sőt *fenyegetőnek* tekintheti nemzeti létére nézve.

Mostantól, hogy a nagy nemzeti egyesülés folyamata megindult, akár a német akár a szláv elem kapja keze közé a monarchia összetartó kapcsául szolgáló hatalom eszközeit, — azokat a magyar faj teljes *beolvasztására* fogná fölhasználni.
25 Mert belátná, hogy e monarchiában léte *ideiglenes* célját, a vezérszerepet valamint a *tütkös végcél*t, a nagy szomszéd anyaországgal való egyesülés célját csak úgy mozdíthatja elő, ha a magyar nemzetet az uralomért való versenyzésre képtelenné teszi, vagyis — végkép *fölmorzsolja*.

30 Ezért most már ezen túl, a magyar nemzet az ő létének egyedüli biztosítékát csak abban találhatja, ha kezébe ragadhatja e monarchiában a hatalom azon eszközeit, melyek e monarchia összetartó kapcsait képezik.

E monarchia csontváza ezentúl nem lehet más, mint a magyar nemzet, és ha ez nem lehet, akkor a magyar nemzet talán, de a monarchia bizonyosan elvesztették létezésük föltételeit.

X.

Bizonyosan, mondom, mert voltakép a Habsburgok monarchiájának létjoga eddig is a magyar nemzet létének *megőrzése* volt.

- ⁵ A gondviselés, úgy látszik, még szerepet jelölt a magyar nemzet számára, és a mohácsi nagy veresztés után a Habsburgház birodalmának üvege alá helyezte, hogy itt sebeit kiheverve megfelelhessen annak idején a számára az európai államrendben kiszabott föladatának.
- ¹⁰ Ennek ideje most már elérkezett. Hogy itt mért uralkodjék egy fiók német vagy fiók szláv állam? annak értelmét nem lehet kitalálni. Ha van szükség itt e monarchiára, akkor e szükség más okból nem származhatik, mint hogy itt a magyar nemzet lételet föntrarthassa, és a polgárosodás láncolatának
- ¹⁵ tovább terjesztő gyűrűje legyen.

Ha magyar nemzet nem létezik, akkor osztrák monarchia nem jön létre; ha Mohácsnál meghal, akkor beolvad a nagy német-ségbe, és ennek folytán a nagy német császárság már századokkal előbb létesül, és a világtörténelem Közép-Európában más-ként alakul.

²⁰ Ez a monarchia a magyarért született, ezért *volt* eddig, és ezután is érte sőt most már *egyenesen általa* lesz, vagy nem lesz.

XI.

²⁵ Vagy nem lesz!

És ha e ponton a magyar csak mint egy nagy — a jelen Szent-István-ország keretét jóval túlhaladó — birodalom magva tarthatja fön magát, hát akkor ez alternatíva neki is szól?

³⁰ És ha a fönnebb leírt alaptételek mind valók, akkor világos, hogy ez a „nem lesz” csak úgy állhat elő, ha a két cselekvő és létföltételében érdekelt fél, a dynasztia és a magyar nemzet kellő időben és egyszerre egymást meg nem *értik*.

Vajon az események csinálják az embereket, már t. i. a ³⁵ kiváló embereket, vagy a kiváló emberek az eseményeket? oly kérdés, melynek vitatása bár érdekes de hosszadalmas, és messze elvezetne tárgyunktól.

Csak azt jegyezzük meg, hogy ha az utóbbi tétel állana, ez esetben könnyebben megeshetnék, hogy a nemzeti lét biztosí-

tásának, sőt a nagyhatalmi dicső szereplésnek kínálkozó esélyei fölhasználatlanul vonulnának el mellettünk.

De azért én hinni akarom a kedvezőbbet.

Azt hiszem, hogy igen gyakran előfordul, miszerint valamely, sőt számosabb kiváló tehetség elzúlik, mert nem találja elő a számára alkalmas helyzetet, időt, eseményeket; ellenben aligha történik, hogy valamely adott kész helyzet meg ne találná a maga emberét.

Ritka eset az, hogy valami fényes állással kecsegtető pályázatra, egy üresen álló hivatalra ne találkoznának versenyzők.

Reméljük hát, hogy meghozza az idő majd azt a közeget is, aki a dynasztia és a nemzet közt ezt az egyetértést létrehozza.

Bízunk az egyetemesség törvényében. Az események és viszonyok parancsoló ellenállhatlan voltában, abban az ösztönben, mely a megvert had fönmaradt tömegével kitaláltatja a menekülés legbiztosabb irányát.

Az események valószínű folyama pedig a következő lehet.

A monarchia politikusainak már is — itt az ideje — számolniok kell azzal a kérlelhetlen következménnyel, hogy az ő birtokuk számára a fajegyesítés célja felé törő két nagy óriás birodalom — a német és orosz — közül melyikre támaszkodjanak, melyiknek szövetségét vegyék meg a másik ellen?

Ha e monarchia vissza akarna térni a németiség fölötti túlsúly hagyományos politikájához, akkor szövetkeznie kellene Oroszországgal. Át kellene engednie ennek a szlávok fölötti uralmat, az egész délkeletet, Konstantinápolyt, és ő neki, az osztrák monarchiának törekednie kellene előbbi vezéri állását elfoglalni Németországban, törekednie kellene a német egységsítés munkáját Vilmos császár és Bismark[!] illetőleg Poroszország kezéből kiragadnia és ezt saját vezérlete alatt végrehajtania.

Kellene, mondjuk, mert hiszen ez gondolatnak is képtelenség már. Erre szót vesztegetni is fölösleges. Állítsuk föl az alternatívát egyszerűbben.

Ha e monarchia nem akar magyar hatalom lenni, akkor csak vagy német, vagy szláv hatalom lehet. Német lehetne az orosz és szláv lehetne a német császárság támogatásával, aminek ára az, hogy megszűnik az egyikhez és kezd a másik felé gravitálni. Megszűnik *akaddlya* lenni az egyik nemzet

egyesülésének, és ehelyett, ennek támogatása mellett, *ék* gyanánt fúródik a másik testébe.

Az első — a német hatalmi irány fölött már bezáródvák az okmányok, az már túlhaladott álláspont. Ausztria örökre⁵ kivonult Németországból és húzódik kelet felé. Az elvesztett német befolyás helyett a keleten keres kárpótlást, azt a *sza-porulatot*, melyre szüksége van, hogy akkora, oly nagy birodalmi complexumot alkosson, mely képesíti a megállásra. De itt Oroszországba ütközik.

¹⁰ Ezzel szemben csak két esetben érhetne illetőleg csak közeli lehetne célhoz.

Magához ragadhatná a török birodalom széthulló tartományait Oroszország ellenzése dacára, vagy tán ravaszul biztató támogatása mellett, ha a bekapcsolandó szláv tartományokkal¹⁵ elhitetné, hogy e monarchia egy új szláv birodalommá válik. A szláv elemeket az áldozatul eléjük vetendő magyarság kövér csalétkével ide édesgethetné. Persze ez rövid dicsőség lenne, mert a magyarság vagy nem hagyná magát, vagy fölötte összezsapván a szláv tenger hullámai, e hullámok a²⁰ monarchia és a nagy orosz birodalom határait is elöntenék; a szláv vá lett monarchia azt kérdené egy reggelen: a quoi bon legyünk külön két szláv birodalom, ha egy lehetünk?

De kérjük, érdekében áll-e az Németországnak, vagy Európának, hogy Oroszország annyira növekedjék, amennyire²⁵ a magyar és természetesen vele a román, görög, albán s egyéb nem szláv fajok beolvasztásával növekednék? Hogy Európát pusztán saját súlyával agyon nyomhassa, és teljesüljön Napoleon mondása, mely szerint Európa — kozák lesz?

De egyáltalán célt érne-e maga a Habsburg dynasztia azzal,³⁰ ha az orosz egység és világalalom útját egyengetné és még megoldani segítené azt a nem szláv fajok elszlávosításával?

A német suprematiára való törekvés hosszú erőködésének rövid kudarcban való végződése az volt, hogy egy ködös reggelen — maga a németiség kidobta őt a maga házából. Az³⁵ oroszral való vetélkedés vége lehetőleg még nevetségesebb lenne, az: hogy a nagy orosz krokodil egyszerűen bekapná, lenyelne, mint valami szájába röpülő madarat.

XII.

Hogy három külön nemzetből álló *monarchiában* mind a három közt *egyaránt* lehetne a hatalmat elosztani: ez monarchiában számtani lehetlenség. De amit Nagybritannia⁵ megengedhetett magának Ir- és Skótországokkal szemben, és amivel Nagybritannia öt világrészen uralgó hatalommá tudott lenni, az a mi lelkiismeretünkön is elférhet, ha kivált úgy áll a dolog, hogy vagy mi fölöttünk *kell* másoknak uralkodnia vagy nekünk kell mások fölött uralkodni, ha egyáltalán *élni* akarunk.¹⁰

És ha már választani kell afölött, hogy a három elem közül melyik legyen tökéletesen kielégített, és melyik kettő kevésbé, akkor számtanilag bizonyos, hogy az határoz, a három elem közül melyiknek elégtelensége a legveszélyesebb, melyike¹⁵ rejti magában a *kétségbeesés robbantó* erejét? Erre megfelel a múlt. A magyar mindig fölkelt és lerúgta magáról a koporsó födelet, valahányszor azt reá akarták szegezni. Mert magyar csak itt van, másutt nincs számára élet.

Fordítsuk meg a viszonyt; cseréljük át a szerepeket, tegyük²⁰ a magyart a monarchia központjává: sem a német, sem a szláv elem nem fog kétségbeesni nemzeti léte miatt. *Jutott-e eszébe valaha a szlávnak, fölkelni, forradalmi úton tiltakozni a monarchia német jellege ellen?* Pedig ugye bár, a nagy németiség, számánál és magas kulturájánál fogva csak mégis százszorta²⁵ *veszélyesebb* lehete a szlávságra mint a csekély számú magyar, mely csak élni akar, és még *saját* otthonában sem törekedett az idegen elemek beolvasztására?

Hogyan hogy e szláv elem mégis kész volt fegyvert ragadni a magyarság ellen, pláne mikor az őt oly szabadsággal aján-³⁰dékozta meg, mely biztosította őt a föltétlen elnyomás ellen?

Talán hazafiság, nemzetiség, szabadság érzülete dolgozott a horvátban, midőn *német* vezényszóra az absolutismust sietett megmenteni? Risum teneatis! És mikor avval jutalmazták,³⁵ amivel minket megbüntettek, vajon mozgatták e füleiket a szláv elemek a legföltlenebb *német* önkény vércsikarón szorosra vont kurta vasa alatt?

A szlávnak katonai vezényszó kell. Ez a varázslat erejével hat rá.

Beszélhet neki Demosthenes, Mirabeau órahosszat, erre nem hederít; de rivallja neki oda katonásan valaki a „jobbra át”-ot „indulj”-t: megfordul a sarkán és megy gépileg, míg megálljt nem kiáltanak neki.

- ⁵ A szláv elem föltétlenül vakon engedelmeskedik a Burgból eredő parancsnak, legyen az német, magyar, vagy tatár nyelven kiadva.

XIII.

De hát a magasabb kulturával bíró, a sedani napok óta
¹⁰ önrzetében fölfuvalkodott németségnek mégis csak derogálhatna a magyar elsőbbség?

Az meglehet. Dehát a *cseh* fejelésű szlávtság suprematiája tán nem derogálna nekik — nemcsak, de ezt nem tarthatnák-e veszélyesebbnek is? És nem csupán nemzetiségi, de politikai
¹⁵ szempontból is! A magyarság vezetése nem fenyegeti az ő nemzetiségüket, ezt jól tudják; nem fenyegeti szabadságukat, a szabadelvű irányban való haladást, *nem jelenti a reactiot*, mint a szláv ultramontan regime.

A magyarság voltaképen, nemzetiségi szempontból tekintve, *semleges* hatalom, úgy a német mint a szláv elem irányában; nem fenyegeti egyiket sem. E *semleges* természetében rejlik hivatottságának legfőbb, legtermészetesebb oka arra, hogy ő legyen azon középpont, mely fönntartja az *egyensúlyt* a kifelé divergáló két elem közt.

²⁵

XIV.

Mennyi szempont, mely mind amellet bizonyít, mennyivel természetesebb volna a német alapot kicserélni magyarral!

Pedig a főnebbiekben még a legkiszögellőbbeket sem állítotuk fel.
³⁰

Itt van még a *katonai* szempont, ami pedig fő, tán *legfőbb* olyan monarchiában, mely legkiválóbb úgynevezett „katona” állam, és annak *kell maradnia*, bármilyen alkotámányos berendezkedés után is.

- ³⁵ Ha *ma* Európa összes trónjai porba hullanának, a diadalmas köztársaság phrygiai süvege előtt: az egy Magyarországnak

még fönn kellene tartania monarchiáját, mert ma még szükség van erre, hogy nemzetiségét megizmosítsa.

És ha ma Európa összes óriási hadseregei lefegyvereztetnének, a magyar monarchia *valamivel* nagyobb álló hadseregi ⁵illetmény engedélyezését volna kénytelen kérni a földrész tanácsától, mert ez ama monarchia, mely nem csak kifelé, de befelé is a hadseregben találja léte biztosítékát.

Mert — az égre, — lehet-e helyes következtetésre jutnunk, ha csúrnjuk csavarjuk a dolgot, struc módra szemet hunyunk ¹⁰eltagadhatlan tények előtt: mondjunk ki mindent, mondjuk ki az igazat!

Ha e monarchiát a legtermészetesebb alapra a magyar nemzeti érdek alapjára fektetjük is — lehet-e egy széthúzó ¹⁵elemekből álló polyglott államot fizikai összetartó kapocs nélkül képzelni?

A kérdés tehát csak az lehet, melyik elem adja ez összetartó kapocsnak az éltető szellemet, az összetartó csontvázat?

Főnebb már mutattunk a politikai, erkölcsi szempontokra. Ami a hadsereget illeti, itt még tán ezeknél is döntőbb lehet ²⁰maga az egyenes katonai szempont. A magyarnak van sok barátja, a messze távolban, a nagy nemzetek közt. Van azonban sok ellensége is, és ezek közelebb vannak — mely körülmény egyébként csak dicsőségére válik. Ezek az ellenségek sok vadat össze-vissza írka-firkálnak rólunk, sok veszett rágalmat ²⁵koholnak ellenünk. De arra az eszeveszettségre még sem mert vetemedni egy sem, hogy állítani merte volna, miszerint e monarchia népelemei közül nem mi volnánk a *legharcra termettebbek*. Közmondássá lett a kerek földön, aminek ezer éves múltunk egyetlen lapja mind e napig nem mond ellent, hogy ³⁰mi vagyunk az igazi *született katonák*.

Más népeknek is vannak jeles, dicső hadseregeik. De csak a *nevelés, a dressura* teszi őket azzá.

Az angolban nagy az *önérzet*, a franciában nagy a *dicsvágy*, a németben a *kötelesség érzet*; s midnyájának magas a *kulturája*, ³⁵mely magával hozza a kitűnő *vezényletet* a felső, mint az *alsóbb* fokozatokban, az oroszban nagy a *szolgálatkészség*, helyesebben *szolgai szellem*, a *örökben* nagy a *vallási rajongás*. Ezért kitűnő hadserege van mindegyiknek. De mint *nyers katonai anyag* a magyarhoz egy sem hasonlítható.

⁴⁰Hol mutat az újkor hadi történelme példát arra, hogy az eke vagy a csorda mellől besorozzák a 19 éves suhancot, még

csak föl se szerelik, de még csak az ellenségével *egyenlő* fegyvert sem adnak neki, hanem adnak kezébe *kaszát*, a lovasnak ostort, — és *azonnal tűzbe* viszik, és ez a *félíg gyermek* suhanc had megszalajt *nagyobb számú*, — *századokon át szervezett*,
5 *fegyelmezett jól begyakorolt veterán hadsereget?!*

Avagy nem ezt cselkedték-e a mi debreceni, fehérmegyei gyalogjaink, alföldi sikon termett Hunyady lovásaink?

És oly régen volt-e ez, hogy ezt már el lehete feledni, vagy azt állítani, hogy három évtized alatt ez a vér vízzé vált?

10 Nem; ezt nem állíthatja, de nem is állítja legvakmerőbb rágalmozók és legorcátlanabb Lugewackkerek [!] tábora sem. Belátva, hogy ez oldalról megtámadhatlanok vagyunk, inkább megfordítja botja végét, és vitézi erényeinkből vádakot kovácsolva, kannibálók [!], Tamerlanok, barbárokul tüntetnek föl
15 bennünket.

Minden más népet fejleszteni, nevelni, csinálni kell vitézzé. Minden más nép verekszik, csak ha muszáj, ha erre valami oka van. A magyar verekszik bravourból, szenvedélyből, mert vére kívánja, mert egészen anélkül nem lehet. Még a római
20 apa is mindenképen igyekezett fiában a bátorságot nevelni. A magyar apa „félni” tanítja gyermekét, mert aggódik sok bátorsága miatt.

A hősiesség számos ismérvei közül legbiztosabb a testi fájdalmak lehető legkönnyebb eltűrése, kiállása.

25 A testi erőt lehet fejleszteni, a járképességet fokozni, a sanyart megszokni. Hatalmas birkózó az angol; jól menel a francia, a koplalásban vértanúi magaslaton áll a török; de a fájdalmat *úgy* nem viseli egy is, mint a magyar. És ez határozza meg a hősiesség, a szívósság fokozatát. A kényes, fájós
30 testű lény nem lehet bátor verekedő. Az oroszlán rettenthetlenségének föltétele nem csupán erejében, teste ruganyosságában, de ama könnyűségben rejlik, mellyel a vett *sebeket* elviseli. Egy féltucat golyónak oda se néz. A bika is erős, de a pásztor botjának egy ütése is imponál neki. Nincs nép, mely a
35 sebet oly könnyen tűri, mint a magyar. A csatavész legborzasztóbb jelenetei közben dévaj tréfákat űz. Orvost akkor hivat, mikor már halálán van. Neveti az óvatost, az elővigyázót, a fülíg fegyverkezőt; veszélyes utakon elég neki egy kezebeli; minek cipeljen fegyvert? majd hoz azt az ellenség.

40 A történelemnek aligha van nagyobb lélektani csodája, mint az, hogy a magyart nem volt képes teljesen demoralizálni.

zálni az a vitézi önértetét méltán sértő viszony, melyben, mint a közös hadsereg tagja a többi fajokkal szemben állott.

Hogyan, hogy jelleme fővonása, a büszkeség, a testi és erkölcsi erő fölényének e jogos érzete, el nem párologott, holott⁵ ezt annyi századon át mindig megtagadni volt kénytelen!

Tudjuk, hogy e földi javak közt mindennél drágább a dicsőség. Nincsen ár, melyen ezt meg lehetne [!] vásárolni. És mégis! .

A magyar valami illetően féle természetfölötti áldozatot hozott az osztrák névnek, midőn a világ legelső hadseregei¹⁰ sorába emelte a közös hadsereget a maga vitézségével. Milyen hős tudott lenni — megtagadva magyar nevét, *osztráknak átöltözve*, annyi századon át! Mert a haza, mely minden más fajnak csak eszköz, neki cél; a verekedés, mely másnak kényszerűség, neki szenvedélye éltető eleme, „önmagában jutalom!”

¹⁵ Ha ilyen tudott lenni, a „sic vos non vobis” helyzet leverő tudatának súlya alatt *minő* tudna lenni, ha a maga *saját* nevének *dicsőségeért* léphetne ki az európai porondra?

De hiszen ezt megmutatta a lezajlott forradalmi háborúban.

²⁰ E nagy művelet tanulságai nem is maradhatnak eredmény nélkül.

A szerepet, melyet átvettünk immár a politikai téren, vagy el fogjuk veszíteni, vagy ki kell azt kerekítenünk a katonai vezetés átvételével!

Mert ami lehető volt idáig Mohács óta, nem lesz lehetséges²⁵ ezentúl. Ha annak a lélektani csodának, melyről imént szoltam, okait keressük, megtaláljuk abban, hogy a magyar nemzet érezte a dívó művelődésben való hátramaradt voltát. Nyelvünk nem volt kiművelve, a polgárosodás terjesztésének e fő közegével, a nyilvános szereplés ez első föltételével nem³⁰ birtunk. Voltak sötét századok, melyekben *öntudatunk* mintegy halálálomba süllyedt. Ma már ez mind másként van. Erőnk hivatásunk öntudatára ébredve, rendelkezünk egy kultur állam szellemi, anyagi eszközeivel, intézményeivel. E monarchia politikai újjáalakulásának törvényeit mi diktáltuk³⁵ ezelőtt 14 évvel. E szerepet vagy át kell vinnünk a katonai térre is, vagy megszűnik az a politikaiban is. Mert az csak még is szörny szerűbe vágó természetlenség, hogy mi, akik a monarchiát a modern alkotmányos államok sorába emeltük, — mi azon cseh — német — horvát káplárok vezényszavára⁴⁰ forogjunk sarkainkon, akiket mi szabadsággal megajándékoztunk, a szabadelvű korszerű haladás útjára vezettünk.

Mindez ugyancsak világos. És szinte az a csodálatos nagyon, hogy az illető felek mégsem ekként cselekesznek.

De közmondásszerű igazság, hogy ez a monarchia olyan⁵ szövevényes szerkezetű, elemeinek sokfélesége, tarkabarkasága, összekuszáltsága dacol az emberi áttekintési képesség határaival.

A gépezet egyes részei mind egészen jók, sőt kiválóan erősek; az anyag a legkitűnőbb. De az egész nem vág össze és a mozdony csikorogva, nehézkesen halad. A mesterek vizsgálják, és változtatgatnak rajta untalan, de a gép csak nem akar tökéletessé válni. Nem találják ki mindjárt, hol a hiba? épen azért, mert az voltaképp igen csekély: csak két szeget kell átcserélni, mely az egyik rugóru a főerőt a másikra viszi át.¹⁰ Miután mindent megkísérlettek, utoljára teszik meg a kísérletet, melyet mindjárt eleinte kellett volna megtenni. Tehát rájönnek végre a hibára, nem mert kitalálták, hanem mert már sorba minden egyebet megpróbáltak.¹⁵

Adj a isten, hogy ilyen legyen a mi szakadatlan experimentatioink lefolyása is! Hogy a mozdony árokba ne dőljön és össze ne zúzódjék, mielőtt a véglegesen segítő javítás meg történnék.²⁰

De annyi való, hogy még mindig nem látszunk észrevenni az egyedül kisegítő módosítás titkát.

²⁵ Si licet magna componere parvis, bocsánat a kissé talán triviális hasonlatért.

A monarchia két főtényezője, a dynastia és a magyar nemzet, olyan formán vannak, mint sötét éjjel a néptelen Király utcán haza igyekező két jámbor polgár, akik kölcsönösen³⁰ *gyanakodnak és félnek* egymástól. Mindenik gyanús, veszélyes egyéniségnek tartja a másikat és kerülik egymást, holott egy házban laknak, mindkettő becsületes ember, és legjobban tennék, ha karöltve egyesülten mennének haza, így legbiztosabban megvédhetnék magukat a rablók ellen. Végre az egyik³⁵ becsönget a házmesternek. Teringettét! Ekkor megismerkednek és azontúl kész a véd- és dacszövetség!

A magyar nemzet, hogy élhessen, önállóságra törekszik. A függetlenségre oly szüksége van, mint a levegőre, mely nélkül nem élhet.

⁴⁰ A dynastia keres egy nemzetet, mely birodalmának alapja,

központja legyen, mely többi birtokait maga körül egyesítse.

Mind a kettő sejti, érzi, hogy céljaikat legbiztosabban egymással egyesülve érhetnék el, de *egyik se tudja*, vajjon a ⁵ másikat is ezt gondolja, ezt akarja-e?

És úgy tesznek, mint a még kételkedő szerelmesek; *távolodnak* egymástól és másnak udvarolnak, hogy fölébresszék annak féltékenységét, akit igazán szeretnek.

Magyarországon a függetlenségi párt, mely ha nem mondja ¹⁰ is, azt tartja, hogy *ha* nem lehet célját érni Ausztriával, Ausztria *nélkül* fogja azt megkísérteni, — a függetlenségi párt egyre növekedik. A dynastia emiatt aggódik, és — ha te úgy, én is úgy — a szlávokra veti szemeit, és kedvez nekik; ha a magyar nem akar a monarchia főntartója lenni, legyenek arra ¹⁵ *készen* a szlávok.

A magyar azt hiszi, hogy a dynastia nem volna hajlandó őt, a magyart tenni vezetővé; a dynastia meg azt gondolhatja, hogy a magyar nem volna hajlandó e szerepet elvállalni.

Vagy talán azt hiszi egyik is, másik is, hogy volna talán ²⁰ erre hajlandóság a másikban, de a *módozat*, melyben e föladatot megoldhatni véli, olyan túlzott követeléseket tartalmaz, melyeket ő meg nem adhat, mert azokat összeegyeztethetnek tartja saját és a másik fél céljaival?

Van ugyan párt és pedig az uralkodó nagy közjogipárt, ²⁵ melyről föl kell tennünk, hogy ezt akarja. De inkább csak sejteti, *nem mondja*, hogy az ő célja szintén a magyar függetlenség, csak hogy biztosabb, mert nagyobb kiadásban. E hagyományos birodalmi pártot csak úgy tarthatjuk hazafiasnak, ha ő is egy nagy magyar birodalmat tervel, a monarchia jelen ³⁰ vagy ennél is nagyobb — talán kelet felé nyúló — keretével, melyben a magyar király — vagy császár — lenne az *első* személy, és amelynek összetartó kapcsa lenne a közös vagy nem közös bár, de *magyar* királyi (vagy császári) hadsereg magyar zászlóval, magyar vezénylettel.

³⁵ De mivel e párt ezt nem mondja, így esik meg, hogy — néma gyerekek az anyja sem értvén a szavát, — a magyar nép nem tudja, hogy mi e közjogi politika *végcélja*, azt gondolja, hogy — „add uram isten, de mindjárt” — törekszik a függetlenség valósításához a maga módja szerint, melyet ⁴⁰ annyiszor megkísérlett, és amely ugyanannyiszor nem sikerült, de hátha egyszer mégis sikerülni fog?

Azt, amit a kormánypárt politikájából ismer, lát, az neki, végcélnek kevés; amire a függetlenségi párt törekszik, az elég volna, jó volna, de kételkedik lehetőségében.

Ez elég is, jó is volna, holott pedig ez *kevesebb*, mint amire a közjogi párt végcélul — törekszik, vagy amire törekednie kellene, és mégis, ez a nagyobb cél — az, ami könnyebben valósítható, egyáltalán kivihető!

Amint van nagy német, kis német, úgy képzelhetünk nagy és kis magyar politikát. És pedig amaz a lehetőbb, a nagy magyar birodalom, a kisebbik, az legalább is igen kétséges.

Személyes egységben két, három külön nemzet függetlensége nem lehetséges. Aki ezt lehetőnek tartja, az nem beszél őszintén, vagy egyáltalán nem ért a dologhoz.

Ha a magyar király hadat nem üzenhet az osztrák császárnak, akkor nem független. Ha pedig hadat üzenhet, akkor — tudjuk, hova vezet a személyes unio. Vagy teljes elszakadásra, vagy olyan teljes real-uniora, aminő Világos után következett.

Tehát a szélső bal magyar függetlensége csak Ausztria nélkül volna képzelhető, — secundogeniturával vagy egyáltalán még anélkül is. Képzelhető, de nem úgy mint valóság, hanem csak mint képeleti tárgy. Ez pedig nem lehet célja komoly politikusnak. A secundogeniturába soha sem fog bele egyezni az uralkodó ház, mert jól tudja, hogy ez kezdete volna a végnek, még pedig gyors végnek.

Ami nem abszolút lehetlenség, az egy kis Magyarország, körülbelül a jelen Szent István birodalom, élén a Habsburg-házzal.

Ha az európai viszonyok úgy alakulnak, hogy nem marad más hátra, mint ez, hát akkor — be kell érünk ezzel is. De ha mi jelenleg ezt a célt tűznők ki, akkor aligha nem elvesztenők. Egy nagy magyar birodalom a körülötte fekvő azon szláv, német, román néptörzsedékek fölvetelével, melyeket jól fölfogott faji, külön népegyéniségi, vallási s egyéb érdekek ezen szövetség törzséhez való tapadásra utalnak — egy ilyen nagy magyar birodalom, ez úgyszólván hagyományos idegen kéreggel — ez a sokkal *dicsőbb* és *lehetőbb* egyszersmind; hiszen ez csaknem készen van már!

A magyar elem a *középpontot* foglalván el, ez által ereje, hatása a fölszedett csatolékokra *megettízszereződik*. A főlebb kimutatott politikai, erkölcsi, számtani, nemzetiségi okokhoz íme nehány más és nem *csekélyebb* — a *tértani*, fizikai, hadászati

csatlakozik, amit nem látni, már épen annyi, mint a fától nem látni az erdőt! Ki látott naprendszer, melyben a nap *nem* a kör közepét foglalná el? A német elem, mint uralkodó, szélről volt, és ez határozottan kedvezőtlen hadállás volt arra, hogy⁵ föltétlen hatalmi állást gyakoroljon s magába, *politikai egységébe* olvassza a nem körülötte, de mellette álló nagy politikai egységet, Szent István birodalmát. Hogy mégis elsőségi állását és a monarchia egységét e *német fővel* megtarthatta, ezt épen nem e kedvezőtlen földrajzi vagy hadászati állásnak köszönhet¹⁰ hette, hanem annak az óriási nagy *tűzfalnak*, a nagy Németországnak, melyre támaszkodott. De e tűzfal leomlott Szadvánál, Szedannál, és aligha nem maga után fog rántani még valamit a német vakolatból. E szerint az új magyar vagy — keleti birodalom kérge ez oldalról maradna legvékonyabb, de¹⁵ ezt pótolni fogja a nagy Németország szövetsége, melynek érdekében állana megakadályozni, hogy a szláv-tenger a magyarságot a Kárpátok közti teknő-ágyából ki ne öntse, és ezáltal a német-európai hegemoniát szláv-európai hegemoniával ne váltsa föl!

20

XVI.

E méltósággal természetesen az a kötelezettség jár: megvédeni, föntartani a monarchiát minden körülmények közt, ha lehet alkotmányos, de ha másként nem lehet, katonai szervezet alapján.

²⁵ Jöhetnek oly bonyodalmak, amelyek közt a monarchia csak úgy óvhatja meg belső consistentiáját és csak úgy felelhet meg hivatásának kifelé, ha egy bizonyos időközig a katonai erőre támaszkodó diktatura lép életbe.

A kiegyezés idejében jelszóvá lőn, hogy az absolutismus e³⁰ monarchiában örökre lehetetlenné vált, hogy az örökre el van temetve.

Adja isten!

De hát ha még sincs úgy? Lehet-e és tanácsos-e ezt bizonyosra vennünk? Semmi esetre. Ezt a nagy hibát épen *nekünk* nem szabad elkövetnünk. Menykhárító nélkül hagyhatunk³⁵ egy közönséges kastélyt. De egy lőportornyot? hiba volna. Mert ebből ki nem menekülünk, ha bele üt a menykő.

Így vagyunk mi magyarok az „osztrák” absolutizmussal. Még egy *osztrák* absolutismus és mi föllobbanunk mint a lőpor-

raktár. A német marad német, a szláv marad szláv, de a magyar még egy ilyen éjszakát ki nem áll. Nekünk az halálunk lenne okvetlen.

Azért *kell* tehát, ha *kikerülhetlen*, az absolutismus ideiglenegének *magyarnak* lenni, a mi létérdekünk végett, a monarchia és az uralkodó ház érdekéből, mert csakis így *lehet-séges* az. *

Mert csakis egy német vagy szláv absolutismus nem lehetséges. Nem lehetséges azért, mert kockára tenné a magyar nemzeti létet és ezzel a monarchiát magát is. Mert mi még nem vagyunk annyira odáig, hogy ne védnök életünket a kétségbeesés erejével.

A hosszas elnyomatás némi beteges érzelgősséget vegyített a magyar politikai közszellembé. Vannak köztünk, akik azt vélik, hogy nemzeti létünket úgy óvhatjuk meg, ha az egész világ és tehát még azok fölszabadítására is törekszünk, akik minket *elnyomni* akarnak. És ezt már sokszor megkísérlettük, de mindannyiszor és legutóbb is avval végződött, hogy minket nyomtak el, akiket fölszabadítani igyekeztünk.

Pedig nekünk van egy régi közmondásunk: inkább *száz irigyünk* legyen, mint egy *szárnakozónk*. Ha az untalan *elbukó, elnyomott forradalmár* és az *uralkodás* szerepe közt kell választanunk, és kivált notabene, ha *tertium non datur*, ha *okvetlen* e két helyzet közt *kell* választanunk, hát akkor én bátor vagyok az utóbbit ajánlani.

Elég volt már az érzelgős melancholicus furulyából, hadd szólaljanak meg az uralkodás dicsőségét hirdető trombiták!

„Elég soká voltunk fajankók,
Legyünk végtére katonák!”

Én még nem láttam oly oroszánt, mely később éhen veszett volna, semhogy a farkast megtámadja. Vagy amely épen kínálta volna magát a farkasnak, hogy egye meg ő, mert az ő lelkiismerete és igazságérzete tiltja őt fölfalni és mindamellettt panaszkodott volna a sors ellen, hogy miért van ez így, miért nem éledegélhetnek ők szépen, szabadon, egymás mellett mindaketten?

Vagy talán tévedés van abban, ha mi hisszük magunkat erősebbeknek a monarchiában? És valósággal nem vagyunk azok?

Erre eszembe jut az adoma arról a magyar grófról, aki fogadott Bécsben, hogy az ő Pista kanásza a maga görbe botjával leveri azt a francia vívómestert, aki a circusban mutogatta magát és spádéjával mindenkit levert.

⁵ Pista csak állt feszeltet és túrta amint a francia egyik, majd a másik filét előre „anszagolva” leszelte. Azt hitte, hogy ennek így kell lenni a publikum mulattatására.

Végre a gróf kihajol a páholyából és rákiált: Pista, de hát üss már te is!

¹⁰ Erre Pista úgy kommintotta főbe a francia vívómestert, hogy lepedőbe vitték a szállására.

Hát ha a magyar is ilyen forma tévedésben volt eddig az ő hivatása felől?

Mert *senki sem* mondta neki, hogy voltaképen mire való ez a jelen közjogi alap!

Mondják csak ki neki, miszerint ez arra való, hogy ő vegye ki a fegyvert a német kezéből és védje magát vele, mert *ura ott a páholyban* ezt akarja.

De hát azután a 70 százalék hányad, amivel a német oly nagyra van, a mi 30 százalékunkkal szemben?

Hát hiszen ez a szerepcsere nem történnék oly hirtelen, oly ugrásszerűleg.

Hátha nem is sok idő telik bele, hogy *Gallicia* [1] a történelmi, *Bukovina* földrajzi, természeti, *Bosznia*, *Hercegovina*, ²⁵ *Dalmatia* és még talán *Albania* stb., előbb-utóbb a magyar korona örökébe megy át?

Ha aztán mienk az udvar, a hadsereg, a közös kormány és a magyar korona területe majd kétszer akkora, lakossága pedig valamivel több mint az osztrák örökös tartományoké — hát ³⁰ akkor ez a százalék is — ha nem cserélődik is át jelen arányában, de módosulhat akként, hogy körülbelül vagy egyenlő lesz, vagy valamivel a mienk még viszi a szomszédokét.

E szláv hájjal övezett kövér testnek erős csontvázra van szüksége. Ez a közös vagy magyar hadsereg. E kérdés megoldásának többféle módzata képzelhető. Például a magyar véderő olyképp szerveztetnék, hogy vészidején egy millió fegyverest állíthatna. Ha Szerbia, Görögország $1\frac{1}{2}$ millió lakossal, képesek 100–120 ezer katonát kiállítani, a jelenlegi szent István birodalom is képes lehet ezen arálynak megfelelni.

⁴⁰ Ha már most is lehetőnek tartják és concedálták Bécsben azt a viszonyt, mely szerint van egy hadsereg német nyelvvel, van

egy másik magyar és egy harmadik horvát vezénnyelvel és ez kitűnően működhetik eshetőleg külellenséggel szemben is, miért ne volna lehetséges az, hogy ami most magyar honvéd és közös hadseregi illetmény, az lenne magyarul vezényelt magyar hadsereg, vagy a közös hadseregnek zöme, élítje. Mi nem akarunk, nem *akarhatunk* magyarosítani a Szent-István birodalom határain túl, tőlünk nem félhet a német – szláv elem, nem is fél, s ha lárház, ez csak vak lárma; de mi félhetünk, ha a főhatalom az ő kezükben marad, minél fogva természetesebb a mi kívánságunk, hogy hatalmi kényszereszközök ne mozdítsák elő a mi elnemzetietlenítésünket. A mi nemzeti önértetünk beéri azzal, ha a mi szűkebb birodalmunk katonasága magyar lett és annak, valamint az összes fegyveres erőnek főparancsnoka a magyar király.

¹⁵ Lehet, hogy magas körökben a monarchia jövője alakulására nézve következőleg is gondolkoznak: a magyar nem szakadhat sehová, ezt biztosítja *árvasága*. Ennek hűségét biztosítja rokonalansága. Ennek tehát nem szükség csalétek. De a német és szlávnak *kedvezmény kell*; ennek ár, jutalom, kanc ²⁰ mert ennek nem kell szükségkép itt élni, halni, csak ha áldja sors keze; ha veri, akkor odább áll. Tehát e kettő közül egynek kell adni a hegemoniát.

Már most vegyük, hogy a magyar meg van halva eléggé és nem fog, nem lesz képes ez áldozatbárányi rendeltetés ellen ²⁵ magát védeni. Ez esetben a szláv hegemonia nagyobb belső rázkódtatással bár, de mégis keresztül vitetik. De aztán mire fog vezetni az, ha e monarchia szláv hatalom lesz? nem-e az lesz a vége ami lett a német hegemoniára való törekvésnek? Azzal a különbséggel, hogy Szadova után még maradt a monarchiának *visszavonulási útja* a magyar önállóság mentes várába. De egy szláv Szadova után már nem lesz többé *hova visszavonulnia* és lobogó zászlókkal vonul be a nagy szláv egységbe, mely aztán föltétlen úr lenne a világ fölött.

Ha pedig még nem halt meg a magyar alaposan, és van még ³⁵ visszaható ereje, hogy védje magát kétségbeesetten, akkor e törekvés erőszak útján sem sikerült és vagy a magyar diadalával vagy azzal végződik, amivel a mesebeli két oroszlán harca, mely sokkal ismeretesebb, semhogy el kellene mondanunk.

És ezek után most már csak hátra volna az a kérdés, vajjon ⁴⁰ ez a szerep: *törzsét*, derekát képezni a Habsburgok monarchiája terebélyes tölgyének, kielégítené-e a magyar nemzeti önért-

zetet olyan *teljesen*, hogy betömné örökre a negyedfélszázados közjogi pártszakadás örvényét, és a magyart egy nagy nemzeti, tüzetesen *birodalminak* nevezett egységbe volna képes olvasztani?

⁵ Továbbá, és ez az utolsó a döntő szempontok közt, hogy vajjon a monarchia *többi nemzetiségi* elemei részéről *nem* ütköznek-e a rendezkedés legyőzhetlen *akadályokba*?

Mind a két kérdésre egyszerre megfelelhetünk azzal, ha most már rövid vázlatos fővonásokban megjelöljük, mit értünk a magyarság középponti törzsállása, vezéri szerepe alatt e monarchiában?

Mert, hogy a magyarság önérzete e szereppel beérni ne akarná? — ez ésszerűtlenséget föl nem tételezhetvén, vitatását mellőzhetjük.

¹⁵ Azt hiszem nem az akaratról van itt szó, hanem a *lehetőség* felőli *véleményről*. Arról az „incompatibilitás”-ról, melyet Kossuth fölállított. E fölfogáson alapul a függetlenségi párt kis Magyarországa. Azt hiszik, hogy a magyar hegemonia az uralkodó ház keleti birodalmában lehetetlen, mert hajótörést szenved a többi népek aspirációin. A szláv, mely Oroszországot a német, mely a berlini császárságot érzi háta mögött, hogyan csavarhatná le annyira önérzetét, hogy a magyarnak alávesse magát?

Hát erre egy szóval kereken azt feleljük, hogy alávétésről ²⁵ szó sincs a mi tervezésünkben. Még annyiról *sem*, amennyibe a jelen közjogi viszony helyezi a magyar és szláv elemet a némettel szemben. Mert mi a *sérelmes* e viszonyban reánk és a szlávokra nézve? Az, hogy a létező állapot *németesítő* hatalmi eszközöket ad a német elem kezébe. Hogy mi akarhatnók ³⁰ magyarizálni a szláv és német tengernek hozzánk, államiségünk partjaira csapkodó hullámain? Nem!

Mi csupán saját nemzeti létünk biztosítására törekszünk. Mi csupán *védekező*, nem *támadó* állást kívánunk elfoglalni.

Ha e magyar birodalmi politika bimbójának leveleit szét- ³⁵ fejtjük, a magburokban alig találunk egyebet a *cím-* és *rangkérdésnél*. Azt óhajtjuk, hogy e monarchia *külsőleg* és *névleg* is az lenne, ami *belsőleg* és *tényleg* már ma is, vagy ami felé 1867 óta legalább is közeledni kezdett.

Avagy kérdjük, nem-e a magyar érdek volt az a központ, ⁴⁰ mely körül a 67-iki kiegyezés jogrendszer alakult?

Ha e monarchia belsőszervezetének és külpolitikájának meg-

állapításánál nem a magyar érdek a döntő, akkor a magyar nemzet menthetlenül *elvész*, míg ellenben, a többi nemzeti-ségre nézve e föltevés nem áll, mert azok csak idehajló ágai más törzseknek, melyek gyökerei a szomszédban rendíthetlen sziklatalaj mélyén nyugosznak. Sőt ez ágakat tenni itt uralkodókká, épen e nemzetiségek valódi érdekeivel is ellenkezik, mert ennek mi lehetne más következménye, mint az, hogy vagy tönkreteszik e monarchiát, az anyaországba való olvadásra törekedve, vagy versenygésbe hozzák azzal a hegemonia végett, és ekként megosztják az anyaország világbefolyását, miként ezt tette Ausztria a nagy németséggel szemben.

Képzeltetjük azt, hogy a német uralom olvasztó hatással lehet a szlávra, ámbár amint a példa mutatja, annyi százados uralkodás olyan friss erőben, egészségben hagyta a cseheket, hogy ezek képezik ma a bécsi képviselőház többségét; hanem hogy a magyar a szlávot vagy a németet (már Szent-István birodalmán kívül) magyarizálhassa? -- ezt ők maguk se képzelhetik csak lármázzák azért, hogy jogot nyerjenek a magyart beolvasztani.

Csináljanak a cislajtán tartományok ami nekik tetszik, igazítsák el nyelvkérdésüket úgy ahogy tudják. Maradjon a jelen közjogi alap úgy amint van, akár még a delegatio is.

Az ami magyar nemzeti önérzetet kielégítené, sőt lelkesedésre ragadná, nem érintené a főnálló közjogi alapot, nem bántathná az osztrák -- szlávok nemzeti önérzetét, de immár a németekét sem, mert Alsó-Ausztria Felső-Ausztria koronás ura nem feje többé az összes németségnek.

Kívánhatják-e jogosan, hogy az osztrák főhercegségek és Csehország fejedelme előbbvaló legyen a magyar fejedelemtől?

Ha a monarchia mint már világos, kelet felé terjeszkedik és nyugat felől netalán *fogyatkozni fog* -- nem-e a magyar királyság válik tényleg a monarchiának *anyagilag* is nagyobb *testévé*, configurációjába is *közepévé* és nem természetes-e, hogy a közös fejedelmi szék lábai e legnagyobb egység közpette találhatnak legbiztosabb talajra? És ha már e többféle elem összetartó kapcsául egy közös hadseregnek lenni *kell*, nem világos-e, hogy e hadsereg *nemzeti* csak úgy lehet, ha magyar lesz? hogy abba nemzeti lelkesedést csak a magyar szellem lehelhet?

Minden hadseregnek kell birni egy éltető eszmével, melyért lelkesedhessék. Az osztrákság eszméje már 1866-ban sem volt

elég erős arra, hogy melegével áthassa az egész sereget. Voltakép már 1859-ben sem, sőt a teljes valót megmondva hal-
dokolni kezdett azóta, amióta a magyar nemzet ereje, méltó-
sága, hivatása öntudatára ébredt s miután Moore Tamás sze-
5 rint „nem egyszerre de lassankint halunk meg” — ez az eszme
pisláskolt ugyan még az utóbbi évtizedek harcaiban és talán
lobban is még egyet, de az alighanem az utolsó lesz. Végzetes
lenne, ha beakarnók várni, hogy magától lobbanjon utolsót és
sötétbe maradjunk, ahelyett hogy kicserélnők idejekorán egy
10 más hatalmasan lobogó lánggal, melynek fénye édig csapkod,
mert halhatatlanságra törekszük.

Igen, ki lelkesedik ma az osztrák némettség eszméjeért? Mai
napság, amidőn maga a központi hatalom lemondani látszik
ez eszme *kizárólagos* uralmában vetett hitéről, a slávval kacér-
15 kodik, magában Ausztriában, a bécsi parlamentben már is
erre *támaszkodik*. Ha legkevesebbet akarunk mondani, meg-
állapíthatjuk, hogy ez eszme uralmának álláspontja túl van
haladva, el *van ejtve*, mással pótolva a *politika* minden terén,
anélkül, hogy mással pótlására gondolnának ott is, ahol erre
20 legnagyobb szükség van, a *hadseregben*!

Az öreg *Schmerlingben* látjuk a régi osztrák eszme *végel-
gyöngülésének* képét. Vele szemben Schönerer . . . melyik kép-
viseli itt a *jövőt*?

Bizonyos, hogy a hadseregben a lelkesítő eszme átcserezésé-
25 nek műtete nem lehet rögtönös, erőszakos, nem hajtható végre
egy császárvágással.

A vezérképesebb elemnek a magyarnak, épen abban kell
adni hivatása jelét, hogy idejében *készül* e szerep átvállalá-
sára. Készenlétbe kell tennie magát, hogy a kellő pillanatban
30 *késedelem* nélkül foglalhassa el a csatavonalat.

Egy egész új ivadék, egy fél emberélet, legkisebb számítás-
sal 10—15 év kell arra, hogy előálljon az a magyar tisztí légio,
mely a közös hadsereg ez átalakulásának teljességére szük-
séges.

35 És még csak jele sem mutatkozik annak, hogy e célhoz
igyekeznénk! Tisztképző akadémiáink még nincsenek föl-
állítva, de még csak komolyan szándékba se véve! A magyar
ezredkebe a magyar vezénnyelv behozataláról irányadó körök
még nem is beszélnek.

40 Ausztria vagy Magyarország *késik-e* el itt megint egy *esz-
mével*?

Azt hiszem, hogy ebben a mi vezető politikai köreink is sarkalatosan hibáznak. Tizennégy év óta pártjaink afölött vitatkoznak és aszerint alakulnak: legyen-e delegáció, vagy ne legyen? Kell-e kelet felé terjeszkednünk vagy nem kell? Személyes unió vagy a jelen közös ügyes alap?

⁵ Nem elég e tizennégy év után a monarchia földultságának fokozódása kimutatni, hogy a pártalakulás *ily* kérdések szerint való fölállítása nem ésszerű, nem actualis?

Ausztriában a német elem harcban a szlávval az uralom fölött, Magyarországon a függetlenségi párt növekvőben — a *kétségbeesés* programjával, a személyes unió lehetlenségének erőszakolási szándékával.

Nincs-e itt az idő, az utolsó óra, belátnunk, hogy nem így kell fölállítanunk a kérdést, személyes unió vagy a jelen alap, minden módosulás nélkül, hanem így, hogy — *akarunk-e mi magyarok* a Habsburgok új — most már igazán *keleti-vé* válandó — birodalmának állam *fönntartó*, uralkodó elemévé *lenni*, vagy *nem*?

Mert ha mi erre nem akarunk vállalkozni, akkor az a „ház”, mely mint rhoduszi kolossz áll a bécsi és budapesti fölött — azt fogja mondani: *flectere si nequeo superos acheronta movebo*, és meghívhatja e szerepre a szláv elemet.

Ha akarunk e föladatra vállalkozni, akkor nyilatkozzék ez akarat egy *magyar birodalmi párt* alakulásában, mely mondja ki, hogy értse meg a magyar nép és a dynasztia, miszerint célja a magyar nemzet függetlenségét létének biztosítását a monarchia fönntartásának céljával egyesíteni, ez levén annak nemcsak legkönnyebb, de egyedül lehető módja és amellet legdicsteljesebb alakja is egyszersmind.

³⁰ Diplomáták egymással szemben titkolózhatnak, rejtegethetik céljaikat, alapeszméiket. De népekkel szemben nagy politikai célokat csak úgy lehet kivinni, ha e célt legalább sejtetni, kitaláltatni tudjuk.

Jól esik föltennünk, hogy a közjogi párt, a Széchenyi politikai irányzat örököse, e cél felé törekszik.

De a nép ezt *nem* tudja, mert nem is látja annak *előjeleit*. Hanem tudja, hogy mit akar az a párt, mely magát függetlenséginek nevezi. Bizalma ugyan nem fölöttébb nagy van benne, de célját ismeri, amazét nem. Ez beszél hozzá, amaz hallgat.

⁴⁰ Semmi kétség, hogy a kétféle Magyarország közt annak a programja fog neki jobban tetszeni, mely egy nagyobb

dicsőbb, hatalmasabb, tehát lehetőbb Magyarország képével kecsegteti, amellettt hogy e nagyobb magyar birodalom kiküzdése nem is jár rázkódással, kockázattal, mert annak útja már egyengetve, sőt jó részt készen van. Míg ellenben azt a másikat, a kisebbet annyiszor megkísérlette, és annyiszor nem sikerült, sőt a kísérlet mindig csaknem életébe került.

Vajon van-e magyar, akinek önértetét ki nem elégítené, ha teljesülnének a főnebb vázolt magyar birodalmi párt programmsarkatételei?

¹⁰ És vajon olyan lehetlenséget oly merész föltételeket foglalnának azok magukban, hogy kimondani se merhetnők, vagy azok nyílt bevallása inopportunus volna?

Talán e nyílt bevallás kockáztatná annak valóságát? Ellenkezőleg: épen a hallgatás akadályozhatná azt meg. Mert *szétágazó utakra* térítené a dynasztiát és a magyar nemzetet, mint már annyiszor.

Ha e monarchia utóda nem németek császára többé, olyan szerénytelen volna a kívánság, hogy ezentúl e *monarchiában a magyar királyé legyen az első méltóság?*

²⁰ Ha Anglia királynéja lehet India császárnéja, miért ne lehetne a magyar király Ausztria császára, és nem megfordítva?

Egyébiránt ha ez a megoldást könnyítené, miért ne vehetné föl a magyarok császára címét is?

²⁵ Hiszen ha ezer év történetén végig tekintünk, úgyis ott látjuk elkövetve a végzetes hibát, hogy a magyar nem szervekedett mindjárt megtelepedésekor egységes *katonai*, hanem 52 kis királyságra oszló dirib-darab államá. Amúgy lehetett volna világhódító hatalom; emígy, ahelyett hogy verekedett volna az idegennel, verekedett sokszor önmagával, tépte önmagát, míg — *inter duos litigantes tertius gaudebat*.

A magyar király levén az első személy, ő küldene követeket a küludvarokhoz, ő üzenne háborút, kötne békét.

A magyar király családjának egy része lakhatnék Bécsben, ő maga is időzhetne ott koronkint, de székhelye lenne Budapest.

Azonkép a közös kormány hivataloknak.

És majd megjön — hamarább mint remélnők — egy olyan nagy, „utolsó próba”, mely majd megmutatja, hogy melyik nemzet az itten, mely leginkább tartja *magáénak* ezt a monarchiát.

És akkor, e nagy próba után, talán nem látszik többé szerénytelennek az a kívánság sem, hogy a közös hadsereg legyen magyar, miután bebizonyult, hogy az a hadsereg, mely a közös hadsereg föladatát valósággal teljesíti — csakugyan

⁵ magyar?

És ha mindez teljesülne, nem eléggé volna-e biztosítva nemzeti létünk, nem nyugodnék-e erősebb alapokon mint egy magára maradt kisebb Magyarországbán, melynek létesülése is, — a világrész viszonyainak nagy mérvű megváltozása

¹⁰ nélkül bizony legalább is igen kétes?

És e nagy világhatalmi állás nem elégíthetné-e ki önérzetünk legmerészebb vágyait?

Árpád országa is szép, takaros egy eszmény.

¹⁵ De kár volt neki Attilát nem venni mintaképül, és nem folytatni ott, ahol ő elhagyta.

Hát ha még ma se volna késő?

JEGYZETEK

RÖVIDÍTÉSEK

Berzeviczy	Berzeviczy Albert: Az absolutismus kora Magyarországon 1849—1865. Budapest 1922—1937. I—IV. köt.
Cs	Csatár
D	Divatcsarnok
HF	Hölgyfutár
IT	Idők Tanúja
ItK	Irodalomtörténeti Közlemények
KNl	Képes Néplap
Komlós	Komlós Aladár: Vajda János. Budapest 1954.
KrL	Kritikai Lapok
M	Megjelenés
MS	Magyar Sajtó
MŰ	Magyar Újság
Nb	A Népbarát
NŐ	Nővilág
OSzK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára
PN	Pesti Napló
PŰ	Politikai Újdonságok
T. ny. m.	Tárgyi és nyelvi magyarázatok
VKrk	Vajda János Összes művei, kritikai kiadás
VŰ	Vasárnapi Újság

Kötetünk Vajda János nagyobb politikai-publicisztikai munkáit tartalmazza. Magába foglalja tehát az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* (mindkettő: 1862) c. politikai röpiratokat, a Vajda által 1863 első felében szerkesztett MS-ban, folytatásokban megjelent *Irányszemlék* c. cikksorozatát, továbbá a *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen* (1868), a *Hítágazatok* (1878) és a *Magyar birodalmi politika* (1881) című politikai röpiratokat.

Az *Irányszemlék* nemcsak terjedelme okán került kötetünkbe. Vajda a MS 1863. márc. 6-i számában céloz arra, hogy szándékában van cikksorozatát könyvalakban is megjelentetni, ebben azonban a számára kedvezőtlenül alakult körülmények megakadályozták (vö. *Irányszemlék*. Keletkezése, forrásai). Az *Önbírálat*, a *Polgárosodás* és az *Irányszemlék* ezenkívül tematikai szempontból is szerves egészet képeznek, úgy tekinthetjük őket, mint alkotójuk társadalmi-politikai mondanivalójának problémakörökre bontott fejezeteit (vö. *Önbírálat*, *Polgárosodás*, *Irányszemlék*. Keletkezése, forrásai).

Nem kapott helyet a kötetben a *Magyarság és nemzeti önérték*. *Kóros áramok* (1896) c. röpirat, amely nyelvészeti-esztétikai jellegű fejtegetésénél fogva költőnk ilyen tárgyú munkái között kerül majd kiadásra. Hiányzik továbbá az a röpirat is, amelynek kéziratban léteéről Benedek Aladár, Vajda tisztelője és költőtársa tesz említést Kossuthnak: „jelenleg egy új röpirata van nálam ez embernek [ti. Vajdának], melynek címe: '*Ijju Magyarországnak*' . . ." (Benedek Aladár levele Kossuthhoz. Pest 1869. márc. 24. Ismerteti: Szabad György Vajda János politikai elszigetelődésének történetéből c. tanulmányában ([Bp.] 1960, ill. ItK 1960. 2–3. sz.). E röpirat azonban az eddigiek során nem került elő.

Az egyes műveknél ragaszkodtunk az eredeti kiadás betűhű szövegéhez, helyesírásukat illetően A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata (Bp. 1962) irányelveinek megfelelően jártunk el. Az *aki*, *amely*, *ahol* stb. szavak esetében azonban az AEÖPM 3. és további köteteinek gyakorlatát tettük magunkévá, amennyiben az említett szavakat nem régies, különírt, hanem a mai használatnak megfelelően, egybefírt alakjukban közöltük. Fent ismertetett eljárásunk természetesen nem sérti a közreadott művek szöveg-hűségét.

A betűhű közlés szempontjából a legtöbb nehézséget a két legkorábbi munka — s ezek között is főként az *Önbírálat* — okozta. A Lipcsében megjelent röpirat hemzsegett a sajtóhibától, amit a kiadó magyarul nem tudásával magyarázhatunk. A nyilvánvalóan sajtóhibából származó hiányokat szögletes zárójelben pótoltuk.

Az első három munka (*Önbirodalom, Polgárosodás, Irányeszmék*) jegyzet-apparátusát — tekintettel egymásbafonódó-egymásra épülő mondanivalójukra — közös kortörténeti vázlattal vezetjük be, de keletkezésük történetét, forrásait, sajtó-visszhangjukat és irodalom-történeti utóéletüket már külön-külön ismertetjük. Kortörténeti vázlatunk az 1849-től 1863 első feléig eltelt időszak európai és hazai történelmi eseményeit, továbbá a kortárs magyar élet politikai, társadalmi és kulturális problémáit rajzolja fel nagyvonalakban, a művek által felvetett kérdésekhez igazodón.

Vázlatunkban — a tárgy természeténél fogva — számos olyan mozzanatra kellett kitérnünk, amelyek nemcsak a szakember, de a korszakban jártás olvasó előtt is ismeretesek. Nem választhattunk azonban más megoldást. Munkánk során mindinkább meggyőződésünké vált, hogy Vajda röpiratainak egész jelentőségét, apróbb célzásait, sőt sok esetben hasonlatait is, csak egy ilyen szélesre szabott történelmi háttér keretében tudjuk helyesen értékelni és megérteni; s ha ezt nem tesszük meg összefüggően a bevezetésben, akkor külön-külön kell beilleszteniük a jegyzet-apparátusba.

Az első három mű szoros tematikai kapcsolatát a jegyzetapparátusába illesztett Keletkezése, forrásai c. fejezetek arányai is híven tükrözik: az *Önbirodalom* előzményei egyben a *Polgárosodásnak* és az *Irányeszméknek* is előzményei.

Kötetünk természetesen hiányos, mozaikszerű képet ad a publicista Vajdáról. Ez a kép kispublicisztikai írásai közreadása után válhat majd teljessé. Vajda röpiratainak legtöbb gondolata cikkeiben lát először napvilágot. Ezekben méri fel egy-egy elképzelése várható hatását, s cikkei sok esetben összekötő kapcsot jelentenek röpiratai között. Nem beszélhetünk hát ezekről jelentősebb, jellemzőbb cikkei számbavétele nélkül. Költőnk kispublicisztikai írásai nagyrészt név nélkül jelentek meg. Munkánk során tehát többnyire névtelen írásokra hivatkozunk, mindenkor azonban csak olyanokra, amelyekkel kapcsolatosan Vajda szerzősége kétséget kizáróan bizonyítható.

*

A sajtó alá rendező kötete útra bocsátásakor hálás szívvel gondol Barta Jánosra, a VKrk sorozat-szerkesztőjére és Szabad Györgyre, a kötet lektorára nagy értékű tanácsaikért, valamint Balogh Györgyre, az OSzK munkatársára hasznos észrevételeiért, önzetlen, baráti támogatásáért.

BEVEZETÉS

A KORSZAK ÁLTALÁNOS JELLEGE

Az 1848—49-ben kirobbant forradalmak Európa-szerte vereséget szenvedtek. A hatalmat megragadó reakció uralmát — átmenetileg — a 48—49-es forradalmak idején megindult gazdasági fellendülés is támogatta. Az 50-es évek végétől azonban új korszak kezdődik Európa történetében. Napirendre kerülnek ismét az 1848—49-ben elnyomott polgári-nemzeti mozgalmak. A feltételek most mások, mint korábban voltak. E mozgalmak céljait az új korszak nem forradalmi úton, hanem „felülről” végrehajtott reformok segítségével, a nemzetközi politikai helyzet nyújtotta lehetőségek kihasználásával próbálják elérni. Ilyen módon jön létre az egységes Olasz- és Németország. Ilyen körülmények között alakul meg az önálló szerb és a független román állam is.

Az 50-es évek nagyméretű gazdasági fellendülése világszerte érzeti hatását. Angliában, Franciaországban és az Egyesült Államokban virágkorát éli a kapitalizmus. A brit állam a „világ műhelyévé” válik, nyomasztó gazdasági fölényre és hatalmas gyarmatbirodalomra tesz szert. Németország-szerte ezekben az évtizedekben megy végbe az ipari forradalom. Észak-Itáliában a gyáripar indul biztató fejlődésnek. Közép- és Kelet-Európa országaiiban pedig, főleg a mezőgazdaság „porosz utas” kapitalista átalakulása következtében mutatkoznak a tőkés fejlődés elemei.

A technika fejlődése — mindenekelőtt a közlekedés terén — jellemzi még ezt a korszakot; a gyors ütemű vasúthálózat-építés, távíró-összeköttetés létesítése, tengeri kábelek lerakása, a tengerhajózás fellendülése és mindezek következtében a nemzetközi kereskedelmi forgalom soha nem látott megélénkülése. Az évtized nagyarányú gazdasági felemelkedését az 1857-ben kitört gazdasági válság akasztja meg, amely iparvállalatok és pénzintézetek csődjét, a kis- és középegyszintű anyagi lezüllesztését, továbbá a proletariátus növekvő munkanélküliségét vonja maga után világszerte.

AZ EURÓPAI POLITIKAI VISZONYOK 1849-TŐL 1863 DEREKÁIG

A krími háborúban (1853. nov. 1—1856. márc. 30.), amelyet a cári „beteg” Törökország felosztása és főként a tengerszorosok megszerzése érdekében indít, Oroszország vereséget szenved az angol—francia szövetséges haderőtől, és ezzel elveszti az 1815 óta fennálló kontinentális vezetőszerepét. A vesztes háborúnak belpolitikai következményei is vannak. Az I. Miklós cár (1825—1855) halála után trónralépő II. Sándor (1855—1882) és környezete előtt mindinkább nyilván-

valóvá válik, hogy utat kell nyitniuk a kapitalista fejlődésnek. Ilyen irányban befolyásolják a cárizmust az egyre sűrűbbé váló parasztfelkelések is. II. Sándor az átalakulást „felülről” végrehajtott reformok segítségével igyekszik megvalósítani, olyan módon, hogy a kapitalista termelési viszonyok a cári rendszer érintetlenül hagyásával alakuljanak ki. A cár 1861. február 19-én adja ki a jobbágyrendszert megszámoló ukázt, amely a parasztokat személyükben szabaddá teszi, jogot ad nekik arra, hogy iparral, kereskedelemmel foglalkozzanak, vagyonnal rendelkezzenek és a bíróság előtt saját nevükben jelenhessenek meg. A jobbágyfelszabadítást a 60-as évek folyamán még több polgári jellegű reform követi.

A krími háborút követő nemzetközi politikai viszonyok lehetőséget nyújtottak a független szerb és román állam megalakulására is. A dunai fejedelemségek 1848-as forradalmi megmozdulásai vereséggel végződtek, de az 50-es évek második felére megérték a viszonyok a feudalizmus megdöntésére és az önálló nemzeti állam megteremtésére. Törökország ugyan továbbra is szeretne volna a román területeket magának megtartani, Ausztria és Oroszország pedig mindent elkövetett megegyezésükért, Anglia és Franciaország azonban hallani sem akart az osztrák vagy orosz birodalom újabb európai térhódításairól.

Az 1856-os párizsi békekongresszus az európai hatalmak védnöksége alá helyezte Szerbiát és a Duna-fejedelemségeket, garantálva függetlenségüket és sérthetetlenségüket. A hét hatalom 1858. évi újabb párizsi konferenciája határozott a Duna-fejedelemségek „Moldva és Havaselve egyesült fejedelemség” néven külön-külön fejedelemséggel, országgyűléssel és kormánnyal történő egyesítéséről. 1859. januárjában a két fejedelemség két országgyűlést, de közös fejedelmet választ Cuza Sándor (1859–1866) személyében. 1861-ben az európai hatalmak és Törökország is hozzájárulnak a két fejedelemség egyesítéséhez. Cuza december 23-án proklamálja Románia megalakulását. 1862. január 24-én összejött az első közös országgyűlés, Bukarestben. A belső demokratikus erők gyengesége folytán az önálló Románia „felülről”, a nagyhatalmak megegyezése útján jött létre. Cuzának éles harcot kellett folytatnia a reakciós nagybojárság képviselői szerveivel, főként a jobbágyfelszabadítás és a demokratikusabb választójog bevezetése kérdésében. A burzsoázia és a bojárság haladó szárnyára támaszkodó Cuza végülis diktatórikus úton hajtja végre a jobbágyfelszabadítást és kezd hozzá a polgárosodás érdekeit szem előtt tartó reformjai megvalósításához.

A párizsi kongresszus veti meg az önálló szerb állam alapját is. Megszűnik Oroszország protektorátusa. A Szukpucsina 1858 novemberében megfosztja trónjától a törökbarát Karagyorgyevics Sándort és Obrenovics Milost választja örökös fejedelemül. Milost 1860-ban fia, Mihály követi a trónon, aki reform-párti környezetével együtt a polgári liberális reformok egész sorát alkotja meg a hatvanas években.

Oroszországnak a krími háborúban elszenvedett veresége után *Franciaország* vált az európai kontinens vezető hatalmasságává. III. Napóleon (császár: 1852–1870) uralkodása kezdetén a „császárság a béke” jelszóval lépett fel, ami megfelelt a hatalma bázisát képező nagyburzsoázia forradalom utáni célkitűzéseinek, s ezért bizonyos népszerűsége tett szert. Az Angliával szövetségben lefolytatott krími

háborúnak a „demokratikus akció” látszatát igyekezett adni. A háborút követő párizsi békekongresszus idején pedig, mint a kis nemzetek barátja és felszabadítója, a népek önrendelkezési jogának szószólója tetszeleg Európa közvéleménye előtt. Ennek az elvnek bajnokaként áll a szárd-piemonti királyság oldalára a háborúvá mérgesedő olasz—osztrák ellenségeskedésben is. Am Szavoyának és Nizzának a szövetséges Piemonttól elragadása mindennél fényesebben bizonyította, hogy „a császár nem a demokratikus szölamként hangoztatott nemzetiségi elv védelmezője, hanem nagyhatalmi rablópolitikát folytató diktátor”. (A kultúra világa. [5.] Bp. 1960. 1160. 1.) Az egyesült olasz—francia csapatok Magentánál (1859. jún. 4.) és Solferinónál (jún. 24.) döntő győzelmet aratnak az osztrák haderő felett. Nyitva áll az út az osztrákok által megszállt Velencébe, sőt Ausztriába is. III. Napóleon azonban nem él a győzelem-adta lehetőségekkel. Július 11-én Villafrancában előzetes fegyverszünetet köt Ferenc József osztrák császárral. Ausztria lemond Lombardiáról, csak Mantovát, Peschierát tartja meg. Velence továbbra is osztrák uralom alatt marad. A villafrancai megállapodást a zürichi béke (1859. nov. 10.) is megerősíti. III. Napóleon nemcsak veszteségei és a porosz beavatkozástól való félelme miatt kötött ilyen előnytelen békét, hanem azért is, mert az olasz egységtörekvéseket maga sem nézte jó szemmel.

Piemont árulásnak tekinti a villafrancai megegyezést, és a francia közvélemény egy részét is III. Napóleon ellen hangolja. Mindezt csak fokozza az 1857-ben kitört gazdasági válság még mindig jelenvaló hatása, és az ipari burzsoázia gazdaságpolitikai okokból történt szembefordulása a császársággal. III. Napóleon, hogy az elégedetlenségnek gátat vessen, 1860-ban véget vet a császárság „autokratikus” időszkának, liberális jellegű reformokkal kísérletezik, a törvényhozó testület jogát mérsékeltén kiterjeszti. Ezek a reformok azonban a társadalom egyik rétegét sem elégték ki. Érelődnek már azok a mélyreható ellentétek, amelyek végetvetnek a bonapartizmus átmeneti szilárd-ságának.

Az 50-es évek végén, méginkább azonban a 60-as évek során, az egységes Olasz- és Németországért vívott háborúk kerülnek az európai történelem fókuszába. Az 1848/49-es forradalmak bukása után Itália továbbra is számtalan kisebb-nagyobb államra széttagolt ország marad. Lombardia és Velence az osztrák Habsburg-birodalomhoz tartozik. Rómát francia csapatok tartják megszállva. Az Egyházi Állam élén a pápa áll. A nápoly—szicíliai királyság területén a Bourbonok uralkodnak. A szárd—piemonti királyság az egyetlen alkotmányos monarchia.

Észak-Itáliában az 50-es évek gazdasági fellendülése következtében meggyorsul a nagyipar kialakulása. Nő a selyem- és pamuttermelés, kiépül a vasúthálózat és emelkedik a kereskedelmi forgalom is. Dél-Olaszország viszont továbbra is rendkívül elmaradott.

Az olasz egységtörekvések attól kezdve mondhatók sikeresnek, amikor Cavour gróf (1810—1861), II. Viktor Ernánuel szárd király miniszterelnöke és az ő személyén keresztül a szárd—piemonti monarchia áll a mozgalom élére. Cavour egységtervei jobban számot vetnek az adott hazai és európai hatalmi erőviszonyokkal, mint riválisának, Mazzininak (1805—1872) elképzelései. A Mazzini-vezette radiká-

lis szárny a közép- és kispolgárságra, továbbá az értelmiségre és munkásságra támaszkodik. Itália egységét „alulról”, forradalmi úton, demokratikus köztársaság formájában óhajtja megvalósítani. Az ő elgondolásait vallja magáénak a legendás hírű olasz szabadsághős, Garibaldi (1807—1882) is.

Cavour tervei a piemonti állam vezetésére épülnek. Az ország egységét „felülről”, a nemzetközi politika adta lehetőségek kiaknázásával, a számottevő nagyhatalmak jóakaratainak megnyerésével, angol típusú, alkotmányos monarchia formájában tervezte létrehozni. Elképzeléseinek osztálybázisát a liberális nemesség és burzsoázia képezi. Célkitűzéseiben nemcsak a piemonti, hanem valamennyi olasz állam liberális nemessége és burzsoáziája támogatja. Anglia és Franciaország jóindulatát megnyerendő a piemonti állam expedíciós hadtesttel vesz részt a krími háborúban. Az osztrák—francia ellentéteket is sikerül Cavournak az olasz egység érdekében kihasználnia. Az 1859-es olasz—francia—osztrák háborúban kivívott győzelem jelentékeny lépés az egységes Itália felé.

Igaz, hogy III. Napóleon a villafrancai egyességben, majd az ezt követő zürichi békében kijátssza olasz szövetségességét. A döntő győzelmek kihasználása helyett a háború lokalizálására törekszik. Mindez azonban legföljebb hátráltatja, de meg nem akadályozza az olasz egység létrejöttét. Párma, Modena, Toscana és Romagna a zürichi béke ellenére csatlakozik Piemonthez (1860. márc. 11—12.). 1860. ápr. 4-én a nápolyi királysághoz tartozó Szicília területén robban ki forradalom II. Ferenc király uralma ellen. Garibaldi ezer önkéntessel a szicíliai Marsalánál partra száll (1860. máj. 11.). A nápolyi király seregeit szétveri és rövid idő alatt egész Sziciliát felszabadítja. Garibaldi Szicília diktátoraként Viktor Ernáuel király nevében megszervezi az ország kormányzását. Aug. 17-én partra száll a nápolyi királyság területén. Szept. 7-én bevonul Nápolyba. Az okt. 21-én lezajlott népszavazáson Nápoly és Szicília a piemonti királysághoz csatlakozik. November 6-án Viktor Ernáuel Garibaldi kíséretében bevonul Nápolyba, és csapatai Gaeta elfoglalásával (1861. febr. 13.) végső győzelmet aratnak II. Ferenc nápolyi király seregei felett. Olaszország tehát — Róma és Velence kivételével — a piemonti király koronája alatt egyesült.

1861. február 18-án, Torinóban összeül az első olasz országgyűlés, amely kikiáltja az olasz királyságot és Viktor Ernáuel (olasz király: 1861—1878) választja meg Olaszország első királyául. Március 27-én az olasz parlament kifejezi azt a kívánságát, hogy Rómát, amelyet a nemzet közvéleménye az ország fővárosának tekint, adják vissza Olaszországnak. Május 21-én pedig Velence visszacsatolását követelik.

1862 nyarán Garibaldi megkísérli Róma elfoglalását. III. Napóleon tiltakozik eljárása ellen és háborúval fenyegetőzik, Viktor Ernáuel erre csapatokat vonultat föl Garibaldi ellen. Garibaldi augusztus 29-én Aspromontenál vereséget szenved az olasz királytól, fogságba esik, majd külföldre távozik. Róma és Velence visszacsatolásának követelése azonban továbbra is sűrűn elhangzik.

Az olasz kérdéssel csaknem egyidőben kerül napirendre a *német egység* megteremtésének problémája. A két nagy német állam, Poroszország és a Habsburg-birodalom, az Ausztria által visszaállított

német szövetségben folytat diplomáciai küzdelmet egymással, a hegemonia megszerzéséért. Ebben a harcban kezdetben az I. Miklós orosz cár támogatását élvező Ausztria diadalmaskodik. Az 50-es évek végén azonban a kapitalista fejlődés útján gyors iramban fejlődő Poroszország mindinkább túlszárnyalja a Habsburg-irodalmat.

Az olasz—francia—osztrák háború méginkább elmérgesíti az osztrák—porosz viszonyt. Poroszország csak úgy hajlandó támogatni Ausztriát, ha a német szövetség haderejét a porosz király vezetheti. Ez pedig egyenlő lenne azzal, hogy Ausztria elismeri Poroszország vezető szerepét a német szövetségben.

Az 1859-ben lezajlott itáliai háború Németország-szerte is a nemzeti egységmozgalom megerősödését hozza magával. Németföldön csakúgy, mint ebben az időben szerte Európában — az egyesülésnek a „felülről”, dinasztikus háborúk útján való megteremtése látszott lehetségesnek. A probléma megoldására két lehetőség kínálkozott: az egységes német állam a porosz junkerek hegemoniájával, Ausztria kizárásával, a kislemet úton valósul meg, vagy Ausztria vezetésével, a nagynémet elképzelés szerint. Az ötvenes évek második felében egyre inkább a kislemet egység gondolata hódít a német burzsoázia körében.

1858-ban Vilmos herceg kerül Poroszország élére, régens gyanánt. Ő a hadsereg kiépítését és kibővítését tartja mindenek előtt való feladatának. 1861-ben király lesz. 1862. szeptember 23-án a konzervatív gondolkodású Otto von Bismarckot, a kislemet egység gondolatának buzgó hívét, nevezi ki kancellárnak teljhatalommal. Bismarck tisztában volt azzal, hogy tervének megvalósítása heves ellenkezést vált ki Ausztria és Franciaország részéről. Elkerülhetetlennek vélte éppen ezért az említett államok ellenállását „vérrel-vassal” megtörni és a Németország forradalmi úton való egyesítésére irányuló demokratikus mozgalmat vasmarokkal elfojtani.

Az olasz egységmozgalom sikerei mellett az 1863. január 22-én ki-robbant lengyel felkelés foglalkoztatja leginkább a hatvanas évek elején az európai közvéleményt. A cári birodalomhoz tartozó Lengyel Királyság területére nem terjedt ki az 1861-es oroszországi jobbágy-felszabadítás. A Lengyelország-szerte terpeszkedő feudális viszonyok következésképp komoly akadályokat gördítettek az ipari kapitalizmus útjába.

Az ötvenes évek vége a lengyel nemzeti felszabadító mozgalmat is lendületbe hozza. A mozgalom balszárnyát képező „vörös párt” — amely az értelmiségből, a kislepolgárságból, és a haladó gondolkodású középnemességből verbuválja elsősorban tagjait; kapcsolatot tart fenn az orosz forradalmi demokratákkal — a jobbágyfelszabadítást és a független lengyel köztársaságot tűzi ki céljául. Az ellenállás megszervezésére központi bizottságot hoz létre. Am a felkelés időpontja nem volt szerencsésen megválasztva. Nem kedvezett mindenekelőtt a nemzetközi helyzet. Ausztria és Poroszország a felkelőkkel szemben a cári hatalom oldalára állt. Anglia és Franciaország pedig tényleges segítség helyett meglegedett a semmitmondó, deklaratív tiltakozásokkal.

Bomlasztó hatással volt a mozgalomra a „fehér párt”, a lengyel nagybirtokosok és nagybuzsoázia pártjának csatlakozása is, akik

mindinkább a maguk képmására próbálták formálni a felkelést. A fegyveres harc 1863 őszére hanyatlásnak indult, 1864 tavaszán pedig végleg elbukott. A lengyel felkelés veresége mementóként mered a kortárs magyar vezetőpolitikuskok elé: milyen sorsra jutna egy esetleges magyar szabadságharc a nagyhatalmak közömbössége, vagy éppen ellenséges magatartása közepette.

HAZAI POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI VISZONYOK

Az 1848/49-es forradalom bukása, a világsi fegyverletétel Magyarország számára is az elnyomatás nehéz éveit jelenti. 1849 őszén az országot öt kerületre osztják. Létrehozzák a Szerb Vajdaságot és Temesi Bánságot, Muraközt Horvátországhoz csatolják, Erdély önálló közigazgatási terület lesz. Kezdetét veszi a véres megtorlás ideje.

A győztes ellenforradalom átmeneti ingadozás után, a nyílt önkényuralom és a feltétlen birodalmi centralizáció formája mellett dönt. Az 1851. december 31-én megjelent császári pátens hatályon kívül helyezi az 1849. március 4-i olműtzi alkotmányt; csak a jobbágyfelszabadítást és a törvény előtti egyenlőséget hagyja érvényben. Felszámol minden demokratikus jellegű intézményt, szakít minden föderatív engedménnyel. Magyarország nem önálló alkotmánnyal rendelkező ország többé, hanem csupán az osztrák összbirodalomnak része.

Az ellenforradalom győzelemre jutása után tovább folytatódik a feudalizmusnak a kapitalizmusba való átfejlődése, természetesen mindenekelőtt az osztrák tőke érdekeinek szem előtt tartásával. Mindez érzeteti hatását az ipar fejlődésén. A mezőgazdaság kapitalista átalakulását pedig a tovább élő jelentős feudális maradványok, a tőkehiány és az ezzel szoros összefüggésben levő külterjesség teszi nehézkessé. A németesítő intézkedések, az állandóan növekvő új osztrák adók rendkívüli módon terhelik a magyar birtokos nemességet és még inkább fokozzák osztrákkellenes gyűlöletét.

Minden erőfeszítése ellenére is csak látszólagos az önkényuralom stabilitása. A jogaitak követelő nemzetiségek elégedetlensége és a súlyosodó pénzügyi zavarok következtében a rendszer egyre bizonytalanabbá válik. A belső politikai és gazdasági bizonytalanság rányomja bélyegét a birodalom külpolitikájára is. Az ötvenes évek folyamán a kudarcok sorozata éri az osztrák diplomáciát.

Világos után hosszú hónapokig, egészen 1850 közepéig, a legsötétebb rémuralom nehezedik az országra. A társadalmi élet szétzúllott, a közpályák a nemzet jobbjai előtt bezárultak. Szellemi zűrzavar, káosz uralkodik minden vonalon. A közvélemény sokféleképpen reagál a bekövetkezett eseményekre. Sokan a külpolitika csodavárás világában élnek. Mohó érdeklődéssel figyelik a nemzetközi politikai élet jelesebb eseményeit és irreális reményeket fűznek minden, Ausztriára nézve kedvezőtlennek vélt fordulathoz. Nemzeti öntudatuk tüntetés a Bach-korszak germanizációs törekvéseivel szemben, ám évek múltával mindez egyre fakóbb színeket ölt, sokaknál olcsó magyarkodássá satnyul. Vezéruknak Kossuthot vallják, de Kossuth-kultuszukban egyre nagyobb teret hódít a szólamosság és egyre soványodik a de-

mokratikus tartalom. Hazafiságuk is hovatovább kimertül a „hunout német” szidásában, mint ezt Vajda János annyiszor leírta.

A Bach-korszak magyar társadalmi életének — elsősorban az ötvenes évek elején — a *falura húzódás* is jellemző tünete lesz. A nemes-ség tehetősebb része a fővárosból, nagyobb vidéki városainkból falusi birtokára, udvarházaiba vonul vissza. Mezőgazdasággal vagy irodalommal foglalkozik, falkavadászaton vesz részt vagy cigánymuzsika mellett emlékezik. „Mint egy kis várur élt a nemes a maga kuriáján belül — írja Berzeviczy Albert korszakunkról — az egyedüli helyen, ahol a szolgabíró és a zsandár nem parancsolt neki”. (I. m. 2. köt. 399. l.) Mindez szervesen összefügg a középnemesség Bach-rendszert bojkotáló, passzív rezisztenciás magatartásával. Vidékre, falura vonul szellemi életünk színe-java is. Pest, amely a reformkor idején a magyar szellemi élet középpontjává növekedett, most: „Az a Pest sem a régi többé — írja sógorának Arany János — Egy-két író lézeng ott, az képviseli a nemzetiséget. Egy-két lap teng, élődik az irodalom szalmáján, ennyi az egész.”

Az ötvenes évek eleje a nemzeti gyász, az önvizsgálat szigorú korszaka is (L. *Önbírálat*. Keletkezése, forrásai). Hol követtük el a hibát? — tér vissza szinte refrénként a kérdés minden, a nemzet sorsát felelősséggel vizsgáló írásban, emlékezésben vagy a meghitt baráti beszélgetéseken. A jobbak részéről tartós törekvések mutatkoznak a gazdaságfejlesztésre; a javításra, a tökéletesítésre az élet minden olyan területén, ahol az önkény a kezünkben hagyta a cselekvés lehetőségét. Kísérletek történnek az ország fegyveres felszabadítására is. Egmást érik — főként az óvtized elején — a függetlenségi szervezkedések (Makk megbízatása, a Várady-összeesküvés, Noszlopy Gáspár szabadcsapat szervezése stb.).

Szemleli-politikai életünk egy másik csoportja viszont az előbb említettekkel szöges ellentétben gondolkodik az ország sorsának jobbra fordításáról. A volt centralistákról és híveikről szólnak. Az ő elképzeléseikben — kisebb korrekciókkal az 1849-es békepárt célkitűzései ének és fejlődnek tovább, mint ahogy vezéregyenységeik és hangadóik is többségükben az egykori békepárt politikusai. Ellátélik a forradalmat, Kossuthot, a detronizációt, sőt az 1848-as reformok egy részét is. Meggyőződésük, hogy Ausztria léte a nagyhatalmak által vallott szűkségszerűség, az európai egyensúlypolitika fontos pillére. Ők tehát nem elszakadni akarnak Ausztriától, hanem megegyezni vele, a kölcsönös-ség elve alapján. A soknemzetiségű magyar állam létét csak a Habsburg-birodalmon belül vélik biztosítotttnak. Az ő idejük azonban, az Ausztriával való egyezkedés ideje még nem érkezett el. Nemcsak azért, mert a közvélemény nagyobbik része most még Kossuthra és az emigrációra figyel, tőlük várja a nemzet sorsának jobbra fordulását, hanem a fennálló rendszer miatt is. A Habsburg-birodalom túlon túl bízik még erejében, az összm monarchia megvalósításának lehetőségében. Nem következtek még be osztrák részről azok a jelentős külpolitikai kudarcok és gazdasági megrázkódtatások, magyar részről pedig a sorozatos csalódás az emigráció próbálkozásaiban és a külföldi hatalmaktól hiába várt támogatásban, amelyek végülis tárgyalóasztalhoz kényszerítik a Habsburg-monarchia és a magyar birtokos nemesség képviselőit.

Mint az évtized jellegzetességéről kell beszélnünk a *cigánymuzsika mellett sírvavigadásról* is. Soha nem volt talán a cigánymuzsikusoknak olyan becülete Magyarországon, mint éppen a Bach-korszak idején. Minden országrésznek megvan a kedvenc prímása, újságcikkek számolnak be rendszeresen sikereikről, sokszor rangos eszmefuttatások méltatják művészetüket. Alig van az ötvenes éveknek társadalmi eseménye, amelyről hiányoznának. Az udvarházak jelesebb napjain nélkülözhetetlenek. Esti mulatóhelyeink legfőbb vonzerejét ők gyakorolják. Állandó résztvevői azoknak a dallal, szavallattal egybekötött, országjáró irodalmi felolvasó-esteknek is, amelyeket Lisznai Kálmán Vahot Imre és társaik szerveznek a nemzeti érzés ébrentartása érdekében, és amelyek rendszerint „dalidókkal”, hazafias ivászatokkal végződnek. „Egészen olyan időket élünk — írja Podmaniczky Frigyes — mikor a cigányzene képezi lehangolt kedélyünk utolsó menedékét.” (Naplótöredékek. Bp. 1887—1888. III. köt. 29. l.) Hunfalvy János a cigánymuzsikában ismeri föl azt a varázsszert, „melly lelkesítő bűvű erejét a haza minden fiával érezteti, melly minden kört és osztályt felvillanyoz, minden osztály- és fajbéli válaszfalat ledönt”. (Magyarország és Erdély eredeti képekben. Darmstadt 1856. I. köt. 70. l.)

A sírvavigadás lélektani alapja a hazafibánat, az elveszett forradalmi és szabadságharcos célkitűzések gyászja, a rideg való előli mámorba menekülés. Komlós Aladár finom megfigyeléssel még azt is kimutatja, hogy az évtized bordalai, szemben Petőfi vidám bordalaival, többségükben szomorúak. A sírvavigadás, a cigánymuzsika mellett magyar nótázás hazafias tüntetés is volt egyszermind. Egykorú leírások tudósítanak arról, hogy a magukat utcahosszat végigmuzsikáltatókat osztrák zsandárok kísérték be, mint „rebelliseket”. Politikai tüntetést szimatoltak abban a lelkes ünneplésben is, amelyben a felvidék közönsége az ott vendégszereplő Patikáros Ferkót, az évtized legnépszerűbb prímását és zenekarát részesítette az ötvenes évek elején. Am a nemesi sírvavigadás kezdettől fogva számtalan, társadalmilag egészen ségtelen elemet hord magában. Túl sok benne a nagyhangú magyarokodás, a „hont ordítva szeretés” és végső soron a tettek mezejéről a passzív ellenzékiség, az italon növesztett illúziók világába terelte művelőit.

IRODALMI IRÁNYZATOK

A szellemi és társadalmi élet Világos után bekövetkezett zűrzavara sokszorosán rányomja a bélyegét az irodalomra. A magyar irodalmi élet addigi értékrendje felborul. A nagyok elhallgatnak, a dirigensi pálcza — legalábbis átmenetileg — a dilettánsok kezébe kerül. Sokakat, mint azt Podmaniczky Frigyes is megvallja, a politikai, közéleti pályák bezárulása csábít az irodalom területére. (I. Naplótöredékek I. köt. 22—23. l.)

Az évtized legnépszerűbb irodalmi irányzata a *Petőfi-epigonoké*. Harsogó magyarkodás, provincializmus, Petőfi kevésbé sikerült hasonlatainak és félreértett költői magatartásának utánzása jellemzi költészetüket. Sokuk az ihletet a mámorban keresi, Rónay György szavával élve, valósággal „korhely-lirát” teremtenek, és mint Voinovich Géza rámutat, önteltséggel pótolták a tehetséget, a „modor rakoncátv

lanságával”, különködéssel kendőzték az eredetiség hiányát. Verseik állandó témája a bor, cigány, betyár és a korcsmárosné; a duhaj, zseni költő, aki rendszerint szerelmes is és a leánya, aki vagy szintén szerelmes, vagy éppen csalfa, megalkotója pillanatnyi szeszélye szerint.

A legnépszerűbb közöttük Lisznyai Kálmán. 1851-ben hatalmas sikert arat a Palóc dalok c. verskötetével, amely rövid időn belül 6000 példányban kel el. Népszerűsége Petőfiével és Aranyéval vetekszik, s mindenki mást megelőz. Ünnepeelt poétája a Komló, a Pilvax és az Aranysas vendéglőknek. Vahot Imrével rendezett irodalmi dalidói eredményeként félország pertu- és ivócimborája. Példája nyomán iskola támad, Szelestey László, Spetykó Gáspár, Tóth Kálmán, Tóth Endre és társaik, akik közül többen már nem is Petőfit, hanem Lisznyait tekintik eszményképűeknek. Legjobbjaik, elsősorban Arany, Gyulai és Erdélyi kezdettől fogva szembeállnak velük. 1853-tól kezdve pedig szinte tervszerű kritikai hadjárat indul ellenük.

Népszerűségük okát a korviszonyokban kell keresnünk. Az ötvenes évek eleje — mint említettük — a honfibanat, a sírvivagadás kora. Ennek nyomát még Gyulai, Lévy és Szász Károly költészetében is fölfedezhetjük. Az a réteg a hangadó, amely bor és cigány mellett szeret mulatni és tüntetni népmádatával, honszerelmével. A Bach-korszak németesítő törekvéseivel szemben kibontakozó nemzeti ellenállás is a petőfieskedők, epigonok ügyét segíti egyideig. A magyar társadalom többsége, élén a középnemességgel tüntetve pártol, támogat mindent, ami magyar, a hazai ipar termékeitől kezdve az irodalomig. A Nemzeti Kaszinó könyvtáráról írják ebben az időben, hogy lelkesen megrendelt minden magyar irodalmi terméket és ezt cselekedte a birtokos nemesség jórésze is. A mindennek ami magyar pártolása nemcsak a közönség soraiban volt tapasztalható, például, főként az elnyomatás első éveiben, gyakran találkozunk az irodalomban is. A szerkesztők — sokszor úgy tűnik — merő egyszerűzetből alacsonyabbra állítják a mércét munkatársaikkal szemben, ami azután meg is látszik a korabeli lapok színvonalán. Okkal írja hát Kazinczy Gábor: a hazaszeretetből „nem következik, hogy szintolly szerelmesek legyünk mindenbe, mit e föld megterem. A kóró nem róza azért, hogy a Hortobágyon nőtt”. (Nyílt levél. ABC-jegy alatt. Szépirodalmi Lapok, 1853. febr. 3.) A petőfieskedők felkapottságának kortünet voltát mindennél szembetűnőbben bizonyítja az a tény, hogy a Bach-korszak elmúltával, tehát a hatvanas évek elejére, eltűnnek irodalmunkból, illetve a tehetségesebbek hangot és modort váltanak.

A nemzetiség féltésének, az osztrák-gyűlöletnek torzulásai az ötvenes évek drámairodalmán is felfedezhetők. A nagyközönség a drámatól elsősorban az elnyomott nemzeti érzés számára vár táplálékot. Előtérbe kerülnek a népszínművek és a történelmi tárgyú drámák, amelyekben a színházlátogató többnyire a történelem leple alól kikandikáló időszerezést keresi és várja. A közönség szinte követelő fellépése az irodalommal szemben, az alulról jövő nyomás, amely ellen majd Vajda János és Zilahy Károly, de Arany és Gyulai is nem győz panaszkodni, ebben az időszakban veszi kezdetét.

Az ötvenes évek folyamán bontakozik ki és talál egymásra a *népies-nemzeti* és a *liberális-nemesi irányzat*. Politikai, közjogi téren róluk is

elmondható csaknem mindaz, amit a középnemesség és a nemesi értelmiség forradalomtól elfordult, a realitásokat szigorúan szem előtt tartó részéről elmondunk. Jelszavuk: a valóság tisztelete, a józan önmérséklet. Gondolkozásuk és művészetük központjában a nemzet áll. A társadalmi kérdés másodlagos és a nemzetinek mindenképpen alárendelt. Nemzetben elsősorban a művelt, hazafias nemességet, nemesi értelmiséget értik, amely vállalja a polgári Magyarország megteremtését, de értik rajta a népet is, 1848 örökségeként. Írói ábrázolásmódjuk a realizmus egy jellegzetes, hazai változata. Kemény és Arany, Erdélyi és Madách, Tompa és Salamon Ferenc, Gyulai és Csengery gondolkodása szinte csoport felfogásában — ha nem is ellentétektől mentesen — össze. Az évtized végére pártfoglaltjaikkal együtt megszállják irodalmi és kulturális életünk valamennyi számottevő posztját, maguk ellen fordítva ezzel az ötvenes-hatvanas évek fordulóján fellépő irodalmi ellenzék támadásait és gyűlöletét.

AZ ÖNKÉNYURALMI RENDSZER VISZONYLAGOS ENYHÜLÉSE

Az önkényuralom állóvizébe a krími háború jelenti az első kőhajítást. A lapok részletes tudósításokat hoznak a háború fejleményeiről, a harcéri helyzet állásáról. A rokonszenv természetesen a magyar szabadságharcot vérbefojtó cári birodalommal szemben Törökország felé fordul. A háborús konfliktustól itthon is, az emigráció köreiből is kedvező belpolitikai fordulatot várnak. A megegyezésre törekvők úgy vélik, az osztrák kormány kényeszerhelyzetbe kerülve kísérletet tesz majd a Magyarországgal való megbékélésre. A forradalmat várók az emigránsokkal együtt abban bizakodnak, hogy Ausztria mégiscsak belekeveredik a háborúba, s ez külföldi intervenciót idéz elő, amely azután alkalmat nyújt a nemzeti fölkelés kirobbantására és a száműzöttek hazatérésére.

A háború nehéz helyzet elé állítja az osztrák diplomáciát. Oroszország számít volt szövetségese támogatására, vagy legalábbis jóindulatú semlegességére. Ausztriának azonban — szláv nemzetiségeire való tekintettel — nem áll érdekében Törökország részekre bomlása és a cári birodalom balkáni befolyásának megerősödése. A beavatkozás ellen szól Ausztria súlyos pénzügyi helyzete is, továbbá a még mindig meglevő félelem a belső forradalmi megmozdulásoktól. Ezért követ el Ferenc József mindent az olmtützi találkozáson, hogy a cárt a felmerült problémák békés megoldására vegye rá. Amikor mindez nem sikerül, lép szövetségre a nyugati hatalmakkal, vállalja a Duna-fejedelemségek megszállását, megakadályozva ezzel az ottani orosz terjeszkedést.

A keleti háború idején tanúsított magatartásával Ausztria nemcsak Oroszország jóindulatát veszíti el. Eljárásával a nyugati hatalmak is elégedetlenek. III. Napóleont pedig, aki az Ausztriától várt segítséget Piemonttól kapta meg, Viktor Emánuel oldalára állítja, megnövelve ezzel az egységes Olaszország megteremtésén fáradozó piemonti állam tekintélyét és esélyeit. Az Osztrák Birodalom magatartásával általános csalódást keltve, barát nélkül, elszigetelve áll Európában. Tapasztalnia

kell ezt már az 1856-os párizsi békekongresszus alkalmával, méginkább azonban 1859-ben, a francia—olasz—osztrák háború idején.

A krími háború, ha az országszerte hozzáfűzött reményeket nem is váltotta be, következményeiben mégsem múlt el hatás nélkül. Az osztrák kormánykörök — éppen a háborúban elszenvedett nagyarányú presztizsvesztésegeik miatt is — szükségesnek tartják az állapotok bizonyosmértékű normalizálását. Az önkényuralom vaspántjai engednek szorításukból. 1854. máj. 1-én megszüntetik az ostromállapotot. Ferenc József uralkodói körútja alkalmával a börtönben levők valamennyien amnesztiát kapnak, a külföldre távozottak kivételével. A szabadabb mozgási lehetőségek a nemzeti mozgalmak megélénkülését hozzák magukkal. A nemzeti szellem ébredése elsősorban az irodalom és a kulturális élet területén érezteti hatását. Vörösmarty 1855. november 11-i temetése nemzeti tüntetés. 1856 tavaszán, Csekén több ezer ember jelenlétében avatják föl Kölesy Ferenc sírmlékét. Egymást követik a különböző irodalmi emlékünnepek és kulturális megmozdulások, amelyek mind a nemzeti forrongások, fellobbanások gócaivá válnak.

A nemzeti tüntetés jegyében köszönt be 1857 farsangja is. „1857. január 28-án tartatott meg Pesten sok évi szünetelés után az első fényes jogász bál — írja Naplótöredékeiben Podmaniczky Frigyes — mindenki azt mesélte, hogy e bálban a meghívottak magyar díszruhában fognak megjelenni. — E hír nem valósult, de azóta a delej már megvolt a levegőben s egyre izgett-mozgott.” A bál előtt Prottmann pesti rendőrfőnök figyelmezteti a főkormányzót, hogy jó volna a már engedélyezett mulatságot betiltani. Ehhez azonban Albrecht főherceg, Magyarország akkori főkormányzója, aki a császár közelgő látogatását volt előkészítendő, nem járul hozzá. A bálon — egykorú tudósítás szerint — mintegy 900 ember vett részt. A jogászoknak körülbelül a fele, a nőknek nagyobb része magyar ruhában volt és többnyire magyar táncot jártak. „Nemcsak bál volt — emlékszik vissza a krónikás — hanem a múltak emléke és a jövő reménye is”. A következő télen nem is engedélyezik a jogászbált.

Az abszolutizmus rendőri szervei leplezetlen nyugtalanossággal szemlélik a magyarországi mozgolódásokat. Beszámolóikban sűrűn vizsztatérnek rájuk, jelentőségüket olykor el is túlozzák. A „politikai machinációk” középpontjának Pestet tekintik. Innen indulnak ki és vernek gyakran országos hullámokat a különböző kulturális és politikai színezetű megmozdulások. Itt a legerőteljesebb a nemzeti irodalom és a hazai színészet pártolása, amelyekben a középnemesség és az arisztokrácia is tüntető részt vállal. Jelentések szólnak arról, hogy a lakosság nem tud megbékélni az „új rendszerrel”, a „magyarizmus” most már nyíltan fellép és erősödnek a szeparatiztikus törekvések. Más jelentések tudni vélik azt is, hogy az „erőszakos” rendszerváltozás innmár közkívánat és az elégedetlenek Orsini III. Napóleón elleni merényletét (1858. jan. 14.) örömmel fogadták, mert külpolitikai konfliktust reméltek tőle. Időről-időre foglalkoznak a rendőri jelentések a Magyarországon fellelhető, vagy vélt politikai jellegű csoportosulásokkal. A forradalmi szervezkedés szimatolása mellett gondosan számontartják a konzervatív arisztokraták és a liberális középnemesség tevékenységét is.

A *konzervatív arisztokraták* 47-es alapon állnak, vagyis az 1848-as áprilisi törvények előtti állapotokat akarják néhány szükségszerű változtatással restaurálni. Magukévá teszik a jobbágyfelszabadítás és a polgári jogegyenlőség gondolatát, a helyreállítandó alkotmányos szervekben azonban a rendi képviselőket elvét kívánják érvényre juttatni. Úgy vélik, ez a platform a hatalommal való egyezkedés szempontjából is alkalmasabb lesz, mint a középnemességnek az 1848-as törvények jogfolytonosságára épülő álláspontja. Ez az elképzelésük jut kifejezésre 1857-ben, Ferenc József magyarországi körútja alkalmával benyújtott *hódoló nyilatkozatukban* is. Követeléseik tehát közjogi téren a 47-es állapotoknál szerényebbek, társadalmi vonatkozásban viszont, az idők szavának megfelelően, többet kívánnak. Szembefordulásuk azonban óvatos és mértéktartó. Az alkotmányosság bizonyos mértékű visszaállítása mellett, 1848 előtti vezető szerepük visszaszerzését tartják legfontosabb feladatuknak. Akcióikat elsősorban a középnemesség vidéki, elmaradottabb tömegeire szándékozni építeni, megnyilatkozásaikban éppen ezért a táblalbrós magyarokodás elemeit is felfedezhetjük. Minden igyekezetük ellenére azonban minduntalan tapasztalniuk kell gyökértelen voltukat a hazai közvéleményben, s ez eleve sikertelenségre kárhoztatja próbálkozásaikat.

A *liberális középnemesség* egy jelentékeny része, főként azok, akik a kibontakozás útját a Habsburg-monarchia keretein belül realisabb lehetőségnek vélték az emigráció által ajánlottnál, az évtized fordulójától kezdve mindinkább Deák, illetőleg a PN magatartását tekintik irányadónak. Deák 1854 novemberében Kehidáról Pestre költözik, s ezzel a magyar közélet képviselőivel közelebbi érintkezésbe kerül. A PN szerkesztését 1855 júliusában Kemény Zsigmond veszi át. Kemény és Deák politikai álláspontja között voltak ugyan ellentétek, s maga Deák tudatosan került minden politikai megnyilatkozást, mégis az ötvenes-hatvanas évek fordulójától kezdve a közvélemény úgy tekintett a PN-ra, mint Deák politikai felfogásának szócsövére. A PN sorai közül pedig azt olvasta ki, hogy a jelen, elfogadhatatlan körülmények között a passzív ellenállás, a kiváras politikája az egyetlen helyes politika.

Az 1859-es esztendő eseményei országszerte rendkívüli érdeklődést váltanak ki. Osztrák rendőri jelentések már az év elején számot adnak a magyarországi hangulat nyugtalanságáról és arról a tényről, hogy a birtokos nemesség nagy része örülne a háborúnak, mert — mint az ötvenes évek minden külpolitikai konfliktusától — ettől is belpolitikai változást remél. Mendemondák járnak arról, hogy III. Napóleon császár három millió frankot bocsátott Kossuth rendelkezésére. Február 25-én Kossuth titkos tájékoztatója is megérkezik. Az elkövetkező háború — írja — alkalmat nyújt majd nemzeti függetlenségünk kivívásához. Óva inti a nemzetet, hogy családok felszólításokra ne hallgasson s az ő hazaküldött üzenetei legyenek a mértékadók. Orosz beavatkozástól most nem kell tartanunk, Anglia meg van nyerve a magyar ügy számára, Franciaország pedig pénzzel, lőszerrel és hadsereggel támogatja függetlenségi törekvéseinket. A győzelem eredménye a független Magyarország. Kossuth elképzelései — mint látni fogjuk — a nagyhatalmi politikai célkitűzések félreismerésén alapultak.

1859. máj. 6-án megalakul a Magyar Nemzeti Igazgatóság, Kossuth Lajos, Teleki László és Klapka György részvételével. 1859. jún. 22-én a három igazgatósági tag aláírásával kiadott „hazai I. tudósítás” szerint az otthoniak csak akkor lépjenek akcióba, ha francia sereg lép az ország földjére. Addig semmiféle mozgolódás, szervezkedés ne történjék.

A magyar közvélemény nagy figyelemmel kíséri az *üdliai eseményeket*. Ausztria harctéri kudarcai országszerte örömet keltenek. A konzervatív Szógyény László írja: „Számosan óhajtván várták a hadsereg megveretését, mert csak így remélték az addigi fonák belpolitika józanabb megváltozását s közös volt a meggyőződés, hogyha Ausztria győz, a népek s különösen Magyarországnak még rosszabb lesz a sorsa, mint addig . . .” Júl. 6-án Fiume előtt francia hadihajók horgonyoznak le, miután azonban meggyőződnek arról, hogy Quarneróban nincsenek osztrák erők, tovább hajóznak, csupán Lussin Piccolo szigetét szállják meg átmenetileg. Ez az esemény országszerte nagy izgalmat okoz. „Egy idegen légió vezetése mellett — írja Podmaniczky Frigyes — a dunántúli részekbe tervezett *diversio* híre most már valószínűnek ígérkezett, az elégedetlenek egész zöme felkelésről, forradalomról, felszabadításról álmodozott, mindegyikünk úgy rendezte be ügyeit, hogy kész legyen lóra ülni, amint megszólal a csatára hívó trombita harsogása”. (Naplótöredékek. III. köt. 78. l.)

Az Ausztria vereségével véget ért 1859-es olasz—francia—osztrák háború a magyar függetlenség kivívásával kecsgetett. Am a magyar szabadságharc megindításának mind a nemzetközi, mind a hazai feltételei hiányoztak. Az emigráció tehát a politikai realitásnak megfelelően járt el, amikor elállt a felkelés kirobbantásától.

Ami a magyar felkelés megindításának nemzetközi feltételeit illeti, Kossuthnak és társainak csalódottan kellett tapasztalniuk, hogy az Osztrák Monarchia fennmaradásához nemcsak Anglia, Oroszország és Poroszország, hanem még III. Napóleon is ragaszkodik, akinek a kezében a magyar függetlenség ügye csak végső eszköz Ausztriával szemben.

Hiányoztak a felkelés belső feltételei is. Az ország kapitalista átalakulása, ha folytonosan engedményekre kényszerült is a szívfósan továbbélő feudális maradványokkal szemben, ha a Habsburg-birodalom és az osztrák törke érdekeit helyezte is mindegyre előtérbe, de haladt a maga útján. Osztrák érdeket szolgált a közigazgatás megjavítása is, de hazai hasznát sem lehetett eltagadni. Mintahogy a birodalmon belüli vámhatárok eltörlése is az örökös tartományok gazdasági fölényének kedvezett elsősorban, és visszavetette a magyar ipar fejlődését, de megjavította az ország áruellátását és nagymértékben hozzájárult az évtized nagy mezőgazdasági konjunktúrájának hazai kihasználásához. Az osztrák büntetőtörvénykönyv és a polgári perrendtartás bevezetése összbirodalmi érdekeket szolgált, ám korszerűbb volt a megelőző nemesi törvényalkotásnál. A közép- és felsőfokú iskolák megreformálása szintén számos progresszív intézkedést tartalmazott a német nyelv erőszakolása és a katolikus egyház befolyásának fokozása mellett. A nagyarányú vasútépítés pedig az ötvenes években külpolitikai okokból versenytárs nélkül álló magyar gabona gyors és olcsó eljuttatását eredményezte Európa piacaira.

Mindezek után nyilvánvaló: ha általános volt is az országban az elégedetlenség, ha sokan várták is a „csatára hívó trombita” harso-gását — forradalomra kész tömegek, amelyekre egy nemzeti felkelés támaszkodhatott volna, nem voltak. Hiányzott mindenekelőtt a forradalmasító, toborzó program. Egy olyan program, amely magáévá teszi a paraszti követeléseket, buzdít a nemzetiségekkel való össze-fogásra. Tömegbázist csak 1848 népi értelemben vett befejezése tu-dott volna teremteni. Am a paraszti, népi követelések ilyen értelmű vállalása még Kossuthtól és az emigráció radikális szárnyától is távol állt, a nemzetiségi kérdésben meghirdetett álláspontjuk pedig országszerte idegenkedésre talált. A nemzeti önrendelkezés hívei mellett a korábbinál jóval jelentősebb politikai közvéleményünkben a Habsburg-hatalommal való megegyezésen munkálkodók száma, a megegyezés módjára nézve azonban korántsem kialakultak még az elképzelések.

BÉCS MEGOLDÁSI KÍSÉRLETEI, AZ OKTÓBERI DIPLOMA

Az itáliai kudarc után egyre parancsolóbb szükséggé válik a politi-kai irányváltoztatás. Bécs azonban mindezt vonakodva, látszat-engedelményekkel és személycserékkel szeretné elodázni. Augusztus 23-án Rechberg grófot nevezik ki miniszterelnökké, felmentik állásá-ból a gyűlölt Bachot és Kempen rendőrminisztert. Ezek a sebtében végrehajtott, főként személyi változások a konzervatív arisztokrácia fokozottabb bevonására kívántak építeni (Jósika Samu bárónak még a belügyminiszteri tárcát is felajánlják, sikertelenül), de lényeges vál-tozást nem jelentenek.

Bach bukása idején válik ismeretessé az országban egy Londonban kiadott, névtelen röpirat: Ein Blick auf den anonymen „Rückblick”. . . Szerzője Széchenyi, műve válasz a Bach irodájában készült Rück-blick-re (1857), amelyben az azóta már bukott miniszter rendszere eredményeit, többek között a félvad Magyarország civilizálását kü-r-töli világgá. Széchenyi válasza — Berzeviczy Albert szavával élve — a „Bach rendszer irgalmatlan epilógusa”.

A helyzetet tovább élvezte a kormány vallásügyi intézkedése. 1859. szept. 1-én jelenik meg a *protestáns pápens*, amely jogtípró intézkedéseivel durva beavatkozás a protestáns egyházak belső ügyeibe. A pápens az egész országot mozgósítja s a tiltakozásokban egyre több a politikai színezet.

A magyar társadalom hamarosan újabb teret talál a tiltakozásra. 1859—60 fordulója az irodalmi emlékünnepek, kulturális megmoz-dulások egész sorát hozza magával. Egymás után ünnepli az ország Kazinczy, Zrínyi, Kisfaludy, Berzsenyi, Dugonics András évfordulóit, s ezek az ünnepek mind-mind a nemzeti érzés lelkes fellobbanásai. 1860 farsangja a *magyar ruhával, táncjal tüntetés farsangja*. A magyar öltözék — írják a lapok — már nem csupán táncjelmez, hanem mind-inkább általános, majdnem kötelező ruhaviselet. Az ifjak, férfiak attilában, magyaros nadrágban, árvalányhajas pörgekalapban járnak és fokost hordanak. Magyaros szabást kapnak a felöltők is, a prémes,

ujjas Buda és a vállra vethető Deák-köpeny. Szűrt, pitykés dolmányt öltének az arisztokraták, huszár- vagy csikós ruhában járatják a gyermekeket. A magyar ruha viselését többnyire egy-egy jelesebb ünnepségen fogadják meg, Szatmárban például egy lakomával, áldomással egybekötött Kazinczy-ünnepélyen.

Egymást érik a táncmulatságok. Jövedelmüket legtöbbször valamilyen hazafias célra ajánlják föl (Akadémia-palota, Erdélyi Múzeum Egylet stb.). Ezeken a bálokon aztán öreg, fiatal csárdást, magyar táncot jár, az idegen táncokat sok helyen kifütyülik. Forró hangulatú tüntetéseké válnak a külföldről hazatért Reményi Ede hegedűművész hangversenykörútjai is.

Közben az ország Itáliára figyel. A középolasz államok csatlakozása Piemonthez, az olasz nemzeti mozgalom készülődéseiről szóló hírek csak még inkább fokozzák a lelkesedést. A pesti egyetemi hallgatók elhatározzák *március tizenötödike megünneplését*. Templomi ünnepségekre, a honvéd- és mártírsírok megkoszorúzására gondolnak, a rendőrség azonban ebben is megakadályozza őket. A Kerepesi temetőnél nagy tömeg gyűl össze, a rendőrség fegyverét használja és az egyik egyetemi hallgató, Forinyák Géza súlyosan megsebesül a térdén. Március 15-én letartóztatják *Táncsics Mihályt* és több fiatal társát, egyetemi hallgatókat. Táncsicsot röpiratok terjesztésével, az egyetemistákat a magyar oktatási nyelvért folyó küzdelemben való részvétellel vádolják. Április 2-án belehal sebesülésébe Forinyák Géza, mintegy 50 000 ember kíséri sírjához. A temetőben a Szózatot éneklük.

Április 8-án az egész országot megrendíti Széchenyi öngyilkosságának híre. Pesten úgyszólván mindenki fekete ruhában vagy gyászszalaggal jár. 400 pesti egyetemi hallgató készül a bécsi gyászszertartásra, de Prottmann, a hírheft pesti rendőrfőnök nem engedélyezi a hajó Bécsbe indulását. Csaknem minden város és falu tart *Széchenyi-gyászünnepélyt*. Kossuth is tisztelettel adózik a nagy halott emlékének, de egyben arra is felhívja a figyelmet, hogy nem kevés azok száma sem, akik Széchenyi művével saját retrográd politikájuk számára keresnek igazolást. A Politikai programtörvények Széchenyijét népszerűsítik, a Habsburg–magyar összetartozás szükségyszerűségének hirdetőjét, aki megrettent az egyre radikálisabb színt öltő progresszív törekvésektől.

Április közepén Albrecht főherceg helyett Benedek Lajos tábornagy lesz a főkormányzó. Megszűnik az ország öt kerületre szabdaltsága. Megjelenik a Birodalmi Tanács kibővítésére vonatkozó pátenz. Május 1-én kinevezi a császár a kibővített Birodalmi Tanács magyar tagjait. Valamennyien kipróbált konzervatív főurak, akik a kinevezés elfogadásával országos népszerűtlenségnek teszik ki magukat. A megerősített Birodalmi Tanács május 31-én ül össze, hogy szeptember 29-ig húzódó tárgyalásai fejleményeként létrejöjjön majd az Októberi Diploma.

A Birodalmi Tanács szónoklataira kevésbé figyel az ország. A közvéleményt a „szicíliai hőslégenda” tartja ámulatban. Külföldi események régen gyakoroltak a magyar társadalomra olyan hatást, mint Garibaldi szicíliai diadalai. Az egyik oldalon az olasz–magyar célkitűzések azonosságán túl, csak fokozta a lelkesedést az a tény, hogy Garibaldi vállalkozásában számos magyar emigráns is részt vesz és

újjaszervezik a magyar légiót. A másik tábor viszont, főként a konzervatív arisztokraták, a jégeső elé tekintő gazda félelmével figyelték: nem dönti-e romba az olasz példán felfrissült nemzeti mozgalom az osztrák—magyar kiegyezés körüli buzgólkodásaikat. Garibaldi népszerűségét csak megsokszorozza a magyar légió fölötti csapatszemlén tett kijelentése: „erős hadoszlopot csinálunk belőle a Magyarországra való menetelre.”

Májustól kezdve *tüntetés-hullám vonul végig az országon*. A tömegmegmozdulások júliusban tetőződnek. Szinte állandósulnak az utcai zavargások, főként az éjjeli tüntetések. A protestáns pátens elleni harcban nagy szerepet játszó Török Pál és Székács József szuperintendensek megválasztásakor az ifjúság fátklyásmenettel tiszteleg. A Szózatot éneklik. Utóbb mind több mesterlegény vegyül a diákság soraiba, rázendítenek a Garibaldi-nótára, éltetik Kossuthot, Garibaldit. Növekszik a nyugtalanság a parasztság és az ipari munkásság körében. Rendőri jelentések számolnak be a nemzetiségi mozgolódásokról. Az utcai tüntetések bázisát mindinkább a mesterlegények, az alsóbb néposztályokhoz tartozók alkotják, miként 1848-ban.

Ami a külpolitikai helyzetet illeti, az talán még az 1859-esnél is súlyosabb Ausztriára nézve. Nemcsak az olaszországi mozgalmak neheznek lidérenyomásként az osztrák kormányra, de egyre romlik a Habsburg-monarchia helyzete a német szövetségben belül is. Ilyen körülmények között jön létre 1860 őszén az *Októberi Diploma*.

Az uralkodó az Októberi Diplomában mérsékli az abszolutizmus eddig alkalmazott formáját. A végetekig erőszakolt birodalmi centralizációval szemben engedményeket tesz a föderalizmus javára. Visszaállítja a forradalmat megelőző rendi országgyűlést és közigazgatási szervezetet. Ugyanakkor a pénz-, had- és kereskedelem-ügyek intézését az újjaszervezendő Birodalmi Tanács, a Reichsrath kezébe teszi le. Mindez természetesen alaposan megnyirbálja a magyar országgyűlés és a tartományi törvényhozó testületek hatáskörét. Az 1848-as áprilisi törvények közül csak a jobbágyfelszabadítás, a közteherviselés és a polgári jogegyenlőség érvényét ismeri el. Ismét felállítja az 1848-ban megszüntetett udvari kancelláriát, élén Vay Miklós báróval, aki a protestáns pátens körül vívott harcokban bizonyos népszerűségre tett szert. A szintén életre keltett Helytartótanács elnökévé pedig Mailáth Györgyöt nevezik ki.

Az osztrák uralkodókörök és konzervatív magyar tanácsosaik nagy-szerű alkotásnak tekintették az Októberi Diplomát. Ferenc József azzal a kellemes érzéssel szívében utazott el a Diploma kibocsátását követő napon a varsói osztrák—orosz—porosz tanácskozásokra, hogy végre rendet teremtett birodalma „Lajtán-túli” részében. Erre a megbékélésre annál is inkább szükség volt, mert a császár III. Napóleon és Viktor Emánuel ellentétét kihasználandó, itáliai revénsra készült.

Ferenc József császárt azonban minden vonalon csalódások érik. A cárt nem sikerül rávenni egy új Szentszövetség felállításának tervére. Nem kapta meg a kívánt támogatást a birodalom felbomlás-tására irányuló törekvések ellen sem, sőt a cár az itáliai osztrák tartományok garantálására sem volt hajlandó. Magyarországon az Októberi Diplomát országos tüntetés fogadja. A Kossuthért rajongó tö-

megeken kívül, a középnemesség megegyezésre hajló csoportjai is elutasítják.

Tüntetésekről, zavargásokról, az ellenállás megszervezéséről érkezik hír mindenfelől. A császári kétféjű sasokat leverik a középületekről. A Bach-korszakból itt ragadt tisztviselőket macskazenében részesítik, megdobálják, sőt sok helyen ki is zuppolják. A parasztság a birtokrendezések során történt megrövidítésének orvoslását kéri országszerte (más lapra tartozik, hogy kevés helyen tették magukévá követeléseiket). Az ismét egybehívott megyegyűléseken felolvassák a régi, a 48-as megyei bizottság névsorát, s „meghalt”, kiáltják azokra is, akik a Bach-rendszer alatt hivatalt viseltek. Kinyilvánítják a jobbágyfelszabadító intézkedések érvényben maradását. Törvénytelennek mondanak ki minden országgyűlésen meg nem szavazott adókievetést és behajtást, továbbá felhatalmazás nélküli újoncállítást és dohányjövédéket is. Az 1860. december 17-én összeült esztergomi értekezlet kijelenti, hogy az országgyűlést az 1848. évi V. tc. alapján kell összehívni. A leghihetőbb konzervatívok sem mernek szembeszegülni az egységesen 48-as alapra helyezkedő politikai közvéleménnyel. A probléma most már így vetődik fel: „vajon az Októberi Diploma a forradalmi energiák levezetésének kereteit vagy éppen megszervezésük feltételeit teremtette-e meg?”

Szabad György szerint azonban „kérdés maradt — az egykorúak által világosan meg sem fogalmazott —, mi értendő az 1848-as alapon. Sor kerül-e a népi tömegekkel való összefogás aktuális feltételeinek felismerésére és követelményeinek (beleértve immár a nemzetiségek nemzeti törekvéseit is) a gyakorlati politikai tevékenység alapjává tételére? Az volt a kérdés, vajon csak a felfüggesztett 48-as közjogi törvények hatályba léptetését szorgalmazzák-e, vagy megteremtik a közjogi vívmányok biztosításának feltételeit is a népi, nemzetiégi erők politikai szövetségesül nyérése révén”. (Magyarország története. Bp. 1964. II. köt. 49. l.)

A megyék egy része társadalmi és nemzeti vonakodásban hajlott az előrelépésre, illetőleg szembefordul a retrográd megnyilatkozásokkal. Többségük azonban csak az önkényuralom elleni harcban, a nemzeti követelések napirenden tartásában áll feladata magaslátán. A paraszti követelésekkel szemben már elzárkózóbb, sőt — ha érdeke úgy kívánja — egyes vidékek mozgolódása ellen a gyűlölt osztrák hatalom fegyveres erejét is igénybeveszi. Ez a szűkkeblűség — Kosuth sorozatos figyelmeztetései ellenére is — még inkább fokozódik a nemzetiségekkel kapcsolatban. Még az Októberi Diploma által nyújtott engedményektől is elzárkóznak sok helyen, mert ezek nem felelnek meg az 1848-as törvények „szellemének”. Mindkét irányban megelégszenek elvi deklarációk hangoztatásával, s féltve vigyázzák nemesi-nemzeti vezetőszeropüket.

Voltak a megyei önkormányzatnak más árnyoldalai is, a tisztábban látó kortársak nem gyózték rájuk felhívni a figyelmet: a helyenként ismét mogyorófa-pálcát használó megyei hajdúk feszengése, a botbüntetés, testi fenyíték alkalmazása. A szolgabírói basáskodás, a „pandúrbíráskodás”, amelyek ellen felemeli szavát a hazai sajtó egy része, többek között Vajda János is, és amelyeket az osztrák propaganda lázas igyekezettel siet a magyarországi alkotmányos mozga-

lom lejárására kihasználni. Egyes helyeken a telekkönyveket hajgálják az utcára. Vannak megyék, amelyek országgyűlési képviselőket akarják utasításal ellátni, megcsúfolva ezzel a népképviselőti országgyűlés egyik alapelvét. Általában a vérszemet kapott megyei törvényhatóságok egy részének legfőbb célja az ország ügyeibe való korlátlan beleszólás lehetőségének biztosítása.

A császár 1861. jan. 7-én rendeli el a magyar országgyűlés ápr. 2-ára történő egybehívását. Jan. 22-én pedig összehívja az országbírói értekezletet, amely a tanácskozásai során létrejött Ideiglenes törvénykezési szabályokban a feudális magyar jog elveit egyezteteti a kapitalista viszonyokkal.

Közben mindinkább nyilvánvalóvá válik, hogy a hatalom letett a megegyezés reményéről s a konzervatív-föderalista erők közreműködését elégtelennek tartja a rend helyreállítására. 1861. február 26-án megjelenik a centralizáció hívei ismételt uralomra jutását kifejező *Februári Pátens*. Rendelkezései szerint a monarchia különféle országainak ügyét közös Birodalmi Tanács (Reichsrath) intézi, amely egyszersmind felette áll a csak „helyi” kérdésekben illetékes ország- és tartományi gyűléseknek. A Birodalmi Tanács két kamarás. Az „urak házát” az arisztokraták és a császár által kinevezésre méltatottak alkotják. A Birodalmi Tanács másik házába pedig az egyes ország- és tartományi gyűlések küldhetnek megszabott számú képviselőt. A Pátenssel egyidőben másik két rendelet is megjelent: az osztrák tartományok gyűléseit április 6-ra, az újjáalkotott Birodalmi Tanácsot pedig ápr. 29-re hívta egybe a császár.

A Februári Pátens tehát egyetlen tollvonással újból megszünteti Magyarország közjogi önállóságát és ismét az összbirodalom részévé minősíti visza. Érthető hát az országszerte megnyilvánuló legteljesebb elutasítás. A legtöbb megye végzésben szögezi le álláspontját a Pátenssel szemben. A végzések és feliratok egyaránt kijelentik: a Pátens törvénytelen és hazaárulóknak tekintik mindazokat, akik a Birodalmi Tanácsba kiküldetést vállalnak.

AZ 1861-ES ORSZÁGGYŰLÉS

Az előzetes intézkedések nyomán az első választásokat március 2-ára tűzték ki. Egyetlen választási jelszó volt: 1848, sem az Októberi Diplomának, sem a Februári Pátensnek nem akadt szószólója. 1848 értelmezésében azonban különbség mutatkozott a *Deák* körül csoportosulók és *Teleki László* hívei között. Az előbbieket 1848 visszaállítását kompromisszum megkötésére, az utóbbiak a nemzeti önrendezés teljessé tételére akarták felhasználni.

Az országgyűlés ünnepélyes megnyitó ülését a császár Budára hívta egybe, kinyilvánítva ezzel is az országgyűlés székhelyéül Pestet jelölő 1848-as törvények semmibe vételét. „Mi vagy nyolcvan — emlékezik vissza Naplótöredékeiben Podnanczky Frigyes — Deák Ferenc vezérlete alatt felmentünk — míg a többiek Teleki László gróf véleményét vallva, nem vettek részt a megnyitásban.” A további üléseket a főrendek a Lloyd-épület dísztermében, a képviselők a Nemzeti Múzeum nagytermében tartották.

Az országgyűlés első öt hete érdemi munka helyett a képviselők igazoltatásával és különböző szervezési problémák megbeszélésével telt el. Az időhúzás célja tulajdonképpen az volt, hogy kulisszák mögötti tanácskozásokat létrehozzanak egy olyan egységes taktikát, amelyet majd az egész országgyűlés magáévá tesz és eljövendő munkálataiban vezérfonalként tekint. Az országban természetesen ezalatt nőttön-nőtt a türelmetlenség.

A tárgyalások kezdetén Teleki László, a Határozati Párt vezére azt az elgondolást képviselte: tegyen az országgyűlés nyilatkozatot, s ebben fejtse ki álláspontját a leglényegesebb kérdésekben, készítse föl a nemzetet következetes helytállásra és rekessze be üléseit mindaddig, amíg összehívása a 48-as törvényeknek megfelelően nem történik meg. Elképzelései kifejtésekor Teleki számított még egy Velencéért hamarosan kirobbanó olasz—osztrák háborúra. Amikor azonban a háború kitörésének időpontja mindinkább eltolódott, a Határozati Párt vezérkarán belül pedig egyre erősebbé vált a megegyezésre törekvők nyomása, hozzájárult, hogy „az országgyűlés mintegy Deák 'felirati' és saját 'nyilatkozási' javaslatának kompromisszumaként határozatban szögezze le álláspontját, és csak a bécsi válasz után döntsön a további teendőkről”.

A *Határozati Párt álláspontja* szerint az országgyűlés csak határozat formájában tudhatja mondandóját az országgal és Európa közvéleményével. Törvényes király nincs, következésképp nincs kihez intézni a feliratot. Az országgyűlés nem tekintheti magát az ország képviselőletének, mert tanácskozásairól Erdély, a Partium, Fiume és a Határőrvidék képviselői hiányoznak. Nem ismerheti el végül törvényesnek az Októberi Diplomát sem, amelynek alapján egybehívása megtörtént.

A Deák vezette *Felirati Párt elgondolása* ezzel szemben a következő volt. Az országgyűlésnek feliratban kell az uralkodó elé terjesztenie kívánságait, már csak azért is, hogy időtartamát ezzel meghosszabbítsa és fel tudja tární mindazt, amit a kibontakozás szempontjából szükségesnek tart. Túl kell magát tenni a törvényes király hiányán, hiszen ez lényegében már akkor megtörtént, amikor az országgyűlés az uralkodó összehívására egybegyűlt.

Április 19-én zajlott le az országgyűlés tisztikarának választása. A választások Teleki László pártjának abszolút győzelmét hozták. A Ház elnökén, Ghyecz Kálmánon kívül, az alelnökök is a Határozati Párt soraiból kerültek ki, Tisza Kálmán és Podmaniczky Frigyes báró személyében.

A Határozati Párt — Károlyi Ede indítványára — hajlandónak mutatkozott Deák magánjellegű tanácskozások során már megismert, felirati javaslatának jogi fejtegetéseit elfogadni. Kikötésük mindössze az volt: a feliratiak járuljanak hozzá határozati párti többség esetén, hogy Deák javaslata, néhány kisebb módosítással, az országgyűlés egyhangú határozataként kerüljön nyilvánosságra. A két párt között egy ilyen irányú megegyezés létrehozására megvolt a lehetőség.

A tárgyalásokat menetközben újabb tényező befolyásolja. Április 29-én kezdi meg üléseit a „szűkebb” Birodalmi Tanács, amelybe a magyar parlamenten kívül az olaszok és a horvátok sem küldenek képviselőt. Az ünnepélyes megnyitón Ferenc József császár kijelenti,

hogy elszántan ragaszkodik a Februári Pátensben adott alkotmányhoz, és mint az egységes és oszthatatlan császárság alapját védelmezi.

A trónbeszéd országzerte rossz hatást vált ki. Nyílt tagadása a mi követeléseinknek. Általánossá válik a vélemény, hogy a magyar országgyűlés feladata lesz kinyilatkoztatni: Magyarország a Birodalmi Tanácsban való részvételt alkotmányával ellentétben állónak tartja. Május 2-án az is nyilvánvalóvá válik, hogy kútba estek az egyhangú határozat megtételére irányuló tárgyalások. A császárhoz közel álló körök szerint, ha az országgyűlés a határozatot, s nem a királyhoz intézett felirat formája mellett dönt, nyomban feloszlatják.

Az érdemi vita megkezdését május 8-ára tűzték ki. Teleki László, a Határozati Párt vezére olyan indítványt szándékozott az országgyűlés elé terjesztetni, amely — pártja többségének felfogásával szemben — nemcsak formailag különbözött Deák felirati javaslatától. Elképzelését a következőképpen jellemzi Szabad György: „Noha a felszabadító háború aktuális lehetősége híján a forradalmi kezdeményezést elhárította, és készségét jelentette ki a megegyezésre a bécsi kormánnyal, a Habsburg hatalom számára elfogadhatatlan feltételeket szabott. Így a negyvennyolcas törvények csorbíthatatlan viszaállítása mellett a hadsereg felhasználási jogának az uralkodó hatalmából az országgyűlésébe juttatását, önálló magyar külpolitika biztosítását, a Habsburg hatalom reakciós nemzetközi szerepének felszámolását. Legyen az országgyűlésnek mindezeket magába foglaló megnyilatkozása olyan — folytatta — amely kétséget sem hagy az iránt, hogy megalkuvásról az elnyomó hatalommal, történjék bármi, szó sem lehet, tegye világossá, hogy a nemzet soha más népek jogainak elnyomására nem szolgál, szóljon demokratikus hangon a nemzetiségiekhez, biztosítsa a polgári szabadságjogok kiterjesztését s a jobbágyfelszabadítás következetes végigvitelét. Ilyen megnyilatkozás esetén tegyen bármit az önkény, a nemzet marad az erősebb hatalom . . .” (Magyarország története. II. köt. 56. l.)

Május 8-ára virradó éjjel Teleki öngyilkos lesz, s a Határozati Párt vezérkarának mértékadó tényezői nem vállalják a hű sáfár szerepét. A nemzeti gyász miatt csak máj. 13-án kerülhet sor Deák felirati javaslatának beterjesztésére. Deák hatásos beszédben fejti ki mind az Októberi Diplomáról, mind a Februári Pátensről, hogy azok idegenek nemcsak az 1848-as törvényektől, de a régebbi magyar közjogi állapotoktól, jelesen a Pragmatica Sanctio szellemétől is. Ezzel egyszerűen a Birodalmi Tanács magyar ügyekben való illetékességét is kétségbevonta. A magyar országgyűlés ragaszkodik — úgymond — a független magyar minisztériumhoz, önrendelkezési jogához az adó és újoncmegajánlás ügyében, az ország területi integritásához az 1848-as viszonyok alapján s végül a jogfolytonosságon alapuló törvényességhez. A megegyezés ügyét előmozdítandó késznek mutatkozott az osztrák államadóságot bizonyos mérvű átvállalására, „esetenkénti érintkezésre” a pénz- és hadügyben. Beszédéből a készség az 1848-as törvények későbbi, esetleges „korszerűsítésére” is kitetszik.

A Határozati Párt vezérévé előrukkolt Tisza Kálmán elfogadván Deák felirati javaslatának közjogi fejtegetéseit, pártja nevében néhány módosító indítványt terjesztett elő s a felirat határozattá alakítását ajánlotta. Több hetes vita után került sor a szavazásra. Deák fel-

irati javaslata — számos határozati párti képviselő tartózkodása, távolléte és a feliratra szavazása következtében — három szótöbbséggel győzött. A Határozati Párt egy csoportja — mint ezt Podmaniczky Frigyesről tudjuk — a kedvezőtlennek vált nemzetközi helyzet miatt, főként azonban a nemzetiségi követelésektől való félelmében — céltudatosan törekedett a szavazás ilyen irányú kimenetelére. A részletes vita során, ennek ellenére a határozati párti Várady Gábor módosító indítványa győzött. Az országgyűlés törvénytelennek minősíti Ferenc József uralkodását, s királynak még mindig V. Ferdinándot ismeri el. A főrendek, nem vállalván az árral szemben úszás kockázatát, változtatás nélkül elfogadták a feliratot, s így ezt — a két ház elnöke június 24-én vitte a császárhoz. Feszült várakozás előzte meg a császári választ. Az országban ollontmondó hírek keringtek. „Az álomkórosok — írja a konzervatívokhoz húzó Kecskeméthy Aurél — kik már látják a francia—olasz—ausztriai háborút, örülnek”, abban reménykednek, hogy a császár manifesztummal válaszol és akkor mindennek vége.

Bécs azonban még nem szánta rá magát a szakításra. A császári leirat a Várady Gábor-féle módosítást jelöli meg a további tárgyalások akadályaként. Az országgyűlés, elvetve a Határozati Párt Bőszörményi vezette balszárnyának ellenállását, Deák eredeti felirati javaslatát terjeszti föl másodsorra.

A felirati javaslat megvitatása mellett az országgyűlés a nemzetiségi kérdésben is intézkedett. Eötvös József javaslatára huszonhét tagú, többségében a feliratiakból álló bizottságot küldött ki a nemzetiségi törvény előkészítésére. A bizottság két tételt szögezett le: „Magyarországnak minden ajkú polgárai politikai tekintetben csakis egy nemzetet, a magyar állam historiai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzetet képezik.” Továbbá: az országban lakó minden népek egyenjogú nemzetiségek, „melyek különjogú igényeiket az ország politikai egységének korlátain belül, az egyéni és egyesületi szabadság alapján, minden további megszakítás nélkül szabadon érvényesíthetik”. Természetesen, ez a nemzetiségek nemzeti szerveződésének jogát tagadó elképzelés, amely a gyakorlati politikai követelések helyett csak elvi határozatra törekedett, nem hozta meg a megegyezést ezen a fontos területen.

A nemzetiségi kérdés jobb megoldására pedig adva volt az alkalom. A Bach-korszak jogtipró politikája bizonyos közeledést teremtett a különböző nemzetiségek között. Az egyetértés, legalábbis arra nézve amit nem akarnak, létrejött. A testvérháború csak az elnyomó hatalomnak kedvez, ezt mind többen látták be a nemzetiségi vezetők között is. A magyar országgyűlés, amikor a nemzetiségi kérdést nem tudta megnyugtatóan rendezni, nagy alkalmat szalasztott el.

Közben kialakult és ismeretessé vált a *nemzetiségek álláspontja* is. A magyarral egyidőben ülésező horvát országgyűlés Horvátország, Szlavónia, Dalmácia, Fiume, Muraköz egységének elismerését szabta a tárgyalások feltételül. Fiume és Muraköz kérdése vitát robbantott ki. Az 1861 februárjában összeült gyulafehérvári értekezlet szász és román küldöttei, a magyarokkal szemben, egy új választási törvény alapján egybehívandó erdélyi országgyűlés határozatától akarták függővé tenni Magyarországot és Erdély viszonyának rendezését. 1861

áprilisában Karlócán gyűlt egybe a szerbek nemzeti kongresszusa. Önálló belkormányzattal bíró, a magyar kormányzervek vezetőszerepét elismerő vajdaságon belül óhajtották egyesíteni a szerb többségű területeket. A vajdaság a magyar országgyűlésen is képviselhetné magát. Önálló beligazgatást kívánt, a magyar állam keretein belül, a szlovák lakta felvidéki területek számára a túrócszentmártoni szlovák gyűlés is, 1861 júniusában. Erre vonatkozó emlékiratukat nem Bécsnek, hanem a magyar képviselőháznak küldték meg. A magyar országgyűlésen résztvevő, többségükben a Határozati Pártot támogató nemzetiségi képviselők erőfeszítése pedig arra irányult, hogy a császárhoz küldendő felirat juttassa kifejezésre az országot lakó több nemzet tényét. A képviselőház nagyobbik része azonban elvetette kérésüket.

Amikor az országgyűlés, leküzdvé a határozati párti képviselők kis csoportjának ellenállását, Deák eredeti feliratát küldte válaszul a császári leiratra, önmaga felett mondott ítéletet. A bécsi politika most már gyorsan aktivizálódik. A Diploma és a Pátens intézkedései az örökös tartományok számára kétségtelenül számos engedményt tartalmaztak, így azokban most viszonylagos nyugalom honolt. Kapóra jött a magyar országgyűlés és a nemzetiségek megegyezésének elmaradása is. Bécsnek kedvezett továbbá a *külpolitikai helyzet* alakulása.

Anglia nemcsak az olasz egység-törekvések további sikerei elé igyekezett akadályokat gördíteni, de lépten-nyomon hitet tett az Osztrák Monarchia fennállásának és egységének fontossága mellett az európai hatalmi egyensúly szempontjából. Csak a monarchián belüli alkotmányos törekvések bírják a brit állam rokonszenvét, ezt a kortárs magyar politikusok is egyre inkább tapasztalták. Ausztria malmára hajtotta a vizet a francia császár és az olasz király ellentéte is, valamint az a tény, hogy a „népek ügyvédi szerepében” tetszelgő III. Napóleon nem látván lehetőséget a Magyarországra és a szomszéd népek közötti megegyezésre — a kor közvéleménye szerint — egyre nyilvánvalóbban az utóbbiak mellé állt. Podmaniczky Frigyes még azt is tudni véli, hogy a francia császár Zágrábba konzult rendelt, izgatni Magyarországot és Horvátország uniója ellen. A népi tömegek radikalizálódásától való félelem és az elzárkózás a nemzetiségi követelésektől, mind-mind fékező erőt jelentettek a magyar országgyűlés számára és az osztrák uralkodó körök elképzeléseinek útját egyengették.

Bécs elérkezettnek látta az időt, hogy újfent a *nyílt erőszak politikáját* alkalmazza. Kancellárrá Forgách Antal grófot nevezik ki, a hírhedt „muskavezetőt”, a cári csapatok 1849-es királyi biztosságát, tárcanélküli miniszterré pedig Eszterházy Móric grófot. Visszautasítják a képviselőház második feliratát is. Magyarországot és a birodalom többi részének ügyeit csakis az Októberi Diploma és a Februári Pátens rendezi megnyugtatóan, a császár tehát ettől nem tágithat, ellenben felhívja a magyar országgyűlés figyelmét a nemzetiségi jogok fokozottabb szem előtt tartására. A hatalom tehát nem mulasztotta el azt, amit a magyar országgyűlés elmulasztott, s 1849 után most ismét a nemzetiségek pártfogójának szerepében hivalkodhatott.

Deák álláspontja szerint a császári leirat elfogadhatatlan, de cáfolatot kíván és annak kinyilvánítását, hogy a tárgyalások fonala megszakadt. Az országgyűlés feloszlata előtti napon óvásban tiltakozott

a hatalom törvénysértő rendelkezései ellen. Deák türelemre, kitartásra, a 48-as törvényekhez való ragaszkodásra szólította föl a nemzetet s a képviselőház, a császár utasítására 1861. augusztus 22-én feloszlott.

Az országgyűlés berekesztése után rövidesen a megyei és városi törvényhatóságokat is feloszlatták. E hatóságok helyzete a megváltozott körülmények között egyre tarthatatlanabbá vált. Testületileg emelték fel szavukat a minden törvényes alapot nélkülöző újoncozás és adószedés ellen. A feloszlatusukat elrendelő császári parancs kézhez vételekor pedig — mint arról a Pesti Hírnök tudósít — tiltakozva a hatalmi erőszak ellen, a Szózat éneklése közben hagyták el üléstermeiket.

POLITIKAI FEJLEMÉNYEK AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELOSZLATÁSA UTÁN

Az Októberi Diploma kibocsátását követő alkotmányos küzdelmek ideje lezárult. Új korszak köszöntött Magyarországra, a *provizórium kora*. Politikai berendezésének alapelveit az 1861. november 5-én kiadott ideiglenes rendszabályok határozták meg. Az új rendszer legfőbb megtestesítője a magát liberálisnak valló Anton von Schmerling (1805—1893) osztrák államminiszter, aki a hatalom megszilárdítása érdekében a katonai bíróságok hatáskörét polgári személyekre is kiterjeszti, megnyirbálja az egyesülési jogot és szigorítja a sajtócenzúrát. Az ország élére helytartóként Pálffy Móric grófit állítják. Pálffy 1848-ban reaktiváltatta magát, hogy a forradalom ellen harcolhasson, a szabadságharc bukása után pedig zsendárparancsnokként tevékenykedett. Feloszlatták a Birodalmi Tanáccsal szemben elutasító magatartást tanúsító horvát országgyűlést is. Berzeviczy Albert megjegyzése szerint Schmerling rendszerét Bachétól egyre inkább csak az ideiglenesség fikciója különböztette meg.

Napvilágra kerülnek azok az *ellentétek* is, amelyek az Októberi Diploma megjelenése nyomán támadt megmozdulásokban, az országosan meghirdetett nemzeti egységfront idején — legalábbis a felszínen — háttérbe szorultak. Kossuth éles szavakkal bírálja a magyar képviselőház elbátortalanodását s főként a nemzetiségi kérdésben folytatott rövidlátó politikáját. Még folynak a törvényhozó testület tanácskozásai, amikor Böszörményi és Szilágyi Virgil vezetésével a Határozati Párt testéről leszakadt „szélsőbal” szembeszegül a ház véleményével, ellenzi Deák eredeti feliratának a császár elé terjesztését, Ferenc József magyar királyként elismerését és támadja az országgyűlés meghátrálását. Kiválásaikkal — mint arra Szabad György rávilágít — „az eddig a középbirtokos nemesség uszályába szorult társadalmi rétegek politikai önállósodási törekvését” fejezik ki „valamelyest”.

1861 júliusában „1847, vagy 1848?” címen röpiratot adnak közre. A „több képviselő” véleményét kifejező röpirat szembeszáll a képviselőház alkuszándékával s bátor hangú kritikája mind a Felirat, mind a Határozati Párt politikájának. Leszögezi, hogy a magyar országgyűlést Bécs a saját érdekei előmozdítása céljából hívta egybe. Szándéka nem lehetett más, mint egy „erős békepart” létrehozása, amely majd a kormány szájaizének megfelelően alkotja meg a kizegyzést. A választási csatározásokban résztvevők 1848-at írták zisz-

laikra, de már ekkor kitetszett a „békülöket” és a „határozottan függetlenségre törekvöket” elválasztó különbség. A tanácskozások megkezdése előtt egyöntetű vélemény volt, hogy a képviselőház egyetlen ülésre gyűl csupán egybe. Tiltakozik az elmúlt évtized jogtiprása ellen, nyilatkozatot intéz az ország és a világ népeivel, azután „a nemzet megtörhetetlen önerejébe bízva s az európai viszonyok kedvező alakulására támaszkodva” várni fog.

A képviselőház egésze — fejtegeti tovább a röpirat — tiltakozik a Birodalmi Tanácsba való képviselőküldés és a beolvasztó kísérletek ellen „de az 1848-i alkotmányos biztosítékok iránt nincs meg minden-
kiben ama hű ragaszkodás, mint a választásokon mondott beszédek után követelni s várni lehetett”. Némelyek — írja — „nem minden célnak nélkül, feszegették az 1848-i törvények hézagait”, s már az első kérdésnél, — részt vegyenek-e a képviselők a budai megnyitón? — „életelt adott azon elem . . . mely minden nehéz kérdésnél azáltal igyekszik menekülni a bajból, hogy közvetítést sürget . . .” A képviselők egyrésze „nem igyekezett tisztába jönni arra nézve, hogy a bécsi kormány nem Magyarország érdekében, nem önként s nem jó szándokból engedte az országgyűlés egybehívását, hanem egybehívta azért, mert szorult helyzetében, hatalmának s erejének naponkénti folytonos süllyedése mellett, már csak a magyar országgyűlés jégre vitelével — mit simább diplomatikai nyelven magyarországgal kibékülésnek szoktak nevezni — segíthet elmérgesült kórállapotán . . .”

Bécs célkitűzése — állapítja meg a röpirat — a nemzetet először „megfosztani önbizalmának erejétől”, és a „független megállhatás gondolatától”, majd „meghunyászkodásra kényszeríteni”. E cél elérésére az „alternatívák politikája” látszott a legalkalmasabbnak, vagyis állandóan így tenni fel a kérdést: „Pest vagy Buda, Buda vagy semmi, — miért ne lehetne ezt folytatni, s azt mondani 1848 vagy 1847, 1847 vagy semmi?” Rámutat arra is, miért állt el Teleki László a nyilatkozat kibocsátásának tervétől: „az országgyűlés nem oly elemekből áll, miszerint ez már most a legelső ténynél oly merész, időleges szenvedésekkel és veszélyekkel járó, de egy erős nemzethez egyedül méltó nagyszerű politikának követésére hajlandó legyen, melynek a nyilatkozvány után következnie kellene”. Feltárja egyúttal a Deák köré csoportosult Felirati Párt heterogén voltát is: „a jobboldal mostani vezérei nem igen jól érezhetik magukat, midőn szemlét tartván a tábor fölött, ott találják együtt mind azokat, kik egykor a haladási kérdésekben a politikai küzdelmek terén velők folytonosan szemközt állhattak, mind pedig azokat, kik állásuknál s érdekeiknél fogva a nemzeti ügynek, az ország függetlenségének igaz barátai bármely körülmények között alig lehetnek. Visszás helyzet ez minden bizonynal, s legalább is annyit bizonyít, hogy a vezér és hadsereg közötti természetlen viszony hamis alapokra lévén fektetve, tartós nem lehet . . .”

A június 30-i császári leirat, mint egy „kupaktanácsra” dörent a képviselőházra, de jól számított, „az országgyűléstől bátran lehet mindent követelni”. Csupán a Böszörményi vezette „szélsőbal” találta úgy, hogy a „földig alázó leiratra” nem lehet másként válaszolni, mint határozattal, amely a császári nyiltparancs fölötti tanácskozást „az erőszakos adóbehajtás és egyéb flagrns törvénytelenések megszüntetésétől” teszi függővé. Böszörményi határozati indítványát el-

keseredett küzdelem után elvetette a ház, ezért nem vett részt a „szélsőbal” a második felirat megszavazásán. Az első felírás — írja a röpirat — a többségé volt, a második a kisebbségé, s így nem fejezheti ki sem a képviselőház, sem a nemzet álláspontját.

Az országgyűlés céljával az 1848-as alkotmányos biztosítékok csorbitatlan fenntartását tűzi ki. Figyelmezteti a törvényhozó testületet a bécsi politika kedvelt cselfogására, amely az idegen ajkú népeket a Magyarország, és általában a népet a birtokosság ellen szereti kijátszani. A nemzeti egységfront érdekében egyetlen lépést sem 1847 felé.

Végezetül megállapítja azt is, ha az országgyűlésben „sokkal erősebb volna a népelem túlsúlya, általa a nemzet s a ház politikai iránya általában megnyugtatóbb lenne”. Az 1848-as törvényekhez való hűség mellett azok továbbfejlesztésére s érvényesítésük újabb biztosítékainak megteremtésére hívja fel a figyelmet.

Dissonzáns hang volt ez akkor, amikor a hazai közvélemény nagyobbik fele a „helytállás ragyogó példáját” látta és hirdette az 1861-es országgyűlésben. Megfontolásra érdemes gondolatokat tartalmazott még akkor is, ha az Osztrák Birodalom tényleges erőviszonyait alábecsülte.

Az 1860—61-es közjogi-politikai mozgalmak első nyilvános *konzervatív bírálata* a főrendiház utolsó ülésén hangzott el. Mailáth György emelkedett szólásra és beszédében az Októberi Diploma megalkotásában résztvevő konzervatív arisztokraták eljárását kísérlete meg igazolni. Küldetésüket a „megerősített” Birodalmi Tanácsban inkább bizalmasnak, mint hivatalos jellegűnek mondja. Célkitűzésüknek a császár és a nemzet közötti közvetítést, valamint a forradalom megakadályozását tekintették. Az Októberi Diploma az abszolutizmus alkotmányos kormányzással való felváltását tűzte ki céljával (Mailáth itt a magyar konzervatívok kezére került udvari kormányzások működésére céloz), továbbá a magyar alkotmány és a birodalom egyéb országai érdekeinek egyeztetését. Közös ügyek, közös érdekek — jelentette ki — mindig léteztek. E közös ügyek első, határozott közjogi kifejezést, szerinte, az 1848-as törvények által nyertek. Akkor egy miniszter rendeltetett közvetítő közegül, ami talán már abban az időben sem volt elegendő, manapság pedig teljességgel elégtelen. Az Októberi Diploma — Mailáth elképzelése szerint — őszinte békeajánlat volt, amit ha őszinte fegyvernagyvágás követ, a kibontakozás útját meg lehetett volna találni. Így azonban egyik oldalon „az alkotmányos élet kiesapongásai”, másik oldalon a centralizáció hívei győzelmét jelentő Februári Pátens után, a kormánynak csak két alternatíva között lehetett választása „az erőszak vagy erőtlenség közt”.

A Habsburg-birodalom létének szükségét bizonyítandó kifejti, hogy az nem a vakszerencse műve, „hanem a történetileg kifejtett belső szükségleteknek, az érdekek rokonságának, és részben az európai viszonyok békés fennmaradásának s üdvös fejlődésének követelménye.” Közép-Európa nagy államférfiainak, a Jagellóknak, II. Ottokárnak, Hunyadi Mátyásnak, mindig föltett szándéka volt az itt élő kis nemzetek közös birodalomra szervezése. Magyarország ebben az állampártban található meg „állami és nemzeti létének legtekélyesebb biztosítékát”. Közös érdek ugyanakkor az is, hogy a birodalmon belül „Magyarországnak meglegyen a kellő súlya és nyomatéka”. „E

fajok közepette, melyek többet kevesebbet kifelé gravitálnak, a conserváló és neutralizáló elemet [mi] képezzük." Elérkezhetik az az idő, midőn osztrák részről „a bánat érzetével” gondolnak arra, hogy egy szabad nemzet alkotmányának romján akartak saját jogaiknak érvényt szerezni. Megbánhatjuk azonban mi is, ha hiú és jogtalan ábrándokat követünk.

Mailáth felszólalását — mint azt Kecskeméthy Auréltól tudjuk — sokan a konzervatív párt zászlóbontásának tekintették. Széchenyi és Kemény számos gondolatát felelevenítő beszéde mindenestre nyitánya lesz annak az 1861/62 folyamán kibontakozó sajtó-hadjáratnak, amelyben a konzervatív arisztokrácia, kihasználva az országgyűlés sikertelensége nyomán támadt elégedetlenséget, a birtokos nemesség és a polgárság soraiban növekvő alkuvágyat, kísérletet tesz a közvélemény élére állni és a politikai kezdeményezést magához ragadni. Működésüket, terveik, elképzeléseik propagálását Bécs közvetlenül, anyagilag is támogatja, közvetve pedig nem kevésbé a nemzeti ellenállással rokonszenvezők olykor drasztikus elnémitása által.

Desseffy Emil gróf már 1861 végén közvetítő javaslattal áll elő. A Birodalmi Tanács és a magyar országgyűlés kapcsolata — elképzelése szerint — az egymás mellé rendeltség viszonyára épüljön s a közös ügyekkel a két parlament képviselőiből kiküldött bizottság foglalkozék. Javaslata — amelyből később a kiegyezés számos gondolatot megvalósít — egyelőre visszhang nélkül marad.

Az idő mindezek ellenére az osztrák—magyar kiegyezésnek dolgozik. A legnagyobb hajtóerő továbbra is a nemzetiségi mozgalmaktól való félelem. „Minél mélyebben fogunk bepillantani a nemzetiség kérdésebe — írja Kecskeméthy Aurél — annál biztosabban fog kifejlődni annak tudata, hogy Ausztriával s uralkodó házávali kibékülésünk ára nem olya nagy, mint amelyet a nemzetiségek követelnek, s ügyetlen forradalmáraink megadni készek lennének, anélkül, hogy magasságát tudnák, inkább semhogy Ausztriával tartsanak!” (Vázlatok egy év történetéből. Pest. 1862. 183. l.) Az országgyűlés feloszlata után csak romlik a helyzet. A magyarokkal való megegyezésen fáradozó csoportok helyett egyre inkább a Béccsel rokonszenvező, a nemzetiségi kérdés rendezését az osztrák kormánytól váró irányzatok befolyása növekszik. Az osztrák kormányzat — régi, a nemzetiségek megosztására épülő politikai elvét szem előtt tartva — nem is szűkölködik ígéretekben.

A kiegyezés felé sodorják a magyar társadalmat a 60-as évek birtokrendező, úrbéri pereit is. A magyar birtokos nemesség most is sok esetben szorul a császári haderő védelmére egy-egy falu föllázadt népével szemben. A külpolitikai kilátások sem javulnak. Ebben az időszakban még annak a lehetősége is fennáll, hogy az osztrák kormány háború nélkül átengedi Velencét az olasz királyságnak. Ilyen irányban munkálkodik 1862 elejétől fogva III. Napóleon félhivatalos sajtója is, megcsillogtatva Ausztria előtt kárpótlásként a mexikói trónt.

Gazdasági érvek is támogatták a kiegyezés ügyét. A birtokos nemesség termése számára a birodalom piacai a gyors és jó áron való értékesítés lehetőségét biztosítják. A magyar polgárságnak ugyancsak érdeke az összbirodalmi piac fenntartása. A mind szorongatóbbá váló hitel-kérdés is Ausztriával együttmaradva látszik megoldhatónak.

Megalakul a Magyar Földhitel Intézet és egyre jelentékenyebb kölcsönöket folyósít az Osztrák Nemzeti Bank a magyar földbirtokokosoknak. A pénzügyi lekötöttség — mutat rá Szabad György — a politikai alárendelés egyik fontos tényezője.

A kiegyezéstől várta mindinkább sorsának jobbulását a „kimuló félben lévő középosztály zöme”, a lassan tönk szélére jutó kis- és középbirtokos nemesség. Az állami és megyei hivatalok, a hadsereg igényföldje állt előttük, ha az osztrák—magyar megegyezés létrejön.

IDŐSZERŰ KÉRDÉSEK AZ 1862—63-AS ÉV SAJTÓJÁBAN ÉS RÖPIRAT-IRODALMÁBAN

A konzervatívok által irányított sajtókampány elsősorban saját lapjukban: a Pesti Hírlökben és a kormány érdekeit képviselő Sürögönyben bontakozik ki. „Kiegyenlítési” terveiket népszerűsíti az a tengernyi röpirat is, amely 1862 folyamán és 1863 elején hagyja el a nyomdát. E megnyilvánulások célja — mint már említettük — a középbirtokos nemesség politikai vezetőszeretének aláaknázása. Ezért bírálják elszántan, sokszor haladó elgondolásokkal kendőzötten, az országgyűlés munkáját, az ismét meghirdetett passzív rezisztencia álláspontját és mindenekfölött az 1860/61-es megyei mozgalmakat. Támadják az „ideiglenes” és „elhamarkodott” 1848-as törvényeket is. Érvelésük szerint ezek nemcsak 1848/49-ben sodorták az országot a katasztrófa szélére, de 1861-ben is akadályai voltak a császár és a nemzet megegyezésének. Ehelyett a — szerintük gyökeresen elhibáztott politika helyett — saját politikai elképzeléseiket ajánlgatják, a kissé korszerűsített 1847-es viszonyokat. A „megbukott” középnemesi politikuskok helyett pedig az udvar és a nemzet közötti közvetítésre alkalmasabb konzervatívokat.

A rendkívüli helyzetet — írja a Sürögöny cikkírója — nem a hatalom idézte elő, hanem azok, akik már a múlt novemberben [1860] hirdették, hogy Ausztria néhány hónapig fog főállni s a kormánynak csak néhány hetet lehet adni. Kértük a nemzetet — fejtegeti a továbbiakban — „hözson inkább provizorius áldozatot, nehogy a provizorium ez áldozatot százszor megvegye rajta” (1861. nov. 15.). Az Októberi Diploma — állapítja meg Kecskeméthy Aurél — „bármí határozottan szólt is . . . az nem lehetett a felülről jövő utolsó szó” „ . . . az october 20-ki mű nem volt átmenetnél egyébnek tekinthető . . . a birodalom politikai életének addig ignorált, elnyomott tényezői előtt egyszerre megnyitotta a tevékenység terét . . . Oct. 20-ka kiindulási pont volt, mely az állami és társadalmi elemek szabadabb mozgását tevő lehetővé . . .” (Vázlatok. 22. l.) Ki nem elégtűnek, de „nem rossz kezdetnek” tekintette Szent-Iványi Vince is, névtelenül megjelent röpiratában, A magyar nemzeti politika helyes irányá-ban (Bécs. 1862). A Pesti Hírlök cikkírója pedig azon busong: „Kezűnkben volt az alig múlt időben a gyepű, sőt az erő és törvényes hatalom is, az országgyűlés, és mit használt? elhagytuk a tért indulatosságból, rögeszmékért, pedig beh jó volna most az is, mit tavál birtunk.” (Hazai közügyek. 1862. ápr. 10.) A megegyezést — fejtegetik — még átmeneti engedmények árán is létre kellett volna hozni: „ . . . a pillanzt kényszerű-

ségéből felmerülő cselekmény — írja a Sürgöny — a jövőnek ne talán kedvezőbb pillanatai felhasználását ki nem zárja . . .” (Hallgassunk-e? 1862. jún. 12.)

A bekövetkezett állapotokért elsősorban a megyei mozgalmakat okolták. Kecskeméthy Aurél szerint „a megyék eljárása mennyire túlszárnyalá a higgadt politikusoknak nem mondhatni aggodalmait, mert azok nagyok voltak, hanem óhajait”. (I. m. 34. l.) A megyei politikát — írja — „teljesen elhibázottnak tartottuk, s vallottuk elejétől fogva; — mindamellett, hogy később bekövetkezett bajainkat, az országnak katonai kisarcoltatását, a lehető legabnormisabb közállapotok beálltát, alkotmányunk tetteles felfüggesztését egyenesen a megyék eljárásából származottnak hisszük”. (I. m. 76. l.) „A megyék az állam létezésének, anyagi eszközeit tagadták meg, s azon gyanút ébreszték, hogy a törvényesség ürügye alatt az állam bukását előzák.” (I. m. 77. l.) „Mi tehát azt hisszük — vélekedik Szent-Iványi Vince is —, hogy e kivételes helyzetet egyenesen a helyhatóságok sajnálandó, a társadalmi renddel össze nem férő, s az anarchia viszonyaival fenyegető eljárása idézte egyedül elő”. (I. m. 17. l.) „. . . a szenvedély által vezetett közvélemény — írja egy másik röpirat — a kormány engedékenységet gyöngeségnek tekintette; és a közvélemény nyomása alatt volt sajtó és megyehatóságok annál tovább mentek követeléseikben.” (Egy magánlevél a magyar kérdésben. Jankovich György névtelenül megjelent röpirata. Pest 1862. 10. l.) Egyes megyék igyekeztek „egymást a dőreségig föllícitálni”, „. . . e huszárnemzetnél — állapítja meg Kecskeméthy Aurél — az tartatik a leghazafiasb politikának, mely legmerészebb; az egység pedig abból áll, hogy a legmerészebbnek rendelje magát alá mindenki, s eldobott kantárral hajtson előre, különben hazaáruló!” (I. m. 228. l.) Szent-Iványi Vince még azt is fölemlíti: az Októberi Diploma kibocsátását követően gondoskodtak arról, „hogy országszerte ezen kedvetlen fogadtatásnak jóval nagyobb legyen még a füstje, mint volt maga a tűz”. (I. m. 10. l.)

Az 1860/61-es mozgalmak jellegét és indulatát — fejtegeti a cikkek és röpiratok többsége — az a tényező határozta meg, hogy a nemzet külföldre, az emigrációra tekintett, és itáliai háborút várt. 1860 novemberében — emlékszik vissza Szent-Iványi Vince — „nem volt tanácsos Magyarországon, csak ellene is mondani annak, aki az invasionak határidejét legfeljebb marcius haváig állította elhalasztottnak”. (I. m. 10. l.) „. . . fájdalom! az invasióról való hit, egyáltalán a külföldtől várás annyira el van bizonyos osztályoknál terjedve, hogy az elfogulatlanok ellenkapacitációja, mint hang a pusztában enyészik el.” (Egy magánlevél . . . 18. l.) „A nemzet — írja a Sürgöny — egy év óta a csalódások hosszú során ment át. Januárius elsejére Párisban hadi trónbeszédet vártunk. Elmaradt. Vártuk tavaszra a háborút. Elmaradt. Mondottuk télen, hogy Ausztria még csak tavaszig állhat fönn. Fönn áll most is . . .” „Vártuk Garibaldit Fiumenál. Garibaldi pedig megmutatta, hogy okosabb azoknál, kik óréá építik reményeiket s nem ment fejfel a kősziklának.” (Sürgöny, 1861. nov. 15.) „. . . az országgyűlés nem volt bizalommal a kormány iránt; nem is akart lenni, mert részben az emigráció vagy valamely külesemény nyomását várta, részint az ausztriai államférfiaknak nem hitt.” Pedig „. . . a külhatalmakknál nincsen számunkra üdv; a mai érkévilág

érzelempolitikát nem ismer; irántunki sympathiáért . . . egy hatalom sem fogja magát véres háborúba keverni — ha érdekük úgy hozza magával, kétségen kívül fel fognak bennünket eszközül használni, és aztán, ha a kitűzött cél általuk elérve lesz — magunkra hagyni”. (Egy magánlevél . . . 19. l.) „. . . az ausztriai monarchián kívül — s ezt csaknem valamennyi cikk, röpirat hangoztatja — a magyarok nemzetisége biztosan fenn nem tartható . . . minden más viszonyok közt a mostani teoriák felállította néptöbbség lesz a döntő factor, és akkor mi a különböző népfajok közt nemzeti életünk miatt szorongatva és nyugtalanítva leszünk . . .” A magyar nemzet a birodalom nagyhatalmi állásának szükséges tényezője. (Egy magánlevél . . . 17. l.)

Szervezett sajtóhadjárat indul a passzív rezisztencia hirdetői ellen. A PN „bölcshallgatása” a támadások céltáblájává válik. A PN vezérlpolitikája — jelenti ki a Pesti Hírnök cikkírója — a gyakorlatban vereséget szenvedett. A Hírnök — folytatja a továbbiak során — sok olyan kifogást hozott fel a múlt évi politika ellen, amiket a Napló annál kevésbé tudott megcáfolni, mert laptársa okoskodásait az eredmények igazolták (1862. jún. 6.) „. . . a lefolyt gyászemlékű év-tizedben — szögezi le Szent-Iványi Vince — a nemzeti tétlenség volt a leghelyesebb politika . . .” Október 20-a óta azonban „a dolgok tetemesen változtak”, s ha „a magyar nemzet keresztre rakott kezekkel csak tétlen nézője marad a körülte, s közelében vívott szellemi küzdelmeknek . . . mi inkább politikai indolentiának, mint bölcsességnek mondanók”. (I. m. 6—7. l.)

„Akármiként húzzuk-halasszuk a dolgot — vélekedik a Pesti Hírnök — anny bizonyos, hogy a jelen feszes és igen kellemtelen állapotban örökké nem maradhatunk.” (Hazai közügyek. 1862. ápr. 10.) „Int az idő — írja Szent-Iványi Vince — az ország helyzetét komoly bírálat alá venni, s becsületes alkura lépni a körülményekkel, melyeknek kézzel fogható és szemmel látható horderejét félreismerni önámítás volna.” (I. m. 6. l.)

Érveinek indokál ügyes tapintattal a két legégetőbb problémát hozza föl: a jobbágyfelszabadítás ügyét és a nemzetiségi kérdést. A jobbágyság 1848-ban történt felszabadítását országszerte a császárnak tulajdonítják — állapítja meg — „s ebben nagy tanúság rejlik”. S „a múlt országgyűlés utolsó nap tett nyilatkozatai” kiengesztelték-e a nemzetiségeket? „. . . a népek és nemzetiségek kielégítése s megnyugtatása az ország érdekében van . . . oda kelletik törekednünk, hogy ezen kielégítés s megnyugtatás tekintetében mások által meg ne előztesünk . . . Egy okkal több tehát arra törekedni, hogy az országnak alkalma legyen, házi dolgai rendezésében is szóllani, nem pedig azon hálátlan szerepre lenni kárhóztatva: hogy míg „mi várunk”, addig mások rólunk, nélkülünk megmáshthatatlan rendelkezzenek”. (I. m. 8. l.) Széchenyi is a tárgyalások, a cselekvés híve volt — írja —, Scitovszky esztergomi érsek primási jubileuma előtt, amelyet a konzervatívok demonstrációnak szántak, úgy vélekedett: „menni kell, kapni kell az alkalmon, s értekezni ott is, mert nincs mit várni, hanem tenni kell.” (I. m. X. l.)

A Széchenyire való hivatkozás, elképzeléseinek „bizonyos módosításokkal” alkalmazása „a kor változott viszonyaira”, kedvelt eszméje lesz ezidőben a konzervatív politikuskoknak. A konzervatívokhoz kö-

zel álló publicisták nemcsak Széchenyinek az osztrák—magyar együttműködés tárgyában kifejtett érveit idézik gyakorta, hanem átveszik stílus-sajátságait is, szívesen élnek jellegzetes képeivel, hasonlataival. Gyulai 1863-ban írt Széchenyieskedők c. szatírájában, mint divatos kortüntet gúnyolja ki ezt a jelenséget. A „legnagyobb magyar” ismét népszerűvé válását tragikus halálán kívül több tényező is elősegíti. Török János 1860-ban adja ki hátrahagyott munkáit, Végrendeletét, Hagyományait és a Hunniát. A kortársak egy része úgy vélekedik: Széchenyi eszméit az idő igazolta, katasztrófát jövendőül komor szavai beteljesültek. Jellemző módon — mint már arra céloztunk — a 40-es évek Széchenyije válik népszerűvé, akinek művében korábbi, haladó elgondolásaival szemben, fokozottabb súlyt nyer az osztrákokkal való együttműködés fontosságának hangoztatása és a dinasztiahöz való hűség. Szent-Iványi Vince röpirata, A magyar nemzeti politika helyes iránya is a Kelet népe és a Politikai programtörödékek tanulmányozására buzdítja olvasóit. A Pesti Hírnök 1862. jún. 7-i száma pedig leközi a Politikai programtörödékek Kossuthot és a reformellenzékét támadó sorait.

Széchenyi eszméivel indokolják a konzervatív párt létrehozásának szükségességét is. „A higgadt conservatív elemek organisatiója, s így egy compact közvetítő párt létrejötte volt az ország égető szüksége” — hirdeti Kecskeméthy Aurél. (Vázlatok . . . 226. l.) „Vannak közvetítő férfaink; — folytatja — de nincs közvetítő párt.” „Párt, mely ellensúlyozza azokat, kik az idealizált 48-nak oly alkalmazása után esengnek, melyet az austriai birodalom uralkodója megengedni nem fog . . .” (I. m. 228. l.) „Szóval egy párt, mely korszerű alkalmazással Széchenyinek azon tanait kövesse, mik őt egész politikai pályáján vezették . . . s miket eddig az események igazoltak.” (I. m. 229. l.)

Ezt az ötletet — a konzervatív párt megeremtésének szükségességét — kapja föl Szent-Iványi Vince is röpiratában, A magyar nemzeti politika helyes irányában. Ő munkája előszavában egyenesen Apponyi György grófot, a volt országbíró, a konzervatív politikuskok egyik legjelentősebb alakját szólítja föl e feladat végrehajtására: „Sokan vagyunk, kik . . . Önt vezérünknek szeretnénk megnyerni . . .” (I. m. VIII. l.) Vegye elő tehát a „valódi magyar zászlót”, „melyet szétzagatni a 48-sok sem merészkedtek . . .”

Ez a javaslat ismételtelen felbukkan. „Pártot kell alapítanunk — reflektál Szent-Iványi röpiratára a Sürögöny Zemplén megyei levéltára —, mely egészen különváltva a 48-asok táborától, fennen hirdesse, hogy a hazafiságot nem az ősi törvényekkel ellenkező, az összmagyar fennállását fenyegető, és így vissza nem állítható törvényekhez szoros és merev ragaszkodásban, hanem ősi, nyolcszázados törvényeinek a kor igényeihez” való módosításában kell keresni. (Várni vagy tenni? Sürögöny, 1862. jún. 13.) Országgyűlést kell összehívni „a múlt évi alapokon” — ajánlja végső megoldásul az Egy magán levél —. „Ezen az országgyűlésen az october 20-iki diplomából kiindulva, mindenekelőtt revidálni kell az 1848. évi különben is ideiglenes törvényeket illő tekintettel lévén azon változott politikai viszonyokra, melyek szerint az örökös tartományok most már alkotmányosan kormányoztatván, a birodalomnak közös ügyei is közösen tárgyalandók, s közös egyetértéssel dönthetők el”. (31. l.)

A liberális középnemesség lapjai, a „felirati” PN, de a „határozati” MS és a Magyarország is, belpolitikai kérdésekkel többnyire nem foglalkoznak. Bizalmatlanul szemlélik a konzervatív politikusok lázas tett-vágját, elítélik a minden reális alapot nélkülöző terv-gyártást; nem látják elérkezettnek az időt az osztrák—magyar tárgyalások újra kezdésére. „Csak egy helyes politika van jelenleg, nem politizálni!” — idézték Deákot hívei. „Nem volna értelme annak — írja Kemény Zsigmond —, ha most suttogva és en miniature ismételnék azt, amit tavaly fennszóval, nem hatás nélkül, de eredménytelenül hirdettünk.” (PN 1862. márc. 19.)

Egy-egy polemikus hang megszólal. A Magyarország 1862. jún. 6-i cikke A magyar nemzeti politika helyes iránya c. röpirattal foglalkozva rámutat, hogy a nemzet vezéreinek követeléseik összeállításakor nem Ausztria pillanatnyi politikai helyzete határozott „hanem határozott a nemzet autonómiájának szigorú elve, határozott az, hogy e diploma ép az autonómia lényegét elvonta a nemzet hatósága alól s a közös törvényhozás köréhez utasította, határozott az, hogy a jogfolytonosság elve elismerve nem volt”. Nem előzte-e meg — kérdi a cikkíró — Deák május 13-án tartott beszédét a Februári Pátens és a Birodalmi Tanács megnyitásán mondott császári trónbeszéd? „... a választás máj. 13-án már nem a rideg jog s a revisio iránti készség, hanem a törvény, az alkotmány s az oetroy és teljhatalom közt volt.” Ezért álltak még a 48-as törvény ellenzői is az országgyűlés jogalapjára, „jogerzetből” és nem „külszínből” a „pesti pressio” miatt.

A politikai vitáknak ebben a stádiumában, 1862 nyarán válik ismeretessé a *Duna-konföderációs terv* végleges formája is. Tervezetében, amely az emigrációban hosszú időn át formált elképzeléseket összegzi, Kossuth abból, az 1849 óta egyre világosabbá váló felismerésből indul ki, hogy egy „középdunai” birodalom léte, mint ellensúlyozó erő a három kontinentális nagyhatalom között, elengedhetetlen szűkségszerűség, az európai hatalmi egyensúly szempontjából. Ezért ragaszkodnak Európa vezető hatalmai — ellentéteik ellenére is — az Osztrák Monarchiához. A Habsburg-birodalom közeli végét jelentő Kossuth, az Ausztria kihullásával támadt úrt egy Dunai Állam-szövetség felállításával véli pótolni.

A szövetség tagjai — elképzelése szerint — Magyarország, Erdély, Románia, Horvátország, Szerbia és Dalmácia volnának. Élén a szövetséges államok küldötteiből álló parlament és központi kormány állna. A szövetségi hatóságok székhelye felváltva Pest, Bukarest, Zágráb és Belgrád lenne, s az az állam adná a szövetség ideiglenes elnökét, ahol a szövetségi tanács éppen ülésezik. A közös érdekű ügyek közé számítja Kossuth a szövetség védelmét, a külügyet és a kereskedelem-ügyet. A szövetség egységes vámterülettel rendelkezne és az alkotmányozó gyűlés határozná meg hivatalos nyelvét. Az egyes országok megtartanák honvédelmi, pénzügyi, közigazgatási és törvényhozási önállóságukat. Erdély általános szavazással döntse el, hogy megújítja-e az uniót vagy társországa akar-e lenni Magyarországnak. Mindegyik község, megye maga határozza meg közigazgatási nyelvét.

Kossuth elgondolásait a hazai politikai vezetőkörök egyértelműen elutasítják s ebben az egyezkedési vágy mellett szerepe van annak is,

hogy tervezete az adott nemzetközi viszonyok közepett meglehetősen irreális. A bécsi centralisták malmára hajtja a vizet mindenki szerint — jelenti ki Kecskeméthy Aurél (Sürgöny, 1862. jún. 6.); „... ha már Reichsrathba kell mindenáron mennem — morfondíroz Naplótérdekében Podmaniczky Frigyes — csak inkább megyek Bécsbe a németek, mint Belgrádba a rácok közé.”

Tisztázzuk az eszméket c. cikksorozatában (Sürgöny, 1862. június 14—július 4.) Kecskeméthy Aurél ismét visszatér a kossuthi program bírálatára és megállapítja: „későcskén”, de Kossuth is látja, hogy Magyarország „mint független ország fönn nem állhat” s ezért óhajtja létrehozni a Duna-konföderációt. „Mi azonban — írja — Ausztriával akarunk maradni... sőt túlsúlyt ambitionálunk a birodalomban; azt mondjuk: helyeztessék át a birodalom súlypontja Magyarországra!”

Kecskeméthy egy akkoriban sokat hangoztatott elképzelés lég-gömbjét ereszti fel cikkében. A gondolattal először a XVIII. században találkozunk. Savoyai Jenő herceg, a törökellenes felszabadító háború vezére javasolja a világtengerekért folyó küzdelemből mindjobban kiszoruló VI. Károly császárnak, hogy a Habsburg-birodalom központja Buda, illetőleg a török megszállás alól felszabadult Magyarország legyen. Ezt tanácsolja Friedrich von Gentz császári kabinet-tanácsos is Ferenc császárnak 1806-ban, a német császári korona elvesztésekor. Dédelgetett, sokat hangoztatott eszméje Széchenyi Istvánnak is. 1849 után Kemény Zsigmond röpiratai válnak a gondolat első számú hirdetőivé. A *Forradalom után* (1850), méginkább azonban a *Még egy szó a forradalom után* (1851) a határos történelmi és külpolitikai érvek egész sorával bizonygatja, hogy a Habsburg-monarchia csakis „magyar központúvá” válása esetén tudja megőrizni az „európai súlyegyen” szempontjából kiemelkedő fontossággal bíró nagyhatalmi állását. Sok tekintetben az ő nyomdokain indul tovább és válik az eszme lelkes propagandistájává Vajda János is röpiratában, a *Polgárosodásban*, valamint *Irányeszmék* című cikksorozatában. (I. e. röpiratok Keletkezése, forrásai.)

Népszerű az elképzelés külföldön is az 1850–60-as években. Egy 1862 nyarán megjelent röpirat, az *Europas Cabinet und Allianzen* (von Verfasser Pentarchie. Leipzig 1862) szerzője, Goldmann is ezt a megoldást ajánlja az osztrák császárnak. Ausztria számára — fejtegeti — korábbi jelentősége visszanyerése céljából, elengedhetetlenül szükséges, hogy egészen átalakuljon. Hagyjon fel germanizációs törekvéseivel, alakítson egy új dunai birodalmat Buda-Pest székhellyel, s legyen az szláv–magyar birodalom. Vagy egy erős Ausztria, vagy „egy más célszerű combinatio: ezen alternatívát el kell dönteni, ha a délkeleti Európában a népek convulsióit megszüntetni kívánjuk s nem akarjuk, hogy a török kérdés közel fekvő megoldása egész Európát lánggal borítsa.” Az új dunai birodalomnak — a szerző szerint — Poroszországgal és Oroszországgal kell szövetségre lépnie. (Gondolatait „Az ausztriai birodalom átalakulása” c. cikk PN, 1862. júl. 29. magyar fordítása alapján ismertettük.)

Hasonló javaslatot tesz 1862 végén Bismarck porosz kancellár is gróf Károlyi Alajos osztrák követnek. Ausztria — úgymond — jobban tenné, ha ahelyett, hogy Németországban keresi a maga súlypontját,

Magyarországra helyezné át azt, kibékítve ezzel birodalmának legfontosabb és leglényegesebb alkotórészét.

1862 nyarán a sajtóban mind többször merül fel az osztrák birodalom dualista berendezésének javaslata. A kormánypárti Sürgöny szerint a fenyegető szeparatizmus legbiztosabb ellenszere az osztrák—magyar dualizmus. A „határozati” Magyarországon „egy volt országgyűlési képviselő” ír cikksorozatot Az ausztriai birodalom szervezéséről (1862. júl. 20—24). Háromféle kormányzati formát tart alkalmasnak az osztrák monarchia vezetésére, a centralizációt, a pluralizmust és a dualizmust. Miután az első két elképzelést az érvek sorával elutasítja, a dualizmus mellett foglal állást. A birodalom végleges szervezése — szögezi le — csak a dualizmus elve alapján mehet végbe. Eszerint mind a magyar korona országai, mind a birodalom további részei saját alkotmányos kormánnyal és törvényhozással rendelkezzenek.

1862 júniusában a PN is felhagy belpolitikai kérdésekben eddig tanúsított „bölcс némaságával”, és a lap szerkesztője, Kemény Zsigmond Pro memoria ellenfeleink számára címen négy cikkből és egy „zárszóból” álló sorozatban foglalja össze a Deák köré csoportosult középbirtokos nemesség politikai álláspontját és válaszol a lapja iránt ért támadásokra (PN 1862. június 19—július 1.). Hogy a PN miért éppen legrangosabb publicistáját szólaltatta meg ebben a kérdésben, annak is megvan a maga oka. A Deák-párt jobbszárnyán helyet foglaló Kovács Lajos, az 1849-es békepárt egyik vezére és Zichy Antal a Pesti Hírnökben Nyilatkozat és még valami címen emlékiratot tettek közzé, amelyben éles szavakkal támadják a Deák-féle kivárási politikáját és a Birodalmi Tanáccsal való megegyezést ajánlják. „Mi — hangoztatják — a passzivitás területéről a pozitívitás területére szeretnénk átlépni” (Pesti Hírnök, 1862. jún. 22.).

Kemény cikksorozatában ismételtelen hitet tesz a passzivitás politikája mellett és időszerűtlennek mond minden egyezkedési kísérletet. Kovácsék ama vádját ellen azonban, hogy a nemzet behálózta magát 1848 bástyáiba s ezért szakadt meg a tárgyalások fonala, Kemény szinte ingerülten tiltakozik. „Mi — írja — az egész magyar alkotmányosságot védjük, s tiltakozunk azon bornirozottság ellen, mintha meg nem változtatható törvényeket ismernénk. Egyéb követelésünk nincs, csak az, hogy a változtatások a maga útján történjenek.” Ebben az időszakban már a PN-ban és a Határozati Párt lapjaiban is „a hangsúly — mutat rá Szabad György — a negyvennyolcas közjogi alap melletti tántoríthatatlan kitartásról mindinkább arra esett, hogy a Pragmatica Sanctio-szabta kötelezettségek nincsenek ellentétben a negyvennyolcas törvényekkel” (Magyarország története. II. köt. 66. 1.).

Miért éppen Kovács Lajos emlékiratára reflektált a PN, egy másik írásában Kemény Zsigmond erre is megféle: „Mert éppen a mi pártunkban készült a legtestetlenebb program, melynek célja reális nem lehet” (PN, 1862. júl. 4.). Viszontválaszában Kovács Lajos azt bizonygatja: a különbség, amely őt és társát „a passzivitás táborától” elválasztja, mindössze annyi, hogy ők mozogni, tervezni, próbálni kívánnak. „... kik politikai helyzetük nyomasztó voltát lelkükből megunták, száma — legio.” „Ez állapot, miben vagyunk, a nemzetet” anya-

gilag kimeríti, erkölcsileg depraválja — ezt érezni kell mindenkinek.” (Programm körüli vita. PN, 1862. júl. 3.)

Kovácsot és Zichyt ugyanaz az aggodalom ösztökölte megnyilatkozására, amely Eötvöst és Trefortot arra az elhatározásra bírta, hogy javasolják Deáknak: hagyjon fel eddig folytatott politikájával, nehogy a politikai irányítás a nagy aktivitást kifejtő konzervatív arisztokraták kezébe csússzon át. Deák maga is észlelte a veszélyt, a tárgyalások újra kezdését azonban ennek ellenére sem látta időszzerűnek. A középbirtokos nemesség politikai vezetőcsoportjai, mint az egyeség megbontóira, elképzeléseik háttéradói tekintettek Kovács Lajosra és Zichy Antalra. Lapjaik ettől kezdve gyakran kísérték rossz-májú megjegyzésekkel próbálkozásait. „Kovács Lajos programja által — írja Kemény — egy új párt vezérévé emelte magát. Párté, amelynek eddig még nincs serege, programja pedig elhamarkodott, kellően nem is tisztázott” (PN, 1862. júl. 3.). „A magyar Times programjának” nevezi Kovácsék emlékiratát a Magyarország, és megjegyzi: régi szándéka egy körnek Kovács Lajost egy lap élére állítani. Nem valószínű azonban — teszi hozzá a cikkíró —, hogy a közvélemény átalakításában nagyobb sikert érnének el „mint melyet a nem kevesebb tehetséggel és az övéknél bizony nagyobb eréllyel és készséggel invenstalt Hírnököknek, vagy a Kovács és Zichy urak programjától nem sokban elrűt Sűrgönynek sikerűlt kivívni”. (Magyarország, 1862. jún. 24.)

Talán kissé a Magyarországon hónapok óta megjelenő és a „ki-egyenlítés” különféle módozatait tárgyaló „rűpiratözön”, továbbá Kovács Lajos és Zichy Antal föllépése is, bírta rá Schmerling állam-minisztert, hogy nyilatkozzék ebben a kérdésben. A Birodalmi Tanács jún. 26-i ülésén ama reményének adott kifejezést, hogy rövidesen a birodalom összes országának képviselétét együtt láthatja a parlamentben. Am ugyanakkor azt is leszűgezte: mindez csak az uralkodótól adományozott alkotmány alapján képzelhető el, kormánya ugyanis ehhez következetesen ragaszkodik.

A Sűrgöny Schmerling nyilatkozatát biztatásnak vélvén, nyomban riadót fűjt. Ha nem történik ezek után semmi — jelenti ki Kecskeméthy Aurél — nagyrészt a magyar idűszaki sajtó lesz az oka. Az államminiszter nyilatkozata szerinte „oly komoly momentum” „melynek ellenébe a passzivitás erőszakolt tanával állni elő — szellemszegénység”. A PN „tűrűk fatalizmusa” „nemzetűnket is ma holnap a tűrűk soraára fogná juttatni” (Sűrgöny, 1862. júl. 6.).

A vásra hamarosan elhangzik a védekezés. Az idű — mutat rá a PN cikkírója — Kecskeméthyék vádjával szemben a Naplót igazolta. Szavai bizonyosságául Schmerling lapját, a Donau Zeitungot idézi: a magyar lapok úgy látszik az utűbbi idűben túlságosan a maguk szempontja szerint ítélük meg a kormány megnyilatkozásait, „a pacificator szerep — írja a lap — meg a népszerűség szép dolgok ugyan, de azért a magyar államfűriak gondolják meg, hogy a monarchiában csak egy kormány van, s a magyar népnel ne keltsenek oly reményeket, amelyek nem teljesíthetűk”. Igaza van Keménynek — teszi hozzá a cikkíró — az egységesítés kísérlete még nem ért végét. (PN, 1862. júl. 10.) S hogy minden hamis illűziót szűtoszlasson, a Birodalmi Tanács pénzügyi bizottsága ülésén maga Schmerling is kijelenti: a

magyarok szeretnek terveket kovacsolni, ám a kormány azokról tudomást nem vesz, senkivel sem tárgyal, mint ahogy nincs is kivel tárgyalnia, hanem változatlanul megmarad a maga álláspontján.

Az osztrák—magyar kiegyezésre vonatkozó tárgyalások Schmerling „rideg nyilatkozata” ellenére is tovább folynak a kulisszák mögött. 1862 végén Apponyi György gróf terjeszt az udvar elé egy, a császár felszólítására készült emlékiratot, a megegyezés tárgyában. Apponyi tervezetében a Magyarország és az örökös tartományok közös birtoklását kinyilvánító Pragmatica Sanctióból indul ki. A Pragmatica Sanctio — állapítja meg — nemcsak a birodalom jólétének és nagyhatalmi állásának alapja, hanem indokolása egyszersmind a közös ügyek létének. Közös ügyek a kül-, had-, továbbá a pénz- és kereskedelemügy, s az 1848-as törvényeket is ezek figyelembe vételével kell módosítani. A magyar korona országai és a német—szláv tartományok között meglévő nagy különbség — Apponyi szerint — eleve kizárja a birodalmi centralizációt. Az Osztrák Monarchia évszázadok óta bevált kormányzati módszere a dualizmus, és a birodalom irányítását a jövőben sem lehet másféle módon elképzelni. Két kormány és két törvényhozó testület intézze ennek megfelelően a monarchia ügyeit, a közös ügyek megtárgyalására pedig a két országgyűlés azonos számú és egyenlő jogokkal rendelkező delegációkat küldjön ki. A közös ügyeket közös birodalmi miniszterek intézzék. Kinevezésükben a dualisztikus egyenjogúság elve alapján kell eljárni. Közvetítőül az udvar és a nemzet között a császár nevezzen ki felelős magyar minisztériumot s az ország területi integritását legalább elvben ismerje el az országgyűlés egybehívása előtt.

Apponyi tervezete, amelynek több elgondolását később Deák Ferenc is magáévá tette kiegyezési programjában, Bécsben nem talált megértésre. A császár már 1862. dec. 18-án a Birodalmi Tanács záró ülésén mondott trónbeszédében kifejezte a „megkezdett alkotmányomű befejezéséhez” való ragaszkodását. Később, 1863. márc. 9-én hivatalosan is közölték, hogy Apponyi emlékiratát számos más javaslattal együtt elutasították.

Az osztrák kormánykörök egyik fő törekvése ebben az időszakban az önálló erdélyi országgyűlés egybehívása. 1862 júliusában Schmerling nyíltan hangoztatja, hogy az erdélyi országgyűlés összehívásával és a Birodalmi Tanácsba terelésével szándékozik a magyar ellenállás egységét megtörni. A kormány erélyes intézkedéseket fogantatott céljai érdekében. Leváltja Kemény Ferencet, az erdélyi kancellária elnökét és gróf Mikó Imre kormányzóvá elnököt, s helyettük a birodalmi centralizáció érdekeit szem előtt tartó Nádasdy Ferenc gróft és Folliot de Crenville-t állítja Erdély élére. 1862 szeptemberében megtartják alakuló üléseiket az újjászervezett megyei bizottságok. Néhány közülük a kormányzattal szemben lojális és az önálló erdélyi országgyűlés összehívását sürgető feliratot intéz a császárhoz. Az erdélyi országgyűlés 1863. július 15-én Nagyszombatban gyűl egybe. A magyar képviselők tüntető kivonulása után törvénybe iktatja az Októberi Diplomát és a Februári Pátenst, s küldöttei 1863. okt. 20-án elfoglalják helyüket a Birodalmi Tanácsban.

A fent elmondottakból megállapíthatjuk, hogy 1862—63-ban, a politikai közvéleményre legnagyobb hatást gyakorló birtokos nemesség

vezetői nem látták még elérkezettnek az időt az osztrák—magyar kiegyezés létrehozására. Követendő elvül — a konzervatívok és a Schmerling rendszere iránt illúziókat táplálók támadásai ellenében — továbbra is a kivárási politikáját választották. Nem látták elérkezettnek az időt az osztrák kormánykörök sem. Bécs ezekben az években két fronton tesz utolsó erőfeszítést dédelgetett tervei valóra váltására. A német szövetségben belül az osztrák kormány reform-javaslatot dolgoz ki a szövetség gyökeres átalakítására. Ezt megtárgyalandó találkozik 1863. aug. 2-án Gasteinben Ferenc József a porosz királlyal, s ennek érdekében hívják össze augusztus 17-én Majna-Frankfurtban a német fejedelmek gyűlését. A reform-javaslat célja Ausztria hegemóniáját biztosítani a német szövetségben, mindez természetesen a legteljesebb mértékben ellenkezik Poroszország érdekeivel. Ezért marad eredménytelen a gasteini találkozó és a porosz király meg sem jelenik a fejedelmek gyűlésén. Poroszország távolmaradása és ellenállása végülis megbuktatja az osztrák elképzelést. Az Osztrák Monarchián belül az önálló erdélyi országgyűlés összehívása, küldöttválasztása a Birodalmi Tanácsba és a provizorium különböző, Magyarországot sújtó intézkedései jelentik az osztrák birodalom megteremtésére irányuló törekvés utolsó kísérleteit. Ismeretes azonban, hogy az osztrák kormány próbálkozásai mindkét fronton kudarcra végződtek.

ÖNBIRÁLAT

- M: I. *Arisztidesz*: Önbirálat. Lipcse 1862. Gerhard Wolfgang, Glück ny. 4, 116 l. — Kötetkiadás.
- II. Szemelvényeket közölnek a műből az IT, a NŐ és a Nb. Az IT 1862. júl. 23-tól júl. 30-ig öt alkalommal az alábbi részletezés szerint:
1. júl. 23. Az I. részből a *Vannak olyatén szomorú, nem tetsző dolgok* kezd. szakasztól az *Igy kiált föl* kezd. szakaszban levő *míg ama világhódítót mindenki pipatöltő inasnak vélné. . .* szavakkal végződő részig. A *Valóban szeretetlen és nem magyar volnék* kezd. szakasztól az I. rész végéig.
 2. júl. 24. A II. részből a *Ha vajjon valóban vannak-e nálunk* kezd. szakasztól a *Valóban, itt a haza eszméje* kezd. szakaszban levő *'nemzeti hajművész', honi szoknya* szavakkal végződő részig. A *közérzület azon ár* kezd. szakasztól az *A hazafiság tartuffejei* kezd. szakaszig. A *Nincs Európában oly keresztény nép* kezd. szakasztól az *Igenis; mert ha a munkás* kezd. szakaszig. A *Sietek figyelmeztetni mindenkit* kezd. szakasztól az e szakaszban levő *mint amennyire más fejlettebb népeknél* szavakkal végződő részig. Az *E tekintetben a példák* kezd. szakasztól *Az angol, a német a legcsaládiasabb* kezd. szakaszig. *Az angol, német is iszik* kezd. szakasztól az *És mindezen undorítósdágok iránt* kezd. szakaszban levő *savanyu vinkójának ivása talán még sem — nemzeti kötelesség. . .* szavakkal végződő részig.
 3. júl. 25. A *'haza' szó* kezd. szakasztól az e szakaszban levő *vastag önzést, felete számítás* szavakkal végződő részig. Az e szakaszban levő *Aki azután föl akarja ébreszteni az alvót* kezd. résztől az *E hájnak elemeit* kezd. szakaszig. A *Maga kárán tanul a magyar* kezd. szakasztól az *E rend általában* kezd. szakaszig.
 4. júl. 26. A III. részből (*A magyar irodalomról*) alcímmel közöl szemelvényeket. Az *Ameddig mártíromság volt magyar írónak lenni* kezd. szakasztól az *Azonban némely lap* kezd. szakaszig.
 5. júl. 30. A *Mindig szemünk előtt kellene lebegni* kezd. szakasztól a *Nem hiszem, hogy a magyar ne tudna* kezd. szakaszban levő *az uralkodók közt is első lenne! . . .* szavakkal végződő részig. A *Persze, hogy lovagsarkantyúval* kezd. szakasztól *Az arisztokrácia erényeit* kezd. szakaszig. A *Nagy feszesesség, aristokratikus puffaszkodás* kezd. szakasztól a *Retteqve kell gondolnunk mindenre* kezd. szakaszig. Az említett szakasztól

Az irodalom üzér szellemü nyegle kezd. szakaszban levő ma-jomilag követni semmiben és semmi áron nem akarják... szavakkal végződő részig.

A NŐ 1862. júl. 30-i számának (21. sz. 332—333. l.) Egyveleg rovata (*Kivonatos mutatvány az „Önbrálat”-ból*) alcímmel a III. rész *Ameddig mártírság volt magyar írónak lenni kezd. szakasztól az Azonban, aki a hatalmas ellenséget kezd. szakaszig.* A Nb 1862. aug. 3., 29. száma *Töredékek a Lipcsében megjelent „Önbrálat” című politikai munkából* címen, a II. rész *Azért emlékezünk csak vissza...* kezd. szakasztól az *Általában mindenütt, a legmellekesebb ügyben is...* kezd. szakasz... *feje fölött összecsapó lumbusból szavakkal végződő mondatáig.* Az ugyanebben a részben levő *Hiszen a jelszó most...* kezd. szakasztól az *Ez már régi nóta...* kezd. szakaszig. A III. fejezetben levő *En is úgy imádkozom a költővel...* kezd. szakasztól *A legutolsó csizmadia is...* kezd. szakaszban levő *de nem olyan hazafi mint ő...* szavakkal végződő részig.

III. Megjelent a *Vajda János Összes művei* (Sajtó alá rend.: Kozocsa Sándor. Franklin, [Bp. 1944] 1872 l.) c. kiadványban is a *Politikai röpiratok* ciklusban (1019—1104. l.).

IV. Szemelvényeket közöl az *Önbrálatból* Komlós Aladár. (*Vajda János Válogatott politikai írásai.* Összeáll. és bev. Komlós Aladár. Művelt Nép, Bp. 1964. 254 l.). Az 50—76. lapokon az alábbi részletek olvashatjuk:

1. A II. részből a *Ha vajjon valóban vannak-e nálunk* kezd. szakasztól *Az angol elég hős nép* kezd. szakaszig (50—56. l.).
2. Az *Azért üdvözlénem azon* kezd. szakasztól *Osak oly nemzet lehet naggyá* kezd. szakaszig (56—59. l.).
3. Az említett szakasztól az *Egy másik meggondolatlan újdonság* szakaszban levő *de némileg enyhítette állítását* szavakkal végződő részig (59—62. l.).
4. Az *Általában mindenütt* kezd. szakaszban levő *Hiülenen lettünk önmagunkhoz* szavakkal kezd. résztől az *És amennyire szerények* kezd. szakaszig (62—63. l.).
5. A *Nézzük a mult félszázad rugóit* kezd. szakasztól az *Igen is; most nem szabad* kezd. szakaszban levő *kit ő a haza ellenségének hisz...* szavakkal végződő részig (63—64. l.).
6. A *magyar az özönviz előtti szennyes* kezd. szakasztól az *Az mondjátok* kezd. szakaszig (64. l.).
7. Az említett szakasztól a *Minden szerencsénk* kezd. szakaszban levő *melyekről majd később* szavakkal végződő részig (64—65. l.).
8. A *Minél mélyebben vizsgáljuk* kezd. szakasztól a *Lássuk csak hogy mint állunk* kezd. szakaszig (65—69. l.).
9. A III. rész *Az írók osztálya* kezd. szakaszában levő *Író, nem író* szavakkal kezd. résztől a *Sokan azzal mentegedőznek* kezd. szakaszban levő *Inops potentem...!* szavakkal végződő részig.

V. Szemelvények olvashatók röpiratunkból a Szöveggyűjtemény a XIX. század második felének irodalmából. (Egyetemi segéd-

könyv. Szerk.: Bóka László, Nagy Miklós, Németh G. Béla. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 1078 l.). A 398—407. lapokon a következő részletek állnak: A II. rész *Ha vajjon valóban vannak-e kezd. szakasztól Az angol elég erős nép kezd. szakaszig* (398—403. l.). A *Csak néhány évvel ezelőtt kezd. szakasztól a Minden szerencsénk kezd. szakaszig* (403—407. l.).

Keletkezése, forrásai

Vajda 1861 végén hagy fel Csatár című „politikai és ismeretterjesztő néplap”-ja szerkesztésével. A szerkesztőváltozást a NŐ 1862. évi 1. száma jelenti be. Az *Önbírálatot* valószínűleg 1862. első hónapjaiban írja. *Arisztidesz* álnév alatt kiadott röpirata július derekán jelenik meg Lipcsében, amint erre a róla szóló legfrissebb tudósítások (KrL, IT, mindkettő 1862. júl. 15.) keltéből következtethetünk.

Álnév-választása jelképes, mintegy tömören megjelöli röpirata szándékát és irányát. *Arisztidesz* (*Arisztideész*, körülbelül: i. e. 540—467) egyike az ókori athéni állam legtöbbet emlegetett politikusainak. Közmondásos igazságosságáért, önzetlenségéért már kortársai az „igazságos” jelzővel tüntették ki. A „szerepére” készülő Vajda így jeli meg a költő, a költészet feladatát egyik korábbi írásában: *A költőnek saját korát kell visszatükröznie, s a költészet feladata az igazságot megőrizni, ami különben minden fórumnál meg szokott bukni, csupán a költészetben marad fűn. Ha kora szép, magasztos — dicsőítse meg; ha romlott, mondja szemébe azt, mert ha van mód visszafordítani a romlásnak indulókat, egyedül a dorgálás, az ijesztés, vagy a gúny azon erkölcsi fegyverek, melyekkel hatni lehet. (Szépről a szépekhez. IV. NŐ, 1867. ápr. 26.)* A költő és publicista, aki így vélekedik, aligha választhatott volna találóbb álnévet, ebbeli szándékát híven teljesítő röpirata számára. „Valljon oly igazságos-e *Arisztidesz* — kérdi a röpirat megjelentését hírül adó D is — mint ó-kori elődje?”

Az álnév nem biztosít az *Önbírálat* napfényre hozott igazságai számára személytelenséget. „Vizsgaszemek — írja ugyancsak a D — fölismertek szerzőjét.” Ha voltak is — főként kezdetben — tévedések, találgatások *Arisztidesz* személyét illetően; az egykorú bírálók többsége kétséget kizáróan tudta: ki rejtezik az álnév mögött. Írásaikban éppen ezért sokszor nagy szerep jut a röpirat-író személye iránt érzett rokon- vagy ellenszenvnek is. Reményi Károly Vajda röpiratairól írt megjegyzéseiben (Levelezések. Újabb pesti levelek. III. Egri Posta, 1862. dec. 28.) éppen a szerző személyének köztudott voltából fakadó személyeskedést veti az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* kritikusaiknak szemére (l. a Polgárosodás fogadtatása.). A szerző kilétének országvilág előtt ismert voltát juttatja kifejezésre, az *Ismerettár* című kiadvány is (Heckenast, Pest 1864. X. köt. 452. h.), amelynek Vajda János címszava már mind az *Önbírálatot*, mind a *Polgárosodást* költőnk *Arisztideész* álnév alatt megjelent műveként tartja számon.

Az *Önbírálat* a Világos utáni magyar társadalom problémáival foglalkozik. Mindenekelőtt a középbirtokos nemesség 1849 után betöltött társadalmi szerepét vizsgálja. Itt fejt ki Vajda tüzetesen a forradalom utáni magyar kulturális életről, elsősorban az irodalom

helyzetéről alkotott nézeteit is. Közjogi, politikai kérdéseket a röpirat csak annyiban érint, amennyiben a fenti problémák természetét megkívánja. (Közjogi-politikai elképzeléseit majd a nem sokkal később megjelent *Polgárosodásban*, illetve a kimondottan ebből a célból írt *Irányeszmeék* című cikksorozatban fejti ki részletesen).

Az *Önbírálat* főbb tételei egyrészt Széchenyi műveivel kapcsolódnak, ezek közül is elsősorban a Hitelhez és a Világhoz, másrészt — érthetően — sok szál fűzi a röpiratot a Világos utáni idők magyar társadalmának fontosabb kérdéseit tárgyaló munkákhoz. Széchenyi műveinek ösztönző hatásáról maga Vajda ad több ízben számot. *Bután és aljasul hívő volna azon ember — írja a Polgárosodásban —, ki állítani merné, s el akarná hitetni, hogy politikai tervrajzát a merő semmiből, illetőleg lángesze erejéből, mint Jupiter saját fejéből Minervát — minden tanulmány s elődök nélkül teremtette. En megvallom, hogy esztétikai ízlésem nagy részét az Iliaszból, magyar politikai kátém hitágazatait leginkább Széchenyi műveiből merítém* (VKrk 105. l.) Ugyancsak a *Polgárosodásban* politikai testamentom-nak nevezi a Hitelt és a Világot; Széchenyi politikai elgondolásairól pedig a következőket mondja: . . . az ő tanának egykor kitagadott, megvetett elvei oly drága, becses romok, melyek teljes összeillesztéséből s kevés újjal toldás mellett az ő vágyaihoz mért jenséges építményt lehet állítani (i. h. 105. l.).

Az *Önbírálaton* észlelhető Széchenyi-hatással a röpirat csaknem valamennyi bírálója foglalkozik. A legalaposabban Komlós Aladár monográfiája vizsgálja a problémát. . . . Széchenyi gondolatai közül — írja — a leghaladóbbakat választja, azokat, amelyeket ez pályája első szakaszában hirdetett: a köznemesség bűneinek, „ázsiai” erkölcsseinek, a megyei visszaéléseknek, a sértő nemzeti dölýfnek, anyagi és szellemi elmaradottságunknak voltakép a demokrácia elleni bűnöknek eltűlését. A nagy reformer taníthatta a művelődés és az iparosítás, valamint a nemzetiségekkel való béke szükségességének belátására, ő vezette az osztrák szövetség szükségességének tévútjára is.” . . . Vajda olyan tanítványa volt Széchenyinek, aki túlment ideiglenes mesterén. Túlment abban is, hogy míg Széchenyi agrárkapitalizmust, Vajda saját fejlett kapitalizmust akart, s ennél döntőbb különbség, hogy Széchenyivel szemben demokráciát és polgári vezetést követel. 1848-hoz való szilárd ragaszkodásában már nem is Széchenyit, hanem Deákot követi; s mikor 62-es röpirataiban elítéli a passzivitást, a külpolitikai események kegyelmében való reménykedés politikáját, a „haza bölcsé”-től is eltér és saját utat nyit.” (106—108. l.)

Komlós „e hatást 58 utánra, de legvalószínűbben 61-re” helyezi. „[Vajda] 57—9 között némileg ingadozik ugyan — állapítja meg a továbbiakban — de ekkori írásaiban mégsem találjuk nyomát Széchenyi gondolatainak, sőt még 1857 áprilisában is oly antikapitalista érzelmeket fejez ki, amelyek Széchenyi hívenél elképzelhetetlenek. A Szépről a szépeknek [!] című cikkében azt fejtegeti ugyanis, hogy egy Arkádia többet ér Anglia minden gyaránál, melyek mint Dickens Nehéz időkje mutatja, minden szépséget kiölnék a szívből, maholnap a gép fog uralkodni az emberen — panaszolja.” (Komlós, 107. l.) Állításai bizonyosságul több olyan, az 50-es évek során keletkezett Vajda-írást számlál elől, amelyek a szerző kapitalizmus-ellenes érzelmeiről árulkodnak.

Vajda 1858 után, 1861 táján szegődött Széchenyi „ideiglenes” tanítványai sorába, ebben csaknem biztosak lehetünk. Gondolkodásán azonban már korábban is felfedezhetjük Széchenyi hatását. A MS 1856. febr. 19-i számában Mocsáry Lajos könyvéről, a magyar társas élet-ről (Pest, 1855) ír, *Valamivel több mint könyvbírálat* címen recenziót. *Erre is akadt ember* — írja az idézett cikkben —, *ki egy roppant nagy térre mutatott, mely nem annyira költőleg szép, mint észszerűen hasznos és pusztán volt, hogy akár megszakadjunk teljes elfoglalásában. Ipar, gazdaság, népnevelés . . . stb. Nem akarom megnevezni az egyént ki e téren legtöbbet fáradozott, buzdított.*

De mi száguldó huszártermészetünkénél fogva, mit Ázsia sivagatjain örököltünk, jobb szeretjük a bravourokat, mint a mérsékelt vállalatokat, — mivel nyugodt, kitervelt, fokozatos elbrenyomulás nem erős oldalunk — e csüggedetlen zászlovívó sem talált lármás, áradó követőkre, de a feladat nem is oly nemű, hogy ilyenekre volna szükség. Komoly, szótlán férfiak néma tábora ez, mely nem éljenek, de azért cselekszik.

Széchenyi eszméinek hatását észlelhetjük a NŐ-ban megjelent Vajda-cikkek egyikén-másikán is. A reformkor és elsősorban Széchenyi fel-fogására emlékeztetnek a nők társadalmi szerepéről vallott gondolatai: *. . . minél inkább terjed a műveltség valamely népnél, a nők állása szemben a férfival annál tisztesebb . . . Terjesszék a művelődést hazánk leányai, és e baj örökre orvosolva lesz.* (vö. a Hitel ajánlásával, és általában a Hitel és Világ e tárgyban kifejtett gondolataival.) Az idézett cikk (*Néhány szó négy szemközt*, NŐ, 1858. okt. 31.) középponti problémája különben is az: *hogyan s miképpen múlhatnák fölül [a nők] jelenben a férfiakat a legmagasztosabb erényünk a hon és művelődés szeretében?*

A NŐ-ban írt Vajda-cikkek egy részén — jelesül a *Szépről a szépekhez* című cikksorozatán is (NŐ, 1857. jan. 8., febr. 22., ápr. 5. és 26.) — szinte nyomról-nyomra követhető, miként hódítanak egyre nagyobb teret — sokszor ellentmondásoktól sem mentesen — Széchenyi eszméi Vajda gondolkodásában. Vajda 1858 előtt megjelent írásai sok esetben tartalmaznak kapitalizmus-ellenes megnyilatkozásokat, s mindez nem lehet jellemző Széchenyi tanítványára. Ugyanakkor azonban Vajda korábbi publicisztikájában több olyan vonásra kell felfigyelnünk, amelyek azt tanúsítják: költőnk Széchenyi egyes tételeit a Komlós által feltételezett időpontnál előbb, esetleg már 1855—56 táján magáévá tette.

Az *Önbírálat* eszméinek másik forrásvidéke a forradalom bukását követő idők magyar társadalmának problémáit tárgyaló — jobb kifejezés híján — „hogyan tovább” irodalom. A világosi katasztrófa után mind külföldön, mind a Habsburg-birodalom területén, valóságos özöne jelent meg ama röpiratoknak, értekezéseknek, amelyek a Monarchia s benne Magyarország eljövendő közjogi helyzetét tárgyalták, és tettek javaslatot a jelen, ideiglenesnek vélt állapot valamilyen irányú megoldására. A röpiratok, cikksorozatok egy másik csoportja, a közjogi kérdések boncolgatása helyett, az egykorú magyar társadalom fontosabb problémáit emelte vizsgálódásai fókuszába, s arra kívánt feleletet adni: mit tehetünk a magyarságért, társadalmunk fejlődéséért az abszolutizmus reánk szakadt megpróbáltatásai között. Kemény Zsigmondtól, Gyulai Pálon és Mocsáry Lajoson át Vajda Jánosig a

legkülönbözőbb elgondolások vezették a különböző tollak gazdáit, számos kérdésben azonban találkoztak nézeteik. Elvetették azt az elképzelést — noha a nemzet többsége vallotta ez időben —, amely Magyarország sorsának további formálását a nemzetközi politika, számunkra esetleg kedvező alakulásához és a Kossuth-emigráció külföldi működéséhez kötötte. Magyarország közjogi-politikai problémáit és a magyar társadalom fejlődésének soronkövetkező kérdéseit is a Monarchián belül kívánták megoldani.

„A magyar vezető férfiakra, — írja e korra emlékezve Halász Imre — többé-kevésbé Deák Ferencre is átragadt” az az illúzió, „hogy az osztrák abszolút monarchia külpolitikai és katonai helyzete megrendíthetetlen alapokon nyugszik.” (Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Bp. 1911. 181. l.) „Látszólag Ausztria az ötvenes években kolosszus volt, mely rengeteg súlyával ráfeküdt Középeurópára. Egyik kezét az Éjszaki tengerig, másik kezét Sziciliáig nyújtotta ki. Az egy Piemontot kivéve Olaszország kisebb-nagyobb kényurái mind Ausztriában látták protektorukat.” (i. m. 182. l.)

A „hogyan tovább” irodalom kiindulási alapját Kemény Zsigmond szavaival jellemezhetjük talán legtalálóbban: „Én azt mondom: akasszunk egy votiva tabellát a templom falára csodás megmenekülésünkért, szedjük össze vagyonunk maradványait, gazdálkodjunk, szerezzünk, munkálkodjunk a körülmények közt ernyedetlenül és józanon. S ha ekként becsületes fáradtságunk gyümölcsözni fog, ha a magyar az erejéhez mért vágyak által törekszik sorsának naponkénti javítására, akkor . . . akkor nem fogja elérni, amit álomlátói neki jósoltak, de azért még boldog lehet.” (Forradalom után. 1850. Összes művei. Bp. 1908. XII. köt. 7—8. l.)

Vajda röpiratai korszak-váltás határán születtek. Hiába végződött sikertelenül az 1861-es országgyűlés, hiába jelentette a Schmerling-éra a centralizációs, abszolutisztikus erők ismételt eltérbe kerülését; mindenki előtt, még a hatalom képviselői előtt is nyilvánvaló volt: úgy kormányozni még egyszer, mint Bach idején, többé nem lehet. Az *Önbírálatot* epilógusnak szánta szerzője. Hatalmas bírálata e munka a Bach nevével fémjelzett előző évtizednek. A *Polgárosodás* pedig nyitány, egy új korszak nyitánya; ösztökélés, az eljövendő új követelményekhez méltó, jobb felkészülésre. És mert az *Önbírálat* a Bach-korszak csaknem valamennyi jelentős társadalmi, kulturális és — helyell-közzel — gazdasági kérdésével foglalkozik, probléma-felvetése sok hasonlóságot mutat néhány korábbi munkával is, amelyek szintén Bach-kori társadalmunk helyzetét vagy annak valamely részlet-problémáját vizsgálják. Nem lehet meglepő tehát, ha néhány esetben a megoldás javaslata is azonos. Rokon törekvéseik miatt e munkák egyike-másika az *Önbírálatnak* ösztönzésül is szolgált.

Forradalom utáni publicisztikánkban kiemelkedő szerepet kap a nemzeti önismeret-önbírálat fontosságának hangsúlyozása. (Nem véletlen, hogy Vajda még röpiratának is ezt a címet adja!) Gyulai írja: „Önismeret-teendőinkkel tisztába jutás és szilárd határozottságot kell imádkoznunk fájdalunk kálváriájánál.” (Társaséletünk. Pesti Röpívek, 1850. okt. 27—dec. 8., Bírálatok, cikkek, tanulmányok. Bp. 1961. 434. l.)

Az önismeret-önbíráló jelentőségét már Széchenyi is sokszor hangsúlyozta műveiben. Nála azonban mindez — főként a harmincas évek során — a magyar parlagra irányított figyelmet, a helyzetünkön való sürgős változtatás követelését jelenti elsősorban, s csak a negyvenes években, a Kelet népe (1841) és méginkább a Politikai programtörvények (1847) megjelenése idején, válik írásaiban a nemzetbíráló színté kizárólag a forradalmi törekvések bírálóivá.

A forradalom bukása után Gyulai, s nálánál is inkább Kemény: nemzeti önbírálaton elsősorban a forradalmi célkitűzések bírálóit érti. „Április 7-től fogva — írja Kemény Zsigmond —, midőn az 1848-ki törvények — ha emlékezetem nem csal — a felső megerősítést nyerték, egészen a forradalom valóságos kiütéséig minden oldalról nagy hibák követték el . . . Tanuljunk legalább mi saját tévedéseinken. Az önismeret keserű, de hasznos” (i. m. 139. l.). „Ohajtandó volna — ismét Keményt idézzük —, hogy midőn az új viszonyok közt követendő politikáját elhatározza [a magyarság] kerülje ki erejének túlbecsülését s vágyainak csak a létesíthető törekvések horizontján csapongjon . . . A magyar csak akkor vesztethet el, ha örökké a képződmény túlkérbén akarja arcát és lélekvonalait vizsgálni. Egyedül az önismeret által jutunk céljaink s rendeltetésünk felfogásához. Tévedni a halandó gyöngesége; de önismertre törekedni az isten parancsa . . .” (i. m. 11. l.) És mert Kemény, Gyulai s az ötvenes évek legtöbb magyarság-vizsgálója mindenekelőtt a netán újra ébredő forradalmi ambícióinkat vigyázzák; és mert a nemzeti egységnek a Bach-korszak idején meghirdetett jelszava egyébként is bizonyos mértékig háttérbe szorítja a társadalmi problematikát a nemzeti mögött: az évtized publicisztikájában hiába keresünk a Hittel és Világ igényével és szenvedélyével megírt műveket, nem találunk.

Az önbírálatot, önmagunk jobb megismerését Vajda János is az erőnket meghaladó — esetünkben forradalmi — próbálkozások elkerülése céljából tartja szükségesnek. A nemzet — állapítja meg az *Önbírálatban — egy boldogtalan elragadtatás percében az öntúlbecsülés egy második Mohácsot szülő hibájába esett . . .* (VKrk 31—32. l.) S miként Kemény, Gyulai vagy e korszak legtöbb rokon tárgyú írása, ő is azt tanácsolja: *inkább szerény kört a munkát vállaljuk, mint ismét elbizakodva olyan után epedjünk, melyet elkezdni sem tudunk . . .* (i. m. 32. l.) Vajdánál azonban a nemzet fölött mondott bíráló nem a forradalmi célkitűzések bírálata elsősorban. Röpiratában a magyar parlag, az elmaradott hazai állapotok és osztályok szenvedélyes kritikáján van a fő hangsúly, s csak másodsorban szól a „boldogtalan öntúlbecsülésről”. Ő tehát a nemzeti önbírálatot a harmincas évek Széchenyiéhez hasonlóan értelmezi, s ezzel többet nyújt, mint kora hasonló szándékú írásai.

A Vajda röpiratát megelőző évek önismeret-önbírálat irodalma — ha legfontosabb feladatát látja is benne — nem merül ki kizárólag az 1848—49-es forradalom s a nemzetben meg mindig meglévő forradalom-várási bírálatában. Vizsgálódásai a magyar élet csaknem minden területére, s társadalmunk úgyszólván mindenik osztályára kiterjednek. Elemzéseik többnyire a penitencia szigorúságával készülnek. Bírálat tárgyává teszik az arisztokrácia magatartását. „Nincs a világon arisztocrácia, — állapítja meg Mocsáry Lajos — mely oly

rendkívül s abnormis kiváltságot tudna felmutatni. . .” (A magyar társas élet. 22. l.). „S ímé nézzük sorba Európa statusait; sehol sem találunk oly korszellemet, mint honunkban, sehol oly compact aristocratiai valóságos testületet, sehol oly erős választó falat a néposztályok közt.” (i. m. 24. l.) „. . . nálunk irigység, gyűlölség uralkodik a nagyok iránt, — a nagyok ismét, kevés kivétellel a népet lenézik, megvetik, s nem bíbelődnek vele. Dölyf és sivár élvivadászat e kasztnak jellege. Befutja az egész világot élveket vadászni, s nem helyzi büszkeségét abban, hogy a népek vezére, gyámja, oktatója legyen. . . Nemzetisége leginkább akkor jut eszébe, midőn magát így nevezheti: ‚Ungarischer Magnat‘ s diszöltönyét bámultatja” (25. l.).

Gyulai is hasonlóan vélekedik. „Az arisztokrácia — emlékezik vissza a reformkor előtti időre — levetkezve ősjellemét elkorcsosult, idegen műveltség szaggatott rongyainak bohócruhájában cifrálkodva. szibaritai kéjjel dőzsölt kívül e hazán vagy az ország végén, s átkos könnyelműségében míg egyik kezével eladta a nemzet jogait, addig a másikkal lassan, de annál biztosabban ölü mérget csepegtetett egészséges testébe.” (Társaséletünk. I. h. 439. l.) A jelent számbavéve: „. . . nekünk nemcsak politikai nyilatkozatok és lépések kellene. Mi többet s kevesebbet kívánunk. Látni akarjuk munkásságát a társasélet terén. Ohajtjuk, hogy palotái Pesten az ország szívében emelkedjenek; teremtsen maga körül magyar életet. . .” (443. l.). „Angol, francia, német háztartás, idegen szokások, külföldi modor, számúze, avagy csak külsőségekre szorítva minden mi magyar. . . Mintha a magyar jellem barbárságot képviselne vagy csak táblabírói neveltségességeket. . . mintha e két szó: műveltség és magyar ellenkező fogalmakat tartalmazna, melyek egymást kizárják” (441. l.).

A fő figyelem természetesen a középbirtokos nemességre irányul. „Ez osztályról szólni — jelenti ki Mocsary — majdnem annyit tesz, mint szólni az egész magyar nemzetről, mert tagadhatatlan, hogy e nagyszámú osztály képezi nemzetünknek valódi magvát s összpontosított tömegét. . . Nemzetünknek valódi physionomiáját a táblabírói osztály adja meg. . . Ha azután részletesebben vizsgáljuk, látjuk a sok jó akaratot, zsibbasztva a körülmények sanyarúsága s nagy adag természeti restség, tunyaság által; látunk sok és valóban tiszta s költői lelkesedést a tapasztalatlanság sötétében botorkázva; látjuk a tiszta józan észet, megzavarva éretlen theoriák és emésztetlen tanok által; látjuk a sok eredetiséget eltorzítva a rosszul felvett különbenyomások által. Mind ez egy, ha nem is irigylendő, de minden esetre érdekes képét egy nemzetnek tünteti elénk. S e kép színezetét a táblabírói osztálytól kölcsönzi.” (I. m. 106—107. l.)

„Ez osztály mutat fel valódi gentlemant s pimasz ripőköt minden polgárisultság és világbani jártasság nélkül; mutat egészen új szabású ideológót és doctrinárt, s másrészt ó szabású s megcsontosult ügyvédek, kik még mindég mint szuféreg rágódnak a Corpus Juris avas obscuritásain. . . ez mutat fel ázsiai ízlésű önelégült kis hetumogereket. . . másrészt ifjú francia forradalmárokat. . .” (107—108. l.).

„Ó hallja mi nagy dolgok történnek más országokban, mint halad az ipar, mily bámulatos találmányok lépnek életbe; hallja magasztalni a külföld haladását, lázongó törekvéseit, de azért meggyőződesei ingatlan állnak s ő azért még is csak azt tartja, extra Hungariam non

est vita. Az ifjú Magyarország fia ellenben csupa mozgás, csupa nyugtalanság, csupa újtó szellem. Az ő ideálja ipar, csinosulás, idomulás a külföld példányaihoz. Neki itthon semmi se jó, semmi se tetszik, neki ez állapot tűrhetetlen. Sajnálkozással tekint hona elmaradt állapotára s azt gondolja, a külföld állapota tökéletes, s boldogság csak ott honol.

Mind a két fajnak meg vannak helyes fogalmai, meg van sok tekintetben elfogultsága. Ama komoly és higgadt fejtejtői kölesönzi nemzetünk nemes és becsületre gerjesztő zománcát, de a másik faj nélkül nem volna haladás." (108. l.) „... valódi táblabírói modor nincs... a táblabíró inkább lévén helyhez ragadva, megtartotta jórészt vidékének néptypusát, s modorán igen megtetszik a provincialismus." (109. l.)

„Van olyan, ki jól tudván, hogy nemzetsége csak oly régi, mint bármely zászlósé, ha hosszú pipával ki áll, ószerű boltos ívei alá... magát most is kis királynak véli, elgondolja dicső bajszos ősei sorát, vagy legalább a robot és hosszú fuvar lehunyt idejét, s mély fájdalommal látja előre nemzetségi neve fényének hanyatlását. Van ellenben tüzes democrata, ki tagadja, hogy nemes ember, ki csak polgár, csak ember és magyar akar lenni..."

Van olyan, ki élet módjában s gazdasága vitelében örökösen idézi az öregök axiomáit, s ephemer kísérleti viszketegnek, bolondságnak tart minden újítást. Szégyennek, zsidónak való piszkos mesterségnek tart minden kereskedést, minden ipar üzletet, s attól tart, ha ilyenbe keverednék, ősei megfordulnának sírjokban. Van ellenben olyan, ki mint egy amerikai erdőirtó vállalkozásokról, s speculatiokról álmodozik, gyűlöli a deák nyelvet s fiaiból kereskedőt, mérnököt nevel." (110. l.)

A ripők — állapítja meg — műveltséggel nem bírván „más módon akar magának érvényt szerezni. Neki cifra négy ló, cifra minden kell, hogy fölléphessen. Költés által akar imponálni s helyet foglalni az őt megillető körökben, különben talán semmibe se vennék." (115. l.)

„Sokkal több gondot kellene az ifjúság növelésére fordítani, de a régi táblabíró a gyermeket majdnem a cselédség közé tartozónak vélte s csak akkor tartotta magával homogennek, midőn juratusnak, vagy ügyvédnek felesküdt. A gyermeket jó formán elesapták, mint kiverik pusztára a növendék marhát, a természetre hagyván jó formán kifejlését... A táblabíró rendesen falun lakván, a gyermekek többnyire cselédséggel cimboráskodnak... (113. l.)

„Általában véve — szögezi le végezetül — a táblabírói osztály még nagyon hátra van a művelődésben." (111. l.) „... nézze meg bárki a külföldet, s látni fogja, mily nagy urak vagyoniilag s mily kevéssé művelt emberek a mi táblabíránk az ottaniakhoz képest... Ennek oka abban van, hogy a táblabíró keveset mozog, keveset utazik, keveset lát-hall... (112. l.) „Akitől csak kitelik, ne sajnálja gyermekétől az utazás költségeit... Az utazás a nevelésnek egy része s a tanulásnak mintegy befejezése." (115. l.)

Mocsáry véleményét osztja Gyulai is, a középbirtokos nemességet illetően. Ha elhagyjuk az arisztokrácia termeit — írja — „s azon lakok ajtaját nyitjuk be, hol kiválólag kérkednek a magyarsággal, s magokat a nemzet erejének mondják, sem fogunk kárpótlást találni az elébb érzett fájdalmakért. Itt minden magyar, de a magyarságnak csak

becsszomj nélküli nemzeti érzés örülhet. Hiányzanak a polgárisodás ajándékai, a műveltség alakító keze s ama szebb, nemesebb élet jelenségei. Vagy mindezekből valami, elferdítve, tévesztet irányban, mi aztán rosszabb a semminél.”

„Miért fessük a táblabrót? Ki fogadja el magyar jellemnek, midőn mint a németeknél a filiszter, már nemzeti torzkép lőn? Ki örül a debreceni és szegedi polgár csökönös törzsökösségének, ki az idegen elemmel egyszersmind a műveltséget is kizárni igyekszik, s nemzeti-sége munkátlan, nyugvó szellem, mely hiába várja a bűvész hívó szavait? Nem éppen oly különös-e, ha a sallangos táblabrófi tele torokkal szidalmazza az elkorcsosult mágnást, mint midőn ez úriás megvetéssel néz le a magyar betyárságra?” (I. m. 442. l.)

„Ama másik fél — a kúriák és népes mezővárosok lakója — sóhaj-tással tölti idejét: a nemzetiség veszélyben van, a nemzeti jellemet elkorcsosulás fenyegeti. E panaszokra elég ok van; több rendszabályok nem kedvezők, s majd a növelés sem lesz egészen kezében. Gyermekei talán egy korcs műveltséget s jellemet fognak magukon hordani, vagy ellenszenvökben még jobban megcsökönösödnek, s a haladó idő még messzebb hagyja. De a sóhajlás semmit sem segít. Ott vannak még számtalan eszközök, csak meg kell ragadni, ott van még nyíltan egy tér, csak reá kell lépni. Mindenekfölött szükség fölemelkedni a nemzetiség magasabb szempontjára s műveltséggel kell tenni szilárdá. Csak ama balvélemény ne uralkodjék, mely azt hiszi, hogy a nemzetiség nyugvó munkátlan valami, s az el nem nemzetietlenedéssel már mindent megtettünk.” (443. l.)

„Féltjük éppen azt az osztályt, — hangoztatja Kemény Zsigmond is — mely eddig túlsúlyal bírt, tudniillik a középbirtokú nemességet, s féltjük kivált ezek közt az ért korban levőket.” (Élet és irodalom. PN, 1853. 2. kiad. ÖM. X. köt. 247. l.) „Táblabróink ismereteiket élénk eszmecserék útján s a közhelyekről gyűjték. Ritkán olvastak, de sokat hallottak, s bár rendszeres tudományuk aránylag kevés volt, bírtak gyakorlati tapintattal és részletekkel.” (250. l.) A megyei élet, törvényhatósági ülések, a közszereplés volt nevelő iskolájuk. Most: „A szónoklat saisonja lejárt. A mindenbe vegyülés útján nem szaporíthatja tapasztalatait. És más eszmeszerzési módokról kell gondoskodnia, ha a parlagiasodástól magát védeni akarja.” (251. l.)

Mi hát a teendő? „Az első eszköz tehát, mellyel a parlagiasodástól megoltalmazhatják magokat vidéki nemeseink, abból áll, hogy szűnjenek meg bizonyos fásult és henye modorban ignorálni a világot. Továbbá hagyjanak föl az úgynevezett sorok közti olvasással, mely az öncsalásnak legotrombább neme, és a rebusfejtegetésnél hitványabb mulatság.” (255. l.)

A „világ ignorálását”, a fejlődő, lüktető élet partjára húzódást Mocsáry is felrója középnemességünknek: „... kár, hogy középosztályunk annyira kerülki fővárosunkat s egészen falura vonul. Meglehet nehéz most Pesten tartózkodni, meglehet a falusi körök némileg pótolják egykori megszokott municipális gyülekezeteinket, de mégis ... igen óhajtható volna, hogy középosztályunk ne hanyagolná el annyira a városi életet, s országunk szívét, fővárosunkat.” (I. m. 118. l.) „Az ifjúság Pestre húzódnék, mint ezelőtt s ez által alkalma lenne felvennie azon városias műveltebb színezetet, melynek elnyerésére falun alkalma

s példája nincs; s levetközné ama korlátozt provinciális hangulatot, mely annyira összeszorította a szellemi látkört, s alkalmatlanná teszi az embereket a hon összes állapotának s általános érdekének felfogására . . . Nemzetiség tekintetéből is hasznos volna, ha a tözsgyökeres magyar körök Pesten ütnék fel tanyájokat s benne jobban meghonosodnának. Ha így megy, Pest lassankint elveszti újra minden magyar színezetét s a honnak nem lesz valódi fővárosa.” (119. l.)

Miként Széchenyi, utóbb pedig Vajda, Mocsáry is lépten-nyomon hangoztatja a helyes gazdálkodás szükségességét, s ezt elsősorban a középnemesség szempontjából tartja fontosnak: „nem csak önfentartási, de hazafiúi kötelesség a jó és eszélyes gazdálkodás, mezőn, házban, erszényben. Azon magyar, ki esztelen pazarlása által magát, nemzetségét tönkre teszi, meglopja a haza köztvagyonát, s maga nyit tárt kaput sok meggazdagodni vágyó külföldinek, ki jóságát megveszi, s lesz minden, lesz iparos, lesz jó polgár, csak magyar nem.” (89. l.)

A birtokos nemességre nagy szükség van a jövő fejlődés szempontjából. Ez is indokolja a feléje irányuló fokozott érdeklődést. Kemény párhuzamot von a nagypolgár és a földbirtokos társadalmi szerepe között, s a következő megállapításra jut: „Mindkettő az önzés szempontjából fogja nézni a viszonyokat; de a nagypolgár önzésének gyakran lesz cosmopolitai színezete; míg a földbirtokos önzése a szigorúbb hazafiság köntösjében jelen meg. A két rend ellensúlyozása tartja az állam gépét oly középírányban, melyet a francia nem ismer, az angol mindig bírt, s az európai nemzetek közül sokan, kiknél t. i. a földbirtokosi osztály alásúlyodt és az ipar gyors fejlődésben van — többé meg nem szerezhethetnek. Nálunk még e részben reményleni lehet.” (Élet és irodalom. 257. l.)

A polgárságról szólva, Mocsáry Lajos eképpen vélekedik: „Polgári osztályunk — fájdalom — igen csekély, nagy része idegen, a magyar rész annyira oda simul a táblabírói tömeghez, hogy vele jó formán együtt vehető.” (I. m. 107. l.) Gyulai szerint: „A középrend, mely másutt a nemzet kimeríthetetlen erejét alkotta, a műveltség és haladás tényezőjévé emelkedett, nálunk bevándorlott idegenből állt, s éppen a nemzeti erőt gyöngíté.” (I. m. 439. l.) Pedig: „Egész Európában a nemzetek szellemi emelkedettségét — írja Kemény Zsigmond — két néposztály pallérozódásának foka dönti el. Értem a nagy polgárságot — bourgeoisie — és a falusi nemességet, s általában a közép és kisebb földbirtokosi osztályt. Kérdem: hogyan állanak ezek a forradalom után, műveltségök eszközeire nézve? A nagy polgárság, a körülmények javát, rosszát összevetve, nyert.” (Élet és irodalom, 248. l.) „A pesti gyártulajdonost, iparost most bizonyosan több kérdés érdekli és több dologról bír józan ítélettel, mint régenté.” (249. l.)

Közös vonása írásaiknak, hogy a népről tisztelettel szólnak, de problémáit kevésbé ismerik. „Paraszságunk — állapítja meg Mocsáry Lajos — olyan, mint mindenütt, magasabb szellemi önállósága nincs, s csak anyag a fensőbb osztályok szellemi működéséhez.” (I. m. 107. l.) „A nép — idézzük Gyulait — szenvedett, s a sűrű sötét éjben, mely reá nehezült, csak könnyek s véres verítékeinek gyöngyei csillámlottak.” (I. m. 439. l.) „. . . e nép — jelenti ki Mocsáry — természeténél fogva épen nem vad, csak elmaradt, restsege a sors örökös és kemény

csapásai által, a műveltségben.” (I. m. 61. l.) „A magyar őstermészetében annyi drága kincs rejlik . . . végre nyissátok be a nép kunyhóit, hol bár fejletlenül, de egyszersmind romlatlanul is jelen meg: büszke érzettel fogtok bámolni és fájdalommal felkiáltani: közös erővel emelve minő életet teremtene ez . . .” (Gyulai, i. m. 443. l.)

A társadalmi osztályokról viszonyainkra térve át, csaknem valamennyien kárhoztatják a forradalmat követő, tartós és minden téren megnyilvánuló bénultságot. „Mióta politikai életünk megszűnt, mély tepedés lepte meg nemzetünket . . . A rövid, de lázas mámor után rideg csüggedettségbe estünk.” (Mocsáry, i. m. 1. l.)

Elvetik a céltudatos passzív magatartást. „Igen e nép, bármi súlyos csapások érték is, most is Szécsényinek [!] felébredt, megijült nemzete. A haladás szelleme él teljes erőben, a hatalmas lökés folyvást érezhető. E nép többé vissza nem eshetik halálos szendergésébe, e nép egy megijült nemzedék. Nemzetünk élete előbb a holttengerhez hasonlított; most folyam, melynek vize csekélyre kiapadt ugyan, de azért csergedez — bár vékonyan — mély medrében, s kútfejéhez többé vissza nem mehet.” (2. l.) „E passzivitás — szögezi le Kemény Zsigmond — szintén veszélyes volna: mert a miénkkal ellenkező iránynak adhatna túlsúlyt.” „A viszonyok cselekvésre intenek . . . Epimenides hosszú álma nem nekünk s nem e mozgékony időkhöz való” (Forradalom után, 8. l.) „. . . az idő nem vár — írja Gyulai is — Fordulóponton állunk, hol — bár merész állításnak tessék — sok s majdnem minden tőlünk függ.” (I. m. 434. l.)

Irreálisnak tartják a külföldi segítségben reménykedést: „. . . most nálunk a múlt évek szerencsétlenségei miatt, a haza szeretetnek egy ábrándos iránya fejlődhetett ki, mely a távol vidékeken legelteti a képzelődés szemeit, kelet és nyugot felé fordítja a figyelmet, üres vágyódásokba olvad föl, s még hitet táplál oly változások iránt, melyek be sem következhetnek, hasznosak sem volnának.” (Kemény, i. m. 198. l.) „Már pedig ily légvárépítő politikának alig leend egyéb következése mint zsibbadásban tartása a tevékeny erőknak, elhanyagolása a valódi élet igényeinek és oly sült galamb utáni áhítózás, mely a henység étvágását fölébresztheti, de kielégíteni aligha fogja.” (199. l.)

Megfogalmazzák teendőinket is: „. . . kitűztük célu a haladást, a polgárisodást. Mindez többé nem ábránd, nem költemény, nem röpírát, nem hírlapi cikk és szónoklati virág, hanem tény. Mind ez összegyűlt s összeforrott a nemzet vérével s létével . . . A haladás szelleme, az előretörés, a vágy polgárisodás után megvan még, él bennünk. E kincset megóvni, megtartani, ez most feladatunk. Meg kell óvnunk, fenn kell tartanunk minden áron, minden módon jövőnknk érdekében.” (Mocsáry, i. m. 8. l.) „. . . a világ halad. Ki menni nem akar, menettetik. S miután a régi, ha úgy tetszik, idyllicus állapotban nem maradhatunk, jobb minél előbb átesni a nagy forradalmon, s átküzdeni az oly bajos, de elkerülhetlen átmeneti korszakot . . . Mi is benn vagyunk az átmeneti processusban kínos vajúadásban szenvedünk. Ügyekezünk kell minél előbb partra vergődni a fáradalmas hányattatás közül. Nekünk egészen polgárisodott, európaias néppé kell válnunk, félig Ázsia, félig Európa nem maradhatunk.” (116. l.)

„Műveltség és polgárisodás” — hangoztatják Kemény és Gyulai írásai is. „Tegyen mindenki, mit tehet” — idézi a kor jelszavát Mo-

csáry, s e felhívást visszhangozzák az évtized hírlapjai és folyóiratai. „A nemzetiség — írja Gyulai — s az alapjáni fejlődésnek leghatalmasabb támaszpontja az államegység és politikai önállóság, de ha ez már nincs meg, megmaradt a nemzeti erény s társasélet terén még, megőrizhetni, erősíthetni; s jövőjéhez s egykori magasabb emelkedéséhez biztos reményeket fűzhetünk.” (I. m. 438. l.) „Egy szomorú év megmutatta, hogy a nemzetben mennyi életerő van, a következők mutassák meg még inkább. Míg a politikai téren magához méltólag megjelenhetne, foglaljon el a társaséleten minden talpalatnyi földet, honnan javára munkálhat és szebb jövőjét készítheti elő . . .” „Kettőzött erővel kell kifejtetnünk a nemzetiség és műveltség tényezőit, s összhangzásba hozván jelentőségre emelnünk. Mind a forradalom előtt, mind most súlyos teherként nehezült reánk azon körülmény, hogy a nemzet műveltséget nélkülözött, s a műveltség nemzetiséget . . . A vagyonosabb osztály merítse amazt a néptől, s nyújtsa helyébe emezt.” (440. l.) „. . . művelt nemzetiség és nemzetiesedett műveltség” — hirdeti meg a nemzeti programot.

Gyulai elgondolásával vág egybe Mocsáry is: „Egy roppant tér áll tökéletesen rendelkezésünkre, — s e nagy tér a társas élet, a nemzet belső élete. Egy nemzetnek állapota nem függ annyira a politikai institutióktól, mint a társadalmi viszonyoktól . . . A nemzet jellege s társadalmi viszonyaiból forrnak ki a politikai institutiók, s csak ha így forrnak ki természetesen, akkor állandók . . . A társadalmi viszonyoktól sokkal inkább, mint politikai formáktól s törvényektől függ, boldog, kellemes élet van-e egy országban.” (I. m. 10. l.)

Egyik legfontosabb feladatunk tehát: a műveltség terjesztése: „. . . egy nemzet sem élhet meg, — jelenti ki Mocsáry — ha nem halad, — ha nem versenyez. S a művelődés annyi, mint haladás előre.” „. . . a művelődés a nemzetiségnek nem ellensége, sőt még különös kellemes zamatot kölcsönöz a műveltségnek, ha rajta a nemzeti typus keresztül látszik.” (I. m. 21. l.) „Az egyenlőségnek nincs hatalmasabb emeltyűje s terjesztője, mint az általános műveltség minden tekintetben . . .” (16. l.) „. . . a műveltség nem lehet kiváltság, mint volt a jus gladii, az adómentesség, a főrendi jog, — a műveltség közzjoga s közbirtoka az emberi nemnek.” (43. l.)

Kemény szerint: „A köznép és kisebb birtokú osztálynak ha jelentőségét, melytől a haza jövője nagy mértékben függ, nem akarja kockáztatni s ha műveltségben és polgárisodásban magát szándékosan túlszárnyaltatni nem törekszik, folytonos önképződésére még két hatalmas eszköz van kezei között . . . Az egyik, hogy a mezőgazdaságot, melyet eddig többnyire csak szutyongatott, ezentúl intensive lehetőleg tudományosan, s okos számítással üzze.” (Élet és irodalom, i. h. 255—256. l.) A másik: „Az irodalom hő pártolása.” (257. l.)

„Jelenidőnkben — vélekedik Mocsáry is — nincs célszerűbb, nincs nyereségesebb foglalkozás a mezőgazdasági iparnál honunkban. Foglaljuk el a tért egész erőnkkel, így tarthatjuk meg valódi birtokunkban nemzeti létünknek legfőbb alapját — anyaföldünket. —” (I. m. 123. l.)

Ugyancsak ő hívja fel a figyelmet arra is: a gyakorlati emberek, iparosok, kereskedők „hiánya miatt gyakorol a külföld felettünk oly nagy elsőbbséget, e miatt maradtunk el annyira más nemzetektől, s

lettünk másodrangú nép az európai népek társaságában. E miatt maradtunk szegények, s ez által ki van mondva hátrányos helyzetünk összes állapota.” (121. l.)

Kemény abban bízik, hogy a földesurak és a városi polgárok gyermekei, akik a forradalom előtt földbirtokosok, jogtudósok, ügyvédek „vagy a legrosszabb esetben pipás és helységük határából ki nem mozduló nagy emberek lettek volna, most az ipar és kereskedelem, anyagi és reáltudományok . . . felé vonatnak.” (Élet és irodalom, i. h. 289 l.)

Mocsáry Lajos arra inti a közép- és kisnemességet: „Ha már valaki komolyan iparúzónek szánta gyermekét, legyen következetes. Vétköztesse le a fiával egészen az úrfit, s vesse alá pályája követeléseinek minden végletekben.” (I. m. 122. l.)

„Sokat veszthetünk — írja Gyulai — és sokat kell szereznünk. Ezért ápolnunk kell mindent, mi ezt elősegíti, s amattól óvhat. És itt a társulatok nem utolsó szerepet játszanak. Egyikben a nemzetiség emeli hozzánk szereit, másikban a tudomány sóhajt, harmadikban a hazai ipar nyújt esdő karokat s így tovább.” (I. m. 447. l.)

„A nagypolgár — állapítja meg Kemény — ha szakának szenteli idejét, és a falusi nemes, ha gazdaságának áldozza magát — mindkettő már foglalkozásai által bizonyos mértékig politikai tehetséget nyer.” (I. m. 257. l.)

Csokorba kötve kívántuk megmutatni: miként vélekedett az *Önbírálatot* megelőző, rokon tárgyú irodalom a röpiratunk által felvetett főbb kérdésekről. A hangadókat idéztük csupán, és azokat az írásokat, amelyek a legtöbb hasonlóságot mutatják Vajda munkájával. Műveikben — észlelhettük — számos a rokon vonás, néhány esetben az egyezés. Mindez nem csupán az általuk vizsgált korszak azonos problémáiból adódik. A „hogyan tovább” irodalom java írásai termékenyítő, indító hatással voltak Vajda ilyen irányú vizsgálódásaira. Mindezt maga is sejteti a Mocsáry könyvről írt, már említett recenziójában: *A lángész adománya, hogy hirtelen átfut az új viszonyokon, megfordult helyzetben, és kitalálja az utakat, melyeken a rengetegből kibontakozik. Nem mondom, hogy átalakulásunk első éveiben is nem voltak egyesek, kik rugalmasb lélekkel bírván, ébren maradtak az újultak közt, s rázni kezdték az alvókat. Számosan voltak, kik érezték, hogy tennünk, mozognunk ezután is kell, habár morzsákat szedegetünk is, — tenni amit lehet és szabad, írni, tanítani és tanulni; — így indult újabb lendületnek az irodalom. Ez többek érdeme, az íróké, kik a nemzet halálját kiérdemelték.*

A másik szál, amely a „hogyan tovább” irodalom legjobb alkotásait Vajda röpirataival összefűzi: társadalmunk problémáit elemző munkáikban valamennyien Széchenyit választják mesterüknek. Más kérdés azután az, mit vett át a magyar parlagon szenvedélyes ostromozójától Kemény Zsigmond, mennyit őrzött meg Gyulai Pál, mit használt fel a nemzeti egység érdekében hangtompítót tett Mocsáry Lajos és miben követte Vajda. Az idézetek néhol kiindulási alapjuk vagy végcéljuk különbözőségét is elárulják. Politikai célkitűzéseiket tekintve, a legfontosabb különbség, amely Vajdát nemcsak Keménytől, Gyulaitól, de a náluknál radikálisabb Mocsárytól is elválasztja: ők

valamennyien a középbirtokos nemesség vezetésével óhajtkák megvalósítani az ország kapitalizálását, Vajda viszont — Sötér István megállapítását idézzük —, „ellenzi a nemesi polgárosodást, s a nemesiséget bármifajta polgárosodásra képtelennek tekintti”. (*Nemzet és haladás. Irodalmunk Világos után.* Bp. 1963. 330. l. Irodalomtörténeti könyvtár, 12.), s röpirata „a polgárosodás plebejus útjának keresése is”. (329. l.)

Az *Önbírálat*ban kifejtett gondolatok nagy részét korán fellelhetjük Vajda írásaiban. Fontos előzmény ebből a szempontból a többször idézett Mocsáry-recenzió (MS, 1856. febr. 19.). E cikkben sok tekintetben már az *Önbírálat* Vajdája áll előttünk, aki Mocsáry könyvének ismertetése ürügyén számos, 1862-es röpirataiban részletesen kifejtett elképzelését is elmondja. Az *Önbírálat* jellegzetes gondolatvilágát idézik fel az alábbi sorok: *A felbuzdult támadók rohamzajában könnyű a többivel 'hajrát' kiáltani, de a pajzsát elvetet őrmlőkba új lelket önteni; egy reményvesztett, lehangolt tömegbe új szellemet varázsolni — ez a valódi hősiesség coriolani lélekereje. . . az alig múltban támadt vihar villámütése alatt annyian megszádltek, lemondtak, alomba merültek . . . Inkább támadó, mint kitaró harcosok vagyunk . . . Azért nálunk a lelkesítő szerepe könnyebb, mint a csillapítóé. A forradalom idején a „csillapító” hiányzott, most szükét látom a bátortónak. Egyik végtelből a másikba esünk. A gyöngé lelkek mindig a nagyobb rész által ragadtatják magukat — most nagyobb rész bűnnek ereszti fejét, orra vére foly mindenkinék, dvtat a lemondás; bölcsesség, eszély a reménytelenség.*

Inkább szerény kört s munkát vállaljuk — írja az Önbírálatban — mint ismét olyan után epedjünk, melyet elkezdni sem tudunk . . . (VKrk 32. l.) Idézett cikkében pedig a következőket olvashatjuk: *. . . és azt mondom, hogy aki egy fát ültet abba a sivatagba, hova a viaszóhajtott nagy időkbén elfeledtek egy vesszőt dugni, ki egykét kocsis gyereket a pusztai iskolákba tanult magyarrá nevel, ki egy izzapos rétet vagy folyámot megszabályoz, stb. — annak habár szerény, de honpolgári érdeme van, még pedig nagyobb, mint annak, ki azzal dicsekszik, hogy ő mondta ki legelső Európában, mely pontok alapján kezdődnek meg Párizsban a békealkudozások?*

A középnemesség, a táblabírák bírálata, a külföldi segítségben való bizakodás elutasítása szinte az *Önbírálat* szenvedélyes hangján történik: *A mi táblabíráink szellemszárnyakon, mert ez kényelmesebb is, Angliába vándorolnak, beszélnek a parlamentben, tanácsot adnak Palmerstonnak, és Krimia hadvezéreit kritizálják, csataterveket készítenek. Ez ártatlan mulatság e magánszervedély, annyiban nem egészen ártatlan, amennyiben ez idő alatt oly derék, okos emberek, valamivel okosabbat is tehetnek . . . a világ sorát most az egyszer nem bízták mireánk. Ezért hiába tekintgetünk Angliára, onnan nem jönnek mihozzánk tanácsot kérni.*

Az *Önbírálat* eszméi fogalmazódnak már a MS-ba írt egyik-másik színibírálatában is. Vajda — mint erről Komlós Aladár monográfiája (74—76. l.) tudósít — 1855 derekától belső munkatársa lesz az akkor Török János által szerkesztett MS-nak. 1856 februárjától 1857. ápr. 30-ig, illetve 1857. szept. 28-tól az év végéig rendszeresen jelennek meg a lapban színibírálatai, könyvismertetései. Egyik írásában Szig-

ligeti Dalos Pista című népszínművét dicséri (MS, 1856. febr. 28.), amennyiben az politikai tendencia helyett tisztán erkölcsi irányt választ meséje lelkűl (az *Önbírálat*ban is tiltakozik a politika — értsd táblabírói, szővirágos, tartalmatlan politika — „mindenbe vegyítése” ellen). Szigligeti másik munkájával, a Pál fordulásával (MS, 1856. máj. 1.) kapcsolatban arról ír: a közönség korábban a mindent dicsérés vágyával marasztalta el a kritikusokat, manapság pedig túlzott szigoruk miatt neheztel rájuk, s ez utóbbi bizonyos érzékeny oldal érintése, a fajszeretet kétségbevonása miatt fájóbb volt az elsőnél. A Nagy Lajos és kora írójának, Hegedűs Lajosnak azt veti szemére (MS, 1856. szept. 26.), hogy a haza, hon és magyar nemzet, ezek viszik a főszerpet a színpadon. *Érdekes volna még — írja — számszerint kimutatni, hányszor fordultak elő a 'haza', a 'hon', az 'erény' s a 'nemzet' szavak.* Szigligeti Tízezer forint című népszínművét a termékeny szerző kevésbé sikeres művei közé sorolja, de örömmel üdvözli benne Klárika alakját, aki a fővárosi alsóbb néposztály gyermekét testesíti meg és magyarul beszél. *Félelmelet múlva — jelenti ki — Pest lakosága magyar lesz, ... s ekkor népi jellegzetes alakjaink néhány tucattal szaporodnak.* Ezt a folyamatot — véleménye szerint — írónknak, főleg színműírónknak kell elősegíteni (MS, 1857. okt. 29.).

1856. dec. 9-én átmenetileg a PN újdonságrovatának szerkesztését veszi át. Bevezetőnek szánt írásában az alábbiakat közli olvasóival: *Miután ósrégi tapasztalat, hogy a bókok és hízelgések mindig több kárt okoztak, mint a kellemetlen igazmondások — igaz keresztényi elvünkhez képest úgy fogunk eljárni, hogy ha egyesek haragját magunk ellen földézzük is, ezért a nagy többség tetszésében leljünk kárpótlást.*

1857. jan. 1-én Heckenast Gusztáv kiadásában megindul a Nővilág. A lap szerkesztője Vajda János lesz. A NŐ „hetilap a magyar hölgyek számára”, s ez bizonyos mértékben meghatározza irányát és tartalmát is. A hölgyek számára írt „beszélyek”, versek, „csevegések”, népszerű ismertetések töltik meg elsősorban a lapot, ám ezek mellett Vajda több olyan írása is helyet foglal benne, amely előfutára későbbi röpiratainak, s társadalmunk, irodalmunk, kulturális életünk egy-egy jelentékeny kérdésével foglalkozik. Nem feladatunk a NŐ-ban megjelent Vajda-cikkek ismertetése vagy értékelése, számunkra osupán annyiban érdekesek, amennyiben hírt hoznak az *Önbírálat* bontakozó eszmévilágából.

Itt olvashatjuk először a kortárs lapirodalomról szóló vélekedését (*Ez új esztendőben.* 1858. jan. 3.). *Én kívánok — írja — jobb erkölcsöket, főként a haza szájainak, akik a nemzet esztét szívével vezetik. ... minden bűnök két legmagyartalanabbika, a nyegleség, hízelgés nyomai a lapirodalomnak legalább alantabb rétegeiben már feltűnedezni kezd.* A lapirodalomnak röpirataiban, későbbi írásaiban is nagy figyelmet szentel, vadhajtasait sűrűn nyesegeti.

Mint korábbi írásaiban is tapasztalhattuk már, itt is felemeli szavát a haza eszméjével való visszaélés, üzérkedés ellen, akárcsak utóbb röpirataiban. *Veszedelemes körjelnek tartom a nyegleséget, mellyel egy-némely lelketlen üzér a hazafiság eszméjét a nagyobb rész könnyen hívósege bányájában kizsákmányolja, s e nagy szavak untalan emlegetését a legnagyobb honfűi 'tettnek' tartva, valóságos regani és gomerili díszenteskedéssel hízelgi be magát a közönség kedvébe s a komolyabb elméjű és*

érzelmű önéretteljesebb férfiak minden szavát bosszantóan együgyű észjárással elferdítve, mindenkire, kivel a versenyt más úton ki nem állja, a magyartalanság, hazafiatlanság vádját sütni törekszik... (I. cikk.)

E cikkében hívja fel a figyelmet a közéletünkben mind nagyobb tért hódító gyanúsításra s az irodalomban jelentkező elvtelen klikkrendszerre: ... van egy-két jól hízott ember nálunk is, aki igen jól érti a gyamúsítgatást, és aki csak úgy veszélyes, ha a közönség hitelt ad mézes-mázos szavainak... Ezek azok a szerkesztők, kik az írói függelenséget, a szabad vélemény kimondását lehetetleníteni akarják, kik a magyar irodalmat oda súlyosztatják ma holnap, hogy a lapok zászlóira nem aestheticai vagy társadalmi, philosophiai elvek, hanem együtt mulató pajtások, régi cimborák, előfizetэшajhászok, programmkortések nevei legyenek följegyezve.

Döbbenetes, hogy a közönség e már leplezetlenül föllépdő pajtáskodást, részrehajlást minden aestheticai ügyben — észre nem veszi, eltűri, de sőt pártolni, mintegy benne gyönyörködni látszik. Vagy talán pénz-bálványozó korunkban valóban kinevessük-e a magasztos költőt, ki nagy és szép eszményekkel foglalkozik, s megbámuljuk, mint nagy embert a kiadókat, kik eszméit lenyomatni vállalkoztak, és azokból jó „geschäfte” csináltak?

Az alábbi sorok pedig az Önbírálat eszméje első mozdulását adják tudtunkra: ... úgy látom, hogy „körültekintgető” író társaim között... nekem jutott a szép kötelesség, hogy lapirodalmunk és közönségünk közötti viszonyban a fenjörgő bajokat kiderítsem, sőt érezvén magamban, hogy ha egyesek kárhözhatóak is, az egész közönség helyeslését mégis megnyerem... az író, költő azért legyen író, költő, hogy igazat, szépet mondjon, amiből tanulni, nemesedni lehet, s ne fadjuljon egyes osztályoknak sem szolgáljává, sem bohócává...

*

Rangos helyet foglal el az Önbírálat-előzmények sorában a *Széptani levelek* (NŐ, 1861. febr. 15., márc. 1., máj. 1.) című cikksorozat. A *Széptani levelek* mindössze egy évvel előzi meg az *Önbírálatot*, érthető hát, ha gondolatai többségében a röpiratban kifejtettek hasonmására bukkanunk: A sújtásos, ragyogó öltözetű keleti népfajok szelleme — írja — többnyire megyezik abban, hogy mindkettő szereti a — „szóvirágot” (I. cikk, NŐ, 1861. febr. 15., 59. l.). A frázis, vagy szóvirág — ha ugyan az elnevezés tökéletes — keletiségünk azon gyarló sajtóságai közé tartozik, melynek vérünkbe kiirtását óhajtanám, mert a szépművészetek sőt politika terén is sokkal károsabb következményei vannak, mint sokan gondolják. Nem egyszer történt már, hogy az egyszerű igazság ellenében a ferde bár, de cifrán ékeskedő frázis győzött nálunk, még pedig oly fontos ügyekben, melyek a nemzet sorsát határozták el. És e hibával költészetünkben is mi gyakran találkozunk. (60. l.)

Támadtak — állapítja meg irodalmi életünk bírálatára térve át — üres, kalmár, sőt jobban mondván üzér szellemű versfaragók, akik látván mennyire kap a közönség az efféle üres szórakéteken —, hát hiszen ha csak frázis kell’ — gondolják magukban, és neki ültek, összetartak néhány zsák frázist... (61. l.)

Arany — szerinte — valóságos mintaköltő, ki inkább tanít, mint elragad (NŐ, 1861. máj. 1., 132. l.)... mindenek közt neki vannak a legszerencsélenebb utánzói. Csak külsőségekben nem annyira majmolják... de tolvajszarka módra meglopóssák egyikét népies kifejezésben,

de persze rosszul alkalmazva . . . (134. 1.) Követői: Általában két részre oszthatók, — ú[gy] m[int] ártatlan rimelkedre, akik, mint engedelmes jó iskolás fiúk, nem állják bevallani, hogy a nagy Arany után indulnak . . . a majmolás annyira világos, hogy ha az illetőt akadémiakussá nem tennék, azt hinné az ember, ez a csintalan kópé — háta mögött csúfot úz mesteréből . . . Ezek szerények, sőt önbizalmatlanságot tettetnek, ki-mondván, hogy nem hisznek saját tehetségükben . . . Ezek műveinek ismertető jele a túlságosan szigorú mérték, pedans szögletesség; a szabatos-ság, pontosság és csúnnak azon pontig való vitele, mely az alatta rejlő kongó ürességet annál kirtvóbbá teszi . . .

A másik fajtájú had emevel teljesen ellenkező természetű. Ezek istenembertől elrugaskodott, szilaj, megszelídíthetetlen vad zsenik, a föld minden hajdan és jelenkori nomád életű fajainál korlátlanabb szabadság, felfordultabb rendtelenség, és teljes eszeveszettség képviselői. (135. 1.) Az ő verselményeik külső és belső ismertető jelei közül legszeledebb az eredetiségre törekvés . . . Soha a rendes úton, a szokott versenygyepen, — mindig külön, soha csöndesen, okosan, szabályszerűleg . . . mindig szila-jon, vadul, csodálatosan kacskaringósan, így majd zseniknek véli őket a tudatlan tömeg. Mindenekfölött pedig hízelegni a nemzetnek, ápolni gyöngéit, dicsérni hibáit, álomba ringatni, mámorig itatni a dicsőítés ömjénillatával . . . (136. 1.)

Miként az Önbírálatban úgy a Széptani levelekben is sötét színekkel festi a stílyedést, amely szellemi életünkben a forradalom bukása után elkövetkezett:

Azt kell hinnünk, hogy a nagy ütés, mely a nemzetre Világosnál mé-retett, szédítő s ideiglenesen tébolyító hatású volt. Az összezúzott nem-zettest az iszonyú kínok megújuló bánatmai alatt olykor eszméletét veszítve félrebeszélte, majd őrzöngött, s csak, midőn szüntek a testi kínok, voltak kiderülései úgynevezett 'lucidum intervallumai'.

És csak úgy tekintve a dolgot, csak a nemzet delírúma — őrzöngés szakadozott nyögésének kifejezéseül tekintve, válik érthetővé ama szörnyű mély esés, mely az utóbbi évtized szellemi működésében észrevehető! (I. oikk, NÖ, 1861. márc. 1. 76. 1.)

Nincsenek illúziói a középnemességgel kapcsolatban sem. A Szép-tani levelek írója éppúgy képtelennek tartja a nemességet a polgárosodott Magyarországnak megteremtésére, mint az Önbírálaté. Én ugyanis azt látom — írja, — hogy nálunk a szoros értelemben vett nép aránytalanul több szerencsés, illetőleg valóbb értékű elemeket rejt romlatlan és lényében, mint a közel négyszázados természetlen politikai viszonyban demoralizá-lódott úgynevezett úri, vagy helyesebben kaputos réteg.

Éz is valami igen természetes. A fekély arra ragad, aki a fekélyeshez legközelebb áll. Csak az adhatja el magát, akivel alkuba ereszkednek. A kaputos osztály közvetlen érintkezésbe jött a demoralizáló hatalommal, és múltunk története mutatja, hogy minél föllegebb meggyünk, a nemzeti gé-niusztól egyre nagyobb távolodásra, egyre nagyobb elfajulást találunk. (I. oikk, NÖ, 1861. márc. 1., 73. 1.)

Az új korszaka felé induló nemzetnek pedig ezt tanácsolja:

Azért őrizzük meg nemzeti szellemünk sajátosságait, de a fejlesztés nagy munkájánál, kiforrásunk átmeneti szakaszában, amennyire lehet, vessük ki magunkból azon tulajdonokat, melyek előhaladásunkban csak gáncsol teherül szolgálnak . . . (I. oikk, NÖ, 1861. febr. 15., 60. 1.) Ezek a

gondolatok is az *Önbírálatban* és a *Polgárosodásban* nyernek majd részletesebb kifejtést.

Csatár című lapja, még inkább azonban röpiratai megjelenéséig, költőnknek nem áll módjában közjogi-politikai, társadalmi nézeteit teljes részletességgel kifejteni. A fent idézett írásokat tehát nem tekinthetjük minden tekintetben Vajda elképzeléseinek összességére jellemzőnek. Annyit talán mégis megállapíthatunk: az alapvető kérdések jelentős részében, így a polgári Magyarország igenlésében, a középbirtokos nemesség vezetészerepének elutasításában és egy sor társadalmunkat, kulturális és irodalmi életünket érintő problémában már e korai cikkeiben is az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* Vajdjára ismerhetünk. A kérdések más csoportjában viszont változnak, tisztulnak még elképzelései a Cs, illetőleg a röpiratok megjelenéséig. A polgári társadalom igénye fellelhető már korábbi írásaiban is (Mocsáry-recenzió, színbírálatok), de vállalása ekkor még korántsem olyan következetes, mint az 1862-es röpiratok idején. Korábbi verseiben, cikkeiben még nem egyszer olyan ellentmondásra bukkanhatunk, ami például a *Szépről a szépekhez* című cikksorozatot is jellemzi, hogy polgári vívmányok dicsérete árnyékában antikapitalista illúziók is meghúzódnak. Ezek az ellentmondások a Cs megjelenése idejére elmaradnak, és a röpiratok Vajdjára következetesebben hirdeti és vállalja a polgárosodást, mint azt régebbi írásaiban tapasztalhattuk.

A Cs (Politikai és ismeretterjesztő néplap. Tulajdonos és felelős szerkesztő: Vajda János. Kiadó: Kozma Vazul.) 1861. ápr. 4-én, két nappal a magyar országgyűlés megnyitása előtt indul meg. A lap megjelenésekor némileg változik a helyzet. Arra kell felfigyelnünk, főként az első időkben, hogy Vajda nézetei több, lényeges kérdésben jobban simulnak a középbirtokos nemesség szószólói által irányított közvélemény politikai elképzeléseihez, mint az előbbieik során. Megváltoztak volna Vajda nézetei? Időközben mégis magáévá tette volna a középnemesség Deákhhoz közel álló csoportjának politikai álláspontját? Ennek megvizsgálásához mindenekelőtt a Cs előfizetési felhívását (PN, 1861. márc. 31. Apróhirdetések) kell szemügyre vennünk, amely néhány sorban mintegy a lap főbb programpontjait is előnkbe tárja. A Cs — közli a felhívás — háborút kezd, de a szellemi harc, a nemzeti művelődés fegyverével. Harcolni fog az önző nyegleség, következetlenség, a rövidlátó önámítás, öndicsőítés, meg a sültgalamb-politika tétlensége ellen, továbbá nemzeti jellemünk önkárunkra szolgáló egy némely „magasztos” gyarlóságai ellen. A lap célja, hogy a nemzetnek hazaszeretében legagdaqabb osztálya: a szegényebb középrendben új olvasókat hódítson meg a lapirodalom számára . . . Azok között kíván tehát munkálkodni, akiket a *Széptani levelek*, a röpiratok és más írások szerint a legalkalmasabbnak tart a polgári Magyarország megteremtésére. A szegényebb középrend semmiesetre sem a középbirtokos nemesség. Ám e pillanatban mindenek fölött legösszhangzóbb nemzeti akarategység közimádásáqá magasztosulását kell óhajtanunk, s minden különleges, egyébként legszentebb elv időtlen fölvetése is — vétek volna, ha az a nemzeiben szakadást idézne elő!

Nincsenek vérmes reményei a középnemesség politikai szerepével kapcsolatosan. Taktikából, mégis, csatlakozik az általa vezetett nemzeti akcióhoz. Sikeres nemzeti vállalkozás a középnemesség aktív részvétele nélkül ebben az időben elképzelhetetlen, egy ellene irányuló mozgalom pedig a nemzeti egységet bomlasztaná s a Habsburg-hatalom malmára hajtaná a vizet. A politikában helyesen megválasztott taktika fontosságát most is, a későbbiek során is számtalanszor hangoztatja írásaiban. *Az olasz nép — írja — belátta harmad éve, hogy a republicanus elv zászlója nem, de Victor Emmanuel monarchiája alatt kivihető lesz az olasz nemzeti egység. Garibaldi a republicanus vezér, Mazzini sat. lemondtak elveikről, mert a nemzeti függetlenség ügye, az első és csak e függetlenség feladata azután meghatározni, milyen társadalmi rendszert igényelnek a viszonyok, az európai helyzet. (Belföld. Pest, ápril 19-én. Cs, 1861. ápr. 21.) Így fogva fel a dolgot csakugyan a haza a lényeg, a jó —, és a kormányforma, mint már maga a forma szó is jelenti, a másodrendű eszme. (Irányszemlék. IV. MS, 1863. febr. 6., VKrk 190. 1.) . . . nálunk — állapítja meg — a nemzet mozgalmában titkolt taktikát alkalmazni szinte lehetetlen. Pedig ez nagy hátrány . . . (Belföld. Pest, ápril 19-én. Cs 1861. ápr. 21.)*

A nemzeti összefogás szükségét számtalan cikkében hirdeti: *A magyar nemzet . . . e pillanatban egy akaraton van, és ha nem boldogulunk hamarjába [!], annak csak azon egy esetben lehetne maga a magyar az oka, ha nem értene egyet, ha különböző osztályok vagy pártok közötti gyűlöletben meghasonlanék. (Az alkotmány biztosítéka. Cs 1861. ápr. 4.)* Inti a népet is: *Hanem aki azt mondáná, hogy a magyar urak téged rá akarnak szedni, és azok ellen lázít — azt már nem bánom, ha választ gyánánt kilököd a szobádból (I. cikk).*

Más azonban a tartalma is, a célja is a Vajda által képviselt nemzeti összefogás gondolatának, mint a középnemességnek. A középirtokos nemesség a nemzeti célkitűzések kivívása mellett saját politikai hegemóniáját is meg akarja alapozni az Ausztria ellen létesült nemzeti akcióegység lendítőereje segítségével. Ezért politikai mozgalmában hajlandó mindaddig maga mellé emelni a népet s mindaddig vele tartani, amíg ez érdekeinek megfelel. Vajda az ellenkező oldalról, a népi érdekek, a szegényebb középréteg, a polgári elem szemszögéből szemléli e szövetséget, és annyiban tartja gyümölcsözőnek, amennyiben ez a nemzeti célok mellett a népi követeléseket is képviseli. Ő nem a népet óhajtja beemlíteni a szövetség sáncaiba, hanem a megtért kiváltságosok számára akar módot nyújtani arra, hogy részesei lehessenek a nemzet nagy vállalkozásának: *Ne legyünk elfogultak a születés még fennálló kiváltságoltjai iránt, ha ők ez előnyt nem érvényesítik, s velünk egyesülni akarnak. (Szabadelvűség. Cs 1861. ápr. 14.)* Am a középirtokos nemesség többsége által képviselt politika a hozzáfűzött reményeket nem váltotta be. — Ez az oka annak, hogy Vajda 1862-es röpirataiban még az akció-szövetséget is felmondja velük szemben.

A Cs idején azonban másként áll még a helyzet! Vezércikkei többségében azt hangoztatja: *. . . az okosság, a hazafiság parancsolja, hogy legyünk békén, bizalommal s várjuk a honatyáktól, az országgyűléstől a vezényszót — mert aki nélkülök s ellenökre cselekszik az nem egyéb magános kihágónál, aki nem ösmeri el bíról a nemzet által választott hatóságot. (Nehéz idők. Cs 1861. máj. 12.) . . . ha eleinte elágaznak is néze-*

teink, — írja — amint a többség határozata nyilvánult, azonnal minnydjan e határozat körül csoportosuljunk (Egyszer, mindenkorra. Cs 1861. júl. 28.).

Ennek megfelelően a felirat hívének vallja magát: *A jelen országgyűlés folyamata alatt mi is azok közé tartozunk, akik a körülmények, az „exegentiák” orakulumát úgy értelmeztük, mint az úgynevezett mérsékeltebb fél, vagyis: óhajtottuk, hogy a jelen gyűlés felírásában nyilatkoztassa ki, miszerint elégtelennek érzi magát arra, hogy megoldja azon feladatot, melyre őt az uralkodó hatalom összehívta (A felirat. Cs 1861. jún. 27.).*

Miért lett felirati, egy másik cikkében azt is megindokolja: *Mi a kérdést, mely most az országgyűlés elé adatott, a formáság egyik formásági részletének tartjuk. Lényegre az egész gyűlés egyetértett mindaddig, csak a felirati és határozati nyilatkozás formájában vált el egymástól (Lesz-e választé felirat? Cs 1861. júl. 4.).*

Az alapvető kérdésekben az országgyűlési többség álláspontját teszi magáévá. *A birodalom ügyeihez önkénytelen hozzájárulásunknak szabott ára van: független magyar kormány. (Kire várunk? Cs 1861. máj. 2.) . . . szilárdan kell ragaszkodnunk ez alaphoz, és semmi közvetítőt el nem kell váltalnunk . . . Legyen alternatívánk: 1848-i független magyar kormány, vagy — semmi, illetőleg teljes abszolutizmus. (A bécsi kemény vitézek. Cs 1861. júl. 7.) . . . csak azon népek függetlenek, melyeknek saját katonájuk, saját hadseregük van . . . Egy szó mint száz, alkotmányunk csak azáltal lehet biztosítva, ha a magyar katonaság az országba jön egy szálig, és az idegen — kitakarodik — egy lábíg. (Az alkotmány biztosítéka. Cs 1861. ápr. 4.)*

Az Októberi Diplomával kapcsolatban kijelenti: *Való, hogy october 20-ka tágtöltött kínzó köteleinket, és ezt javunkra elfogadni — nem tartom nemtelennek, mert ez az eszélyesség sugallata. Lábainkról levették a láncot, de még kezünk nem szabadok (I. cikk). Röpírataiban — ismeretes — a változott viszonyok kényszerítette taktikából kifolyólag módosul véleménye. (vö. Irányeszmék. Keletkezése, forrásai 509. l., Perczel Mór merénylete. Keletkezése, forrásai. 533—534. l.) . . . az önkormányzat azon mérve — írja a Polgárosodásban —, mely múlt évben osztályrészünk lehetett volna . . . megindulásnak nagyon is elég . . . Rendelkezésünkre állna talán a teljes ministerium is, olyan korlátoltságával a had- és pénzügynek, mely biztosítékot adjon a kormánynak egy új 1849 ellen. (VKrk 129. l.) Hasonlóképpen látja a problémát az Önbírálatban is: „Nemzeti be-teglétünk egyik főoka . . . magunkban van”, „sem külsővetség, sem belső hadsereg” nem segíthet azon (VKrk 14. l.). (Hogy miért módosul e kérdésekben Vajda álláspontja, okaira még visszatérünk!) Az országgyűlés munkájáról elismeréssel szól: *megindított, hódolatra gerjesztőbb hazaszeretet és értelmiség ily gyönyörű összhangban még soha sem egyesült . . . A magyar képviselőház az erkölcsi és szellemi fenség oly magas fokán mutatkozik, melyen túl az emberinek határa végződik. Sér-tett fél léteire nagylelkűbb fegyveres ellenénél; elnyomott léteire bátrabb — elnyomójánál. (Tied a hatalom Ausztria, mienk a dicsőség. Cs 1861. máj. 26.) Deák Ferenc „felírási javaslatá”-t bámulatos remekmű-nek nevezi, melynek dicsősége egy — ha nem magasabb — színvonalon áll azon nagy és eldöntő csatákkal, melyek a népek és országok sorsát elhatározzák. (A nemzet genusza. Cs 1861. aug. 15.) Ha a megegyezés Ausztria és Magyarország között mégsem jön létre — jelenti ki egy másik cikkében — azért kizárólag Bécsset terheli a felelősség. (A felirat. Cs 1861. jún. 27.)**

Lapjában többször bírálja a megyei visszaéléseket, a megyei politikáról azonban így nyilatkozik: *Történetek hibák a megyerendszer egyesей részéről, egyesek ellen, azt mi bátrak valánk elég élesen megtróni egyik múlt számunkban, de a megye politikája szemben az uralkodó erőhatalommal, a sarkalatos alkotmányjogok őrzését illetőleg, a tudvalevő rossz körülmények között terhes, martíromságra utaló bár, de jobb nem lehetett, mint volt. (Kartács és bomba. Cs 1861. okt. 6.) Röpirataiban — tapasztalhattuk — a megyei rendszer bírálata fokozottabb hangsúlyt nyer.*

Cikkeiben a megegyezés előmozdítására törekszik: *... mi sem kívünnünk adóság maradni az elnyerendő szabadságért, védni akarjuk a trónt, melyen az alkotmányos nemzet legmagasb fölszentelt személye ül, védni a legelső magyar embert, a királyt. (Az alkotmány biztosítéka. Cs 1861. ápr. 4.) A monarchia fennállása politikai szükségszerűség — fejtegeti több írásában is. Az osztrák—magyar ellentét legfőbb oka: a király Bécsben élt, s kormánya politikájának vezérelve az egységes Ausztria létrehozása volt. ... a magyar kormány legyen független a bécsiüdtől, — ajánlja megoldásként — a király lakjék Budán, magyar katonaság brizze őt, és a hazát a hazában. (Köll-e két kulacs? Cs 1861. ápr. 7.)*

Am a középnemesi politikuskokkal taktikából egy úton haladó, a Habsburg-házzal a történelem kényszere miatt egyezkedni akaró Vajda mellett, sűrűn halljuk a radikális reformer, a polgári demokráciát követelő publicista hangját is a Cs hasábjain. *Szabadelvőség* című cikke szerint (Cs 1861. ápr. 14.): *a társadalom legegésőbb kérdése a nemzetiség egyenjogúsága; továbbá a szellem és anyag szabadsága. ... A szellem szabadsága igényli, hogy legyen szabad a vélemény, nyilatkozhatssék bátran a vallási és társadalmi kérdések fölött, minők a saját szabadság, személyes jogegyenlőség, nemzetiségi, vallási türelem mindenekelött. Az anyagi téren: legyen szabad a föld, a kéz, vagyis az ipar, és a forgalom. ... Ne legyünk szőrszálhasogatók a címek, de igen a lényeg iránt. Legyünk az észserű, gyakorlatilag helyes, erkölcsileg nemes democratia emberei. ...*

A nemzetiség kérdésnek most is, miként röpirataiban és egész pályája folyamán nagy figyelmet szentel: *Ne sértsük meg a nemzetiségeket, — tanácsolja — akár ha egy kissé túlságoskodnak is. Hadd lássák be ők magok hibájokat, pedig be fogják látni, ha mi nyugodtan nézzük el túlsapongásaikat.*

A tartalmatlan, pusztán a szép szavakban megnyilvánuló hazaszeretettel szembeni elégedetlenségét a Cs-ban is gyakorta szóvá teszi: *... elég volt a törvénytani érvekből, a szép dictiók, hangos frázisokból, — lássuk már tettekből, ha való-e, hogy a hazáért, annak jogai kivívásáért, megmentéséért, szabadságáért nem csak tapsok közt szépen beszélni, de egyszersmind áldozni is tudunk. (Semmi fényűzés. I. Cs 1861. jún. 6.)* Disszonáns hang ez az országgyűlésnek eddig többnyire szekundáló vezércikk sorában. A fényűzésről, here-életről írt sorai is az *Önbírálat*, *Polgárosodás* irányába mutatnak: *... szegénységéről panaszkodunk, és cifrábbak vagyunk a mesebeli madárnál. (I. cikk. I. Cs 1861. jún. 6.) ... szomorú való, hogy még népszerű is volt nálunk a könnyelmű, here-életű, korhely, kicsapogó pazarlás. (I. cikk. II. Cs 1861. jún. 9.)*

Legyünk mesterekké a civilizációban — ajánlja más helyen. *(Nemzetiségek. Cs 1861. okt. 3.)* Ha a magyarság a polgárosodás magas fokára hág, akkor önként, kényszer nélkül hozzánk tapadnak nemzeti-égeink és Buda-Pest lesz kelet Párisává.

Miként elődei, ő is, ismételten hirdeti: . . . *jövönk sem egészen a külviszonyoktól, de legnagyobb részben attól függ: hogyan hozzuk helyre százados mulasztásainkat, s botlásainkat.* (Közel a forduló. Cs 1861. jún. 23.)

A középnemesi politika kirívó hibáinak természetesen még az akcióegység idején sem huny szemet. Nem egy írásában szóvá teszi *hogy megyei rendszerünkben a bot és korbács valóban, 'rendes munkatárs' kötelességét teljesíti.* (Pandúrbrótság. Cs 1861. szept. 29., továbbá *Európa közvéleménye.* 1861. ápr. 11., *Kispuskatűz.* 1861. ápr. 21.) Nem hallgatja el a „kilengések” politikai következményeit sem: *A vidéken jártunkban meglepett a hidegség, a közöny, sőt a nép legalsóbb rétegeiben az ellenszenv, mely a jelen megyei rendszer mindenható urainak eljárása irányában nyilvánul. . . Vajjon oly sokan vagyunk-e, hogy a népre egyáltalán nincs szükségünk, sőt mindegy, ha az nem is közönyös, hanem egyenes ellenségünk?* (Pandúrbrótság. Cs 1861. szept. 29.)

Az országgyűlés feloszlátása után, 1861 őszén, már vezércikkeiben is egyre kevésbé tesz hangtompítót, ha a középbirtokos nemesség ügye vagy a hazai állapotok kerülnek szóba. Ennek okát részben a törvényhozó gyűlés eredménytelenségében kell látnunk. Abban — az általunk már említett — tényben, hogy az országgyűlés társadalmi vonatkozásban nem tett eleget ama várakozásnak, amelyet a Vajdához hasonló gondolkodású plebejus értelmiségiek működéséhez fűztek. Ezek az írások már a röpiratok taktikai megfontolást elvetett szenvedélyének hangján szólnak: . . . *a magyar nem akar üzér, kalmár, iparos lenni? — vetik ellen paprikás, kostökök, táblabíró atyánkfiai? — No ezzel jó lesz már elhallgatni. . . Mindent kezünkbe kell venni, hiszen úgy is átkozottul kevésből áll mindenünk. Legyen vége egyszer a keleti indolentiának, az ázsiai basa ambícióknak, s ne duzzogjunk télen, hanem fogjuk meg a dolog végét, mert busulással, énekelgetéssel, sarkantyú-pengetéssel soha sem menekszünk alárendelt helyzetünkéből. Nem a félreeső szilvafák alatt a legdrágább a haza földje, hanem a dunapart forgalmas áruhelyein, és ha idegennek engedjük a Lipótváros 3—4000 forintos négyszögöleit, még magunk a haszontalan homok-siványok bucskái között furulyázgatunk, dudázgatunk, és — ami több — onnan akarjuk megvetni a milliómokat jövedelmező kalmárüzletet, akkor nem értettük meg a kor szavát, s minden tört szép igazságaink mellett is örökké szégyények maradunk.*

Azért addig is, míg a szüntelen várt 'deus ex machina', magyaránt sült galamb — a világ valamely végéről szánkba repülne, addig se mulasztunk el semmit, ragadjunk meg minden alkalmat, s ne higgyük, hogy a mai korban csupán csak s kizárólagosan fegyver üdvözít, de igyekezzünk egy kis pénzre is szert tenni, mert ez és a műveltség — minden bizonynyal szádszorta hatalmasabb emeltyük a függetlenségre és hatalomra a fűnykösnél és a sarkantyúnál kivált, ha a paripa nincs hozzá. (A fővárosok jelentősége. Cs 1861. okt. 24.)

A Cs fennállása idején — a lap vezércikkei tanúskodnak erről — Vajda kisebb módosításokkal magáévá teszi a középbirtokos nemesség fő politikai célkitűzéseit. Ez a szövetség azonban csak közjogi téren, csak a Habsburg-hatalommal szemben támasztott nemzeti követelések realizálása terén érvényesül. Nem teszi magáévá a középnemesség társadalmi elképzeléseit, a polgári rend megteremtésére is éppúgy alkal-

matlannak tekinti a „kaputos osztályt”, mint régebbi írásaiban vagy röpirataiban. Nem elviekben, hanem a megoldásra váró kérdések rangsorolásában tér el a Cs szerkesztőjének elgondolása a röpiratok által hirdetett állásponttól. A Cs megjelenése idején Vajda is úgy gondolkozott, ahogy az olasz republikánusokról írta: *a nemzeti függetlenség ügye, az első és csak e függetlenség feladata azután meghatározni, milyen társadalmi rendszert igényelnek a viszonyok, az európai helyzet.* (Belöld. Pest. ápril. 19-én. Cs 1861. ápr. 21.)

Az országgyűlés feloszlása, majd az 1861. nov. 5-én életbe léptetett ideiglenes rendszabályok — egyidőre legalábbis időszerűtlenné tesznek minden, a hatalommal szemben támasztott politikai követelést. A változott viszonyok változott taktikát követelnek. „Míg a Csatár-ban — állapítja meg Komlós Aladár is — a függetlenség eszméje áll gondolkodása előterében, most főcélnek a társadalmi átalakulást tekinti . . .”. (Komlós, 108. l.)

A taktikából vállalt szövetségnek beszédes bizonyítéka a Cs. Vezércikkei többsége, főként az országgyűlés tartama alatt, a felirati álláspontot hirdeti. A vezércikk — s méginkább az aláírás nélküli vezércikk — már műfaj-adta követelményeinél fogva is bizonyos fokú személytelenséget kíván írójától. Szempontjait fokozottabban kell egy párt, politikai csoportosulás vagy mozgalom érdekeihez igazítani, mint a másfajta írásokéit. A Cs vezércikkei többsége kötelezőnek is tartja magára nézve a nemzeti vállalkozást irányító középnemesség politikai irányvonalához való igazodást. Vajda egyéni elképzeléseit a Cs más írásaiban kell tehát elsősorban keresnünk, mindenekelőtt a Kispuskatűz című rovatban. E rovatot egyébként is a „napi életre vonatkozó élecek”, „csípős megjegyzések” számára hívta életre a szerkesztő (Előfizetési felhívás a Csatárra. PN, 1861. márc. 31. Apró hirdetések), s benne az *Önbírálat*, *Polgárosodás* problémáinak számtalan elődjét megtalálhatjuk, a Szépirodalmi Figyelő ténykedésére tett csípős megjegyzésektől kezdve a haza nevével üzletelő írók, a művészietlen szobor-állítások, az alkotmányos élet lényegét a nagyszabású lakomákban, ivászatokban látó megyei, városi hatóságok bírálatáig.

A Kispuskatűz elnevezésű rovat bizonyosság arra nézve is, hogy íróját kezdettől fogva milyen vékonyka száll fűzte az *ipsziloni képviselőház*-hoz. Eleinte csak apró csipkelődésekben jut kifejezésre mindez. *Mi különbség van — kérdi egyik alkalommal — a magyarok és a lengyelek között? — A lengyel a Kristus Jézussal — a magyar a Corpus Jurissal védi magát, és mindkettő — hasztalanul.* (Kispuskatűz. Cs, 1861. ápr. 21.) *Az ipsziloni képviselőház — írja egy másik számban — szorgalmasan gurgulazza torkát, issza a tojáslevet, hogy majdan dörgedelmes szónoklatokat tarthasson amellet, hogy a Corpus jurisból senki ki ne vakarhassa e szavakat: 'regnum liberum et independens'.* (Kispuskatűz. Cs 1861. ápr. 25.)

Később, amikor az országgyűlési szónoklatokból és a képviselőház magatartásából mind határozottabban kirajzolódik a középnemessi politika vártnál is elkeserítőbb gyarlósága, Vajda elégedetlensége vezércikkeibe és más írásaiba is belopódzik: *Hogy az országgyűlés mint menekül ki kritiko-komikus helyzetébl. Nem lehet a mi gondjaink tárgya. Nem mi vittük bele. Ezt most kirántani nagyobb deák leckéje. Azé az első*

eminensé, akit mindnyájan követtünk a *corpus juris* terére (Egy kis „fekete leveles”. Cs, 1861. júl. 25.). 1861 július: egyre több a baloldaltól jövő ellenvetés az országgyűlés politikájával szemben. A Határozati Pártból kiválik a Bösözörményi, Szilágyi Virgil vezette balszárny és elveti Deák eredeti felirati javaslatának a császár elé terjesztését. Megjelenik az „1847, vagy 1848” e. röpirat, amely éles hangú kritikát mond az országgyűlés munkája fölött. (L. Bevezetés). *A mi országgyűlésünk — írja más helyen Vajda — nem akarta azt hinní, hogy a febr. 26-i patenst a kormány jenn akarja tartani, és azt hitte, hogy szép dictiókkal, corpus jurisbeli paragrafus idézésekkel ezt akarattól ellérít-heti. Általában a magyar politika világszerte ösmeretes arról, hogy gyakran azt hiszi, ami neki tetszik, és nem azt, ami való, aminek nagyon sokszor megadta az árát. (Belföld. Pest, júl. 25-én. Cs, 1861. júl. 28.)* A nyílt szakítás ideje azonban még nem érkezett el. A vezércikkek többsége még a középnemesei álláspontot támogatja.

Vajda, 1861 végén — mint írtuk — megválík a Cs-tól. A lap szerkesztője Dienes László lesz, tulajdonosa Kozma Vazul s hasábjain a volt szerkesztőről többé nem esik szó. „Miért? — kérdi Kornlós Aladár — Magyarázatot sehol sem találunk. Vajda szabad kezét akart s azt a Csatárban nem kapta meg? Kiszorították a lapból? Már aug. 25-től leggyakrabban Balázs Sándor írja a lap vezércikkeit. Ha meg-gondoljuk, hogy néhány nappal ezelőtt, aug. 22-én oszlatták fel az országgyűlést, arra gondolhatunk, hogy Vajda kiábrándult a magyar politika célszerűségéből.” (Kornlós, 106. l.) E kérdések máig nem tisztázódtak megnyugtatóan. Egy bizonyos: röpirataiban — a változott körülményeknek megfelelően — a társadalmi átalakulás kérdései fokozottabb hangsúlyt kapnak, mint a közjogi-politikai követelések.

A hangsúly-váltás előhírnökei már a Cs vezércikkei között megtalál-hatók. Hadd hivatkozzunk a *Tanuljunk, okuljunk, emlékezzünk* c. cikkre. (Cs 1861. aug. 4.) *A jó gazda — írja — a telet nem tölti egészen dologtalanul: fúr, farag, kosarat köt az eresz alatt; javítgatja szerszá-mait, előkészül a tavaszi munkára. Mi se töltsük haszontalanul a politikai telet, a hideg borút, melyet Schmerling December úr ránk eresztett. Be-fagyva az európai constellatiok tengerén: tanuljunk, okuljunk, emlé-kezzünk.*

Borúra derű! Kienged maholnap, azután majd elszégyenli magát az, aki e rövid, apró zúsmarától megijed. Folytassuk a harcot nemzeti jó-létünk, becsületünk mellett azon az úton, mely lassúbb, de biztosabb: a nemzeti művelődés útján. Győzdődjünk meg mindenekelőtt, hogy nem pusztá fegyver vagy szerencse, de a szellemi felsőbbség teszi a mai népeket szabaddá. Mihelyest okosabbak, tudósabbak leszünk, mint elleneink, azonnal szabadok leszünk.

Csak a tudatlanság súlyedhet rabságba, és csak szellemi felsőbbség, nem nyers erő uralkodhatik e földön.

Nem arról van hát szó, hogy Vajda röpirataiban közjogi kérdések-ben, a nemzeti követelések terén nagyobb engedékenységet tanúst, mint a Cs-ban írt vezércikkeiben. Ő az *Önbírálatban* és a *Polgárosodás*-ban éppenúgy az 1848-as törvények által meghatározott közjogi álla-pot és a polgári rend hívének vallja magát, mint korábbi írásaiban. A változott viszonyoknak, a „politikai télnek” megfelelően azonban új taktikát javasol nemzetének. Elgondolása szerint: el kell fogadnunk

a hatalom által kínált lehetőségeket. Ha azután az önkormányzat „tavalyi mérve” mellett ismét mozgásba lendül a passzív rezisztencia állóvizében poshadó nemzeti élet; ha a polgárosodás megfelelő fokra fejlődik országunkban, akkor a nemzet alkalmassá válik arra, hogy átvegye a vezér szerepét a birodalom népei között, s talán a „szegényebb középrend” is megteheti ezt a birtokos nemesség ellenében. Vajda elgondolása természetesen illúzió, amely végsősoron Széchenyi tanításainak az analógiájára készült. Létrejöttében nem kis szerepet játszott az a tény, hogy az osztrák hatalom — mindenkor érdekeinek megfelelően — a polgárosodás számos vívmányát megvalósította hazánkban az előző évtizedben. A másik oldalon pedig — s ez most már egyre nyilvánvalóbbá vált — a birtokos nemesség által meghirdetett passzív rezisztencia egy füst alatt jelentett ellenszegülést a polgári törekvések, és a megéledt centralizációs kísérletek irányában.

Az *Önbírálat* szembefordul tehát az ország fejlődését gátló passzív rezisztencia hirdetőivel. Szembefordulásának szenvedélyessége abból a meggyőződésből táplálkozik, hogy a középnemesség immár olyan mérvű politikai együttműködésre is képtelen, amelyenre az 1861-es országgyűlés idején még alkalmasnak látszott. Ám a középbirtokos nemesség vezetéi többségükben továbbra is a kivárási politikáját állítják követendő elvként a nemzet közvéleménye elé. A nemzeti akcióegység megbontóiként tekintenek mindazokra, akik a politikának ellene szólnak, s szervezett hadjáratot indítanak ellenük, mint azt Kovács Lajos és Zichy Antal esetében is láttuk (I. Bevezetés.). Ez lesz a sorsa Vajda Jánosnak is. De: Kovács és Zichy „közjogi engedékenységtük” ellenére is a birtokos nemesség érdekeinek képviselői, s ez esetükben enyhíthő körülménynek számít. Vajda ellenben nemcsak a passzivitás elvét utasítja el, de hirdetői politikai vezetőszeretének létjogosultságát is kétségbevonja. Ez az oka a röpirat ellen kibontakozó sajtótámadásoknak. Fellelést taktikai okokból is időszerűtlennek tartják (vö. Gyulai Budapesti Napló-beli nyilatkozatát. L. *Az Önbírálat és a Polgárosodás utóélete*). Arról nem is beszélve, hogy a középbirtokos nemességről ilyen éles hangú és találó bírálat a 80-as éveikig nem olvasható irodalmunkban.

A középnemesség vezető sajtóorgánumai közül a PN már a Cs működését is bizalmatlanul szemléli. Mintegy érzi rajta az „idegen szagot”. Vajda többször szóvá teszi, hogy lapja ellen *I. Napoleon „continental blokád”-jának* rendszerét alkalmazzák, mely ez alkalommal a *szigorú hallgatás törvényén alapszik* (*Kispuskátüz.* Cs, 1861. ápr. 7., 11.). A nyílt szakítás azonban csak a röpiratok idején következik el, s következményei minden képeletet felülmúlnak. A középnemesség vezette nemzeti akcióegység ellen vétő Vajdának az országban maradása is lehetetlenné válik.

*

Befejezésül egy problémáról kell még szólnunk: Vajda és a konzervatívok kapcsolatáról. A középnemesi politikai irányzatoknak egyetlen számbavehető hazai ellenlábasa van korszakunkban, a konzervatív arisztokrácia. A konzervatívok — említettük már — a sikertelenül végződött 1861-es országgyűlés után mindent elkövettek annak érdekében, hogy a politikai közvélemény irányítását kivegyék a középbirtokos

nemesség vezetői kezéből és a maguk befolyását biztosítsák. Kísérletük kudarcra végződik, elképzeléseik számára nem tudnak megfelelő tömegbázist teremteni. (Mozgalmuk ismertetését l. Bevezetés.)

Vajda röpiratai és az 1861/62 folyamán kibontakozott konzervatív politikai hadjárat sajtótermékei között több esetben fedezhetünk fel érintkezési pontokat. Költőnk jónéhányszor él a konzervatívok megegyezést javasoló érveivel. Stílusos egyezéseket is bőven találhatunk, annál is inkább, mert a konzervatív publicisztika is Széchenyit választja eszményképének. Am nézeteik csak közjogi téren találkoznak. A konzervatívok is, röpirataiban Vajda is, úgy véli, hogy az ország érdeke a hatalommal való megegyezés. Érvelésüket egy sor reális politikai, társadalmi, gazdasági vonatkozású ténnyel támasztják alá.

Kiindulásul — természetesen csak taktikából, átmeneti jelleggel — az Októberi Diplomát is készek elfogadni. A politikai passzivitás elvét a nemzeti érdekekkel ellentétesnek érzik, s a megegyezés legfőbb akadályát a középbirtokos nemesi csoportok helytelen politikájában látják. A középnemességet Vajda is, a konzervatív arisztokrácia is alkalmatlannak tartja a vezetésre. Az idő nem vár, ha mi tétlenül állunk, csodára várunk, a fejlődés irgalom nélkül elsodor bennünket, ilyen gondolatokat a konzervatív röpiratokban, újságcikkekben is sűrűn olvashatunk. Sőt, Szent-Iványi Vince idézett röpiratában, A magyar nemzeti politika helyes irányá-ban a paraszti és nemzetiségi kérdés megoldatlanságával érvel a kivárási politikája ellen. (L. Bevezetés.) Általában kedvelt fogása mind a röpiratok írónak, mind a Sürögöny és a Pesti Hírnök publicistáinak magukat, mozgást, cselekvést javasoló írásaik okán, mint a progresszió bajnokait feltüntetni, a passzivitás középnemesi hitvallóival szemben, akik szerintük a megsemmisodott maradiság képviselői.

Az egyezések ellenére sem beszélhetünk együttműködésről Vajda és a konzervatívok között. Még olyan átmeneti jellegű és csak közjogi kérdésekben megnyilvánuló akciószövetségről sem, amilyen a Cs idején költőnket a középnemesi politikai irányzatokkal összefűzte. Vajda számos írásában egyértelműen állást foglal a konzervatív politikával szemben és minden vonatkozásban elutasítja azt. Már a Cs-ban is több alkalommal felemeli szavát ellenük: *Mivel már a gyanús '1847' jelszó megpendült, és mi e jelszót olyan vészfelhőnek látjuk, mely meglehet, hogy elvonul, de az is valószínű, hogy elveri a határt — annál fogva kötelességünknek tartjuk régi népszokás szerint ellenébe harangozni . . nem volna-e lehetetlen az 1847. év rémnevével elhínteni a konkolyt, hitegetni a népet, hogy ezen esztendői állapot jelszava alatt a robot is visszaállítani szándékozzatik . . . és . . . a sok csalódás után legrosszabbat is hinni hajlandó nép s kivált a nem magyar ajkúak között — némi zavargás támadjon, ami azután a legjobb víz lenne a reactio malmára.* Egyetért hát a Magyarország című lappal, hogy az 1848 előtti állapotnak, mint csak részben is visszaállíthatónak, még emlegetését is polgári bűnnek, ha nem törvényárulásnak tekintjük. (Pest, július 16-án. Cs, 1861. júl. 18.)

Álláspontja a röpiratok idején sem változik. Az elvi népszerűtlenségét túlmagyaréssal ellensúlyozni akaró és az özönvízelőtti táblabíró nemzedéket magukhoz csábító konzervatívok törekvéseit éppen úgy bírálja az Őnbírálatban is, a Polgárosodásban is, mint a középnemesi irányzatok politikai célkitűzéseit.

„Vajda — több ízben hangsúlyoztuk már — a kapitalista viszonyok hazai megerősödését várja az Ausztriával kötött megegyeződéstől, s ha felemeli szavát a birtokos nemesség politikája ellen, a „szegényebb középrend” hatalomra kerülésének útját egyengeti. A konzervatívok ellenben, ha 1848/49 nem is ment el tanulság nélkül fejük felett, ha legjobbjai sokat tanultak is Széchenyitől és nem pusztán közjogi vonatkozásban, mégiscsak egy „korszerűsített 1847”-ért küzdöttek. A középirtokos nemesség politikája ellen pedig saját hatalmuk vissza-szerzése érdekében indítottak támadóhadjáratot. Minőségi tehát a különbség, amely Vajda politikai elképzeléseit a konzervatívokétól elválasztja.

Költőnk *Önbírálat*ban kifejtett gondolatai pályafutása során még sokszor visszatérnek. Nemesak az időben szomszédos *Polgárosodásban* és kisebb publicisztikai munkáiban, hanem számos versében, mindenkéltt pedig a *Lenni vagy nem lenni* (1893) címűben, amely mintegy a két nagy röpirat költői parafrázisa.

Az Önbírálat fogadtatása

Az *Önbírálat*ról az első ismertetések a KrL-ban (Kritikai Lapok a magyar tudományosság, szépirodalom és művészet érdekében. Kiadó és felelős szerkesztő: Riedl Szende. Főmunkatárs: Hegyi Gyula) és a klerikális IT-ban (Egyetemes magyar újság. Tulajdonos és felelős szerkesztő: Lonkay Antal) jelennek meg. Mindkét újság az elismerés hangján szól a röpiratról. KrL 1862. júl. 15-i számában A. n. n. i. sz. (Könyvszemle rovat. Legújabb könyv) a következőket írja: „... úgy fog hatni a magyarul olvasók közönségére, mint a vihar, zápor, felhőszakadás és jéges szokott... Jaj virágaim! jaj vetésem!... De a zivatar kitörése az adott légköri viszonyok közt meg nem lepheti csak a tudatlant vagy figyelmetlent.” „Ingathatatlan hit hogy a nemzetben van még életerő, szilárd remény, hogy a halált még el lehet fordítani és forró szeretet a megmentendő beteg iránt...” Felhívja olvasói figyelmét a röpiratra: olvassák el többször és úgy ítéljenek.

Az IT Tárógató rovatában (1862. júl. 15) a lap *.* kézjegyű munkatársa szól az *Önbírálat*ról. „Újra röpirat jelent meg, de ne ijedjen meg a szíves olvasó, nem politikai terveket s programokat kovácsoló, hanem inkább társadalmi röpirat ez.” „Roppant sok, merészen találó hely van benne társadalmi s irodalmi viszonyainkról, hanem a katolicismusnak a jó Arisztides nem nagy barátja, miként ez is ismertetésünkéből bővebben ki fog tűnni.”

Júl. 16-án a konzervatívok és a magas klérus lapja, a Pesti Hírnök (Politikai napilap. Tulajdonos: Dr. Szabó Alajos. Felelős szerkesztő: Török János) emlékezik meg Vajda röpiratáról, de csak a Vegyes hírek rovatban, szükséztlenül. Idézi Arisztidesz jelmondatát és a következőket írja a műről: „E füzet, mint átlapozásából kivehetjük, a magyar társadalom nemzeti hibáit ostorozza.”

Júl. 22-én a D (Felelős szerkesztő: Szabó Richárd. Laptulajdonos: Császár Ferenc özvegye) Nemzeti irodalom c. rovata ismerteti az *Önbírálat*ot. „Legközelebb egy röpirat jelent meg Lipcsében 'Önbírálat' cím alatt, írta Arisztidesz. A füzet a magyar társadalom nemzeti

hibáit ostorozza. Valljon oly igazságos-e Arisztidesz, mint ó-kori elődje? Egyébiránt most épen nincs ideje saját magunkat ostorozni.”

Az 17. júl. 23-án „Egy új (társadalmi) röpirat. (Az „Önbírálat”) címen cikket szentel Vajda munkájának. „Kívülrünk, — írja — tudunkra csak egy magyar napilap és a „Kritikai Lapok” tettek róla említést. Furcsa jel, hogy bizonyos pajtáskör mélyen hallgat e röpiratról, holott nem a reicherath felől beszél, sem nem a „Donau Zeitung” által annyira elkoptatott elméletek ellen küzd; mit ha tesz vala, bizvást azon oknál fogva hallgathattak volna a „Magyar Sajtó”, „Magyarország” és P[esti] Napló, mivel a mondott tárgyról már az előbb megjelent röpiratok is ad nauseam vitatkoztak.”

Az *Önbírálat* „távrolról sem olyan szellemű, hogy bizonyos notabilitások távirat útján sietnének kijelenteni: „a röpirat szerzőjét nem kell protestáns körökben keresni.” Ismételten megrója a szerzőt, mert kíméletlen a katolicizmus irányában, majd azt vizsgálja: „... mi lehet oka, hogy a föntisztelt journalisztika e boldogtalan röpiratot is az oly divatos, ámbár sokszor nevetséges és süketelen, „agyonhallgatás” szellemi kancsukájára kárhoytatta?” „... demokrata-e a szerző? — kérdi — e tulajdonyt nagy mértékben feltaláljuk benne.” 48-as? Ő mondja. Mi hát oka az agyonhallgatásnak? Erre a szerző bizonyára, rövidesen megjelenő második röpiratában fog válaszolni. „Mi úgy találjuk, hogy a röpirat szerzője nem volt szerencsés a „pajtáskör”-höz tartozni s kinyerni előre a pártolók kürtőlő kegyeit. Sőt dicséretes függetlenséggel, szokatlan nyíltsággal tárja fel a pajtáskotteriák nyomorúságait, nemzetkisebbítő terrorizáló rendszerét.” Az irodalmi pajtáskodás ostorozását — írja — Az Idők Tanúja is programjának vallja, befejezésül pedig kijelenti: „jónak találjuk megismertetni s az általán véve jó röpiratból több mutatóványban tární olvasóink elé mindazt, amiért e röpiratot a nagyhatalmú pajtáskör agyonhallgatására kárhoytatta.” Ezután a lap júl. 23., 24., 25., 26., 29. és 30-i számai részleteket közölnek az *Önbírálat*ból, olykor, főleg a katolicizmus szempontjából sérelmesnek vélt részekhez, helytelenítő lábjegyzeteket fűznek. A júl. 30-i számban közölt részlet után is ez áll „(Folytatjuk)”, mégis váratlanul, bejelentés és indokolás nélkül megszakad a szemelvények közlése.

A MS 1862. júl. 25-i számában a „Vegyes közlemények s újdonságok” rovat ad először hírt az *Önbírálat*ról. A „k” kézjegyjű cikkíró a következőket írja: „Lipsésben magyar nyelven szerkesztett röpirat jelent meg. Címe *Önbírálat*. Szerzője, mint mondják, éles tollal ír az aristokráciáról, az irodalomról, művészetről s egyéb társadalmi kérdésekről. Az „Id[ők] Tanúja” neki ront a magyar lapoknak és pajtáskodással vádolja őket, mivelhogy az idézett röpiratról eddigelé mit sem írtak. Malum omen az „Önbírálat”, hogy épen az „Id[ők] T[anúja]” tör lándzsát mellette; még csak az kell, hogy a „Pesti Hírnök” megdicsérje, hogy egyébiránt az „Id[ők] Tanúját megnyugtassuk, megsegítsük neki, miszerint az általa kegyelt röpiratról azért nem emlékezhetünk meg”, mert a szerkesztőség még nem kapott belőle példányt. „Majd, ha olvassuk szólni fogunk róla is, hozzá is, ha mindjárt az „Id[ők] T[anúja]” vagy a „P[esti] H[írnök]” pajtása lenne is a szerzője.”

A Magyarország (Felelős szerkesztő: Szathmári Károly) júl. 26-i számának Újdonságok. o. rovata az alábbiakban tudóst Vajda röp-

iratáról: „Pesti körökben sokat beszélnek most egy Lipcsében megjelent könyvről, az Önbírálatról, mely társadalmi, irodalmi hibáinkat, továbbá a henyélő aristokratákat keményen ostorozza.” A beszámoló írója nem olvasta még a könyvet, véleményt éppen ezért nem mondhat róla. „De annyi bizonyos — jegyzi meg —, hogy miután eleget hízelegtünk már magunknak: szükség, hogy hibáinkat is megismerjük, mert e nélkül nincs javulás. Az „Önbírálat”-ról mihelyt szerkesztőségünkhez beküldik, bővebben fogunk szólni, annyival inkább, mivel azok is, kik tüszkölnék tőle, mint a tormától, erős nyelvét és eredeti eszméit egyaránt dicsérik.” Mindehhez csupán annyit teszünk hozzá, hogy a Magyarország nem tért vissza többé az Önbírálat ismeretetésére.

A Pesti Hírnök júl. 27-i számában ismét említést tesz a röpiratról, most is csak a Vegyes hírek rovatban, és azért, hogy a MS-nak visszavágjon. „A Magyar Sajtó újdondásza — kezdődik a glossza — a Lipcsében megjelent Önbírálatról szólva megjegyzi, hogy malum omen az „Önbírálat”-ra, mert az I[dők] T[anúja] tör lándzsát mellette s még csak az kell, hogy a „P[esti] Hírnök” is megdicsérje . . .” A Hírnök glosszáírója felhívja a MS és „kollégái” figyelmét „az annyi zajt keltett” *Önbírálatra*, „mert benne igen sok önhibájukra ismerhetnek”. Megtanulhatják a többi között azt is: melyik általmasabb dolog: a fennálló hatalomnak vagy a tömegnek denunciólni.

A Sürgöny (Felelős szerkesztő: Vértői Ernő) tárcarovatában (1862. júl. 30) Önbírálat című írásában, Lauka Gusztáv foglalkozik a röpirattal. „Sok igazat mond — állapítja meg — és sok igaztalant; mindkettőt hittel és öntudattal. Ez talán mentheti Arisztideszt, az író, de nem röpiratát az „Önbírálatot.” „. . . egy nemzet méltósága nem egy egyén méltósága, s egy nemzet megbírálásához nem az utcán, nem a kormlóban, sőt nem is egyes családok életében keressük az adatokat, hanem ama politikai szerkezetben és azon nagy társadalmi életben, melyet maga alkotott, melyet megőrzött, vagy eljátszott, mely szabaddá tette vagy szolgává.”

A nemzetet — ismeri el — ifjabbkori „ragadványai” átkísérték a férfi korba is, de „lelkében betegebb, mint testében, s ha azt, mit lelke dhajt, visszanyerheti, testi bajaiból, gondosabb és mértékletesebb élet mellett okvetlenül kiépül.” „Sok igazság van e röpiratban olyan beteg nemzet számára is, kinek életét a saját bűne által eloldidézett és táplált betegség fenyegeti, de temérdek igazságtalanság és gúny olyan nemzet számára, kit nem természetes halál fenyeget, ki ősi hajlékát, annak szabad levegőjét kéri s ha ezek meglesznek, bizton felépül betegségéből.”

„. . . a magyar nemzet jobb és nagyobb része még büszkén emelheti ki fejét a vádak alól, a nemzet becsülete és méltósága meg van őrizve, s ha a szerző által magasztalt világ-polgárisodás és műveltség nem gyűjtöhatott is még kellő világot társadalmi életében, ha ősi jogait és hagyományait megmentheté, csak múltjával kell megalkudnia, hogy az európai közműveltség s polgárisodásban méltó helyet foglalhasson, hogy a versenytéren ne csak szemlélő lehessen, hanem tényező is.”

„Arisztidesz számolt magával, de nem számolt az idővel és körülményekkel. Munkára készte a rabot, hogy midőn elhagyá börtönét, munkássága jutalmául becsületes pályát kezdhessen, de elítéljük-e a

szegény rabot, hogy neki csak egy gondolatja volt, mely minden más gondolatot kizárt — szabadsága.”

A röpirat-írónak tudnia kell — fejtegeti —, hogy a tudomány, művészet, ipar, kereskedelem és irodalom „mind alantabb álltak a század e tizedében [1840—1850], mint éppen most, midőn Arisztidesz láng ostonnal korbácsolja a nemzetet”. „Attól se féltson Arisztidesz, hogy az európai haladás és civilizáció árja elborít bennünket . . . öntudat s önértetre kelt már a nemzet . . .” „Azon kód, mely egy részben Arisztideszt elkeseríté eloszlik a felragyogó nap első sugaránál.” Azután: „. . . elismerjük Arisztidesz azon állításának igazságát, hogy a munka becse nemzetünknel még kellő polera nem emelkedett . . . e részben nemzetünket ösztönözni és ösztökélni kell . . .”

A röpiratban előszámlált „apró nyomorúságok”-ról kijelenti: azok „megvannak a legpolgárosodottabb nemzetben is”. „Kalapot emelek — írja a továbbiakban — azon elismerés, méltánylat és szeretet előtt, mellyel a polgári és alsóbb, azaz: nép-osztályról emlékezik; figyelemre méltó az a gyengédség”, ahogyan az arisztokrácia hibáit „legyezgeti” és jogos a szigor, amellyel „separatizmusát, közömbös-ségét és szenvtelenségét megrója; de bocsásson meg, ha a közposztály szenvedélyes megrohanásáért megrovom s azon helyre nézve, melyet ezen osztálynak szánt, nézetét nem osztom”. „Tengely most már ez az osztály, mely körül az állami élet forog.” „Ezen osztály szülte az összetudomány legnevezetesebb embereinek egy részét. Ez osztály emberei mindenütt láthatók valának, a csatatéren, gyárakban, műhelyekben, a tudomány és művészet csarnokában, a zöld asztaloknál, ügyszobákban, magtárakban és aratóknál.” „Fél talán ez osztálytól Arisztidesz. Ne féljen! Az igaz, hogy ez osztályból kerültek ki a világforradalmak szörnyei, de Istennek hála, újabb időben legtöbb országban ezen osztály szülőttei őrzik és védelmezik a trónokat is.”

Olyan röpirat kellett volna — összegezi véleményét Lauka —, amely nemcsak elemzi, hanem orvosolja is a bajokat. „. . . a nemzet nem aludt, csak gondolkodott, s bár fáj neki az ütés, megbocsát Arisztidesznek a jó szándokért.”

A Gombostű (Felelős szerkesztő Rózsaági [Antal]) júl. 30-i számanak Irodalmi kistükkör c. rovata így vélekedik az *Önbírálat*ról: „. . . minden szava keserű igazság”. A kételkedők e mű olvasása közben meggyőződhetnek arról: annyi nálunk a visszasság, hogy könyvet írhatunk róla. „A névtelen író sok szellemmel és még több bátorsággal sorolja elő azon számtalan hibát, melyek politikai, társadalmi, irodalmi és művelődési életünkben felmerülnek és sok sattyrával bizonyítja, hogy kicsi dolgok mily nagy ingerültségbe hoznak, míg a kardinális hibák iránt közönyösek vagyunk. Helyzetünk mostohaságát a fatumra tuszkoljuk, holott szűkkeblőségünk és a tétlenség mirigye nehezebben súlyosodik ránk, mint bármily kövér fatum.” „Tekintve a nép primitív helyzetét, lehetetlen, hogy igazat ne adjunk a névtelen írónak. Szerző leginkább okozza a lapirodalmat . . .”

Július 30-án Vajda lapja, a NŐ közöl „kivonatol mutatványt”-t az *Önbírálat*ból, Egyveleg rovatában. Ugyanezen a napon foglalkozik ismételten a röpirattal, a MS „kézjegyű munkatársa, a Vegyes közlemények s újdonságok rovatban. „. . . ébresztő minőségében — írja — mindenesetre figyelmet érdemel . . .” Ezen a mondaton kívül azonban

ban nincs több elismerő szava számára. „ . . . csak azt említjük meg, hogy rendezetlenül összehordott anyag, kapcsolat nélkül egy pont-ról a másikra ugráló halmaz. Politikai része nem annyira rossz, mint tájékoztatlan, cselekvő politikát ajánl, holott erre terünk nincsen; a társadalmi osztályokat élesen s itt-ott helyesen ostorozza, de egy helyt feketébbet lát a valónál, míg a másik oldalon nem minden bűnre és bajra terjed ki figyelme; amit a gazdaszat, kereskedelem és ipar hátramaradásáról mond, ha szabadabb és nagyobb nemzetekkel állunk egy sorban, szomorú való, ha ellenben saját múltunkhoz viszonyítjuk jelenünket, valótlán a legkisebb részletekig. Az irodalom elleni kifakadásai véghetlenül egyoldalúak; ha minden bajunk csak az volna, hogy a vidék egy színésznőt szeret, hogy két fró iszik s egy újdondász nem a röpirat szerzője szellemében működik nagyon boldognak mondhatónk magunkat. Egyik szelleműs írónk [Gyulai Pál, I. később] jellemzőleg helyesen azt a megjegyzést tette e röpiratra, hogy olyan mint ha valaki egy nagy szemölcsöt festene s elhíthetné magával és másokkal, hogy jó arcképet csinált.”

A Bolond Miska (Felelős szerkesztő: Szokoly Viktor) elnevezésű humorisztikus hetilap aug. 3-án hallatja szavát, és Bolond Miskaságok c. rovatában ilyenképpen szól Vajda röpiratáról: „Lipcsében ‚Önismeret‘ cím alatt egy magyar füzet jelent meg, mely sok oldalról, sokféleképpen bíraltatik, amihez egyébiránt nem szándékunk hozzászólni.” A röpirat — vélekedik a továbbiak során — „a ‚bolond‘ lapokról kissé téves fogalommal bír”. . . . a humorisztikus lapokat a mívelt világon mindenütt az első talentumok szokták szerkeszteni . . .” A Bolond Miskának — fejtegeti — bármikor is csak 5—600-zal volt több előfizetője, mint a Pesti Naplónak. „ . . . az ‚Önismeret‘ szerzője néha ne vakdühösködnék, hanem igyekeznék magát higgadtan tájékoztatni.” Tíz-tizenöt politikai lappal szemben, csak egy-két humorisztikus lap van, s így érthető, ha egynek-egynek több a megrendelője. Az „Önismeret” szerzője — írja — „(ha egyéniségében nem családunk) már három esztendeje ‚kis-puskatüzel‘ a ‚B[olond] Miskára‘ s illetőleg fájón sok előfizetőire . . .”

A Bolond Miska aug. 9-i száma újfent visszatér az *Önbírálatra*, „Hogy mutogattam meg a bécsi embernek Pestet?” címen. A karcolat írója Pest kevésbé impozáns helyein vezetgeti végig, Magyarországon még nem járt bécsi ismerősét. „Azok után — fejeződik be az írás —, miket a bécsi ember látott, épen oly igaz lesz levele Pestről, mint amilyen hiven rajzolta le bizonyos pamfletista a magyar nemzetet az ‚Önbírálatban‘ !”

Aug. 3-án megjelent számában a Családi Kör (Hetilap a művelt magyar hölgyek számára. Felelős szerkesztő: Emilia [Szegefi Mórné Kánya Emilia] is foglalkozik az *Önbírálattal*. Egy hét története c. rovatában az alábbiakat olvashatjuk a röpiratról: „Aki olvasónőim közül bővebb tudomást akar magának szerezni a hiú fényűzés és rangkorság kárhazatos következményeiről, annak ajánlhatnék egy könyvet, melyben sok igaz és hasznos tudnivaló van foglalva; e könyv címe: ‚Önbírálat‘ . . .” . . . Kifogásolja a szerző „vastag tollát”, „ép az a túlságosan vastag toll oka, hogy hölgynek nem lehet azt ajánlani; elég szomorú, hogy — sok felületesség és eszmezavar mellett — sok igaz hibánkat takarja föl a társadalom terén, nem kell azt még olyan

kocsmai dialektusban úgy szólván „szemünk közé vágni.” A szerző legfőbb szándéka „kimutatni azon igazságot, hogy a nemzetek életét nem a politikai, hanem a társadalmi haladás biztosítja; a társadalmilag művelt és kifejlett nemzet okvetlen politikailag is előbb-utóbb azon polcra emelkedik, amely őt megilleti és viszont: fejletlen nemzet minden politikai szabadság mellett, előbb utóbb, de múlhatlan elvész . . .” Rámutat, hogy „mennyire hátra vagyunk mi még a valódiilag művelt és kifejlett nemzetektől; és ez valóban nagy baj; csakhogy a szomorú igazat kissé alaposabban is lehetett volna elmondani . . . igen sokban igaza van neki”.

Augusztus folyamán D-ban további tudósításokat olvashatunk az *Önbírálat*tal kapcsolatban. Az aug. 5-i szám *Heti szemle* rovatában a következő beszámoló található: „. . . a múlt napoknak, legkedvencebb beszéd tárgya az *Önbírálat* . . . mely társadalmi kinövéseinket, művészetünket, túlságos nemzeti büszkeségünket ostorozza, és néha még olyat is, ami nincs.” „Szerzője semmit sem néz szabad szemmel, vagy nagyító üvegen, melyen keresztül a legtisztább vízceppben férgeket lehet látni, vagy sötét szemüvegen, mely mindent homályba burkol. Itt ott mégis hozzászól a dologhoz, de nem sokára igyekszik elrontani. Széchenyit sokszor emlegeti — éppen mint a Pesti Hírnök. Előadása élecs akar lenni, de nem mulattató.” „Arisztid — írja —, hogy kiléte titokban maradjon, Lipésében nyomatta röpiratát, azonban nem oly könnyű most valamit titokban tenni, vizsgaszemek fölismerték szerzőjét.” „Az irodalomról leghelyesebben beszél, ami nem éppen nagy dicsőség, mert irodalmunkról most nem is lehet dicséretileg nyilatkozni; ha valaki egy magasztaló röpiratot írna, s magasztalná az irodalom helyzetét, ép azt tenné, mint Arisztid, mikor minden másról oly kétségbeesett jeremiádot ír.”

A lap aug. 19-i számának Bel- és külföldi hírek rovata pedig a röpirat keltette érdeklődéssel kapcsolatban közöl adatokat: „Egy könyvnek sincs most olyan nagy kelete, mint Arisztides *Önbírálatának*. Csupán a fővárosban eddig 7—800 példány kelt el, a vidéken is legalább annyi. A lapok eleintén hallgattak felőle, most már nagyon is sokat bajlódnak vele, a közönség kíváncsisága nem csoda, ha fel lón igaztva. — A jó kelet — mint alkalmunk volt hallani, — arra ösztönözte Arisztides urat, hogy egy másik röpiratot is írjon s már hozzá is kezdett.”

A MS aug. 6-i számában, Aristoteles álnév mögé rejtőzve, Jókai Mór ír kritikát az *Önbírálat*ról „Rendkívüli jelenség az irodalomban” címen. Jókai voltaképpen a MS-ban és más újságokban megjelent, az *Önbírálat*ot ajánló hirdetések első mondatát választotta írása címéül. Dehogy nevezik — írja — Arisztideszt hazaárulónak, amint ő hiszi. Árul 1 Ft 5 krajcárért „egy rettenetesen unalmas könyvet, amelyben semmit sem találunk, mint zürzavarral összehordott phrasisokat azon tárgyak felől, amikről az időszaki sajtó tíz év óta folyvást beszél, s amikről Aristides példátlan naivsággal azt képzeli, hogy ő szolt felőlük először”. Hogy a nemzetnek munka után kell néznie, realis irányt kell követnie; „hogy ipart, gazdaságot, kereskedelmet előmozdítani feladatunk, mindezen tárgyakat szaklapok, időszaki füzetek s maga a napi sajtó oly bőven, oly okadatoltan tárgyalja és fejtegeti folyvást a közönség előtt . . .”

„Arisztidesz előtt — kérdi — titok az, hogy mezei gazdaszatunk mennyit haladt egy évtized alatt? hogy gazdasági termékeink, iparcikkeink minő elismerésben részesültek a világ népeinek versenyén? hogy ipartanodáink telvék előkelő születésű ifjakkal, hogy technikus tanulóink legnagyobb része magyar, hogy gyárosaink versenyeznek a külföldiekkel, hogy vannak legfontosabb kereskedelmi ágak, mikben túlnyomólag a magyar elem működik; vannak nagy kereskedelmi városaink, mint Győr, Szeged, miknek magyar lakossága főleg kereskedéssel foglalkozik . . . évenként százezreket adunk ki gazdasági gépekre . . .”

„Ő csak mindig azt mondja, dolgozzunk ne henyéljünk; de hogy mit dolgozzunk? kimenjünk-e mindnyájan a piacra napszámot vállalni? zsákot hordjunk-e, vagy mindnyájan hűlye brochurokat írjunk? arról nem világosít fel.” „. . . az egész munkán keresztül mindig azzal vesződik, hogy a magyar emberek sokat isznak; ne igyanak olyan sokat.” „(Egyéb politikai programot azután — jegyzi meg a továbbiakban — nem is bírtunk a könyvben felfedezni. Arisztidesz megmondja nyíltan, hogy ő nem akar sem Reichsrathot, sem forradalmat, sem magyar ősi alkotmányt, sem abszolutizmust, ő csak azt akarja, hogy igyunk sert bor helyett.)”

Az irodalom megjavítására — veti a röpirat szemére — „szörnyű aprólékos dolgok”-at hoz fel, többnyire a Nővilág szerkesztőjének polémiáit a Magyar Postával és különböző „újdondásokkal”. „. . . leg-többeször viszatérő panasza . . . hogy a magyar közönség csak a „boldond lapokat” olvassa, s azokra fizet elő.” Az olvasó közönségnek az Allgemeine Zeitungot és a Fliegende Blättert ajánlja. Tanuljon meg Arisztidesz németül — javasolja befejezésül, majd a röpirat néhány, szerinte helytelen kifejezésével kél vitára. Ha mágnásokról beszél — írja — demokrata, ha pedig a fiatal írókról van szó, arisztokrata felfogású. A sajtóvétségért elítélt Falk Miksát olyan bünténnny vádolja, amelyért az legalább öt esztendei fogságot kapna, ha Arisztidesz be tudná bizonyítani állításait.

A Hortobágy (Debreceni hetilap. Közhasznú és mulattató tartalommal. Debrecen. Kiadó: a debreceni Színügyegylet. Szerkesztő: Illésy György.) aug. 8-i számának Közélet rovata is megemlékezik az *Önbírálat*ról: „Szerkesztő úr! olvasta ön lipcei Arisztid önbírálatát? ajánlható minden magyar embernek, mindössze 105 kr[ajcár]ért jó adag elfogulatlanságot tanulhat belőle; ha átolvassa egyszer, gondolkozhatik a kimondott keserű igazságok fölött . . . ha jó portiót gondolkozott fölötte, olvassa el a füzetkét másodszer, többször, vegye envérébe, s nem bánja meg sem ő, sem a haza.” Röviden ismerteti a röpirat főbb gondolatait, és így nyilatkozik róla: „tanait jobbára magaméinak vallom, s ezekből kiindulva . . . időnként bevallandom városunkban a hibákat, fölfedendem a tudtomra levő hiányokat, megtámadom a rosszat.”

A glossza-író utóbbi megjegyzésére a szerkesztő lábjegyzetben, az alábbi módon reflektál: „szívesen vesszük, ha nem a véleményünk szerént helytelenül bálványozott Arisztid durva, igaztalan és mindenütt csak hibát látó modorában teendi ön.”

Az érdekesség kedvéért, a glossza-író válasza is hadd álljon itt: „Fogadjon el Sz[erkesztő] úr egy kis gyöngé protestatiót a múlt szombat tett megjegyzésére: én Arisztidest nem bálványozom, s bár mon-

dottait jobbra keserűn igazaknak találom, részemről a hibák, hiányok fölfedését, a roszt megtámadását durva modorban tenni képes nem lennék.” (Hortobágy, 1862. aug. 15. A Közélet rovat lábjegyzete.) Cikkje egyébként Arisztidesz szellemében, a debreceni közállapotokat tárgyalja.

Az Üstökös 1862. aug. 9-i számában *Önbírálat* címen K-s M-n [Jókai Mór] ír verset:

Oh emberek! veszendő emberek!
Ugyan mire nézitek a napot?
Soká bufogtam csak magamban eddig;
Tovább a hallgatást nem állhatom.
Elnézem reggel, este, nappal, éjjel
Mi életet folytattok? fürtelem!
Csak enni, inni, és aztán heverni.
Dolgozni semmit, s mennyi munka vár!
Mind esznek, isznak! és még mily sokat!
Miként ha életüknek célja volna:
Csupán a hájukat nevelni meg.
Egész nap isznak! amikor nem esznek.
S azt nékem itt az ólban nézni kell.
Sőt van közöttük oly förtelmes is,
Hogy amikor nem bírja lába többé,
Magán kívül a sárban hentereg.
(Oh mint szeretnék én ott henteregni!)
Halljátok emberek, rossz emberek!
Megintelek még egyszer tikteket,
Én, aki nálatoknál jobb vagyok.
Ha még tovább így disznózkodni fogtok,
Csak a hizásra néztek, semmi másra.
Majd eljön a rettentő végveszély,
Eljön reátok a szörnyű zsidó
— Engen nem bánt, mert disznóhus vagyok.
De tikteket megesz, befal, lenyel!
Oh, emberek, ne disznókodjatok.

Áh, drága mákvirág! te csunya ember!
Csakhogy már egyszer én is szólhatok.
Ki néma voltam eddig mint a nyul,
De amióta feltaláltatott
Az álnevű röpirat fábrikálás,
Beszélni képessé lett minden állat.
No csakhogy egyszer megkaphattalak!
Incognitóban hogy rád mászhatok,
Hát mért játszod te itten az urat,
Mit bírsz te felmutatni, amivel
Te gazdagítottad volna a világot?
Ki semmit még nem bírál feltalálni.
Hisz fára mászni macska jobban ért,
A cethal náladnál különb hajós,
A béka jobban uszik, mint te tudsz,
A' gém különb halász és a vakand
Sokkal élelmesebb földmivelő,

A fecske hirhedettebb utazó,
 A pók különb takács, a hangya jobb
 Kereskedő, s a parti hód
 Náladnál több művész az építésben.
 Amit csak tudsz, azt mind mástól tanultad,
 S még tán beszélni sem tudnál, ha csak
 A tudós szajkó s a bölcs papagáj nem
 Mivelte volna durva nyelvedet.
 Vitézségeddel vagy tán nagyra? hahaha!
 Te, aki puska nélkül még csak egy
 Kacsára sem mersz bátor harcra kelni.
 Amíg a szunyog egy pucér stíléttel,
 Megtámad és legyőz tigris, oroszánt!
 Szégyeld magad! hogy ilyen hátra vagy.
 Azért el is pusztulsz majd a világról,
 S kitől mindent tanultál, az lesz ur.
 Ugy kell neked, nagyon úgy kell neked,
 Te állatok arisztocrátiája.
 Ki szégyenelnél testvérül fogadni
 Egy majmot, s hogyha tartod, csak bolondnak.
 Oh emberek mágnások, óh be szánlak
 S még egyszer mondom: ne majmoljatok!
 Szekér, megállj. Mert hogyha meg nem állsz
 Mindgyárt elharapom a kereked.
 S szekéren ülő ember, rám figyelj
 Midőn kirontva a kapu alól
 Szemedre hányom rut hibáidat.
 Volnál gyalog csak! majd inadba kapnék,
 De így csak szóval mondom mért haragszom.
 Elhallgatom, hogy milyen szolga vagy,
 Annak ki enned ad, kezét nyalod.
 Elhallgatom, hogy szörnyen hízelepsz
 A publikumnak, s holmi koncokon
 Cívódni szoktál, (Én ugyan soha)
 Hogy kergeted gazdád parancs szavára
 A nyúlakat, sőt még denunciálni
 Képes vagy a szegény bokorba bűvó
 Fogolyt az őt vadászó fegyverének.
 De rád piritom legfőbb bűnödöt,
 Te legcsunyább kutyálkodásodat:
 Az uton utfélen való szerelmet!
 Pfuj! illik ez? nem szégyenled magad.
 Amint meglátsz, egy kis csinos pofát,
 Akár tied, akár nem az, aló!
 Szaladsz utána s udvarolsz neki.
 Oh elfajult nép. Mily családi élet
 Mi romlott erkölcs! milyen sülyedés?
 Oh fajtalan, garázda nemzedék.
 Ember, javítsd meg, azt mondom, magad!
 És hagyjad abba e kutyálkodást
 Vagy rám se hallgatsz? elhajtasz tovább.

No majd ha újra erre jössz, megint
Megmondom a fejednek a valót.

Óh emberek, tudatlan emberek!
Miért is szóljak én felőletek?
Ki mint tudós nagy meteorolog,
Időket jósló, hirhedett vagyok;
Mint énekes, hibátlan jámbusommal
S dalomnak ősi jellegével,
Az egyszerűen, durván kellestem
A Helikonban én képviselem.
Ti ostobák, ti is mért nem tanultok?
Tudatlanságtól vesznek népek el;
Boldog, ki, mint én, már születve bölcs
De néktek még azt mind tanulnotok kell.
Sokat, sokat; hogy mit? azt még ezuttal
Nem mondom el; csupán azért, hogy a
Jövő röpiratom is megvegyétek.
Azt a sok incifinci roszt poétát;
(Mert mind azok, csak én nem;) kergessétek
Kapálni; hagyják abba már a verset.
Nincs köztük egy sem, aki érdemes rá,
Hogy itten rontsa a gyepet. Kapálni!
Szamárkodásaikra semmi szükség.
Te meg, halandó ember, akkor aztán,
Ha én maradtam sőt a berekben,
Melyből ered a szent Hyppocrene
Melyet rugott a dicső Pegazus
(Az nékem bátyám), s hogyha felkapom
A lyrát, akkor aztán erre tartás.
S bámulj, fizess, vagy a fogad kirugom.
Oh emberek, ne számárkodjatok.

Az Ország Tükre (Budapesti képes közlöny. Felelős szerkesztő: Balázs Sándor) Tíz nap története rovatában Vadnay Károly ír az *Önbírálatról* (1862. aug. 10.) „Mi történt a múlt napokban?” — kérdi — „Az történt, hogy az emberek nagyon sokat tüszköltek. Tüszköltek a munkátlan urak . . . tüszköltek amaz, „ázsiai vérű” falusi atyánkfiai, kik szentül hiszik, hogy ha egész nap szidják azokat, kiket nem szeretnek (s akiket én sem szeretek), tökéletesen teljesíték hazafiúi kötelességöket; tüszköltek [a] vidám életű írók, kik többet áldoztak a venyigekoszorús istennek, mint a kháriszoknak . . .” S miért? „Lipszéban egy ágyút sütöttek el, melynek golyója ide szállt, nagy zajt ütött s fölverte a — port.” Lipszéban megjelent egy röpirat „mely tárgyainál, s bátor s erős hangjánál fogva méltó arra, hogy ne gúny és epéskedő kíméletlenség, hanem vita és elmélkedés tárgya legyen”.

„A mi utcáinkon — tudósít a továbbiakban — a múlt napokban mindenki azt kérdé: olvasta ön az „Önbírálatot?” „Az „Önbírálat” nem politikai kérdések elesévelt szalmatára; társadalmi hibáinkat, a munkátlanságot, önteltséget, a szűkkeblűséget, az irodalom, a lapok és a művészet mételyes fonákságait ostorozza . . . lángostorral.” A könyvnek vannak gyengéi, de „érdeme nagyobb, mint hibái. Majdnem egy

kötetlen nyelven írt hosszú óda . . . ” Sokan kárhozzátják, mert „megszoktuk az öndicsőítés langyos vizét”. Mégis „nézzünk be az erős metszetű tükörbe . . . ”

„Az első sajtáság, melyet ellenei is dicsérnek benne: a bátor hang.” Sokan kifogásolják miért álnév alatt adta ki szerző a röpiratát. „Szerrintem — írja Vadnay — jól tevő. Mi tekintélybálványozó nép vagyunk . . . Egy ismeretlen név pedig igen sokszor lőn már szemfélelő a legjelentevősebb munkáknak is.” Sokan a röpirat hangját, a nemzettel szembeni kíméletlenségét kifogásolják. Ebben — állapítja meg — van is valami, rögtön hozzászói azonban: e mű „minden módon gyógyítani akar”.

Amit „az ázsiai vér henyeségéről, a munka lenézéséről mond: fájdalom, nem nagyítás. Igaz, hogy haladtunk, hogy többet munkálkodunk, mint évtizedek előtt, de még mindig nem munkálkodunk eleget. Nem igyekszünk elfoglalni minden munkatért . . . idegeneknek engedjük át a kereskedés nagy részét, sok gyümölcsöző iparágat; s real ismeretek gyűjtése helyett sokan Utópiában lebegünk.” Kisvárosaink telve vannak „unatkozó” fiatalemberekkel, kik „tétlenül töltik a napokat, heverve kávéházakban, mint a dologtalan vad ember kunyhója előtt. Mentőségükre azt szokták mondani, hogy ol van zárva előlük a politikai tér . . . de nyitva állnak a füstölő gyárak, a nagy iparvállalatok, ott a kereskedés, a kézműzet, csak akarni, tanulni és munkálkodni kell. Hanem egy ‚hétszilva-fás’ nemes, ‚öntelt’ ypsilonos ivadéka resteli azt, mit egy angol baronet fia büszkeséggel végez, hogy ti. szivart vagy más egyebet árul és gépeken dolgozik.”

„Igaz továbbá, hogy uraink közt sok a dobzódás s a tivornyákon költött ezrek tizedrésze is elég volna, hogy a legfontosabb közügyeket — például a nevelést — virágzásba hozza. Igaz, hogy a szellem és munka emberei nem becsültetnek annyira, mint a fényes dózsölők . . . a külsinosodásért nem sokat tesznek városaink . . . ” A sajtó „sok nagy érdekű ügyet észre sem vesz, gyakran kicsinyes dolgokból is nagy lármát üt . . . ” e hibától — írja — az Önbírálat sem ment.

„Mit . . . az irodalom borsarnoki hőseiről mond — szomorú életkép. De baj, hogy Aristides éles szemre egyesek, vagy társaságok hibáit generalizálva látja; és néha a kivételest általánosnak veszi.” „. . . nem osztom Aristides azon sötét nézetét, mely az irodalmi bajokat maholnap egészen fejünkre nőni látja . . . az egész irodalmi légkörben folyvást több elem lesz, mely éltet, mint mely öl.”

Az *Önbírálat* szerzője megfeledkezett tüzetesen írni a házi nevelésről, az anyák feladatáról, valamint a fényűzésről, s Vadnay mindezt hibájául rója föl. Talán — reménykedik — az ígért következő füzetben lesz róla szó. A beharangozott újabb röpirattal kapcsolatban így hangzik véleménye: „Csak elő vele, mert az ébresztő szó nem árt, még akkor sem, ha talán sokan nyers hangnak találják . . . ”

Arany lapjában, a Szépirodalmi Figyelőben, Önbírálat címen Gyulai Pál cikksorozatban foglalkozik Vajda röpiratával. Írásai a lap 1862. júl. 31., aug. 7., 14., 21., 28. és szept. 4-i számaiban jelennek meg, névtelenül, csupán utolsó cikkét látja el -i jeggyel.

A röpirat — jelenti ki bevezetőül — „nem politikai viszonyainkat tárgyalja, hanem a társadalmiakat, sokat ír azonban irodalmi állapotainkról is, s ennyiben mi is kénytelenek vagyunk hozzá szólni.”

„A fejtegetésben gondosan kerülve van minden politika, mintha társadalmi bajokat lehetne a politikai viszonyok nélkül tárgyalni . . .” A röpirat — állapítja meg — nemzetőcsárlás. „Úgy látszik egy pár társadalmi életünket tárgyazó vezércikkből merített az egész bölcsességét, aztán a hatás kedvéért drasztice kiszínezte . . . untalan dicsekedve, hogy csak ő meri megmondani az igazságot a magyar irodalomban. Emellett meglehetősen logikátlan fő, ki mindjárt-mindjárt ellenkezésbe jő önmagával, kiváltképp pedig kontár rajzol, ki a lényeges, jellemző s épen nem tetszetős vonásokat is mellőzi, de egy-egy jelentéktelen szömlöcsőt úgy kimázoj, mintha az egész arcon csak az volna érdemes a picturára, s azt hiszi, hogy arcot festett. Néhol a dolog lényege körül jár, de nem találja meg hozzá az utat s egy gyermekies szökéssel túlteszi magát rajta. Mond jót is, de rosszul. Valódi gúnyja, humora nincs, de egy pár találó elmésség csak megakad nála s ez mindig többet ér okoskodásánál. Legkiálthatatlanabb midőn széchenyieskedni akar s még Széchenyi szókötéseit is utánozza. Egész második Török János áll előttünk.”

Ennyit ír a röpiratról általában. Ezután a részletekre tér át. Nem tagadja a „közelebbi tíz év” káros hatását, de — szerinte —: „A kereskedelem, az ipar, a munka bizonyosan nagyobb tiszteletben részesül Magyarországon most, mint azelőtt, ha nem is éppen annyiban, mint kellene.” Már az a körülmény is — érvel a továbbiakban —, hogy számos hivatalból ki voltunk tiltva, sokakat arra kényszerített, hogy ipari, kereskedelmi pályára nevelje gyermekeit. Pesten számtalan a magyar kereskedőseged, a bécsi politechnikumban a magyar tanuló.

„Gazdasági állapotaink épen sokkal jobban állnak, mint azelőtt. A közelebbi tíz év úgy szólván a gazdaságok rendezésének korszaka volt. A célszerű javítások, gépek országszerte elterjedtek.” A különböző gazdasági egyletek tevékenyen működtek. Hogy bukások történtek, szép jószágok kerültek idegen kézre „ennek oka egyrészt épen a szerző által annyira magasztalt 1848 előtti korszak társadalmi viszonyaiban rejlik, midőn sokkal nagyobb divatban volt az adósságszinálás, az okszerűtlen gazdálkodás, s a jószágok nagyon megterhelve szállottak az örökösökre”.

„A korhely, kicsapongó élet vádja is inkább illik az 1848 előtti korszakra.” „ . . . nem . . . szándékunk kérkedni társadalmi haladásunkkal . . . Valóban sok a baj mindenfelé . . . Azonban az ily léha, bár komolyan léhaskodó röpiratok nem sokat segítenek. Ha hihetnénk szerző mély hazafi fájdalomában, komoly aggodalmaiban, könnyen magyarázhatnók azt a csalódást, hogy mindenben túlbecsüli az 1848 előtti társadalmi viszonyokat. Az 1848 előtti kor a remények korszaka volt. A jelen ugyan nem sokat ért, de a jövőnek erős alapot vetett . . .”

A politikai viszonyok — Gyulai szerint —, sokkal bonyolultabbak, mint valaha, a jövődő veszélyeket rejthet „nem csoda, ha mindez kedélyére nehezülve, mindent sötét színben lát [ti. a szerző] s még azt a haladást sem veszi észre, melyet némely téren csakugyan tettünk. Az ily hazafi fájdalomnak könnyen megbocsáthatni . . . De a tudatlanság vagy szánteszándékos ferdítés nem számíthat elnézésre.” „A gyógyításhoz ahhoz értő orvos kell s nem borbélylegény, ki csak pletykával s elmésséggel tartja páciensét.”

A röpirat irodalommal foglalkozó részéről a következőket írja: „Itt szerzőnk valamennyire inkább helyén van, legalább néhol mond igazat is, bár a legtöbbször túlozva, legalább ismeri az irodalom botrány-kronikáját, azonban minden sorban elárulja aethetikai és tudományos képzettsége csekélységét.” „Hogy van egypár költőcskénk, kik dicsőítik a korhelységet az igaz, de hogy költészetünknek ez volna egyik főjellemvonása, hogy e költőcské a közönség kitűnő kegyével dicsekednének, hogy ama lapnak, melyre szerzőnk céloz, sok előfizetője volna, mindebből egy szó sem igaz.”

Vajda további vádjaival — öndicsőítés, a hazafias frázisok mérték nélküli puffogatása, a politikai szempont minden téren való erőszakolása, nyegleség, irodalmi industrializmus, türelmetlenség, gyanúsítás — kapcsolatosan megjegyzi: „Mind erről okosan lehetett volna beszélni, de a szerző mindent összezavar, s még az igazat és jót is úgy mondja el, hogy némi ferdítés és korlátoltság színében jelenik meg. Sehoh sem különböztet, egy pár jelentéktelen esetből szörnyű általánosságokat húz ki, tényekkel nem igen bizonyít s minden kis bajt halálos betegségnek hirdet.”

Elismeri, hogy vannak lírikusok, színműírók, akik úton-útfélen visszaélnék a haza nevével, de Deák Ferencet Vahot Imrével, Tompa Mihályt Rákosi Lászlóval nem lehet egy kalap alá venni. A hazafias frázisok divatja különben is hanyatlóban van már, csak a színpadon tartja még magát. „A politikának mindenbe vegyítése nem jó, de mértékkel sokba vegyítése éppen nem ártalmas.” „Moglehet, sőt úgyis van, hogy mi sokban túlvisszük a dolgot, de szerző moglehető s rossz példákat hoz fel állítása igazolására.” „... szerzőnk semmire se képes, csak mérték nélkül s általánosságban dicsérni vagy gyalázní, mi mindig a gyöngé fők tulajdona.”

Ezután az 1849-et követő kor kétségtelen eredményeire hívja föl a figyelmet, a továbbiakban pedig az írókat veszi védelmébe: „Nálunk a jobb írók némelyike legfeljebb népszerűséget hajhász, vagy nincs elég bátorsága a közvélemény tévedéseivel szembeszállani, kíméletes, vagy hallgat békeszeretettől, barátságól, vagy közönyös divatból s több efféle. Bizonyára nem helyeselhető dolgok, de nem elég okok arra, hogy irodalmunk mély erkölcsi súlyedtsége felett óbégassunk.”

„Mi — írja — legalább megváltuk volna nemzetünk szigorú Catojától, hogy tiltsa meg kiadójának röpirata oly nyegle módon való hirdetését, mint ahogy a Magyar Sajtó hirdetményei közt olvassuk. Emellett, úgy látszik, ... hogy ama nyegle hirdetményt s e szigorú röpiratot egy kéz írta.”

Mit ért ő türelmetlenség és gyanúsítás alatt? — kérdi. Azt, hogy a politikai s irodalmi pártok egymás véleményét megcáfolni igyekezzenek és megakadályozzák ellenfeleik elveinek a közvéleményben való elterjedését? Vagy pedig azt, midőn a pártok egymás ellen erkölcs-telen fegyvereket ragadnak? Az élénk politikai, irodalmi élet — szögezi le — lehetetlen a türelmetlenség és a gyanúsítás bizonyos mértéke nélkül. A Kelet népe például nem egyéb, mint óriási gyanúsítás. Aki nem tud alapos vagy alaptalan gyanúsításokat túrni, né lépjen közpályára.

Megrója a röpirat mellett „nagy zajt ütő” laptársakat, a Kritikai Lapokat, a Nővilágot, a Gombostút, és Az Ország Tükrében elismerő

sorokat írt Vadnay Károlyt. „Összevissza van hányva — állapítja meg — könyvében [ti. az Önbírálatban] minden. S alig lehet valami rendszerfelébe foglalni.”

Vitába száll az *Önbírálat* a humorisztikus lapokkal kapcsolatban is. Kifogásolja a „bolond lapok” elnevezést. „Jó, hogy humorisztikus lapjaink vannak — jelenti ki — az előfizetőket sem irigyeljük tőlük, de még jobban örvendenénk, ha humoristáink valamivel más szabású emberek volnának, s kissé másképp fognák fel hivatásukat.”

Legjobbnak azt a néhány lapot tartja a röpiratból, amely az irodalompartolásra s a szobrokra vonatkozik. Ám itt is számtalan ellenvetése van.

Védelmébe veszi a lapokat is. Hibája — írja — mindegyiknek van, de egyik sem ajánl kritikátlanul mindenféle silányságot. „Szerzőnk az az állítása, hogy nálunk ha valaki bírálni mer, bántalmaznak, párbajba keverik, szintén nagy általánosság.”

Amit a szoborállítás mániájáról mond — fejtegeti — abban szintén van igazság, legalábbis féligazság. A kiindulási pontja mindenesetre hibás. Szobraink, szoborterveink nem az öndicsőítés, a nagyobb nemzetekkel való versengés forrásai: a szoborállítás nagy embereink iránti kegyeletünkből fakad. A baj ott kezdődik — állapítja meg —, hogy kevés a pénzünk, s ezért szobrainkat szeretnénk olcsóbban kiállítani. „A művészi szempontra kevesebbet adunk, mint kellene. Csak hazai művész készítése, nem bánjuk aztán, ha nem is sikerül.”

Akadémiánk dolgaihoz — jelenti ki a röpirat idevágó részleteivel foglalkozva — tüzetesen ritkán szólnak, de annál többet gúnyolják. Zúgnak az Akadémia által jutalmazott színművek ellen, de meg nem bírálják. Visszautasítja Vajda vádját Bugát Pál Szócsintanját illetően is: „... szerzőnk az akadémia nyakára akar tolni egy oly értekezést, melyet az egész szakosztály rosszalt, tiltakozott ellene. Hol olvasta szerző, hogy Bugát szócsintánát magáévá tette volna az akadémia? Sehol.”

Megfelel a röpirat ama vádjára is, hogy „az Akadémia kizárólag Finnia és Lappónia hósvatagain révedez ...” „Úgy látszik — írja — a történelmi és nyelvtudományi osztályt akarja gúnyolni. Réguly [!] utazását, Hunfalvy hasonlító nyelvészetét. Vajon Réguly utazásából és Hunfalvy hasonlító nyelvészetéből áll-e az egész akadémia, vagy csak a történelmi és nyelvtudományi osztály működése is? Vajon a Réguly északi útja, a Hunfalvy hasonlító nyelvészete valami örült dolgok-e?” „Szerzőnk gúnyjából ítélve, oly kevésé érti óskérdésünket s a hasonlító nyelvészetet, mint a ma született gyermek.”

Vádolja továbbá az Akadémiát azzal is, hogy „egyetlen gondolattal, fölfedezéssel sem járult az európai tudományosság előbbviteléhez”. Valóban nincs a világirodalomban korszakalkotó tudósunk. „De ha szerzőnk azt érti vádja alatt, hogy az európai tudósok semmi hasznát nem vehetik tudósaink munkáinak, akadémiaink kiadványainak ... téved.” A külföldi tudós haszonnal forgathatja „az akadémia Évkönyveit, Értesítőjét, Régi nyelvemlékeit, Monumenta hungaricáját, Nyelvtudományi, Archeologiai, Statisztikai közleményeit”.

Nem áll az sem, hogy míg a század második negyede gombamód termelte a szellemóriásokat, „most senki ilyen nem mutatkozik”. „... egypár genialis emberünk most is van, s kitűnő tehetségeink

nagyrésze, kik a forradalom előtt éltek, most is működnek, sőt közölők némelyik éppen a forradalom utáni években érte el fejlődése tetőpontját." Különbözik is tíz éves korszakot huszonöt év eredményeivel aránytalanság összehasonlítani.

A színészet hanyatlott, amennyiben nem fejlődött, de fejlődött a festészet. A líra hanyatlását pótolja a regény emelkedése. A tudományosság kétségtelenül fejlődött 1848 óta. Irodalomtörténetünk csak néhány éve van, nyelvtudományunk is biztatóan működik. Fejlődött zornalisztikánk is.

Elégedettek természetesen korántsem lehetünk. Kritikára van szükségünk, de a kritikának „legyenek eszméi, ismeretei, tudjon fejtegetni”. E röpirat azonban — írja befejező sorában — „egy iskolai chria Széchényi modorában. S mert laptársaink némelyike nagy dicsérettel fogadta, kénytelenek voltunk kimutatni éretlenségét, megróni léhaságát, visszautasítani rágalmait”.

„Gyulay [!] — írja Zilahy Károlyhoz intézett levelében Bajza Jenő — ugyan mérgeesen neki rugtat az „Önbírálat”-nak, Vajda János nincs Pesten, majd csak egy hét múlva látja, hogy kutya van a kertben. Nekem nincs ellenemre, sőt szeretem az oly éles hangot, s némi részben igaza is van a „vizsgálkozás emeberének” (mint magát nevezi) csakhogy midőn azt lobbantja Vajda szemére, hogy ócsárlásában nem elég elrnés és szelleműs, feledi, hogy egy hajóban eveznek s így ráillik a példaszó: vak veti világtalannak” (Buda, 1862. aug. 2. OSzK. Levelestár.).

Szilágyi Sándor 1862. aug. 11-én Gyulai Pálhoz írt levelében (Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Sajtó alá rend. és a jegyz. írta Somogyi Sándor. Bp. 1961. 429. sz. levél. Szilágyi Sándor — Gyulai Pálhoz. 476. l.) a következőképp vélekedik Gyulai bírálatáról: „Az önbírálatról írt bírálatodon meglátszik, hogy te írtad, rajta a kezéd nyoma. Mind a mellett mondd valamit: a magyar alföldet te nem ismered nem szólhatsz róla. A fiatalság ostobább mint valaha, többet iszik mint valaha s sem irodalommal sem semmivel nem foglalkozik. Ezt helytelenül akarod menteni. Én nem láttam az Önbírálatot s csak annyit tudok felőle mit a te bírálatodból kivehettem — s azt világosan látom, hogy nyomorék munká. De ha a pusztai fiatalságot lumpssággal vádolja — nem hazudik!”

Gyulai bírálatával szemben az *Önbírálat* szerzőjét veszi védelmébe a Jövő (Kiadó-tulajdonos és felelős szerkesztő: Kővér Lajos. 1862. szept. 7. Vegyes rovat), * kézjeggy munkatársa az alábbi sorokat írja: „Arany János a szliácsi fürdőbe utazott, amit ha nem íránk is, távollétét a „Figyelő” szerkesztéséről bizonyonnyal észrevenné az olvasó. E lapot mintha kicserélték volna. Valaki, ha jól sejtjük az a kis mérges költő, most ugyancsak fölhasználja nagy nevű és tekintélyű főnöke távollétét . . . Csak egy hasábon majd az összes irodalmat — kivéven az ő főnökeit — leteremti. Természetesen mindazok kikapják a magukét, kik az „Önbírálat”-ot ajánlani merték. A publikum is kikap, miézt veszi oly mohón az ostoba bírálatot, melyet nem ő írt. Mert mindenki, aki a munkát dicséri, olvassa, azzal együtt, aki írta — (ugyan ki lehet szegény feje) — [a] journalistika [is] az mind tudatlan, együgyű, golyhó, csak ő a szabadalmazott bölcs, a kiváltságolt tudós, ő az okos egyedül, ő a kis mérges költő! Valóban kedves, megbecsülhetetlen

jelenség, kivált ebben az unalmas időben, midőn még a „Bolond Miska” is elkomolyodott, legalább van min mulatnunk magunkat: Bolond Miska helyett Paprika Jancsi!” Főntebbi glosszát szept. 30-án szó szerint leközli a NŐ Pesti Hírek rovata is.

(K. G.) jegy alatt az Alföld (Politikai napilap. Arad, Kiadó-tulajdonos Bettelheim Vilmos. Felelős szerkesztő: Márton Ferenc) 1862. aug. 8., 10., 12., 13-i számaiban, Kempelen Győző Bírálát az önbírálatra címen cikksorozatát szentel Vajda röpiratának. Írásait utóbb némi módosítással, kiegészítve a Biharban megjelent, *Polgárosodást* elemző cikkeivel önálló kötetben is kiadja: „Herostratiádák. Felelet Arisztidesznek az „Önbírálatra” és a „Polgárosodásra.” Nagyvárad 1862. [Címlapon Pest 1863]. Bírálataival érdemben éppen ezért a Polgárosodás fogadtatásának tárgyalásakor foglalkozunk, itt csak néhány, a kötetből később kihagyott, de jellemző megállapítását idézzük.

Az Alföldben megjelent cikksorozatában Kempelen Győző két érdemet nem tagad meg Vajda röpiratától: egyrészt ébreszt a tespedésből, másrészt munkára serkent. Rögton hozzátesszi azonban: „Ha olvasta volna szerző az államminiszter úr azon nyilatkozatát, mely szerint a magyar országgyűlést addig össze nem hívják, míg a reichsrathba menni hajlandóságot nem mutat, vagy nem írja, hogy reichsrathot nem akar vagy nem ajánl cselekvési politikát.” Több kisebb észrevétel után a szépirodalom „nyegleségével” kapcsolatban elismeri a röpirat frójának igazságát, de szerinte „sokat túloz, sokat ferdit s sokat elhallgat”. Szépirodalmi lapjaink „gyógyíthatatlan baját” a szegénységben jelöli meg: e lapok kivétel nélkül irgalmatlanul rosszul díjazák munkatársaikat. Miként Gyulai, ő is vitába száll Vajdának az Akadémiát és irodalmunkat illető megállapításaival. Előszámlálja az Akadémia tíz év alatti munkásságának eredményeit. Az elmúlt tíz év alatt — állapítja meg — Akadémiánknak még közgyűlést sem volt szabad tartania, mégis létrejöttek olyan alkotások, mint a Nagy szótár, a Monumenta hungarica, Teleki József műve, a Hunyadiak kora, Szalay László alkotása, a Magyarország története, továbbá az archeológiai bizottmány munkálatai.

„Az sem való — írja a továbbiakban —, hogy irodalmunk ma akár mennyiségileg, akár minőségileg hátrább álljon az 1848 előttinél.” „Vörösmarty, Garay, Petőfi, igaz, meghaltak, de Eötvös, Kemény, Szalay, Arany, Tompa, Lévy stb. semmivel sem homályosabb csillagai a hazai irodalom égének amazoknál.” „Tudományos irodalmunk, nyelvészetünk, sőt szép- és lapirodalmunk félszázad utját tette meg tíz év alatt. Szándéka jó lehetett — jelenti ki befejezésül — „a kezdeményezés érdeme az utolsó tíz év után az övé, mert előtte vajmi sokan pöngették, csakhogy módjával és több értelemmel e lantot . . .”

Kempelen cikkei ellen felemeli szavát a HF (1862 aug. 16). Budapesti hírharang c. rovatában a következőket írja: „Az „Alföldben” valaki az „Önbírálat” című röpiratot bírálva azáltal bíraltatja meg maga magát, hogy nevezett röpirattól és szerzőjétől egészen távoleső, és vele semmi érdeklődésben nem álló egyéneket, mint Artöt stb. a legsütlemebb hazugságokkal illet. Az ily firkászoknak csakugyan elkel egy kis önbírálat.”

Az Egri Posta (Hetilap. Egyszersmind a Hevesmegyei Gazdasági Egyesület közlönye. Eger. Felelős kiadó-szerkesztő: Szabó Ignác.)

1862. aug. 17-én Pesti beszámoló c. rovatában így ír: azt ajánlja az Új nemzedék című jobbára ifjú íróból álló lapnak, hogy „mint leendő fiatal irodalmi óriás tartsa meg első születése napját azon tizenkét író közkölségén, kik Atlasként tartani fogják”. „Ott aztán [ti a „születésnapon”] szépen felolvashatják az Önbírálatot, hogy minő szépen és mennyire haladunk, ha még tovább is így segít bennünket az a régi jó, Magyarok Istene.”

A PN az *Önbírálat* körül dúló irodalmi esete-paté idején következetesen hallgat. Aug. 28-i számában azonban a Különlélek c. rovatban a Napló is hallatja szavát. Dicséri a Szépirodalmi Figyelőt, amely az utóbbi időben a napi sajtó kinövésére is mindinkább kiterjeszti figyelmét. Legutóbb a Bolond Miska elnevezésű lap Katang-kórok c. rovatát bírálta, amely „a londoni világ-iparműtárlatot írja le, s az *Önbírálat* szerzőjével ő is fölfedezi, hogy dolgozunk, munkálkodnunk kell s különösen az arisztokratáknak ajánlja, hogy ragadják meg az ipar zászlaját. Lám mennyire hatott a Bolond Miskára az *Önbírálat* és a londoni iparműtárlat, napjaink e két legnevezetesebb mozzanata. Tanul és okoskodik a Bolond Miska is . . .” A Bolond Miska némettségét kifogásolva megjegyzi: „Nem ért, ha a Bolond Miska az *Önbírálat* szerzőjével együtt többször lapozgatja a Márton vagy Brassai német nyelvtanát.”

Szeptembertől kezdve gyérül a sajtó érdeklődése az *Önbírálat* iránt. Ezután legfeljebb már csak utalásokkal találkozhatunk a röpirattal kapcsolatban. A Jövő Vegyes c. rovata (1862. okt. 23.) írja: Nemesak költő-, de kritikus-, sőt színházi referensnőink is vannak már. „Aztán vádol bennünket némely *Önbírálat*, hogy nem haladunk.”

A *Polgárosodás* megjelenésétől kezdve a két röpiratot általában együtt emlegetik. A reájuk vonatkozó bírálatokat ezért a *Polgárosodás* fogadtatását ismertető fejezetben tárgyaljuk. Az *Önbírálatot* önmagában az élelapok tízük ismét tollukra, 1863 tavaszán. 1863. márc. 8-án a Nemzeti Képes Újság (Felelős szerkesztő: Thaly Kálmán. Tulajdonos: Pataki J.) Irodalom rovatában az alábbi hír jelenik meg: „A Wanderer jólétesült levelezője szerint A Magyar Sajtó jelenlegi szerkesztője, Vajda János szólíttatott fel a félhivatalos Sürgöny vezetésének átvételére; Vajda e hír alapos voltát tagadja, s tagadását hinnünk kell; malitiosus emberek azonban azt mondják, hogy a haraszt nem szokott szél nélkül zörögni.” A Sürgöny a kormány lapja, a közlemény tehát Vajdát azzal gyanúsítja, hogy Bécs bértollnokává vált. „[Márc.] 23-án Vajda kihívatta hát Thalyt a Nádor vendéglőből s előbb bottal, majd kézzel addig verte, míg ez meg nem futamodott . . .” (Komlós, 132. l. Az eset részletes leírását l. 132—133. l.)

Az Üstökös 1863. márc. 28-i számának Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei c. rovata így reflektál a fent leírt esetre: „— Aristides, az *Önbírálat* szerzője, most egy új röpiratot dolgozik, melynek címe *Önbíráskodás*.”

A Handabanda (Felelős szerkesztő és laptulajdonos: Kákay Aranyos [Kecskeméthy Aurél]) c. humorisztikus lap verben élcelődik az eset felett (Sokan vannak . . . Írta: Yes Alfonz kritikus):

Sokan vannak azon nagyok
Rámennek egy féltucatra,

Akik nyakra-főre irtak
Röpiratot kötetszámra.

Ezek közül első helyen
Aristidest említem fel,
Aki különbféle módon
Önbiro-úl is lépett fel.

Az 1863 máj. 16-i szám Egyveleg rovatában pedig a következőt olvashatjuk: „Aristides, az ‚Önbiro-át‘ második kiadását a tenyerével írja.”

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 8 11 *nyíratlan üstök* — nyíratlanul hagyott hajcsomó a fejen. A közép és belső-ázsiai népek, így a honfoglaló magyarság hajviselete is.
- 8 11 „*Copf*” — (ném.: Zopf = hajfonadék). Eredetileg női hajviselet, a XVIII. századtól a férfiak körében is elterjedt, főleg Németországban.
- 8 : 22 *zöld asztalok* — tárgyalóasztalok, melyeket rendszerint zöld posztó takar. Jelen esetben a megyegyűlések, megyei és városi törvényhatóságok tárgyalóasztalai, azaz: a közép-birtokos nemesség közéleti szereplésének színtere.
- 8 23 *szózaténeklő táblabíró* — a szózat-éneklést, a hazafias tüntetés formáját több alkalommal szóvateszi Vajda röpirataiban, s mindenkor bíráló megjegyzések kíséretében. A Szózat éneklése az 1850-es évek végén válik „divattá”: „A valódi nemzeti fölbredést, — írja Berzeviczy Albert — mely a tüntetések minde fáját tetőpontjára juttatta, Ausztria 1859-iki elvesztett olaszországi háborúja s azt követőleg Bach bukása idézte elő . . . A ‚Szózat‘ és ‚Himnusz‘ éneklése akkor kezdett hazafias szokássá válni, előbb csak magánházakban, társas összejövetelek alkalmával, később aztán kivitték az utcára, énekeltek minden nyilvános sokadalomban, legtöbbször pedig Pesten. Az ifjúság minden alkalmat felhasznált az ily éneklésre, az utcai nép pedig szívesen csatlakozott hozzá, amiért később az összeütközések a rendőrséggel, sőt a katonasággal is elkerülhetetlenné váltak” (i. m. III. köt. 416. l.)

1860. máj. 15-én Kassán Széchenyi emlékére halmot emeltek. Podmaniczky Frigyes részletesen tudósít az ünnepségről, majd így zárja sorait: „mind ezen szertartások alatt a szózatot éneklék az emberek torok szakadtáig és hajadon fővel, ami rák kellemetlen hatást tesz. — Este díszelőadás a színházban a horvát testvérek javára s ismét szózat éneklés” (Naplótöredékek. III. köt. 1850—1875. Bp. 1888. 97. l.)

Utóbb visszaidézve a „tüntetések korszakának” emlékeit, arra a megállapításra jut: „Mindhiába, a sarlang [!] mind-

inkább lejárt a magát, s közelebb s ismét közelebb hozott bennünket a realitáshoz. Sem a kutyabőr, sem a szózat-énekelés, sem nagy szavakkal tüzdelt beszédekkel valódi tényleges hatást s maradandó eredményt többé elérni nem lehetett, ezt belátták már most azok is, akik néhány évvel ezelőtt elégségesnek tartották azt, ha felöltjük a magyar köntöst s megtagadjuk az adófizetést.” (I. m. III. köt. 195. l.)

A Szózat és Himnusz éneklése mindinkább a nemzeti mozgalmat saját osztályérdekei szolgálatába állító közép-nemesi politika üres tartozékává vált. Vajda igazát Podmaniczky is tanúsítja.

- 8 26 *mamelukmammut* – Vajda munkáiban sűrűn előfordul. Költőnk értelmezése szerint: rendkívüli módon szolgálalkfi. E sajátos, csaknem érthetetlen szóösszetételen az *Önbírálat* több kritikusa fennakad. Aristoteles [Jókai Mór] pl. a következőket írja: „Másodszer, olvasson egy kis természettudományt, abból meg fogja tanulni, hogy a ‚mameluk’ meg a ‚mammut’ nem egy állat, az utóbbi az őselefánt, az első pedig igen jeles katonai rend volt Egyiptomban, míg ki nem irtották: a kettő összeragasztva nem jelent semmit; máskor, ha valami furcsa szóra van szüksége, mondja inkább azt, hogy klumpudding, de mamelukmammutot ne többet” (Rendkívüli jelenség az irodalomban! MS 1862. aug. 6.)
- 8 29 *kortálan sajtórendőri vörös ón* – írőszközként kihegyezett ónrudaeskát is használtak, amely a papíron szürkés-fekete nyomot hagyott. Vajda itt – téveesen – általában írőszközt ért az ónon, amelyből pedig fenti jellegzetességei miatt sem készíthettek piros színű íróvesszőt. A Bach-korszak idején kiadásra szánt nyomtatványokat előzetes sajtócenzúrának vetették alá. A cenzor, a „sajtórendőr” piros írónnal húzta ki a nyilvánosság számára nem kívánatos részt. A röpirat részint a hatalom cenzúrájára, másrészt a közép-nemesi politika hangadói által irányított közvélemény nyomására céloz, amely mintegy kivetette, „cenzúrázta” a neki nem tetsző, ízlése ellen való véleményt. Vajda MS-ban megjelent más írásai mellett Zilahy Károly is felemeli szavát ez ellen (Szabad sajtó. MS 1863. jan. 1.).
- 8 32 *alkotmánynak* – célzás az abszolutizmus idején felfüggesztett magyar alkotmányra, amelyet az Októberi Diploma sem állított vissza. (L. Bevezetés.)
- 8 : 33 *rajzrath* – helyesen: Reichsrath, birodalmi gyűlés, tevékenységéről a Februári Pátens intézkedik. (L. Bevezetés.)
- 9 13 *a nagy vezérszereppel Európa keletén* – célzás *Széchenyi* egyik kedvenc eszméjére. Az 1840-es országgyűlésen a szólásszabadság tárgyában mondotta: „... nyilvánítám, úgy érzem ma, hogy Nemzetünk még nagy szerepet fog játszani, és neki van fentartva azon éjszak-ázsiai nemzetségeknek civilizációs képviselőjét játszani itt Occidensben, mely nemzetségekből Oriensben vevé eredetét...” (Szólásszabadság. Gróf Széche-

Lap: Sor:

nyi István beszédei. Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte: Zichy Antal. Bp. 1887. 187. l.)

„Széchenyi hitte – írja Kemény Zsigmond –, miként nem erőszakos nyelvterjesztéssel, de az értelmi belsőség olvasztó és kibékítő, hódító és megnyugtató ereje által nemzetiségünket oly magas tökélyre lehet emelni, hogy valamint az európai polgárosodást magába átveszi s keleti sajátosságai szerint önállólag reproducálja; szintúgy alkalmassá fog válni közvetítőnek Kelet és Nyugot közt, alkalmassá szellemével Keletre hatva, nagy európai hivatást tölteni be: mert származása és fajrokonsága az előázsiai népekhez közelebbi bejáratot nyit, mint a többi nyugoti nemzeteké, s mert másfelől, nem lévén a szlávoknak a hatalom miatti természetes vetélytársa mint a german elem, erkölcsi befolyása kevesebb féltékenységet, gyűlöletet és ellenhatást fejtend a keleti szláv népeiségeknek ki.” (Még egy szó a forradalom után. 1851. id. kiad. 272. l.)

- 9 14 *platói viszonyban maradunk* – azaz: nem gyakorlati, reális, hanem eszmei, csak ábrándjainkban élő kapcsolatban. Pausanias, Platon (i. e. 427–347) görög filozófus *Symposion* (Lakoma) c. művének egyik szereplője hirdeti: ő kedvesesébe nem testileg, hanem a lélek szépsége révén vonzódik. A „platói szerelem”, „platói viszony” utóbb szállóigévé vált.
- 9 : 21 *financiánkat* – pénzügyeinket, vagyoni helyzetünket.
- 9 : 36 *lutri* – Lottéria (lottó, szerencsejáték) átvitt értelemben: bizonytalan, kockázatos.
- 9 36 *pulyák* – gyermekek. Átvitt értelemben: tehetetlenek, gyávák.
- 10 : 12 *Sors bona nil aliud?* – Sors bona nihil aliud: jó szerenose és semmi más. Zrínyi jelmondata. E felirat olvasható a költői műveit tartalmazó, 1651-ben, Bécsben megjelent az *Adriai tengernek syrenaia* c. kötet címlapján is.
- 10 : 20 *másik tíz esztendeig* – az önkényuralom 1849-től 1859-ig, Bach bukásáig eltelt évtizedéről van szó, amelyet a „terhes esztendő”, a „terhes tíz esztendő” elnevezéssel is gyakorta illettek.
- 10 : 20 *huzassuk . . . a „patikáros” nótát fülünkbe* – Patikáros (családi nevén: Dudás) Ferkó (1827–1870), az 1850/60-as évek egyik legnépszerűbb pesti cigányprimása, neves cigány-muzsikus dinasztia szülőtte, írók, művészek barátja, ünnepeket, több alkalommal megverselt kedvence. Nevével kapcsolatban számos egykorú élc, adoma járta. 1858-ban a híres debreceni cigányprímásnak, Boka Károlynak leányát veszi feleségül. Vahot Imre lapjában, a *Napkeletben* (1858. dec. 5.) részletes tudóstítást közöl mennyegzőjükéről: „. . . alig bírtunk – írja többek között – a nagy tömegben áthatolni, melynek ily alkalommal tenni szokott megjegyzései közt legsajátságosabb volt az, hogy Boka Rózsi vőlegénye nem is cigány muzsikus, hanem egy gazdag pesti patikáros (és igazuk volt, amennyiben Ferkó csakugyan oly patikáros, kinek

Lap: Sor:

- szívvidító gyógyszerét minden medicina közt legszívesebben vesszük be.)" Vajda célzása is valószínűleg egy ilyen, Patikáros Ferkó dicsőítő anekdotára vonatkozik.
- 10 22 *ferblé* – kártyajáték.
- 10 24 *lenézett szomszédjaink hasadó hajnalát* – célzás a fejlődés útjára lépett szomszédos államokra. (L. bővebben: Bevezetés.)
- 10 : 28 *tréfa és élcárodalmi országos „bolond”-ok* – a humorisztikus lapokat nevezi így Vajda János. Gyulai meg is támadja érte az *Önbírálatról* írt kritikájában (L. Fogadtatása). „Humorisztikus lapjainkat – írja – csak bolond lapoknak gúnyolni oly kritika, mintha valaki az Önbírálatot bolond röpiratnak nevezné.”
Az élclapok „bolond” lapok elnevezése ennek ellenére elég általános volt az egykorú sajtóban. Tóth Kálmán népszerű humorisztikus lapja például Bolond Miska néven jelent meg.
- 10 35 *E nemzet egyszer-egyszer sötét éjszakán fölkel ugyan, és ekkor csodát művel; bámulatba ejti a meglepett világot* – e sorok az 1848/49-es forradalom és szabadságharc emlékét idézik. A 48-as időkről – ha a forradalmat, mint járhatatlannak vélt utat ez időben el is veti – más írásaiban is elismerően nyilatkozik.
- 11 7 *kenk-é írral, süttögetik vassal* – régi gyógyító eljárások, illetve orvosi beavatkozások. Az ír gyógyító hatású kenőcs. A sebnek tüzes vassal égetése régi sebészeti eljárás, vérzéscsillapítás céljából.
- 11 : 27 *szemben az összenőtt oszlopokkal* – oszlopok: a katonai egységek olyan alakzatai, ahol az egyes osztagok egymás mellett foglalnak helyet.
- 11 29 *mikor elég szabad volt a múlt évben úgy is elmondtak már mindent* – utalás az Októberi Diploma rendelkezése utáni viszonylagos szólás- és sajtószabadságra. (L. Bevezetés.)
- 11 32 *túl az operenciákon* – Itteni értelme: végtelen messze, a mesében.
- 11 36 *a kecskeméti színházlátogató pórral szólva: nem ütjük azt azzal el, azért csak ki a medvével!* – Tóth Béla így magyarázza e szólás eredetét: „A XIX. század 30-as vagy 40-es éveiből való, kétségtelenül magyar színész-anekdota szerint, az alföldi gányó Kecskeméten medvetáncoltatóknak vélvén a „komédiásokat”, egy darabig csak hallgatta a szindarab előadását, aztán közbekiáltott: „Ej mire való a sok beszéd! lássuk a medvét.” (Szálló igék lexikona. Bp. 1906. 127.l.)
- 12 : 9 *ide a gyöngyszóval* – gyöngyszó itt kb. annyit jelent: igaz szó, útmutatás. A *gyöngy* szó melléknévi használata a népnyelvben és a régi magyar nyelvben rendkívül szépet vagy különösen drágát, becseset is jelent. Ilyen értelmű jelentésével Vajdánál is többször találkozunk. Gyakran előfordul a kortársaknál is:

„E gyöngyszavakra elbámult

A bizgató legény”

(Lisznyai Kálmán: A fakard.)

Lap: Sor:

- 12 : 11 „*Hát hiszen ha csak ló kell?!*” *Mint Andris bojtár mondá* – Andris bojtár, Szigligeti Ede egyik népszínművének, a Csikós-nak (1847) szereplője. Idézett szavai – „Hiszen ha csak ló kell” – a 6. jelenetben hangzanak el.
- 12 : 25 *És mégis . . . ?! És mégis . . . ?! Annyi szív hiába szakadt meg a honért?!* – Vörösmarty Mihály Szózat (1836) c. versének gondolatai.
- 12 : 28 *A szomszéd Törökország a hazáerti életfeláldozás legnagyobb példái tanúsítá . . . pár év előtt is* – A krími háború (1853 – 1856, I. Bevezetés) emlékét idézik a röpirat sorai. E háborúban – bár Törökországnak lényegében csak másodrendű szerep jutott – az újonnan szervezett török csapatok Omer pasa (1806 – 1871) vezetése alatt több alkalommal sikeresen vették fel a harcot az oroszokkal szemben. Omer 1853. okt. 23-án átkelt a Dunán és Oltenizze mellett nov. 4-én visszaverte az oroszok támadását. 1854. jan. 6-án Csetate mellett is eredményesen mérkőznek meg a törökök a cári seregekkel. Paszkevics csapatai nem tudják elfoglalni Szilisztria várát, az ostromlott várat Omer 1854-ben felmenti és bevonul Bukarestbe. Omer pasa éppen ezért rendkívül népszerű Magyarországon. „A pesti kisasszonyok, „Omer-induló”-kat és török polkát játszottak” ebben az időben. (Berzeviczy i. m. II. köt. 54. l.)
- 12 : 30 *És ez egykor oly hatalmas test . . . még közelebb áll az enyészethöz* – Törökország a középkor és az újkor fordulóján hatalmas birodalomra fejlődött. A XV – XVII. században a Balkán-félsziget, Moldova, Havasalföld, a krími kánság, továbbá Szíria, Palesztina, Egyiptom, Kaukázus, Irak, Tripolisz, Algéria, valamint Magyarország egy része, ezt követően Ciprus, Kréta, Tunisz, Ukrajna egy darabja és Podólia hódolt be a török félholdnak.
- A XVII. század végétől azonban hanyatlásnak indul az oszmán birodalom. A karlócai béke (1699) lényegében Magyarország megszállott részének felszabadulását jelenti. A sorozatos orosz – török háborúk újabb nagy területeket szakasztanak le a Török Birodalom testéről. (Azov vidéke, a Fekete tenger keleti partvidéke, Görögország stb.) A krími háború s az ezzel kapcsolatban felmerült kölcsönök egyre inkább Nagy-Britanniához és Franciaországhoz fűzik a szultán birodalmát. A XIX. század folyamán válik Törökország „Európa beteg emberévé” és lesz Széchenyi István, Kemény Zsigmond, Vajda János és mások írásaiban az elmaradottság, a középkori megrekedtség szimbóluma.
- 12 : 41 „*tout est perdu hors l'honneur*” – minden elveszett, csak a becsület maradt meg. I. Ferenc francia király írta az 1522-i páviai csata alkalmából anyjának. Vajda a *Mai dalok* (1867) c. versében is idézi.
- 13 4 *paupertas maxima* – teljes alakjában I. *Hitágozatok* T. ny. m. 567. l.
- 13 11 *Ferkó* – Patikáros Ferkó, I. előbb.

Lap: Sor:

13 : 13 *Nem lesz mindég éjszaka*
Megvirrad még valaha — helyesen:

„Megvirrad még valaha
Nem lesz mindig éjszaka”

A Bach-korszak egyik kedvelt dala, Terhes Sámuel (1773 – 1866) rimaszombati református lelkész szerzeménye.

13 : 18 *Nem kell nekünk tudomány,*
Csak jó bor és szép leány

„Csárdás élet a gyöngy élet,
Nem kell ahoz tudomány,
Csak jó bor és szép leány;”

idézet, egy, a Bach-kor idején sokat énekelt dalból, „a honnmaradt s elkeseredett ifjúság országszerte hangoztatta a kocsmákban” (Margitfalvi Margitay Gábor: Emlékiratai. Sajtó alá rend.: Nagy Izsó. Bp. 1890. 184. l.)

13 : 23 *a hét vezérre emlékeztet* — hét vezér, hétmagyar, hetumoger: a magyar törzsszövetséget alkotó hét törzs vezetői. A XI. századi Gesta Ungarorum szerint: Árpád, Szabolcs, Gyula, Künd (Kende), Lél, Vérbulcsu és Űrs. Anonymus szerint pedig: Álmos, Előd, Künd, Kond, Tas, Huba és Tétény voltak a honfoglaló törzsfők. Mindkét névsort csak később állították össze, szóhasználatok alapján.

A hét vezérre emlékeztet, azaz: külsőleg, belsőleg törőli metszett ősmagyar; a röpirat korabeli magyarkodás karikozása.

14 : 18 *karrarai márvány* — Carrara, város Olaszországban. A várost környező hegyekből bányásszák a világhírű carrarai márványt.

14 : 22 *a magyar, e királynak termelt jobbágy* Vajda gyakran használt hasonlata (l. *Hútagozatok* 247. l.)

15 : 18 *közérzületünk van olyan jó és erős* — Berzeviczy Albert írja (i. m. III. köt. 84. l.): „1860 tavaszán Poroszországban bámulat tárgya volt az a szilárd és szervezett fegyelem, melyet Magyarországon a nemzeti párt felmutatott s az egész nemzetre kiterjeszteni tudott.”

15 : 21 *Hol van olyan hazaszerető nép, mint mi?* — E megállapítás előzményét Széchenyinél találhatjuk: „hanem ha más nemzetek nálunk annyival régibbek, s tán szerencsésb helyzetűek, minket mindenben megelőztek is — egyben tán még is mindnyájan mögöttünk állnak: a tiszta lelkű honserzetben”. (Világ. 1831., 2. kiad. Bp. 1904. 127. l.)

15 : 28 *Nem rosszul nevezte egy német tárcáiró hazánkat a politikai regényesség földjének* — A „német tárcáiró” személye ma már nehezen azonosítható. Annál is inkább, mert sem a megjelölés, sem az idézet nem pontos. Egy másik írásában ugyanis ezt olvashatjuk: „... a mi kedves Budapestünk, a politikai regényesség e városa” (mint egy bécsi tárcász nevezte) ...” (NÖ 1861. márc. 15. 6. sz. Tárcsa. Színház. 94. l.)

Lap: Sor:

- 15 : 37 *a nemzeti érzés dolgában oly igen lenézett Németországe* — E célzás értelmét nehéz ma már pontosan megmagyarázni. Talán arról az ellenérzésről lehet szó, amellyel osztrák — német körök a Németországban kibontakozó nemzeti mozgalomra néztek, s mindennek ama körülmény szolgáltatott okot, hogy a Habsburg-politika — érzésük szerint — nem kapott elég támogatást 1869-ben Franciaország ellenében a német szövetség tagállamaitól.
- 16 12 *mást beszél Kató mikor a bor árát kérik* — A közmondás — Margalits Ede szerint — így hangzik: más beszél Bodóné, mikor a bor árát kérik. (Magyar közmondások és közmondás-szerű mondások. Bp. 1897. 77. l.)
- 16 16 *ha a zápok rosszak mihaszna jó a tengely?* — a zápok vasszögek, melyek a szekérrudat a kocsi tengelyének közepéhez erősítik.
- 16 35 *pöröly* — a kovácsoknak kalapáchoz hasonló kétkezes, nagy, súlyos szerszáma, amellyel rendszerint az üllőre helyezett vasat a kívánt alakúra formálják.
- 16 36 *Themistoclesféle* — Themisztoklész (kb. i. e. 525 — kb. 460) kiváló athéni államférfi és hadvezér, a rabszolgatartó iparosok és kereskedők érdekeit védelmező párt vezére. Politikai elgondolásainak középpontjában Athén tengeri hatalmának létrehozása állt.
- 16 37 *üss csak hallgass meg* — Themisztoklész szállóigévé vált mondása. Plutarkhosz elbeszélése szerint reá a vita hevében bottal támadó Eurübiadésznek, a görög hajóhad főparancsnokának mondotta: Üss csak meg, de hallgas rám. Eurübiadész ekkor nyugalalmát megcsodálva felszólította, hogy bátran mondja el érveit. (Párhuzamos életrajzok. Ford.: Máthé Elek. [Bp.] 1965. 185 — 186. l.)
- 17 6 *„egy kutya van eltemetve”* — az „itt van a kutya eltemetve” közmondás Vajda által átalakított változata. E szó-lás a német nyelvből veszi eredetét: Da liegt der Hund be-graben.
- 17 12 *a hadakozás is egyre géplegesebbé, számtanosságával észműibbé válik* — Széchenyi gondolataira ismerünk e sorokban is: „Az emberek még most is oly kevés lármával, de egyszerűsmind annyi dühvel öldösnék csatákban egymást mint azelőtt; ha az aranyat készíteni akaró Schwartz nem talál fel véletlen a puskaport, melly találmány áldott következésiben — áldott mondom, bármilyl furcsán hangozzék is — a háború szokások igen szelídültek, s a felebaráti vérontás, az emberiségnek ezen legrútább salakja már sokkal ritkábban gyakoroltatik annyi ellenséges indulattal s vadsággal mint azelőtt, s oly sokszor se csatamezőn, se kettős viadalban nem mártja ember emberszívbe fegyverét mint Hannibal, Julius Caesar idejében vagy a Coliseum véres fővényein; hanem a Strategia s Tactica más elvekre állított tudománya s egy lát-hatlan golyó, melly találhat, de hibázhat is, döntik most job-badán el a nemzetek közti pöröket . . . jön még idő, midőn

- háborúi erőműveink annyira lesznek kifejtve, s általok a mai Strategia s Tactica tudománya megint elannyira változva s javítva, hogy ember ritkán vagy tán soha többé nem lesz kénytelen nemzeti vagy egyesek viszáljai eligazítása végett, embervérrel fertőzgetni kezeit." (Világ, 2. kiad. Bp. 1904. 142. 1.)
- 17 18 *pár ezer angol francia milliónyi chinézer katonát lever* – Vajda sorai valószínűleg az észak-kínai *Palikao* mellett 1860. szept. 21-én lefolyt ütközetre vonatkoznak. A palikaoi csatában a mintegy hatezer katonát számláló egyesült angol – francia hadsereg, Charles Cousin-Montauban (1796 – 1878) francia tábornok parancsnoksága alatt legyőzte az ellene küldött 59 000 főnyi kínai sereget.
- 18 : 21 *a mi erős, hatalmas közérzetünk . . . már meglepte a hernyó . . . Ez a hernyó jelentősen szaporodott 1849 óta – A Jubilate!* (1885) egyik hasonlatának őseként olvashatjuk e sorokat:

*A nemzet és fájának törzse még jó
Csak lombjait pusztítja ronda hernyó,
Mit megnövel a mostoha idő
De kertészeks levágja majd, s kinő . . .*

- 19 : 1 *a jövő Dumas-i* – Dumas, Alexandre, père (1803 – 1870), a múlt század rendkívül népszerű regény- és drámaírója.
- 19 : 5 *régi dicsősgpalástja rongyaiba takarózó* – Vörösmarty Mihály eposzának, a Zalán futásá-nak (1825) híressé vált első sorára – „Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?” – céloz Vajda.
- 19 13 *a hazafiság tartuffejei* – Tartuffe, Molière (1622 – 1673) azonos című vígjátékának hőse. Az álszent, képmutató, aki a jámbor emberek hiszékenységét kihasználva tör prédájára.
- 19 : 23 *juzból* – szeszélyből, tréfából.
- 19 : 30 *csak imént rázta le a lovagi vaskor igáját* – azaz: a feudalizmus korának igáját. Az ún. lovagkor, az egyházi és világi lovagrendek fénykora (XI – XIII. sz.) egybeesett a feudalizmus virágzásával.
- 19 : 38 *horrendum dictu!* – szörnyű kimondani is.
- 20 : 4 „zeitungsschreibert” – hírlapíró.
- 20 : 6 *váci és úri utcán* – Váci utca: Pest belvárosának egyik legrégebbi utcája. Úri utca: a Váci utcával párhuzamosan haladó, utóbb Koronaherceg-, ma Petőfi Sándor utca.
- 20 : 10 *a „műszép” kifejezés kedveérti* – „műszép”, szépmű, szépművészet, a szoros értelemben vett művészet által létrehozott szobrok, festmények, zeneművek. *A „műszép” kifejezés kedveérti:* az irodalmi hatás kedveért.
- 20 : 16 *amely távolállónak tartja a bakancsot magától a huszár* – bakancsos a gyalogos katona neve a XVIII. század elejétől, amikor a gyalogság az addig használt boeskor helyett bakancsot kapott. Huszár: könnyű fegyverzetű lovas katona a magyar hadseregben. Az első világháborúig a huszár volt az elit-fegyvernem hadseregünkben. A huszár éppen ezért le-

Lap: Sor:

- nézte a bakancsost (bakát). „Huszár vagyok nem bakancsos”
— hirdeti egyik toborzó dalunk. „Sárral él a bakancsos
paripája” — élcelődik a szólásmondás.
- 20 25 *mahomedáni életnézet miatt, melynél fogva az érzéki kéjelgést tűzve életcéllul, a szegényebb sorú nők csábítását . . . pénz és kerítők által — mintegy rendszerrel úzik* — A célzás a török háremekre vonatkozik. Ismeretes, hogy a szultán és más magas méltóságok háreme pénzén vásárolt vagy ajándékba kapott rabnókból állt.
- 20 36 *don-juáni dicsfényükkel* — Don Juan, egy XIV. századi spanyol monda hőse. Kedvelt alakja a drámairodalomnak és költészetnek.
- 21 4 *bon vivántok* — Világukat élő bohémek. A szeles gavallér szerepét játszó színész elnevezése.
- 21 : 10 *makra pipát* — Az elmúlt századokban kedvelt, alul szűk, felül tág hosszúszerű vörös pipa.
- 21 : 24 *magyar-rác* — Rácok: a szerbek régi, népies neve, a szerbiai Ras város nevéből keletkezett; innen ered a Raska (Rascia, Rácország) is mint tartományi elnevezés.
Magyar-rácok: a Vajda-korabeli Magyarország főként déli, bácskai, bánáti területén élő szerbek.
- 21 : 31 „*malis displicere bonum*” — jó dolog, ha nem tetszünk a gonoszoknak.
- 21 : 36 *vetély* — A vetélkedni igéből keletkezett elvonás útján. Pulszky Ferenc (Életem és korom) Eötvös József alkotásának tulajdonította. Vajda egyik sokat használt kifejezése.
- 21 : 37 *originális „napkelet íjja” nem ugyan dobogó paripán* — Vörösmarty Mihály Árpád emeltetése (1825) c. versének utolsó soraira —
„S a bús csendbe merült országok pusztá határit
Napkelet ifjainak dobogó paripái tiporták” —
céloz Vajda.
- 22 : 9 *A vidék legszebb, leggazdagabb leányai . . . e kicsapongó, tönkrement „caesartalan Don”-okhoz mentek nélkül* — E sorokhoz, s az ezt megelőző gondolatokhoz is hadd álljanak itt összevetésül a Vajda által is becsült Molnár Györgynek, a Budai Népszínház ez időbeli igazgatójának visszaemlékezései a szerzőnk által bírált évtizedre: „Be kár, hogy a magyar faj e színméze virtusnak tartja a betyárságot, és a nemes lány, a gazdag nemzetes uram egyetlene is, csak ahhoz szegődik élettársul, csak azt jegyzi el magának mindenek láttára első szűzcókjával, aki a vásár- és ünnepnapon két városrész két táborára oszolva a ‚szalmás’ csárda rétjén intező verekedésben helyét állja, ellenfelét lebúbolja; az ilyenhez, akár nemes, akár nem, elmege a város első lánya is, mert ez összekású verekedésben a lányok előtt nemeslevelet vív ki bármely győztes parasztlégeny is!” (Molnár György: Világostól Világosig. Emlékeimből. 2. könyv. A budai népszínház második ciklusáig 1849 — 1867. Arad 1881. 19. l.)

Lap: Sor:

- 22 : 10 „*caesartalan Don*”-ok — Don César de Bazan, Victor Hugo Ruy Blas c. színművében az elzüllött bohém alakja.
- 22 : 15 *napjainkban hatványosan fokozódó korhelységi hajlam* — A röpirat fejtegetéséhez háttérként mellékeljük az alábbi napihírt: „A Színházteréren egy nagyszerű kutat akarnak építeni — írja az egyik helybeli lap. Csak aztán a pusztá szándék mellett ne maradnának. Ha ser vagy borcsarnok nyitásáról lenne szó . . . de az ilyen kútfélével mindig csak a jó szándékkal kell beérnünk” (Ország, 1862. nov. 25. Újdonság-rovat).
- 22 : 23 *Kun László* — IV. (Kun) László (sz. 1262, uralk. 1270 — 1290), magyar király.
- 22 : 32 *egy új világrészt (Amerikát) megtölt maholnap* — oészás Nagy-Britannia észak-amerikai birtokára, Kanadára valamint az Egyesült Államokban élő angolszászokra.
- 22 : 33 [*Anglia*] *eredetileg csak annyi földet foglalt el hazául, mint mi magyarok* — Az angolszász törzsek a hagyomány szerint 449 körül érkeztek Jütlandból Britanniába. Első fejedelemségük Kent volt, amelynek 449-ben történt alapítását Hengist regeshősnek tulajdonítják. Utóbb még hat apró királyság alakult Britannia földjén. E hét királyság képezte az ún. angolszász heptarchiát, ezeket 815 körül egyesítette Wessexi Ékbert. Az új országot Anglien-nek (Angolország) nevezték. Ez az angol állam még nem foglalta magába Skóciát, Írországot, Wales-t és Cornwales-t. Vajda valószínűleg erre az időszakra gondol.
- 23 : 6 *vojvodinai korszak* — Az 1849. nov. 18-án kiadott császári nyílt parancs a régi Bács-Bodrog, Torontál, Temes, Kraassó vármegyékből, továbbá Szerém megye rumai és illoki kerületéből önálló közigazgatási területet szervezett Szerb Vajdaság (Vojvodina) és Temesi Bánság néven. A szerbek nagyvajdája címet azonban maga a császár vette fel, s az egész területet a bécsi kormány közvetlen fennhatósága alatt álló tartományi hatóságok igazgatták. Az 1860. dec. 27-én kelt császári rendelet megszüntette a Szerb Vajdaságot és a Temesi Bánságot, területét beolvastotta a magyar vármegyékbe. Vojvodinai korszak: az 1849-től 1860-ig eltelt időszak.
- 23 : 20 *az ördög párnáján heverő* — a henyelés [vagy a tétlenség] az ördög párnája; azaz: a semmittevés bűnre vezet — mondja a röpirat által idézett közmondás.
- 23 : 23 „*méltelyöst*” — Az élőködő fereggel fertőzött állatot (birkát) nevezik így, amelyet kielejteznek, ill. elkerítenek az egészségesektől.
- 23 : 26 „*títulus bibendi*” — jogcím az ivásra.
- 23 : 27 *legyen megütált a részegség „még a hazáért” is, habár Petőfi oly szelleműsán énekelte is meg* — célzás Petőfi Sándor *Részegség a hazáért* (1844) c. versére.
- 23 : 34 *a költészetben is dicsőítettik, és az ivás* — *kivilágos kivirradtig mulatás* — *mint nemzeti erény, sőt* — „*kötelesség*” ajánlatik — *Lisznyai Kálmán* ((1823 — 1863), a „*korhelylira*” legnépsze-

Lap: Sor:

rűbb költője írja a Komlókerti cimborá-dalok-ban (Dal-
szongora, Pest 1858. 213. l.):

„... Húzd milliom virradásig
Nosza Ferkó! no még!
Ez a cigányjáték egész
Nemzeti gyönyörűség!
— S bármily nagy a dinom-dánom,
Nem feledjük a — hazát:
Ez a fő ok az ivásra,
Kedvteremtő mulatásra,
Rajta hát!
Igyék az egész ország!”

Más alkalommal pedig:

„Jó ó Szerednyeit inni:
Teljes, józan bölcsesség;
A barátság szertartása,
— Nemzeti kötelesség!”

(Magyar boristenítő dalok. 3. Szerednyeik.
Napkelet, 1860. okt. 28.).

- 24 : 1 „Itt van az ősz” — Petőfi Sándor Itt van az ősz, itt van újra
(1848) c. versét idézi Vajda.
24 : 2 „csikóbőrös kulacs” — utalás Csokonai Vitéz Mihály (1773 —
1805) Szerelmedal a csikóbőrös kulaoshoz c. versére.
24 : 8 külön irodalma fejtett ki a könnyelmű, kicsapongó korhelyiség
szenvetélyének — A Petőfi-epigonok bordal verseire, az ún.
sírsvavidadás, Bach-korszak idején divatosná vált költészetére
(l. Bevezetés) vonatkoznak Vajda megállapításai. E költé-
szetet nevezi Rónay György találó kifejezéssel „korhely-lírán-
nak.” (Petőfi és Ady között. Bp. 1948. 31. l.) Lisznai Kálmán
szinte programszerűen tudósít baráti körben tett mulatozá-
sairól (Magyar boristenítő dalok, Emlékváltozatok, Degré
arcképéhez, Látogatás, Komlókerti cimboradatok stb.). Nagy
szerepet játszik a bordal Szelestey László (1821 — 1875) köl-
tészetében is (Bort ide, Megoldom a kerekemet, A muzsika
dineg-dönög, Csárda van itt stb.). Tóth Kálmánról pedig
Komlós Aladár írja: „legtöbb dala mintha arra . . . készülne,
hogy a cigány eljátassa egy kislány ablaka alatt, vagy a
kocsmban egy dolmányos, sarkantyús, csizmás ifjúnak, aki
az asztalra könyökölve, könnyes szemmel mereng a levegő-
be.” (A magyar költészet Petőfitől Adyig. Bp. 1969. 17. l.)
24 : 11 két szaklappal is bírt — A két „szaklap” egyike, a HF 1849.
nov. 15-én indult meg Nagy Ignác (1810 — 1854) szerkesztésé-
ben, utóbb Berecz Károly (1821 — 1901), majd Tóth Kálmán
szerkeszti, és 1864. nov. 6-án szűnik meg. A HF legjobbaink,
Arany, Vajda, Tompa írásait is közli, de elsősorban a Petőfi-
epigonok lapja.

A másik „szaklap”, a Napkelet 1857. jan. 8-án indul, szer-
kesztője Vahot Imre (1820 — 1879), aki „a Kossuth — Petőfi

Lap: Sor:

- kultuszt torzította a maga képére. „Kuruckodása’ tehetség-
telenséggel párosult, de a nemesi közönség egy részének ez
kellett s a Napkelet példányszáma 2 000-re ugrott” (Dezsényi
Béla – Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Bp.
1954. 138. l.). Vahot Imrén kívül Liszniai Kálmán, Rákosi
László, Losonczy László, Csermely Sándor, Malvina [Tar-
nóczy Malvina] stb. voltak a lap legtöbbet dolgozó munka-
társai. Megszűnt 1862-ben.
- 24 13 *Budapesti Szemle* – Szépirodalmi és tudományos folyóirat,
főleg irodalmi és történelmi tanulmányokat közölt. A Deák-
párt szemléje. Csengery Antal (1822 – 1880) szerkesztésében
ben indult meg 1857-ben, 1865-ben Csengery mellé Lónyay
Menyhért (1822 – 1884) társult. Fennállt: 1869-ig.
- 24 : 13 *a nemzeti ivodalom irodalmának ós-tós-dózs hósei* – Liszniai
Kálmán szívesen és sokszor használt szóalkotásait parodi-
zálja Vajda. Komlókerti mulatozásait „dicső dózsóra”-ként
emlegeti (Komlókerti cimboradalok). Egy másik versében
(Degré arcképhez. Dalzongora, Pest 1858, 89 – 101. l.) pedig
ilyen sorokat olvashatunk:

„Tósgyökeres magyar szlv, mely
Tüzet szór, mint a jó acél”

vagy:

„Felolvastam ,Fakardomat’
.....
Mit akkor-nap végeztem be
Erre a dózshósnünpre”

- 24 15 *bakfittyes frázisok* – bakfitty, nekifutással végzett bakugrá-
sos gyermekjáték. A játszók egyik része bakhátat csinál, a
másik szétterpesztett lábbal átugrik rajta. A „korhelylira”
tövel-heggyel összehányt, sokszor képzavarban szenvedő ki-
fejezéseire céloz a röpirat.
- 24 16 *új cégű kocsmák, melyeket e klubb tagjai nyitottak meg és szen-
teltek föl „csarnok”-ká* – Liszniai Kálmán Parragh-csárda
(1860) című költeményére (Napkelet, 1862. jan. 19. utóbb
könyvalakban is: Parragh-csárda. Pest 1862, Emmich ny.
18 l.) vonatkoznak elsősorban a fenti sorok. A vers alatt
levő szerkesztői megjegyzésben ugyanis az alábbiakat olvas-
hatjuk: „Parragh Gábor országos hírv borsarnokát e geniá-
lis dithyramb költeményében Liszniai Kálmán barátunk
annyival inkább méltán örökté meg, mert e borsarnok
Csigának nevezett helyisége, nevével ellenkezőleg nemzeti
fejlődésünk, haladásunk történetében valódi fontossággal
bír . . .” (A Csiga-vendéglő, a Nemzeti Kör találkozó helye
volt 1848 előtt; Pest belvárosában, a Sebestyén-téren, kb.
a mai Belvárosi Kávéház helyén állt).
- A „csarnok” szót a fenti értelemben Liszniai is sűrűn
használja:

- „E hely az ember mozaik
Vonzó kéjcsarnoka” — írja a Komlókert
cimboradalokban, a nevezett kocsmáról.
- 24 21 *e lapokban irattak le a fővárosban és vidéken előfordult nagyobb-szerű rendkívülibb ivások, az irodalom koszorú tagjainak lakomázó körútjai* — a Napkelet és a HF rendszeresen ismertette Lisznyai Kálmán és Vahot Imre országszerte tett „dalidó” körútjait. (L. Bevezetés.) Terjedelmes tudósításokat olvashattunk a HF-ban a többnyire lakomával végződő Kazinczy-emlékünnepelekedésekről is és az Akadémia-palota felépítése javára rendezett táncvigalmakról.
- 24 31 *kophtái* — kofta: az egyiptomiaknak egy titokzatos osodatevő bölese, esetünkben a lapirodalom vezérei, potentátjai.
- 24 32 *mint III. Napoleon vagy Victor Emmánuel a pápa anathemáját — rettegé* — III. Napóleon (Charles Louis Napoleon Bonaparte 1808 — 1873), a nagy Napóleon unokaöccse. Államcsíny révén 1852 — 1870-ig a franciák császára.
- II. Viktor Emánuel (1820 — 1878) 1849-től Szardínia, 1861-től Olaszország királya. Garibaldival és Cavourral együttműködve ő teremti meg az egységes Olaszországot.
- IX. Pius pápa (sz. 1792, pápa: 1846 — 1878) 1860. márc. 26-án Rómában „Kiközösítési brévét”-t fogadtatott el a consistoriummal, „azok ellen, kik az egyházi állam néhány tartományába berontottak, s azokat jogtalanul magukhoz ragadták” (PN 1860. ápr. 8.). A pápa e diplomáciai manővere a diadalmasan előretörő, már az Egyházi Állam létét is fenyegető olasz egységmozgalom és az azt támogató II. Viktor Emánuel szárd-piemonti király ellen irányult. A pápai enciklika a hívő katolikus Viktor Emánuel és szárd alattvalói lelkiismeretére kívánt apellálni és megálljt parancsolni a megindult eseményeknek. IX. Pius lépése nem is maradt hatástalan. Viktor Emánuel — mint az az egykorú sajtójelentésekből kitűnik — azonnal követet küldött a pápához ebben az ügyben, s több jeltől arra következtethetünk, hogy mindez kellemetlenül érintette a francia császári udvar is.
- A kiközösítési brévét nem tették azonnal közzé, s ez csak növelte a világszenzációt körülötte. Az európai lapok külpolitikai rovatai napokon át megteltek az enciklikával kapcsolatos találgatásokkal. A PN 1860. márc. 29-i száma (Politikai események-rovat) külföldi forrásokra hivatkozva, tudni véli, hogy a pápa a szárd-piemonti hívőkkel szemben bizonyos engedményeket is tett. Viktor Emánuel, igaz, egyházi átokkal, anatómával sújtotta, de az olasz katolikusokat — éppen az engedmény következtében — nem fenyegeti az a veszély, hogy ha fejedelmükkel érintkeznek, a kiközösítés reájuk is vonatkozik. A lap 1860. ápr. 4-i számának Esti posta rovata pedig arról ír: „A kiközösítés szószerinti tartalma még nincs tudatva”, de alig hihető — jegyzi meg a tudósító —, hogy olyan alakban lenne fogalmazva, amely a közép-korban a pápák kezében még oly félelmetes fegyver volt.

A PN 1860. ápr. 5-i száma (Esti posta-rovat) azt jelenti olvasóinak: Franciaországban „találva érzik magukat” a „kiközösítés” által. Ha a kiközösítés — kérdi a szemleíró — kiterjed a franciákra is, hogyan fogják azok ezután Rómát őrizni? (L. *Önbtálat*. T. ny. m. 569. l.)

A PN 1860. ápr. 8-i száma (Esti posta-rovat), ezúttal a Constitutionel-re hivatkozva ismét a franciákkal foglalkozik. Ha IX. Pius — véli — a francia császárt is kiközösítésben részesítette volna, aligha tartana fenn diplomáciai kapcsolatot Napóleon kormányával. Egyik belga lap — írja a PN — e feltetelezésnek azt veti ellene, hogy akkor Viktor Emánuel sinos kiközösítve, hiszen a pápa fogadta a szárd király követét.

Egyáltalán — elmélkedik a PN egy másik száma — érthető-e az anatóma Viktor Emánuelre, hiszen nincs is név szerint megemlítve az enciklikában? Valószínűbb, hogy a kiközösítés csak általánosságban a szárdokra és az Egyházi Állam területére behatoltakra vonatkozik.

Az anatóma végül mégiscsak érvénybe lép Viktor Emánuellel szemben (PN 1860. ápr. 17.), erre pedig az ad végső okot, hogy Cavour gróf, a piemonti miniszterelnök jegyzékben kéri a pápai kormánytól az Egyházi Állam börtöneiben őrzött romagnai foglyoknak és a pápai hadseregben szolgálatot teljesítő romagnai katonáknak, mint Viktor Emánuel alattvalóinak, a szárd-piemonti királyság részére történő kiadását.

- 24 : 37 *vinkó* — rossz minőségű, gyenge, rendszerint savanyú bor.
 24 : 39 *hazafiság e jezsuitái* — esetünkben: a hazafiság képmutatói.
 24 : 41 *az agg Lear hibájába esik* — Lear király, Shakespeare azonos című drámájának főhőse. Birodalmát három leánya: Goneril, Regan és Cordélia között akarja szétosztani, de előbb azt kívánja tőlük, hogy iránta való érzelmeiket minél ékeesebb szavakban bizonyítsák. Erre csak Cordélia nem hajlandó, mire atyja őt kitagadja. Később a másik két lány elfordul Leartól, Cordélia lesz az, aki hű marad hozzá.
- 25 7 *sit venia verbo* — bocsánat a szóért.
 25 19 *tőr és háló* — csapda, kelepce.
 25 20 *arkádiai keblű* — derűs, nyugodt s kissé naiv is. Arkádia, a Peloponnésus középső vidéke. A költők úgy tüntették fel, mint a paradicsomi ártatlanság, egyszerű erkölcsök és a békés megelégedettség hazáját, elsősorban pedig azért, mert az arkádiaiak főként földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkoztak, s így megtartották harmonikus kapcsolatukat a természettel.
- 25 : 24 *páter Knüttelius* — az antiklerikális éleirodalomban a jezsuita alakjának megtestesítője.
 25 24 *sz. Loyola intézményét* — Loyola Ignác, Szent (eredeti nevén: Inigo de Lopez Recaldo, 1491–1556). 1534-ben alapította meg a Jézus Társaságot. A rend célja a reformáció elleni harc, a katolikus egyház régi hatalmának restaurálása volt. Szervezeti főelvik a feltétlen engedelmesség előljáróik s a pápa iránt. A hírhedt tétel: „a cél szentesíti az eszközt” a

Lap: Sor:

- jezsuiták politikai és egyházi tevékenységében messzemenően érvényesült.
- 25 : 25 *ad majorem dei gloriam* — omnia ad majorem Dei gloriam (O. A. M. D. G.), mindent isten dicsőségére; a jezsuita rend fő elve.
- 25 : 28 *a „haza” szóval vásárt csinálnak a színpadon* — Molnár György i. visszaemlékezéseiben olvashatjuk: „A nemzet veszteségével a színészet is veszített erkölcsileg, mert ily időben s ily körülmények között alig haladhatott. A színpad inkább a politikáé lévén, mint a művészeté, a színészek is a nemzettel politizáltak s nem a költőkkel, nem a művészetéről elmélkedtek. A kezdő fiatalok is, bár nagy hévvel és buzgósággal csüggték a pályán, de a honvédi idők érzelmek szintén dobogván keblökben részint az öregebb minták, részint a politikával szaturált drámák és azon idő hangulata, ízlése, kívánata folytán, túlpáthetikusá, inkább tribunkodó szónokokká, mint művészi egyénitökké, előadókká váltak.” (I. m. 56. l.)
- 26 : 8 *Leonidást* — Leonidas spártai király az i. e. 5. sz.-ban. 300 honfitársával együtt a thermophylaei szoros védelmében hősi halált halt.
- 26 11 *ha a csatateri hősokeket is a vértanúk közé sorozhatnók, mint egy-némely tragédiáiról tevő* — Jókai Mór Szigetvári vértanúk c. drámájára (bemutatták: 1860. márc. 9-én a Nemzeti Színházban) céloz Vajda. A Szigetvári vértanúkról alkotott ilyen irányú véleményét már a NŐ-ban (1861. nov. 11. Színház) is kifejtette egyszer: *A dicsőség nem tragikum, eszerint a mártírok, próféták hőskölteménynek igenis, de tragédiának tárgyai nem lehetnek. Hanem, hogy ezt nálunk sokan nem tudják, akiknek tudniok kellene az, ha nem is tragikum, de mindenesetre tragikomikum.*
- 26 : 18 *ad majorem „patriae” gloriam* — a haza nagyobb dicsőségére, az előbb idézett *ad majorem Dei gloriam* analógiájára.
- 27 1 *Lechmezőn találta strját* — Lech-mező, síkság Bajorországban, a Lech folyó mentén, Augsburg közelében. A kalandozó magyarok 955 aug. 10-én itt szenvedtek súlyos vereséget I. Ottó német császár seregeitől.
- 27 1 *II. Lajosig* — II. Lajos magyar király (sz. 1506, uralk. 1516 — 1526), a Jagello-dinasztia utolsó magyarországi uralkodója.
- 27 : 3 *„ne bántsad a magyart”* — Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér írja „Az török áfium ellen való orvosság, avagy az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum” (1660 — 1661) c. művében ezt a szállóigévé vált mondatot.
- 27 : 6 *egy huzamban száz esztendeig mit sem tenni* — Vajda valószínűleg a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári békétől (1711) a reform-korszak nyitányáig (1825) eltelt időszakra céloz.
- 27 : 17 *ó-magyarásdot* — az osztrák hatóságok nevezték így az ötvenes évek második felében a konzervatívokat. Az elnevezés idővel átment a köztudatba is. (L. többek között Horváth

Zoltán: Teleki László 1810—1861. I. köt. Bp. 1964, 418. l.)

27 : 33 „*mea culpa*” — *mea culpa*: a gyónási formula egyik kifejezése jelentése: az én vétkem.

27 : 39 *caesari lélek* — uralkodásra, egyeduralomra termett lélek.

28 2 *Nápoly boldogtalannak érzi magát, hogy erőnek erejével politikai szerepre . . . kényszerítik* — E sorok 1860 tavaszának olaszországi politikai eseményeit idézik. (L. Bevezetés.) Mint ismeretes 1849. júl. 3-án Oudinot tábornok francia csapatai elfoglalják Rómát, s ezzel véget vetnek az 1849. febr. 5-én kikiáltott római köztársaságnak. Rómában és Civitavecchiában francia megszálló erők maradnak Oudinot elvonulása után is, a pápa kívánságára. A diadalmasan előtörő olasz egységmozgalom hívei azonban Rómára, mint Itália fővárosára igényt tartanak. 1860. márciusában tehát egy olyan elképzelés merül fel, hogy a pápa világi uralmát mégis inkább egy olasz hatalomnak — például a nápoly-szicíliai királyságnak — kellene fenntartania. Nápolynak e kérdésben kifejtett felette ingadozó magatartására híven rávilágítanak az egykorú sajtóközlemények is. Idézzünk belőlük néhányat: „Nápoly célzatairól Párisban különféle versiók kerengenek. Egyfelől állítják, másfelől határozottan tagadják, hogy a király a pápának segítségére akarna menni. A középben állók azt hiszik, hogy az akarat meg volna, de az erő hiányzik . . . Végre némelyek úgy veszik ki a dolgot, hogy az ismeretes pápai encyclica közzététele után (L. előbb, 403 l.) a francia kormány azonnal kérdést tett Nápolyban, vajjon az ottani kormány kész-e a szentatyát megvédeni Rómában, ha Franciaország hadait visszavonná onnan . . .” (PN 1860. márc. 31. Politikai események).

„Egy római sürgöny szerint is — hangzik a másik tudósítás — a nápolyiak bevonulása az egyházi államba határozott dolognak tartatik; a nápolyiak Umbriát szállnék meg, a pápai csapatok pedig a franciák elvonulása után Rómában foglalnának helyőrséget” (PN 1860. ápr. 4. Esti posta).

„Franciaország — olvassuk más alkalommal — csupán olasz hatalom által akarja magát felváltatni engedni; a nápolyi kormány pedig, mely egyedül vállalhatná el e szerepet, fél annak veszélyeitől” (PN 1860. ápr. 5. Esti posta).

„Rómában még folyvást haboznak a Nápolyal ajánlott megszállási terv életbeléptetésén . . . A nápolyiak támogatása is csak az aggodalmakat növeli, miután ezek bejövételével a háború Szárdiniával elkerülhetetlen, miként ezt a nápolyi szárd követ Ferenc királynak már ki is jelenté. Egyébiránt a nápolyi beavatkozás kérdése magában a nápolyi kormányban sem bír többséggel . . . a kormány nem javasolja a haderő kivételét, minthogy ekkor az ország fellázadása könnyítve, a forradalom sikerülése elősegítve lenne” (PN 1860. ápr. 6. Politikai események).

Ellentmondóak a PN ápr. 7-i értesülései is: „. . . az „Indépendance belge” most is úgy tudja, hogy Nápoly határozottan

Lap: Sor:

visszautasítá az érintett küldetést, hanem [más] belga lap meg úgy hallja, hogy a tuileriák kabinetje a római és piemonti kormánytól nyerte volna ki azon ígéretet, hogy amaz nem fogja megtámadni Romagnát, emez pedig vissza fogja tartóztatni magát minden beavatkozástól Umbriában és a Márkákban" (Esti posta).

Garibaldi szicíliai partraszállása tesz pontot a tervezéseseknek végére. Rövidesen az egész egykori nápoly-szicíliai királyság is az egyesült Olaszország részévé válik.

28 6 „*Italia una*” oly nehezen létesül – Italia una, unita Italia – egységes Olaszország, az Itália egyesítésére törekvő mozgalom (L. Bevezetés.) jelszava. 1862-ben, a rőpirat születése évében a kedvezőtlené vált nemzetközi helyzet következtében az Olaszország egyesítéséért folyó küzdelem stagnálást mutat. Velence csak 1866-ban, Róma 1870-ben válik az Olasz Királyság részévé, s ekkor lesz valóság az Unita Itália.

28 : 16 *Róma története mutatja a Tarquinok korában* – A hagyomány szerint az etruszk származású Tarquinius uralkodócsalád tagjai közül Tarquinius Priscus (i. e. VII. sz. – VI. sz.) számos latin várost meghódított. Servius Tullius (i. e. VI. sz.), az előbbi nevelt fia, pedig a latinokkal szövetséget kötve elismertette velük Róma fennhatóságát, és a hét római halmot falakkal vette körül.

28 : 23 *az olaszok példája mutatja, kik századokon át soha sem voltak képesek egységes államéletre* – Itália hosszú időn keresztül pusztán földrajzi fogalom volt. A Hohenstaufok bukása után mintegy két évszázadig (1268 – 1494) nem volt kitéve külföldi intervenciónak. Egyetlen nagyobb terjedelmű állama ebben az időszakban a nápolyi királyság volt, amelyben a feudális nemesség uralkodott. Firenzében a kereskedő- és iparos céhek köztársasága alakult meg, Genovában a bankárok oligarchiája uralkodott, Velencében városi nemesség. Milánó katonai uralom alatt állt; a Viscontiak, majd a Sforzák gyakorolták a hatalmat.

Idővel a nagy városok meghódították környéküket. Albronz bíboros az Egyházi Államot is helyreállította 1360 körül. A XV., XVI. század fordulóján Itália idegen seregek martalékává válik, franciák, spanyolok, németek harcolnak birtokáért. A nápolyi királyság és Milánó V. Károly császáré lett, halála után Spanyolországra szállt. Toscana hercegséggé lett. Az egyházi Állam II. Gyula pápa alatt újjáalakul, s ő is és utódai is bővítik területét.

A XVIII. század kezdetén, a Habsburgok spanyol ágának kihalása után franciák és osztrákok küzdenek ismét Itália birtokáért. A század folyamán többször hajtanak végre területrendezést az olasz földön osztozó hatalmak. Napóleon háborúi újfent átalakítják a félsziget térképét, utóbb a különböző köztársaságokból itáliai királyságot szervez, magát koronáztatván meg királlyá. Nápoly területén előbb Napóleon testvére, József, majd sógora, Murat lett a király. Szi-

Lap: Sor:

- eflia szigetén megmaradtak a nápolyi Bourbonok. A bécsi kongresszus (1815) visszaállította a Napóleon előtti állapotokat. (Az 1848/49 utáni helyzet ismertetését L. Bevezetés.)
- 28 : 25 *phidiászi darab* — Phidiász (Pheidiasz; i. e. V. sz.) athéni szobrász, korának legnagyobb művésze. Legjobb alkotásai, a Parthenon szoboralakjai, töredékekben maradtak fenn.
- 28 : 26 *a zsebmetszők tolvajbarlangját* — *Nápolyt* — célzás a múlt században Nápolyban és környékén uralkodó hírhedt közbiztonsági állapotokra.
- 29 : 5 *Andronikusok* — Vajda tollbotlása Androcles helyett. Androcles római rabszolga; a cirkuszban a vadállatok elé vetették, de az oroszlán, amelynek talpából korábban kihúzott egy tövist, felismerte és nem bántotta.
- 29 : 17 *egy szegény színműtő már ugyan csak félt a megszokolástól, mivel egy kántort iszákosnak mert festeni színpadon* — Az iszákos kántor alakját — lévén helyzeténél fogva a komikum tárháza — többször is színre vitték évtizedünkben. Némethy György (1826–1901) Kántor és a molnár leánya c. színművét 1857. okt. 19-én mutatták be a Nemzeti Színházban. Bényei István (1835–1905) A szerelmes kántor c. népszínművét, amelyhez zenét Allaga Géza (1841–1917) szerzett, 1862. ápr. 21-én mutatták be a Budai Népszínházban. Noha mindkét mű hírlap-visszhangját gondosan tanulmányoztuk, az említett polémiára nem sikerült rátalálnunk.
- 29 : 21 *beaccusálta* — bevádolta.
- 29 : 25 *homéri komikum* — Vajda értelmezésében mindent felülmúló, eposzi méretű komikum.
- 29 : 25 *egy lapró félbujtotta az összes vidéket egy tész ellen* — Vajda egyik MS-beli bírálatában (*Gauthier Margit*, 1857, okt. 8.) elmarasztaló megjegyzéseket tett Prielle Kornélia játékkára, a Magyar Posta válaszul valóságos sajtóhadjáratot indított költőnk ellen.
- 29 : 28 *Prielle Nelli* — Prielle Kornélia (1826–1906), a Nemzeti Színház első örökös tagja, a múlt század második felének egyik kiemelkedő színművésze.
- 29 : 31 *horrendus eset* — iszonyú eset.
- 29 : 31 *egy napilap kizárólag megtölti ama levelek . . . közlésével* — célzás a Magyar Posta 1857. okt. 25., 27., 29., nov. 1. és 5-i számaiban megj. levelekre.
- 29 : 35 *Egy másik meggondolatlan újdondász azt a nézetét kockáztatta, hogy ipar, kivált egynémely kézműi nem a legjobb lábon áll nálunk* — Vajda a NŐ és a *Napkelet* között 1857-ben lefolyt polémiára céloz. Költőnk fenti megjegyzése a NŐ 1857. ápr. 19-i számában jelent meg (Pesti élet-rovat). A *Napkelet* válaszát az *Egy iparos: A honi ipar ügyében* (*Napkelet*, 1857. máj. 14.) c. cikk tartalmazza. Erre a NŐ 1857. máj. 24-én reflektál (Társaséleti és szépműi szemle). A *Napkelet* Szerkesztő: Még egy szó a magyar iparosok védelmében (1857. máj. 28), valamint Pap János asztalos-segéd: Honi iparosaink ügyében c. írásai képezik a polémia záróakkordjait.

Lap: Sor:

- 30 : 1 *egy más lap, emennek versenytársa* – Vahot Imre lapjáról, az imént idézett Napkeletről van szó, amely a NŐ-gal egy időben, 1857-ben indul. A két lap időről-időre adáz vitákat vív egymással. A Napkelet Lapszemle rovatának állandó témája a Nővilág csipkedése. Vahot lapja is, miként Vajdás nagy, színes divatképekkel igyekszik felkelteni a nőolvasók érdeklődését.
- 30 : 4 *a második szabóribillio* – célzás a NŐ és a Napkelet előbbiekben ismertett polémijára.
- 30 : 7 *quis contra torrentem?* – ki merészkedik a víz sodra ellen?
- 30 : 10 *A nemzet egyik legünnepeltebb költője* – „Dózsa” című tragédiát írt – Jókai Mór *Dózsa György* című tragédiájára (bemutatták a Nemzeti Színházban 1857. nov. 3-án) utalnak a fenti sorok. A PN 1858. jan. 8., 9., 13. és 14-i számában Egy kis pörpatvar címen Gyulai polemizál Jókaival a dráma fölött (a lap 13-i száma Jókai válaszát, 13-i és 14-i száma Gyulai viszontválaszát tartalmazza). Gyulai azt kifogásolja, hogy a dráma: „költői igazság helyett . . . a politikai éretlenségnek hódol, mi a hatásnak sokszor nagy eszköze” (jan. 8.), „A nép bősziúságát és kegyetlenségét élénk színekkel festik történetíróink; Jókai megelégszik az aristocratia kegyetlenségeinek illusztrálásával”. „. . . még akkor sem nézhetnők végig e művet zavart illusio és megbántott nemzeti érzés nélkül, ha az valódi költői mű volna. Azonban Jókai azt mondhatja, hogy éppen csak illusioért lett hűtelen a történethez, mert csak így hathatott a politikai éretlenekre, mert csak így támaszkodhatott . . . az aristocratia iránti ellenszenvre . . . tőlünk . . . akik tiszteljük magyarmagyományainkat ne várjon egyebet a legélenkebb hibáztatásnál”. (jan. 9.) Gyulaival szemben a Szépirodalmi Közlöny (Felelős szerkesztő s kiadó-tulajdonos: Szelestey László) veszi partfogásába Jókait (1858. jan. 24., Színház-rovat; 1858. jan. 31., febr. 4., 7., 18. Kritikánk, tudományunk, szépirodalmunk-rovat; Szegfi Mór vitája a PN névtelen tárcáírójával. 1858. jan. 24., febr. 11.). E cikkeken éppúgy, mint Gyulai Jókai-bírálatában sok a személyeskedés. Bizonyos tényekre azonban felhívják a figyelmet. Gyulai irodalmi diktatúrára tör és körülötte párt van szerveződésben. Ez a csoport nézeteiben elkülönül a fiatal magyar irodalomtól, kétségbe vonja Lisznyai, Tóth Kálmán, Szegfi, Zalár stb. tehetségét. Gyulai Jókait azért támadja meg, mert nem az ő mértéke szerinti író és tábóran kívüli. Vajda kissé karikírozva ismerteti a „két párt” álláspontját, szemmel láthatólag egyikkel sem tart. Gyulaiék párttá szerveződése azonban tény, és a nagy kritikus tevékenysége, amíg Lisznyaiakat marasztalja csak el, nem káros, de ő ugyanezt a merevséget tanúsítja Jókai-vel és a Vajda röpiratai nyomán fellépő, az előbb említették-nél értékesebb irodalmi ellenzékekkel szemben is.
- 30 : 28 *guelf vagy ghibellin párt* – guelfek: itáliai politikai párt, a XII–XIV. sz-ban. Tagjai a pápák és a német-róma,

- császárok között folyó harcban (investitura harc) a pápákat támogatták. Általában jómódú városi kereskedők és kézművesek voltak. — Ghibellinek; ugyancsak itáliai politikai párt az említett századokban. A guelfekkel szemben ők a német—római császárt támogatták. Tagjai elsősorban az arisztokrata családokból verbuválódtak. Vajda e két fogalommal a közönség két pártra szakadását szemlélteti.
- 30 : 33 *tehén szarva közt is annak dílgtyét kereső* — azaz: rossz helyen puhatolózó; alapja az „eltalálta a szarva között a tőgyét”.
- 30 : 34 *politikus csizmadiáskodás* — Az 1850—60-as évek magyar publicisztikájának egyik közkedvelt, sokat használt kifejezése. A politikai analfabétát, a politikai kérdésekben kontárkodót értették alatta. Jókai Mór népszerű élelapijának, az Üstökösnek egyik rovata az „Ama bizonyos csizmadia és felesége kérdései és feleletei” címet viselte. Tóth Béla szerint (Szájrukszájra. Bp. 1907. 395. l.) Holberg, L. (1684—1754) dán író 1722-ben megjelent Den politishe Kandestober (a politikus kannagyártó) vígjátékának címéből keletkezett a „politikus csizmadia”. Így fordította le ugyanis Aszalai Szabó János a XVIII. sz. végén a mű német átdolgozásának (Der politische Schuster) a címét.
- 30 : 39 *Hűtlenek lettünk önmagunkhoz a múlt század végén* — A XVIII század második felében, Mária Terézia uralkodása idején (1740—1780) a főnemesség versengve igyekszik az udvar közelébe. Bécsben tölti életét, költi vagyonát, nyelvben, ruházatban, szokásokban és műveltségben igyekszik hasonulni környezetéhez. Hazai birtokaira legfőjebb vendégként látogat el.
- A reformkor idején és a későbbiekben is politikusaink, fróink sokszor teszik bírálat tárgyává e kort. „Ki tud a múlt századra visszaemlékezni — kérdi Gyulai Pál — szégyen és fájdalom nélkül? Az arisztokrácia levetkezve ősjellemét elkorcsosult, idegen műveltség szaggatott rongyainak bohócruhájába cifrálkodva szibaritai kéjjel dőzsölt kívül e hazán vagy az ország végén, s átkos könnyelműségében míg egyik kezével eladta a nemzet jogait, addig a másikkal lassan, de annál biztosabban ölé mérget csepegtetett egészséges testébe”. (Társaséletünk. 1850. Gyulai Pál: Bírálatok, cikkek, tanulmányok. Bp. 1960. 439. l.)
- 31 : 3 *limbus* — esetünkben: mocsár.
- 31 : 32 *addig tanítá „magát szégyenleni”* — célzás egyrészt Széchenyi nemzeti bűnökét kíméletlenül ostromozó írásaira, másrészt ezek pandanjára, Jókai szállóigévé vált sorára: „Magyar, ne szégyeld magad” (L. Önbírálat. T. ny. m., 411. l.).
- 31 : 41 *egy boldogtalan elragadtatás percében* — az 1848/49-es forradalom idején.
- 32 : 17 *Berzsenyi „romlásnak indult magyar”-ja* — utalás Berzsenyi Dániel (1776—1836) A magyarokhoz e., „Romlásnak indult hajdan erős magyar!” kezdetű, a nemzet vétekeit, elmaradottságát ostromozó versére.

Lap: Sor:

- .32 : 22 „*Deus ex machina*” – isteni beavatkozás. A bonyodalomnak, erőltetett, az előzményekből nem következő fordulat által történő megoldása. Az ókori tragédiákban, színpadi gépezet segítségével megjelentetett vagy megszólaltatott isten játssza ezt a szerepet, – innen az elnevezés is.
- 32 : 26 *Antivárinál* – ma: Bar, kikötőváros Crna Gorában (Montenegro). 1877-ig török uralom alatt állt. 1859 elején, a francia – olasz – osztrák összecsapást megelőzően, a durazzoi osztrák konzul azt jelentette kormányának: Kossuth Antivárinál vagy Durazzonál fog partraszállni. Az angol konzul „kéz alatt”, a francia nyíltan egyengeti a francia – magyar partraszállók útját (L. Károlyi Árpád bevezetését Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéká-hoz. Bp. 1921–25. I. köt. 18. l.) A hírhez országszerte nagy reményeket fűztek. Vajda számára Antivári neve egyéforrott a „csodavárás” politikájával (l. Kispuskatűz. Cs. 1861. ápr. 21.).
- 32 : 37 *pro coronide* – betetőzésül, a dolog koronájaképpen.
- 32 39 „*Magyar, ne szégyeld magad!*” – Jókai Mór 1860-ban írott Magyar divat c. verséből idéz:

„Tüneményes idők járnak!
Férfi szíve úgy dagad.
Kétszerte szebb minden asszony:
Magyar, ne szégyeld magad!”

A vers rendkívül népszerű volt a röpirat megírása előtti években. Hangversenyeken, színházi estéken szavalták sokat, főként Szerdahelyi Kálmán, a híres színész.

- 33 : 21 *hausknechtek, kellnerek* – háziszolgák, pincérek.
- 33 : 24 „*napkelet ifja*” – e kifejezéssel a cigányzene mellett sírva-vidgató, a korhelyeskedést életmóddá avató kis- és középnemesi réteg ifjúságát, ill. e mulatságok dalnokait illeti gyakorta Vajda. A „napkeleti” természetesen vágás Vahot lapja, a „korhelylira” melegágya felé is. A „napkeleti” jelző pejoratív értelmű használatával nemcsak Vajdánál találkozunk. „Napkeleti fejeknek” nevezi Kölcsey is a nyelvújítás ellenfeleit. Az „ázsiai”, „keleti”, „napkeleti” Széchenyinnél is a fejlődéstől lemaradót jelenti.
- 33 : 26 *Lembergől két szál foghagymával* – Lemberg: ma Lvov, város az Ukrán SzSzk nyugati részén. A röpirat megjelenése idején az 1772-ben Ausztriához csatolt Galícia fővárosa. A fenti sorok a XIX. sz. második felében jelentékeny méretet öltő magyarországi zsidó-bevándorlásra vonatkoznak.
- 33 : 28 *Izsákok és Ábrahámok* – A két bibliai eredetű név gyakori zsidó férfinév a múlt században.
- 33 : 30 *a rongyszedésen, gyufa árulásán, szatócskodáson kezdő izraeli* – „A hazai nagypolgárság élére – írja Szabad György – az 1850-es években vitathatatlanul a nagykereskedők, pontosabban a termény-nagykereskedők csoportja kerül. Tagjai zömben a hazai zsidóságnak abból a rétegéből emel-

Lap: Sor:

kedtek ki, amelyet az ipar és a városi kereskedelem gyakorlása terén az eléje szabott korlátok a gyűjtőkereskedelemnek (nyersbőr, gyapjú, toll, gabona) a 18. század derekáig még szerény jövedelmű, fáradságos és ezért ellátatlan, kevéssé irigylet területére szorítottak. Arra a tevékenységi körre, amelyet azonban a hadikonjunktúrák sorozata, majd a nyugati kapitalista fejlődés tartós nyersanyagigénye a kereskedelmi tőkefelhalmozás kivételesen gazdag forrásává változtatott. A mezőgazdasági termékek gyűjtésének, felvásárlásának és piacra juttatásának olyan szervezeteit alakították ki egyes kereskedő családok ebben az időben, amelyek az ötvenes évekre már néhány tucat kereskedőház kezére összpontosították a hatalmassá növekedett hazai terménycserget és export zömét” (Magyarország története. II. köt. Bp. 1964, 30. l.)

- 34 : 3 „*elválhatlan pipával*”, *mint már Széchenyi elnevezte* — Széchenyi írásainak s a reformkor irodalmának sokat idézett alakja a pipás, maradi nemes.
- 34 : 4 *nem lesz ez mindig így* — utalás egy, a Bach-korszak idején kedvelt népdalra:

„Ne szomorkodj, légy víg
Nem lesz ez mindég így”

- 34 : 6 *Lipótvárosban* — Pesten, a régi Lipót (ma: Szt. István) körút mellett elterülő városrész. A múlt században a tőzsde, a nagykereskedelem székhelye, a gazdag kereskedők negyede volt.
- 34 : 6 „*öt millió lovag*”-ból, *mint egy szelleműs francia író igen találóan, a magyar nemzetet definiálta* — Nem tudtuk megállapítani a „francia író” személyét sem. Valószínűnek látszik, hogy a fent idézettek Vajda napilapból merítették. A magyarról, mint lovas népről (peuple de cavaliers) főként Voltaire óta (aki Essai sur les moeurs et l'esprit des nations c. műve 3. kötete 119. fejezetében megállapította: a magyar állam ereje lovasságában volt) nyilatkoznak ilyen értelemben a francia történészek, közírók, utazók (Auguste de Gerando, Chassin, Michelet stb.).
- 34 : 9 *régi nóta* — sokat elmondott igazság, ismert megállapítás.
- 34 : 15 *A francia hajóhadra Debrecennél* — E sorok is, mint a röpirat annyi más kitétele, a külföldre tekintést, csodavárást parodizálják. A francia hajóhadhoz fűzött reménységekkel kapcsolatban I. Podmaniczky Frigyes tudósítását (Bevezetés).
- 34 : 16 *légúj betörendő derék Garibaldira* — Hasonlóképpen emlékszik vissza Arany László (1844–1898) is a Délibábok hőseiben (1872) a Vajda által jellemzett időszakra:

„S már-már az égtől is segílyt reméltek,
Egy új Csabát, ki légből száll elő”

Lap: Sor:

- 34 : 23 *csaszlavi élelmes indigenák* — Csaszlau: város Prágától keletre. Indigena: kitüntetésképpen, külön törvénnyel honosított (idegen). A Bach-korszak idején betelepült, jobbára cseh — morva származású hivatalnokokra, kereskedőkre, valamint az említett galíciai bevándorlókra vonatkoznak a fentiek.
- 34 : 30 *molluscum* — a „puhány” állattani neve.
- 34 : 31 *rá érünk még!* — Petőfi Sándor Pató Pál úr (1847) című híres, feudális elmaradottságunkat ostorozó versének ref-rénjét „Ej rá érünk arra még!” idézi Vajda.
- 34 : 35 *a dohány még a töröknél sem oly roppant fontos tényező, mint nálunk* — Törökországban a dohányzás már a XVI. század óta rendkívül népszerű. Termesztése hazánkban is a török hódoltság idején indult meg.
- 35 : 1 *Solferino* — olasz község Mantovától nyugatra. 1859. jún. 24-én az olasz csapatok francia segítséggel itt verték meg az osztrák hadsereget. (L. Bevezetés.)
- 35 : 1 *dohánymonopólium* — 1851-ben császári nyíltparancssal Magyarországon is elrendelték az állami dohánymonopóliumot, egyedáruságot. Ezentúl csak állami dohányüzletekben (trafik) volt szabad dohányt vásárolni. „Legtöbb keserűséget — írja Berzeviczy Albert — a dohánymonopólium szült, annál inkább, mert az annak alkalmazásánál követett eljárás fölötté zaklató és terhes volt . . . A 'szűzdohány' hazájában, ahol — mint egy osztrák író mondja — az emberek pipájuk tüzésének fönntartása fölött úgy órkódtak, mintha a Vesta tüze lett volna, ez a rendszabály bizonyos háborgás nélkül meghonosítható nem volt s ha ezért a gómöri parasztok egy ízben dohányuk termőmagvait nyilvánosan elégették, nagy hiba volt ezt a kihágást politikai tüntetésnek minősíteni s mint olyat büntetni” (I. m I. köt. 230. l.)
- 35 : 10 „*über alles erhaben*” — mindenkinél fenségesebb, mindenen (mindenkin) felülemelkedő
- 35 : 12 [*A mágnás*] *nevé kölcsonzi cégül sok üzlet s vállalathoz* — „A bontakozó kapitalista gazdasági életnek — írja korszakunkról Szabad György — alig volt olyan területe, ahol ne sűrögtek-forogtak volna arisztokraták is a közvetlen vagy közvetett haszon reményében. Hitelintézetek, biztosító vállalatok, vasúttársaságok előkészítő bizottságaiban és igazgatóságaiban vettek részt, de közreműködtek a külföldi tőke magyarországi parcellázási üzleteiben és — ha kisebb mértékben ugyan — még ipari vállalkozásokban is” (Magyarország története. II. köt. Bp. 1964. 23. l.)
- 35 : 17 *Minden szerencsénk, jövőnk biztos záloga . . . e nép* — A gondolat Vajda *Jubilate!* (1885) c. versében tér ismét vissza:

*Dehát nem volna itt már semmi ép!
Az nem lehet! Van, igenis, a nép*

- 35 : 21 *spanyol grand* — grande, középkori eredetű spanyol főnemesi cím.

Lap: Sor:

- 35 : 22 *nápolyi lazzaronihoz* – lazzaroni: a lumpenproletár elnevezése főként Nápolyban.
- 35 : 22 *grandezza* – a spanyol grand méltósága és a hozzá méltó ünnepélyes magatartás.
- 36 : 37 „*savoir vivre*” – élnitudás, életművészet, az élet javainak élvezése.
- 36 : 39 *modest* – szerény.
- 37 : 9 *Leporello tréfás hasonlatával* – Leporello, Don Juan szolgája Mozart, Wolfgang Amadeus (1756–1791) Don Juan o. operájában (Bemutatták először Prágában, 1787., Pesten: 1827). „Hallgatok mint a hal” – ígéri Leporello urának az első felvonás 6. jelenetében.
- 37 : 23 *a híresztelt angol főrendi hazafisággal* – Széchenyi hivatkozik rá sokszor műveiben, főként a Hitelben és a Világban.
- 37 : 27 *chinai fala közé bújva* – Kínai nagyfal: toronyerődökkel megerősített várfal É. Kínában. A sűrűn lakott É. Kínát védte a pusztai nomád népek támadásai ellen. Átvitt értelmében: a külvilágtól, az idegen gondolatvilágtól stb. való elzárkózást jelenti.
- 37 : 37 *a módos „Óváry”-ak* – Óváry János, Szigoti József (1822–1902) Falusiak c. vígjátékának (bemutatták a Nemzeti Színházban 1858. nov. 17-én) egyik szereplője, a vidéki középbirtokos nemes megtestesítője: „... mindig örvendek – mondja – ha új magyar könyvet kapok... Nem bánom én, ha rossz is, csak magyar legyen” (Szigeti József drámái. Kiad.: Bayer József. Bp. [1914] 180. l. A Kisfaludy-Társaság Könyvtára [82])
- 37 : 41 *paraj* – itt: parój, gyom.
- 38 : 20 *úgy az egyik, mint a másik szélső pártban* – egyrészt a konzervatívok csoportjáról, a Pesti Hírnök köré csoportosult politikusokról és publicistákról, másrészt a Deák-féle kiváras elvett valló középbirtokos nemességről van szó. (L. Bevezetés.)
- 38 : 21 „*Janus fejű*” – Janus: a római mitológiában az idő, a kezdet és vég, a ki- és bejárat istene. Temploma háború idején nyitva, béke idején zárva állt. Két arccal ábráztolták, amelyek egymással ellentétes irányba néznek. A Janus-arc kétszínűsködést, ingatagságot is jelent.
- 38 : 23 *rókatorkos* – A rókabőr ama részével prémezett (többnyire) décbunda, amely az állat torkát fedi. Régi magyar viselet.
- 38 : 23 *peleskei nótáriuskodásával* – A peleskei nótárius, Gvadányi József (1725–1801) Egy falusi nótáriusnak budai utazása (1790) című művének főhőse, a magyar nemesi bezárkózottság, provincializmus, a minden újtól, főként külfölditől való idegenkedés jellegzetes képviselője.
- 38 : 24 *döbrögieskedés* – Döbrögi, Fazekas Mihály (1766–1828) Ludas Matyi c. művének népszaroló földesura.
- 38 : 24 *özönvízelőtti táblabíró nemzedék* – táblabíró: a nemesi vármegyei rendszerben a megye nemesei közül választott tiszteletbeli bíró, aki a megyei ítélőszéken nemesek és nem

Lap: Sor:

- nemesek fölött egyaránt ítélkezett. A vármegye sok alkalommal megiszteltetéséből, de tényleges munkakör nélkül is adományozta e címet. A táblabíró már a reformkor idején a maradásig szimbólumává vált. „Nem kell táblabíró politika”, ez volt a Pálffy Albert szerkesztésében, 1848. márc. 19-én megindult, radikális Március Tizenötödike c. lap motója is.
- 38 29 „a Jóreményfok” öblében – Jóreménység-foka (Cape of Good Hope), Afrika déli hegyfoka. Vajda esetünkben az indokolatlan bizakodást, a hamis illúziókban ringatózást érti alatta.
- 39 33 *in hoc signo vinces* – vagy hoc signo vinces: e jelben győzni fogsz. E felírás állítólag Nagy Konstantin római császárnak jelent meg az égen, a kereszt jele mellett, midőn Maxentius ellen hadba vonult.
- 39 37 *a nagy Hunyadyak* – helyesen: Hunyadiak. Hunyadi János (? 1407–1456), a török háborúk legkiemelkedőbb magyar hadvezére. Fia, I. Mátyás magyar király (sz. 1443., uralk.: 1458–1490) török ellen diadalmaskodó fekete seregében magyarok és nem magyarok harcoltak vállvetve együtt.
- 39 : 40 *Szent István koronáját* – azaz: a magyar királyi koronát. A királyi hatalom jelvénye, utóbb az ország szimbóluma; Vajda is ebben az értelemben használja.
- 40 7 *Pártolj közönség és mi haladunk; Haladjatok ti, aztán pártolunk.*
– Petőfi Levél egy színész barátomhoz (1844) c. verséből idéz röpiratunk:

„Pártolj közönség, és majd haladunk,
Mond a színész, és az meg így felel:
,Haladjatok, majd, aztán pártolunk’.

- 40 : 29 *hiszekegye* – alapvetőnek tekintett rövid hitvallása.
- 41 : 6 *apostoli lelkek* – apostol: küldött, a Bibliában Jézus tanítványai. Általában: az igaz ügy terjesztői.
- 42 : 4 *nemzeti kör* – A baloldali és radikális pesti értelmiség – frók, tudósok, színészek és tisztviselők – eredetileg 1837-ben, hivatalosan 1841. dec. 10-én alakult egyesülete. A kör, amely 1847 januárjában a Pesti Körrel egyesülve az Ellenzéki Kör nevet vette föl, jelentékeny szerepet játszik az 1848-as márciusi napok előkészítésében.

1860 végén alakul ismét meg. A Pesti Kaszinó – közli a NŐ – elhatározta, hogy fölveszi a Nemzeti Kör nevet (NŐ, 1860. dec. 23. Pesti hírek). A kört Szilágyi Virgil (1824–1892) kelti ismét életre, tiszteletbeli igazgatója Teleki László lesz. Tagjai elsősorban azok az frók, akik elhatárolják magukat a Vahot-féle hangoskodó, hazafias-frázisokat puffogató Napkelettől; Dobsa Lajos, Lauka Gusztáv, Rózsáégi Antal, Vértesi Arnold közülük a legismertebbek.

Lap: Sor:

- 42 : 5 „*Augsburgi Allg.*”. — Az Allgemeine Zeitung-ot 1798-ban Stuttgartban alapították. 1810-től Augsburgban jelent meg. Az abszolutizmus korában az „augsburgi” is a birodalmi centralizáció elvét képviselte, hazánkban éppen ezért rendkívül népszerűtlen volt.
- 42 : 5 „*Leipziger Illustr.*” — A Lipcsében megjelenő Illusztrirte Zeitung-ot 1843-ban alapították. A legrégebb német illusztrált lap, amely az angol Illustrated London News mintájára készült.
- 42 : 5 „*Fliegende*” — Fliegende Blätter humorisztikus, illusztrált hetilap, 1844-ben alapították, Magyarországon népszerű volt.
- 42 : 22 *Egy-egy casino helyett legalább öt-hat egyes fizetett elő e kiátkozott lapokra* — „Ámitó közleményeik miatt — írja Berzeviczy Albert — a bécsi sajtó orgánumai oly ellenszenvet keltettek maguk ellen Magyarországon, hogy a Pressét a legtöbb vidéki kaszinó kitiltotta köréből”. (I. m. III. köt. 26. 1.) „A bécsi „Presse”-t — olvassuk a NŐ-ban — a rólunk között kiállhatatlan jóindulatú cikkeiért több vidéki kaszinó . . . kitiltotta”. (1859. nov. 20. Tárca). „Valamint a Kazinczy-ünnepet megtartott városok nevét, — idézzük ismét a NŐ-t — úgy az „Augsb. Allg. Ztg”, a lipcsei „Illustr. Ztg.” és „Presse” újságokat kitiltó kaszinók s egyéb egyletek sorozatát se bírjuk már sokaságuk, illetőleg lapunk kis köre miatt felszámolni”. (1859. dec. 11. Vidék-rovat.)
- 42 30 *a nemzeti színházat jó volna . . . hazafiak részvénytársulatának bérbe kiadni* — A NŐ 1862. márc. 10-i számának Tárca-rovatában (111. l.) a következőket olvashatjuk: „A nemzeti színház bizottmánya azon eszmével is foglalkozik, hogy a színházat hazafiakból álló részvényes társulatnak 3 évre, a drámának hetenkint 4 nap biztosítása mellett kiadja”. Ez — állapítja meg a közlemény — a színház deficitjén is segítene. Az elgondolás azonban csak terv maradt.
- 42 37 *ispotályos tagokat* — kegyelemből megtartottakat.
- 43 : 23 *sulyónja* — Sulyón: függő ón (ólom), nehezék a kötélben.
- 44 11 *az aristocratia bűneit feszegető lap* — A Jókai Mór által szerkesztett határozati párti Magyar Sajtóról van szó, amely többször tartalmazott keményhangú bírálatot az arisztokráciával szemben.
- 44 13 *egyik jóindulatú fiatal főurunkat, aki a csizmatisztító egyletet alapította, rányomván szellemdús rövidséggel: törpülünk!* — A MS 1862. febr. 16-i száma közli először a hírt, amely szerint gróf Széchenyi Ödön (1839–1922), Széchenyi István ifjabbik fia „a párizsi ilyen nemű egylet mintájára” „csizmatisztítást előmozdító egyletet” szándékozik alapítani. Az eszmét fölkarolja a Pesti Hírnök (febr. 18.) és a NŐ (febr. 28.), „mert kivitele által a fővárosnak koldulásra szokott sok utcagyerkőce tisztességes keresetmódhoz juthat”. Az ifjú csizmatisztítók a MS értesülése szerint (febr. 23.) „dolmánnyal és nemzetiszínű főveggel látnak el”. Bolnai (Bethlen Miklós gróf; 1831–1899) a MS március 2-iki

- számában, a Tárca rovatban Törpülünk címmel többek között a csizmatisztító egyesület tervét is kigúnyolja.
- 44 : 15 *lánchíd és csizmatisztító egyesület – azaz: az apa, Széchenyi István gróf, illetőleg a fiú, Széchenyi Ödön gróf terve.*
- 44 : 24 *a keleti királyfajok mint ennek egymásután a nyugoti hangyanepek játékok uralma alá – E megállapítás főként Nagy-Britannia és Franciaország keleti, délkeleti hődfütsaira vonatkozik. A britek a XIX. században elsősorban Kelet-Indiában érnek el sikereket. 1818-ban megszállják Szikhim tartományát, a Himalája alján. 1826-ban a burmai császársággal folytatott háborújuk eredményeként újabb területek jutnak Anglia birtokába. A kínai ópiumháború (1839 – 1842) következménye Hongkong szigetének meghódítása. 1849-ben elfoglalják a szikhek hatalmas birodalmát. A Nepal fölött aratott győzelem (1816) utat nyitott Tibet felé és befejezte Elő-India megszállását, amely 1858-ban Nagy-Britannia koronaországa lett.*
- A franciák 1853-ban megszerzik Új-Kaledóniát, bővítik algériai, szenegáli birtokaikat (1830, 1837 ill. 1854). 1862-ben jelentékeny gyarmatra tesznek szert Kokinkínában (ma: Nambo, dél-vietnami országrész) stb.
- 44 : 28 *a „legnagyobb magyar” – Kossuth Lajos nevezte így először Széchenyi Istvánt Pest vármegye 1840. nov. 19-én tartott közgyűlésén, valamint a Felelet gróf Széchenyi Istvánnak (Pest 1841. 17. l.) című művében is.*
- 44 : 36 *beduin – vándorló arab lovas (pásztor). Széchenyi és Vajda gyakran jellemzik e szóval a magyarság elmaradottságát.*
- 44 : 39 *mahomedán – vagy több: kínai elveket pöngetnek – Vajda írásaiban mindkét szó többnyire az elmaradottságot, bezárkózást, a megrögzött konzervativizmust jelenti.*
- 45 : 1 *Egy más lap nemzetiiségi elvkérdést csinált – A Jókai által szerkesztett MS-ről lesz az alábbiakban szó.*
- 45 : 1 *Desirée Artót – Artót, Desirée (1835 – 1907) belga énekesnő. Pesten is fellépett, előbb a német színházban, 1862. febr. 5-én és 9-én a Szevillai borbélyban, utóbb más szerepekben is. Máj. 17-én a Nemzeti Színházban Erkel Ferenc Hunyadi László c. operájában Gara Mária szerepét énekelte magyarul.*
- 45 : 3 *újtéri német színpadon – Az ún. Noththeater-ről, a pesti német Városi Színházról van szó, amely az Új tér (utóbb Erzsébet-, ma Engels tér) közepén állt. Építését 1847. április havában kezdték, a 70-es években bontották le.*
- 45 : 18 *bernátgaziád – Bernát Gáspár (Gazsi) (1810 – 1873). Humorista, nótaszerző. A múlt század egyik közkedvelt alakja, Petőfi is nagyon szerette. Számos lapba dolgozott, írt verseket, ún. freskóképeket, népies műdalokat. Legnagyobb sikereit jóízű berrondásaival, ún. gaziádáival aratta, amelyeket utóbb Adomái, élcei, apró freskóképei és gaziádái (1878) címen kötetben is kiadtak.*
- 45 : 35 *a „Pest-Ofner Zeitung” vezércikkezni kezdett – A Pest-Ofner Zeitung (megj. 1853-tól, a Pesther Zeitung utódként) az*

osztrák kormány Posten kiadott, német nyelvű hivatalos lapja. Vajda sorai a lap alábbi két vezércikkére vonatkoznak: Neujahrsgruss an die Bewohner Ungarns [Újévi üdvözlét Magyarországi lakosaihoz] (1862. jan. 1.) és An die Deutsch-Ungarn [A német – magyarokhoz] (1862. jan. 3.)

Röpiratunk szempontjából főként az első cikk érdemel figyelmet. Vépigtekintve az 1861-es „végzetes” és „sajnálatos” eseményeken megállapítja: mi azt mondtuk magunkról, hogy azzal dicsekedhetünk: ölbe tett kezekkel néztük, hogyan tévednek mások. Tagadjuk – fejtegeti a továbbiakban –, hogy alkotmányos államban mindez elég az állampolgári kötelességhez. Egy alkotmányos állam sorsa felett nem azok határoznak, akik hallgatnak – legyenek bár tífzannyian számukra nézve – hanem azok, akik beszélnek. Nem akarunk hallgatni – jelenti ki –, egyedül csak azon sajnálkozunk, hogy eddig semmi, de semmi alkalmat nem kaptunk az erőteljesebb cselekvésre. Nem szabad a négy fal közé bújni akkor, ha mindenki más a harc helyére siet.

A magyar kormány német közlönye címen Joannovic György (1821–1909) reflektál a cikkekre (Magyarország, 1862. jan. 8.). A cikkíró – írja – töved, ha azt hiszi, hogy németajkú testvéreink a közügyek intézése körül közönyösen cselekedtek. „Vagy talán – kérdi – úgy kell vala a német ajkúaknak a cselekvés terére lépniök, hogy az ország közérzúlete ellen harcoljanak? Más részről pedig külön nemzetiségi igényekkel, egy német congressus megtarthatására vonatkozó követeléssel kellett volna fellépniök?” S ha mindezt nem tették, ha a magyarsággal jó viszonyuk volt, akkor „idegen nyilatkozatok folytonos visszhangjává aljasultak”?

45 : 39 *a legszabadelvűbb magyar lap... egy francia énekművésznb vendégszerepléséből nemzetiségi versenyygést csinál* – A MS 1862. febr. 15-i számában (Vegyes közlemények s újdonságok) a következőket írja: „mint halljuk nemzeti színházunk igazgatója megkérte” Artót-t, ha a német színházban befejezte a szereplését a Nemzeti színházban is énekeljen. „Mi teljes elismeréssel vagyunk a francia művésznb iránt – folytatja a lap – s nem akarunk semmit levonni érdemeiből, de nemigen jósolhatunk neki valami lelkes fogadtatást a nemzeti színházban, miután a magyar közönség megvárhatta volna tőle, mint francia nőtől, hogy ha Magyarország fővárosába jön vendégszerezelpni a magyar intézménynek ad elsőséget.”

A Sürögny előbb megdicséri Artót sikeres német színházbeli szereplését, majd eképpen reagál a MS megállapításaira: „Mi tiszteljük a Magyar Sajtó hazafias előszeretetét, hanem mégsem találjuk egészen helyesnek, hogy a művészet ily mellékérdékekkel zavartatik össze. A színpadból, nézetünk szerint, nem kellene minden lépten nyomon politikát csinálni. S alkalmasint, ha színházunknál tisztán művészetet keres-

- nénk már régen tökéletesebben betöltené feladatát". (1862. febr. 16. Napi újdonságok).
- Beleszól a vitába Vajda Nővilágja is. (1862. febr. 20. Pesti hírek) „gyermekes tapintat és ildomtalan dac”-nak nevezi a MS álláspontját. Azt viszont hozzáteszi: kasszaszempontról „párizsi vendéget egyenesen Párizsból és ne a pesti új térről nyerve meg” a jövőben a Nemzeti Színház.
- Mindezekhez csak annyit, hogy a MS jóslata mégiscsak bevált. A Nemzeti Színházban máj. 17-én fellépő Artót-t lelkes taps, virágcsokor, végül pisszegés fogadta. Miért? — kérdezi a Sürögöny (1862. máj. 18.) „azt az előzmények és a magyarul betanult próza után nem birtuk kimagyarázni”.
- 46 : 3 „Sürögöny” — A kormány hivatalos közlönye. 1860. dec. 1-én a Budapesti Hírlap folytatásaként jelent meg, Vértei Ernő szerkesztésében, majd Kecskeméthy Aurél, Bulyovszky Gyula és ismét Kecskeméthy Aurél szerkesztették. Megszűnt 1867. márc. 10-én, jogutóda a Budapesti Közlöny lett.
- 46 : 9 „Pesti Hírnök” — Az 1847-es alapon álló konzervatívok és a klérus lapja volt. 1860. febr. 18-án indult; szerkesztették: Szabó Alajos dr., Ilméri Kiss István, Török János, Jakabffy Gyula. 1868. dec. 15-én megszűnt, illetőleg az IT-val egyesülve Magyar Állam néven folytatta működését.
- Vajda tévedt, a Pesti Hírnök ugyanis nem kapcsolódott bele az Artót-vitába.
- 46 : 26 „a haza minden előtt” — idézet Kölosey Ferenc (1790 – 1838) Emléklapra c. epigrammájából.
- 46 : 36 érinthetlen szent asylum — asylum: menedékhely (pl. templom), amely régebben az odamenekültet az elfogatástól megoltalmazta.
- 46 : 37 *eljön-e a messiás, mely a . . . hazafiság eme farizeusait kikorbácsolja az általuk megfertőztetett szentélyből?* — A Biblia szerint Jézus Krisztus ostorral verte ki a jeruzsálemi templomban talált ökör-, juh-, galamb árusokat és pénzváltókat. (Biblia. Újszövetség. Ján. Ev. 2.: 13–15). Vajda e jelenetre céloz.
- 47 : 30 *öndicsőűd szobrok* — I. Önbírálat T. ny. m. 429–430. l.
- 47 : 31 „lábtýművészeink” — Holyesen lábtýú: lábbeli.
- 47 : 41 *A forradalom alatt voltam Debrecenben s Szegeden* — Hasonlóan ír a két város ezidőbeli állapotáról Podmaniczky Frigyes is. A régi Bukarestől szólva, megállapítja: „Az utcák kövezete nagyon hiányos, amit legjobban bizonyít azon körülmény, hogy a corsót óhajtván meglátogatni, s a boulevardról eltérve, egy mellékutcán hatjván végig május havában, a város kellő közepében elakadt kocsim. — Ehhez hasonló viszonyokat hazánkban csak Debrecenben és Szegeden tapasztaltam 1849-ben és 1862-ben . . .” (Naplótörödékek. 1824–1887. III. köt. Bp. 1888. 211. l.)
- „Ki örül a debreceni és szegedi polgár csökönyös törzsökösségének, — sóhajt föl Gyulai — ki az idegen elemmel egyszerűs mind a műveltséget is kizárni igyekszik, és nemzeti-sége munkátlan nyugvó szellem, mely hiába várja a bűvészt

- hívó szavait?" (Társaséletünk. 1850; Bírálatok, cikkek, tanulmányok. Bp. 1961. 442. l.)
- 48 : 11 *limbus* — l. 410. l.
- 48 : 24 *a lombard-velencei* — A lombard-velencei királyság a régi milánói hercegségből és a velencei köztársaság szárazföldi területéből alapított tartománya volt a Habsburg-birodalomnak, az 1815-i bécsi kongresszus óta. Lombardia a zürichi békében (1859. nov. 10), Velence a bécsi békében (1866. okt. 3) szakadt le Ausztria testéről.
- 48 : 26 *a művészet és ipar tiúndérországainak nevezhetők* — A lombard-velencei királyság műkincsekben, képzőművészeti és építészeti remekekben gazdag városokat foglalt magába, többek közt Milánót, Velencét, Veronát, Padovát, Cremonát, Bergamót stb. Iparilag és kereskedelmileg is fejlett volt az osztrákokhoz tartozó olasz tartomány. Többségükben itt található Itália legfontosabb iparágainak, a selyemszövésnek és pamuttermelésnek központjai is. Ismeretes továbbá, hogy az 50-es évek gazdasági fellendülése nyomán Észak-Olaszországban is meggyorsult a nagyipar kialakulása. Új, nagyobb gyárak jöttek létre, és a kiépülő vasúthálózat emelte a kereskedelmi forgalmat. „... o tartományaira — írja Berzeviczy Albert is — Ausztria többet áldozott, mint bármely másra; igaz, hogy az állampénztár legdúsabb bevételei is itt folytak be”. (I. m. II. köt. 185. l.)
- 48 : 27 *szüntelen háborút kellett viselni, míg a többi nép ezalatt folytathatta mesterségét* — Így vélekedik például Gyulai is: „Igaz, mindez nem egészen önbűnünk eredménye” [ti. elmaradottságunk]. „Mídon más nemzeteknél mindinkább szélesült a polgárisodás látköre, s a nemzeti műveltség megkezdé fejlődését, mi egy barbár néppel küzdünk élet-halál harcot. Védjük Európát s a polgárisodást, de Európa nem védett meg minket, s a polgárisodás körén kfűl hagyott” (Társaséletünk. I. h. 439. l.)
- 48 : 31 *a múlt század végén, s a jelen elején* — azaz: a nagy francia forradalom (1789–1794) s a napoleoni háborúk (1796–1815) idején.
- 48 : 34 *a kis Lombárd-Velence... szinte félmilliónyi óriáshadak laktanyája volt* — A lombard-velencei királyság, részint a napoleoni háborúk idején (1796–1797, 1799, 1800 stb.), részint az 1859-es francia–olasz–osztrák háború idején volt ütközetek, illetve nagy seregtestek felvonulásának színtere.
- 48 : 36 *arkádiai kéjelmében* — L. *Önbírálat* T. ny. m. 404. l.
- 48 : 37 *szilvafánk alatt* — utalás a hétszilvafás gúnynévre, ahogyan a csekélybirtokú („csak hét szilvafa fér el rajta”), de dőlyfős nemeseket nevezték, főként Erdélyben.
- 48 : 37 *a nagy napoleoni hadjáratból is csak egy komikus rövid epizódcskában részesültünk* — a röpirat az 1809. jún. 14-én lezajlott győri csatára, a napoleoni háborúk legjelentősebb, Magyarországon területén vívott ütközetére céloz.
- 48 : 41 *golyvás stájerek földjétől* — golyva (struma), s pajzsmirigy

Lap: Sor:

- megnagyobbodása. Egyes vidékeken – pl. Stájerországban – igen gyakori, úgyszólván tájbetegség. Stájerország (Stiria, Steiermark) egykor hercegség, utóbb az osztrák Birodalmi Tanácsban képviselt országok egyike.
- 49 4 *Köpenyesyek* – Köpenyesy a humorisztikus lapok kedvelt figurája az 50–60-as évek fordulóján. Csaknem rendszeresen találkozunk vele pl. a Bolond Miská-ban. A sokszor változó viszonyokhoz mindig megfelelően alkalmazkodó, köpenyét, meggyőződését mindig időben váltó ügyeskedőket jelképezi. A Köpenyesy elnevezés, mint fogalomjelölő ebben a korszakban közzájón forgott, politikai és irodalmi lapok is élnek vele (L. pl. Családi kör. 1862. aug. 7. Tárca).
- 49 9 *máne-thekel-faresz-féle intőszó* – a teljes mondás mene, mene tekel ufarszin: megszámlált, megnémt töredékek. Az Öszövettség-beli Dániel könyvének elbeszélése szerint (5. rész) Belsacar babiloni király lakomáján kéz jelent meg és e szavakat írta a falra. Dániel próféta ezt úgy magyarázta, hogy Belsacar uralkodásának napjai meg vannak számlálva. Uralma megmérgetett, könnyűnek találtatott, birodalma széthull, s a perzsáké, médeké lesz. Jóslata még azon éjjel teljesült.
- 49 20 „*civilisator*” szerepét – Az osztrák hatóságok szívesen tetszelegtek a Magyarország civilizátorai pózában (L. Rückblick). Állításaik igazát korszakunkban több nagyhatású mű is kétségbevonja (Széchenyi: Ein Blick, Madách Imre: A civilizátor).
- 49 27 „*szentelt fájdalom*” – Eötvös József (1813–1871) Búcsú (1836) c. költeményéből idéz a röpirat:
- „Hellásznak kincse egy elomló rom:
Tied, hazám, egy szentelt fájdalom”
- 50 1 *hiszen magyar ember úrnak – nem szolgának született* – hasonlóan vélekedik Mocsáry Lajos is Vajda által nagyra becsült művében (A magyar társasélet. Pest 1855. 59. l.): „A magyar faj valóban igen sok vonással bír, mi őt kiválólag qualificalja aristocratául. A magyarról nem ok nélkül mondhatni, hogy úrnak termett. Termett volna bár serényebb munkásnak, iparosnak . . .”
- 50 : 21 *ama francia író definitioja: „cing millions des chevaliers”* – L. Önbírálat. T. ny. m. 412. l.
- 50 : 26 „*legelső magyar ember*” – „A legelső magyar ember a király”. Vörösmarty Mihály írja Fóti dal (1842) c. versében.
- 50 : 35 „*reiten si [! Sie] mir um ein Schal Kaffee*” – Lovagoljon ön el nekem egy caésze kávéért.
- 50 40 *Ábrahám volnék, aki fiát áldozza fel az úrnak* – Ábrahámtól a Biblia szerint (Mózes I. könyve 22 : 1–14.) isten próbatételként azt kívánta, hogy fiát, Izsákot mutassa be neki áldozatul.
51. 2 „*exigentiák*” – L. Polgárosodás T. ny. m. 490. l.

Lap: Sor:

- 51 19 *megyei százpálcás táblabíró* – e kifejezés magyarázatát l. később (*Önbírlat*. T. ny. m. 431. l.)
- 51 21 *északkelet leghatalmasabb urai is belátták már* – célzás a céri birodalomban ez idő tájt végrehajtott reformokra (L. Bevezetés).
- 51 : 23 *tamerláni hadaik* – Tamerlan vagy Timur Lenk (1336–1405) mongol származású uralkodó, rettegett hódító. Tamerláni – ázsiai; óriási, hatalmas.
- 51 : 30 *ala III. Napoleon nem állnak élére a polgári elemnek* – ala, helyesen : la: valamilyen módon, szerint, módra, -ként. III. Napóleon a nagyburzsoázia érdekeinek képviselőjeként került Franciaország élére (L. Bevezetés).
- 51 37 *„chevalier sans peur et sans reproche”* – félelem és gáncs nélküli lovag. Bayard (Pierre Terrail seigneur de Bayard; 1475–1524) díszítőjelzője, amelyet 1525-ben megjelent életrajza is sokszor említ. A franciák e jelzővel másokat is kitüntettek.
- 51 : 40 *chinézer* – kínai.
- 51 : 41 *a csizmadia Sas Istvánok osztályában* – Sas István, Szigeti József Csizmadia, mint kísértet o. népszínművének szereplője, szerepét a szerző maga alakította nagy sikerrel. Vajda a MS 1856. okt. 23-i és a NŐ 1857. dec. 13-i számában ír a darabról nagy elismeréssel. A népművelés realizmusát üdvözli benne.
- 52 4 *jó hangnak* – a francia bon-ton: jómodor, illem magyartása.
- 52 : 7 *bastille-konok* – Bastille: a hírhedt párizsi királyi várbörtön. Lerombolásával (1789. júl. 14) kezdődött a nagy francia forradalom. A bastille-konok, Vajda sajátos szóalkotása: konokul reakciók.
- 52 10 *akár a francia akár a lengyel népdramai jeleneteket* – A röpirat e sorai a nagy francia forradalom (1789–1794) ama szakaszára vonatkoznak, amikor a felfegyverzett nép, illetőleg annak képviselői kezébe került a hatalom gyakorlása. „Népdramai jelenetekre”, azaz a forradalom vívmányai védelmében alkalmazott terrorra sok alkalommal került sor a forradalom idején. A liberális nemesség és a reformokkal rokonszenvező értelmiség – Vajda is – ezt az utat elkerülendőnek, járhatatlannak tartotta. Érvelésükben fontos szerepet kapott az az indok is, hogy egy esetleges magyarországi népfelkelés eszközzé válhat a Habsburg-hatalom kezében, miként például a galíciai felkelés, a „lengyel népdramai jelenet”.

A felkelésről, továbbá annak hazai visszhangjáról Kovács Endre könyve, *A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon* (Bp. 1959.) tájékoztat a legalaposabban. A felkelés 1846. február közepén robbant ki. „Krakkóban a nép vette kezébe a hatalmat, a felkelést előkészítő politikusok a forradalom kitörésének napján (február 22) kiáltványban közzölték a nyilvánossággal demokratikus törekvéseiket. Meghirdették a galíciai parasztság felszabadítását, minden

feudális szolgáltatás (dézsmá, robot) kártérítés nélküli eltörlését. Ezt az intézkedést Krakko vidékén nyomban életbe is léptették . . . 1846 februárjában az éhség és elemi csapások következtében végsőkéig elkecsereedett galíciai parasztság megmozdult. Az egyes falvak helyi lázadásai nagy nemesellenes felkelésbe torkolltak . . . Az osztrák hatóságok kellően tájékozódva voltak a galíciai mozgalmakról". Elképzelésük szerint: „Olyan helyzetet kell teremteni, melyben maga a parasztság fordul szembe a felkelő nemesekkel s veri le a mozgalmat.

Ennek az ördögi koncepciónak a sikerét lehetővé tette a galíciai parasztság mélyeséges úrgyűlélete és a forradalmárok munkájának sokféle hiányossága. A nyugat-galíciai parasztokat a császári tisztviselők már jóval a krakkói felkelés kitörését megelőzően azzal a hírrel tüzelték fel, hogy a nemesek paraszttellenes felkelést készítenek elő és ki akarják irtani jobbágyaikat . . . A galíciai „mészárlás" február 20-án kezdődött meg nagyobb mértékben . . . Nem egy helyen maguk az áruhába öltözött ausztriai tisztviselők álltak a tömeg élére. Március első napjaiban véget ért a felkelés. Mintegy ezerszáz személy esett a paraszti antifeudális mozgalom áldozatául, köztük néhány száz földbirtokos . . ." (I. m. 292–296. l.)

A galíciai parasztfelkelés rendkívüli hatása közismert az egykorú magyar politikai és irodalmi életre. Kemény Zsigmond még 1850-ben megjelent röpiratában, A forradalom után-ban is mementóként idézi a galíciai eseményeket (Összes művei 12. Bp. 1908. 103. l.), miként Vajda.

- 52 : 15 *a párizsi a múlt század idején* — L. előbb: *Önbírálat*. T. ny. m. 422. l.
- 52 : 23 *önzésüknek mindent feláldozó Sziciniusok kezéből, kik annak idején száműzhetnék a nemes Coriolant* — Coriolánus, Gnaeus Marcius római patrícius, akit Sicinius Bellutus bevádolt a népgyűlésnek. Coriolanus ekkor a rómaiakkal szemben ellenséges volkuszokhoz pártolt s haddal indult Róma ellen. Családja kérésére azonban visszavonult és számkivetésben halt meg.
- 52 : 31 *császár mászó bálványimádás környezte XV. Lajost és főnemesiségét* — XV. Lajos (sz. 1710, uralk. 1715–1774) francia király. Uralkodása nagyobb részében méltatlan kedvesei befolyása alatt állt és azok kegyenceire bízta a kormányzást. Semmit sem tett adósságoktól roskadozó országa javára. Cinikus közönnyel a közelgő forradalmat is megjósolta. Utánam az özönvíz — ez volt kedvence mondása.
- 53 : 8 *vulgo „pipatorium"* — magyarul dohányzó, pipázószoba.
- 53 : 9 *egy ütötköpött mágnást nem foghat elnököül* — A XIX. század második felének egyik jellegzetességét teszi szavá Vajda. Tudományos és irodalmi egyesületek, ipari és kereskedelmi vállalatok, kaszinók, egyletek és testületek élén többnyire mágnás elnökök álltak.

Lap: Sor:

- 53 : 15 *Jézus neve napján* — azaz minden évben egyszer.
- 53 : 30 „*Maecenas*” — Helyesen: Maecenas, Gaius Cilnius (i. e. 74 — 64 közt i. sz. 8) előkelő etruriai családból származó római lovag. Augustus császár egyik, belügyekben legbefolyásosabb embere, a költők, művészek bőkezű pártfogója. Neve mint ilyen fogalomná vált.
- 53 : 34 *Goethe* — Goethe, Johann Wolfgang (1749 — 1832), klasszikus német költő nevét hazánkban így is írták.
- 53 : 37 *in ultima analysi* — végeredményben.
- 53 : 40 *az író nem részesül azon tiszteletben* — Ezt *Mocsáry Lajos* is szóvateszi (I. m. 51. l.): „S van-e nálunk az írói címnek oly tekintélye, hogy az embereket a magasabb körökbei felvételre képesítse? Vannak-e Salonaink, melyek büszkeséget helyeznének abba, hogy kiváló szellemeket, tudósokat, művészeket összehozzanak? Van-e valódi magasabb műveltségű szellemdús társalgás iránt elterjedt fogékonyág magasabb köreinkben? Gondol-e valaki arra, hogy tudósnak s művésznek egyik legszebb jutalma a finomabb körökbe vonatni, hogy ily egyéneknek igen jól esik egy kis kényeztetés, elismerés és hódolat művelt társaságok részéről?”
- 53 : 41 *compossessor* — komposzesszor: közbirtokos nemes
- 54 : 6 *champagnereznek* — pezsgőznek.
- 54 : 6 *olymp uraival* — Olümposz, hegycsúcs Görögországban. Csúcsát többnyire köd borítja, A görögök egykor úgy képzeltek, hogy itt áll Zeusz palotája és itt élnek istenek. Olymp urai: az istenek, azaz: a földi halandóktól nagy távolságban levők.
- 54 : 14 *bontont* — l. 422. l.
- 54 : 16 *Eugeniu császárné ... meg akarta látogatni ... Berangert* — Guzman, Eugenie Marie de (1826 — 1920), III. Napoleon francia császár felesége.
Beranger, Pierre Jean de (1780 — 1857) a múlt század nagyrabecsült, demokrata gondolkodású francia költője.
Az említett esetről Vajda egy korábbi írásában következőképpen számol be: *A francia császárnéről egyébiránt több hasonló történelmi adomát mondhatnánk el, melyek közül csak azt említjük föl, hogy a múlt nyáron [1856] hazája legnagyobb költőjét, az öreg Berangert, miután az hívására nála meg nem jelent, teljes elaggottságával mentvén ki magát, — meg akarta látogatni, s e lépéstől csak férjének intése tartotta vissza (NÓ 1857. jan. 8. Nagy világ kis krónikája).*
- 55 : 13 *A legnagyobb résznek ... irodalom pártolása ... tüntetés* — Vajda észrevételeit egyik korábbi munkájában Kemény Zsigmond is szóvateszi; „Most több munka jelenik meg, mint az Athenaeum korában ... Mi a közönséget illeti: Ez több munkát vesz, mint régen, több forintot ad ki nyomtatásért zsebéből. De miért? talán, mert benső érdekléssel viselkedik az irodalom iránt? mert figyelemmel kísérte a jeleneteket? mert hódolt a lángésznek, szerette a nemes, aggdótt az aljason? mert számontartja jobbainkat, s észleli a szellemi

- haladás egész processusát? Nem, nem, — erről szó sincs. Közösségünk soha sem tudta kevésbé végig hordani tekintetét irodalmunkon, mint most . . . Azonban vásárol bizonyos ösztönös magyar könyveket, miután e buzgósággal tartozni vél az irodalom által nemzetiségének. Pártolása maecenási, s nem ügybaráti. Adni akar nem élvezni. Adózik, nem pedig vásárol. S korán sem lévén elég becsmértéke törekvéseinkről, azon könyvet veszi meg, mellyel legügyesebben kínálgatják. Ha definiálni akarnók közönségünk állását irodalmunkhoz, körülbelül ezen eredményre jutnánk: a vagyonosabb embernek van bizonyos eszméje arról, hogy mennyit illik neki magyar nyomtatványokra adózni, e rátát évenként kifizeti s azontúl semmi gondja semmire. Így történik, hogy feles számú vásárló mellett kevés az olvasó, s a rossz könyvnek mintegy annyi tulajdonosa akad, mint a jó könyvnek.” (Élet és irodalom. [1863], Ö. M. X. 312, 313. l.)
- 55 : 18 *october 20 óta* — Az Októberi Diploma megjelenése óta (L. Bevezetés.)
- 55 : 20 *bohóclapokra* — bolond lapok — bohóclapok, a humorisztikus lapokat nevezték így korszakunkban. Virág Lajos „Bohóc. Humorisztikus hetilap” címen indít kérészéletű újságot 1861-ben.
- 55 24 *Hazánk ötvenkét megyéjében* — Magyarország közigazgatási felosztása e korban a következőképpen festett. Négy kerület: dunáninneni, dunántúli, tiszáninneni, tiszántúli. A dunáninneni kerület 13 megyéből (Pest — Pilis — Solt, Bács — Bodrog, Nógrád, Hont, Esztergom, Bars, Zólyom, Liptó, Árva, Túróc, Trencsén, Nyitra, Pozsony) állt. A dunántúli kerülethez 11 megye (Moson, Sopron, Győr, Komárom, Fejér, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Baranya, Tolna) tartozott. A tiszáninneni kerület 9 megyét (Szepes, Gömör, Heves, Borsod, Torna, Abaúj, Sáros, Zemplén, Ung) foglalt magába. A tiszántúli kerület pedig 17 megyét (Bereg, Máramaros, Ugocsa, Szatmár, Szabolcs, Bihar, Békés, Csongrád, Csanád, Arad, Zaránd, Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár vidéke, Krassó, Temes, Torontál). Az ötven megye mellett két, megyei jogokkal rendelkező ún. kiváltságos kerület is volt, a szabad Jász és Kun kerület (Jászság, Kis- és Nagy-Kunság), valamint a nemes hajdú kerület. A megyék száma természetesen gyakran volt változásnak kitéve.
- 55 : 25 *lehet legalább is ötvenezer kisbirtokos 500—1000 holdig terjedő birtokkal* — Vajda a birtokmegoszlásról meglehetősen pontatlan képet fest. Egykorú pontos statisztikánk nincs. Az 1869. évi földadó kivetéssel kapcsolatos számbavétel szerint azonban 500—1000 hold között Magyarországon 3779, Erdélyben 723 birtok volt, 10 000 holdon felül pedig Magyarországon 166, Erdélyben pedig 65 birtok. A birtokosok száma természetesen valamivel még alacsonyabb volt a birtokok számánál. (L. Keleti Károly: *Hazánk és népe* . . . 2. kiad. Bp. 1873. 148. l.). Az *Önbírálat* egyik kritikusa,

Lap: Sor:

- Jókai szóvá is teszi bírálatában költőnk pontatlanságát (l. *Polgárosodás*. T. ny. m. 477. l.).
- 55 : 37 *ad minimum* – mintegy legkevesebb.
- 55 : 38 *grand seigneur* – nagyúri, főúri.
- 55 : 40 *komornokának* – komornok vagy komornik (régiesen: komornyik). Arisztokrata családok férfi alkalmazottja, aki elsősorban a ház ura körül végez szolgálatot.
- 56 : 15 *tékában* – könyvespolc, falra akasztott könyvszekrény, könyvtár.
- 56 : 29 „*Komlóban*” – A Komlókert a Gránátos utcában (ma: Városház utca) állt, a megyeházzal szemben. A tágas, fedett, udvari helyiség kedvelt találkozási helye volt íróknak, művészeknek, politikusoknak, „ahol megbeszéltek és megvitatták az irodalmi és színházi eseményeket, halkan, hogy más meg ne hallja, szidták a kormányt és sírva-vigadva hallgatták a Patikáros Ferkó s a Sárközi vagy Kecskeméti Józsi bús vagy tüzes zenéjét” (Berzeviczy Albert i. m. II. köt. 433. l.) Az itt töltött estéket Lisznyai Kálmán versben énekelte meg (Komlókerti oimboradalok).
- 56 : 36 *frázis-rivolerek* – nagyhangú zsarolók.
- 56 : 38 *ut akárhány figura docet* – uti figura docet: mint a példa, a konkrét eset bizonyítja!
- 57 : 18 „*similis simili gaudet*” – hasonló a hasonlónak örül.
- 57 : 20 (*ja*)*karddal* – célzás Lisznyai Kálmán versére, A fakard-ra.
- 58 : 13 „*Figyelőnek*” – Szépirodalmi Figyelő (1860–1863) irodalmi és kritikai hetilap s egyben a Kisfaludy Társaság hivatalos lapja, szerkesztette Arany János. Munkatársai, szellemi vezetői elsősorban a népies-nemzeti és a liberális-nemesi irány íróiból verbuválódtak (Kemény Zsigmond, Gyulai Pál, Szász Károly, Salamon Ferenc stb.). Kaput nyitott azonban néhány fiatal, ellenzéki író előtt is (Zilahy Károly, Tolnai Lajos, Vadnay Károly, Thaly Kálmán).
- 58 : 13 *A „Figyelőnek” ma is 400, a „Budapesti Szemlének” tán szintén annyi... a bohóclapoknak... tízezernyi az előfizetőjük* – Vajda a kor sokat hallatott panaszát teszi szóvá. Csengerynek – írja Berzeviczy Albert – A Budapesti Szemle megindítása után „már egy évvel később panaszkodnia kellett, hogy az előfizetők száma csökkent s félnie attól, hogy a ‚generosa natio’ oserben hagyja vállalatát. Míg tehát a magasabbrendű irodalmi folyóiratok, még nem csekély nehézségekkel küzdtek, az ötvenes évek haladtával mindinkább terjeszkedtek a népies irodalmi vállalatok” (i. m. II. köt. 463. l.).
- 58 : 17 *Cantu Caesaré* – Cantu, Caesare (1804–1895) olasz író, történetíró. Harmincöt kötetes világtörténete, a Storia universale Európa-szerző nagy elismerést váltott ki, noha adatai nem mindig megbízhatók. Magyarra Világtörténelem címen Gyurits Antal és mások fordították, a Szt. István Társulat adta ki (1856–1881).
- 58 : 18 *Shakespearenak Petőfi által fordított „Coriolanus”-a* –

Lap: Sor:

- Shakespeare, William (1564–1616) *Coriolanus* c. tragédiáját Petőfi 1848-ban fordította magyarra.
- 58 : 27 *a részvét, mellyel a magyar közönség Shakespearet színházban és irodalomban . . . fogadja* – „A sirva vigadás eme napjaiban – írja Bayer József – ne csodáljuk, hogy a magyar Shakespeare-kiadás terve minduntalan elakad s egy-egy kísérleten túl sehogy se tud jutni. Kiadásra szánt művészi értékű fordítások tehát nem jöhettek létre, mert ily nemű vállalatoknak nem kedveztek az idők. A Nemzeti Színház nem kereste a magyar előkelő íróvilággal az érintkezést. Egész [az] Antonius és Cleopatra előadásáig [1858] nincs nyoma annak, hogy a Nemzeti Színház valamelyik művésze jó nevű műfordítót kért volna fel egy shakespearei dráma lefordítására” (Shakespeare drámái hazánkban. I. köt. Bp. 1909. 73. l.)
- Shakespeare összes művei magyar kiadásának költségét végül is Tomori (Theodorovics) Anasztáz (1824–1894) vállalta magára. A kiadást később a Kisfaludy Társaság vette pártfogásába.
- 58 : 35 „nem kell ide tudomány . . .” I. *Önbírálat*. T. ny. m. 396. l.
- 58 : 38 *kelet civílisatorai* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 392. l.
- 58 : 39 *a tudomány mindent pótolna, de a tudományt nem pótolja semmi* – Petőfi Sándor írja *A csillagos ég* (1847) c. verse utolsó soraiban:
- „A szerelem mindent pótol, s a szerelmet
Nem pótolja semmi.”
- 59 : 2 „*Vas. Újs.*” – Vasárnapi Újság (1854–1921), az abszolutizmus és a dualizmus korának legnépszerűbb vegyes tartalmú hetilapja.
- 59 : 4 „*Gartenlaube*” – Die Gartenlaube, német képes hetilap. Keil, Ernst alapította Lipcsében, 1853-ban.
- 59 : 6 „*Familienblätter*” – Az 1850-től Baselben megjelenő Familien-Blätter párizsi divatképek és szabásminták mellett szépirodalmat is közölt, elsősorban női olvasóközönség számára. Népszerűségére jellemző, hogy mintájára Lipcsében 1853-tól kezdve Deutsche –, Bécsben 1857-től Illustrierte –, Linzben pedig 1858-tól Österreichische Illustrierte Familien-Blätter néven keletkeznek hasonló vállalkozások.
- 59 : 7 „*Bazar*” – 1855 óta Berlinben megjelenő német divatlap.
- 59 : 10 *Hartleben* – Német kiadóvállalat. Pesti képviselőjét Hartleben, Konrad Adolf alapította 1803-ban.
- 59 : 22 „*Revue des deux mondes*” – *Revue des Deux Mondes*, párizsban megjelenő, félhavi folyóirat, tudományos, művészi, szépirodalmi és politikai tartalommal. 1831-ben F. Buloz alapította.
- 59 : 22 „*Revue Contemporaines*” – Helyesen: *Revue Contemporaine*. Monarchikus, vallásos beállítottságú folyóirat, főként iro-

Lap: Sor:

- dalmi, történelmi és filozófiai tartalommal. 1851-ben alapították.
- 59 30 *Kisfaludi társaság* – Kisfaludy Társaság (1836–1952), Kisfaludy Károly (1788–1830) tiszteletére létrehozott emléktársaság. Működése a kényszerű szünetelés után, 1861-ben vált élénkebbé. A XIX. század végétől mindinkább a konzervatív irodalmi törekvések támogatójává vált.
- 59 : 30 *Évenként 4 forintért ad világirodalmi színvonalon álló remek műveket* – Az 1862-ben ismét meginduló Kisfaludy Társaság pártoló tagjainak évi 4 forint tagdíj fejében a Szépirodalmi Könyvtár sorozat évenként 60 ívre terjedő kötetait adta, amely külföldi remekművek tömeges átültetésével kívánt hatni a kor irodalmi közlésére.
- 60 7 „*Kriváni trombita*”, „*Alföldi kürt*” – Vajda Thaly Kálmán (1838–1909) korszakunkban megjelent verskötetének Kárpáti kürt (1860), Székely kürt (1861) – hangzatos címadását parodizálja.
- 60 14 *tömerdek új intézményre kell adakozniuk. Academia-ház, museum, színház stb.* – Akadémia-palota: 1859. dec. 19-én tartott elnöki beszérlőben Desseffy Emil gróf (1814–1866), a Magyar Tudományos Akadémia akkori elnöke adta ki a jelszót: „A tudománynak nincsen háza”. Mintegy háromezer aláírási ívet bocsátanak szét az országba, adakozásra buzdító felhívásokkal. Az adakozásból nemzeti ügy lett. A főváros közel 200 000 forint értékű telket ad. A főrangú adakozók mellett városok, nagyközségek százakat, ezreket ajánlanak fel. Hangversenyeket, táncmultságokat, ünnepélyeket rendeznek, s bevételüket az Akadémia-palota felépítésének költségeire adományozzák. Az alaptőke egy év alatt megkészszerződik. Museum: az Erdélyi Országos Múzeum, amelynek felállítását még az 1841–43-iki erdélyi országgyűlés elhatározta, de megvalósulására csak 1859-ben került sor, társadalmi adakozás révén. Az Erdélyi Országos Múzeum 1860-ban kezdte meg működését. Színház: a Budai Népszínház (l. *Önbírálat*. T. ny. m. 431. l.).
- 60 : 28 *Inops potentem* – A gyöngye ne utánozza a hatalmast. Az idézet a költőnk által sokszor emlegetett Aiszóposz (lat. Aesopus, i. e. 6. sz.) görög meseíró, „az állatmese atyja” egyik népszerűvé vált meséjéből, a Rana rupta et bos (A béka és az ökör. Phaedr. I. 24.) címűből való. A béka megirigyelve az ökör nagyobb természetét, hasonlóvá kívánt lenni hozzá és „akkorát puffaszkodott, Hogy végül is a teste megrepedt belé”.
- 60 : 30 „*Mátyás király*” emléktervének *meghiúsultán* – 1839-ben mozgalom indult, amelynek az volt a célja, hogy Ferenczy Istvánt (l. alább) egy nagyszabású Mátyás-emlékmű elkészítésével bízza meg. Az adakozás azonban fölötte vontatottan folyt, s időközben Ferenczy szobortervét is megtámadta a kritika. Mindez a mestert annyira elkészerítette, hogy 1847-ben végleg elköltözött Pestről Rimaszombatba.
- 60 : 35 *A józsef téren van egy talap* – József tér, a Pest belvárosában

levő József nádor tér, amelyet Habsburg Józsefről (1776 – 1847), Magyarország nádoráról neveztek el. Az 50-es évek végén elhatározták, hogy a róla elnevezett téren a nádor emlékére szobrot állítanak. „A józsefteri sétány ültetéséhez – írja a NŐ – és a közepén felállítandó József-szobor alapzatának építéséhez már hozzáfogtak” (1858. márc. 28. Hírvásár).

A lapok eleinte hét mint hét tudósítanak az előkészületei munkálatokról, utóbb ezek elakadásának okát kéri számon.

- Két év múlva, a NŐ-ban az alábbiakat olvashatjuk: „A József-szobor felállítására öszezerakott faalkotmány még mindig a József-téren áll, s nem kevésbé díszteleníti a szép teret. Ezt az ottani háziurak is belátták s illető helyen kérelmet adtak be mi szerint a szobor felállítása úgy is hosszabb időre elmaradván, a faalkotmány szedessék szét” (1860. szept. 30. Pesti hírek). Az *Önbírálat* megírásáig újabb két év telik el... és a „talap” még mindig a József téren áll.
- 61 9 *Berzsenyi, Kisfaludy, szobrok pompáznak* → Berzsenyi Dánielnek a Nemzeti Múzeum kertjében felállított bronz mellszobra Vay Miklós báró (1828 – 1886) alkotása. A szobrot 1860-ban helyezték el a Múzeum-kertben.

- Kisfaludy Sándor szobrát Petrovics Demeter (1799 – 1862) szobrász alkotta. Az 1848-ban elkészült szobrot 1850-ben állították fel a Múzeum-kertben.
- 61 11 *azon nemzeti múzeum kertjében, melynek kerítése még nagyobb részben... emberi „hulladék”-ből áll* – „A Nemzeti Múzeum Pollack Mihály műve – írja korszakunkról Berzeviczy Albert – akkor is, mint most is Budapest legszebb középülete volt; de a környező, nagy tér az ötvenes évek elején még teljesen rendezetlen, pusztá állapotot mutatott”. (I. mű II. köt. 384. l.)

1856-ban ugyan elhatározták, hogy a Múzeumban hangversenyeket rendeznek, amelyek jövedelmét a kert rendbehozatalára fordítják. Ennek ellenére, még 1860-ban is a Vay-féle Berzsenyi-szobor felállításának hírért ilyen megjegyzés kíséretében közli a NŐ: „de akkor a kerítésnek is okvetlen kiegészítettetni kellene, mert ily nemes eszmét képviselő szép képhez nem illik a rút keret”.

- 61 26 *a múzeumi, színházi, füredi szobrokat* – (múzeumi szobrok l. előbb; színházi szobor: l. később). *Füredi szobor*: Kisfaludy Károly Balatonfüreden felállított szobra Züllich (Czélkúti) Rudolf (1813–1890) alkotása. Züllich szobra nem sikerült. „Tekintélyes műtészek állítják – írja a NŐ –, miszerint a Balaton-Füreden felállítani szándékolt Kisfaludy-féle szobor elannyira hibás mű, hogy ahhoz képest még a Katona-szobor canovai munka volna...” „... egy szobornak közkölségen, közhelyen felállítása – közügy, mit nem kellene közönyösen venni” (1859. júl. 10. Pesti hírek). A szobrot 1862-ben el is távolították.
- 61 : 34 *Hiszen, ha születik egy magyar szobrásztehetség, az nem itthon,*

Lap: Sor:

- de külföldön, valahol Rómában fogja magát kiképeztetni* — „Szereplő szobrászaink — írja Berzeviczy Albert — vagy a külföldön szerzik meg ezidőben saját kiképeztetésüket vagy egyes kőfaragó műhelyekben minősülnek többnyire a saját érdemökből művészekké.” (I. m. II. köt. 518. l.)
- 61 : 37 *ne hagyjuk elveszni, mint Ferenczyt* — Ferenczy István (1792–1856) szobrászművész, az „első magyar szobrász”. A XIX. század első felében nemzeti szobrászművészet kialakításán fáradozott. A Mátyás-szobortervét ért kritikák, valamint a művészetével szemben megnyilvánuló közönyösség miatt, kiábrándultan, vidéki magányába húzódva élt haláláig.
- 61 : 40 *Canova* — Canova, Antonio (1757–1822) olasz szobrász, a neoklasszicizmus felkapott mestere, a képzőművészeti akadémizmus egyik megalapítója. Széchenyi is sokszor emlegeti írásaiban.
- 62 : 1 *Katona-szobor* — Katona Józsefnek (1791–1830) a régi Nemzeti Színház előtt 1858-ban feállított szobra is Züllich Rudolf alkotása. Ez volt az első szabadban felállított nagyobb szobor Magyarországon. Züllichnek e szobrával sem volt szerencséje, 1860-ban ezt is eltávolították. „Egy híres tudós — idéz a Bolond Miska 1860. évi naptárából a NŐ — meghagyta örökösének, hogy őt halála után le ne-züllichezzeék” (Könyvismertető a Bolond Miska 1860. naptárából. 1859. aug. 28.)
- 62 : 21 *Peabody százazreket ígért Albert herceg emlékére* — Peabody, Georg (1795–1869), jótékonycélú adományai révén világhírűvé vált, amerikai születésű angol bankár. Albert (1819–1861) szász-koburg-gothai herceg, Viktória angol királynő férje. A fent leírt esetről az alábbiakban tudósít a NŐ: „Ide vonatkozólag nagyon tanulságosnak tartjuk megemlíteni, miszerint egy Londonban megtelepült bankár, Peabody, késznek nyilatkozott 100 000 livre-vel járulni az emlékhöz, ha az valamely jótékony intézményben álltattnék föl, mely a herceg nevét viselné. Miután azonban ez nem történt, most e gazdag bankár egész sor lakházat épített Londonban a szegények számára a főntebbi összegből, s fölépülésig is a befolyó kamatokat szintén e célra ajánlotta. Azt hisszük ez ember is jól biztosítá magának a halhatatlanságot — vagy ami több e híu agyremnél — az utókor háláját” (1862. márc. 10. Vegyes hírek).
- 63 : 7 *Mekkái... ahol mindenki megfordul legalább egyszer életében* — Mekka ma Szaud-Arábiához tartozó város, Mohamed próféta szülőhelye. A mohamedán vallás minden hívének kötelezően előírja a Mekkába való zarándoklást, legalább egyszer életében.
- 63 : 10 *esztergomi basilica* — Az esztergomi várhegyen épült székes-egyház. Mai formáját az 1822-től 1856-ig tartó építkezés során nyerte el. A Kühner Pál bécsi építész tervei szerint megkezdett építkezés vezetését 1838-ban Hild József

Lap: Sor:

- pesti építész vette át, aki az eredeti elgondolásokon több változtatást hajtott végre.
- 63 : 16 *propter coertum quoniam* — propter certum quoniam: bizonyos okok miatt.
- 63 : 21 *az első nagybbszerű, valóban azon ember emlékére lesz állítva, ki az utóbbi századnak csakugyan legnagyobb magyarja volt* — A hatvanas évek elején — több más szobor-tervvel együtt — egy Széchenyi-emlékszoborra is megindult a gyűjtés. Eredményeiről gyakran tájékoztatnak a lapok. A szobor azonban csak 1880-ban készül el.
- 63 : 31 *Memnon szobor zengje fülünkbe* — Memnon, a görög mitológia szerint Eósznak, a hajnalnak a fia. Az ő nevét viseli III. Amenophisz egyiptomi király két hatalmas ülőszobra Theba mellett. A homokkőből készült szobrokról a hőmérsékletváltozás következtében napkeltekor apró kőrészecskék pattognak le. Hangjuk, „zengésük” — a monda szerint — Memnonnak anyjához, a hajnalhoz intézett üdvözléte.
- 64 : 3 *ama száz pácás szolgabíró fájnal* — 1861. szept. 24-én a kormány hivatalos lapja, a *Sürgöny* (Vidéki levelezések rovat) a következő megdöbbentő eseményről számol be: 1861 augusztusában, Kaposváron Svastics Gábor, Somogy megyei szolgabíró 5–6 embert pandúrokkal elfogatott, maga elé hurcoltatott és felszólította őket a rájuk fogott tolvajlások elismerésére. Miután a gyanúsítottak vallani nem akartak, a pandúrok meztelen testükre száznál több ütést mérték kétágú szíjkorbáccsal. A szerencsétlenek végülis kénytelen-kelletlen elismerték a rájuk fogott tolvajlást. A felbőszült szolgabíró a megkínzottak hozzátartozóit is megfenyegette, hogy amennyiben tettéért bevádolják, minden törvényes eljárás nélkül ötven botot veret rájuk.
- A közleményt átveszi a MS is (1861. szept. 25. Vegyes közlemények és újdonságok) hozzáfűzvé: „fájó szívvel jegyzünk föl ilyen szégyenletes eseményt, mely kivételességénél fogva elleneink rágalmának jogos tárgyat nem szolgáltat ugyan, de polgárisodásunk tükrén lehetlen, hogy egy sötét foltocskát ne hagyjon!”
- Vajda a Cs 1861. szept. 29-i számában *Pandúrbitróság* címen cikket szentel az 1861-es esztendő megyei visszaéléseinek, és megállapítja: a *száz pácás szolgabíró* jogtiprása korántsem kivételes eset volt.
- 64 : 9 *„Drei Schritt vom Leib”* — három lépés távolságra.
- 64 : 11 *két garassal* — Garas: öt, három, majd két krajcár értékű ezüstpénzből vagy rézből vert váltópénz.
- 64 : 12 *„abfertignak”* — kielégítenek, elbocsátanak.
- 64 : 21 *A budai népszínház* — Pest-Buda második magyar színháza volt, Molnár György alapította és igazgatta. A társulat 1861. ápr. 2-án kezdte meg működését Budán, a Horváth-kertben levő „budai aréna”-ban. Molnár végleg Budán óhajtott megtelepedni, színháza számára — jobb híján — Mátyás király hajdani lovaglóiskoláját (helyén ma a Lánchídő

- budai oldalán üres telek áll) szemelte ki. A budai tanács az engedély-adáson kívül 2 000 forinttal támogatta az építkezést. Lelkesen adakozott a lapok útján felszólított közönség is. Az új magyar színház 1861. szept. 14-én, a Himnusz hangjai mellett kezdte előadását. A jólszervezett társulat télen a Népszínházban, nyáron a budai arénában rendezte előadásait. Molnár színháza 1864 őszéig állott fenn.
- 64 : 23 *Molnár* — Molnár György (1830—1891) színész, rendező, színikazdátó, író. 1861-ben megalapítja a Budai Népszínházat. Mint színikazdátó és rendező kiváló képességekkel és szervező-készséggel rendelkezett. Írt színműveket, színészi szakcikkeket; *Émlékeimből* c. három kötetes művében sok becses kortörténeti adatot gyűjtött össze.
- 64 : 30 *van a fővárosnak négy német színháza mellett valahára két magyar színháza* — A négy német színház egyike az ún. Noththeater vagy Pester Stadttheater (Pestvárosi színház), amely 1849 novemberében kezdte meg működését az Új téren (ma Engels tér) és az 1870-es évekig állott fenn.
- Az Ofner Stadttheater (Budavárosi Színház) télen a Várszínházban játszott, nyáron Ofner Sommertheater-ként (Budai Nyárszínház) a budai arénában tartotta előadásait.
- Pesten szerepelt továbbá a Thalia Theater amely 1860. aug. 26-án nyitotta meg kapuit a Lövvölde tér mellett, a Városligeti fasorban. Alsdorf Károly társulata 1862. márciusig állt fenn; épületét 1864 áprilisában bontották le.
- A felsorolt — ha nem is állandóan működő — német színházakkal szemben: a mai Rákóczi út és Múzeum körút találkozásánál álló Nemzeti Színház és az említett Budai Népszínház volt a két pest-budai magyar színház.
- 64 : 35 *cajleroznunk* — gazzulálnunk.
- 65 : 6 *teherszállító hencsfogatok* — hencsló: nagy termetű, nehéz ló. A dunántúli magyarok nevezték így a stájer határszéleken lakó hencsek (németek) lovait.
- 65 : 25 *Emich* — Emich Gusztáv (1814—1869) könyvkereskedő, könyvkiadó, nyomda-tulajdonos. Sok kiváló magyar író művét adta ki. Az ő tulajdona volt a pesti Nemzeti Könyvkereskedés. A röpirat megjelenése idején az ő nyomdájában készült a PN is.
- 65 : 25 *Heckenast* — Heckenast Gusztáv (1811—1878) nyomdász, könyvkereskedő, kiadó. 1840-ben társul Landerer Lajossal. Az ő nyomdájuk nyomja 1848. március 15-én a Nemzeti dalt és a Tizenkét pontot. Kiváló írók egész sorának műveit jelenteti meg. Ő alapította többek között a VÚ-t.
- 65 : 25 *Wodianer* — Wodianer Fülöp (1820—1899) nyomdász, könyvkiadó. A szabadságharc alatt Kossuth megbízásából a Pesti Hírlap nyomdai igazgatója. A forradalom után külföldre emigrál s csak 1855-ben tér vissza. 1856-ban nyomdát nyit Pesten. Több népszerű napi és hetilapot ad ki, közöttük a Magyarországot, a Határozati Párt egyik szócsövét.

Lap: Sor:

- 65 : 26 *Falkot* — Falk Miksa (1828–1908) liberális publicista, politikus. Számos magyar és osztrák lap munkatársa. 1861-ben egyidejűleg volt a PN és a Magyarország vezércikkírója. 1862 elején sajtóvétség címén bebörtönözték. 1867 után a Pester Lloyd szerkesztője. Szellemes, könnyű stílusban írt cikkei nagy népszerűségnek örvendtek az 50–60-as évek nemesi ellenállóinak táborában. Korszakalkotónak tartották azt az ötletét, hogy külpolitikai cikkeiben idegen országokról szólva burkoltan a hazai viszonyokat tárgyalta, s ezzel kijátszotta a cenzúrát. Nagy szerepet játszott a kiegyezés előkészítésében. A Cs számára Vajda is szeretne volna munkatársul megnyerni. (Vö. VÚ 1897. jan. 24. 4. sz. 58. l.).
- 65 : 33 „*Pester Lloyd*” — Pester Lloyd: német nyelvű, budapesti politikai napilap (1854–1944). A mindenkori kormány felhivatalos lapjaként tájékoztatta külföldet a magyar eseményekről. Első szerkesztője Weisz János volt.
- 66 : 6 *szüvállas* — terhet még nem viselt, (1848 előtt) a közteherviselésben nem osztozó.
- 66 : 20 „*propria laus sordet*” — az öndicséret piszkos (büdös).
- 66 : 32 *praetor minima non curat* — a praetor (bíró, elöljáró) nem törődik apró-cseprő dolgokkal.
- 66 : 34 *tűt is ő készít legjobbat* — A múlt században, a röpirat megjelenése idején is, Magyarország-szerte angol gyártmányú tűt használtak.
- 66 : 35 „*Great Eastern*” — A világ első nagyméretű, vasból készült hajója, amelyet Scott Russel az alsó Themésén épített és eredetileg az Anglia-Ausztrália közötti közlekedés lebonyolítására szánták. Szakkörökben elképzelhetetlennek tartották ilyen óriási méretű hajók építését, s vízre bocsátása ezért korszakalkotó esemény volt. Vajda lapjában a NŐ-ban nagy figyelemmel kíséri a hajó építését, hírt ad első próbaútjáról is (1859. aug. 28. Vegyes hírek).
- 67 : 5 *e század második negyede hat-hat számra termette* — Nem elég világos: mit akar ezzel Vajda kifejezni. Gyulai számon is kéri tőle: „vajjon harminchatot tesz-e ez vagy egy tucettet?” (*Önbírálat*. Bírálatok, cikkek, tanulmányok 78. l.)
- 68 : 18 *sinaijéle* — kínai.
- 68 : 20 *a porcellánt a legremekebbul készíti* — A porcellánt a kínaiak találták fel i. e. 185-ben. A kínai porcellán azóta világmárka.
- 69 : 7 *bizonyos Lengyel D. — egy jó lakatot csinál* — Sajtóhiba. E sorok Lengyel István lakatosmesterre vonatkoznak, akiről az alábbiakat olvashatjuk a Napkeletben: „Lengyel Sándor [!] lakatos hazánkfia egy igen mesterséges szerkezetű závárt küldött Londonba, mely három utánozhatatlan kulccsal nyílik, s így a tolvajság ellen legbiztosabb óvszerül szolgál. Oly eredeti és genialis találmány, melyet Albion leleményes iparűzői is meg fognak bámulni. Lengyel úr titkának megőrzését egy solid jellemű hazánkfíára bízám” (1862. ápr. 13. Hírfűzér).

- Lengyel István (a Sándor név téves, a későbbiek során a Napkelet is Istvánként emlegeti) találmánya nagy szenzáció volt a maga korában. Az újságok még hónapok múlva is vissza-vissza térnek rá. „Lengyel István pesti lakatos mester — tudósít a MS —, mint tudjuk, 100 frt. jutalmat tűzött ki annak, ki műlakatjához kulcsot készíteni képes. Eddig egyetlen vállalkozó sem jelentkezett”. (1862. júl. 25. Vegyes közlemények s újdonságok).
- 69 18 *mennyei manna* — a Biblia szerint (Oszövetség. Mózes II. könyve. 16:4, 14–17.) isten mennyből hulló manna-esővel táplálta a zsidó népet, amikor az Egyiptomból kivonult és a sivatagban élt. — Átvitt értelemben az erőfeszítés nélkül megszerzett javakat, az ajándékot jelenti.
- 69 : 29 *palladiuma* — palladium: védőszellem; védelem, oltalom.
- 70 : 6 *ki bogár után indul, keringőltre jut* — Egy régi, számtalan változatban élő közmondás („Bogár után nem indul az okos”), Vajda által ismert alakja, l. *Oredo* (1888) c. versét is.
- 70 : 22 *európai sinaiság* — Európai kínaiság; „európai kínai”, azaz a legelmaradottabbak Európában.
- 70 : 30 *„dolce far niente”* — édes semmittevés.
- 72 : 16 *miig a német, ki bejár két-három országot* — Az iparostársulásoknál, céheknél, hogy az iparág tökéletesedjék, hagyomány volt a mesterlegényeket vándorlásra kötelezni, külföldi tapasztalatszerzés céljából.
- 72 24 *középkori vasöltözet* — Az ún. nehézlovasság a feudalizmus első századaiban a keresztes háborúk idején élte fénykorát. A nehézfegyverzetű, védőpáncélt viselő lovagok nagy, nehéz lovakat használtak, s az ügetés volt a leggyorsabb járásuk. Időszerűtlenné a korszerű lőfegyverekkel ellátott, zsoldos gyalogság alkalmazása tette e fegyvernemet, a Vajda által említett okok miatt.
- 72 : 26 *chasseur* — vadász.
- 72 : 27 *csapatfejlésknél* — katonai egységek had- vagy csapatmozdulatait, ütközet előtti felsorakozása, elhelyezkedése, támadáshoz vagy védekezéshez való felfejlése.
- 72 : 31 *Valóban nincs egyetlen olyan általános értékű intézmény vagy találmány, melyért az emberiség a magyarnak volna köszönettel adósa* — Hasonló megállapításokat Kemény Zsigmondnál is olvashatunk: „Kétségtelen: hogy alig van a tudományoknak oly ága, mely nálunk európai színvonalon állana s minden haladásaiában, minden foglásaiban s kifejlődésének minden ösvényein, a magyar irodalom által kitértetnék. Arról pedig szó sincs, miszerint indítványozók, úttörők lennének valahol, és volna tudomány, mely új korszakát nekünk köszönné”. (Élet és irodalom. (1853) Ö. M. X. 287–288. l.)
- 72 35 *a német feltalálta a világot átalakító lőport és a nyomdát* — A lőpor feltalálója a hagyomány szerint *Schwarz* (eredeti nevén állítólag: Ancklitzen), Bertold, ferencrendi barát volt 1330 körül. A valóságban a puskaport az arabok révén, már korábban ismerték Európában.

Lap: Sor:

- Az európai könyvnyomtatás feltalálása Gutenberg (családi nevén: Gensfleisch), Johannes (1394 és 99 között – 1468) német nyomdász nevéhez fűződik.
- 72 36 *az angol a gőzt — a modern gőzgép feltalálója.* James Watt (1736–1819) angol technikus.
- 72 39 *erőműtan — Mechanika. A fizika azon ága, amely a mozgásokkal, a mozgást létrehozó vagy megszüntető erővel foglalkozik.*
- 73 14 *décbundáink és cifraszűreinkből — Décbunda: posztóval borított, prémes bunda. Cifraszűr: vastag posztóból szabott díszesen hímzett népi viselet.*
- 73 20 *paulo minora canamus — Vergilius (i.e. 70–19) negyedik Elogájának kezdősorát: Paulo maiora canamus (énekeljünk egy kissé nagyobb dolgokról), változtatja át mondani-valójának megfelelően Vajda, (helyesen: Paulo minora canamus (énekeljünk kisebb dolgokról).*
- 73 35 *Nem Peturok ezek, s nem mondják: Bordalt? Ám legyen — de — keserű lesz! — Petur bán válaszolja a fent idézettek a Békétlenek — „Bordalt, Petur, bordalt!” — kérésére Erkel Ferenc (1810–1893) Bánk bán c. operájában (I. felvonás I. jelenet).*
- 73 41 *szócsintanos kísérletével — Bugát Pál (1793–1865) 1857. márc. 26-án az Akadémián Szócsintan címen tartott előadást. Bugát a szavak alkotásának módjait akarta rendszerbe foglalni. A kiváló tudós e kísérlete nem járt sikerrel, előadása nagy visszatetszést szült. Toldy Ferenc (1805–1875), az Akadémia titkára kijelentette, hogy a Bugát által ajánlott szóalkotási források ellenkeznek a magyar nyelv törvényeivel és semmiképpen sem fogadhatók el. Jókai a Pesti Nagytűkör c. éleclapjában parodizálta Bugát elképzeléseit. Ballagi Mór (1815–1891) pedig Nyelvújítás és nyelvrontás című akadémiai előadásában szállt vitába vele.*
- Vajda is több alkalommal támadta Bugát említett előadását (NŐ 1857. ápr. 5. Pesti élet-rovat, ill. 1861. dec. 1. Tárca). Gyulai Pál az *Önbírálatról* írt kritikájában (Szépirodalmi Figyelő, 1862. szept. 4.) visszautasítja Vajda vádját, kijelentve, hogy Bugát Szócsintánát az Akadémia Nyelvtudományi Szakosztálya kezdettől fogva rosszalotta és sohasem tette magáévá.
- 74 : 4 *Nem kizárólag Finnia s Lapponia területén révedez-él — A fenti sorok Reguly Antal és Hunfalvy Pál nyelvészeti és őstörténeti kutatásaira vonatkoznak.*
- Reguly Antal (1819–1858) nyelvész, néprajzkutató. A finnugor nyelvészet és őstörténeti kutatás úttörője. 1839-ben Finnországban utazik, majd Karéliát és a Lappföldet járja be. Értékes nyelvészeti, irodalmi és néprajzi kutatómunkát végez. 1844-ben ural-szibériai kutatóútra indul. Felkeresi a manysikat, népénekeket gyűjt és manysi szótárt készít. Hosszabb időt tölt a chantuk és a marik között is. 1846–46 telét Kazanban tölti a csuvas nyelv tanulmányo-

Lap: Sor:

zásával. 1848 nyarán gazdag anyaggal, de egészségében megrendülve tér haza. Élete utolsó éveit – Hunfalvy Pál közreműködésével – manysi gyűjtései feldolgozásának szenteli. Életében megjelent műve: A dzungár nép és annak a magyarral állított fajrokonlása (1850).

Hunfalvy Pál (1810–1891) az újkori összehasonlító finn-ugor nyelvészet megalapítója. 1853-ban tüzetesen foglalkozott a finn és a magyar szavak, 1855-ben a török, magyar és finn szavak egybevetésével, ekkor jelenik meg tanulmánya, „A török, magyar és finn szók egybehasonlítása” is.

Vajda bírálata elhamarkodott és tudománytalan. Máltán váltotta ki Gyulai Pál megrovó sorait (l. Fogadtatása).

74 : 6 *Bendeguc* — Bendeguz, Mundzuk (i. sz. IV–V. sz.) hun fejedelem, Attila apja.

74 : 16 *drámai jutalomkötés* — Az Akadémia 1857–58-tól kezdve évenként, illetőleg kétévenként osztott ki drámai jutalomdíjat, éspedig a Teleki- és Karátsonyi-féle jutalmat. Teleki József gróf 1854-ben 12 000 forintot hagyott az Akadémiára „azzal az utasítással, hogy kamatait évenként a legjobb szomorú- vagy vígjáték szerzője kapja. A 100 arany jutalmat kezdetben a viszonylag legjobb munkának mindig kiadták. 1861-től kezdve azonban – Eötvös József indítványára – ha a legjobb mű sem volt sikerültnek mondható, csak abban az esetben adták ki a jutalmat, ha a szerző a rosszálló ftélet ellenére és féléven belül jelentkezett a titkári hivatalnál.

A másik jutalom, a Karátsonyi-jutalom volt. 1858-ban gr. Karátsonyi Guido 10 000 forintot hagyott az akadémiára, hogy annak kamatait évenként a legjobb s egyszersmind abszolút becsű dráma kapja. 1861-től csak kétévenként osztották ki a jutalmat felváltva szomorú- és vígjátékoknak 200 forint összegben. Ki nem adás esetén a jutalmat a következő évi jutalomhoz csatolták, de újabb sikertelenség esetén a drámai irodalmat emelő munkák jutalmazására fordították” (Jóboru Magda: Akadémiai drámai pályaművek 1857–88. Mezőtúr [1942], 5. l.).

Vajda lapjában, a NŐ-ban többször foglalkozik főként a Teleki-jutalommal. A lap 1857. jan. 8-i számának Társaséleti és szépműi szemle rovata közli a jutalom kitűzését 1858. dec. 28-án a Hírvásár rovat pedig arról ad hírt: a Nemzeti Színház ügyeit intéző bizottmány úgy határozott, hogy a Teleki alapítványt még száz forinttal megtoldja. Érettebb siker – Vajda szerint – csak akkor lenne, ha legalább három év kamatját, azaz 300 forintot tűznének ki háromévenként a legjobb dráma jutalmazásául.

75 : 3 *junius-brutusi kérielhetlen ítélet* — Lucius Junius Brutus, az ókori római köztársaság első konzulja. A saját parancsa és a köztársaság érdekei ellen vétkező fiait irgalom nélkül kivégeztette.

75 : 11 *Banquo szelleme* — Banquo: Shakespeare Macbeth c. tragé-

Lap: 80:

- diájának egyik szereplője. Macbeth bérgyilkosokkal megöle-
ti, szelleme azonban újból és újból vádlón jelenik meg gyil-
kosa előtt.
- 75 : 14 „*Igaz, hogy félreismertetni a legnagyobb ktn...*” Az idézet
eredetét nem tudtuk felderíteni.
- 76 : 20 *jól mondja a nagy Széchenyi* — Az idézet a *Hitel* (1830). o.
műből való (5. kiad. Bp. 1904. Széchenyi István munkái.
2. sorozat. 1. köt. 12–13. l.).
- 76 : 29 *catoilag* — Cato, Marcus Porcius (i. e. 234–149) szigorú
erkölcsi elveiről ismert római államférfi.
- 76 : 31 *tarpeji szirtjének* — A Capitolium egyik meredek szirtjéről
van szó, a halálra ítélteteket sokáig innen letaszítva végezték
ki az ókori Rómában.
- 76 : 33 *et si fractus illabatur orbis* — Vajda Horatius, Flaccus
Quintus (i. e. 65–8) ódájának harmadik könyvéből (3, 3, 7)
idézi az alábbi részt:

Si fractus illabatur orbis,
Impavidum ferient ruinae.

(Ha rombadől is a világ, rettenthetetlenül fog omladékin
állni).

POLGÁROSODÁS

- M: I. *Arisztidesz*: Polgárosodás. Pest 1862. Heckenast—Landerer, Heckenast ny. VIII, 4, 168 l. — Kötetkiadás.
- II. Szemelvényeket közöl belőle a Nb 1862. nov. 30., 46. száma *Mutatóvány a „Polgárosodás” cím alatt megjelent röpiratból* címen. A II. rész *Hogy a nemzeti géniusz* kezd. első szakaszától az *Egy folt Ázsiát képeztünk* kezd. szakaszig. Az ugyanebben a részben levő *Nem találkozott ember* kezd. szakasztól *A egyetlen program* kezd. szakaszig. Az ugyancsak a II. részben levő *Ha egy európai színvonalra emelkedett* kezd. szakasztól a *Hiszen imé a tények* kezd. szakaszig.
- III. Megjelent a *Vajda János Összes művei* (Sajtó alá rend.: Kozocsa Sándor. Franklin, [Bp. 1944] 1872 l.) c. kiadvány 1105—1224. lapjain a Politikai röpiratok ciklusban.
- IV. Szemelvényeket közöl a *Polgárosodásból* Komlós Aladár (*Vajda János válogatott politikai írásai*. Összeáll. és bev.: Komlós Aladár. Művelt Nép, Bp. 1954. 254 l.) A 76—82. lapokon a következő részletezés szerint:
1. Az V. rész *Jelenleg azt hiszem* kezd. szakaszától a *Hogy középrendünk demoralizált* kezd. szakaszban *fegyelem alatt képzelhető* szavakkal végződő részig (76—77. l.).
 2. Az *És nekünk nem zabolátlan oroszlanokra* kezd. szakasztól a *Való és nagy bajunk* kezd. szakaszig (78. l.).
 3. Az *Én megvallom* kezd. szakasztól az *Ezenkívül a sajtó útján* kezd. szakaszban levő a *korlátoltság féltelenségében bámulja* szavakkal végződő részig (78—79. l.).
 4. A *Magyar politikus, magyar költő* kezd. szakasztól az *A magyar nevet, nemzetiséget lehet* kezd. szakaszban levő *mindene jobb mint önekik?* szavakkal végződő részig (79—82. l.).

Keletkezése, forrásai

A *Polgárosodás* megjelentéről először a PN és a Pesti Hírnök tesz említést (mindkét lap 1862. okt. 26-án). Az *Arisztidesz* álnév alatt közrebocsátott röpirat kiadója Heckenast Gusztáv. Heckenast adja ki Vajda lapjait, a NŐ-ot és a MS-t, Komlós Aladár feltételezése szerint (I. m. 149. l.) ő áll az *Önbírálat* megjelenése mögött is (Wiegand Ottó, a mű lipcei kiadója Heckenast apósa).

A *Polgárosodás* az *Önbírálat* folytatása. Vajda első röpiratában ígéretet tesz „következő füzeté”-nek megírására (*Önbírálat*. VKrk 76. l.), amely egyszersmind „részletező s magyarázó füzet”. „Jelen

művet — szögezi le a *Polgárosodás* elé írt kiadói előszó — úgy tekintjük, mint folytatását és további kifejtését azon nézetek- és értelmezéseknek, melyek az *Önbírálat*-ban letétettek és megkezdettek' (*Polgárosodás*. VKrk 79. l.). A két röpirat összetartozandóságát a közös szerzői álnév, az azonos méret és a felette hasonló tipográfia is hangsúlyozza.

Az *Önbírálat* a magyar társadalom szervezetében észlelt kórokra mutatott rá, a *Polgárosodás* a hogyan tovább programját kívánja megfogalmazni. A röpirat három kérdés köré csoportosítja sokféle ágazó mondanivalóját: reflektál az *Önbírálatot* ért támadásokra, rámutat a társadalmi fejlődés helyes és követendő irányára, s végül szerzője közjogi-politikai koncepcióját ismerteti.

Az *Önbírálattal* foglalkozó kritikák közül Vajdát Jókai és Gyulai támadása (l. Az *Önbírálat* fogadtatása) érinti legérzékenyebben, röpiratában éppen ezért elsősorban velük foglalkozik. Jókai cikkében a közép-nemesség vezette nemzeti egység ellen vétő Vajda megbélyegzése, Gyulai írásában az Akadémia körül tömörült frócsoporttól mindmesszebbre távolodó, külön álláspontot kialakító író bírálata jut ki-fejezésre.

A *Polgárosodás* megírása idején mélyül el és válik olvívé az az ellentét, amely Vajdát Aranytól, Gyulaitól, illetőleg elvbarátaik egyikétől-másikától elválasztja. A *Polgárosodás* megjelentéig Vajda és az Arany—Kemény-csoport egyes írói között inkább csak kisebb csatározások, csipkelődések folynak. A *Széptani levelek*-ben azonban már nyíltan állást foglal az Arany-epigonok ellen, szemükre vetve tartalmi sivárságukat, csengő-bongó rímeiket (NÓ, 1861. máj. 1. l. *Önbírálat*. Kelet-kezése, forrásai).

Tovább mérgešítik a helyzetet a Cs Kispuskatűz rovatának a Szépirodalmi Figyelőre kilótt nyilai (Cs, 1861. ápr. 4., 11., 21.), amelyek most már Arany személyét sem kímélik. Az ellentét elvi voltát Gyulainak az *Önbírálat* ellen írt cikksorozata deklarálja (l. Az *Önbírálat* fogadtatása). Most kerül napvilágra, hogy Vajda és az Akadémia körül tömörült frócsoport elképzelése a nemzet jövőjét illetően, továbbá az irodalom terén, több lényeges kérdésben egymással ellentétes. A Vajda szerkesztette MS idején már két egymással szembenálló írói front körvonalai kezdenek bontakozni.

Társadalmi téren teendőnket egyetlen szóban foglalja össze a röpirat: polgárosodás. Az *Önbírálat* előzményeiről szólva rámutattunk már, hogy a forradalom bukása után megjelent, társadalmunk problémáit elemző, liberális tendenciájú írások mindegyike a polgári rend megteremtését tekinti a nemzet soron következő feladatának (vö. *Önbírálat*. Keletkezése, forrásai). Különbőség mutatkozik azonban az egyes szerzők elgondolásai között a polgárosodás mikéntje és mérve tekintetében.

A polgárosodás igénye — többször céloztunk rá — Vajda korábbi írásaiban is ott él. Kifejezésre jut a Nővilágba írt cikkek egy részében, követelése számtalanszor elhangzik a Cs idején, s állandóan napirenden tartott kérdése az *Önbírálatnak*. „A polgárisultság, — fejtegeti a Cs-ban — az úgynevezett civilizatio — a legnagyobb hódító hatalom, mert ez mindent magában foglal, ami a jelenkort mozgatja, t. i. a szellemi, erkölcsi és anyagi téren, vagyis a tudomány, ipar és

társadalom teréni előhaladást, — ez azon levegő, mely élteti, s melynek elzárása — megfojtja a nemzeteket” (*Nemzetiségek*. Cs, 1861. okt. 3.), . . . *egyedüli mentevárunk a művelődés, a polgárosulás — jelenti ki az Önbírálatban. Tegyük legelsőbb és főbb gondunk tárgyává a polgárosulós műveltséget s előhaladást társadalmi és szellemi téren, — ez biztostlandja nemzetiségünket (Önbírálat. VKrk 40. l.). Sokat, mindent a polgárosodástól vár. Ezért javasolja: Ezen polgárosodás legyen bel és nemzetközi politikánk irányadója . . . (Polgárosodás. VKrk 98. l.), mert . . . minden egyéb, még maga a politikai önállás is szinte másodrendűvé, mintegy tőle függővé válik mellette. (Polgárosodás. VKrk 103. l.)*

A polgári társadalmat nem forradalom, hanem reformok útján véli elérhetőnek: *nem akarok én — írja az Önbírálatban — sem rajzráthot, sem forradalmat . . . (I. m. 8. l.). A történelemből is azt olvassa ki, hogy az idő, a jelen körülményei között, inkább a reformoknak kedvez. Akkor — állapítja meg — [1848—49-ben] a rohanó forradalmárok, most a mérsékelt diplomaták vezetik a népek ügyét. Egész világ hisz bennük . . . (Belföld. Pest, május 8-án. Cs, 1861. máj. 9.)*

A polgári rend megvalósításának szemében nemcsak társadalmi, hanem politikai jelentősége is van. A polgárosultság biztosítja egy nemzet szabadságát és függetlenségét — hirdeti számos írásában. Ha a polgárosodást szomszédaink és a velünk élő nemzetiségek közül nekünk sikerül először tökélyre vinnünk, akkor *Buda-Pest lesz kelet Párisává (Nemzetiségek*. Cs, 1861. okt. 3.), a magyarság válik Kelet-Európa *vezércivilizátorává, s a monarchián belüli vezető szerep szinte magától fog ölnükbe hullani.*

A polgári rend megalkotásának követelése Vajda úgyszólván valamennyi írásában föllelhető az ötvenes évek végétől kezdve. *Polgárosodás* című röpirata csak mintegy többszörösen aláhúzza e követelés fontosságát és sürgősségét. Teszi mindezt nem utolsó sorban azért, mert az *Önbírálatot* támadó cikkek többsége egyik legfőbb érvelést hozta fel a röpirat ellen, „hogy csak kárhozzat, de nem javasol”.

A Polgárosodás tartalmazza Vajda közjogi-politikai elképzeléseit is. Koncepciója abból a sajátos történelmi helyzetből nő ki, amely Magyarországon az 1848/49-es forradalom bukása után kialakult. Tétéleit három pontban összegezhetjük: politikánkban fokozottabban kell saját nemzeti szempontjaink mellett az általános európai érdekre ügyelnünk, másik két tétéle — a szövetség Ausztriával és az együttműködés a nemzetiségekkel — ebből az alaptételből következik. Mindezekhez ideiglenesen, a provizórium idején még egy negyedik tétel társul: nemzeti belkormányzatra van szükségünk a monarchián belül, még átmeneti engedmények árán is. Vajda mindhárom tételének, sőt a negyediknek is, megtaláljuk előzményét az egykorú irodalomban.

Az 1848—49-es forradalom veresége válaszütt elé állítja a magyar politikát. Több-kevésbé elfogadottá válik az a tény, hogy a soknemzetiségű Magyarországnak, amennyiben függetlenségét és területi integritását biztosítani akarja, a körülötte kialakult vagy kialakulóban levő nemzetek között segítőtársakra, szövetségeseikre van szüksége. A történelem-diktálta feltételek között két lehetőség kínálkozott: Magyarország föderatív állammá alakul át, szövetségre lépve saját

nemzetiségei szomszédos anya-államaival, vagy szorosabbra fűzi kapcsolatait Ausztriával, s ez az együttműködés — amely eleinte a két fél egyenjogúságon alapul — idővel talán a birodalmon belüli magyar vezetés dédelgetett vágyát is elhozhatja. Az előbbi elképzelést Kossuth és az emigráció balszárnya tette magáévá (I. Bevezetés.), az utóbbit — természetesen más-más szempontból kiindulva — a Deák-Kemény csoport mögé felzárkózott középbirtokos nemesség és a velük fegyvertársi viszonyt vállalók. A politikai vezetés egyidejű megszerzésének kísérlete mellett ezt a megoldást választották a hatalom gyakorlásából kiszorult konzervatív arisztokrata érdekszövetség tagjai is. Ez az út egyszersmind a nemzetiségekkel való szembe fordulás útja volt.

Ausztria és Magyarország szövetségének fontosságát — a két fél érdekeinek kölcsönös szem előtt tartásával — Széchenyi csaknem mindegyik művében hangoztatta. Különös súlyt kapott azonban ez a gondolat a 40-es években megjelent művei idején, Kossuth és a reformellenzék működésének hatására. A Politikai programmtörvényekben (1847) írja: a nemzet hatályosabb része még mindig nem barátkozott meg azzal a ténnyel, „hogy a közbirodalommal feloldhatatlanul egybe házasítva vagyunk, s hogy ekkép ezen kapcsolatban kell keresnünk és találnunk az üdvöt” (i. m. Gróf Széchenyi István Munkái. II. sorozat. II. köt. Bp. 1905. 53. l.). S ha valaha elszakadnánk is, „fajtánk legcsekélyebb száma, veleszületett irigy fondorkodása, lapos hona, és legfőképp sokkal erősebb szomszédai következtében, tán csak tizen-négy napig sem volna képes fennállni, minden támasz vagy inkább valamely erős fentartó kéz nélkül, önállólag; mi aztán természetesen nem lenne fényes csere” (59. l.).

„Egyesüljünk tehát — javasolja végső megoldásként — tiszta szándéku hangulattal s alkotmányos éberséggel, a fejedelem széke körül olly testületbe, melly lehető akar, s ekkép nem önt hideg vizet honnunk kifejlett haladási szellemére, mert ezt elnyomni többé nem lehet . . .” (134. l.).

Széchenyi figyelemztet nemzeti politikánk elhatározó lépései előtt az európai hatalmi szempontok alaposabb mérlegelésére is. Egy esetleges forradalmi megrázkódtatás esetén — írja — a kormány bizonyára mindent elkövetne „misperint a sarkaikub kibicent státusmüvet bármilly áron és bármilly móddal ismét rendesebb szerkezetbe szorítsa? Bizonyosan ezt fogná tenni Európának minden hatalmaitul leghathatósabbán gyámolítva . . .” (I. m. 37. l.). S ő tesz először lépéseket annak érdekében, hogy Magyarország váljék a birodalom központjává. „Azon a nem-hivatalos összejövetelen . . . amelyen Kossuth [1848] március 2-án tájékoztatja az országgyűlés tagjait a felirati javaslatában foglaltakról s bejelenti, hogy tervezetét másnap az alsótábla elé szándékozik terjesztetni, Széchenyi végsőkéig küzd Kossuth indítványának elfogadása ellen s a maga részéről azzal áll elő, ám forduljon az országgyűlés az udvarhoz, csakhogy a Kossuth által indítványozottakkal szöges ellentétben azt, nyilatkoztassa ki ő Feliségének, hogy a magyar nemzetnek óhajtásai és sérelmei vannak ugyan, de mivel az európai rázkódások a habsburgi házat is fenyegetik, Magyarország nem ösmer most más kötelességet, mint egész erejét, legyen az bár külellenség, vagy belső mozgalom ellen irányoz-

va, a dynastia rendelkezésére följánlani', mert — úgymond —, „ha Magyarország a veszély órájában mit sem követel, hanem határozottan s minden díjkikötés nélkül a dynastia segélyére siet” (Spira György: 1848 Széchenyi és Széchenyi 1848-a. Bp. 1964. 39. l.), akkor valósággá válhatik, hogy a monarchiát Budáról kormányozzák. Széchenyi javaslatát azonban az egybegyűlték elvetik. (A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy Kossuth, aki az örökös tartományoknak is alkotmányt követel, szintén a trón megszilárdításáról beszél, de — és ez adott pillanatban lényeges eltérés közte és Széchenyi között — gyökeres reformok révén.)

A forradalom bukása után sokan úgy vélik: Széchenyi meglátásai beigazolódtak. Az európai hatalmi „súlyegyen” érdekeit jobban szemügyre vevő, a nemzet „üdvét” a monarchián belül kereső magyar politika elméleti megalapozását Kemény Zsigmond végzi el, természetesen Széchenyi tanításaira támaszkodva. Röpiratában, a Forradalom után-ban (1850. Összes művei XII. köt. Bp. 1908. 7—203 l.) mintegy Széchenyi Politikai program-törvényeire kapcsolódva kijelenti: két dolgot nem tudott a forradalom alatt elképzelni, „hogy a győzelem esetében mint független ország fennállhassunk, — s hogy megengedhesse Európa e győzedelmet” (I. m. 6. l.). Hogy miért, Kemény azt is megmagyarázza: „Az ausztriai birodalomnak vagy egyiknek kell a nagyhatalmasságok közül lenni, vagy a világtörténelemben hivatása nincs: — ez európai axioma. Londonban mint Petersburgban nem mondhatnak egyebet. Sehol nincs kétség az iránt, hogy ha az osztrák monarchia bizonyos ponton túl válnék gyöngévé, az európai súlyegyen hosszasan föntartható nem volna.

Ebből mi következik? — A diplomatiának kimeríthetlen érdeke, bármi áron meggátolni az oly crisisek tartósságát, melyek az átalakulás nehéz ügyfolyamáért éveken át zsidbadttá tennék Ausztriát, ha szintén ezen zsidbasztás a regeneratio szándékából és reménye mellett, nem pedig felforgatási vágyak miatt történnék is.

Mert ha Austria sokáig nem teljesíthetné helyzetének igényeit, keleten oly befolyások alakulnának, melyeknél fogva Nyugateurópa és a polgárosodás, a román s germán népfajok csak iszonyú áldozattal oltalmazhatnák meg a világot, egy ki nem forrt, nagyravágyó és erélyét túlbecsülő népfaj szertelen követeléseitől . . .

Austria hosszasan beteg sem lehet. Neki örködni és munkálkodni kell, úgy mint saját hivatása külérdekekben határozottan nyilvánult. Különben minden elvesztett perc Európa veszteségévé válhatik.” (I. m. 85—86 l.)

Vereségünk tanulsága: „. . . Magyarországnak szorosabb viszonya a monarchiával bevégzett tény. Ebből következik, hogy európai és birodalmi szempontok nélkül többé semmi hitelt kifizetni, hitelt emelni s fentartani, nem lehet.” (I. m. 9. l.) Ezt a gondolatot hangsúlyozza a Még egy szó a forradalom után-ban (1851. Összes művei XII. köt. Bp. 1908. 269—377. l.) is „. . . a világosvári napok után a hazai politika minden birodalmi, sőt európai szempontok kifizése nélkül, többé egy árva sóhajt sem ér” (397. l.). Magyarország érdekeit tehát összhangzásba kell hozni „az európai polgárosodás nagy kérdéseivel, s a birodalom organismusának szükséges kellékeivel . . .” (Forradalom után, i. h. 9. l.)

Az együttműködés mindkét fél érdeke. „Bebizonyosult — írja — hogy valamint Magyarország Ausztria nélkül fel nem állhat; ugy Ausztria Magyarország bizonyos mértékű közjogi önállósága nélkül nem fejlődhetik ki egészen és statusviszonyai bevégezetlen könyvhez hasonlítanak, melyből a legérdekesebb tartalmú lapok hiányzanak” (Még egy szó . . . i. h. 328. l.).

Hogy Ausztriának miért van szüksége egy rendezett politikai és társadalmi viszonyok között élő Magyarországra, azt az alábbi érvekkel indokolja: „Az osztrák monarchiában lakó népfajok közül csak a magyar nem terjed a birodalmi határokon túl. Sőt a más népfajok többsége és erősebb érdekei e határokon kívül fekszenek. Hogy fog a nemzetiségi roham, az összeolvadási vonzóerő fékezten? nem is gyanítható. Mi magyarok okvetlenül csak a birodalom térszínén belől kereshetjük a rokon elemeket. Más népfajok kereső kezei a Balticumtól a Dardanelláig és a Neváig kinyúlni fognak, s mindenütt meleg és testvéri érzésre találhatnak, még a józan érdek, . . . még a polgárisodás ellenére is. Mi egyedül állunk.” (Forradalom után. i. h. 70. l.)

Ami pedig a magyar szempontot illeti, itt a következőkre hivatkozik: „A közélet pályájára lépő magyarnak a politikai álláspontnál fogva, melyet nem kénye szerént választhatott, hanem a történezet kezéből, mint rég bevégzett tényt elfogadnia kellett, két irányra volt köteleessége ügyelni, ha nem akarta magát lehetetlenné vagy bűnössé tenni: hogy ti. az osztrák monarchia Európában első hatalmasságnak megmaradhasson, s hogy Magyarország azon határig, míg a monarchiai egység imponáló helyzete nem veszélyeztetik, fejtsse ki önállóságát.

A harmadik kérdés, mely a számítóbb agyaknál még fölvetette magát és Széchenyi eszméinek iránytűje volt, arra vonatkozik, hogy az osztrák monarchiának, ezen európai első hatalmasságnak, központja hol legyen? Bécsben-e, midőn főként nyugati hatalmasság marad, vagy Budapesten-e, midőn kelet támaszpontjának, törvényhozójának és dictátorának kellett volna lenni? . . . Bécs vagy Budapest?: mindenik óriás irányokat képvisel a külpolitikában. Egyik kizárja a másikat” (Forradalom után. I. h. 72—73. l.).

Ákik elfogadják az osztrák—magyar együttműködést, mint a történelem diktálta feltételekből fakadó, reálisnak vélt politikai koncepciót, azok jobbra Széchenyi és Kemény érveléséből indulnak ki az ötvenes-hatvanas évek folyamán. (E kérdés alaposabb vizsgálatát l. Kosáry Domokos: Kemény és Széchenyi 1849 után. ItK 1963. 149—170. l.) Széchenyi Kemény által tovább fejlesztett közjogi-politikai elképzeléseit teszi nagyobrászt magáévá Vajda János is rőpirataiban és 1863 elején megírt cikksorozatában, az *Irányszemek*ben.

Az osztrák—magyar szövetség, mint jelenleg egyetlen járható út mellett érvel már a Cs-ba írt cikkeken is (l. Bevezetés). És nemcsak azért — mint azt a *Polgárosodásban* fejtegeti —: *Minden, kezdetben bármely népszerű s általános kísérlet e hagyományos és végzetesü politika ellen — utóljára is hiúnak, az európai egyensúlyba ütközőnek, lehetetlennek, szóval: a politikai botlás tragikumának bizonyult* (VKrk 144. l.), hanem — s ezt szintén fontos szempontnak tartja — . . . *a magyar nemzetiség elnyomására Austria — gyöngé, amit századok bi-*

zonyítanak, míg például egy szláv hatalom, egy Oroszország elég erős volna" (Önbírálat. VKRk 39—40. 1.).

Miként fog az ausztriai 'birodalom' kérdése megoldatni? — kérdi egyik cikkében — Magyarország fog-e uralkodni Ausztrián, vagy Ausztria Magyarországon? Vagy éppen külön birodalom lesz mindkettő? Sem egyik, sem másik . . . Az sem látszik — legalább egyelőre — lehetőnek, hogy külön birodalom legyen mindkettő.

A történet évezredekén át több ízben mutat példát, hogy geográfiai szükségből bizonyos ponton több külön nemzet egy államszövetségbe egyesült, s azok közül egy, nem uralkodott ugyan a többi fölött, de a vezérszerepet vitte, olyképen, mint a legidősebb testvér a családban . . . Így alakult az osztrák birodalom magyar, német, szláv s olasz elemekből.

Ameddig azonban a teljes német egység, s egy újabb Szlávia létre nem jön, addig a jelen osztrák birodalom népei arra vannak utalva, hogy bármí vékony kapcsolatokkal összetartó birodalmat — szövetséget — képezzenek; s mivel két egyenlő erő között egység csakugyan nem lehet, természetesen egynek túlsúlya mellett a többi fölött . . . Mi nem akarunk a nagy német vagy szláv nemzetnek egy parányi töredékén sem uralkodni, de ameddig a jelenben úgynevezett 'osztrák' birodalom elemei — természetes medreikbe vissza nem térnek, ők is mondjanak le arról, hogy fölöttünk uralkodjanak . . . (Mi lesz hát már? Cs, 1861. aug. 18.)

A súlypont — magyarázza más alkalmmal — az uralkodóház. Eddig az osztrák—szláv félen volt, most a magyar elem akarná magához billenteni, — minthogy az ő törvényes téreni törekvése szerint századok óta úgy is kellett volna lenni, de a másik félen két hatalmas nehezék: a német császárság és olasz birtoklás — eddigelő mindig a levegőbe rántott bennünket. Mióta e két főnebbi súly kiesett a birodalom mérlegéből, azóta mi látszunk nehezebbnek, és az ingó egyensúly pontja felénk hajladoz . . . az osztrák birodalom jelen arányában Velence azon nagy szemér amelynek kihullása az osztrák—szláv elemet végkép fölbillenti, s a magyar elemre ejtendő a birodalom súlypontját. (Még mindig sehogyse. Cs, 1861. júl. 18.)

. . . miért nem akarnak lemondani a redlegységes Ausztria eszméjéről — kérdi —, mely többé se nem szükséges, se nem lehetséges. Mikor saját fajuk, a német, Ausztrián kívül keresi egysége központját, hogy a szlávot ne is említsük, mely még nem is a német szövetség, de egy teljesen idegen hatalom felé gravitál? . . . Új államszövetségek vannak készülőben a nemzetiségek egysége szerint . . . (A kis „nagy osztrák” emberek. Cs, 1861. jún. 20.)

. . . a dualizmus helyett — írja — maholnap előáll a — 'trializmus', vagyis a birodalom népei ezentúl nem kétfelé, hanem háromfelé fognak húzni. — Nem világos-e, hogy e széthúzásban is csak a jelen központ, s nem mi lehetünk a vesztesek? . . . Szerény nézetünk szerint a birodalmi cseh—lengyel tartományok nemzeti önérzetlábredése, — csak szerencse volna ránk nézve. Két felé válna akkor azon erő, mely egyesülten nyomta eddig alkotmányos függetlenségi törekvéseinket. És csak akkor látná be végre a dynastia, hogy egyedül a magyar elem az, mely nem kifelé törekszik, s e szerint legbiztosb alapot képezhet. (A birodalmi tanács bomlik egy kicsit. Cs, 1861. jún. 16.)

Vajda, ha elveti is a Duna-konföderáció kossuthi elvét, a Polgárosodás megírása idején fokozottabb igény él benne a nemzetiségekkel és

azok szomszédos anya-államaival való együttműködésre, mint kortársai többségében. Elgondolása illúzió. Az osztrák — magyar dualizmus természetéből következik, hogy legőszintebben szabadelvű vállalói is előbb-utóbb összeütközésbe kerüljenek a nemzetiségi érdekek képviselőivel. Vajda e kérdésben tanúsított fölöttébb ellentmondásos magatartása is híven példázza ennek az útnak a járhatatlanságát.

A Polgárosodás fogadtatása

A *Polgárosodás* sajtóvisszhangja az *Önbírálat*énál lényegesen szerényebb. A legtöbb lap megelégszik a röpirat megjelenésének hírével adásával. „Röpirat az *Önbírálat*’ modorában” — közli a PN (1862. okt. 26. Különfélék). „E röpirat — jelenti be a Pesti Hírnök — úgy tekinthető, mint folytatása és további kifejtése azon nézetek- és értelmezéseknek, melyek az *Önbírálat*’-ban letétettek és megkezdettek. Tartalma ezzel eléggé meg van jelölve” (1862. okt. 26. Irodalom és művészet). Nem foglalkoznak vele alaposabban az *Önbírálatot* melegen és elismeréssel üdvözlő lapok sem. Az Ország Tükre, amelyben Vádnay Károly lelkes sorokkal üdvözölte az *Önbírálatot*, most ennyivel is megelégszik: „*Polgárosodás*’ írta Arisztides. Az *Önbírálat* szerzőjétől ugyan olyan szellemben írt brochure.” (1862. nov. 1. Vegyes rovatok.)

A Sürgöny 1862. nov. 4-i száma Tudomány, művészet és irodalom rovatában, Lauka Gusztáv *Polgárosodás* címen ír a röpiratról. „Arisztides — írja — csodaszzerű és megmagyarázhatatlan gyűlöletében (így nem írhatnak azok kik szeretnek) krajcáros bicskával belét ontotta ki a magyar társadalomnak s ingerülten odébb állt.”

Arisztidesz a polgárosodásért „örjög”, „melynek legtöbb nemzetek birtokában vannak, s melyet mi nem bírunk”. „Én meg azt mondom: rendezett politikai helyzet, kissé több közműveltség és sokkal több szorgalom kell nekünk. Egyéb semmi. Kérjük a jó Istent, tartson meg továbbra is egyszerű erkölceinkben. Ne lássuk mi soha nagyszerű gyárak mellett [a] halál-arcokat és ifjú véneket.” „A jó ég — míg talán sajnálkozva tekint [a] namakok vad törzseire, behunyja szemeit, midőn a polgárosodott világrész meggyújtja légszesz lámpáit.”

„... jaj azon nemzetnek, mely fokozatos kifejlődés, rendezett politikai és társadalmi élet, közművelődés és pozitív erkölcsi fogalom nélkül lép, a polgárosodás versenyterére...” „A köznyelven értett civilizatio olyan, mint a nap, egyaránt szolgáltat éltető meleget gyomnak és virágnak.” „Egyszerű ősi erkölceinkre” alkudjunk — ajánlja — „erős szerződést kössünk a polgárosodással.” A polgárosult világban sokféle luxus csiklandozza ki a zsebekből a pénzt. „Oh átkos civilizatio!!!”

„Haragszik a magyar journalistikára — írja — és meggyalázza.” „Ha az idősziaki francia, olasz, német sat. lapirodalom kabinetitkaiba bepillantathatna... Be tudja-e bizonyítani Aristides úr, hogy a magyar sajtó valaha idegen kormányt pousserozott [!] volna?”

„Ruhánk, öltözetünk sem tetszik neki... Kinek a tulipános szűr, kinek a frakk, s megfordítva...” „... a polgárt védelme alá veszi s szín-

tén izgatja ellenünk; de a középosztály ellen, hova a polgárság [is] számítandó, kígyót, békát kiált munkájában is.” „... kritikát akartam írni — fejeződik be az ismertetés — s úgy találom, rapodiákat írtam. Követtem e mű rendszerét, azaz rendetlenségét.” „... szerző csak szitkozódik és nem oktat...”

Lauka írását a HF is leközli változtatás nélkül. (1862. nov. 8. Tudomány, művészet és irodalom.) Érdekes azonban a cikk alatt lábjegyzetként elhelyezett szerkesztői megjegyzés: „Ítélnék azok, kik olvasták a ‚Polgárosodást‘ s mondják meg, hogy melyiknek van igazsága. Annak-e, ki a nevezett művet írta? vagy annak, ki lapunk tárcájában ily véleményt mond el föléle.” Csupán egy adattal szeretnénk még kiegészíteni a HF szerkesztői megjegyzését. A lap 1862. okt. 28-i számának Budapesti Hírharang rovata a következő megjegyzéssel adja hírül a *Polgárosodás* megjelentét: „Mint mondják szellemdus megjegyzéseket vet s alkalmasint sok embert ‚tűzbe‘ fog hozni.” S ez a HF-ban tanúsított jóindulatú semlegesség a legtöbb, amit a fővárosi lapok részéről a *Polgárosodás* irányában tapasztalhatunk.

November 18-án jelenti be a *Polgárosodás* megjelentét az Ország (Tulajdonos és főmunkatárs: Pompéry János. Felelős szerkesztő: Greguss Ágost) is. „A kiadó — írja Újdonság rovatában — egy előszót csatolt e röpirat elé s abban ezt ‚kényes mű‘-nek nevezi, melynek általa történt kiadását igazolni igyekszik. Ha a ‚Lidérc naptár‘ s ‚Paprika Jancsi naptára‘ féle vállalatokat igazolás nélkül bocsáthatta világ elé, úgy e lidérckedő polgárosodás igazolása is bizvást elmaradhatott volna! Így kisszerű utcai láрма és sárdobálás miatt még nem verik félre a harangokat. A kiadó ur békén alhatik.”

A D 1862. nov. 18-i számának *Heti szemle* rovatában a következőket olvashatjuk a röpiratról: „... Ócsárolni, korholni sincs szándékunkban, miért lennének az Arisztidesek?” „A tanárt, ha tudományos — bármilyen szigorú legyen is, megbeesüljünk — de ha üres, felületes s mégis Rob[espierre] akar lenni, még a hátulsó padban is kinevetik; ez a hasonlat annál is inkább illik Arisztidesre, mivel époly primitív genréű, mint az ő hasonlatai, melyekkel úton útfélen előáll; szegény journalisták perpatvarkodásáról, ‚komlókertből‘ bírálja a nemzetet. Az ‚Önbírálattal‘ bár már félresiklott létrája, egy némely józan dolgok még is fenntartották, a ‚Polgárosodással‘ azonban tökéletesen hanyatt vágta magát ez újkori böles. E röpiratról különben csak tárgy hiányában tettünk említést, az olvasónók úgyis félreterezik, haragos uraknak jó a kaszinóba, legalább van hamarjában mi fölött bosszankodni. A ‚házi könyvtárt‘ most sokkal méltóbb művekkel lehet gyarapítani.”

Vidéki lapjaink közül nagy figyelmet szentel a *Polgárosodás*nak az Egri Posta, Reményi Károly, Reményi Ede hegedűművész testvéröccse a lap nov. 9-i számában az alábbiakkal zárja a Levelezések rovatot: „Legközelebbi levelemben... egyebek közt Aristides ‚Polgárosodás‘-áról akarok szólni, mert szó nélkül hagyni ez új munkát — nem lehet.” Reményi Károly azonban időközben részt vesz bátyja, Ede kíséretében annak Hevesben, Borsodban és Biharban tett hangversenykörútján s beharangozott cikke emiatt csak a dec. 28-i számában jelenhet meg. Az Egri Posta 1862. nov. 16. és 23-i számában, a

Lapirodalmi szemle V. és VI. fejezetében a lap r. e. jegyű munkatársa foglalkozik Vajda munkájával. „... vesszővel tett köszöntés, — írja a *Polgárosodásról* — bittal [kell] válaszolni, itt nem jól tesznek tekintélyes közlőnyeink, ha ignorálják a dolgot, vagy csak oldalvágásokkal sújtják — teljesen megsemmisíteni minden időkre neveltségessé, tehát mozogni képtelenné kell, hogy tegyék az illetőt.” „... azon megérdemlett megbélyegzés, mely az *Önbírálat*’ tükrében megjelenő Aristidest érte, nem vette el kedvét a további geschäfteleléstől.” Arisztidesz „sok szép bankót kapott” művéért. „... oly pillanatban nyilatkoznék, midőn a támadás szabad, sőt könnyítve, a védelem lehetetlen.” Műve „kilenctized” részében „fölmelegíti Széchenyi azon tanácsait is, melyek vagy valósíthatlanok, mert időszérültenek, vagy életbe léptek is már...”

Vakmerőség — vélekedik — a röpiratírónak az az állítása is, hogy sok „mély belátású” jelentékeny hazafi mellé állt. „A napi sajtó egyrésze — tekintélyesb része — csakugyan megleckéztette ez elbizott növenedéket (bár erőleyesebben tette volna) ... másik, súlyban csekélyebb, de mégis számbavehető része — némi dicséretben is részesíté... harmadik része a hírszedés vele egy színvonalon álló bajnokai közül találkozott néhány, kik ... kegyeskedtek azt ajánlani.”

Szó sincs itt demokratsaságról — állapítja meg — „csak stylusa jár a póriasság sáros útjain, udvariassága a főrangúak iránt ... határtalan”. „... irkál összevissza cifrábbnál cifrább dolgokat oly logicátlanul, miként az csak egy olyan embertől telik, ki vagy eoha se bírt ép felfogással vagy a túlpolgárosodás által azt végkép kifecamította.” A polgárosodástól oly csodákat vár, mint a görögök Zeusztól. „De miután még az ,anyagot is halhatatlannak’ mondja — nem csodálkozhatunk azon, hogy egy eszmét istenségi rangra emel.” „Nem lévén tisztában tárgyával (tán önmagával sem) egyetlen gondolatot se fejt ki tisztán, teljesen, hanem a tollából ömlő phrasisok majd e majd ama szavát ragadja meg, akár nyer ezzel a főgondolat, akár nem — nehézzé, sőt lehetetlenné tévén az összefüggés nélküli idegen elemekből vasvillával összehányt boglya-szalmaszéna s tudj’ isten miféle zagyválék analýsálását.”

A cikk írója szerint: „Ki csak némi figyelemmel kísérte is az utóbbi évek mozgalmait — bizonyára tapasztalta, mikép majd mindenhez a ,polgár’ személye állt előtérben, s ha a kezdeményező vagy az ügy élén álló mágnás volt is — igyekezett az úgynevezett polgári osztályt megnyerni, belévonni tényezőül, ettől függvén a vállalatok sikere, sőt az alkotmányos választások alkalmával élet-halál ura lévén.”

Reményi Károly — mint már írtunk róla — az Egri Posta 1862. dec. 28-i számában (Levelezések. Újabb pesti levelek III.) visszatér a Vajda röpiratai körül dúló vitákra; r. e. — írja — a lap ügyes tolláról ismert munkatársa megelőzte. Nincs megelégedve r. e. ismertetésével. Ó tüzetes bírálatot kívánt nyújtani, de ezzel a tervével immár felhagy. Ilyen kis lap hasábjait nem célszerű ugyanazon tárgyban többször igénybe venni. Polemizálni sem kíván r. e.-vel. Arisztidesz — ha tetszik — védje meg magát. „... s csak az irodalmi tekintély megőrzése érdekében bátorkodom megjegyezni, miszerint sajnálattal tapasztaltam, hogy Arisztidesz műveinek legtöbb bírálója — sejtővén ki lappang az álnév alatt — igen is messze ment a személyeskedésben.”

Reményi kijelenti, ő is tudja Arisztidesz kilétét. Azt is tudja: előéletében több olyan tulajdonságot árult el, amelyeket most röpirataiban bírál, „ámde mindez legkevésbé sem gyengíti állításait”, „... az ember, ki Socrates önismeretére ébredt, nemcsak folyvást javítja magát, de hatalmasan tökélyesbül is.” „... ezért, az 'Önbírálat' — és 'Polgárosodás'-nál, mint hatására számított műveknél szükségképpen kell, hogy csupán csak a tárgy igazsága vagy igazságtalansága, s ne az író személye döntsön. Veszedelemes eljárás az a személyeskedés, nagyon is önkárunkat okozza.” „... csupán igazságszolgáltatás végett említem fel abbéli tapasztalásomat, mely szerint néhány hónap óta ép azon irodalmárok részéről, kik Arisztidesz legdühösebb ellenei gyanánt tűntek fel, működéseiket illetőleg javulást vehetni észre.”

Kempelen Győző a *Polgárosodásra* is cikksorozatban válaszol. Írásait a Bihar (Politikai, társadalmi és kereskedelmi lap. Nagyvárad. Felelős szerkesztő: Győrffy Gyula.) 1862. nov. 2., 9., 16., 20., 23., 30., dec. 7., 14-i számai közlik Herostratiádák címmel. Kempelen — mint arra már az *Önbírálat* fogadtatásának ismertetésekor céloztunk — később összegyűjti a két röpiratról írt cikkeit, s újfent Herostratiádák címen kevés, és főleg a *Polgárosodás* esetében a lényegét alig érintő változtatással megjelenteti.

Könyve bevezetésében hangoztatja: azért tartja szükségesnek a fentemlített röpiratokra válaszolni, mert „idegen ajkú testvéreink” vagy a határainkon túl élők azt hinnék, hogy „Arisztideszben emberünkre találva” vádjaira — igazak lévén — nem tudunk megfelelni. Arisztidesz ugyanis, — írja — számítva az agyonhallgatás elvére, továbbá bizonyos kérdések „ne nyúlj hozzám” voltára, „mind politikai, mind erkölcsi tekintetben, rágalmaz...” (5—6. l.) E röpiratok veszedelemesek „minden tekintetben, mert rossz akarattal rágalmaznak, hazugságot hazugságra halmoznak, szennyükkel bemoscolják a legtisztábbat is, s mi legrosszabb, elcsüggesztik a legjobb akaratot, zsibbasztják a legigazabb fölbuzdulást”.

Bátorság kell ahhoz — vélekedik —, hogy valaki „felfújt képpel rontson neki egész nemzetének épen most, midőn a sajtó a kérdések érdemleges részére meg nem felelhet neki s a közönséget a lényegre nézve fel nem világosíthatja”. „... miért épen most, miért nem előbb fedezte fel a magyar nemzet hibáját... mikor felelhettünk volna a legfontosabb kérdésekre, melyekre most nem felelhetünk.” (6. l.)

Miért nem állt elő a Csatár életében, „hogy ennek derék, markos tollú szerkesztője, Vajda János érdeme szerint megdorgálhatta volna; ugyanazon tollal, mely a röpiratoknak irányával egészen ellenkező cikkeket szolgáltatott a 'Csatár' olvasóinak. Miért nem akkor hangoztatta szavát az ázsiai oroszlánság és mammutmamelukság ellen, midőn ő maga csörtetett végig legpörgőbb sarkantyúval Pest utcáin és az ő kalapjának árvalányhajbokkrétája legközelebb állott az éghoz?” (7. l.)

Röpirataiban „van már igen kevés igaz is; mindenesetre legtöbb bennök a nem igaz... a halfogalom, téveszme és hamis következtetés...” „Arisztidesz — állapítja meg — feljajdul a kíméletlen modor ellen, mellyel az 'Önbírálat'-ért... megtámadták... akkor, ... midőn ő a névtelenség álcája alatt a legnagyobb kíméletlenséggel rohanja meg a nemzetet úgy, mint az egyeseket.” Az *Önbírálatban*

— szögezi le — még van nyoma a jóindulatnak, a Polgárosodásban már nyomával sem találkozunk. (9. l.)

Ezután az *Önbírálatról* szól tüzetesen. *Önbírálat* helyett — írja — a „Nemzetragalom” címet kellett volna adni neki. A röpirat mondani- valóját az alábbiakban foglalja össze: „Tudományos politikai és szépirodalmunk nem sokkal ér többet magánál a társadalomnál. Az egyes osztályok olvadjanak össze [?], minden osztály tanuljon és szeressen munkálkodni. Parkodjunk önismeretre s lássuk, hogy mi vagyunk a legutolsó nemzet Európában.” (11—12. l.)

„Állításai helytelenek, tájékozatlanok, vagy éppen valótlanok . . .” (12. l.) „Kimondja világosan, hogy a tagadás politikája helyett a cselekvés terére lépünk s mindjárt hozzáteszi, hogy sem a forradalmat nem akarja, sem a reichsrathot.” „. . . mondja meg nekünk, hol van a magyarnak cselekvési politikai tere mai napság, míg a békés kiegyenlítés létre nem jön, ezeken kívül a tagadás politikáját csak rövid időre tartja alkalmasnak; de arra nem gondol, hogy a nemzetek életében fél század sem olyan rövid idő, mely alatt csak úgy futtában megfulnak a népek.” Mi sem várjuk léghajón Garibaldit, nem bízunk a vakszerencsében, sem, „egyedüli sáncunk, mely körüláncol, ezred- éves jogunk . . .” (13. l.)

Gazdászatunkról, iparunkról, kereskedelmünkéről nem vett fáradságot magának a röpirat szerzője, hogy „. . . csalhatatlan adatokat nyerjen állításai alapjául.” Külföldről igaz, elmaradtunk, de míg ten- gerünk nincs, hazai gyáripárunkat legalább egyidőre védvámokkal nem istápoljuk, míg egy kisebb cukorgyár 40—50 ezer forint adót fizet, míg a magyar földbirtokos a bécsi Hitelbanknak kénytelen busás kamatot fizetni, amíg az országos vasúthálózat felett nem a magyar országgyűlés rendelkezik, a szállítást „idegen és jó drága társulatok kezelik”, amíg „a pénz nem egyenlő értékű az azt képviselő papír- jegyekkel”, míg erős kiviteli kereskedéshez nem jutunk, nem is fogunk külfölddel versenyezni. (14—15. l.)

Valótlan — Kempelen szerint — az az állítás is, hogy a 48-as álla- potoknál hátrább vagyunk, s visszafelé megyünk.

Leginkább az irodalommal szemben egyoldalú — állapítja meg. A petőfieskedőkről, epigonokról írt sorai igazak, de: „Keréken ta- gadjuk, hogy azon dózs-hősök képviseljék a magyar irodalmat s a jóra való közlönyök hallgatása rólok nem türelmet jelez korhelységük iránt, hanem . . . [a] megvetésnek [a] lehangosabb némasága . . . (16. l.) . . . egyoldalú e röpiratban az — mutat rá —, hogy csupán a „Nővilág” feleselgetéseire szorítkozik irodalmi részében . . .” (17. l.)

A *Polgárosodásról* szólva, kijelenti „kuszált cérnaköteghez hasonlít, melyből a leganyalibb türelem is alig képes egy-egy hosszabb szálát egyfolytában legombolyítani. Politika, társasélet, irodalom minden, de minden egy üstbe van keverve . . .” „Arisztideez mindenhez szól, akár érti, akár nem, s az olvasó . . . azon veszi észre magát, hogy elszakadt a fonál, mégpedig nem az ő türelmének, hanem a szerző logikájának, kiviteli képességének fonala.” (21. l.)

Vannak — írja — a röpiratnak olyan politikai elgondolásai, ame- lyekre a jelenlegi helyzetben felelni nem lehet. Kigúnyolja Vajda azon állítását, hogy az *Önbírálat* igazságait csak azért nem ismerték el, mert nem egy mágnás, vagy nem egy Széchenyi vagy Deák tekin-

télyével rendelkező politikus írta. Nem áll — szerinte — a röpiratnak az a megállapítása sem, hogy ami rokonszenvet 1849-ig Európaszerte kivívtunk, azt 1861—62-ben csaknem elvesztettük. A Polgárosodásnak a magyar alkotmánnyal kapcsolatos bíráló megjegyzéseire reflektálva, kijelenti: „corpus jurisunk possibilis cikkelyei voltak s hihetõleg lesznek még sokáig alkotmányosságunk védbástyái...” (26. l.) A nemzeti viselettel való tüntetés tárgyában pedig a következõ megjegyzést teszi: „A nemzeti viselet külsõség ugyan, de olyan, mely a nemzeti egyéniség fõntartására szükséges.”

Nem volt egységes politikai elképzelés a nemzet sorsának irányítására — hangzik a *Polgárosodás* következõ vádjá, amellyel vitába száll. „Aki azt meri állítani — vélekedik —, hogy a múlt évtized alatt nem állapított meg a magyar nemzet semmi biztos tervet, melybe számító emberek reményök horgonyát vethetik, az nem tudja, vagy nem akarja tudni amaz évtizednek annyiszor elpanaszolt sanyarúságait. A nemzet *geniusa* ez idõ alatt is a fõlszínen lebegett...” (27. l.)

Szemére veti Vajdának azt is: nem elégszik meg azzal, hogy hibáink irtását indítványozza, „neki az kellene, hogy természetünket revideáljuk, mivel ez az európai polgárosodással harcban áll”. (28. l.)

Hogy az Arisztidesz szerint verembe esett oroszlán, a nemzet, nem fektûd hasra, bizonyítja az Akadémiának állítandó palota, a földhitelezõ társulat, a biztosítótársaság, az erdélyi, alföldi, tiszai vasutak, a földvédelmi társulat és a népszínház megteremtése. Aztán õ is, miként Lauka a kapitalizálódás árnyoldalait szegezi Vajda érvei ellenébe. Vannak-e — kérdi — nálunk játékbárlangok? „Vannak-e... a prosztitúciónak törvényleg szentelt házai?” Mûködnek-e fosztogató társulatok fõvárosunk kellõsközepén? „A házassági kötelék lazább-e nálunk, mint például Franciaországban...?” (30. l.)

„A muszka irodalom magasztalt vívmányait — jelenti ki — nem irigyeljük, mint Arisztidesz teszi, sem nem hiszünk neki, hogy az a miénket jóval túlszárnyalta. Politikai haladását pedig sz. Pétervárott és Varsóban csak nem rég örökítette meg e hatalmas birodalom.”

Vajda elképzelését, hogy a nemzetiségeket magasabb mûveltségünk vonzóerejénél fogva olvasszuk magunkba, helytelennek mondja. Badar nézetnek tartja azt az állítást is: ha országunk polgárosodik, 30—40 év múlva a mostani 15—16 millióról 20—25 milliónyira növekedünk és „azon vesszük észre magunkat, hogy a mai osztrák birodalom székhelye Budapest”. (34. l.)

„A kultura szép és nemes gyümölcsöket terem” — írja — „de elvitázhatatlan tény, hogy egyszersmind oly társadalmi bûnök kútforrása, melyek nem egy helyt gyûlöletessé teszik a civilisatio cosmopolitikus kinõvéseit...” (34. l.) „... a mûveltséget, kinõvéseit kerülve épen oly szükségesnek tartjuk, mint Arisztidesz, sõt...”

„Ami Budapestet, mint a mostani osztrák birodalom székhelyét illeti, erre nézve Arisztidesznek nincsen fogalma sem az osztrák politika hagyományon alapuló elveirõl, sem azon törekvésrõl, melyet Nagy-Németország irányában követett eddigéig. Ránk nézve igen kívánatos lenne, hogy az osztrák birodalom császára, Magyarországot tekintve a birodalom magvának... Am ennek sok áll ellenében (35. l.)... Budapest nem lehet a birodalom székhelye úgy, mint az európai

konstellatiók állanak." Okai: „Mindaddig míg a német szövetség fennáll, Ausztria és Poroszország vetélkedni fognak nagy Németországban. Azon pillanatban, melyben az osztrák császár a magyar királyt tenné előtérbe és innét igazgatná osztrák tartományait, megszűnnék a német szövetség tagja lenni; a reformok útján újra szervezett szövetségtanács vagy épen egy német parlament a porosz király fejére hihetőleg a német császári koronát tenné, sőt nem lehetetlen, hogy Ausztriának jelenleg meglévő német tartományai is csatlakoznának a mozgalomhoz.” (36. l.)

Rágalmak a röpirat „német- és zsidófalással” foglalkozó sorai is. „A hazánkban lakó németekkel szívesen megosztottuk minden jógunkat . . .” „A zsidó falásnak eddig csak a „Pesti Hírnök”-ben és „Idők Tanúja”-ban láttuk sűrű nyomait . . .” (37. l.)

„Arisztidesz — mutat rá — a központi kormány mellett károsodik a megyerendszer ellen; holott a kettőt eddig minden józanon gondolkodó összeegyeztetni törekedett. Valóban eddig nem akadt ember . . . ki vármegyéinket zugprovinciáknak keresztelte volna, s olyan szigorú központi kormányt sürgetett, mely a megyék csökkönyösködésének hydrafejére hágjon teljes hatalommal.” (39. l.)

„. . . a nemzetnek a kormánnyal, az idegen ajkúaknak a nemzettel való kibékülését törvényes alapon, alkotmányos úton s minden fél által jogosnak ismert eszközökkel mindenki óhajta bizonnyal. Nem hisszük mégis, hogy Arisztidesz modora csak valamennyit is használt, azon politikának, melyet főnebb idézett soraiban képvisel.” (43. l.)

Megcáfolja azokat a sottogva terjedő gyanúsításokat is, amelyek szerint Vajda röpiratait a kormány zsoldjában állva írta volna: „Arisztidesz röpiratai egyiránt ütök-verik a magyar nemzetet, s bizonyára nem költöttek rokonszenvet azon ügy iránt, melynek talán a szerző maga szolgálni vélt. Ily ügyetlen eszközt a kormány meg nem fizet, s mi meggyőződésünket fejezzük ki, midőn azt mondjuk, hogy Arisztidesz röpiratai lehetnek sugalmazottak a tudatlanság, az önmagávali meghasonlás, békétlen epevérűség, logikai ziláltság vagy más hasonló gyengeségek és fogyatkozások által; de nem onnét, hol, ha, mit azonban hinni nem akarunk, béres tollakra lenne szükség, azokat bizonyosan jól megválógnának.” (44. l.)

Befejezésül még egy fejezetet ragaszt hírlapokban megjelent cikkeihez, „Amiről Arisztidesz mélyen hallgat” címen, s ebben „A hiányos nevelés”-ről, „A módunkat meghaladó fényűzés”-ről, továbbá „Az irodalom ziláltsága”-ról értekezik.

A Bihar 1863. január 1-i számának „Újdonságok és vegyes” rovata lelkesen propagálja Kempelen Győző „felette érdekes röpirat”-át. „Ajánljuk — úgymond — ez olvasmányt különösen azoknak, kik Arisztidesznek nemzet rágalmazó röpiratait figyelemre méltatták ellenszer gyanánt; mely a bevett mérget ártalmatlanná teszi.”

Kempelen munkájáról Vajda újdonsült lapja, a MS is megemlékezik. (— Rendkívüli curiosum, 1863. jan. 4. Különféle rovat.) „Nem emlékszünk rá, hogy két ezer év óta találkozt volna ép érzésű, szabadon járó ember, kinek kedve jött volna magát Herostratesnek kiadni. Egyébiránt nekünk oly egyének, kik az illető szerző tehetségével ismerősebbek, úgy fejték meg e mindenesetre igen „fura” dolgot, hogy szerző nem tudja, miszerint ha művének „Herostratiádák” címet

ad, s eszerint „Herostatiádá”-kat ír, önmagát adja ki Herostratesnek. Mindkét eset egyaránt különös és nehezen hihető, no de mi nem történik most nálunk és kivált irodalmunk özönvizében, mely annyiban kezd hasonlítani a világtengerhez, hogy mindkettő ismeretlen és örökké kipuhathatatlan csodákat rejteget méhében? A címnek ilyenén különössége után, természetesen nem tartók szükegesnek a fűzetbe tekinteni.”

Nem megy el szótlánul Kempelen írása mellett a Handabanda c. éleclap sem. 1863. febr. 14-én „Önzéstelen bírálatok III., „Miadák” röpirat — írta Leftelen Győző” címen „Yes Alfons” a következőket írja: „Győző — kit a Sas (doktor Adler) Szegeden legyőzött, két heti boldog emlékezetű fájdalját, és annak tejes árszait most önti ki, és oly mértékben s szabályosan, hogy azzal Aristides urat nyakon önti. — Nem tudom az önbírálatra használt polgárosodott csáti botja Aristides úrnak még megvan-e? ha igen, úgy tessék Győző urat megmivélni. — Nagyon kár, hogy jelen, — „röpirat” — Lipcsében nem nyomtatott, talán akkor nagyobb kelendőségnek örvendene.”

Több alkalommal foglalkozik Vajdával és röpirataival a Handabanda. 1863. jan. 31-én, Szálkák rovata az alábbiakat írja: „Vajda János azon híres tulipános szűrét, melyot viselt vala mielőtt a magyar ruhát bohóc ruhának ismerte volna föl, a Handabanda szerkesztőjének szándékozik ajándékozni — közcélokra. A Handabanda azt a nemzeti museumnak adandja át, hadd lássa az utókor, mily bárbár [!] szűr alatt fogamzott a — Polgárosodás.”

Gyulai nem foglalkozott külön a *Polgárosodással*. Kedvezőtlen véleményét egy Zilahy Károllyal vívott polémijából tudjuk csak meg: „Nincs okunk óhajtani, hogy a Magyar Sajtó jó véleménnyel legyen rólunk. Hadd higgye, hogy a Koszorú a nyegle irodalmi vállalatokat pártolja, hogy csak oly írót dícsér, akikre féltékeny nem lehet, s a valódi tehetségeket elnyomni igyekszik például Vajda Jánost, kinek handabandás röpiratait még *Figyelő* korában nem méltányolta.” (Tartuffe. Koszorú, 1863. márc. 15. Gy. P. kézjegy alatt.)

Szemere Miklós Tompa Mihályhoz írt levelében következőképpen vélekedik a *Polgárosodás*ról: „Ismered a Kecskeméthy Aurél, *Polgárosodás* című röpiratát. Vele ott ezen köpönyeket fordított ember gyalázatosan bánt. Előbb Vajda Jánost tarták írójának — én mindjárt mondtam, hogy ez lehetetlen. Vajda nem rossz költő, jó költő, hogy ily bolondul foghatná fel a költészetet, az lehetetlen. Az ily ferde fogalom aztán cáfra sem érdemes, mert mindenki kikacagja.” (Tompa Mihály levelezése. II. köt. 1863—1868. Sajtó alá rend.: Bisztray Gyula. Bp. 1964. 621. Szemere Miklós—Tompa Mihálynak [Lasztóc] 1863. febr. 27-én, 12. 1.)

Tompa válaszában felvilágosítja Szemerét: „A polgárosodást az írta, ki az önbírálatot. Arisztides = Vajda János. Nem tudom: mit mond rólam s valószínűleg nem is fogom megtudni. Lelke rajta; nem érdekel.” (I. m. 623. Tompa Mihály—Szemere Miklósnak. [Hanva, 1863. március 4.] 14. 1.)

Fekete könyvében (Jegyzetek az emberekről saját tapasztalása után, az igazsághoz szigorúan ragaszkodva írta Tompa Mihály 1868.; Budapesti Szemle, 1918. július) pedig a következő, Vajda röpirataival kapcsolatos anekdotát jegyzi föl:

„Egész Budapesten tudva volt az írói és intelligens körökben az Önbírálat s Polgárosodás című brutális könyvek írójának neve. Csupán ő maga hitte azt, hogy titok.

Ez az ember (Vajda János) egyszer meglátogatta Pákhot, a Vasárnapi Újság geniális szerkesztőjét, bár vele semmi viszonyban nem állt; irodalmi, könyvészeti dolgokra fordulván a beszéd kérdébe-
rünk:

— Ösmeri ön az Önbírálat és Polgárosodás című könyveket?

— Ösmerem!

— Caudáлом hát, hogy mégis lapjában nemcsak terjedelmesebb ösmertetés, de még futó emlékezés sincs rolok.

— Az igaz.

— Pedig a lapoknak mulaszthatlan kötelessége volna minden új irodalmi jelenséget ismertetni, ajánlani; különösen az említettek, szó ami szó, nagyon kaposak.

— Nem tagadom . . . de . . . de . . . ama könyvekről éppen én nem szólhatok lapomban.

— Ugyan miért nem? Ez mégis különös

— Nagy okom van hallgatni.

— De kérem, micsoda ok? Szabad volna tudnom?

— Lehetetlen; hagyjuk abba ezt a dolgot!

— De uram, e bizalmatlanság engem vérig sért.

— Hát nem árulja el titkomat?

— Ígérem.

— Becsületére?

— Becsületemre s mindenre, mi előttem szent.

— Nohát — rekeszté be Pákh, hangját leszállítva, komoly, bizalmas képpel a discursust, — mert ama két könyvet — én írtam!

Pákh-tól hallottam.”

Fenti anekdotát, Vajdáról szóló könyvében Kerekes György is megemlíti. (Vajda János élete és munkái. Bp. 1901. 75—76. l.) Úgyancsak tőle ismerünk egy másik, a röpiratok megjelenése idején keletkezett adomát:

„Mikor Vajda a 60-as években két politikai röpiratát kiadta, összetalálkozott Rigondeauval, a francia lapoknak budapesti levelezőjével. Ez azzal akart neki kedveskedni, hogy kegyetlenül szidta a magyarokat.

— Nyomorult, — dörgé a költő s a gyalázót jól odaszorítá a Rókus falához — én azért korholom nemzetemet, mert szeretem, de te azért, mert felbéreltek ellene.” (I. m. 64. l.)

Az Önbírálat és a Polgárosodás utóélete

A két röpiratról — tekintettel egymásba fonódó gondolataikra — többnyire együttesen esik szó a későbbiek során. Vajda maga is több alkalommal nyilatkozik róluk. *Tátrai* álnév alatt lapjában, a MS-ban saját röpiratai kritikusaként lép fel (*Rágalmak*. 1863. jan. 4.). Hangjuk — állapítja meg — túl kemény. *Hanem ön igazságokat mondott, melyek az életből merítvők; napfényre hozott oly sok szennyet, mely a nemzet jobb részére is növekvő homályt vet. Gyönjeségeket és előítéleteket táma-*

dott meg ön, melyek valóban gyöngévé és nyomorulttá tennének bennünket, ha azok az egész nemzet gyöngéi és elbűtéletei volnának. Csodáltam [az] ön bátorságát, mellyel rettenő apathiánk s beteges önméltásunk nyomorult állapota ellen föllépett . . . Mert íme, vannak emberek a mi hazánkban kik a gondolat és véleménynyilvánítás szabadságáról oly magasztos fogalommal bírnak, hogy számúzik azt, aki saját véleménnyel bírni, s gondolatit nyilvánítani merészkedik.

Legújabb kutatásaink kétséget kizáróan győztek meg bennünket arról, hogy a MS *Tátrai* álnevéű cikkírója Vajda. *Tátrai* írásai (*Visszatekintés, Belső élet, Rágalmak, Eszménykép*) nemcsak tematikájukban, érvelésükben azonosak költőnk 1862-es röpirataival és *Irányeszmék* című cikksorozatával, de híven őrzik Vajda stílusának áruklódó jegyeit is. Annak ellenére, hogy a MS Különbféle rovata több alkalommal (jan. 4., 11.) beszámol a szerkesztő súlyos betegségről, más névtelen vagy jellel ellátott írások is Vajda szerzőségéről vallanak (*A rend satyrája fővárosunkban*. MS 1863. jan. 13.). 1863. jan. 27-e után, amikor végre költőnkől nevével jegyzett cikket is olvashatunk (*Lapunk s a lapirodalom*. MS 1863. jan. 25., 27.), *Tátrai* neve többé a lap hasábjain nem olvasható. (Mindezekre a VKrk költőnk cikkeket tartalmazó 7. kötetében még visszatérünk).

Egy 1865-ben Bécsben kelt, Heckenast Gusztávhoz írt levelében következőképpen vélekedik a röpirataiban képviselt irányról: *Tiszteelt és kedves kiadó Úr! Nem állhatom meg, hogy a hazai hangulat legújabb fordulata következtében, Önnek néhány észrevételemet tudtára ne adjam és egy kérdést ne kockáztassak.*

A Deák-pártnak a „Pesti Napló”-ban nyilvánuló magatartása, nem az én irányomat igazolja-e, amit pár évvel ezelőtt az én csekélységem merészelt hirdetni és amit ön is részben helyeselt? Részemről e fordulatot fényes elégtételnek tartom, akkora fogadtatásomért. A dolog ezen állásában mit gondol ön, nem vehetném én fel újra az elejtett fonalat, üdörös okkal-móddal, feltéve, hogy ez idő alatt és kivált itt sokat tanultam.

Pár héttel ezelőtt, egy meginduló politikai lap részéről tettek is ajánlatot, ebből azt sejttem, hogy rám nézve a legellenzékibb pártok részéről is elenyésztek a skrupulusok és a közvéleménynek ez az átalakulása valószínűleg egyre közelebb érend azon irányhoz, amit én képviselni kezdettem.

Én azt hiszem, hogy egy és más nagyobb és felelősségem alatt szerkesztett lapnak, hatalmas jó- vagy segédmunkatára lehetnék. Nevemmel nem lépnek elő, sőt ha ön jönne ki, első hónapban teljesen titok maradhatna közreműködésem. A szerkesztőségben nem jelenhetvén meg, csupán cikkeket adnék önnek át.

Én már a jelen fordulatot is kedvezőnek látom a tervre nézve, a jövőndő dolgok sejtelve pedig még inkább reményt nyújt.

Ön nem kockáztat semmit és mindamellett remélnem lehetne, hogy a múltat is kárptoljuk.

Ha ön a vérmességem és a vehemességem látná okul utóbbi szerencsétlenségeimben, értesítem, hogy e tulajdonságaimból idő és sors leckéi sokat levontak. Mit mond mindezekhez? Szerencsétlenségem pár bizalmas sorral. Ki maradok régi tisztelője: Vajda János. (Magyar írók kenyere, Arany János, Tompa Mihály, Vajda János ismeretlen levelei. Világ, 1913. dec. 25., 68. l.) A levél Radó Antal gyűjteményéből került elő, a második világháború folyáman azonban eltűnt.

Egy Jókai Mórhoz, valószínűleg 1866 nyarán intézett levelében is említést tesz röpiratairól. *Kedves Mór! Érdekes idők közelegvén, lapod [A Hon] bizony számíthat nagy közönségre. Ha netán személyzeted változnék, vagy szaporítani akarnád — most vagy később — me voila: elhihedd, hogy azon irtóztató következményű botlás után, melynek sebei majd meg őryjtenek, óvatosabb és tántoríthatatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltatok, mi szörnyű az igaz magyar emberre nézve: félreérve lenni, még pedig a leggonoszabb értelemben! Ide (mint tudod, úgy hiszem) a formális éhenhalás veszedelme űzött. Hamár csak kenyér kellene, maradnék itt, kapnék kalácsot is. De érzületem napról-napra jobban föl-lázad helyzetem ellen. És ezt nem bírván elpalástolni, itt legkevesébb boldogulok. Ha egyelőre bécsi levelezdül fogadnál szívesen vállalkoznám hetenkint két-három levél írására, azon kilátással, hogy később rendes pesti munkatársul fogadamász. Havonkint egyelőre 62 frrtal megelégedném, remélve, hogyha leveleim furort csinálnak, többet kapnék. Különben ha önállólag is, de mindenestre ki fogom fejteni jelen nézeteimet, melyek két év óta működésemet kimentendik. Igaz, hogy tőled barátságos szíveséget nem érdemlek. De ha szereted az ügyet, feledd tévedéseimet, melyek nagyrészt akkori beteges állapotomból származtak s nyújts módot, hogy az ügynek szolgálhassak. Részemről ki vagyok békiülve azokkal is, kik legdühösebben üldöztek, mert hiszen ezentúl magam is legkérelhetetlenebb üldözője óhajtanék lenni a röpirataimban kifejtett irányynak. Csak egy embernek nem fogok soha megbocsájtani: Heckenastnak! Isten veletek! Hived: Vajda János. A Bécsből írt levelet először a Napkelet (1925. 311. l.) közölte.*

A *Hugo Viktor ünnepe* (VU 1881. márc. 13., 169. l.) című, neve alatt megjelent írásában újfent visszatér két nagy röpiratára. „E sorok trójának szabad talán abbéli tulajdonságára hivatkozni, hogy bármily legyen is szerete nemzete iránt, üdületben ezért még sem tehette elfogulttá. Hiszen elég drágán vette meg a jogot, hogy ezzel dicsekedhessék. Szinte egészen tönkretette vele nyilvános pályája tőkét, a tömeg kegyét, az úgynevezett népszerűséget, mely bármi kevés volt is, annál becsesebb volt rá nézve. Megkísérelte lelkiismerete szerint kimondani, amit nemzetére nézve hasznosnak vélt, ha ennek tze visszatetszón keserű volt is.”

Egy későbbi írásában, amelyet Milkó Izidor neve alatt kívánt megjelentetni (előzményeinek ismertetését l. Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Vajda János levelei Milkó Izidorhoz. Bp. 1958. 11—12. l. Irodalomtörténeti füzetek 15.), a következőket olvashatjuk: Az *„Önbírálat”* című, szintén hevenyészett röpirat, mellyel a politikai térre lépett, nyilván álneve alatt Vajda Jánost vélték lappangani. De általa növekedett személyes ellenségeinek tábora s a legalptalanabb gyanúsítások végkép elidegenítették a politikai pályáról. „Ezer mázsa dicsőség sem kell egy lat szenny kíséretében” — szokta mondani, ha visszavonultsága okai után kérdezősködnek. (Vajda János Összes művei. [Bp. 1944.] 1735. l.)

Az emigrációban élő Horváth Mihály, a kiváló történész, Szemere Bertalan 1849-es kormányának kultuszminisztere a MS szerkesztőjéhez, Vajdához, továbbá Heckenast Gusztávhoz, a kiadóhoz írt levelében az alábbi módon vélekedik az *Önbírálatról* és a *Polgárosodásról*: a MS programjának sikeréről — szerinte — „kezeskedik az *„Önbírálat”* és a *„Polgárosodás”* . . . Isten állandó egészséggel áldja meg önt, hogy nemestűző buzgalma szerint szép tehetségeivel a haza ügyét,

mely iránt oly hű érzelmeket ápol hazafiui kebelében [szolgálhassa]’.

„Mi e röpiratokat illeti, — írja Heckenast-nak — részemről egy percig sem habozom kijelenteni, hogy azokat nagy megelégedéssel olvastam. Ha itt-ott talán nagyonis élénk színeket használt az író állapotaink festésére; ha talán egynémely bűnt, hibát, visszaélést tágabb körre terjeszt is, mint ahogy van; hasonló irányú, izgató iratokban ezt alig is lehet kikérülni, — emlékezzünk csak vissza Széchenyi István irataira: — ámdé a cél, melyre törekszik, jó, szép, nemes, a legnemesebb, mit könyv céljával kitűzni lehet: minden oldalú tökéletesbülés, haladás a közműveltségben, polgárosodásban, helyes az irány is, melyben indult, és szelleme is gáncsolhatatlan. Amennyire én a távolból állapotainkat észlelhetem, lehetetlen e könyvektől helyeslésemet megtagadnom.”

„Igy fogva fel ama röpiratokat, csak szerencsét lehet kívánni szerzőjöknek ki átalok valódi hasznára vált nemzetének . . .”

Érdekes Gyulai-nyilatkozat jelenik meg a Budapesti Naplóban kevéssel Vajda halála után (Tetemrehívás. Gyulai Pál Vajda Jánosról. — A Budapesti Napló tudósítójától — 1897. jan. 29.). A nyilatkozat előzményeiről a PN-ban olvashatunk a legrészletesebben (A Kisfaludy-társaság ülése. Tudomány és irodalom-rovat. 1897. jan. 28.). A társaság nyilvános ülését — tudósít a lap — zárt ülés követte. „A zárt ülésen heves jelenetek játszódtak le. Amikor ugyanis szóba került, hogy ki tartson emlékbeszédet Vajda János fölött, Gyulai Pál kikelt Vajda János ellen s kifogásolta politikai jellemét. Az elhunyt nagy poétáról azonban általánosan ismeretes, hogy mily tisztza jellem volt, hogy nem tartozott semmiféle párthoz, s egész életében a liberális eszmékért küzdött, miért is Gyulai kifakadása felháborodást keltett. Bartók Lajos és Vadnay Károly erősen opponáltak Gyulainak s a vitahevében igen erős kifejezések is hangzottak el.”

A Budapesti Napló tudósítója elhatározta tehát, hogy tisztázás céljából „magához a Kisfaludy-Társaság elnökéhez, Gyulai Pálhoz”, a „legilletékesebb forráshoz” fordul. „Én a magam nevében — mondja Gyulai — nem nyilatkozom, mert az ellenem intézett támadásokat nem tartom annyira fontosaknak, hogy a személyes felszólalás szükségét érezném, de fölhatalmazom önt a következők kijelentésére:

Én először is azt mondtam, hogy a Vajda János fölött tartandó emlékbeszédből már azért is mellőzni óhajtánám a politikát, mert a politikálás általában nem tartozik egy szépirodalmi társaság keretébe.

Másodszor én, mint idősebb ember, aki a múltak történetét jól ismerem, arra figyelmeztettem egyik fiatalabb író társamat, aki bizonyos irányban nem rendelkezhetik a kellő tájékozottsággal, hogy Vajda János politikai működésének a főemléktésétől épen ama kegyelet szempontjából tartózkodják, amely Vajdát, a költőt, méltán megilleti, mert ennek a főemléktése kedvezőtlen reminiscenciákat, sőt ellenvéleményeket is provokálhatna azokban, akik tudják, hogy a kiváló költő éppenséggel nem ünnepelhető úgy, mint a politikai következetesség ideálja.

Vajda János tiszteletének jogos kegyeletét nem volt szándékom megsérteni . . . Vajda János politikai szereplése — mondotta Gyulai — ezekre az évekre [abszolútizmus, kiegyezés kora] esik. A hatvanas évek első felében szerkesztője volt a Magyar Sajtónak s ez a lap nem támo-

gatta se a Deák-pártot se határozati pártot, hanem valami különös állást foglalt el, amit a magyar közvélemény nem tudott megérteni . . .

Vajda Jánost, mint a politizáló költők legnagyobb részét, inkább a szenvedély, a pillanat fellobbanása, mint a mély és szigorú meggyőződés vezette. Széchenyi hatása alatt írta meg röpiratait az *Önbírálatot* és a *Polgárosodást*, de helytelenül választotta meg az időpontot és elismerés, jótékony hatás helyett csak gyanúsítást és népszerűtlenséget szerzett magának.”

Széchy Károly A magyar lyra a forradalom után c. dolgozatában (Kisebb tanulmányok. Bp. 1897.) az alábbiakat írja: „Majd következnek 1862-ben két röpirata; az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* Aristides álnévvel, mind a kettő magvas fejtegetés, ébresztő és intő szózat; az az önismeretet állítja oda szükségszerű tényezőként, hogy a nemzet hibáinak, önhittségének, munkátlanságának, egyszersmind az irodalmi üzérkedésnek tudatára jusson; ez a művelődés eszközeit tárja fel és a társadalom félszégességét ostorozza előtte, hogy a magyart a nyugati haladás útjára és magaslatára emelje.” (396—397. l.)

Kerekes György munkájában (Vajda János élete és munkássága. Bp. 1901.) külön fejezetet szentel Vajda publicisztikájának „Prózai munkái, röpiratai” címen (138—150. l.). „Politikai hivatására nézve — állapítja meg — Széchenyit tartja mesterének.” (138. l.) „Mindkét időszakban tespedt a nemzeti élet, és mindkét férfi föl akarta nemzetét rázni a tétlenségből.” (139. l.) Mindketten az önismeretet tekintik első teendőnek. „A mű [*Önbírálat*] megjelenvén, valósággal forrongásba hozta a kedélyeket. A szokatlan tartalom és éles hang a legelőnkebb vitákra és találgatásokra adott alkalmat. Voltak, aki gúnyolták az író, mások dicsőítették, egyik rész durva hangját ítélte el, szörszálhasogatásokba ereszkedett, állításait ferdítette el, hazaárulónak bélyegezte az író, más rész nézetét magáévá téve zászlója alá gyűlekezett.

Némelyek azzal támadták meg, hogy csak gáncsoskodik s a javítás, javulás útját nem jelöli meg. Ezért írta még ez évben a *Polgárosodást*, melyben mint Széchenyi a *Világban*, az egymásutánt jelöli meg, melylyel Magyarország a felvirágzás felé haladjon s kelet műveltségterjesztőjévé legyen. Az összes teendőinket egy szóba foglalja: polgárosodás.” (140. l.) „Aki ismeri a magyar faj sajátosságait, hibáit, aki tájékozással bír az akkori politikai, hírlapirodalmi viszonyokról, társadalmi életről, megbénult munkakedvről és erőről, aki figyelemmel kísérte középosztályunk tönkre jutását s ennek okait kutatta: megítélheti mennyiben volt igaz az írónak és mennyiben járt el helyesen, mikor az akkori korszak szokása ellenére, a nemzeti hibák legyezetése helyett, bátran, nyíltan és kíméletlenül kimondta a valót.” (142. l.)

Foglalkozik Kempelen Győző bírálatával, a Herostratiadákkal is, amelynek csaknem minden lapján „vaskos gorombaságok” olvashatók. „Az utóknak feladata megállapítani, hogy a két vitaköző fél közt melyiknek mennyiben volt igaz. Mindkettőjüket nemes céll, a hazaszeretet vezette . . .” (148. l.) „Kempelent az a nézet vezeti, hogy a súlyos igába hajtott nemzetet nem ostorozni, elcsüggeszteni, hanem kímélni, biztatni kell. Az ellenséges bécsi kormány eléggé vádol bennünket mindenféle bűnnel és elmaradottsággal. Nem szabad neki igazat és tápot adni.” „E támadás maradandó nyomott hagyott [Vajda] lelkében s egyik oka lőn visszavonulásának.” (149. l.)

A publicista Vajdáról és 1862-es röpiratairól Endrődi Sándor is megemlékezik (Vajda János kisebb költeményei. Sajtó alá rend. és bev. Endrődi Sándor. Bp. 1903, Magyar remekírók 50.): „A közönség annál nagyobb figyelemmel kísérte működését, minél derekasabban küzdött a divatos koráramlatok s kivált az irodalmi klikkrendszer ellen. Támadásai hevesek és sokszor kíméletlenek voltak, mert úgy észlelte, hogy a meddők, a tehetetlenek le akarják szorítani az irodalom teréről a termékenyeket és tehetségeseket.” Mindezekért „ellen-ségeinek száma megszaporodott s a sűrű és heves támadások sokakban felkeltették az elkeseredést és gyűlölséget ellene.” (10. l.)

„... 1862-ben pedig Arisztidesz álnéven két publicisztikai röpiratot (Önbírálat, Polgárosodás) [adott ki], melyek Széchenyi szellemében stilizálva, a jövődő magyar cultura ügyéért lelkesen buzogva s keményen elítélve minden virtuskodást és duhajtságot, nagy feltűnést keltettek, de viszont erős támadásokban részesültek.” „Publicisztikai dolgozatainak hangját merésznek, erősnek, eredetinek, de felfogását túlhajtottnak találták s a rátámadó kritika minden lehetőt elkövetett, hogy szerzőjük iránt elidegenítse a közönséget. Ennek a színté mesterségesen szított ellenszenvnek aztán az lett az eredménye, hogy a költő hívei mindjobban meggyérültek s végül a Nővilág közönsége is . . . elpártolt tőle . . .” (11. l.)

Bródy Mihály az alábbiakban ad számot Vajda röpiratairól (Vajda János. Irodalmi tanulmány. Bp. 1904): „Metsző józansággal, legtöbbször az ő beteges egyoldalúságával fogja bíráló alá a magyar jellemet. Az ő ismert felfogásának nézőpontjáról csupa sötét képet lát, ámbátor hiszen az akkori nagyszájú, hazafiság subájában duhajkodó, szittyaságába hetykén elzárkozó magyarság bőségesen tápot nyújtott ez irányban a pesszimizmusnak. Vajdának, mint a bagolynak, a sötétben élesedik meg a látása, a világos színek sértik szemét. Az a rideg, acsarkodó hang, mely bántóan sívítja fülünkbe vétkeinket és mulasztásainkat, semmikép sem alkalmas a lelkek fölvilanyozására. Semmi biztatás, csupa riasztás. Marcona tollal, mérges tintával ír, úgy, hogy még az igazságtól is elriasztja az olvasót. Valami perverz gyönyörűséggel temetkezik a népszerűtlenségbe és ha sikerül a közhangulatot maga ellen uszítani, panaszkodik, hogy félremagyarázzák intencióit.

Stílusa az 'Önbírálat'-ban súlyosan dühörög, nem alkalmas a közönség szülő eszméi terjesztésére. Impozáns, sokszor antik fenségre emelkedő pátozsa akadozva törtet a bonyodalmas, ágas-bogas mondatok útvesztőjében.

Másik röpiratának, a 'Polgárosodás'-nak már tagozottabb, hajlékonyabb, könnyebb lépésű a stílusa. Mintha okult volna Vajda az 'Önbírálat' hatásából, a hangja itt egy nyolcaddal enyhébb s a szeretetnek és elismerésnek is valamivel több helyet szentel. Különben pedig itt is mindenkit út, politikust, lapszerkesztőt, író, művészt, az egész életet . . . Tiszta erkölcs, okos berendezkedés és nyugati civilizáció, ez az az eszmény, melynek nevében kellemtelenségeket és igazságtalan igazságokat vág a nemzet szemébe. Rajong Széchenyiért . . . gyakran hivatkozik rá . . . Igaz, Széchenyi is támadta a korhadó hagyományokat, ő is belevágta kését a nemzettest kóros részeibe, de legalább reménnyel, szeretettel tette elviselhetőbbé a műtétét. Vajda ellenben

komor, kegyetlen és dühös. Ahhoz, hogy a sebek begyógyuljanak, a sebésznek nem kell hóhéarcot öltenie.

Másrésről is nagy a különbség Széchenyi és Vajda politikai magatartása között. „... Széchenyi a jelenségeket nem csak egy irányban figyeli meg, hanem ide-oda forgatja, minden oldalról nézi és minuciózus mérlegelés után jelöli meg értéküket. Ez a gyakorlati politikus módszere. Vajda mint költő... belekapaszkodik pesszimizmusának kedvező ferdeségeinkbe és azokat úgy fölnyitja, hogy árnyékba vonja velük nemes tulajdonságainkat. Lelke nem bírja el a pontos, lelkiismeretes kutatást; az első impresszió számít nála, ez pedig mindig vigasztalan.” „... Vajdának az ötletek bő választékban állnak rendelkezésére... Minden fordulata, minden szerencsés hasonlata pesszimizmusából táplálkozik.” (44—47. l.)

Porzó [Ágai Adolf] Egyedül. — Emlékezés Vajda Jánosról — című dolgozatában (Pesti Hírlap, 1897. jún. 24., 8—9. l. Írása később kötetben is megjelenik ugyanezen a címen és lényegesebb változtatás nélkül: Porzó [Ágai A[dolf]]: Új hantok. A Por és hamu 2. sorozata. Bp. é. n. 148—149. l.) a következőket írja: „S egy szép... dehogyan szép!

... egy undok ősz reggel nagyot fordult János az ő ágyában s mint europäer kelt föl. Míg azelőtt, a többi között, paprikához is hasonlított a magyart, aki csak szétoszlik de föl nem olvad a környező németységben, piciny parányaiban is megtartva a maga eredetiségét: most a sötét prédikálta. Jó lesz ám beleolvadnunk a környező civilizációba. Arisztidesz néven közrebocsátott füzetei, melyekben „önbírálatra” szólítja föl a magyart, zajjal jártak. Pörge kalap, szűr, sarkantyús csizma, csáti bot stb. eltűnt s a Curia előtt ott látom Jánost fehér cilinderekben, gérokkban, plundrában, ernyővel, karján porellenző köpenyeggel, szemén zöld ókuláré. Csaknem Johannak szöszlöttem.

Dehogyan veszett ki belőle azért a magyar lélek! Csak tisztábbra szűrődött benne. A magyar nyelv neki a legfejlettebb, a leggazdagabb, a legszínesebb, szóval: a legtökéletesebb nyelv, az egyetlen kiváltságos valamennyi közt, melyet pór és úr, műveletlen és művelt egyforma szabadsággal beszél.”

Széchenyi szellemének hatását kutatva Szekfű Gyula a röpiratíró Vajdát is a „leszámazottak” közé sorozza (Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1920, 164—165. l.): „Pedig a lelki meggyőzés szükségére, Széchenyi szelleme szerint, ott élt a jobb lelkében. Keserű honszeretettel és éles önbírálattal mondta ki ezt egy álnévű röpirat, mely nagy feltűnést keltett addig, míg ki nem tűnt, hogy szerzője nem valami Széchenyihez hasonló kiskirály, hanem egyszerű polgári eredetű író, kitől az erkölcsi korholást a nemzet művelt osztályai nem voltak hajlandók tűrni. Vajda János nemzetnevelő működése csekély következtetésű, de meg kell említenünk, mert Széchenyi erkölcsi hatását tetőpontján mutatja be legalább a nemzet gondolkodó egyéneire.”

A továbbiakban ismerteti a röpirat néhány gondolatát, s végül így zárja fejtegetéseit: „A nemzet kardinális bűnei felsorolásában Vajda hangja még Széchenyiénél is élesebb.” „Vajda Jánosban Széchenyihez hasonlóan, a magyarság halhatatlan lelke szólalt meg, keresve az erkölcsi megtisztulás tükés és göröncsös ösvényeit.”

Az abszolutizmus korának sajtótörténetét tárgyaló bevezetésében Angyal Dávid Vajda röpiratairól is szól (Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Szerk., bev. és jegyzetekkel látta Angyal Dávid. Bp. 1925. Fontes Historiae Hungaricae aevi recent. Magyarorszáig újabbkori történetének forrásai. Levelezések.) „... megérdemli figyelmünket az a tárcacikk, melyet [Vajda] Mocsáry Lajosnak „A magyar társasletről” c. könyvéről írt. Már itt mutatkozott az a keserűség a magyar arisztokrácia és köznemesség ellen, mely később fokozott erővel tört ki Aristides álnév alatt kiadott röpirataiban. Ezek a röpiratok mostanában igen nagy tisztességhez jutottak, úgy tüntették fel őket, mint egy nemes érzésű konzervatív magyarnak jajkiáltásait a liberális kor társadalmának romlottságával szemben. Pedig Vajda nem is volt konzervatív, éppen csak közjogi tekintetben igyekezett azzá lenni. Ellenben a 48 előtti liberális korszakot egekig magasztalja. Sok igazat mond, erős szenvedéllyel és eredeti magyaros fordulatokkal, de néha igen naiv és szubjektív író. Mivel nem ismerték el olyan nagy költőnek, mint aminőnek hitte magát, s mivel úgy látszik, hogy hivatalvállalása miatt kellemetlen társadalmi tapasztalatai voltak, a maga sérelmeit megbosszúlja a magyar társadalmon.” Lábjegyzetben hozzá teszi még: „Gyulai Pál éles kritikája az Önbírálatról (Szépirodalmi Figyelő, 1863 [1]) sok tekintetben találó.” (154. l.)

Pásztor Árpád írja „A százéves Vajda János” című cikkében (Századunk. Társadalomtudományi Szemle, 1927. II. 229. l.): „„Önbírálat’ és „Polgárosodás’ címmel 1862-ben két röpiratot ír, amelyet érdemes ma is elolvasni. A demokrácia és haladás vágyának fanatikusabb vallomása alig hangzott el még magyarul. Mögöttünk volt a levert szabadságharc, ételtük a Bach korszak szomorú éveit, az osztrák börtönpolitika elzárt az egész világtól és a magyarkodásnak sírva vigadó, ködmönös, szűrös-gatyás éveit éltük.

Ebben a hangulatban jelentek meg Vajda röpiratai.

Kinyitni a nyugatra néző kapukat!... Részt venni a világ versenyében!... Tanulni!... Dolgozni!... Felhagyni a sírva vigadással!... A haladás korszakában a haladókkal együtt menni!...

Ezek voltak Vajda jelszavai...

Mi lett érte a bér? Házaárulónak kiáltották ki, ráfogták, hogy Bécs kémje, spioli, aki Schmerlingtől fizetést kap.

A hajsza vége csúnya botrány lett... Vajda nyílt uccán megbotozta a fiatal Thaly Kálmánt.

És ezzel bezárult előtte minden irodalmi és társadalmi ajtó.”

Bikácsi László könyvében (Egy korszak irodalmi élete. 1861/67. A kettőszakadó magyar irodalom. Bp. 1935) több alkalommal is foglalkozik Vajda röpirataival. „Vajda János két könyvet is írt (Önbírálat, Polgárosodás 1862) jóformán csak a „várás’ politikája ellen, hatalmas érvekkel bizonyítva: nem igaz az, hogy nem kell semmit sem tenni a nemzetnek, nem igaz az, hogy nem lehet semmit sem tennie.” (5. l.) „Polgárosulás — írja később — ez volt az a szent szó, amelybe az összes reformok, a korszakos változások beleférték. Vajda János könyvet írt e címen, de e könyvével éppúgy, mint az előbbivel (Önbírálat) — a fiatalabb nemzedék, jórészt személyes ismerősök kivételével — úgy szólván az egész országot maga ellen ingerelte.” (34. l.)

Bóka László szerint (Vajda János [Bp. 1941] Magyar írók-sorozat) „Az 'Önbírálat' előzményei nem tisztán politikaiak voltak.” (84. l.) Az *Idők* pesti bukását és a *Vészhangok* című verskötet gyér visszhangját is okul említi föl. „Vajda — mutat rá — kezdett ráébredni arra, hogy nem műveiben van a hiba, hanem abban a szellemi környezetben, melyben él, van valami idegenség, van valami, ami lényegileg idegen tőle és műveitől. Mindehhez még az is járult, hogy Vajda nem tudott beilleszkedni a „költő” szerepébe, nem tudott s nem is akart csak költő lenni. Ehhez el kellett volna felejtetni pályakezdetét. Akkor mint költő lépett fel, de verse egyéniségének közéleti súlyt adott. A közvélemény asztala hiányzott neki . . . Minduntalan ki akart törni abból a szégyenletesen szűk körből, melybe az új világ száműzte az írót.” (85—86. l.)

„Az irodalmi siker dobogójáról letaszíthatják, de érzi, hogy neki van mondanivalója, olyan, ami egészen az övé és arról senki sem beszél, e téren nincsenek sikeres versenytársai. A nemzet alkotmányát védi, közjogi gondjai vannak s az idegen elnyomó elleni, némaságra ítélt harc elcsitítja a belső küzdelmeket, Isten békéjét teremti meg azok között, kiknek pedig lenne egymással elszámolnivalójuk. Mikor rövid reménykedés után kiviláglott, hogy az alkotmány még egy darabig sutban marad, mikor a fellélekző közjogi szellembe újra belefojtották a szót, akkor jött el az ő pillanata.

Könyve vezércsillagának Széchenyit választja. De nem azt az eszményi, valóban eszmévé finomult Széchenyit, aki felett Arany csodálatos ódája sírta el a nemzet könnyeit, hanem a Hítel harcos, kemény Széchenyijét, aki a korbácsot sem sajnálta nemzetétől.” (87. l.)

„Röpiratának hangja élességben nem marad el a Széchenyi-motók megett. S három alaptétele személyválogatás nélkül csapja arcul az egész magyar közvéleményt. Helyteleníti a passzív reziliencia politikáját . . . az ország állapotát nem vezeti vissza okvetlen az ország külpolitikai helyzetére . . . A tétlenségre ítélt nemzeti lelket végül új utakra akarja terelni.” „A gyanú akkor sem kerülte volna el, ha engedményeket tesz a nemzeti hiúságnak. De ő nem tudott engedményeket tenni.” (88. l.) „Ilyen hangon a nemzettel Széchenyi és Petőfi beszélt utoljára . . .” „A hang ifjúságának, a közvélemény asztala forradalmának hangja — már e hang maga biztosíték arra, hogy idegenül fogják hallgatni azok, kik e hangot sohasem hallották, vagy elfeledték.” (89. l.) „Sehol ily élesen nem figyelhetjük meg, milyen szakadék választotta el Vajdát kortársaitól, de azt sem, hogy ez volt az eleme, erről a túlsó partról tudott igazán szólni.” (90. l.) „A távlat teszi élessé a szemét . . . a nemzet, melyet százados csalódásai után a legújabb csalódás végre bizalmatlanná tett az idegen iránt, most az ellenkező végletbe esik, bizonyos autarchia felé hajlik . . . 'öntúlbecsülés' hibája elleni védekezésül Széchenyire mutat . . .” (91. l.)

„. . . milyen magával ragadó próza ez — írja a továbbiakban Bóka — Csak a teljes tudatosságnak, csak az értelemnek van ilyen ereje. Nyen perzselő tüze.” „Pontosan tudta mondanivalóját, röpirata remek szerkezete bizonyítja, csak azt nem tudta, hogy kikhez szól.” „Az, amit mondtunk, hogy az 'Önbírálat' megszületésének előzményei nem tisztán politikai okok voltak. Következményei sem voltak csupán politikaiak.” (94. l.) „Nem Gyulai éles, de mindig színvonalas, mindig elvi magasságokon járó kritikája volt az 'Önbírálat' egyetlen következ-

ménye.” „... kikiáltották pecsovicsnak, hazaárulónak, hiszen íme itt a bizonyosság, röpiratát Lipcsében nyomták, nem kétséges, hogy „német pénzből.” „Vajda helyzete tarthatatlanná vált Pesten. Ismerősei tüntetően elfordultak tőle, senki sem akart vagy mert közöséget vállalni vele.” (95. l.) „Nincs jogunk pálcát törni kortársai felett, nincs okunk csodálkozni az „Önbírálat” visszhangján, azon, hogy még a legkülönbek is megvetéssel fordultak el szerzőjétől.” „... az Önbírálat szinte példátlan kezdemény, nagyságában van sikertelenségének magyarzata. A hatvanas évek küszöbének buktatója az volt, hogy a reménykedő-kiábránduló nemzet ekkor vesztette el valójában Széchenyi és a Petőfi-nemzedék örökét. Ekkor torpant meg a belső megújulás útján, ekkor mondott le európai hivatásáról, középeurópai missziójáról. Látóhatára megszűkölt, érdeklődése teljesen közjogi térre siklott, célját csak követelte, de nem készült fel céljai elérésének pillanatára.” (96. l.)

„Milyen más alternatívák elé állították a magyarságot később ... demokrácia vagy magyarság, kenyér vagy haza. Nála ez így hangzik: szellem, műveltség, erény, humanitás, polgárosultság, azért, hogy magyarok maradhassunk.” „... nemcsak az volt a tragédiája, hogy nem értették meg, hanem talán ennél is nagyobb volt az, hogy ezért személy szerint tette felelőssé korát ...” (100. l.)

Waldapfel József egyetemi előadásaiban Vajda röpiratairól a következőket mondja (A magyar irodalom a kapitalizmus korában. Egyetemi jegyzet 1950/51. 2. félév. Bp. [1951]): „Az Önbírálat és a Polgárosodás elsősorban a polgári demokratikus kritikát tartalmazza a nemességgel és a nemesi politikával szemben, és hangot adnak a polgárosodás, a polgári átalakulás követelményének,” „Már ekkor attól tart, hogy a készülő új helyzetben megint a középnemesség vezető szerepe fog érvényesülni, és ez most még sokkal inkább a nép érdekeinek háttérbe szorítását és egyúttal az egész nemzet ügyének tönkretételét fogja eredményezni.” (54. l.) Politikai írásairól szólva, megállapítja: „Nagyon sok tévedés van nála a részletekben. Ezzel szemben megvan a fővonala, amelyet a kiegyezés utáni fejlődés lényegileg igazolt.” (54. l.)

„Aristides álnév alatt kiadott két röpiratában — írja Dezsényi Béla (Dezsényi Béla—Nemes György: A magyar sajtó 250 éve. I. köt. Bp. 1954, Vajda János c. fejezet, 146—148. l.) — ... nyíltan szembehelyezkedett a passzív rezisztencia lutri-politikájával”. „Hamarosan köztudomásúvá válik, hogy az Aristides álnév mögött Vajda rejtezik. A Kemény—Gyulai-tábor árulónak nyilvánítja, mert éppen akkor támadja hátba a passzív ellenállás politikáját, mikor az a siker küszöbén áll. Az 1860-as év nagy változásai ismét megnövelik a vármegyei nemesség önértetét, elterjed a külsőségekben tobzódó hazafiság.” „Íme — mondják Vajda is hivatalt vállalt (!) Bach alatt a most röpirataiban gyalázza a hősiessen (!) ellenálló okostályát.” (147—148. l.)

Komlós Aladár több alkalommal foglalkozott Vajda János publicisztikai munkásságával (Vajda János válogatott művei. Sajtó alá rend.: Komlós Aladár. [Bp.] 1951. Magyar klasszikusok; Vajda János válogatott politikai írásai. Öszeáll. és bev. Komlós Aladár. Bp. 1954.). Kutatásai eredményeit végül is monográfiájában summázza: „... az Önbírálat főképp a középnemesség bűneinek kipellengérezésével fog-

lalkozik, a Polgárosodás inkább az iparosodás szükségességéről kíván meggyőzni" (i. m. 108. l.). „... Vajda azt hangoztatja, hogy ez az osztály [a birtokos nemesség] eljátszotta szerepét s a polgárságnak kell átvennie a társadalom vezetését. Igaz, a Deák-párt is 'polgárosodást' akart. De ők úgy képzelik, hogy továbbra is a nemesség tartsa meg a vezetést s épp e célból üzemesítse gazdaságát. Vajda az új Magyarországot nem a nemesség uralmának megőrzésével akarja, hanem az ellen, annak egyidejű ledöntésével. Ideálja az 50-es évek Amerikája . . . Mi az útja-módja az új Magyarország megteremtésének? Az Önbírálat fejtí ki az első feltételét: a mai magyar társadalom vezető osztályának, a középnemességnek át kell alakulnia mai elmaradott, ázsiai, munkakerülő, romlott mivoltából a nyugati államok vezető osztálya képére, művelt és munkaszerető polgársággá. Vajda kíméletlenül olvassa rá a középnemesség fejére bűneit. A két röpirat a harag és utálat fergeteges kitérése, telibetaláló szavak villámaival. Olyan ember bírál itt, akinek a hazaszeretet egyet jelent a haladás akaratával." (109—110. l.)

A röpiratokban kifejtett eszmék ismertetése után a következőket írja Vajda politikai elképzeléseiről: „A társadalmi átalakulás kérdésében hirdetett radikalizmus és a közjogi engedékenység keveréke, mely e gondolatmenetet jellemzi, első pillanatra talán a Berzeviczy Gergely-típusú magyar egy új változatának mutatja Vajdát; olyan embernek, aki a társadalmi haladás kedvéért semmibe veszi a nemzeti célokat és a haladást a Habsburgok segítségével véli elérhetőnek. De ez a látszat hamis. Mert ha Vajda meg akar is maradni Ausztria szövetségében, azért akarja ezt, hogy szövetségését előbb felhasználja, azután maga alá gyűrje. Ha ideiglenesen hajlandó is engedni 48 közjogi céljaiból, ezt csak taktikai visszakozásnak tekinti, melynek leple alatt erőt gyűjtve, utóbb annál nagyobb lendülettel törhetünk előre. Ezért kész elfogadni a közös had- és pénzügyet is, ha csak annyi önállóságot kapunk is, hogy hozzászólhassunk műveltségünk és iparunk fejlesztéséhez; meggyőződése volt, hogy ezzel megszerezzük nemzeti szabadságunkat is. Természetesen még távolabb áll az ókonzervatív főuraktól, akiknek engedékeny politikájával szintén van némi érintkezése. Ezek-től nemcsak ama hátsó gondolatokban különbözik, amelyek közjogi politikája mögött rejlenek, hanem demokratikus társadalomkritikájában is." (111. l.)

„A röpiratokban gyakorolt szenvedélyes demokratikus kritika — mutat rá a továbbiak során — kétségtelenné teszi, hogy Vajdának most is a feudalizmus felszámolása, polgári Magyarország teremtése, 48 folytatása a fő célja. Ausztria felé is azért fordul reménykedve, mert ez 61 febr.-ban némiféle polgári alkotmányt kapott. Vajda az ellenállási mozgalmat, amelyet nemrég maga is támogatott, most azért utasítja el, mert látja az azt vezető nemesség feudális erkölceit, és el akarja kerülni egy új abszolutisztikus korszak bekövetkezését. Azt hitte, nyugodtan vállalhatjuk a közös ügyeket, nem sokára úgyis miénk lesz a döntő szó. Tévesen azt hitte, hogy jólétünk, polgárosodásunk nemzeti függetlenség nélkül is elérhető. Ez az első alkalom, amikor a demokratikus és nemzeti eszme összeütközik nála. Magyar közelfogás volt ez időben, hogy a soknemzetiségű Magyarország nem állhat fenn Ausztria szövetsége nélkül." (117. l.)

„De félreértene őt, aki azt hinné, hogy beírta a diplomában vagy épp a pátonsben felajánlott 'alkotmánnyal'.” „Köznemesei ellenfelei meg közte nem az volt tehát a különbség, hogy ezek ragaszkodtak a nemzeti önállósághoz, Vajda pedig kész volt lemondani róla. Ez elvi különbség lett volna, holott e kérdésben csak taktikai eltérés volt közöttük: Vajda is csak fenntartással volt hajlandó a felajánlott sovány engedmények elfogadására, úgy vélte ugyanis, hogy azok birtokában már megerősödhetünk, s így több reményünk lehet a további harcra.” „S 67-ben az is kiderült, hogy a nemzeti önállóság kérdésében is Vajda volt hajthatatlanabb köztük. Hiszen ugyanazon rétegek, amelyek 61-ben az októberi diplomát visszautasították, a kiegyezésben, mihelyt megkapták a hatalmat a magyar társadalom fölött, készséggel lemondtak az önállóság két legfontosabb tartozékáról: a hadügy és pénzügy kérdésében való döntés jogáról. Vajda viszont, mihelyt a helyzet lehetővé tette, 67-től már ezt is követelte, s ezért nem fogadta el a kiegyezést. S vajjon nem kell-e logikusnak tartanunk azt a következtetlenséget, amely 61-ben engedékeny volt, 67-ben pedig követelő? . . . Hiszen Ausztria 61-ben erősebb volt még, mint 67-ben! Vajda politikájával mindkét esetben többet lehetett volna elérni, mint az országgyűlési pártok politikájával . . .” (118. l.)

„Az azonban kétségtelen, hogy Vajda túlságos jóhiszeműséggel ítélte meg Schmerling politikáját: nem látta, hogy Bécs, felszínes engedményeinek színe alatt, feltétlen kapitulációt követelt, bevonulást a Reicharathba, beolvadást, s így a megegyezés, amelynek meghíúsítását Vajda a köznemesség szemére vetette, egyelőre sem lehetséges, sem kívánatos nem volt. Nem látta azt sem, amit Kossuth oly tisztán látott: hogy ha a magyarság továbbra is uralma alatt akar tartani tízmillió szlávot és románát, akkor más nagyhatalom segítségét kell igénybe vennie, így pedig ennek szolgájjává válik.”

„Társadalmunk bírálatában is van egy nagy mulasztása: bajainkért főként a köznemességet teszi felelőssé, nem mutat rá, hogy elsősorban az arisztokrácia és a klérus tehet róluk. Az a kritika viszont, amelyet a köznemesség osztályönzése, üres hazafiaszkodása, betyársága és léhasága fölött gyakorolt, olyan bátor és találó, okos és szenvedélyes, amilyen Petőfi óta a két röpirat megjelenéséig nem hangzott el nálunk. A magyar köznemesség még a lángoló hazafiakat . . . nem a nemzeti érzés, hanem a brutális osztályönzés vezeti. Elsőnek ismeri fel a magyar politika gyepelőjét kezébe ragadó szabadelvű nemesség igazi céljait. Felmondja hát a hűséget, mellyel az 50-es években e politikát követte. Röpiratai a magyar irodalmi ellenzék első megnyilatkozása. A 40-es évek haladó elemei azt hitték, hogy a köznemesség végrehajtja az ország politikai átalakulását. Vajda elsőnek mondja ki, hogy ez a hit illúzió volt. Ez röpiratai főérdeme.” (118—119. l.)

Az 1861-es országgyűlést követő politikai és társadalmi állapotokat elemezve, Lukács Lajos a következőkben látja Vajda és röpiratai jelentőségét (Magyar függetlenségi és alkotmányos mozgalmak 1849—1967. Bp. 1955. 307—309. l.): „Népünk széles tömegei arra döbbsentek rá, hogy magukra maradtak, hogy a 48-as köznemesség, melyből minden ingadozás ellenére is sokat reméltek, nem képes a nemzet várakozásainak megfelelni. Ezt, a népünket ért nagyfokú csalódást, a

középbirtokos nemesség elvetélt vezetőszeropét a legtalálóbban és mély összefüggések feltáráásával világította meg a kortárs, Vajda János. Írásai közül különösen kiemelkednek 1862-ben álneven kiadott röpiratai: az *Önbírálat és a Polgárosodás* címűek. Olyan kortárs írásairól van szó, aki lelkiismeretét, a haladáshoz való ragaszkodását többre becsülte a hízelkedő, hazug szavaknál, aki nem rettent attól vissza, hogy a szabadságharc volt vezetőrétegének tevékenységét a maga meztelen valóságában mutassa be. Ezért legfontosabb feladatát abban látta, hogy leleplezze ennek a politikai vezetőrétegnek felszínes hazafiaskodását . . . ”

„Vitatható probléma — írja a későbbiekben —, hogy Vajda röpirataiban miért nem fordult szembe hasonló hévvel és részletességgel az arisztokráciával, miért csak a középbirtokos nemesség kétarcúságát leplezte le? Ennek okát legfőképpen abban kell látnunk, hogy Vajda azt tudatosította, amire az adott körülmények között valóban a leginkább szükség volt. Hogy a nagybirtokos arisztokrácia, az ókonzervatívok a nemzeti ügy árulói — ezt a nemzet előtt aligha kellett különösebben bizonyítani, de más volt a helyzet a középnemesség szerepének megítélésében. Vajda látta a különbséget a két réteg között, nagyon is jól felismerte az arisztokrácia nemzetellenes szerepét, de mélyeséges megvetését, gyűlöletét azért fordította elsősorban a középnemesség ellen, mert a forradalom szent ügyének árulói, renegátjait látta bennük. Azért volt velük szemben könyörtelen, mert veszélyesebb ellenfelet látott abban a politikai vezetőrétegben, amely látszatra a nemzet érdekeit védte, de a valóságban egész mást akart.”

Az *Önbírálat* néhány, idevágó gondolatának ismertetése után így végzi fejtegetéseit: mert Vajda nem volt hajlandó a középnemesség osztályozását elhallgatni, „vállalnia kellett az igaztalan üldöztetés és vádaskodás következményeit. Nem állíthatjuk azt, hogy Vajda nézeteiben nem akadt hiba, hiszen a magyar politikai vezetőréteg bűnei láttán kissé elhomályosultak előtte azok a súlyos veszélyek, melyeket a Schmerling-rendszer jelentett a nemzet számára, túl is becsülte a polgárosodás lehetőségeit az adott körülmények között, de mindez nem gyengíti érdemeit. A magyar politikai vezetőrétegekről adott könyörtelen bírálatra olyan szégyenbélyeget sütött a hazafiaskodók, a hazáról sokat szónokló, de érte áldozatot hozni már nem akarók homlokára, hogy onnan eltávolítani már soha többé nem állott módjukban. Vajda vádiratait lehetett elhallgatni, de megcáfolni soha.”

Vajda Jánossal foglalkozó írásaiban Sötér István is nagy figyelmet szentel a két 1862-es röpiratnak. *Romantika és realizmus (Válogatott irodalmi tanulmányok. Bp. 1956)* című kötete Vajda János-tanulmányában (295—361. l.) először Vajda politikai koncepcióját ismerteti: „Ő 48—49-ben együtt halad a forradalom jakobinus szárnyával — Világos után pedig úgy véli, hogy a forradalom immár lehetetlen, s eszerint alakítja ki politikai elveit is. Igaz, a szociális forradalomtól 1862-ben félreérthetetlenül irtózik —, de később a kevesek egyike lesz, akik a munkásmozgalmakhoz fokozódó rokonszenvvel képesek fordulni. Vajda tehát nem forradalom-ellenes, mint a Deák-kör politikusai, hanem olyan ember, aki a forradalmat egy mindörökre elveszett lehetőségnek tartja. A Deák-körűli politikusok gondolkodásának irányát az a törekvés szabja meg, hogy ne legyen forradalom. Vajdáját

pedig az a vélekedése, hogy a forradalom nem lehetséges többé. Magánya, pesszimizmusa is ebből a fájdalmas vélekedésből fakad.” (317. l.)

„Vajda — állapítja meg — a röpiratokban éppoly sajátos, külön úton halad majd, mint korábban. De ennek az útnak sajátosságát a politikai körülmények most már kirívóvá teszik a Deák-párti közvélemény szemében. A röpiratok létrejötteinek kettős oka van: egyrészt Vajda elégedetlensége a nemességgel, az ál-hazafisággal, a kátyúval, melybe az ország jutott — mááreszt Vajda sürgető vágya, hogy forradalom nélkül is (mert ennek bekövetkeztében 61-ben már ismét nem bízik) változtasson hazája állapotán.” (322. l.)

Vajda politikai nézetei — írja — „egy következetesen végigvitt, a korviszonyok által el-elnyomott, de érintetlen maradó plebejusi szemlélet! És ha Vajda a költészetben a politika túltengését helyteleníti — úgy a vármegyei szószerktől kívánja megtisztítani a költészetet. Nem pedig attól a mély és igaz politikumtól, mely az ő költeményeiben, valamint az Aranyéiban kifejeződik.” (327. l.)

A két röpirat főbb gondolatai — mutat rá — már Vajda korábbi írásaiban is felfedezhetők. „A Széptani levelek . . . ellentmondásossága már a 62-es röpiratok ellentmondásosságával rokon, mely abban áll, hogy a társadalmi átalakulás érdekében Vajda még a polgári alkotmányú Ausztriával is hajlandó lenne kiegyezni.” (327—328. l.)

Komlós Aladár Vajda János monográfiája egyes tételeivel vitázva, kijelenti: „Vajdát nem 1849-es nézeteinek revíziója közelíti Széchenyihez — hanem annak a közönségnek felismerése, mely a maga és a Széchenyi köznemesség bírálatában tényleg megvan.” (328. l.)

„Röpirataiban Kossuthtól is, átmenetileg, ugyanily okok miatt fordul majd el. Útját éppúgy járhatatlannak véli, mint Petőfiét — és a kiegyezés egy sajátos módjával azért rokonszenvezik, mivel ettől is a feudális maradványok eltakarítását, az ország polgárává átformálását várja.” (329. l.)

Rávilágít a két röpirat irodalmi jelentőségére is: „Az 1862-es röpiratoknak lírai jelentőségük is van. Hatalmas, szitkozódó, vagdalkozó monológként kanyarognak, szeszélyes kitérőkkel az iszákosság, vagy a fővárosban felállítandó szobrok ügyére, s nem is annyira logikai, mint inkább indulati a kompozíciójuk. Mennyivel több és felszabadultabb indulat kapott helyet e röpiratokban, mint az 50-es évek költeményeiben — mennyivel merészebb képek és ötletek! Ezek a röpiratok utat törtek Vajda későbbi költészetének is, tombolásukból, végtelen haragjukból épp elég maradt meg a Jubilate számára. Szatíraiságuk a 48-at előkészítő korszak hagyományaihoz kapcsolódik: Széchenyihez, Az elveszett alkotmányhoz, A falu jegyzőjéhez és Petőfi táblabíró-szatíráihoz; a röpiratokban jellemzett középnemesség hasonlít még a korábbi modelre, de sokban különbözik is tőle: az a dzsentri ez már, mellyel Csiky Gergelynél, Tolnai Lajosnál, Mikszáthnál találkozunk valamikor. A Vajda röpiratai annak a dzsentri-bírálatnak nyitányát is jelentik, mely majd a 80-as években bontakozik ki. Abban is Vajda viszi a vezérszólamot, az irodalmi ellenzék ellen [!]. A röpiratok jelentőségét tehát nemcsak politikai tartalmukban, de az egész későbbi, a dzsentri-kérdést tárgyaló irodalomban is kereshetjük.” (334—335. l.)

„A röpiratok keletkezésének előzményei sorában fontos helyet kell adnunk a Széptani leveleknek; mind az Önbírálat, mind a Polgárosodás alapeszméje amazokban kifejtve már. A Széptani levelek azt az irodalmat — az ál-népiességet — támadták, mely a 'nemzeti hibákat' ápolja, kiszolgálja, s a 'százados kátyúban' megtartani segít a nemzetet. A két röpirat is e 'kátyú' ellen lép föl. Vajda tettvégya és türelmetlensége: tiltakozás a középneemesi politika ellen.” (335. l.)

„Mit jelentett 49 öröksége Vajda számára? — veti föl a kérdést. — A társadalmi átalakulás — és nemzeti függetlenség eszméjét. Ez a két eszme 1848—49-ben együtt és forradalmi érvénnyel jelentkezett a plebejus-jakobinus Vajda számára. De Világos után . . . a két eszmét nem lehetett képes együttesen igenleni; anélkül, hogy Vajda revideálta volna akár a társadalmi átalakulás, akár a nemzeti függetlenség kérdését, az egyiket előnyben kellett részesítenie a másikkal szemben. Vajda a két röpiratban a társadalmi átalakulás, a 'polgárosodás' célját tekinti elsőrendűnek . . . Rá kell még mutatnunk arra is, hogy a függetlenség elvét Vajda éppen nem rekeszti ki röpirataiból . . .” (336. l.)

„A két röpirat a passzív ellenállás bírálata is — és bizonyos mértékben magáé a forradalomé, a szabadságharcé. Oly mértékben, amennyire Vajda a forradalmat akkor, 1862-ben, lehetetlennek véli.” (336—337. l.)

„Felfogását e kérdésben [ti. a polgári átalakulás sürgetésében] úgy foglalhatnók össze, hogy forradalmat már sikerült létrehozunk — de jólétet, civilizációt még soha. Vajdának fáj a veszendőbe menő idő, fél a tespedéstől, elítéli a 'csodavárás' politikáját (amin a forradalmi reménysegeket is érti) — szerinte 'Garibaldi nélkül is' tennérek lehetne tenni a hazá hasznára. Ezt a felfogást nem lehet Kemény Zsigmondéval vagy Deák Ferencével közös nevezőre hoznunk. Ez a hang nem a békepárt hangja. A lehetetlennek vélt forradalom céljait továbbra is igenli Vajda — csak másféle úton próbálja őket közeleltetni.

Nem kétséges, hogy elképzelése: illúzió, de ennek az illúzióknak van egy reális tartalma is, melyet a röpiratok legfontosabb tartalmának érzünk: Vajda társadalombírálata. Ez a tartalom egybekapcsolódik a forradalomról vallott felfogásával; ezt a társadalmat, ezt a nemességet a forradalomra képtelennek érzi, illetve, az ő forradalmuktól nem várna eredményt.” (337. l.)

Sőtér is, Komlóssal egyetértésben fontosnak tartja azt a tényt, hogy „a reformkor és a szabadságharc óta most első ízben méri föl bátor, kritikai tekintet a magyar társadalom valóságát. Vajda tekintetét nem fátyolozzák el a nemesség szerepének illúziói . . . ábrándjai pedig épp társadalombírálatát hagyják frissen, érintetlenül. Röpirataiban . . . újból megjelenik az elmaradott, parlagi Magyarország képe . . . Ez a kép, s a szatirai, ostorozó indulat: Vajda plebejus patriotizmusának szülötte. A röpiratokban ez a patriotizmus marad magányos, különül el a nemességtől, s vonja magára a legkíméletlenebbül az üldözöttségét.” (338—339. l.)

Vajda későbbi költészetének más szálai is a 62-es röpiratokig nyúlnak vissza: „A röpiratok közül a Polgárosodás egyébként már sejteti is a filozófiai tematika igényét, amikor hiányolja ama, nagyobb általános eszmék' megszólaltatását, melyek '1848 előtt még csak föl-fölvillantak'.” (339. l.)

Befejezésül hangoztatja: „Ezt az életművet csak 48–49 örökségnek az új korviszonyokkal támadó összeütközéseiből lehet megérteni — illetve abból, hogy az örökség két legfontosabb tartalmát, a társadalmi átalakulást és a nemzeti függetlenséget — a forradalom lehetlenségéről alkotott felfogása miatt — együttesen követelni Vajda már nem képes.” (360. l.)

Rónay György az alábbi módon vélekedik Vajda röpiratairól (Petőfi és Ady között. Az újabb magyar irodalom életrajza. 1849–1899. Bp. 1958.): „A passzív ellenállás elsősorban az egykori nemesség álláspontja volt. Hogy ez lenne az egyetlen helyes és hasznos magatartás, abban már Vajda János is kételkedett; éles szemmel vette észre benne a nemesség önmagába, múltjába és régi életformáiba gubózását, a rezisztencia mellett hazafisággal igazolt passzivitást, s aminek a tétlenség rövidesen melegágya lett: az ábrándos csodavárását, a meddő illuzionizmust, a lemondást az öntevékenységről. Láttá, hogyan siklik az ellenállás látványos magyarkodásba, s egyáltalán polgárosulás-ellenességbe, a régi szokások és keretek makacs őrzésébe, s a benső életerő és józan ösztön elsatnyulásába.” Az Önbírálat jégesdként hatott „megtépázva és leverve az illúziók féltett virágait. Vajda János a „föld alatti bástyákon” kívülről, azok fölött szemlélte állapotainkat, egyetemesebb európai távlatban, s nem titkolta . . . hogy a passzív rezisztencia nemzeti otlkává emelése” oka nemcsak európai viszonylatban vett elmaradásunknak, hanem a reformkorhoz, a forradalom korához képest való visszafejlődésünknek is. (10–11. l.)

Vajda — írja a *Polgárosodással* kapcsolatban — „még 1862-ben megfélelt az Önbírálatot ért támadásokra”. „. . . a Polgárosodás szándéka nem más, mint szétozlatni minden illúziót, és előkészíteni a magyarságot a határait ostromló polgári kapitalizmusra . . .” (78–79. l.) „A kép sötét; ha indulatosan festették is, nem torzkép. Nagyjában ilyen viszonyok között, ilyen készültségben, ilyen szellemben érte az országot 1867-ben a kiegyezés.” (81. l.)

Csabai Tibor „Kossuth Lajos és az irodalom” (Bp. 1961) című művében a kiegyezést elutasító Vajda olveit veti össze az 1862-es röpiratok írójának elképzeléseivel. „Míg — mutat rá — 1861–62-ben, két röpiratában a hangsúlyt kizárólag a feudalizmus-ellenességre vetette, s a további élő korszerűtlen múlt maradványainak lebontása feledtette vele az úgynevezett közjogi problémákat, most a kiegyezés idején a közösügyes alku, a nemzeti önállást feladó megalkuvás egyik legkörelhetetlenebb ellenfele lesz.” „A Széchenyi-eszményt a Kossuth-eszmény váltja fel . . .” „Az eszmények megváltozását a stílus megváltozása is követi. Az Önbírálat és a Polgárosodás még nemcsak eszmei-tartalmi vonatkozásban, hanem stílus szempontjából is zsúfolt, szövevényes mondat szerkezetekben, közbevetések, zárójeles beszúrások, fordulatok, népies szólások alkalmazásában, az izgatottan szaggatott gondolatmenetben, az irónikus és önirónikus hangban kfsértetiesen emlékeztet Széchenyi prózájára. A két röpirat utáni Vajda-cikkek viszont stilisztikai szempontból, egészen egyes képek és gondolatok ismétlődéséig Kossuth stílusának hatását mutatják.” (251. l.)

Kovács Kálmán „Fejezet a magyar kritika történetéből. Gyulai Pál irodalmi elveinek kialakulása, 1850–1860.” (Bp. 1963) című munkájában a következőképp magyarázza Gyulainak az *Önbírálat* elleni

kirohanásait: „... Gyulai előtt nemegyszer többet nyomott a latba az emberi magatartás, mint a költői tehetség. Meglepő például az a kritika, amelyet a következő évtized elején írt Vajda Önbírálatáról. Távolról sem volt akkora különbség elveik között, hogy indokolná Gyulai szenvedélyes hadjárátát. Igaz, a 60-as évek elején időszerűtlennek tartotta a Deák-csoport Vajda nézeteit, de nyilván a költő hangneme és magatartása is fokozhatta a kritikus ellenszenvét. Érezhető, hogy olyan rokon- és ellenszenvek formálódnak ki Gyulaiban az erkölcsi világrend hatására, amelyek majd erősen korlátozzák ízlése és esztétikai értékeszméinek körét.” (112. l.)

Újfént sokoldalú vizsgálat alá veszi Vajda 1862-es röpiratainak eszméit Sötér István műve, a Nemzet és haladás (Irodalmunk Világos után. Bp. 1963. Irodalomtörténeti könyvtár 12.). „Vajda röpirataiban — írja — a Világos utáni nemesi politika bírálata szólal meg, de legalább ennyire a polgárosodás plebejusi útjának keresése is. Ez utóbbi mozzanat sehol sem fejeződik ki közvetlen és egyértelmű módon, de mégis jelen van Vajda fejtegetéseinek háttérében, s ha nem is mindig programszerűen, de annál indulatibb, ösztönösebb módon befolyásolja a két röpirat gondolatmenetét.” (329. l.)

„A két Vajda-röpirat bonyolultsága — mutat rá a továbbiak során — épp abban van, hogy szerzőjük ugyan ellenzi a nemesi polgárosodást, s a nemességet bármifajta polgárosodásra képtelennek tekinti — de éppennyire kritikus a forradalom, s 1848—49 emléke iránt. Vajda polgárosodási programja tehát a forradalom elutasításában a liberálisokkal közös. Természetesen, e közösség mellett még több olyan mozzanatot említhetünk, melyek épp ellentéteiket bizonyítják.” „... hibáztatja a forradalmat és szabadságharcot — mivel azt a nemesség ügyének tekinti. 1848-at már csak azért is idegenkedéssel szemléli, mivel azt a nemesi liberalizmus is a magáénak vallja. De ha Vajda röpirataiban egy „hivatásos” politikus átgondolt, „szakszerű” megnyilatkozását keressük, úgy aligha tudunk velük mit kezdeni. Ezeknek a röpiratoknak legmélyebb igazságai némiképp — költői módon derülnek ki. És ez nem csökkentheti, inkább emeli értéküket szemünkben. Vajda koncepciója aligha éri el Eötvös vagy Kemény eszme-rendszerének színvonalát, ám néhol zavarosan, másutt ösztönösen, de mindig szélső indulattal kimondott igazságainak érvényét a történelem amazokénál sokkalta inkább igazolta. Vajda bírálata 1848-ról arra figyelmeztet bennünket, hogy a plebejus-népi szemlélet a nemesség iránti bizalmatlanságot néha a nemesség művének vélt szabadságharcra is kiterjesztette. A nemesi liberálisok is meg akarják kerülni a forradalmat s Vajda ebben átmenetileg egyetért velük. De semmiképp sem ért végül egyet abban, hogy a kibontakozás útját a nemességre támaszkodva lehet csak megtalálni.” (330. l.)

„Az Önbírálat és a Polgárosodás nézetei 48-ról, Kossuthról és a forradalomról elsősorban azért tanulságosak számunkra, mivel megértetik velünk azokat a gondolkodási csapdákat és vargabetűket, melyekkel a polgárosodás lehetőségeit kereső 48-as nemzedéknek találkoznia kellett.” (331. l.)

„Vajda lényegileg haladó szerepe — állapítja meg Sötér — nem abban mutatkozik meg, hogy ő homlokegyenest ellenkezőjét mondja mindannak, amit Kemény a maga röpirataiban, Arany A nagyidai

cigányokban, Gyulai pedig cikkeiben kifejt. Vajda és Kemények közt a lényeges különbség abban van, hogy Vajdánál szerepelnek olyan elvek is, melyek idegenek a nemesi liberalizmustól. Ez az oka annak, hogy Arisztideszt Gyulai oly hevesen támadja.

Vajda polgárosodási koncepciója Széchenyre támaszkodik, s ebben nincs semmi meglepő: a plebejus-népi értelmiség, mégpedig Arany éppúgy, mint Erdélyi, Az elveszett alkotmányban megnyilatkozó Széchenyi-rokonszenvet Világos után sem tagadja meg." (331—332. l.)

Vajdánál — mutat rá — a polgári átalakulás követelésében jelentékeny szerepet játszik a nemzetiségekkel való vetélkedés gondolata. A passzivitás feladását is azért tanácsolja: nehogy a körülöttünk éledező 'életerős szláv fajok' mögött elmaradjunk. „Fontos körülmény, hogy Vajda a polgárosodás szükségét a nemzetiségi viszonyokból olvassa ki, ugyanezek készítetik a kiegyezés sürgetésére, a nemesi politika elvetésére is.” „De, hogy a polgárosodásnak a nemzetiségek szabadversenyeként való felfogása mennyire veszélyes, az csakhamar kiderül Vajda olyan nézeteiből, melyekben már a későbbi magyar nacionalizmus előképe dereng. A magyar nemzetiség feltétele vezet még egyelőre Vajdát — de ez a feltétel még önála is át-átcsap a nemzetiségek iránti féltékenységre. S még azt sem mondhatjuk, hogy Vajda e féltékenységben a nép érdekeit tartja szem előtt: Keményhez hasonlóan, a nemesi birtokért aggódik ő is.” A legfontosabb — úgymond —, hogy a földbirtok és a pénz magyar kézen maradjon. (334. l.)

„A nemzeti eszmén épülő polgárosulás ideológiája — összegzi végül idevágó gondolatait — sohasem tud túllépni az önlényegéből támadó ellentmondásokon. Vajda elvei éppúgy mutatnak a radikális demokratizmus, mint a nemzeti és faji sovinizmus irányába.” (335. l.)

Vajda elvei és a nemesi liberálisok elképzelései közötti egyezés csak látszólagos. „Bármily lényeges az egyezés Vajda — és a nemesi liberálisok (a volt centralisták) elveinek nagy része között, néha ugyanaz a tézis másféle indítékokból fakad amannál, s másféléből emezeknél. Vajda is osztozik a korszak erkölcsi szemléletében . . . de az ő erkölcsi igényében az erkölcsi felháborodás, az erkölcsi indulat feszítő ereje is jelen van. Kemény vagy Gyulai sohasem mondandak vádbeszédet a nemesség erkölcsi állapota felett . . . Vajda ebben a vádbeszédben a legszenvédélyesebb.” „ . . . az ő erkölcsi igénye legalábbis Széchenyi felháborodásának hangnemében tör elő . . . ” „Röpirataiban az erkölcsi szemlélet kivetkezik abból az elvontságból, melybe Kemény és Gyulai nemzetiessége öltöztette: az erkölcsi igény Vajdánál mindig konkrétan jelenti a nemesi erkölcstelenség és lassu züllés elutasítását.” „A liberálisok csak általánosságban emlegetik a nemzeti hibákat — Vajda konkrétan, s a nemesség hibáinak nevezi őket . . . ” (336. l.)

„Vajda új nemzeteszmenyt keres” — mutat rá egy új fejezet élén. „Nyilvánvaló, hogy nemzetin nem a nemesit érti Vajda, s ez az ő polgárosodási igényének legfőbb különbözősége Kemény és társai eszményétől.”

„Vajda röpirataiban — hangoztatja ismételtelen — nem a politikai koncepció átgondoltságát, újszerűségét kell méltányolnunk, hanem a keresést, a szándékot. Egy új polgárosodási, — és egy új nemzeteszmeny keresésének szándékát. Vajda nem alakítja ki az új nemzetesz-

meny — költőként, nem is az ő feladata. De indulatával keresésre serkent, szenvedélyével az újnak létrejöttét segíti, sürgeti. Ez eszmény megteremtésében — Petőfihez kapcsolódik anélkül, hogy egyszerűen folytatódná. Nem is folytathatja: új viszonyok között kell az utat keresnie.” (337—338. l.)

„... Vajda az új polgárosuló Magyarország számára keres nemzet-eszményt, mely másféle legyen, mint a nemesi liberálisoké, s különbözék Arany archaikus elképzelésétől is. Vajda fölismeri az új viszonyokat: türelmetlensége, hangja e fölismerés következménye is. A tespedést, az önelégültséget, az ‘ázsiai ábrándozást’ ezért gyűlöli meg.” „Az új nemzet-eszményt kereső Vajda igen határozottan a nemesi nemzet-eszmény ellenében halad, ennek az eszménynek cáfolatára törekszik.” (338. l.)

„Mi tehát a programja? — kérdi. — A nyugati polgárosult népek vívmányainak, erkölcsének, szemléletének minél sürgősebb átvétele. Vajdánál ebben a kérdésben semmiféle tétovázást nem látunk: láthattuk már, hogy túljutott mind az Aranyra, mind a Keményre jellemző fenntartásokon, megfontolásokon. Petőfivel rokon radikalizmusa épp abban mutatkozik meg, hogy az átalakulást óvatos fenntartások, megfontolások nélkül óhajtja. És mivel a korszak alapvető jellemvonása az, hogy nem veheti egyszerre programba mindazt, ami még a 40-es években szorosan összetartozott, együvé kívántozott: Vajda inkább megalkuszik a nemzeti függetlenség kérdésében (Komlós szerint ebben is csak: egyelőre), de a polgári átalakulást gyökeresen akarja. A nyugati polgárosodás fenntartás nélküli átvétele, a nemzeti jellem teljes átalakítása, nemzetiség és polgárosodás konfliktusának ‘átlépése’, figyelmen kívül hagyása: íme, Vajda álláspontja. Ez az álláspont... arra figyelmeztet, hogy a polgárosodás gyökeres megvalósításának a nemzeti problematika — bizonyos fejlődési fokon — immár útjában állt, mivel a nemzet-eszmét az a nemesség foglalta le, mely korábbi polgári funkcióját egyre kevésbé volt képes már betölteni.” (339—340. l.)

„... az átalakulást — állapítja meg Sőtér — ő is erkölcsi formák közt képzei el. Széchenyire ez a felfogás éppúgy emlékeztet, mint Keményre és Gyulaira. És az átalakulásnak épp az ilyenfajta felfogásában válik bizonytalanná, hézagossá Vajda elmélete.” (340. l.)

Külön fejezetben vizsgálja Sőtér István a röpiratokkal kapcsolatban „Vajda szemléletének plebejus elemei”-t. „Vajda nemzetkritikája — írja — a nemesi nemzet ellen irányul. Ez a kritika csak egy plebejus költő tudatában szülehetett meg. Persze, Vajda indulata is keretek közé szorult: talán e keretek miatt válik is oly fojtottá, oly féllelmetessé. Az a plebejusi indulat, mely a két röpiratot szülte: a forradalom lehetetlenségének tudatában támad a nemesi társadalom ellen. Emiatt válik is helyenként bizonytalanná, következetlenné, sőt elvonttá. Mert, ha még az ‘erkölcsi megigazulás’ eszméjét, lehetőségét elfogadjuk is, efelől homályban, bizonytalanságban maradunk, hogy miféle valóság talaján kell a Vajda igényelte polgárosodásnak létrejönnie? Vajon a nemesség ellenére, a nemesség felszámolásával-e? Vagy talán kispolgári-értelmiségi vezetéssel, ahogyan a centralisták egyrésze is elképzelte? Esetleg népi alapon?

Vajda ugyan sohasem nyilatkozik világosan elképzeléseiről, mégis azt a benyomást hagyja bennünk, hogy . . . a magafajta, plebejus értelmiség, az iparba, kereskedelembe betanuló kiapolgárság, sőt a kereskedő-iparos rétegek előtérbe kerülésétől várta az ország valódi polgárosodását. Ennek a polgárosodásnak folyamatából azonban az idomulni, átalakulni valóban kész neinességet, sőt, az arisztokráciát sem akarta kizárni." (341. l.)

„Vajda az egyetlen ebben a korban — mutat rá a továbbiakban Sötér —, aki a demokrácia igényével lép föl, — a demokráciával, melyet már mindenki letűntnek, idejét múltnak tekint, s melynek egykori hitét a legtöbb kortárs restellkedve tagadja meg.” „ . . . s az ilyenfajta demokrácia feltételeinek a vármegyei rendszer megszüntetését, s a munka, takarékoság, józanság erényeinek meghonosítását tekinti. Látható, hogy Vajda maga is zavarba kerül, midőn valamely program tételeit kellene megfogalmaznia; de ismét úgy érezzük, hogy betölti hivatását, midőn költőként, a haladás eszméit hirdeti meg, s a század vívmányainak pátoaszát fejezi ki. Vajda ezúttal is lírikusként ér legtöbbet, költőként szolgálja még röpiratában is a polgárosodás, a demokrácia ügyét.” (342. l.)

„Az állóvívnek érzett korban Vajda mohón kap a szenvedély, a nagyság, az igazi cselekvés valamennyi alkalmán és példáján. A reformkorba is azért vágynak vissza, mivel ott már erjedésnek indult valami, s a fiatal nemzedék reményei kitárulkozhattak a demokrácia irányában. Vajdának ilyen vonzalmain kell lemérnünk az ő 48-hoz való viszonyát. Mert ezeket a vonzalmakat 1862-ben fontosabbnak kell éreznünk, akár a forradalomról vagy Kossuthról való vélekedésénél is.”

Vajda röpirataiban — írja — feltűnik egy eszme „a nemzet fölél helyezett emberiség eszméje”. „Vajda emberiségi igénye a forradalmak korszakának örökségeként szólal meg, s az, elszigetelt, fojtólag szűk magyar látpont' ellenében követeli az irodalomnak azt az összeölelkezését, mely mindig forradalmi korszakokban valósult meg . . .” (343. l.) „ . . . bizonyos, hogy Vajdának ez az igénye az emberiségi irodalom iránt, egy, még a népies-nemzetinél is modernebb, polgárosultabb irodalom igényét is jelenti.” „ . . . Vajda a Petőfi-korszak leghaladóbb hagyományához éppoly szervesen kapcsolódik, mint a modern, az európai módon polgárosult magyar irodalom megteremtésének célkitűzéséhez.” „Vajda az első költőnk, aki a népiesség, a népies nemzeti irányzat elégtelenségét fölismeri, s ez a főoka annak, hogy a népiesség-nemzetiesség dogmájának féltékeny őrzője, Gyulai Pál megírja az Arisztidesz-bírálatot.”

Befejezésül a következőkben látja a röpiratok jelentőségét: „Ha röpiratainak politikai vonatkozású fejtegetéseiben néha elvontnak, következetlennak, homályosnak érezhettük is Vajdát, annál meglepőbb világosságról tesz tanúságot ugyanó, midőn véleményét irodalmi kérdésekben fejtí ki. Nála élsebb szemmel senki sem figyel föl arra, hogy irodalmunk megelégedezett a kor, irányeszméjéről', a polgárosodásról . . .” (344. l.)

„A magyar irodalom nemzetközi visszhangtalanságát Vajda a túlzottan nemzeti jelleggel magyarázza. A kritikai realista irodalmat, mely az oroszoknál ez idő tájt bontakozik, nálunk csak Vajda röpiratai képviselik, — bár ő épp az, aki ennek hiányát szóvá teszi . . .” „Az

emberiség haladásának hite nála, — és bizonyos mértékben: Eötvös-nél — fejeződik ki Világos után a legtöbb szenvedéllyel és eréllyel.”

„Így kíván túljutni Vajda a nemzetin is, a nemzet érdekében, — így igenli a polgárosodást, fenntartásoktól, megfontolásoktól mentesen, ugyanúgy, ahogyan a szabadságot Petőfi igenelte.” (346. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 77 4 *Idegen nyelvre fordítás ellen szerző tiltakozik* — Költőnk a röpiratában elmondottakat csak nemzetünkre tartozónak vélte.
- 82 30 *csak kárhözhat, de nem javasol* — Ez az ellenvetés a röpirattal kapcsolatban valóban több bírálatban elhangzott. Többek között: Lauka Gusztáv: Önbírálat; Aristoteles: Rendkívüli jelenség az irodalomban! (1. *Az Önbírálat fogadtatása.*)
- 82 33 *az „ige”, mely . . . üdvözít* — Az eszme, amely célravezető. Ige: a Bibliában foglalt isteni eredetű kinyilatkoztatás.
- 82 : 37 *„nincsen többé számunkra hely”* — Cézás Vörösmarty Szózat-ának (1836) ismert soraira.
- 82 : 39 *„az anyag halhatatlan”* — Büchner, Ludwig (1824–1899) német filozófus és természettudós 1855-ben megjelent híres művének, a *Kraft und Stoff*-nak (Erő és anyag) alapfogalmát idézik a röpirat sorai.
- 83 : 1 *Petőfiként „lomhán gyáván”* — Utalás Petőfi Sándor A magyar nemzet (1846) c. verse sokat idézett soraira:

„Élt egy nép a Tisza táján,
Századokig lomhán, gyáván.”

- 83 16 *homöopatha* — hasonszenvi gyógymóddal gyógyító orvos. A gyógymódra jellemző volt az orvosszereknek parányi adagokban való alkalmazása.
- 83 : 35 *Morpheus* — az antik köztudatban az álom megszemélyesítője.
- 83 : 38 *a mesebeli tündérleány, ki nem volt oly ingerlőn és csábos szép, mint többi testvére* — A világirodalom egyik kedvelt népmesei hősnője, a nálunk Hamupipőke néven ismert leányalak. A három vetélkedő testvér között a mellőzött legkisebb, aki rendszerint valamilyen természetfölötti lény segítségével győzi le vetélytársait, s vonja magára a figyelmet.
- 84 : 35 *A mai polgárosodás azon újabb kor vívmánya* — E sorokban és a következőkben a XVIII. és XIX. század fordulóján végbe ment ipari forradalomra, a kapitalista gazdasági és társadalmi rend előzményére céloz Vajda.
- 84 : 41 *a középkortól, melyben tulajdonkép nem volt polgár, csupán úr és paraszt* — A középkoron a röpirat a feudalizmus korát érti. A feudalizmus alapja a földesúri földtulajdon. A job-

Lap: Sor:

- bűgyesség a föld használatáért feudális járadékot juttatott földesurának. E két osztály alkotta – mint Vajda is írja – a feudalizmus alapvető osztályait.
- 85 : 1 *ami úgynevezett polgár egy-egy királyi városban volt is* – A kialakult feudalizmusban létrejönnek a városok. Az árutermelelésre áttérés megteremti a kézműves iparral, kereskedelemmel foglalkozó polgárságot, amely e társadalmi-gazdasági rend sírásója lesz. A központosításra törekvő uralkodók a feudális oligarchákkal szemben a városi polgárságra támaszkodnak, ezért támogatják, segítik a városok fejlődését.
- 85 : 7 *a római köztársaság lomtárából* – A római birodalom fennállása idején a *civis romanus*, római polgár a polgári jogok birtokosát jelentette, a polgári jogot nem nyert idegenekkel, barbárokkal szemben. Később a *civis* általában a városi polgár latin neve lett.
- 85 : 27 *„mennyei” birodalom* – A kínai birodalom nem kínaiaktól származó neve. E téves elnevezés valószínűleg a kínai *tien-csao*, „mennyei uralkodóház” vagy a *tience*, „az ég fia” (a császár egyik címe) szavakból vette eredetét.
- 85 : 30 *jelzőbben* – jellemzőbben.
- 86 16 *„csak lassan csöndesen, hogy a szákmány a mienk lehessen” mondjuk Fra Diavoloval* – Fra Diavolo opera három felvonásban, szövegét Eugène Scribe (1791–1861), zenéjét Daniel François Auber (1782–1871) szerezte. Az idézet a 2. felvonás 5. jelenetéből való.
- 86 24 *délnyugati szomszéd nemzetek ellenében* – Olaszország és Ausztria népeire gondol elsősorban Vajda.
- 87 7 *„provisorius” éjjelnek* – célzás az 1861. nov. 5-én életbe léptetett „ideiglenes rendszabásra”, a provisoriumra (l. Bevezetés).
- 87 9 *a nemzet kakasa* – Kakas Márton, Jókai Mór egyik írói álneve, amelyet ebben az időben főként Üstökös c. humorisztikus lapjában használt.
- 87 11 *Magyarország – van!* – Célzás egyrészt Széchenyi szállóigévé vált kijelentésére, a Hitel utolsó soraira: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; – én azt szeretem hinni: lesz!” Másrészt Jókai *Önbírálat*-kritikájára (l. Az *Önbírálat* fogadtatása), amely szinte té. elről-tételre végigmegy Vajda röpiratának állításain, s azt igyekszik bizonyítani, hogy Arisztidesz sötétben lát, túloz, téved. Hazai viszonyaink a valóságban nem ilyen vigasztalanok.
- 87 : 12 *Vodianer „Magyarország”-át* – A Magyarország, a Határozati Párt első sajtóorgánuma, 1861. jan. 1-én indult Pompéry János szerkesztésében. Pompéryt Szathmári Károly követte a szerkesztői székben. (Megszűnt 1862. okt. 26-án.) (A lap kiadója Vodianer Fülöp volt [l. *Önbírálat*. T. ny. m. 432].) Maga a szójáték meglehetősen népszerű ebben az időben. Kovács Lajost és Zichy Antalt azért dicséri meg a Pesti Hírnök, mert programmal álltak elő (l. Bevezetés.) „s nem sokat törődtek azzal, hogy mit mond majd, nem az ország,

Lap: Sor:

- hanem Vodjáner „Magyarország'-a” (Hazai közügyek. 1862. júl. 11.).
- 87 : 13 *politikai pártvezér és bohóc lehet egy személyben* – Ismételten Jókai személyeskedő, nem elvi síkon mozgó kritikájáról van szó. Együttal visszavágás is a politikai pártlapot és élelaptop szerkesztő Jókainak.
- 87 : 29 *terepély* – terebély, terebélyes.
- 87 : 40 *egy fényesebb nevű aristocratát, majd valamely jakó skriblert jelölt ki szerzőjeül* – Az *Önbírálat*tal foglalkozó kortársi kritikák többsége tisztában volt azzal, ki a röpirat szerzője (l. *Önbírálat*. Keletkezése, forrásai). Hogy ki, vagy kik lehettek azok a „fényesebb nevű aristocraták”, akiknek neve szerzőként szöbakerülhetett, arra sem az egykorú lapokban, sem a kortársi visszaemlékezésekben nem találtunk adatot. Arról van csupán tudomásunk, hogy a *Polgárosodást* kezdetben egyesek Kecskeméthy Aurél művének vélték. (L. A *Polgárosodás* fogadtatása.) E találgatások – mint arra a röpirat is céloz – nem annyira a sajtó útján, hanem szóbeszéd formájában, a kevésbé jól értesültek ötletei nyomán terjedhettek. *Skribler*: firkász, zugiró.
- 88 : 4 *nem annyira . . . jó vásárt csinálni* – Célzás a D 1862. aug. 19-i számának tudósítására (l. Az *Önbírálat* fogadtatása).
- 88 : 7 *boldogtalan döblingi* – Széchenyi István gróf 1848 szeptemberétől 1860. ápr. 8-án bekövetkezett haláláig az alsó-ausztriai Döbling híres magán-tébolydájában állt orvosi kezelés alatt.
- 88 : 23 *ha a címlapon nem egy mindenható magmás, vagy egy már rég elősmert országos tekintély, csupán csak egy eddig „ösmerellen mennyiség” neve állandó* – Az ún. „nem mit, de ki” problémája köré egész irodalom cseperedett e korszak sajtójában. Szent-Iványi Vince ismertetett röpiratáról (l. Bevezetés) írja a MS: „A magyar nemzeti politika helyes iránya cím alatt jelent meg a napokban egy politikai röpirat, melynek tartalma bár eléggé különös, mindazonáltal nem szándékunk annak taglalásába ereszkedni, nem pedig azért, mert mióta gróf Apponyi nyilvánította, hogy dacára a hozzá intézett nyílt levélnek ő ahhoz semminemű viszonyban nem áll, sőt megjelenéséről tudomása sem volt, elvesztette az minden fontosságát. Egy magányos, unalomig ismételt állítása szerint igen szerény embernek véleménye ez csupán.” (1862. jún. 7.) A Pesti Hírnök szerint tehát „ezentúl csak az mondhat igazat, jót, fontosat, figyelemreméltót, ki gr. Apponyinak vagy más hasonló nagyúrnak tudomását, beleegyezését, „mandátum”-képpen előmutathatja. Holmi „magános”, „szerény” ember ne merészeljen saját véleményével előlépni, hanem búvjék kuckóba, hova illik, mert szava figyelemre nem talál.” „Szerző jól tudta a magyarnak e gyengéjét s azért írt készkakarva névtelenül, hogy ne nevével, hanem a dologgal bíbelődjék a közönség.” (Hazai közügyek. 1862. jún. 12.)

„Névtelen és nevezett politikai programkészítők” címen I. I. reflektál a Hírnök megjegyzéseire: „... ha valaki – írja – egy határozott, létező politikai programmal lép fel, megleckézeti jobbra balra az embereket, jogunk van kérdezni: ki vagy? ki áll a hátad megett? kik osztják nézeteidet!” „Fontosságát helyezünk abban, amit gróf Apponyi György mond, de nem azért, mert gróf, hanem azért, mert egy, bár nekünk igen sokban ellenkező véleményen levő párt következetes feje; mert bebizonyította tetteleg, hogy a kijelölt határon túl nem lép...” (MS 1862. jún. 15.)

A vita több, névtelenül kiadott röpirattal kapcsolatosan fel-lángol még az év folyamán. Például a Helyzetünk című írás megjelentekor is. „Ez a lap [A Hon] bevallja – írja Zilahy Károly –, de bevallja uraim, – hogy neki nem az a fő, mit mond valaki, hanem hogy ki mondja.” (MS 1863. jan. 4. Különléle.)

- 89 : 3 *vegyes korszakban* – „vegyes házak korá”-nak nevezték a magyar történelem azon korszakát, amely az Árpád-ház ki-halásától János király haláláig (1301 – 1540) tartott és külön-böző uralkodóházakból származó, ún. vegyesházi királyok ültek a magyar trónon.
- 89 : 7 *ama végzet is, hogy magyar dynastia nem támadhata* – A magyar oligarchák akadályozták meg Mátyás király fiá-nak, Corvin Jánosnak trónrajutását. Többségük vele szem-ben Ulászló cseh király uralma mellett foglalt állást. A főnemesség segédkezett II. Ulászlónak (1490 – 1516) abbeli szándékában is, hogy az 1505-i országgyűlésen, a közép-nemesi rendi párt által kieroszakolt határozatot – a jövőben csak magyart válasszanak királlyá – sose emelje törvénné.
- 89 : 18 *a mi polgárságunkat magasztos erkölcsök a dicső polgári tények hiányában* – Vajda – számos írása bizonyítja – illúzió nélkül szemléli a fejletlen magyar polgárságot, később pedig határozottan szembefordul vele (I. *Jubilate* 1884, *Méreg* 1882).
- 89 : 22 *Heliogobalokat* – Varius Avitus Bassianus, Heliosz nap-isten főpapja, innen kapta nevét: Heliogobalus római császár (uralk. 218 – 222). Környezetével együtt kicsapongó és pazarló életet folytatott, rokonai pedig pénzért adták el a legfőbb méltóságokat. Rövid idő alatt még az őt hatalomra juttató katonák rokonszenvét is eljátszotta, akik végül is tanácsadóival együtt meggyilkolták.
- 89 : 24 *egy közpolgár, aminő egyszerre háromszáz akad* – Caius Mucius Cordus római ifjú Titus Livius (i. e. 59 – i. sz. 17) által elbeszélт hőstettére céloz Vajda. Mucius az etruszk Porsenával folytatott háború idején, i. e. 508-ban a senatus jóváhagyásával az ellenség táborába ment, hogy a királyt megölje és Rómát a pusztulástól megmentse. A király helyett tévedésből annak írnokát szúrta le. A halállal fenyegetett Mucius nagy bátorságát bizonyítsa, egy közeli széntartó fölött jajszó nélkül égette meg jobbját. Azután közölte a

Lap: Sor:

- királlyal, hogy háromszáz hasonló ifjú esküdött össze elpusztítására, és közülük 6 volt az első. A megrémült Porsena békét kötött a rómaiakkal. Az ifjút ettől kezdve Scaevolának (balkezes) nevezték (Titus Livius: *Ab urbe condita libri*. Lib. II. cap. 12–13.).
- 89 : 28 *Romanus sum civis, Cajum Mutium me vocant* – Titus Livus előbb említett sorait idézi a röpirat. A fenti sorok pontosabban így hangzanak: „Romanus sum” – inquit „oivis, C. Mucium vocant . . .” [római polgár vagyok – így szól – C. Mucius a nevem] (i. m. Lib. II. cap. 12.)
- 90 : 28 *circusi koszorúért* – Az antik Rómában a circuszi játékok győzteseit pálmával, koszorúval, más esetekben jelentékeny pénzeszekkel jutalmazták.
- 91 : 3 *Exempla doceant* – a példák oktassanak, bizonyítsanak.
- 91 : 7 *nagy és gyors kelendőségéről ítelve* – az *Önbírálat* kelendőségével kapcsolatban l. a D 1862. aug. 19-i számának tudósítását, továbbá Vadnay Károly írását (Tíz nap története. Az Ország Tükre. 1862. aug. 10. Mindkettőt l. Az *Önbírálat* fogadtatása).
- 91 : 8 *egy komoly nagy lapnak nem szabad lett volna belőle gúnyt élni* – A Jókai-bírálatot leközlő MS-ról van szó.
- 91 14 *az Önbírálat a magyar közönségnek „ostobaság vádjával fenyegetés mellett” az „Augsb. Allgem.” s „Fliegende” lapokat ajánlja* – A fent idézett sorok a következőképpen hangzanak: „... hanem hát ugyanazon lélekzet alatt micsoda olvasmányokat ajánl Aristides ostobaság vádjával fenyegetés mellett a magyar közönségnek? – Az „Allgemeine Zeitung”-ot és a „Fliegende Blätter”-t. Ezek Aristides előtt az okos lapok. Ezek az ő tudományának kútforrásai.”
- 91 15 „Augsb. Allgem.” s „Fliegende” – l. *Önbírálat*. T. ny. m. 416. l.
- 91 : 19 *fölvett átnév alatt is* – Jókai Aristoteles álnév alatt írta sokat emlegetett cikkét. (l. Az *Önbírálat* fogadtatása.)
- 91 : 32 *előáll mint mathematicus* – Vajda az *Önbírálatban* meglehetősen elnagyolt képet fest a hazai birtokviszonyokról (l. *Önbírálat* T. ny. m. 425. l.) Jókai i. cikkében vitába száll a Vajda fejtegetéseiben fellelhető számadatok pontosságával. Jókai e megjegyzései így hangzanak: „Legmerészebb számtani adata Aristidesnek az, hogy Magyarországon 5 000 □ mfl-dön lakik legalább ötvenezer (betűikkel írva, tehát nem sajtóhiba) olyan birtokos, akinek 500-tól 1 000 holdig és azon felül terjedő birtoka van; e szerint aki tudja, hogy egy mfl-dben tíz ezer hold van az megtanulhatja Aristidestől, hogy az összes magyarországi 5 000 □ mfl amaz 50 ezer nagybirtokos kezében van, s a kisbirtokosok, a községek s a 12 millió főnyi volt úrbéresség, a koronai és kamarai javadalmak és a szabad királyi városok, azok mind a levegőben függenek, mint Mohamed koporsója.”
- 92 : 16 *huszárnépünk* – Vajda többször nevezi így a magyarságot. Gyakorta élnek vele a kortársak is, pl. Kecskeméthy Aurél.

Lap: Sor:

- 92 : 18 *Ösmertünk egy híres népszerű szónokot, aki valósággal „baromi” hangjával* — Besze Jánosra (1811 — 1892) Esztergom határozati párti képviselőjére (1848, 1861) vonatkoznak a fenti sorok, aki szónoki sikereit nem utolsósorban hatalmas hangjával aratta.
- 93 6 *Mekkája* — I. *Önbírálat*. T. ny. m. 430. 1.
- 93 8 *ezerévelőtti szittya hazánkba visszavándorolnunk* — Anonymus tévesen a magyarok őshazáját a szkíták (szittyák) által lakott területtel azonosította. A magyarok szittya eredetének tévhite tőle ered.
- 94 : 10 *mi... sarkunkon viseljük a csörgőt* — ti. a sarkantyút.
- 94 : 15 *köpenyessi* — I. *Önbírálat*. T. ny. m. 421. 1.
- 94 : 15 *palliatív gyógy mód* — amely átmenetileg könnyít a betegségen, de a baj gyökerét nem szünteti meg.
- 94 : 34 *„Jó ez ingyen!”* — Az anekdotát már Dugonics András is nyilvántartja „Magyar példabeszédek és jeles mondások” (Szeged 1820.) c. művében. Németországban ti. csaknem mindenhol fizetni kellett az utak használatáért.
- 94 : 38 *„burger”* — der Bürger: polgár, középosztálybeli.
- 96 : 2 *eo facto* — a pusztta tény folytán. Vajda az *eo ipso* analogiájára használja.
- 96 : 26 *et si fractus illabatur* — I. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. 1.
- 96 : 29 *vastag nyakú* — konok.
- 98 : 7 *Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita* — Magyarország kívül nincs élet, s ha van is élet, az nem olyan. Ismeretlen szerzőtől származó szállóige. A külföldtől elzárkózó nacionalista elfogultságot szokták jellemezni vele. A röpirat keletkezése idején is divatos. Lisznyai Kálmán mottóként írja Nemzeti dal c. verse alá.
- 98 : 11 *pitykében* — Pityke: rézből készült gomb.
- 98 : 22 *ignota quantitas* — ismeretlen tömeg.
- 98 : 23 *göböl* — Göböl: levágásra, hízlalásra szánt szarvasmarha, főként ökör.
- 98 : 24 *magyar Saharák* — Szahara. Esetünkben: a röpirat idején még nagyrészt műveletlen, s gyéren benépesült magyar Alföldet jelenti, ahol az állattenyésztés, a rideg állattartás élvezett elsőbbséget a mezőgazdasági kultúrával szemben.
- 98 : 27 *szent István koronája a dicső Árpádházzali rokonsága folytán szállott...* — A Habsburgok nem voltak közvetlen rokonságban az Árpádházzal. Magyarországra vonatkozó trónigényüket három szerződésre alapozták. Az első Mátyás király kötötte III. Frigyes (sz. 1416, császár: 1452 — 1493) német — római császárral. Ennek értelmében, ha Mátyás örökös nélkül halna meg, a trón Frigyesre száll, aki élethosszig viselheti a magyar király címét. I. Miksa (1493 — 1519) német — római császár hivatkozott is erre a szerződésre Mátyás halála után, a rendek azonban Ulászló cseh királyt választották urukká. Fontosabb ennél az 1491 decemberében II. Ulászló és Miksa között Pozsonyban kötött, 1506-ban pedig megújított szerződés, amely Miksa és utódai számára biztosította a magyar

Lap: Sor:

- trónt (a későbbiek során a Habsburgok mindig e két megállapodásra hivatkoztak). Unokáit, Ferdinándot és Máriát 1515-ben Ulászló gyermekeivel, Annával és II. Lajos, későbbi magyar királlyal jegyezte el és ezzel Magyar- és Csehországban a Habsburg-ház uralmát végleg biztosította.
- 99 : 16 *a nemzeti génusz . . . a 49-i fizikai ütés következtében valóságos szédülésben volt* — Ezt a gondolatát más alkalommal is kifejti (I. Széptani levelek. Önbírálat, keletkezése és forrásai 364. l.).
- 99 : 31 *egyikét hallgató valódi szellelnagyságot kivéve, kiket a fájdalom megbénított* — Célzás a szabadságharc bukását követő évek irodalmi életére (I. Bevezetés).
- 100 : 11 *aranjuezi szép napjai* — fénykora. Aranjuez, város Spanyolországban, a spanyol királyi udvar egykori nyaralóhelye; a szállóige Schiller, Friedrich (1759–1805) Don Carlos. Infant von Spanien (1787) című drámájából vette eredetét: „Die schönen Tage in Aranjuez Sind nun zu Ende.” [Aranjuezi szép időnk lejárt.]
- 100 : 23 *„gutta cavat lapidem”* — A vízcsepp kivájja a követ.
- 100 : 29 *delejes álomlátók* — hipnotikus álomhoz hasonló állapotban levők.
- 101 : 22 *például az az eset, mikor egyik legnagyobb fejű lapunk egész héten át tartott vezércikksorozatban bizonygató, hogy Sebastopolt bevenni milyen teljes képtelenség* — A krími háború és Szevasztopol ostromának emlékét idézik a röpirat sorai. Az ostrommal, a várható lehetőségekkel, lapjaink egész sor írásban foglalkoztak. Általában kétségbe vonták a város bevehetőségét. Kételyükben osztozik a PN Δ jelű munkatársa is, akinek cikksorozatára — Katonai levelek az Oroszország elleni háborúról (PN 1855. aug. 18., 22., 31., szept. 10.) — Vajda ez alkalommal céloz. A cikk a tények sorával bírálja a szövetségesek Szevasztopol elleni hadmozdulatait, és megállapítja, hogy Oroszországnak a Krímnél és Szevasztopolnál támadó hadműveletre sokkal alkalmasabb pontjai is voltak. „A csakugyan megkezdett ostromot — ígéri a szept. 10-i cikk — a jövő levelünkben vizsgálat alá vesszük.” Erre azonban a város eleste miatt már nem került sor, a nyomdakész állapotban levő cikket „szét kellett szórni”. A Szevasztopol ostroma körül kialakult „irodalmat” Kemény is ironikusan emlegeti „Pest, sept. 14.” (PN 1855. szept. 15.) c. cikkében.
- 101 : 35 *bibliás jeremiádok* — Jeremiás próféta Ószövetségben levő Siralmi-ról átvitt értelemben így nevezik a kétségbeesett siránkozást, panaszt.
- 101 : 36 *„tompá” nyögdecselek* — Célzás Tompa Mihály (1817–1868) Pusztán (1850) c. versére. (L. később.)
- 101 : 39 *„szentelt könyhullatásban* — I. „szentelt” fájdalom (Önbírálat. T. ny. m. 421. l.).
- 101 : 41 *Bendeguc* — I. Önbírálat. T. ny. m. 436. l.
- 102 : 5 *Brisaets* — a görög monda szerint Akhilleusz kedvelt rabszolganője, akit anyyira szeret, hogy amikor Agamemnon

Lap: Sor:

- erőszakos fellépése miatt tőle meg kell válnia, végzetes haragra kél. E harag következményeit énekli meg az Iliász.
- 102 : 8 *Ajax* — A trójai háború kiváló hőse.
- 102 : 8 *Agamemnon* — Mükéné királya, a Tróját ostromló görög sereg fővezére.
- 102 : 20 *Lengyelországban a mozgalomnak vallási érületben rejlik egy legerősebb gyökere* — A cári megszállás alatt levő Lengyelországban az orosz görögkeleti egyház minden törekvése arra irányult, hogy megsemmisítse a vallási uniót és a lengyel uniós egyházat minél szorosabban saját hatáskörébe vonja. Ilyen irányú törekvései már I. Miklós cársága idején megkezdődtek. Jozef Siemaszko püspök nyomására az uniált püspökök és papok Polochban okmányt írtak alá, amelyben kérték az ortodox egyházba lépésüket, s a zsinat ezt el is fogadta (1839). A szerzetesek és hívek jó része azonban ellenállt, ekkor az időközben metropolitává kinevezett Siemaszko rendkívüli erőszakot fejtett ki céljai elérésében. Állandó volt a lengyel római katolikus egyházzal szemben is a vallási türelmetlenség. Lengyelországban tehát nemcsak nemzeti és társadalmi, hanem vallási téren is rendkívül súlyos volt a cárizmus nyomása.
- 103 4 *központosulás helyett elszéledés, nyilvánosság helyett a magánéletbe vonulás, tömegülés helyett fölösztás volt elvünk* — A Bachkorszak egyik fő jellemvonását teszi bírálat tárgyává Vajda Rajta kívül sokan szóvátették (l. Berzeviczy. Bevezetés. 317. l., Mocsáry Lajos. Önbírálat. Keletkezése forrásai. 356. l.).
- 103 8 *besalanghálózza* — Sallang: átvitt értelemben külsőleg teteszetős, de valójában talmi dísz. Besallanghálózza: talmi díszainkbe burkolózza.
- 103 11 „*napkeletiek*” *lettünk, élünkön Vahot Imre szellemével* — Vahot Imre (1820 — 1879), a Napkelet szerkesztője romantikus, magyarkodó történelem- és műltszemléletű a NŐ és a Cs sokszor bírálja, miként a röpiratok is.
- 103 12 „*borongva*” *múltunkon* — Célzás Arany János Őszel (1850) c. verse alábbi soraira:

„Enyésző nép, ki méla kedvvel
Multján borong . . .”
(9. versszak, 6 — 7. sor)

- 103 14 *Töhötöm* — Anonymus szerint a hét vezér egyike.
- 103 16 *Balambérig* — Balambér (Balambir, IV. sz.) az első ismert hun uralkodó. Birodalmát a Kárpátokig terjesztette ki.
- 103 16 *Pannóniát* — Főként a humanizmus korától gyakran Magyarország neveként is használták, a Dunántúlt, Ausztria keleti szélét és a Dráva — Száva közének területét magába foglaló egykori római tartomány nevét.
- 103 17 *Szittyiában* — Scythia. Szittyák a szkíták magyar elnevezése. A szkíta elnevezés az eurázsiai sztyeppeken élő, iráni

Lap: Sor:

nyelveket beszélő ókori népek gyűjtőneve. Anonymus helytelenül a magyarok régi hazáját a szkíták által az i. e. VII. században lakott területtel azonosította és ezen az alapon nevezte el Scythiának. A magyarok szittyá eredete a középnemesi-rendi ideológiában vált hagyománnyá.

103 17 *a Kuma és Volga partjainál, Ural bérclábainál telepedett le* — azaz: a feltételezett őshazában, amely a mai Szovjetunió területén az Ural vidékén, Ék-Európában, esetleg a Volga keleti mellékfolyóinak vidékén volt.

103 : 19 *Vahot a hét vezér sátrai alatt dőzsölt* — Nemcsak Vahot romantikus történelem-szemléletére, „Ázsia”-kultuszára, „napkeletieskedésre” céloznak e sorok, hanem az ő és társai Komló-beli „dalidóira” is.

1862 nyarán a következő hír jelent meg a lapokban: „Az újon díszített komlókert helységeiben jónevű művészeink által festett következő olajfestmények ékeskednek: „A hét magyar vezér’ . . . „Deák Ferenc’ . . .” stb. (PN 1862. júl. 20. Különfélék). „A hét vezér a pusztaszeri nemzetgyűlésen” Vízkelety Béla (1825 – 1864) festőművész, Vahot pártfogoltja alkotása.

103 : 19 *Jókai Mór, mint legszabadelvbűb rajongó, egész a régi jó „táblabíráknál” állapotott meg* — Utalás Jókai Mór A régi jó táblabírák (1856) c. regényére, amely a reformkori középbirtokos nemességét vonja dicsőfénybe.

103 : 21 *„huncut a német”* — célzás a Bach-korszak egyik sokat énekelt dalára, a „Jaj de huncut a német, Hogy a fene enné meg” kezdetűre.

103 : 37 *Széchenyiként „a vármegyeház ablakából nézi a nagyvilág járását.”* — Tóth Béla szerint: „A negyvenes években szokták e gúnyolódással illetni a conservatívokat. Alkalmassint német mondás átöltöztetése, mert a németeknek is van hasonló szólásuk.” (Szájruul szájra. Bp. 1907. 83. l.)

Több alkalommal használta Széchenyi is e kifejezést. Országszerte ismert volt, hogy 1859 nyarán Deák politikai elképzeléseire is azt a megjegyzést tette: „Deák Ferenc még a zalaegerszegi megyeház ablakából nézi a világot.” (Id. Szögyény-Marich László: Emlékiratai. Bp. 1917. II. köt. 141. l.)

104 1 *Kossuth bankóbból* — Kossuth bankó: Kossuth Lajos pénzügyminisztersége idején (1848 nyarán) az ő aláírásával kibocsájtott bankjegy. A szabadságharc bukása után az osztrák hatóságok beszedették és megsemmisítették. A Kossuth-bankó rejtegetése hazafias tüntetésnek számított ebben az időben.

104 : 7 *terno* — hármastalálata a lottó nevű számsorsjátékon.

104 : 9 *„noch nie da gewesen”* — minden képzeletet felülmúló.

104 : 12 *P. Napló* — Pesti Napló, politikai napilap (1850 – 1939). Császár Ferenc indította meg, virágkorát Kemény Zsigmond szerkesztősége idején élte.

104 : 15 *bevetették-e Sebastopolt?* — 1. előbb.

Lap: Sor:

- 104 : 16 *elfogták-e Garibaldit?* – Garibaldi 1862 nyarán ismételen kiköt Sziciliában és Róma ellen szándékozik vonulni, de Aspromonte-nál vereséget szenved (I. Bevezetés). Az aspromontei esetről, Garibaldi további sorsáról az olasz kormány sokáig nem ad ki hivatalos közleményt, ezért a legkülönbözőbb találgatások kapnak lábra vele kapcsolatosan, mind a hazai, mind a külföldi sajtóban. „Egész Európa újra az appennini félszigetre pillant” – írja a PN (Garibaldi hatalma. 1862. aug. 31.) és konkrétumok hiányában a külföldi lapok hír-összefoglalóit tárja olvasói elé (A francia lapok nézetei Garibaldi elfogatásáról. 1862. szept. 3.). Hasonlóan járnak el többi lapjaink is.
- 104 : 33 *a legnagyobb magyar már ezelőtt harminc esztendővel megállapította* – Célzás Széchenyi művére, az 1830-ban megj. Hítel-re.
- 104 : 35 *„Lurley”* – Lurlei (Lorelei) magas szikla a Rajna partján. A monda szerint egy tündér él rajta, ki énekével a hajókat odacsalja, s hajójuk a sziklához ütődve elsüllyed. Esetünkben a Kossuth által képviselt politikai irányról van szó.
- 104 : 37 *híszkegye* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 415. l.
- 105 : 13 *a történetben erkölcsileg is elbukott győzője fájdalmanál* – Ismételen a Széchenyi–Kossuth-féle politikai párharcról van szó.
- 105 : 26 *bizonyos párttörődék magának némi elnézett alapot* – részint a konzervatív arisztokrata-csoport (I. Bevezetés), részint a Kovács Lajos–Zichy Antal-féle középbirtokos nemesi politikai irány (I. Bevezetés.) programjára céloz. A MS Zichy Antalt jobbra csak „a nagy Széchenyi epigonja”-ként emlegeti (Zichy Antal „politikája”. 1862. aug. 22.).
- 105 : 38 *mint Jupiter, saját fejéből Minervát* – Minerva, Athéné görög mitológiai istennő (az ipar, a művészet és a tudomány védnöke) latin neve. A monda szerint atyjának, Zeusznak (ill. Jupiternek) fejéből pattant ki.
- 106 : 11 *kevésbé tudunk élni, mint halni a hazáért* – Vörösmarty írja Szigetvár (1822) c. költeményében:
„Te a hazáért halni tudál; dicső
Mí nem tudunk már érte csak élni is;”
- 106 : 15 *A montenegrói, hercegovinai stb. cserkesz, török stb. barbár vitézfajok* – Montenegro (Crna Gora) népe századokon keresztül hősi ellenállást fejtett ki a török hódítókkal szemben, többnyire sikerrel. Függetlenségét éppen ezért – kisebb, átmeneti időszakoktól eltekintve – sikerült megőriznie.
Hercegovina 1861-ben Montenegro segítségével fellázadt a török uralom ellen és autonómiát harcolt ki.
Cserkeszek (adigék) É-Kaukázusban élő harcias, szabadságszerető kisszámú néptörődék.
- 106 : 18 *e fajok legnagyobbika az egykor világtípró török* – Ezzel kapcsolatban I. *Önbírálat*. T. ny. m. 395. l.
- 106 : 22 *contra torrentem* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 409. l.

Lap: Sor:

- 107 1 *vasderes* – A vas színére emlékeztető, szürkés vagy deres ló, amelynek a lába és feje, továbbá hosszú szőre fekete.
- 107 : 18 *colossalis északi birodalom* – Erre vonatkozólag l. a Bevezetés Oroszországra vonatkozó adatait.
- 107 23 *A közép s újkor forduló pontján Spanyolország Európa leg-hatalmasabb állama volt* – Spanyolország II. (Katolikus) Ferdinánd (1452–1516) uralkodása alatt lépett az európai nagyhatalmak sorába. A Pireneusi félsziget csaknem egészére kiterjedt Spanyolország a XVI. században újabb területekre tett szert. Az itáliai háborúk idején (1494–1559) É- és K-Itáliában gyarapodott újabb birtokokkal. Amerika felfedezése után pedig hatalmas tengerentúli gyarmatbirodalmat épített ki. I. Károlyval a Habsburgok kerültek Spanyolországot trónjára, majd amikor 6 V. Károly néven német-római császár lesz (1519), a spanyol föld hatalmas birodalmának részévé válik. Károly birodalmának felosztásakor a spanyol trónt, itáliai, németalföldi, amerikai birtokaival együtt fia, II. Fülöp (uralk. 1556–1598) örökölte. Az európai hegemonia megszerzése érdekében Spanyolország az európai katolikus reakció vezető hatalmává válik. A spanyol királyság azonban ettől kezdve hanyatlóban van.
- Az 1560-as években kirobbant németalföldi polgári forradalom eredménye: a független Hollandia leszakadása a birodalom testéről. A „legyőzhetetlen armada” pusztulása (1588) a spanyol tengeri hatalom háttérbeszorulását jelenti Angliával szemben. A harmincéves háború idején (1618–1648) újabb értékes európai és amerikai területek mellett, elvész Spanyolország nagyhatalmi vezető szerepe is.
- Újabb veszteségeket jelent a spanyol Habsburg-ág kihalása után (1700) kirobbant spanyol örökösödési- és a délamerikai függetlenségi háború (1810–1826).
- 107 : 25 *Franciaország elsővé* – A krími háború után Franciaország lett a kontinens első hatalmassága (l. Bevezetés).
- 107 : 26 *még Poroszország is nagyhatalommá emelkedett mellette* – Poroszország a XVIII–XIX. század folyamán vált nagyhatalommá. II. (Nagy) Frigyes uralma alatt (1740–1786) Európa egyik legnagyobb hadseregével rendelkezett. Nagymérvű terület-gyarapodást jelentett számára: az osztrák örökösödési háború (1740–1748), a hétéves háború (1756–1763), Lengyelország háromszori felosztása (1772, 1793, 1795), valamint a bécsi kongresszus rendelkezései (1814–1815). Jelentős ipari fejlődése és a vezetésével létrejött egységes német vámrendszer megteremtette az alapot ahhoz, hogy Ausztriával szemben is sikereket érjen el a német hegemonia megszerzéséért folytatott küzdelemben.
- 107 : 29 *és eredeti, afrikai barbarieshez közelítő természeténél fogva* – 711-ben az arabok É-Afrikából betörték Spanyolország területére és egy időre az északnyugati hegyvidék kivételével az egész félszigetet birtokukba vették. Erre a vérkeveredésre céloz a röpirat.

Lap: Sor:

- 107 : 30 *szellemidomári* — Az idomár nyelvújítási szó; idomítót, alakítót jelent. A múlt században sokszor szerepel ilyen jelentésben, összetétel tagjaként, vö. Jókai Mór regénye, A lélekidomár (1888).
- 107 40 *például irodalmában, melyek a mienket Európa ítélőszéke előtt magasan túlszárnyalták* — Puskin (1799 — 1837), Lermontov (1814 — 1841), Gogol (1809 — 1852), Turgenyev (1818 — 1883) stb. — hogy csak a legnagyobbak nevét említsük — művésze Európa-szerte, többségüké magyar földön is ismert már a röpirat megjelenése idején.
- 108 12 *Az évezred óta absolut Austria — alkotmányossá lőn* — Az Októberi Diploma és a Februári Pátens (I. Bevezetés) bizonyos mérsékelt alkotmányosságot adott Ausztria népeinek.
- 108 : 38 *népek ostarai voltunk* — A nyugat-európai mondák Attilát nevezték isten ostará-nak. Léel (Lehel) vezér a kalandozó magyarokat nevezte így. A magyar történelem e korszakaira céloz a röpirat is.
- 108 : 38 *„a porba omlott Európa homlokán tomboltanak”* — Petőfi írja A hazáról (1845) c. versében.

„Hazám dicső nagy ősei,
Ti földet rázó viharok!
Ti egykoron a porba omlott
Európa homlokán tomboltatok!”

- 109 5 *az egy Mátyás korát kivéve* — I. (Hunyadi) Mátyás uralkodásának ideje az Európa-szerte virágzó humanista műveltség fényes kora volt Magyarországon.
- 109 18 *míg a Napoleonidák a nép akarát emelék császári trónra* — Napoleonidák: I. Napoleon francia császár rokonai és ezek utódai. Esetünkben elsősorban III. Napoleonról van szó, aki külpolitikájában is szívesen tetszelgett a népjogok bajnokának pózában (I. Bevezetés), belpolitikájában pedig bizonyos fokig a parasztság jómódú, konzervatív rétegeire támaszkodott.
- 111 16 *káplárhajdúk, ispánbasák, tisztartó-szultánok* — Vajda a felsorolt személyiségek hatalmaskodását igyekszik illusztrálni a foglalkozásaik elé illesztett jelzővel.
- 111 37 *a mahomedánság ellenében nagy szolgálatot tett a kereszténységnek* — A XV. századtól a XVIII. század elejéig meg-megújuló török — magyar háborúkról van szó.
- 112 7 *kevésbé tud velünk megbarátkozni, mint akár az oroszsal, némettel . . . lengyellel* — E népek mindegyikének irodalma, vagy legalábbis egyes írói a röpirat megjelenése idején már Európa-szerte elismerést váltottak ki.
- 112 : 11 *vetélyekben párját ritkító háborúnk* — Az 1848 — 49-es szabadságharc. Vetély: I. *Önbírálat*. T. ny. m. 399. l.
- 113 : 20 *Az idő kényszeríté Napoleont, hogy tegye azt, aminek következménye a Bach-uralom megszünte volt* — III. Napoleon az

Lap: Sor:

- olasz egységért küzdő Piemontot támogatta a Habsburg-birodalom ellenében (1. Bevezetés).
- 114 : 26 *német Bundba* – Németország 1814-ben államszövetség, Bund lett. A szövetségnek tagja volt minden szuverén német fejedelemség és város. Ausztriának és Poroszországnak csak német tartományai tartoztak a Bundhoz, s tagjai voltak idegen uralkodók is, akiknek Németországban volt birtokuk (Dánia, Hollandia). A szövetség ebben a formájában 1866-ig, a porosz–olasz–osztrák háborúig állt fenn.
- 114 : 26 *Szláviába* – Szlavia: az egységes szláv birodalom. Vajdának – mint kortársai közül többeknek – meggyőződése volt, hogy az olasz és német egységet a szláv népek egyesülése is követni fogja.
- 115 : 7 *Merrimac–Monitor- eset* – Az 1861-es amerikai polgárháború idején Erikson mérnök új típusú csatahajót tervezett az északi küzdőfél részére. A hajót Monitornak nevezte. A páncéllal borított Monitor legyőzte a déliek jóval nagyobb, de korszerűtlenebb hajóját, a Merrimacot s ezzel világhírfivé lett.
- 115 : 11 *mostani természetlen homoksvatagait* – Az Alföld, főként a Duna–Tisza-köze a röpirat keletkezése idején még magán viseli a török hódoltság okozta pusztulás nyomait. A folyók árterein továbbra is az állattenyésztés, pásztorkodás, pákászat, halászat uralkodik. Nincs megfékezve még a futóhomok sem. A szikes, homokbuckás, ártéri erdős Duna–Tisza-köze korszakunkban a betyárbandák tanyája. Az 1867-es kiegyezés után, a kapitalizmus fokozottabb kifejlődésével alakul át az Alföld kultúrtájja, s nyeri el mostanihoz hasonló arculatát.
- 116 : 12 *akadémiailag cégérezett, kiváltságolt vaskalaposok* – Gyulai körét, a hatalmát mindjobban kiéptítő irodalmi Deák-pártot érti a fentiek alatt.
- 116 : 13 *braminszerű szekta* – brahmanizmus: ókori indiai vallás, amely uralkodóvá vált Indiában. A rabszolgatartó társadalom és a kasztrendszer ideológiája.
- 116 : 21 *tribunok* – A tribun alatt általában a nép képviselőjét értik. Vajda azonban itt a tömegek uszályába került demagógokat érti rajta.
- 116 : 27 *pokolvarok* – Lépfenés fertőzés következtében fellépő, a fertőzött testet sebekkel borító betegség régies elnevezése.
- 118 : 20 *közül akarattal* – közakarattal.
- 118 : 30 *bagolybíróságában* – Közmondás: A bagoly is bíró a maga barlangjában.
- 119 : 5 *saját gyermekeit kivégeztető Juniusokra* – 1. Önbírálat. T. ny. m. 436. l.
- 119 : 8 *az egy nagy Mátyás korát kivéve* – I. (Hunyadi) Mátyás politikájának egyik közismert tendenciájáról van szó. Mátyás az oligarchia megfékezése és befolyásának csökkentése érdekében a köznemességre és a fejlődő városi polgárságra építette hatalmát.

Lap: Sor:

- 119 : 11 *szűzvállakat* — 1. *Önbírálat*. T. ny. m. 433. 1.
- 119 : 13 *tavali* — *oly annyira ragyogónak hitt korszakból* — Célzás az 1860–1861-es megyei mozgalmak és országgyűlés idejére.
- 119 29 *Abdera városa* — Abdéros isten tiszteletére épült város a régi Tráciában. Lakói buta emberek hírében állottak, ezért az abderita gúnynévvé vált. Az abderitizmus Wieland, Christoph Martin (1733–1813) Az abderiták (Die Abderiten) c. szatirikus műve nyomán vált fogalomná.
- 119 38 *infam cassatio* — Esetünkben: megbecstelenítő hivatalfosztás, rangfosztás.
- 120 4 *Eynatten csalását* — Eynatten, August Friedrich báró (1798–1860) osztrák altábornagy, a Ferenc József császár bizalmas körét alkotó katonai csoport egyik tagja. Az 1859-ik évi olasz–francia–osztrák háború idején részt vett abban a magyarányú sikkasztásban, amelyet az osztrák hadsereg élelmiszer- és takarmányszállítói elkövettek. Letartóztatták, de ítélethirdetés előtt öngyilkos lett.
- 120 29 *nem a magukat szabadelvűnek valló, de a kormány lapok tettek rendreutasító megjegyzéseket* — 1. *Önbírálat*. T. ny. m. 431. 1.
- 121 15 *ez 52 vármegye még tavali 48-as minőségében is nem egyéb, mint a korszerű haladás ötvenkét akadályá* — A fenti panaszt Széchenyinél is gyakorta olvashatjuk: „Hazánk rútol el van darabolva pártfelek, hitvallás, külön nemzetek s municipális alkotmányunk által. A pártfelek vagy 5 részre, a hitvallás tán 6-ra, külön nemzetek vagy 10-re, municipális alkotmányunk 52-re s így összesen 73 külön részre szakítják ... pedig ezen elboncolás teszi hazánkat egy beteg, egy haldokló testhez hasonlóvá, melyben a vér nem kereng” (Világ 1831. Munkái 2. sorozat. Bp. 1904. 43. 1.).
- 121 21 *sújtásban, úgy mint pantallomban* — Sújtás: a magyaros öltözetben kacskaringósan felvarrt, díszítő zsinór. Pantallon: cipőhöz viselt egyenes, nem feszes szárú hosszú férfinadrág. Az előbbi, mintegy az 1848 előtti feudális, az utóbbi az 1848-as forradalom után a polgárosodás felé elindult élet jelképeként szerepel a röpiratban.
- 121 21 *1847-es vármegyékkel vagy 1848-as ministeriummal* — Az 1847-es alapon álló konzervatív arisztokraták és politikai szövetségeseik az ún. vármegyei vagy municipális rendszer hívei voltak. A régi vármegyék kezében nemcsak a közigazgatás irányítása volt, hanem a törvényhozó szervezetre és működésére is közvetlen befolyást gyakoroltak. A rendi országgyűlésekre utasítással ellátott követeket küldtek. Szilárd bástyájává épültek ki a feudalizmusnak, a nemességnek a jobbágysággal szemben, ám a nemzeti függetlenség védelmezői is voltak az udvar és az aulikus főnemesség ellenében. Ez a szempont vitte rá Kossuthot, Telekit és a liberális ellenzék nagyobbik csoportját alkotó municipalistákat, hogy a népképviselői alpra helyezendő vármegyék önkormányzatát — mint a független magyar államiság biztosítékát — a polgári átalakulás után is fenntartsák.

- Az 1848-as alapon álló középbirtokos nemesség lényegében a parlamentarizmus elvét tette magáévá, azaz a parlament befolyása alatt álló kormányzati rendszert, központi, a parlamentnek felelősséggel tartozó kormánnyal az élén, a megyék befolyását pedig ennek megfelelően kívánta csökkenteni.
- 121 : 38 *a Lajthán túl is* – Így nevezték nálunk a Habsburg-birodalom Lajta folyón túli részét.
- 122 11 *Divide et vinces* – oszd meg és győzd. Vajda által a divide, ut imperes (oszd meg, hogy uralkodhass), ill. a divide et impera (oszd meg és uralkodj) analógiájára alkotott kifejezés. A szállóige – Tóth Béla szerint – XI. Lajos (sz. 1423, uralk.: 1461–1483) francia királytól származik (Szájrluszájra. 152. l.).
- 122 : 29 *legutóbbi kátyúba bukásunk* – ti. az eredménytelenül végződött 1861-es országgyűlés.
- 122 : 35 *Ha a kormány 1860. október 20-ka után azt látja vala, hogy nem ellene harcolni és őt tönkre tenni, de dolgozni óhajtunk* – E gondolat eredetijét Mailáth György képviselőházi felszólalásában találhatjuk meg (I. Bevezetés).
- 123 17 *Endre királyunk arany bullájának* – A II. Endre (uralk. 1205–1235) által 1222-ben kiadott, aranypecséttel hitelesített kiváltságlevélnek a köztudatban elterjedt elnevezése. Az Aranybullát a királytól függő szabad birtokosok, a későbbi köznemesség zömét alkotó szervezensek kényszerítették ki, akik a feudális anarchia erősödésekor joggal tartottak attól, hogy az oligarchiák függésébe kerülnek.
- 124 : 9 *tövé* – a kövér szó tájjellegű módosulása.
- 124 : 21 *drákói törvények* – Drakón, Draco (i. e. 7. sz.) arisztokrata származású, athéni arkhón, aki összegyűjtötte és megörököltette az addigi szokásjogot. Rendkívül szigorú törvényei a magántulajdon feltétlen védelmére épültek. A drákói szigor, a drákói ítélet szállóigévé vált.
- 124 : 29 *tempus breve studium vastum* – az idő rövid, a tudás végtelen.
- 124 : 34 *brevis manu* – rövid úton.
- 124 : 36 *adomabeli szolgabíró* „ingyen országot”-jához – l. előbb.
- 125 : 26 *Aki nem jár gatyában* – A fehér, vagy kék háziszóttas vászonból, esetleg gyolcsból készült bő, térdén alul érő gatyaviselet a rőpirat megjelenése idején általános férfiviselet volt a parasztság körében. A pásztorok még télen is abban jártak. L. még költőnk *Credo* (1888) c. versét.
- 126 : 35 *Scylla Charibdis* – A görög mitológia szerint a Messinai-szorosban Kharübdisz veszedelmes szikláival szemben egy Szkülla nevű halfarkú, kutya- vagy farkasfejjel ellátott nőstény szörny élt egy barlangban, s ha a hajósok az egyiket elkerülték, a másik fenyegette őket pusztulással. Átvitt értelemben minden oldalról fenyegető veszedelmet jelent.
- 126 : 37 *Begyűrjük a süvegünk elejét* – Utalás egyik ismert népdalunkra:

„Ha látom a fürgeteg elejét,
Begyűröm a süvegem tetejét.

Lap: Sor:

Úgy elnézem az időt alóla,
Még a jég is visszapatog róla.”

- 129 : 31 *arcanuma* — titkos szere, mesterségbeli fogása, orvossága.
130 : 36 *melyről éneklé a költő, hogy ilyenkor — az üngét is odaadja* —
célzás az ismert népdal-sorokra:

„Az üngét is odaadja
De a jussát nem hagyja.”

- 131 : 16 *Itt egy nyegle borászap, ott egy lármás gyűlés* — Több borászati szaklap működik a röpirat megjelenése idején: a Borászati Lapok (A szőlőművelés, borkezelés, pincegazdászat s borkereskedés előmozdítására s emelésére. Felelős szerkesztő s kiadó-tulajdonos: Gyürky Antal), a lap 1858-ban indul és kizárólag szakcikkekkel tartalmaz. A Székesfehérvári Borász-Csarnok (Szellemi gyűldéje a szőlészet és borászat ügybarátainak. Székesfehérvár. Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: Tóth István. Főmunkatárs: Gyürky Antal) első száma 1862. júl. 1-én jelenik meg, szakcikkek mellett „szépirodalmi termékek” is helyet kapnak benne. Balassagyarmaton pedig Borászati és kertészeti füzetek címen jelenik meg 1862 júliusában egy kérész életű kiadvány. Mindegyik rendszeresen beszámol a bortermelés javítása és a jobb külföldi terjesztés tárgyában összehívott értekezletekről és az e célból létrehozott egyesületekről.
- 131 : 17 *kipezünk, kapozunk mint Bernát a menykőhöz* — Utalás a kapkod, mint Bernát a menykőhöz ismert közmondásra.
- 131 : 22 *mint körülbelül Noénak lehete, bortermesztése harmadik negyedik évében* — A Biblia elbeszélése szerint (Öszövétség. Mózes I. könyve 9. rész, 20. vers) Noé az özönvíz elmúltá után földműveléssel és szőlőtermesztéssel kezdett foglalkozni. Az ő módszerei primitívségéhez hasonlítja a röpirat a magyar szőlőművelés jelen állapotát.
- 131 : 36 *in fine finali* — végül is.
- 132 : 1 *schulfuchsi* — szórszálhasogató, iskolamesteri.
- 133 : 8 *indus vallásbeli* — buddhista.
- 133 : 33 „veti” *legény* — hányaveti: hetyke, hetvenkedő.
- 133 : 36 *spártai katonai virtus* — Az ókori Spárta híres volt kemény, katonás neveléséről, amely a testi edzettséget helyezte előtérbe.
- 134 : 14 *kabátos osztályunk* — A parasztságot lenéző, a nemességhez, polgársághoz, főként azonban a hivatalnoki réteghez tartozókat nevezték így.
- 134 : 16 *amióta tudvillik koronás fők csaptak föl demagóg vezéreknél* — A célzás III. Napoleon politikájára vonatkozik.
- 134 : 17 *bon ton* — I. Önbírálat. T. ny. m. 422. l.
- 134 : 19 *Reinecke Fuchs farka hogy kilógg* — Reinecke: a róka neve a német állatmesékben. A Reinecke Fuchs középkori germán állatposz, amelynek újkori feldolgozásai közül Goethé a legismertebb.

Lap: sor:

- Reineke Fuchson ebben az időben született írásaiban általában III. Napoleont érti Vajda, akinek minden ügyeskedése sem tudta kendőzni politikája retrográd lényegét.
- 135 : 3 *Engem egyidőben sorsom e táj vándorává tett* — „1850 végén — írja Komlós Aladár — haza bocsájtják [ti. a katonaságtól], s ekkor előbb Halason, majd Budán a földbeelési hivatalnál szolgál, mint rapidíjas . . . minden székhelyen néhány hetet töltve évekig utazgat az Alföldön . . . Különösen sokat utazgat a Kiskunságban és Szeged táján; éjjeleket, napokat tölt útban a sivatag pusztákon, ahol akkoriban a betyárok uralkodtak. Munkája abban állt, hogy mint németül meglehetősen tudó ember, a székhelyen az új, német nyelvű osztrák-mintájú telekkönyvi eljárásra tanította a hivatalnokokat!” (i. m. 41. l.).
- 135 : 9 *Hellászává* — Hellász: Görögország görög neve.
- 135 : 13 „*titulus bibendi*” — l. *Önbírálat*. T. ny. m. 400. l.
- 135 : 24 *A gyűlölt civilisator neki áll e Saharáknak, méricskéli, telekkönyvezi, rendbeszedését, tagostását sürgeti, utakat csinál* — Az osztrák hatóságok az abszolutizmus korában számos polgári jellegű reformot megvalósítottak (vö. A korszak általános jellege). Ezek közé tartozott a földbeelés, továbbá a földek jövedelmi kataszterének megalkotása, amely nemcsak az új adókvetés alapját, de a földkérdés rendezését is szolgálta; az egyéni földbirtok kimutatása nélkülözhetetlen feltétele volt a birtokos hitelének s egy hazai hitelbank létesítésének. A tagosítás az egy birtokos tulajdonában levő, de a helyes határában szétszórtan fekvő birtokdarabkák összevonásáról intézkedett. Erre is, valamint a nagyarányú útépítkezésekre is a fent említett korszakban került sor.
- 135 : 28 *síratva a puszták „vadon költészetét”* — Tompa Mihály Pusztán (1850) című versének alábbi soraira céloz a röpirat.

„Oh, puszta! elvész nemsokára

Vadon költészeted!

Hol a pásztor vigan bogárhoz

Gulyát terelgetett,

S a délibáb rengő tavában

Szilaj mén vágatott:

A pásztortüz, a furulyaszó

Kialszik, elhal ott.

Mely oly szabad volt, mint lakója:

S láncot nem ösmere,

Felhasogatva, mérve lesz a

Dus rónaság tere!

S a népek koldus söpredéke

Felkel nyugat felül,

S a tejjel és mézzel patakozó

Földön megtelepül!”

135 : 41 „*harmos*” — ártalmatlan, jámbor.

136 : 30 *tarpéji szirt* — l. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. l.

Lap: Sor:

- 136 : 32 *Curtius* — Marcus Curtius római népmondai hős. A monda szerint egykor a Fórumon mély szakadék támadt, amely a jósök szerint csak akkor fog bezárulni, ha Róma feláldozza legdrágább kincsét. És mert Curtius a fegyvert és vitézséget tartotta Róma legnagyobb kincsének, fegyverestül a mélységbe vetette magát, és a hasadék bezárult fölötte.
- 136 37 *Egy nagyhírű államemberünk jól nevezé a politikát az exigenciák tudományának* — A politika az exigenciák tudománya. E meghatározás Kossuth Lajostól ered (Felelet gróf Széchenyi Istvánnak. Bp. 1841.). Exigencia: szükséglet, követelmény.
- 136 : 39 *Taval mi szerencsésebben (ellenkező irányban) alkalmazhattuk volna* — ti. az 1861-es országgyűlésen, a megegyezés irányában.
- 137 2 *Mikor érdekünkben állott volna pajzsul venni a corpus jurista akkor eldöbztük, mert kard volt kezünkben* — azaz: 1848/49-ben nem a tárgyalások útját választottuk.
- 137 14 *D'Artagnan* — D'Artagnan, Dumas père (1803–1870) A három testőr c. regényének hőse.
- 137 : 22 *amoda át parlament, emitt provisorium* — ti. a Lajtántúl, emitt: Magyarországon.
- 137 29 *par apropos* — ha már erről van szó.
- 137 38 *Deák Ferenc mintául van adva nekünk a korszellem által* — Deák Ferenc iránti nagybecsülését több, ebből az időszakból keltezett írásában kifejezi (I. A nemzet géniusza. Cs 1861. aug. 15.), de nem hallgatja el vele szemben bíráló észrevételeit sem (*Egy kis „fekete leveles”*. Cs 1861. júl. 25. stb.)
- 138 : 35 *scribler* — I. előbb.
- 139 2 *békadölyf* — I. *Önbírálat*. T. ny. m. 428. l.
- 139 : 4 *omnibusz* — Városokban, kijelölt útvonalon, utasszállítás céljából rendszeresen közlekedő, lóval vontatott jármű. Használata az első világháború után végleg megszűnt.
- 139 6 *a nemzet legünnepeltebb férjait . . . a városligetben, majd egy omnibuszülésben* — Deák e szokásáról Podmaniczky Frigyes is megemlékezik: „Az 1861-ik évben Deák Ferenc szerfelett megkedvelte hosszas nyári pesti időzése alatt a városligetet. Az öreg Breitner, egyik legleleményesebb bérkocsis mestere az akkori időknek, első volt, ki a nyílt, ernyő nélküli társaskocsikat léptette életbe. — De az újtás csak nagyon nehezen kapott lábba, mert legtöbbször restellték s tekintélyökkel összeférhetetlennek tartották valamely idegen emberrel ülni egy és ugyanazon kocsiban. — Breitner megkeresé Deákot, tisztelné meg társaskocsiját s használná azt a ligetbe való délutáni kirándulásai alkalmával. — Az öreg úr szívesen engedett kérésének s egy délután kivonultunk néhányan a széntérre [ma: Deák Ferenc tér] s Deák Ferenc társaságában Breitner uram társaskocsiját elfoglalva kihajtottunk a ligetbe. E naptól kezdve — néhány megrögzött ódi külön kivételével — általánosan elfogadott divattá vált az e társaskocsival való közlekedés.” (Naplótöredékek. III. köt. 118 — 119. l.)

Lap: Sor:

- Más leírásból tudjuk, hogy Deák rendszerint a kocsis mellé, a bakra, a „baki trón”-ra ülve tette meg az utat (Arany János: Ének a pesti ligetről. 1877. L. Összes művei. Sajtó alá rend.: Voinovich Géza. I. Bp. 1961. 546. l.).
- 139 : 18 *Journalistikánk üstökös vezetői* – Vágás az ebben az időben Üstökös címen élclapot szerkesztő Jókai felé.
- 139 : 20 *midőn a megyeházánál egy-egy alkotmányos főispán kalucsi helyett négylovas fogatán megjelent* – 1860–1861 fordulóján főként a középbirtokos nemesség lapjai, a PN, MS, Magyarország Belföld, ill. Különfélék és Újdonság-rovatai lelkes hangon ismertetik a megyegyűléseket és felsorolják az ott magyar ruhában, nagyúri pompával megjelenő főispánokat, megyei főtisztviselőket.
- 139 : 27 *mint a városligeti hattyú-kérdésben, mely évtizedek óta állandó kíséretül töltelék az újdonságrovatban* – A nem kielégítő vizellátás miatt a városligeti tó nyaranta sokszor szárazon, posványosan állt és nem díszítette, hanem rúttította a várost. A lapok hírrovatának közkedvelt témája volt ebben az időben e probléma. Maga Vajda is többször ironizál felette: *Hattyú megint vagy tíz darab úszkál az újdonsági rovatok ingoványán, melyeknek a városligeti hattyúóra kellene szállítatni, de a tiz hattyú most is, mint máskor alighanem egyéb, mint ugyanannyi – kácsa.* (NÓ 1857. márc. 22. *Pesti élet*) *Az újdonsági rovatokban* – közli más alkalommal – *ismét a regényes városligetről, annak ezüst taváról s az abban nem úszó hattyúkról szól az ének* (NÓ 1857. okt. 17. *Hírvásár*).
- 139 : 35 *A MS bohócának azon ellenvetésére, hogy a copf nem üstök* – Jókai vitázik e fölött ismertett bírálatában (I. Az Önbírálat fogadtatása) Vajdával.
- 139 : 37 *„Der Zopf, der einst von hinten hing, Der hängt jetzt von vorne.”* – Idézet Heine, Heinrich: Deutschland. Ein Wintermärchen (Németország. Téli mese. 1844. 3. fejezet, 9. versszak, 3–4. sor) c. művéből. Helyesen:
- „Der Zopf, der ehemals hinten hing,
Der hängt jetzt unter der Nase.”
- „mely hátul csüngött volt, a copf
ott csüng az orr alatt ma.”
- (Kardos László fordításában. Heine: Versek és prózai művek. I. Bp. 1960. 306. l.)
- 140 : 19 *röpiratot ad ki ezelőtt pár évvel a zsidó emancipatio mellett* – Korszakunkban több olyan röpirat jelent meg, amely a zsidó emancipáció kérdésével foglalkozott: Nagy József: Visszhang Dr. Rokonstein Lipótnak. A magyar izraelita 1860-ban című röpiratára (Pest 1860), Kovács Károly: A jó alkotmány és a zsidó emancipatio (Pest 1861), Gáspár Lajos: Nézetek az izraeliták felszabadításáról (Pest 1861). A Vajda által leírt anekdota azonban az említettekre aligha vonatkozik. A történet egyébként leginkább Kecskeméthy Aurélla illenék,

Lap: Sor:

aki a Budapesti Hírlap 1859. okt. 25-i számában írt ilyen tárgyú cikket, A zsidók állami és társadalmi helyzetéről címen. Talán ezt adta ki (bár ennek nem akadtunk nyomára), vagy esetleg csak akarta kiadni röpiratként.

141 30 *sorsrészvény, resconto* — sorsjegy, lottócédula.

142 : 1 *sybilla könyvek* — Szibillák az ókori népek felfogása szerint ihletett lelkű, látónoki szellemű asszonyok. A szibilla-könyvek versbe szedett jóslatok, melyekhez a rómaiak válságos helyzetben tanácsért fordultak.

A gyűjtemény előbb Erythraebe, innen Cumaebe, Tarquinius Superbus uralkodása idején pedig Rómába került. A cumaei Szibilla 9, jóslatokat tartalmazó könyvet kínált fel a királynak megvételre, felette drágán, mert — mint mondotta — a városnak, sőt talán a világnak jövődjé sorsa van megírva bennük. Tarquinius sokallotta az összeget, erre a Szibilla 3 könyvet a tűzbe vetve távozott s a fennmaradt hatért újfent a régi árat kérte, eredménytelenül. Három könyv ismét a lángok martalékává vált, s a még megmaradt háromért Tarquinius most már sietve megfizette az eredeti összeget.

Átvitt értelemben a fonti történetre olyan esetekkor hivatkoznak, amikor valaki halogat valamilyen egyességet, alkut vagy megállapodást, s minél későbbben veszi meg, annál nagyobb árat fizet érte.

142 : 18 *o du lieber Augustin, alles ist hin* — O te kedves Augusztin, minden oda van. — Augusztin vásári vándorlantos, bécsi népdalhős, a róla szóló dal kezdősorát idézi Vajda.

142 : 32 *Imé a hazánkbeli külön fajok kezdenek is már ez eszközöknek hódolni, saját irodalom, tudomány, szóval: saját nemzeti cultura után látnak* — A XVIII–XIX. sz. fordulóján a sok nemzeti-ségű Magyarországon kibontakozott nemzetiségi mozgalmak, csakúgy, mint a magyar nemzeti törekvések, kulturális és tudományos téren éreztetik először hatásukat. Horvátországban, a három különböző irodalmi nyelv hazájában egy egységes irodalmi nyelv megteremtése volt a legfőbb célkitűzés.

A szerbeknél az orosz nyelvi hatástól szabadulás és az irodalmi nyelvnek a népnyelvbe építése. A cseh egyházi nyelv hatásától megtisztított irodalmi nyelvet kívánták létrehozni a szlovákság literátorai. A románok a cirill helyett latin ábécé megteremtésére törekedtek. Nemzeti grammatikák megalkotása jelzi a fejlődés kezdeti szakaszát, s a nemzeti öntudat megteremtésében fontos szerepet játszik a történelmi irodalom. A sajtó, a különféle olvasó-, tudományos-, és irodalmi egyesületek, valamint az iskolák a nemzetiségi fejlődés további fontos fellelővái. A reformkor végefelé a nyelvi-kulturális törekvések lassan politikai követelésekké formálódnak át. Ljudevit Gáj a horvátoknál, Kollár és Šafařík a szlovákoknál, e mozgalmak legjellegzetesebb képviselői.

Lap: Sor:

- 142 : 36 *amiért ma Bécsbe mennek, ezentúl Pestre jönének Bukarestből és Kolozsvárról* — A múlt század harmincas-negyvenes éveitől kezdve, mindinkább Bécsot választják Pest helyett főiskolai tanulmányaik székhelyéül a különböző nemzetiségek és a szomszédos országok diákjai. Oka egyrészt a nemzetiségi ellentétek éleződése, másrészt Bécs tudatos megosztó politikája; szerepet játszik azonban mindebben az is, hogy a bécsi egyetemeken magasabb színvonalú az oktatás.
- 144 : 5 *va banque-pártbeliek* — Mindent egy lapra tevők, esetünkben: a forradalmi, ill. Kossuth-párt. Az elnevezés valószínűleg Széchenyitől ered. Ő jellemezte úgy Batthyány miniszterelnökké történt kinevezése után a kettejük politikája közötti különbséget, hogy míg ő, Széchenyi tíz percenttel is megelégedett volna, Kossuth elkíáltotta magát „*Va banque!* és ő egyszerre nyert egy és félmilliomot . . .” (Hunkár Antal visszaemlékezését idézi Spira György 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a c. művében, 27. l.)
- 144 : 7 *főljedezték a nemzetiségek szövetségét* — Utalás Kossuth dunai konföderáció-tervezetére (I. Bevezetés).
- 144 : 10 *háromszázados politika* — 1526 óta (I. Ferdinánd, 1526 — 1564), tehát több mint háromszáz év óta ül Habsburg király a magyar trónon.
- 144 : 33 *volt idő, midőn titáni égberontó vakmerőséggel mindkettőt elvetettük* — ti. az 1848–49-es forradalom és szabadságharc idején.
- 145 : 4 *vesselényies szilaj gyönyörérezetre* — Vajda idősebb Wesselényi Miklós bárónak (1750 — 1809) egy, Kemény Zsigmond által is megrajzolt szokására céloz: „Legnagyobb öröme volt pedig, — írja — ha — miután neki ércszíve volt — másnak arcán a rejtegetett félelem sáppadásait látta. Minő vad kéj rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbeejtő vad pontokra ért, hol azonban fogatának szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvész gyorsan vágatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyepelót. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szarnos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozdulat, s mindennek vége. Az istenkéz sem segíthete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivított át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Lovai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőlködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányokban omlott rólok, a gazda könnyhű szállott le, megsimogatni táltosait, melyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bős tréfa keresztülvitelében, és a vendég? . . . A félajult vendég, míg kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélte magában, hogy ha az ég és föld összeszakadna is, ő a háziúr kiváló szíveességére többé érdemessé nem fog válni.” (A két Wesselényi Miklós. 1851. Báró Kemény Zsigmond ÖM. X. köt. 14—15. l.)

Lap: Sor:

- 145 : 6 *Toldy Miklóssal elrugja magától a ladikot* – Utalás Arany János Toldi-ja (1847) 11. énekének 13. és 14. versszakára.
- 145 : 26 *ennek ellenlábás közlönvei, két három „nagyfejű” lap* – A PN, ill. a volt Határozati Párt lapjai, a Magyarország és a MS.
- 145 : 40 *Cato* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. l.
- 146 : 2 *egyik inde, másik unde, per fas et nefas* – Az egyik így, a másik úgy, mindenféle módon . . . azt akarnák tudtul adni.
- 146 : 12 *A legvénebb* – a PN, ti. az említett lapok közül ezt alapították legkorábban.
- 146 : 12 *ez a lutheránus* – Tréfás megjegyzés, amely a luteránus (evangélikus) egyház hittételeire vonatkozik. A luteránus vallás – lévén az első reformált vallás – teológiai tételeiben többet megőrzött a római katolikus egyház hitelveiből, mint a később kivált (református, unitárius stb.) egyházak. A luteránusokat éppen ezért – tréfás csipkelődések keretében – sokszor ugratták Janus-arcúságuk, félúton megállásuk, opportunistikusuk miatt.
- 146 : 14 *„il a trop d'esprit pour écrire”* – túl sok esze van ahhoz, hogy írjon.
- 146 : 22 *koptárak* – kofta: az egyiptomiak titokzatos csodatévő bölcse.
- 146 : 33 *Pester Lloyd* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 433. l.
- 146 : 37 *Das sagt „Sürgöny”* – azt mondja a Sürgöny.
- 146 : 38 *meint „P. U.”* – véli a P[olitikai] Ú[jdonságok]. Politikai Újdonságok (1855–1905) a VÚ társlapja. Megjelent szerdánként Budapesten. Szerkesztették: 1855–1867 Pákh Albert, 1867–1905 Nagy Miklós.
- 146 : 38 *schreibt Pompéry* – írja Pompéry. Pompéry János (1819–1884) író, publicista. 1861-ben a Magyarország, 1862-ben az Ország c. lapok szerkesztője, Tisza Kálmán híve.
- 147 : 1 *keletkezben van egy új lap, K . . . é* – K . . . : Kovács Lajos (1812–1890) publicista, országgyűlési képviselő. 1848-ban a Széchenyi-féle közlekedésügyi minisztérium egyik osztályvezetője. A Debrecenben üléselő országgyűlésen Kemény Zsigmonddal és Kazinczy Gáborral együtt a békepárt élére áll. 1862 nyarán Zichy Antallal egyetemben a kiegyezés érdekében szembefordul Deák politikájával. Ettől kezdve rebegetik, többször az újságokban is felröppen a hír, hogy Kovács Lajos vezetése alatt új sajtóorgánium van keletkezben. Független néven végül is 1863. január 1-én indul meg, tekintélyes szubvenció birtokában Kovács Lajos lapja, mint a magyar kancellár felhivatalosa.
- 147 : 2 *egy röpirattal ki is lépett a pikétre* – Pikét: az iskolásgyermek „kiállítás”-át jelenti, itt afféle megszégyenítés helyét. – Kovács röpirata, amelyet kezdetben Forgách kancellártól származottnak hittek, A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint (Pest 1862); abból indul ki, hogy 1847 nem lehet többé, 1848-at kiindulási pontul választani „nem ildom”. Október 20-a – írja a továbbiakban – meghalt és nem elégtett ki senkit, febr. 26-a senkinek sem

kell, de szükség van a birodalom nagyhatalmi állására és egységére. Félre a Reichsrattal, a centralizáló bécsi parlamenttel, formulázzuk meg a közös ügyeket. Adassék át a külpolitika vezetése, a hadsereg feletti rendelkezés, a birodalom közös költségeire szükséges pénzügyek kezelése, valamint a Monarchia közös kereskedelmi érdekeinek irányítása a fejedelmeknek. Állíttassék mellé a különböző országok arányos képviselőit egy szenátus, legyenek mellette a fennálló nemzetiségi öt főcsoport kebeléből közösügyi miniszterek; az országos vagy belkormányzási ügyeket intézze nemzeti miniszteri közigazgatási rendszer szerint, a szenátus illetékes osztályainak közbejöttével. Mi magyarok – fejtegeti – gondoskodunk arról, hogy ne csak a 48-as törvények revidéaltassanak és nyerjenek kiegészítést, hanem a Pragmatica Sanctio is szabatosabb meghatározást kapjon.

Külpolitikai feladatul azt tűzi a Birodalom és a nemzet elé: úgy védjük meg keletet az újkori eszmék terjedése ellen, miként annak idején nyugatot óvtuk a török hódítástól. Álljunk ellen tehát a déli szlávok törekvéseinek, segédkezünk a Török Birodalom fenntartásában, vessünk gátat a német egység-törekvéseknek és akadályozzuk meg, hogy az olaszok Fiume birtokába juthassanak. Álljunk ellenébe Oroszország terjeszkedésének is.

A röpirat élénk érdeklődést keltett. A Sürögönyben Kecskeméthy Aurél (1862. szept. 17., 18., 21.) a PN-ban többek között Kemény Zsigmond (1862. szept. 25.) vitázik vele. Legérdekesebb mindenesetre Jókai reflektálása (MS 1862. szept. 11., 12., 16., 17.): „Tehát egyszóval: a magyarnak missziója mindenütt, ahol a szabadság és nemzeti kifejlés után törekszenek, mint határozott ellenség lépni föl. Szomorú küldetést szánt szerző nemzetünknek.” (szept. 12.).

- 147 16 *ki bohócát, ki fülelőjét* – Az előbbi ismét Jókai MS-, ill. Üstökös-beli bírálatára célzás, utóbbi Gyulaiinak a Szépirodalmi Figyelő-ben megjelent, az *Önbírálat* foglalkozó cikksorozatára (1. Az *Önbírálat* fogadtatása). A Szépirodalmi Figyelőt már a Cs Kispuskatűz-rovatában is többnyire *fülelőnek* nevezi.
- 147 18 *egy legközelebb indítandó lapban* – Lapindítási terveire többször céloz a röpiratban Vajda, e tervek végül is 1863. jan. 1-től realizálódnak, amikor a MS szerkesztését veszi át.
- 147 : 28 *keményességéből* – E szójáték Kemény Zsigmondnak, a PN szerkesztőjének nevével arra az igényességre vonatkozik, amelyet a lap munkatársaival és azok írásaival szemben felállított. Nem ment azonban Vajda megjegyzése az iróniától sem. A PN igényessége bizonyos konzervativizmust is jelent, s mindezt elsősorban a fiatal irodalom, az irodalmi ellenzék irányában.
- 147 : 28 *a legújabb nemzedék egyikét „hirtelen nagy” tagjának többet engedett* – Kit vagy kiket ért ezalatt Vajda, nem tudjuk pontosan. Valószínűleg a PN-ban cikkező Reviczky Szévert

(1840 – 1864), akinek képességeiről nem volt nagy vélemény-nyel és akivel később a Vajda-féle MS körül támadt csatározások idején komoly ellentétbe került. Még valószínűbb azonban, hogy költőnk arra a Reviczky Szever tollából származó PN-cikkre gondol (Irodalmi csoportosulás. Az „Új nemzedék” és programja. PN 1862. szept. 3.), amely a Balogh Zoltán vezetése alatt megindulni szándékozó Új Nemzedék célkitűzéseit és munkatársait (Abonyi Lajos, Almási Tihamér, Beniczky Emil, Dalmady Győző, Győry Vilmos, Reviczky Szever, Szabados János, Thaly Kálmán, Tolnai Lajos, Vértesi Arnold, Vida József) ismerteti. A vállalkozás kudarcba fulladt. A csoport tagjai közül többen is voltak olyanok, akiknek költői-írói működését Vajda fölöttébb kritikusan szemlélte, Thaly Kálmánét pl. *Önbírálatban* (l. T. ny. m. 428. l.) pellengérré is állította. A PN viszont – s ez valószínűleg Reviczky hatására történt – csoportosulásuknak nagyobb figyelmet szentelt, mint – az Arany – Gyulai-csoportot kivéve – más irodalmi irányzatoknak szokott.

- 148 : 21 *Egykor törvényt hoztak apáink, mely megengedte, jogosította a fellázadást a király ellen* – A II. Endre által kiadott Aranybulla (l. előbb) utolsó, 31-ik pontjára céloz Vajda, az ún. ellenállási jogra (ius resistendi), amely kimondja, hogy amennyiben az uralkodó vagy utódai nem tartanak be az Aranybulla rendelkezéseit, az ország rendjei ellentmondhatnak, ellenállhatnak nekik. Ezt a szakaszt az 1687-i országgyűlés lényegileg hatályon kívül helyezte.
- 148 : 24 *leütötték harminc nemes fejét Budán* – Kont István, Hédervári (? – 1393) egyike ama magyar báróknak, akik a XIV. század végi liga-harcokban a királyi hatalom ellen lázadtak. 1393-ban a Zsigmond király ellen lázadó seregek döntő vereséget szenvedtek; Kont és társai a Szerémség erdőségeiben bujdosnak. A hagyomány szerint Lackfy György macsóiban alvás közben ütött rajtuk, s kegyelmet ígérve Kontot harminckét társával Budára kísérte. A lázadók – a monda szerint – a királytól minden tiszteletnyilvánítást megtagadtak, s ezért az haragjában a Szent-György téren fejüket vétette.
- 148 : 27 *garde de dame* – garde-dame: fiatal lányokat társaságba (bálba) kísérő idősebb nő.
- 148 : 32 *1849-ben a pozsonyi memorandum aláírása hazatérésnek kiáltott* – A „pozsonyi memorandum” kérdése történetírásunkban még nem tisztázott. Márki Sándor tényként említi: „Magyarországot az a veszedelem fenyegette, hogy a tősgyökeres magyarok közt is liga alakul – a dynastia részére való hódolatás érdekében. Ha Ausztria és Oroszország, egyesülve veri le a forradalmat, hódított tartományként bánik az országgal; ha magyarok is részt vesznek a szabadságharc leküzdésében, a romok közül legalább a jogfolytonosság elvét menthetik meg. Kurucoknak, labancoknak még egyszer

szembe kellett állniok egymással. A magyar forradalomnak magyar elemekkel való legyőzése végett Esterházy Miklós, Pálffy Mór, Keglevich János, Forgách Antal és más grófok Pozsonyban már május 23-ikán kiáltványban hitták föl a nagyurakat és birtokosokat, hogy Szirmay István gróf példájára szabadcsapatokat állítsanak s nemzeti harosokkal vegyenek részt a trón védelmében. Ily módon azonban csak néhány száz újoncot szedhettek össze. Be kellett azzal érniök, hogy a rendes hadseregben elszórva, vagy mint oszári biztosok stb. teljesítsenek szolgálatot." (A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1898. X. 330. l.) Hölke Lajos könyvében (Magyarország újabbkori történelme 1815-től 1892-ig. Nagybecskerek 1893. I. köt. 359. l.) pedig a következőket olvashatjuk: „A mágnások Pozsonyban [1849] május 17-én felhívást intéztek a közönséghez az iránt: hogy a felség szükségére adományokat gyűjtsenek s Szirmay István gróf példájára önkéntes csapatokat állítsanak a honvédek ellen . . . A mágnások ezen vállalkozásáról s a pozsonyi főhadiszálláson volt gyűlésekről az akkori magyar lapok a legsajátságosabb híreket közölték, minek következtében általános volt az országban a hiedelem, hogy Pozsonyban valami reactionarius országgyűlés tartatott volna, hogy az a debreceni képviselők ellen tüntessen. Zerffy Gusztáv német hírlapíró, lapjában . . . állítólag a pozsonyi országgyűlésen készült Emlékiratot is közölt, melyben számos magyar- és erdélyországi mágnás a felséget a törvényes rend helyreállítása végett orosz seregélyhad behívására kérte volna fel, melyet a jelen voltak alá is írtak. De az utóbbit az eddigelé ismeretessé lett történeti adatok alapján megtörtént dolognak mondani nem lehet.”

- 148 : 34 *törvényszerű érvel lehet fölvetni a „verwirkt” politika ellen – „verwirkt” politika: a jogvesztés elméletén (Verwirkungstheorie) alapuló politika, azaz: az abszolutizmus korának politikája. Az osztrák centralisták kedvenc elmélete volt, hogy Magyarország az április 14-i trónfosztással eljátszott alkotmányos jogait, s ezután mint osztrák fegyverek által meghódított tartomány kezelendő.*

E sajátos jogelmélettel szemben – s ez Vajda érvelésének értelme – az abszolutizmus meghatározta jogviszonyok között mi úgyszólván csak erre a hazaáruló memorandumra (amelyet a kortársak létezőnek hittek) hivatkozhatunk, mert ez mintegy azt juttatja kifejezésre, hogy a debreceni trónfosztás nem az egész nemzet akaratából történt.

- 148 : 38 *az április 14-iki nyilatkozványra – A magyar országgyűlés 1849. április 14-én a debreceni református nagytemplomban, Kossuth javaslatára, egyhangúlag elfogadta a Függetlenségi Nyilatkozatot, amely Magyarországot Ausztriától független államnak nyilvánította, trónfosztottnak jelentette ki a Habsburg – Lotharingiai-házat és kitiltotta az ország területéről.*

Lap: Sor:

- 148 : 40 *ad hominem* — argumentum ad hominem: személyhez szóló, az illető személyre alkalmazott érvei.
- 149 : 2 „*Vegyük rendre francia, holland, német, angol stb. . . .*” — Pontosabban: „Vegyük rendre francia, holland, német, angol 'st. nevezetes általunk ismert hazafiak életét, 's azt fogjuk találni: hogy nem a' vak használ honjának, hanem a' szemes, nem a' mindent dicsérő, hanem az igazmondó” (Hitel, Végszó, Gróf Széchenyi István Munkái. II. sorozat. I. rész 241. l.).
- 149 : 19 *eo facto* — l. előbb.
- 149 : 25 *Kálmán modorában: „De strygis, quae non existunt nulla fiat mentio!”* — Könyves Kálmán (sz. kb. 1068, uralk.: 1095 — 1116) magyar király. Dekrétumainak (Decretum Colomani Regis ab Albrico compilatum) a híres 57. bekezdése kezdődik így: „De strigis vero, quae non sunt, ne ulla quaestio fiat”, emlegetik „De strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat” változatban is. Jelentésük azonos: A lidércek ellen pedig, minthogy nincsenek, semminemű kereset ne legyen.
- 150 : 7 *a nagyúr zsinége oly szent volt a kis-isten basák előtt* — a selyemzsinór a török szultánok uralma idején a megfojtással való kivégzés eszköze volt. Aki a tisztségviselők közül selyemzsinórt kapott az uralkodótól, az köteles volt végezni életével.
- 150 : 9 *önmaguk köték fel magukat, mint a kétségbeesett ürgék ősszel, midőn nagy telet éreznek* — Az ürgeirtás egyik jellegzetes, népi módjára céloz a rőpirat. Magát a műveletet Nagy Czizok László írja le szemléletesen: „Lószórt szerez és szárával csinálja a tűröket [lószórból készült ürgefogó], s egy kis csalétekkel az ürgelek mellé helyezi, de ugyanoda rakja a száraz kóróból készült akasztófákat is. Mikor aztán az ürgek a lyukakból kibujnak s a csaléteket bekapják, már rántódnak is fel az akasztófákra, a tűrök meg a nyakukra hurkolódnak úgy, hogy meg is fullad valamennyi” (Budártűzek mellett. Bp. 1963. 188. l.).
- 150 : 31 *az egész tavali vármegyeségi, bár a 48-ik alapon állott, de felelős központi kormány nélkül természetlen politikai szörny* — A megyék újra szervezésénél Vay Miklós kancellár utasítása az volt, hogy a megyei bizottmányok megválasztása közgyűlés helyett magánértekezleteken történjék, a „mérésékelt” elemek szóhoz juttatásával. A megyék azonban részint a 48-as bizottmány még élő tagjait választották meg, részint új bizottmánynak szavaztak bizalmat s feliratban vagy határozatban követelték a 48-as törvények országgyűlés előtti visszaállítását. A 48-as alapon szervezett megyék felett azonban nem miniszteriális kormány állt, miként 1848—49-ben, hanem az 1848 előtti kormányiszékek, a Helytartótanács és a Kancellária. Az újjászervezés tehát meglehetősen felemás módon ment végbe.
- 151 : 2 *Ezen urak egynémelyike nem rég oly világrázó dologban vett részt* — ti. az 1848—49-es forradalomban.

Lep: Sor:

- 151 : 4 *a legnagyobb herkulesi erő is a fonóházban kénytelen engedni az elpuhító hatású körülményeknek* — A görög-római monda-világ egyik közismert történetét idézi a röpirat. Herkules, a mitológia nagy erejéről ismert hőse, akit a rómaiak a görög Heraklesszel azonosítottak, egyik szörnyű bűne elkövetése után Apollon jósisentől azt a tanácsot kapta, hogy tisztulása érdekében három évi szolgaságot vállaljon magára. Hermesz isten eladja Herkulest Omphale lüdiai királynőnek, aki a hőssel különféle női munkákat végeztet, fonóházba rokka mellé ülteti stb. Omphale viszont Herkules fegyvereit ülti magára. A nagyerejű hős egészen elnöiesedik, végül már női ruhában is jár.
- 151 10 *Hogy közép rendünk demoralizált megint csak e rendszer okozta* — l. e gondolatát a *Széptani Levelekben* (*Önbírálat*. Keletke-zése, forrásai 364. l.) is.
- 151 29 *A középkorban féltelenségre szabadalmazó rabló privilégiumok-kal édesgették harcra a nemességet* — A feudalizmus társadalmi viszonyai között hadi érdemeiért a nemesség kaphatott föld-birtokot, várakat, különféle magas és jövedelmező tisztségeket, áru megállító-jogot, pallos-jogot stb., s ezek mind eszkö-zei voltak a további anyagi gyarapodásnak.
- 151 34 *a hadviselés többé nem egy osztály terhe* — 1848 előtt a nemes-ség egyetlen köztérhe az ország védelmére való hadbavonulás, inszurrekció, ill. bandériumállítás volt. Az állandó hadsereg kiegészítésénél — az újoncozás révén — a nem neme-sekre hárult.
- 151 : 37 *Látjuk, hogy maguk északkelet leghatalmas abszolút fejedelmei a népet, a polgárságot mennyire előkegyelik; törvény előtt egyenlőtlik* — Célzás a cári birodalomban végrehajtott polgári jellegű reformokra. (L. Bevezetés.)
- 152 : 32 *kerepesi úti színház* — a Nemzeti Színház, amely a Kerepesi út (ma: Rákóczi út) és a Múzeum körút kereszteződésénél állt.
- 153 : 35 *Mint a rozsz borsajtó kasának nyílásaiból vastagabban dudorodik a zavaros törköly* — A megüzött szőlő, azaz: a törkölyös must levét, miután lecsurgott, arra való sajtókba szokták kisajtolni. Ezek egyikére céloz Vajda.
- 153 : 38 *a fattyú immár elnyomással fenyegeti a valódi nemes törzs növését* — A fák fattyúhajtásai meddők, de úsan növekedve a táplálékot elvonják a termő ágaktól.
- 154 : 15 *rhinocerosi flegma* — végtelen közöny, hidegvér.
- 154 : 36 *Az egykori Hellasz háládatlan népe legalább akkor üzte el egyes fiait, mikor már hasznokat nem vehette* — Az ókori görögöknél gyakori büntetés volt a számkivetés, a haza földjéről való kiutasítás. Gyakran a legkiválóbbak (Arisztidesz, Kimon, Themisztoklész stb.) sem kerülhették el.
- 155 : 4 *sőt oly lap, melynek feladata volna a legszigorúbb kritika* — Célzás az Arany által szerkesztett Szépirodalmi Figyelőre, amely Gyulainak az *Önbírálatról* írt cikksorozatát (l. Az *Önbírálat* fogadtatása) leközölte. Az alábbiakban is Gyulaival polemizál.

Lap: Sor:

- 156 : 25 *Lucretiák* – Lucretia, Tarquinius Collatinus neje, a római nő és feleség eszményképe. A monda szerint, amikor Tarquinius Superbus fia, Sextus erőszakkal meggyalázta, Lucretia magához hívta férjét és atyját, tudtukra adta a ténnyt és törvével véget vetett életének.
- 156 : 25 *Tarquínok* – I. *Önbírálat*. T. ny. n. 407. l.
- 156 : 27 *Helio gobalok* – I. előbb T. ny. m. 476. l.
- 156 : 27 *Iovaiikat consulokká nevező sybarita imperatorok* – Gaius Caesar Caligulának (uralk. i. e. 37–41) a harmadik római császárnak uralkodása idején végbement eseményekre utal Vajda. Az őrzöngö zsarnok a legképtelenebb szeszélyeket is megengedte magának. Istennek nyilvánította magát, kedvelt lovát pedig konzullá nevezte ki.
- 156 : 40 *Dracok* – Drakon, I. előbb.
- 156 : 40 *Lycurgok* – Lükurgosz, az ókori Spárta legendás törvényhozója (i. e. 800 körül). A később kialakult spártai szokások és törvények eredetét fűzték Lükurgosz alakjához.
- 156 : 40 *Codrusok* – Codrus: önfeláldozásáról és hősiességéről híres attikai király, aki a betörö dórokat kiűzte Attikából.
- 156 : 41 *Themistoclesek* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 397. l.
- 157 : 37 *programmtrök* – Célzás az 1861–62 folyamán nagy mennyiségben napvilágot látott, főként konzervatív politikai röpiratokra (I. Bevezetés).
- 158 : 16 *delej* – I. előbb. T. ny. m. 479. l.
- 159 : 18 *don caesari gög* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 400. l.
- 159 : 21 *schönheitspflaster-ével* – Das Schönheitspflasterchen: szépségtapas.
- 159 : 35 *elnémulnék, mint egy grand chartreux-i barát* – Le Grand Chartreuse, Franciaországban, Chartreuse hegycsoportban, 1084-ben alapított kolostor, a karthauzi rend anyaháza. A rend tagjai rendszabályaik értelmében vasárnap kivételével szigorú hallgatást tartottak („néma barátok”).
- 159 : 38 „*memento*” – memento mori: emlékezz a halálra, a karthauzi szerzetesek jelszava, köszönete.
- 160 : 12 *Béranger* – I. *Önbírálat*. T. ny. m. 424. l.
- 160 : 13 *Tamás bátya kunyhójában* – Uncle Tom’s Cabin (1852), Harriet Beecher-Stowe (1812–1896) amerikai írónő világhírű regénye, melyben az amerikai rabszolga-rendszer felszámolása mellett tör lándzsát.
- 160 : 13 *Hugo V. „Nyomorultjai”* – Hugo, Victor (1802–1885) világhírű regényéről, a Nyomorultak-ról (Les Misérables. 1862) van szó.
- 160 : 17 *tormába esett féreghöz hasonló* – azaz: ostobán maradi.
- 160 : 27 *legjelesebb költöink, mint valami babonás kincskeresök, régi romok közé bujva, ódon szavak után kutattak.* – Irodalmunkban Világos után uralkodóvá válik a történelmi téma. A célzás itt elsősorban Arany János költészetére, balladáira vonatkozik.
- 160 : 35 *Aztán lefordították németre, s mérgelődött az akadémiailag szabaldalmazott ütészet, hogy a világ nem akarta bámulni ama nagy-*

Lap: Sor:

- szerű remek művet* – Ezúttal Arany Toldi-jának Kolbenheyer Móric (1810–1884) által történt német fordítására (Toldi. Poetische Erzählung in zwölf Gesängen. Pest 1855) utalnak a sorok. A fordítás elé Friedrich Hebbel (1813–1863) írt meglehetősen hűvös hangú előszót.
- 160 : 40 *római szent Péter- s londoni szent Pál-templomok* – Szent Péter templom: Rómában, Péter apostol sírja felett épült monumentális templom. Az első ókeresztény bazilika helyén 1506-ban kezdték építeni. Szent Pál templom London legnagyobb és legszebb temploma, 1675-től 1710-ig épült, Wren, Christopher (1632–1723), angol építész alkotása.
- 161 8 „*nulla regula sine exceptione*” – Nincsen szabály kivétel nélkül.
- 161 10 *nehogy a „fülelő” schulfuchsoknak tárgyat adjak hónapokon át tartó csevetülésre* – Gyulai Szépirodalmi Figyelőben megj. cikksorozatára (I. Az *Önbírálat* fogadtatása) vonatkoznak a sorok.
- 161 : 28 *ne az olvasót s miatyánkot morzsoljon* – Olvasó, más néven rózsafűzér a katolikus vallásúaknál imádkozáshoz használt, golyókból álló fűzér, amelynek szemein az elmondott imákat számolják, olvassák; népiesen: morzsolják.
- 162 : 22 *ama kis pedans fülelő schulfuchs* – ti. Gyulai Pál.
- 162 : 25 *szajnai Sphynx* – Szfinx: átvitt értelemben hallgatag, titokzatos, kiismerhetetlen ember. A kiismerhetetlenségre való törekvés III. Napoleon – mert őrá céloz Vajda – politikájának egyik fő jellegzetessége volt.
- 164 9 *kis mérges költő* – azaz Gyulai. A Jövő is így nevezi (I. Az *Önbírálat* fogadtatása).
- 164 14 *Paul de Kock* – Kock, Charles Paul de (1794–1871). Francia regény- és drámaíró. A népszerű tárcaregény nagytermékenységű művelője. Regényeiben a polgári társadalom szokásainak és bűneinek sikamlós rajzát adja.
- 164 : 15 *Aztán azok a francia, angol irodalmi megvesztegetések, melyekre bűneink mentegetéséül hivatkozni szeretnek a léhák* – Ismét Gyulai kritikájára céloz. „Pillantson csak be az angol és francia hírlapirodalom rejtelseibe – írja Gyulai –, olvassa el a nevezetesebb kritikusokat ... Legalább irodalmunk, a fejlődő industrializmus mellett is még ment attól a büntől, mely a külföldi zsurnalisztika és irodalom némely, még hírneves bajnokait is, oly gyalázatosan bélyegzi. Nálunk nemigen akad író, kitűnő legalább nem, ki bérbe adja tollát oly elvek terjesztésére, melyek nem meggyőződésai.” (*Önbírálat*. Bírálatok, cikkek, tanulmányok. 68. l.)
- 164 : 39 *kapcabetyár* – a betyárok alja. Rablásait általában az egyszerűbb falusi, tanyai emberek rovására követte el, többnyire osalás, félrevezetés segítségével. Az ilyenek után mindig kutattak az „igazbetyárok”; s ha lefülelték, elverték, lehetlenné tették őket.
- 165 : 3 *magát ... kritikainak tartó lap* – Ismét a Szépirodalmi Figyelő felé vág.

Lap: Sor:

- 165 : 17 *Hasznos . . . volna kimagyarázni, hogy azért magyarok maradhatunk* — Hasonlóan vélekedik Gyulai is a Vajda röpirataival sok tekintetben azonos megállapításokra jutó Társasélet-ben (l. *Önbírálat*). Kelotkezése, forrásai).
- 165 : 41 *master „Vorwärts”* — A feltörekvő polgár, a kapitalista üzletember megtestesítője, a „praktikus ember”.
- 166 : 5 *mint a versenyhajózók nehéz ballasztjaikat* — Ballaszt: a hajó fenéküregébe rakott terhelés, amely súlyával a hullámok által ingatott hajótestet egyensúlyban tartja és megvédi a felborulástól. Koronként ezeket a hajó gyorsabb haladása céljából a tengerbe vetik.
- 166 : 11 *vajjon tán nem Párison, de Moszkván, Kamcsatkán át akarjuk elérni Amerikát?* — Kamcsatka félsziget Ázsia ÉK-i részén, közel az amerikai kontinenshez.
- 166 : 15 *augsburgi lipcsei újságra* — l. *Önbírálat*. T. ny. m. 416. l.
- 166 : 19 *Liszt* — Liszt Ferenc (1811–1886).
- 166 : 19 *Joakim* — Joachim József (1831–1907). Világhírű hegedűvirtuóz, pedagógus és hegedűművész.
- 166 : 21 *az igaz, még egy szónokunk van, mely világhírűvé lett szép beszéde által* — Kossuthnak az ötvenes években Amerikában, Angliában mondott, nagyhatású angol nyelvű beszédeire céloz.
- 166 : 25 *Le is fordították őket, igaz, hogy rosszul* — Korszakunkban több kísérlet történt magyar költői művek külföldi, főként német nyelvre fordítására. Elsősorban Kertbeny Károly (1824–1882) fejt ki e téren ernyedetlen munkát (*Gedichte von Alexander Petőfi*. 1849, *Erzählende Dichtungen von Johann Arany*. 1851. *Album hundert ungarischer Dichter*. 1854 stb.). Ilyen irányú munkásságában azonban csak az egyszerűt dícsérhető, a fordítások színvonala rendkívül alacsony.
- 166 : 35 *Lermontoff* — Lermontov, Mihail Jurevics (1814–1841). Nevét a *Korunk hőse* o. regénye és versei tették világszerte ismertté.
Lermontovtól Vajda maga is fordít; „a Magyar Sajtóban ő fejezi be Lermontov *Korunk hőse* című regényének Falk Zsigmond-kezdeté átültetését” valószínűleg német forrás alapján (l. Komlós i. m. 42. l.).
- 166 : 36 *Puszkín* — Puskin, Alekszandr Szergejevics (1799–1837). A múlt századi orosz költészet egyik legnagyobb alakja.
- 167 : 2 *Miczkievicz* — Mickiewicz, Adam (1798–1855). Kiváló lengyel költő és forradalmár. Neve korszakunkban már Európaszerte ismert.
- 167 : 4 *Firdusiak, Hafizok* — Firdauszi, Abul Kaszim (kb. 935–kb. 1020). A perzsa irodalom kiemelkedő alakja.
Háfiz, Shamsz addin Mohammed (kb. 1300–89) a perzsa költészet nagy klasszikusa.
- 167 : 24 *Dobó Katica szerzője* — Dobó Katica, történelmi színmű. (Bemutatták a Nemzeti Színházban 1862-ben.) Szerzője: Tóth Kálmán (1831–1881).

Lap: Sor:

- 167 : 30 *Tacitusunk* – Tacitus, Publius Cornelius (kb. 55–117) a legnagyobb római történetíró.
- 167 : 33 *Braunschweig–Mecklenburgi nagyságokról* – A röpirat keletkezése idején a német egységtörökvések állnak az európai érdeklődés központjában (l. Bevezetés). Ennek következtében a kevésbé jelentős német államok (Braunschweig, Mecklenburg) politikai akciói is élénken foglalkoztatják a napisajtót és a politikai közvéleményt.
- 167 : 36 *kivált pedig azt a magas akadémiai vaskalappal szabadalmazott s külön csoportba zárkózott hadat* – Célzás a Gyulai vezetése alatt immár hatalommá szerveződött írói csoportosulásra. (l. Bevezetés).
- 168 17 *zsembes Xanthippéken* – Xanthippé, Szókratész görög filozófus felesége. A házsártos, összeférhetetlen, a férfi törekvéseit meg nem értő asszony jelképe.
- 168 : 24 *csak hogy annak állításait leronthassa, később, saját elveinek mond ellent* – Újfent Gyulai Önbírálat-kritikájáról és annak főként a Vahot-féle Napkelettel és a „korhely lírával” kapcsolatos megállapításairól van szó. Gyulai, aki korábban maga is erőlesen fellépett az epigon-líra és az ötvenes évek irodalmi gyarlóságai ellen, ebben az írásában elnézőbbnek mutatkozik velük szemben. S ennek nem csupán a mindenáron ellentmondani akarás az oka – noha ez a szándék is sűrűn felfedezhető cikksorozatában –, hanem az a tény, hogy a Petőfi-epigonok, a haza nevével kalmárkodók csillaga leáldozóban van már a hatvanas évek elején. „E jó urak – írja Gyulai – nemcsak, hogy előtérben nem állnak, de már régóta kezdenek kívül állni az irodalom körén” (Önbírálat. Bírálatok, oikkek, tanulmányok. 65. l.) „Máskülönben a hazafi frázis divatja valamennyire hanyatlani kezd majd mindenütt, csak a színpadon tartja magát erősebben, meg a toasztokban, aztán az alkalmi beszédekben” (66. l.).
- 169 11 *mihelyt személyről van szó . . . sérteni akarás nélkül ügyekszem magam kifejezni* – A valóságban természetesen Vajda sem mindig tárgyilagos, l. az Akadémia munkájára tett megjegyzéseit (Önbírálat. VKrK 73–74 l., T. ny. m. 435–436 l.), a Cs Kispuskatűz rovatának támadásait (Polgárosodás. Keletkezése, forrásai 439 l.) stb.
- 169 : 14 *De épen azon lap volt leggorombább* – ti. a Szépirodalmi Figyelő, ill. Gyulai.
- 169 : 25 *lőjjön kenődvégreől* – Pisztolypárbajnem. Az ellenfelek egy lépésre állnak fel egymástól. Csak az egyik pisztolyt töltik golyóra, a másikba gyutacsot tesznek. Adott jelre a segítők egyike átveszi a fegyvereket, és átadja a vezetősegédnek, aki sorshúzás útján dönti el, hogy melyik párbajozó választhat a pisztolyok között. Ezután a vezetősegéd az ellenfeleknek átadja a pisztolyokat, azok egy-egy zsebkendő két átellenes végét megfogják és figyelő állásba helyezkednek. A vezető segéd „Vigyázz – Tűzi!” vezényszavára a két

Lap: Sor:

- párbalyvívó abban a pillanatban és egyidejűleg köteles lóni.
- 170 : 13 *eszeveszett párbaj-maniának* – A párbaj gyakorlatát a XVII. század óta törvények tiltották, mégis rendkívül gyakoriak voltak nemcsak a röpirat megjelenése idején, de még a múlt század végén és századunk elején is. „Nincsen nemzet a világon – dicsekszik Clair Vilmos –, ahol annyi becsületügyet intéznének el lovagias úton, mint éppen minálunk, Magyarországon”. (Párbaj-codex. Bp. 1897. 3. l.) Vajda több alkalommal is szót emel a párbaj ellen (pl. *A párbajról, ami való.* 1887).
- 170 : 18 *az oroszánbörbe öltözködött számár ficánkolásához hasonló* – Célzás Aiszoposz egyik népszerű meséjére, „Az oroszánbörbe bújt számár”-ra.
- 170 : 22 *mely hasonló mérvben aligha dült a múlt századbeli párisi romlottság alatt* – I. Önbírdlat. T. ny. m. 423. l.
- 171 2 *chevaleresque ember* – lovagias ember.
- 171 13 *mint hajdan a reformatio előtt, midőn a várúr előre meggyónván, és a bűntaksát ki is fizetvén* – Vajda itt a reformációt megelőző idők egyik, nagy visszaélést biztosító egyházi szokására, az ún. gyónócédulák pénzért árulására céloz. Ez elvileg a gyóntatók szabad választására adott felhatalmazást, a gyakorlatban azonban – s ezt főleg a protestáns kritika hangoztatta –, a visszaélések lehetővé tették nemcsak az egyházi büntetések elengedését, hanem az alamizsnáért előre elnyert bűnbocsánatot is.
- 171 : 23 *erkölcsi banqueroutier* – erkölcsileg csődbe jutott, megbukott.
- 171 : 37 *legazol* – leezid, szidalmaz.
- 171 : 40 *nobilis gentleman* – nemes úriembert, finom embert.
- 172 : 5 *Epaminondas* – Epameinondasz (ie. kb. 420–362). Kiváló thébai államférfi és hadvezér.
- 172 : 12 *periculum in mora* – a késedelem veszedelem. Titus Livius 38. könyve nyomán vált szállóigévé.
- 172 : 20 „*home rangée*” – helyesen: homme rangé: szolid életmódú ember.
- 173 1 *londoni kiállítás* – Az 1862-es londoni kiállítás, amelyre a röpirat céloz – az első londoni (1851) és a párizsi (1855) után a harmadik világiállítás volt. Céljuk – a kereskedelmi érdekek mellett – megmutatni az emberi haladás híu képét, s megjelölni a kultúra és a gazdasági fejlődés fő irányait. A kiállításon mint a Habsburg-birodalom egyik országa Magyarország is részt vett.
- 173 : 9 *Ezelőtt 30 évvel mondta el Széchenyi: „A magyar minden lehet, ha be akarja látni, hogy semmi”* – „A magyar egy gyermek nép – írja Széchenyi –, most semmi, de minden lehet, mert lelki s testi erő rejtezik fiatal koblében. Minden lehet ha át akarja látni, hogy semmi. Csak két ellensége van, az Előítélet s Elbizakodottság”. (Világ. 1831. Gróf Széchenyi István munkái. II. sorozat. I. köt. 69. l.)
- 173 : 15 *országszerte ünneplik Széchenyi emlékeztét* – Széchenyi 1860. ápr. 8-án bekövetkezett halála után: „Megszámlál-

Lap: Sor:

- hatatlan volt a sok Széchenyi-gyászünnepegy – írja Berzeviczy Albert –; soruk egész az őszbe elnyúlt; faluhelyeken is tartottak gyászistentiszteleteket; egyes testületek ki-mondták a ruhaviseletben való gyászt is, egyébiránt – különösen Pesten – közakarattal gyászolt mindenki, kortársak följegyzése szerint alig lehetett abban az időben Pest utcáin mást, mint fekete ruhás vagy gyászkaraszallagos embert látni”. (i. m. III. köt. 57. l.)
- 173 : 29 az „Önbírálat”-ra írt gúnycikkék és szidalmazások – I. Az Önbírálat fogadtatása c. fejezetet.
- 173 : 37 „gutta cavat lapidem” – I. előbb.
- 174 : 2 kerek egészzé kögülés elve – Greguss Ágost (1825–1882) A szépeészet alapvonalai (Pest 1849) című művében használja több alkalommal a „szerves egészzé kögíteni” kifejezést. Greguss szóalkotását Vajda számos cikkében pellengérre állítja, többek között az *Irányeszmék* című cikksorozatában is.
- 174 : 19 a dicsőült gróf Széchenyi, gróf Desseswffy stb. váltottak egymással – Desseswffy József gróf (1771–1843) konzervatív politikus és közíró, 1830-ban megjelent művében, „A Hitel című munka taglalatá”-ban elszántan támadja Széchenyi eszméit, károsnak, merésznek, felforgatónak minősítve azokat. Széchenyi a *Világ*-ban (1831) válaszol hasonló szenvedélyességgel és nagy vitakedvvel Desseswffy megállapításaira.
- 174 : 24 Mérei-féle zászlóaljitalan őrnagyokhoz, csupa merő szerkesztésből compilációból; nyelvrontó fordításból áll Mérey Mór honvédtiszt (1813–1858). Kezdetben nemzetőr őrnagy volt, utóbb az országos rendőri hivatal tanácsosa. A szabadságharc után Angliába emigrált, Manchesterben halt meg. Több színművet írt, fordított.
A „zászlóaljitalan őrnagy” célzás az 1849-es eseményekhez kapcsolódik. A debreceni országgyűlésen a Madarász László ellen intrikáló békepárt, többek között azt is ellene vetette a rendőrminiszternek, hogy a már tanácsosnak ki-nevezett „Mérey Mór miért von őrnagyi és tanácsosi fizetést?” (Vö. Kemény Zsigmond: Emlékirat 1849-ből. ÖM IX. 81. l.)
- 175 : 5 Övéké rózsás szemüveg, enyím a sötétebb – célzás a D Önbírálat-kritikájára (1862. aug. 5. Heti szemle-rovat. I. Az Önbírálat fogadtatása).
- 175 : 37 akór a nobel „Figyelő” lenézett borbély legénye – A Szépirodalmi Figyelőben írt kritikájában pedig Gyulai nevezí borbélynak Vajdát, írván: „A gyógyításhoz ahhoz értő orvos kell s nem borbélylegény, ki csak pletykával és elmés-séggel tartja páciensét”. (I. m. Bírálatok, cikkek, tanulmányok. 64. l.)
- 175 : 41 „e pur si muove” – Eppur si muove: és mégis mozog a föld ! – Egy XVIII. századi közkeletű anekdota szerint e szavakkal vonta vissza Galileo Galilei azt az esküt, mellyel 1633-ban az inkvizíció kényszerére megtagadta a Föld mozgására

Lap: Sor:

- vonatkozó tanítását. A szállóigével a dogmákon győzedelmeskedő haladás szellemét szokták jellemezni.
- 176 : 37 „*robur et aes triplex circa pectus*” – Illi robur et aes triplex circa pectus erat. (Horatius. Carm. I. 3., 9.): Tölgy és háromszoros páncél borult annak szíve köré. (Weöres Sándor fordítása).
- 176 : 39 *Horác* – Horatius, Flaccus Quintus (I. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. l.).
- 176 : 41 „*Integer vitae scoelerisque purus*” – „Integer vitae scoelerisque purus . . .” (Carmina. Liber primus XXII.): „. . . ha ki tiszta szívű s büntelen . . .” (Justus Pál fordítása. Horatius összes versei. Bp. 1961.).

IRÁNYESZMÉK

M: I. Az *Irányszermék* című cikksorozat a MS-ban jelent meg névtelenül, 1863. febr. 1-től márc. 12-ig, 14 folytatásban. A XII. és XIII. rész (I. a szerző lábjegyzetét) elmaradt. A XI. részt az említett lapban is — és ennek megfelelően kiadásunkban is — a XIV. rész követi. Az egyes részek sorrendje:

1.	I. rész	1863. febr.	1.	26. sz.
2.	II. rész	1863. febr.	4.	27. sz.
3.	III. rész	1863. febr.	5.	28. sz.
4.	IV. rész	1863. febr.	6.	29. sz.
5.	V. rész	1863. febr.	7.	30. sz.
6.	VI. rész	1863. febr.	8.	31. sz.
7.	VII. rész	1863. febr.	10.	32. sz.
8.	VIII. rész	1863. febr.	15.	37. sz.
9.	IX. rész	1863. febr.	17.	38. sz.
10.	X. rész	1863. febr.	18.	39. sz.
11.	XI. rész	1863. febr.	19.	40. sz.
12.	XIV. rész	1863. márc.	6.	53. sz.
13.	XV. rész	1863. márc.	8.	55. sz.
14.	XVI. rész	1863. márc.	12.	58. sz.

II. Szemelvényeket közöl a röpiratból a *Sürgöny* o. lap (1863. febr. 4., 27. sz.) Az I. rész *Ha sikerül egyiknek a másikkal* kezd. szakaszától az *Ausztria és Magyarország közti* kezd. szakaszig. A *Végtelenül lehetne okoskodni* kezd. szakasztól a *Negyed félszáz év — mindenesetre* kezd. szakaszig. A *Viszont nekünk azt mondja* kezd. szakasztól a *De nem az a határozó* kezd. szakaszig.

Keletkezése, forrásai

Az *Irányszermék* című cikksorozat a MS-ban (Politikai napilap. Felelős szerkesztő: Vajda János. Kiadó-tulajdonos: Heckenast Gusztáv) jelenik meg 1863. febr. 1-től 1863. márc. 12-ig folytatásokban, névtelenül. Vajda szerzőségét azonban számos tény bizonyítja. Az *Irányszermék* folytatása, sok tekintetben újra fogalmazása, részletesebb kifejtése az *Önbírálat*, a *Polgárosodás*, sőt a Cs-cikkek egyes tételeinek. Megtaláljuk benne az előző két röpirat minden fontosabb gondolatát. A polgárosodás szinte feltétel nélküli magasztalását, a várás politikájának, a hazafiságból üzletet csináló irodalomnak, publicisztikának az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* hangulatát idéző, szenvedélyes szavú

bírálatát. Egész életén keresztül hangoztatott kedvenc javaslatát: úgy irányítsuk politikánkat, hogy Magyarország mielőbb a birodalom központjává válhassék. Rábukkanhatunk sok kedvelt stílusfordulatra, hasonlatára, pl. a *katona, ha sokáig nincs harcban, végre elpuhul, mint Herkules a fonóházban* (vö. *Polgárosodás*. VKrk 151. l.) stb.

Szerzőnknek szándékában állt cikksorozatát együttesen, kötetben is kiadni, erre vallanak a XIV. fejezet után megjegyzésként írt sorai: *A közbelső XII. és XIII. [fejezet] ez idő szerint elmarad, de remélhetőleg az egész cyclussal külön füzetben adandjuk. Szerk.* (MS 1863. márc. 6.) Az egyre mostohábbá váló körülmények azonban megakadályozták költőnket terve végrehajtásában.

*

A MS szerkesztését Vajda 1863. jan. 1-én veszi át, megvalósítva ezzel egy korábbi, a *Polgárosodás*ban tett ígérését: *célszerűbb lesz állandósított röpiratban, apróbb adagokban, talán egy hetilapban adnom tovább nézeteimet, mely hetilap — ha nem csaldódom — remélhetőleg még [olyó] évi november hónapban fog megindulni* (*Polgárosodás*. VKrk 173. l.).

A MS-ban megjelent Vajda-cikkek közül nemcsak terjedelme, de a tárgyalt problémák sokfélesége miatt is, legrangosabb írás: az *Irányeszmék* című cikksorozat. Vajda a tanítványai fölé hajló tanár makacságával és türelmével fogalmazza újból és újból, újabb és újabb nézőpontból megvilágítva mondanóját a nemzet számára, és szemlátomást döbbenet észleli, mennyien nem fogadják el, milyen kevesen teszik magukévá elképzelései mellett felhozott érveit. Mondanivalójának hatását persze nagyban csökkenti az a tény, hogy helyes meglátásai nemegyszer meglepően naiv illúziók társaságában jelentkeznek, s kicsiny még azok táborá, akik igazságai értékét illúziói naivitása fölé helyezik.

Nem használ röpiratainak az sem, hogy közjogi téren — részben taktikából, a későbbi eredmények érdekében, részben Schmerling rendszere iránt táplált illúziói miatt — engedékenyebb a közvélemény által elfogadott, s szinte kötelezővé tett mértéknél. Leghevesebb ellenfelei 1867-ben a kiegyezés idején — lényegesen kedvezőbb nemzetközi és hazai körülmények között — maguk is sokat „engedtek a 48-ból”, s mint utóbb bebizonyosodott, nem taktikából, hanem végérvénnyel. Legszenvédélyesebb bírálóik sorában Vajdát is ott találjuk, aki az adott viszonyok lehetőségéből kiindulva — és valószínűleg leszámolva 1861 és 1865 között vallott illúzióival — szélesebb körű önkormányzatot, nagyobb önállóságot követel a nemzet számára, az 1867-ben létrehozottnál.

Az *Irányeszmékben* — említettük már — a két nagy röpirat valamennyi jelentős problémájával találkozunk. A cikksorozat mégis két kérdést állít fejtegetései homlokterébe: egyik a helyesen megválasztott országos politikai taktika eszméje, másik az Ausztriával kötendő szövetség gondolatának, a *Polgárosodás*ban olvasottnál sokoldalúbb tanulmányozása.

A helyesen megválasztott országos politikai taktikának Vajda mindenkor nagy figyelmet szentelt írásaiban, és fontosságát nem győzi hangsúlyozni. Tapasztalhattuk ezt már a Cs cikkek idején (l. *Önbírá-*

lat. Keletkezése, forrásai 366., 367. l.) a *Polgárosodásban*, vagy a MŰ-ba írt, kiegészítés utáni cikkeiben is (vö. elsősorban a *Pest*, május 11. o. cikkét, MŰ 1867. máj. 12.; l. *Perczel Mór merénylete*. Keletkezése, forrásai 533—534. l.). A politika az exigenciák tudománya — idezi gyakorta Kossuthot. *En ugyan* — írja a *Polgárosodásban* — *azt tartom jobb politikának, amiért nem zárják be az embert* (VKrk 148. l.). *Mi nem vagyunk életunt vagy kétségbeesett, sem elaggott nép, mi nem akarunk meghalni, mi élni akarunk; eleinte úgy, ahogy lehet, később majd tán fölkel a mi dicsőségünk napja is.* (I. m. 143. l.) Az *Irányszemlékben* ismét az olaszok példájára hivatkozik, Garibaldi és Mazzini programja közt von párhuzamot (vö. Cs cikkek. *Önbírálat*. Keletkezése, forrásai 366. l.) s az alábbi következtetésre jut: *Ha az olasz nemzet a világ ura volna, és tőle függne, általa kivihető volna a világnak valamely jobb társadalmi elv szerint átalakítása — úgy ebbeli működése állhatatossága egyes fiainak érhető volna, valamint a fennebbiekre ez. De kis nemzet, mint aféle szegény ember — jobb, ha előbb saját hazájáról gondoskodik, és eszerint annak léte, egysége, az első, a fő és lényeges kérdés, melynek a kormányforma mindenesetre alárendelt eszméje. Szegény ember, elnyomott kis nép boldoguljon, ahogy lehet* (VKrk 191. l.).

Vajda gondolkodását két, általa megdönthetetlennek vélt igazság határozza meg: az 1848/49-es forradalmak bukásának élménye, s ebből ő azt a következtetést vonja le, hogy a forradalmi út Európaszerte járhatatlan, továbbá a Habsburg-birodalom rendíthetetlenségének fikciója (*Ausztria* — írja az *Irányszemlékben* — *európai szükség; oly annyira, hogy midőn már romokban hever, fölszedik ellenei és összerakják; mert habár károsítani egynémelynek igen, de tönkre tenni egynek sem áll érdekében, sőt abból mindenik tetemes veszteséget lát magára nézve. E tényállás következménye mindannyi magyar forradalom siralmas vége . . . I. m. 181. l.) . . . a hazának, — szögezi le — a nemzetnek, — élni kell! A helyesen megválasztott nemzeti politikai taktika tehát azt parancsolja: . . . ha Ausztria nélkül nem lehet, Ausztriával, de mindenestre éljen — főszemlék tárgya, jelszavunk: Magyarország! (Uo. 192. l.)*

Válasszuk inkább a tekervényes gyalog utat, amelyen ha vágatni nem is lehet, de mely kitartás mellett, rajta esve, kelve, mégis kivezetne a tömekeleget. Csatát sem mindig csak rohamokkal lehet nyerni gyakran a legfélelmesebb hadvezér is apró és hosszas manőverekhez kénytelen folyamodni. (*Polgárosodás*. VKrk 108. l.) *Aki tűr, az uralkodik később.* (Uo. VKrk 143. l.)

A *Polgárosodás* még együttesen, mintegy egymást kiegészítve ajánlja Ausztria és a nemzetiségek szövetségét (i. m. 144. l.), az *Irányszemlék* már csak az osztrák—magyar együttműködés lehetőségét latolgatja. Meg is mondja miért: *Aki a hazánkban lakó nemzetiségek nyílt titkos intentionál ismerős; aki ezek hatalmas szövetségeinek súlyát elfogulatlanul mérlegelni tudja: aki Ausztriávali szövetségünket a haladással, a pusztán nemzetiségekkelit azonban egynek érteni képes állami létünk s idővel nemzetiségünk szétolvadásával: — az meg fogja érteni azt is, miért életszükség nekünk Ausztria szövetsége, és ki meri mondani, hogy ha megszaktáná valamely végzet az összekötő kapcsot, újra meg kellene azt újítanunk.* (I. m. 182. l.)

A *Polgárosodásban*, ha nem is teszi magáévá a dunai konföderáció gondolatát, de hatása alatt szorosabb kapcsolatot kíván a nemzetisé-

gekkel létrehozni, mint az osztrák—magyar együttműködés 1850 utáni szószólói. Az *Irányszermék*ben már merevebb a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontja, a dunai konföderáció gondolatát pedig határozottan elutasítja. Mindebben szerepe van annak — az általunk már ismertett — ténynek is, hogy az 1861-es országgyűlés után szemlátomást romlik a magyarság és a nemzetiségek viszonya. A nemzetiségek között egyre inkább a Bécsre támaszkodó csoportoké lesz a hangadó szerep (I. Bevezetés).

*

Legyen Magyarország a Habsburg-birodalom központja, Budapest váljék kelet Párisává, s a magyar vezércivilizátorra Európa keletén; e gondolatokkal mind a Cs-cikkekben, mind röpirataiban sűrűn találkozhatunk. Azt sem győzi azonban elégszer hangoztatni, hogy célunkat nem fegyveres hódítással, hanem a polgárosító műveltség olvasztó erejével tudjuk csak elérni. *Első lenni* — írja az *Önbírálatban* — *a hazai fajok és északkeleti szomszédaink közt minden mesterségben, művészetben, tudományban, iparban, üzletben, — különben az idegen művelődés árja el-sodorja nemzetiségünket* (VKrk 49. 1.). *A polgárisultság, az ügynevezett civilizáció — a legnagyobb hódító hatalom . . . — szögezi le más alkalommal* (*Nemzetiségek*. Cs 1861. okt. 3.).

Tételeit az *Irányszermék*ben is elismétli, ám ez alkalommal már a polgárosodás érdekében tett fegyveres hódítás gondolatától sem zárkózik el: *De valamint Magyarország Ausztria nélkül nem, Ausztria még kevésbé állhatna fön­n a német egység valósul­ta után Magyarország nélkül . . . Ausztria is kénytelen lesz saját érdekében ez elv szerint változtatni át külpolitikáját. Német, olasz tartományait, mint anyányi kinevelt gyermekeit — át fogja engedni a valódi anyáknak; felhagyand a műveltebb délnyugati felé hódítani törekvő szándékaitaival, és — a barbár keletre veti sasszemeit. Itt a magyar korona történeti adósságleveleire hivatkozva, a polgárosulás terjesztése érdekében, a szabadlevű Európa helyeslő rokonszenve s bátorító tapsai közt tehet hódításokat, melyek az átengedett területeket bőven kárpótolandják. És a magyar had . . . a szabadlevűség és európai műveltség magasatos eszméinek zászlói alatt lelkesedve harcoland kelet barbarismusa, észak vandalismusa ellen . . .*

Ime egy világpolitikai szempont, mely ismét és ismét csak Ausztria szövetségére utal, és amely nemcsak nemzetiségünk biztosításával, de jól megértve és kivéve nem kevesebbel, mint Nagy Lajos birodalmának dicsősé­gével kecsegtet (I. m. VKrk 209—210. 1.).

A fent idézett sorokban, de az *Irányszermék* egész közjogi, külpolitikai koncepciójában nem nehéz felfedeznünk az első számú forrást, Kemény Zsigmond röpiratait, a Forradalom után-t és a Még egy szó a forradalom után-t. Kemény röpiratainak hatását már a *Polgárosodás* közjogi-politikai fejtegetéseiben szóba hoztuk, fokozottabban áll ez az *Irányszermék*­kel kapcsolatban. A Forradalom után-ban Kemény is, miként Vajda a *Polgárosodás*ban éppen csak érinti azt az elképzelést, hogy Magyarország­nak kell a birodalom középpontjává válnia, s mindketten Széchenyire hivatkozva teszik ezt. A Még egy szó-ban azután — csakúgy, mint Vajda az *Irányszermék*ben — a történelmi, külpolitikai tények egész sorával érvel elképzelése szükségessége mellett.

„A gondviselés által — írja Kemény — hihetőleg Ausztriának van adva a közvetítés szerepe *kelet és nyugat* között. Az ő hivatása a Duna alsó részét is a polgárisodás körébe vonni, s különösen kiterjeszteni erkölcsi felelősségét azon tőlünk elszakadott részekre, melyek történetünk legragyogóbb szakában a magyar korona védelme alá voltak helyezve.

Az osztrák birodalomnak kell az európai török föld polgárosítójává s főként a keleti szlávok szellemi központjává válni. Minden erő, melyet Keleten meg nem nyer, idővel eltipratik vagy Austria ellen forduland; megszűnik tényezni vagy reánk nézve veszélyes leendő.” (Még egy szó a forradalom után. 1851. Összes művei. XII. Bp. 1908. 307. l.)

Kemény éppen ezért azt tanácsolja Ausztriának: „A germán tartományok által Nyugatra támaszkodva; a kitisztított magyar államiság útján Keletre hatva; az imponáló egység szükséges kellőkeivel kültékiintélyét föltartva; ben pedig az alkatrészek szabad és összehangzó fejlődését hűn őrizve: ez ama hivatás, mely mellett még eddig alig sejtett fény és nagyság fog a birodalomra áramlani.” (I. m. 328. l.; E sorokat vö. Vajda idevágó fejtegetéseivel.)

„Az osztrák birodalomnak kell az európai török föld polgárosítójává s főként a keleti szlávok szellemi központjává válni” s mindezt „a magyar korona történeti adósságleveleire hivatkozva” is teheti — e gondolat Vajda előtti legmarkánsabb megfogalmazója Kemény, ám korántsem az egyedüli. Hasonló elképzeléseket olvashatunk Eötvös József egyik, német nyelven megjelent munkájában is (Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs. Leipzig 1859) a Monarchia eljövendő szerepét illetően. A keleti kérdés — véli Eötvös — a Habsburg-birodalom szempontjából az egyik legfontosabb kérdés. Törökország előbb-utóbb bekövetkező összeomlása a Monarchiára nézve vagy a jövendő nagyságát, vagy a bukást fogja magával hozni. Az utóbbi akkor következik be, ha a birodalmi politika irányítói a Duna-fejedelemségeknek és Szerbiának Piemont szerepét juttatják.

A Habsburg-háznak — hangoztatja Eötvös — történelmi jogcíme van az európai Törökország egy részének birtoklására. Ha a Monarchia belső viszonyai jók, akkor a vele határos balkáni népek itt élő rokonaik révén a Habsburg-birodalomhoz óhajtanak majd csatlakozni, ellenkező esetben ezeket is magukhoz vonják (vö. a Cs vezéreikkel és az *Önbírálat* érvelésével).

Ám a Kemény, Eötvös és Vajda által képviselt elképzelések már a reformkor idején hódítanak. Pulszky Ferenc műve, a Törédékes észrevételek a Dunaszabályozás s keleti kérdés iránt (Pozsony 1840, német nyelvű kiadása uo. 1838) Széchenyi elgondolásaiból kiindulva tesz javaslatokat: „... hazánk külpolitikájának — írja — első s fő feladata befolyást nyerni az aldunai tartományok felett” (i. m. 45. l.) „... az említett országok mindnyájan érezték különböző időkben a magyar kardoknak súlyát, mind azon népek adót fizettek a magyar koronának s címereik még most is ékesítik a magyar királyt. — Az idők változtak, de kerengésök visszahozhatja őket” (47. l.). A pánszlávizmus — fejtegeti — a legfőbb veszély, amely hatással lehet a körülöttünk élő szláv népekre. „Ha csak kereskedésünk jövő életerétől, a Dunától és tengertől megfosztatni nem akarunk” a pánszlávizmus

ellenszerül a polgárosodás vívmányait kell szembeszegeznünk, valamint „azt, hogy Nagy Lajos öröksége visszazálland nemzetünkre, s Magyarország még egyszer azzá lesz, mivé ezen király s Corvin Mátyás emelték . . .” (65. l.)

Az ismertetett művek közös vonása, hogy — Eötvös kivételével — valamennyien Széchenyire hivatkozva fejtik ki tervüket. „Kétségtelen — állapítja meg Kosáry Domokos —, hogy Széchenyi törekvése [a Duna — Fekete tengeri gőzhajózás megteremtése], ha mélyére nézünk, objektíve szintén magában rejtette már a délkeleti irányú gazdasági vezető szerep bizonyos igényét. A külföldi iparcikk és tőke a következő évtizedek során mindinkább igyekezett a török uralom alól kibontakozó aldunai államokba behatolni. Az, hogy a Dunagőzhajózási Társaság — amelynek súlypontját, ha nem is nagy sikerrel, Széchenyi Pestbudára igyekezett áttolni —, tehát egy közös bécsi — magyar vállalkozás kezdeményezte és rendezte be végig az Aldunán a gőzhajó forgalmat, előnyös pozíciókat biztosíthatott a Monarchiának és benne Magyarországnak egy kialakuló versenyben. Széchenyi maga is a magyarnak szánta az előbb indulók, gyorsabban haladók előnyét, a vezető szerep egy változatát. De úgy, hogy az új vállalkozásban előnyösen legyenek érdekelve a szerb és román államalakulatok is, amelyek közvetlen vezetőivel — Obrenovic Milos szerb és Ghika Sándor havasalföldi román fejedelemmel . . . személyes jó kapcsolatokat épített ki. Ez ebben az időben mondhatni magában álló kísérlet a magyar reformmozgalom oldaláról. Az is figyelmet érdemel, hogy Széchenyinek e kapcsolatokkal foglalkozó írásaiban nyoma sincs annak a fölényeskedő, beképzelt és — ne szépiítsük — nemegyszer vérlázító hangnemnek, amely utóbb oly sajnálatosan jellemezte a keleti kérdéssel foglalkozó és a szomszéd népek „civilizálását” a vezetőre „hivatott” magyarok feladatának tulajdonító politikai irodalmat. Tudjuk, hogy Széchenyi ehelyett az együttműködést, barátságot, és például Milos előtt a magyar feudalizmus elmaradtságát és ostobaságát emlegette.” (Széchenyi és Kemény 1849 után. ItK 1963. 2. sz. 163—164. l.)

*

Ausztria keleti kárpótlása olasz birtokaiért — mint erre Szabad György is rámutat — külföldi, főleg angol diplomáciai körökben is népszerű volt: „. . . a krími háború idején melengedett Palmerston olyan elképzelést, hogy olasz birtokainak feladásáért cserébe engedjék át a [dunai] fejedelemségeket a Habsburg-hatalomnak” (Forradalom és kiegyezés választóján. Bp. 1967. 117—118. l.). Az ötvenes-hatvanas évek fordulóján angol kormánykörökben e probléma ismét napirendre került, sőt „III. Napoleontól sem volt idegen 1860 tavaszán.”

Az 1861-es országgyűlés idején képviselőházi felszólalásában Hungár Antal felirati párti képviselő „figyelmezteti” a császárt: „a keleti kérdés a küszöbön áll és akkor Ó Felsége — valamint Mária Theresia Lengyelország fölöstásánál maga részét, ugymint Galliciát a magyar korona jogával követelte vissza: ugy azon tartományokat mint Moldova, Oláh, Servia, Bosnia, Rascia és Bulgáriát szinte a szent korona jogával visszakövetelheti, és kereskedésünk a feketetengerig terjedend . . .” (Az 1861. év april 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. Pest 1861. I. köt. 297. l.)

Szabad szerint: „Kossuth és Deák világpolitikai szemléletbeli különbségének alig van szembeszökőbb példája mint e kérdés homlok-egyenest ellenkező megítélése. Deák még 1865-ben is pártfogólag nyilatkozott annak lehetőségéről, hogy Bécs balkáni területi kárpótolás ellenében engedje át Velencét.” Kossuth viszont 1859. máj. 20-i londoni beszédében mélységesen elítélte az ilyenfajta elképzeléseket. A bécsi kongresszus szellemének feleledését látva bennük, amely kongresszus „azzal jutalmazta a kijátszott nemzeteket, hogy ’mint a barmokat adta-vette, cserberélte őket’”. (I. m. 117. l.).

*

A nemzetiségi kérdés ama kérdések egyike, amelyben Vajda elképzelései pályafutása során a legtöbbször változnak s a legnagyobb ingadozásokat mutatják. Vessük össze az *Önbirodalmat* vagy a *Polgárosodás* idevágó megjegyzéseit az *Irányszemlék* e tárgyban kifejtett gondolataival; a MÚ-ba (1867—68) írt cikkek megállapításait a két későbbi röpiratban, a *Hitágozatokban* (1878) vagy a *Magyar birodalmi politikában* (1881) elmondottakkal, s meglepő következetlenség tanúi lehetünk. „Vajda politikai felfogását, — állapítja meg Komlós Aladár — mint annyi kortársát a Nagy-Magyarországhoz való ragaszkodás és a pánszláv veszedelemtől való félelem ferdítette el. Ezért volt hajlandó elfogadni az osztrák szövetséget. Holott Nagy-Magyarország magyar céger és vezetés alatt álló monarchiában sem lett volna fenntartható . . . A magyar állam sorsára vonatkozó felfogásának függvénye a nemzetiségi politikája.” (I. m. 220. l.)

Az Irányszemlék fogadtatása és utóélete

Az *Irányszemlék* érdemi méltatására nem került sor a kortársak részéről. A lapok többsége szóltanul megy el mellette. A Sürgöny 1863. febr. 4-i számának Lapszemle rovata megemlíti, hogy a MŠ vasárnapi [febr. 1.] számában cikksorozat kezdődött, s „miután ebben több jó és egészséges gondolatot találtunk, némelyeket olvasóinkkal mi is megismertetünk”. Arra a kérdésre — írja a Sürgöny szemleírója —, hogy „Magyarországnak Ausztriávali szövöttezése mindkettőnek érdekében áll-e” . . . „azt feleli, hogy fenn, ha a jelek nem csálnak, igenlő a válasz; de ide lenn őszintén meg kell vallanunk, hogy nagy itt a sokaság, mely még e szövetség szükségét sem látja be.” Idézi az *Irányszemlék* néhány gondolatát, végül így zárja szemléjét: „. . . a cikkirő okoskodásából azt az eredményt húzza ki, hogy Magyarország integritása, nemzetiségének és autonómiájának biztosítása az a legfelsőbb érdek, mely Magyarországot Ausztriához köti.”

1863. febr. 20-i számában a Sürgöny ismételtén visszatér a cikksorozat ismertetésére, újfent a Lapszemle rovatban. Az *Irányszemlék* — állapítja meg — „befejezésül néhány életrevaló s gyakorlati eszmét is megpendít, melyet megismertetni szintén érdemesnek tartunk”. Idézi Vajda azon óhaját: „bár a magyar király körül mindig magyar államférfiak foglalják el a helyet,” de, „hogy ezek illő befolyást is gyakorolhassanak a nemzet javára, ahhoz az egész nemzet támogatá-

sára volna szükségük”. „Arany szavak ezek mind — szögezi le a Sür-göny munkatársa —, s nekünk nincs más megjegyzésünk rá, bár e szavak mielőbb tettekké válhatnának.”

Vajda munkájával Kákay Aranyos [Kecskeméthy Aurél] élelapija, a Handabanda is foglalkozik (Egy romlatlan kebel tépelődései. 1863. febr. 7.): „Örvendetes hír! A Magyar Sajtó új szerkesztője, Vajda János úr, egy hónapi készülődés után végre megszólalt az általa elfoglalt vár falairól — fajtájának nagy örömére. Szózatának értelmé egyébként összevág ama híres nagyidai elődjének fenyegető dictió-jával: „Hej ne löttem volna csak ki puskaporomat az önbírálatban, polgárosodásban, programmban [A Magyar Sajtó 1863. újívi program-ja] s több eféle öngyilkosságban!” —

Kempelen Győző az *Irányszemlék* megállapításaival is időről-időre vitába száll. „Hol hát az a terrorismus?” című cikkében (Bihar, 1863. febr. 12.) kijelenti: „A M[agyar] S[ajtó] irányeszméze rendes eszmékkel sem igen rendelkezik s irányt kíván adni az egész nemzet-nek.” E szám Újdonságok és vegyes elnevezésű rovata ugyancsak megemlékezik Vajda írásáról: a lap * * jelű cikkírója Denunciatio címen a következőket írja: „A ‚Magyar Sajtó‘ f. évi 32-dik számában ‚Irányszemlék‘ című cikkében ismét nekíront a hazának és azt ‚forradalmi törekvésekkel‘ vádolja. Míg egész Európa civilizálódik, ‚mi azalatt — a M.[agyar] S.[ajtó] szerint — pusztán harcias tulajdonainkkal aka-runk boldogulni . . .‘ Inti azután a nemzetet, hogy hagyjon fel a hábo-rús gondolatokkal és békés úton keresse boldogulását . . .” „. . . csodák — idézi Vajda sorait — nem történnek többé, — minden felvilá-gosult elme beláthatja — talán csak A Hont és a Bihar kivéve.” „Bizony, bizony — fejeződik be a glossza — nem lenne csoda, ha a csodák bekövetkezését hinnők, oly korban, midőn előjelkint a ‚Mag-yar Sajtó‘-hoz hasonló csodabogarak egész rajával találkoznak.”

„Feleeljünk hát egy kevésbé, ha épen úgy tetszik” címen írt cikké-ben (Bihar, 1863. febr. 15.), Kempelen Győző a Független című napi-lappal és a MS „irányszemléseivel” polemizál: „A ‚Sajtó‘ irányesz-mésze szokott modorában csak két törekvést lát Magyarországon; forradalmi és táblabíróit; a nemzetgazdaszat — mondja — csak azóta foglal nagyobb tért lapjainkban, mióta bizonyos röpiratok (valószínűleg Arisztidesz kotyvasztékait érti) figyelmeztették a köz-zellemet.”

A tudományt, ipart, kereskedelmet — vitázik a továbbiakban Vajda tételeivel — „csak akkor mondhatjuk miénknek egészen, haladásuk-ról csak akkor lehetünk felelősek, ha rólok és fölöttök magunk intéz-kedhetünk országosan és azon függetlenséggel, mely azon a helyen, melyet a birodalomban elfoglalunk, megillet”.

Újabb cikkében (Világpolitikai szempontok. Bihar, 1863. febr. 22.) az „Irányszemlék” ama megállapításához fűz észrevételeket, amely szerint Oroszország, Franciaország és az egyesülendő Németország imperializmusa a közeljövőben elnyeléssel fenyegeti Európa kisebb népeit. Vajda védekezésül az Ausztriával való szövetséget ajánlja a magyarság számára. A birodalom székhelye Buda legyen, s az elveszett német és olasz tartományokat keleti terjeszkedéssel pótolja az újjászervezett monarchia. Az „Irányszemlék” — állapítja meg Kem-pelen — „. . . a magyar had, a magyar korona adósságleveleire hivat-

kozva lelkesülten harcoland kelet barbarismusa és észak vandalismusa ellen". Ám az imperializmus — írja — csak az imperátorok, légióvezérek szívében él; a népek nemcsak nem ismerik el létjogosultságát, de minden eszközzel harcolnak is ellene.

A német egység — vélekedik — még sokáig csupán remény tárgya marad, s az olasz egységmozgalom eredményeiből korántsem lehet a hasonló szándékú német törekvések sikerére következtetni. Az olasz nép nagy része az abszolútizmus karjaiból menekült egy alkotmányos állam kötelékébe, a németek többsége viszont szabadabb körülmények között él, mint aminőt Bismarck és a porosz állam számukra nyújthatna. Megrója a „szempontász”-t, ki néhány nap előtt még „a csöndes kalmárkodást és nyugalmas tanulást ajánlotta népének, ezen esetben kardot köt oldalunkra, revolvert ad kezünkbe, puskát akaszt vállunkra, hogy leigázzuk kelet szabad népét a magyar korona adósságleveleinek beváltására s visszaállítsuk Nagy Lajos birodalmát”. Ilyen áron — jelenti ki a cikk — nem kérünk belőle.

„Bizalomhiány” című írása is (Bihar, 1863. márc. 15.) az *Irányleszmékkel* vitázik. „A fővárosi sajtó agyonhallgatásra ítélte az irányleszmésnek mindig zavart és értelmetlen handabandáit: mi vesszük magunknak a fáradságot, hogy azt, mi veszélyes bennök s alkalmas gyöngébbek félrevezetésére, kiemeljük.” Arisztideszünk szerint — mutat rá Kempelen — „még 1861-ben is forradalom volt Magyarországon, mely természetesen menti a kormányt az alkalmazásba vett rendszabályokért”.

Kempelen Győző bírálataival be is fejezzük az *Irányleszmék* fogadtatásának ismertetését. A cikksorozat Vajda elfelejtett munkáinak listájára kerül, s csak Komlós Aladár hívja fel rá ismét a figyelmet. (Vajda János válogatott politikai írásai. Összeáll. és bev. Komlós Aladár. Bp. 1954. 19—20. l.; Vajda János. Bp. 1954. 113—114. l.)

Monográfiájában Komlós az alábbiakat írja Vajda e művéről: „A tizenhat folytatásból álló *Irányleszmék*et, mely politikai gondolatainak a 62-es két röpirattal vetekedő fontosságú s ezeknél rendszerezettebb kifejtése, 1863. febr. 1-én kezdi közölni a Magyar Sajtóban. Előző két röpiratának folytatása ez, de azonkívül azok végső gondolatai alapjainak legmélyebb feltárása is. Vajda 62-es politikájának megértése tökéletlen marad ez eddig figyelmen kívül hagyott cikksorozat nélkül . . . Kiderül itt, hogy az akkoriban bécsi bérencnek kiáltott író a lelke mélyén nacionalista álmokat rejteget.” Ismerteti az *Irányleszmék* idevágó gondolatait, végül a következőkkel zárja fejtegetéseit: „. . . Vajda kiegyezési szándéka nem a nemzeti érzés hiányából, hanem megtévedéséből ered. Már az *Irányleszmék*-ben felvillant — egyelőre a távoli jövőbe vetítve — az a hódító politika, amely a külpolitikai helyzet kiéleződése idején Vajdát átmenetileg egy kardcsörtető imperializmus téveszméibe fogja sodorni.” (113. l.)

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

179 14 *a magyar kérdés megoldásának tervezetével, oly részletekig terjeszkedve foglalkozik* — Célzás a konzervatív arisztokraták által irányított sajtó- és röpirat-hadjáratra (I. Bevezetés).

Lap: Sor:

- 179 : 21 *makacs municipalistából pár nap alatt parlamentarismussá alkotójává* — I. Polgárosodás. T. ny. m. 486. l.
- 180 : 30 *prima persona est ego* — az első személy az én.
- 180 : 33 *Negyedfélszáz év — a magyarországi Habsburg-uralom (1527 —) tartama.*
- 181 : 6 *mint fontban a szemer a latok között* — Font: régi súlymérték, 56 dkg.; lat: a font harmincketted része, 1,75 dkg.; szemer: „pici súlymérték, leginkább a gyógyszerészek mérlegén, mely a terecsnek (scrupulus) egy huszad, s a nehezebbeknek (drachma) egy hatvanad részét teszi” (Czuczor — Fogarasi: A magyar nyelv szótára. V. köt. Pest 1870. 1215. h.)
- 181 : 8 *meg lön csonkítva Magyarország állami épsége* — A szabadságharc bukása után Magyarországot kerületekre osztják, Erdélyt, a Szerb Vajdaságot leszakasztják róla. (L. Bevezetés.)
- 181 : 9 *Ausztria is azonnal elveszté területi és hatalmi épségét Lombardiában* — I. olasz — francia — osztrák háború (Bevezetés).
- 181 : 23 *istení helyett népjog* — Az uralkodók a középkortól kezdve használták az „isten kegyelméből” való uralkodás megjelölését, amely hatalmuk isteni eredetét kívánta bizonyítani. A republikánusok, a polgári parlamentáris alkotmányos rendszerek hívei hatalmukat a néptől származtatták.
- 182 : 1 *legutóbbi feliratunknál* — célzás Deák Ferenc 1861. máj. 13-án elhangzott felirati beszédére és javaslatára (I. Bevezetés).
- 182 : 4 *Anglia otthon alkotmányos, Indiában absolutista* — A XIX. század közepétől kezdve Nagy-Britannia belpolitikailag parlamentáris monarchiává vált, gyarmatain azonban — Indiában is — kíméletlenül kizsákmányolta az uralma alá került népeket, felkeléseiket vérbe fojtotta.
- 182 : 5 *Franciaország belül absolutista, kívül forradalmi, alkotmányos* — III. Napóleon belpolitikájában csaknem uralma végéig autokratikus módszereket alkalmazott, kifelé azonban — demagóg-módon — a népjogok képviselőjének szerepét játszotta.
- 182 : 9 *keine graue theorie, hanem Göthének zöld életfája* — Johann Wolfgang Goethe Faust tragédiájának híres mefisztói megállapítására utal Vajda:

„Grau, teuer Freund, ist alle Theorie
Und grün des Lebes goldner Baum”

Jékely Zoltán fordításában:

„Fiam, fakó minden teória,
s a lét aranyló fája zöld.”

(Faust. Bp. 1964. 73. l.)

- 182 : 21 *pusztán nemzetiségekkelit* — Célzás a Kossuth-féle Duna-konföderációs tervre (I. Bevezetés).

Lap: Sor:

- 182 : 34 „*vitam et sanguinem*” — „életünket és vérünket”. Az osztrák örökösödési háború idején (1740–1748) az 1741-iki pozsonyi országgyűlésen Mária Terézia a magyar rendek segítségét kérte. A rendek állítólag e felkiáltással ajánlották fel támogatásukat a trónnak.
- 182 : 39 *hívja össze a teljes országgyűlést* — azaz: az Erdéllyel és a Szerb Vajdasággal közösen tartott országgyűlést, amelyen a horvát képviselőház delegátusai is részt vesznek.
- 183 : 37 *zsinórmérték* — követendő elv.
- 184 : 1 *Messze van az a kor nagyon, amelyben egy-egy megye, vagy akár falu is külön államot képezhet* — Kossuth Duna-konföderációs tervének idevágó pontjára utal a röpirat (I. Bevezetés).
- 184 : 18 *századunk legnagyobb magyarjának* — ti. Széchenyi Istvánnak.
- 184 : 19 *az 1848. év eleje, midőn a súlypont már csakugyan hazánkra billent* — Ezzel kapcsolatban l. *Magyar birodalmi politika*. T. ny. m. 581. l.
- 184 : 21 *az ellenhatás számításba vétele nélkül* — Kossuth politikája Vajda szerint — nem vette kellően figyelembe lépésének esetleges kül- és belpolitikai következményeit (l. más írásaiban is, *Önbírálat, Polgárosodás* stb.).
- 184 : 31 „*A hon*” vagy a „*Bihar*” meri tagadni — A Vajda által szerkesztett MS mindvégig heves polemikában állt a Jókai-féle A Hon-nal. Kempelen Győző pedig a Bihar című lapban támadta időről időre az *Irányszemlék* egyes megállapításait (l. Az *Irányszemlék* fogadtatása és utóélete).
- 185 : 29 *A magyar nemzet tekintse a birodalmat sajátjának, rá szállandó örökének* — Csaknem szó szerint egyezik Vajda gondolatával az 1861-es országgyűlésen felszólaló Zichy Antal gróf, felirati párti képviselő érvelése: „En ugy látom, hogy ha mi, magyarok a birodalom felbomlásán dolgozunk, akkor a tékozló fiúhoz hasonlítunk, ki a resé néző gazdag örökséget még apja életében prédálja el” (Az 1861. év ápril 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. I. köt. 306. l.).
- 186 : 5 *Qui perdidit numerum, incipiat iterum* — Aki rosszul számolt, kezdje újra.
- 186 : 40 *a hatalom kezelői által elkockázottnak nyilvánított, és valósággal hatályon kívül helyezett államjogunk* — utalás a jogvesztés elméletére l. *Polgárosodás*. T. ny. m. 497. l.
- 187 : 24 *conversations lexiconok* — Általános ismereteket tartalmazó lexikonok. Nevüket a német Fr. Arnold Brockhaus által alapított Konversations Lexikonról (1796–1811) nyerték, amely számos kiadást megért, az egész világon elterjedt s valósággal iskolát teremtett. A Konversations-Lexikon módszereit követi a Wiegand Ottó pesti könyvkiadó által indított 12 kötetes Közhasznú Esmeretek Tára (1831–34), a Zimmermann Jakab–Nagy Márton-féle Ifjúsági Ismeretek Tára (Bécs 1840. 4 köt.) és a Heckenast kiadásában megjelent Újabbkori Ismeretek Tára (1850–55. 6 köt.) stb.
- 188 : 6 *vontcsövű ágyúk* — Így nevezik azokat az ágyúkat, amelyek

Lap: Sor:

- csövének belső felületében csavarvonalakat követő barázdák vannak bevése.
- 188 7 *minie puskák* – A *Minie*, Claude Etienne (1814–1879) francia katonatiszt által 1849-ben feltalált lőfegyver-fajta elnevezése.
- 188 15 *csatárláncban* – Rajvonalba.
- 188 20 *vajh ki mi ő és merre van hazája?* – Idézet Vörösmarty Mihály Szép Ilonka (1833) c. költeményéből: „Vajh ki ő, és merre van hazája?”
- 188 34 *elpuhul, mint Hérkules a fonóházban* – 1. Polgárosodás. T. ny. m. 499. l.
- 190 : 16 *Garibaldi következetlensége jobb- és szebb-e vagy Mazzini következetessége a köztársasági elvek mellett* – Kettőjük szerepével kapcsolatban I. Bevezetés. Példájukat gyakorta idézi Vajda (I. *Önbírálat*. Keletkezése, forrásai.)
- 190 : 25 *Prima persona est ego* – 1. előbb.
- 190 36 *furcsa Mózes volna, aki mégis az utóbbi alá akarná erőtetni* – A Bibliában több adatot találunk arra vonatkozólag, hogy Mózes az Egyiptomból való kivonulást, azaz: a zsidó nép felszabadítását, a megpróbáltatásokban sokszor elcsüggedt többség akarata ellenére is végrehajtotta (vö. Mózes II. könyve 14. rész 11. vers, 15 : 24, 17 : 3 stb.).
- 190 : 38 *midőn harmadéve a gyakorlatban is makacsul ragaszkodik régi elveihez* – Mazzini 1859-ben helytelenítette Viktor Emánuelnek III. Napóleonnal kötött szövetségét, nézeteltérése támadt emiatt Kossuthtal is. Következésképpen szembeszállt Cavour politikai elképzeléseivel, elvetette Olaszország „felülről” való egyesítésének tervét (I. Bevezetés).
- 191 8 *Catokat és Brutusokat* – Cato: I. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. l., Brutus: I. *Önbírálat*. T. ny. m. 436. l.
- 191 9 *Quod licet Romae, non licet* – *Caprae* – A „quod licet Jovi, non licet bovi” (amit szabad Jupiternek, azt nem szabad az ökörnek) ismert latin közmondás analógiájára alkotott megállapítás: amit lehet Rómának, nem lehet Caprerának (Caprera: kis olasz sziget ÉK-re Szardíniától. Garibaldi élt itt 1856-tól 1882-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal).
- 191 : 22 *Egy és ugyanazok-e 1849. ápr. 14-én – 1860. október 20-án, – 1861-iki álláspontjukon* – Azaz: a Habsburg-ház debreceni trónfosztása (1849. ápr. 14.), az Októberi Diploma kiadása (1860. okt. 20.) vagy az 1861. ápr. 2-től aug. 22-ig ülésező országgyűlés idején.
- 192 : 4 *uti figurae docent* – Ahogy a példák mutatják.
- 192 9 *caprice* – Szesély, önfejűség.
- 192 10 *Catot – inops potentem - nem követhetjük* – Cato (I. *Önbírálat*. T. ny. m. 437. l.). *Inops potentem* (I. *Önbírálat*. T. ny. m. 428. l.). A célzás esetünkben Cato politikai megrögzöttségére vonatkozik. A hagyomány szerint akár a punokról beszélt, akár nem, beszédeit Karthágó elpusztításának javaslatával (*Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*) fejezte be.
- 192 11 *caesartalan* – Itt: vezér nélküli.

Lap: Sor:

- 193 : 10 *ad impossibilia nemo obligatur* — a lehetetlenre senkit nem lehet kötelezni; szokásosabb alakja: *ultra posse nemo obligatur*.
- 193 : 11 *legnemesebb tett az, amit valaki nem tett; legokosabb mondás amit valaki nem mondott, legbölcsebb mű, amit valaki le nem írt* — a célzás Jókai passzív rezisztenciát dicsőítő megnyilatkozásaira vonatkozik; l. Új földesúr (PN 1862. jan. 4 — jún. 29.; Emich, Pest 1862.)
- 193 : 23 *Errare humanum!* — *errare humanum est*: tévedni emberi dolog.
- 193 : 34 *hallgatni is mint valami néma barát!* — A karthauzi rend tagjait (l. *Polgárosodás*. T. ny. m. 500. l.) nevezték néma barátoknak.
- 193 : 35 *ama szép dictiókat, melyeket ezernyi vitéz torok éljene szokott jutalmazni* — Célzás a megyei közgyűléseken, országgyűléseken elmondott nemesi szónoklatokra.
- 193 : 41 *megvetni a pimaszt, aki feszes nadrág helyett kényelmes bugyogóban jár* — A magyar ruhaviselettel való tüntetésre (l. Bevezetés) utalnak e sorok.
- 194 : 4 *Sok keserű falat, mondaná Korpádi G.* — *no de van ám édes is* — Korpádi Gergely, Szigligeti Ede (1814 — 1878) Szökött katona c. színművének (bemutatták a Nemzeti Színházban először: 1843. nov. 26-án) egyik szereplője. Idézett szavai — *Sok keserű falat — de van édes is!* — az I. felv. 5. jelenetében hangzanak el.
- 194 : 15 *don Basilio mesterségét* — don Basilio énektanár Gioacchino Rossini (1792 — 1868) *Il barbiere di Siviglia* (Sevillai borbély) c. művének egyik szereplője. Híres rágalom-áriája „Csak rágalmazatok szorgalmasan: valami mindig megmarad belőle” szállóigévé vált. A rüpirat is ilyen értelemben hivatkozik rá.
- 195 : 11 „*Úss, csak hallgass meg!*” — *mondta Themistocles* — l. *Önbírálat*. T. ny. m. 397. l.
- 195 : 12 „*Döfj, ha engem ér is, csak döfj Caesarra*” — *kialta a buzgó Casca* — Publius Servilius Casca i. e. 43-ban néptribun. Brutussal együtt tagja a Caesar elleni összeesküvésnek, tőle kapja Caesar az első tórdöfést.
- 195 : 35 *ad libitum* — tetszés szerint.
- 196 : 7 „*Irtóztató, irtóztató!*” — Petőfi Sándor Világosságot! (1847) c. verséből idéz (l. *Magyar birodalmi politika*. T. ny. m. 579. l.)
- 196 : 9 *Hadúr* — A magyar hadisten költői neve. Aranyosrákosi Székely Sándor A székelyek Erdélyben (1823) c. eposzában fordul elő először. Vörösmartynál is szerepel a Zalán futásában.
- 196 : 36 *homérilag fenségeseknek* — Itt: rendkívüli módon fenségeseknek.
- 197 : 6 *mert a proletár szájából eredő örök igazság is pusztában kiáltó szóként hangzik el aristokratikus fegyelem alá szokott servilis fülekben* — Az ún. „nem mit, de ki” problémája (l. *Polgáro-*

Lap: Sor:

- sodás*. T. ny. m. 475—476. l., vö. *Hitágozatok*. Keletkezése, forrásai).
- 198 6 *mely „mindent pótol”, de ezt „nem pótolja semmi”* — I. Önbírálat. T. ny. m. 427. l.
- 198 23 *cserbenhagyott vezérnek igazat szolgáltatasson* Vajda gondolatával vö. Arany János alábbi sorait:
- „El kelle bukunk — haj, minő tanulmány! —
Meg kelle törnöd — oh, mily áldozat! —
Hogy romjaidra s romjainkra hullván,
Adjunk, Igaz! tenéked igazat.”
- (Széchenyi emlékezete. 1860. 22. vsz.)
- 198 29 *a mi jelenünknek, mely még a múlt században született* — Ti. a polgárosodás, a polgári társadalom.
- 199 11 *Voltak évek, melyekben a haza ifja örege úgy neki esett a versírásnak* — A közpályák bezárulása miatt sokan az irodalom terén keresték érvényesülésüket az abszolutizmus kezdeti szakaszán (I. Bevezetés).
- 199 : 15 *comme il faut* — Amilyennek lenni kell, kifogástalan.
- 199 : 15 *politikus, (kivált csizmadia)* — I. politikus csizmadia, Önbírálat. T. ny. m. 410. l.
- 199 : 18 *amióta bizonyos hazáiruló röpiratok* Célzás az Önbírálatra és a Polgárosodásra.
- 199 19 *e lánggal lobogó kérdés proximus Ucalegonjára* — Iam proximus ardet Ucalegon (már a szomszéd Ucalegon [háza] ég), Vergilius (i. e. 70—i. sz. 19.) római költő Aeneis-ének (II. ének, 311. sor) szállóigévé vált sorára céloz Vajda.
- 199 : 28 *aszékoros* — A nagyfokú lesóványodással, legyengüléssel, sorvadással járó betegségeket (tüdővész, sorvadás) nevezték így.
- 200 : 12 *holmi vékony pénzü muzsikások oldalára is azt akasztjuk* — A múlt században — de századunk elején is — egyes, főleg külföldön szereplő cigányzenekarok kardos, csákós huszáruniformist öltöttek.
- 200 : 27 *Czernagora* — Crna Gora (Montenegro), ma a jugoszláv államszövetség tagja, Albániával határos.
- 200 27 *Beludzisztán* — Beludzisztán (Baluchistan) hegyvidéki tartomány Ny.-Pakisztánban, az afgán—iráni határ és az Arab-tenger között. Crna Gorával együtt mint az elmaradottság jelképei kerülnek szóba.
- 201 17 *1848-ig a másik fél képviselte a conservatiót, az absolutismust* — A célzás az 1848—49 előtti Ausztria politikájára vonatkozik.
- 202 : 21 *televénytől* — Televény: szerves eredetű elkorhadt anyag a termőföldben. Népi bölcsesség: a túl jól táplált, öntözött növény „megzabál” és tönkremegy.
- 203 2 *az olyféle athéni Timon, ki elajándékozta mindenét* — Timon, a peloponnészoszi háborúk idején, valószínűleg Alkibiadesz-szel (kb. i. e. 457—450 körül) egyidőben élt Athénben. Nagylelkűségét, adakozó természetét barátai rútol kihasználták.

Lap: Sor:

- Korának romlottsága embergyűlölővé, világtól elvonulttá tette. Történetének több világirodalmi feldolgozása van. A legismertebb Shakespeare Athéni Timon (Timon of Athenes) c. tragédiája.
- 203 16 *Bezzeg mi is kihánytuk, ami sok volt 1848-ban* — A Deák-párti középnemesség az 1848-as reformokat is csak részben vállalta (I. Bevezetés).
- 203 : 24 *Donau Ztg.* — Donau Zeitung, a Schmerling-kormányzat hivatalos lapja.
- 204 4 *ama bizonyos „alkotmányellenes” gyűlésen* — Célzás az 1861-es országgyűlésre, amelynek összehívása, lebonyolítása lényegében nélkülözte a magyar alkotmányosság kellékeit.
- 204 : 18 „*hol van a kutya eltemetve?*” — L. *Önbírálat.* T. ny. m. 397. l.
- 204 : 26 „*a vármegyeház ablakából nézzük a nagyvilág járását*” — L. *Polgárosodás.* T. ny. m. 481. l.
- 204 29 *mely őket a magyar „határon kívül” hadakozás kötelessége alól fölmentette* — Célzás II. Endre 1222-ik évi aranybullájának 7-ik cikkelyére, amely szerint: „Ha a király az országon kívül akarna hadakozni, a nemesség ne tartozzék vele menni . . .” (Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvény-cikkek. Bp. 1899. 135. l.).
- 204 : 33 *epitheton* — jelző.
- 204 : 38 *a lechmezei vereséget* — L. *Önbírálat.* T. ny. m. 405. l.
- 205 14 *Háry János a semmibe löggatá lábait* — Célzás Garay János (1812–1853) Az obsitos (1843) c. népszerű költeménye alábbi versszakára:
- „Ó, ki ármádiákat vert széjjel egymagán,
Túl jára hadnagyával az Operencián,
Ki francia fejekkel sátrát körülraká
És a világ végénél lábát lelógatá.”
- 205 29 *archimédesi magábamerüléssel* — Archimédes (i. e. 287 körül – 212), a görög ókor legkiválóbb fizikusa és matematikusa. A hagyomány szerint, amikor a második pun háború idején a rómaiak elfoglalták Szirakuza városát, Archimédes ott-honában, a földön ülve geometriai ábrákat rajzolt a homokba. Noli turbare circulos meos (ne zavarj köreimet) — figyelmeztette az őt megölni szándékozó római katonát.
- 205 35 *pütykéhez* — Többnyire férfi felsőruhán levő, fémből, jobbára rézből készült lapos vagy fűles gomb.
- 205 35 *boglárhoz* — Boglár: ékköves, gyöngyös, zománcos, változatos felületű, formájú, arany vagy ezüst ékszer, dísz vagy gomb.
- 206 4 „*hegedősök*” — Az énekeket pengetős hangszerral kísért középkori vándor énekmondók neve. Vajda a Vahot-féle Napkelet által képviselt romantikus történelem-szemléletre, „történelmi ihletésű” irodalomra céloz.
- 206 11 *az általános emberi szellemre nézve is nagyobb mértékben élvezhető volna* — Itt kifejtett gondolatait vö. *Önbírálat.* T. ny. m. 434. l., *Polgárosodás.* 202. l.

Lap: Sor:

- 206 38 *ha oly nagy hatalom, mint III. Napóleoné, diadala tetőpontján megáll* — Célzás a III. Napóleon által kiaknázatlanul hagyott 1859-es francia–olasz–osztrák háborúra (I. Bevezetés).
- 207 9 *a hadviselés egyre gépiesebbé válik* — Vö. *Önbírálat*. T. ny. m. 397–398. l.
- 207 17 *a londoni múkiállítás* — L. *Polgárosodás*. T. ny. m. 504. l.
- 207 18 *solferinói kockánál* — Célzás a francia–olasz–osztrák háborúra. (I. Bevezetés).
- 208 6 *a nagy Corvinnak elég volt tíz-húsz ezernyi rendes had* — I. Mátyás király 1465-ben több mint 20 000 főnyi állandó hadsereget szervezett.
- 208 : 25 *hegelizmusa* — Vajda az ifjú hegelianusok gyakorlati politikai tevékenységtől elzárkózó magatartására céloz.
- 208 26 „*grübelei*” — die Grübelei: tépeldés, töprengés.
- 208 27 „*proximus ardet Ucalegon*” — L. előbb.
- 208 : 31 *jelen nyelvészünk Greguss mondaná* — L. *Polgárosodás*. T. ny. m. 505. l.
- 208 36 „*normalstand*” — Átlagos létszám.
- 209 : 25 *socii nostri dolorum* — A szenvedésekben társaink.
- 209 27 *a keleti kérdés megoldásánál orosz részről nyerendő kárpótlás esetében* — Keleti kérdés: a Török Birodalom XVII. századi fokozatos elerőtlenedése által felvetődő politikai és diplomáciai problémák összessége, amely magában foglalja egyrészt a balkáni népek függetlenségi törekvéseit, másrészt különböző nagyhatalmak — Nagy-Britannia, Ausztria, Porosz- és Franciaország — vetélkedését különböző török fennhatóság alatt álló területekért, pozícióikért. Jelentékenyen érdekelt volt mindebben a cári birodalom is, amelynek célkitűzése Konstantinápoly, a Boszporusz, a Dardanellák és más török területek, tengerszorosok megszerzése, továbbá balkáni befolyásának állandóvá tétele volt.
- 209 : 34 *akárhogy iszonyodik ettől Bécs és „Bihar” egyaránt* — a birodalom érdeke, hogy központja Magyarország legyen. Vajda e gondolatát a *Polgárosodás*ban is több alkalommal kifejti, nézetével Kempelen Győző a Biharban írt, majd könyvalakban is megjelent *Herostriadiák* c. cikksorozatában élesen szembeszáll (I. A *Polgárosodás* fogadtatása).
- 209 : 40 *inter duos iugantes [tertius gaudet]* — A két civakodó között a harmadik örül.
- 210 : 12 *a magyar korona történeti adósságleveleire hivatkozva* — A Balkán-államok egy része, továbbá Moldva, Havasalföld és más keleti országrészek a történelem folyamán több alkalommal tartoztak a magyar királyság fennhatósága alá, pl. I. Lajos idején. E gondolatsorral kapcsolatban vö. még *Irányszemek*. Keletkezése, forrásai.
- 210 : 21 *a jelen ifjú uralkodó* — I. Ferenc József (sz. 1830, uralk. 1848–1916).
- 211 14 *M. Terézia Magyarországa ahelyett, hogy fenyegetné, inkább védőkarrjait terjeszti ki a birodalom felett* — Utalás a magyar

Lap: Sor:

- rendek Mária Teréziát támogató politikájára az osztrák örökösödési háború (1740–1748) és a hétéves háború (1756–1763) idején (l. előbb), továbbá *Hitágozatok*. T. ny. m. 566. l.
- 211 28 *arany menyegzős házasságok felek – Házasságkötésük ötvenedik évfordulóját betöltött házastársak.*
- 212 13 *A francia ház korzikai olasz, az orosz – német, az olasz – francia vérből származik – Franciaország trónján ebben az időben a Bonaparte-családból származó III. Napóleon ül, akinek az ősei a XVI. századtól fogva Korzika szigetén éltek. Az Oroszországban uralkodó Romanov-dinasztia ősei Poroszországból vagy Litvániából költöztek orosz földre. Az olasz királyi ház tagjai savoyai olasz–francia eredetű családból származtak.*
- 212 : 17 *Mária Terézia mint magyar király uralkodott – Mária Terézia apjával és fiával ellentétben nem volt német – római császár. A magyar rendeket igyekezett minél szorosabban magához láncolni (budai királyi palota felépítése, a Szent István- és Mária Terézia-rend, valamint a magyar testőrség alapítása). „Jó magyar vagyok – írta 1778-ban – szívem tele van hálával a nemzet iránt”. Ismeretes azonban, hogy ugyanakkor számos intézkedése súlyosan sértette a magyar politikai és gazdasági érdekeket.*
- 212 : 18 *Az 1847-diki országgyűlésen Pozsonyban a király, Pesten a trónörökös magyarul beszéltek már – V. Ferdinánd (1793–1876, uralk. 1835–1848) 1847-ben, az utolsó rendi országgyűlést néhány magyar szó elmondásával nyitotta meg. Pesten 1847. okt. 16-án István főhercegnek, a későbbi nádornak főispáni beiktatásán Ferenc József főherceg, a későbbi császár és király beszélt magyarul (vö. Horváth Mihály: Huszonöt év Magyarország történelméből. III. köt. 2. jav., bőv. kiad. Pest 1868. 180. l.).*
- 212 : 20 *a családnak egy ága pedig, a nádoré, egészen elmagyarszellemesedett – József Habsburg főhercegre (1776–1847) és fiára, Istvánra (1817–1867) céloz a röpirat. Előbbi 1796-tól haláláig Magyarország nádora, állandóan hazánkban él, magyarul beszél s a magyar főrangúakkal minél jobb kapcsolatot igyekszik kiépíteni. Támogat több, Ausztriára nézve nem veszélyes hazai gazdasági törekvést. Alosúton mintagazdaságot szervez, részt vesz Pest fejlesztésében. Bár a dinasztia érdekeinek képviselője, magatartása mégis a magyarbarátság illúzióját keltette országszerte.*
- Hasonló politikát folytatott fia, István is, az utolsó magyar nádor (1847–1848), a mérsékelt reformtörekvések mellé áll, jelentékeny a szerepe az első magyar felelős minisztérium kinevezésében is. Kegyeszertten, a politikai élettől visszavonultan fejezi be életét.
- 212 : 23 *a birodalmat – mint Széchenyi kifejezé – „abból a piszkos budai várból kormányozzák vala” – Széchenyi fenti szavait Szent-Iványi Vince idézi névtelenül megjelent röpiratában: „Az iszonyú hatás – írja –, melyet ez [az 1848-as párizsi*

Lap: Sor:

- februári forradalom kitörésének híre] okozott, leírhatatlan volt. Gróf Széchenyi István e percben tűnt fel valódi nagyságában. Ő az első pillanatban tisztában volt a teendővel, s mi márc. 3-án hallottuk a nemes gróf ímez nevezetes szavait: „ha Lajcsi (így nevezte ő többnyire haragjában Kossuthot) a dolgot meg nem rontja, abból a piszkos budai várból fogják a monarchiát kormányozni — Magyarországnek nagy jövője lesz.” (A magyar nemzeti politika helyes iránya. Bécs 1862. 22. l.)
- 213 : 31 *negyedszáz év óta haboz a nemzet — majd egy függetlenségi, majd az úgynevezett osztrák–magyar szövetekezési politika között — A magyar politika ilyen értelmű bírálatával többször találkozhatunk Vajdánál (l. többek között Magyar birodalmi politika.)*
- 214 : 28 *kivált a legutóbbi bécsi fordulat után — Célzás Apponyi György gróf kiegészési javaslatának elutasítására (l. Bevezetés).*
- 214 : 36 *vizsgálja a lengyel ügyeket, azokkal szemben Ausztriának orosz-ellenes magatartását — Célzás az 1863. jan. 22-én kirobbant lengyel felkeléssel kapcsolatos problémákra (l. Bevezetés).*
- 215 : 14 *infandum dolorem! — Utalás Vergilius Aeneisének sokat idézett sorára: Infandum, regina, iubes renovare dolorem (kimondhatatlan fájdalom megújítását kívánod, királynő; 2. ének, 3. sor.)*
- 215 : 37 *magyar felfogás szerint — Célzás Kovács Lajos 1862 nyarán névtelenül megjelent röpiratának — A birodalom alkotmányos rendezése magyar felfogás szerint — ölmére (Ismertetését l. Polgárosodás. T. ny. m. 494–495. l.).*
- 216 : 35 *moralis circuli quadratura — erkölcsi kör négyeszőgesítés. (Régente közismert, megvalósíthatatlan mértani feladat.)*
- 216 : 37 *Komló — l. Önbrálat. T. ny. m. 426. l.*
- 216 : 37 *Mihalek — Híres szálloda és étterem a Szervita (ma: Martinnelli) téren.*
- 217 : 21 *forradalomban élünk, s ez állapotban „nem kell okos ember” — „Forradalomban nem okos emberekre van szükség, hanem vakmerőkre. Sükey Károly (1824–1854) mondotta a márciusi napokban Nyáry Pálnak, ki az ifjúság némely heveskedését e szavakkal rótta meg: „Okos emberek ilyen nem tesznek!” (Tóth Béla: Szájrul szájra. 97. l.)*
- 217 : 26 *mint egyik cigány bandánk főnöke hamis navivul megjegyzé — régi nóta az már — Az anekdotát, amelyre a fenti sorok céloznak, Vajda adoma-gyűjteményében (Magyar bors. Válogatott magyar és külföldi adomák gyűjteménye. Szerk.: Vajda János. Bp. 1876. 147–148. l.) Régi nóta címen olvashatjuk. A provizorium alatt — írja — el lettek tiltva a forradalmi nóták, de még a Rákóczi-indulónál is jobban tilalmazták az újabb nótákat, melyekben célzások voltak a németekre, provizoriumra stb.*
- Egyszer idézik a helytartó él. Patikárus Ferkót, amiért hogy előtte való nap a „Komlóban” megint afféle új nótát játszott.*

Lap: Sor:

Ferkó szabódik, hogy ő nem játszott semmiféle tiltott, veszedelmes nótát. S valóban őszintén nem is emlékezett, hogy valami ilyest játszott volna.

De a helytartó csak erőltette, hogy tudja ő, mit tagadja, játszott a biz egyre azt az átkozott új nótát, mely legrettenetesebb valamennyinél, még a régi jorradalmiaknál is; tudja no, azt az új nótát . . .

Ferkó csak lépeldök, de nem tudja, kicsodu új nótát ért a helytartó.

— No tudod, azt a szemtelen nótát, mely így kezdődik: „Jaj de h. . . . a német” . . .

Ferkó nagycsudálkozva fölkiált:

— Ah, kérem alássan kegyelmes úr, hiszen — régi nóta az már! . . .

- 218 : 1 *a várt nagy dolgok helyett csak — egeret szült volna — Célzás egy, Horatius, Ars poeticá-ja nyomán szállóigévé vált mondatra: „Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus” (Vajúd-nak a hegyek s ime egy neveltséges [kis] egér születik).*
- 218 : 27 *Scylla Charibidise közt — l. Polgárosodás. T. ny. m. 487. l.*
- 219 : 10 *ad extrema res pervenire — a dolgok végső szakaszba jutottak.*
- 219 : 17 *A Bécsben legutóbb történetek — Célzás ismét Apponyi kiegyezési javaslatának elutasítására (l. Bevezetés).*
- 220 : 3 *deus ex machinája — l. Önbírálat. T. ny. m. 411. l.*
- 220 : 18 *átlépi a Rubicont — vissza nem vonható cselekvésre szánja el magát. Julius Caesar lépte át a szenátus engedélye nélkül seregeivel a Rubicon római határfolyót.*
- 220 : 21 *a „fatum” kezd meg vészterhes uralkodását — Németh Albert földbirtokos, volt honvédőrnagy, Heves megyei képviselő, aki a titkos szervezettel is kapcsolatban állott és az 1861-es országgyűlésen a szélsőbalhoz csatlakozott, hivatkozott többször képviselőházi felszólalásában a „fatum”-ra: „. . . a fatum végzetszerű hatalma által”, „fátumszerű sorsán megdőbbenve” stb. (Az 1861. évi ápril 2. Pesten egybegyűlt országgyűlés képviselőházának naplója. Pest 1861. l. köt. 188., 189. l.)*
- 220 : 24 *szándékaitáról Erdély iránt, s magatartásáról magyar államférfiaink tervezetei irányában — Célzás egyrészt Schmerling tervére: a külön összehívandó és a Birodalmi Tanácsba követeket küldő erdélyi országgyűlésre (l. Bevezetés), amely ily módon a magyarországi politikai csoportokra is nyomást gyakorolhat, másrészt Dessewffy Emil gróf (l. uo.), Apponyi György gróf és mások (l. uo.) elutasított kiegyezési javaslataira.*
- 220 : 30 *követhetni fogják a szomszéd román megyék, aztán Horvátország, végre a Vojvodina — ti. az önállóan összetűlő és a Birodalmi Tanácsba követeket küldő erdélyi országgyűlés példáját. Vajda feltételezéseit Horvátország és a tömbben élő nemzetiségek 1861-ben megjelölt igényeire alapozza (l. Bevezetés).*

Lap: Sor:

- 220 : 31 *pro coronide* — betetőzésül, a dolog koronájaként.
- 220 : 32 *Szvatoplukia* — Szvatopluk, (?–894), 870–894-ig a nagy morva birodalom fejedelme, uralkodása alatt a Dunántúl és Csehország egy része is kormányzása alá tartozott. A Szvatoplukia névvel egy, a cseh-, morva-, szlovák szeparatiztikus törekvések eredményeként létrejövő, a Habsburg-birodalmon belüli szláv államalakulatra céloz a röpirat.
- 220 32 *A „dunai confederatio” tervének létesülésétől egyaránt félnek béküld és nem béküld pártjaink* — I. Kossuth Duna-konföderációs tervének fogadtatását (Bevezetés).
- 220 35 *e terv létesüljön, nem ugyan eredeti szerzője, de annak ellenfele által* — Célzás a Habsburg-birodalmon belüli szeparatiztikus törekvésekre (I. Bevezetés), amelyeket az osztrák politika a magyar törekvések sakkbantartására támogatott.
- 221 : 28 *Reinecke Fuchs* — I. Polgárosodás. T. ny. m. 488. l.
- 221 30 *az amerikai barnumféle élelmességből* — Barnum, Phineas Taylor (1810–1891), a „humbug királya”. Változatos élete a szerencsétlen spekulációk és a „bombaüzletek” sorozatából állt. 1842-ben New York-ban megvásárolta Scudder amerikai múzeumát, amelyet a legkülönbözőbb érdekességek kiállításával a világ egyik leglátogatottabb mulatóhelyévé tesz. Híres művészek felléptetésével Amerika-szerte nagy jövedelmeket biztosító hangversenyeket rendez. 1856-ban egész vagyonát elveszti, de egy általa szervezett cirkusz élén nemsokára ismét óriási bevételek tulajdonosa lesz. Európai körútja során Pest-Budán is jár.

PERCEL MÓR MERÉNYLETE KOSSUTH ELLEN

- M: I. A MŰ (2. évf. 84. sz., 1868. ápr. 10.) vezércikkékként *Pest, április 7* címen, névtelenül.
- II. *Vajda János: Perczel Mór merénylete Kossuth ellen.* (A „Magyar Újság” f. hó 10-i főcíkke.) Pest 1868. Heckenast ny. 16 l. — Kötetkiadás.
- III. A Vajda János Összes művei (Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Franklin, [Bp. 1944] 1872 l.) c. kiadványban az 1225—1232. lapokon a Politikai röpiratok ciklusban.

Keletkezése, forrásai

Mielőtt a röpirat keletkezésének körülményeiről számot adnánk, szükségesnek véljük felidézni a két Vajda-mű, az *Irányeszmék* és a *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen* (a továbbiakban: *Perczel Mór merénylete*) című írás megjelenése között eltelt időszak fontosabb európai és hazai történelmi, politikai eseményeit. Tesszük ezt azért, mert mindezek közvetve vagy közvetlenül szerepet játszottak a röpirat létrejöttében, s későbbi írásaiban, a *Hitágyozatokban* és a *Magyar birodalmi politikában* is számtalanszor hivatkozik korszakunk jelentősebb eseményeire, főként a porosz—olasz—osztrák háborúra.

1863 és 1868 között jelentékeny politikai akciók tanúi lehetünk mind európai, mind hazai vonatkozásban. A német hegemonia megszerzéséért vívott küzdelem végérvényesen eldőlt Poroszország javára Ausztriával szemben. A két német állam 1864-ben még együttesen indít háborút Dánia ellen, Schleswig-Holstein birtoklásáért. Schleswiget Poroszország, Holsteint Ausztria kapja a győzelem fejében.

Am a helyzet egyre rosszabbodik Bécs és Berlin között. Bismarck fokozott ütemben készíti fel Poroszországot az Ausztria elleni háborúra. Kedvezően alakul számára a külpolitikai helyzet is. 1866. ápr. 8-án Poroszország és Olaszország titkos véd- és dacsövetséget köt a Habsburg-birodalom ellen. Oroszország semlegességét az 1863-as lengyel felkelés leverésében nyújtott segítség szavatolja. III. Napóleon területi kárpótlások ígéretének fejében sikerül veszteg tartani. Ilyen körülmények között Bismarck előterjesztheti a Bund reformtervezetét, amely Ausztriának a német szövetségből való kizárását jelenti. A porosz csapatok bevonulnak Holsteinbe, visszavonulásra készítetik az osztrák megszállókat.

A porosz—osztrák háború 1866. jún. 16-án robban ki. Az olaszok ugyan Custozánál és Lissánál vereséget szenvednek az osztrák szárazföldi és tengeri haderőtől, a háború ennek ellenére a porosz fegy-

verek gyors és teljes győzelmét hozza. Moltke tábornok csapatai 1866. júl. 3-án a Königrätz melletti Sadovánál elsöprö győzelmet arattak az osztrákok felett, a Prágában aláírt békében (aug. 30.) mégis viszonylag enyhék Bismarck feltételei. A békeszerződés értelmében Poroszország bekebelezi Schleswig-Holsteint, Hannover, Kurhessent, Hessen-Nassaut és Majna-Frankfurt szabadvárost; Velencéről az olaszok javára kell Ausztriának lemondania. Bismarckot a békefeltételek megállapításakor erősen befolyásolja az a körülmény, hogy egy küszöbön álló porosz—francia háború esetén semleges Ausztriát akar tudni a háta mögött, másrészt nagyhatalmi törekvései természetes szövetségesét látta a Németországból kiszorított Habsburg-birodalomban.

Az 1867-es esztendő újabb lépést jelent a német birodalmi egység irányába. Poroszországgal az élen megalakul az Északnémet szövetség, amelynek déli határa a Majna vonala lesz. A német államok közül most már csupán Bajorország, Baden, Württemberg és Hessen marad a szövetségen kívül. Bismarck rendszere időközben belpolitikailag is megszilárdul. A burzsoázia ellenzékiességét leszerelendő, megadja az általános és egyenlő választójogot, létrehozza a mérsékelt hatáskörű birodalmi gyűlést (Reichstag), a tényleges politikai hatalmat azonban továbbra is a junker kormány gyakorolja. Ereje tudatában visszautasítja III. Napóleonnak a Saar-vidékre, Mainzra, Pfalzra, Belgiumra és Luxemburgra vonatkozó területi követeléseit. Randon francia marsall ekkor állapítja meg: „Sadovánál Franciaországot verték meg.”

*

A fent vázolt külpolitikai események a Habsburg-birodalom belső életére is rányomják bélyegüket. A körülmények alakulása mindinkább az osztrák—magyar kiegyezést sürgeti. A Habsburg-monarchia kiszorult Németországból, nagyobb részt Itáliából is. A cári birodalommal az 1863-as lengyel felkelés óta jelentősen megromlottak kapcsolatai. A „provizorius éjféli”, a hosszúra nyúlt politikai tétlenség évei viszont Magyarország-szerte tették egyre türelmetlenebbé a birtokos nemesség tagjait. Félő volt, hogy Deák körének tagjainál esetleg nagyobb engedményekre kész politikuskok kerülnek a magyar politikai élet élére.

Az osztrák—magyar kiegyezésre már a porosz—olasz—osztrák háború előtt történt kísérlet. 1865. ápr. 16-án jelenik meg a PN-ban Deák híres „húsvéti cikke”, amely kijelenti: „arra kell törekedni, hogy mind a birodalom biztossága teljesen elérjék, mind a magyar alkotmány alaptörvényei a lehetőségig fenntartassanak . . .”, továbbá: „készek leszünk mindenkor a törvénytábla útján, saját törvényeinket a birodalom szilárd fennállásának biztosságával összhangzásba hozni”. Nem sokkal később Apponyi György bécsi lapjában, a Ludasi Mór által szerkesztett *Debatte*-ban cikksorozat ismerteti Deák elképzeléseinek részleteit. A kortársak többsége előtt világos volt, hogy Deák húsvéti cikkében engedett 1861-es álláspontjából.

A „májusi program”-nak nevezett cikksorozatban „Deák közönségnek nyilváníttotta a külügyet, hadügyet és a fedezetüket szolgáló pénzügyet. Kezelésükről a Lajtán-túli tartományok, illetve Magyarország

törvényhozása által választott küldöttségek tanácskozásainak, véleménykülönbség esetén közös szavazással létrehozandó döntésének kívánt helyt adni. Hangoztatta, hogy a kiegyezés feltételezi az országgyűlés összehívását, a magyar minisztérium kinevezését és a császár magyar királlyá koronázását." (Magyarország története. II. köt. Bp. 1964. 67. l.)

Hasonló irányban haladnak az események a Lajttántúl is. Schmerling népszerűsége naponként csökken, s ebben nem kis szerepet játszik az a tény is, hogy benne, illetőleg politikájában látják az osztrák—magyar megegyezés legnagyobb akadályát. 1865. május 8-án a Birodalmi Tanács leszavazza a kormány költségvetési javaslatát. Schmerling kormányzatának ez adja meg a kegyelemdőfést. 1865 júniusában lemond, utóda a föderalista beállítottágú Belcredi gróf lesz.

Magyarországon ismét az „októberi férfiak” lépnek először a színre. Kancellárrá Mailáth Györgyöt, a Helytartótanács elnökévé Sennyey Pál bárót nevezik ki. A Birodalmi Tanácsot és az erdélyi tartománygyűlést felosztatják. Felfüggesztés lesz a sorsa a Februári Pátensnek is. Érvényben csupán az Októberi Diploma marad. 1865. dec. 15-ére hívják össze a magyar országgyűlést. Az erdélyi országgyűlés az 1791-es magyar vezetést biztosító törvény alapján gyűl ismét egybe. Első ténykedése: az 1848-ban kimondott unió elismerése és közvetlen választások elrendelésének kérése a magyar országgyűlésre.

Az új országgyűlésen többséget ez alkalommal a fölliratiak alkotnak. A kiegyezés érdekében munkálkodik Tisza Kálmán és pártja is. Csak Böszörményi László és néhány társa marad hű 1861-ben vallott olveihhez.

Elhatárolódnak egymástól a kiegyezés utáni dualista korszak kezdeti szakaszában szerepet játszó pártok is. A Deák-párt vagy jobb-közép egyelőre imponáló többséget mondhat magának. Velük tartanak többnyire a szélsőjobbnek elnevezett, konzervatív csoport tagjai is. Tisza Kálmán Határozati Pártja a balközép nevet kapja, s átmenetileg hozzájuk számítható még a Böszörményi László vezette, mintegy húsz főből álló szélsőbal is.

Az országgyűlés nem végezhetette el az eléje szabott feladatokat. Az 1866 tavaszán a közösügyi javaslat kidolgozására kiküldött 67 tagú bizottság az érdemi munkák elvégzését egy 15 tagú albizottságra bízta. Az albizottság a porosz—olasz—osztrák háború miatt nem fejezheti be munkáját; 1866. jún. 26-án elnapolják az országgyűlést.

A háború alatt még egyszer akcióba lendül az emigráció is. Próbalkozásait azonban ezúttal sem kísérte siker. A Klapka parancsnoksága alatt — Kossuth tudta és beleegyezése nélkül — a Kárpátokig nyomult magyar légiónak Bismarck csupán az ütőkártya szerepét szánta.

A kiegyezésre irányuló tárgyalások akkor vesznek merészebb lendületet, amikor Beust báró kerül az osztrák külügyminiszteri székbe (1866. okt. 30.). Beust a Poroszország elleni revans gondolatát avatta politikája fő célkitűzésévé, mindehhez azonban elengedhetetlenül szükséges volt a Magyarországgal való kibékülés. Úgyesen megválasztott politikával mind a császárt és a körülötte csoportosuló katonai klikket, mind a liberális polgárságot sikerült tervei számára megnyerni. A császár 1867. febr. 17-én — a 48-as közjogi törvények módosítását

megelőzve — kinevezi az Andrássy-kormányt. A kiegyezési törvényt (1867. XII.) a magyar képviselőház 1867. május 29-én 209 szavazattal 89 ellenében elfogadta.

„Az immár törvénybe foglalt kiegyezés a sok évszázados válságba került Habsburg birodalomnak szabott új államhatalmi rendszert, a két központú, dualista Osztrák–Magyar Monarchia rendszerét. Az osztrák császárság és a magyar királyság — rendelkezett a kiegyezés — önálló, saját törvényhozó testületekkel és azoknak felelős kormányokkal bíró országok, amelyeket az uralkodó személyének, valamint a diplomáciai és védelmi érdekeknek közössége kapcsol össze. Ennek megfelelően közös kül- és hadügyminisztérium, továbbá e kettő költségeinek biztosítására hivatott közös pénzügyminisztérium szervezését írta elő. A közös minisztereket az új alaptörvény a két törvényhozó testület által kiküldendő 60–60 tagú delegációknak tette felelőssé, gyakorlatilag vajmi kevésbé érvényesíthető módon. Amennyiben a külön-külön üléselő és szavazó delegációk a közös ügyekben, költségvetésük megállapításában nem jutnak azonos álláspontra — szolt a megállapodás —, közös szavazásra gyűlnek egybe, ahol az abszolút többség dönt. A közös ügyek költségei viselésének arányát tíz évenként megújítandó alku útján a két törvényhozás által kiküldendő kvóta-bizottságok állapítják meg, egyezség híján a döntést az uralkodónak tartva fenn. Az osztrák államadósságok Magyarországot jogilag ugyan nem terhelik — szögezték le —, de az, méltányosság alapján politikai tekinteteből részt vállal viselésükből. Külön egyezségben évi több mint 30 millió forintban szabták meg Magyarország hozzájárulását a régi birodalmi adósságok viseléséhez. Kinyilvánította az alaptörvény azt is, hogy Magyarország önálló vám- és kereskedelmpolitikát folytathatna, de hajlandó e téren is szövetségre lépni a Monarchia másik felével. Az ugyancsak tíz évre kötött külön megállapodás gyakorlatilag fenntartotta a közös vámterületet és közössé tette az áru- és pénzforgalom, a hírközlés és közlekedés szabályait.” (Magyarország története. II. köt. 70–71. l. Bp. 1964.)

Politikai rövidlátásnak, a történelem fő mozgásirányát szem elől vesztő lépésnek tekintette az osztrák–magyar kiegyezést Kossuth Lajos, és írásaiban szüntelenül ellene érvelt. Szilárd meggyőződése volt, hogy a Habsburg-monarchia — legkínzóbb problémái átmeneti megoldása ellenére is — a felbomlás, a végső megsemmisülés felé halad. A magyarság — mutatott rá számos alkalommal — ahelyett, hogy a vele azonos sorsú és érdemű dunai népekkel fogna össze, e népek ádáz ellenségének nyújtott segédkezett. E lépés — vélekedik — „nem hagy fel számunkra más dicsőséget, mint hogy mi legyünk a máglya, melyen az osztrák sas megégettetik . . .” Igazságai érvényére azonban csökkentő hatással volt az a tény, hogy ellenfeleivel korszerűbb, demokratikusabb belpolitikai programot ő sem szabott a nemzet elé. Ez csökkentette a szélsőbal tömegekre gyakorolt hatását is. A szélsőbal egy része Kossuth 1849-es, tehát a Habsburg-ház trónfosztását érvényben levőnek tekintő programjával szemben, 48-asnak vallotta magát, nem ismerte el a közös ügyek szükségességét, de az uralkodó közös személye ellen nem volt kifogása. Elképzelése szerint a perszonál unió a birodalom más népeire is kiterjeszhető, például a csehekre, akiknek föderalisztikus törekvéseivel rokonszenvezett. A

szélsőbal kezdetben a Bőszörményi László szerkesztette MŰ körűl csoportosult, majd 1868. ápr. 2-án felveszi a „Negyvennyolcas Párt” nevet. Kevéssel előbb szerveződik párttá a balközép is, a „bihari pontok”-ban tisztázva közjogi, politikai elképzeléseit.

*

Vajda 1863. júl. 1-én megváltik a MS-tól, 1864. szept. 25-én pedig megszűnik másik lapja is, a hét év óta fennálló NŐ. A lapjait veszített, rágalmakkal övezett költő Bécsbe utazik, ahol a magyar kancelláriánál nyer alkalmazást. Mindezt maga sorolja el Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levelében (A „P. Napló” szerkesztője b. Kemény Zsigmond urnak. MŰ 1867. dec. 21.): *Önöké lett az ország, a hatalom és dicsőség. Önök osztogattak közhivatalt, dicsőséget, jutalmat. Önök mint politikai, szent szék’ szórták az anathémát, a népszerűtlenség átkát azokra, akik önöknek nem engedelmeshedtek. A nagyközönség élénk tetszéssel fogadta írői működésemet. De nem győzhetém le erkölcsi iszonyomat önök iránt, s annak gyakran éles hangokban adtam kifejezést. Önök aztán valóságos hajtóvadászatot rendeztek ellenem, s ligájuk ezer csatornáján ment szél ellenem a gyanusítás és nőttön nőtt a rágalom.*

Igy történt, hogy egy iszonyuan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre ‘itt élnem’ sőt haszonnal ‘meg halnom’ sem lehet . . . Minden jövedelemforrásból kifogyva hazai közintézeteknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök klikkjének egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott föl előttem kárörvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegyletchez folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv ur jóállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként visszafizetem, de önök elutasítottak. Javítónoki fizetés mellett ajánlkoztam tárcairónak vagy külföldi rovatkezelőnek, de a ‘helyek mind be voltak töltve,’ s hogy már mindent megmondjak, emlékezetes dolog író társaim előtt, hogy végre minden kísérlet meghiusulta után, Tóth Kálmán barátom által kölcsönzött 20 — olvassd: husz forinttal utaztam föl Bécsbe, azon reményben, hogy ott alkalmazást nyerek, ami aztán mint valóságban életmentő tény be is következett . . .

Költőnk 1864 szeptemberétől 1865 októberéig tartózkodik Bécsben. 1864. november 13-tól kezdve ő írja Ludasi Mór helyett a Sürgöny. „Bécsi leveleit”. „Ujdonságíróként” működik közre Kecskeméthy Aurél 1865. január 1-én indult lapjában, a Bécsi Híradóban. Hazatérte után a Budán székelő Helytartótanács elnökségén nyer alkalmazást. A Bécsi Híradó 1865. szeptember 30-án megszűnik, Vajda cikkei 1865 végéig a Sürgönyben jelennek meg. 1866-tól Ludasi Mór kérészetű orgánnumának, a Magyar Világnak lesz állandó tárcáírója (Ludasi lapja 1867. január 1-ével a Sürgönybe olvad). Költőnk 1864—1867 közötti korszakának alaposabb ismertetését l. Miklósey János Vajda János ismeretlen évei c. cikkében (ItK 1969. 1. sz.).

*

1867 áprilisától 1868 augusztusáig a szélső bal lapjában a MŰ-ban jelennek meg Vajda cikkei. „A lap — írja Komlós Aladár — Vajda kezdeményezésére, de a mindenki által becsült puritán jellemű bal-

oldali képviselő, Bösörményi László szerkesztésében alakult meg, Vajdával, mint főmunkatárssal." (I. m. 141—142. l.) Vértesi Arnold szerint a lapnak „Bösörményi volt a szerkesztője, de sajátkép Vajda volt a vezére. Amilyen a költészete, olyan volt Vajda politikája is, szenvedélyes, lázas, tűzokádó. Bösörményi a szelid fanatikuskok fajtájához tartozott." (Visszaemlékezések. A Hét, 1896. 664—665. l.) Vajda ismét teljes lelkesedéssel veti magát a politikai életbe. Emlékezései szerint a fenti időszakban a lap csaknem minden számában írt, Bösörményi László 83-ra becsüli a MŰ-ba írt Vajda-cikkek számát Cikkeit — a Kemény Zsigmondhoz írt nyílt levél kivételével — névtelenül írja.

*

A MŰ-ba vezércikkező Vajda — írásai többsége bizonyítja — a legfontosabb kérdésekben magáévá teszi a szélsőbal álláspontját. „Szorgalmazzuk, sürgessük, követeljük — írja a lap programadó cikkében — az ország függetlenségének, az 1848. évi törvényekkel életet és kifejezést nyert és biztosított törvényhozási és kormányzati teljes önállóságnak és a szabadságnak nemcsak színtleges, hanem valóságos és tökéletes helyreállítását. Helyreállítás minden csorbítás nélkül! Az alkotmányos nemzeti teljes önállóság minden korlátozásának visszautasítása, bármily csm, bármily ürügy alatt követeltetnék is e korlátozás. Ez programunk. (Pest, márt. 31. MŰ 1867. Mutatványlap).

A perszonál unió híve. A kiegyezést mindenekelőtt az Ausztriával létesített szorosabb kormányzati kapcsolat miatt ellenzi. (Philosophi levelek. Politikai morál. IV. MŰ 1868. márc. 8.). Nem leszakadásról vagy meglapulásról van szó — fejtegeti — a kérdés egyszerűen csak a personalis és reális unió kérdése... A dologra magára tehát t. i. az ausztriávali kapocs fenntartására nézve egyezünk; csak a formára nem. (Philosophi levelek. VIII. MŰ 1868. febr. 13.). A teljes magyar függetlenség igénye mellett a nemzetiségekkel és a szomszéd államokkal való jó kapcsolat szükségessége a legfőbb indok írásaiban, amikor az osztrák—magyar dualizmus ellen érvel. A közbügyi tervezet életbe léptetése — vélekedik — el fogja vetni a kockát sorsunk fölött! Az alkotmányos életet hazánkban tönkre teszi, megfosztja lényegétől, kivetkőzteti életföltételeiből. A társországok és nemzetiségek érdekharcát provokálja ellenünk, s megnehezíti azoknak a magyar nemzeteti kiegyezését. Egy nemzetiségnek, egy szomszéd államnak sem állhat érdekében szorosan csatlakozni oly nemzethez, mely lemond arról, hogy független ura legyen adott szavának, sorsának, jövőjének, önállóságának, szabadságának — és amely nemzet meglegszik az alkotmányosság rongyaival. (Pest, apríl. 3. MŰ 1867. ápr. 4.)

A nemzetiségekkel való jó viszony (Perfidia vagy nem az? I—IV. MŰ 1868. márc. 28—ápr. 2.) a szomszéd államokkal létrehozandó szorosabb kapcsolat több cikke témája. (Pest, apríl 9. MŰ 1867. ápr. 11. Pest, apríl 17. MŰ 1867. ápr. 18., Délkeleti viszonyok I—VI. MŰ 1867. aug. 4—10.). A szélsőbal politikai akcióiban írásai egész sorával részvállaló Vajda a reform, a polgári demokrácia híve (Pest, apríl 15. MŰ 1868. apr. 16.), de „a forradalmat, mint a jónak eszközét határozottan” elveti (Philosophi levelek. V. MŰ 1868. febr. 9.). Tagadja, hogy a demokrácia a társadalom jelforgatására törekszik és hogy a vagyontalanok harcát akarja felidézni a vagyonosok ellen. Beszélnek

„földkeresőkről” s ürügyül használják e kérdést arra, hogy rágalmazzák a magyar nemzeti democratiát, mintha ez a vagyontalanok harcát a vagyonosok ellen szentesíténé (Ismét egy régi jelszó. MŰ 1868. ápr. 28.), s ezt a polgársággal szemben hangsúlyozza, amellyel a „német közlönyök” azt akarják elhitetni, hogy az ellenzék tükos, de valódi törekvése a forradalom, még pedig a vagyontalanok forradalma a vagyonosok ellen. (Pest, május 2. MŰ 1868, máj. 3.)

A megyei rendszert alkotott véleményét már 62-es röpirataiból jól ismerjük, most sem vélekedik másként (Pest, ápril 29. MŰ 1867. ápr. 3.). Ám felismeri jelentőségüket is, amelyet éppen a kiegyezés által előállt helyzetben nyertek (Pest, május 1. MŰ 1867. máj. 2.). A balközépről szólva megállapítja: a Tisza-frakció csak formális ellenzék, amely bármikor kész lesz a hatalomra jutás érdekében a pozíciójában esetleg megrendült kormánypárttal fúzióra lépni (Igen vagy nem? MŰ 1868. ápr. 19.). Átmenetileg a nagy eszményképtől, Szécheányitól is elfordul (Ismét egy régi jelszó. MŰ 1868. ápr. 28.).

Írásaiban számos, a Cs-cikkekből és a röpiratokból jól ismert gondolattal találkozunk. *Európa e részén — írja — azon nemzeté lesz a vezérszerep dicsősége, mely a polgári szabadság magasztos zászlaját tűzi ki és vezeti diadalra. Ilyen körülmények között még azok is ide vágyódnak, akik még ma kívül vannak az elnyomatás szomszéd birodalmaiban (Pest, április 15., MŰ 1868. ápr. 16.). Más alkalommal arról értekezik, hogy Ausztria napjai jelenlegi helyzeténél fogva meg vannak számlálva. A Habsburg-államot csupán egyetlen elképzelés tarthatja fenn a magyar birodalom eszméje a magyar királlyal az élén. Nincs tétel, több oldalilag megvitatva és kifejtve, mint az, hogy az önálló Magyarország, mint közvetítő mennyire szükséges a Monarchiának, sőt az egész nyugati polgárosodásnak, a nemzetiségi ellentétes és rokon hullámok közt egyaránt ... (Philosophi levelek. VIII. MŰ 1868. febr. 13.)*

A MŰ-ban kilenc közleményben megjelent *Philosophi levelek* című cikksorozat (1868. febr. 5—14.) fontos dokumentuma az 1867/68-ban szerepet játszó Vajda gondolkozásának. A *Polgárosodás és az Irányeszmék* írójának számos eszméje él e cikksorozatban tovább, ha néha az idők követelményeinek megfelelően átalakítva is, és megfigyelhetjük a két későbbi röpirat, a *Hitágozatok* és a *Magyar birodalmi politika* egy-egy elképzelésének első jelentkezését is. Nem érthetjük meg továbbá az összefüggést az 1862-es röpiratok írójának és az 1867-es kiegyezés elszánt ostromozójának gondolkodása között, ha egyik jelentős írásának, a *Pest, május 11* címűnek (MŰ 1867. máj. 12.) a megállapításait figyelmen kívül hagyjuk: *Ha ahhoz, ami most történik — írja idézett cikkében —, a Deák-párt nyolc vagy tíz évvel ezelőtt nyújtott volna segédkezet, akkor midőn még lehetlen volt kiszámítani, hogy az európai viszonyok, s az európai nagy kérdések szunnyadó állapota meddig tart, s azon mély lethargiánál fogva, melybe a 49-ki szabadságharcok leverése után a népek süllyedtek, meddig garázdálkodhatik háborútlanul a reakció; — ha Deák és pártja akkor vállalkoztak volna, hogy elfogadtassák fent és lent az abszolutizmusnak ezen mindenestre mérsékeltbb formáját, melyet most megalapítani segítenek politikailag teljesen igazolva volnának.*

Akkor a legirtóztatóbb viszonyok hatásai alatt nyereségnak látszhatott minden kísérlet, mely akár a politikai, akár a közigazdászati, akár a

társadalmi téren utat igyekvék törni a *systema* tömkelegén át. Nyereségnek látszatott még az is, ha az országot a tervszerű kiszámítással elszegényítő rendszer következményeinek részbeni paralizálása végett ez anyagi többletjutás feltartóztatására bármiképp hatni lehetett volna.

Teljesen reménytelen conjuncturák között minden enyhület jól esik. Aztán abból, ami ily körülmények között történik, semmiképp sem lehet következtetéseket vonni a nemzetnek akár jogai, akár vágyai s törekvései ellen. *De van-e, lehet-e csak egyellen gondolkozó ember széles Magyarországon, aki ne látná, ne érezné, a roppant különbséget akkor és most között?*

Az 1859-es olasz—francia—osztrák háborúval új korszak kezdődött. *S kérelhetetlenül el fogja sodorni azon hatalmakat, amelyekkel az átalakulási nagy kérdések nem transigálnak, mert nem transigálhatnak. A korhadt viszonyok leomló romjai közzé fogja temetni mindazon érdekeket, melyek a megmozdult világtrend haladási követelményeinek útjában állanak. És jaj azon nemzetnek, mely e nagy küzdelemben nem érti meg az idők szavát, amely nemzet a vihar szelétől megrettenve félnéken simul roskatag érdekek oldalához . . . És most azt kívánják a magyar nemzetből, hogy csinaljon közös ügyeket. Most kívánják ezt.*

Egy oly önálló Magyarország, melynek érdekei mind szabadság mind jólét tekintetében teljesen és tökéletesen ki lennének elégítve, alkalmas és erőteljes szövetséggel válhatnék bizonyos körülmények közt, bizonyos feltételek alatt arra, hogy Ausztriát megmenteni segítsen. De a közönségi tervszettel Ausztriába beolvasztott Magyarország nemcsak hogy nem fogja Ausztriától a kívülről jöhető csapásokat elhárítani . . . nagyhatalmi állását biztoságba helyezni, de . . . az osztrákokat érhető szerencsétlenségekbe s veszélyekbe önmaga is bele fog sodortatni okvetlenül . . . vajjon az Ausztriába beolvasztott Magyarország nem fog-e okvetlenül azon sorsra jutni, hogy Ausztriának jóban és rosszban elválhatatlan részeül és fegyvertársaül tekintessék?

Nem volt szándékunkban a MŰ-ban vezércikkhez Vajda publicisztikai munkásságát a maga teljességében megrajzolni. Ismertetésünkben arra törekedtünk csupán, hogy utaljunk a *Perczel Mór merénylete* és a MŰ-ba írt más cikkek eszmei kapcsolatára s arra a fejlődésre, amelyet költönk a 62-es röpiratai óta megtett.

Mint írtuk: a MŰ-ban jelenik meg a *Pest, április 7* c. vezércikk is, röpiratunk első megfogalmazása. A cikk, ill. röpirat megírásának közvetlen okát Perczel Mórnak a budapesti Honvédegylet 1868. márc. 29-i közgyűlésén elmondott beszéde szolgáltatta. Az egykori honvédtábornok szónoklata hemzsegett a Kossuth-ellenes rágalmaktól. Perczel beszéde nem csupán egy közismert 48-as közéleti személyiség Kossuth-ellenes állásfoglalása volt, hanem egy hosszú folyamat lezáró aktusa is. Ezért váltak szenvedélyessé a beszéd nyomán támadt pro-, kontra megnyilatkozások, s ezért szentel Perczel kijelentéseinek Vajda is röpiratában nagy figyelmet.

A támadássorozat, amelynek Perczel utolsó szereplőjeként lép elének, tulajdonképpen a honvédegyletek, illetőleg az azokban meghúzó Kossuth-párti elemek ellen irányult. A honvédegyletek 1861-ben ala-

kultak, céljukul a szabadságharc rokkant honvédeinek és honvéd-
árváinak segélyezését tűzték maguk elé. Már az osztrák hatóságok
gyanakodva figyelték működésüket. Nem alaptalanul. Az újabb ku-
tatások azt bizonyítják, hogy a megalakult Honvéd-egylet szerveze-
tének egy része 1861-ben az ellenállási mozgalom fedőszerveként
működött (vö. Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszútján
1860—61. Bp. 1967. 279—284. l.). A honvédegyletek ebben az idő-
szakban is a szélsőbal hatása alatt álltak. Eszményképük Kossuth
maradt, még akkor is, amikor az időközben megszervezett Honvéd-
egyletek Országos Központi Választmányának élére elnökként a bal-
középhez tartozó Perczel Mór került. A kormányra jutott Deák-párt
Kossuth törekvéseinek egyik hazai bázisát látta a honvédegyletekben,
és különböző szankciókra szánta el magát velük szemben. Ilyen volt
az 1867. okt. 6-ára Aradon meghirdetett országos honvédfelülés be-
tiltása. „Már maga a hely — hangzik a belügyminiszteri indoklás —
s az idő, amelyre az kitűzetett, annak olynemű tüntetés színtét köl-
csönzik, amely a régi sebeket újra feltéphetné, a kölcsönös bizalmat
megingathatná, s könnyen ellentűntetésekre szolgáltatathatna okot”
(Hivatalos közlemények. A Hon, 1867. szept. 16.). Útasítja egyszer-
smind a megye és Arad város hatóságait, hogy „ama törvénytelen gyü-
lekezet megtartását minden hatalmában álló eszközökkel” akadá-
lyozza meg.

Elvi és személyi problémák mélyítik tovább az ellentéteket a hon-
védegyletekben. A volt honvédek többsége azt sem nézi jó szemmel,
hogy országos elnökük, Perczel Mór résztvesz az 1868 elején kezdődő
közösügyi tárgyalásokon, a magyar delegáció tagjaként. Nem rokonsz-
zenvesek Perczel vezetési módszerei sem. A volt tábornok valóságos
diktátorként irányítja a honvédegyletek munkáját. A honvédegyletek
országos központi választmánya 1868. febr. 10-én a következő hatá-
rozatot hozza: „... miután elnök-tábornok Perczel Mór úr a hazából
hosszabb időre eltávozott, anélkül, hogy az elnöki teendőket egyik
vagy másik alelnöknek adta volna — a mai ülést csakis a választmány
többségének kívánatára” hívták egybe. „Minék folytán határozottat,
hogy elnök-tábornok úr jelen végzés közlésével felkéressék; miszerint
jövőre hasonló távozásai alkalmával az elnökséget egyik vagy másik
alelnöknek forma szerint adja át” (Honvédügy. A Hon, 1868. febr.
20.). Ez az intézkedés viszont a tábornok hiúságát sérti. Így érkezünk
el a híres, március 29-én megtartott Perczel-beszédig.

Perczel említett beszéde, valamint megnyilatkozásának sajtóvisszangja — ideértve Vajda röpiratát is — elkerülhetetlenné teszi a tábornok 1848/49-es és emigrációs szereplésének vázlatos ismertetését.

Perczel Mór (1811—1899) az 1848/49-es szabadságharcban változatos, sikerekben gazdag pályát futott be. A forradalom első hónapjaiban a pesti népgyűlések egyik állandó szereplője. Az április 9-i népgyűlésen hadsereg felállítására szólítja fel a kormányt. Ebben az időben mondott beszédeinek egyik állandóan visszatérő motívuma a honvédelem fontossága. 1848. jún. 12-én Magyarország rendőrfőnökévé nevezik ki. Az első magyar népképviselői országgyűlésen Buda kép-

viselőjeként vesz részt; Nyáry Pállal, Teleki Lászlóval együtt a mintegy harminchat főt számláló radikális csoport vezére. A parlamentben a Habsburgok ellen háborút viselő olasz nép megegyítése mellett száll sikkra. Ellentétbe kerül a kormánnyal és Kossuthal is, lemond rendőrfőnöki tisztségéről.

Augusztusban elmondott beszédeiben a déli magyar seregeknél szolgálatot teljesítő császári tisztek megbízhatatlanságára és Jellačić várható támadására figyelmeztet. 1848 őszén ezredessé nevezik ki és engedélyt kap „Zrínyi” elnevezésű szabadcsapata szervezésére. Nagy szerepe van a szept. 29-én vívott győztes pákozdi csatában a Perczel parancsnoksága alatt harcoló nemzetőrségnek is. 1848 októberében a Muraközben arat jelentős sikereket, érdemeiért tábornokká nevezik ki. December közepén parancsot kap a visszavonulásra, illetőleg arra, hogy keressen összeköttetést Görgey visszavonuló seregeivel. Kossuthnak tervei voltak Perczellel. Tőle várta a harc újra felvételét, a szüntelen visszavonulás megállítását. A Honvédelmi Bizottmány is köszönetét fejezi ki a tábornoknak sikereiért.

Perczel seregei dec. 30-án Mórnál vereséget szenvednek Jellačić-től; de 1849. januárjában már ismét győzelmesen csatározik Szolnokért, Ceglédért. A főparancsnokká lett Dembinszky azonban megállítja Perczel előrenyomulását, sőt jelentékeny erőket von el tőle Klapka segítségével. Perczel ekkor leköszön parancsnoki tisztségéről.

1849 márciusában magas kormánykitüntetést kap és a Honvédelmi Bizottmány őt bízza meg a Bácska és a Bánát térségének katonai megtisztításával. 1849 ápr. 3-án elfoglalja Szenttamást és előnyomul a titeli fennsíkig. Perczelt országszerte ünneplik, Kossuth is elismerését fejezi ki hozzá frott levelében. Görgey növekvő népszerűsége azonban fölötébb ingerelte Perczelt. Következetlennel tartotta Kossuth Görgeyvel szembeni magatartását is. „Mikor arról értesült, hogy 1849 tavaszán Görgey lett a fővezér, dühbe jött, földhöz vágta süvegét és kíméletlenül szidalmazta nemcsak Görgeyt, de Kossuthot és a kormányt is” (Kolta László: Perczel Mór élete és munkássága. Bonyhád 1963. 23. l.).

1849. jún. 7-én Kátynál súlyos vereséget szenved, s ennek következtében Bácska déli része ellenséges megszállás alá kerül. A kormány ezt követően elmozdítja a IV. hadtest éléről.

A felmentése előtti napon (1849. jún. 14.) kiadott rendeletében is Görgey elleni bizalmatlanságáról szól és elfogatása iránt intézkedik. Nem marad azonban tétlen a továbbiakban sem. Ismét sereget szervez. Kecskemét, Cegléd vidékén mintegy 15 000 főnyi hadsereget állít talpra. Július 20-án Dessewffy és Dembinszky tábornokokkal együtt, Hatvantól délnyugatra, Turánál vív ütközetet a cári seregekkel, vereséget szenved.

A Szegedre levonuló Perczel újfent ellentétbe kerül Kossuthal, ezúttal öccse, Perczel Miklós haditörvényezék elé állításának kísérlete miatt. Július 30-án tisztsége alól felmentik. A temesvári csatában (aug. 9.), már csak mint önkéntes vesz részt.

„A szakirodalomban — írja egyik méltatója, Kolta László — egyhangú a vélemény abban, hogy Perczel nem volt képzett hadvezér. A forradalmi hadvezér típusához kell sorolnunk. A kezdeményezés embere volt, gyors elhatározó képesség jellemezte. Vakmerő és bátor volt, váratlan támadásaival nemegyszer lepte meg ellenfeleit. Seregé-

ben a fegyelmet megkövetelte, szigora ellenére katonái általában szereték . . . A csatákban személyes bátorságával mutatott példát.” (i. m. 26. l.)

Az emigrációban is többször fellobban a Kossuth—Perczel ellentét. Szenvedélyes vitáik már Viddinben megkezdődnek. Kossuth a tábornokokat, Perczel a politikusokat okolta a bukásért. A bulgáriai Sumlábá átteleptülő magyar menekültek parancsnokává a török hatóságok Perczel Mórt tessik meg, ez még gyakoribbá teszi a sűrlődásokat. A szenvedélyes Perczel mindinkább magára marad. 1853-ban Jersey szigetén telepszik meg, és csak az 1859-es francia—olasz—osztrák háború idején tűnik fel újra. Kossuth hívására Genovába siet. Felügyelői tisztséggel bízzák meg a magyar légió megszervezésénél, Cavourral tárgyal. Aztán csaknem mindenkivel ellentétbe kerül megint, és csalódottan tér vissza Jersey szigetére. De csak az 1866-os porosz—olasz—osztrák háborúig. 1866-ban ismét a tettek mezejére lép. Párizsba, Torinóba megy Kossuthal tanácskozni; hiúsága, önbálványozása azonban most is kudarcba fullasztja a tárgyalásokat.

Az általános amnesztia kimondásakor hazatér. Itthon fergeteges ünneplésben van része. Kossuth is helyesli hazajöttét. Úgy véli: Perczel itthonléte jó hatással lesz a hazai közéletre. Egyöntetű a meglepetés, amikor fény derül rá, hogy Perczel népszerűségét Kossuth tekintélye lerombolására akarja felhasználni. Hogy az országos elnök a honvédegyletek szétszórásában a kormánypárt eszközévé válik. „Hogy az egykori telivér forradalmárból — írja Kosáry Domokos — a kiegyezés híve lett s egykori követőivel is szembe került, ez nagyrészt abból érthető, hogy Kossuth tetteit és terveit teljesen elfélté s nem tudott bízni, ami már a szabadságharcról alkotott nézeteinek, meg Kossuthal való további összetűzéseinek eredménye volt.” (Perczel Mór feljegyzései. Századok. 1937. 320. l.)

Perczel Mór beszéde először a Századunk-ban (Az Egyenlőségi Kör közlönye. Lapvezér: Klapka György. Felelős szerkesztő: Úrváry Lajos. 1868. márc. 31.) jelenik meg teljes terjedelmében: „Perczel Mór 1868. márc. 29-i beszéde a budapesti honvédegylet közgyűlésén.” Ugyancsak a Századunk tudósít arról is: „Perczel Mór nevezetes beszéde . . . különlenyomatban a Századunk kiadóhivatalában . . . kapható” (1868. ápr. 1. Kiadóhivatali üzenetek).

Perczel „mint azon [1848/49-es] honvédseregnek mondhatni majdnem megteremtője, első kinevezett magyar honvédtábornok” szól a közgyűlés hallgatóságához, s bevezetőben a közösgyi delegációban való részvételéről és a honvédegyletek problémáiról beszél. „18 éven át kínpadon hevertem, — folytatja a továbbiakban — mint a szegény haza, némán, panasz nélkül. Soha egy cikket, röpiratot, memoiret nem írtam. — S miért? Azért mert kimondhatatlan bántalmakat szenvedtem 1848-ban. Három sereget szerveztem hazám megmentésére, mindig teljes siker koszorúzta eljárásomat, s a gyáva kajánság háromszor szövetkezve a lelkiismeretlen uralommal, a seregeket kiragadta kezeim közül. Lefegyvereztek engem, lefegyvereztek, megrontottak, hogy azután a hazát is megrothassák. De hát külföldön, akkor, midőn egész életemet hazámnak áldoztam, merészelttem volna-e nemzetemet vádakkal illetni? A kínpadon hevert a szegény haza, s én elhallgattam fájdalomaimat, túrtem, szenvedtem, bíztam az Isten igazságában, hogy

eljövend az idő, midőn nemzetem is a kínpadról leszálland, s nekem eljövend az igazság országa. — S nem is csalatkoztam hitemben.”

„Az isteni gondviselés a Magenták, Solferinok, Sadovák és Königrátrék által a nemzet bilincését letörte, a börtönt megnyitotta. S én akkor látván az időt, amelyben hazánknak ismét szolgálhatok, hajadon fővel, fegyver nélkül jöttem be az országba. S a sz[egény] haza tárt karokkal fogadott, s az egész nép oly üdvözetet adott, milyet még magyar nem nyert soha. És végtelen elégtétel jutott nekem a szenvedésekért. Leborultam nemzetem nagysága előtt, mely igazságot szolgáltatott akkor, midőn az isteni gondviselés neki is igazságos elégtételt adott. S kérdem mióta benn vagyok az országban, nem arra volt irányozva minden törekvésem, hogy békét tartsak fel közöttetek? . . . Feledtem a múltat, senkinek szemrehányást nem tettem; megbocsáttottam. S ezen szót ‚bocsánat’, melyet a lánchídnál kimondottam, s mely egész Európát áthangozta, mindenkire felül és alól egyiránt alkalmaztam, mert nemcsak felülre vala irányozható vádom, hanem — valljuk meg — bizony országunkban nemzetünk részéről is történtek sok dolgok, — melyek annak veszét előidéztek.”

A honvédegyletek országos központi választmányáról a következőket mondja: „ . . . ezen központi bizottmányban keletkezése óta egy oly irányzat, egy oly véleménykülönbség létezik, mely határozottan nemcsak az ügynek ellene van, melyet én képviselek, de személyem ellen is van irányozva; miután azt tapasztaltam, hogy ezen bizottmányi többség — úgynevezett többség — tudja Isten micsoda források, tekintélyek támogatása vagy izgatása alatt egy törekvést bír és tart, melyet én hazámra nézve veszélyesnek, és nemcsak törvényeinkbe, de az erkölcsiségbe ütközőnek tartok . . . én ezennel a bizottmányi gyűlést feloszlatom, s ezen ügyet az összes honvédség elébe terjesztem.

Amint az alakuló bizottmány gyűlésében kijelentém: két veszedelem fenyegeti a hazát: a lelkiismeretlen kuruzslás s az ezt költötte babona egy részt, más részt a reactio emberei, kiknek nyilatkozatát most Bécsben hallottuk, akkor is kimondottam, hogy Scylla és Charybdis közt evezünk, kimondottam, hogy nem hagyom magam eltántorítani azon ösvényről, melyen állottam, haladtam a mai napig. Nyíltan mondjuk ki a szót: ők Kossuth Lajosban esküdnek (Hosszas éljenzés a baloldalon . . .).

Íme tiszt[elt] közgyűlés, most eltagadhatatlan tanúságát vette azon mély nyílásnak, mely köztem és a bizottmány többsége közt van. Önök éljenzéseikkel most kimutatták, hogy mire törekveszenek.”

A nemzet — véleménye szerint — 1784-től 1848-ig élte „aranykorszakát”, s az eszme „1848-ban teljes diadalt ült”. „Amint ezt országgyűlési beszédemben is kimondottam, ez nem egy ember műve volt, nem Kossuthé, nem az enyém, ki vele 48-ban karöltve jártam, egy zászló alatt küzdöttem, nem egy, hanem sok száz hazafié; akik minket megelőztek, akiktől én és Kossuth tanultunk.”

Hadsereg-szervező tevékenységéről beszél a továbbiakban: „Megindítottam a magy[ar] hadsereg alakítását. Első ejtettem ki e szót, legelső tettem indítványt ezen motívumokkal, melyekkel ma is élek, elő állottam és azt mondtam; mit használ a márciusi oszlop emléke, mit a vaspályák 10 millió adója, hisz a reactio csak vár bujtoztatva,

hogy mire alkalma lesz, ismét ránk rojtonson, szétszakítson! Sereget kell teremteni!”

„Indítványoztam 100 honvéd zászlóalj alakítását” Bécs azonban csak tizet engedett.

„Nemcsak indítványozta n 1848-ban, nemcsak legelső toborzottam honvédeket, de mint látni fogjátok az első magyar honvéd sereget magam alakítottam. És később megválasztottak engem több helyen a júliusi országgyűlésre képviselőnek. Kossuth is egészséges lett e közben. Ott van az akkori közlönyben mindkettőnk beszéde, olvashatók. — Nem én hagytam el a zászlót, mely alatt küzdöttünk. Akkor is kimondottam, hogy ne adjunk segítséget az olaszok ellen, kik mint mi, küzdenek hazájukért, szabadságukért. — Sőt midőn láttam, — hogy a minisztérium is, melynek Kossuth volt a szónoka, ezen ve delmes, nemzetellenes politikát követi, letettem hivatalomat.”

A Bánságban jelentékeny magyar erők állomásoztak, osztrák vezénylet alatt. „Ekkor felkelék és mondtam: Odaállítjuk a népszárszékre a derék honvédeket e vezénylettel; magyar szervezet kell nekik, magyar vezér. S midőn magy erő dacára másodszer sem tudtuk Sz[ent] Tamást bevenni, felállottam és kimondám az ülés szót . . . És ki volt az, ki azt indítványozá, hogy az országgyűlés által én megrovassam?”

Jellačić betört az országba. A honvédseregek Székesfehérvárig hátráltak, szeptember 15-én feláll Kossuth és bejelenti: a haza veszélyben van. „Szükséges, hogy ember álljon elő, kiben elég tehetség és energia van, és mentse meg a hazát. Menjen ki Perczel Mór! Alakítson tehát Nyáry Pállal, Teleky Lászlóval és Madarász Józseffel, Küllay Ödönnel, Palóczy Lászlóval, Kubinyi Ferencel, Perczel Miklóssal honvédelmi bizottmányt, és nem mi mentünk Kossuthhoz, hanem Kossuth jött hozzánk a minoritásban, melyet nem rég még törpe minoritásnak neveztek.”

„Toborzottam 4 zászlóaljat, alakítottam a határokat . . . Kimentem az ellenség elébe Pákozdra, megállítottam a mindig visszavonuló ellenséget [!] halállal fenyegettem a tábornokot, ha nem küzd, kijelöltem a csataterét. Meg van írva minden a történetben, — nem Kossuth volt ott, én voltam ott! . . . És a csapatok visszaverve 5 horvát zászlóaljat, először állottak meg diadalmosan; és megmenték a hazát az örökös gyulázattól . . . Ez volt az első magyar hadsereg, ez volt legelső magyarul vezényelve. A többi mind németül volt parancsolva.

„És kérem, nem az osztrák ellenséggel, nem Jellasicsal volt nekem legnagyobb bajom, hanem azzal, hogy hazánk nem egy legjelesb fia kétségbeesve feladta az ügyet, kik még Pesten sem maradtak, mint köteleességük lett volna, hanem ellenkező irányban mentek, azok közt Kossuth volt, ki Szegedre ment. Magyarországot kedves bajtársaim! nem Szegeden mentették meg. És mikor meg volt nyerve a csata, akkor könnyű volt azt mondani, hogy „hisz azok a rablók meggyőztek, [!] Perczelnek csak szerencséje volt!” Ezek egyebet nem tettek, mint áskálódtak azon, hogy tudnák érdemeimet leszállítani, — s kihúztak a lotteriaból, kit? Azon egyént, kit én vídoltam 48-ban, hogy a haza és honvédlügy ellen nagy bűnököt követett el, s kit Kossuth teremtetett, folyton felnevelt, utoljára generalisszimuszna nevezett ki, végre szótartornak tett. Ez egyént ámtótnak nevezni neki csakugyan nincs joga.

Ha ármító volt Görgey, akkor Kossuthnak a történész nem adhat más nevet, minthogy a leggyengébb és legnyomorultabb kormányzó volt a világon, vagy maga is áruló volt.”

„Minek tehát félni az igazságtól? — Kell tudni a nemzetnek az igazságot; ismerje fel múltját, nehogy babonába süllyedjen, mi okvetlen anarchiúra vezetné!”

„Mondám, hogy három sereget szerzek, háromszor elhatározott tényező valék hazám megmentésében; ugyancsak háromszor kénszerítettem ezen általam szerzett és diadallal koszorúzott sereget átadni másoknak. Július 19-én történt az utolsó Szegeden. 35 ezer emberrel vonultam be Haynau 70 ezer embere előtt Szegedre. Itt van Raming osztrák tábornagy irata, ki azt mondja, mily csodás, szinte megfoghatatlan sebességgel, mint a gomba nőtt ki új meg új sereg a Tisza és a Duna közt, Cegléd- és Szolnokon. Mozgalmaimmal kiűztem Debrecenből a muszkákat; . . . Turánál egy fényes lovassági csatát küzdöttem, minek háborúnkban az 1848—49-es szabadságharcban párja nincs, amelyről maga az orosz is a legnagyobb dicsérettel emlékezik . . .

A gonosz ármány szövetkezve a gyáva kajánsággal, sietett kiküszöbölni azon egyént, ki tán még megmenthette volna a hazát.

Igen megmenthettem volna, mert leghitelesebb adatokkal kimutatom, hogy midőn Turánál küzdöttem, Paskievics fővezér Freitag tábornokot küldte Haynauhoz, hogy ki akar vonulni Magyarországból, hanem az árulás sietett lehetetlenné tenni az orosznak a kivonulást. Letettek. És mi történt? . . . Elveszett minden, elveszett a haza; és Kossuth azon egyént, kit mindnyájan, ő s az ő emberei árulónak neveznek, de kit akkor nem neveztek annak dictátornak nevezte ki: és Kossuth elhagyta a hazát, gyáván hagyta el!

Kereszttel hátamon mentem külföldre, 18 éven át sokat szenvedtem azon öntudatban, hogy nem az osztrák reakció, melynek hadait elkészsünk és mulasztásaink dacára is — megvertük, — nem a felizgatott nemzetiségek, melyeknek esapatait játszva vertük szét, s embereit mint birkákat foglaltuk össze, — nem maga a muszka, ki későn jött, esigaléptekkel gyanúsán haladva előre, vesztette el a hazát: hanem maga hazánk legünnepeltebb embere.”

Az emigráció sikertelen működéséért is Kossuthot marasztalja el: „Ott volt Magenta, Solferino — mondja többek között — ott a milliók, miket az olasz kormány s más hatalmak adtak kezébe, — tudott-e valamit tenni a hazáért? Nem, hanem elfutott Olaszországból, mint hajdan Szegedről. Milliók voltak kezében, vott hajókat, ágyúkat, vett fegyvereket, s elpazarolt mindent haszontalanul.” „. . . 1866-ban a porosz kormány 5 millió frankot adott a magyaroknak, hogy mentse meg a hazát. És megmentették-e azt? Nem! Összeveszttek egymással azok, kik az összeget kezelték, s elsurrant a kedvező alkalom. Gyalázat érte ügyünket . . .

És akkor azon egyén, ki feledve mindent, mi 18 éven át történt, azon egyén merészkedik előállni és az országnak szemrehányásokat tenni, hogy szegény kámpadon hevert nemzet, midőn alkalma nyílt, leszállt a kámpadról s kilépett a börtönből, melynek ajtai megnyíltak? . . . A 61-ki Deák, kit egész Európa tisztel és becsül, ki ama nevezetes felirata szerkesztésével, mind azt, mit amaz elrontott, emez Európa előtt rehabilitált . . . Deák Ferenc szintén a béke, a kiengesztelődés, a

megbocsátás ösztönétől vezéreltetve, mit mondott március 28-án? Dicsőítést szavazott Kossuthnak . . . S mit tett Kossuth? Párisból írt levelében a lehető legnagyobb szeretetlenséggel, a legnagyobb szemtelenséggel, mit valaha ember elkövetett . . . megmarta azon kezét, melyet neki Deák nyújtott.”

Támadást intéz a szélsőbal befolyása alatt álló Demokrata Körök ellen is, amelyeknek feloszlátását 1868 március elején határozta el a minisztertanács: „Nem sikerült 18 éven át sem Bachnak, sem Schmerlingnek a népet fellázítani, és most merészel egy ember, ki mindenütt kudarcot vallott, előállni és engedni, hogy az ő nevében az osztályok közt meghasonlás idéztessék elő. Hát Dózsa kell Magyarországnak? De nem lesz Dózsa, mert ellenébe állandok ép úgy, mint ellenébe állottam az irgalmatlan zsarnokoknak.”

„Visszatérek kiindulási pontomra . . . Itt igenis Kossuth személye van játékban és azon vétkes izgatás, melyet néhány ember merészel kezdeni, izgatás, mely ha többségre jutna az országban, lehetetlenné tenné bármely hazafinak a szent ügy melletti további küzdelmet.” „Ezen körülmények, ezen meggyőződés bírt engem arra, hogy a március 25-én tartott bizottsági ülés végén kijelentsem, hogy én ezennel a központi bizottság üléseit felfüggesztem, a bizottságot feloszlatom.”

*

A lapok reagálása híven tükrözi az egykorú pártárgyalatokat. „A nap eseményét — írja a Századunk — Perczel t[á]b[or]n[ó]k tegnapi beszéde képezi . . . A beszéd páratlan a maga nemében. Perczel legbensőbb egyéniségének nyilvánulása az, melynek mivolta e pillanatban feleslegessé tesz minden commentárt” (Pest, márc. 30. 1868. márc. 31.).

A PN is kezdettől fogva Perczel mellett áll. 1868. április 1-i száma teljes terjedelmében leközi a tábornok beszédét. Az április 2-i szám Különlék rovata pedig elmondja, hogy „Perczelhez naponként érkezőnek levelek, melyek nagyobb vidéki városok látogatására szólítják fel; jövő vasárnap Székesfehérvárra, később Jászberénybe szándékozik. Beszédét ma szerte árulják az utcákon. A „Kossuth-speculánsok” fogának mindezen leginkább búsulni.”

A Hon, a balközép szócsöve Újdonság-rovatában (1868. ápr. 1.) arról tudósít: „A közgyűlés többsége helyeselte Perczel eljárását, s ezt a kisebbség hangos tiltakozása mellett határozatra emelte.” Az április 2-i szám „Perczel Mór beszédére” címen, aláírás nélküli vezércikkben foglalkozik az eseménnyel. „Perczel Mór — írja — azt kívánja a magyar nemzetől, hogy tapodja el Kossuth iránti kegyeletét, mert Perczel Mórnak érdemei nagyok. Ki tagadja el Perczel Mór érdemeit? de fényesebb lesz-e Perczel Mór azzal, ha Kossuthot beszennyezheti? Ejthet-e foltot Kossuthon Perczel Mór anélkül, hogy saját nemzetén is ne ejtsen foltot? Nem. Ezt érezzük mindnyájan, kiknek Perczel beszédét olvasva, a vér arcunkba szökken, Perczel tisztelői, barátjai, hogy ez méltatlanság, ez vétség saját múltunk ellen.” „ . . . a hazai dicsőség egy oltár, melynek drágaköveit senkinek szét tördelni nem engedjük azért, hogy a maga részét kivegye belőle.” „ . . . az egekre kérjük ne menjen ez úton tovább . . . ” „Mi megbíráljuk Kossuth elveit, épen úgy mint

Deák Ferencét; — de megbíráljuk Perczel elveit is; — de azzal ne akarjon ránk hatni senki saját elvei védelmében, hogy a másik személyneg érdemeit letépje, mert azzal nem győz meg bennünket, és nem fogja elhíttetni senkivel, hogy az a másik nem volt tiszta hazafi, nem volt historiai nagy jellem, nem volt a mi dicsónk!”

A lapok a Perczel-beszéd hatásáról is beszámolnak. „Perczel beszéde — írja a Századunk — roppant sensatiót okozott. Nyomdánk valóságos ostrom alatt volt s reggel nyomatott tömeges példányok alig másfél óra alatt keltek el. A beszédből, hogy a nyomda a tömeges megrendeléseknek eleget tehessen, délben újabb kiadást kellett rendezni s estig ismét néhány ezer példány kelt el.” (1868. ápr. 1.)

A MÚ-ban ugyanakkor a következőket olvashatjuk: „Szerencsétlen hazánkfíának a budapesti honvédegyülésben elmondott szánandó expectoratóriójával három nap óta Pest minden utcáin, terein üldözik az embert a — hordárok. Valóságos hajtóvadászatot tartanak a vevőkre s ki nem eresztik addig kezeik közül, míg az áldozat irgalmatlanul le nem teszi e szemenszedett piszkolódásokért a 10 krajcárt. Vártuk, nem mintha veszedelmesnek tartanók, de mert az igazság így hozná magával, hogy a főnlévő miniszteri rendeletnek, mely Kossuth Lajos leveleinek megjelenése után mindennemű politikai irat nyilvános árulását betiltja, mikor fognak a helyhatóság közegei érvényt szerezni? Ez esetben egyébiránt csak formalitásnak kellett volna eleget tenni, mert különben sem vették, első nap a kíváncsiság eladott belőle néhány példányt, a második nap már bosszantássá vált az elárusítással megbízott hordárok tolakodása a járó-kelő közönségre nézve. A pestvárosi hatóság buzgalmat különben, mellyel a minisztériális rendeletek tekintélyét ily módon siet desavouálni mindenestre megjegyezzük magunknak.” (Újdonság-rovat. 1868. ápr. 1.)

A MÚ vezércikkei ezekben a napokban többször visszatérnek Perczel beszédére és országszerte támadt visszhangjára. A „Pest, március 31” (MÚ 1868. ápr. 1.) című aláírásnélküli vezércikk írja: *Egy sajnós eseményről kell értesítenünk olvasóinkat. Szerencsétlen honfitársunk Perczel Mór tábornokot a f. hó 29-én tartott budapesti honvédegyülésen ismert ideges izgatottságának oly magas fokú rohama lepte meg, hogy oly kifejezésekre ragadtatott, melyek mint a közműveltség s józanság határvonalán messze kívül esők beszámítás alá nem vonhatók, tehát nem is tárgyalhatók. Ellítéli a cikk azokat a pártlapokat, amelyek ezen szánalomra méltó állapotban tartott kitéréseket pártérdekből komolyokul fölmutatni nem atállák.*

A másik vezércikk, *Pest, április 3.* (MÚ 1868. ápr. 4., aláírás nélkül) a következőképpen vélekedik: *Mi jelesen a többi közt abból [Perczel beszédéből] azt olvastuk ki, hogy nemcsak egy ember, de egy szent nemzeti ügy halálára is lehetett eredetileg tervezve; hogy tehát részünkről is megtegyünk mindent, mit a baj enyhítésére tenni tehetségünkben állott, egyszerűen azt jegyeztük meg: hogy ha már egy, rosz órában’ az ominosus beszéd elmondva lett, s egy fiókbölcsességű lap [a Századunk] jónak látta ismét egy, rosz órában’ azon botránnyt, mi legjobban lett volna eltemetve azon négy fal közé, hol történt piacra hurcolni ki . . . mi egyszerűen azt mondtuk, hogy a dolog nem jöhet szerintünk morális imputatio alá.*

És ez: részünkről nemcsak mérsékelt és megfontolt szó volt, de ezen eljárásunak is célszerű. — Megmondjuk mi is az okát: miért? Azon famosus

beszéd, vagy tudj' isten mi? oly szerencsésen volt felfogva, és oly ügyesen keresztülvve, hogy tökéletes és kimerítő cáfolatát is már önmagában viseli, mert nem képzelhetünk józan embert, még olyat sem, ki az egész dologról mit sem tudott, aki el ne ítélje már hangja és tartalma után azt, aki elmondta, mert: a tülsapongó önszeretet még vastagabban van mázolja arcára, mint a vak és bösz indulat kirohanásai hazánk nagy fia és históriánk egyik legnagyobb férfia ellen. (Okunk van feltételezni, hogy mindkét idézett cikk Vajda írása. Érvelésének azonossága és stílárius bizonyítékaink mellett, Vajdát is tanúnkul hívhatjuk: a kitörésre következő első jelentésünkben kifejeztük — hivatkozik a Perczel Mór merényletében e sorokban, és a továbbiakban előző cikkeire (l. T. ny. m. 548. l.).

Időközben Perczel ismét a porondra lép. Felhívást intéz „A magyarországi összes honvédegyetekhez!” (Századunk, 1868. ápr. 2.) „Már hosszabb időközön át — írja — nem csekély aggodalommal kellett tapasztalnom, hogy a központi bizottmányok eme előbb érintett része [a „Kossuthra esküvők”] háttérbe szorítva magát a főcélt ti. a honvédség jogos követeléseinek az országgyűléseni érvényesítését és a magyar hadsereg helyreállítására való törekvését, hol saját politikai céljai kivételére, hol az ő elveiket nem osztó egyének kiküszöbölésére irányzó törekvéseit.” Mindez „egypár hó óta, s különösen Budapesttől távollétem ideje alatt a honvédegyetek központi választmányának egy része által nemcsak szent ügyünk károsodásával, de mondhatni az országnak legfontosabb érdekei compromittálásával folytatott.” A tanácskozások idejét e csoport „belviszályok költésével és személyeskedő agyarkodással fecseverte el”. A támadások Perczel személyét sem kímélték.

Ezért: „elhatároztam és megrendeltem a központi bizottmányok felfüggesztését, betiltam és betiltom annak minden további összeülését és működését, semmisnek és érvénytelennek jelentve ki mindazokat a végzéseket és intézkedéseket, minőket februar hó 10-i távollétem alatt és azután tartott üléseiben hozott és tőn.” Az országos honvédegyülés egybehívásáig a központi bizottmány helyett a budapesti honvédegylet bizottmánya látja el az ügyek intézését.

Perczel megnyilatkozásaira válaszul Beniczky Lajos alelnök elnöklése alatt összeül a honvédegyetek országos központi választmánya, amely jogtalannak nyilvánítja a tábornok központi bizottmányt feloszlató rendelkezését és javasolja az országos honvédegyülés egybehívását. A honvédegyülés — hangzik a javaslat — tiltakozzék „a Perczel [é]b[or]no [k] általi feloszlítás és más czel összefüggésben levő tettek ellen”, „különösen az ellen, hogy a központi bizottmány teendőit a tábornok által kinevezett delegatio folytassa.” Az ülésen megjelent huszonöt tag, (köztük két vidéki megbízott) — olvassuk a MŰ-ban — „felállással és hangos helyesléssel tette egyhangúlag magáévá az elnök nyilatkozatait”. (1868. ápr. 5.)

A Hon Újdonság rovata (1868. ápr. 4.) pedig arról tudósít: „A budai honvédegylet számos aláírással egy jegyzőkönyvi kivonatot küldött be hozzánk, melyben kijelenti, hogy az országosan választott központi bizottságnak az elnök által feloszlítását el nem ismeri, s ama bizottmány határozatait mindaddig míg [az] országos közgyűlés másképp nem rendelkezik érvényeseknek és irányadóknak tekinti.” Ettől kezdve A

Hon, főként pedig a MŰ újdonság-rovata megtelik a Perczel eljárását nyilatkozatban megbélyegző honvédegyletek felsorolásával. A PN viszont — kisebb tételben ugyan — a tábornokkal rokonszenvező honvédegyletek táviratait közli.

„Nemzetünk ős átka — állapítja meg a Századunk (K) kézjegyű vezércikkírója — a pártviszály.” Mi lesz ennek a következménye? Honvédségünk két részre szakad? „Mondjunk le — tanácsolja — a központi bizottmány eszméjéről . . . Uralkodjunk egyéni szenvedélyeinken és fordítsuk figyelmünket egyedül hazánk legégetőbb kérdésére: a nemzeti haderő kivívására !” (Pest, ápril 2., 1868. ápr. 3.)

Perczel 1868. ápr. 5-én Székesfehérvárra megy ünnepi gyűlés tartására. A fehérvári előkészületekről két lapban is olvashatunk. „A Székesfehérvár városi képviselő testület — írja a MŰ — Schvarcz Gyula főlészóllására általános szavazattöbbséggel elvetette azon indítványt, miszerint Perczel Mór Székes-Fehérvárra érkeztekor hatóságilag fogadtassék” (1868. ápr. 4. Újdonságok).

„Székesfehérvárott — közli a PN — a tanács 32 szavazattal 26 ellen elhatározta ugyan hogy hivatalos fogadtatást nem fog Perczelnek készíteni, de az ez ellen szavazottak is kinyilvánították, hogy részt fognak venni a magántisztelgésekben. Az említett határozat sem alapul elvi okokon, miután a többség is kész volna a hivatalos fogadásra, ha Perczel nem jöne rögtön és váratlanul.” (1868. ápr. 5. Különfélék.)

Perczel Mór székesfehérvári szerepléséről a legérzelmesebb tudósítást a PN-ban olvashatjuk (1868. ápr. 7.). Perczelt — írja —, ki csapást mért a „bálvány”-ra, Székesfehérvárott lelkesen ünnepelték. „Fényes napja volt ez a magyar nép annyiszor rágalmazott józan higgadságának is.” Ismerteti a tábornok Fehérvárott tartott beszédeit, ezek lényegében a március 29-én elmondottak változatai. „Vagy én dőlök meg — jelentette ki Perczel — vagy a bálvány.” A székesfehérvári honvédegylet — értesülünk a Naplóból — elhatározta, hogy Perczelt minden tekintetben követni kívánja.

A PN nagy figyelmet szentel a tábornok veszprémi útjának is. Szombathelyi, a veszprémi honvédegylet elnöke 1200 honvéd meghívását nyújtotta át neki Székesfehérvárott és a Veszprém felé közeledő Perczelt a megye határán lovasbandérium várta (PN 1868. ápr. 7.). „Veszprémben — olvassuk a lap következő számában — Perczelt tegnap fátylós zenével üdvözölték; 500 ember előtt beszélt Kossuth ellen oly hatással, hogy a Kossuth-pártiakat nemcsak hogy elnémította, hanem meg is nyerte. Leírhatatlan volt az öröm és lelkesedés. A nagy díszlakomán Perczel osztatlan tetszés közt gyújtón beszélt királyért, királynéért, kiegyenlítésért, Deákért, Ghiczyért, Tiszáért, alkotmányos haladásért, Kossuth és a szélső bal ellen. Ma honvédgyűlés volt. Perczel eljárását helyeselték és támogatni ígérték.” (PN 1868. ápr. 8. Különfélék.)

A MŰ is foglalkozik Perczel székesfehérvári, veszprémi szereplésével. „Éppen most értesülünk — írja — egy Székesfehérvárról vett levélből, hogy mennyire nevetnek ezen derék város lakosai a Kossuth-ellenes lapok, főleg a „Pester Lloyd” azon tudósításai fölött, melyeket Perczel székesfehérvári fiasójáról a közönség félrevezetésére közzétettek. Újlag megerősítik azon értesülésünket, miszerint Perczel Székesfehérvárott, bár két nap ott mlüködött, nemcsak hogy kivilágítást és

fáklyás zenét nem kapott, hanem még egyetlenegy éljent sem, kivéve azon éljeneket, melyekkel a vasúti fogadók és a bankett hősei — merő hivatalnokok, pesti újságírók és percelista honvédek boldogították. Még sem hittük volna, hogy Perczel érdekében Windischgrätz-féle Siegesbulletinokat kelljen írni, ámbár azt tudtuk, hogy számára csak Haynau-féle modorban, administratív úton lehet fogadtatást rendeztetni. Tegnapi fehérvári levelünk tolmácsolja a valóságot.” (MŰ 1868. ápr. 9. Újdonságok).

E szám Újdonságok rovata közli -s megállapításait is: Perczel „ügynevezett diadalútjairól hasábokat írnak össze a kormányközönyök”. A székesfehérvári diadal inkább „blamáže”. A „tervezett fáklyászene ép azon okból maradt el, mert a népség tetteles közbelépéssel fenyegetőzött”. Veszprémben „a főispán rendezése folytán valamivel jobban ütött ki a fogadtatás”, „de itt is botránynak fog bizonyulni a kormányközönyök nagytámasa”. „Nevezetes, hogy a kormányközönyök mindkét helyütt szélső baloldali ellenagitációkról ábrándoznak.”

A Hon sem veszi le napirendjéről a Perczel-kérdést. „Perczel körútja” címen Jókai Mór tollából közöl vezércikket (1868. ápr. 8.). „. . . mi ez — kérdi — amit most Perczel megindított? Ez két különböző dolog; az egyik Kossuth félretolása az útból; a másik Magyarország védelmi erejének kifejtése.” „Csakugyan óhajtja a kormány a Perczel által megindított izgalomnak mind a két útját elérni? A honvédelem létrehozását, is’?”

Ha óhajtja, mért nem létesíti azt szép csendesen, ahogy módjában van, megadva magának és a törvényhozásnak a kezdeményezés tisztességét?” „Ha tehát őszinte és világos terve van a kormánynak a honvédelemmel, mit akarnak akkor a kormánypártlapok Perczel körútjának dicsőítésével?” Ha csak az a cél, hogy „egy népszorú ember, egy híres hazafi és merész szónok megindult Kossuth Lajos összetörésére”, s ha megtette kötelességét távozhat, vigyázzon a kormánypárt. Terve nehogy balul üssön ki: egy Kossuth helyett kettőt csináljon magának.

A PN válasza, vezércikkben, nyomban megérkezik („Pest april. 8. 1868”, 1868. ápr. 9.). „Perczel Mórt — írja többek között — újabb fellépése után sem vindikáljuk magunknak . . . Ő mostani fellépése mellett oly loyális ellenzéknek mutatkozott, minőre közéletünkben égető szükség van s minőt eddig nélkülöztünk.” „Ő harcol nyílt sisakkal; vele szemben tudjuk kivel van dolgunk, amit eddigi ellenzékünkrel el nem mondhatunk. Jókai a loyalitással és Kossuth tendenciáival oly kétértelmű játékot űzött eddig, mely veszélyes volt, s mely méhében hordta enyészetének magvát.”

„Eddig nem volt kormányképes ellenzékünk; Perczel rálépett azon útra, melyen lehet.”

A *Perczel Mór merénylete*-nek kor- és sajtóelőzményei itt véget érnek. A lapok még sokáig foglalkoznak a tábornok Kossuth-ellenes fellépésével, Vajda is. Röpirattá átalakított vezércikkén kívül az ő keze nyomát viseli a MŰ *Pest, aprilis 11* című oikke (1868. ápr. 12.).

*

A *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen* című Vajda-röpirat irodalmi visszhangja rendkívül szerény. Kortársi ismertetés, bírálat nem hang-

zott el róla. A későbbiek során is inkább csak utalás-szerű megjegyzéseket találunk vele kapcsolatban. „Perczel Mór merénylete Kossuth ellen' címen röpirat formájában adta ki azt a cikkét — írja Bóka László —, melyet a Magyar Újság 1868. évfolyama közölt, válaszul Perczel tábornok Kossuthról nyilvánított nézeteire. Perczel esete nem jelentős, de Vajda akkori gondolatvilágába mélyen belevilágít e röplap.” (Vajda János. [Bp. 1941], 113. l.) Idézi a röpirat néhány megállapítását, majd így zárja róla írt sorait: „... itt most az a figyelemre méltó, hogy milyen hatást tett Vajdára e kiegyezés s annak kísérelő jelenségei. Aki e költő titkát szeretné megfejteni, azt figyelje, hogy forrósodik át hangja, hogy veti el a nyugalom korlátait, mikor sebe felé közeledik. Mert róla van szó, őt bántják, ha Kossuthhoz érnek.” (I. m. 114. l.)

A *Perczel Mór merényleté*-vel Bóka László jegyzeteiben is foglalkozik: „... itthon elkezdődik 48 kancsal átértékelése. Elsősorban Kossuthot kezdi ki, őt kell lehetetlenné tenni, kiirtani a magyar nép szívéből, azután az egész 48-as dicsőséget kell megcsorbítani. Vajda hősie magányban vállalja ezt a harcot is. Perczel Mór merénylete Kossuth ellen' címen röpiratot ad ki Kossuth védelmében... Elborzadva bélyegzi meg ezeket az átértékelőket... (A magyar irodalom története 1849-[től] napjainkig. Bp. 1950. 213. l.)

Egyetemi előadásaiiban Waldapfel József is említést tesz a röpiratról: „Amikor azután a Deák-párt minden eszközt megmozgatott arra, hogy a kiegyezést megszilárdítsa és népszerűvé tegye az országban, többek közt azt is, hogy népszerűtlensé, lejárássa Kossuth tekintélyét, és erre a célra sorompóba állította a szabadságharc egy tábornokát, Perczel Mórt is, akkor Vajda élesen megtámadta és a legnagyobb határozottsággal és lelkesedéssel Kossuth és a szabadságharc emléke mellé állott.” A röpiratban — fejtegeti a továbbiakban — „igen-igen éles szavak vannak Perczel ellen is, aki a szabadságharc vitéz tábornoka volt, de később hibákat követett el. Vajda úgy beszél erről a kísérletről, mint a leggyalázatosabb merényletről mindazok közül, amelyek 1849, a szabadságharc bukása óta itt magyar részről történtek...” (A magyar irodalom a kapitalizmus korában. [1951] 57. l.)

„Talán gyanítottta Kossuth, — írja könyvében Csabai Tibor —, hogy Vajda a szerzője annak a másik cikknek, mely egyenesen az ő védelmében íródott Perczel Mór támadása ellen... Kossuthnak személy szerint jól esett és könnyebbségére is szolgált, hogy akadt valaki, aki felemelte szavát, és nem neki kellett beleavatkozni egy olyan kínos polémiába, melyet Perczel Mór provokált ki Kossuthot és a demokrata köröket gyalázkodó hangnemben támadó hírhedt beszédével a budapesti honvédegyelet gyűlésén. A méltó visszatörést megkapta Vajdától, aki kíméletlen modorban verte tönkre „a honfiúi méltóságából kivetkőzött embert”... Kossuthot pedig — hasonló hiperbolikus modorban — mint „tűneményszerű lángszellemet” magasztalta fel az elfajult Perczellel szemben.” (Kossuth Lajos és az irodalom. Bp. 1961. 249—250. l.)

Szövegváltozatok

A kötetünkben helyet foglaló művek közül csak a *Perczel Mór merénylete* ért meg írója életében újabb kiadást, szövegváltozatról éppen ezért csak röpiratunk esetében beszélhetünk. Alapszövegnek a könyvalakban közrebocsátott röpiratot tekintettük, mint az író életében megjelent utolsó szövegközlést, a MŰ-ban leközölt *Pest, április 7* c. vezércikket szövegváltozatként fogtuk fel. Az alábbiakban közöljük a két szöveg közötti eltéréseket. Elöl mindenkor az alapszöveg áll, második helyen, dőlt betűvel szedve a MŰ-ban leközölt változat.

Lap: Sor:

225	4 föl	fel
225	: 16 föltámasszák	<i>föltámadjon</i>
225	: 17 nemzetet	<i>nemzet</i>
226	: 3 Azonban	<i>De</i>
227	: 3 kórságba	<i>állapotba</i>
227	: 16 emberé	— — — *
227	: 22 eszközül	<i>fegyverül</i>
228	: 4 azokkal	<i>azzal</i>
228	: 16 elfoglalt	<i>állított</i>
228	: 29 tekinti	— — — *
230	: 33 És	— — — *
230	: 33 önző	— — — *

— — —* A MŰ-ban közzétett cikkben nem szerepel

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 225 : 1 *A lefolyt tizennyolc év* — az 1848/49-es forradalom leverése óta; pontosabban az 1850-től 1868-ig, tehát a röpirat megjelenéséig eltelt időszak.
- 225 : 7 *caesarilag földve el magát* — a hagyomány szerint Caius Julius Caesar (i. e. 100 — i. e. 44) a rárohanó merénylők elől földte be tógójával a fejét, hogy ne lássa őket.
- 225 : 8 *kísérve a szabad népek megérdemelt rokonszenve és becsülésétől* — Vajda itt Vörösmarty Mihály Szózat (1836) c. versének vízióját idézi fel.
- 225 : 11 *jönni fog, mert jönni kell* — Vörösmarty Mihály Szózat (1836) c. verséből idéz.
- 225 : 16 *Sulla* — Sulla, Lucius Cornelius (i. e. 138 — 78) római hadvezér és diktátor, a rabszolgatartó arisztokrácia érdekeit képviselő optimaták vezéralakja. Mint az optimaták vezére éles összeütközésbe került a néppárt élén álló Mariusszal, ami véres polgárháború kirobbanásához vezetett. I. e. 82-ben elfoglalta Rómát és teljhatalmú diktátorrá nyilvánította magát. Uralmát az arisztokrácia ellenfeleinek tömeges kiirtása és vagyoni megtörése jellemezte.

Tap: Sor:

- 225 : 16 *Marius fölösött csontjaival* – Marius, Gaius (i. e. 156–86) római hadvezér és politikus. A néppárt és a rabszolgatartó arisztokrácia érdekeit kifejező optimaták közötti ingadozásai ellenére végül is véres összeütközésbe került vetélytársával, az arisztokráciára támaszkodó Sullával, akinek győzelme után i. e. 88-ban Afrikába menekült. Míg Sulla Mithridatész ellen harcolt, Marius i. e. 87-ben visszatért Itáliába és elfoglalta Rómát. I. e. 86-ban consullá választották, de még abban az évben meghalt. A visszatérő Sulla Marius hamvait kiásatta és az Anio hullámaiba szóratta.
- 225 : 18 *életre galvanisált tetemeit* – galvanizálás (orvosi értelemben) elektromos árammal való gyógyítás. Régies szóhasználatban életreklést, aktivizálást is jelentett.
- 226 21 *a fővárosból kiindulva, mint pokoli ördögtánc húzódik tovább az ország vidékei felé* – célzás részint Perczelnek a szóban forgó beszédét követő vidéki körútjára (Székesfehérvár, Veszprém), részint egyes közéleti személyiségektől, honvédegyletektől Perczel címére érkező „hűségnyilatkozatokra.”
- 227 4 *rokon vétség fölötti leküszöbölési [1] furdalása egy szerencsétlen elődét ejtette* – e sorokban Vajda Szemere Bertalanra (1812–1869), az 1848/49-es forradalom belügyminiszterére, majd miniszterelnökére céloz, aki az emigrációs évek idején elfordult a Kossuth-vezette iránytól. 1860-ban az Októberi Diplomáról nyilatkozott elismeréssel, 1862-ben pedig élesen szembehelyezkedett Kossuth Duna-konföderációs tervével. Gyógyíthatatlan elmebaja miatt 1865-ben kegyelmet kapott s hazatérhetett. A Mű a Perczel-beszéd előtti napon (Üljön-ságok, 1868. márc. 28.) tudósít az élőhalott Szemere állapotáról.
- 227 8 *a kitérőre következő első jelentésünkben* 1. *Perczel Mór merénylete*. Koletkezése és forrásai. 543. l.
- 227 : 25 *staffage* – a tájképek díszítését, környezetét szolgáló emberi vagy állati alakok. Jelen esetben a Perczel által indított akcióhoz segédkezet nyújtó kormányparti politikusokról, publicistákról és honvédegyleti vezetőkről van szó.
- 228 1 *Dummheit und Bosheit buhlen hier, Wie Hunde auf freier Gasse.* – idézet Heine, Heinrich (1797–1856) Deutschland. Ein Wintermärchen. (Németország. Téli mese. 1844. 4. fejezet, 9. versszak.) című művéből. A vers – Kardos László fordításában – magyarul így hangzik:

Az úton a Gázság s Butaság
ebek módjára páرزott;

- (Heine Válogatott versei. Bp. 1951. 349. l.)
- 228 : 4 *shakespeareai Falstaffot* – Falstaff, Sir John, Shakespeare egyik legsikerültebb alakja (IV. Henrik, A windsori víg nők). Nagyevő, iszákos, szájhős, kiesapongó, gyáva, hazug és arcátlan vén lovag, aki e rút tulajdonságait kitűnő humorával és jókedvével enyhíti.

Lap: Sor:

- 228 : 5 *a mesebeli béka feljuvalkodottságával* – I. Önbírálat. T. ny. m. 428. l.
- 228 : 8 *Széchenyi, Deák megvallották, miszerint a 48-iki törvények alkotásának, létrehozásának érdeme annyira kiválóan Kos-suthot illeti* – Széchenyinek, Deáknak több ilyen nyilatkozata vált ismeretessé. Széchenyi titkáranak, Tasner Antalnak írja Pozsonyból 1848. márc. 17-én: „Az én politikám biztos volt... de lassú. Kos[suth] egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint amennyit az én politikám tán 20 év alatt nem bírhatott volna elő állítani!...” (Spira György: 1848 Széchenyije és Széchenyi 1848-a. Bp. 1964. 32. l.) (L. még *Polgárosodás*. T. ny. m. 493. l.)
- Deák Ferenc pedig 1867. márc. 28-án tartott képviselőházi beszédében a következőkben emlékezik meg Kossuth érdemeiről: „Ha akkor, [ti. 1848-ban] az országgyűlés ragaszkodva ősi aristocraticus intézményeinkhez, szabaddá nem teszi a népet és a földet, nem osztozik a néppel jogokban és terhekben, ha szélesebb alapra nem fekteti az alkotmányt, a reánk következő nehéz évek súlyát el nem bírhat volna s összeroskadunk volna a szenvedések alatt, anélkül, hogy a művelt világ szánalma és részvétele végső süllyedésünket. Ezen átalakulást össze fogja kötni a történelem azon férfúnak nevével, ki azt 48-ban megindította s ernyedetlen eréllyel keresztül vitte. Dacára a bekövetkezett eseményeknek, művének ezen része fennmaradt és fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll, s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.”
- 228 17 *oly lovassági ütközetet vívott* – a Tura melletti csata (I. Perczel Mór merénylete. Keletkezése és forrásai).
- 228 18 *Paskievits* – Paszkevics, Ivan Fjodorovics, Erivan grófja, Varsó hercege (1782–1856) orosz cári hadvezér. Részt vett a napóleoni, a perzsa és a török háborúkban. Egyik parancsnoka volt az 1831. évi lengyel felkelést vérbe fojtó orosz hadseregnek. A felkelés után az orosz megszállás alatt levő lengyel területek helytartójává nevezték ki. Ő volt a fővezére az 1848/49-es forradalom és szabadságharc leverésére hazánkba siető cári csapatoknak. A magyar honvédseregek – a Görgeyvel kötött előzetes megegyezés értelmében – Paszkevics előtt tették le a fegyvert a világosi síkon.
- 228 22 *N. Fr. Presse* – Neue Freie Presse: osztrák liberális napilap. Bécsben jelent meg 1864-től 1934-ig. A dualizmus korának egyik legtekintélyesebb lapja, az Osztrák–Magyar Monarchia felhivatalos sajtóorgánuma.
- 228 : 23 *„So lag ich, und so fähr’ ich meine Klinge”* – ... így helyezkedtem és így szúrtam előre” (Shakespeare, William: IV. Henrik. I. rész. II. felv. 4. szín. Vas István fordítása.)
- 228 34 *homéri kacaj* – szünet nélküli, vidám kacagás. E kifejezés Homeros eposzainak egyes helyeire utal; (Iliász, I. 599; Odüsszeia, VIII. 326).
- 228 : 40 *azon honvédgylési többség* – ti. az 1868. március 29-i.

Lap: Sor:

- 229 : 31 *Herostratus* — Herostratos: ephesosi ember, aki attól a vágytól ízve, hogy nevét valamiképpen halhatatlanná tegye, i. e. 356-ban felgyújtotta a gyönyörű ephesosi Artemis templomot. Azoknak az embereknek az őstípusa, akik rombolás, merénylet, feltűnő ártalom elkövetésével akarják nevüket megörökíteni.
- 229 33 *két a két világrész a kor legnagyobb embere gyanánt ünnepelte* — ismeretes, hogy a forradalom és szabadságharc bukása után a kisázsiai Kütahyába internált Kossuthért 1851-ben az amerikai kormány hajót küld. Az 1851 szeptemberében Angliába érkező Kossuthot mindent felülmúló ünneplésben részesítik. Diadalmenetté válik az 1851/52-es amerikai útja is. Vajda erre a lelkes ünneplésre céloz.
- 230 19 *sodomikus erkölcsi rothadás* — Sodoma és Gomorrha palesztinai városok lakóit romlottságuk miatt a Biblia szerint kénköves és tüzes eső, valamint földrengés pusztította el. (Mózes I. könyve, 19. rész, 24–25. vers.)
- 230 30 *névtelen félistenek* — „the un-named demigods”. Kossuth nevezte így 1852. nov. 12-én Birminghamben tartott nagy, angol nyelvű beszédében a szabadságharc honvédeit. Elnevezése később szállóigévé vált.
- 230 : 33 „*És az ilyen önző nemzet életet nem érdemel!*” — Petőfi Sándor A magyar nemzet (1845) o. verse:

Jóra termett nép honában
Egy a szív, az akarat,
A közérdek mellett minden
Különérdek elmarad.
Itten oltárt minden ember
Őn bálványaért emel —
És az ilyen önző nemzet
Életet nem érdemel.

HITÁGOZATOK

- M. I. Quintus: Hitágozatok. Bp. 1878. Athenaeum ny., 47 l. — Kötetkiadás.
- II. Szemelvényeket közöl a Közvélemény (1878. márc. 5., 62. sz.) az alábbi részletezés szerint: a III. fejezet első szakaszától az *És ha a magyarság* kezd. szakaszig. — A IV. fejezet első szakaszától az *És végre meg* kezd. szakaszig. — A XII. fejezet első szakaszától a *Sajátságos!* kezd. szakaszig. — A XV. fejezet első szakaszától a *Mondám fönnebb* kezd. szakaszig. — A XXII. fejezet *A külellenség ellen* kezd. szakaszától *A mi értelmiségünk* kezd. szakaszban levő *a polgári osztály jobban tölténé be* szavakkal végződő mondatig. — A PN (1878. márc. 6., 58. sz. reggeli kiadás) XIII., a XIV. és a XV. fejezeteket közli. — A Kelet Népe (1878. márc. 6., 64. sz.) a XXIV. fejezetet közli. Továbbá: a XII. fejezet első szakaszától a *Sajátságos!* kezd. szakaszig. — A XXII. fejezet *A külellenség ellen* kezd. szakaszától *A mi értelmiségünk* kezd. szakaszban levő *a polgári osztály jobban tölténé be* szavakkal végződő mondatig. — Az Ellenőrben (1878. márc. 6., 116. sz.) a következő fejezetek kerülnek bemutatásra: XXIV., XXIV. [!XXV], XXV. [!XXVI], XXX., XXXI. — A Politikai Újdonságok (1878. márc. 13., 11. sz.) idézeteit az alábbi részekből válogatta: XII. fejezet első szakaszától a *Sajátságos!* kezd. szakaszig. A XV. fejezet első szakaszától a *mondám fönnebb* kezd. szakaszig. — A XXII. fejezet *A külellenség ellen* kezd. szakaszától *A mi értelmiségünk* kezd. szakaszban levő *a polgári osztály jobban tölténé be* szavakkal végződő mondatig. — A XXIV. fejezetben levő *Igaz, hogy a mi nemességünk* kezd. szakaszától az *És megkezdődik* kezd. szakaszig. A XXVII. fejezet *Berendeztük államunkat* kezd. szakaszától a fejezet végéig. — Az Igazmondó (1878. márc. 17., 11. sz.) szemelvényei pedig ilyenképpen következnek: a XII. fejezet első szakaszától a *Sajátságos!* kezd. szakaszig. — A XV. fejezet első szakaszától a *Mondám fönnebb* kezd. szakaszig. — A XXII. fejezet *Külellenség ellen* kezd. szakaszától *A mi értelmiségünk* kezd. szakaszban levő *a polgári osztály jobban tölténé be* szavakkal végződő mondatig. — A XXIV. fejezet *Igaz, hogy a mi nemességünk* kezd. szakaszától az *És megkezdődik* kezd. szakaszig. A XXVII. fejezet *Berendeztük államunkat* kezd. szakaszától a fejezet végéig.
- III. Megjelent a Vajda János Összes művei (Sajtó alá rend.: Kozocsa Sándor. Franklin, [Bp. 1944] c. kiadvány 1233—1269. lapjain a *Politikai röpiratok* ciklusban *Hitágozatok*[!] címen.

A Quintus álnév alatt kiadott *Hitágozatok* 1878. március elején lát napvilágot (I. Fogadtatása). A Rezek Román által felfedezett röpiratot Kozocsa Sándor felveszi Vajda összes művei közé (I. Kiadások). Komlós Aladár pedig nyomós érvekkel bizonyítja költőnk szerzőségét (I. Fogadtatása). Mégsem oszlik el a kétkedés Vajda szerzőségével kapcsolatban, a „Szövegújtemény a XIX. század második felének irodalmából” (Tankönyvkiadó, Bp. 1961.) c. kiadvány szerint a *Hitágozatok* és a *Magyar birodalmi politika* „szerzősége nem cáfolhatatlanul biztos” (391. l.).

Nincs tudomásunk arról, hogy Vajda életében említést tenne fenti röpiratáról. A Rezek előtti, Vajdával foglalkozó írások sem emlékeznek meg róla. S ami még érdekesebb: nem bíbelődik a szerző kilétével a kortárs-lapkritika sem. Mégis: okunk van feltételezni, hogy a kortársak egy része tisztában volt a röpirat szerzőjét illetően. Mindenekelőtt a Közvéleményben megjelent ismertetés (I. Fogadtatása) enged erre következtetni. „Ráismerünk a szerzőre — írja —, dacára az anonimitás köpenyének . . . Régi, érdemes publicistával van dolgunk. Nem leszünk azonban indiskrétek. Különbben is a nem a ki, hanem a mi, nem a szerző személyisége, hanem röpiratának tartalma jön tekintetbe.” A publicista, aki e sorokat papírra vetette, feltétlenül jól ismerte a hatvanas évek elején támadt sajtópolémiaikat, Vajda, Zilahy Károly és a MS körének csatározásait. A nem mit, de ki jelszó ellen annak idején éppen Vajda, Zilahy és társaik hadakoztak a leghévesebben (I. *Polgárosodás*. T. ny. m. 475. l.), a reál való hivatkozás tehát aligha lehet más, mint kacsinítás a sorok között. A Quintus álnéven írt röpirat ténye azután Vajda Jánosné Bartos Róza, illetőleg Kun József közvetítésével jut el Rezek Románhoz. (I. Fogadtatása.)

Vajda szerzőségét a fentiekén kívül más érvek is bizonyítják. Már a cím is árulkodó. A hitágozat-hitágozat szó Vajda egyik kedvelt, sokszor használt kifejezése (I. *Polgárosodás* 105. l., *Irányszémék* 194. l.), többször használja hitágozat változatban is (*Politikai híradó*. KNI 1877. márc. 18). Megtaláljuk a röpiratban Vajda számos más gondolatát is. „A magyarság legyen a birodalom vezéreleme” catoi makacssággal emlegetett tételét (*Polgárosodás*, *Irányszémék* stb.), továbbá, amaz előző röpirataiban (*Polgárosodás*, *Irányszémék*) meghírdetett vélekedését is, hogy az olasz és német egység megvalósultát a szláv népek közös birodalmommá szerveződése fogja követni. Szerepel a *Hitágozatok*-ban jó néhány olyan elgondolása is, amelyeket a röpirat előtti vagy azzal egykorú, a PÜ-ban és a KNI-ban írt cikkeiben fejteget (ezekre majd az említett cikkek és a röpirat kapcsolatának ismertetésekor térünk ki részletesen).

Vajda jellemző stílusfordulatait, kedvelt kifejezéseit, sokszor emlegetett eszményképeit és gyakran használt versidézeteit szintén fellelhetjük a *Hitágozatok*-ban. Vörösmartytól, egyik legkedvesebb költőjétől kölcsönzi műve mottóját és sűrűn szerepel a röpirataiból szinte elmaradhatatlan Szózat citálása. Nincs röpirata, amelyben Junius Brutusra ne hivatkozna. Petőfi A hazáról című versének a *Hitágozatok*-ban idézett soraira — *Ti egykoron a porba omlott Európa homlokán tomboltatok* — a *Polgárosodás*-ban is utal (T. ny. m. 484. l.). Költőnkre vall a

sodomazerű erkölcstelenedés jelzős kifejezés használata is (vö. *Perczel Mór merénylete: sodomikus erkölcsi rothadás*). A magyar a királynak született jobbágy, ez a megállapítása az *Önbírálatban* (14. l.) is megtalálható. Több írásában szerepel az akit a kígyó mecsíp, a gyilkótól is fél azután közmondás (vö. *Politikai híradó* KNI 1877. jan. 14.).

A *Hitágozatok* problematikájához az alább vázolt nemzetközi és hazai történelmi események adják a politikai hátteret. A porosz győzelemmel végződött porosz–francia háború (1870. júl. 19—1871. máj. 10.) eredményeként létrejön az egységes Németország, az olasz csapatok pedig bevonulnak Rómába (1870. okt. 2.). Az osztrák-vezetés alatt megvalósítandó német egység gondolata ezzel végleg semmivé foszlik, s a Monarchia vezető köreinek érdeklődése most a német területek helyett a Balkán felé fordul. A hetvenes években egyébként is a Balkán kerül az európai politikai érdeklődés fókuszába. Az évtized derekán egymást követik a balkáni szláv népek zendülései a több százados török uralom ellen. 1875 nyarán Hercegovina, Bosznia, ezt követően Bulgária népe fog fegyvert (1876. ápr.), 1876. júl. 2-án pedig Szerbia és Montenegró üzen hadat a Török Birodalomnak. A törökök a felkeléseket kíméletlenül elnyomják. A balkáni hegemóniát megszerezni szándékozó Oroszország elérkezettnek látja a pillanatot a beavatkozásra. Kihasználva az Európa-szerte támadt törökellenes hangulatot, lépéseket tesz egy nagyhatalmi konferencia összehívására, amely elé feladatul a balkáni török területek sorsa feletti döntést állítja. A Konstantinápolyban egybegyűlt konferencia (1876. dec. 23.) működését azonban keresztvezi a szultán, aki 1877 elején — angol tanácsra — alkotmányt ad a birodalomnak, amely a balkáni török alattvalók jogait is biztosítja.

Oroszország nem nyugszik bele tervei hátbatámadásába. II. Sándor cár 1877. ápr. 24-én bejelenti az orosz–török háború megindítását. A szívesen védekező törökök ellenállásának megtörése sok áldozatot követel. 1877—78 fordulóján a cári csapatok bevonulnak Szófiába, Drinápolyba, egész Bulgáriából kiűzik a törököket és jelentős eredményeket érnek el a kaukázusi fronton is. Amikor azonban az oroszok tovább folytatják előnyomulásukat Konstantinápoly felé, Anglia a város elfoglalása esetére háborút helyez kilátásba és a Monarchia is a cár ellen fordul. Ilyen körülmények között köt békét San Stefanóban, 1878. márc. 3-án — a *Hitágozatok* megjelenésének napjaiban — a két fél. A békekötés értelmében Bulgária önálló fejedelemség Makedóniával és Kelet-Trákiával megerősödve, önálló államok Szerbia, Románia és Montenegró is; Bosznia és Hercegovina pedig önkormányzatot nyer. Ismeretes, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia kezdeményezésére nem sokkal később összehívott berlini kongresszus (1878. jún. 13—júl. 13.), amely a keleti kérdés rendezését tekintette feladatának, Oroszországot katonai sikerei jelentős részétől megfosztotta. Hozzájárult Bosznia és Hercegovina a Monarchia által történő megszállásához, valamint ahhoz, hogy Ausztria–Magyarország helyőrséget tartasson a Szerbiát Montenegrótól elválasztó novibazári szandzsákban, Bulgária területét ősszébb szorította, a cári csapatokat pedig kivonulásra szólította fel.

A Monarchia balkáni politikája nem találkozott a magyar közvélemény rokonszenvével. Andrassy amíg lehetséges volt a balkáni status quo fenntartására törekedett, utóbb pedig Oroszország balkáni tér-

hódítását és egy erős balkáni szláv állam létrejöttét igyekezett megakadályozni. Ilyen értelemben intézkedik a Monarchia és a cári kormány budapesti titkos megállapodása is (1877. jan. 15), amely szerint az osztrák—magyar fél jóindulatú semlegességet fog tanúsítani egy esetleges orosz—török konfliktus esetén, a Monarchia Boszniára és Hercegovinára, Oroszország Besszarábiára korlátozza területi követeléseit, a Balkánon pedig nem jön létre nagyobb államalakulat. A San Stefano-i béke végeredményben Bulgária megalkotásakor figyelmen kívül hagyta ezt a határozatot, s ez volt az oka annak, hogy utóbb a Monarchia is szembefordult a cári birodalommal.

Hazai közvéleményünk nagyobbik része a háború egész tartama alatt törökbarát és oroszellenes. Aktívabb oroszellenes lépéseket követel a kormánytól is. A kormány a hozzá intézett parlamenti interpellációkra kiterő válaszokat ad, s egyáltalán igyekszik politikai célkitűzéseiből minél kevesebbet elárulni. Az akciók élén a Függetlenségi, illetőleg a Negyvennyolcas Párt áll. Helfy Ignác eleve hazaárulónak bélyegez minden olyan magyar katonát, aki esetleg az oroszok ügye mellett fog fegyvert. Haza írt leveleiben Kossuth figyelmeztet ugyan arra, hogy a környező szláv népek szabadddá válása Magyarországnak érdeke, de a jelen helyzetben ő is Oroszország elleni lépéseket követel. Plevna eleste után egy Helfy Ignác és Eötvös Károly vezetésű alatt tartott budapesti gyűlés fegyveres beavatkozást sürget.

Súlyos hibájuk azonban ezeknek az akcióknak, hogy egyetemesen szláv-ellenes jellegűek és nem tesznek különbséget a déli szláv népek szabadságküzdelméi és a balkáni hegemonia megszerzéséért síkra szálló Oroszország törekvései között. Csak bonyolítja a helyzetet, hogy a Balkán szláv és nem szláv népei magukra hagyottságukban, törökellenes harcaikban — átmenetileg — kénytelenek a balkáni befolyás megalapozásán fáradozó cári birodalom segítségével élni. A Bosznia—Hercegovina megszállására vonatkozó tervek sem hódító jellegük miatt nyernek elsősorban elutasítást, hanem abból a megfontolásból, hogy e két tartománynak a Monarchiához való csatolásával jelentéke-nyen megnövekszik a birodalmon belüli szláv lakosság száma, s mindez sírásója lehet az osztrák—magyar dualizmusnak.

A XIX. század második felének egyik központi problémája az Európa felé terjeszkedő cárizmus veszedelme. Az európai hatalmi egyensúlyhelyzet felett éberem őrködő Anglia például azért támogatta az osztrák—magyar kiegyezést, mert olyan államalakulatot látott a Monarchiában, amely alkalmas az Európa felé nyomuló cárizmus ellenében gátat képezni. Döntő motívumként szerepelt a kiegyezés hazai és lajtántúli megalkotói előtt is az a tény, hogy Magyarország és Ausztria együttesen eredményesebben védekezhetik a cári terjeszkedéssel szemben. Vajda már az *Önbírálat*ban fontos érvként hangoztatja a kiegyezés mellett: *a magyar nemzetiség elnyomására Ausztria gyöngye, amit századok bizonyítanak, míg egy szláv hatalom, egy Oroszország elég erős volna.* (*Önbírálat*. VKrk 39—40. l.). 1878. jan. 9-én pedig, a török kapituláció előestéjén így ír: *és íme elkövetkezett az idő, melyben be kellene bizonyulnia az Ausztriával való szövetség gyakorlati hasznának, a nemzetiségünk kis oázát nyaldosó szláv tenger összecsapása ellen fejünk fölött.* (*Ingadozás*. PÜ 1878. jan. 9.)

A magyar — és mindenekelőtt az ellenzéki — sajtó egyértelműen

szlávellenes hangulatának hatása alól a történelmi Magyarország illúziójához ragaszkodó Vajda sem tudta kivonni magát (kivételt csupán a korszakunkban már nagy aktivitást kifejtő munkaspárti sajtó képez, amely fenntartás nélkül az elnyomott népek önrendelkezési joga mellett és az okkupáció ellen foglal állást). Ebben az időben keletkezett írásai a nemzetközi helyzet kiéleződésének és egyben bonyolultabbá válásának, valamint a magyar és nemzetiségi kapcsolatok további romlásának beszédes bizonyítékai. Vajda, aki 1868-ban szenvedélyesen elítéli a kormánypárti PN nemzetiségi kérdésben tanúsított álláspontját és célkitűzéseiről az alábbiakat állapítja meg: *Fő az hogy a magyar nemzet folyvást rémületben legyen a nem magyar nemzetiségek szabadsági törekvése miatt. Fő az, hogy a magyar ember ne tegyen különbséget szabad- elvű, jó irányú s a nem szabad- elvű, rossz irányú szláv lapok között (Perfidia vagy nem az? MŰ 1868. márc. 28.; a cikksorozat megjelent a MŰ-ban 1868. márc. 28-tól ápr. 5-ig hét közleményben). A Napló — írja — odáig megy, hogy aki nem magyar az már eo ipso nem szabadságot akar, hogy a szlávok Magyarország integritása ellen törnek, csak azért, hogy az orosz rabszolgaságba kerülhessenek. Mintha magok a szlávok — értjük közöttük a független gondolkozású szabad- elvű hazafiakat — legfőbb törekvése nem épen az volna, hogy nemzetiségüket orosz pártfogás nélkül a szabadság, és a népeknek szabadságbanli solidaritása által biztosíthassák (i. cikk. 1868. ápr. 3.).*

A hetvenes évek derekán — s főként az orosz—török háború idején — lényegesen megváltozik e tárgyban vallott felfogása. A *Hitágozatok* ad rá feleletet, hogy miért. A németesítéstől — fejtegeti a röpiratban — nem kell tartanunk többé, ellenben nagy okunk van félni a szláv elemek túlsúlyra emelkedésétől, akár a monarchiában, akár azon kívül: *vagyis röviden és világosan tarthatunk attól, hogy a szlávok elnyel bennünket vagy e monarchiában, vagy elnyeli magát a monarchiát (Hitágozatok. VKrk 238. l.).* A szláv elem túlsúlyra kerülése elleni védekezés céljából helyesli a balközép és a Deák-párt fúzióját is (l. *Hitágozatok. VKrk 238. l.; Tisza Kálmán. VŰ 1876. febr. 28.*), pedig kevéssel előbb ennek bekövetkeztére, mint veszélyes lehetőségre figyelmeztetett (*Igen vagy nem? MŰ 1868. ápr. 19.*). Belpolitikai, társadalmi kérdésekben most is — helyesen — a Tisza-kormány ellen foglal állást, bírálva intézkedéseit.

A fentiek okán a Török Birodalom balkáni pozícióinak fenntartása mellett foglal ő is állást, határozottabb oroszellenes fellépésre ösztökélve a kormányt; *Mindenekelőtt — írja — az uralkodóháznak érdeke követelné, hogy a fenyegető orosz hódítás és a pánszlávizmus egyik erős ellensége, a török európai hatalom meg ne törezzék. Azonban a bécsi udvari politika tervei beláthatatlanok és még eddigelő senkinek sem sikerült még csak sejtetni is, ki lehet oka annak, hogy mindamellett az osztrák — magyar monarchia az orosz hódítást igyekszik előmozdítani, mert azzal, hogy csak elmézi, már ma keveset mondunk” (Politikai híradó. KNI 1877. szept. 2.).*

Mert kétségtelen — írja egy másik cikkében —, *hogy ha az oroszoknak sikerült elbánni a törökkel, — ami éppen nem valószínűlen ... —, akkor a sor maholnap ránk kerülhet. Az oroszok diadala a törökön újólag és eddig még nem tapasztalt mérvben föllekesztené és bátorítaná az összes osztrák — magyar birodalmi szlávokat és akkor egyszerre a mi szlávaink fogják elkezdni azt, amit eddig a hercegovinai, bosnyák és szerb lázadók*

mvéltek. Akkor a keleti kérdés hozzánk lesz áthelyezve. Szlávjaink eddigi viseletéből következtethetünk arra, minő lesz maguktartása, ha egyszer a diadalmas cár seregei Drinápolyig vagy éppen Konstantinápolyig hatolnak. (Politikai híradó. KNI 1877. ápr. 1.)

A „nagy szláv egység” „kikerekedése”, úgy véli, napirendre került (Politikai híradó. KNI 1877. máj. 20., Hítágozatok) és a szlávtság kivétel nélkül fejet hajt az orosz cár hatalma előtt. Az ó-csehek — tudósít más alkalommal — Prágában május 24-kén ünnepelték meg a „szláv apostolok” napját s „testvériségi” nyilatkozatot küldtek a moszkvai pánszláv bizottsághoz. Erre Aksakoff úr, az orosz pánszlávizmus vezére következő választ küldött: „A moszkvai szláv bizottság üdvözetlet és szlávát küld a mozgékony cseh journalistákhoz. Működjék az továbbra is a szent szláv tanítók szellemében és értelmében, akik a szláv egység alapját megvetették.” — No ez már csak elég világos ugy-e? — Így dolgoznak nálunk, így dolgozunk mi a muszka cár számára! (KNI 1877. jún. 3.)

Több cikkében ellenzi Bosznia, Hercegovina megszállását, s bizalmatlanul tekint a Balkán új államalakulásaira. Ezek, úgy véli, a pánszlávizmus tüzfészkeivé válnak. Ez a Bosznia lesz — írja — a tüzes tapló, melyet az értekezlet [egy, a keleti kérdéssel foglalkozó, Bécsben összehívott konferencia hírére reflektál] kezével Oroszország a mi monarchiánk fölébe dugat. Eddig csak bírtunk valahogy a délszlávokkal, összeesküvő szerbekkel, horvátokkal, oláhokkal, de hogy bírnak ezután? Le hagyjuk öletni a törököt és meghagyjuk nőni Rác-, Oláhországot, Montenegrot, önállósítani a bolgárokat a cár pártfogása alatt. Engedjük kirabolni jó szomszédunkat és kaptunk zsákmányrészen egy kas vadméhet, melyet mézzel kell magunknak tartanunk, pedig ha rajt ereszt rajostul elszökik tőlünk. No de ne hányjuk falra a borsót. Megszabadultunk drága áron Lombard-Velencétől. Kapunk egy pár annál sokkal veszélyesebb darázsészket, melynek fullánkja vajha ne legyen halálos! (Politikai híradó. KNI 1878. febr. 10.)

A Monarchián belüli szláv politikai túlsúly, valamint az orosz expanziós törekvések elhárítására ismét az osztrák—magyar szövetséget tartja a legeredményesebb védekezésnek, még pedig úgy, hogy a vezetés a birodalmon belül fokozatosan a „magyar elem” kezébe menjen át. Politikai, diplomáciai téren — vélekedése szerint — mindez folyamatban is van, nem így a hadsereg, a hadügy terén. A Monarchia hadseregében — írja a Hítágozatokban — a főtiszti, vezéri állomásokat átengedjük a szláv és német nemzetiségeknek. A közös hadsereget német, cseh, rác, horvát tábornokok vezetik, tisztikara le a hadnagyig 9/10-ed részben nem magyar emberekből áll (Politikai híradó. KNI 1877. márc. 4.). . . roppantul nagy előny az — mutat rá egy másik cikkében —, hogy a közös hadsereg teljesen német, nemcsak vezényleti és hivatalos kormányzati nyelvében, de még főbb tiszti személyzetére nézve is. (Politikai híradó. KNI 1877. febr. 25.) A Hítágozatok egyik fő javaslata tehát az, hogy a Monarchia tisztikarában is igyekezzenek a magyarság elfoglalni a vezérhelyet. Nemcsak politikai szempontból, a birodalom vezetésének elhódítása céljából tartja ezt szükségesnek, hanem társadalmi érdekből is: a közös hadsereg teret nyit az elszegényedett, birtokaiból kifogyott magyar nemességnek, s elejét veszi a folyvást egymás elleni konspirálásnak, a vármegyei, miniszteri és egyéb hivatali állások elnyeréséért való állandósult tülekedésnek.

Politikai közvéleményünknek az a része, amely a Függetlenségi Párt befolyása alatt állt, ebben az időszakban — és a későbbiek során is — az önálló nemzeti hadsereg létesítésének kivívását tartotta elsőrendű feladatának. Az egykori balközéptől öröklött eszmét a Függetlenségi Párt propagálta legmarkánsabban. Ritkábban, de hangot kapnak a Vajdáshoz hasonló követelések is. Gelich Richárd már 1867-ben foglalkozik azzal a kérdéssel: „miként lehetne az értelmiséget a hadseregbe bevinni, és ott felköltetni? továbbá: kellő számú jó tisztekre és altisztekre szert tenni?” (Tájékoztás a hazai hadrendszerről alkotandó törvényjavaslat körül. Pest 1867, 36—37. l.) Megállapítja, hogy a nemesség a hadiszolgálattól 1849 óta — érthető okokból — visszavonult, magyar hangzású nevet a Monarchia tisztí állományában alig találni. Az általános hadkötelezettség alóli pénzbeli megváltást nemcsak abból a megfontolásból utasítja el, mert ennek következtében a pénzadó mellett a véradót is kizárólag a szegényebb néposztályok viselnék, hanem azért is, mert így a nemesség továbbra is távoltarthatja magát a hadseregtől. „Szükséges tehát — jelenti ki befejezésül — oly eszközről gondoskodnunk, melyek alkalmasak intelligentiánkat a hadseregbeli szolgálatra ismét tartósan megnyerni.” (77. l.) Egy, igaz a *Hitágozatok* után évekkal megjelent cikk pedig egészen a röpirat szellemében foglalkozik a problémával. „Tapasztalom — írja a névtelen cikkíró —, hogy a külügyi téren a magyar elemek szaporodóban vannak — a külügyi minisztériumban lépten-nyomon magyar szó hallatszik — magyar emberrel lehet találkozni. Bár a katonaságnál is ugyanezt tapasztalhatnók, csakis ily módon keríthetjük a Monarchiában kezünkbe a vezérszerepet s ez pompás tér a mi elszegényült földbirtokosi osztályunknak arra, hogy felvergődjék” (Mi hír Magyarországon? Hírmondó, 1881. nov. 6.).

A fentiekben vázolt kérdés Vajda egyik központi problémája volt a hetvenes évek második felében, a nyolcvanas évek fordulóján. Mint tapasztalhattuk: számos, a *Hitágozatok* előtt írt cikkében foglalkozik vele, s vissza-vissza tér rá a röpirat megjelenése után is. . . . *csodálatos a közöny — állapítja meg csaknem félévvel a Hitágozatok közrebo-csátása után —, melyet ivadéknak a katonai tekintetek iránt tanúsit. Erről nem beszél senki, vagy ha olykor nagyriúknak, főlészólat valaki, hogy íme ez a legfontosabb tényező a monarchiában, hogy — nem a parlamentek, nem a közvélemény, nem a szűkebb birodalmi kormányok, hanem a katonai hierarchia itt az uralkodó, igyekezzünk erre befolyásunkat határozóvá emelni — ha valaki ilyesmivel nagy ritkán előáll — hát nem hallgat rá senki. (Kegyetlen dilemmák. PÜ 1878. aug. 14.) . . . a magyar értelmiségnek seregevezénylétől távolmaradása — fejtegeti a továbbiakban — életveszélyes lehet a magyar nemzetre és tán az összmonarchiára is! . . . Azt akarjuk-e, hogy a szlávok ellen szlávok védjenek bennünket? vagy eshetők a németek, a németek ellen? . . . nemde valószínűbb, hogy a magyar király nehezebben vagy tán nem is fogná magát oly háborúra elszánni, melyet a magyar nemzet a maga létérdeke ellen valónak tart? Nézete szorint egy egésztelhetetlen harci ellenfelünk van: a cári birodalom. . . . a nagy harc, mely dönteni fog nemzeti létünk fölött aligha lesz egy évtizeden túl elodázható. S ebben a háborúban a magyar vagyis azon elem vállalja el a vezetést mely erre nemcsak legtöbb hivatása, de életérdeke által is leginkább hivatva van (i. cikk).*

Céloztunk már arra, hogy a nemzetiségi kérdésben vallott álláspontja a bonyolultabbá vált nemzetközi helyzet, a pánszlávizmus kísértete és az Európa felé irányuló cári expanziós törekvésektől való félelme következtében elvesztette a hatvanas évek végén tapasztalt előremutató voltát. Most még az 1848/49-es szabadságharc emlékei is ilyen irányban munkálkodnak. Több írásában olvashatunk a következőhöz hasonló megállapításokat: *Ausztria német—szláv eleme mindig kész volt az önkénypuralom eszközüvé válni, ha azzal kecsegtették őket, hogy ezt ellenállás nélkül tehetik (Politikai híradó. KNI 1877. márc. 4. vö. Hitágozatok).*

Komlós Aladár feltételezi, hogy miként a *Magyar birodalmi politika*, a *Hitágozatok* megírása is megrendelésre, „például a szabadelvű párt” megrendelésére történt (i. m. 216—218. l.). Állításai bizonyosságul azzal érvel, hogy „a két röpirat mitsem tartalmaz Vajda kritikai nézeteiből, holott mint a Politikai Ujdonságokból látjuk, ő külpolitikánkban is sok mindent elítélt (főképp Bosznia és Hercegovina megszállását)” (i. m. 218. l.). Bosznia és Hercegovina kérdésével valóban nem foglalkozik a *Hitágozatok* és a társadalmi problémák megvitatása terén is hangtompítót tesz. Mégis: Komlós feltevésére csak a *Magyar birodalmi politikával* kapcsolatban vannak adatszerű bizonyítékaink (l. Keletkezése és forrásai), a *Hitágozatok* esetében nem rendelkezünk ilyenekkel.

Fogadtatása

A *Hitágozatokról* az első ismertetéseket a Közvéleményben (Politikai és közgazdászati napilap. Főszerkesztő: Lukács Béla. Felelős szerkesztő: Borostyáni Nándor) és az Ellenőrben (Laptulajdonosok: Légrády Testvérek, Csernátóny Lajos. Felelős szerkesztő: Palásthy Sándor) olvashatjuk 1878. márc. 5-én. Egy új röpiratból című cikkében az alábbiakat írja a Közvélemény: „Hitágozatok cím alatt Quintustól erőteljes, zamatos nyelven írt röpirat jelent meg. Ex ungue leonem! Ráismerünk a szerzőre, dacára az anonymitás köpenynek, melybe burkolózik. Régi, érdemes publicistával van dolgunk. Nem leszünk azonban indiskrétek. Különben is a nem a ki, hanem a mi, nem a szerző személyisége, hanem röpiratának tartalma jön tekintetbe.

Amit mond, nem épen új. De ez hatásosan van kifejezve s meggyőzőn indokolva. Erős igazságok és találó reflexiók fűszerezik előadását. A téma, melyet Quintus variál nem más, mint hogy a magyar értelmiség nem szeret katonáskodni. A téma régi, a variációk újak és sikerültek. Néhány jellemző részletet kikapunk a röpiratból.”

Az Ellenőr tudósítása így hangzik: „Hitágozatok” címmel röpirat jelent meg az Athenaeum nyomdájából. Írta Quintus. Ára: 50 kr. A röpirat írójának témája az, hogy küzdjük le azt az ellenszenvet és vonakodást, melyet [1] a közös hadsereg iránt viseltünk.” A röpirat-író érveinek felvázolása után, a következőkkel végzi ismertetését: „Ez a röpirat conclusioja, s ez igen szép dolog. Csak most még egy másik röpiratot kell hozzá írni, mely a közös hadsereg intézdit arra buzdítsa, hogy ne nyomják el célzatosan a magyar elemet. 1867 óta nem idegenkedik a magyar ifjúság a közös hadseregtől, de felülről nem sokat tesznek arra, hogy kedve legyen benne megmaradni.”

A lap 1878. márc. 6-i száma ismételten visszatér a röpiratra: „Megemlékeztünk már röviden a ‚Hitágozatok’ címmel tegnap este megjelent röpiratról. Okoskodásai és következtetései általában helyesek, s ennek bizonyosságul közlünk belőle mutatóra néhány fejezetet.”

Ugyanezen a napon foglalkozik a *Hitágozatokkal* a Pesti Napló (reggeli kiadás) is. „A főttebbi cím alatt — írja — kitűnőleg írt nagy figyelemre méltó röpirat jelet meg. A röpirat célja az, hogy a műveltebb magyar köröket a közös hadseregbe való belépésre, illetőleg az ottmaradásra és tisztii helyek elfoglalására ösztönözze. Szerző ezzel kapcsolatban azt is sürgeti, hogy a magyar hadcsapatok vezény-nyelvro magyar legyen.” Ezek után több jellemző részt idéz a „kitűnő műből”.

Ismerteti a röpiratot a Kelet Népe (Politikai napilap. Felelős szerkesztő: Halász Imre.) is: „Hitágozatok’ cím alatt érdekes röpirat jelent meg az Athenaeumnál. E röpirat alaposan fejtegeti annak szükségét, hogy a magyarok a közös hadseregben minél nagyobb tért foglalni igyekezzenek” (1878. márc. 6.).

Pár soros méltatás kíséretében szemelvényeket közöl a *Hitágozatokból* a PÜ (Felelős szerkesztő Nagy Miklós; 1878. márc. 13.), az Igazmondó (A Szabadelvű Párt néplapja. Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos Jókai Mór; 1878. márc. 17.). A Budapest (Képes politikai napilap. Felelős szerkesztő Huszár Imre; 1878. márc. 12.) pedig a „legújabbban megjelent könyvek” rovatában ad hírt létéről.

Vajda *Quintus* álnéven írt röpiratáról először Kun József tesz említést: „... ekkor ad ki Quintus álnéven egy nagyobb feltűnést keltő politikai röpiratot.” (Vajda János utolsó szerelme. A költő kiadatlan leveleivel. Új Idők 1910. febr. 20., 184. l.). Kun József a költő özvegye, Vajda Jánosné Bartos Róza révén szerez tudomást a röpiratról, anélkül azonban, hogy címét említene vagy bővebbet tudna róla. (Mint később látni fogjuk, Vajdáné Bartos Róza „Quintus-röpirat”-on a *Magyar birodalmi politikát* érti: l. Keletkezése, forrásai.) Az érdemes költő és műfordító hűga révén került kapcsolatba Vajda egykori feleségével, az özvegy 1910. febr. 10-én Kun hűgához írt levele tanúskodik erről (OSzK Levelestár). Amikor Kun írása megjelenik, Vajdáné levélben mond neki köszönetet: „A cikk jó, nagyon meghadot [!]. Boldogult felejtethetlen férjem egy képen se oly hű mind az új időkben” [! A lap ugyanis Vajda és Bartos Róza fényképét is közli]. (Vajda Jánosné Kun Józsefhez írt keltezetlen levele. OSzK Levelestár.)

A röpirat tulajdonképpen felfedezője, Rezek Román Kun csapásán indul tovább (Vajda János ismeretlen röpirata. Sorsunk, 1943. febr. 1.). Élet és irodalom-rovat. 134—136. l.). „Évekkel ezelőtt — írja — hallottam, hogy Vajda János Quintus álnéven is írt röpiratot, de nyoma veszett. Nagyon érdemes volna felkutatni, mert szerzője egyik legjobb versét, A virasztókat foglalta benne prózai tanulmányba.” „Vajdával ugyan önálló életrajzi könyvek foglalkoznak, bőven ismertetik röpiratait, de a Quintus név nem fordul elő. Kun Andor [!] az Új Idők egyik békebeli számában csak a Quintus álnévet említi költőnkkel kapcsolatban, a szóban forgó röpirat címről, tartalmáról semmit sem tud, bizonyára nem férhetett hozzá.”

Ezután a röpirat megtalálásának meglehetősen kalandos története és tartalmi ismertetése következik. „Ennyi a röpirat legjava — közli a továbbiakban — Senki se törődött vele. Okát is tudom adni a feltűnő

mellőzésnek: Vajda, 1862-ben, Aristides álnéven írt Önbírálat és Polgárosodás című könyveiben oly szigorúan korholta a nemzet hibáit, hogy ezt nem tudták neki megbocsátani, hiába rejtőzött most új álnév mögé. Nem bocsátották meg . . .”

„Vajda potom kis pénzért írta a Hitágazatokat [!], bezzeg Csávozszy Lajos, a leggazdagabb magyar főszerkesztő, sajtónk Napoleonja s a költő jó barátja, hat ezer forint tiszteletdíjat kapott „Ami a baloldalon történik” című röpiratáért.” „Én még azok közé tartozom, akik látásból jól ismerték Vajdát. Akkor csak a gyönyörű versek költőjét csodáltam benne. Ma már azt is tudom, hogy a Hitágazatok [!] c. füzetkéje a legérdekesebb röpirataink közül való s igazán megérdemli, hogy közönségünk, háborús megpróbáltatásai közt, néhány perccet szenteljen neki.”

Komlós Aladár a *Magyar birodalmi politikával* együttesen szól róla. „Valóban Vajdától származik-e ez a két röpirat?” — kérdi Komlós. Rzekek Román „bizonyítékait” ugyan nem érzi megnyugatóknak. „S mégis — állapítja meg — a két röpirat — némi fenntartással ugyan — Vajda művének fogadható el.” Tartalmi, stíláriis érveket hoz fel állításai bizonyosságául. Rámutat a Vajda-versek és cikkek, valamint a két röpirat nemegy azonos megállapítására, hasonló következtetésére. „Ezekután — szögezi le — nyugodtan állíthatjuk, hogy Vajda nemcsak maga írta e röpiratokat, hanem saját meggyőződéseit mondta is el, nem pedig megrendelői, például a szabadelvű párt felfogását fogalmazta meg bennök. Ha álnév alatt, sőt mindkettő más-más álnév alatt jelent is meg, s Vajda életrajzai és nekrológjai nem is tesznek rólok említést, ne feledjük, hogy a költő a 62-es két nagy röpiratát is álnév alatt adta ki, pedig azokban kétségtelenül saját meggyőződését mondta el. Lehetséges, hogy ezúttal a röpiratok rendelői kívánták az álnévet, azt akarván elérni ezzel, hogy a közönség valamely fontos politikai személyiségben gyanítsa a szerzőt, s így a tanulmánynak nagyobb jelentőséget tulajdonítson. Az a feltevés persze nem hárítható el, hogy a röpiratokba beleszivárgott egy és más a rendelők felfogásából is. Szerepük lehetett például abban, hogy a két röpirat mitem tartalmaz Vajda kritikai nézeteiből, holott, mint a Politikai Újdonságok-ból látjuk, ő külpolitikánkban sok mindent elítélt (főkép Bosznia és Hercegovina megszállását).

A két röpiratban, tekintettel a háborús válságra és Magyarország fenyegetettségére, érthetően nem a társadalmi, hanem a nemzeti kérdés áll előtérben” (i. m. 215—218. l.).

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

235 : 1 „Oh, hon, meghallasz-e engem?

Nagyratörbő bátor fiaid hallgatnak-e szómra?” — Idézet Vörösmarty Mihály Zalán futása (1825) c. műve Első énekéből (22—23. sor).

235 : 17 *loyalitás* — itt: méltányosság az uralkodóhízzal szemben.

235 : 18 *Hutspur* — helyesen: hotspur, forrófejű, túlfűtött, heveskedő.

Lap: Sor:

- 235 : 18 *Olympdöngető Titánok* — a titánok a görög mitológia óriás természetű istenségei, Uranosznak, az ég megszemélyesítőjének és Gaiának, az anyaföldnek gyermekei. A mítosz szerint egyikük, Kronosz, testvérei segítségével megdöntötte atyjuknak, a világ felett uralkodó Uranosznak hatalmát. Kronoszt azután szintén saját fia, Zeusz tasztítja le trónjáról. A titánok többsége Zeusz pártjára áll, másrészüik azonban engesztelhetetlen harcot kezd az Olümposzon lakozó Zeusz uralma ellen. Ebben a küzdelemben Zeusz csak tíz év után győz, és akkor a titánokat a Tartaroszba tasztítja. *Olympdöngető Titánokból*: a hatalom ellen lázadókból.
- 235 : 24 *nem kell az okos emberekre hallgatni* — I. Irányeszék. T. ny. m. 524. l.
- 236 : 8 *választókerület* — országgyűlési képviselő választása oéljából törvény útján meghatározott kerület.
- 236 : 15 *Mint a mesebeli várak, melyeken fekete zászló hirdeti, hogy egy nagy átok súlya alatt szenvednek* — Vajda által többször idézett nemzetközi népmesei motívum.
- 236 : 16 *melyen semmi ész erő és szent akarát* — Vörösmarty Mihály Szózat (1836) o. versének sorait idézi a röpirat.
- 236 : 28 *Ausztria nagy német ábrándja* — I. Bevezetés, továbbá *Perczel Mór merénylete*. Keletkezése, forrásai.
- 236 : 31 *transactionalis politika* — megegyezései politika; a Deák-párt politikája, amely kezdettől fogva az osztrák—magyar kiegyezés létrehozására, majd megővására törekedett.
- 236 : 37 *egy évtizedes múlt példája mutatja* — az osztrák—magyar kiegyezés óta eltelt évtized.
- 236 : 40 *ha egyszer (48-ban) gondolt és rálépett is, azonnal megbánta és visszavette* — célzás az 1848-ban létrejött ún. áprilisi törvényekre, amelyek lényegében a transactionalis politika alapját képezték. Az ország függetlenségét és polgári átalakulását biztosító törvényeket az 1848. ápr. 11-én véget ért utolsó rendi országgyűlés elfogadta, V. Ferdinánd király pedig szentesítette, a forradalom bukása után bekövetkező abszolutizmus hatályon kívül helyezte és az 1867-es kiegyezés sem állította maradéktalanul vissza.
- 237 : 5 *egy rég várt szabaddító világeseménytől függött* — célzás a porosz vezetés alatt létrejött német egységre (I. *Perczel Mór merénylete Kossuth ellen*. Keletkezése, forrásai).
- 237 : 18 *Ez a ködkép örökre szétfoslott Klumnál* — I. *Magyar birodalmi politika*, T. ny. m. 582. l.
- 238 : 17 *a közjogi pártok összeolvadtak; forradalmi, elszakadási párt ma már nincs* — célzás a Tisza Kálmán-féle balközéppárt és a Deák-párt 1875-ben bekövetkezett fúziójára. A fúzió egyik legfőbb érve éppen a kiegyezésben elért állapotok védelme volt (I. *Hűtágozatok*, Keletkezése és forrásai). Célzás továbbá a Függetlenségi Pártnak a perszonálunió elvén alapuló közjogi álláspontjára.
- 238 : 31 *Akinek pedig patronusa van, ura van* — mondja Kossuth — Pontosabban: „Akinek patrónusa van, ura van.” Az orosz —

Lap: Sor:

- török háborúval foglalkozó, 1878. jan. 16-án kelt levelében írja Kossuth a fentieket. (Kossuth levele a keleti kérdésről. KNI 1878. jan. 27. IV. évf. 4. sz. 27. 1.).
- 238 : 35 *satelles* — testőr, a csillagászatban a bolygók kísérői, a holdak vagy mellékbolygók.
- 239 : 2 *a 49-i ábránd* — célzás a magyar országgyűlés által 1849. ápr. 14-én elfogadott Függetlenségi Nyilatkozatra, amely Magyarországot Ausztriától független államnak nyilvánította s a Habsburg-Lotharingiai házat megfosztotta a magyar trón birtokától.
- 239 : 2 *dunai szövetség* — Duna-Konföderáció (I. Bevezetés).
- 240 : 29 *Ki ítéli el Junius Brutust a bohóc szerepeért, melyet Tarquín oldalán játszott?* — Lucius Junius Brutus, a hagyomány szerint a római köztársaság megalapítója, első consula. Atyját és bátyját Tarquinius Suberbus római király megölette. Junius Brutus, hogy sorsukat elkerülje, hóbotosnak tette magát, amiért a király „brutus”-nak, bárgúnak nevezte el, de életét megkímélte.
- 240 : 30 *a jellem ama gyémánt erejét* — a gyémánt a „legkeményebb ásvány”, közönséges vegyszerekben oldhatatlan és ellenálló.
- 241 : 32 *a délamerikai rabszolga, aki főlsszabadulván* — célzás az Egyesült Államokban nemrég, 1861–1865 között folyt polgárháborúra, amelynek eredményeként megszűnt a rabszolgaság.
- 242 : 1 *„porba omlott Európa homlokán tomboltanak . . .”* — Petőfi Sándor A hazáról (1845) c. verséből idéz Vajda:

„Hazám dicső nagy ősei,
Ti földetrazó viharok!
Ti egykoron a porba omlott
Európa homlokán tomboltatok.
Oh nagy volt, hajdan a magyar,
Nagy volt hatalma, birtoka;
Magyar tenger vizében húnyt el
Éjszak, kelet s dél hullócsillaga.”

- 243 : 8 *az osztrák — magyar monarchia népeinek conglomeratumát, mint egykor Attila alatt* — Vajda egybevetése erőltetett és leegyszerűsítő. Értelme: az Osztrák–Magyar Monarchia Attila hun birodalmához hasonlóan számos népből, néptörzsekből állt. E nép-konglomerátumban a hun volt a vezető elem. Vajda — a kor követelményeit figyelembevéve — ilyen fajta vezetőszerepet szánt a magyarságnak is a Monarchiában.
- 243 : 20 *sieiphusi munka* — fárasztó és hiába való munka. Sziszüphosz a görög mondavilág egyik hőse. Ravaszságával még az istenek szándékait is kifürkészte. Büntetésként halála után az alvilágban súlyos sziklatömböt kellett egy meredek hegyre

Lap: Sor:

- felgörgetnie, amely azonban a hegy csúcsáról mindegyre visszazuhant.
- 243 : 27 *Vezetőkké lettünk a politikában* — célzás egyrészt Andrássy közös külügyminiszterségére, valamint a már magyar miniszterelnök korában játszott jelentékeny szerepére a birodalmi politikában, továbbá arra a tényre, hogy az osztrák — magyar kiegyezés kisebb-nagyobb módosításokkal a Deák és pártja által javasolt alapokon ment végbe. Mindezek ellenére e megállapítás erősen illuzórikus jellegű.
- 243 : 32 *e nagy világon nincs másutt hely* — utalás Vörösmarty Mihály Szózat-ára.
- 244 15 *A nemzetek egyesülésének eszméje futó tűz szilajságával ragadta meg a népeket* — a XIX. század egyik, Vajda által sokat hangoztatott jellemző sajtóságról (l. olasz, német egység) van szó.
- 244 19 *mindig késznek mutatkoztak arra, hogy a magyar forradalmárok enemű kísérleteit meghiúsítsák* — az osztrák politika kedvelt fogása volt a birodalom különböző népeit, nemzetiségeit egymás ellen kijátszani. 1848/49-ben az osztrák kamarilla a nemzetiségek szövetségére támaszkodva küzdött a magyar függetlenségi és szabadságmozgalmak ellen (l. még: *Hitágozatok*. Keletkezése, forrásai).
- 244 : 24 *politikai nemzetiség* — A politikai nemzet magyar vonatkozásban fiktív fogalmát az 1868. XLIV. tc. határozta meg: „Magyarország összes honpolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartoznék is egyenjogú tagja”. A megfogalmazás szerint tehát Magyarország nem nemzetiségi, hanem nemzeti állam. Vajda esetünkben a fenti meghatározást birodalmi vonatkozásban alkalmazza.
- 244 : 36 *vagy még tavaly a török mellett, az oroszok ellen indultunk volna hadba?* — Célzás az 1877. ápr. 24-én kirobbant orosz — török háborúra (l. *Hitágozatok*. Keletkezése, forrásai).
- 245 : 12 *altelhrwürdig* — Koránál fogva tiszteletreméltó.
- 245 : 14 *Bismarck* — Bismarck-Schönhausen, Otto Eduard Leopold (1815 — 1898), az egységes Német Birodalom létrehozója és első kancellárja.
- 245 : 19 *saloni politesse* — Társasági udvariasság, csiszoltság.
- 245 : 29 *sempont* — A zéruspontot (nullpontot) nevezték így, Bugát Pál nyelvújítója.
- 245 : 34 *muszka Sadova* — Sadova (l. *Perczel Mór merénylete*. Keletkezése, forrásai), olyan háborúvesztés az orosz ellenében, mint 1866-ban a porosz — osztrák háborúban.
- 245 : 37 *Ha a mi — magyar — passivitásunk segltette diadalra az olasz, majd utóbb a német egységet* — A Bach és Schmerling nevével fémjelzett kormányzati rendszer aláása a Habsburg-birodalom politikai, gazdasági és védelmi erejét, amely ilyen módon nem tudta megakadályozni az olasz és német egységtörökvések sikerét. Mindebben nem kis szerepe volt az

Lap: Sor:

- osztrák abszolútizmussal szemben mindvégig passzív ellenállást tanúsító magyar politikának is.
- 246 4 *Mileticsek* — Miletić, Svetožar (1806 — 1901) a magyarországi szerb mozgalom vezető politikusa, az Omladina irodalmi társaság egyik alapító tagja. Részt vett az 1848/49. évi szerb nemzeti mozgalomban. 1865-től magyarországi országgyűlési képviselő. 1866-ban megindított *Zastava* (Zászló) című lapja a szerb nemzeti mozgalom liberális erőinek sajtóorgánumává vált. Tiltakozott a kiegyezés ellen és a nemzeti egyenjogúság biztosítását követelte a Monarchiában. 1876-ban letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Szabadulása után visszavonult az aktív politikai élettől.
- 246 4 *Makaneczek* — Makanec, Milan (1843 — 1883) horvát ellenzéki politikus. Status-quo-nak tekintette a horvát–magyar kiegyezést és az általa javasolt változtatásokat parlamentáris úton kívánta elérni. Horvát-, Szlavón- Dalmátország integritásának helyreállítását, s a horvát állam Ausztriával, Magyarországgal egyenjogúvá tételét követelte, azaz: a dualizmus trializmussá bővítését. A *Húgózatok* megjelenésének napjaiban (1878. márc. 6.) közlik lapjaink a Primorac című zágrábi újság nyomán a „Makanec-féle horvát ellenzéki párt” megalakulását és programját.
- 246 4 *Riegerek* — Rieger, František Ladislav (1818 — 1903) cseh politikus. Apósával, František Palackýval együtt a konzervatív „őcsehok” vezére. 1849 májusában a magyar kormány párizsi képviselőjével, Teleki Lászlóval egyezményt kötött a magyar–cseh együttműködésről. 1861-ben J. Gregrrrel együtt megalapítja a Národní Listy c. lapot; a 60-as években széles körű tevékenységet folytatott a cseh alkotmány helyreállítása érdekében. Az 1867-es kiegyezés után Hohenwarth osztrák miniszterelnökkel tárgyalt föderalisztikus alkotmány létesítéséről, de követeléseit az osztrák kormány túlzottnak tartotta. 1863-ban a cseh képviselők vezetésével kiléptek a bécsi Reichsrathból, 1879-ben Taaffe kormányra jutása után felhagyott a passzivitás politikájával, és pártjával együtt belépett az osztrák képviselőházba. Konzervatív politikai magatartásával magára vonta az „ifjú csehok” támadását.
- 246 5 *et caetera graeca* — helyesen: *cetera Graecia*; és a hátralevő része, a többiek.
- 246 : 16 *nos amis les ennemis* — ellenség-barátaink.
- 246 : 16 *saját zsebrunkban fulunk meg* — célzás Széchenyi István *Világ* című művében írt soraira: „... Magyarországi melly birodalmi-nak leggazdagabb részévé válhatnak — ön zsejrjába fulad...” (Gróf Széchenyi István Munkái I. köt. 2. rész. 281. l.)
- 247 2 *bakancsos* — I. *Önbírálat*, T. ny. m. 398. l.
- 247 : 4 *privatdienernek* — tisztiszolgák.
- 247 : 6 *abrichtolnak* — alakítanak, idomítanak, igazítanak, kiképeznek.
- 248 18 *a Bécsben ézekelő magyar gárdában* — utalás a Mária Terézia által 1760-ban felállított magyar királyi testőrségre, amely

Lap: Sor:

magyar köznemesi ifjából állt és célja az volt, hogy a Habsburgokkal szemben ellenséges érzelmű köznemesiséget a hatalomhoz édesgesse. Az eredetileg 120, majd 500 főből álló testőrség legjobbjai Bécsben ismerkedtek meg a felvilágosodás eszméivel s váltak a magyar nemzeti ébredés úttörőivé.

- 248 : 27 *filkózott* — népszerű kártyajáték.
- 248 : 33 *hazafiság a nemzetiségnek* — *Kisfaludy Sándortól* (1772 — 1844) eredő mondás, amely első ízben a balatonfüredi régi színház (megnyílt 1831. júl. 3-án) homlokzatát díszítette, utóbb a Molnár György-féle Budai Népszínházét (l. *Önbi-rát*, T. ny. m. 431—432. l.)
- 248 : 35 *Ha Európa magára nem hagyja őt a jelen háborúban, aligha fejtí ki amaz ellenállást, mely féleven át bámulatba ejté a világot* — célszás az 1877. ápr. 24-én kirobbant orosz — török háborúra. (l. *Hítágozatok*, Keletkezése, forrásai). Oszmán pasa (1837 — 1900) a bulgáriai Plevnánál hónapokon keresztül fel-tartóztatta az előre nyomuló orosz — román szövetséges o-sa-patokat, míg végül hadianyaga, élelme elfogyván előbb ki-törést kísérelt meg, aztán megadta magát.
- 249 : 1 *József császár beolvasztó törekvése nélkül* — II. József császár (1741 — 1790, uralk. 1780 — 1790) a nemzeti ellenállást magas-ra korbácsoló németesítő, centralizációs kísérleteiről van szó.
- 249 : 6 *ignoti nulla cupido* — nem kívánunk olyat, amit nem ismerünk. Idézet Ovidius, *Naso Publius* (i. e. 43 — i. sz. 17) *Ar-mamadi c. művéből*, 3. könyv 397. sor.
- 249 : 18 *létesített ugyan egy kis honvéd sereget* — az 1868. évi XLI. t. c. intézkedik Magyarországon is (honvédség), Ausztriában is (Landwehr) egy, a közös hadügyi kormányzattól független, kizárólag a magyar, illetve az osztrák kormány rendelkezése alatt álló hadsereg felállításáról. A honvédség létszámát időről időre állapították meg. Az újonclétszámból elsősorban mindig a közös hadsereg katona-szükségletét elégtették ki, a fennmaradó rész alkotta a honvédség, illetve Landwehr állományát.
- 251 : 17 *sagacitás* — éleselméjűség.
- 251 : 28 *Sic vos non vobis mellificatis apes*
Sic vos non vobis etc. etc. . . . — Vergilius Maro Publius (i. o. 70 — i. sz. 19) egyik verséből idéz Vajda:

Sic vos non vobis nidificatis aves
Sic vos non vobis vellera fertis oves
Sic vos non vobis mellificatis apes,
Sic vos non vobis fertis aratra boves

[Így nem magatoknak raktok fészket, madarak; így nem magatoknak hordjátok a gyapjút, juhok; így nem magatoknak gyűjtitek a mézet, méhek; így nem magatoknak húzzátok az ekét, ökrök.] (Vö. Tóth Béla: Szájru! szájra. 303. l.)

Lap: Sor:

- 251 : 38 *olykor egyenesen érdekeink ellen is kelle küzdenünk — a német hegemonia ábrándjáért* — utalás az 1866-os porosz — osztrák háborúra.
- 252 : 4 *Mária Terézia háború korszakát* — Mária Terézia uralkodása alatt folyt le az osztrák örökösödési háború (1740 — 1748) és a hétéves háború (1756 — 1763). Mindkét háborúban számos bravúros fegyvertényt hajtottak végre a magyar seregek, illetve hadvezérek. Nádasdy Ferenc (1708 — 1783), akit később érdemeiért a Mária Terézia-rend nagykeresztjével tüntetnek ki és tábornaggyá léptetnek elő, 1741-ben visszafoglalja a bajorok és franciák által megszállt csehországi Neuhauzt, 1743. máj. 9-én Braunaunál legyőzi a bajorokat, 1744. júl. 1-én mesteri módon szervezi meg Lotharingiai Károly csapatainak a Rajnán való átkelését. 1745. szept. 30-án pedig a soori ütközetben elfoglalja a porosz tábornokot. Legnagyobb diadalai egyikét a hétéves háborúban aratja. II. Frigyes 1757. jún. 18-án Kolin mellett döntő vereséget szenved az osztrák csapatoktól, a győzelemben oroszlanrésze van a Nádasdy Ferenc parancsnoksága alatt álló magyar lovasságnak.
- Több katonai siker fűződik Hadik András (1710 — 1790) tábornagy nevéhez is. A hétéves háborúban az erős ostromgyűrfüvel körülzárt Neisse városába az ostromlók gyűrfüjén áttörve 400 katonát visz be. Frankenstein mellett 350 huszárával egy porosz ezredet futamít meg. Kitűnik Antwerpen ostrománál is. 1757-ben 5000 emberével váratlanul Berlin alatt terem és 310 000 tallér adót ró ki a városra, s még Nagy Frigyes megérkezése előtt magával viszi az összeget. Érdemeiért ő is megkapja a Mária Terézia-rend nagykeresztjét és a tábornagyi rangot.
- 252 : 13 *van hivatalos és diplomatiailag elismert Magyarország — az 1867. évi II. t. c. elismeri Magyarország törvényes függetlenségét; az 1867. évi XII. t. c.-ben megállapított közös ügyek, a külügy és hadügy azonban kifelé egynek tüntetik fel a Monarchiát.*
- 254 : 7 *Van magyar, van német, de szláv parlament nincs* — a kiegyezős értelmében a Monarchia szláv nemzetiségű képviselői az osztrák, illetőleg a magyar parlamentben képviselhették csak választóikat. Szűkre szabott jogú, egykamarás országgyűléssel csupán Horvátország rendelkezett, a két országot érintő közös ügyekben azonban a magyar országgyűlés döntött, ahová a horvátok előbb 29, a Határőrvidék polgárosítása után 40 képviselőt küldhettek.
- 254 : 39 *67-ki politikánk ennek beismerésén alapszik* — t. i., hogy a soknemzetiségű, történelmi Magyarországnak fentmaradása szempontjából szüksége van a Habsburg-monarchia létére. Ezt a számtalanszor hangoztatott szempontot Vajda több írásában is kiemeli (1. *Irányszemlék*).
- 255 : 21 *az egykori görögök és perzsák küzdelmei óta nem látott a világ!* — a görög — perzsa háborúkra (i. e. 500 — 449) mindenekelőtt a

Lap: Sor:

- perzsák szárazföldi haderejének túlnyomó fölénye volt jellemző. A görögök kitűnően kiépített hajóhaduknak köszönhetően elsősorban, hogy háborúikat sikerrel fejezték be.
- 255 : 24 *A negyven milliónyi németiség félszázadon át készült hadi és polgári szervezetével a hason számú francia nemzet ellen – célzás az 1870 júliusában kirobbant német – francia háborúra, amelynek egyik fő jellemzője a német hadsereg alapos felkészültsége volt.*
- 256 : 5 *Coriolan szavaként, meghódoljunk oly ellenségnek, mely kardcsapás nélkül hódít meg! – Coriolanus szavai az öt száműző római polgárokhoz:*
- „Butaságtok (mely nem lát, míg nem érez)
Nem tartóztatva bennetek (levén
Tenellenségtök) tégyen nyomoru
Szolgáivá olyan nemzetnek, amely
Egy kardcsapás nélkül hódítja meg!”
- (Shakespeare: Coriolanus. 3. felv. 3. szín; Petőfi Sándor fordítása).
- 256 : 31 *Paupertas maxima moeretrix – Paupertas maxima meretrix: a szegénység a legnagyobb kerítő.*
- 257 : 14 *Ma vasútnakra százával költjük (helyesen) a milliókat – az abszolutizmus korában – mint ismeretes – mintegy 2000 km hosszú új vasútvonal épült hazánk területén, Bécs központtal. A kiegyezés után még nagyobb lendületet vett a vasútépítés. 1880-ig kiépültek az ország legfontosabb vonalai, most már Budapest központtal.*
- 258 : 20 *ördög párnájaként – 1. Önbírálat, T. ny. m. 400. l.*
- 258 : 31 *„esprit de corps” – testületi szellem.*
- 258 : 32 *„point d’honneur” – becsület kérdése, becsületbe vágó ügy.*
- 259 : 27 *Krisztus csodatevő hatalmát, hogy néhány darab kenyérrel ötven-ezer embert megvendégeljen – célzás a Biblia egyik történetére (Újszövetség. János evangéliuma. 6. rész. 1 – 15. vers), midőn Jézus öt árpakenyérrel és két hallal tartott jól 5 000 főnyi tömeget.*
- 262 : 3 *tertium non datur – harmadik lehetőség nincsen.*
- 262 : 29 *a nyolc miniszteri székért – a röpirat megjelenése idején kilenc (miniszterelnök, 6 felsége személye körüli-, belügy-, pénzügy-, közmunka- közlekedésügy, földmívelés- ipar- és kereskedelemügy-, vallás- és közoktatásügy-, igazságügy és honvédelmi miniszter), illetőleg ha a horvát szlavondalmát minisztert is a magyar kormány tagjai közé számítjuk, tíz miniszteri tárca volt. Tisza Kálmán azonban egy személyben volt miniszterelnök és belügyminiszter, a horvát szlavondalmát minisztert pedig a horvát országgyűlés delegálta a magyar kormányba.*
- 263 : 15 *chavini – sovinizta.*
- 263 : 19 *történeti római viador – 1. Androklész, Önbírálat, T. ny. m. 408. l.*

Lap: Sor:

- 263 26 *Kolumbus tojása* – átvitt értelemben: nehéz kérdés egyszerű megoldása. Az anekdota szerint Kolumbusz Kristóf szólította fel egy tiszteletére rendezett vacsora résztvevőit, hogy állítsanak föl egy tojást a hegyére. Miután ez senkinek sem sikerült, Kolumbusz benyomta a tojás hegyét és úgy állította fel.
- 265 : 4 *az új testamentumi szentírás szava szerinti sem vagyunk kötelezve* – azaz: a felebaráti önfeláldozás ilyen fokát a Biblia sem kívánja.

- M. I. *Magyar birodalmi politika. Írta P-i Z-th A-l.* Bp. 1881. Aigner, Wilckens ny. 48 l. — Kötetkiadás.
- II. Szemelvényeket közöl a röpiratból az Ellenőr (1881. jún. 11., 290. sz.) az alábbiak szerint: a XVI. részben levő *Ausztriában a német elem* kezd. szakasztól az *És vajon olyan lehetetlenséget* kezd. szakaszig. Az *És e nagy világhatalmi állás* kezd. szakasztól a röpirat végéig.
- III. Megjelent továbbá a Vajda János Összes művei (Sajtó alá rend. Kozocsa Sándor. Franklin, [Bp. 1944] 1872. 1.) c. kiadványban az 1270–1313. lapokon, a „Politikai röpiratok” ciklusban.

Keletkezése, forrásai

A *Magyar birodalmi politika* megjelenéséről 1881. jún. 9-én adnak hírt először a lapok (l. Fogadtatása). A röpirat keletkezésének, illetőleg publikálásának körülményeiről Vajda Jánosné Bartos Róza kéziratban levő emlékirataiban olvashatunk részletesen (Emlékirataim. Egy sokat emlegetett házasság meztelen igazsága ! Írta: özvegy Vajda Jánosné Bartos Róza. OSzK. Idézetünkben megtartottuk az emlékiratíró sajátos ortográfiáját). „Megjelent — írja — az az elkészült a Quintus-röpirat. A kézirat három hétig fektűt készen, de úgy odakészítve, hogy csak felkelet emelni. Férjem nagyon figyelmeztetet engem ara, hogy én ötten minden nap kétszer emlékeztesem ara a csomó kéziratra, mert elfogjuk vinni csak gondolkozik még... Én a hogy a férjem megparancsolta minden nap montam és kérdeztem — János nem megyünk a kéziratral — még ma nem — mondta az uram. No de három hét múlva jött egy nap amikor elmentünk a vastag kézirattal.” „... én a kézirat tartalmát úgy ismertem, hogy fetuttam volna szavalni, kívül tuttam és nagyon megértettem. Mert ha Vajda mást irt mind verset, akkor nagyon gyorsan irt, és a tele papirlapok szinte röppültek ki a kezéből oda dobva az író asztalra, azért is állatot minden lapot számal és az én dolgom volt a lapokat számjuk után össze rakni, rendezni, és legtöbb esetben lemásolni. Dehát férjem lefekvésig mind azok az emberek neveit emlegette, akikre ő most gondol, miután elhatározta, hogy holnap kiadja a kéziratot a kezeiből...”

Másnap korán reggel szinte ünepélyesen készülöttünk elmeni hazulról. Mentünk a nemzeti színházbérházába, a Lubi házba, az emeleten volt egy irodahivatal, ott Vajda az inasnak mondta hogy — Vajda János író — hamar kinyilt az ajtó és férjem bement velem. Én nagyot néztem ara a finom öreg urra, mert nagyon csikos és pepitás

volt. Férjem bemutatott röviden, a nőm — én fejemet mélyen meghajoltam, a kezét a mit finom udvariassággal nyujtot nekem megszorítottam, azzal a gondolattal, légy az uramhoz jó és az Isten tesé-
lád. Férjem előbe tette a kéziratot, és azt mondta — ezt hoztam tesék
átveni — mire az öregur azt felelte, a kézirat címét megnézve, csak
délután két órákor adhatok választ, és kérem eljöni biztosan, mert
azután a várban leszek. Férjem megígérte, hogy pontosan eljön és
mink kimentünk. Alig értünk az uccára én kérdeztem az uramat,
hogy ki ez az ur, mert nekem nagyon ismerős, mire férjem azt felelte —
mert látot őtet az — Üstökös-ben és a Borsszemjankóban, a báró
Podmaniczky Frigyes . . .

Siettünk megint a Lubi-házba, két órákor már ott voltunk. A
rendkívül finom báró nagy előzékenységgel fogadot bennünket Vajda
nagyon komoly volt. A báró azt mondta — a kéziratra mutatva a
mi ott fekvőt széjelvéve az íróasztalon; én az egészet átnéztem, és
rendben van minden, a Honoráriumot akár már holnap felveheti.
Kérem tesék holnap délelőt tízórákor eljöni” (160—161. l.).

A továbbiakban azt is megtudjuk, hogy Kvassay Ede miniszteri
tanácsossal is tárgyalt a röpirat ügyében: „a beszélni valója ami van
evvel a tanácsossal, a Quintus-röpiratra vonatkozó.” „. . . férjem monta
többször hogy nagyon gondolkozik azon milyen benyomást fog csinálni
a röpirat, mert csupán politika. Másnap reggel elmentünk megint a
Lubi házba, beérve a báró kinyitotta a vas szekrényt és kivett egy
csomó pénzt, Vajda elé leolvasot öt darab száz forintot, öt száz forint
volt a Honorárium a Quintus-ért . . .”

Ne zavarjon meg bennünket az a körülmény, hogy Vajdáné követ-
kezetesen „Quintus-röpiratról” beszél. A *Magyar birodalmi politikáról*
van szó. A Quintus álnév alatt írt *Hítágozatok* — mint tudjuk — 1878-
ban látott napvilágot (l. *Hítágozatok*. Fogadtatása, Vajda és Bartos
Róza viszont 1880-ban ismerkedtek meg, s ez év nov. 27-én kötöttek
házasságot. Az emlékirat nagyjából kronologikus sorrendben tudósít
a „sokat emlegetett házasság” eseményeiről, s így azt is leírhatjuk,
hogy Vajda és Podmaniczky fent említett találkozása 1881 tavaszán,
talán áprilisban történt. Elképzelhető ugyan, hogy Vajda a *Magyar
birodalmi politikát* — a *Hítágozatokkal* rokon problematikája miatt —
Quintus álnévön akarta kiadni, hangsúlyozván ezzel összetartozandó-
ságukat, miként az *Önbírálat* és a *Polgárosodás* esetében is tette, s
felesége ezért beszél folyvást Quintus-röpiratról, mindegyre azonban
nincs adatunk.

A Pesti Hírlapból (l. Fogadtatása) azt is megtudjuk, hogy a kortár-
sak közül sokan felismerték: ki rejtezik a betűjelek mögött, a röpirat
azonban — az idézett lap szerint — „tovább olvasva, mind messzebb
marad el a politikus szerzőtől”. Pedig Vajda szerzőségét most sem bi-
zonyítja kevesebb momentum, mint előző munkái során.

A *Magyar birodalmi politika* gondolatsora lényegében a *Polgárosodás*
és az *Irányszemlék* közjogi-politikai mondanivalójának az azóta eltelt
két évtized történelmi tanulságai fényénél való újrafogalmazása. Magyarország
legyen a birodalom központja. A Monarchia többi
nemzetei, nemzetiségei csak idehajló ágai más törzseknek, melyek gyö-
kerei a szomszédban rendíthetetlen sziklatalaj mélyén nyugosznak, ki-
zárólag a magyar az, amely boldogulását máshol nem keresheti. Ehhez

azonban a birodalom minden fontos pontján meg kell szerezzük a vezetőserepet, s főként a hadseregben, mint az a *Hitágozatokban* is írva van. Az alapgondolatok tehát a régielk, új értelmet az a tény ad nekik: *A főhatalom már érzi hogy a német elemnek szerepet kell cserélnie, és talán még nem határozott az iránt, hogy kivel cseréltesse el e szerepet, a magyarral vagy a szlávval? — de mindenesetre idején valónak látja ez iránt tapogatózni. Mély hitem, hogy ennél elhatározóbb és szerencsésebb iérténelmi mozzanatot nem értünk Mohács óta (Magyar birodalmi politika. VKrk 273. l.). A röpirat szerzője, akárcsak a *Polyárosodás* és *Irányszemlék* idején — átmeneti kitérő után — ismét Széchenyit vallja közjogi-politikai téren mesterének. *Jól esik föltennünk — írja —, hogy a közjogi párt [az uralmon levő Szabadelvű Párt], a Széchenyi politikai irányzat örököse, e cél felé törekszik* (i. m. 302. l.). A *Magyar birodalmi politika* hasonlatai, fordulatai, képei és idézetei szintén költőnk szerzőségére vallanak (ezekre nézve l. a *Tárgyi és nyelvi magyarázatok* c. fejezetet).*

*

A röpirat keletkezése idején viszonylagos szélcsend uralkodik mind az európai, mind a hazai politikában. A csend azonban a vihar előtt csendje. A most következő évek az erőgyűjtés évei. Munkálgodnak már a mélyben azok az erők, amelyek kevéssel később porondra lépnek.

Az európai és hazai politikai helyzet telve van megoldatlan problémákkal. Sedan-nál a francia—német vetélkedésnek csak az első menete fejeződött be, ez a kortársak előtt is egyre világosabban látszott. *A német egységes birodalom is — idézzük Vajdát — aránytalanul gyorsan, erőszakolva épült. Belső szükség alkotta-e meg, vagy csak két ember lángeszze . . . azt majd a közel jövő megmutatja. Mert hogy a processzus nincs befejeződve az már látszik. A földre gyűrt vetélytárs csakhamar talpra állt, és készül sorompóba inteni a diadalma babérain nyugvó ellenfelet.* (*Gambetta*. VÜ 1881. márc. 6. — *jd* — jegy alatt.)

Tovább mélyítették a régebbi ellentéteket a berlini kongresszus intézkedései is (l. *Hitágozatok*. Keletkezése, forrásai). Oroszország és Törökország változatlanul ugrásra készen állnak egymással szemben. A Balkán népei kedvezőtlen helyzetükben a cári Oroszországra tekintettek ezután is, mint patrónusukra, és nem mondtak le a határaikon túl élő testvéreikkel való egyesülés gondolatáról sem. A Monarchia vezetőkörében pedig népszerű elképzelésként él egy újabb balkáni térnyerés lehetősége. Vajda Rudolf trónörökös egyik nyilatkozatából azt olvassa ki: *monarchiánk a szláv Balkán felét el akarja venni, akár az oroszal, akár az angollal szövetségben* (*Szemle*. PÜ 1880. okt. 13.).

A berlini kongresszus után az orosz—német kapcsolatok is jelentékenyen megromlanak. Bismarck és Andrassy 1879. okt. 7-én Bécsben megkötik a Monarchia és Németország közötti védelmi szövetséget (*Zweibund*). A szerződés értelmében a két állam segítségnyújtásra kötelezi egymást abban az esetben, ha Oroszország valamelyikőjüket megtámadná, vagy egy, a két szerződő fél bármelyike ellen irányuló agressziót támogatna. Egyéb háborús konfliktus esetére pedig jóindulatú semlegességet fogadnak egymásnak.

A korábbi esztendőök ádáz politikai viharai után az Osztrák—Magyar Monarchiára is nyugodtabb évek köszöntenek. E nyugalom átmenetiségét csak kevesen fedezik fel és prófétálják. Az új „gazdasági kiegyezést” (1878) követő harcok elültével Tisza Kálmán pozíciói ismét megerősödtek. A Monarchia lajtántúli részében az osztrák liberálisok 1879-ben bekövetkezett bukása után a konzervatív gondolkodású gróf Taaffe, Ferenc József bizalmasa került a kormányelnöki székbe. Taaffe az osztrák feudális elemekre és a különböző nemzeti csoportokra építette uralmát. Fő célkitűzése az uralkodó hatalmának további növelése és a birodalmi gyűlés hatáskörének csökkentése volt.

A Taaffe-kormány az Ausztria népei közötti béke megteremtését hirdeti küldetésének. Engedményeket tesz az óceheknek és a lengyeleknek. Ismét megnyitja kapuit a prágai cseh egyetem. A Rieger vezette ócehek a dualista rendszer elfogadása árán bekerülnek a kormánykoalícióba. Taaffe jóideig ügyesen megosztotta és ellensúlyozta a különböző nemzeti és ellenzéki erőket. Nem talált azonban megértésre politikája Magyarországon, s heves ellenkezést váltott ki — főként a cseheknek, szlávoknak tett engedmények miatt — a nyolcvanas évek elejétől egyre nagyobb szerephez jutó német nacionalisták táborában.

Magyarországon mind sürűbben hallatszanak olyan hangok, amelyek szláv-orientációval vádolják a Taaffe-kormányt. A *Habsburgok monarchiájának* — vélekedik Vajda — *ha fönn akar állani, keresnie és találnia kell e roskataggá vált sarkoszlop [ti. az osztrák—németiség] helyett egy másikat, és úgy látszik keresi is már és tán föltalálni véli Csehországban? Csehországban és mindenütt, amerre szláv nyelv csikorog e monarchiában.* (Magyar birodalmi politika. VKrk 272. 1.) A *Taaffe-kormány* — írja más alkalommal — *nyíltan bevallott célja ugyan nem volna más, mint a nemzetiségi érdekek kiegyenlítése, a fajok kibéktetése. És ezt mereven rosszalni nem is lehet, sőt, ha bizonyos határnál meg tudna állapodni, t. i. a fönnálló kettesség nézeténél, hát üdvözölni is lehetne.* Ezzel szemben szerinte: *Tény, hogy külföldön is már-már megszilárdul ama föltevés, hogy a Taaffe-kormány politikája nem más, mint a monarchia uralkodó elemévé tenni a szlávot a német helyett* (Szemle. PÜ 1880. okt. 13.). A trónörökös *Rokonszenvezése a szláv elemmel* — állapítja meg ugyanebben a cikkében — *csaknem tiünetdleges.*

Tovább romlik a helyzet a nemzetiségekkel való kapcsolat terén is, s mindez természetesen rányomja bélyegét Magyarország és a szomszédos államok viszonyára. Az 1879. évi népiskolai törvény csak olaj a tűzre. A törvény ugyanis kötelezővé teszi a magyar nyelv oktatását a nemzetiségi népiskolákban és tanítóképzőkben, további rendelkezése szerint pedig 1882-től tanítói oklevelet csak magyar nyelv oktatására képes nemzetiségi tanítójelölt nyerhet. A mind rosszabbá váló kapcsolat beszédes bizonyítékai Vajda írásai is. Cikkeibe — tapasztalhattuk már — mind nagyobb mértékben behatol a korabeli magyar nacionalizmus s a nemzetiségi kérdést már szinte kizárólag ennek szemüvegén át látja. A Monarchia szláv nemzetiségei — véleménye szerint — a trójai faló szerepét töltik be, *mely annak idején majd megteszi a maga kötelességét. . . . Csak szép békésen, pláne alkotmányos úton ell kell foglalnia az uralkodó szerepét. Ami pedig már történni kezd. És a lajtántúli kormány, illetőleg központi hatalom . . . Ha már nem olvaszthat*

bennünket magyarokat a németiségbe, beolvaszt a szlávságba, és elolvad abban, illetőleg Oroszországban maga is (mert ez a végső következmény), de magyarrá nem lesz. (Szemle. PÜ 1880. aug. 11.)

Szinte kezdettől fogva számontartja a Georg Schönerer (I. T. ny. m. 586. l.) vezetése alatt fellépő, Németország felé orientálódó német nacionalista csoport működését is. Az osztrák németek közt — állapítja meg — két politikai nézet az uralkodó: ők legjobban szeretnék, ha Ausztriában megint ők lennének az urak, akármilyen alakban; abszolútizmusban, vagy Schmerling reiksztrahjában, ezek a régi centralisták. Ha ez lehetetlen, ekkor ők nem akarnak többé osztrákok lenni, hanem németek, amde ezt nem merik kimondani. De fölláttanak oly programot [Schönererék programja, I. alább], mely ide vezetne végeredményben. Azt kell gondolnunk ezekről, hogy ők nem őszinték e programjuk felállításában. A személyes unió náluk nem véggel, de eszköz. Azt hiszik, hogy amellett a monarchia együtt nem marad, és akkor ők, mint éretl gyümölcs lehullanak a nagy németiség ölébe. A német nacionalista párt programja — Magyarország külön államisága érinthetetlen jogalapon álló, a személyes unió és a delegációk eltörölendők — szerinte azonos a mi „szélső balpártunk” elképzeléseivel (Politikai híradó. KNI 1880. nov. 28.).

A KNI 1881. jan. 16-i száma Politikai híradó-jában még részletebben ismerteti a Schönerer-csoport elgondolásait. Most — írja — egy számos elvokon alátámasztott körlevelet bocsájtott ki, melyben fölhívja a hasonérmű németeket, hogy egy német nemzeti egyesület alakításával egy német nemzeti párt megalakulását tegyék lehetővé. A körlevél hangoztatja, hogy a Schönerer-féle csoport Magyarországgal perszonáluniót akar, Galliciával a Magyar- és Horvátország kapcsolatához hasonló viszonyt, csak ez által lesz teljesen elérve — idézi a továbbiakban a körlevelet — az egykori német birodalmi tartományok függelensége az osztrák — magyar monarchián belül; mi sohase feledjük el, hogy Ausztria német területei egy ezredéven át a német birodalomnak kiegészítő részét képezték; nemzeti kötelességünknek kell tehát tartanunk a német birodalommal való szövetségnek törvények által való megszilárdítását s Németországgal egyszerre közjogi viszonyunk felállítását, valamint a két birodalom vámközösségét, habár csak mint távoli véggelt is, szem előtt kell tartanunk, mert ez a belöldi termelésnek a külföldi verseny ellen kiegyenlítő védelmet fog nyújtani.

E mozgalom — jelenti ki Vajda —, ha nagy mérveket ölt ránk nézve csak előnyös lehet. Mert meg fogja győzni az uralkodó házat, hogy a monarchia összetartó eleme ezentúl sem a német, sem a szláv nem lehet, mert mindkettő kijelé törekszik — hanem csakis a magyar, melynek itt élni-halni kell, mert számára a nagy világon e kívül nincsen hely sehol.

A röpirat szerint tehát: Arra, hogy e monarchiát, mint Széchenyi mondá, ebből a piszkos budai várból kormányozzák — a 48-i világhelyzet [I. Irányszámék 523. l.] kétségkívül hátráltalanul kevésbé volt alkalmas mint a mostani (Magyar birodalmi politika. VKrk 274. l.). A magyar király családjának egy része lakhatnék Bécsben, ő maga is időzhetne ott koronként, de székhelye lenne Budapest. Azonkép a közös kormány hivataloknak. (I. m. 303. l.)

Magyarország legyen a birodalom súlypontja — e gondolat történetét ismertettük már az előzőek során (I. Polgárosodás. Keletkezése, forrásai; Irányszámék. Keletkezése, forrásai), ... s a Habsburgok

Budára költözésének gondolata is levegőben volt: Jókainál a Jövő század regényében egy Habsburg, II. Árpád néven már Budán uralkodik, hasonló nézeteket vall Eötvös József [Jegyzetei 1866. júl. 17., 31. és sept. 15. Napló, Bp. 1941.], sőt erről álmodozik Táncsics Mihály is [Eletpályám]’ (Komlós, i. m. 219. l.). Vajda most már Kossuth irataitól is e probléma tisztázására vár feleletet: . . . vannak — írja az *Irataim* 2. kötetének megjelenésekor —, akik azt tartják, hogy a *dynasztia* uralma a magyar nemzeti lét, sőt nemzeti nagy lét követelményeivel sem összeférhetetlen. Volt idő, midőn Kossuth maga is még e nézeten volt. És vannak, akik azt hiszik, hogy a 48-iki idő oly szerencsés mozzanat volt, mely, mintegy készen kínálkozott arra, hogy a *dynastiát* e nagy nemzeti lét céljaira megnyerve, a magyarság vehette volna át e monarchiában az uralkodó szerepet. Igaz-e ez, helyes-e e nézet vagy nem? Kérdés: el lett-e követve minden, ami a célhoz vezethetett volna? Melyik félén múlt, a magyar vagy a túlsó — osztrák — félén — Kossuthon-e vagy a *dynastián* és *környezetén*, hogy e cél akkor megvalósult?

Ez ama legfőbb, legfontosabb kérdés, melyre Kossuth összes irataiban feleletet várunk. Olyan feleletet, mely meggyőző lenne vagy az egyik vagy a másik nézet vallóira nézve. Mert ennek aztán meg lehetne az a roppant nagy politikai horderejű hatása, hogy a magyar nemzeti közvéleményt e sarkalatos kérdésben egy nézet táborába terelni elősegítené. És ha erre Kossuth nem lenne képes egy e célra szentelt félszázados életén át, — akkor olvasóinkra bízunk kivonni e tényből a következtetést. (Szemle. PÜ 1880. dec. 22.)

*

A röpiratot létrehívó okok között említettük már azt a körülményt: Vajda úgy érzi, hogy a birodalmi politikai érdekek az eddigi irányító osztrák helyett más vezérelemet keres. . . . elérkezett az idő — írja —, melyben a Habsburgok monarchiájának is család birodalomból nemzeti birodalomká kell átalakulnia. És ha ez áll, akkor ez nem lehet más, mint magyar birodalom. (Magyar birodalmi politika. VKrk 281. l.) Ha azonban a magyar politikai pártok nem találják meg a jelen körülmények között legmegfelelőbb politikát, akkor könnyen előállhat az a helyzet, hogy a birodalom vezérelemévé a csehek vagy általában a szlávok válik, a Taaffe-kormány politikája — szerinte — tartalmaz is ilyen kísérleteket. A politikai irányváltotatásnak — vallja több írásában —, egy, a magyarság érdekeit eredményesebben képviselő politikának lehetősége most ismét felmerült, s ez a Magyar birodalmi politika létrejöttének másik oka. A röpirat ugyanis új politikai programot kíván adni, a változott körülményeknek — Vajda értékelése szerint — megfelelően. Az eddigi helyzetet tudnillik az jellemezte: *A szélső bal többet ígér, mint amit a nemzet kivihetők tart, — a kormánypart pedig kevesebbet, mint amennyivel a nemzet önrzete megelégedhetnék, és mint aminek valóstítását e párt a kiegyezés alkotásakor — talán — végcéljául költözte. (i. m. 271. l.)*

Tisza Kálmán politikáját fő célkitűzésén, a kiegyezés érintetlen-ségének vérrel-vassal biztosításán túl, a mozdulatlanság tartósításának elve vezette. Került mindent, a legkisebb kockázatot jelentő politikai vállalkozást is, amely — elképzelése szerint — a maga vagy a pártja mögé felsorakozott birtokos osztály pozícióját veszélyeztette volna.

Hosszúra nyúlt kormányzása alatt azonban a fiatal, tehetséges politikusok egész sora nőtt fel, kormánypártiak, az adott körülmények lényegét elfogadják, de politikai koncepcióban gazdagabb, színesebb egyéniségek.

A röpirat megjelenése idején természetesen csak első kísérleteiknél tartanak az említettek, a kormány élén 1890-ig még Tisza Kálmán áll, Vajda mégis új, gazdagabb lehetőségeket ígérő jelenséggént veszi számba a fellépésüket. *A közép ellenzéknek [mérsekelt ellenzék] — állapítja meg — ugyanis különféle elemei vannak, melyek csak abban egyeznek föltétlenül, hogy a jelen kormányt minden áron meg kell bukztatni.* (Szemle. PÜ 1880. aug. 25.)

A mérsekelt ellenzék és a kormánypárt érzik — fejtegeti más alkalmakkal —, hogy *valami nagy elvi ok nem forog fenn köztük, ami egyensúlyuknek útját állná, az ellentétek, a keleti kérdés, gazdasági kiegyezés körül azok el lettek intézve.* (Szemle. PÜ 1880. aug. 4.) *A mérsekelt ellenzék azonnal kész az egybeolvadásra, csak Tisza Kálmán mondjon le a miniszterelnökségről.* (Politikai híradó. KNI 1880. aug. 29.)

A közjogi párt politikusai — írja a Tisza-kormány vesztglésére célozva — *igyekezzenek több eredményt felmutatni a kormányzat terén, mert különben — hoppon maradhatnak.* (Szemle. PÜ 1880. aug. 25.) Az elégedetlenség Tisza politikájával szemben már így is jelentékeny méreteket ölt s nem kizárólag csak a Függetlenségi Párt részéről . . . *pártviszonyaink — jelenti ki — . . . egyáltalán nem természeteseek, nem rendesek és mindenki érzi, hogy ez így soká nem tarthat, előbb-utóbb egy kissé rendesebb kerékvágásba kell zökkenniük . . . legszembeszökőbb körülmény már magában az az egy, hogy a legkiválóbb tehetségű és legnagyobb tekintéllyel bíró egyének — pártonkívüli magaslataban, megannyi az, úr szellemei' belegnek a legkülönféle ellenzéki árnyalatok vízrétegei föltött* (Szemle. PÜ 1880. szept. 29.)

A közjogi vita — fejtegeti ezidőtájt megjelent írásaiban — ismét fellángolt a napisajtóban. *És ami különös, az, hogy a szerepek már-már egészen átcserelődtek. Egykori Deák-párti közlönyök kezdik feszegetni Ausztria felbomlásának és ennek következményeképp Magyarország függetlenségének eshetőségeit* (Szemle. PÜ 1880. aug. 4.). Tiszának tehát saját pártján belül is komoly ellenzéke van. A közjogi vitát nem is a szélső de a mérsekelt ellenzék veszi föl minden kihívás nélkül kétféle irányban . . . *előnyösnek tartja e szövetséget [ti. az Ausztriával való], és egyelőre ragaszkodik is hozzá, de már erősen vándorlik, tépelődik, nem alakulhatnak-e már közelebb is úgy, akár a kül, akár az osztrák — ciszlajtán — viszonyok, melyek között első kötelesség lenne csupán önmagunkra gondolni és Ausztriát, illetőleg a vele való szorosabb szövetséget elejteni, vagy legalább a kényszerűségekhez képest módosítani.*

E megfontolásra ösztönt előbb a keleti bonyodalom, annak újabb alakulata, azután az Ausztriában eldőlt újabb fordulat adott, végre pedig az a körülmény, hogy a szélsőbal programja mindegyre nagyobb tért hódít a hazai közvéleményben.

A függetlenség pártja — olvashatjuk a továbbiakban — *nemcsak számban, de értelmi erőben — és ez a fő — ma sokkal izmosabb, mint volt a kiegyezés első — izgatottabb éveiben. Programja ma már nem talál olyan erős ellenzésre, mint tizenhárom évvel ezelőtt . . . találkoztak kiváló tehetségek, akik ma részint határozottan e párthoz állottak, részint olyanok,*

akik mintegy várakozó állásba helyezkedtek, kimondván, hogy jöhetnek idők, körülmények, melyek közt ők fuzionálhatnak e párttal. (Szemle. PÜ 1880. aug. 25.)

Mindezekből a röpirat azt a tanulságot vonja le: . . . a magyar nem fogja beérni sokáig azzal az alappal sem, melyet a 67. kiegyezés számára kijelölt. Ez már nemcsak önérzetének kevés, sőt innen-onnan sértő, de nemzeti létének sem nyújt elegendő biztosítékot. (Magyar birodalmi politika. VKrk 283. 1.)

Magyarországon a függetlenségi párt, mely ha nem mondja is, de tartja, hogy ha nem lehet célját érni, Ausztriával, Ausztria nélkül fogja azt megkísérelni, — a függetlenségi párt egyre növekedik. A dynastia e miatt aggodnik, és — ha te úgy, én is úgy — a szlávokra veti szemét, és kedvez nekik; ha a magyar nem akar a monarchia főntartója lenni, legyenek arra készen a szlávok. (I. m. 293. 1.)

Vajda ezután számbaveszi a fennálló politikai lehetőségeket a dunai konföderációtól egy esetleges „secundogenituráig”, s megállapítja, hogy mindezek között mind birodalmi, mind nemzeti szempontból a magyar alapra támaszkodó monarchia a legszerencsésebb megoldás. *Mi csupán védekező, nem támadó állást kívánunk elfoglalni.* (I. m. 299. 1.) *Maradjon a jelen közjogi alap úgy amint van, akár még a delegatio is.* (299. 1.) *Mindez nem bántathatná az osztrák-szlávok nemzeti önérzését, de immár a németekét sem . . .* (300. 1.)

A probléma felvázolása után a röpirat végső megoldásként azt ajánlja: *Ha akarunk e földatra vállalkozni [ti. a Monarchián belüli vezérszerepre], akkor nyilatkozzék az akarat egy magyar birodalmi párt alakulásában, mely mondja ki, hogy értse meg a magyar nép és a dynasztia, miszerint célja a magyar nemzet függetlenségét, létének biztosítását a monarchia főntartásának céljával egyesíteni, ez lévén annak nemcsak legkönnyebb, de egyedül lehető módja és a mellett legdicsteljesebb alakja is egyszerűs mind.* (I. m. 302. 1.)

Hogy e párt alakulását miként képzei el, azt nem körvonalazza. Korábbi cikkei azonban arra engednek következtetni, hogy talán a Tiszát és körét hátrább szorító Szabadelví Párt és a konzervatív csoporttal szakító Mérsékelt Ellenzék fúziójaként, esetleg a Függetlenségi Párt markánsabb személyiségei bevonásával.

Alaposabban szemügyre véve a *Magyar birodalmi politika* mondanóját, fel kell figyelniünk költőnk politikai valóságismeretének nagyfokú hanyatlására, kombinációi mind naivabbá válására. Észlelték ezt már a kortársak is. A Pesti Hírlap recenziése még a feltételezését is elveti annak, hogy a röpiratot Vajda János írhatta, mert az „tovább olvasva, mind messzebb marad el a politikus szerzőtől — s egy egészen ábrándozó magyar lép elő az eszmemenet rózsaszín fellegéből”. A szerző — szerinte — „valami szelid falusi ember, aki a tavaszi lomb-suttogásban, a döngicsélő méhek között mindezeket megálmodta s megírta”. Az Ellenőr szemleírója pedig „ujjból szopott okoskodások”-nak, „képtelenségek”-nek nevezi a *Magyar birodalmi politika* egy sor tételét (i. bírálatokat I. Fogadtatása).

Vajda politikai gondolkodása sohasem volt illúzióktól, naivitásoktól teljesen mentes. 1862-es röpirataiban, főként pedig *Irányleszmék* című cikksorozatában sokszor zseniális meglátások, találó megállapítások szomszédságában bukkanunk mosolyognivaló naivitásokra. Hadd emlékeztessünk itt a Schmerling-éra iránt táplált reményeire is. Nem tud tőlük minden vonatkozásban megszabadulni még politikailag leg-érettebb korszakában, a MŰ-ba írt vezércikkek idején sem. Illúziói, egyre naivabbá váló tervezetései elsősorban akkor kísértettek, amikor a magyarság birodalmon belül betöltött szerepével és annak várható lehetőségeivel foglalkozik. A birodalmi súlypont-áthelyezésről egész életén át dédelgetett tervei végülis a magyar császárság létrehozásának „javaslatában” kulminálnak. Társadalmi vonatkozásban sosem rugaszkodik el ennyire az adott valóságtól, bár elgondolásai itt sem mindig illúzió-mentesek. Utolsó két röpirata a korabeli magyar iraperializmus egyes elképzeléseinek hatásától is fertőzött, ám nála mindez inkább naiv ábrándozás, mintsem akcióra ösztönző program formájában jelentkezik.

*

A röpirat tételei — s ebben Komlós Aladárnak feltétlenül igaza van — döntő többségükben Vajda elképzeléseit tartalmazzák (hívjuk bizonyosságul korábbi írásait is!). Elgondolásai egyike-másika azonban a Szabadelvű Párt egyes — Tisza „állóvíz” politikájával nem rokon-szenvező — körei előtt is népszerűek lehettek. Podmaniczky támogatása mellett A Hon elismerő kritikája (l. Fogadtatása) is erről tanúskodik. Vajda számított e körök támogatására — felesége tudósításán túl — egyik-másik elképzelése megfogalmazása is erre enged következtetni. Bizonyos intenciókat is kaphatott, bár ezt a röpirat jellegzetesen Vajdára valló gondolatai között nehéz felfedeznünk.

Fogadtatása

A *Magyar birodalmi politikát* 1881. jún. 9-én A Hon és a PN ismer-teti először. „Irodalom, művészet és tudomány” rovatában A Hon az alábbiakban számol be a röpiratról: „Magyar birodalmi politika” cím alatt Aignernél érdekes röpirat (ára 60 kr.) jelent meg, melyben a szerző szép nyelvezettel és plausibilis, behízelgő érveléssel tudja megkedvel-tetni ideáját, hogy ti. Magyarország legyen a központ a monarchiában. Nem a szélbalok kis Magyarországot, külön, egyedül állóan akarja; nem Árpád országa az ő eszményképe, hanem Attiláé. Igen érdekes olvasmány manapság s korszerű. Mindenesetre érdemes, hogy minél több gondolkodó magyar forgassa e röpirat lapjait, mert igen sok helyes és életrevaló eszme van benne.”

„(Magyar birodalmi politika) címmel — írja a PN — röpirat jelent meg... Szerzője P-i Z-th A-1. A röpirat a függetlenségi párt programja mellett szól, s azt ajánlja, hogy a monarchia súlypontja Budapesten legyen s a magyar király Budáról kormányozza Ausztriát, bár az ellen sincs kifogása, hogy ő Felsője a magyarok császára nevét venné fel. A röpiratíró reményli, hogy Galicia, Bukovina, Bosznia, Hercegovina, Dalmácia és Albánia a magyar korona örökebe megy át;

a műből még csak azt idézzük, hogy az író a közjogi pártot Széchenyi politikája örökösének tartja.” (Különfélék.)

Az Ellenőrben (Politikai és közgazdasági napilap. Felelős szerkesztő Hindy Árpád) a következőket olvashatjuk: „Magyar birodalmi politika” ez címe egy 47 lapra terjedő nyolcadrétű füzetkének, melyben P-i Z-th A-1 hosszasan magyarázza a nemzetnek, mily égető szükség erre nézve, hogy a németek és szlávok fölötti hegemoniát az egész monarchiában magához ragadja. P-i Z-th úr a főváros valamely esőndes végső utcájában vagy az ország egyik félreeső falujában, hova a közélet igazságainak éles fénye el nem hat, éli nyugodt, contemplatív életét és tiszta magyar lelkének lángoló, hazafiúi érzetében álmodozik a hon boldogságáról és a nemzet nagyságáról. Hogy álmodozik, azt tőle senki rossz néven nem veheti; de hogy álmában beszél is: ez már hiba. Hiba pedig azért, mert a szomszédok, kik valóságos kéjérzettel szórták ránk mindeddig a rágalmat, ez alkalomból is nagy sietséggel ránk foghatnak, hogy mindnyájan olyan hynobatesek és somniloquoek vagyunk, mint Z-th úr.

Mit akar Z-th úr? Azt akarja, hogy támadjon egy országos párt, melynek programja a magyar fensőbbségnek az egész monarchia területén való kivívásában sarkaljon. Erre pedig az időpontot éppen most véli legalkalmasabbnak.”

Idéz a műből, majd így folytatja: „Mindezeket Z-th úr álommentő factum-ában a történelemből vett tanulságokkal és újból szopott okoskodásokkal igyekszik megállapítani. Nem cáfolhatjuk hosszasan a képtelenségeket, nem mutathatjuk ki részletesen az ellenmondásokat [!], melyek röpiratában csakúgy hemzsegnék. Mert ha komolyan vennők álmát, csak az ország többi körömrágó politikusait bátorítanók hasonló elucubrációkra.” (Irodalom, színház és művészet. 1881. jún. 11.)

Beszámol a röpiratról a VÜ (1881. jún. 12.) is. „Azzal az óhajttással foglalkozik — írja a többi között —, hogy a monarchiában a vezérállam Magyarország legyen. A magyar király legyen az első személy. Ha Anglia királynéja lehet India császárnéja, mondja a röpirat, miért ne lehetne a magyar király Ausztria császára és nem megfordítva, vagy miért ne vehetné föl a magyarok császára címét is. E röpirat erőteljes nyelv és erős érvelés által válik ki a hasonló fajta termékek közül.”

Az Alföld (Politikai napilap, Arad. Felelős szerkesztő: Tiszti Lajos) Különfélék-rovata (1881. jún. 12.) szó szerint átveszi A Hon ismeretetését.

A Pesti Hírlap (Politikai napilap. Felelős szerkesztő: Dr. Kenedi Géza) tudósítása pedig a következőképpen hangzik: „(Magyar birodalmi politika). Egy röpirat jelent meg e címen. Annnyira ügyes bírálat van írva és néhol oly tömören, hogy sokan első percben Vajda Jánosnak tulajdonították, hanem tovább olvasva, mind messzebb marad el a politikus szerzőtől — s egy egészen ábrándozó magyar lép elő az eszmemenet rózsaszín fellegéből. P-1 [!] Z-th A-1 úr (mert e betűk állnak a címlapon mint hierogliphék) a németek és szlávok fölötti hegemoniát akarná, s a magyar uralmat érvényesíteni az egész monarchia fölött, a király fölvenné a „magyar császár” címet s innen Budáról kormányozná a monarchiát. A szerző bizonyosan valami szelíd, falusi ember, aki a

tavaszi lombsuttogásban, a döngicsélő méhek között mindezeket megálmodta s megírta.” (1881. jún. 13.)

A Magyarország és a Nagyvilág (Felelős szerkesztő: Molnár Antal; Irodalom-rovat. 1881. jún. 19.) az Alföldhöz hasonlóan jár el, azzal a különbséggel, hogy hasábjain a PN 1881. jún. 9-i számának megjegyzéseit olvashatjuk szóról szóra.

Röpiratáról maga Vajda is megemlékezik, természetesen nem fedve föl szerzőségét. „Ha a monarchiában — írja —, mint egy nemrég jelent politikai röpirat terveli, a magyar és német elem közt a viszony teljesen megfordítva: a közös hadsereg magyar, a közös hadur a magyarok császára volna: akkor nem bánhatnók, ha a trónörökösben egy magyar Napoleon hadvezéri tehetségeinek korai jeleit látnók duzzadozni.” (*Rezső királyfi új könyve*. VÜ 1881. nov. 20., 747—748. 1.-jd- jegy alatt.)

Vajda műveként a röpiratot először Szinyei József említi (*Magyar trók élete és munkái*. XIV. köt. Bp. 1914. 757. h.; tévesen R. Z. A. betűjelek alatt megjelentként tünteti fel).

Futólag szól róla Vajdáról írt munkájában Bóka László (Vajda János. [Bp. 1941] 140. l.), és a *Hitágozatokkal* együttesen Sötér István (*Romantika és realizmus. Válogatott irodalmi tanulmányok*. [Bp.] 1956. 340. l.). Komlós Aladár megállapításait (i. m. 215—221. l.) pedig a *Hitágozatok*-kal (I. Fogadtatása) kapcsolatosan ismertettük.

Tárgyi és nyelvi magyarázatok

Lap: Sor:

- 269 : 5 *Föl és alá, jól és alál — Irtóztató, irtótató, mondaná Petőfi* — Petőfi Sándor Világosságot! (Pest 1847) c. verséből idéz.
- 269 : 14 *pártvándorlás szintén permanenssé lett* — a kiegyezés utáni pártviszonyok egyik jellegzetességére utal a röpirat. A dualizmus korának számottevő parlamenti pártjait jelentősebb világnézeti vagy osztálykülönbségek nem választották el egymástól. Valamennyi a birtokos nemesség érdekeit képviselő csoportosulás volt s a közjogi felfogások különböző árnyalatai szerint alakultak. Döntő szempont az Ausztriával való kapcsolat mértéke volt, ennek megtézését pedig — s ezt Vajda publicisztikájában is tapasztalhatjuk — mindenkor jelentékenyen befolyásolták az adott nemzetközi viszonyok. A balközép és a Deák-párt fúzióját megelőző huzavonásban pl. Ghyezy Kálmán, a balközép egyik vezére, a párt tizenhat más tagjával — Ivánka Imrével, Horánszky Nándorral, Horn Edével stb. — együtt odahagyja Tiszáékat, külön „középpártot” alakít, oéljául tűzve ki a balközép és a Deák-párt fúziójának megvalósítását. Mások, Ugron Gábor, Bartha Miklós, Csévolszky Lajos és társaik, érezve a közeli irányvonal-feladást, szintén elhagyják a pártot és kevéssel utóbb az Országos Negyvennyolcas Párthoz csatlakoznak. 1875 februárjában — miután Tisza febr. 3-i képviselőházi beszédében kijelenti: egyenlőre nem látja időszerű-

nek a kiegyezés módosítását, sőt a súlyos pénzügyi helyzetre való tekintettel a közjogi kérdések feszegetését le kell venni a napirendről — létrejön a Deák-párt és a balközép fúziója. Ugyanakkor a Deák-párt fúziót ellenző, konzervatív jobb szárnyának tagjai, Apponyi Albert, Festetic György, Ürményi Miksa, Zichy Nándor stb. Sennyey Pál vezetésével kilépnek a pártból és mint „jobboldali ellenzék” külön csoportosulást alkotnak.

Nagy változásokat hoz a pártviszonyok alakulása terén az 1878-as új „gazdasági kiegyezés”. Tisza 1878-ban az addiginál hátrányosabb megegyezést hoz létre Ausztriával. Ennek eredményeként közel száz képviselő válik ki a kormányzó Tisza-pártból s 1878. ápr. 12-én a korábban kivált Chorin Ferenc, Schvarcz Gyula-féle „Független Szabadelvű Párttal”, valamint a „jobboldali ellenzékkel” egyesülve „Egyesült Ellenzék” néven alkotnak pártot, amelyet a létrehozó csoportok politikai sokféleségére célozva „Habarék-párt”-ként emleget a közvélemény.

Még az 1875-ös választások előtt a szélsőbal is különvállik, s átmenetileg az Országos Negyvennyolcas Párttól elszakad a Függetlenségi Párt.

- 269: 18 *hullározás* — hullározik: egymás után, nem tömegesen gyülekeznek, szállingózik.
- 269 : 20 *Ubi omnes peccant nemo peccat* — Ahol mindenki vétkezik, téved, [ott] senki [sem] téved.
- 269 : 24 *königráti csata* — 1866. júl. 3. (l. Perczel Mór merénylete. Keletkezése, forrásai).
- 270 : 8 *akad-e Vessélnyi* — l. *Polgárosodás*. T. ny. m. 493. l.
- 270 : 24 *egy tömör négyszögben* — négyszög: régebben katonai, harci alakzat.
- 271 : 14 *Hac fonte derivata clades* — helyesen:

„Hoc fonte derivata clades
In patriam populumque fluxit”

(Horatius: Ódák III. 6. 19)

„aztán a mocskos ár kiöntött
s elborította egész hazánkat”

(Lator László fordítása).

- 272 : 20 *örökös tartományok* — Az uralkodó fennhatósága alá örökös útján és nem fegyveres hódítással került területek. A Habsburgok osztrák tartományait nevezték így.
- 272 : 34 *úgy látszik, keresi is már és tán föltalálni véli Csehországban!* — célzás a Taaffe-kormány Vajda által sokszor bírált politikai irányvonalára (l. Keletkezése, forrásai).
- 273 : 11 *egy amerikai nagybátya utáni roppant örökség* — a dúsgazdag amerikai nagybácsi, a könnyű és gyors meggazdagodás szállóigévé vált lehetősége.

Lap: Sor:

- 273 : 15 *a szent háromság megfoghatatlan tükében is meg van az egy atyaisten* – a szentháromság tanának megfogalmazása szerint, isten oszthatatlan lényében három személy van: atya, fiú és szentlélek. Az atya öröktől fogva önmagától való, a fiú öröktől fogva az atyától születik, a szentlélek öröktől fogva az atyától és fiútól származik. S bár a három személy csak egy isten, és a három isteni személy elválaszthatatlan közösségben működik, a meghatározás mégis bizonyos elsőbbséget tulajdonít az atyának. A röpirat erre céloz.
- 273 : 38 „*prima persona est ego*” – az én, az első.
- 274 : 6 *e monarchiát mint Széchenyi mondá, ebből a piszkos budai várból kormányozzák* – I. Irányeszmék. T. ny. m. 523. l.
- 274 : 10 *a nagy németiség egy Budán székelő magyar királynak hódoljon, mint Zsigmond idejében* – Zsigmond (1368–1437), Mária magyar királynő férje. 1387-től magyar, 1410-től német, 1420-tól pedig cseh király. Német–római császárrá 1433-ban koronázták. Országait lényegében véve Magyarországól igazgatta.
- 274 : 21 *Úgy tudjuk, hogy volt egy nevezetes drámai perc, melyben a Burg ilyenképen szólt a magyar mozgalom vezéréihez: . . . legyetek ti az urak – célzás az 1848-as májusi eseményekre. Május 15-én Bécsben ismételten fellángol a forradalom, ennek következtében V. Ferdinánd császár és családja Innsbruckba távozik. A magyar kormány úgy érzi: elérkezett az idő, hogy a dinasztiát a nemzet számára megnyerje. „Minisztériumunk tehát – írja Horváth Mihály – kötelességének tartá, oda hatni, hogy az udvar Magyarországra költözzék; ezt tegye birodalma alapjává s központjává, Budapestet a maga székvárosává” (Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. 2. kiad. Bp. [1871]. I. köt. 161. l.) Utasította tehát Eszterházy Pál őfelsége személye körüli minisztert kérése tolmácsolására, s a nagyobb nyomaték kedvéért István nádor, Széchenyi és Eötvös is Innsbruckba utazott. Az uralkodó feltételként 40 000 újonc megszavazását kérte a megnyitandó országgyűléstől az olasz felkelők ellen. A kormány képviselői erre ígéretet is tettek azzal a kikötéssel, hogy a kért újonc létszám megszavazása után az udvar azonnal Pestre jön és Jellačić horvát bánt vagy engedelmességre bírja, vagy megfosztja hivatalától. További feltételeik is olyanok voltak, hogy ez gyakorlatilag egyet jelentett a kérés megtagadásával. Szorongatott helyzetében azonban a császár ehhez is hozzájárult. Az olaszországi hadjárat jobbra fordulva után azonban régi politikai vonalát folytatta ismét, s korábbi ígéretéről hallani sem akart.*
- 274 : 22 *Burg* – vár. A bécsi császári palota neve.
- 274 : 29 *ki akarta vívni a világ szabadságát* – ti. 1848/49-ben.
- 275 : 23 *csak az ugrást mint a természetben,* – célzás a „*natura non facit saltum*” (a természetben nincs ugrás; ti. minden fokozatosan történik benne) ismert latin mondásra.

Lap: Sor:

- 276 : 29 *Voltaire* – (eredeti nevén François-Marie Arouet, 1694–1778) francia filozófus és író, a francia felvilágosodás nagy hatású képviselője.
- 276 : 30 *a világon nincs szerencsélenebb nemzet a magyarnál* – „la Hongrie... ont fait une des malheureuses contrées de la terre”. (Voltaire: *Essai sur les moeurs et l'esprit des nations*. Tome III. CXIX. 133. l., *Oeuvres complètes de Voltaire*. Histoire.)
- 277 : 8 *trónra hívtunk egy dynastiát* – a Habsburg-házból származó I. Ferdinándot (1503–1564), 1526-ban Pozsonyban választotta meg a rendek egy része magyar királlyá. Ferdinánd javára bátyja, V. Károly 1521-ben mondott le a Habsburgok örökös birtokairól, Ausztriáról, Stájerországról, Karintiáról és Krajnáról. Ferdinándot választották királyukká a cseh rendek is Mohács után.
- 278 : 14 *„vilám et sanguinem”* – I. Irányeszmék. T. ny. m. 517. l.
- 278 : 37 *Kommt Zeit, kommt Rath* – kommt Zeit, kommt Rat: az idő a legjobb tanácsadó.
- 279 : 5 *deus ex machina* – I. Önbírálat T. ny. m. 411. l.
- 279 : 10 *embarras de richesse* – zavaró bőség. Olyan helyzet, amelyben a választás azért nehéz, mert sok egyenlőképpen jó, előnyös dolog között kell választani.
- 279 : 10 *I. és III. Napoleon is hatalmuk délpontján követték el a legnagyobb hibákat* – I. Napoleon 1809-ben ért el sikerei csúcspontjára. Megdönthetetlennek vélt hatalmát az Oroszország elleni hadjárat (1812) ingatta meg, amely egyszerűen mind haderejének pusztulását is jelentette.
- Hatalma delelőjén indította meg III. Napoleon is mexikói expedícióját (1862–1867), belpolitikai okok mellett e vállalkozás is nagymértékben hozzájárult a bonapartista rendszer megdőléséhez.
- 279 : 27 *dunai confederatio* – I. Bevezetés.
- 279 : 31 *Az amerikai köztársaság egy nemzetiség* – az Amerikai Egyesült Államok lakosságának többsége angol, és az állam hivatalos nyelve is az angol nyelv.
- 280 : 5 *A svájci köztársaság három nemzetiség vegyülete* – a németek, franciák és olaszok által lakott Svájci Szövetségi Köztársaság „örök időkre” szóló semlegességét az 1815-ös bécsi kongresszus mondta ki.
- 280 : 31 *habarc* – homok és oltott mész keverékéből készült kötőanyag, habarcs.
- 281 : 5 *Olaszországban, Németországban egy csomó dinasztianak részint pusztulnia ... kellett* – az egységes Olasz- és Németország tagjaivá vált kisebb-nagyobb államok uralkodócsaládairól van szó.
- 281 : 36 *chlumi kód* – Chlum falu Csehországban. Az 1866. júl. 3-i königgrätzi csatában a porosz trónörökös a sűrű köd leple alatt elfoglalta és a többszöri osztrák ellentámadás dacára is megtartotta mindaddig, amíg újabb csapaterősítéseket nem kapott. A küzdelem ezzel el is dőlt a poroszok javára.

Lap: Sor:

Az osztrákok vereségükért az ütközet napján leereszkedő ködöt okolták.

283 : 10 *quis contra torrentem?* — I. *Önbírálat*. T. ny. m. 409. l.

284 : 27 *Szent István-ország* — a történelmi Magyarország. A ki-fejezést több alkalommal is használja Vajda:

Immár nem is magyar csak Istvánország
zászlódat horvát csatlósíd tiporják
(*Lenni vagy nem lenni*. 1893).

285 : 28 *Konstantinápoly* — a török birodalom egykori fővárosa.

285 : 31 *Vilmos császár* — I. Vilmos Frigyes Lajos (1797–1888) porosz király 1861-től, német császár 1871-től.

285 : 31 *Bismark* — I. *Hűtágozatok*. T. ny. m. 563. l.

286 : 21 *à quoi bon* — miért? Kinek az érdekében?

286 : 27 *Napoleon mondása, mely szerint Európa — kozák lesz?* — I. Napoleon száműzetésben tollbamondott röpiratából (Mé-morial de Sainte Hélène. 1842. I. köt. 454. l.) idéz Vajda. „Avant dix ans toute L'Europe peut être cosaque, ou toute en république”. [Tíz éven belül egész Európa kozák lesz vagy köztársasági].

286 : 33 *egy ködös reggelen* — vö. chlumi köd. (I. előbb).

287 : 4 *amit Nagybritannia megengedhetett magának Ir- és Skótországokkal szemben* — Angliának Skóciával (1707) és Írországgal (1800) való egyesítéséből keletkezett az ún. Egyesült Királyság. Skócia az egyesülés után is megtartotta külön törvényeit, egyházi szervezetét. Írországból az egyesüleőről szóló törvény megszüntette az önálló ír törvényhozást, az ír képviselők az angol parlamentben kaptak helyet.

287 : 34 *Risum teneatis!* — ne nevésetek! (pedig van rá ok). Horatius, Quintus Flaccus (i. e. 65 — i. sz. 8) római költő: *Risum teneatis, amici?*; el tudnátok-e fojtani a nevetést, barátaim? (*Ars. post.* 5.)

287 : 37 *kurta vas* — a gúzsbakötés népies elnevezése, amikor a vasgúzsba tett jobb alsókart és bal alsó lábszárát összelakatolják.

288 : 1 *Demosthenes* — Démoszthenész (i. e. 384–322) athéni államférfi, az ókor egyik legnagyobb szónoka.

288 : 1 *Mirabeau* — Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti (1749–1791). Francia politikus, a nagy francia forradalom első szakaszának egyik vezéralakja. Nagyhatású szónok, az abszolutizmus rendszerét támadó beszédei igen népszerűvé tették.

288 : 9 *sedani napok* — Sedan város ÉK-Franciaországban. Itt kerítették be és kényszerítették kapitulációra a poroszok III. Napóleon hadseregét 1870-ben. (I. *Hűtágozatok*. Keletkezése és forrásai.)

288 : 18 *ultramontan regíme* — szélsőségesen klerikális rendszer.

288 : 35 *a diadalmas köztársaság phrygiai süvege* — frígiai süveg a frígek tarajos sisakot utánzó puha sapkája. Az 1789/94-i

- francia forradalom idején a jakobinusok s általában a forradalmi elemek viselték. A vörös frígiai sapka a királyságot megdöntő jakobinus párt jelvénye volt, jakobinus sapkának is nevezték. Itteni értelmében a köztársaság jelképe.
- 290 11 *Lügewackkerek* – Lügewackerek: hazug újságírók. Tóth Béla szerint (Szájru! szájra. Bp. 1895. 237. l.) először Jókai használta ezt a szót az Üstökösben (1858) a magyarokról valótlanságokat állító német újságírókra. Később általánossá vált.
- 290 14 *Tamerlanok* – l. *Önbírálat*. T. ny. m. 422. l.
- 290 : 26 *menel* – tájszó: megy, szokott menni (Szlavónia – Magyar tájszótár. Bp. 1893–96. I. k. 1430. h.).
- 291 : 15 *sic vos non vobis* – l. *Hütagozatok*. T. ny. m. 565. l.
- 291 17 *a lezajlott nagy forradalmi háborúban* – ti. 1848/49-ben. Az előzőekben is a szabadságharc emlékéét idézte.
- 291 : 33 *E monarchia politikai újjáalakulásának törvényeit mi diktáltuk ezeltt 14 évvel* – az 1867-es kiegyezés idején. E megállapítást Vajda sokszor hangoztatja. (vö. *Hütagozatok* T. ny. m. 563. l.)
- 292 25 *Si licet magna componere parvis* ha szabad nagy dolgokat kicsikkel összehasonlítani.
- 294 8 *nagy német, kis német [politika]* – l. Bevezetés. (315. l.)
- 294 8 *nagy és kis magyar politikát* – kis magyar politikán a történelmi határai között fennmaradó, Ausztriától független Magyarország létrehozásán fáradozó politikai irányzatot érti Vajda, ezt az álláspontot képviselte többek között a Függetlenségi Párt egy része. Nagy magyar politikán a „magyar központú Habsburg-birodalmat”. (l. *Polgárosodás és Irányeszmék. Keletkezése, forrásai.*) A jelen röpiratát is ennek propagálása érdekében írja.
- 294 16 *személyes unió* – perszónálunió, két független, monarchikus állam közös uralkodón keresztüli kapcsolata.
- 294 17 *realunió* – egykorú értelmezése szerint: a szövetséges országok a végrehajtóhatalmat (esetleg a törvényhozó hatalmat is) részben vagy egészben közösen gyakorolják.
- 294 19 *secundogenitura* – másodszülöttségi utódlás. A hatalom gyakorlása az uralkodóház másodszülött hercegét illeti meg. Ilyen secundogeniturájuk volt a Habsburgoknak Toscana 1860-ig. Magyarországon az 1840-es évek végén népszerűségnek örvendett az az elképzelés, amely István nádort, József nádor fiát akarta a magyar trónra ültetni. Pártolta a tervet Széchenyi is, Kossuthék ezirányú javaslatát azonban István nádor 1848 szeptemberében elhárította. Vajda erre céloz.
- 294 : 41 *tértani* – tereptani.
- 295 : 15 *a nagy Németország szövetsége* – célzás a német—osztrák—magyar kettős-szövetségre (l. Keletkezése, forrásai o. fejezetet).
- 296 4 *abszolutismus ideiglenegének* – ideigleneg: a provizórium szó valószínűleg Vajda által történt magyarítása.
- 296 : 23 *tertium non datur* – harmadik lehetőség nincsen.
- 296 : 28 „*Elég soká voltunk fajankók,*

Lap: Sor:

- Legyünk végtére katonák!*
Elég volt már a furulyából,
Riadjatok meg, harsonák!" — idézet Petőfi Sándor Föl!
(Pest 1848. jún.) című verséből.
- 297 : 4 *spádé* — tőrszerű egyenes kard.
- 297 $\frac{1}{2}$: 6 *anszagolva* — ansagen: bemond, előre bejelent,
- 297 : 10 *kommitotta* — kólintotta, ütötte.
- 297 : 19 *a 70 százalék hányad, amivel a német oly nagyra van, a mi 30 százalékkunkkal szemben* — Az 1867-ben kötött első kvótamegállapodás értelmében a közös költségek 70%-át Ausztria, 30%-át Magyarország viselte. Magyarország hozzájárulását a későbbiek során ismételtelen emelték, utoljára 1907-ben 36,4%-ra.
- 298 : 20 *ennek nem kell szükségkép itt élni, halni, csak ha áldja a sors keze* — Utalás Vörösmarty Mihály Szózatára.
- 298 : 24 *dídozatbárány* — A húsvét ünnepére leölt, fiatal bárány. Ósi vallási kultuszból (állatáldozatok az istenségnek) vált utóbb népszokássá.
- 298 : 37 *azzal végződik, amivel a mesebeli két oroszán harca* — oészás arra a tréfás mesére, amely azzal ér véget, hogy a két oroszán kölcsönösen felfalja egymást.
- 299 : 16 *incompatibilitás-ról, melyet Kossuth fölállított* — inkompatibilitás: összeférhetetlenség, összeegyeztethetlenség. A fentiek Kossuth 1867. aug. 20-i, váci választókhöz írt híres levelének egyik mondatára utalnak: „... én az osztrák ház uralmát hiszám függetlenségével és önállásával inoopatibilisnek hiszem”. (Kossuth Lajos Iratai. Sajtó alá rend.: Kossuth Ferenc. Bp. 1900. VIII. köt. 42. l.)
- 300 : 20 *cislajtán tartományok* — Cislajtánia: Ausztriának, azaz a Birodalmi Tanácsban résztvevő országoknak, tartományoknak elsősorban osztrák írótól származó elnevezése. — Lajtán-inneni, Bécsből nézve.
- 300 : 22 *delegatio* — a Magyarország és Ausztria közös ügyeinek tárgyalására kiküldött országgyűlési bizottság. Az 1867. XII. t. o. értelmében (Ausztriában 1867. dec. 27-i törvény) a magyar országgyűlés 60 képviselőt küld ki kebeléből, negyvenet a képviselőház, huszat a főrendek, ugyanilyen létszámot és hasonló megosztásban választ az osztrák birodalmi gyűlés is. A választás egy ülészekra szól, de a tagok újra választhatók.
- 301 : 4 *Moore Tamás szerint nem egyszerre, de lassankint halunk meg* — Az idézet Morus Tamástól (Sir Thomas More, 1478–1535) való. Egyik latin nyelvű versében írja: „Életünk első órájától kezdve, az élet és a halál, egymás mellett, lépést tartva, haladnak. Lassan, lassan, folyton halunk; mialatt beszélünk is, egyre halódunk.”
- Nisard, Désiré (1806–1888) francia irodalomtörténész Morus Tamásról szóló tanulmányát először a *Revue de Deux Mondes*-ban közölte 1836–1838 között. Vajda valószínűleg itt találkozott a fenti idézettel. Később, 1875-ben a

Lap: Sor:

- Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Bizottsága megbízásából ő fordította le Nisard tanulmányait (Tanulmányok a renaissance és a reformáció korából. Bp. 1875.)
- 301 : 21 *Az öreg Schmerlingben* — Schmerling, Anton von (1805–1893) osztrák államférfi, az osztrák centralizációs politika egyik fő képviselője (l. Bevezetés).
- 301 : 22 *Schönerer* — Schönerer, Georg (1842–1921) osztrák politikus. Antiszemita, a szélsőséges német nacionalista irány képviselője, a Hohenzollern-ház és a német-osztrák egyesülés híve (l. még a Keletkezése, forrásai c. fejezet reá vonatkozó részét).
- 301 : 26 *császárvágással* — erőszakos beavatkozással, művi úton létrehozni. Tk. műtéti eljárás (sectio caesarea), a has megnyitásával a magzat eltávolítása a méhből, ha annak természetes úton való világrajövetele nem lehetséges.
- 302 : 20 *mint rhoduszi kolossz áll* — Az ókorban híressé vált, Rodosz szigetének kikötőjében felállított hatalmas méretű szobor, melyet a világ hét csodái egyikének tartottak.
- 302 : 21 *flectere si nequeo superos acheronta movebo* — Vergilius Aeneiséből (7. ének 312. sor) vett idézet: Ha az égieket meg nem indíthatom, a poklot fogom megmozgatni.
- 303 : 20 *Anglia királynéja lehet India császárnéja* — Viktoria Alexandrina, Nagy-Britannia és Írország királynője (1819–1901; uralk.: 1837–1901) 1876-ban felvette az India császárnője (Empress of India) címet.
- 303 : 28 *52 kis királyságra osztó* — célzás a Vajda által annyiszor ostromozott vármegyei rendszerre (l. *Önbírálat* 425. l.).
- 303 : 31 *inter duos litigantes tertius gaudebat [gaudet]* — két oivakodó között örült a harmadik.

NÉVMUTATÓ

- Abafi (Aigner) Lajos** 577
Abonyi Lajos 496
Ady Endre 468
Aesopus l. Aiszóposz
Ágai Adolf (Porzó) 459
Aigner l. Abafi (Aigner) Lajos
Aiszóposz (Aesopus) 428, 504
Aksakoff l. Akaszkov, Konsz-
tantin Szergejevics
Akszakov, Konsztantin Szerge-
jevics 556
Albrecht, Habsburg főherceg 321,
 325
Albert, Consort, száz-koburg-
gothai herceg 62, 430
Albronz biboros 407
Alkibiadész 520
Allaga Géza 408
Almási Tihamér 496
Alsdorf, Karl 432
Amenophisz (Amenhotep), III.
egyiptomi király 431
Andrássy Gyula, id. 553, 563, 571
Androklész (Androcles) 29, 408,
 567
Andronikus l. Androklész
Angyal Dávid 460
Anna, I. Ferdinánd, magyar
király felesége 479
Anonymus 396, 478, 480, 481
Apponyi György 340, 345, 375—
 476, 524—525, 528, 580
Arany János 167, 317, 319, 320,
 363, 364, 384, 388, 389, 401,
 426, 439, 454, 461, 466, 469—
 471, 480, 491, 494, 499—502,
 520
Arany László 412
Archimedes l. Arkhimédész
Aristides: Vajda János álneve
Aristoteles l. Jókai Mór
- Arisztid (Arisztides, Arisztidesz):**
Vajda János álneve
Arisztidesz (Ariszteidész), athéni
államférfi 499
Árkhimédész (Archimedes) 521
Árpád fejedelem 26, 47, 126, 241,
 246, 577
Árpád-ház 476, 478
Árpádok 167
Artót, Desirée 45, 46, 389, 417—
 419
Aszalai Szabó János 410
Attila hun király 26, 159, 241, 246
 303, 484, 502, 577
Auber, Daniel Francois 474
- Bach, Alexander** 113, 324, 333,
 352, 391, 393, 462, 451, 563
Bajza Jenő 388
Balambér (Balambir) 103, 480
Balázs Sándor 371, 383
Ballagi Mór 435
Balogh György 310
Balogh Zoltán 496
Barnum, Phineas Taylor 526
Barta János 310
Bartha Miklós 579
Bartók Lajos 456
Bartos Róza l. Vajda Jánosné
Bartos Róza
Batthány Lajos 493
Bayard, Pierre Terrail seigneur de
 422
Bayer József 414, 427
Beecher-Stowe, Harriet 500
Beloredi, Richard 529
Bendeguz (Bendeguc) 74, 101,
 103, 436, 479
Benedek Aladár 309
Benedek Lajos 325
Beniczky Emil 496

- Beniczky Lajos 543
 Bényei István 408
 Béranger, Pierre Jean de 54,
 160, 164, 424, 500
 Berecz Károly 401
 Bernáth Gáspár 417
 Berzeviczy Albert 307, 317, 324,
 333, 391, 395, 396, 413, 416,
 420, 426, 429, 463, 480, 505
 Berzsenyi Dániel 32, 324, 410
 Besze János 478
 Bethlen Miklós (Bolnai) 416
 Bettelheim Vilmos 389
 Beust, Friedrich Ferdinand von
 529
 Bikácsi László 460
 Bismarck, Otto Eduard Leopold
 245, 315, 515, 527—529, 563,
 571, 583
 Bismark I. Bismarck Otto Edu-
 árd Leopold
 Bisztray Gyula 452
 Boka Károly 393
 Bóka László 349, 461, 546, 579
 Bolnai I. Bethlen Miklós
 Bonaparte József, nápolyi király
 407
 Borostyáni Nándor 558
 Bourbon dinasztia 408
 Bourbonok 313
 Böszörményi László 331, 333,
 334, 371, 529, 531, 532
 Brassai Sámuel 390
 Breitner bérkocsis 490
 Brockhaus, Arnold 517
 Bródy Mihály 458
 Brutus (Lucius Junius és Marcus
 Junius) 90, 117, 119, 156, 172,
 191, 240, 436, 518, 519, 552, 562
 Brutusok I. Brutus (Lucius Juni-
 us és Marcus Junius)
 Bugát Pál 387, 435, 563
 Buloz, Francois 427
 Bulyovszky Gyula 419
 Büchner, Ludwig 473

 Caesar I. Julius Caesar, Caius
 Caius Julius Caesar I. Julius
 Caesar, Caius
 Caius Mucius Cordus I. Mucius
 Gaius Scævola
 Caligula, Gaius Julius 500
 Canova, Antonio 61, 430
 Cantu, Ceasare 58, 426
 Casca, Publius Servilius 195,
 519
 Cato, Marcus Porcius 145, 191,
 192, 386, 437, 518
 Cavour, Camillo Benso, conte di
 313, 314, 404, 518, 537
 Chassin, Charles Louis 412
 Chorin Ferenc 580
 Clair Vilmos 504
 Cordus, attikai király 156, 500
 Coriolan I. Coriolanus, Gnaeus
 Marcius
 Coriolanus, Gnaeus Marcius 52,
 256, 423, 567
 Corvin I. Mátyás, I. magyar
 király
 Corvin János 476
 Corvin Mátyás I. Mátyás, I. ma-
 gyar király
 Curtius Marcus 7, 136, 157
 Cousin-Montauban, Charles 398
 Csabai Tibor 468, 546
 Császár Ferenc 481
 Császár Ferenc özvegye 374
 Csávolszky Lajos 560, 579
 Csengery Antal 320, 402, 426
 Csermely Sándor 402
 Csernátony Lajos 558
 Csiky Gergely 466
 Csokonai Vitéz Mihály 24, 401
 Cuza, Alexandru Ion, román
 fejedelem 312
 Cuza Sándor I. Cuza, Alexandru
 Ion, román fejedelem
 Czélkuti Rudolf I. Züllich Rudolf
 Czuczor Gergely 516

 Darmady Győző 496
 Dante Alighieri 59
 Deák Ferenc 88, 136, 137, 138,
 217, 228, 322, 328, 329, 330,
 331, 332, 333, 334, 341, 343,
 344, 345, 350, 352, 365, 367,
 371, 386, 414, 441, 449, 467,
 481, 490, 491, 494, 513, 516,
 528, 533, 540—542, 544, 549,
 563
 Dembinszky Henrik 536

- Demoszthenész (Demosthenes) 288, 583,
 Dessewffy Arisztid 536
 Dessewffy Emil 336, 428
 Dessewffy József 174, 505
 Dezsényi Béla 402, 462
 Dickens, Charles John 350
 Dienes László 371
 Dobsa Lajos 415
 Dózsa György 30, 541
 Drakón (Draco) 156, 484, 500
 Dudás Ferkó I. Patikáros Ferkó
 Dugonics András 324, 478
 Dumas, Alexandre, père 19, 164, 398, 490

 Emich Gusztáv 65, 432
 Emilia I. Szegfi Mórné Kánya
 Emilia
 Endre, II. magyar király 487, 496, 521
 Endródi Sándor 458
 Eötvös József 331, 344, 389, 399, 421, 436, 473, 511—512 574 581
 Eötvös Károly 554
 Epameinondas (Epaminondas) 504
 Erdélyi János 319, 320, 470
 Erkel Ferenc 417, 435
 Erikson mérnök 485
 Esterházy Miklós 497
 Eszterházy Mór 332
 Eszterházy Pál 581
 Eugénia császárné, III. Napóleon felesége I. Guzman Eugénie Marie de
 Eurübiadész 397
 Eynatten, August Friedrich 120, 486

 Falk Miksa 65, 380, 433, 460
 Falk Zsigmond 502
 Fazekas Mihály 414
 Ferdinánd, I. magyar király 479, 493, 582
 Ferdinánd, II. (Katolikus), Aragónia királya 483
 Ferdinánd, V. magyar király 331, 523, 561, 581
 Ferenc, I. francia király 395
 Ferenc, II. nápolyi király 314, 406
 Ferenc József, I. osztrák császár és magyar király 313, 320—322 326, 329, 331, 333, 346, 522—523, 572
 Ferenc József főherceg I. Ferenc József, I. osztrák császár és magyar király
 Ferenczy István 61, 428, 430
 Ferkó I. Patikáros Ferkó
 Festetics György 580
 Firdauszi (Firdusi), Abul Kaszim 167, 502
 Fogarasi János 516
 Folliot, de Grenneville, Franz 345
 Forgách Antal 332, 494, 497
 Forinyák Géza 325
 Frigyes, II. (Nagy), porosz király 483, 566
 Frigyes, III. német-római császár 478
 Fülöp, II. spanyol király 483

 Gáj, Ljudevit 492
 Galilei, Galileo 115, 175, 505
 Garay János 389, 521
 Garibaldi, Giuseppe 34, 47, 104, 113, 159, 190, 314, 325—326, 338, 366, 407, 412, 449, 467, 482 509, 518
 Gáspár Lajos 491
 Gelich Richárd 567
 Gentz, Friedrich von 342
 Gerando, Auguste de 412
 Ghiczzy I. Ghiczzy Kálmán
 Ghika Sándor, havasalföldi román fejedelem 512
 Ghiczzy Kálmán 329, 544
 Goethe, Johann Wolfgang 53, 182, 488, 516
 Gogol, Nikolaj Vasziljevics 484
 Goldmann 342
 Görgey Artúr 536, 549, 550
 Göthe I. Goethe, Johann Wolfgang
 Gregt, Julius 564
 Greguss Ágost 208, 446, 505
 Gutenberg (Gensfleisch) Johannes 435
 Guzman, Eugénie Marie de 54, 424

Gül Baba 97
Gvadányi József 414

Gyórfy Gyula 448
Győry Vilmos 496
Gyurits Antal 426
Gyürky Antal 488
Gyulai Pál 319—320, 340, 351—
355, 357—360, 372, 378, 384—
385, 388—389, 394, 409—410,
419—420, 426, 433, 435—436,
439, 452, 456, 460—461, 468—
472, 485, 493, 495, 499, 501—
503, 505

Habsburg dinasztia 274, 275, 286
Habsburg István 523, 581, 584
Habsburg József 429, 523, 584
Habsburg-ház 284, 293, 368, 479,
530

Habsburg-Lotharingiai ház 497,
562

Habsburgok 273, 301, 407, 463,
478—479, 483, 511, 518, 536,
572, 573, 580, 584

Hádik András 506

Háfiz, Shamsz addin Mohammed
167, 502

Halász Imre 352, 559

Hannibal 397

Hartleben Konrád Adolf 59, 427

Haynau, Julius Jakob 540

Hebbel, Friedrich 501

Heckenast Gusztáv. 65, 362, 432,
438, 454—456, 507, 518, 531

Hegedüs Lajos 562

Hegyi Gyula 374

Heine, Heinrich 139, 227, 491,
548

Helfy Ignác 554

Heliogobalus (Heliogobal) 89,
156, 476

Herostrotosz (Herostratos) 229,
550

Hild József 430

Hindy Árpád 578

Hizli József (Zalár) 409

Hohenstaufok 407

Hohenwarth, Karl Siegmund von
564

Hohenzollern-ház 586

Holberg, Ludvig von 410
Homeros (Homér) 167, 212, 549
Horác I. Horatius, Flaccus Quin-
tus

Horánszky Nándor 579

Horatius, Flaccus Quintus 176,
437, 506, 525, 580, 583

Horn Ede 579

Horváth Mihály 455, 523, 581

Horváth Zoltán 405

Hőke Lajos 497

Hugo, Victor 160, 164, 400, 455,
500

Hunfalvy János 318, 387

Hunfalvy Pál 435, 436

Hunkár Antal 493, 512

Hunyadi János 415

Hunyadi Mátyás I. Mátyás, I.
magyar király

Hunyady Mátyás I. Mátyás I.
magyar király

Huszár Imre 559

Illésy György 380

Iméri Kiss István 419

István, I. (Szent) magyar király
39, 478

István főherceg I. Habsburg Ist-
ván

István nádor I. Habsburg István
Ivánka Imre 579

Jagellók 335

Jakabffy Gyula 419

Jankovich György 338

János, I. magyar király 476

Jékely Zoltán 516

Jelacic, Josef 536, 539, 581

Jellasics I. Jelacic, Josef

Jenő, szavojai herceg 342

Joachim József 166, 502

Joakim I. Joachim József

Joannovics György 418

Jóboru Magda 436

Jókai Mór 103, 379, 381, 392,
405, 409, 416—417, 426, 435,
439, 455, 473—475, 477, 481,
484, 491, 495, 519, 545, 559,
574, 584

Jósika Samu 324

József, II. magyar király 249, 565

- József császár I. József, II. magyar király
 József főherceg I. Habsburg József
 József nádor I. Habsburg József
 József, nápolyi király I. Bonaparte
 József nápolyi király
 Julius Caesar, Caius 167, 195, 397, 519, 525, 547
 Junius Brutus I. Brutus (Lucius Junius és Marcus Junius)
 Juniusok I. Brutus (Lucius Junius és Marcus Junius)
 Justus Pál 506
- Kákay Aranyos I. Kecskeméthy Aurél
 Kállay Ödön 539
 Kálmán (Könyves), magyar király 149, 498
 Kánya Emilia I. Szegfi Mórné Kánya Emilia
 Karadjordjevič (Karagyorgyevics) Sándor, szerb fejedelem 312
 Karátsonyi Guidó 436
 Kardos László 548
 Károly, I. spanyol király (V. német-római császár) 483
 Károly, V. német-római császár (I. spanyol király) 407, 483, 582
 Károly, VI. német-római császár (III. magyar király) 342
 Károlyi Alajos 342
 Károlyi Árpád 411
 Károlyi Ede 329
 Katona József 430
 Kazinczy Ferenc 324, 325
 Kazinczy Gábor 319
 Kecskeméthy Aurél 331, 336—338, 340, 342, 344, 390, 419, 452, 460, 475, 477, 491, 495, 514, 531
 Kecskeméti Józsi 426
 Keglevich János 497
 Keil, Ernst 427
 Keleti Károly 425
 Kemény Ferenc 435
 Kemény Zsigmond 320, 322, 336, 341—344, 351—353, 356—358, 359, 360, 389, 393, 395, 423, 424, 426, 434, 439, 441, 443, 467, 469—471, 479, 481, 493—495, 505, 510—512, 531—532
 Kempelen Győző 389, 448—449, 451, 452, 457, 514—515, 517, 522
 Kempen rendőrminiszter 324
 Kenedi Géza 578
 Kerekes György 453, 457
 Kertbeny Károly 502
 Kimón 499
 Kisfaludy Károly, 62, 428—429
 Kisfaludy Sándor 565
 Klapka György 323, 529, 536, 537
 Kock, Charles Paul de 164, 501
 Kolbenheyer Móric 501
 Kollár, Ján 492
 Kolombusz Kristóf 263, 568
 Kolta László 536
 Komlós Aladár 307, 318, 348, 350, 361, 370, 371, 390, 401, 438, 462, 466—467, 471, 489, 502, 513, 515, 531, 552, 558, 560, 574, 577, 579
 Konstantin, (Constantinus) I. (Nagy) római császár 415
 Kont István, Hédervári 496
 Kosáry Domokos 443, 512, 537
 Kossuth Ferenc 585
 Kossuth Lajos 228—229, 238, 298, 309, 316—317, 322—327, 333, 340—341, 342, 411, 417, 441, 442, 464, 466, 468, 481, 482, 486, 490, 493, 502, 509, 513, 517—518, 524, 526, 527, 529, 530, 534—546, 548—550, 554, 561—562, 574, 584, 585
 Kovács Endre 422
 Kovács Kálmán 468
 Kovács Károly 491
 Kovács Lajos 343, 344, 372, 474, 482, 494, 524
 Kozma Vazul 365, 671
 Kozocsa Sándor 348, 438, 527, 551—552, 569
 Kölcsey Ferenc 321, 411, 419
 Kövér Lajos 388
 Kubinyi Ferenc 539

- Kun Andor l. Kun József
 Kun József (Kun Andor) 552, 559
 Kun László l. László, IV. (Kun) magyar király
 Kühner Pál 430
 Kvassay Ede 570

 Laczfó György 496
 Lajos, I. (Nagy) magyar király 185, 210, 512, 515
 Lajos, II. magyar király 27, 405
 Lajos, XI. francia király 487
 Lajos, XV. francia király 52, 423
 Landerer Lajos 432
 László, IV. (Kun) magyar király 22, 400
 Lator László 580
 Lauka Gusztáv 376—377, 415, 445—446, 473
 Légrády Testvérek 558
 LéI (Lehel) vezér 484
 Lengyel István 69, 433, 434
 Lengyel D. l. Lengyel István
 Leonidasz (Leonidás) 26, 405
 Lermontoff l. Lermontov, Mihail Jurjevics
 Lermontov, Mihail Jurjevics 166, 484, 502
 Lévy József 319, 389
 Lisznai Kálmán 318—319, 304, 400—403, 409, 426, 478
 Liszt Ferenc 166, 502
 Livius Titus 476—477, 504
 Lonkay Antal 374
 Lónyay Menyhért 402
 Losonczy László 402
 Lotharingiai Károly Sándor 566
 Loyola Ignác, szent (Iñigo de Lopez Recaldo) 25, 404
 Lucretia, Tarquinius Collatinus felesége 500
 Ludasi Mór 528, 531
 Lukács Béla 558
 Lukács Lajos 464
 Lükurgosz 500
 Lyeurg l. Lükurgosz

 M. Terézia l. Mária Terézia, magyar királynő
 Madách Imre 421

 Madarász József 539
 Madarász László 505
 Maecenas, Gaius Cilnius 53, 424
 Mailáth György 326, 335, 487, 529
 Makanec, Milan 246, 504
 Makaneczek l. Makanec, Milan
 Makk József 317
 Malvina l. Tarnóczy Malvina
 Margalits Ede 397
 Margitfalvi Margitay Gábor 396
 Mária, II. Lajos magyar király felesége 479
 Mária, Anjou, magyar királynő, Zsigmond király felesége 581
 Mária Terézia magyar királynő 211, 212, 252, 410, 512, 517, 523, 564, 566
 Marius, Gaius 225, 547, 548
 Márki Sándor 496
 Márton Ferenc 389
 Márton István 390
 Máthé Elek 397
 Mátyás, I., magyar király 63, 109, 119, 123, 185, 208, 335, 415, 476, 478, 484—485, 522
 Maxentius, római császár 415
 Mazzini, Giuseppe 190, 313, 366, 509, 518
 Mérey Mór 174, 505
 Michelet, Jules 412
 Mickiewicz, Adam 167, 502
 Miklós, I. orosz cár 311, 315, 480
 Miklóssy János 531
 Mikó Imre 345
 Miksa, I. német—római császár 478
 Mikszáth Kálmán 466
 Miletői (Miletica) Svetozar 246, 564
 Milkó Izidor 455
 Milton, John 59
 Minié, Claude Etienne 518
 Mirabeau, Honoré Gabriel Riqueti 288, 583
 Mithridatész 548
 Mocsáry Lajos 351, 353—360, 365, 421, 424, 460, 480
 Moecenas l. Maecenas, Gaius Cilnius
 Mohamed próféta 430

- Molière 398
 Molnár György 64, 399, 405, 431, 433, 579
 Moltke, Helmuth Karl Bernhard von 528
 Moore Tamás I. Morus Tamás
 Morus Tamás (More, Thomas) 300, 585
 Mozart, Wolfgang Amadeus 414
 Mucius, Gaius Scaevola 476
 Murat, Joachim nápolyi király 407

 Nádasdy Ferenc 345, 566
 Nagy Frigyes I. Frigyes, II. (Nagy), porosz király
 Nagy Ignác 401
 Nagy József 491
 Nagy Konstantin I. Konstantin (Constantinus), I. (Nagy), római császár
 Nagy Lajos király I. Lajos, I. (Nagy), magyar király
 Nagy Márton 517
 Nagy Miklós 349, 494, 559
 Nagy Sándor (Alexandros) hadvezér, Makedónia királya 82
 Nagy Czirok László 498
 Napóleon, I. francia császár 13, 112, 279, 286, 372, 403, 407, 484, 582—583
 Napóleon, III. francia császár 24, 28, 51, 113, 159, 162, 164, 206, 274, 279, 312—314, 320—323, 326, 332, 336, 403—404, 422, 484, 488—489, 501, 512, 516, 518, 522, 523, 527—528, 582—583
 Napóleon Lajos I. Napóleon, III. francia császár
 Napoleonidák 109, 484
 Napóleonok 162
 Nemes György 402, 462
 Németh Albert 525
 Németh G. Béla 349
 Némethy György 408
 Nero, Claudius Caesar Germanicus 89
 Nisard, Désiré 585—586
 Noszlopy Gáspár 317
 Nyáry Pál 524, 536, 539

 Obrenović (Obrenovics) Mihály, szerb fejedelem 312
 Obrenović (Obrenovics) Milos, szerb fejedelem 312, 512
 Omer pasa 395
 Orsini, Felice 321
 Oszmán pasa 565
 Ottó, I. német császár 405
 Ottokár, II. cseh király 335
 Oudinot, Nicolas Charles Victor 406
 Ovidius, Naso Publius 565

 P-i Z-th A-1: (Vajda János bot. (fije) 577
 Pákh Albert 453, 494
 Palacký, František 564
 Paláthy Sándor 558
 Pálffy Albert 415
 Pálffy Móric 333, 497
 Palmerston, Viscount Henry John Temple 512
 Palóczy László 539
 Pap János 408
 Parragh Gábor 402
 Paskievits I. Paszkevics, Ivan Fjodorovics
 Paszkevics, Ivan Fjodorovics 228, 395, 540, 549
 Pásztor Árpád 460
 Pataki J. 390
 Patikárus Ferkó 13, 318, 393—395, 401, 426, 524, 525
 Peabody, Georg 62, 430
 Perczel Miklós 536, 539
 Perczel Mór 223, 226, 228, 229, 309, 367, 509, 527, 534—537, 539, 541—549, 553, 561, 563, 580
 Petőfi Sándor 23, 40, 58, 68, 83, 167, 269, 318, 319, 389, 400—401, 413, 415, 417, 426—427, 461, 464, 466, 468, 471, 473, 484, 502, 519, 550, 552, 562, 567, 579, 585
 Petrovics Demeter 429
 Pheidiasz 408
 Phidiasz I. Pheidiasz
 Pius, IX. pápa 403—404
 Platon 393
 Plutarkhosz 397

- Podmaniczky Frigyes 318, 321, 323, 328, 329, 331—332, 342, 391—392, 412, 419, 490, 570, 577
- Pollack Mihály 429
- Pompéry János 146, 446, 474, 494
- Porzó I. Ágai Adolf
- Prielle (Nelli) Kornélia 29, 408
- Prottmann rendőrfőnök 321, 325
- Porsena etruszk király 476—477
- Pulzsky Ferenc 399, 511
- Puschkin I. Puskin, Alekszandr Szergejevics
- Puskin, Alekszandr Szergejevics 166, 484, 502
- Quintus: Vajda János álneve
- r. e. 447
- R. Z. A. I. P-i Z-th A-1
- Radó Antal 454
- Rákosi László 386, 402
- Ramming, Wilhelm 540
- Randon, Jacques Louis César 528
- Rechberg, Johann Bernhard 324
- Reguly Antal 387, 435
- Reményi Ede 325, 446
- Reményi Károly 349, 446—447
- Reviczky Széver 495—496
- Rezek Román 552, 559, 560
- Rezső királyfi I. Rudolf trónörökös
- Riedl Szende 374
- Rieger, František Ladislav 246, 564, 572
- Rigondeau laptudósttó 453
- Robespierre, Maximilien-Francois-Marie-Isidor de 446
- Rokonstein Lipót 491
- Romanov-dinasztia 523
- Rónay György 318, 401, 468
- Rossini, Gioacchino 519
- Rousseau, Jean Jacques 164
- Rózsaági Antal 377, 415
- Rudolf trónörökös 571, 579
- Russel, Scott 433
- Šafařík, Pavel Jozef 492
- Salamon Ferenc 320, 426
- Sándor, II. orosz cár 311—312, 553
- Sárközi Ferenc 426
- Savoyai Jenő I. Jenő, szavojai herceg
- Scaevola I. Mucius Gaius Scaevola
- Scheiber Sándor 455
- Schiller, Friedrich 479
- Schmerling, Anton von 300, 333, 344—346, 371, 460, 464, 508, 525, 529, 541, 563, 573, 586
- Schönerer, Georg 300, 573, 586
- Schwarz Gyula 544, 580
- Schwarz, Bertold 397, 434
- Scitovszky János 339
- Scribe, Eugene 474
- Sennyey Pál 529, 580
- Servius Tullius 407
- Sextus 500
- Sforzák 407
- Shakespeare, William 58—59, 404, 426—427, 436, 521, 548—549
- Siemaszko, Jozef 480
- Sicinius Bellutus 52, 423
- Somogyi Sándor 388
- Sóter István 361, 465, 467, 469, 471—472, 579
- Spetykó Gáspár 319
- Spira György 442, 493, 549
- Sulla, Lucius Cornelius 225, 547—548
- Sükey Károly 524
- Svastics Gábor 431
- Szabad György 309—310, 327, 330, 333, 337, 343, 411, 413, 414, 512—513, 535
- Szabados János 496
- Szabó Alajos 374, 419
- Szabó Ignác 389
- Szabó Richárd 374
- Szalay László 389
- Szász Károly 319, 426
- Szathmári Károly 375, 474
- Széchenyi István 7—8, 31, 34, 47, 49, 76, 80—81, 87—88, 99, 103, 106, 113, 137, 158, 173—174, 198, 212, 228, 274—275, 301, 324, 325, 336, 339—340, 342, 350—351, 353, 357—358, 360, 372—374, 379, 385, 388, 391—392, 395—397, 410—412, 416—417, 421—430, 437, 441—

- 443, 447, 449, 456—459, 461,
466, 468, 470—471, 474—475,
481—482, 486, 490, 493, 498,
504—505, 510—512, 517, 520,
523—524, 533, 549, 564, 571,
573, 578, 581, 584
Széchenyi Ödön 416—417
Széchy Károly 457
Szécsényi I. Széchenyi István
Szegfi Mór 409
Szegfi Mórné Kánya Emilia 378
Székács József 326
Székely Sándor 519
Szekfü Gyula 459
Szelestey László 319, 401, 409
Szemere Bertalan 455, 548
Szemere Miklós 42
Szent István I. István, I. (Szent)
magyar király
Szent-Iványi Vince 337—340, 373,
475, 523
Szerdahelyi Kálmán 411
Szcinius I. Sicinius Bellutus
Szciniusok I. Sicinius Bellutus
Szigeti József 414, 422
Szigligeti Ede 361—362, 395, 519
Szilágyi Sándor 388, 497
Szilágyi Virgil 333, 371, 415
Szinyei József, id. 579
Szirmay István 497
Szokoly Viktor 378
Szombathelyi, a veszprémi hon-
védegyelet elnöke 544
Szógyény László I. Szógyény-
Marich László
Szógyény-Marich László 323, 481
Svzatopluk, morva fejedelem 526
- T-i Z-th A-l I. P-i Z-th A-l
Taaffe, Eduard von 564, 572
Tacitus, Publius Cornelius 167,
503
Tamerlan (Timur Lenk) 289, 422,
584
Táncsics Mihály 325, 574
Tarnóczy Malvina 402
Tarquin I. Tarquinius Superbus
Tarquinius, Priscus 407
Tarquinius, Superbus 240, 492,
562
Tarquinok 500
- Tasner Antal 549
Tátrai: Vajda János álneve
Teleki József 389, 436
Teleki László 323, 328—330, 334,
415, 486, 536, 539, 564
Terhes Sámuel 396
Thaly Kálmán 300, 426, 428, 460,
496
Themisztoklész (Themistocles) 16,
156, 195, 307, 499, 519
Timon 520
Timur Lenk I. Tamerlan
Tisza Kálmán 329—330, 494, 529,
544, 555, 567, 572, 574—575,
577—580
Toldy Ferenc 435
Tolnai Lajos 426, 466, 406
Tomori (Theodorovics) Anasztáz
427
Tompá Mihály 320, 386, 389, 401,
452, 454, 479, 489
Tóth Endre 319
Tóth Béla 394, 410, 481, 487, 524,
565, 584
Tóth István 488
Tóth Kálmán 319, 394, 401, 409,
502, 531
Töhötöm 103, 480
Török János 340, 361, 374, 385,
419
Török Pál 326
Trefort Ágoston 344
Turgenyev, Ivan Szergejevics 484
- Ugron Gábor 579
Ulászló, II. magyar király 476,
478
Urváry Lajos 537
- Ürményi Miksa 580
- Vadnay Károly 383—384, 387,
426, 445, 456, 477
Vahot Imre 103, 146, 318—319,
386, 393, 401—403, 409, 411
415, 480—481
Vajda Jánosné Bartos Róza 552,
559, 569
Vajdáné Bartos Róza I. Vajda
Jánosné Bartos Róza
Várady Gábor 317, 331

- Varius Avitus Bassianus 476
 Vas István 549
 Vay Miklós kancellár 326, 498
 Vay Miklós szobrász 429
 Vergilius, Maro Publius 435, 520,
 524, 565, 586
 Vértei Ernő 376, 419
 Vértesi Arnold 415, 496, 532
 Vesselényi I. Vesselényi Miklós,
 id.
 Victor Emmánuel I. Viktor Emá-
 nuel, II. szárd, olasz király
 Vida József 496
 Viktor Emánuel, II. szárd, olasz
 király 24, 313—314, 320, 326,
 366, 403—404, 518
 Viktoria, angol királynő 430, 586
 Vilmos, porosz herceg I. Vilmos,
 I. porosz király, német császár
 Vilmos, I. porosz király, német
 császár 315, 583
 Virág Lajos 425
 Viscontiak 407
 Vízkelety Béla 481
 Vodianer I. Wodianer Fülöp
 Voinovich Géza 318, 491
 Voltaire (Arouet, Francois-Marie)
 276, 412, 582
 Vörösmarti I. Vörösmarty Mihály
 Vörösmarty Mihály 167, 235, 321,
 389, 395, 398, 399, 421, 473,
 482, 518—519, 547, 552, 560—
 561, 563, 585
 Waldapfel József 462, 546
 Watt, James 435
 Weisz János 433
 Weöres Sándor 505
 Wesselényi Miklós, id. 145, 270,
 493, 580
 Wessexi Ekbert 400
 Wiegand Ottó 438, 517
 Wieland, Christoph Martin 486
 Wodianer Fülöp 65, 87, 432, 474
 Wren, Christopher 501
 Xanthippé (Xantippe) 168, 503
 Yes Alfonz kritikus, álnév 390
 Z-th I. P-i Z-th A-1
 Zalár I. Hizli József
 Zerffy Gusztáv 497
 Zichy Antal 343, 344, 372, 393,
 474, 482, 517
 Zichy Nándor 580
 Zilahy Károly 319, 388, 392, 426,
 452, 476, 552
 Zimmermann Jakab 517
 Zrínyi Miklós, a költő 10, 27, 324,
 393, 405
 Züllich Rudolf 429—430
 Zsigmond, magyar király 274,
 496, 581
 Zsoldos Jenő 455

TARTALOMJEGYZÉK

Önbírálat	5
Polgárosodás	77
Irányszemlék	177
Perczel Mór merénylete Kossuth ellen	223
Hitágazatok	233
Magyar birodalmi politika	267
Jegyzetek	305
Rövidítések	307
<i>Önbírálat</i>	
Bevezetés. A korszak általános jellege	311
Megjelenés	347
Keletkezése, forrásai	349
Fogadtatása	374
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	391
<i>Polgárosodás</i>	
Megjelenés	438
Keletkezése, forrásai	438
Fogadtatása	445
Az Önbírálat és a Polgárosodás utóélete	453
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	473
<i>Irányszemlék</i>	
Megjelenés	507
Keletkezése, forrásai	507
Fogadtatása és utóélete	513
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	515
<i>Perczel Mór merénylete Kossuth ellen</i>	
Megjelenés	527
Keletkezése, forrásai	527
Fogadtatása	545
	597

Szövegváltozatok	547
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	547
<i>Hitégzatok</i>	
Megjelenés	551
Keletkezése, forrásai	552
Fogadtatása	558
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	560
<i>Magyar birodalmi politika</i>	
Megjelenés	569
Keletkezése, forrásai	569
Fogadtatása	577
Tárgyi és nyelvi magyarázatok	579
<i>Névmutató</i>	587

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A szerkesztésért felelős Balázsovits Erzsébet

Műszaki szerkesztő Molnár Anna

Terjedelem: 37,5 A/5 ív + 9 melléklet Ak 764 k 7073

70.67411 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető Bernát György

Nagy emberek emléke.

Nem is tudjuk, miért emel-
nénk szobrot Széchenyi Ist-
vánnak? Semmi okot sem lát-
erre a Handabanda. Még pe-
dig azért 1-ször mert Széche-
nyi már meghalt. Pedig a kor-
szellem ellen eszeledünk an-
nak hódolva, a ki már meghalt.
Csak azt kell respectálni, a ki
még él, s hatalommal bír. 2-or
Széchenyi az igaz, sok jó poli-
tikai tant terjesztett, s hagyott
hátra. De ezzel is csak kárt
tűn, mert igen sokan felkapják
e tanokat, eltorzíták, a szerint,
hogy most tomérdek pseudo

Aristides a classikus korból.

és torz Széchenyi prófétá gra-
sál a politikában. Ennek is ő
maga az oka. — 3-or És ez a
földfog: Széchenyi István már
elavult; — ő a mult nemze-
dekhez tartozott. Talán mince-
nek a jelen nemzedéknek is
nagy emberei? Hogy ne vol-
nának! Ine mindjárt itt van...

Aristides!

Indítványunk tehát Aris-
tides fejlődési phasizai szerint
három szoborral örökíteni a két
fővárosban, mi neknek egyike áll-
hatna talán a Szent Gellért he-
gyen. Ide illenek:

A második pedig szerintem az ifjúság lelkesítő
példája gyanánt állhatna az egyetem udva-
rában, a kút fölött. És ez volna:

Aristides a romantikus és nemzeti.

A harmadik állhatna az új téren, a mostani
német színház és Liki sörháza között a ez
volna ilyenforma:

Aristides a modern és polgárisult.

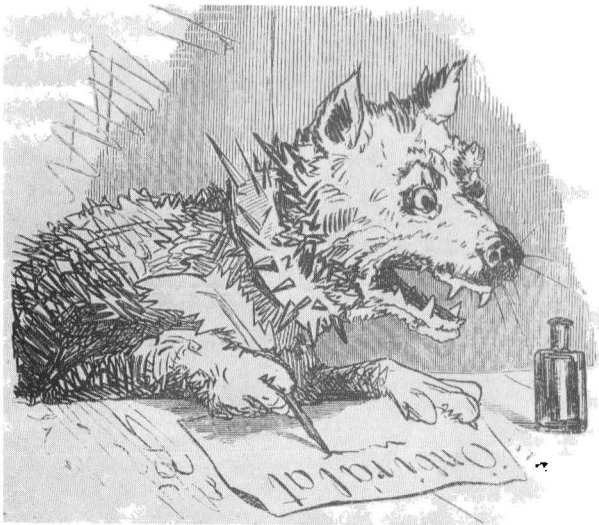
Felülje szerkesztés és lapfaldíszes: KÁRAY ARÁNYOS. — Kiadó: NOSÉDA GYULA.

Pest, 1863. Nyomatott Noséda Gyulánál, egyetem- és papnyelvelőintézet mellett.

Nagy emberek emléke. Karikatúra-sorozat Vajdláról. Handabanda 1863. febr. 14. 6. sz. 24. l.

Két kép az *Önbírálat* írójáról. Karikatúra rajzok.
Ústökös 1862. aug. 6. 6. sz.

Két kép az *Önbírálat* írójáról. Karikatúra rajzok.
Üstökös 1862. aug. 6. 6. sz.

Polgárosodási adatok.

A „Polgárosodás“ írója számára.

Az „Arisztides“ által Columbus tojásaként felfedezett „Polgárosodással“ épen egyidejűleg a következő történelmi adatot fedeztem föl én is Pesten a Józsefvárosban, épen Ferenc város mezszyéjén, egy polgári kapu kis ajtaján :

1.) „It wan. A tisenkilenzsedik August egy be buta rasat zsabá kilönös Bejarassal Hónap pazs — kiadandó Zsobá aytó Nro 12te Fölzind.

Hir ist. Den neinzenten August ein mañö-belir dus Zimer mit seperaden emi gang monat-liehe zu fer lassen. Tütr Nr. 12den zur Ebenes Erde.“

2.) Arisztidesnek egyik kedvencz polgárisult nyugoti polgára ilyen biléttel szolgál az ő kundschaftjainak :

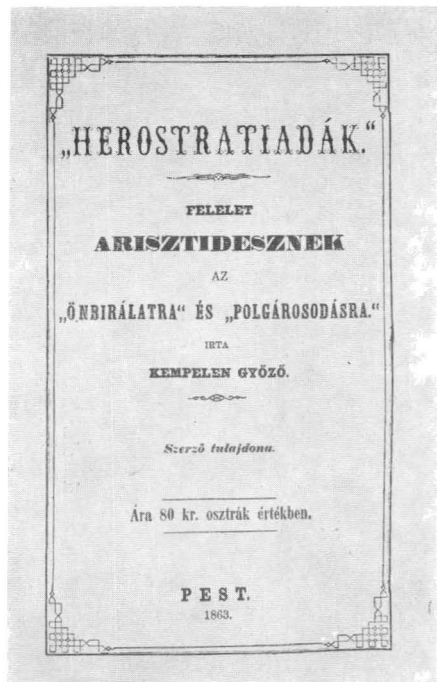
. Janos. Aranyozó és mosdó arany-parkanyok Készítő. Státia utca. — Vergolter und Waschgold Leisten Erzeuger. Pesten.

3.) A polgárosodás történelme tengeréből ez is egy arany hullám, mely így csapkodá a kerepesi uton járókat épen Aristides szülémlése idejében :

„E házban szilárd fiatal urak látatnak el kosztal és egyébel. Többit megtudni a házmes-ternél.“

4.) A kis utcában mai napig is így nyilatkozik a polgárisodás: Itt minden kalucsnit megreperálunk, de hogy meddig tart: érte jót nem állunk.

C s i p i C s ó k a.

Kempelen Győző Herostriadiák c.
művének címlapja

Perczel Mór.

Perczel Mór arcképe. Hazánk és a Külföld
1867. 36. sz.

VAJDA JÁNOS ÖSSZES
MŰVEI KRITIKAI
KIADÁSÁBAN MEGJELENT

VAJDA JÁNOS ÖSSZES
MŰVEI

Szerkeszti Barta János

I. kötet

Sajtó alá rendezte Barla Gyula

KISEBB KÖLTEMÉNYEK
1844—1860

540 oldal . Kötve 53,— Ft

VAJDA JÁNOS
ÖSSZES MŰVEI

Szerkeszti Barta János

II. kötet

Sajtó alá rendezte Boros Dezső

KISEBB KÖLTEMÉNYEK
1861—1897

370 oldal . Kötve 38,— Ft

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ára: 81,— Ft